8
L 939 5

LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURE

V

LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURE

V

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJA

VALODAS UN LITERATŪRAS INSTITŪTS

LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURE

SEŠOS SĒJUMOS

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJAS IZDEVNIECIBA RĪGĀ

1 9 5 9

8
939

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJA
VALODAS UN LITERATŪRAS INSTITŪTS

LATVIEŠU LITERATŪRAS VĒSTURE

V

NO LIELĀS OKTOBRA SOCIĀLISTISKĀS REVOLŪCIJAS LĪDZ 1940. GADAM

DĀVINĀJUMS
H.Demakova
LNB

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJAS IZDEVNIECIBA RĪGĀ
1 9 5 9

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA
68-13 911
0306047604

SĒJUMU SARAKSTĪJUŠI

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADĒMIJAS VALODAS UN LITERATŪRAS INSTITŪTA DARBINIEKI:

M. Ābola — Latviešu literatūra buržuāziskajā Latvijā. (Proza.) Linards Laicens. Kārlis Krūza.

M. Dombrovska — Latviešu literatūra buržuāziskajā Latvijā. (Dzeja.) Jēkabs Janševskis.

M. Kalve — Šalkonis. Leons Paegle. Astra. Augusts Arājs-Bērce. Eriks Ādamsons. Austra Skujiņa.

I. Kiršentāle — Latviešu padomju literatūra 20.—30. gados. (Īss laikmeta raksturojums. Kritika.) Latviešu literatūra buržuāziskajā Latvijā. (Laikmeta sabiedriski politiskie apstākļi. Latviešu kultūras un mākslas dzīves īss raksturojums. Periodika kā literatūras tribīne. Kritikas attīstība un literatūrvēsturnieku darbs. Īss literatūras idejiski tematiskais raksturojums.) Ernests Eferts-Klusais. Alvils Ceplis. Seimaņs Putāns.

K. Kundziņš — Latviešu padomju literatūra 20.—30. gados. (Dramaturģija.) Latviešu literatūra buržuāziskajā Latvijā. (Dramaturģija.) Kārlis Štrāls.

V. Labrence — Antons Austriņš.

M. Mauriņa — A. Upīts buržuāziskās Latvijas periodā.

J. Ozols — Arturs Kadiķis-Groznijs. Pāvils Rozītis. Jānis Grīziņš.

Z. Pelše — Konrāds Jokums.

G. Sileniece — Roberts Eidemanis.

E. Sokols — Jānis Medenis.

B. Tabūns — Latviešu padomju literatūra 20.—30. gados. (Proza. Dzeja. Kritika.) Sīmanis Berģis. Kārlis Pelēkais. Oskars Rihters. Andrejs Kurcijs.

J. Upītis — A. Upīša jaunrades rīta cēliens.

A. Vilsons — Latviešu literatūra Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas periodā. Jānis Ezeriņš. Ernests Birznieks-Upītis.

Rakstu par Jāni Straujānu sarakstījis Latvijas PSR ZA Raiņa literatūras muzeja zinātniskais līdzstrādnieks *A. Būmanis*.

REDAKCIJAS KOLEĢIJA:

K. Graudiņš, J. Kalniņš, I. Kiršentāle, K. Kundziņš, V. Labrence, E. Sokols (atb. redaktors).

PIRMĀ DAĻA

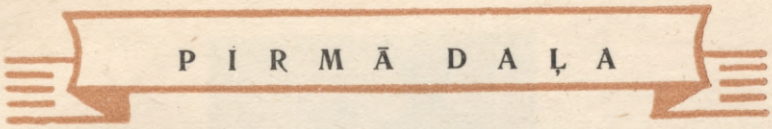

LATVIEŠU LITERATŪRA LIELĀS OKTOBRA SOCIĀLISTISKĀS REVOLŪCIJAS PERIODĀ (1917.—1919.)

ĪSS LAIKMETA RAKSTUROJUMS ○ LITERATŪRAS KRITIKA ○ PROGRESĪVĀS DZEJAS, PROZAS UN DRAMATURĢIJAS VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS ○ BURŽUĀZISKĀ LITERATŪRA.

J. Mauriņš.
Smoļņija sardzē

ĪSS LAIKMETA RAKSTUROJUMS

Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvarai visdziļākā ietekme arī latviešu tautas dzīvē un literatūrā. Kaut uz neilgu laiku, Latvijā nodibinājās padomju iekārta, sāka veidoties latviešu padomju literatūra.

Politiskais stāvoklis

Nesamierināmās šķiru pretrunas, kādas pastāvēja starp jau notikušās buržuāziskās revolūcijas ieguvumu galvenajiem piesavinātājiem — kapitālistiem, — no vienas puses, un Komunistiskās partijas vadītajiem darbaļaudīm — sociālistiskās revolūcijas cīnītājiem, — no otras puses, skaidri un principiāli atklātas V. I. Ļeņina Aprīļa tezēs. To publicēšanas laiks un cīņa par tām arī latviešu literatūrvēsturē iezīmē jauna perioda — Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas perioda — sākumu.

Oktobra revolūcijas sagatavošanas un norises laikā Latvijas teritorija bija sašķelta divās daļās. Pirmā imperiālistiskā pasaules kara rezultātā Kurzeme un Zemgale kopš 1915. gada bija ķeizariskās Vācijas iebrucēju varā; 1917. gada otrā pusē tie sagrāba arī Rīgu un daļu Vidzemes. Brīvajā Latvijas daļā (Cēsu, Valmieras, Valkas apriņķī un Latgalē) 1917. gada decembrī no-

dibinājās padomju varas organs «Iskolats» ar pazīstamo revolucionāru Fr. Roziņu (sk. III sēj., 31.—34. lpp.) priekšgalā.

Latviešu buržuāzija, kas vienmēr bija izmantojusi cara valdības atbalstu, lai uzkundzētos darba tautai un ekspluatētu to, vēl pasaules kara laikā īsta «kroņa patriotisma» garā bija padevīgi kalpojusi caram. Kad drīz pēc Februāra revolūcijā notikušās patvaldnieciskā režīma sagrāves valsts varu sāka pārņemt darbaļaudis, buržuāzija savu šauri patīgo, tautai naidīgo mērķu labad meklēja un atrada sev jaunus atbalstītājus (un reizē saimniekus) Rietumu imperiālistu vidū. Ne velti V. I. Ļeņins 1917. gada rudenī rakstīja: «... buržuāzija nodos dzimteni un būs ar mieru izdarīt visus noziegumus, lai tikai nosargātu savu varu pār tautu un savus ienākumus.»[1]

1917. gada decembrī grupa latviešu buržuāzijas pārstāvju nosūtīja petīciju imperiālistiskajai Vācijai, lai tā okupē arī vēl brīvo Latvijas daļu, bet lai tikai iznīdē komunistus un atjauno kapitālistisko iekārtu. Vācu imperiālistu iebrukums Latvijā izjauca pirmās Padomju valdības pasākumus strādnieku un zemnieku varas nostiprināšanā. 1918. gada februārī pēc Brestas miera sarunu provokatoriskās pārtraukšanas Latvija pilnīgi nokļuva vācu okupantu jūgā.

Buržuāzija nodevīgi darīja visu, lai atrautu Latviju no Padomju Krievijas, turpretim Latvijas darba tauta, aizstāvot savas intereses, strādnieku šķiras un revolucionārās Latvijas Sociāldemokratijas (boļševiku) vadībā lielo cīņu gaitās vēl jo vairāk nostiprināja vēsturisko draudzību ar vareno krievu tautu, savu labāko draugu cīņā par atbrīvošanos no muižnieku un kapitālistu kundzības. Daudzi Latvijas Sociāldemokratijas darbinieki Padomju Krievijā atrada mājas, kur sagatavoties tālākajām cīņām par dzimtenes atbrīvošanu. Maskavā, Pēterpilī, Pleskavā, Veļikije Lukos un vairākās citās Krievijas pilsētās veidojās latviešu sabiedriski politiskās un kultūras dzīves centri. Uz Padomju Krieviju savus skatienus vērsa vairums darbaļaužu arī okupētajā teritorijā. Pagrīdes komunistu vadībā 1918. gada 6. janvārī un

[1] *V. I. Ļeņins*, Raksti, 25. sēj., 1951., 289. lpp.

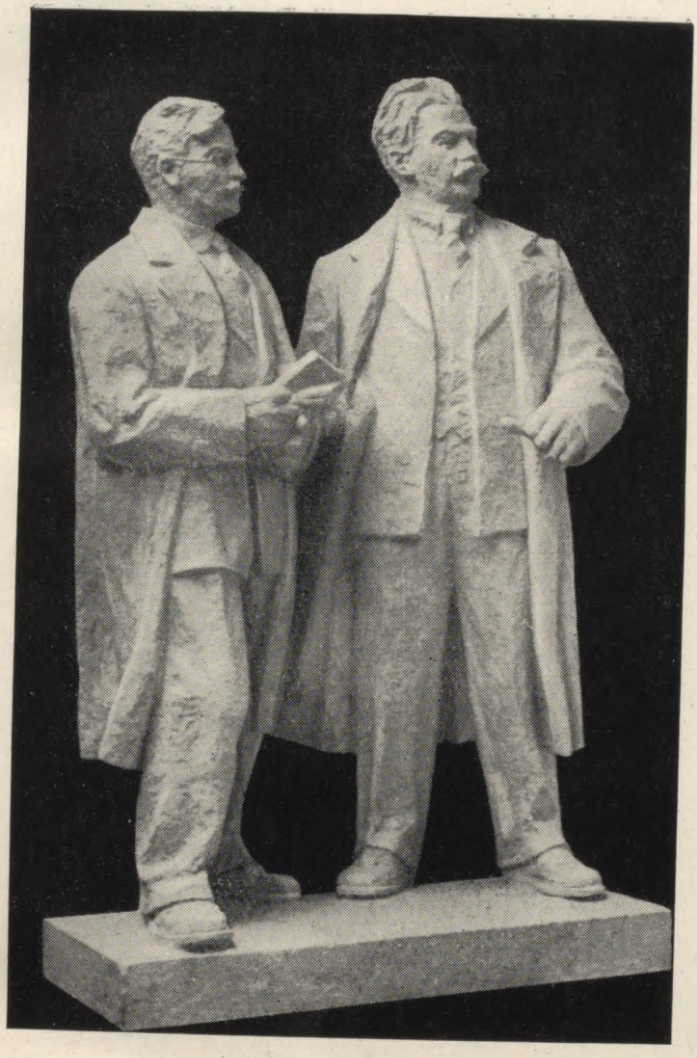

Pēteris Stučka un Fricis Roziņš

3. februārī Rīgā notika pret okupantiem un latviešu buržuāzijas politiku vērstas masu demonstrācijas ar lozungiem: «Nost iekarotājus! Atpakaļ pie sociālistiskās Padomju Krievijas! Brīva Latvija brīvajā Krievijā!»

Atzīmējot krievu tautas vēsturisko nozīmi, latviešu komunistiskā prese vācu imperiālistu kundzības dienās pārdrukāja R. Rolāna publisko vēstuli «Brīvajai Krievijai», kurā viņš kā franču progresīvās kultūras darbinieks raksta: «Mūsu krievu brāļi, lielās revolūcijas radītāji, saņemiet mūsu sveicienus un pateicību. Ne tikai priekš sevis iekarojāt jūs brīvību, bet priekš mums visiem... ejiet droši uz priekšu. Mēs iesim aiz jums... paceliet jūs cirvi tai vietā, kur mums viņš izkrita no rokām, un netaisnības un melu biezokņos izcērtiet mums ceļus un saulainas takas.»[1]

Liela nozīme okupantu varas sagrāvē bija arī Vācijas revolucionāro sociāldemokratu — «Spartaka» grupas locekļu K. Lībknehta, R. Luksemburgas, F. Mēringa u. c. — darbībai, kas vērsa pret militāristu centieniem nozīmīgu idejisku pretspēku, it īpaši ietekmējot vācu karavīru masas. Turklāt jāievēro vēl tāds starptautiski nozīmīgs notikums kā Vācijas sakāve Rietumos 1918. gada rudenī. Tā paša gada novembrī Vācijā notika revolūcija. Lai gan Vācijas militāristu centieni Austrumos joprojām bija vēl stipri (varu valstī drīz pēc revolūcijas bija sagrābuši labējie sociālisti), viņu fronte sāka irt.

Jaundibinātās Sarkanās Armijas rindās vienu no ievērojamākām sastāvdaļām veidoja ilgajās kara vētrās rūdītie latviešu strēlnieki, kuru vairums dzīves pieredzes un Partijas veiktā noskaidrošanas darba rezultātā jau 1917. gadā bija nostājušies sociālistiskās revolūcijas pusē. Pēc Rīgas krišanas sarkanie strēlnieki varonīgās arjergarda kaujās atkāpās uz Padomju Krieviju, stāvēja vēsturiskajā sardzē pie Smoļnija, vēlāk Kremlī un, kad jaundibinātajai Padomju valstij draudēja kontrrevolūcijas uzbrukumi, veica nozīmīgu darbu to likvidēšanā.

Ciešā sadarbībā ar citām Sarkanās Armijas daļām latviešu

[1] «Komunists», 1918., 115.

strēlnieki 1918. gada beigās pārgāja pretuzbrukumā un atbrīvoja no imperiālistu jūga Latvijas apriņķus citu pēc cita. Latvijā izveidojās padomju vara, un lielum lielais tautas vairums nostājās tās pusē.

1918. gada 22. decembrī J. V. Staļins rakstīja: «Rietumu apgabalu atbrīvošanās process turpinās. Revolūcijas vilnis joprojām pieaug, lauzdams savā ceļā visus šķēršļus. Vecās pasaules aģenti un Igaunijas, Latvijas un Lietuvas tumsoņi bēg kā velns no krusta... Vētraiņi un neatturami aug revolūcija Latvijā. Slavenie Latvijas sarkanie strēlnieki, kas jau ieņēmuši Valku, uzvaroši aplenc Rīgu. Latvijas Padomju valdība, kas nodibinājusies šinīs dienās, ar drošu roku ved Latvijas strādniekus un bezzemniekus pretim uzvarai.»[1]

*

1919. gada 3. janvārī revolucionāro strēlnieku un sacēlušos Rīgas strādnieku kopējo cīņu rezultātā tika atbrīvota Rīga. Viens no galvenajiem strēlnieku komandieriem šinī cīņā bija J. Fabriciuss. Pilsētas atbrīvošanu lielā mērā sekmēja arī Partijas organizētā strādnieku sacelšanās Rīgā.

Tā paša gada janvāra vidū padomju iekārta nodibinājās gandrīz visā Latvijā, atskaitot nelielu zemes stūrīti ap Liepāju, kur vācu, angļu un franču interventu paspārnē bija sabēguši latviešu buržuāziskie nacionālisti un meņševiki.

Latvijas Padomju valdībai bija jāveic milzu uzdevumi dzīves pārveidošanā. Liela nozīme te bija Padomju Krievijas palīdzībai. Jau 1918. gada beigās Padomju Krievijas valdības galva V. I. Ļeņins parakstīja lēmumu par Latvijas Padomju republikas atzīšanu[2] un norādīja Sarkanās Armijas daļām atbalstīt Latvijas Padomju valdību, kuras priekšgalā bija vecais revolucionārs *P. Stučka*[3] (par P. Stučku sk. III sēj., 20.—22. lpp.).

1919. gadā no 13. līdz 15. janvārim Rīgā notika I Latvijas Padomju kongress, kurā ieradās arī Padomju Krievijas valdības pārstāvis J. M. Sverdlovs un palīdzēja noorganizēt padomju

[1] *J. V. Staļins,* Raksti, 4. sēj., 1948., 163.—164. lpp.

[2] *V. I. Ļeņins,* Par revolucionāro kustību Latvijā, 1947., 274. lpp.

[3] *V. I. Ļeņins,* Raksti, 28. sēj., 201. lpp.

O. Skulme. Par padomju varu

darbu Latvijā. Savā apsveikuma runā J. M. Sverdlovs Viskrievijas Centrālās izpildkomitejas vārdā sacīja: «Biedri, diez vai ar kādu citu bijušās Krievijas impērijas daļu mēs esam tik cieši saistīti kā ar Sarkano Latviju.»

Latvijas Komunistiskā partija (līdz 1919. g. martam tā

saucās par Latvijas Sociāldemokratiju) un Latvijas Padomju valdība intensīvi ķērās pie darba: nekavējoties konfiscēja baronu un baznīcu zemes un muižas, nacionalizēja bankas un lielos tirdzniecības un rūpniecības uzņēmumus, atdzīvināja karā sagrauto saimniecisko dzīvi, gandrīz pilnīgi likvidēja bezdarbu, pirmo reizi Latvijas vēsturē ar likumu noteica astoņu stundu darba dienu, ar Padomju Ukrainas palīdzību sagādāja karā stipri izpostītajai zemei vairākus ešalonus labības, par spīti smagajiem apstākļiem lielu vērību veltīja arī kultūras jautājumiem utt.

Lielo dzīves atjaunošanas un jauncelsmes darbu atkal pārtrauca imperiālistu iebrukums. Izmantojot apstākļus, ka Sarkanajai Armijai cīņā pret četrpadsmit valstu interventiem vajadzēja aizstāvēt Padomju dzimteni vēl arī citās frontēs un atlicināt pietiekamus palīgspēkus Padomju Latvijas nosargāšanai nebija iespējams, Vācijas, Anglijas, Francijas un ASV imperiālistu savervētie baltvācu muižnieki, krievu baltgvardu un dažādu kara algotņu un avantūristu karapūļi, kuros ietilpa arī latviešu buržuāzisko nacionālistu neliela saujiņa, 1919. gada vidū un otrā pusē sagrāba Latviju.

1919. gada 22. maijā sarkanie strēlnieki sīvās kaujās otrreiz atstāja Rīgu. Līdz 1920. gada februārim cīņas vēl norisinājās Latgalē, bet pēc tam strēlnieki, ievērojot toreizējos apstākļus, kopā ar krievu un citu padomju tautu biedriem uzvaroši turpināja cīņas tajās frontēs, kas Oktobra revolūcijas iekarojumu nosargāšanai bija būtiski nozīmīgākas. Sarkanās Armijas ietvaros tika nodibināta atsevišķa latviešu strēlnieku divīzija, kas piedalījās neskaitāmās kaujās un pašā trieciengrupas kodolā bija vieni no tiem, kas guva uzvaru arī izšķirīgajās cīņās Dienvidu frontē pret Deņikinu un Vrangeli, ieņēma Perekopu.

«Par latviešu strēlnieku neskaitāmiem varoņdarbiem, — raksta to ievērojamais komandieris J. Vācietis, — mums daudz var pastāstīt i plašās Aizvolgas stepes, kuras glabā leģendas par varonīgajiem proletariāta dēliem, i Urālu kalni, kuri tagad ar savu fabriku troksni un dārdoņu dzied lielo slavas dziesmu varoņiem, i ziemeļu aukstie līdzenumi, kuri ar savu mežu galotnēm ieaijāja kritušo mūžīgo mieru, i klusie Latvijas lauki,

i Brjanskas varenie meži un Orlas līdzenumi, kuri uz mūžiem ir paturējuši atmiņā šo varoņu pērkonīgo triecienu baltajai armijai, i, beidzot, Ukrainas stepju plašumi un Krimas skaistumi, kuri rūpīgi sargā šo varoņu pacelto uzvarošo Sarkano karogu.»[1]

Deņikins gan izdeva pavēli «Latviešu strēlniekus gūstā neņemt — nošaut uz vietas!» (Krišjāņa Krūmiņa atmiņas[2]), taču strēlnieki ir nedomāja doties gūstā, bet iedzina paniskas bailes baltgvardu ģenerāļiem pašiem. Ne velti petļuriešu Žitomiras grupas galvenajā štābā Armijas priekšnieks teica: «Ja jau nu lielinieki pārsvieduši uz mūsu fronti latviešus, tad mūsu lieta pagalam... Lieciet padot automobili un sakiet štāba kalpotājiem, lai katrs glābjas, kur var un kā var.»[3] Turpretim S. M. Budjonnijs latviešu strēlniekiem rakstīja: «Dienās, kad notika cīņa uz dzīvību un nāvi pret vispasaules un Krievijas kontrrevolūciju, pilsoņu kara niknajās kaujās, es vienmēr redzēju jūs cīņu priekšposteņos, visatbildīgākajos un svarīgākajos cīņas sektoros, kur tika izšķirts proletāriskās revolūcijas liktenis. Ar vēsturē neredzētu drošsirdību, ar nesalaužamu dzelzs spēku jūs aizsargājāt Oktobra revolūcijas iekarojumus. Izpildot Strādnieku un zemnieku valdības un strādnieku šķiras vadones — Komunistiskās partijas uzdevumus, jūsu rindas nepazina svārstības.»[4] Jāatzīmē arī, ko 1919. gada septembrī teicis Bela Kuns — viens no izcilākajiem Ungārijas komunistiem: «Ja man būtu bijis tāds karaspēks kā latviešiem — tik apzinīgs un drosmīgs — tad Ungārijā vēl tagad būtu padomju vara.»[5]

Revolucionārie strēlnieki — «drošsirdīgākie starp drošsirdīgajiem, uzticīgākie starp uzticīgajiem, brašākie starp brašajiem»[6] — iezīmē vienu no spožākajām lappusēm visā latviešu tautas vēsturē.

---

[1] «Krievijas Cīņa», 1927., 130.
[2] «Cīņa», 1958., 4.
[3] «Strēlnieks», 1919., 4./5.
[4] «Latvju revolucionārais strēlnieks», I sēj., 1934., 324. lpp.
[5] «Padomju Jaunatne», 1958., 71.
[6] «Известия ВЦИК», 1920. gada 18. janvārī.

*

Lai kaut kā maskētu varmācīgo iebrukumu svešā valstī, Rietumu imperiālisti bija izdarījuši diplomātisku viltību. Pēc viņu plāna, vairāku latviešu buržuāzijas grupu pārstāvji jau 1918. gada beigās vācu okupācijas karaspēka pavēnī tika formāli pasludināti par Latvijas valdību. Patiesībā tai nebija ne pienācīgās valsts varas, ne vajadzīgā atbalsta tautā, jo tā bija tikai marionetu valdība, noderīga starptautisko kapitālistu avantūristiskajiem nolūkiem. Bijušās cariskās Krievijas malieņu robežās tie nodibināja no Baltijas līdz pat Melnajai jūrai šķietami neatkarīgu valstiņu virkni — t. s. buferu valstiņas, «dzeloņstieples» jeb «sanitāro kordonu», kam bija uzdevums aizkavēt Oktobra revolūcijas panākumu ietekmi Rietumu valstīs, kā arī kalpot par placdarmu nākamā uzbrukuma sagatavošanai pret Padomju Savienību.

K. Baltgailis. Ievainotais strēlnieks

Par politisko varu Latvijā savā starpā cīnījās galvenokārt vācu un angļu imperiālisti, šim nolūkam izmantojot latviešu buržuāzijas marionetu valdības. Imperiālistiskās Vācijas pusē redzamā vietā izvirzījās jau no 1905. gada labi pazīstamais melnsimtnieks A. Niedra, bet angļu-amerikāņu pusē — budziskās Zemnieku savienības (nodibinājās 1917. g. pēc Februāra revolūcijas) līderis K. Ulmanis.

Baltvācu muižnieku spēki (landesvēristi) 1919. gada vasarā jau bija sagrābuši lielāko daļu Latvijas, bet Antantes spiediena rezultātā tiem tai pašā vasarā bija jāizvācas. Līdzīgā kārtā pēc interventu neveiksmēm citās frontēs izgāzās imperiālistiskās Vācijas kara algotņu, krievu baltgvardu un dažādu avantūristu armija (bermontieši) 1919. gada rudenī pie Rīgas. Līdz ar to buržuāziskā Latvija, ar ko 1920. gada augustā noslēdza miera līgumu arī Padomju Krievija, sāka pastāvēt kā valsts faktiski.

Latvijas Padomju valdība 1920. gada 13. janvārī savu darbību izbeidza, bet Latvijas Komunistiskās partijas vadītā cīņa par padomju varu turpinājās, līdz pēc diviem gadu desmitiem — 1940. gadā — vainagojās ar uzvaru.

Līdztekus sabiedriski politiskajām cīņām risinājās cīņas starp divām nometnēm arī kultūras laukā.

Tautas izglītības, kultūras un mākslas dzīve

Svarīgas pārmaiņas tautas izglītības, kultūras un mākslas dzīvē iezīmējās jau 1917. gada sākumā, kad pēc atbrīvošanās no cariskās patvaldības jūga visā progresīvajā sabiedrībā bija vērojama kāpināta jūsma un spars cīņā par tautas labāku nākotni. «Revolūcija nāca kā negaiss pietvīkušā vasaras pusdienā. Visi sakustējās, visur radās dzīvība. Ilgi aizturētā sabiedriskā aktivitāte lauzās izveidoties darbā.»[1]

Zināmā mērā paplašinājās preses, vārda un sapulču brīvība, daudzi jo daudzi rakstnieki apsveica cara varas sagrāvi. Latviešu padomju rakstnieka K. Jokuma vārdiem runājot, — «tagadne atšķēlās no pagātnes, un starpā palika bezdibens, kuram nekad vairs nesavienot bijušo un tagadējo pasauli»[2].

[1] «Nākotnes Domas», 1918., 1.

[2] «Cīņa», 1917., 11. (173.).

Rosīgi sākto kultūras centienu turpināšanu un padziļināšanu lielā mērā aizkavēja vācu imperiālistu iebrukums un okupācija. Tās apstākļos katra brīvāka doma varēja raisīties tikai slepeni un līdz ar to stipri ierobežoti. Tomēr, pārspējot visus svešo iebrucēju radītos šķēršļus un vajāšanas, zināms darbs progresīvās kultūras laukā norisa arī smagajā, tautas asarām un asinīm slacinātajā 1918. gadā, piemēram, demokratiski un patriotiski noskaņotās biedrības — t. s. izglītības kooperatīva «Kultūras Balss» veiktie pasākumi Valkā (priekšlasījumu organizēšana, iespiestu darbu izplatīšana utt.).

Samērā lielākas iespējas, nevērojot sasprindzināto stāvokli frontē, bija no interventiem brīvajā Krievijas teritorijā dzīvojošiem latviešu progresīvās kultūras darbiniekiem, it īpaši Maskavā un Pēterpilī. Tur darbojās vairāki latviešu teātri un strādnieku klubi, iznāca latviešu avīzes utt.; Padomju valdība saskaņā ar tās gādību par mazākumtautām nodibināja Latviešu nacionālo lietu komisariātu, kura uzdevumos ietilpa arī latviešu grāmatu izdošana un citi kultūras jautājumi.

Pats lielākais veikums tautas izglītības un mākslas dzīvē aplūkojamā periodā tika realizēts 1919. gadā. Enerģiski cīnoties pret kara apstākļu radītajām grūtībām, padomju vara veica nozīmīgus pasākumus arī kultūras darbā. Jau pirmajos savas pastāvēšanas mēnešos 1919. gadā Padomju Latvijas valdība pievērsās tādiem liela vēriena pasākumiem kultūras celtniecībā kā augstāko mācības iestāžu radīšanai. Pirmo reizi Rīgā tika nodibināta universitāte (tagadējā P. Stučkas Latvijas Valsts universitāte), mākslas darbnīcu un muzikas kursu veidā tika likti pamati, no kuriem savu sākumu skaita Jāzepa Vītola Latvijas Valsts konservatorija un Latvijas PSR Valsts mākslas akadēmija. Īsā laikā bija noorganizēts arī Mākslas muzejs, bet latviešu darba tautai naidīgā Pilsētas vācu teātra vietā savas durvis vēra pirmais Latviešu strādnieku teātris (tagadējais Latvijas PSR Akadēmiskais operas un baleta teātris). Skatuves māksla vispār visā te aplūkojamā periodā bija viena no rosīgākajām un sekmīgākajām (sk. «Progresīvā dzeja, proza un dramaturģija» apakšnodaļu «Teātru dzīve»).

Raksturojot padomju varas gādību par mākslas attīstību, partijas prese rakstīja: «Muziķiem, gleznotājiem, skulptoriem, dziedātājiem, aktieriem... nekur un nekad nav bijis tik plašs darbības lauks kā padomju iekārtā... Kas vien šajos kļūmainajos apstākļos bija iespējams, tika darīts mākslinieku labā.»[1]

Visiem spēkiem tika gādāts, lai realizētu V. I. Ļeņina norādījumu: «Māksla pieder tautai. Ar savām dziļākām saknēm tai jāieaug plašajās darba ļaužu masās. Tai jābūt masām saprotamai un tuvai. Tai jāapvieno šo masu jūtas, domas un griba, jāpaceļ tās.»[2] Līdz ar revolūciju sociāli ekonomiskajā dzīvē sākās revolūcija arī kultūras dzīvē.

*

Pievēršoties tuvāk atsevišķām nozarēm, vispirms jāatzīmē, ka *marksisma-ļeņinisma ideju propagandai,* ko agrāk varēja veikt vienīgi nelegāli, ar valsts varas atbalstu un ierosmi tika veltīta vislielākā vērība. P. Dauge rakstīja: «Kas dzīvi grib pārveidot, tam jāpazīst pamatīgi tā dzīve, tās dzīves pamati un likumi, kurus grib grozīt... ir pienācis pēdējais brīdis, kur latvju proletariāta apzinīgākai daļai ir ar visu nopietnību jāķeras pie savas šķiru cīņas teorētisko pirmavotu studēšanas un jāiepazīstas pamatīgi ar Marksa un Engelsa oriģināldarbiem.»[3]

Saskaņā ar šiem uzskatiem latviešu valodā tika iespiesti V. I. Ļeņina darbi «Valsts un revolūcija» (1918.), «Par demokratiju un diktatūru» (1919.), K. Marksa «Kritiskās piezīmes pie politiskās ekonomijas» (1919.) un citi marksisma-ļeņinisma klasiķu darbi gan atsevišķos izdevumos, gan periodikā.

Vairāki Latvijas Komunistiskās partijas vadošie darbinieki — P. Stučka, J. Bērziņš-Ziemelis u. c., būdami personīgi pazīstami ar V. I. Ļeņinu, izmantoja viņa lietišķos norādījumus nozīmīgajā latviešu kultūras līmeņa celšanas darbā.

Marksisma-ļeņinisma un citu aktuālu jautājumu labākai izpratnei tika iespiestas daudzas populāri zinātniskas apceres.

[1] «Darbs», 1919., 3./4.
[2] Ļeņins par kultūru un mākslu, 1947., 330. lpp.
[3] «Cīņa», 1918., 70., 71.

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA
68-13.911
0306047604

O. Skulme. Ļeņins pie latviešu strēlniekiem

Nenoliedzama nozīme bija mutvārdu propagandai. Neskaitāmās sanāksmēs labi sagatavoti propagandisti ar bagātīgiem faktiem no dzīves ne tikai saviļņoja un aizrāva sarkanos strēlniekus un citus revolūcijas avangarda cīnītājus, bet iededza apziņīguma dzirksti pat lielā atpalikušās sabiedrības daļā; sabiedriski politiskajā dzīvē iesaistījās arvien plašākas tautas masas.

Pastiprināta uzmanība tika veltīta *vispārējai obligātajai izglītībai.*

Jau 1917. gada jūnijā Tērbatā notika III skolotāju kongress, kur pēc plašas un spraigas domu apmaiņas pieņēma lēmumu par tautas izglītības sistēmas krasu pārveidošanu un uzlabošanu — jaunu mācību programu izveidošanu, skolotāju kadru sakomplektēšanu un audzināšanu, par trūcīgo skolnieku iespējām apmeklēt skolu utt. Viens no nozīmīgākajiem pasākumiem bija

reliģijas svītrošana no mācību programas un dabaszinātņu nozīmes akcentēšana, rūpes par materiālistiskā pasaules uzskata noskaidrošanu un propagandēšanu. Enerģiski, nereti pat pārspīlējot, izpaudās jaunie meklējumi pedagoģijā vispār, lai tuvinātu izglītību darbam un dzīves praksei, lai agrākās dogmatiskās «iekalšanas» vietā attīstītu patstāvīgas kritiskas spriešanas spējas un radošu domāšanu.

1905. gadā notikušā skolotāju kongresa veterānu vārdā dzejnieks V. Plūdonis par aizvadīto laika posmu un nākotnes uzdevumiem teica: «Bija laukā rudens, bet sirdī ziedons. Tad nāca ziema, viss sastinga. Visi dziedātāju putni bija spiesti tverties svešās zemēs, kas nespēja, tas krita slepkavu rokās vai cietumā. Un līkdegunīgās pūces staigāja apkārt un naktīs kliedza kuis, kuis, ku sociālists? Vēl nav aizaugušas skrambas priedēs, kuras radīja lodes, lai izdzēstu no dzīves ziedoņa atmiņas. Tagad jāturpina šī pirmā ziedoņa atmodas darbs.»[1]

Tā kā jauno mācības gadu Latvijā dzīvojošiem skolotājiem un skolniekiem nācās sākt okupācijas apstākļos, viņu brīvības domām bija jāplēnē kā dzirkstīm zem pelniem vēl trīs semestri — līdz 1919. gada Padomju Latvijas nodibināšanai. Tad pirmo reizi visā Latvijas vēsturē tika radīti galvenie priekšnoteikumi jaunu, tautai patiesi tuvu skolu dibināšanai. L. Paegles rakstā «Mūsu skolas politika» pareizi norādīts: «Skola līdz šim bija viens no varenākiem ieročiem mantīgo šķiru rokās. «Ārā no skolas ar politiku!» liekulīgi sauca buržuāzija un viņas apzinīgie un neapzinīgie kalpojošie gari. Bet patiesībā viņi piekopa skolā nekautrīgu savas šķiras politiku.»[2]

Ļoti nozīmīga bija arī padomju skolas pieeja vēstures izpratnei, par ko L. Paegle, kritizēdams agrāko skolu darbiniekus, iepriekš citētā raksta turpinājumā saka: «Kaili fakti, hronoloģija, karaļi, karavadoņi, kauju apraksti — lūk, kas pēc viņu domām bij vēsture. Jēdziens par vēsturisko procesu, kultūras vēsture, dažādu tautu dzīve un ekonomiskie pamati bij un palika sveši

[1] «Cīņa», 1917., 34. (196.).
[2] Turpat, 1919., 5. (313.).

mūsu vidusskolu beigušajiem.»[1] Marksistiski ļeņiniskā pieeja vēstures izpratnei, cik šī pieeja apzinīgāko skolotāju darbā tika realizēta praksē, atklāja īstos sabiedrības attīstības likumus un dzinējspēkus.

Daudz uzmanības tika veltīts *ārpusskolas izglītībai un citiem kultūrizglītības pasākumiem.* Ja agrāk šis darbs ar saviem līdzekļiem bija jāveic galvenokārt dažādām strādnieku izglītības biedrībām un citām organizācijām, tad padomju vara vakarskolu dibināšanai, kursu un lekciju organizēšanai u. tml. pasākumiem ierādīja izcilu vietu.

Ar plašu vērienu veidojās strādnieku klubi, tautas namu un kultūras namu sākumi, bibliotekas, lasītavas un pašdarbības pulciņi, kas rosināja kultūras dzīvi arī mazpilsētās un laukos. Īpaši aktīvi bija Latvijas Sociāldemokratijas Jaunatnes savienības pulciņi Rīgā. Pašdarbības kolektīvi darbojās arī strēlnieku vienībās.

1918. gadā Kremlī sardzes dienestā novietotajiem latviešu strēlniekiem ar V. I. Ļeņina atbalstu tika ierīkotas pat īpašas telpas, sagādāti skolotāji un materiāli mākslas studiju vajadzībām. Darbojās strēlnieku simfoniskais orķestris. Uz tā koncertu ieradās arī V. I. Ļeņins. Maskavā notika pat strēlnieku dziesmu svētki un vairākas viņu darināto tēlotājas mākslas darbu izstādes. Strēlnieku pašdarbības teātra izrādēs savas skatuves gaitas sāka E. Valters, K. Pabriks, R. Puriņš un citi vēlāk plaši pazīstami aktieri. Jo neatlaidīgi skanēja prasība, lai strēlniekiem būtu savi literāri izdevumi, un daudzos gadījumos tādi tika radīti, sākot ar hektografētām vienības avīzēm un beidzot ar tipografiski iespiestiem žurnāliem (sk. nodaļu «Periodika»).

Stipri redzamu vietu kultūras dzīvē, tāpat kā vienmēr, ieņēma *literatūra.* Rakstnieku darbība vētrainajos revolūcijas, pilsoņu kara un intervencijas apstākļos bieži gan tika kavēta un pārtraukta, tomēr vairākās pilsētās ap galvenajām redakcijām un kultūras organizācijām (biedrībām, strādnieku klubiem u. c.) veidojās zināmi literārās dzīves centri. Nozīmīgākie no tiem bija

[1] «Cīņa», 1919., 20. (328.).

ZĪHNAS

LITERARISKAIS PEELIKUMS

No. 1. Piecpilsdoss, 16. februarī 1919. g.

Vladimirs Kirillovs

Rakstones biedaciem.

K. tahlu tahku grunt, spreigšā saigatā,
Ka, jaunais baiļes jukšanais bīdzinuneet,
Uz jukšanas spahrnoš pazeltais un maigais,
Gaišs saņem viņu apvocīt tevi lect.

Tahlu gaismeniem tad rietā klusā tīkšat,
Tur jena tehlina atjaunota tapš,
Klusīgi klausās tew, kas krīst, neizsīkstot,
Uz tevi, kam mūžīgos mīlestības kapš.

Tavos garā no jauna mīlu tehlus tadiš,

E. Gulbja.

Kaŗš nogam un dsēja*).

„Lasīt. tautaseeš šķiras. — Šķiņe ar šķiņas šķaut
bruņu ierīcem, cīņumuecem, zeļeem un šaušanu, ar
šņuru bedru mīnā.
Augšķā izdejahas dsēļdahnā plaščumā.
Balsnos sīeenas šīja tahlā un šīņķu šahlā.
Tee pūļeļas dsēļnātu aiz augšķumā.
Tehrzahl cehļušup un šalpup, pa labi un pa kreisi.
Augšķā trepelas tee šaurei špeļķeļā lapā un, tā mašīņa
tūzi, uz šopā mūsu dsēļee dīdu.
Mūsi ir traukt, plaščumu kahpojošķi, un wini to šķeļ.

«Cīņas Literāriskā Pielikuma» 1919. gada 1. numurs

1917. gadā Rīgā un Valkā, 1919. gada pirmajos piecos mēnešos Rīgā un tā paša gada beigās Pleskavā, kā arī visā te aplūkojamā laika posmā Pēterpilī un Maskavā. Centieni pēc rakstnieku organizētības, lai gan varēja tikt realizēti tikai stipri ierobežotos apjomos, bija stiprāki nekā jebkad agrāk. Pretēji tam, kā šo jautājumu pūlējās iztulkot reakcijas propaganda, minētie centieni nenozīmēja individualitātes un līdz ar to daiļrades ierobežojumus, bet spēcīgi sekmēja literatūras attīstību pa tautiskuma, partejiskuma un patiesa māksliniecīskuma ceļu.

Grāmatas latviešu valodā apgādāja vairākas izdevniecības. Piemēram, jau 1917. gadā Maskavā darbojās Latvijas Sociāldemokratijas CK grāmatizdevniecība «Sociāldemokrats». 1918. gadā Maskavā nāca klajā vairāki Latviešu nacionālo lietu komisariāta Kultūras-izglītības nodaļas izdevumi, bet 1919. gadā Rīgā noorganizējās Latvijas Izglītības tautas komisariāta izdevniecība, kas savā ziņā pārņēma jau no 19. gs. labi pazīstamo Derīgu grāmatu apgādāšanas nodaļu. Nozīmīgu darbu veica arī vairāki privāti grāmatizdevēji, it īpaši A. Gulbis, kas 1918. gada beigās

atjaunoja kara laikā pārtrauktās «Universālās Bibliotekas» izdošanu Pēterpilī un drīz pēc tam pārcēla savu uzņēmumu uz Rīgu. J. Raiņa, A. Upīša, Ed. Veidenbauma un citu labāko rakstnieku darbu kopojumi, kā arī folkloras materiāli, tika sagatavoti iespiešanai jaunos, tautai viegli pieejamos izdevumos. Interventu uzbrukuma dēļ šos pasākumus nevarēja realizēt līdz galam, taču vairākas citas grāmatas ļoti grūtajos kara apstākļos tika izdotas gan 1919. gadā, gan agrāk.

1917. gadā iznāca L. Paegles sastādītā revolucionāro dziesmu izlase «Brīvības dziesmas» (Latvijas Sociāldemokratijas Pēterpils grupas izdevums), J. Ezerieša stāsti «Laikmetu maiņā» (sabiedrības «Spēks» izdevums Rīgā), «Strādnieku kalendārs 1918. gadam» (jau minētās «Sociāldemokrata» izdevniecības apgādā) u. c.

1918. gadā iznāca A. Upīša «Atkusnī» (A. Gulbja izdevums Pēterpilī), V. Plūdoņa «111 lirisku dziesmu» (P. Stumpa izdevums Limbažos) un «Via dolorosa» (kooperatīva «Kultūras Balss» izdevums Valkā), «Strādnieku kalendārs 1919. gadam» (Latviešu nacionālo lietu komisariāta Kultūras-izglītības nodaļas izdevums) u. c.

1919. gadā iznāca Raiņa «Spēlēju, dancoju» (A. Gulbja izdevums Rīgā), Aspazijas «No atzīšanas koka» (Izglītības tautas komisariāta izdevums), Latviešu Strādnieku rakstnieku savienības dzejoļu krājums «Sarkanie pavedieni» (Pēterpils Proletkulta Literāriskās nodaļas izdevums) u. c.

Nevērojot visu šo gādību, tomēr bija jūtams grāmatu trūkums. Turpretim atbrīvotās tautas masu prasības pēc literatūras, vispār pēc iespiestā vārda, bija neizmērojami augušas.

Raksturīgu liecību par to atstājis amerikāņu žurnālists Dž. Rids savā grāmatā «10 dienas, kas satricināja pasauli»: «Mēs aizbraucām uz fronti pie XII armijas, kas stāvēja aiz Rīgas, tur izvārguši cilvēki basām kājām ierakumu dubļos gāja bojā no bada un slimībām. Ieraudzījuši mūs, viņi piecēlās un nāca pretī. Sejas tiem bija izbadējušās, no apģērbu caurumiem rēgojās zils, kails ķermenis. Bet pirmais jautājums skanēja: «Vai jūs atvedāt kaut ko palasīt?»»

Grāmatu, it īpaši daiļliteratūras grāmatu trūkumu mazināt palīdzēja avīzes un citi periodiskie izdevumi, kas veica lielus uzdevumus — gan politiskā stāvokļa un jauno uzdevumu noskaidrošanā, gan vispār tautas sabiedriski idejiskajā audzinā-

šanā. Ne velti strēlnieks un jaunais rakstnieks Jūlijs Jūlians rakstīja: «Esmu noskatījies, cik nemierīgi ir strēlnieki, kad kādu reizi «Cīņa» nepienāk jeb arī pēc pirmdienām; tie iet uz pulka komiteju un bēdājas, kāpēc «Cīņa» neiznāk. Atnāk avīzes, tās izķer un lasa katrs... Kas attiecas uz strēlniekiem, tad tie ar sajūsmu ziedotu līdzekļus tipografijas ierīkošanai. Mums strēlniekiem savā dzīvē latviešu literatūra, savs organs ir nepieciešams...»[1]

Periodika

Pati nozīmīgākā parādība aplūkojamo gadu periodikas attīstībā bija *sociālistiskās preses uzplaukums*. Ja agrāk revolucionārā periodika varēja iznākt gandrīz tikai nelegāli, tad pēc Oktobra (zināmā mērā arī jau pēc Februāra) revolūcijas apstākļi šai ziņā radikāli mainījās. Kamēr Latvijas teritorija perioda lielāko daļu joprojām atradās dažāda veida reakcijas rokās, Maskavā un Pēterpilī tiklab 1917., kā arī 1918. un 1919. gadā sociālistiski latviešu preses izdevumi pirmo reizi varēja iznākt bez jebkādiem politiskiem spaidiem; zināmus laika posmus (piemēram, 1919. g.) tādi izdevumi brīvi iznāca arī Latvijā. Nemierīgajos kara apstākļos vairākām avīzēm un žurnāliem gan varēja parādīties tikai viens vai nedaudzi numuri, taču visumā revolucionārās periodikas izdošana bija izvērsta plašāk nekā jebkad agrāk.[2]

1917. gada 12. aprīlī pēc vairāk nekā gadu ilga pārtraukuma sāka atkal iznākt Latvijas Sociāldemokratijas (kopš tās VI kongresa 1919. g. martā Latvijas Komunistiskās partijas) centrālorgans[3] «Cīņa» — pirmo reizi visā savā ilgajā pastāvēšanas laikā (kopš 1904. g.) legāli (no 1917. g. 12. aprīļa līdz 13. maijam avīze tika izdota Pēterpilī, pēc tam Rīgā, bet pēc Rīgas krišanas dažus mēnešus Valmierā un Valkā). Aprīlī «Cīņai» pievienojās otrs lielākais sociāldemokratiskais izdevums — latviešu strēlnieku pulku dienas avīze «Brīvais Strēlnieks» (iznāca vispirms Rīgā, bet pēc tās krišanas Cēsīs

[1] «Krievijas Cīņa», 1918., 223.

[2] Sīkākas bibliografiskas ziņas sk. *K. Egles, A. Brempeles, J. Paegles* rakstā «Latviešu revolucionārās periodikas rādītājs» («Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis», 1955., 1., 2., 1956., 3.).

[3] Avīzes 1. numurs iznāca jau 21. (v. st. 7.) martā, bet līdz 27. numuram tā bija tikai partijas Petrogradas organizācijas latviešu rajona «Prometeja», nevis Latvijas Sociāldemokratijas CK izdevums.

un Valkā). Sākot ar septembri, kad Pagaidu valdība «Brīvo Strēlnieku» aizliedza, līdz oktobrim tas iznāca (sākumā Cēsīs, tad Valkā) ar nosaukumu «Latvju Strēlnieks». Bez tam vēl 1917. gadā Krievijas teritorijā iznāca avīzes «Proletariāta Cīņa» (Pēterpilī) un «Sociāldemokrats» (Maskavā), bet Latvijā — avīzes «Laukstrādnieku Cīņa», «Ziņotājs» u. c.

1918. gadā, kad Latvija atradās okupantu rokās, «Cīņa» tika izdota Maskavā (janvārī un februārī Valkā). Bez tam Maskavā vēl iznāca tāds liels izdevums kā dienas avīze «Krievijas Cīņa», žurnāli «Darbs» un «Jaunatnes Cīņa», avīzes «Latviešu Nacionālo Lietu Komisariāta Ziņotājs», «Cīņa un Brīvais Strēlnieks» u. c. Permā iznāca laikraksts «Uz Priekšu». Plašu sociālistisku dienas avīzi «Komunists» izdeva arī Pēterpilī. Vairāki komunistiskās preses izdevumi («Biedrs», «Spartaks», «Ziņotājs», «Spartaka Biļetens» u. c.) iznāca okupētajā Latvijā. Valkā, kamēr to nebija sagrābuši okupanti, iznāca avīze «Brīvais Strēlnieks» u. c.

1919. gadā, galvenokārt tā pirmajos piecos mēnešos, latviešu komunistiskā prese, salīdzinot to ar aplūkojamā perioda pārējiem gadiem, uzplauka visvairāk. Latvijas teritorijā no agrākajiem izdevumiem iznāca «Cīņa» (Rīgā, tad Maskavā un kopš augusta atkal Rīgā — tagad jau nelegāli), «Sarkanais Karogs» u. c. No jauna iznāca strēlnieku žurnāli «Sarkanā Zvaigzne» un «Strēlnieks» un jaunatnes izdevums «Jaunais Komunārs», strēlnieku avīzes «Sarkanais Strēlnieks» (ar 48. numuru saucās par «Latvijas Komūnas Strēlnieku», iznāca Daugavpilī). Iznāca arī Padomju Latvijas Izglītības komisariāta žurnāls «Izglītība», Rīgas Strādnieku arodniecisko biedrību centrālā biroja žurnāls «Arodnieks» (vēlāk «Ražotājs») u. c. Maskavā joprojām iznāca avīze «Krievijas Cīņa», žurnāli «Jaunatnes Cīņa» un «Darbs», no jūlija beigām arī avīze «Komunists» (līdz tam Pēterpilī), Pēterpilī — žurnāli «Komunists», «Jaunais Komunists» un «Darba Zvans», bet Veļikije Lukos — avīze «Cīņas Biedrs».

Redzamākie Latvijas revolucionārās sociāldemokratijas publicisti bija P. Stučka, Fr. Roziņš, J. Daniševskis, P. Dauge, A. Upīts, E. Eferts-Klusais, J. Bērziņš-Ziemelis, R. Bauze, K. Pečaks, J. Janele, P. Vīksne, T. Draudiņš u. c.

Pretējā virzienā darbojās *buržuāziskā prese.*

No iepriekšējā perioda galvenajiem buržuāziskajiem preses izdevumiem ar 1917. gadu turpināja iznākt «Dzimtenes Vēstneša» pēctecis «Baltijas Vēstnesis» (Pleskavā) u. c., to vidū lielākais buržuāziskais laikraksts «Līdums», kas ar pārtraukumiem tika izdots dažādās pilsētās jau kopš 1913. gada kā bagāto lielsaimnieku grupas izdevums un kopš budziskās Zemnieku savienības nodibināšanās (līdz avīzes «Brīvā Zeme» iznākšanas sākumam 1919. g. rudenī) faktiski bija Zemnieku savienības organs (atskaitot neilgu laiku 1919. g., kad «Līdumu» savās rokās bija ieguvis okupantu ielikteņis A. Niedra).

Pilsētas buržuāzijai tuvāk stāvēja avīzes «Laika Vēstis» (1917.) un «Latvijas Sargs» (1919.—1934.).

Kurzemes okupācijas vara izdeva «Dzimtenes Ziņas» (1916.—1918.), kam idejiski pievienojās pazīstamā melnsimtnieka Fr. Veinberga «Rīgas Latviešu Avīzes» (1917.—1918.).

Sava prese bija arī meņševikiem. 1917. gadā iznāca viņu organs «Strādnieku Avīze» (vispirms Pēterpilī, pēc tam Valkā), kura vietā drīz stājās avīze «Sociāldemokrats» (iznāca ar pārtraukumiem kara laikā no 1918. līdz 1934. g.). No 1919. līdz 1934. gadam meņševistisks laikraksts ar virsrakstu «Strādnieku Avīze» tika izdots Liepājā. 1918. gada otrā un 1919. gada pirmajā pusē Rīgā iznāca arī eseru avīze «Uz Priekšu». Tāpat savs žurnāls «Liesma» (1918.) bija anarhistiem.

Bija vēl daudzas citas buržuāziskās avīzes, piemēram, politiski ļoti svārstīgās «Jaunākās Ziņas», kas iznāca gan tikai perioda sākumā un beigās, bet nākošajos divos gadu desmitos kļuva par visvairāk izplatīto avīzi visā Latvijā.

Daudzie preses izdevumi liecināja par abu pretējo šķiru cīņu un par vēstures straujo attīstības gaitu.

*

Visi lielākie laikraksti un žurnāli galvenokārt bija sabiedriski politiski izdevumi, taču daudzi no tiem lielu vērību veltīja arī *literatūras jautājumiem* — iespieda kritiskus un literatūrvēsturiskus rakstus, ierādīja savās slejās vietu daiļliteratūras, galvenokārt dzejas un prozas sacerējumiem.

Tāda tradīcija latviešu nacionālās literatūras vēsturē pazīstama jau kopš «Pēterburgas Avīzēm», taču vērojamas arī zināmas atšķirības. Pati galvenā to vidū tā, ka līdz ar revolucionārās preses vispārīgo spēcīgo attīstību ievērojami vairāk tika publicēti daiļdarbi un kritiski apcerējumi, kas atklāti pauda revolucionārās tendences, pie tam ne tikai buržuāziski demokratiskās, bet sociālistiskās revolūcijas ideju gaismā.

Šīs zināmā mērā paplašinātās iespējas, kādas pavērās revolucionārajiem rakstniekiem publicēšanās ziņā, tomēr vēl joprojām bija pārāk ierobežotas. Tas izskaidrojams ar politiskajiem spaidiem Pagaidu valdības un divvaldības laikā un imperiālistiskās Vācijas okupācijas jūgā, kā arī ar kara radītajām materiālajām grūtībām (piemēram, papīra trūkumu).

Runājot par periodiku kā literatūras tribīni, pirmajā vietā jāmin «Cīņa», «Brīvais Strēlnieks», «Sarkanais Strēlnieks»,

Brihwais Strehlneeks

Latw. Strehln. pulku-is-dewums

Nr. 1. Pirmdeen, 10. aprill 1917. g.

Lai dsihwo demokratiskà republika!

Latviešu strēlnieku pulku avīzes «Brīvais Strēlnieks» 1917. gada 1. numurs

«Komunists», «Krievijas Cīņa» u. c. Tās pulcēja ap sevi labākos progresīvās rakstniecības spēkus un dažādiem meklējumiem un maldiem bagātā laikā visumā ieturēja pareizu idejisku līniju.

Ideoloģiskais pamats minētajām avīzēm bija kopējs, taču, aplūkojot tuvāk tajās publicētos literāros darbus, vērojamas zināmas atšķirības.

«Cīņai» šai ziņā, kā jau partijas centrālorganam, raksturs vispusīgāks, aptverošāks — gan līdzstrādnieku, gan tematikas ziņā, un dažādu domstarpību gadījumos tās spriedumam palaikam ir labākais pamatojums un lielāka autoritāte.

1917. un 1918. gada «Cīņas» numuros daiļliteratūras un literatūrkritikas materiālu samērā nedaudz, bet 1919. gada pirmajā pusē stāvoklis mainās: avīze izdod īpašu «Cīņas Literārisko Pielikumu». Trijos mēnešos (no 16. februāra līdz 18. maijam) avīzei tika pievienoti septiņi literārā pielikuma numuri, kuros iespiesti vairāki desmiti dzejas un prozas darbu gan oriģinālā, gan tulkoti, kā arī literatūrkritiski apcerējumi.

Lūk, daži piemēri. «Cīņas Literāriskā Pielikuma» 1919. gada 1. numurā atrodama A. Upīša miniatūra prozā «Mācītājs Taube», A. Kurcija dzejolis «Cor ardens» («Kvēlojošā sirds») u. c. 2. numurā: redakcijas raksts «Anrī Barbiss», D. Bednija satīriskais dzejolis «Līga» u. c. 3. numurā: L. Paegles dramatisks tēlojums «Pie cietuma durvīm», «Bernharda Kellermaņa vēstule Anrijam Barbisam» u. c. 4. numurā: E. Verharna dzejoļa «Pasaule» atdzejojums, J. Sudrabkalna novele «Laivinieks» u. c. 5. numurā: V. Vitmena dzejoļa

«Mūsu dienas» atdzejojums, A. Upīša novele «Austra un brālītis» u. c. 6. numurā: P. Rozīša dzejolis «Radio», V. Jākobsona dzejolis «Veltījums mīļākam» u. c. 7. numurā: A. Barbisa «Blāzma» (fragments no romāna «Ugunī»), E. Šillera dzejolis «Mana dzimtene» u. c.

Nedaudz daiļdarbu «Cīņa» publicē arī savās kārtējās lappusēs. Piemēram, 1919. gada 2. (310.) numurā atrodam E. Šillera dzejoli «Dziesma darba tautai», 5. (313.) numurā Jankas satīrisko feļetonu «Tie jaunie laiki», 6. (374.) numurā M. Gorkija «Dziesmu par Vētrasputnu» (tulkojis nezināms autors — J. A.) u. c. Vēl jo vairāk avīze ievieto recenzijas, priekšlasījumu atreferējumus u. tml. rakstus. Piemēram, 1919. gada 43. (351.) numurā nezināma autora (A. K.) rakstīts plašs vērtējums par L. Paegles lugu «Augšāmcelšanās», 51. (259.) numurā — tā paša A. K. apcere par Raini, 64. (372.) numurā — redakcijas raksts par A. Upīša traģikomēdiju «Viens un daudzie» u. tml.

Maskavas avīzei «Krievijas Cīņa» un Pēterpils «Komunistam» raksturs, it īpaši literatūras jautājumos, bija jau šaurāks, toties jo plašāk atspoguļota latviešu kultūras dzīve tieši šajās pilsētās. Taču arī šajās avīzēs ir ne mazums literāru, galvenokārt kritisku rakstu, kas bija nozīmīgi ne tikai Maskavas un Pēterpils lasītājam.

Piemēram, 1919. gada «Komunistā» atrodam P. Dauges apcerējumu «Francis Mērings» (41., 42. numurā), P. Celmiņa plašo analitisko pētījumu «Raiņa «Spēlēju, dancoju»» (77. un turpmākajos numuros), Turka (J. Lojas) teorētiskos rakstus — «Valodas attīstība un morāles sprediķi» (95. numurā), «Literatūras tipi un viņu sabiedriskā nozīme» (141. numurā) u. c.

Abās minētajās avīzēs atšķirībā no pārējās latviešu revolucionārās preses diezgan jūtami izpaudās arī proletkultiskās tendences (lai gan, it īpaši «Komunistā», pret tām tika vērsts arī pretspars).

«Latviešu Nacionālo Lietu Komisariāta Ziņotājs», kā bija norādīts tā programas rakstā, par uzdevumu sev izvirzīja «... iepazīstināt Krievijā dzīvojošos latviešus un viņu organizācijas ar to organizatorisko un politiski kulturālo darbu, kuru veiks Latviešu lietu komisariāts»[1]. Daiļliteratūras šai avīzē nav, toties ir literatūrkritiski un teorētiski raksti, kā arī daudz ziņu par teātru, grāmatniecības, klubu, skolu utt. darbību. Līdzstrādnieku vidū redzam Latviešu nacionālo lietu komisāru Fr. Roziņu-Āzi, Kultūras un izglītības nodaļas vadītāju E. Efertu-

[1] «Latviešu Nacionālo Lietu Komisariāta Ziņotājs», 1918., 1.

Kluso, emisārus (t. i., komisariāta pārstāvjus attālākajās vietās, kur vairāk latviešu).

Strēlnieku avīžu «Brīvais Strēlnieks», «Latvju Strēlnieks», «Sarkanais Strēlnieks», «Latvijas Komūnas Strēlnieks» u. c. īpatnība tā, ka tiklab līdzstrādnieku, kā tematikas un adresātu ziņā tie bija domāti tieši frontei un pa daļai frontē arī sarakstīti.

Piemēram, 1919. gada «Sarkanajā Strēlniekā» atrodams plašais, kareivja dienasgrāmatas veidā sacerētais J. Krūmiņa stāsts «Zem pelēkā šineļa» (1. un turpmākajos numuros), daudzi Jūlija Jūliana (J. Baloža) apraksti — «Sarkanā Latvija» (37. numurā) u. c., Z. Vertera frontes atmiņas «Divās armijās» (38., 39., 41., 42. numurā) utt.

Viens no redzamākajiem «Brīvā Strēlnieka» un tā pēcnieku līdzstrādniekiem bija strēlnieks un jaunais dzejnieks J. Sudrabkalns, kura atmiņās lasām: «Strēlnieki savu avīzi ļoti mīlēja. Viņu pārstāvji ieradās redakcijā, no pulkiem pienāca korespondences, kurās bieži zaldāta rokas vilktie stūrainie burti ietvēra dzīves patiesību, nodomus un ilgas. Grubuļainajās rindās pukstēja un kvēloja revolūcijas sirds.»[1]

Līdzās daiļliteratūrai strēlnieku avīzēs atrodam labu tiesu literatūrkritisku un teorētisku rakstu.

Piemēram, 1919. gada «Sarkanā Strēlnieka Literārajā Pielikumā» iespiesti tādi nozīmīgi tulkojumi no krievu valodas kā A. Lunačarska «Proletkulti un strādnieku kultūra» (4. numurā), V. Bonča-Brujeviča atmiņas «Biedra Fridriha Roziņa (Āža) piemiņai» (61. numurā) u. c.

No žurnāliem, kas iznāca šajā laikā, tādu nozīmīgu vietu literārajā dzīvē, kāda bija, piemēram, pirmskara gados «Domām», nespēja ieņemt neviens. Samērā lielāku ievērību pelna «Sarkanā Zvaigzne» un «Strēlnieks».

Tur 1919. gada 1. numurā iespiests A. Upīša dzejojums prozā «Ēnas» (no cikla «Strādnieces mūžs»), J. Sudrabkalna dzejolis «Neuzvaramā Armada», divi fragmenti — «Sērkociņi» un «Sodīšana» — no A. Barbisa romāna «Ugunī», J. Ecēšas (J. Kļaviņa) satīrisks feļetons «Sarkanarmietis un priesteris», vairāki Sprunguļu Jura (E. Šillera) satīriskie dzejoļi u. c. darbi. Jāatzīmē arī, ka žurnālā «Darbs» publicēts literatūrvēsturei stipri nozīmīgs P. Stučkas raksts «J. Jansona «domu» jubilejas dienā» (1918., 1.).

---

[1] «Literatūra un Māksla», 1957., 44.

Pēc vecās tradīcijas daiļdarbi un literatūrkritiski apcerējumi parādījās arī kalendāros.

«Strādnieku kalendārā 1918. gadam» iespiests P. Dauges raksts «Mīļas vecas atmiņas» (par J. Jansonu-Braunu), bet tanī pašā izdevumā 1919. gadam — P. Stučkas raksts «Latvijas komunisti un to priekšteči», P. Dauges atmiņas «P. Stučka — cilvēks un draugs», Kļusā raksts «Trubadūri Vidzemē» (starp citu, arī par K. Skalbi viņa progresīvās darbības laikā), daudzas revolucionārās dziesmas.

No demokratiskajiem izdevumiem kā literatūras tribīne, pirmkārt, jāatzīmē jau no iepriekšējā perioda pazīstamais mēnešraksts «Taurētājs» (1916.—1920., sk. IV sēj., 73. lpp.), kas pēc Februāra revolūcijas pārcēlās no Maskavas uz Rīgu un, kaut gan kara apstākļu dēļ ne katru gadu spēja dot pilnu numuru skaitu, tomēr publicēja ne vienu vien nozīmīgu darbu.

«Taurētājā» iespiesta Raiņa luga «Spēlēju, dancoju» (1917.), A. Upīša novele «Nelāgs brauciens» (1918.), vairākas V. Knoriņa, A. Birkerta u. c. literatūrkritiskas apceres u. tml. Žurnāla izdevējs un redaktors bija K. Freinbergs.

Līdzīgs «Taurētājam» bija izglītības kooperatīva «Kultūras Balss» izdotais nelielais žurnāls «Nākotnes Domas», kas iznāca Valkā 1918. gadā (tikai divi numuri). Tur atrodam V. Plūdoņa dzejoļus, A. Birkerta literatūrkritiskas apceres u. c.

Oktobra revolūcijas periodā, kā jau minēts, iznāca arī vairākas daiļliteratūras grāmatas, bet tās pa lielākai daļai bija jau agrāk publicēto darbu atkārtoti iespiedumi. Vairums no jauna sarakstīto sacerējumu vispirms nāca klajā žurnālos un laikrakstos, kas, tāpat kā iepriekšējos periodos, bija izcili nozīmīga tribīne tiklab daiļliteratūrai, kā literatūras kritikai un kultūras sakaru tālākai izveidošanai.

Kultūras sakari

Latviešu padomju literatūras izaugsme, būdama likumsakarīgs turpinājums mūsu darba tautas agrākajām revolucionārajām tradīcijām, norisa ciešā, auglīgā sadarbībā ar citu tautu labākajiem jaunrades spēkiem.

Vislielākā nozīme arī literatūras attīstībā bija *marksisma-ļeņinisma ideju pastiprinātai tālākai izplatībai,* kas deva spēcī-

gus impulsus un lielo vēsturisko pārvērtību laikā nosprauda stingras principiālās līnijas gan kritikai, gan daiļliteratūrai.

Tādā sakarā galvenokārt jāievēro V. I. Ļeņina vadītās *Krievijas Sociāldemokratijas (un visas krievu revolucionārās kultūras) darbība,* kuras rezultātā iezīmējās lielākais lūzums, kāds jebkad bijis cilvēces vēsturē — norisa pasaulē pirmā ar uzvaru vainagotā sociālistiskā revolūcija; tās panākumi bija būtiski nozīmīgi arī latviešu padomju kultūras tapšanā. Lielais Oktobris, L. Paegles vārdiem runājot, «... aizrāva kā nepieredzēts brīnums, kā varenākais un skaistākais, ko cilvēks jebkad var piedzīvot»[1]. E. Salenieks — arī viens no pirmajiem latviešu padomju kultūras celtniekiem — pasaka vēl tiešāk: «Ja nebūtu Oktobra revolūcijas — nedz es kļūtu rakstnieks, nedz arī laba daļa latviešu revolucionāro rakstnieku izveidotos par tādiem.»[2]

Pievēršoties ne tik daudz vispārpolitiskajiem kā specifiski literārajiem jautājumiem, sevišķi minams 20. gs. lielākais rakstnieks M. Gorkijs ar saviem neaizmirstamajiem revolucionāru tēliem. 1919. gadā notika viņa piecdesmit gadu jubileja, ko plaši atzīmēja arī Latvijā un Krievijā dzīvojošie latvieši. K. Ozols-Priednieks rakstīja: «Kurš gan nav pārdzīvojis «Burevestņika» nemiera kvēli? Un kurš apzinīgs strādnieks neredzēja jaunā revolucionārā proletārietī Pāvilā romānā «Māte» — savu seju, ar viņu kopā nepārdzīvoja tos priekus un sāpes, ko sajuta carisma laika «apakšzemes» darbinieki. Ar vārdu sakot — Gorkijs bija saaudzis ar Krievijas proletariātu un ne tikai Krievijas, — viņa darbi tulkoti visās kultūrtautu valodās.»[3]

Daudzajiem M. Gorkija darbu tulkojumiem, kas bija iespiesti latviešu valodā jau agrāk, pievienojās vēl vairāki citi — pret liberālajiem pļāpātājiem vērstā satīriskā «Pasaciņa», pret oportūnistiem un samierinātājiem rakstītais pamflets «Par Pelēko», tāpat arī izvilkumi no «Pasakām par Itāliju», autobiografiskā skice «Kā es mācījos» u. c.; vairākkārt atkal no jauna iespiests tolaik Latvijā pats populārākais M. Gorkija darbs «Vētrasputns».

[1] *L. Paegle,* Iss atskats uz dzīvi, «Atziņas», III sēj., 1924., 347. lpp.
[2] «Cīņa», 1957., 241.
[3] «Komunists», 1919., 73.

Īpaši jāatzīmē M. Gorkija lugas «Ienaidnieki» izrādes vairākos latviešu teātros, kurām bija liela revolucionizējoša ietekme. «Strādnieku pašaizliedzība, drosme, kolektīvās domas augšana un nostiprināšanās — tie ir skaisti, skaļi un nenoklustoši strādnieku cīņas saucieni,» — tā teikts recenzijā par lugas izrādi Maskavas Latviešu strādnieku teātrī.[1] Un nedaudz vēlāk, kad «Ienaidniekus» izrādīja Padomju Latvijas Strādnieku teātrī Rīgā, recenzents A. Ķ. papildina, ka tagad uz skatuves dzīvei par paraugu «kliedzošas individuālistiskās varonības vietā stājas proletāriskā varonība un pašaizliedzība»[2].

Liela nozīme arī M. Gorkija autoritatīvajiem publicistiskajiem, literatūrkritiskajiem un teorētiskajiem rakstiem, par kuriem vienmēr bija informēta arī latviešu sabiedrība. Kādā latviski atreferētā viņa uzsaukumā darba inteliģencei lasām: «... visi, kuri patiesi ilgst pēc pasaules atjaunošanas, — tie var un tiem vajag priecāties par to straujumu, spēku un aizrautību, ar kādu krievu strādnieku šķira ķeras pie jaunas dzīves veidošanas un visas cilvēces garīgās kultūras iekarojumu iemantošanas... Nāciet mums līdz uz jaunu dzīvi, dēļ kuras radīšanas mēs netaupām ne sevis, nevienu un neko, maldīdamies un ciezdami, ar milzīgu darba prieku un liesmojošu pārliecību uz panākumiem, atdodami visu mūsu darbību godīgai nākotnes tiesai. Nākiet mums līdzi uz cīņu pret veco kārtību, pie jaunās dzīves veidošanas darba, — nākat ar mums uz brīvību un uz krāšņo, laimīgo dzīvi.»[3]

Novērtējot vispārīgi M. Gorkija nozīmi latviešu revolucionārajā literatūrā, A. Upīts pareizi norāda: «Maksima Gorkija personība visgaišāk apzīmē Krievijas proletariāta garīgās kultūras spēku un pārsvaru pār buržuāzisko... Un ja jaunā topošā proletāriskā māksla meklēja ierosinājumu un paraugu, tad Gorkija darbi te viņai sniedz to vērtīgāko, kas atrodas tagadnes rakstniecībā.»[4]

Pozitīva vērtība latviešu literatūras un progresīvās sabied-

[1] «Krievijas Cīņa», 1918., 135.
[2] «Cīņa», 1919., 107.
[3] «Krievijas Cīņa», 1918., 213.
[4] «Cīņa», 1919., 66.

riskās domas attīstībā bija arī tolaik daudz atdzejotajam D. Bednijam, J. Sudrabkalna iemīļotajam A. Blokam un citiem labākajiem krievu rakstniekiem. Jau agri tika pamanīts arī «viens no jaunākiem, spēcīgākiem krievu dzejniekiem — Majakovskis»[1].

Krievu rakstnieki un publicisti rakstīja arī tieši par latviešiem, atzīmējot to lielos ieguldījumus revolūcijas labā un līdz ar to iedvesmojot uz jauniem varoņdarbiem. Augstu novērtējot mūsu tautas labāko dēlu vēsturiskos nopelnus Lielā Oktobra cīņās, D. Bednijs dzejolī «Sarkanie latviešu strēlnieki» saka:

Te nevajag atestācijas —
Drošs bijis latvietis un būs.
Bez kādas garas aģitācijas
Par varoni viņš kaujā kļūs.

Teic: «Barons!» Latvietis ies triecienā
Un vienmēr cirtīsies kā traks.
Ne viens vien pakārts barons liecina,
Kāds īsti latvietim ir nags.

Kas gan par latviešiem vairs brīnīsies,
Šis teikums jau kā likums skan:
— Ja latvieši tev blakus cīnīsies,
Tad flangs būs drošībā, jā gan!

Kur kaujā dosies latdivīzija,
Tur baltgvardi kā žurkas muks.
Nu drebi, vrangeliešu fizija,
Drīz latvieši tev virsū bruks.

(Atdzej. *B. Saulītis.*)

Līdzīgas domas izteiktas vēl daudzkārt. Piemēram, kādā apcerē «Latvieši» («Вечерная красная газета», 1918.) par mūsu varonīgajiem strēlniekiem teikts: «Kas ir šie latvieši? Viņi — Sarkanās Latvijas strādnieki un bezzemnieki... Kas tad par brīnumu, ja Sarkanās Latvijas dēli nokļuvuši Krievijas darbaļaužu cīnītāju pirmajās rindās! Kas par brīnumu, ja latvieši kļuvuši par stingrākiem un uzticamākiem strādnieku zemnieku revolūcijas sargiem!... Resnvēderi, izdzirduši par kaut kādu balto vai kreiso soc. rev. dumpi, trīs aiz prieka. «Ahā! — domā viņi —

[1] «Cīņa», 1918., 64.

A. Stankevičs, E. Iltners. V. I. Ļenina tikšanās ar latviešu strēlniekiem Kremlī 1918 g. 1. maijā

V. Andersons. Latviešu strēlnieki

beidzot tomēr!» Bet latvietis ar flinti kā nagla klāt! Sagrauj balto un kreiso dumpi. Ķatrs zina, ar kādu sajūsmu latviešu strēlnieki stājās pie padomju varas sargāšanas Maskavā. Un kad čehoslovaku frontē Muravjevs mēģināja sacelties pret Tautas Ķomisāru Padomi — kas stāvēja revolūcijas sarga vietā? Latvieši!»[1]

*

Daudz progresīvu ierosmju un idejiska atbalsta deva arī *sakari ar Rietumtautu progresīvo kultūru.*

Vislielākā popularitāte un nozīme bija jau agrāk iepazītajām starptautiskajām revolucionārajām masu dziesmām — «Internacionālei», poļu «Varšavjankai», vācu «Ķas paši staigā driskās», angļu «Nost kungus» («Draugs draugam teic: «Ķlau, brālīt, beidz Priekš kungiem sviedrus liet...»») u. c. Tās skanēja mītiņos, demonstrācijās u. c. sarīkojumos un veica lielu revolucionizējošu darbu.

Starptautisko revolucionāro masu dziesmu auglīgā ietekme it īpaši jūtama L. Paegles dzejā, kā arī vairākās strēlnieku dziesmās. Ķad 1917. gada 21. augustā 5. Zemgales strēlnieku pulks pēc varonīgām arjergarda kaujām atstāja Rīgu, tad, kā strēlnieku komandieris J. Vācietis atceras, atskanēja «neaizmirstamā slavenā kara dziesma: «...Uz priekšu, latvieši, lai kaujā dodamies, lai asin's plūst — mēs kausimies, līdz vācu vara lūzt».»[2] Šī dziesma bija Ed. Veidenbauma tulkotās «Marseļjezas» motīvu[3] brīvs pārveidojums.

Teātru repertuārā redzamu vietu ieņēma tādi cittautu progresīvo rakstnieku darbi kā B. Šova «Sātana apustulis», E. Verharna «Ausma», O. Mirbo «Slikti gani» («Žans Ruls»), H. Heijermansa «Cerība uz svētību», J. Trībsvasera «Meistara kungs», B. Bjernsona «Pāri mūsu spēkiem», A. Ķicberga «Viesulis» u. tml.

Tāpat atzinīgi jāvērtē A. Fransa, Dž. Londona, V. Vitmena un daudzu citu progresīvo aizrobežu rakstnieku darbu publicē-

[1] Citēts no avīzes «Cīņa», 1918., 99.

[2] «Latvju strēlnieku vēsture», 2. sēj., 1928., 235. lpp.

[3] «Uz priekšu, pilsoņi! Nu pulkos stājaties, Lai asins plūst, mēs kausimies, Līdz vergu ķēdes lūzt.»

jumi latviešu presē. It īpaši jāmin A. Barbiss, kura romāns «Ugunī» šajā periodā bija viens no visvairāk iemīļotajiem darbiem; vairāki desmiti tā fragmentu tika iespiesti dažādos progresīvās preses izdevumos.

1919. gada beigās, kad gandrīz visā Latvijā trakoja baltais terors, literatūrkritiķis K. Freinbergs pārtulkoja un tūliņ pēc tam publicēja humānisma un progresa ideju apgaroto A. Barbisa vadītās «Clartè» («Skaidrības») grupas (A. Fransa, R. Rolāna, Ž. Diamela u. c.) u. c. principu deklarāciju[1], kas sakņojas «vienkāršā mācībā: mācībā par cilvēka atsvabināšanu» un aicina uz «nodošanos visu apspiesto, visu nabago, visu cilvēku labā».

Līdzās šiem izplūdušajiem formulējumiem deklarācijā slavināts «Jaunais atsvabināšanās un sacelšanās gars pret vecajiem barbariskajiem likumiem, kurš iztrīsā un izlodā cauri visai zemei, tautas drošā, dziļā kustība, kura uzkāpj, lai vienā jaukā dienā vadītu, valdītu un pārgrozītu sabiedrības izskatu».

Lai gan padomju demokratija Latvijā tika noslīcināta daudz tūkstošu noslepkavoto strādnieku asinīs, «Clartè» no jauna ar savu īpatnējo argumentāciju atkārtoja: «... *pilnīgi* demokratisks progress ir vienīgais paliekošais nākotnē. Karš parādīja mums bezdibeni, uz kuru mēs gājām un uz kuru vēl ejam. Vecie apspiešanas, autokratijas, privilēģiju un imperiālisma principi — kurus varēja uzturēt vienīgi ar naudu — ir pierādījuši savu ļaundabību; viņi rītu pierādīs savu bezspēcību ar savu grozāmo morāli, kura piemērojas apetītei, ar savām tiesībām, kas liecas kā ģelzis, ar savu īsredzību un nākotnes nesaprašanu. Agrāk vai vēlāk radīs tie paši cēloņi tās pašas sekas, neraugoties uz visiem vārdu un lietu sagrozījumiem. Tas ir nāves vai dzīvības jautājums priekš cilvēku dzimuma, kā izšķiras cīņa, kura neaizturami aizdegusies starp jauno kārtību un pagātnes varām.»

Rietumtautu iespaidu vidū pašu redzamāko vietu Latvijā ieņēma progresīvā vācu kultūra. Teātros notika Fr. Šillera «Laupītāju», G. Hauptmaņa «Audēju» un citu progresīvo vācu autoru

[1] «Taurētājs», 1920., 1.

lugu izrādes. J. Sudrabkalns 1919. gadā Padomju Latvijas laikā sacerētajā dzejolī «Bethovenianietis» velk paralēles starp pagātni un lielā vācu muzikas meistara laiku, citē Šillera «Laupītāju» liesmaino moto «Pret tiräniem»:

> Tai laikā cīņa augstākais bij gods,
> Tāpat kā tagad valstis cēlās, gruva,
> «Pret tiräniem!» bij spārnots sauciens dots.

Fr. Šillers arvien bijis viens no tiem cittautu rakstniekiem, kas Latvijā iemīļoti visvairāk. Sakarā ar viņa «Laupītāju» izrādi Rīgā nezināms recenzents rakstīja: «Strādniecība prasa no teātra nevis tik daudz sava posta gaudulīgu nožēlošanu, bet gan savu centienu un cīņas varonīgu attēlu... Arī Tautas teātrī pēc Rozenova «Ogļraktuvēs» un Galsvortija «Cīņas» Šillera «Laupītāji» ienesa dzīvību un saviļņojumu, nodibināja zināmu jūsmas kontaktu starp artistu un skatītāju, modināja sabiedrisku nojaudu un ritumu klausītājos un skatītājos, publikā — masā. Un tas jau ir tas galvenais. Simts gadus atpakaļ lielās franču revolūcijas tuvošanās atbalsojās Vācijā, viņas atbalss dzirdama jo skaidri arī Šillera «Laupītājos». Cauri visam gadsimtam skan Šillera protests un atriebības sauciens. Ja toreiz Šillera protests tika izteikts cilvēka vispārējo tiesību vārdā, tad tagad šis nenoteiktais jēdziens pieņēma stingras un noteiktas kontūras proletariāta cīņā par galīgo atsvabināšanos un uzvaru. Ja lugas varoņa Kārļa Mora svārstīgais cīņas un atriebības gars mums ne vienmēr imponē, tad tomēr mēs to saprotam, viņš mums ir rada: strādniecība paceļ revolucionāro pilsonības nomesto un aizmirsto karogu un nes to ar stingrību un drosmi tālāk.»[1]

Vēl jo lielāka nozīme latviešu literatūras attīstībā bija vācu jaunākajai kultūrai.

A. Upīts 1919. gadā pārtulkoja un augstu novērtēja H. Manna romānu «Nabagie». Ievērojot «Spartaka» grupā apvienoto Vācijas komunistu vēsturiskās cīņas, 1918. gadā izveidotā Latvijas sociāldemokratijas tipografija, ko noorganizēja izcilais partijas darbinieks J. Jaunzems-Šilfs, tika nosaukta «Spartaka» vārdā.

[1] «Cīņa», 1919., 34. (342.).

Tā sākās tradīcija, kurai sekojot, 20. un 30. gados Rīgā vien piecdesmit deviņas nelegālās revolucionārās tipografijas, kas iespieda «Cīņu» un citus nozīmīgus partijas izdevumus, arī saucās «Spartaka» vārdā.

Atsaucoties uz toreizējiem progresīvās kultūras darbinieku centieniem pēc miera, «Cīņa» 1919. gada 10. aprīlī iespieda vācu rakstnieka B. Kellermaņa publisko vēstuli A. Barbisam, kura, «Cīņas» vārdiem runājot, «interesanta kā demokratiskās inteliģences atklāts sauciens pret tagadējā posta cēlājiem, pret imperiālistisko pasauli». Atbildot uz tolaik populāro A. Barbisa aicinājumu visiem progresīvās kultūras lielajiem pārstāvjiem cīnīties pret imperiālistisko karu, B. Kellermanis rakstīja: «Pilnīgi pārliecināts par to, ka manām domām piekrīt tūkstoši vācu inteliģentu, es atbildu Jums: Anrī Barbiss, Jūs stiepjat mums pretī savu roku — lūk, te būs mūsējā! ... Izskaidrosim tautām, ka savstarpēja tuvošanās un iepazīšanās ir labākais līdzeklis, kā izsargāties no jauniem kariem. Izskaidrosim tautām, ka visās nācijās ir sava maza, niecīga saujiņa ļaužu, kuri atrod par izdevīgu priekš sevis aizkavēt tautu tuvināšanos un iepazīšanos ... Izskaidrosim viņām, ka tagadējā lielvalstu rīcība ir atklāta un nekaunīga laupīšana.»[1]

*

Pretēji nacionālšovinistu un kontrrevolucionāru kara kurināšanas tendencēm un tautu naida politikai jaunās padomju kultūras pārstāvji saskaņā ar sociālisma idejām un darbaļaužu masu gribu pauda miera un tautu draudzības centienus. Cittautu progresīvās kultūras darbinieki bija nozīmīgs palīgs daudzos jo daudzos idejiskās frontes sektoros, kad vajadzēja dot pretsparu buržuāziski nacionālistiskajām un citām reakcionārajām mācībām. Sasaukšanās ar citu zemju darba tautas brīvības un laimes centieniem pagātnē un tagadnē skaidroja uzskatus un rosināja spēkus, stiprināja apziņu par strādnieku starptautisko solidaritāti, par viņu cīņas taisnību un proletariāta uzvaras nenovēršamību visā pasaulē.

[1] «Cīņas Literāriskais Pielikums», 1919., 3.

Latviešu strēlnieki iesoļo Rīgā 1919. gada 3. janvārī

LITERATŪRAS KRITIKA

Oktobra revolūcijas periodā, kad cilvēces vēsturē sākās jauna ēra, kad savus pirmos soļus spēra jauna, augstāka tipa literatūra — padomju literatūra, arī kritikai klāt nāca jauni lieli uzdevumi. Asā idejiskā cīņā pret reakcijas melu propagandu (ka proletariāta diktatūra nozīmējot mākslas, visas civilizācijas un cilvēcības sagrāvi u. tml.) bija jānoskaidro, kādi no uzvarējušās sociālistiskās revolūcijas viedokļa ir uzskati par kultūras mantojumu, bija jāprecizē jaunie daiļrades principi un nākotnes uzdevumi, bija jādod vērtējums par daudziem konkrētiem darbiem gan latviešu, gan cittautu literatūrā utt.

Kritiķu kadri

Pirmajā vietā minams *A. Upīts,* kas publicēja daudzas recenzijas, teorētiskus rakstus un cita veida apceres par literatūras jautājumiem, uzstājās ar referātiem. Nozīmīgākie viņa raksti šai periodā ir: «Latviešu «nacionālais» teātris»[1], «Strādniecības teātris»[2], «Dekadenti mostas»[3], «Piezīmes par proletārisko kultūru»[4], «Maksima Gorkija 50 gadu dzimumdienā»[5], «Piezīmes par proletariāta izglītību»[6]; jāatzīmē arī A. Upīša literatūrkritisko un teorētisko apcerējumu kopojums «Proletāriskā māksla», kas sarakstīts 1919. gadā (grāmatā iznāca 1920. g. sākumā Padomju Latvijas Izglītības komisariāta izdevumā, bet atsevišķi raksti no tās iespiesti periodikā jau 1919. g.).

---

[1] «Jaunais Vārds», 1917., 93.
[2] «Ziņotājs», 1917., 46.
[3] «Brīvais Strēlnieks», 1917., 65.
[4] «Arodnieks», 1919., 6.
[5] «Cīņa», 1919., 66.
[6] «Ražotājs», 1919., 8., 9.

No marksistiskajiem kritiķiem minami vēl *P. Celmiņš, Turks (J. Loja), V. Knoriņš, Viena (J. Janele), K. Ozols-Priednieks, A. Ceplis* u. c. Daudz jaunu marksistisku kritiķu recenziju un cita veida rakstu periodikā iespiests, autora vārdu neminot.

Atsevišķus apcerējumus, piemēram, par J. Jansonu-Braunu, par Jaunās strāvas laiku u. tml. publicējuši arī *P. Stučka (Paragrafs, Veterāns), Fr. Roziņš (Āzis), P. Dauge, E. Eferts (Klusais), R. Pelše (P. Roberts)* un citi ievērojami partijas darbinieki. (Jāatzīmē, ka 1917. gada augustā pirmo reizi latviešu valodā tika iespiests jau 1916. gadā sarakstītais J. Jansona-Brauna nozīmīgais literatūrvēsturiskais apcerējums «Latviešu sabiedriski kulturālā attīstība un latviešu literatūra».[1])

Līdzās šiem kritiķiem darbojās arī vairāki demokratiskie kritiķi — K. Freinbergs, V. Dāvids (D. Vecaukums) u. c. It īpaši to vidū atzīmējams A. Birkerts (Antons), galvenokārt ar vairākiem rakstiem par pirmajiem revolucionārās literatūras darbiniekiem — Ed. Veidenbaumu[2], J. Asaru[3] u. c. No jaunākās paaudzes pārstāvjiem, kas strādāja kritikas laukā, minams J. Sudrabkalns, piemēram, viņa lietpratīgi vērtējošais raksts «Latviešu daiļliteratūras krājums krievu valodā»[4] (t. i., par jau minēto izlasi «Сборник латышской литературы»).

Kritiski apcerējumi — slavinājumi par buržuāzijas ideoloģijas izpaudumiem mākslā un sociālistiskās mākslas noliegumi — parādījās arī šķiru cīņas pretējās nometnes presē, taču nekādu vēsturiski nozīmīgāku autoru vai pat atsevišķu izcilāku rakstu te neredzam.

Galvenās problēmas

Redzamāku buržuāziskās kritikas talantu trūkums, protams, nenozīmē, ka reakcija šo frontes iecirkni būtu atstājusi, ka divu kultūru cīņā iestājies kaujas darbības pārtraukums. Stipri samazinājās gan

---

[1] «Brīvais Strēlnieks», 1917., 98. un turpmākajos numuros (arī krievu valodā raksts nāca klajā tikai 1917. g. — M. Gorkija un V. Brjusova rediģētajā latviešu literatūras izlasē «Сборник латышской литературы»).

[2] «Taurētājs», 1917., 3.

[3] «Nākotnes Domas», 1918., 2.

[4] «Brīvais Strēlnieks», 1917., 76.

daudzas no sīkajām sadursmēm (A. Upīša cikls «Ar ušņu duramo» u. c.), kādas iepriekšējos periodos, konkrētus literatūras darbus vērtējot, risinājās recenziju, polemiku u. tml. veidā, toties pieauga principiālas domu apmaiņas progresa nometnes pārstāvjiem pašiem savā starpā.

Pieauga interese par plašākiem teorētiskiem jautājumiem, pie kuru noskaidrošanas centās strādāt gandrīz ikviens marksistiskais kritiķis kaut vai neliela apjoma rakstos. Ja iepriekšējā periodā J. Jansons-Brauns vēl risināja jautājumu, vai gaidāms laiks, kad strādnieku šķira visu kultūras un mākslas dzīves vadību ņems savās rokās, tad tagad jau pati dzīve šo problēmu bija atrisinājusi un izvirzījusi tālāku uzdevumu — kā šo jauno kultūru un mākslu veidot, lai tā savu uzdevumu godam veiktu.

Šo jautājumu risinot, A. Upīts rakstīja: «Politisko un saimniecisko varu vēsture nodod proletariātam. Kultūras darba ieročus iespiež viņa rokās. Turpināt darbu, kas buržuāzijai vairs nebija veicams. Uzcelt pasaules ēkai augstāko stāvu, kur buržuāzija vairs nejaudāja kāpt un kur viņai reiba galva... Ne ar rupju spēku, bet ar saviem pārākiem garīgās kultūras ieročiem un savu lielāko taisnību proletariāts veiks savu pretinieku cīņas pēdējā cēlienā.»[1]

Principā tāda pati atbilde uz šo jautājumu bija dota jau agrāk, bet nekad iepriekšējā periodā tā nebija veidota, skatoties no uzvarējušās sociālistiskās revolūcijas perspektīvas. Šis fakts noteica tālu ejošas konsekvences, kuru vidū viena bija tā, ka buržuāzija, no pirmā apjukuma atjēgusies, mobilizēja visus savus spēkus jaunām, ne mazāk sīvām cīņām.

*

Jaunajiem apstākļiem, kuros buržuāzija agrāko valsts varas atbalstu bija zaudējusi, īpaši raksturīgs tas, ka buržuāziskā ideoloģija arvien vairāk lūkoja izplatīties viltus ceļā — ar dažādiem, it kā ļoti revolucionāriem, bet patiesībā mākslas attīstībai kaitīgiem principiem, it īpaši jautājumā par tradīcijām un nova-

[1] *A. Upīts,* Proletāriskā māksla, 1920., 142., 143. lpp.

torismu. Šo aplamo un kaitīgo pseidonovatorisma centienu raksturīga izpausme bija *futūrisms.*

Līdz mūsu dienām saglabājušos un jau apzinātajos literatūras un mākslas pieminekļos futūrisms nekādu nopietnu izplatību neuzrāda, bet perioda prese liecina ko citu. Kāds K. Memento apcerē «Nost ar futūrismu!» raksta tā: «Pēdējā laikā futūrisms ir sasniedzis ļoti plašus apmērus. Viņu mēs atrodam visur. Sākot no Tautas apgaismošanas komisariāta proletkultiem un beidzot ar atsevišķiem teātriem un mākslas studijām. Pat Maskavas Latviešu strēlnieku teātrī... jaungleznotās «Zelta zirga» dekorācijas (trešajā cēlienā) parādīja futūrisma pazīmes.»[1]

Vai minētais konstatējums pilnīgi nekļūdīgs, par to tagad datu trūkst, bet katrā ziņā cīņa pret futūrismu ir asa un principiāla. Piemēram, nule citētajā kritikā teikts: «Futūrisms, tāpat kā dekadentisms, ir sabiedriskās dzīves vismelnākās reakcijas nakts nelaikā dzimis kropls bērns. Viņa vecāki ir buržuāzija. Vārgs bezspēka nemiers, no vienas puses, un līdz galīgai izvirtībai pārsmalcināta baudu kāre, no otras puses, — tie šo kropli ir radījuši.»

Turpat tālāk dots atspēkojums tiem, «kuri ņemas aizrādīt uz futūrisma labajām pusēm un kā vienu no tām min — jaunmeklēšanu». Galvenais pretarguments ir tas, ka — «starp meklēšanu un meklēšanu var būt starpība, bet vēl lielāka — starp meklētāju un meklētāju. Te taisni pretstatā stāv meklētājs futūrists un meklētājs proletariāts».

Enerģiskā, pret futūristiem vērstā cīņa deva noteiktus panākumus, tā ka kritiķis V. Dvs (domājams, Valts Dāvids) jau drīz varēja atzīmēt: «Sakarā ar 1. Maija svētku svinēšanu Pēterpils Izpildu komiteja ir pieņēmusi lēmumu neļaut vairs futūristiem piedalīties svētku organizēšanas māksliniecisk ā daļā... Mēs šiem lēmumiem varam tikai piekrist.»[2] Protams, ar to vien vēl futūrisma saknes nebija izravētas, taču līdz ar futūristu šķiriskās būtības atmaskošanu izšķirīgais trieciens tiem bija dots.

[1] «Krievijas Cīņa», 1919., 73.

[2] «Sarkanā Strēlnieka Literārais Pielikums», 1919., 4.

*

Sīvas un ilgstošas cīņas risinājās pret kreisajiem novirzieniem, kas darbojās to pārspīlēto uzskatu garā, kādus izvirzīja *Proletkults*. Tā ieviestās vulgarizatoriskās tendences kavēja padomju mākslas attīstību arī vēl turpmākajos gados.

Cenšoties radīt jaunu, strādnieku šķiras interesēm atbilstošu kultūru un balstoties uz revolucionāro literātu pašdarbības pulciņiem, kādi kopš 1905. gada revolūcijas nelegāli pastāvēja vairākās fabrikās un rūpnīcās, Maskavā un Pēterpilī jau 1917. gada jūlijā sāka darboties īpašas proletāriskas kultūras organizācijas — Proletkulti. Drīz to tīkls pārklāja visus galvenos Krievijas kultūras centrus, un kopīgās darbības pamatprincipus pārzināja Viskrievijas Proletkulta Centrālā Komiteja.

Pēc krievu biedru parauga Proletkulta principus centās realizēt arī vairāki latviešu revolucionārie kultūras darbinieki, galvenokārt jaunās paaudzes pārstāvji. Redzamākie to vidū bija A. Ceplis Maskavā un Viskrievijas Proletkulta CK loceklis K. Ozols-Priednieks Pēterpilī.

Strādnieku kultūras organizācijas (piemēram, strādnieku klubs «Liesma» Valkā) darbojās arī Latvijā, bet Proletkulta sistēmā tās neietilpa. K. Ozols-Priednieks gan ieradās 1919. gada pavasarī Latvijā kā organizators un instruktors, bet neko redzamāku paveikt nepaspēja. Tas izskaidrojams gan ar to, ka frontes straujā pārvietošanās vairs nedeva darbam iespējas, gan ar to, ka proletkultiešu darbībā līdzās pozitīvi vērtējamiem enerģiskiem centieniem pēc sociālistiski idejiskas mākslas pastāvēja principiāli trūkumi un kļūdas.

Pamatojoties uz tezes, ka proletariātam pašam jārada sava kultūra, proletkultieši nepareizi uzskatīja inteliģenci par šķiru un, aizmirstot Ļeņinisko divu kultūru principu (saskaņā ar kuru labākā daļa inteliģences piebiedrojas proletariātam), atļāvās dažādus izlēcienus pret profesionālajiem mākslas darbiniekiem resp. inteliģentiem vispār; līdz ar to veidojās noliedzoša nostāja pret kultūras mantojumu. Šīm aplamajām teorētiskajām nostādnēm pievienojās tas, ka vairums vadošo latviešu proletkultiešu bija vēl gados jauni, ar viduvējām zināšanām un palaikam mazu

literārā darba praksi, bez pietiekamas dzīves pieredzes. Cīņas karstumā viņi, no sirds gribēdami pakalpot revolūcijai, dažkārt sarunāja arī vairāk, nekā vajadzēja. Ne visi šie izteicieni jāsaprot burtiskā nozīmē.

Piemēram, kāds kritiķis (Danto) raksta: «... vecajā mākslā septiņas astotdaļas jau mirušas. Pagātnes māksla nevar atbildēt uz jaunās dzīves prasībām, viņa var tikai nest vairāk ļauna nekā laba... Smieklīgi ir raudāt par iznīcību. Kādēļ lai Dante un Šekspīrs nepadodas pasaules likumam.»[1]

Tāpat Al. C. (A. Ceplis) kritiskā apcerē «Dziestošās zvaigznes» par agrākās kultūras sasniegumiem glezniecībā spriež: «Un ko mēs no viņiem varam mantot savai jaunradīšanai? Augt garīgi, izkopt, paplašināt savu mākslas kritēriju? Pat augt viņi mums nevar līdzēt... vecā krāsu māksla ar visām savām vecajām, kapitālistiskā iekārtā augušām tradīcijām palēnām mirst.»[2]

Šādas un tām līdzīgas tendences bija jo plašas un daudzveidīgas gan agrāk radīto vērtību nihilistiskas noliegšanas, gan pseidonovatorisma virzienā. Piemēram, pavisam nopietni tika apsveikta jaunas — «proletāriskas muzikas» radīšanas projekts, kas realizējams, sastādot «ērģeles no fabriku svilpēm»[3]. Bet, no otras puses, dažs aizrāvās tik tālu, ka mākslu vispār uzskatīja ne par idejiskas cīņas ieroci, bet par greznību, kas grūtajos kara apstākļos nemaz nav vajadzīga.

*

Nozīmīgā vietā izvirzījās problēma par *kultūras mantojumu* — gan vispār par tā nozīmi padomju dzīves jauncelsmē, gan par agrāk lietoto un klasiķu darbos līdz augstai pilnības pakāpei izkopto mākslinieciskās izteiksmes paņēmienu pārņemšanu un tālāko veidošanu.

Pretēji minētajiem vulgarizatoriskajiem novirzieniem vairums redzamāko kritiķu kategoriski pieprasīja ierādīt kultūras mantojumam pienācīgu vietu arī sociālistiskajā iekārtā. A. Upīts

[1] «Komunists», 1919., 19., 20.
[2] «Krievijas Cīņa», 1919., 55.
[3] Turpat, 74.

rakstīja: «Glupja runāšana par visa vecā noārdīšanu un noslaucīšanu bez loģiskiem motivējumiem izklausās vulgāri un proletariāta necienīgi. Absolūtu un mūžīgu vērtību mākslā nav, tāpat kā viņu nav nekur dzīvē. Bet relatīvās sava laika vērtības mūžam patur zināmu nozīmi nebeidzamā attīstības gaitā. Proletariāta kultūra ir augstākais posms cilvēces kultūras stādā. Bet bez apakšējiem viņš karātos gaisā... Tikai barbari un nejēgas var mest krāsnī visu, ko atstājis Homērs, Dante, Šekspīrs, Gēte un Tolstojs, un tad mēģināt tukšumu aizpildīt saviem diletantiskajiem pantiem.»[1]

Par kultūras mantojumu, galvenokārt latviešu pašu, tika doti nozīmīgi vērtējumi ne tikai teorētiskajā, bet arī literatūrvēstures aspektā.

Piemēram, kad sakarā ar Raiņa iekšējām pretrunām buržuāzija pūlējās revolucionārā proletariāta lielo dzejnieku iztēlot par savu piekritēju un daži viņa kritiķi, kas strādāja sociālisma cīnītāju nometnē, šos neattaisnojamos centienus vēl atbalstīja, atskanēja P. Stučkas autoritatīvais spriedums: «Mums jāatrod būt maziskiem lielos jautājumos, un Raiņa jautājums ir liels jautājums. Cik arī ap viņu netaustītos labie un nelabie, cik ap viņa vārdu arī nevītu mītus un tenkas baltie un nebaltie, viņa karogs nebūs ne balts, ne zils, ne zaļš un pat ne «sarkans, tik viena piektā daļa balta», — bet sarkans, asinssarkans... *Rainis nevar* nebūt ar strādniecību un nevar nebūt ar lielo Proletārisko Revolūciju, kuru viņš izsapņojis sāpēs un negulētās naktīs. Varbūt drusku citādi nekā mēs, bet ne mazāk nopietni un cerību pilns.»[2]

Runājot par ievērojamo kritiķi J. Jansonu-Braunu, par kura politisko darbību bija izplatīts ne mazums aplamu uzskatu, P. Stučka skaidri un noteikti parādīja, ka J. Jansons-Brauns bija «viens no pirmajiem, kas ar sirdi un dvēseli nodevās Cimervaldes-Kintāles internacionālistu propagandai: pret imperiālistisko karu un šovinismu un par jaunu patiesu proletariāta starptautisku

[1] *A. Upīts*, Proletāriskā māksla, 1920., 131., 132. lpp.
[2] «Cīņas Biedrs», 1919., 10.

apvienību»[1]. Tāpat P. Stučka pareizi konstatēja, ka marksistiskās idejas latviešu literatūrkritikā vispirms izteiktas J. Jansona-Brauna 1893. gada «Domās par jaunlaiku literatūru»: «Šinīs domās, izejot no literatūras, J. Jansons pirmoreiz atklāti latviešiem sludināja zinātniskā sociālisma idejas.»[2]

Arī par Ed. Veidenbaumu, par ko buržuāziskie interpretētāji bija iedibinājuši visaplamākās koncepcijas, raksturojot latviešu pirmo revolucionāro dzejnieku kā individuālistu un dzīves noniecinātāju, kam nenākas nekāda lielāka atzinība nedz uzmanība, padomju literatūrzinātne jau pašā savā sākumā pateica: «Par daudz liels ir Veidenbaums kā dzejnieks, par daudz tuvu viņa protesta dzeja stāv mūsu dienu lielajai cīņai, lai mēs viņa dzejas kristālu atstātu paslēptu zem putekļiem»[3] (J. Loja-Turks). Vēl jo daudz vairāk atzinīgus spriedumus saņēmis Rainis, augstu novērtēti arī R. Blaumanis, V. Plūdonis, E. Birznieks-Upītis; daudzi, bet diezgan pretrunīgi spriedumi izteikti par Aspaziju.

*

Galvenokārt akcentēti tomēr bija principiāli teorētiski jautājumi, kuru vidū vienu no nozīmīgākajām vietām ieņēma problēma *par idejiskuma un mākslinieciskuma savstarpējām attieksmēm.* Arī šī uzdevuma atrisināšana tika veikta sekmīgi.

A. Upīša vārdiem runājot: «... idejiskais saturs pieder pie mākslas būtības ... viņš piešķir mākslas darbam galveno vērtību un skatītāja un klausītāja psihei sniedz spēcīgāko ierosinājumu. Mēs tikai uzsveram, ka viņš nedrīkst parādīties kails un kaili tendenciozs. Bez mākslinieciskas izdomas, izjūtas un ietērpa tas pazaudē visu savu vērtību ...»[4] Šis specifiskais ideju ietērps ir mākslas tēls: «Mākslas svarīgākais ierocis ir dzīvi tēli un tēlojumi. Viņi neapraksta, bet rāda. Viņa nepauž abstraktas idejas, bet liek runāt dzīviem cilvēkiem. Viņa nedeklamē, bet runā ar savu dzīvo tēlu mutēm un dzejisku tēlojumu valodā.

[1] «Cīņa», 1917., 25.
[2] Turpat.
[3] «Komunists», 1918., 122.
[4] *A. Upīts,* Proletāriskā māksla, 1920., 51. lpp.

Idejiskas patiesības elementiem māksla pievieno daiļuma elementu. Patiesība ir tīrs, noslīpēts kristāls. Māksla liek viņam spīguļoties desmitējādās krāsās.»[1]

Šīs domas pauda ne tikai A. Upīts. Piemēram, Pēterpilī, kur proletariāta ietekme bija sevišķi stipra, kritiķis Turks (J. Loja) pareizi norādīja: «... māksla ne tāpēc var tikt nosaukta par tendenciozu (t. i., tolaik lietotajā terminoloģijā — *A. V.*), ka viņā ir zināmas idejas, bet gan tāpēc, ka mākslinieks nav spējīgs šīs idejas izteikt tēlos. Caur to ideja paliek kā lieka, ārpus zināma mākslas darba stāvoša tendence. Šādai parādībai par iemeslu ir ne tas, ka mākslinieks aizrāvies no politiskām idejām, bet gan tas, ka zināmais autors ir vājš mākslinieks... idejas jāizteic ne ar jēdzieniem, bet ar tēliem.»[2]

Šo pareizo principu garā, pirmajā vietā izvirzot jautājumus par sociālistisko idejiskumu un māksliniecisku mu, sarakstīts vairums no perioda labākajiem literatūrkritiskajiem apcerējumiem. Laikā, kad saskaņā ar proletkulta un futūrisma teorijām daiļliteratūrā radās daudz jaunu meklējumu, kas lielā mērā bija ievirzīti shematisma un sausu abstrakciju gultnē, kritikas dotajam pretsparam te bija liela pozitīva nozīme. Laikmeta vētrainā gaita gan prasīja no mākslas vienkāršību, skaidru un noteiktu politiskās pārliecības apliecinājumu, taču šīm vajadzībām pēc būtības nebija nekā kopīga ar pāreju uz kailu plakātismu, ar mākslas specifikas noliegšanu.

Zīmīgi, ka skarbu, bet principiālu kritiku izpelnījās L. Paegles luga «Augšāmcelšanās», jo tās revolucionāro ideju māksliniecis kais tēlojums nav īsti pilnvērtīgs un, kritiķa A. K. vārdiem runājot, — «Bez dzīva cilvēka un viņa attēla nav dramatisma».[3] Tāpat kādā citā recenzijā uzsvērts, ka — «orientācija bieži netop par rakstnieka dvēseles nedalāmu sastāvdaļu, netop par estētisku ieguvumu, bet paliek abstrakta, no reāla dzīves satura nodalīta. Tā ceļas nepārvarāms duālisms: dzīve, dzīvais cilvēks par sevi —

[1] *A. Upīts,* Proletāriskā māksla, 1920., 47. lpp.
[2] «Komunists», 1918., 74.
[3] «Cīņa», 1919., 43.

sociālisma vai sabiedriski demokratiskā ideoloģija atkal par sevi»[1].

Turpretim augsti novērtēts franču revolucionārais rakstnieks A. Barbiss, kas «sarakstījis vienu no tām nedaudzām līdzšinējām grāmatām («La Feue»), kurā karš apskatīts ar skaidru un drošu, reizē mākslinieciski skatu...»[2]. Kā pozitīvs piemērs citēts A. Barbisa jaunā romāna «Skaidrība» galvenā varoņa revolucionārā humānisma apdvestā sauksme, kurā gan ir zināmi publicistikas elementi (šā vārda labākajā nozīmē), bet nav nekā no diletantu didaktikas.

Tēraudcietā pārliecībā par revolucionārās literatūras lielo nākotni A. Upīts rakstīja: «Pārejas laikā... nenovēršama neskaidrība, meklēšanās un taustīšanās... Bet nav jāšaubās, ka lielais laiks izradīs arī lielus māksliniekus... Tie mākslas tēliem un tēlojumiem zinās rādīt nākamās sociālistiskās pasaules pievilcīgās ainas un pacels mākslu par to, kas māksla visos laikos bijuse: par vienu no lielākiem dzīves virzītājiem un veidotājiem spēkiem.»[3]

---

[1] «Cīņa», 1919., 64.

[2] «Cīņas Literāriskais Pielikums», 1919., 2.

[3] *A. Upīts,* Proletāriskā māksla, 1920., 142. lpp.

PROGRESĪVĀS DZEJAS, PROZAS UN DRAMATURĢIJAS VISPĀRĪGS RAKSTUROJUMS

Sociālisma idejas, kas latviešu revolucionārajā literatūrā parādījās jau 19. gs. beigās, padomju iekārtā pirmo reizi guva iespēju attīstīties brīvi. Rakstniekiem radās pavisam jauna perspektīva — no uzvarējušās sociālistiskās revolūcijas un padomju iekārtas pozicijām. Tādi bija priekšnosacījumi, kas noteica latviešu kultūras dzīvē jauna tipa literatūras — padomju literatūras — sākumu, kurš iezīmējās Oktobra revolūcijas periodā.

Rakstnieku kadri

Latviešu padomju literatūras sākumu veidotāju vidū pirmkārt minami tādi vārdi kā *A. Arājs-Bērce, A. Brūklenājs, E. Eferts-Klusais, S. Bērģis, D. Beika, K. Dīriķis-Šalkonis, Astra (L. Dīriķe)* u. c. Visi tie bija rakstnieki, kas savu revolucionāro stāju bija apliecinājuši jau iepriekšējā periodā un arī 1917.—1919. gadā, balstīdamies uz marksismu-ļeņinismu, noteikti nostājās par padomju varu. To vidū līdzīgi simtgadīgam ozolam jaunaudzē pacēlās *A. Upīts.* Ja Majakovskis, akcentējot savu uzticību sociālisma idejām, par Lielo Oktobri teica «Mana revolūcija», tad tāpat varēja sacīt arī Latvijas revolucionārā proletariāta izcilais rakstnieks, kas jau gadus desmit bija nostājies zem sarkanā karoga, ar asu spalvu kā ar durkli cīnoties pret daudz un dažādiem darba tautas ienaidniekiem. Ne velti tūliņ pēc V. I. Ļeņina Aprīļa tezēm un pilnīgā saskaņā ar tām A. Upīts rakstīja: «Mēs stāvam vēl nepieredzēta, nesapņota revolucionārās tautas kustības idejiskā un politiskā pieauguma laikmeta priekšā... Krievijas demokratijas revolucionārā cīņa vēl nav galā, bet gan tikai pašā sākumā. Carisms ar savu tirāniju bij, tā sakot, tikai ārējais ienaidnieks. Vissvarīgākais būs revolucionārās demokratijas cīņas

turpmākais posms — pret buržuāzijas reakcionārajām tendencēm un kontrrevolūcijas tieksmi.»[1]

Tādam rakstniekam sociālistiskā revolūcija bija lielāko ilgu piepildītāja un reizē tālākā ceļa pašķīrēja, bija — viņa revolūcija, par ko A. Upīts cīnījās gan kā sabiedriski politisks darbinieks un publicists, gan kā literatūrkritiķis un prozaiķis, gan arī kā dzejnieks.

Tālāk jāatzīmē vairāki rakstnieki, kuru sabiedriski idejisko seju vēl pirms nedaudz gadiem raksturoja diezgan lielas pretrunas, bet kuri tieši Oktobra revolūcijas periodā izauga par noteiktiem komunisma cīnītājiem. Tas sakāms it īpaši par šīs revolūcijas liesmainajiem apliecinātājiem *L. Paegli, L. Laicenu, R. Eidemani;* no vecākajiem rakstniekiem tādā pašā sakarībā jāpiemin *Sudrabu Edžus.*

Oktobra revolūcija ar savu lielo pārvērtību straujo gaitu vairāk kā jebkad prasīja ātri un noteikti izšķirties par savu vietu progresa spēku nometnē. Ilgstošas pārdomas un svārstības nereti nozīmēja pāreju reakcijas pusē. Tieši tādēļ minēto rakstnieku nešaubīgā rīcība, sadedzinot aiz sevis visus tiltus, kas veda atpakaļ uz veco pasauli, un liekot svaru kausos visu savu dzīvi bez atlikuma, lai pašos izšķirīgākajos vēstures brīžos uzvarētu vai kristu cīņā par kapitālistiskās ekspluatācijas jūga sagrāvi, vērtējama sevišķi augstu. Turklāt šie rakstnieki tika skaidrībā ne vien paši ar sevi, bet ar savu daiļrades kvēli un praktisko revolucionāro darbību kā aģitatori un cīnītāji ieročiem rokās apgaismoja pareizo dzīves ceļu daudziem, kas paši netika galā. It īpaši šai sakarā jāatzīmē ievērojamā karavadoņa — pilsoņu kara varoņa R. Eidemaņa vārds.

Rosīgi darbojās arī vairāki jauni autori — *A. Ceplis, K. Pelēkais, E. Šillers (Sprunguļu Juris), K. Jokums, J. Jūlians (J. Balodis)* u. c. Lai gan viņu ieguldījums latviešu literatūrā Oktobra periodā vēl ne visai liels, tieši šie rakstnieki bija tie, kas, dzīvodami Padomju Savienībā, latviešu padomju literatūras attīstību turpināja arī pēc 1919. gada Padomju Latvijas sagrāves.

[1] *A. Upīts,* Krievijas demokratiskā republika un autonomā Latvija. «Jaunais Vārds», 1917., 80.

Īpaši jārunā par 1905. gada revolūcijas vētrasputnu, Latvijas revolucionārā proletariāta lielāko dzejnieku un dramaturgu *Raini* — vienu no pirmajiem sociālisma ideju paudējiem Latvijā, kas 1917. gadā joprojām vēl atradās emigrācijā un kara apstākļu dēļ nevarēja atgriezties atbrīvotajā dzimtenē arī 1919. gadā. Lai kādas pretrunas dažbrīd nomāca lielo dzejnieku, viņa sirds joprojām bija veltīta sociālisma ideju uzvarai. Lūk, daži piemēri.

Manuskriptā «Mans manifests», kas domāts kā ievads krājumam «Mūza cīņās», Rainis, vērtēdams 1905. gada un Februāra revolūciju, kā arī gaidāmo sociālistisko revolūciju, 1917. gada 3. jūlijā raksta: «Lielā revolūcija bija uz ilgām dibināta, otrā revolūcija nepiepildīja vēl tās ilgas. Gaidām uz III revolūciju... Tiem, kas neaizmirst, neaizmirstat lielo revolūciju. Es gaidu III revolūciju.» [1]

Vēstulē savai māsai Dorai Stučkai 1918. gada 25. maijā dzejnieks apliecina: «Ar sirdi un prātu es piedalos pie Maskavas 1. un 5. maija svētkiem, jaunie cilvēces pamošanās svētki jāsvin visiem līdz.» [2]

Vēstulē Latviešu nacionālo lietu komisariāta pārstāvim Maskavā J. Bērziņam 1918. gada 8. septembrī Rainis no jauna apliecina: «Jūs skaisti sakāt, ka latviešu strādnieki gaidot ziņas no sava dzejnieka, — es varu atbildēt ar Jūsu paša vārdiem: «Rainis nāks strādniekiem talkā šinī grūtu cīņu un pārbaudījumu brīdī,» — jo cita ceļa man nav pēc manas pagātnes... jārauga līdzēt nākamajā tiem, ar kuriem mani vieno galamērķis: jaunā proletāriskā nākotnes iekārta.» [3]

Vēl jo spilgtāks dokuments ir Raiņa vēstule 1918. gada 22. oktobrī, kura rakstīta P. Stučkam un D. Stučkai. Tanī lasām daudzkārt citētos vārdus: «... brīvību tautu attīstībai es vienmēr esmu cerējis no sociālisma... Kur izšķiroša cīņa starp kapitā-

[1] *J. Rainis,* Mūza cīņās, 1940., 4., 5. lpp.

[2] ZA J. Raiņa Valsts literatūras muzeja materiāli (J. Raiņa fonds, inv. 446.).

[3] Turpat.

lismu un sociālismu, es varu būt tikai sociālisma pusē, kā es vienmēr esmu bijis...»[1]

Tādu liecību par Raiņa simpatijām Oktobrim ir daudz, un tās apstiprina arī viņa daiļrade, kas Oktobra revolūcijas periodā joprojām bija aktīva un pauda sociālisma idejas, piemēram, 1905. gadā sāktajā, 1917. gada 10. jūlijā pabeigtajā dzejolī «Nevar tā blakus līdzi just» («Mūza cīņās»), kurā lasām:

Nevar tā blakus līdzi just,
Atsviest kā druskas no sava galda
Un teikt: «Mēs jau arī, jau arī
Esam tie jaunie!
Mēs jaunu mierīgu dzīvi gribam!

Nevar tā blakus līdzi just!
Cilvēces rīta cīņā par lielu, —
Kad viņa grābj, grābj cilvēku visu,
Visas dziņas un jūtas, un prātu,
Visas miesas un sirdi un dvēseli.»

Svarīgi atzīmēt, ka revolucionārajai literatūrai, salīdzinot ar pārējo, šajos vētrainajos gados bija lielāks īpatnējais svars nekā jebkad agrāk. Tomēr jārunā arī par tiem literātiem, kuru daiļrades pamatā gan nebija sociālisma idejas, bet kuri pēc labākās pārliecības centās darboties progresa garā, kļūdami tādējādi par padomju rakstnieku sabiedrotajiem. Padomju varas apstākļos šie demokratiskie rakstnieki, nevērojot savas iekšējās pretrunas, strādāja padomju kultūras darbā un apsveica šo iekārtu, lika uz to savas cerības par cilvēces labāku nākotni.

Tāds rakstnieks bija *J. Sudrabkalns,* kas samērā daudz rakstīja sarkano strēlnieku periodikā (avīzēs «Brīvais Strēlnieks», «Latvju Strēlnieks», «Sarkanais Strēlnieks», «Latvijas Komūnas Strēlnieks» un žurnālā «Sarkanā Zvaigzne»), 1919. gadā strādāja «Cīņas» redakcijā un savos darbos pietiekami skaidri apliecināja simpatijas sociālisma cīnītājiem un gatavību iet kopā ar tiem.

Dzejnieks pats savu politisko nostāju raksturo tā: «Revolūcijas notikumi, cara nogāšana, latviešu tautas izredzes mani

[1] ZA J. Raiņa Valsts literatūras muzeja materiāli (J. Raiņa fonds, inv. 446.)

vareni aizrāva, bet manas politiskās zināšanas bija gaužām vājas un nostāja dzīvē nedroša. Jau kara pirmajos gados biju Polijā, Baltkrievijā un Lietuvā vārsmojis par tautu brālību, bet nezināju, kā tā jārada, par mieru, bet neapjaudu, kā tas jāizcīna. Karš bija lieliska rūdījuma, rakstura veidošanas, ideju nostiprināšanas skola, bet bez ciešākas saskares ar revolucionāriem, ar darba tautu, tā visa tomēr bija par maz. Darbs strēlnieku laikrakstā man deva daudz, bet arī ar to vēl nepietika, un bija jāizstaigā rūgtu maldu un kļūdu gadi, līdz atradu savu īsto vietu dzīvē.»[1]

Dzejolī «Proleta ceļa dziesma» (1918.) dzejnieks aicina ticēt proletariātam kā visas dzīves izveidotājam un jaunas saules nesējam. Tāpat ticība jaunajai dzīvei — padomju dzīvei apliecināta dzejoļos «Karogu nakts nomods», «Koku pavasara slava», «Bethovenianietis» (visi 1919. g.) u. c. Novelē «Laivinieks» Sudrabkalns notēlo 16.—17. gs. Itālijas brīvības cīnītāju — utopiskā sociālisma pārstāvi Kampanellu, ko ienaidniekiem izdodas sagūstīt, jo viņš nav radis savām idejām pienācīgu atbalsi tautā. Buržuāziskajā Latvijā iespiestajā noveles tekstā tautas pārstāvis — laivinieks nobeigumā, ienaidnieku ievainots, nokrīt zemē, lādēdams Kampanellu, bet pirmpublicējumā 1919. gada aprīlī sekoja vēl citas rindas, kas vēstīja, ka laivinieks «gulēja simtiem gadu... līdz kādā dienā laivinieks cēlās augšā. Jūra klājās viņa priekšā vētras mutuļos, un sarkanas liesmas šķēla debesis. Un laivinieks vilka buras un izbrauca jūrā»[2]. Grūti te nesaskatīt romantiskos tēlos paustu ideju par cilvēces labāko pārstāvju gadsimtu ilgu piepildījumu.

Daudz pretrunīgāka bija *V. Plūdoņa* nostāja. Salīdzinot ar J. Sudrabkalnu, viņš lielās laikmeta problēmas uztvēra vieglāk un revolūcijas atplūdos pamazām nosvērās reakcijas pusē, taču šeit aplūkojamā laikā starp V. Plūdoni un sociālistiskās revolūcijas pretiniekiem vai pasīviem nogaidītājiem bija noteikta atšķirība. Ne veltī viņš te aplūkojamos gados sarakstīja tādus

[1] «Literatūra un Māksla», 1957., 44.

[2] «Cīņas Literāriskais Pielikums», 1919., 4.

tautas ciešanām veltītus dzejoļus kā «Bāra bērnu dziesma» (1918.), «Bēgones traģēdija trijās dziesmās» (1918.), «Dziesma par sauleskalna meklētājiem» (1919.) u. c.

Tāpat kā 1905. gada revolūcijas vētrās, arī Lielā Oktobra periodā V. Plūdoņa daiļradē atrodam darbus ar revolucionārās cīņas tendencēm — «Trauc līdz!» (1918.), «Revolucionāram J. Jansonam» (1919.) u. c. Tieši vācu imperiālistu okupācijas melnajās dienās partijas presē parādījās dzejnieka «Darba ļaužu dziesma»[1], kurā nepārprotami pateikts: «Mēs paši savu sauli kaļam tikuši, Tā dimdēdama lēks, Kad visa pasaul' asins liesmās degs... Vai tad! vai tad! jums rokām baltām, gaidošām.»

1917. gada 31. decembrī, kad vienā Vidzemes daļā un Latgalē nodibinājās padomju vara, V. Plūdonis bija publicējis dzejoli «Kāvu naktī»[2], kurā lasām:

Bija nakts un visbaigākā spoku stunda .
Un mans gars bija noskumis līdz nāvei.
Jo bikli laipotāji bija manas tautas ceļa rādītāji:
Viņi neuzdrošinājās drīkstēt.
Jauna, tāļtaustoša zižļa vietā
Viņi cilāja savās rokās veco, nodilušo vagara spieķi.
. . . . . .
Bet tad cēlās no pazemes varena dimdoņa
Kā no varenu vēju diktas šņākšanas
Un jūras dziļu bangainas krākšanas.
Un miljoniem akmenī pārvērstu tēlu tapa atkal par cilvēkiem.
. . . . . .
Un debess tapa sarkana, sarkana.
Un jaunmirdzoša saule pacēlās pie debesīm.
Un diena plauka,
Un naktij bij gals.

Redakcija pievienoja dzejolim šādu piezīmi: «Dzejnieks Plūdons nodeva šo dzeju «Cīņai». Tā ir jauna liecība, ka proletāriskās revolūcijas dzīvinošais spēks pievelk un saista pie sevis itin visu, kas vien godīgs un dzīves spējīgs ir sīkpilsoniskās demokratijas rindās.»

[1] «Cīņa», 1918., 14. (285.).
[2] Turpat, 1917., 34. (271.).

Līdzīgā sakarā jārunā arī par *P. Rozīti* (piemēram, viņa dzejoļi «III. I. MCMXIX»[1], «Plašo milzīgumu!»[2], «Šīs dienas»[3]), *A. Kurciju* un vairākiem citiem demokratiskiem rakstniekiem, kas gatavojās iet kopā ar padomju varu. Kaut arī daļa no viņiem padomju rakstnieku pozicijas nesasniedza vai vēlāk aizgāja tām pavisam pretējā virzienā, apzinīgāko demokratisko rakstnieku nostāja Oktobra revolūcijas periodā ir nozīmīgs fakts, kas liecina reizē arī par to, kāda nostāja bija plašajām demokratiskajām masām.

Lai gan Oktobra revolūcijas periods daudzkārt īsāks par iepriekšējiem latviešu literatūrvēstures periodiem, progresīvo rakstnieku sabiedriski idejiskā augsme šai laikā, vispārīgās šķiru cīņas brāzmaini straujās gaitas aizrauta, risinājās ātrāk nekā jebkad agrāk.

Vēsturiskās tradīcijas

Būdama jaunaš, augstāka tipa kultūras pārstāve, padomju literatūra jau kopš saviem pirmajiem soļiem balstījās uz pagātnes labākajiem sasniegumiem, it īpaši uz vēsturiskajām revolucionārajām tradīcijām un radoši attīstīja tās tālāk, pareizi izprotot rainisko domu — «Divtik stipra tauta top Seno brāļu kopībā»[4].

Ne velti revolucionārā prese, atmaskojot buržuāzijas nostāju pret baronu muižu konfiskāciju, rakstīja, ka — «latviešu darba tautas Lāčplēsis iet nāves cīņā pret Melno bruņinieku — vācu junkuriem — un arī pret latviešu Kangaru cilti — grosvaldiem, krastkalniem un jaunradušos «zemnieku» resp. latviešu muižnieku savienību»[5]. Šī publicistikā un literatūrkritikā noskaidrotā attieksme pret kultūras mantojumu veidoja nozīmīgus teorētiskus priekšnoteikumus arī rakstnieku estētiskajiem uzskatiem un viņu daiļradei.

Latviešu nacionālās literatūras sākums un pirmais īsti lielais tās sasniegums ir folklora. J. Sudrabkalna vārdiem runājot, —

[1] «Sarkanais Strēlnieks», 1919., 8.
[2] «Cīņas Literāriskais Pielikums», 1919., 7.
[3] «Sarkanais Strēlnieks», 1919., 2. (18.).
[4] *J. Rainis,* Spēlēju, dancoju. Kopoti raksti, IX sēj., 1950., 344. lpp.
[5] «Brīvais Strēlnieks», 1917., 60.

«tautas dziesmu seno četrrindu... apjomā kā zelta spogulī atstaro mūsu tautas dvēsele»[1]. Folkloras saulainie pavedieni atmirdz arī latviešu padomju literatūras pirmajos audos.

Ne viena vien strēlnieku dziesma radusies, brīvi pārveidojot tradicionālos dainu motīvus vai izmantojot tautas dziesmu izveides principus. Piemēram, populāro baznīcas dziesmu parodiju (resp. jaunākos laikos radušos folkloras materiālu) garā sacerētā satīra:

Lai uzvelk stīgas koklītēm
Un dzied ar saldām mēlītēm
Tās uzvarēšan's dziesmas.
Jo baroniem tās tiesības
Uz zaķu, putnu medībām
Tiem tagad tiek atņemtas.[2]

Kādā latviešu strēlnieku padomju pulku politiskās nodaļas izdevumā iespiestas Pētera Piepes «Jaunas tautas dziesmas (dziedamas uz veciem meldiņiem)»[3], kur klasisko apdziedāšanās dziesmu stilā izveidota vesela sērija aktuālas politiskas satīras. Par Amerikas Savienoto Valstu t. s. «palīdzību» karā cietušajiem, kas būtībā bija militārs atbalsts jaunam uzbrukumam pret Padomju Savienību, pēc motīva «Melna čūska miltus mala» sacerētā dziesma teic:

Vilsons (ASV prezidents — *A. V.*)
baltus miltus mala
Amerikas sudmalās, —
Tos būs ēst tikai tiem,
Kas pret lieliniekiem iet.

Tāpat angļu un amerikāņu ielikteņa Ulmaņa un imperiālistiskās Vācijas ielikteņa Andrieva Niedras kuriozitātēm bagātā savstarpīgā plēšanās noraksturota:

Ej, Ulmani, tu pie dieva,
Dod Andrievam pavaldīt,
Vācieši tam spēku deva,
Tev tas spēciņš ļoti vājš

[1] «Brīvais Strēlnieks», 1917., 78
[2] «Brīvības un cīņu dziesmas», 1917.
[3] «Strēlnieks», 1919., 4./5.

No tautas atrāvušies un pret tās objektīvajām interesēm naidīgi nostājušies labējie sociālisti, t. s. mazinieki atmaskoti dziesmiņā:

Maziņš esmu, neredzēju,
Kas notiek tai pasaulē.
Tik to vien skaidri zinu,
Cik ar masām dzīvot grūt'.

Ne mazāk kā folkloras tradīcijas padomju literatūrā atdzīvojās latviešu pirmo revolucionāro rakstnieku, galvenokārt Ed. Veidenbauma un Raiņa iedibinātās tradīcijas.

Ed. Veidenbaums ieviesa latviešu literatūrā tādu izteiksmi, ka atklāti un droši, bez aso stūru noapaļojumiem, sauca lietas īstajā vārdā, triekdams svētajiem liekuļiem un cienīgtēviemzagļiem it kā dūri tieši sejā. Šis kaujinieciskais stils nereti bija paraugs, kādu kritika prasīja arī no Oktobra perioda rakstniekiem: «Dodat mums vairāk skaidrības, dodat mums cietu, noapaļotu vārdu, kurš kā akmens atsistos mūsu pierēs un sakustinātu mūsu veselās smadzenes.»[1]

Tāpat padomju literatūra pārņēmusi vai visus agrāko periodu nozīmīgākos sasniegumus. Piemēram, Ed. Treimaņa-Zvārguļa pazīstamās rindas «Mēs nelūdzam, bet tikai prasām, Lai taisnība virs zemes mīt» arī ir iedibinājušas tradīciju, kuru turpinājis, piemēram, A. Arājs (A. Bērce):

Dažs izlūgt no dzīves to cerē,
Bet strādnieks to iekarot prot.
(*«Tad saulaıns būs rīts»*[2])

Visvairāk tomēr šai daudzveidībā uzzēluši jauni asni tai vētras sējai, kam pirmais sēklu zemē bija kaisījis Rainis.

Ne viens vien raksts partijas presē sācies ar Raiņa vārdiem virsrakstā (piemēram, «Sīkais darbs», «Mesti ir kauliņi») vai ar Raiņa dzejas rindu moto — «Iekams dzima gaisma, Vērās naida plaisma» u. tml. Visiem zināmais un strādniecībai tuvais Raiņa vārds «pamatšķira» figurē arī citu dzejnieku darbos, pie-

[1] «Cīņa», 1918., 99.
[2] Turpat, 1919., 87.

mēram, E. Šillera «Dziesmā darba tautai»[1]. Taču galvenais Raiņa iespaids skatāms ne šādās detaļās, bet lielajās līnijās.

Viena no nozīmīgākajām Raiņa tradīcijām bija revolucionārā humānisma apgarotā doma par darba tautas brīvību un laimi, par cilvēcību un draudzību tautu starpā kā dzīves mērķi un par revolucionāro masu cīņu kā vienīgo īsto ceļu šā mērķa sasniegšanai. Dzejnieka paša vārdiem runājot: «Dēļ miera cīnāmies, dēļ mīlas nīstam.» Pretkara un tautu draudzības tema, būtiski saistīta ar revolucionāro masu cīņu pret kapitālismu, arī Oktobra periods padomju literatūrā ieņem goda vietu.

Šīm labākas nākotnes cerībām īpašu tēraudcietas pārliecības pieskaņu deva rainiskais motīvs par dialektiskās attīstības gaitas neatturamo uzvaru tiklab dabā un visā kosmosā, kā arī cilvēces vēsturē. Tādā skatījumā šī tema risināta arī A. Arāja-Bērces, L. Paegles, J. Kalniņa-Mākoņa u. c. dzejnieku daiļradē, piemēram, Astras dzejolī «Tiem, kas šaubās trīs»:

> Vai nejūtat, ka tas ir maiņu laiks? —
> Tam jānāk bij, kā jānāk pavasara vētrām
> Un negaisiem, un lietiem kausēt sniegu.
> Vai nezināt — kad pavasarī ledus lūzt,
> Ar kādu straujumu tad ūdens plūst? —
> Un visus gružus, netīrības projām rauj
> Un stipros ledus tiltus grautin grauj.[2]

Te dominē ne vien Raiņa tipiskais materiālistiski dialektiskais spriešanas veids, bet arī «Tālo noskaņu» un «Vētras sējas» tēlu sistēma, pie tam nebūt neiekrītot epigonismā.

Tāpat mantojumā no iepriekšējiem periodiem pārņemti tādi raksturīgi dzejas tēli kā «verdzības važas», «nebrīves nakts», «tirāna tronis» un Oktobra periodā vēl jo vairāk sastopamie — «sarkanais karogs», «brīvības saule», «revolūcijas liesmas», «rīta ausma» u. tml.

Līdztekus plašiem filozofiskiem vispārinājumiem Rainis iedibināja tradīciju arī ar saviem konkrētajiem revolucionārās cīņas

[1] «Cīņa», 1919., 2.
[2] «Darba Rīts», 1919., 2./3

apdziedājumiem. Ja salīdzinām, piemēram, viņa «Revolūcijas ielu gājienu» ar L. Paegles «Pirmo maiju» («Ziedoņa saule mums krūtīs un sejās...») [1], tad dzirdam vai to pašu veco 1905. gada dziesmu jaunās skaņās.

Rainis bija ne tikai vienkārši revolūcijas dzejnieks, bet jau cīnītājs par sociālistisko revolūciju, kas zināja, ka ne visi tie, kas piedalās buržuāziski demokratiskajā revolūcijā, piedalīsies arī sociālistiskajā («Tik šodien līdzi visiem iet... Jums rīt iet līksmā atdusā, Mums tālāk darbā un cīniņā, Jo mums šī kauja nav pēdējā»).

Šis motīvs — cīņa par sociālistisko revolūciju, kas iepriekšējā vēstures periodā, ievērojot toreizējos apstākļus, visumā vēl palika otrā plānā, Lielā Oktobra dienās ne tikai izvirzījās uzmanības centrā, bet arī strauji attīstījās tālāk — galvenokārt tādā veidā, ka sociālistiskās revolūcijas paredzēšanas un sagatavošanas vietā jo spēcīgi skanēja balsis par proletariāta tālākajiem uzdevumiem — iegūtās politiskās varas noturēšanu un revolūcijas panākumu izmantošanu jaunas labākas dzīves celšanai.

Raksturīgākās iezīmes idejiski tematiskajā saturā

Oktobra perioda īpatnējo seju, kāda tam ir latviešu literatūrvēsturē, dzejas, prozas un dramaturģijas sacerējumos samērā visspilgtāk apliecina šo darbu idejiski tematiskais saturs resp. raksturīgākās iezīmes temu izvēlē un to risinājumā.

Pirmajā vietā izvirzās aktuālo sabiedrisko notikumu tematika, kuras idejiskais risinājums politiski apzinīgāko rakstnieku darbos iet roku rokā ar lielajām vēsturiskajām pārmaiņām tautas dzīvē. Kritika tieši tā arī prasīja: «...klausaties, kā ieroči skan, stāstiet skaļi par to burvīgo spēku, kurš vada šos ieročus cīņā pret kontrrevolūciju... Sakiet, ka pasaule ir mūsu, rādiet, cik viņa plaša... Ar spriguļiem mēs kūlām vecos laikos — laikmetam līdzi nāk mašīna un viņai līdzi jauns ritms — rādiet viņu.» [2]

Perioda sākumā vadošais literatūras motīvs bija: nogāžot

[1] «Cīņa», 1919., 95.

[2] «Jaunatnes Cīņa», 1918., 2.

satrunējušo carisko režīmu un saglabājot kapitālistu kundzību, strādnieku brīvība vēl nav sasniegta. L. Paegle, kura dzejā lielo vēsturisko pagriezienu notēlojums ir sevišķi vispusīgs, dzejolī «Biedinājums» (1917.) raksta:

Mūsu cīņa vēl nav galā, —
dziļi ievilkusies alā, —
tumsa dzemdē jaunu meitu.

To pašu teicis A. Arājs-Bērce dzejolī «Svētku rīts»[1], Sfinksa tēlojumā «Virpulī»[2] u. c.

Temas tālākais risinājums saistās ar Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaras izcīnīšanu, kuras pilnīgākai atspoguļošanai rakstniekiem šai periodā vēl pietrūkst vārdu. 1917. gada beigās gan tiek sarakstīti labi darbi par šo temu (L. Paegles dzejoļi «Uzvaras svētki» u. c.), bet dot izcilāku, tautas atmiņā iegājušu Lielā Oktobra atspoguļojumu nevienam no rakstniekiem un dzejniekiem nebija pa spēkam. Taču ar 1917. gada beigām literatūrā ienāk līdz tam vēl nekad nebijusi skaņa, ko dod apziņa par sociālistiskās revolūcijas uzvaru.

Šī apziņa nezuda arī 1918. gadā, kad visa Latvija smagi cieta okupantu jūgā, par ko L. Paegle tā paša gada 27. februārī dzejolī «Vae victis» («Vai, uzvarētiem») apliecina:

Nekad un ne mūžam
tas nekritīs ceļos, kas brīvību jaudis,
tam neciest vairs klusu, kas patiesību paudis,
tam muguru neliekt, kas izstiepies taisns!
Pie ieročiem, biedri! Pret zeltu un varu
mēs paceļam sarkani liesmaino garu.

Un gada otrā pusē, kad sarkano strēlnieku pulki sāka savu uzvaru gaitu Latvijas atbrīvošanā, dzejnieks mierīgā spēka apziņā varēja rakstīt:

Un kraukļu bars bailēs pret vakariem skrien,
bet pretim krāc darbtautas jūra,
un uzliesmo uguns, ko latvietis mūžiem
priekš viņiem uz akmeņa kūra.

[1] «Sociāldemokrats», 1917. g. 18. apr. (1. maijs).
[2] «Strēlnieks», 1919., 4./5.

Sarkst austrumos gaisi un laikmeti šalc,
top pasaule gaiša un plaša,
pret rietumiem aizjoņo varonis stalts
uz brīvības kumeļa aša.
(*«Brīves jātnieks»*, 1918.)

Atbilstoši turpmākajai vēstures gaitai parādās darbi par padomju varu Latvijā 1919. gadā. Viens no labākajiem to vidū L. Paegles dzejolis «Pirmais Maijs» (1919.), kur varenā revolucionārā patosā apdziedāts pirmais padomju pavasaris Latvijā, darbaļaužu demonstrācija:

Ziedoņa saule mums krūtīs un sejās,
sarkani karogi pāri mums zied,
varenā ritumā ielās un ejās
brīvības kareivji soļo un dzied:

Labāku nākotni nesam,
pagātnes varai būs grūt,
brīvības kareivji esam,
pasauli gribam sev gūt.

Himniskā pacilātība un demonstrāciju karogu plīva vispār šās temas risinājumā ieņem izcilu vietu. Samērā mazāk redzam jaunās dzīves celtniecības darbu, esošās grūtības un ikdienas skaistumu.

Nedaudz notēlots perioda beidzamais cēliens — 1919. gada otra puse ar interventu un baltgvardu uzbrukumu, ar padomju varas atkāpšanos un gatavošanos turpmākajām cīņām, par ko vēstī, piemēram, E. Eferta-Klusā tēlojums «Aizejot...» (1919.), L. Paegles dzejolis «Mēs — nemirstīgie» (1919.) u. c.

Tādi bija galvenie vēsturiskie pavedieni Oktobra revolūcijas periodā un to raksturīgākais notēlojums progresīvajā literatūrā. Galveno vārdu te teica padomju rakstnieki, it īpaši izšķirīgajos teorētiskajos jautājumos (piemēram, par nepieciešamību pāriet no buržuāziski demokratiskās revolūcijas uz sociālistisko), bet rakstnieki-demokrati lielā mērā aprobežojās, paužot prieku par tautas gadsimtu ienaidnieka sagrāvi un apliecinot gatavību strādāt jaunās dzīves celtniecībā.

Pilnīgi pretēji laikmeta vēsturisko notikumu temas risināja buržuāziskie rakstnieki, demagoģiski piedēvējot kara radītās

grūtības un postu par būtisku sociālisma pavadoni, melīgi raksturojot padomju varu kā «sarkanās briesmas» un tās uzvaru kā kultūras bojā eju. Nespēdami cīnīties pret revolūciju idejiski, tie zvēriskā naidā uzskatīja padomju iekārtu par ienaidnieku, pret ko atļauti jebkādi līdzekļi — noķengājumi, lāsti utt.

Līdztekus lielo vēsturisko pārmaiņu notēlojumam latviešu literatūrā parādījās strēlnieku un līdz ar to kara tema. Nozīmīgākie darbi padomju literatūrā par latviešu sarkano strēlnieku (un sarkangvardu) dzīvi un varonību radušies vēlākajos gados (piemēram, A. Ķadiķa-Groznija stāstos), tomēr ne viens vien parādās jau Oktobra revolūcijas periodā. Galvenokārt tos sarakstījuši paši strēlnieki, piemēram, nezināma autora apraksts «Daži vārdi par strēlnieku dzīvi pozicijās»[1], T. Draudiņa stāsts «Kara apoteoze»[2], Jūlija Jūliana atmiņu zīmējums «Maija svētki Ložmetēju kalnā»[3], praporčika Čariņa apraksts «Ainu virkne»[4] (par 5. Zemgales strēlnieku pulka cīņām pie Rīgas).

Par latviešu strēlniekiem ne mazums bija rakstīts jau iepriekšējā periodā, taču toreizējā tema, protams, vēl nebija un nevarēja būt pilsoņu kara sarkano strēlnieku cīņas pret baltgvardiem un interventiem, bet tikai strēlnieku dzīve pirmajā imperiālistiskajā karā. Turklāt jāievēro vēl tas, ka, trūkstot legāliem revolucionāriem preses izdevumiem, vairāk rakstīja autori, kas apgaismoja jautājumu «kroņa patriotisma» un buržuāziskā nacionālisma garā. Ja vēlākajos gados buržuāziskajā literatūrā sastopamies arī ar dažiem darbiem par latviešu strēlnieku slavenajām cīņām Oktobra revolūcijas periodā, tad tomēr idejiskais raksturojums te parasti kalpo reakcijas mērķim. Nacionālšovinisma garā šais sacerējumos mēģināts attēlot, ka latviešu strēlnieki bravūrīgi staigā pa visu Krieviju kā uzvarētāji, demonstrējot savu «rasisko pārākumu», vai arī veltīgi lej asinis, paši neapzinādamies — kādēļ.

Visu redzamāko progresīvo rakstnieku darbiem raksturīga nostāja pret netaisno karu, par mieru, cilvēcību un tautu drau-

[1] «Brīvais Strēlnieks», 1917., 48.
[2] «Cīņa», 1917., 36. (198.).
[3] «Latvijas Komūnas Strēlnieks», 1919., 48.
[4] «Latvijas Strēlnieks», 1917., 13.

dzību, par visas pasaules darbaļaužu starptautisko solidaritāti un sadarbību, par atbrīvošanos no eksplutācijas jūga. Dzejolī «Nepagurt» (1919.) L. Paegle raksta:

> Šauro dzimteni mums plašu plest,
> robežstabus nost un jūrā mest:
> Naidu nost, kas darba tautas šķir,
> mūsu lozungs starptautība ir!
> Mūsu mīla iet uz tālāko,
> visas rases uzveic, apvieno.

Oktobra periodam īpaši zīmīgs ir motīvs par brāļošanos frontē. Nezināms autors «Strēlnieks-izlūks» mākslinieciskajā aprakstā «Ziedonī» par to raksta: «Jā, pagājušais laiks ir baigs, tumšs sapnis... Mūsu jūtas un morāle bija galīgi notrulinājušās, skats raudzījās bezcerīgi — visur nāve un vaimanas. Visās kaujās, kurās tikām nodevīgā kārtā nevajadzīgi grūsti, atstājām aiz sevis lielas līķu kaudzes, pāri vienmēr palikām tikai neliela saujiņa, bet, zaudējuši katru cilvēcisko jūtu un apziņu, no Jūdasiem slavēti un glaimoti, domājām: citādi tas nevar būt. Dzīrojošiem traniem par godu un patikšanu, kā arī sev pašiem par «slavu», savas asinis lējām joprojām. Bet laiks gāja... Tagad ir ziedonis, līdz ar mums arī daba atmodusies, joprojām mēs turpinām savu iesākto brāļošanos... Trani savu lomu izspēlējuši, bet mēs ejam pretim jaunai, spožākai cilvēces nākotnei. Lai dzīvo brāļošanās starp tautām, kas cilvēci ievedīs jaunā, vēl krāšņākā ziedonī.»[1] Tāda pati pārliecība iedvesmojusi daudzus pazīstamus dzejniekus un rakstniekus.

Līdz ar tautu draudzības un cilvēcības temām asajos šķiru cīņas apstākļos izvirzījās jautājums par attieksmēm pret padomju varu. Progresīvie dzejnieki dziļi pārdzīvoja pilsoņu kara radīto postu un tautas ciešanas, un vairums no viņiem saprata, ka te nav vainojama revolūcija, ka ekspluatatoru kundzība bez cīņas nav sagraujama.

Lielu palīdzību šā jautājuma pareizā izpratnē sniedza partijas publicisti. Piemēram, kritiskajās 1918. gada dienās no komunistiskās preses slejām, ļeņiniskos principus pauzdama, mierīgā

[1] «Cīņa», 1917., 17. (179.).

spēka apziņā atskanēja revolucionārās humānistes Vienas (J. Janeles) nosvērtā un pārliecinošā balss, atmaskojot buržuāziskā humānisma viltus raksturu: «... vai mums vēl nav galīgi sadragātas ilūzijas par buržuāzijas it kā labprātīgu padošanos, par uzvaru bez nesaudzīgas cīņas, bez upuriem tiklab šinī, kā viņā pusē? Vai semjonovu, dutovu, krasnovu, čehoslovaku kara gājieni nerunā diezgan gaišu valodu? Jūs humānie, akli augstsirdīgie mīkstčauļi! Jūs nemanāt, ka jūsu humanitāte ir vislielākā cietsirdība, nežēlība, noziegums pret jūsu biedriem un brāļiem. Jūs neredzat, ka viņus caur to jūs atstājat baltā terora patvaļai, kapitālistu, muižnieku, spekulantu un birokratu izsūkšanai... Skataties, kādiem līdzekļiem uzvar buržuāzija Somijā, Ukrainā, Latvijā... Jūs varat izpirkt miljonus ar tūkstošiem — darat to!» [1]

Tādā garā attīstījās arī šķiriski apzinīgāko rakstnieku daiļrade. Jaunā revolucionārā dzejniece Astra, vērsdamās pret «tiem, kas šaubās trīs», rakstīja:

Jūs sakāt — «Vai tas ir tas laiks, ko gaidījām reiz mēs?
Kad tik daudz nežēlību, briesmu apkārt šaudas —
Mēs nevaram tās skatīt, mums nav jaudas,
Tas veldzi sirdīm nest vis neiespēs...»

— Jūs gļēvuļi — ar apmiglotiem skatiem:
Jūs bailes māc, kad cīņu viesuls brāž,
Kad vecos pamatus tas drupās gāž —
Kad zeme dimd zem nākamības ratiem —
Mums jāsagrauj ir ziemas ledus pils!
Jau saule nāk — jau gaiss top dzidri zils... [2]

Daudz lakoniskāk to pašu temu risinājis L. Laicens, ekspluatatoriskās iekārtas bojā eju apliecinādams:

Nav sagraut noziegums, bet ceļš mūs tālāk vadīt —
Kas sagraut pratis nav, tas nepratīs ir radīt.
(«*Karš, biedri!*» [3])

Padomju dzīves jauncelsmes gaismā labāk saskatāma ne tikai proletariāta atbrīvošanās cīņas asiņaino kauju jēga, bet arī ikdienas darbs: akcentēta pievēršanās brīvā un nebrīvā darba

[1] «Cīņa», 1918., 77.
[2] «Darba Rīts», 1919. 2./3.
[3] «Latvijas Komūnas Strēlnieka Literāriskais Pielikums», 1919., 6.

temas risinājumam pieder pie Oktobra perioda literatūras īpatnībām. Atcerēdamies ekspluatācijas jūgu, revolucionārais dzejnieks E. Šillers dzejolī «Mans darbs» raksta — «Es pašā sirdī savu darbu nīdu. Viņš bij man velts»; pilnīgi pretēja kļuvusi dzejnieka nostāja padomju laikā, kad — «Pret manu darbu mīla sirdī lejas»[1]. Līdzīgi izsakās daudzi citi, piemēram, A. Ceplis:

> Manas rokas nu briest —
> tik tagad tās zin,
> kam darāms šis darbs.
> (*«Brīvotā darba dziesma»*[2])

Uzskati par brīvo darbu kā cilvēka mūža uzdevumu un viņa labāko spēju izpausmi, tāpat centieni pēc cilvēcības un tautu draudzības, harmoniski saskan ar tām humānistiskajām tendencēm dzīvē un literatūras attīstībā, par kurām A. Upīts 1919. gadā rakstīja: «Bez plašas sabiedriskās mākslas kultūras vislielākā vērība jāpiegriež arī intīmākai proletāriskai mākslai... Sociālistiskas izglītības un audzināšanas sistēmai harmoniski jāapvieno visa vesela cilvēciska būtne... Mākslas daiļumam vajag mirdzēt uz ik soļa proletāriska brīva darba un kolektīvas kopdzīves valstī.»[3] Daudz sirsnīgu, cilvēcisku jūtu vienkārša strādnieka strēlnieka ģimenē parādījis A. Upīts pats, piemēram, novelē «Austra un brālītis» (1918.).

Sarežģītajiem pārdzīvojumiem, kādi dažādiem raksturiem un dažādu šķiru pārstāvjiem radušies līdz ar lielajām 1917.—1919. gada vēsturiskajām pārvērtībām, veltītas, piemēram, A. Upīša noveles «Pie baznīcas» (1918.), «Trīs cilvēki» (1918.), «Lapas viesulī» (1919.) u. c.

It īpaši rakstnieks atmaskojis dažādos revolūcijas līdzskrējējus, kas patiesībā ir tikai šauri savlabuma meklētāji, piemēram, novelē «Savs zemes stūrītis» (1918.). Vēl jo asāka satīra trāpa atklātos darbaļaužu ienaidniekus, kas naidu pret tautas brīvi gan saglabājuši, bet savas kundziskās patvaļas balstus

[1] «Sarkanā Strēlnieka Literārais Pielikums», 1919., 5.
[2] «Darba Rīts», 1919., 2./3.
[3] *A. Upīts,* Proletāriskā māksla, 1920., 141. lpp.

zaudējuši un nu nevarīgās dusmās ir tikpat smieklīgi un pretīgi, kā to redzam novelē «Bez izejas» (1918.).

Kā dvēseles dzīves dziļš notēlotājs šī perioda literatūrā redzamu vietu ieņem J. Sudrabkalns, kura dzeja dod raksturīgu liecību par augsti kulturāla demokratiska inteliģenta pārdzīvojumiem laikmeta krustceļos. Dzejniekam, kas, vientulībā dzīvodams, tā bija iegrimis grāmatu pasaulē, ka no tās viņa skatu atraut nespēja pat smagās frontinieku gaitas pirmajā imperialistiskajā pasaules karā, padomju dzīvē mostas nemiers par nedzīvajiem grāmatu tēliem, briest smeldzošas ilgas pēc dzīvās dzīves, pēc kolektīva. Dzejolī «Karogu nakts nomods» (1919.) viņš spēcīgi izsaucas: «Vēsta par Grakhiem, lūk, Plutarhs. — Tas sens ir un nedzīvs, bez valgmes. Viens es naktī šai, viens.» Tas pats atspoguļojas viņa dzejoļos «Koku pavasara slava» (1919.), «Bethovenianietis» (1919.) u. c. Te iezīmējas lielais izaugsmes process, kas norisa demokratiskās inteliģences labākajā daļā vispār.

Zināmus pārveidojumus Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas periodā uzrāda arī daiļrades metodes un virzieni. Raksturīga parādība, kuras aizsākumi saskatāmi jau iepriekšējā periodā, arī latviešu literatūras attīstībā bija tai laikā Rietumos izplatītajam mākslas virzienam *ekspresionismam radniecīgas iezīmes.*

Vētraino notikumu sabangotajā, cilvēces asinīm pieplūdušajā kara notikumu jūrā spēcīgi pieauga protesta balsis pret drausmīgajiem masu slaktiņiem un kapitālistisko zvēra morāli, ar īpašu spēku modās ilgas pēc miera, brālības un tautu draudzības, atskanēja pašos dvēseles dziļumos dzimuši saucieni pēc cilvēcības. Tā Vācijā, Francijā un vairākās citās valstīs brieda sociālie priekšnoteikumi ekspresionismam. Daļa tā pārstāvju savos meklējumos pēc cilvēciskas dzīves saistījās ar buržuāzisko pacifismu vai citām aplamām un kaitīgām teorijām buržuāziskā humānisma garā; rezultātā izveidojās ekspresionisma reakcionārais novirziens (piemēram, F. Verfelis), kam zināmā mērā atbilstošus darbus latviešu literatūrā sarakstījis P. Ērmanis. Turpretim J. Behers un vairāki citi progresīvie dzejnieki, arī nezinādami ceļu uz jaunu, labāku cilvēces nākotni, tomēr izdarīja savus meklējumus šķiru cīņas barikādu otrā pusē, bija jau ieguvuši kaut kādu, kaut vēl ne pietiekami konkrētu priekšstatu par sociālismu. Viņu darbības rezultātā tapa ekspresionisma progresīvais novirziens, kam no latviešiem tuvi bija J. Sudrabkalns, L. Laicens, A. Kurcijs.

Saskaņā ar kāpināto, patētisko emocionalitāti un pret karu vērsto idejisko nostāju ekspresionistiem izveidojās daži savdabīgi formas paņēmieni. Piemēram, leksikā stipri redzamā vietā izvirzās tādi vārdi kā «cilvēce», «cilvēcība», «brālība», frazeoloģijā nereti sastopami izteicieni «cilvēks cilvēkam brālis», «vienota cilvēce» u. tml., bet sintaktiskajā veidojumā pretstatā impresionistu īsajai, saraustītajai izteiksmei raksturīgi teikumi, kas ir ļoti plaši; arī dzejas rinda nereti tik gara, ka vairākkārt pārsniedz lappuses platumu un, salauzta gabalos, atgādina prozas rindkopu vai prozā rakstīta dzejoļa daļu.

Minētie latviešu dzejnieki kara un frontes apstākļos par ekspresionismu Rietumos dabūja zināt maz, tādēļ par noteiktākām ietekmēm šais gados runāt nevaram (tās nāca divdesmito gadu sākumā), bet visu aptverošā pasaules kara radītie līdzīgie momenti dzīvē ierosināja radniecīgas izpausmes arī viņu daiļradē. Piemēram, -rb (J. Sudrabkalna?) dzejiskajā tēlojumā «Domas par dzimteni» lasām: «... slava cīnītājiem visās zemēs, visos laikos! ... mūsu augstākā mīlestība ir visas cilvēces atsvabināšanās, visu tautu saplūšana vienā laimīgā saimē, vienā vienīgā tautā. Mūsu augstākās domas ir cilvēces brīvības domas, mūsu dedzīgākās cīņas ir visu zemju apspiesto, vārdzināto cīņas, mūsu augstākais sapnis ir — cilvēce ... Mūsu sveiciens cilvēcei — vienai brīvai tautai!» [1]

Spilgtāku, nepārprotami skaidri izteiktu ekspresionistisku sasniegumu tomēr trūkst; par īpašu virzienu ekspresionisms latviešu literatūrā neizveidojās.

Nesalīdzināmi nozīmīgāka parādība bija *sociālistiskā reālisma tālākā attīstība.*

Šī attīstība risinājās cīņā ar lielām grūtībām, kuras radīja gan nemiera pilnie kara apstākļi un pieredzes trūkums padomju jauncelsmes darbā, gan pietiekami noskaidrotu teorētisko principu trūkums [2] u. c. kavēkļi.

Izmantojot apstākli, ka jaunā padomju literatūrzinātne vēl ne visos jautājumos bija paspējusi noskaidrot un nopamatot savus estētiskos uzskatus, plauka arī dažādas vulgāri socioloģiskas un pseidonovatoriskas tendences. Tās izveidojās gan vienkārši kā «bērnu slimība» — kā patstāvīgi meklējumi lielā attīstības pro-

[1] «Latvju Strēlnieks», 1917., 17.

[2] Teorētiski noformēta daiļrades metodes jēdziena, nedz arī sociālistiskā reālisma termina vēl nebija. Dažādās apcerēs padomju mākslas un sociālistiskā reālisma mākslas raksturošanai dominēja nosaukumi «proletāriskā māksla», «proletāriskās mākslas principi», bet šie termini bija nepilnīgi, pat kļūdaini, jo bez pienācīgas atšķirības sapludināja kopā sociālistiskās ideoloģijas mākslu pirms un pēc Oktobra revolūcijas, kavēja pietiekami akcentēt to jauno, kas raksturīgs tieši padomju mākslai.

cesa sākumā, gan arī sazēla, ar pārliecīgu centību sekojot Proletkulta doktrīnu kļūdām. Tādā sakarā arī jaunajā latviešu padomju literatūrā ienāca daudz shematisma, plakātisma un kailas didaktikas. Ne velti «Sarkanā Strēlnieka» redakcija «Vēstulniekā» savā atbildē kādam jaunam autoram rakstīja: «No dzejas nav ne vēsts, bet tikai politiski lozungi. Neievietosim.» [1]

Kritikas apzinīgākajai daļai ar A. Upīti priekšgalā, kā jau literatūrkritikas apskatā minēts, nācās izcīnīt sīvas cīņas, lai vismaz galvenā padomju literatūras strāva ievirzītos patiesas mākslas meistarības gultnē. Kaut gan šai ziņā tika gūtas nozīmīgas uzvaras, cīņu vajadzēja atsākt atkal un atkal no jauna arī vēl turpmākajos gadu desmitos.

No otras puses, — sadursmes bija arī ar pretējām tendencēm, kas izpaudās kā padomju novatorisma neievērošana jeb, kā ievērojamais krievu padomju literatūrkritiķis A. Lunačarskis ironizēja — «vajag tikai visu no virsas pārkrāsot ar marksisma sociloģiju un komunisma programu, tad iznāks taisni tas, kas mums vajadzīgs» [2]. Nē — vajadzēja ne tikai tēlainu izteiksmi, bet arī patiesu sirdsdedzes apdvestu sociālistisku idejiskumu.

Taču sociālistiskā reālisma metodes tālākajai attīstībai bija ne tikai šķēršļi, bet bija arī labvēlīgi priekšnoteikumi.

Viens no tiem — spēcīgās sociālistiskā reālisma tradīcijas, kādas jau kopš gadsmitu mijas bija iedibinājis Rainis. Viņa sociālistiskā reālisma darbi sarakstīti, lielā mērā izmantojot romantiskos stila līdzekļus. Šie izteiksmes līdzekļi labi atbilda vairāku Oktobra perioda revolucionāro dzejnieku māksliniecisķās domāšanas īpatnībām.

Lai cik liela nozīme piekrita Raiņa un citu pirmo sociālistisko reālistu darbībai, pats galvenais priekšnoteikums tomēr bija — sociālistiskās revolūcijas uzvara un padomju iekārtas nodibināšana. Kaut gan šī iekārta bija vēl ļoti jauna un maz izveidota, tā deva noteiktas iespējas padomju rakstniekiem strādāt apstākļos bez politiskiem spaidiem, izvirzīja uzdevumu attēlot

[1] «Sarkanais Strēlnieks», 1919., 6. (12.).

[2] «Sarkanā Strēlnieka Literārais Pielikums», 1919., 4.

jauno topošo padomju dzīves īstenību. Šis fakts iezīmēja ne tikai milzīgu lūzumu cilvēces vēsturē vispār, bet arī daudzu rakstnieku apziņā, lika skatīties uz dzīvi pavisam citādām acīm, paverot pēc kara šausmām bezgalīgas, drošu cerību pilnas saulainas tāles.

Cariskās kundzības apstākļos Rainis gan dzejoja par revolūcijas uzvaru, bet galvenokārt tikai kā par nākotnes cerību; Oktobra revolūcijas periods atklāja pavisam jaunu perspektīvu — skatu uz dzīvi no uzvarējušās sociālistiskās revolūcijas pozicijām. Šai sakarā zīmīgas atšķirības vienas un tās pašas temas risinājumā uzrāda, piemēram, Raiņa «Pastarās dienas» salīdzinājums ar A. Upīša «Piekto cēlienu».[1] Ja Rainis saskaņā ar sava laika reālo īstenību zināmus vēsturiskus faktus raksturo nākotnes formā («Kur tad jūs bēgsat, Kurš kalns jūs glābs, Kad kalns un leja Tik atriebt slāps»), tad A. Upīts, jaunā sabiedriskā situācijā dzīvodams, par tiem jau var runāt kā par ko notikušu un notiekošu:

> Nu sākas tas, ko gadu simti velti pauda,
> ko sapņotāji biklās ainās kapā līdzi ņēma,
> ko nomocīti cīnītāji mirstot vārdā sauca,
> kas ļaužu masās mūžam nenorimās.

Ja iepriekšējā literatūrvēstures periodā latviešu revolūcionārais dzejnieks varēja tikai *paredzēt* jaunu labāku dzīvi, ko dos sociālistiskās revolūcijas uzvara, tad Lielā Oktobra dienas to ļāva jau *pieredzēt* vaigu vaigā.

Grūti, varbūt pat neiespējami, uz diezgan šaurā aplūkojamo darbu pamata parādīt visas ar minēto faktu saistītas tematiskās emocionāli idejiskās u. c. savdabības konkrēti un ietvert tās precīzos jēdzienos, tomēr ir skaidrs, ka nozīmīga atšķirība autora intonācijā, salīdzinot ar laiku pirms padomju varas uzvaras, bija ikviena sociālistiskās ideoloģijas rakstnieka darbībā.

Jaunās iespējas sociālistiskā reālisma tālākā izveidē, kādas deva padomju iekārtas nodibināšanās dzīvē, galvenokārt tika realizētas tikai turpmākajos literatūrvēstures periodos. Taču jāatzīmē, ka jauno ceļu meklējumi un sadursmes dažādo meklētāju

[1] «Strēlnieks», 1919., 4./5.

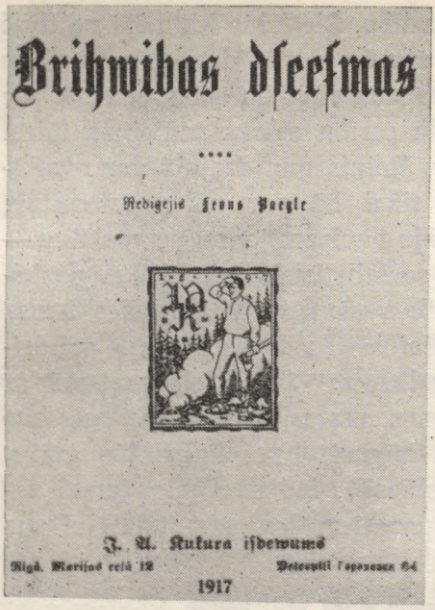

L. Paegles rediģētais revolucionāro masu dziesmu krājums «Brīvības dziesmas»

starpā norisa intensīvi, kas bija viens no priekšnosacījumiem turpmākajiem sasniegumiem.

Literatūras veidi un žanri

Latviešu padomju literatūras attīstība jau no paša sākuma norisa daudzveidīgi: visi literatūras veidi un daudzi žanri tanī parādījās jau Oktobra revolūcijas periodā.

*

Visātrāk un spēcīgāk, kā jau nemierīgajos cīņu apstākļos sagaidāms, attīstījās *dzeja,* galvenokārt sabiedriski politiskā.

Gandrīz visi perioda redzamākie rakstnieki šai laikā rakstīja arī dzejoļus. Ar pāri plūstošo aktivitāti, liesmaino kvēli un lielā mērā arī mākslinieciskо meistarību daudzo latviešu padomju dzejnieku vidū šais gados izcēlās L. Paegle, sarakstīdams lielum lielo daļu no krājuma «Karogi» (izdots 1922. g.) un daudzus krājumos neievietotus dzejoļus.

No dažādiem dzejas veidiem galvenokārt uzplauka lirika un neliela apjoma satīriski dzejoļi.

Liriskajā dzejā lielo vēsturisko cīņu un uzvaru iespaidā stipri uzsvērti pašaizliedzīgas drosmes un spara pilni kareiviski akordi, kā arī cildenas sajūsmas un patosa apdvesti himniski toņi, piemēram, A. Upīša «Komunāra līgava»:

Dun iela tūkstot soļu taktī,
Zib saulē plinšu tērauds spulgs —
Kā aizkavējies garā naktī
Uz kauju dodas mūsu pulks.[1]

[1] «Cīņas Literāriskais Pielikums», 1919., 3.

Jāatzīmē tomēr, ka dažkārt revolucionārā jūsma nerada pienācīgu mākslinieciskū ietērpu un izpaudās pasausā retorikā. Novērtējot jauno revolucionāro dzejnieku A. Cepli, kritiķe Viena (J. Janele) konstatē perioda dzejai vispār diezgan izplatīto trūkumu: «... dzejnieks neprot konkrēti pieiet mūsu dzīves ikdienai. Vispārēja jūsmošana, vispārēji simboli, izplūdušas kontūras nogurdina, bet neiesilda lasītāju. Trūkst dzīvības elpas. Bet tā jau mūsu vispārējā nelaime... visa mūsu cīņa liekas kā svētku diena... dziesmas — himnas revolūcijai. Konkrētības, vispusības, dziļāka raksturojuma, analizes — nav. Vispārējā jūsmošana neizceļ laikmeta konkrēto saturu. Atsevišķu momentu tēlojumi, bez šaubām, vairāk ienestu mūsu literatūrā nekā mūžīgās himnas.» [1]

Satīriskajos dzejoļos samērā ievērojama vieta ierādīta starptautiskās politikas temām. Piemēram, tolaik stipri aktīvā satīriķa Sprunguļu Jura dzejolis «Miera kruķi», kur atmaskoti imperiālisti, kas savus agresijas plānus slēpj aiz «miera līdzēju» maskas. Satīras nobeigumā lasām:

> Mēs zinām, pazīstam, kas ir šie miera mīļotāji,
> Šie jauno miera kruķu taisītāji:
> No strādniekiem tiem drīz tiks lauzta spranda,
> Jo viņu vārds ir: starptautiska laupītāju banda. [2]

No episkās dzejas minami A. Upīša dzejojumi «Strādnieces mūžs» [3], «Piektais cēliens» [4], kur sabiedriski un individuāli motīvi savijušies ciešā vienībā un viss skatīts tādā heroiskā, filozofiskā pacēlumā.

Saskaņā ar perioda īpatnējiem vēsturiskajiem apstākļiem, kuros būtiska sastāvdaļa bija neskaitāmas masu sapulces, demonstrācijas, strēlnieku dzīve ierakumos, pārgājienos utt., pieauga prasība pēc īpaša dzejas veida — dziesmas.

Jo sevišķi tika skandinātas jau plaši pazīstamās latviešu tautas dziesmas un starptautiskās revolucionārās masu dzies-

[1] «Strēlnieks», 1919., 4./5.
[2] «Sarkanā Zvaigzne», 1919., 1.
[3] Daļēji publicēts žurnālā «Sarkanā Zvaigzne», 1919., 1.
[4] «Strēlnieks», 1919., 4./5.

mas, bet atzīmējami arī jaunrades mēģinājumi, visvairāk tieši strēlnieku pulkos. Daudzos gadījumos šīs nezināmo autoru dziesmas radušās, lielākā vai mazākā mērā pārveidojot jau pazīstamus tekstus, taču ir arī pilnīgi patstāvīgi sacerējumi.

Satura un izteiksmes ziņā strēlnieku dziesmās izšķirami vairāki tipi, no kuriem galvenie ir šādi: brašas marša dziesmas (piemēram, jau iepriekš minētais «Marseljezas» lokalizējums «Uz priekšu, latvieši»), romančveidīgas liriskas dziesmas (piemēram, «Aizjāja latvietis pasaulē tālu» vai lokalizētās «Mirdzot šķēpiem zeltsaules staros») un drastiskas humoristiski satīriskas dziesmas («Dievs, cars un karš, Tie trīs ir viens...»).

Neaizmirstot lielās pārmaiņas, kādas laika gaitā notika daudzu strēlnieku sabiedriskajos uzskatos, kā arī ievērojot strēlnieku sastāva neviengabalainību, kļūst saprotams, ka šajās dziesmās līdzās revolucionārajiem motīviem dažkārt bija arī mazvērtīgāki.

Liela daļa strēlnieku dziesmu ieskaitāma folklorā. Kā tādas tās arī datējamas visai nepilnīgi un nedroši, tā ka parasti nevar pat noteikt, kuras no tām radušās te aplūkojamā periodā, kuras agrāk.

Tiklab strēlnieku dziesmās, kā dzejā līdzās sabiedriskajām tēmām pa lielākajai daļai ciešā saistībā ar tām attīstījās arī individuālo jūtu un pārdomu lirika. Biežāk sastopamie un spilgtāk izveidotie motīvi tajā šādi: sāpes par kritušā revolūcijas cīnītāja nāvi (Egulis «Māmiņai»[1], J. Marts «Biedra Zīzelīša piemiņai»[2] u. c.) un progresīva inteliģenta pārdzīvojumi, lielajos laikmeta griežos meklējot savu vietu dzīvē un atrodot to revolūcijas pusē (P. Rozīša «III.I.MCMXIX»[3], J. Sudrabkalna «Heines trohējs»[4] u. c.).

Tāpat kā visas Oktobra revolūcijas perioda literatūras, tā arī dzejas attīstībā liela pozitīva vērtība bija agrākajām latviešu rakstniecības tradīcijām, tikai dzejā šī nozīme nereti saskatāma

[1] «Sarkanais Strēlnieks», 1919., 4. (10.).
[2] Turpat, 7. (13.).
[3] Turpat, 8. (14.).
[4] «Sarkanā Strēlnieka Literārais Pielikums», 1919., 4.

skaidrāk nekā citos literatūras veidos. Visvairāk te jārunā, kā jau minēts, par tām tradīcijām, ko bija veidojis Rainis. A. Upīts 1919. gadā norādīja: «Jauniem kolektīvās izziņas un sajūsmas priekšstatiem un jausmām būs nepieciešami pavisam jauni apzīmējumi. Te proletāriskā (šai gadījumā ar to domāta padomju — *A. V.*) lirika droši varēs iet pa Raiņa iesāktām pēdām. Viņš noteikti apzīmējis ceļu, pa kuru iet nākotnes dzejas attīstībai.»[1] Spilgtākie Raiņa revolucionārās dzejas tradīciju turpinātāji Oktobra revolūcijas periodikā ir L. Paegle un A. Arājs-Bērce; pirmais no tiem it īpaši ar rainisko dialektiskās attīstības domu, otrs — ar Rainim radniecīgiem koncentrētas izteiksmes paņēmieniem, bet abi divi vienādā mērā ar cīņas kvēli un nesalaužamo revolucionāro pārliecību.

Vispārējā dzejas kultūras līmeņa celšanā liela nozīme bija arī agrāko gadu demokratisko dzejnieku meistarībai. A. Upīša vārdiem runājot, — «... no viņa (R. Blaumaņa — *A. V.*) dzejas var mācīties kristaltīras dzejiskas domas un visos sīkumos aptveramu jūtu izteiksmi. Nepārredzami dažādīgo domu un jūtu modulāciju un viņu izskaņu niansētas valodas formas var mācīties no... Plūdoņa spēcīgās, satura bagātās reālistiskās dzejas»[2].

Tāpat jāmin cittautu labāko dzejnieku audzinošā ietekme uz latviešu rakstniekiem ne vien ar savām revolucionārajām un humānisma idejām, bet arī ar augsto dzejas kultūru, jauniem izteiksmes meklējumiem un plašuma elpu. Īpaši liela šī nozīme J. Sudrabkalna daiļradē, kurā savas pēdas atstājis gan A. Bloks, gan V. Vitmens, gan progresīvie vācu ekspresionisti u. c. Dzeja vispār bija tas literatūras veids, kur cittautu ierosme nesa augļus visātrāk.

*

Prozā attīstījās galvenokārt neliela apjoma formas — īsais stāsts, novele, tēlojums, apraksts, satīriskais feļetons, anekdote.

Kā pirmais minams A. Upīts, kas 1918. gadā sarakstīja noveļu krājumu «Atkusnī» (iespiests 1919. g.), 1917. un 1919. gadā

[1] *A. Upīts,* Proletāriskā māksla, 1920., 78. lpp.

[2] Turpat.

sarakstīja un publicēja vēl vairākus citus darbus («Lapas viesulī», «Stīpnieku Mārcis» u. c.), risinot latviešu novelistikā un stāstu rakstniecībā jaunas laikmetiskas temas. Oktobra revolūcijas periodā viņš savāca arī lielu daļu materiāla romānam «Zem naglotā papēža».

No citiem prozistiem atzīmējams A. Arājs-Bērce (atmiņu tēlojums «Pirmais Maijs»[1], stāsts «Maizes gabals»[2]), E. Eferts-Kļusais (fragments «Atgriešanās»[3]), J. Sudrabkalns (novele «Laivinieks»[4]) u. c. Laba tiesa Oktobra revolūcijas periodā uzrakstītu, aizsāktu vai vismaz iecerētu prozas darbu publicēta tikai vēlāk, piemēram, L. Laicena stāsti «Saimnieks», «Dzimtene», «Uzvara» un vairākas miniatūras, A. Brūklenāja stāsts «Priekšpilsētā», J. Sudrabkalna novele «Ģenerāļa Dombrovska nāve», S. Berģa romāns «Ziemeļu pionieri».

Minami arī daudzi mazāk pazīstami un pat anonīmi aprakstnieki no strēlnieku avīžu korespondentu vidus — R. Šteins, A. Zeltiņš, Ž. Verters. To vidū lielāku ievērību pelna plašās karavīra dienasgrāmatas «Zem pelēkā šineļa»[5] autors J. Krūmiņš, kā arī Jūlijs Jūlians (J. Balodis), kas publicējis daudzas tematiski vispusīgas, mākslinieciski un idejiski vērtīgas frontes korespondences.

Strēlnieku pašu sūtītās frontes korespondences vispār ir viena no raksturīgākajām un vērtīgākajām aplūkojamā perioda literatūras parādībām. Tās sastopam gan «Cīņā» (sērijā «Iz armijas dzīves»), gan «Latvju Strēlniekā» (sērijās «Laika šalkās», «Strēlnieku dzīve»), gan daudzās citās avīzēs. Šīs korespondences — pavisam nelielus aprakstus, kur māksliniecisks tēlojums nereti mijas ar tīri lietišķu ziņojumu vai sūdzību — palaikam sarakstījuši cilvēki, kas nebija nedz pieredzējuši literāti, nedz arī baudījuši plašāku skolas izglītību, bet tomēr, laikmeta lielo notikumu aizrauti, ķērās pie spalvas, lai kaut dažas

[1] Rakstu krājums «1. maijs», 1919.
[2] «Padomju Latvijas kalendārs 1920. gadam», 1919.
[3] «Darba Zvans», 1919., 1.
[4] «Cīņas Literāriskais Pielikums», 1919., 4.
[5] «Sarkanais Strēlnieks», 1919., 1., 2., 3. utt.

epizodes no strauji plūstošās notikumu strāvas iemūžinātu rakstu rindās. Tā ir raksturīga liecība par tautas masu radošās aktivitātes pieaugumu.

Nereti šīs korespondences vai atsevišķas to vietas it veiksmīgi parāda gan laikmeta īpatno kolorītu, gan visu tā trauksmaino atmosfēru.

Piemēram: «Mežs. Līkas un lielgabalu sakropļotas priedes. Starp viņām vijas līču loču ierakumu līnija ar blindāžām, blokhaužiem un zemnīcām. Netālu no ierakumiem starp priedēm vientulīgs kapiņš... Jūs, vientuļie vienkāršo kareivju kapi, mēs, jūsu pelēkos mēteļos tērpušies biedri, mēs jūs neaizmirsīsim. Mēs cīnīsimies, lai tie tēvi un mātes, kam vēl dēli ir pelēkā mētelī tērpti un atrodas ierakumos, lai tie nepaliek bez dēliem, lai sievas nepaliek bez vīriem, bērni bez tēva, līgavas bez līgavaiņiem. Mēs vēl esam vientuļi, vientuļi kā vientulīgie varoņu kapiņi, bet — savienosimies, uzvara būs mūsu.»[1]

Kritiķis P. Vīksne pareizi konstatējis: «... lieli panākumi strēlniekiem iesācējiem literāriskā apraksta (očerk) izveidībā. Nepārspējami dzīvs un īpatnējs strēlnieku rakstnieks kļūst tad, kad viņš runā par konkrētām parādībām un notikumiem. Daudz šādu aprakstu devusi strēlnieku spalva... Lielāko tiesu šie rakstnieki iesācēji ir samērā nabadzīgiem un ierobežotiem izteiksmes līdzekļiem, bet notikušā fakta svaigums un īpatnība, savienoti ar līdzdzīvotāja ieinteresētību un pašiem vienkāršākajiem izteiksmes un mākslinieciskās skatīšanas paņēmieniem, atdzīvina mūsu priekšā strēlnieku pagātnes cīņas viņu konkrētībā un īstenībā.»[2]

Ja perioda dzejā nereti jāsaduras ar abstraktiem jūsmojumiem, tad strēlnieku korespondencēs redzam divu pasauļu cīņas neskaitāmās sadursmes konkrēti. Korespondenču organizētāji tieši uz to arī savus rakstītājus virzīja, «Vēstulniekos» norādīdami: «Rakstiet vairāk tieši iz revolucionārā kareivja dzīves — izceliet reālās cīņas mirkļus.»[3]

[1] «Cīņa», 1917., 57.
[2] «Celtne», 1930., 3.
[3] «Jaunatnes Cīņa», 1918., 3.

J. Jūlians

Ieskatoties strēlnieku dvēselē un izsekojot viņa varonīgajām gaitām, it kā soli pa solim pārstaigājam visas nebeidzamās ierakumu līnijas un garos kauju ceļus ne tikai Latvijā, bet arī Donas stepēs un Jaroslavas ielās, revolūcijas šūpulī Pēterpilī un Padomju zemes sirdī Maskavā. Te nav veclaiku hroniku mierīgā episkā plūduma, bet vēstures sekundu rādītāja lēcienveidīgā gaita, strauja un neapturama kā pati revolūcijas elpa.

Rakstot par ienaidnieku, daudz nācās lietot satīru. Tā uzplauka satīriskā feļetona žanrs, kurā veiksmīgi darbojās gan A. Upīts («Brāļi Gurgelšneideri»[1]), Dr. philos, t. i., J. Sudrabkalns («Kliedziens iz urnas»[2]) un A. Arājs-Bērce («Šķiņķis, maizes klaips un runga»[3]), gan vairāki mazāk pazīstami autori, kuru pseidonīmi ne katrreiz ir atšifrēti — Janka («Tie jaunie laiki»[4]), Jānis Ecēša («Sarkanarmietis un priesteris»[5]), Saules Dēls, t. i., Jūlijs Jūlians (Balodis) («Sarkano dunduru dzēlieni»[6]), K. Janelis («Absolūtā garantija»[7]) u. d. c., it īpaši žurnāla «Strēlnieks» pielikumā «Ar rokas granātu».

[1] «Strēlnieks», 1919., 2., 3.
[2] «Brīvais Strēlnieks», 1917., 106.
[3] «Cīņas Biedrs», 1919., 22.
[4] «Cīņa», 1919., 5. (313.).
[5] «Sarkanā Zvaigzne», 1919., 1.
[6] «Sarkanais Strēlnieks», 1919., 43.
[7] «Cīņa un Brīvais Strēlnieks», 1918., 29.

Atbilstoši lielajām vēsturiskajām pārmaiņām tautu likteņos un marksistiski ļeņiniskā pasaules uzskata attīstībai radās darbi, kur nedaudz lappusēs lūkots ietvert visus būtiskākos sabiedriski politiskos pavērsienus un attīstības etapus gadsimta gaitā vai arī tikai pēdējā laikā. Dzejā tāds bija, piemēram, A. Upīša «Piektais cēliens», bet prozā — Sfinksas tēlojums «Virpulī»[1], kur emocionālā un filozofiskā pacēlumā raksturota revolucionārā pāreja no vakardienas cauri šodienai uz rītdienu.

Tēlojumu «Virpulī» ievada Februāra revolūcijas zīmīga aina: ««Uz priekšu, pilsoņi!» «Bet kur tad strādnieki?... Bet kur tad kareivji?... Bet kur tad zemnieks?... Biedri, kāds mēģina saukt, bet viņu pārspēj: «Pilsoņi.»» Darba tautai atliek tikai E. Veidenbauma rūgtā ironija: «Pacieties, dvēselīt, gan debesīs eņģeļi mielos.»

Seko cīņa par sociālistisko revolūciju: ««Uz barikādēm!» — dveš fabriku svilpes. «Uz barikādēm!» — sauc kuģu sirēnas. «Uz barikādēm!» — aicina kareivju taure. «Tr-ta-tā!» jautri smejas ložmetēji. Viņi pazīst savu radītāju strādnieku rokas... «Bum!» — basē artilērija. Viņa pazīst savus radītājus, viņa pazīst savus ļaudis pelēkos šineļos.»

Oktobra revolūcijas rezultātā «...dzimst jauna diena. Uz viņas karoga: «Karš karam!», «Kas nestrādā, tam nebūs ēst!». Visas pasaules reakcija vēl trako: «Uz karu!» — sten fabrikants, redzēdams fabrikas pārejot strādnieku rokās. «Uz karu!» — dveš augļotājs, stenēdams zem strādnieku sviedru smaguma. «Uz karu!» — sauc baņķieris, kuponus kaudzē rausdams. «Uz karu!» — aicina mācītājs, pēdējo cāli no nabaga sieviņas rokām izraudams. «Uz karu!» — kliedz muižnieks ar kulaku, brālīgi apkampušies, ar savu ķermeni aizsegdami miltus, pienu, gaļu. «Uz karu!» — spiedz ģenerālis oficieriem, drebēdams par ordeņiem un silto vietiņu.»

Taču visa šī trokšņošana paliek velta, uzvar Partijas vadītais strādnieks un darba zemnieks: «Āmurs un vintovka, arkls un vintovka, spalva un vintovka — tie mūsu darba rīki. Ar āmuru jaunu

[1] «Strēlnieks», 1919., 4./5.

laimi, morāli, likumu, taisnību kaļam, arkls jaunai darba audzei līdumus ar, vintovka — visa sargātāja, pretvaras dragātāja.»

Vērojot šo diezgan daudzveidīgo rosību un attīstības tendences, jāpasvītro, ka prozā, tāpat kā citu literāro kategoriju izveidē, liela nozīme ne tikai tiem rakstniekiem, kas paši minētos jaunos darbus sarakstīja, bet tāpat tiem latviešu un citu tautu kultūras meistariem, kas ar saviem darbiem noderēja par paraugu un rosinātāju. «Skaidras, vienkāršas izteiksmes paraugam noder, — rakstīja A. Upīts, — Birznieka-Upīša stāsti... Reālistiski dramatiskās prozas klasiskam piemēram der Blaumaņa noveles...»[1] u. tml.

Vēl jo bagātākus avotus A. Upīts uzrāda cittautu literatūrā, piemēram: «Gorkija stāsti ir vērtīgākais, kas tagad sastopams strādnieku lasāmā bibliotekā... Tikpat populārs ārzemju strādnieku šķirā ir dāņu rakstnieks Andersens-Nekse, kura lielajā romānā «Pelle-Iekarotājs» plašiem reālisma vilcieniem tēlots strādnieku dzīves un darba gājums. Heinrihs Manns ar savu pēdējo darbu «Nabagie» pilnīgi nogājis strādnieku dzīvē un savā īpatnējā impresionistiskā stilā mēģinājis attēlot vācu proletariāta dzīvi un centienus kara priekšvakarā.»[2]

Pamati prozas tālākai attīstībai bija pareizi un plaši.

*

Uz augstu attīstītām progresīvām tradīcijām varēja balstīties arī dramaturģija, pie tam ne tikai tieši savā specifiskajā novadā, bet tāpat skatuves mākslā un teātra kritikā.

Teātru dzīve Oktobra revolūcijas periodā pārējo kultūras nozaru vidū bija viena no bagātākajām. E. Eferts-Klusais par to rakstīja: «Tagad ir ārkārtēju cīņu laikmets, kādu pasaule vēl nav piedzīvojusi... Visur cīņa un kustība, un nerimstoša steiga. Īsts cīnītājs, kas vēl nav noguris un neslāpst pēc atpūtas, arī mākslā meklē pēc šiem elementiem. Biezo romānu sējumi guļ apputējuši. Nav vaļas un gribas tos šķirstīt. Cīnītājs meklē dramu un teātri, kur mākslā visvairāk spēj izpausties tā dziņa, kurā viņš pats deg. Tāpēc strādnieku teātrim jo dienas jo lielāka nozīme piekrīt šķiru cīņā.»[3]

---

[1] *A. Upīts,* Proletāriskā māksla, 1920., 130. lpp.

[2] Turpat, 19. lpp.

[3] «Cīņa un Brīvais Strēlnieks», 1918., 6.

Tūliņ pēc Februāra revolūcijas un agrākās cenzūras spaidu atcelšanas progresīvās sabiedrības pārstāvji ar A. Upīti priekšgalā noorganizēja Strādnieku teātri Rīgā, bet okupantu iebrukums rudenī tā darbību pārtrauca vēl pirms pirmās premjēras. Toties jo aktīvi darbojās jau pasaules kara sākumā evakuējušies aktieri Pēterpilī, Maskavā, Tērbatā; tur visur pastāvēja profesionāli latviešu teātri, kas rosīgi strādāja arī smagajā 1918. un daļēji arī 1919. gadā.

Pats kalngals bija 1919. gada pirmajā pusē, kad pēc Padomju Latvijas atbrīvošanas beidzot sāka darboties Strādnieku teātris Rīgā (tagadējā Latvijas PSR Akadēmiskā dramas teātra tiešs priekštecis). Tanī iesaistījās lielākā daļa latviešu labāko skatuves spēku — A. Mierlauks, A. Amtmanis-Briedītis, B. Rūmniece, T. Banga, P. Baltābola, M. Šmithene, R. Veics, T. Podnieks u. d. c. Repertuārā bija L. Paegles «Augšāmcelšanās», A. Upiša «Balss un atbalss», «Viens un daudzie», «Saule un tvaiks», K. Freinberga «Tumsā un salā», kā arī vairākas progresīvas cittautu rakstnieku lugas.

Pusprofesionāli un pašdarbības teātri ilgāku vai īsāku laiku te aplūkojamā periodā darbojās Valkā, Valmierā, Smiltenē un citās periferijas pilsētās, kā arī Harkovā un vēl dažos Krievijas centros, kur bija vairāk evakuēto latviešu.

*

Līdz ar enerģisko rosību skatuves mākslā attīstījās *teātra kritika* (un dažādas citas apceres par teātri), kas divu kultūru cīņu risināja ne mazāk asi un dziļi kā rakstos par literatūru, veicot nozīmīgu darbu padomju estētikas principu skaidrošanā un popularizēšanā.

Savā ievadrunā, Padomju Latvijas Strādnieku teātri atklājot, A. Upīts uzsvēra, ka ar jauno pasākumu Padomju valdība domājusi «... ievest latviešu teātrī, dramatiskā mākslā, vispār mūsu mākslā veselu mākslas revolūciju. Kā politiskā dzīvē pilsonība noiet no skatuves, zaudē savu kundzību un varu, tā jānoiet no skatuves arī vecai pilsoniskai mākslai... Blakus politiskās cīņas karogam lai paceļas strādniecības mākslas sarkanais karogs.»[1]

Citā runā tai pašā teātrī A. Upīts paskaidroja minētos principus tuvāk. «Proletāriskai mākslai jābūt darba mākslai... buržuāziskā sabiedrībā, kur valda konkurences gars, kur viens cīnās pret visiem, valda arī individuālisma gars mākslā. Proletariāta spēks ir kolektīvismā. Atsevišķa proletārieša kā indivīda intereses sakrīt ar kolektīva interesēm. Jo stiprāks kopums, jo spēcīgāks un laimīgāks jūtas atsevišķs proletārietis-cīnītājs. Tāpēc proletariāta centieni ir kolektīvistiski, un kolektīvisma gars atspoguļojas arī viņa mākslā, masu psiholoģijas izteiksmē. Buržujs — vienpatis saka: «es». Proletariāta lozungs: «mēs!».»[2]

---

[1] «Cīņa», 1919., 36.

[2] Turpat, 109.

Kad teātris, pēc patiesa dzīves atspoguļojuma cenzdamies, bija iestidzis naturālismā, kritiķis A. K. pareizi norādīja, ka «... fotografiska pareizība mūs vēl neglābj no mākslinieciska diletantisma» [1].

Tāpat pret dogmatiskiem kreisnovirzieniem tika pateikts: «Kas gan noliegs, ka strādnieku teātra repertuāram vajaga būt labi sijātam, nopietnam. Bet maldās tie, kuri domā, ka strādniekam nav dodams nekas cits kā sociālas dramas vai traģēdijas. Strādnieks prot cienīt un saprast arī citāda veida ražojumus: asprātīgus jokus vai asu satīru. Par daudz vienmuļš un drūmi smags ir līdzšinējais Valmieras Strādnieku teātra repertuārs. Būtu ieteicams pārmaiņas dēļ sniegt kādu labāku joku lugu vai satīru.» [2]

Līdzās vispārīgo padomju estētikas principu skaidrošanai kritiķi pievērsās arī tieši dramaturģijas specifikai. Piemēram, novērtējot O. Mirbo lugu «Sliktie gani» («Žans Ruls»), E. Eferts-Klusais rakstīja, ka šī maz skatuviskā luga — «atgādina kāda romāna neveiklu pārstrādājumu skatuvei: viņš ir zaudējis romāna labās īpašības un nav ieguvis dramas specifiskās vērtības. Tēliem nav agrākā plastiskuma, bet darbībai nav arī vajadzīgā rituma, dramatisma» [3].

Izvirzot prasību pēc dzīves pareizas izpratnes kā nepieciešama priekšnoteikuma arī dramaturģijā, E. Eferts-Klusais rakstīja, ka «... Mirbo nepazīst tieši strādnieku kustību un uz visu skatās ar buržujiska ideālista acīm ... Mirbo nav tā plašā un dziļā skata uz strādnieku kustību, kas piemīt dialektiskajam materiālismam». Tikai vēstures objektīvo likumu atspoguļojums liek «... nojaust tos objektīvos apstākļus, kas dzen darbību un raksturus attīstīties tā un ne citādi; prasām darbību, kas, nepārtraukti augdama augumā, vēršas pretrunās un neizbēgamā kārtā noved pie katastrofas. Nevis atsevišķās epizodēs parādās dramatisms. Taisni tad tikai vēl dramatisms parādās, kad šīs atsevišķās epizodes top organiski kopā sakausētas. Tikai, rādīdams katastrofu viņas attīstības procesā soli pa solim pieaugot, dramaturgs parādās kā tāds».

Teātra kritika vispār daudz palīdzēja ne tikai skatuves māksliniekiem un skatītājiem, bet arī lugu rakstniekiem, lai gan galvenokārt runāja par agrāk sarakstītiem darbiem.

Lieta tā, ka jaunu dramatisku sacerējumu te aplūkojamos nemierīgajos gados, tāpat kā plašāka apmēra prozas darbu, bija maz. 1919. gadā gan tika pabeigta un pirmo reizi pilnā veidā publicēta Raiņa traģēdija «Jāzeps un viņa brāļi» (atskaitot Dinas skatu), kā arī teiksmu luga «Spēlēju, dancoju», taču

[1] «Cīņa», 1919., 64.

[2] Turpat, 1918., 24.

[3] «Cīņa un Brīvais Strēlnieks», 1918., 6.

galvenokārt šie darbi bija paveikti jau agrāk (Jāzeps un viņa brāļi» rakstīts jau no 1906., «Spēlēju, dancoju» — no 1914. g.).

Oktobra revolūcijas periodam pilnīgi pieder L. Paegles piecēlienu drama «Augšāmcelšanās» (sarakstīta 1917. g.[1]), kā arī viencēlieni — L. Paegles «Pie cietuma durvīm» (sarakstīts 1917., iespiests 1919. g.) un R. Eidemaņa «Atkalredzēšanās» (sarakstīts un iespiests 1918. g.). Daļēji te jāpieskaita K. Freinberga «Tumsā un salā», kas gan sarakstīta jau 1916. gadā, bet pēdējais nogludinājums dots, sagatavojot lugu pirmizrādei 1919. gadā.

K. Freinberga luga risina 1905. gada cīņu temu, L. Paegles abi darbi skar 1917. gada Februāra revolūciju, R. Eidemaņa — 1918. gada sākuma notikumus — tātad tematika visnotaļ cieši saistās ar revolucionārajām cīņām.

Skatuves panākumus visvairāk guva «Augšāmcelšanās». Kaut gan kritika pamatoti pārmeta nopietnus trūkumus mākslinieciskajā veidojumā, luga 1917., 1918., 1919. gadā piedzīvoja vairākus iestudējumus dažādos teātros. 1919. gada 23. februārī jaunnodibinātais Padomju Latvijas Strādnieku teātris savas izrādes atklāja tieši ar «Augšāmcelšanos». Šie panākumi izskaidrojami ne tikai ar piemērota jauna oriģinālrepertuāra trūkumu, bet arī ar lugas pozitīvajām īpašībām — revolucionārās cīņas patosu.

Izrādi sagaidot, partijas prese rakstīja: ««Augšāmcelšanās» ir simbolisks jēdziens. Augšāmcelšanās notiek, kad atdarās kapi un apraktie mostas un nāk no saviem kapiem, lai dzīvotu jaunu dzīvi. Arī lugā tēlota augšāmcelšanās. Te ceļas augšām tie, kurus apraka 1905. gadā ... Strādnieku teātris pašā savā sākumā gribēja atsaukties uz to lielo revolucionāro gaitu, kas mūs noveda pie jaunas dzīves sākuma, pie strādniecības atsvabināšanas.»[2]

Taču ceļā uz šo atsvabināšanu nācās pārvarēt vēl daudz šķēršļu. Viens no tiem bija tautas apziņas aizmiglotāja — buržuāziskā literatūra.

[1] Rakstnieks pie lugas strādājis arī vēl 1918. un 1919. gadā, pirmo reizi iespiesta tā tikai 1947. gadā.

[2] «Cīņa», 1919., 39. (347.).

BURŽUĀZISKĀ LITERATŪRA

A. Upīts 1919. gadā pareizi atzīmēja: «Nevajag iedomāties, ka buržuāzijas māksla jau sacījuse savu beidzamo vārdu. Vēl viņai paliek liels uzticamu inteliģentu un mākslinieku pulks. Vēl ilgi viņa nopūlēsies garīgi noturēties virs ūdeņa, atdzīvināt mirstošos ideālus un idealizēt aizejošo nākošā vietā.»[1] Tādā sakarā turpināja pastāvēt un tālāk veidoties buržuāziskā literatūra — nikna cīnītāja par tautas vairākumam naidīgajām savas šķiras interesēm.

Savā pretpadomju cīņā buržuāziskie rakstnieki un kritiķi izmantoja vairākus viņiem labvēlīgus apstākļus.

Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas cīnītājiem smagajos pilsoņu kara un intervencijas apstākļos vēl samērā maz bija iespējams parādīt praktiski padomju iekārtas priekšrocības, tā ka buržuāzijas propagandai te izdevību sociālisma apmelošanai netrūka. Buržuāzijas literatūrā parādījās ne viens vien pret padomju varu vērsts pamflets.

Vēl lielāku ietekmi radīja imperiālistisko lielvalstu militārie spēki. Šī iebrukuma rezultātā lielāka vai mazāka daļa Latvijas teritorijas visu Oktobra revolūcijas periodu atradās buržuāzijas rokās; turklāt pat vēl padomju varas apstākļos buržuāzijas rakstnieki loloja cerības uz kapitāla kundzības atgriešanos, un ar tādu iespēju rēķinājās ne gluži mazs skaits dažādu svārstīgo.

Stipri negatīva nozīme bija buržuāziskā nacionālisma propagandai. Izmantojot tautas gadsimtu naidu pret baltvācu muižniekiem, kā arī tās nemieru ar cariskās patvaldības tautu apspiešanas politiku, buržuāziskie nacionālisti reklamēja sevi

[1] *A. Upīts,* Proletāriskā māksla, 1920., 143. lpp.

par carisma un muižnieku varas sagrāvējiem, bet savu interešu aizstāvēšanu ideoloģiskajā laukā centās iztēlot par nacionālās kultūras izkopšanu. Lai gan patiesībā carismu satrieca proletariāts ar savu sabiedroto — zemniecību, lai gan latviešu buržuāzija, meņševikus ieskaitot, 1919. gadā cīnījās kopā ar baltvācu muižniekiem un krievu baltgvardiem pret latviešu strādniekiem un darba zemniekiem, lai gan t. s. neatkarīgās Latvijas deklarēšana 1918. gadā bija galvenokārt Rietumu imperiālistu diplomātiska viltība, buržuāziskie nacionālisti iztēloja vēsturi pavisam otrādi. Viņu demagoģija par patstāvīgas demokratiskas republikas nodibināšanu, par brīvām iespējām, kādas došot buržuāziskā Latvija nacionālās kultūras attīstībai utt., atrada arī dzirdīgas ausis un bija viens no nozīmīgākajiem faktoriem mazāk apzinīgās tautas daļas apziņas aizmiglošanā, it īpaši pēc panākumiem cīņās pret bermontiešiem.

Minētās izmaiņas šķiru sabiedriskajā nostājā, tāpat citi motīvi, lielā mērā noteica arī rakstnieku ceļus. Daudzos gadījumos rakstnieki nemierīgajos kara un revolūcijas apstākļos klusēja vai rakstīja par apolitiskām temām, un viņu līdzdalībai ar kādu rakstu progresīvajā vai reakcionārajā presē ne katrreiz bija jau būtiska nozīme rakstnieku idejiskās pozicijas noteikšanā. Taču visumā nogrupēšanās šķiru cīņas barikādu vienā vai otrā pusē Oktobra revolūcijas periodā bija noteiktāka nekā jebkad iepriekš, pie kam ne viens vien autors, kas agrāk bija paudis zināmus demokratiskus centienus, pēc carisma un muižnieku kundzības sagrāves un tautas atbrīvošanās cīņas nākošo uzdevumu izvirzīšanās priekšplānā atradās reakcijas nometnē. Oktobra revolūcijas mērķu atbalstīšana bija pārbaudījums, kuru daļa rakstnieku nespēja izturēt.

Protams, šis pārbaudījums neattiecas uz autoriem, par kuru prettautisko nostāju jau agrāk nebija nekādu šaubu. Vienu no redzamākajām vietām buržuāzisko rakstnieku rindās ieņēma jau kopš gadsimta sākuma labi pazīstamais dekadentu barvedis — V. Eglītis, budziskās Zemnieku savienības raksturīgais pārstāvis Ed. Virza u. c. Tiem pievienojās Līgotņu Jēkabs u. tml. politiski vējrādītāji.

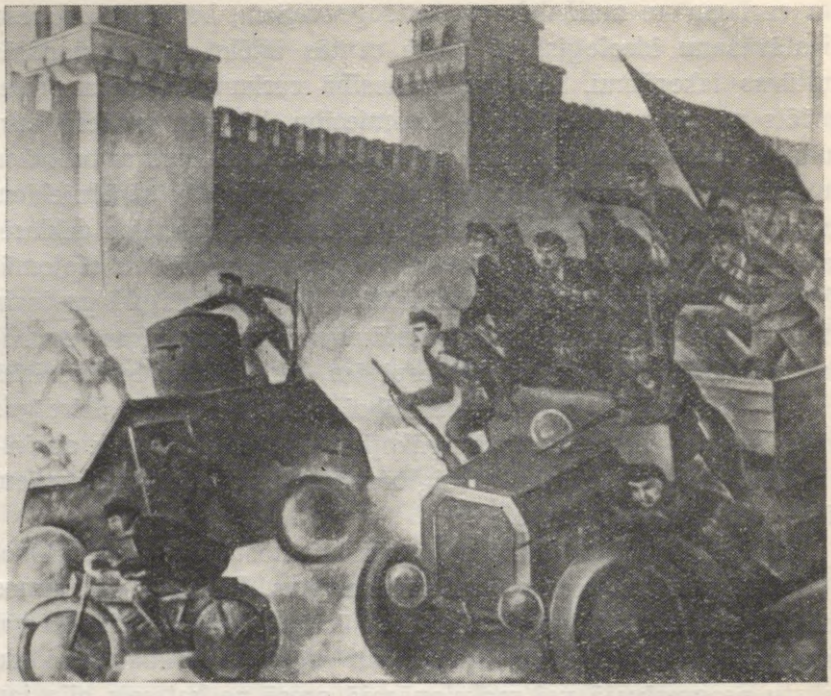

K. Veidemanis. Latviešu strēlnieki Maskavā 1918. gada 7. jūlijā

Īpaši jārunā par vairākiem rakstniekiem, kas kultūras mantojumā atstājuši ne vienu vien nozīmīgu darbu, bet politiskā cīņā par vai pret sociālistisko iekārtu viņi nostājās kapitālisma pusē. Pirmkārt, te minami līkumainu un pretrunīgu attīstības ceļu nostaigājušie J. Akuraters un K. Skalbe, kas bija aktīvi buržuāziskā nacionālisma slavinātāji. Tas pats sakāms par vairākiem citiem, piemēram, par A. Brigaderi, A. Saulieti un A. Deglavu.

Oktobra revolūcijas perioda notikumus buržuāziskie rakstnieki notēlojuši (protams, iedomātā, sev labvēlīgā traktējumā) diezgan daudz, bet galvenokārt tikai vēlākajos gados. Oktobra revolūcijas periodā šīs tendences literatūrā pārstāvēja galvenokārt rinda lirisku dzejoļu, nelieli apraksti un publicistiski raksti,

kuru redzamākie autori bija J. Akuraters, K. Skalbe, Ed. Virza. Šie sacerējumi vairāk nekā jebkad latviešu buržuāziskajā literatūrā veltīti aktuālām sabiedriskām temām. Galvenās sabiedriski idejiskās tendences šais darbos ir buržuāzijas centienu izskaistināšana un apjūsmošana, — sociālistiskās revolūcijas apmelošana.

Piemēram, J. Akuraters līdzīgi bēdīgi slavenajai 1906. gada «Dzelmes» dekadentu deklarācijai sludināja t. s. «gara revolūciju», kas lielo sociālo pārkārtojumu vietā došot brīvību, mieru un atjaunošanos tikai cilvēka iekšienē; tikai tāda esot «īsta revolūcija». Stāstā «Pilsonis Ozolzars» (1917.) rakstnieks demagoģiski sludināja: «Īstai revolūcijai nav kontrrevolūcijas. Ja jūs to neredzat, jūs nezināt, kas ir revolūcija. Tikai mākslīgo revolūciju nevar glābt no kontrrevolūcijas... Un aģitatori ir lieki.»

Arī reakcionāro centienu paudējiem darbiem ir sava nozīme vēsturē kā raksturīgiem laikmeta dokumentiem, kā divu kultūru cīņas izpaudumiem, bet literārajā mantojumā šiem darbiem vietas nav. Mēs iepazīstamies ar tiem kā ar vēstures objektu, bet kā mantojumu tos nepārņemam, no tiem atsakāmies, kaut arī sakarā ar tajos izteiktajām tendencēm turpinājās kāds latviešu kultūras sānceļš visus turpmākos divdesmit gadus un vēl ilgāk. Latviešu tautas un tās literatūras tālākā attīstība būtiski saistījās ar to plašo ceļu, kas veda uz Padomju Latvijas atkalnodibināšanu, un šim ceļam, pa kuru gāja revolucionārie spēki, agrāk vai vēlāk pievienojās arī vairums demokratiskās nometnes apzinīgāko pārstāvju.

Oktobra revolūcijas periods konkrēti parādīja latviešu visplašākajām darbaļaužu masām, ka muižnieku un kapitālistu varu var sagraut, ka Komunistiskās partijas vadībā tauta pati bez jebkādiem ekspluatatoriem var veidot brīvu un laimīgu dzīvi, var iet uz sociālismu. Šo mācību Latvijas darbaļaudis neaizmirsa nekad, tā palīdzēja izturēt turpmākos divdesmit buržuāziskās diktatūras gadus, spārnoja cīņai par Padomju Latvijas atkalnodibināšanu. 1940. gadā no jauna piepildījās V. I. Ļeņina vārdi, kas teikti 1917. gada 5. novembrī uzsaukumā «Iedzīvotājiem»,

pasludinot sociālistiskās revolūcijas uzvaru: «Mūsu pusē taisnība. Mūsu uzvara ir nodrošināta.»[1]

Plašāki jauni literāri darbi neilgajā, kara draudu un daudz dažādu neatliekamu uzdevumu un grūtību pilnajā Oktobra revolūcijas periodā nebija un nevarēja būt ne publicēti, ne sarakstīti, tomēr šis laiks arī latviešu literatūrvēsturē iezīmē jauna tipa literatūras — padomju literatūras sākumu. Tas pelna vislielāko vērību kā jaunais, augošais, kas gan ir attīstības sākumā un vēl neizveidots, bet kam pieder nākotne. Labākā liecība par jaunās latviešu padomju literatūras augšanas spējām nākotnē bija masu radošā aktivitāte. V. I. Ļeņins 1918. gadā norādīja: «Mūsu revolūcija atšķiras no visām iepriekšējām revolūcijām tieši ar to, ka tā modinājusi masās celtniecības un jaunrades alkas.»[2]

[1] *V. I. Ļeņins,* Raksti, 26. sēj., 262. lpp.
[2] Turpat, 152., 153. lpp.

O. Skarainis. Latviešu strēlnieki

LITERATŪRA

V. I. Ļeņins, Raksti, 24.—30. sēj.

V. I. Ļeņins, Par revolucionāro kustību Latvijā un Latvijas revolucionārās sociāldemokratijas darbību, Rīgā, 1947.

Ļeņins par kultūru un mākslu, Rīgā, 1947.

J. V. Staļins, Raksti, 3., 4. sēj.

Amerikāņu un Rietumeiropas imperiālistu agresija Latvijā, Rīgā, 1954.

E. Apinis, Rīga — Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas galvaspilsēta, Rīgā, 1951.

T. Banga, Mana dzīve, Rīgā, 1958.

I. Bērsons, Par latviešu revolucionāro literatūru, «Padomju Latvijas Komunists», 1957., 1.

J. Biezais, Liesmainie gadi, Rīgā, 1957.

J. Birzgalis, Kad lielgabali runāja, mūzas tomēr neklusēja, «Latviešu tēlotāja māksla», Rīgā, 1958.

V. Briedis, Oktobra varoņi latviešu padomju literatūrā, «Padomju Latvijas Komunists», 1957., 5.

J. Brodskis, No amerikāņu agresoru un vācu imperiālistu sazvērestības vēstures, «Padomju Latvijas Komunists», 1955., 1.

Cīņa par padomju varu Latvijā, Rīgā, 1955.

«Cīņa». Piecdesmitai gadadienai kopš pirmā numura iznākšanas, Rīgā, 1954.

A. Darkevics, Lietas, kuras nedrīkstam aizmirst, «Literatūra un Māksla», 1958., 32.

Diplomātijas vēsture, 2. sēj., Rīgā, 1949.

A. Dižbite, Oktobra revolūcija Latvijā, «Zvaigzne», 1957., 21.

A. Dižbite, Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas kongress, «Cīņa», 1957., 186.

T. Draudiņš, ASV imperiālistiskā politika Baltijā 1919. un 1920. gadā, «Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis», 1950., 11.

T. Draudiņš, 1917. gads Latvijā, «Padomju Latvijas Skola», 1947., 11., 12.

T. Draudiņš, Boļševistiskā prese Latvijā cīņā par sociālistiskās revolūcijas uzvaru, «Preses Biļetens», 1947., dec.

T. Draudiņš, LSD XV ārkārtējā konference, «Cīņa», 1957., 256.

T. Draudiņš, R. Ķīsis, A. Dižbite, J. Kaimiņš, Latviešu strēlnieki un Lokarta sazvērestība, «Padomju Latvijas Komunists», 1957., 6.

A. Drīzulis, Cīņā par brīvību, Rīgā, 1956.

A. Drīzulis, Latvija ārvalstu militārās intervences un pilsoņu kara posmā (1918.—1920.), Rīgā, 1948.

A. Drīzulis, Latvija Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas un norises periodā, Rīgā, 1952.

A. Drīzulis, Latviešu strēlnieki cīņā par sociālistiskās revolūcijas uzvaru un Padomju varas nostiprināšanu, «Padomju Latvijas Komunists», 1957., 2.

A. Drīzulis, Latvijas darbaļaužu cīņa par Padomju varu, «Padomju Latvijas Komunists», 1957., 10.

P. Dzērve, Pēteris Stučka, Rīgā, 1957.

K. Egle, E. Peile, A. Brempele, J. Paegle, Latviešu revolucionārās periodikas rādītājs, «Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis», 1955., 1—2., 1956., 3.

A. Eglīts, Latviešu mākslinieki sociālisma monumentālajā propagandā, «Literatūra un Māksla», 1957., 41.

A. Eglīts, Aleksandrs Apsītis — viens no pirmajiem padomju plakātistiem, «Latviešu tēlotāja māksla», Rīgā, 1958.

Z. Eiduss, Valmieras varoņi, Rīgā, 1948.

A. Fekters, Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošana un uzvara Latvijā, «Cīņa», 1956., 258.

G. Frīdmane, F. Frīdmanis, Latgales revolucionārā jaunatne, Rīgā, 1957.

Grūst vecā pasaule... Oktobra revolūcijas dalībnieku atmiņu krājums, Rīgā, 1957.

K. Graudiņš, G. Storoženko, Vēsture atmasko, «Zvaigzne», 1953., 12.

A. Heniņš, Latvijas darba jaunatne un Oktobra revolūcija, «Padomju Jaunatne», 1957., 216.

A. Heniņš, Tā dzima Latvijas komjaunatne, Rīgā, 1958.

M. Ieviņš, Neuzvarētais Spartaks, «Zvaigzne», 1955., 1.

M. Ieviņš, Uz Oktobra barikādēm, «Cīņa», 1956., 263.

Jauno komunāru ceļš, Rīgā, 1948.

J. Kaimiņš, Latviešu strēlnieki cīņā par Oktobra revolūcijas uzvaru, Rīgā, 1957.

J. Kalnbērziņš, Padomju Latvijas desmit gadi, Rīgā, 1950.

M. Kalve. Pirmie latviešu padomju klubi, «Literatūra un Māksla», 1957., 46.

K. Kauliņš, Latvijas darbaļaužu cīņa boļševiku vadībā par padomju varu, Rīgā, 1950.

K. Kauliņš, Rīgas darbaļaužu cīņas par padomju varu 1919. gada janvāra dienās, «Cīņa», 1954., 2.

K. Kauliņš, Latvijas boļševiku cīņa par partijas organizāciju nostiprināšanu 1917. gadā, «Padomju Latvijas Komunists», 1957., 6.

K. Krauliņš, Pie padomju mākslas sākumiem, «Karogs», 1959., 6.

R. Kazaks, Latviešu strēlnieki cīņā par padomju varu, «Cīņa», 1958., 46.

N. Kondratjevs, Jānis Fabriciuss, Rīgā, 1954.

Kritušiem lai mūžam slava, «Literatūra un Māksla», 1958., 32.

K. Kundziņš, Latviešu teātra repertuārs līdz 1940. gadam, Rīgā, 1955.

R. Ķīsis, Oktobra revolūcija un latviešu strēlnieki, Rīgā, 1948.

V. Lācis, Oktobra revolūcija un latviešu tautas vēsturiskie likteņi, «Padomju Latvijas Komunists», 1957., 9.

Latvijas Komunistiskā Partija Oktobra revolūcijā 1917. Dokumenti un materiāli, Rīgā, 1957.

Latvju revolucionārais strēlnieks, Maskavā, 1. sēj. — 1934., 2. sēj. — 1935.

Latvju sarkano strēlnieku dzeja, «Celtne», 1930., 3.

Latvju strēlnieku vēsture, 2. sēj., Maskavā, 1928.

Latvijas PSR Valsts dramas teātra 30 gadi, Rīgā, 1949.

Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss, Rīgā, 1956.

Š. Levitans, Piezīmes par komunistiskās preses pagrīdes izdevumiem Latvijā no 1919. gada līdz 1940. gadam, Latvijas Valsts universitāte, Zinātniskie raksti, Rīgā, 1957.

G. Ļeonovs, Pirmā ordeņa varoņi, «Cīņa», 1958., 219.

Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija un ārzemju militārā intervencija Latvijā, Rīgā, 1957.

K. Martinsons, Latvijas komunistiskās jaunatnes pirmie soļi, «Karogs», 1959., 2.

K. Martinsons, Latvieši cīņā par Oktobra uzvaru Maskavā, «Padomju Jaunatne», 1957., 217.

E. Melderis, Tēlotājas mākslas dzīve 1919. gada pirmajā pusē Valmierā, «Latviešu tēlotāja māksla», Rīgā, 1958.

J. Mirams, Bruņotā sacelšanās Rīgā, 1958.

V. Miške, Kas ir latviešu buržuāziskie nacionālisti, Rīgā, 1953.

V. Miške, Svarīgs posms latviešu tautas vēsturē, «Padomju Latvijas Komunists», 1958., 8.

V. Miške, Vēsturiskās Oktobra dienas Latvijā, «Cīņa», 1957., 260.

J. Niedre, Padomju Latvijas literatūra 1919. gadā, «Literatūra un Māksla», 1947., 1.

No vecā strēlnieka atmiņām, «Latvijas Zinātnieks», 1958., 4.

K. Ozoliņš, Kopējo cīņu biedri vienotā brāļu saimē, «Cīņa», 1957., 183.

Padomju Latvijas desmit gadi, Rīgā, 1950.

A. Paegle, Pa tautas brīvības cīņu takām Zieme|vidzemē, Rīgā, 1955.

Par dzīvi un brīvi, Rīgā, I d. — 1956., II d. — 1957.

Par Ļeņinu, Latvijas revolucionāru atmiņas, Rīgā, 1957.

Par Padomju Latviju, I, Rīgā, 1958.

A. Pelše, Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija un tās nozīme Baltijas tautu vēsturē, «Padomju Latvijas Komunists», 1954., 11.

A. Pētersone, Cīņu ceļos, Rīgā, 1956.

I. Pinksis, G. Freibergs, V. Lejiņš, Revolucionārā Liepāja, Rīgā, 1955.

P. Plēsums, Zem tautu draudzības karoga, «Padomju Latvijas Komunists», 1957., 10.

K. Ratnieks, Revolūcijas kareivji, «Padomju Latvijas Komunists», 1957., 10.

Dž. Rīds, 10 dienas, kas satricināja pasauli, Rīgā, 1958.

A. Rudēvics, Meņševisma bankrots Latvijā, Rīgā, 1957.

H. Rukšāns, Sarkanais strēlnieks ienāk literatūrā, «Literatūra un Māksla», 1958., 7.

E. Salenieks, Epizodes no pagātnes, «Cīņa», 1957., 241.

V. Sīpols, Ārvalstu intervencija Latvijā un tās aizkulises 1918.—1920., Rīgā, 1957.

K. Strazdiņš, Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija Latvijā, «Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis», 1957., 10.

J. Spružs, Mēs, cīņas jaunā gvarde..., Rīgā, 1958.

P. Stučka, Cīņā par Oktobri, Rīgā, 1957.

J. Sudrabkalns, Dažas atmiņas par strēlnieku laikrakstu, «Literatūra un Māksla», 1957., 44.

J. Svike, Latviešu strēlnieki Oktobra revolūcijas sargposteņos, «Cīņa», 1958., 13.

P. Šmidre, Pa atmiņu tekām, «Cīņa», 1957., 168.

P. Šmidre, Latviešu strēlnieki 12. (25.) augusta notikumos, «Cīņa», 1957., 201.

V. Šteinbergs, Latvijas darbaļaužu cīņa par padomju varu 1917. gadā, Rīgā, 1957.

F. Šurigins, No cīņu vēstures par Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvaru Latvijā, «Padomju Latvijas Komunists», 1955., 11.

R. Treijs, Ar Ļeņinu sirdī, «Padomju Jaunatne», 1959., 15.

R. Treijs, Pirmie asni, Rīgā, 1959.

R. Treijs, S. Ziemelis, Pret paviršību vēstures jautājumos, «Cīņa», 1958., 278.

A. Upīts, No LPSR Valsts dramas teātra priekšvēstures, «Cīņa», 1949., 66.

A. Upīts, Oktobra revolūcija un latviešu literatūra, «Cīņa», 1940., 132.

A. Upīts, Pirms trīsdesmit gadiem, «Literatūra un Māksla», 1949., 1.

A. Upīts, Atmiņu mirkļi, «Cīņa», 1947., 284.

A. Upīts, No latviešu strādnieku teātra vēstures, «Kopoti raksti», 28. sēj., 1952.

A. Upīts, Oktobra revolūcija Latvijā, «Kopoti raksti», 20. sēj., 1952.

Uzvarām vainagots ceļš, «Padomju Jaunatne», 1958., 74.

J. Vācietis, Latviešu strēlnieki Oktobra revolūcijā, «Krievijas Cīņa», 1927., 129.

Vecie latviešu strēlnieki, Rīgā, 1957.

M. Vestermanis, P. Pūķe, H. Liepiņš, Oktobra svētki Latvijas pagrīdē (1917.—1944.), Rīgā, 1957.

P. Viksne, Strēlnieku cīņu attēls latvju rakstniecībā, «Celtne», 1930., 3.

P. Vilisters, Vēsturiskajās Oktobra dienās, «Literatūra un Māksla», 1957., 43.

A. Vilsons, Oktobra revolūcijas perioda dzeja, «Literatūra un Māksla», 1957., 15.

A. Vilsons, Oktobra revolūcijas perioda proza, «Literatūra un Māksla», 1957., 20.

A. Vilsons, Oktobra revolūcijas perioda literatūras kritika, «Literatūra un Māksla», 1957., 34.

A. Vilsons, Oktobra revolūcijas perioda teātra kritika, «Literatūra un Māksla», 1957., 37.

A. Vilsons, Lielais Oktobris un latviešu literatūra, Rīgā, 1957.

A. Vilsons, Vēsturiskās tradīcijas latviešu padomju literatūras sākumos, «Literatūra un Māksla», 1958., 8.

A. Vilsons, Pretkara un tautu draudzības tema latviešu padomju literatūras sākumā, «Literatūra un Māksla», 1958., 18.

Z. Vite, Cīnītāju pulkā, Rīgā, 1957.

A. Vītols, Pirmais revolūcijas apbalvojums, «Cīņa», 1958., 196.

R. Zandersons, A. Austriņš, LPSR Valsts dramas teātra 30 gadi, «Literatūra un Māksla», 1949., 11.

V. Ziedonis, Latviešu strēlnieki tēlotājā mākslā, «Zvaigzne», 1959., 4.

А. М. Андреев. Борьба литовского народа за советскую власть 1918—1919 гг., Госполитиздат, 1954.

И. Анисимов. Всемирная литература и социалистическая революция «Вопросы литературы», 1957, 8.

А. Вилсон. Андрей Упит в революционные годы. «Коммунист Советской Латвии», 1957, 11.

А. Вилсон. В борьбе за новую жизнь. «Советская Латвия», 1957, 253.

А. Дементьев, Е. Наумов, А. Плоткин. Русская советская литература. Л. 1955.

А. Дризулис. Великая Октябрьская социалистическая революция в Латвии. Рига 1957.

К. Граудин, Г. Стороженко. В огне интервенции. Рига 1958.

История Латвийской ССР, III, Рига 1958.

Я. П. Крастынь. Советская Латвия в 1919 году. Рига 1957.

А. Лейт. Агрессия империалистических держав в Латвии (1917—1920 гг.). Рига 1952.

Очерк истории русской советской литературы, I. М. 1955.

Русская советская литература. М. 1955.

Э. Сокол. Великая Октябрьская Социалистическая Революция и латышская литература. Известия АН Латвийской ССР, 1957, 11.

П. Стучка. Пять месяцев социалистической Латвии, 1919.

Я. Судрабкалн. Где начало латышской советской литературы? «Литературная Газета», 1957, 26.

Б. Томан. Латышские стрелки. «Дружба Народов», 1917, 11.

OTRĀ DAĻA

LATVIEŠU PADOMJU LITERATŪRA 20.—30. GADOS

LAIKMETA RAKSTUROJUMS ○ PROZA ○ DZEJA ○ DRAMATURĢIJA ○ KRITIKA

Pēc padomju varas sagrāves Latvijā 1919. gadā latviešu revolucionārie strēlnieki un daļa tautas aktīva atkāpās uz Krieviju. Te jaunos apstākļos viņi turpināja Oktobra revolūcijas posmā sākto cīņu par Padomju Latviju, latviešu padomju mākslu un literatūru. Kopā ar visu sociālistisko kultūru 20. un 30. gados Padomju Savienībā veidojās un attīstījās arī latviešu padomju literatūra.

LAIKMETA RAKSTUROJUMS

Vēsturiskie apstākļi

Daudznacionālajā Padomju Savienības tautu saimē latvieši 20. un 30. gados bija samērā neliela un teritoriāli sašķelta tautība. Latviešu iedzīvotāju lielākā daļa Iekškrievijā līdz Oktobra revolūcijai bija zemnieki-kolonisti. Jau kopš 18. gs. dumpīgos latviešu zemniekus izsūtīja trimdā uz Sibīriju, kur sāka veidoties latviešu apmetnes. Samērā plašas latviešu kolonijas 19. gs. otrā pusē radās Baltkrievijas, Baškīrijas un Sibīrijas mežos, tāpat Novgorodas purvājos un citās neiekoptās zemēs — turp labprātīgi aizceļoja trūcīgie zemnieki un kalpi, cerēdami uz cilvēcīgāku dzīvi. Bēgdami no soda ekspedīcijām, 1905. gada revolūcijas sakāves laikā uz Krieviju devās daudzi latviešu revolucionāri. Simtiem tūkstošiem bēgļu no Latvijas uz Iekškrieviju aizplūda pirmā pasaules kara laikā. Bēgļu gaitās tad devās liela daļa kurzemnieku un zemgaliešu, kam dzimto sētu bradāja vācu naglotais zābaks. Ar fabrikām kopā evakuējās gandrīz viss latviešu rūpnieciskais proletariāts. Ne visi bēgļi, karam beidzoties, atgriezās dzimtenē. Pēc revolucionārās latvju strēlnieku divīzijas izformēšanas 1921. gadā Padomju Savienībā palika arī laba daļa latviešu strēlnieku — pilsētas un lauku proletārieši, kam revolucionārā pārliecība neļāva ielaisties kompromisā ar

buržuāziju. Latviešu skaits Padomju zemē 30. gados sasniedza simtpiecdesmit tūkstošus, kas bija izkaisīti gan pa zemnieku kolonijām, gan pa lielākajiem rūpnieciskajiem centriem — Maskavu, Ļeņingradu, Harkovu, Smoļensku, Minsku, Dņepropetrovsku un citur.

Padomju Savienībā dzīvojošo latviešu dzīve pēc miera iestāšanās nedalāmi saistās ar visas Padomju zemes vēsturi, ar tās grūtībām un ceļa meklējumiem, ar pirmajām uzvarām industrializācijas frontē, ar cīņu par sociālistiskajiem laukiem — kolektivizācijas kustību, ar visu turpmāko uzvarām vainagoto sociālisma celtniecības vēsturi pirmajā strādnieku un zemnieku valstī.

Latviešu vidū bija daudz partijas biedru, kas izvirzījās par vadošiem partijas un valsts darbiniekiem, par izciliem bruņoto spēku komandieriem. Bijušais Padomju Latvijas valdības galva Pēteris Stučka ilgus gadus bija augstākā valsts varas organa VCIK loceklis un KPFSR Augstākās tiesas priekšsēdētājs. Par PSRS Mežrūpniecības tautas komisāra vietnieku vairākus gadus strādāja Jūlijs Daniševskis, bet par PSRS Zemkopības tautas komisāru — Roberts Eihe. PSRS Tautas Komisāru padomes priekšsēdētāja vietnieks no 1934. gada līdz mūža beigām bija Jānis Rudzutaks, partijas CK sekretārs 1923.—1924. gadā. Izcils partijas darbinieks bija Vilhelms Knoriņš, ilggadīgais VK(b)P CK un Kominternes Izpildkomitejas loceklis, Baltkrievijas K(b)P sekretārs un Sarkanās profesūras Partijas institūta vadītājs. Padomju bruņoto spēku vēsturē zelta burtiem ierakstīti Kaukāza Sarkankarogotās armijas komandiera vietnieka Jāņa Fabriciusa, PSRS gaisa kara flotes dibinātāja un izveidotāja Jēkaba Alkšņa, kara revolucionārās padomes locekļa, Frunzes kara akadēmijas priekšnieka un Osoaviahima Centrālās padomes priekšsēdētāja Roberta Eidemaņa un citu latviešu vārdi.

Šo uzskaiti varētu vēl turpināt, jo Padomju Savienību par savu otru dzimteni bija izraudzījies latviešu revolucionāru zieds.

Latviešu skolas un klubi PSRS

Buržuāziskās Latvijas valdošās aprindas apgalvoja, ka Padomju Savienībā dzīvojošie latvieši tiekot pārkrievoti, latviešu kultūras centieniem esot likti visdažādākie žņaugi. Fakti liecina pretējo.

Ar Komunistiskās partijas un Padomju varas gādību arī samērā nelielajai latviešu tautībai Padomju Savienībā pavērās visas iespējas savas nacionālās kultūras veidošanai.

Pirmais priekšnoteikums latviešu kultūras attīstībai bija plaša skolu tīkla izveidošana ar latviešu mācību valodu.

Ļoti strauji, salīdzinot ar carisma apstākļiem, pieauga pamatskolu skaits. Līdz Oktobra revolūcijai Krievijā bija tikai 32 latviešu skolas, bet 1934. gadā tādu bija 187.

Latviešu strādnieku un zemnieku jaunatne varēja apgūt arī vidusskolas izglītību dzimtajā valodā — pie Maskavas un Ļeņingradas augstskolu strādnieku fakultātēm darbojās arī latviešu nodaļas.

Skolu skaita straujais pieaugums radīja nepieciešamību pēc jauniem skolotāju kadriem. Tāpēc 1921. gadā Maskavā tika atvērts Latviešu pedagoģiskais tehnikums. 1925. gadā to pārcēla uz Ļeņingradu. Jau pirmajos desmit pastāvēšanas gados to absolvēja 200 jauniešu. 1930. gadā Sibīrijā, Ačinskas pilsētā, sāka darboties Latgaliešu pedagoģiskais tehnikums. Speciālistus latviešu valodā un literatūrā, kā arī sabiedriskajās zinātnēs, matemātikā un fizikā, sagatavoja Hercena Pedagoģiskā institūta Latviešu nodaļa Ļeņingradā.

1921. gadā Maskavā noorganizējās Maskavas Centrālās Padomes latviešu skola, kas vēlāk tika pārvērsta par Rietumtautu Komunistiskās universitātes Latviešu sektoru un kļuva par latviešu tautības partijas un sabiedrisko darbinieku kadru kalvi.

Ar 1928. gadu pie Baltkrievijas PSR Zinātņu akadēmijas nodibinājās komisija, kas nodarbojās galvenokārt ar latviešu etnografiju un folkloru.

Lielu ārpusskolas izglītības darbu latviešu iedzīvotāju vidū veica daudzie klubi, kas izveidojās par svarīgiem kultūras centriem.

Pirmie latviešu padomju klubi Krievijā organizējās tūlīt pēc Februāra revolūcijas. To iniciatori parasti bija vietējās latviešu komunistiskās sekcijas, kas ar klubu palīdzību veica lielu idejiskās audzināšanas darbu plašās iedzīvotāju masās. Klubu darbība bija daudzpusīga un interesanta. Lekcijas un seminārus par

sabiedriski politiskiem jautājumiem nomainīja literāri vakari un teātra izrādes, notika koncerti, darbojās gan literāri, gan dramatiski, muzikas un citi pulciņi vai sekcijas. Ap klubiem grupējās sabiedriskā darba un pašdarbības entuziasti, izvērsās rosīgs kultūras darbs. Klubi latviešiem kļuva par nepieciešamu sabiedriski kulturālās dzīves sastāvdaļu kā lielajos rūpniecības centros, tā zemnieku kolonijās. Īpaši nozīmīgi Padomju Savienības latviešu kultūras dzīvē bija Stučkas klubs Maskavā un Ļeņingradas latiznams (latviešu izglītības nams), kā arī klubi Smoļenskā, Harkovā, Vitebskā, Dņepropetrovskā un Minskā.

Grāmatniecība

20. un 30. gados Padomju Savienībā rosīgi darbojās vairākas izdevniecības, kas laida klajā sabiedriski politisko un daiļliteratūru, kā arī dažādus žurnālus latviešu valodā.

Pēc Padomju Latvijas krišanas 1919. gadā Latvijas Komunistiskā partija Pleskavā noorganizēja savu izdevniecību «Spartaks» (vēlāk tā darbojās kā Kominternes latsekcijas izdevniecība). Tās izdevumā latviešu valodā iznāca K. Marksa, Fr. Engelsa, V. I. Ļeņina raksti, žurnāls «Cīņas Biedrs», LK partijas vēstures materiāli, tai skaitā krājums «Proletāriskā revolūcija Latvijā», virkne politisku un populārzinātnisku brošūru, kā arī «Darba kalendārs» un rakstu krājums «Svītras» par izglītības, zinātnes un mākslas jautājumiem. «Spartaka» apgādā iznāca arī pirmie A. Arāja-Bērces darbu kopojumi — «Stāsti» un «Sarkanās puķes», E. Eferta-Klusā stāstu krājums «Nemiera sirotājs», buržuāziskās Latvijas cietumnieku žurnālos ievietotās prozas un dzejas antoloģija «Aiz restēm» (1929.) un citi daiļliteratūras darbi. Kā minēts arī buržuāziskās Latvijas periodikas apskatā, daļa «Spartaka» izdevumu nelegāli tika iesūtīti buržuāziskajā Latvijā un tur veica lielu politiskās un idejiskās audzināšanas darbu. Sevišķa nozīme šai ziņā bija teorētiskajam žurnālam «Cīņas Biedrs» (iznāca 20. un 30. g.) un brošūrām par aktuāliem sabiedriski politiskiem jautājumiem.

1921. gadā Maskavā noorganizējās kooperatīva izdevniecība «Strēlnieks». Tā izdeva žurnālu «Sarkanā Zvaigzne» un citu periodiku, kā arī daiļdarbus.

«Strēlnieku» pēc dažu gadu darbības reorganizēja, uz tā bazes izveidojot vienu no nozīmīgākajām latviešu izdevniecībām PSRS 20. gados — «Latvju izdevniecību». Tās apgādā nāca klajā sabiedriski politiskā un daiļliteratūra, kā arī notis. Galvenais Izdevniecības ieguldījums meklējams topošās latviešu padomju literatūras propagandā. «Latvju izdevniecības» izdoto daiļdarbu autoru vidū ir gandrīz visi redzamākie 20. gadu latviešu padomju rakstnieki — R. Eidemanis, A. Ceplis, E. Šillers, P. Sviris, V. Jākobsons, K. Priednieks un citi. Izdevniecība laida klajā Sudrabu Edžus kopotu rakstu pirmos trīs sējumus, «Bērnu dainas» J. Eiduka sakopojumā, literatūras un kritikas almanahu «Jaunais laiks» V. Knoriņa redakcijā. Atzīmējama arī 1926. gadā sāktā daiļliteratūras sērija «Latvju izdevniecības biblioteka», kur galvenokārt popularizēti latviešu padomju rakstnieku darbi. 1925. gadā «Latvju izdevniecība» sāk izdot žurnālu jaunatnei «Jauni Ceļi», ko vēlāk pārņem «Prometeja» izdevniecība.

Latvju izdevniecības bibliotekas izdevums

Kultūrizglītības biedrība «Prometejs» izveidojās 1923. gadā Maskavā. Viens no tās iniciatoriem un idejiskajiem vadītājiem bija Pēteris Stučka, dibinātāju vidū bija arī daudzi bijušie strēlnieki, kas pēc divīzijas izformēšanas bija apmetušies padomju zemes sirdī. Biedrības valdes priekšsēdētājs bija Jūlijs Daniševskis. «Prometejs» veica plašu un daudzpusīgu kultūrizglītības darbu, tā paspārnē nodibinājās arī izdevniecība «Prometejs», kur pamazām koncentrējās latviešu grāmatu un periodikas izdošana Padomju Savienībā. Tā, piemēram, 1935. gadā «Prometejs»

izdeva grāmatas un brošūras vairāk nekā 1000 iespiedlokšņu apjomā, kā arī divus laikrakstus (vienu no tiem dienas) un trīs žurnālus. Tāda vēriena nebija nevienai no minētajām latviešu izdevniecībām Padomju Savienībā. «Prometejam» bija arī savi grāmatveikali Maskavā un Ļeņingradā.

Ar 20. gadu beigām, kad apsīka «Latvju izdevniecības» darbs, «Prometeja» izdevumā iznāca visi redzamākie jaunās latviešu padomju literatūras darbi, vairāku progresīvu rakstnieku izlases un E. Eferta-Klusā un J. Paleviča kopoti raksti. «Prometejs» pabeidza arī «Latvju izdevniecības» sākto Sudrabu Edžus darbu kopojumu (no 4. līdz 6. sējumam) un izdeva īpašu «Daiļliteratūras biblioteku» ar jaunākajiem latviešu padomju rakstnieku darbiem. Bagātīgā klāstā šīs Izdevniecības apgādā nāca klajā latviešu literatūras klasika un tā laika progresīvās rakstniecības spilgtākie sacerējumi. Tika izdoti arī pārējo padomju tautu literatūras labākie darbi, tāpat bērnu un jaunatnes literatūra, kā arī vairāki žurnāli jaunajiem lasītājiem — «Darba Bērni», «Mazais Kolektīvists» un jau minētie «Jauni Ceļi». Šīs Izdevniecības apgādā iznāca arī «Celtne» — plašākais 20. un 30. gadu daiļliteratūras un mākslas žurnāls PSRS latviešu valodā.

Tā «Prometejs» veica ļoti plašu un nozīmīgu latviešu kultūras propagandas darbu.

Literatūru latviešu valodā izdeva arī PSRS tautu Centrālā izdevniecība Maskavā, Baltkrievijas izdevniecība un citas. Šo izdevniecību īpatsvars latviešu kultūras dzīvē tomēr neliels.

Rakstnieku organizācijas un to darbība

Latviešu rakstnieki Padomju Savienībā 20. gados organizējās pēc dzīves vietas principa. Jau 1922. gadā bija izveidojusies latviešu rakstnieku organizācija Maskavā, bet 1925. gadā — Ļeņingradā. Pēc Krievijas proletārisko rakstnieku asociācijas (RAPP'a) nodibināšanās 1925. gadā latviešu rakstnieki iekļāvās RAPP'a vietējās organizācijās kā atsevišķa sekcija. 1931. gadā šāda sekcija izveidojās arī Novosibirskā. Sīkākas grupiņas organizējās ap klubiem, tehnikumiem u. c. kultūras iestādēm.

Jauno rakstnieku apvienība ar nosaukumu «Oktobra paaudze» 1928. gadā noorganizējās Maskavā, gadu vēlāk arī

Ļeņingradā. Baltkrievijā dzīvojošie jaunie autori ar 1928. gadu grupējās ap turienes apvienību «Molodņak».

1922. gadā Maskavā sanāca Viskrievijas Latvju proletārisko rakstnieku konference. Konference izvirzīja prasību «nodibināt jo ciešas saites starp latvju strādniecību un proletāriskiem rakstniekiem»[1] nemitīgi apgūt marksismu-ļeņinismu un mākslinieciskо meistarību. Šīs divas pamatprasības palika aktuālas visus 20. un 30. gadus un, dažādi variētas, ir ietvertas visu konferenču rezolūcijās. Konference izvēlēja arī organizatorisko centru — biroju, kurā ietilpa P. Sviris, V. Knoriņš, P. Vīksne, A. Ceplis un S. Berģis.

Savas funkcijas birojam izdevās veikt tikai daļēji. Latviešu rakstnieki bija ģeografiskā ziņā tik izkaisīti, ka tos idejiski un organizatoriski apvienot birojam neizdevās. 20. gadu vidū un otrā pusē starp latviešu rakstniekiem paasinājās nesaskaņas, notika savstarpēji uzbrukumi, kas lielā mērā izauga no pretējiem viedokļiem literārā mantojuma un buržuāziskās Latvijas demokratiskās rakstniecības vērtējumā. Maskavas rakstnieku grupa šais jautājumos bija pārlieku «kreisa», Ļeņingradas — reizēm nekritiska.

Nākamā Vissavienības latvju proletārisko rakstnieku un korespondentu konference sanāca 1928. gadā. Atzinīgi novērtējot latviešu rakstnieku panākumus pilsoņu kara tematikas risinājumā, konference izvirzīja prasību pēc sava laika dzīves atspulga, pēc literatūras, kas ar mākslas tēlu palīdzību aktīvi cīnītos par sociālisma uzcelšanu. Tās bija prasības, kas šai laikā arvien no jauna tika izvirzītas visai padomju literatūrai. Rezolūcijā uzsvērts, ka latviešu rakstnieki šai ziņā vēl maz devuši.

Daudz uzmanības sanāksme veltīja organizatoriskajiem jautājumiem, nosodot nogrupējumus un iekšējās domstarpības, kas kaitēja darbam. Konference vienbalsīgi atbalstīja ierosinājumu izdot centralizētu literatūras un mākslas žurnālu latviešu valodā. Par šāda žurnāla izdošanu uzdeva rūpēties jaunajam centrālbirojam, kurā ievēlēja P. Vīksni, K. Jokumu, P. Sviri, K. Pelēko un Blūmu.

[1] «Krievijas Cīņa», 1922., 117.

Ar nākamo gadu sāka iznākt žurnāls «Celtne», ko izdeva Vissavienības latvju proletrakstnieku centrālais birojs. «Celtne» kļuva par svarīgu stimulu latviešu padomju literatūras attīstībai.

Nesaskaņas latviešu padomju rakstnieku starpā izbeidzās pēc VK(b)P CK 1932. gada aprīļa lēmuma par pārkārtojumiem radošajās organizācijās. Ar šo lēmumu tika likvidēta Proletārisko rakstnieku apvienība (RAPP's) un tās vietā radīta Padomju rakstnieku savienība.

Sakarā ar to notika arī organizatoriska pārkārtošanās — kā nacionāla vienība latvieši iekļāvās Padomju rakstnieku savienībā.

Īsi pirms I Vissavienības padomju rakstnieku kongresa 1934. gadā sanāca latviešu padomju rakstnieku Vissavienības konference. Atzīmējot tematikas paplašināšanos, jauno autoru izaugsmi, rezolūcijā konstatēts, ka latviešu rakstniecība «tomēr nepielaižami atpaliek sociālistiskās celtniecības attēlošanā»[1], pagrieziens šai ziņā saskatāms tikai apraksta žanrā. Rezolūcijā novērtēta visu literatūras žanru attīstība un izdevniecības darbs. Konference ievēlēja Vissavienības Latvju padomju rakstnieku biroju. Tajā darbojās R. Eidemanis, P. Vīksne, L. Laicens, A. Zaprovska un Viena (J. Janele).

Stimuls daudznacionālās padomju literatūras attīstībai bija I Vissavienības padomju rakstnieku kongress 1934. gada augustā. Tanī bija pārstāvētas 52 nacionālās literatūras, tai skaitā latviešu. Ar balss tiesībām kongresā piedalījās latviešu rakstnieki un kritiķi — R. Eidemanis, L. Laicens, P. Vīksne, S. Berģis un P. Ķikuts. Kongresa viesi bija daudzi aizrobežu progresīvie literāti. Demonstrēdams PSRS tautu vienotību, kongress kļuva par īstiem daudznacionālās padomju kultūras svētkiem. Tā nozīme padomju literatūras tālākajā attīstībā ir milzīga: te konkrēti formulēja padomju literatūras uzdevumus un iezīmēja tālākās attīstības gaitu, deva lielu ieguldījumu sociālistiskā reālisma teorijā, vēl ciešāk saliedēja rakstniekus ar partiju.

Latviešu padomju literatūras idejiski politisku izaugsmi un mākslinieciskās meistarības kāpinājumu pēc I Vissavienības

[1] «Celtne», 1934., 8., 621. lpp.

padomju rakstnieku kongresa atzīmēja 1937. gadā sanākusī latviešu padomju rakstnieku konference. Pasvītrojot panākumus, šajā konferencē norādīja arī uz latviešu rakstniecības trūkumiem — tematisko šaurību, vulgārā socioloģisma recidīviem daiļdarbos, kritikas atpalicību teorētiskos jautājumos u. c. Konferencē ievēlēja arī jaunu biroju — R. Eidemani, P. Vīksni, Vienu, P. Sviri, J. Eiduku, A. Zaprovsku, A. Cepli. Birojs paguva darboties ļoti īsu laiku — līdz 1937. gada vidum.

Kultūras sakari

Latviešu literatūra Padomju Savienībā attīstījās kā padomju daudznacionālās literatūras sastāvdaļa, kas ciešām saitēm bija saistīta ar visas padomju literatūras attīstību.

Vistuvākie sakari latviešu padomju rakstniekiem bija ar krievu literātiem — RAPP'a biedriem Ļeņingradā un Maskavā. Tos vienoja kopējā organizācija, arī kopējie meklējumi rast jaunu saturu un formu Oktobra revolūcijas ugunīs dzimušajai literatūrai. Kopīgi bija arī nomaldi, aizraušanās ar kļūdainiem teorētiskiem uzskatiem, ko pārvarēja tikai ilgākā laika posmā. Izveidojās arī ļoti plaši personīgie kontakti.

Latviešu rakstnieki sekoja krievu padomju literatūras attīstībai, apmainījās domām par jaunākajiem darbiem, sekoja literārajiem disputiem. Tas viss auglīgi ietekmēja latviešu padomju literatūras attīstību.

Latviešu tulkojumos iznāca virkne labāko krievu padomju rakstnieku darbu — M. Gorkija proza, D. Bednija dzejoļu izlase, A. Fadejeva «Sagrāve» («Sakāve»). A. Serafimoviča «Dzelzs straume» («Dzelžainā straume»), D. Furmanova «Čapājevs» un citi. Periodikā iespieda daudzus V. Majakovska darbu atdzejojumus, S. Maršaka, S. Mihalkova, Ļ. Kasiļa darbus, arī N. Ostrovska «Vētrā dzimušos».

Krievu valodā lielos metienos iznāca Padomju Savienībā strādājošo latviešu rakstnieku darbi — E. Eferta-Klusā, A. Cepļa, S. Berģa, R. Eidemaņa stāstu krājumi, Sudrabu Edžus darbs jaunatnei «Velna dzinējs» un citi nozīmīgāki prozas sacerējumi. Mazāk pieejama krievu lasītājam bija latviešu padomju dzeja — tās tulkojumi izkaisīti dažādos almanahos un žurnālos.

Latviešu rakstnieki vērīgi sekoja arī literārajai un kultūras dzīvei buržuāziskajā Latvijā, kuras periodika un jaunākās grāmatas bija pieejamas Padomju Savienībā.

Latviešu padomju literatūras ciešās saites ar pārējo sava laika latviešu literatūru atspoguļojās jau rakstnieku konferenču rezolūcijās, kas vērtēja arī literatūru Latvijā. Tā, piemēram, jau I Viskrievijas latviešu proletrakstnieku konferences rezolūcijā norādīts, ka sakarā ar progresīvās un reakcionārās literatūras ieplūšanu no buržuāziskās Latvijas Krievijā nepieciešams būt nomodā «par latv(iešu) grāmatu tirgu Krievijā un vest pastāvīgu cīņu pret nacionāldemokratiskas sīkpilsoniskās literatūras iespaidu, tanī pat laikā pastrīpojot savus vēsturiski idejiskos sakarus ar vecās latv(iešu) literatūras revolucionāriem izpaudumiem»[1].

Patiesībā Padomju Savienībā dzīvojošie latviešu rakstnieki darīja daudz vairāk. Tie ne tikai ar recenziju un kritisku apskatu palīdzību iejaucās latviešu kultūras dzīvē. Uzsvērdami savus ciešos kopsakarus ar agrāko revolucionāro literatūru, viņi norādīja uz visu to labo, kas tika sarakstīts buržuāziskajā Latvijā.

Viens no visnozīmīgākajiem Padomju Savienībā dzīvojošo latviešu rakstnieku veikumiem bija latviešu revolucionārās un demokratiskās literatūras plaša propaganda. Latviešu valodā te iznāca gandrīz visi 20. gados sarakstītie A. Upīša darbi («Ziemeļa vējš», «Jāņa Robežnieka pārnākšana», «Kailā dzīvība» u. c.). Plašas izlases iznāca R. Blaumanim, J. Rainim, E. Birzniekam-Upītim, L. Paeglem un A. Kurcijam. Izdotas arī atsevišķas M. Rudzīša («Torņa iela Rīgā»), J. Jaunsudrabiņa («Baltā grāmata») u. c. grāmatas. Turklāt tās Padomju Savienībā publicētas nereti lielākos metienos nekā buržuāziskajā Latvijā.

Ar to vien neaprobežojās veiktais popularizācijas darbs: vairāki desmiti latviešu klasiskās un revolucionārās literatūras sacerējumu Padomju Savienībā pieredzēja izdevumus krievu valodā, nerunājot par periodikā nodrukātajiem. Tai skaitā jāmin izcilie A. Upīša darbi «Ziemeļa vējš» (divi izdevumi — 1924. un 1929. g.,

[1] «Krievijas Cīņa», 1922., 117.

13 000 eks.), «Pa varavīksnas tiltu», «Kailā dzīvība», «Metamorfozas», «Mirabo», «Zem naglota papēža», «Stāsti par mācītājiem». Izdota virkne L. Laicena darbu — «Kliedzošie korpusi», «Skaistā Itālija», «Attaisnotie» u. c., arī viņa kopoti raksti piecos sējumos. Gada laikā tika izpirkta 5000 eksemplāros izdotā R. Blaumaņa noveļu izlase «Nāves ēnā». Iznāca arī L. Paegles romāns «Izpostītie» un viņa stāsti bērniem, E. Birznieka-Upīša un A. Arāja-Bērces stāstu izlase, P. Rozīša romāns «Ceplis». Ar P. Dauges priekšvārdu iznāca 700 lappušu bieza J. Raiņa izlase. 1931. gadā publicēts latviešu tautas dziesmu krājums, 1933. gadā pēc M. Gorkija ierosinājuma izdotas latviešu pasakas. Atsevišķi minama 1920. gadā krievu valodā izdotā grāmata «J. Rainis — cīņas, saules un mīlas dzejnieks» ar P. Dauges apcerējumu par Raini. Tā latviešu progresīvā literatūra ar Padomju Savienībā dzīvojošo latviešu rakstnieku palīdzību nezaudēja sakarus ar lielo krievu literatūru un kļuva pazīstama plašām lasītāju aprindām. Nozīmīgs bija Ļeņingradas latviešu rakstnieku grupas darbs, kas kopš nodibināšanās par vienu no saviem galvenajiem uzdevumiem izvirzīja tieši latviešu progresīvās literatūras tulkošanu un līdz ar to propagandu.

Vēl nekad latviešu rakstniecība nebija tik plaši parādījusies tulkojumos kā 20. un 30. gados Padomju Savienībā.

Ar lielu atsaucību un dziļu pateicību šim latviešu kultūras propagandas darbam sekoja inteliģence buržuāziskajā Latvijā. Zīmīgus vārdus sacījis A. Upīts: «Tas ir ārkārtīgi svarīgs pakalpojums nevien atsevišķiem rakstniekiem, bet vispāri latviešu literatūrai. Tā nepazaudē dzīvos sakarus ar lielā austrumkaimiņa kultūras dzīvi, ar kuru dabiskā kārtā esam un paliksim cieši saistīti, nelūkojoties uz karojošā nacionālā šovinisma pūlēm izolēt mūs no «samaitājošā krievu iespaida».»[1]

Periodika

Padomju Savienībā 20. un 30. gados iznāca vairāki latviešu laikraksti — «Krievijas Cīņa», «Komunāru Cīņa», «Latviešu Zemnieks», «Sibīrijas Cīņa», «Taisneiba». Tie samērā plašu vietu ierādīja arī kultūras dzīves jautājumiem. Laikrakstu slejās un īpašos literāros pielikumos

[1] «Domas», 1929., 71. lpp.

Kreewijas
ZIHNA
Swah deen, 9 marīš 1919.
Komunistiskàs Internazionales Manifests
wisas pasaules proletareescheem.

Laikraksta «Krievijas Cīņa» galva

piedzīvoja pirmpublikāciju laba daļa latviešu padomju literatūras. Īsti nozīmīgi latviešu literatūras attīstības gaitas atspoguļotāji bija laikraksti «Krievijas Cīņa» un «Komunāru Cīņa».

«Krievijas Cīņa» sāka savas gaitas jau Oktobra revolūcijas periodā — 1918. gadā Maskavā, kad visa Latvija atradās vācu rokās. Visus 20. gadus avīze bija plašākais un regulārākais latviešu periodiskais izdevums Padomju Savienībā.

«Krievijas Cīņa», kas iznāca vairākas reizes nedēļā, kļuva par nozīmīgu faktoru latviešu kultūras dzīvē. Liela nozīme latviešu padomju rakstniecības attīstībā bija laikraksta slejās publicētajiem E. Eferta-Klusā, V. Knoriņa un citu marksistisko kritiķu apcerējumiem un recenzijām. «Krievijas Cīņa» asi apkaroja atsevišķu, īpaši jaunās paaudzes rakstnieku aizraušanos ar formas samākslojumiem un citas negatīvas parādības, kas raksturīgas daļai 20. gadu sākuma latviešu padomju literatūras. Avīzē sistemātiski parādījās informācijas un kritiski raksti par latviešu literatūru buržuāziskajā Latvijā.

Laikrakstam bija nenoliedzama nozīme arī kā daiļliteratūras publicētājam, jo līdz pat 20. gadu beigām latviešu literārajiem žurnāliem Padomju Savienībā bija ļoti īss mūžs. «Krievijas Cīņā» publicēti Sudrabu Edžus stāsti un dzejojumi, E. Eferta-Klusā, S. Berģa, E. Salenieka, O. Rihtera u. c. proza, R. Eidemaņa, K. Priednieka, V. Jākobsona u. c. dzejoļi.

«Krievijas Cīņas» tradīciju turpinātāja bija *«Komunāru Cīņa»*

Komunaru Zihna

Nr. 11 16. nowembrî 1931. gadâ

Leelineeziſki zihniſimees par technikas peeſawinaſchanos!

Technika pazel darba raſchibu, technika garantè treezneeziſkus tempus peezgades iſpildiſchanâ

Leelineeziſkâ zihnâ par techniku

SPRS atmaſko Japanas militariſtu pretpadomju prowokaziju

Laikraksta «Komunāru Cīņa» galva

(1931.—1937.) — dienas laikraksts, kas tika izveidots uz «Krievijas Cīņas» un «Latviešu Zemnieka» bazes. Avīze iznāca «Pravdas» izdevumā. Arī te nozīmīga vieta ierādīta literatūras jautājumiem. «Komunāru Cīņa» plaši atreferēja rakstnieku sanāksmes un konferences.

Viens no pirmajiem žurnāliem, kas pavēra savas slejas arī daiļdarbiem, bija literāri sabiedrisks žurnāls *«Komunists»,* kas no 1919. līdz 1922. gadam iznāca Ļeņingradā. Žurnālam bija tikai nedaudz numuru (trešais numurs iznāca 1922. g.), tanī publicēta dzeja, proza un arī dramaturģija. «Komunistā» darbojušies Sudrabu Edžus, E. Eferts-Klusais, J. Eiduks, V. Jākobsons, E. Šmits-Birojs un citi. Žurnālā ievietota galvenokārt oriģinālliteratūra, bet ir arī tulkojumi — piemēram, V. Vitmena dzejolis «Aizejošais kuģis» R. Egles atdzejojumā.

No 1921. līdz 1922. gadam Maskavā iznāca ilustrēts literāri sabiedrisks žurnāls *«Sarkanā Zvaigzne».* Tanī iespiesti Sudrabu Edžus, E. Šillera, R. Eidemaņa, A. Cepļa, P. Svira, K. Priednieka un citu dzejoļi un proza. «Sarkanajā Zvaigznē» pirmo reizi publicēts S. Berģa romāns «Ziemeļu pionieri».

Visai plaša šai žurnālā bija kritikas nodaļa. Te iespiests E. Eferta-Klusā apcerējums par A. Arāju-Bērci, kā arī vairākas recenzijas par jaunākajām latviešu rakstnieku grāmatām. Kritikas autoru vidū jāmin E. Eferts-Klusais, P. Vīksne, Ķencis Šabraks un citi. Vairākos žurnāla numuros turpinās

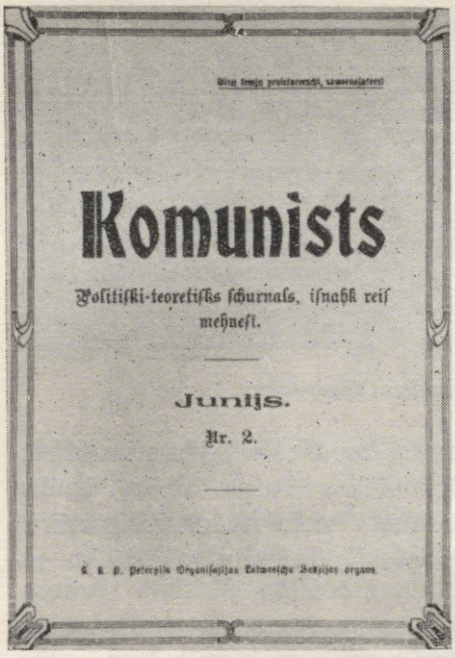
Komunists

Politiski-teoretiſks ſchurnals, iſnahk reiſ mehneſi.

Junijs.

Nr. 2.

Žurnāls «Komunists»

P. Dauges raksts «Jaunās ētikas pamati».

«Sarkanajā Zvaigznē» publicēti materiāli par latviešu sarkano strēlnieku cīņām pilsoņu kara frontēs.

Žurnālam ir arī humora un satīras nodaļa «Kretuls». Par ilustratoriem «Sarkanajā Zvaigznē» darbojušies A. Kronenbergs, E. Grīnvalds un A. Drekslers.

Trīs gadus (1922.—1925. g.) latviešu rakstniekiem bija jāiztiek bez sava žurnāla, līdz Maskavas rakstnieku grupa noorganizēja mēnešrakstu *«Darbs»*. Tas iznāca 1925. gadā Pētera Stučkas, V. Knoriņa, E. Eferta-Kļusā, R. Bauzes u. c. redakcijā. Žurnāla tematika plaša — bez daiļliteratūras un kritikas te publicēti raksti arī par politiku, mākslu, pedagoģiju, fiziku un citām zinātnēm. Daiļliteratūras un kritikas laukā mēnešrakstā darbojušies galvenokārt tie paši autori, kas «Sarkanajā Zvaigznē». Pēc deviņiem numuriem žurnāls pārtrauca savu darbību.

Nedaudz daiļliteratūras, visvairāk iesācēju darbi, sastopami arī Rietumtautu komunistiskās universitātes Latvju sektora sabiedriski politiskajā žurnālā *«Sākums»* (1922.—1931. ?).

Visiem šiem izdevumiem bija lielā mērā lokāls raksturs, turklāt tie pastāvēja neilgu laiku. Tādēļ neviens no tiem nespēja kļūt par idejisku un organizatorisku centru visiem latviešu padomju rakstniekiem neatkarīgi no viņu dzīves vietas.

Šo uzdevumu ar 1929. gadu veica Vissavienības latvju proletārisko rakstnieku centrālbiroja izdotais literatūras, mākslas un kritikas žurnāls *«Celtne»* (1929.—1937.), kas kļuva par galveno

literārās ražas kopotāju un vērtētāju, kultūras dzīves atspoguļotāju.

Žurnālā sistemātiski sniegta informācija par jaunāko visā padomju daudznāciju literatūrā, iespiesti tulkojumi, publicēti ārzemju progresīvo rakstnieku darbi.

«Celtne», tāpat kā «Krievijas Cīņa», rūpīgi sekoja literārajai dzīvei buržuāziskajā Latvijā, novērtēja raksturīgākās parādības. Žurnāla pirmajos gadagājumos dažos rakstos vērojama nihilistiska pieeja latviešu literatūras tradīciju un mantojuma vērtējumā. Vēlāk partijas CK 1932. gada lēmuma un I rakstnieku kongresa ietekmē izlaboja pielaistās kļūdas, radās iejutīga, atsaucīga pieeja kā sava laika demokratiskajai literatūrai, tā pagātnes mantojumam. Raksturīgi piemēri ir raksti par J. Sudrabkalnu «Celtnē» (1935., 3.) un E. Birznieku-Upīti (1936., 12.), kur uzsvērts abu rakstnieku lielais ieguldījums demokratiskās literatūras attīstībā. Redzamākie literatūrkritisko un teorētisko rakstu autori «Celtnē» bija P. Vīksne (atb. red.), A. Zaprovska, R. Pelše, L. Laicens.

Žurnāla «Sarkanā Zvaigzne» 1. numurs

Žurnāla saites ar Latviju bija tik ciešas, ka tajā pārdrukāja pat revolucionāro liriku no nelegālajiem cietumnieku izdevumiem, piemēram, no Rīgas centrālcietuma žurnāla «Politieslodzītais» (1932., 1.). Te pārdrukāti arī darbi no «Kreisās Frontes» un «Tribīnes», piemēram, daži P. Zara (I. Lēmaņa) stāsti, tāpat M. Rudzīša dzejoļi no krājuma «Torņa iela Rīgā», ko buržuāziskajā Latvijā konfiscēja tūdaļ pēc iznākšanas.

«Celtnē» ievietoti arī vērtīgi materiāli latviešu literatūras

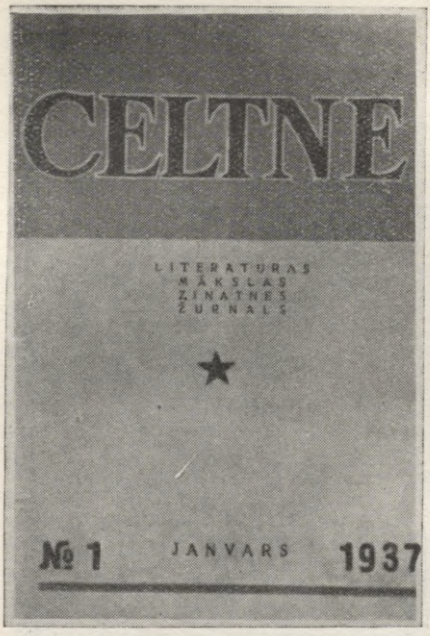

Žurnāls «Celtne»

vēsturei. Pirmajā vietā minamas J. Raiņa vēstules māsai Dorai, P. Stučkam un P. Daugem, kā arī pēdējā raksts «Par to, kas daudziem nezināms» (1935.). Žurnālā sakopota daļa nelegālās literatūras no 1905. gada izdevumiem (1934., 1935.), iespiesti materiāli par latviešu padomju literatūru strēlnieku pulkos (1930.) u. tml.

«Celtne» sniedz bagātīgu materiālu par latviešu padomju literatūras attīstību Padomju Savienībā.

Padomju Savienībā 20. un 30. gados bija arī vairāki latviešu izdevumi bērniem un jaunatnei ar plašu beletristikas daļu.

Jau ar 1925. gadu iznāca jaunatnes žurnāls *«Jauni Ceļi»* (VĻKJS CK Latsekcijas izdevums). Tā redakcijas kolēģijā bija P. Vīksne, J. Mušperts (atb. red.) un P. Sviris. Bagātīgi ilustrētā žurnāla daiļliteratūras daļā publicēti R. Eidemaņa, A. Cepļa, P. Svira, E. Salenieka, A. Kadiķa-Groznija u. c. darbi.

Daudz žurnālā sabiedriski politisku un populārzinātnisku rakstu, ievietoti arī revolūcijas cīnītāju atmiņu stāsti. Īpašu nodaļu «Jaunajos Ceļos» veidoja iesācēju pirmie literārie mēģinājumi. Žurnāla darbība izsīka uz 30. gadu sliekšņa.

Pionieru vecuma bērniem bija domāts izdevums *«Darba Bērni»* (atb. red. L. Kalniņa), kas iznāca no 1927. līdz 1937. gadam. Galvenais šai izdevumā — skolēnu dzīve.

Par «Jauno Ceļu» pēcteci uzlūkojams VĻKJS CK izdevums — žurnāls *«Mazais Kolektīvists»* (1931.—1937.). Arī «Mazajam Kolektīvistam» bija plaša daiļliteratūras daļa. Žurnālā ievietoti raksti par izcilajiem revolucionāriem cīnītājiem, zinātnes un teh-

nikas sasniegumiem, risināti sabiedriski politiski jautājumi. Abi žurnāli veica lielu idejiski politiskās audzināšanas darbu latviešu jaunatnē. «Mazajā Kolektīvistā» darbus publicējuši Sudrabu Edžus, R. Eidemanis, O. Rihters, A. Ceplis un citi latviešu padomju rakstnieki. Te iespiesti Valda «Staburaga bērni», E. Birznieka-Upīša stāsts «Trīnes Kārlēns», J. Raiņa dzejoļi, fragments no J. Jaunsudrabiņa «Baltās grāmatas» un cita latviešu klasiskā bērnu un jaunatnes literatūra. Te ievietoti arī Dž. Svifta, D. Defo, A. Puškina, S. Maršaka un J. Kupalas darbi. Sākumā žurnāls iznāca Ļeņingradā, bet ar 1933. gadu Maskavā. Līdz 1936. gadam tā atbildīgā redaktore bija L. Kalniņa, pēdējos divus gadus E. Plinka.

Žurnāls «Jauni Ceļi»

1933. gadā pie «Prometeja» noorganizējās latgaliešu sekcija. Tā sāka izdot arī savu politiski literāro žurnālu *«Ceiņas Karūgs»* (1933.—1937.), kur publicēti PSRS dzīvojošo latgaliešu rakstnieku darbi. Žurnāla atbildīgais redaktors sākumā bija O. Začesta, bet ar 1934. gadu rakstnieks J. Kūkojs.

20. gados iznāca arī vairāki latviešu daiļliteratūras krājumi un almanahi — *«Tanks»*, *«Darbdiena»*, *«Jaunais Laiks»*. Samērā bagātīgi daiļliteratūra sastopama arī dažādajos latviešu kalendāros.

Diezgan kuplā un sazarotā latviešu periodika, kas 20. un 30. gados iznāca Padomju Savienībā, tikai daļēji tai laikā ieplūda Latvijā. To vairāk vai mazāk regulāri saņēma dažas bibliotekas (piemēram, J. Misiņa), bet galvenokārt laikrakstu un žurnālu izdevniecības, no kurām šie izdevumi nelegālā veidā ceļoja no

Žurnāls «Mazais Kolektīvists»

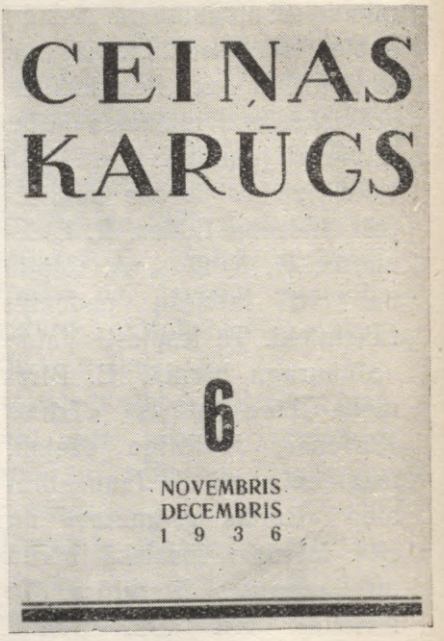

Žurnāls «Ceiņas Karūgs»

rokas rokā. Brīvi pirkt buržuāziskajā Latvijā tos nekur nevarēja, arī bibliotekās tie nebija viegli pieejami — reakcionārā valdība darīja visu, lai Padomju Savienības latviešu izdevumi nenonāktu darba tautas rokās. Lielā mērā tas arī izdevās. Tomēr progresīvā inteliģence atrada iespēju, kā pārkāpt oficiālajām barjerām — vairākos progresīvajos izdevumos («Domas», «Kreisā Fronte», «Tribīne») regulāri bija ievietota informācija par Padomju Savienības latviešu periodiku. Visvairāk atreferēja avīzi «Krievijas Cīņa» un žurnālu «Celtne». Tā šie abi izdevumi bija nozīmīgi arī buržuāziskās Latvijas kultūras dzīvē.

PROZA

No visiem latviešu padomju literatūras veidiem šai periodā visvairāk sakuploja proza. Pati dzīve rakstniekiem izvirzīja lielus un atbildīgus uzdevumus. Pēc sava vēriena un nozīmes nepieredzētais revolūciju un pilsoņu kara laiks, kā arī strādnieku šķiras, latviešu koloniju zemnieku un darba inteliģences piedalīšanās sociālisma celtniecībā, radīja aktuālas un nozīmīgas temas.

Pēcoktobra prozu bagātīgi pārstāvēja strēlnieku tematika. Frontes žurnālos publicējās jaunie prozaiķi — cīnītāji K. Jokums, A. Ceplis, J. Jūlians, Dāvis, Atlants, J. Ozolzars u. c.

Prozas rakstnieku kadru kodols 20. gados komplektējās galvenokārt no vidējās un vecākās paaudzes pārstāvjiem, kas literatūrā bija pazīstami jau pirms Oktobra revolūcijas — sirmais latviešu rakstnieks Sudrabu Edžus, izcilie boļševiki un padomju iekārtas aizstāvji E. Eferts-Klusais, Roberts Eidemanis, Sīmanis Berģis u. c.

20. gadu otrā pusē un 30. gados talanta briedumu uzrāda A. Ceplis, K. Jokums, J. Eiduks, A. Kadiķis-Groznijs, D. Beika, J. Straujāns, E. Salenieks, A. Grants, K. Jākobsons, P. Ķikuts, K. Rasons, A. Ziediņš, K. Dzirkstele (Ozoliņš) un citi.

Prozas attīstību veicina romānu un stāstu konkursi. 1929. gadā konkursu sarīko laikraksts «Krievijas Cīņa», bet 1933. gadā — avīze «Komunāru Cīņa». 1929. gadā pirmo un otru godalgu iegūst bijušais sarkanais strēlnieks un pilsoņu kara cīņu dalībnieks Oskars Rihters (Joass) par stāstu krājumu «Sarkanie izlūki». Konkursā piedalās arī Eduards Salenieks, Leopolds Lorencs un citi.

20. un 30. gadu prozas plašākais devums ir padomju varas izcīņas notēlojumā. Šai ziņā prozā tiek turpināta jau Oktobra revolūcijas periodā, galvenokārt lirikā, aizsāktā tematika, dažādi

to variējot un padziļinot. Revolūcijas un pilsoņu kara cīņu dienu varonības atspoguļojums nereti tiek saistīts ar personīgajā dzīvē izjusto un pieredzēto. Sevišķi tas sakāms par dokumentālās prozas žanru. Latviešu padomju literatūras kritika rakstniekiem nemitīgi atgādināja plašāku aktuālas tematikas darbu trūkumu.

Līdz ar to otru lielāko tematisko grupu, lai gan māksliniecisk vājāk risinātu, veido sociālistiskās celtniecības darba tēlojums. Sekmīgi attīstījies mākslinieciskais apraksts par sociālistiskā darba ikdienu, tomēr vispārējs kvalitatīvs lūzums šīs tematikas risinājumā nebija panākts, jo stāstu vairumam piemita sasteigts, neizteiksmīgs un nepārliecinošs raksturs.

Prozā visumā pareizi rādīta jaunā padomju cilvēka augsme, tomēr vienu latviešu rakstnieku daļu skārušas aplamās «dzīvā cilvēka» un «padziļinātā psiholoģisma» teorijas, kas 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā bija sastopamas krievu padomju literatūrā. Plašus strīdus latviešu padomju literatūras kritikā izraisīja A. Kadiķa-Groznija stāsts *«Ens»* (1930.), kur tēlota komunista-frontinieka morālā pagrimšana miera laika apstākļos. Stāsts pēc tēlošanas manieres stipri līdzīgs idejiski kļūmīgajam Jurija Libedinska romānam «Varoņa dzimšana».

20. un 30. gadu proza latviešu padomju literatūrā paver daudzas jaunas lappuses. Vissaistošākās ir tās, kas stāsta par revolūcijas kareivju nesalaužamo idejisko pārliecību, dzelzs izturību un varonību, kas ne tikai literatūras, bet arī tautas cīņu vēsturē paliks kā patiess un neatkārtojams laikmeta dokuments.

Viskuplāk no visiem prozas žanriem sazarojas *stāsts*. Tam rakstnieki intensīvi pievēršas kā 20., tā 30. gados, risinot dažādu tematiku.

Vienu no plašākajām tematiskajām atzarēm stāstā veido *1905. gada cīņu tēlojums*. 1905. gads atstājis paliekošu un ļoti auglīgu ietekmi latviešu literatūras attīstībā. A. Upīts, L. Paegle, L. Laicens un citi revolucionārie rakstnieki, strādājot legāli buržuāziskās Latvijas apstākļos, šo cīņu tēlojumā netieši izteica protestu pret oficiālo valsts varu, sasaucās ar Komunistiskās partijas nelegālo cīņu un sekmēja revolucionāro tradīciju attīstīšanu tautā. Šīs tematikas risinājumā liela nozīme arī literā-

rajām tradīcijām, kas tik spēcīgi aizsāktas jau Raiņa dzejā un neizzūd visā progresīvās literatūras attīstības gaitā.

Arī latviešu padomju rakstnieki tēlo revolucionārus 1905. gada cīņu apstākļos. Viņu veidotie tēli ne tikai pauž lauku darbaļaužu varonību pirmajā lielo cīņu cēlienā, bet rāda arī to piedalīšanos Oktobra revolūcijā (Andris Vītols A. Cepļa atmiņu tēlojumā «Andra Vītola atmiņas», 1926., Ķaupītis A. Kadiķa-Groznija stāstā «Par Ķaupīti», 1928., u. c.). A. Kadiķa-Groznija Ķaupītis, tāpat kā Arkādija Gaidara mazie varoņi, E. Eferta-Ķlusā Mārcis un Sudrabu Edžus Jāzepiņš, iemieso labākās revolūcijas laika jaunās paaudzes īpašības.

Romantiskā pacēlumā veidotais Vaska tēls R. Eidemaņa stāstā *«Vaskis»* kļūst par tipisku vienas cīnītāju daļas trauksmes un noskaņojuma izteicēju un par savdabīgu parādību latviešu literatūras revolucionāro tipu galerijā.

Jāņa Straujāna stāstā *«Meža brāļi»* (latviskajā tulkojumā iespiests 1935. g.) tēlota nelielas partizāņu grupas pretošanās soda ekspedīcijām un baronu varai.

Partizāņu cīņām veltīti arī Dāvida Beikas[1] memuāri *«Mežabrāļu gads»* (1937.).

Dokumentālajā prozā nozīmīgu vietu ieņem memuāri. Memuāru sacerējumu stiprā puse ir tā, ka autors konsekventi balstās uz faktiskā materiāla, tiešā dzīves vērojuma un pieredzes. «Es šinī grāmatā uzrakstījis tikai to, ko pats pieredzējis un līdzdzīvojis. Neviena cīņas epizode nav izdomāta,» stāsta «Mežabrāļu gada» autors.[2] Šī dokumentālā precizitāte rakstnieka paša

[1] *D. Beika* (1885.—1946.), partijas biedrs no 1903. gada, pats bijis partizānis un bruņoto cīņu dalībnieks 1905. gada revolūcijā, bet no 1907. gada darbojies Sociālistu partijā un Latviešu Sociāldemokratiskajā Koporganizācijā Amerikā. Pazīstams kā aktīvs arodbiedrību darbinieks Bostonā, 1917. gada pavasarī atgriezies Rīgā, kur strādājis nelegālu partijas darbu. Padomju varas laikā 1919. gadā bijis Latvijas Komunistiskās partijas CK loceklis un Rūpniecības komisārs, 20. gados — Kominternes Izpildkomitejas darbinieks un 30. gados — PSRS Smagās rūpniecības tautas komisariāta kolēģijas loceklis.

[2] *D. Beika,* «Mežabrāļu gads», Cīņas un cilvēki piektā gada revolūcijā, Memuāri, «Prometejs», Maskavā, 1937., 6. lpp.

D. Beika 30. gados

pieredzē tēlojumam piedod lielu ticamības spēku. Darbā gūstam priekšstatu par revolūcijas spēku izvietojumu Latvijas laukos 1905. gada beigās un 1906. gada sākumā, par partizāņu cīņas formām un norisi. Daži partizāņu tēli, kā noslēgtais un padrūmais Zemzars, uzstājīgais Bundulis, apdomīgais un savaldīgais Skolmeistars, karstgalvīgais un drosmīgais Velna Roberts, ir iezīmēti spilgtāk, kamēr personāža vairums tikai pieminēts tajās cīņu epizodēs, kurās autors pats piedalījies (Žanītis, Melnais Jančus, Jezus u. c.). Darbs visumā pārliecinoši atklāj revolucionāru varonību un drošsirdību. Tā idejisko virzību labi raksturo autora paša vārdi: «Šie vienkāršie lauku puiši mirst lepni un spītīgi. Ne pušplēstā vārdā viņi neizpauž savu līdzbiedru vārdus. Ne sīkākā vaibstā viņi neizrāda piekāpību un padevību... Viņi atdod savas asinis revolūcijai lāsīti pa lāsītei. Viņi zvēr uzticību strādnieku šķirai...»[1]

Mākslinieciski spilgtāk iezīmēts negatīvais personāžs, kā meņševiki Robespjērs, Kazrags un Paipala, dažādi izlīdzēji un reformisti. Skaļajās retoriskajās frazēs un šķietamajā neapmierinātībā ar dzīvi atklājas viņu neuzticība revolucionārās tautas cīņas mērķim un uzdevumiem.

Notikumi risinās uz spilgta dabas fona. No dabas apstākļiem bieži atkarīgs mežabrāļu noskaņojums un pat cīņas iespējas. Labi attēlota gadalaiku maiņa. Tai liela loma memuāru kompo-

[1] *D. Beika,* «Mežabrāļu gads», Cīņas un cilvēki piektā gada revolūcijā, Memuāri, «Prometejs», Maskavā, 1937., 156. lpp.

zīcijā. Aprakstot partizāņu cīņas visos gadalaikos, gadalaiku nosaukumi likti arī par daļu virsrakstiem.

D. Beikas darbā «Mežabrāļu gads» ir arī trūkumi. Stingri pieturoties vēsturiskajiem faktiem, cenšoties aprakstīt notikumus to īstajā secībā (galvenokārt Dobeles apkaimē), autors nespēj atbrīvoties no nejaušā un neizteiksmīgā, bieži veido situācijas, kas dublē viena otru, kavē sižeta attīstību un maz sekmē tēlu atklāsmi.

Visplašāko un mākslinieciski pilnvērtīgāko revolucionāro cīņu tematikas atzari latviešu padomju stāstā veido *Oktobra revolūcijas un pilsoņu kara laikam veltītie darbi.*

20. gadu sākumā latviešu padomju literatūras kritikā (E. Eferta-Klusā, V. Knoriņa un citu rakstos) atrodam dibinātus pārmetumus, ka latviešu padomju prozā vēl joprojām trūkst revolūcijas sabangotās dzīves plašāka un dziļāka atveidojuma un grandiozo cīņu iemiesojuma mākslas tēlos. Virkne mazās prozas darbu (K. Siliņa, M. Darboņa, J. Sarkanā, D. Rožkalna, P. Veiņa un Torgeļa apraksti un tēlojumi) atstāj paviršības un nemākulības iespaidu. Vēsturiskās pārvērtības visas tautas dzīvē ar savu grandiozitāti un straujumu it kā apmulsinājušas jaunos rakstniekus, viņi bieži vien neprot pareizi orientēties attiecīgajā vēsturiskajā situācijā un izdarīt materiāla atlasi. Daudzajos fragmentos, uzmetumos un skičveida tēlojumos, ko lasām 20. gadu sākuma periodā, vērojama nenobeigtība, patukšs patoss un nepārliecinoša jūsma.

Šo robu aizpilda rakstnieki, kas jau uzkrājuši zināmu revolucionārā un literārā darba pieredzi.

Tā šķiras apziņas mošanos lauku bezzemniekos un mazpilsētas amatniekos Oktobra revolūcijas periodā pārliecinoši tēlo E. Eferts-Klusais stāstos *«Plinšu sieva»* (1922.), *«Pierobežas apriņķis»* (1925.), *«Biedrs Indriķis»* (1927.) un citos. E. Eferts-Klusais labi pazīst latviešu lauku dzīvi, jo nelegālajā partijas darbā ilgi bijis zemnieku vidū un aktivizējis tos revolucionārajai cīņai. Viņa tēlojuma būtiskā iezīme ir prasme saredzēt un izcelt vienkāršo darba tautas pārstāvju cildenās īpašības. Rakstnieks pratis saskatīt un partejiski novērtēt dzīves progresīvos spēkus

latviešu laukos sociālistiskās revolūcijas periodā. Tieši sabiedrības progresīvo spēku izcelšanā un novērtēšanā meklējama E. Eferta-Klusā darbu galvenā vērtība un radikālā atšķirība no Sudraba Edžus daiļrades.

Stāstā *«Noliedzēji»* un tā turpinājumā *«Malienas vilki»* (1925.) Alvils Ceplis tēlo malienas kalpu un bezzemnieku cīņu par padomju varu 1917.—1918. gadā. Atšķirībā no E. Eferta-Klusā A. Ceplis mazāk rāda lauku proletāriešu šķirisko veidošanos un augsmi, bet vairāk izceļ jau apzinīgo šķiras pārstāvju revolucionāro cīņu. Tādi ir revolucionārie strādnieki Liepiņš un Gauss. Kaut arī kompozicionāli raupji un ar kopējā mākslinieciskajā audumā neiestrādātiem publicistikas elementiem, šie stāsti nozīmīgi kā patiess laikmeta dokuments.

Pilsoņu kara cīņu tematikai veltītie darbi lielākoties rakstīti 30. gados, izmantojot sociālisma jauncelsmes darba un padomju literatūras pieredzi. Latviešu rakstniekiem šīs tematikas risinājumam daudz ierosmes dod tādi darbaļaužu masu atzinību ieguvušie sociālistiskā reālisma mākslas darbi kā D. Furmanova «Čapājevs» (1923.), A. Serafimoviča «Dzelzs straume» (1924.), A. Fadējeva «Sagrāve» (1927.) un citi.

Šī perioda latviešu padomju stāstā diezgan spilgtu attēlojumu guvušas latviešu sarkano strēlnieku cīņas. Par tām raksta, pirmkārt, paši pilsoņu kara dalībnieki, kā Roberts Eidemanis, Konrads Jokums, Jānis Eiduks un citi.

Spilgtas latviešu strēlnieku cīņu ainas savos stāstos (krājumi «Pavēle Nr. 325», 1929., un «Strēlnieki un granātas», 1936.) iedzīvinājis bijušais strēlnieks Konrads Jokums. Būdams cilvēks ar labu atmiņu un bagātīgu novērojumu klāstu, viņš tēlo latviešu cīnītājus gan Rīgas frontē, gan Ukrainā, pie Volgas un Austrumos. Stāsti atklāj latviešu strēlnieku uzskatu attīstību, viņu izšķirošo nostāju par padomēm. K. Jokuma tēlošanas manierei raksturīga publicistiska nosliece. Mākslinieciski veiksmīgāk šī tema risināta Roberta Eidemaņa īsajos stāstiņos *«Divkauja»* (1926.) un *«Stāsts par nāvi»*. A. Ziediņš stāstā *«Bataljona komandiers Krauja»* (1930.) rāda latviešu strēlnieku varonību un revolucionāro tālredzību. Stāstu vājina sižeta nesaliedētība.

Strēlnieku cīņas savos stāstos tēlo arī Jānis Eiduks[1]. Viņa stāstu krājumam *«Revolucionārais tribunāls* (1930.) ir raiba tematika. Spilgtajam stāstam krājumā ir tāds pats nosaukums. Tā darbība notiek Latvijā pēc padomju varas krišanas 1919. gadā. Ar analitisku un vērtējošu skatu autors atklāj, cik smagos apstākļos notiek sarkano partizāņu cīņa, kad baltajos valda dzīvniecisks naids «pret kalpiem, padomju darbiniekiem, pret visiem tiem, kas veidoja jaunu dzīvi»[2]. Galveno sižetisko intrigu stāstā veido vēstījums par to, kā latviešu sarkanie partizāņi, tautas atriebēji, nosaucot savu grupu par revolucionāro tribunālu», mobilizē kalpus un bezzemniekus un uzsāk aktīvu cīņu par padomju varu.

J. Eiduks 20. gados

Spilgtākie cīnītāju tēli stāstā ir padomju aģitators Ievzars, pagasta izglītības nodaļas pārzinis Gavars un milicis Lūcis. Tie, pārliecinoši atklājot partizāņu izjūtas un pārdzīvojumus,

[1] *Jānis Eiduks* dzimis 1897. gadā, partijas biedrs no 1916. gada. Pasaules kara laikā evakuējies uz Tveru, veic tur partijas aģitatora pienākumus jaunatnes vidū. Padomju varas laikā Latvijā strādā par propagandistu, bet 1920. gadā — Ļeņingradā par avīzes «Komunists» redaktoru. No šī laika Eiduka dzīve saistīta ar Ļeņingradu, gan redakcijās un izdevniecībās, gan Hercena pedagoģiskajā institūtā.

Jānis Eiduks darbojies Ļeņingradas Rakstnieku asociācijā un vadījis Ļeņingradas latviešu proletārisko rakstnieku organizāciju.

[2] *J. Eiduks,* Revolucionārais tribunāls, «Prometejs», Maskavā, 1930., 48. lpp.

kā arī iezīmējot viņu riskantās un atbildīgās cīņas specifiku, bagātina sarkano partizāņu tēlu galeriju latviešu padomju literatūrā.

Viens no spējīgākajiem latviešu padomju prozaiķiem ir Alvils Ceplis. Viņa prozai raksturīga tematiska daudzveidība un māksliniecisks spilgtums. Vienu no tās atzarēm veido pilsoņu kara laika dzīves tēlojums. Tā krājumā *«Lietuvēs»* (1930.) rakstnieks gan risina problēmu, kāda nozīme kaujā ir komandiera patriotiskajai rīcībai («Komandieris», «Lai dzīvo kapteinis»), gan arī rāda sarkano strēlnieku apķērību un kaujas varonību («Nāves brauciens»).

Artura Kadiķa-Groznija stāsts *«Uz Daugavas krastiem»* (1934.) ir vēstījums par latviešu komjauniešu cīņu un darba gaitām 1919. gadā. Stāsts atklāj, ar kādu neatlaidību un entuziasmu patrioti cīnījās par padomju varas nostiprināšanu Daugavas krastos, ar kādu sīkstumu un lepnumu savu padomju zemi aizstāvēja latviešu sarkanie strēlnieki pilsoņu kara gados. Darba vērtību mazina kompozicionālas dabas trūkumi.

No strēlnieku tēliem veiklāk un prasmīgāk individualizēti ir dedzīgais un pārliecinātais komjaunietis Raits Augulis, paskarbais komandieris Rubenis un temperamentīgais strēlnieks Zieds.

Savdabīgu lappusi latviešu strēlnieku cīņu notēlojumā mūsu literatūras vēsturē atstājis Oskars Rihters. Viņa dzīve saistīta ar strēlnieku vidi, ar dziļās ienaidnieka aizmugures izlūkošanu. Šī frontinieka dzīves pieredze nosaka O. Rihtera daiļrades idejisko un māksliniecisko saturu. Darbības spriegums un emocionalitāte viņa vēstījumā apvienota ar dokumentāru precizitāti un objektivitāti. O. Rihters ir viens no galvenajiem dokumentālā žanra pārstāvjiem latviešu padomju prozā (stāstu krājumi «Sarkanie izlūki», 1929., un «Pa ienaidnieka aizmuguri», 1935.). Viņš radījis pirmreizīgu un izteiksmīgu sarkanā izlūka tēlu.

Nelielu tematisku atzari veido tie stāsti, kuros ir *buržuāziskās Latvijas atmaskojums.* Tas dots satīriski asi un pārliecinoši.

Sudrabu Edžus garajā stāstā *«Maitas putni»* (1923.) satīriskā gaismā rāda bēgļu atgriešanos buržuāziskajā Latvijā. Kā maitas putni dažādi blēži un spekulanti tīko pēc jauna laupī-

juma, apkrāpjot un izmantojot darba tautu. Kā daudzās publicistiskās atkāpes, tā stāsta vispārējā virzība liecina, ka rakstnieks tautu vērtē kā lielu un varenu sociālu spēku.

Šīs tematikas risinājumā liela nozīme ir Linarda Laicena daiļradei. Jau pirmspadomju posmā tā izskan kā apsūdzība važās un dzelžos iekaltajai, ar cietumu un trūdu smaku piesātinātajai kapitālistiskajai iekārtai. Pārbraucis uz dzīvi Padomju Savienībā, rakstnieks šo līniju turpina stāstu krājumā *«Portfelis un valgs»* (1933.).

Vēl minams J. Eiduka stāsts *«Jons Vucans»* krājumā «Revolucionārais tribunāls» (1930.), kur atmaskotas pelēko baronu mahinācijas, ekspluatējot kalpus buržuāziskajā Latvijā.

Maz izvērsta stāstā risinātā *tautu draudzības tematika.* Tā A. Ceplis pilsoņu kara tematikai veltītajos stāstos krājumā «Lietuvēs» (1930.) neieslēdzas tikai latviešu strēlnieku cīņu tēlojumā, bet rāda arī Maskavas, Odesas un Doņecas kaujiniekus. Stāstā «Sarkanās Vedingas karogs» rādīta vācu un krievu strādnieku radošā sadarbība un draudzība. Šai tematikai pieskaitāmi arī O. Rihtera stāsts *«Mežs»* (1934.) un K. Rasona[1] īsie stāstiņi par Kazahstanas ļaužu dzīvi *«Džumašs»* un *«Šaitanplīte».*

Kā atsevišķa tematiska grupa izdalāms *zemnieka-kolonista dzīves notēlojums.* Materiālu tam rakstnieki papilnam smeļ latviešu koloniju zemnieku dzīvē. Viņus ietekmē arī nacionālās literatūras tradīcijas, jo latviešu literatūra jau no pašiem tās sākumiem bijusi zemnieku dzīves attēlotāja.

Latviešu koloniju zemnieka dzīves notēlojums ir svaiga tematika latviešu literatūras vēsturē, jo agrāk rakstnieki parasti tēlojuši pašmāju zemniecību. Pie tam buržuāziskie un sīkburžuāziskie rakstnieki nespēja sniegt objektīvu un šķiriski izturētu zemnieku dzīves vērtējumu.

---

[1] *Kārlis Rasons* (1904.—1931.) dzimis Cēsu apriņķa Patkules pagastā Apmeklējis Madonas vidusskolu, vēlāk strādājis par ierēdni. Padomju Savienībā, uz kurieni emigrē 20. gadu beigās, Rasons strādā Penzā un Kazahstanā. Viņš bijis laikrakstu «Sibīrijas Cīņa» un «Latviešu Zemnieks» līdzstrādnieks. K. Rasons pazīstams arī kā feļetonists un satīriķis.

Latviešu padomju stāstinieki galvenokārt pievērsušies šķiru attieksmju saasināšanās, atsevišķu ģimeņu sairšanas un jauno sociālistisko attiecību nostiprināšanās jautājumiem latviešu kolonijās kolektivizācijas sagatavošanas un norises periodā.

Vienā stāstu daļā priekšplānā izvirzīti kultūras celtniecības jautājumi latviešu kolonijās pirmajos gados pēc pilsoņu kara — skolu un patversmju ierīkošana, zinātnes propaganda un cīņa pret visāda veida aizspriedumiem cilvēku apziņā (Sudrabu Edžus «Purva tvaikos», 1925. un citi stāsti). Citos atklāta latviešu zemnieka-kolonista tieksme pēc privātīpašuma un cīņa par zemi Krievijas vidē. Šai ziņā raksturīgs Eduarda Salenieka stāstu krājums «Rudzu puķes» (1924.). Rādot mantkārību, reliģiozitāti, amorālismu un citus vecās dzīves izpausmes veidus, rakstnieks saredz arī apzinīgus un progresīvus cilvēkus.

K. Jokums stāstu krājumā «*Maize*» (1931.) risina lauku sociālisma celtniecības tematiku. Tā ietver kā kolektivizācijas sākuma posma tēlojumu, tā nikno šķiru cīņu atspoguļojumu sakarā ar budžu kā šķiras likvidāciju. Pilsētas sociālisma celtniecības tematikai veltīts A. Cepļa garais stāsts «*Sarkanās Vedingas karogs*» (1935.). Attēlojot bijušo frontinieku, kā partijas komitejas sekretāra Vaivara un citu cīņu par zemes industrializāciju un darba ražīguma kāpināšanu, rakstnieks atklāj padomju strādnieku pašaizliedzīgo patriotisko rīcību un darba varonību.

Dažos stāstos risināti sadzīves jautājumi (A. Cepļa «Lādētāji», 1926., «Lietuvēs», 1930.), rādot padomju cilvēka augsmi sociālistisko sadzīves normu ietekmē.

Tomēr virkne aktuālu sociālisma celtniecības uzdevumu mākslinieciski pilnvērtīgi stāstā netiek atrisināti. Pārliecinošāk un veiksmīgāk tas darīts apraksta žanrā.

20. un 30. gados stāsts kļuvis par vadošo latviešu padomju prozas žanru. Tajā risinātā tematika liecina par latviešu padomju rakstnieku partejisku pieeju savam daiļrades uzdevumam. Neiegrimstot temas sīkumainībā, bet priekšplānā izvirzot galvenos jautājumus tautas cīņu vēsturē un partejiski tos risinot, šie rakstnieki rada sabiedriski aktuālu un iedarbīgu mākslu.

Vienai stāstu daļai (O. Rihtera, K. Jokuma un citu prozā) ir dokumentāls raksturs. Tie saista ar vēsturisko patiesīgumu un autoru objektivitāti tēlojumā.

Nereti revolucionārajās cīņās bagātīgi iegūtais pieredzes materiāls iestrādāts atmiņu stāsta formā (J. Straujāns, A. Kadiķis-Groznijs, A. Ceplis), vēstījumā iestarpinot publicistiskā stila elementus.

Dažiem A. Cepļa un K. Jokuma stāstiem raksturīgas neparastas situācijas un asi konflikti, kas prasa ātru orientāciju un izšķirīgu rīcību, tādējādi sekmējot tēla pilnīgāku atklāsmi. Koncentrētais un sižetiski spraigais vēstījums te stāstu tuvina novelei.

Mākslinieciskā *apraksta* žanrā par padomju ļaužu panākumiem sociālisma celtniecībā veiksmīgi stāsta K. Jokums, E. Durevskis, A. Ceplis, L. Lorencs, E. Mize, V. Ziedainis un citi.

Alvils Ceplis aprakstu krājumā *«Traktori — rudzupuķēs»* (sarakstīts no 1930. līdz 1932. g.) tēlo kolektivizācijas sākuma posma parādības lauku dzīvē. Rakstnieks galvenokārt propagandē sociālisma sasniegumus, rāda kolektīvās saimniecības priekšrocības pretstatā individuālajai, bet maz runā par pretrunām sabiedriskajās attiecībās šai posmā.

Par latviešu kolhozu dzīvi raksta arī K. Jokums. Aprakstu krājumā *«Saule graudos»* (iznāk 1935. g.) attēlota latviešu kolonistu dzīve Baškīrijā. K. Jokuma aprakstos asi izjūtamas laikmeta pretišķības. Padomju iekārtai sveši elementi cenšas sabotēt labības sagādi kolhozos, apmelot padomju darbiniekus un pat terorizēt tos. Viena no K. Jokuma kā aprakstu autora stiprajām pusēm meklējama pārliecinošā tēlu zīmējumā. Tādi viņa aprakstos ir padomju varas ienaidnieki Kadegs un Kumerdanks, tādi ir jaunās dzīves cēlāji un padomju aktīvisti Gailis, Bērziņš, Jēgers un citi.

Par rūpniecības tematiku aprakstus devuši V. Ziedainis, E. Mize, L. Lorencs un citi. Viņu aprakstos, nereti ar fotografisku precizitāti faktu apgaismojumā, rādīts jaunais, no kapitālisma aizspriedumiem atbrīvotais strādnieku šķiras pārstāvis.

20. un 30. gados aizsākas arī latviešu padomju *romāna* attīstība. Lai gan pati vēsturiskā īstenība rakstniekiem devusi

bagātīgu materiālu, tomēr pilnībā tas netiek izmantots tā, kā to ļauj žanra iespējas: trūkst episki izvērstu lielāku mākslas audumu.

Sekmīgi attīstās sociālais romāns. Tajā vērojama vēsturiska tendence, jo rakstnieki vielu smeļ tuvākā vai tālākā vēsturisko cīņu pagātnē. Tā bijušais politiskais emigrants S. Berģis, labi pazīstot tēlojamo vidi un laikmetu, savā romānā *«Ziemeļu pionieri»* (1920.) pārliecinoši rāda Amerikas mežstrādnieku mošanos revolucionārajai cīņai šī gadsimta sākumā. Viņš blakus Linardam Laicenam un Arnoldam Grantam ir redzamākais kapitālistisko valstu strādnieku dzīves tēlotājs šī perioda latviešu padomju literatūrā.

L. Laicens romāna *«Limitrofija»* I daļā (1935.) dod politiski asu latviešu sociāldemokratijas atmaskojumu un rāda darbaļaužu cīņu pret fašismu.

Latviešu lauku jaunatnes revolucionārajai izaugsmei un izlūku cīņām pilsoņu kara posmā veltīts O. Rihtera romāns *«Meži šalc»* (1936.).

Latviešu padomju romāna sākumos nozīmīgs ir Alvila Cepļa devums. Nepabeigtajā romānā *«Kalpi»* (I daļa iznāk 1933. g.) viņš rāda latviešu kalpu dzīvi Krievijas buržuāziski demokratisko revolūciju periodā. Daudz attālāku laika posmu A. Ceplis tēlo romānā *«Zeme»* (I daļa iznāk 1935., bet II — 1936. g.), risinot latviešu zemnieku izceļošanas, jaunu koloniju iegūšanas, šķiriskās noslāņošanās un revolucionizēšanās problēmas.

A. Cepļa romānos ir virkne pārliecinoši veidotu tēlu. Tā, piemēram, tēla psiholoģiskā motivācija labi saskatāma latviešu koloniju budža Caunes raksturojumā viņa romānā «Zeme».

Sīmanis Berģis un Alvils Ceplis savos romānos dod raksturīgas žanra gleznas.

Ārpus latviešu padomju romānistu redzes loka palikuši aktuālie sociālisma celtniecības jautājumi kā pilsētā, tā laukos.

Proza 20. un 30. gados, attīstīdamās sociālisma apstākļos, kļūst par pilntiesīgu padomju literatūras sastāvdaļu. Šo būtisko latviešu padomju literatūras īpatnību pareizi saskatījis arī laikabiedrs V. Knoriņš: «... Krievijas latviešu proletāriskā rakstniecība negrib un nevar kļūt par emigrantu literatūrā... Un ja

viņa ir vēl saistīta ar savu pagātni ar Latviju un ja viņas sakņu viena daļa kaut cik ir Latvijas literatūras vēsturē, tad, no otras puses, savās jaunajās lielinieciskās kultūras formās viņa ir **nākošās Latvijas** proletāriskās rakstniecības paraugs, tās rakstniecības, kura izaugs tad, kad Rīga atkal piederēs tiem, kas viņu ir cēluši, kad Latvija pievienosies jaunās pasaules kultūras vienībai.»[1]

---

[1] *V. Knoriņš,* Dialektiskā materiālisma metode literatūrā un mākslā, Literatūras un kritikas rakstu krājums «Jaunais Laiks», Latvju izdevniecība Maskavā, 1924., 115. lpp.

DZEJA

Latviešu padomju dzeja līdzīgi citiem literatūras žanriem 20. un 30. gados attīstās ciešā sakarā ar laikmeta sabiedriski politisko dzīvi. Vētrainie pilsoņu kara gadi un tautu vēsturē vēl nepieredzētais sociālisma jauncelsmes laiks spārno padomju dzejniekus arvien drošākam un atbildīgākam poētiskās domas lidojumam, arvien patiesākam jaunā padomju cilvēką izjūtu un pārdzīvojumu iemiesojumam dzejas tēlos.

Pilsoņu kara gados, ātri un operatīvi atsaucoties dzīves izvirzītajām prasībām, dzeja kļūst par noteicošo latviešu padomju literatūras veidu. Masu heroismu un revolucionāro trauksmi romantiskā patosa caurstrāvotos pantos apdzied Šalkonis, Astra, Klitija, Pēteris Veinis, Eduards Šillers, kas literatūrā debitējuši jau pirmsoktobra posmā.

Pilsoņu kara gados dzejas, tāpat kā visas latviešu literatūras attīstība lielā mērā saistīta ar latviešu strēlnieku izdevumiem. Tajos publicējas virkne autoru, kas latviešu literatūrā ienāk kopā ar revolūciju. Bez tam iznāk arī atsevišķi vairāku autoru dzejoļu sakopojumi, kā *«Uguns un ziedi»* (1920.) un citi.

Šī posma latviešu padomju dzejnieku kadru kodolu veido revolucionārie cīnītāji, kas savu idejisko pārliecību un uzticību padomju Dzimtenei apliecina ar ieročiem rokās. Jaunās pasaules uzvarošo cīņu savās poēmās apdzied Roberts Eidemanis. Revolūcijas «ugunīgās dienas» slavina Alvils Ceplis un revolūcijas kareivja frontes dzīves ikdienu vienkāršās, skaudri reālistiskās vārsmās tver Kārlis Pelēkais. Himniski pacilāti darba tautas uzvaru sveic Eduards Šmits-Birojs (1891.—1937.), revolucionārs un partijas biedrs no 1913. gada, padomju laikā — žurnālists un iestāžu darbinieks. Strēlnieku izdevumos publicējas arī Kārlis Ozols-Priednieks, Konrāds Jokums, Jūlijs Jūlians un citi.

Vēlākajos gados par latviešu padomju dzejnieku galveno

tribīni kļūst laikraksti «Krievijas Cīņa», «Sibīrijas Cīņa» un «Komunāru Cīņa» (ar 1931. g.), kā arī žurnāls «Celtne». Periodikā publicētie labākie dzejoļi vēlāk ievietoti atsevišķi izdotajos krājumos.

Pēckara laika grūtības rod atspoguļojumu A. Cepļa, K. Pelēkā, E. Šmita-Biroja, P. Lavina un citu dzejā.

Padomju Savienībā no buržuāziskās Latvijas ierodas Arnolds Grants, Linards Laicens, Vilis Āboltiņš un vēlāk arī Pēteris Ķikuts. Liriķu saimi papildina arī tādi talantīgi dzejnieki kā Voldemārs Jākobsons, Kārlis Jākobsons, Kārlis Bergs un citi.

R. Eidemaņa, P. Svira un A. Cepļa dzejoļu sakopojuma «Uguns un ziedi» vāks (1920.)

20. un 30. gados plaši un bagātīgi sakuplo *liriskā dzeja*, savā pamattendencē sabiedriski aktuāla, politiski noteikta un asa. Radoši un mērķtiecīgi tiek attīstītas latviešu revolucionārās dzejas tradīcijas. Paužot nedzēšamu naidu pret revolūcijas ienaidniekiem un veco, kapitālistisko iekārtu, šī perioda liriskā dzeja skan kā padomju cilvēka uzvaras prieka un patriotiskā lepnuma apliecinātāja, kā darba tautas izcīnītās brīvības un Oktobra revolūcijas iekarojumu sargātāja, kā skaistās «komunistiskās rītdienas» vēstītāja. Tādējādi daudzveidīgāk un konkrētāk nekā iepriekšējā periodā latviešu padomju dzejā tagad izskan sociālistiskais ideāls un dzīves revolucionārās attīstības perspektīvas.

Sabiedriskās lirikas attīstībā dominējošais ir *revolucionāro cīņu motīvs*. Tas tverts plašā vēsturiskā aspektā. Romantiskā patosa caurstrāvotos pantos darba tautas heroismu sociālistiskajā

revolūcijā jau 20. gadu sākumā apdzied Roberts Eidemanis, Pēteris Sviris[1], Alvils Ceplis (dzejoļu sakopojums «Uguns un ziedi», 1920.), Pēteris Lavins (krāj. «Vētras spārnos», 1922.). Pārliecinoši šis motīvs izskan Alvila Cepļa dzejā. Ar krājumu «*Mana Maliena*» (1920.) latviešu padomju dzejā pastiprinās lauku proletārieša motīvs. Naidā pret kapitālistisko iekārtu kvēlojošos kalpus dzejnieks nosauc par «saules burvjiem», kas «cirtīs logus un atraus durvis», lai beztiesīgā darba verga dzīvē ieplūstu spirdzinošā brīves saule. Kalpi iet līdzi revolūcijai un ieaug tajā.

Nereti Oktobra revolūcijas slavinājums latviešu, tāpat kā krievu šī perioda lirikā izteikts himniskā pacēlumā, ar revolucionāro lozungu, hiperbolu, metaforu un epitetu palīdzību. Šai ziņā raksturīgs nelielais, bet saturīgais Eduarda Šmita-Biroja dzejoļu krājumiņš «*Es dziedu revolūcijai*» (1921.). Revolūcijas uguns elpā dzimusi dzejnieka kokle un zobens («Mana mūza»), tāpēc tie ir iedarbīgi. Lai arī E. Šmita-Biroja dzejā dominē lozungi un plakāti, tomēr tajos dveš lielo pārvērtību elpa un patiesā cīņu dienu dzīve. Pārliecinoši skan dzejnieka — revolūcijas un partijas aģitatora balss. Revolucionārās domas noteiktības ziņā E. Šmita-Biroja dzeja tuva K. Pelēkā, R. Eidemaņa un A. Cepļa sabiedriskajai lirikai.

Pilsoņu kara posma revolucionārās cīņas, lai gan ne tik izvērsti kā prozā, radušas atspoguļojumu K. Pelēkā, A. Cepļa, R. Eidemaņa un citu dzejā. Kārļa Pelēkā pilsoņu kara frontes dzeja, apkopota krājumā «*Dubļu peļķēs atmirdzoties zvaigznēm*» un izdota 1922. gadā, spilgti izdalās uz visas 20. gadu sākuma latviešu padomju dzejas fona. Tā ir īpatnēja latviešu sarkanā strēlnieka dienasgrāmata, kas stāsta par varonības pārpilno pilsoņu kara ikdienu.

Arī 20. gadu vidū, lai gan mākslinieciski mazāk izteiksmīgi,

[1] *Pēteris Blumfelds-Sviris* (1891.—1943.), partijas biedrs no 1911. gada, aktīvs padomju darbinieks un žurnālists. Pilsoņu kara gadus pavadījis Sarkanajā Armijā, pēckara posmā dzīvojis Maskavā, bijis laikraksta «Krievijas Cīņa», bet ar 1931. gadu — «Komunāru Cīņa» redaktors. Sviris tulkojis Ļeņina darbus latviešu valodā.

revolucionāro cīņu motīvs risināts Eduarda Šillera (krājums «Cīņas un uzvaras dziesma», 1926.), Jāņa Eiduka (krājums «Mītiņrunas», 1926.) un citu dzejā. E. Šillera dzeja pauž domu, ka «ar asinīm un svinu» ielu akmeņos ierakstītais laiks atnesis grandiozas pārvērtības tautas dzīvē. Cīņas naida uguns šķīrusi divas nesavienojamas pasaules — proletariātu un buržuāziju:

Veries platāk, plaisa,
audzi lielāks — naids,
mūsu šķira — sevī nošķiries!
(«*Mūsu šķira*»)

Par latviešu padomju dzejas idejiski tematisko daudzveidību liecina arī *internacionālās revolucionārās cīņas motīva* paplašināšanās. Tā vērojama K. Pelēkā dzejoļu krājumā «*Dzīves dzeja*» (1928.), bet jo sevišķi talantīgā liriķa Arnolda Granta dzejoļu krājumā «*Plakātains vējš*» (1933.). Tematiski A. Granta dzeja tiecas aptvert nozīmīgākās parādības Eiropas strādnieku kustībā, idejiski tā pauž proletariāta nesamierināmo cīņu ar reakciju. Dzejnieks spriegā panta formā sveic visu zemju jauniešus — cīnītājus («Tie, kas uzveiks»), raksta gan par mirstošo sievietirevolucionāri («Sieva uz ielas») un bezdarbniekiem («Pie Borziga vārtiem»), gan vācu strādnieku demonstrācijām Vedingas rajonā («Maija vējš pār Vedingu»).

Internacionālās cīņas motīvs ieskanas arī A. Cepļa (piemēram, «Stāvat par pilsoņkaru»), R. Eidemaņa («Ēriks Šulcs», «Mašīnai ceļu»), E. Šillera (piemēram, «Sargvietā») un L. Laicena («Karš Etiopijā») dzejā.

Viena no raksturīgākajām latviešu padomju dzejas īpatnībām izpaužas *cīņas un darba attieksmju atspoguļojumā*. Arī tajā dzejas daļā, kur apdziedāts mierīgais jauncelsmes darbs, viscaur manāma neseno cīņu dienu atblāzma. Visumā latviešu padomju dzejnieku viņa izjūtu ziņā var salīdzināt ar kaujinieku, kas mierīgajā jauncelsmes darbā iziet ar karavīra šineli plecos. Visspriegākās dzejas rindas K. Pelēkais rod «šautenē un kaltā» («Laikmets»). E. Šillers, runājot par sociālisma celtniecības darbu, padomju dzīvi salīdzina ar grāmatu, kurai sarkani burti, un dienu straujo ritmu — ar lādiņu grāvieniem.

Padomju cilvēka brīvais sociālisma jauncelsmes darbs ir temats, ko risinājuši gandrīz visi latviešu padomju liriķi. Salīdzinot ar iepriekšējo posmu, tā ir jauna tematika latviešu padomju lirikas attīstībā. Tās risinājumā spilgti izpaužas latviešu padomju sabiedriskās lirikas aktualitāte un politiskā mērķtiecība.

Šis motīvs spēcīgi izskan Roberta Eidemaņa dzejā («Zeme un maize smaržo», 1924., «Ejam tālāk uzbrukumā», 1931., un citos dzejoļu krājumos). Savā dzejā R. Eidemanis partejiski stāv «avangarda karognesēja» pozicijās. Dzimst jauna dzīve visur, kur nesen bija karš. Pāri zemnieka galvai jau «liesmo elektrificējies Jaunais Laiks» («Elektrifikācija») un mūrnieks ar ķieģeļu nastu kāpj «laika stalažās augstās». R. Eidemaņa dzeja skaidri pauž sociālisma vienkāršā cilvēka morālo cildenumu, tajā ļoti spēcīgi skan humānistiskā nākotnes stīga. Viņa liriskais varonis, pagātni «sadedzinot naida liesmās», droši dodas komunistiskajā rītdienā («Jaša»). R. Eidemaņa optimistiskās dzīves uztveres pamatā ir atziņa, ka

> šo tiesību mēs iekarojām kaujās —
> par daiļumu un darbu priecāties...

Sociālisma celtniecības motīvs izskan E. Šmita-Biroja («Celtnieku ceļadziesma»), Arnolda Granta («Triecienbrigāžu maršs»), Sudrabu Edžus («Dņeprostrojs», «No kolektīva dzīves», «Ukraina», «Urālos») un citu dzejā. Arnolds Grants (1906.—1942.), partijas biedrs no 1923. gada, dzejoļu krājumā «Plakātains vējš» (1933.) apdzied izturīgo un laikmeta vētrās norūdīto strādnieku šķiru, kas līdzīgi antracītam ir spēcīgas enerģijas avots. Visās šķietami sīkās parādībās dzejnieks redz dzīvi pārveidojošā strādnieka darba izpausmi.

Spēcīgi šis motīvs izskan Kārļa Pelēkā dzejā, ko sava laika kritika pamatoti dēvē par «sociālisma darbdienas» dzeju. Bez skaļa patosa un retorikas K. Pelēkais raksta par sociālistiskās revolūcijas iekarojumu nostiprināšanu darba frontē (krājums «Dzīves dzeja», 1928.), par varonīgajiem padomju ļaudīm, kas ir lepni par savu cīnītāju un celtnieku likteni (krājums «Darbdienas ļaudis», 1931.).

A. Cepļa dzejā (krājumos «Entuziasti», 1931., un «Mani draugi», 1935.) spilgti atspoguļota jaunā padomju cilvēka izaugsme, pārvērtības viņa morālajā un intelektuālajā dzīvē. Šādā aspektā viņa dzejā arī vispirms skatīts un vērtēts sociālistiskās revolūcijas plašais vēriens un nozīmīgums. A. Cepļa liriskais varonis, tāpat kā pozitīvais tēls viņa prozā, ir kapitālistiskās iekārtas noliedzējs un padomju dzīves entuziasts.

Tāpat kā K. Pelēkā, arī A. Cepļa dzejā atbalsojas motīvs par ikdienas darba nozīmīgumu, par lieluma izjūtu darbdienā, par tieksmēm pēc morāli pilnvērtīgas un skaistas dzīves («Par jaunu dzīvi», «Par daiļu dzīvi»). Brīvajā sociālisma celtniecības darbā cilvēks atjaunojas un kļūst par entuziastu.

Sociālisma celtniecības motīvs risināts arī Kārļa Ozola-Priednieka[1] lirikā. Dzejoļu krājumos «Sirdis celtnē» (1931.) un «Mūsu traktori uzbrūk» (1933.) viņš runā par liela vēriena sociālisma celtniecības parādībām. Šai tematikai piekļaujas arī E. Šillera dzejoļu krājums «Uzvaru ceļš» (1933.) un K. Berga krājums «Dzīves pulsi» (1934.). Tomēr šais krājumos trūkst spilgtāka sociālisma celtnieku darba entuziasma iedzīvinājuma. Izteiksmē parasta, ar liriskajā vārsmā bieži vien nepilnīgi iekļautu un poētiskajā uztverē maz pārkausētu materiālu, šī dzeja sociālisma celtniecības procesu pilsētās un laukos tver gluži ārēji.

Sabiedrisko liriku vēl pārstāv Voldemārs Voss, Kārlis Jākobsons, Voldemārs Jākobsons un citi. Visīpatnējākais no viņiem ir Voldemārs Jākobsons. Ar revolucionāru dzīves uztveri un vērtējumu romantiska patosa caurstrāvotajās rindās viņš stāsta, kā austrumi nostājas uz jaunas un kulturālas dzīves pamatiem. V. Jākobsons blakus K. Priedniekam ir *austrumu motīva* iedibinātājs latviešu padomju dzejā. Ar V. Jākobsona, K. Priednieka, kā arī R. Eidemaņa un A. Cepļa dzeju latviešu padomju lirikā ienāk Vidusāzijas kalnu peizāžas.

Runājot par visas lielās Dzimtenes plašumiem, latviešu

[1] *K. Ozols-Priednieks* (1896.—1943.) bijis pastāvīgi aizņemts partijas darbā (biedrs no 1912. g.) gan Tautas Izglītības Komisariātā Maskavā, gan labības sagādes kampaņās Kazahstanā, pazīstams kā žurnālists un publicists.

padomju dzejnieki neaizmirst arī kapitālisma jūgā smokošo mazo Latviju. Savdabīgi šis *dzimtenes motīvs* izskan Voldemāra Jākobsona dzejolī «Divas tēvijas»:

Man šodien divas tēvijas,
Priekš abām tikas mirt un dzīvot,
Tai vienai — lielās darbdienas,
To otru vaj'g vēl cīņā brīvot.

Ar tūkstošiem še darbā es,
Ar tūkstošiem tur — moku ejās,
Ik rīts še jaunu prieku nes,
Ik rīts tur — jaunas sāpes sejās.

Ik rīts, ik vakars vienu teic,
Jel drīzāk celties atkal kājās,
Lai lielo lomu šķēpi veic —
Rod vienu tēviju un mājas.[1]

Šai latviešu padomju lirikas nelielajā atzarē skaidri un pārliecinoši izskan doma, ka katra pilsoņa svēts pienākums ir sekmēt dzimtās Latvijas atbrīvošanas cīņu. Šis motīvs raksturīgs A. Cepļa, P. Ķikuta un citu dzejai.

20. un 30. gados līdzās sabiedriskajai attīstās arī *individuālā lirika*. Tā pa lielākai daļai ir pārdomu un atmiņu dzeja. Tomēr par individuālo liriku to var nosaukt tikai nosacīti, jo to caurstrāvo sociāla tendence. Arī intīmās jūtas, dziļi individuālie pārdzīvojumi labākajā latviešu padomju lirikas daļā nav atrauti no padomju cilvēka sabiedriskās dzīves (piemēram, R. Eidemaņa «Ar tevi un ar zvaigznēm runādamies», «Mātei», «Pirmā vēstule dēlam», P. Ķikuta «Daži vārdi par mīlestību» un daudzu citu dzejoļi).

Par savdabīgu individuālo liriku uzskatāms Arnolda Granta cietuma dzejoļu krājums *«Asfalts»* (1931.). Tanī (sevišķi nodaļās «Asfalts» un «Gurumā») daudz dzejnieka paša dzīvē pieredzētā un izciestā, tā ir sava veida liriska sāpju dienasgrāmata. Tomēr dziļi intīmo izjūtu tēlojumā dzejnieks prasmīgi spējis

[1] Literatūras hrestomātija, III daļa, PSRS Tautu centrālā izdevniecība, Maskavā, 1925., 148. lpp.

iepludināt sabiedriski nozīmīgus vispārinājumus. Krājums skarbi atmasko kapitālistisko iekārtu un pauž cietumnieku revolucionāro pārliecību. Uzsvērdams šīs individuālā un sabiedriskā attieksmes, pats autors krājuma 1931. gada izdevuma pēcvārdā pareizi izsakās: «Šai grāmatā daudz tādu dzejoļu, kurus pilnīgi saprast un novērtēt var tikai nedalīti no pārējiem, — no visa krājuma. Tos nevar izmest, kā nevar izmest iz dzīves nevienu dienu aiz cietuma sienas, nevienu soli, kas mērots kameru asfaltā.» A. Granta dzeja, emocionāli stāstot par cietuma mūriem ar asfalta grīdu, norūda un revolucionizē:

Kas asfaltu
kaut nedēļu,
vienu vienīgu dienu
vērojis kameru lokā...
cīņā par nemiera domu
paliks kā asfaltā liets,
spītīgs
un ciets.

A. Granta dzejai raksturīgi dinamiskas izteiksmes meklējumi. Arī Voldemāra Jākobsona vienā lirikas daļā sastopami individuālie motīvi. Tiem raksturīgs romantisks pacēlums, patētika un dziļi intīms parādību skatījums:

Ja šķindēs zobeni, pieši,
ja aizdegsies lauki un jūras, —
būs jūrās šais manas buras.
Pār laukiem smags, dragājošs iešu,
kā maigs tagad, ziedos sārtos... *(«Nu lai!»)*

20. gadu sākuma lirikā zīmīgi romantiskas izteiksmes līdzekļu meklējumi. Tā Šalkoņa, Astras, Klitijas un citu dzejā sastopama romantiķiem raksturīgā leksika un tēli («zvaigžņu ceļš», «tumša nakts», «saules dēli» u. c.).

Toties jaunākās paaudzes liriķi tiecas pēc oriģinālas izteiksmes, brīžiem nonākot proletkulta ietekmē. Formālistiskie izteiksmes meklējumi reizēm samanāmi P. Veiņa, A. Cepļa, R. Eidemaņa un citu 20. gadu sākuma dzejā. 20. gadu beigās un 30. gados latviešu padomju lirikā raksturīgi brīvu ritmu un pantu meklējumi. Zināmā mērā tie saistāmi ar V. Majakovska

E. Šillers 30. gados

un pārējo krievu padomju liriķu ietekmi.

Latviešu padomju dzejas labākajā daļā emocionāli spriegl un partejiski skaidri atspoguļotas raksturīgākās sociālisma laikmeta cilvēka īpašības un izteikts komunistiskās nākotnes apliecinājums.

Latviešu padomju dzejā jau no pašiem tās aizsākumiem attīstās arī *satīra*. Kā viens no pirmajiem latviešu padomju satīriķiem minams Eduards Šillers, satīriskais pseidonīms Sprunguļu Juris[1]. Viņa satīras šausta buržuāziskās Latvijas dzīves nejēdzības: tās varasvīru ekspluatatorisko un hameleonisko dabu, nekārtības valsts aparātā un pret darba tautu vērsto politiku (krājums «Zeme, kur cilinderus buktē», 1924.). Daļa Sprunguļu Jura satīru, kaut arī bieži vien mākslinieciski nepilnvērtīgā formā, izsmej birokratisma un privātīpašnieciskuma tieksmes, kā arī citas negatīvas parādības padomju ļaužu dzīvē sociālisma celtniecības pirmajos gados.

Mākslinieciski daudz spilgtāks ienaidnieka satīrisks tēlojums dots K. Pelēkā dzejā, sevišķi ciklā par kolhozu dzīvi («Pašportrejas»).

Īpatnējs buržuāziskās Latvijas atmaskojums atrodams Pētera Svira satīrisko dzeju krājumā *«Politiskie pamfleti par dzimteni»*,

[1] *E. Šillers* dzimis 1890. gadā, partijas biedrs no 1907. gada, par revolucionāro darbību vairākkārt arestēts un izsūtīts uz Sibīriju. Sākot ar 1906. gadu, E. Šillers publicējies vairākos laikrakstos un žurnālos («Jaunā Dienas Lapa», «Dzīve», «Dadzis», «Lietuvēns» u. c.), padomju laikā rediģējis satīrisko kalendāru «Tekošais moments».

(1925.). Buržuāziskā Latvija ir «brīvā vergu dzimtene», kur pats autors nostaigājis «suņa ceļu» un kur kalps aprok dienas saimnieka laukā («Dēls stāsta»). Dzejnieks atradis ceļu uz «plašāku dzimteni», tāpēc agrākajā var atgriezties tikai ar «svina lietu». Satīriskas ievirzes dzejoļus rakstījuši arī Sudrabu Edžus («Darba rūķa tēvreize Baltlatvijā», «Baltlatvijas vanckariem» u. c.), A. Ceplis, K. Jokums un citi.

Lai gan latviešu padomju satīra attīstās kā politiski mērķtiecīgs un ass cīņas līdzeklis, tomēr tajā izmanāma zināma tematiska vienveidība. Ārpus satīriķu redzes loka palikuši daudzi jo daudzi sadzīves un morāles jautājumi asās šķiru cīņas posmā.

Te nepieciešams norādīt uz kādu ļoti būtisku vienas latviešu padomju liriskās dzejas daļas īpatnību — tās tieksmi uz sižetisko dzeju. Šī tendence ir kopējā padomju literatūras attīstības procesa nosacīta. Padomju rakstnieki, attēlojot daudzveidīgo un revolucionārajām pārvērtībām bagāto sociālistisko īstenību, nevar ierobežoties tikai mazās formas darbos. Arī liriskajā dzejā, cenšoties salīdzināt tagadni ar pagātni, tiecoties arvien daudzpusīgāk un pilnīgāk izteikt liriskā varoņa izjūtas, nemanot ieplūst sižetiskie un citi episkajai dzejai raksturīgie elementi (piemēram, K. Pelēkā dzejoļu krājumā «Darbdienas ļaudis», A. Cepļa «Entuziasti», K. Priednieka dzejoļu ciklā «Kaujās par padomju kviešiem» un citu autoru darbos).

20. un 30. gados var runāt arī par latviešu padomju *liroepiskās dzejas* izveidi, sevišķi poēmas žanrā. Te minams Roberta Eidemaņa poēmu krājums *«Neapturams gājiens»* (1925.). Poēmā «Pēterpils» R. Eidemanis apdzied Pēterpils vēsturisko slavu līdz pat Oktobra dienām. Tēlaini un emocionāli uzrakstīta viena no labākajām R. Eidemaņa sociālajām poēmām — *«Sirmgalvis»*, dodot poētisku vienkāršā darba cilvēka cildinājumu. Sirmgalvis ir «varonis bez varoņa vārda»: viņa pirkstos gadu desmitiem grauzušies metala pelni un viņa plecus spiedis trūkums un bezdarbs. Lai gan vairākās R. Eidemaņa poēmās («Dievs ir viens», «Priekšpilsēta pilsētā», «Maskava» u. c.) nepietiekami izveidots sižets un tēli, tomēr tās patiesīgi vēstī par revolūcijas laikmetu, kas «liels kā teiku milzis» un māca saredzēt, «kā vecā ieaug jaunais».

P. Ķikuts 30. gados

Mākslinieciski neizveidota ir celtniecības temai veltītā P. Svira poēma *«Metala gads»* (1926.).

Latviešu padomju poēmas attīstībā nozīmīgs ir Pētera Ķikuta (1907.—1938.) devums. Jau dzīvodams buržuāziskajā Latvijā un strādādams par kantoristu un žurnālistu Rīgā, viņš saraksta dzejoļu krājumus *«Balti torņi melnā naktī»* (1927.) un *«Asie lūzumi»* (1928.). Bez tam nozīmīga ir poēma *«Mašīna»* (1930.), kur viņš ne tikai apdzied kapitālistiskās pasaules tehnisko progresu, bet arī izvirza prasību mašīnas atdot darbaļaudīm. Dzīvodams Padomju Savienībā (ar 1932. g.), P. Ķikuts uzraksta poēmu *«Mans kameras biedrs»* (1935.). Tajā pārliecinoši tēlots krievu biedra Iļjas Brjusova ceļš uz revolucionāro cīņu un Komunistisko partiju. 1936. gadā iznāk viņa dzejoļu krājums *«Tilts»*.

Poēmas žanrs latviešu padomju liroepiskās dzejas sākumos vairāk nozīmīgs ar jaunu, sociālisma attīstības tendencēm atbilstošu saturu un tēliem, kamēr izteiksmes līdzekļi visumā ņemti no latviešu pirmspadomju poēmas.

*

Latviešu padomju dzejas estētisko vērtību avots ir cīņām un uzvarām bagātā padomju īstenība. K. Pelēkais jau kauju dienās deklarē, ka ir skaisti dzīvot revolūcijas vētru laikā. «Skaists un apsološs šis grūtais laiks,» atzīst arī R. Eidemanis. Izaugdama no dzīves un attīstīdamās ciešā sakarā ar laikmeta sabiedriski politiskajiem apstākļiem, šī perioda dzeja kļūst par nozīmīgu latviešu padomju literatūras sastāvdaļu. Tajā daudz spēcīgāk un mākslinieciski dziļāk nekā prozā risināta sociālisma celtniecības tematika.

DRAMATURĢIJA

20. gadu sākumā Padomju Krievijas pilsētās darbojās vairāki latviešu teātri: Latviešu teātris-studija (1920.—1922.) un Latviešu aģitteātris (1921.—1922.) Maskavā, Pēterpils Latviešu dramatiskais teātris, Vitebskas Latviešu strādnieku teātris (1921.), Pleskavas Latviešu aģitteātris. Ar bēgļu reevakuāciju uz Latviju un ar nepa perioda iestāšanos šo teātru darbība izbeidzās. Par skatuves dzīves centriem kļuva latviešu klubi, kuru skaits Padomju Krievijā 20. gados bija ievērojams. Maskavā latviešu teātru dzīve kopš 1922. gada koncentrējās ap Centrālo latviešu klubu, ko vēlāk nosauca P. Stučkas vārdā. Tur darbojās amatieru kolektīvs pieredzējušu režisoru vadībā. Ļeņingradā tāds centrs bija Latviešu izglītības nams.

Uz klubu skatuvēm izrādīja A. Upīša, L. Paegles, L. Laicena, R. Blaumaņa, J. Pētersona, J. Linduļa lugas, bet galveno vietu repertuārā ieņēma latviešu padomju rakstnieku darbi — E. Šillera, A. Ziediņa, E. Salenieka, E. Burnevica u. c. lugas. Tās rakstīdami, autori rēķinājās ar klubu vajadzībām un iespējām. Ar savu daiļradi tie centās kalpot sociālistiskās dzīves jauncelsmei, atsaukties uz aktuālajiem jautājumiem, audzināt masas komunisma garā. Lugām netrūka partejiskuma, aģitējoša spara, bet par dramatiskā veidojuma māku toreiz daudz nerūpējās, tāpēc vairumam darbu bija īss mūžs.

1919. gada beigās Maskavas latviešu jauniešu grupa bija nodibinājusi dramatisku studiju «Skatuve» J. Vahtangova audzēkņa un vēlākā Vahtangova teātra direktora Osvalda Glāznieka vadībā. Sistemātiskā, mērķtiecīgā darbā auga saliedēts, spējīgs kolektīvs. B. Lavreņeva «Lūzuma» spilgtais iestudējums 1927. gadā liecināja par nopietniem mākslinieciskiem sasniegu-

Teātra «Skatuve» afiša

miem. Veidojās jauns profesionāls teātris, kam bija lemts kļūt par latviešu skatuves dzīves centru Padomju Savienībā. Kad 1932. gadā «Skatuvi» pārvērta par valsts teātri, tā iespējas kļuva daudz lielākas. Sākās intensīva, regulāra darba gadi, sniedzot izrādes ne vien Maskavā, bet daudzos Padomju Savienības novados, kur dzīvoja latvieši, — pat Sibīrijas tālumos.

30. gados nostiprinājās arī latviešu skatuve Ļeņingradā un nodibinājās latviešu teātris Smoļenskā. Profesionālo skatuvju sasniegumi labvēlīgi ietekmēja arī dramaturģiju. Lugu autori redzēja ne vien pieaugošās prasības, bet arī plašākas iespējas. Turklāt 30. gados latviešu rakstniekiem vairs netrūka labu paraugu, jo padomju dramaturģija jau bija atradusi drošus idejiski māksliniecisku s pamatus. Tāpēc saprotams, ka 30. gadu vidū varēja rasties tādas nozīmīgas lugas kā K. Jokuma un R. Apiņa «Avantūra», R. Eidemaņa «Vilki» u. c.

Dramaturģijas attīstības sekmēšanai tika rīkoti latviešu lugu konkursi 1929., 1932. un 1936. gadā. Pirmajā konkursā iesniegtas 19 lugas, otrā — 10. Trešajā konkursā godalgotas abas nupat nosauktās lugas.

Saprotams, ka pirmās latviešu lugas, kas parādījās Padomju Krievijā pilsoņu kara beigu posmā, veltītas atskatam uz revolucionāro cīņu un uzvaru, jo neviens cits temats tobrīd nevarēja likties tik nozīmīgs un saviļņojošs kā šis.

Šāds atskats ir, piemēram, Pēterpils latviešu skatuves darbinieka Jūlija Daumanta lugā *«Dzirkstis un liesma»* (1920.).

Lugas pirmie cēlieni rāda strādnieku kustību pirms pirmā pasaules kara, streika uzliesmojumu kādā Rīgas mašīnu fabrikā, streika organizatora Pētera Akmens apcietināšanu. Ceturtajā cēlienā darbība risinās Pēterpilī, kur sākusies Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija. Notiek ielu cīņas, un tanīs piedalās arī Akmens. Latviešu strādnieka rūdītās rokas palīdz kaldināt pasaulvēsturisko revolūcijas uzvaru. Sasniegts ilgu gadu cīņu mērķis.

1921. gadā izdota E. Eferta-Klusā dramatisko fragmentu trijotne *«Kad zibens būs mūsu»*. Arī tanī darbības sākums risinās pirms pirmā pasaules kara, bet turpinājums — Oktobra revolūcijas periodā. Kalpu jauniešus, ar kuriem iepazīstamies sākumā, otrā ainā redzam kā revolūcijas kareivjus kaujā pret baltajiem. No viņu paaudzes nākotnes sapņiem un varoņdrosmes top pamati Padomju Latvijai. Trešajā ainā autors pēkšņi pārsviež darbību nākotnē — desmit gadu pēc Lielā Oktobra — un rāda gaišu sociālistiskās, elektrificētās Latvijas ainu. Lugai ir divas perspektīvas — pagātnē un nākotnē.

Tāpat kā E. Eferts-Klusais, arī citi latviešu padomju dramaturgi uztvēra dzīvi tās revolucionārajā attīstībā, un viņu skatiens vispirmā kārtā pievērsts revolucionārās attīstības mezglu punktiem, kādi bija 1905. un 1917. gada revolūcijas, 1919. gada cīņas Latvijā.

Starp pirmajām lugām, kas veltītas sociālistiskās revolūcijas cīņu dienām, saista uzmanību dzejnieces Astras (L. Dīriķes) pieccēlienu drama *«Uz robežas»* (1922.), kuras darbība notiek 1919. gadā. Bargajā laikā, kad uz dzīvību un nāvi cīnās divas naidīgās nometnes, lugas varoņi atrodas uz vecās un jaunās pasaules robežas. Padomju varas ienaidnieka provinces ārsta Vītola meita Lidija, ar gaišu un godīgu skatienu vērdamās īstenībā, ar kvēlu un drosmīgu sirdi lemdama par savu vietu dzīvē, aiziet no dzimtās vides un pievienojas padomju cīnītājiem. Ceturtajā cēlienā sarunā ar tēvu Lidija saka par komunistiem: «Ne mums, bet viņiem ir taisnība. Ne mēs, bet viņi patiesi mīl cilvēci.» Vēl komunisti Lidijai ir «viņi», bet pēdējā cēlienā viņas «mēs» nav vairs tēvs un tā domu biedri. Lidija tagad saka «mēs» par padomju cilvēkiem, kuru rindās viņa ieslēgusies. Kad

pilsētai tuvojas baltgvardu pārspēks un Lidijas tuvinieki gavilē: «Mūsējie nāk!», viņa atbild: «Nē, tie ir baltie. Man ir jāiet.» Un viņa aiziet kopā ar padomju spēkiem.

Astras lugā pirmo reizi izvirzās jauna tema: cilvēka pāraugšana revolucionāru pārvērtību ietekmē — tema, kas vēlāk padomju dramaturģijā ir tik nozīmīga. Pat visas padomju literatūras apjomā «Uz robežas» ir viena no pirmajām lugām, kur sastopam vēlāk tik nozīmīgu motīvu par kāda vecās inteliģences ģimenes locekļa atšķelšanos no šīs vides un pāreju revolūcijas pusē.

Pēc gadiem Astra atgriezusies pie lugas «Uz robežas» un kopā ar savu vīru Šalkoni izstrādājusi jaunu variantu, kas nav iespiests.

Arī vēlākajos gados latviešu padomju lugās vairākkārt tēlots Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas un pilsoņu kara periods. Tā «Skatuves» aktiera R. Bancana dramā *«Gaiditie un negaiditie»* (1929.) rādītas 1919. gada kauju dienas Latvijā, kad dažas padomju cīnītāju grupas paliek balto aizmugurē un uzsāk partizāņu cīņu. Ka latviešu darbaļaudis ieročiem rokās cīnījušies par padomju varu visas Krievzemes plašumā, atgādina A. Pētersones luga divās ainās *«Pie siena kaudzes»* (1930.). Redzam nepārejamo plaisu, kas šķiru cīņā sašķēlusi Sibīrijas latviešu zemniekus. Turīgie atbalsta kontrrevolucionāros kazakus. Tie vajā un nogalina trūcīgos zemniekus, kas atbalstījuši padomju varu un tagad uzsākuši partizāņu gaitas. Iedegušās cīņas, kurās pretinieki nepazīst žēlastības.

Arvien no jauna dramaturgu uzmanību piesaistīja latviešu strēlnieka tēls. Pirmās lugas par varonīgajiem revolūcijas karavīriem radās 1921. gadā, kad Maskavas latviešu teātri izrādīja J. Jūliana *«Strēlnieka nāvi»* un J. Sudraba (Lāča)[1] *«Sarkano*

[1] *Jānis Sudrabs* (pagrīdes darbā saucies par Mārtiņu Lāci, dzīv. 1888.—1941. g.) dzimis Vecpiebalgā kalpu ģimenē. 1905. gadā iestājies partijā. 1908.—1910. gadā bijis par tautskolotāju, tad aizgājis revolucionārā pagrīdes darbā. Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas laikā Petrogradas Kara rev. komitejas loceklis, no 1918. gada VĀK kolēģijas loceklis. Vēlāk strādājis Padomju Savienībā atbildīgā darbā tautas saimniecības nozarē. Vairāku PSKP kongresu delegāts. Rakstniecībā pazīstams kā lugu autors: «Sarkanais Strēlnieks» (1921.), «Divas pasaules» (1922.), «Krokodiļu asaras» (1922.), «Esi možs!» (1926.), «Valdības krize» (1933.).

strēlnieku». Nedaudz gadu vēlāk bijušais strēlnieks J. Jūlians sarakstīja lugu *«Pirms vētras»* (1924.), kas rāda politisko noslāņošanos strēlnieku vidū Februāra revolūcijas priekšvakarā, asiņaino Tīreļpurva kauju laikā. Pagrīdnieki veic revolucionāru propagandu karavīru vidū. Pretstatā revolucionāriem rādīti nacionālistiski noskaņotie virsnieki-karjēristi.

1928. gadā izdota un izrādīta E. Šillera dramatiskā poēma *«Klints un Akmens»*, kas veltīta «Oktobra revolūcijas pirmajiem cīnītājiem un sargiem — latviešu strēlnieku pulkiem». Lugas varonis Kristaps Klints 1919. gadā cīnās Latvijā pret baltgvardiem, vēlāk latviešu strēlnieku rindās piedalās Perekopa ieņemšanā, bet pēc pilsoņu kara beigām vada padomju rūpnīcu. Pēdējā ainā, kad darbaļaudis svin gaišos padomju valsts desmit gadu svētkus, viņš saka uzrunu strādniekiem. Viņa cīņu biedrs partizāņu gaitās Akmens vēlāk ir drošības iestāžu darbinieks. Diemžēl, lugai «Klints un Akmens» trūkst ciešāka dramatiska samezglojuma, stingri savilkta darbības pavediena, psiholoģiski dziļāka un detalizētāka varoņu raksturojuma. Luga atgādina metu, ne pabeigtu gleznu. Šķiet, ka autors vēršas tikai pie saviem draugiem, bijušajiem cīņu biedriem un to tuviniekiem skatītāju zālē, kam pietiek ar nedaudziem atgādinājumiem, atmiņu momentiem, lai izraisītu pārdzīvojumu. Šādas iezīmes raksturīgas diezgan daudzām 20.—30. gadu latviešu padomju lugām, kas toreiz guva atbalsi, bet vēlāk to vairs nespēja gūt.

Ļeņingradas Latviešu teātrī 1933. gadā pirmo reizi izrādīta J. Eiduka un A. Kadiķa-Groznija «varoņlaikmeta epopeja» piecos cēlienos *«Strēlnieki pagriež stobrus»*. Gadu vēlāk luga iespiesta ar veltījumu: «Jums — nemirstīgajiem — kas pirmie pagriezāt stobrus pret darbaļaužu ienaidniekiem, kas uzvaroši nesāt un nesat Ļeņina karogu kaujās par Vispasaules Komūnu — jums, neuzvaramajiem strēlniekiem, šie tēli un ainas». Atšķirībā no tikko aplūkotās E. Šillera lugas abi Ļeņingradas autori izvēlējušies savam darbam strēlnieku pulku vēstures pirmos gadus līdz Oktobra revolūcijai. Viņi rāda strēlnieku masu pakāpenisko revolucionizēšanos. Šīs masas izslīd no buržuāzisko nacionālistu

ietekmes loka un kļūst par spēcīgu bruņotu sociālistiskās revolūcijas cīņas pulku. Luga «Strēlnieki pagriež stobrus» beidzas ar atsevišķā pulka došanos uz Pēterpili, lai stātos Smoļnija sardzē.

Labākā 30. gadu luga par latviešu strēlniekiem ir K. Jokuma un R. Apiņa *«Avantūra»* (1935.). Autori atteikušies no dramatiskās hronikas formas, kas spriega veidojuma ziņā ir nepateicīga, un izvēlējušies tikai vienu vien, bet toties spilgtu vēstures epizodi — 1918. gada vasaras notikumus Maskavā, kad strēlnieki sagrāva kreiso eseru sacelšanos un atklāja Lokarta sazvērestību. K. Jokumam un R. Apinim izdevies tiklab ievērot vēsturisko patiesību, kā izveidot saistošu, veiksmīgi kāpinātu darbības norisi. Darbība neizplūst, dialogi ir dzīvi un aktīvi, ne mirkli neapstājas dzīvais dramatisma pulss. «Avantūra» liecina par latviešu padomju dramaturgu meistarības izaugsmi 30. gados.

Visas minētās lugas veltītas Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas un pilsoņu kara posmam. Otrs periods, kam rakstnieki pievērsuši dzīvu uzmanību, ir 1905. gada revolūcija. Pazīstamais dramaturgs J. Lindulis, 20. gadu sākumā dzīvodams Padomju Krievijā, sarakstīja lugu *«Slava kritušiem»*, kas veltīta 1905. gada cīnītāju piemiņai. E. Sillers publicējis lugu *«1905. gads»* (1927.). Nozīmīgāka ir S. Berģa četru cēlienu luga *«Riežu pļāvēji»* (1926), kas tēlo muižas kalpu nostāšanos uz revolucionāras cīņas ceļa. Luga apakšvirsrakstā dēvēta par «kalpu atmodu piektajā gadā».

«Riežu pļāvēju» tēlu galerija ir plaša — kalpi, saimnieki, jaunieši, barons, ienīstās cariskās varas pārstāvji. Notikumu centrā ievirzītas trīs kalpu Arumu dzimtas paaudzes. Slīpernieks Jēkabs un pilsētas skolnieks Andrejs ir aktīvāko un drosmīgāko cīnītāju un cīņas organizētāju priekšgalā. Turpretim viņu tēvs Ādams Arums ir savdabīgs un sarežģīts raksturs ar traģisku likteni. Daudz cietušais kalps jūt neremdināmu naidu pret muižu un gaida, ka nāks bībelē solītā atriebības stunda, tic, ka tā ir jau tuvu un ka pats dievs sodīs netaisnību, ko cieš nomāktā tauta. «Tas kungs viņus iznīcinās,» viņš tic. Naidā pret visas netaisnās iekārtas pārstāvi — muižu viņš saprotas ar savu revolucionāro dēlu, sacīdams: «Lai viņi tūkstoškārt nolādēti!» Bet

Skats no S. Berģa lugas «Riežu pļāvēji» teātrī «Skatuve»

bruņotā cīņa viņam nav pieņemama, tāpēc viņš pārmet dēlam: «Tu sacelies pret dieva prātu!» Ādamam, kas ieaudzis uzskatos, ka «mēs esam nevarīgi zemes tārpi», ir grūti aptvert jauno, drosmīgo evaņģēliju, ko pauž viņa dēli: «Mēs esam šīs zemes valdnieki.» Kad sākas sacelšanās, Ādams gan dodas līdzi cīnītājiem, bet ar bībeli rokās. Asiņainā revolūcijas apspiešana sarārda viņa ilūzijas un izraisa iekšēju lūzumu. Kā varonis viņš krīt līdzās savam dēlam. Cīnītāju vīrišķīgā bojā eja soda ekspedīcijas laikā piešķir lugas nobeigumam traģisku izskaņu.

«Riežu pļāvējos» tvertās vielas nopietnība un svars, konflikta smagums, autora lieliskā dzīves pazīšana, tēlu raksturīgums — tas viss paceļ S. Berģa lugu pāri daudzām citām, piešķir tai plašu vērienu, kam ir vairāk episks nekā dramatisks raksturs. Autors maz ievēro skatuves darbības īpatnējās prasības, viņa personu runas ir garas un gausas, paņēmieni naturālistiski. Kad «Skatuve» 1934. gadā uzņēma «Riežu pļāvējus» savā repertuārā, autors sadarbībā ar teātri izdarīja lugā grozījumus, lai tā kļūtu skatuviskāka. Šis variants nav iespiests.

Laukos risinās arī Jāņa Straujāna trīscēlienu lugas *«Jau pagājusi baigā nakts»* (1935.) darbība. Virsrakstam izlietota 1905. gada revolucionāru vidū populārās Georga Hervega «Jātnieku dziesmas» pirmā rinda. Lugas sākumā pagrīdnieki, hektografēdami proklamācijas, dzied šo P. Blaua tulkoto dziesmu par drosmīgajiem jātniekiem, kas rītausmā dodas kaujā, skaidri zinādami, ka tos gaida nāve:

Jau pagājusi baigā nakts,
Mēs jājam klusi, kaps jau rakts,
Un nāve klāj jau šķirstu...

Vairāki no viņiem iet bojā soda ekspedīcijas dienās, daži kļūst par «meža brāļiem». Straujāna lugas pēdējais cēliens notiek 1906. gadā Rīgā. Lauku un pilsētas proletariāta cīņas sasaistās.

Tāpat no laukiem uz pilsētu pārvietojas R. Eidemaņa lugas *«Vilki»* darbība, kas notiek gados pēc 1905. gada revolūcijas. Zemnieka dēls Eduards Kalnājs atšķeļas no savas dzimtas un kļūst par revolucionāru cīnītāju pilsētas proletariāta rindās. «Vilki» — viens no izcilākajiem latviešu padomju dramaturģijas sasniegumiem 30. gados (sīkāka analize šī sējuma nodaļā, kas veltīta R. Eidemanim).

Pagātne parasti interesējusi pirmos latviešu padomju dramaturgus tikai tiktāl, ciktāl tā bijusi tieši tveramām saitēm saistīta ar to īstenību, kuras liecinieki un līdzveidotāji bijuši viņi paši.

Vienīgais mēģinājums dramatiskā darbā ielūkoties senāko gadsimtu vēstures notikumos bija Klitijas[1] vājā traģēdija dzejā *«Steņka Razins»*, kas sarakstīta Rēzeknē 1919. gada novembrī, bet iespiesta Maskavā 1924. gadā.

Jaunās, augošās latviešu padomju dramaturģijas kaujinieciskā ievirze vistaustāmāk izpaužas lugās ar aktuālu, laikmetīgu tema-

[1] *Klitija* (Alvīne Skuja, 1892.—1931. g.) dzimusi Alūksnes pag. Pirmie dzejoļi iespiesti 1910. gadā. No 1917. gada partijas biedre. 1922. gadā no buržuāziskās Latvijas, kur bija apcietināta, izraidīta uz Padomju Savienību. Dzejniece ir triju lugu («Sulamite», 1921., «Komunisma briesmas», 1923., «Steņka Razins», 1924.) autore. Par Klitiju sk. K. Preisa rakstu Daugavpils Valsts pedagoģiskā institūta «Rakstos» I, 1958.

Skats no R. Eidemaņa lugas «Vilki» teātrī «Skatuve»

tiku. Tās ir cīņas lugas — cīnītājas par sociālistiskās sabiedrības jauncelsmi, pret tās ienaidniekiem, ko šīs lugas apkaro satīras līdzekļiem.

Satīriskas ir visas tā laika lugas par buržuāzisko Latviju, kā, piemēram, E. Šillera *«Konspiratīvais dzīvoklis»* (1922.), *«Gudrais Ēzelmanis»* (1923.), *«Kaķpēdiņš un Vabulīte»* (1925.), Klitijas *«Komunisma briesmas»* (1923.), K. Jokuma *«Cilvēks bez krekla»* (1929.), J. Sudraba *«Valdības krize»* (1933.). Tie ir it kā feļetoni dramatiskā formā, kas zobojas par buržuju un viņu kārtības sargu bailēm no komunisma, par tenkām, ko tie pauž par Padomju zemi, par buržuāziskās Latvijas mietpilsoniskumu.

Uz klubu skatuvēm labprāt izrādītā E. Šillera komēdija «Kaķpēdiņš un Vabulīte» pieslejas K. Skalbes pasakai «Kā es braucu Ziemeļmeitas lūkoties», kuras teksts daļēji izmantots. Galvenie tēli — Ziemeļmeitas meklētājs Kaķpēdiņš, Labsirdīgais un Vabulīte. Labsirdīgais cenšas apklusināt jaunekļa ilgas pēc tālēm, jo tālāk vairs neesot kur iet. Miera un pieticības mala

esot augstākais kalns, Vabulīte esot pati meklētā Ziemeļmeita, bet jauneklis — varonis, kas sasniedzis cīņas mērķi. Un Kaķpēdiņš ļaujas pārliecināties, saderinās ar Vabulīti un iegrimst snaudā kā visi citi. Tāda ir E. Šillera satīra par buržuāziskās Latvijas «demokratijas» pašapmierinātību, par kādreizējo «censoņu» aprimšanu.

Satīriska komēdija par šķiru cīņas ienaidniekiem padomju ļaužu vidū nepa perioda sākumā ir E. Šillera viencēliens *«Republikas labā»* (1925.).

Aktuālu nozīmi 20. gados ieguva lugas par šķiru pretišķībām latviešu kolonijās Padomju Krievijā. Tanīs atmaskota budžu, mācītāju, privāttirgotāju naidīgā nostāja pret padomju varu, komunistiem un komjauniešiem, pret kooperācijas pasākumiem, izsmieta mācītāju un sektantu apmuļķoto ļaužu lētticība. Budži gan visādi sabotē padomju varas pasākumus, gan arī lūko pielāgoties jaunajiem apstākļiem un izmantot tos, lai saglabātu savu stāvokli un turpinātu darbaļaužu ekspluatāciju. Šo lugu izrādes uz lauku klubu skatuvēm sekmēja politizglītības darbu latviešu zemnieku masās. Starp šīm lugām ir jaunā rakstnieka E. Salenieka *«Pretim saulei»* (1924.), *«Sarkanais patērētājs»* (1928.) un *«Fronte bez ložberiem»* (1929.), E. Šillera *«Pēdējais spredikis»* (1926.), M. Kapiņa luga lauku skolām *«Aģitators»* (1929.), E. Burnevica *«Midzenis»* (1929.).

Tie pārveidības procesi, kas risinājās Padomju Savienības dzīvē 20.—30. gados, raduši atspoguļojumu arī tā laika lugās. Kad laukos notika kolektivizācija, asās šķiru cīņas izraisītie konflikti piesaistīja sev dramaturgu uzmanību. Šķiru cīņa latviešu kolonijās kolektivizācijas laikā devusi vielu K. Jokuma 1929. gada konkursā godalgotajai lugai *«Druvu trauksme»*, E. Burnevica lugai *«Žurkas»* (1931.) un K. Alberga lugai *«Salauztā vara»* (1931.). «Druvu trauksmi» un «Salauzto varu» izrādīja «Skatuve». Šais lugās asos pretmetos norobežojas divi sādžu iedzīvotāju slāņi — komunistu un komjauniešu vadītie nabadzīgie un vidējie zemnieki un otrā pusē turīgie zemnieki, dzirnavnieki utt., kas ar visnelietīgākajiem paņēmieniem cīnās pret kolektivizāciju, dedzinādami un ar ieročiem uzbrukdami aktīvis-

tiem, kā, piemēram, strādfaka absolventam Alfredam Kļavam «Druvu trauksmē». Ar noteiktu partejiskumu risināmas tobrīd visasākos un visaktuālākos padomju dzīves jautājumus, šīs lugas, ko izrādīja arī laukos, guva atbalsi. Tomēr tām nav tik lielas idejiski mākslinieciskas gatavības, lai spētu gūt šādu atbalsi arī vēlāk.

Kā redzams, padomju dramaturgi veltījuši daudz uzmanības latviešu lauku dzīves attēlojumam Padomju Savienībā. Daudz mazāk uzmanības tie pievērsuši strādniekam Padomju Savienības rūpnīcās. Vienīgā luga, kas še būtu minama, ir Dzirksteles (K. Ozoliņa) *«Triecienkomplekti»*, ar ko «Skatuve» 1932. gadā atzīmēja Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 15. gadadienu. Autors izvēlējies par darbības vietu kādu tekstilfabriku, kur trieciennieki enerģiski cīnās par plāna paveikšanu. Jauniešu brigāde atklāj pretpadomju elementu organizēto kaitniecību, un naidnieku banda tiek likvidēta.

Kopvērtējumā aplūkojot tās lugas, kas veltītas aktuālākajiem laikmeta jautājumiem, jāatzīst, ka to vidū nav darbu, kas vēl pēc gadiem piesaistītu sev tāpat uzmanību kā labākās tā laika lugas par revolucionāro cīņu vēsturi. Krietnākie sasniegumi 20.—30. gadu latviešu padomju dramaturģijā gūti šo slaveno cīņu gaitu attēlojumā.

KRITIKA

Kritika 20. un 30. gados turpina risināt tos atbildīgos uzdevumus, kas aizsākti jau Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas periodā, kā arī atsaucas jauniem uzdevumiem, ko Komunistiskā partija un tauta izvirza sociālisma celtniecības periodā. Sevišķi asi kļūst jautājumi par padomju literatūras idejiskajiem un mākslinieciskajiem pamatprincipiem, par attieksmēm pret demokratisko literatūru buržuāziskajā Latvijā un attieksmēm pret literāro mantojumu vispār. Latviešu marksistiskajai literatūras kritikai šai periodā nācās iet novatorisku meklējumu ceļu, nereti atspēkojot tās dažādās vulgarizatoriskās un marksismam naidīgās tendences, kas literārajā dzīvē tika ieviestas buržuāziskās ideoloģijas ietekmē, bet bieži arī — aiz nemākulīgas un dogmatiskas pieejas rakstniecības jautājumiem.

Kritikā un literatūras pētniecībā 20. un 30. gados darbojās vairāki latviešu marksistiskās estētikas pārstāvji, kā Ernests Eferts-Klusais, Vilhelms Knoriņš, Roberts Pelše, Pauls Vīksne, Pauls Dauge, Viena, Kārlis Kurons, Anna Zaprovska, Emils Fross, Aina Pērle un citi. Bez tam kritikā (sevišķi ar recenzijām) rosīgi darbojās arī paši rakstnieki, kā Alvils Ceplis, Konrads Jokums, Kārlis Pelēkais, Linards Laicens, Jānis Eiduks.

Viena no svarīgākajām problēmām latviešu padomju literatūras kritikā, jau sākot ar 20. gadiem, ir jautājums par padomju literatūras būtību, tās laikmetīgumu un idejiskumu. Nemitīgi tiek izcelta pareizā doma par sociālistiskās mākslas ciešajiem sakariem ar savu laikmetu, ar dzīvi, par mākslas darbu izziņas vērtību. Rakstnieka uzdevums — pazīt dzīvi, saskatīt tās kopsakarus un virzošās tendences. V. Knoriņš pamatoti atzīst: «Proletāriskā rakstniecība būs par tik liela un stipra, par cik viņas rakstnieki un dzejnieki būs saistīti ar jauno augošo dzīvi, ar

šis dzīves jaunradīšanas darbu.»[1] Dzīve jāpazīst «ne tikai atsevišķās paviršās situācijās, bet visā viņas kopumā», rakstniekam jābūt «pašas strādnieku šķiras un strādnieku valsts organizētājam»[2]. Šāda kritikas nostāja atbilda aktuālajām laikmeta prasībām. Tā pareizi orientēja dzejniekus neierobežoties tikai ar notikumu paviršu reģistrēšanu un apjūsmošanu, kas zināmā mērā bija attaisnojama heroiskajās revolūcijas dienās, bet gan pievērsties dziļām un vispusīgām dzīves īstenības studijām, lai ar saviem darbiem sekmētu to uzdevumu veikšanu, kas visas tautas un valsts dzīvē saistīti ar pāreju uz mierīgu atjaunošanas un jauncelsmes darbu. Tā E. Eferts-Klusais, vēršoties pret abstrakcijām un patukšo patosu vienā latviešu padomju dzejas daļā 20. gadu sākumā, norāda, ka sociālisma jauncelsmes darbs atšķirībā no cīņu lirikas «prasa savu dzeju, kur gribas konkrētības un reālības, kur gribas taisni sava darba rituma un muzikas»[3].

Atzīmējami R. Pelšes raksti («Māksla un proletāriskā revolūcija»[4], «Padomju mākslas demonstrācija»[5] u. c.) padomju mākslas propagandēšanā.

Apskatāmajā periodā redzamas arī meklējumiem pilnās latviešu padomju kritiķu augšanas grūtības. Pareizi vēršoties pret vulgāru proletāriskās un buržuāziskās ideoloģijas attieksmju izpratni, pret tendenci formālistiskos atribūtus uzdot par sociālistiskās mākslas jauniem meklējumiem, viena latviešu kritiķu daļa tomēr nonāca krievu kreisfrontnieku un proletkultiešu uzskatu ietekmē tieši tais jautājumos, kur izpaudās šo novirzienu pārstāvju kļūdainās koncepcijas. Tā latviešu kritikā, sevišķi 20. gados, diezgan bieži tiek cilāts jautājums par viena vai otra

---

[1] *V. Knoriņš,* Dialektiskā materiālisma metode mākslā un kritikā, Literatūras un kritikas rakstu krājums «Jaunais Laiks», Latvju izdevniecība Maskavā, 1924., 115. lpp.

[2] *V. Knoriņš,* Māksla jaunajā strādnieku kultūrā, «Krievijas Cīņa», 1923., 105.

[3] *Klusais,* Proletariāts un dzeja, «Krievijas Cīņa», 1922., 30.—31.

[4] «Celtne», 1933., 1.—2.

[5] Turpat, 7.

rakstnieka «proletārisko» vai «neproletārisko» izcelšanos, atsevišķas kļūdas viņu darbos tieši saistot ar viņu sociālo cilmi. Pareizi saskatot galveno rakstnieku kadru papildinājumu proletariāta jaunajā paaudzē, daļa kritiķu pārāk kreisi un nihilistiski izturējās pret sīkburžuāziskajiem rakstniekiem.

Šī kreisuma tendence sevišķi spilgti izmanāma to latviešu rakstnieku vērtējumā, kas dzīvoja buržuāziskajā Latvijā. Tā Pauls Vīksne vairākos rakstos («Virzieni un nogrupējumi jaunākajā Latvijas rakstniecībā»[1], «Par Ļeņinisko posmu latvju proletrakstniecības attīstībā»[2], «Pereverzevisma elementi latvju proletāriskās rakstniecības teorijā un kritikā»[3], «Latvijas sociālfašistiskās rakstniecības kontrrevolucionārā loma»[4] u. c.) pareizi kritizē «Trauksmes» un citu grupu rakstnieku idejisko nenoteiktību, tomēr neatzīst par vajadzīgu viņus ietekmēt un audzināt. Viņš nepamatoti runā pat par Andreja Upīša atiešanu no proletāriskās revolūcijas, kā arī par viņa «mākslinieciskо pagrimšanu». Rakstā «Latvijas sociālfašistiskās rakstniecības kontrrevolucionārā loma» par «sociālfašistisku» autors kvalificē gandrīz vai visu demokratisko literatūru Latvijā.

Ļeņingradas Proletārisko Rakstnieku Asociācijas Latsekcijas biedriem (J. Eiduks, A. Kadiķis-Groznijs, J. Turks-Loja) bijis objektīvāks un vēsturiski tālredzīgāks tvēriens minētajā jautājumā. Viņi pretēji Maskavā dzīvojošo P. Vīksnes un citu uzskatiem 30. gadu sākumā nenostājās vis naidīgās cīņas pozicijās pret A. Upīti, A. Kurciju un trauksminiekiem, bet centās objektīvi novērtēt šo rakstnieku darbību.

Daži kritiķi, kā Ķencis Šabraks un Aina Pērle, bija nokļuvuši īslaicīgā krievu profesora Pereverzeva kļūdaino uzskatu ietekmē, tāpēc nepietiekami novērtēja literatūru kā ideoloģiskas cīņas ieroci.

Latviešu kritikas kļūdaino uzskatu pārvarēšanā liela nozīme

---

[1] «Celtne», 1931., 3.
[2] Turpat, 10./12.
[3] Turpat.
[4] Turpat, 1932., 4.

bija VK(b)P CK 1932. gada lēmumam «Par literāri mākslinieciskō organizāciju pārkārtošanu». Šis lēmums ne tikai palīdzēja pārkārtot latviešu padomju rakstnieku darbu uz jauniem organizatoriskiem pamatiem, bet arī atrisināt jautājumu par attieksmēm pret līdzgājējiem literatūras frontē.

Partijas lēmumi orientēja latviešu, tāpat kā visu daudznacionālo literatūru, uz jauniem idejiski mākslinieciskiem uzdevumiem. Arī kritikā rodas orientējoši raksti. Tā liela aktivizējoša loma ir Emila Frosa[1] rakstiem par latviešu padomju dramaturģijas problēmām («Jāpaceļ mūsu dramaturģija»[2], «Mūsu dramaturģijas problēmas»[3], «Par mūsu teātri»[4] u. c.). Autors risina jautājumus par dramaturģijas un teātra lielo un atbildīgo lomu masu izglītošanā un audzināšanā padomju valstī, par pārliecinošu jaunā, sociālistiskās iekārtas cilvēka tēla radīšanu. Vēršoties pret shematismu šķiras ienaidnieka notēlojumā E. Šillera, J. Sudraba un E. Burnevica lugās, kritiķis izvirza arī pareizu prasību pēc vēriena un lieluma teātru darbā: «... gala rezultātā aktiera un visa teātra sniegums lielā mērā būs jāvērtē pēc tā, cik spilgti, spēcīgi, dzīvi un patiesi teātris pratīs sniegt mūsu laikmeta lielo un brīvo personību — mūsu laikmeta lielo varoņu tēlus visā viņu satura bagātībā, bez shematizēšanas un bez novilkšanas uz leju sadzīviskā pelēkumā.»[5]

Viena no būtiskākajām problēmām latviešu padomju kritikā ir daiļrades metodes jautājums. Tā, piemēram, K. Kurons[6] plašā

---

[1] *Fricis Emīls Rozenbahs* (Fross) (1904.—1943.) 30. gados Padomju Savienībā publicējis vairākus nozīmīgus rakstus gan par teātra, gan literatūras vēstures jautājumiem.

[2] «Celtne», 1933., 8

[3] Turpat, 10

[4] Turpat, 1936., 7.

[5] *E. Fross,* Par mūsu teātri, «Celtne», 1936., 7., 538. lpp

[6] *K. Kurons* (1898.—1929.) dzimis Kurzemē, Sēlpils «Treikaiņos». Jau Jēkabmiesta skolā (ar 1912. g.) viņš uzsāk revolucionāro darbību, kādēļ tiek izraidīts trimdā uz Jeņisejas guberņu un vēlāk uz Krimu. Ar 1921. gadu Kurons dzīvo Maskavā un piedalās sabiedriskajā un literārajā darbā, cik to atļauj viņa vājā veselība. Viņš publicējis brošūru «Revolucionārās Krievijas rakstniecība ceļā uz rītdienu», kā arī vairākus rakstus un recenzijas.

rakstā «Mūsu rakstniecības šodiena» («Krievijas Cīņa», 1927., 115.—123.) runā par jaunās latviešu padomju literatūras daiļrades metodes īpatnībām, A. Cepļa un citu dzejā saskatot «aktīvo reālismu». Tas liecina par teorētiskās domas rosmi, par meklējumiem pēc arvien precīzākiem literārā procesa parādību apzīmējumiem. Vēlākajos gados metodes problēmai pievērsušies kritiķi Viena, A. Zaprovska un citi, rodot arvien precīzākus sociālistiskās literatūras metodes apzīmējumus un 30. gados — sociālistiskā reālisma pamatprincipu skaidrojumu. Tā A. Zaprovska[1] vairākos rakstos («Par proletāriskās literatūras jaunrades metodi», «Sociālistiskā reālisma problēma literatūrā» un citos) pareizi runā par vēsturiskās konkrētības un dzīves revolucionārās attīstības perspektīvu nepieciešamību tēlojumā: «Literatūras uzdevums — atspoguļot šo dialektisko dzīves procesu viņa daudzkrāsainībā, viņa īstenības pārdrošībā un reizē ar to rādīt šīs dzīves tālāko ceļu . . .»[2] Autore izvirza arī pareizu prasību pēc žanru dažādības un pēc pilnvērtīga sociālisma celtnieka tēla padomju literatūrā. Trūkums tas, ka kritiķe necenšas novilkt kaut cik saskatāmu robežu starp rakstnieka pasaules uzskatu un viņa daiļrades metodi, pat vēl vairāk — vietumis autore cenšas pat vienādot šos jēdzienus.

Nozīmīgi ir arī kritiķes Vienas[3] atzinumi par tēla indivi-

[1] *Anna Zaprovska* (1901.—1943.), Komunistiskās partijas biedre no 1917. gada, pazīstama arī kā pedagoģe un zinātniskā darbiniece, sevišķi aizrobežu literatūras pētniecībā un popularizēšanā Padomju Savienībā. Nozīmīgākais viņas darbs par šo tematiku «Vācu sociāldemokratijas daiļliteratūra» iznāk 1935. gadā.

[2] Par proletāriskās literatūras jaunrades metodi, «Celtne», 1932., 11./12

[3] *Jūlija Janele-Viena* dzimusi 1894. gadā Valmieras apriņķa Vilzēnu pagastā. Pēc vidusskolas beigšanas strādā par ierēdni. Komunistiskās partijas biedre kopš 1912. gada. Vairākus gadus veikusi partijas pagrīdes darbu Rīgā. 1921. gadā arestēta. 1922. gada decembrī politisko ieslodzīto apmaiņā Janele aizbrauc uz Maskavu, kur viņa beidz universitāti un aspirantūru, strādā par zinātnisko līdzstrādnieci Komunistiskajā Akadēmijā, bet ar 1934. gadu — par žurnāla «Celtne» atbildīgā redaktora vietnieci. Jūlija Janele-Viena gājusi bojā ienaidnieka apmelojumu dēļ. Viņa publicējusi vairākus nozīmīgus rakstus literatūras vēstures un teorijas jautājumos

dualizāciju tipizācijas procesā. Autore atzīst, ka nepieciešams «tēlot cik vien iespējams jutekliski konkrēti, rādīt plastiskos tēlos, lai lasītājs varētu tos it kā sajust, redzēt, dzirdēt, taustīt, rādīt tos visā viņu individuālo izpausmju daudzkrāsainā dažādībā, kur viena parādība nekad nelīdzinās otrai, cilvēks patur visu savu individuālo īpatnību»[1].

Trūkums metodes problēmas risinājumā tas, ka visumā pareizās teorētiskās tezes vāji argumentētas ar konkrēto daiļdarbu materiālu.

Viena no būtiskākajām kritikas īpatnībām saskatāma tās tieksmē aptvert un novērtēt raksturīgākās parādības visā latviešu literatūrā kā Padomju Savienībā, tā buržuāziskajā Latvijā. Parādās kritiskas apceres un recenzijas par buržuāziskajā Latvijā iznākušajām grāmatām un periodiskajiem izdevumiem. Tā apcerē «Rakstniecība un kritika»[2] E. Eferts-Ķlusais kritiski vērtē vairākus žurnālā «Domas» ievietotos rakstus. Vairāki autori dod pareizus demokratiskās un revolucionārās literatūras pārstāvju vērtējumus (P. Dauge «Eduarda Veidenbauma 30 gadu nāves dienai»[3], P. Vīksne «J. Jansons-Brauns — latvju rakstniecības kritiķis»[4], E. Fross «Andrejs Ķurcijs»[5], R. Pelše «Rūdolfs Blaumanis savos darbos»[6], P. Vīksne «Ernests Birznieks-Upīts»[7], E. Fross «Dzejnieks Jānis Sudrabkalns»[8] u. c.). Tādējādi latviešu padomju kritiķi samērā daudz darījuši literārā mantojuma marksistiskā izvērtēšanā un popularizēšanā.

Latviešu padomju kritikā, sevišķi 30. gadu vidū, atrodami nozīmīgi literatūrvēsturiski apcerējumi par E. Eferta-Ķlusā, Sudrabu Edžus, L. Laicena, S. Berģa un citu latviešu padomju rakstnieku dzīvi un daiļradi.

[1] *Viena,* Tipiskuma problēma un latviešu padomju literatūra 1935. gadā, «Celtne», 1936., 2., 117. lpp.

[2] «Krievijas Cīņa», 1924., 18.

[3] Turpat, 1922., 45.

[4] Turpat, 1927., 44.

[5] «Celtne», 1936., 2., 3., 4.

[6] Turpat, 8.

[7] Turpat, 10.

[8] Turpat, 1935., 5

Latviešu kritika centusies vērtēt arī jaunāko krievu padomju literatūru (V. Knoriņš «Piezīmes par visjaunāko krievu rakstniecību»[1], E. Eferts-Kļusais «Maskavas krievu teātris»[2] u. c.). E. Eferts-Kļusais pareizi risina literārā mantojuma jautājumu teātra mākslā, runājot par Šekspīra dramaturģijas izmantošanu uz padomju teātra skatuvēm. Latviešu kritiķi, piemēram, V. Knoriņš rakstā «Ļefs-krezs-blefs»[3], asi vērsās pret formālismu krievu «Kreisās frontes» uzskatos un darbībā.

20. un 30. gados literatūrkritikā aktīvi darbojas arī *Vilhelms Knoriņš* (1890.—1939.). Viņš šai laukā pazīstams jau kopš 1912. gada[4]. Pēc Oktobra revolūcijas V. Knoriņš apmetas uz dzīvi Padomju Savienībā, kur strādā atbildīgā partijas un valsts darbā. Ilgus gadus V. Knoriņš ir Baltkrievijas K(b)P CK sekretārs un VK(b)P CK loceklis, viņš piedalās visos partijas kongresos no VIII līdz XVII. Septiņus gadus viņš strādā Kominternē. Partijas presē V. Knoriņš publicējis daudzus dziļi marksistiskus rakstus par aktuāliem politiskiem jautājumiem, publicējis arī turpat divus desmitus grāmatu un brošūru par politiskām temām.

V. Knoriņš kļūst plaši pazīstams kā nopietns un rūpīgs partijas vēstures pētnieks. Viņš ir Sarkanās profesūras institūta direktors Maskavā, lasa tur lekcijas VK(b)P vēsturē, publicē presē rakstus par šiem jautājumiem, viņa redakcijā 1934. gadā iznāk «VK(b)P īsā vēsture», ko grupa zinātnieku saraksta VK(b)P CK uzdevumā. Par zinātniskajiem darbiem partijas vēstures pētīšanā V. Knoriņam 1935. gadā piešķīra vēstures zinātņu doktora gradu.

Turpinājās arī viņa darbība literatūrkritikā — dažādos izdevumos izkaisīti viņa raksti par latviešu, krievu un baltkrievu literatūru.

Latviešu literatūras marksistiskai izpratnei daudz dod viņa

[1] Darba Kalendārs 1924. gadam

[2] «Krievijas Cīņa», 1924., 28.

[3] Turpat, 1923., 71.

[4] Sk. «Latviešu literatūras vēstures» IV sējumu. Jāpiebilst, ka IV sējuma 99. lpp. V. Knoriņa dzimšanas gads iespiests nepareizi.

Vilis Knoriņš

literatūrvēsturiskie raksti. Nozīmīgākie no tiem sarakstīti krievu valodā — apskats *«Latviešu literatūra»* («Литературная энциклопедия» VI sējumā, 1932.), *«Latviešu literatūra PSRS»* žurnālā «Красная Печать» (1927.), tāpat krājumā «Молодая латышская литература» (1926.) ievietotais raksts *«Mūsdienu latviešu literatūra»*. V. Knoriņš rakstījis arī par J. Raini, A. Upīti un L. Paegli. Atsevišķos viņa rakstos, kas vērtē un analizē latviešu literatūru buržuāziskajā Latvijā, sastopamas arī dažas kļūdainas tezes, pārlieks kreisums.

V. Knoriņš rūpīgi sekojis latviešu padomju literatūras attīstības ceļiem; savos kritiskajos rakstos viņš uzsvēra tās lielos uzdevumus, atbalstīja jaunā satura un formas meklējumus, atklāti kritizēja kļūdas un trūkumus. Latviešu padomju literatūras attīstību sekmēja V. Knoriņa rediģētais almanahs «Jaunais Laiks» (1924.), kas iznāca laikā, kad nebija neviena literāra žurnāla latviešu valodā.

Latviešu padomju kritikā 20. un 30. gados aktīvi darbojās *Pauls Vīksne* (1894.—1941.). Dzimis Jaunjelgavas apriņķī kalpa ģimenē, pēc Valmieras skolotāju semināra beigšanas 1912. gadā viņš kļūst par LSDSP Vidienas organizācijas biedru. 1916. gada pavasarī P. Vīksni kooptē par LSDSP CK locekli. Tā paša gada rudenī viņš iestājas Tērbatas skolotāju institūtā, bet jau nākamajā gadā pilnīgi pāriet partijas darbā. Oktobra revolūcijas laikā P. Vīksne ir XII armijas kara revolucionārās komitejas loceklis, vēlāk milicijas un sarkanās gvardes priekšnieks Cēsīs. No 1919. līdz 1920. gadam viņš rediģē latviešu strēlnieku divīzijas avīzi «Cīņas Balss», pēc demobilizācijas ir VK(b)P CK Latsekcijas atbildīgais sekretārs, piedalās VIII un IX partijas kongresā. 1924. gadā, pabeidzis Maskavas Valsts universitātes Sabiedrisko zinātņu fakultātes Romāņu-ģermāņu nodaļu, P. Vīksne sāk strādāt par latviešu nodaļas vadītāju Rietumtautu Komunistiskajā universitātē. 1933. gadā viņš beidz Sarkanās profesūras institūtu un kļūst par šī institūta direktora vietnieku.

P. Vīksne daudz darījis latviešu strēlnieku vēstures pētīšanā. Lielā mērā tieši viņa iniciatīvai jāpateicas par rakstu krājumu «Latvju revolucionārais strēlnieks» un «Latvju strēlnieku

P. Vīksne

vēsture» iznākšanu. Viņš bija arī viens no šo grāmatu redaktoriem.

P. Vīksnes literatūrkritiķa darbība cieši saistās ar žurnālu «Celtne», lai gan tā sākusies jau pilsoņu kara laikā. Visus deviņus iznākšanas gadus viņš bija «Celtnes» atbildīgais redaktors; te publicēti daudzi viņa kritiskie raksti. Latviešu literatūras attīstībā plašāku ieskatu paver «Celtnē» publicētie raksti «Strēlnieku cīņu attēls latvju rakstniecībā», «Pa sociālistiskā reālisma ceļu», tāpat monografiskie apcerējumi par R. Eidemani, Linardu Laicenu, Sudrabu Edžu. Par pēdējo 1935. gadā publicēta arī P. Vīksnes grāmata *«Sudrabu Edžus. Dzīve un darbs»*.

Vissistemātiskāk no visiem latviešu kritiķiem, kas 20. un 30. gados darbojās Padomju Savienībā, P. Vīksne analizēja literatūru buržuāziskajā Latvijā. 20. un 30. gadu mijā P. Vīksnes rakstos pieaug proletkultismam raksturīgā nihilistiskā attieksme pret «neproletāriskiem» rakstniekiem, kas negatīvi izpaužas viņa darbībā. No kļūdainajiem uzskatiem viņam palīdz atbrīvoties VK(b)P CK 1932. gada 23. aprīļa lēmums un Vissavienības I rakstnieku kongress.

Kā nozīmīgākie no «Celtnē» sastopamiem P. Vīksnes rakstiem jāmin «Latvijas politisko cietumnieku literatūra», «Bezvirzienība un virzienu meklēšana jaunākā Latvijas rakstniecībā», kā arī E. Birznieka-Upīša, M. Rudzīša, P. Rozīša daiļrades vērtējums.

P. Vīksne ir arī vairāku politisku brošūru autors.

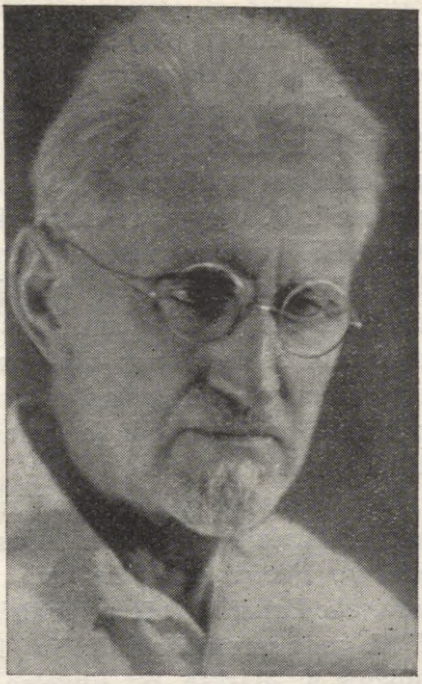

P. Dauge

Vērtīgu ieguldījumu J. Raiņa dzīves un daiļrades pētīšanā sniedzis *Pauls Dauge* (1869.—1946.), viens no tuvākajiem dzejnieka draugiem kopš Jaunās strāvas laikiem. Dzimis Jaunjelgavas apriņķa Saukas pagastā, tautskolotāja ģimenē, P. Dauge sākumā iet tēva pēdās. Viņš pabeidz Irlavas skolotāju semināru un strādā pie tēva par palīgskolotāju. Tomēr drīz aizbrauc uz Berlīni, kur studē zobārstniecību un iepazīstas ar K. Marksa un Fr. Engelsa darbiem. Viņš noorganizē arī nelegālu marksistiskās literatūras iesūtīšanu Latvijā. 1897. gadā pabeidzis Pirmo Maskavas zobārstniecības institūtu, P. Dauge paliek Maskavā, kur strādā savā specialitātē. 1903. gadā viņš iestājas Krievijas SDSP. Cara valdība P. Daugi vairākkārt vajāja par Fr. Engelsa darbu tulkošanu un izdošanu.

Pēc Oktobra revolūcijas P. Dauge turpina strādāt medicīnas laukā. No 1918. līdz 1929. gadam viņš ir KPFSR Veselības aizsardzības tautas komisariāta kolēģijas loceklis, pēc tam pievēršas zinātniskajam darbam. Lielā Tēvijas kara laikā sirmais revolucionārs zinātnisko darbu apvieno ar propagandista pienākumiem. Pēc Latvijas atbrīvošanas no okupācijas jūga P. Dauge atgriezās Rīgā un līdz mūža beigām strādāja LK(b)P CK Partijas vēstures institūtā.

Pirmais plašākais apcerējums krievu valodā par J. Raini ir P. Dauges raksts grāmatā *«J. Rainis — cīņas, mīlas un saules dzejnieks»* (1920.), kur publicēta arī J. Raiņa dzejoļu izlase

krievu valodā. P. Dauge uzrakstījis arī ievadu 700 lappušu plašajai J. Raiņa izlasei, kas krievu valodā 1935. gadā nāca klajā «Academia» izdevumā.

P. Dauges nopelni tomēr daudz lielāki. Viņš ne vien popularizējis J. Raini Padomju Savienībā, bet arī palīdzējis noskaidrot daudzus svarīgus faktus Tautas dzejnieka biografijā. Izcila nozīme ir P. Dauges rakstam «Par to, kas daudziem nezināms», kas 1935. gadā iespiests «Celtnē». Ar P. Dauges komentāriem te publicēts ap 30 J. Raiņa vēstuļu, kas sarakstītas visvairāk laikā no 1910. līdz 1918. gadam. Raksts sniedz bagātīgu materiālu par dzejnieka sabiedriski politiskiem uzskatiem, par viņa dzīvi un darbu emigrācijas gados. Dažas dzejnieka vēstules P. Dauge publicējis krievu valodā jau minētajā J. Raiņa Izlasē, kas iznāca 1935. gadā.

Pauls Dauge daudz rakstījis par revolucionārās kustības sākumiem Latvijā. Rīgā iznākušas arī vairākas viņa grāmatas — *«Biedra Roziņa-Āža piemiņai»* (1941.), *«Par «Jaunās strāvas» laikmetu Latvijā»* (pēc personiskām atmiņām) (1946.), *«1905.—1907. gada revolūcija Latvijā»* (1949.). Latviešu valodā P. Dauge tulkojis K. Marksa, Fr. Engelsa un V. I. Ļeņina darbus.

LITERATŪRA

Latvju strēlnieku vēsture, II, Maskavā, 1934.

Latvijas PSR vēsture, Saīsināts kurss, Rīgā, 1956.

Latvju revolucionārais strēlnieks, Maskavā, I sēj. 1934., II sēj. 1935.

Padomju Latvijas 15 gadi, Rakstu krājums, Rīgā, 1955.

E. Eferts-Klusais, Proletariāts un dzeja, «Krievijas Cīņa», 1922. 30./31

E. Eferts-Klusais, Rakstniecība un kritika, «Krievijas Cīņa», 1924., 18.

E. Fross, Mūsu dramaturģijas problēmas, «Celtne», 1933., 10.

E. Fross, Par mūsu teātri, «Celtne», 1936., 7.

V. Knoriņš, Ļefs-krezs-blefs, «Krievijas Cīņa», 1923., 71.

V. Knoriņš, Māksla jaunajā strādnieku kultūrā, «Krievijas Cīņa», 1923., 105.

V. Knoriņš, Dialektiskā materiālisma metode mākslā un kritikā, Literatūras un kritikas rakstu krājums «Jaunais Laiks», Maskavā, 1924.

K. Kurons, Mūsu rakstniecības šodiena, «Krievijas Cīņa», 1927., 115.—123.

R. Pelše, Māksla un proletāriskā revolūcija, «Celtne», 1933., 1./2.

R. Pelše, Padomju mākslas demonstrācija, «Celtne», 1933., 7.

P. Viksne, Par Ļeņinisko posmu latvju proletrakstniecības attīstībā, «Celtne», 1931., 11/12.

P. Viksne, Pereverzevisma elementi latvju proletāriskās rakstniecības teorijā un kritikā, «Celtne», 1931., 11./12.

P. Viksne, Latvijas sociālfašistiskās rakstniecības kontrrevolucionārā loma, «Celtne», 1932., 4.

Viena, Tipiskuma problēma un latviešu padomju literatūra 1935. gadā, «Celtne», 1936., 2.

A. Zaprovska, Par proletāriskās literatūras jaunrades metodi, «Celtne», 1932., 11./12.

I. Behmane, M. Dombrovska un *G. Sileniece,* Latviešu literatūra Padomju Savienībā (1920.—1940.), «LPSR ZA Vēstis», 1956., 8.

I. Bērsons, Par latviešu revolucionāro literatūru, «Padomju Latvijas Komunists», 1957., 1.

M. Kalve, Pirmie latviešu padomju klubi, «Literatūra un Māksla», 1957., 46.

Z. Pelše, Lielo cīņu dienu literatūra (No latviešu padomju mākslinieciskā apraksta vēstures), «Karogs», 1957., 10.

K. Preiss, Latviešu revolucionārie strēlnieki, Ievads krājumam «Vecie latviešu strēlnieki», Rīgā, 1957.

В. Кнорин, Латышская литература, «Литературная энциклопедия», т. VI, 1932.

В. Кнорин, Латышская литература в СССР, «Красная печать», 1927.

Очерк истории латышской советской литературы. Академия наук СССР, Институт мировой литературы имени А. М. Горького и Академия наук Латвийской ССР (Институт языка и литературы). Латвийское Государственное издательство, Рига 1957.

Очерк истории русской советской литературы, I. М. 1955.

Э. Сокол, Латышская советская поэзия в 20—30-х годах, Известия Академии наук Латвийской ССР, 1959, 4.

TREŠĀ DAĻA

LATVIEŠU LITERATŪRA BURŽUĀZISKAJĀ LATVIJĀ

LAIKMETA SABIEDRISKI POLITISKIE APSTĀKĻI ○ LATVIEŠU KULTŪRAS UN MĀKSLAS DZĪVES ĪSS RAKSTUROJUMS ○ PERIODIKA KĀ LITERATŪRAS TRIBĪNE ○ KRITIKAS ATTĪSTĪBA UN LITERATŪRVĒSTURNIEKU DARBS ○ ĪSS LITERATŪRAS IDEJISKI TEMATISKAIS RAKSTUROJUMS ○ PROZA ○ DZEJA ○ DRAMATURĢIJA

LAIKMETA SABIEDRISKI POLITISKIE APSTĀKĻI

Ar ārzemju imperiālistu atbalstu 1920. gadā visā Latvijas teritorijā nostiprinājās buržuāzijas kundzība. Pretēji tautas gribai uz ilgiem gadiem pārtrūka Oktobra dienās sāktais ceļš uz sociālismu, zuda izkarotā brīvība. Ārvalstu imperiālistiem palīdzot, norisinājās kapitālisma restaurācija Latvijā.

Sākās pret darbaļaudīm vērsts represiju un terora režīms. Asiņu straumēm buržuāzija centās nodzēst Oktobra revolūcijas iedegtās protesta liesmas, ar cietumiem un katorgu salauzt tautas labākos dēlus. Tomēr visus divdesmit buržuāziskās Latvijas gadus ne uz mirkli neaprima Komunistiskās partijas vadītā tautas cīņa par Padomēm, nereti iegūdama masveida raksturu, līdz tā 1940. gada vasarā vainagojās ar uzvaru.

Buržuāzija vērsa pret tautu ne vien visu valsts aparātu, bet izmantoja arī ideoloģiskos ieročus, tai skaitā presi, mākslu un literatūru. Saasinājās divu kultūru, divu literatūru cīņa. Valdošās šķiras literatūra 20. un 30. gados raksturojās ar klaju buržuāziskā nacionālisma propagandu, ar tieksmi notušēt šķiru pretišķības, dzīves īstenība ieguva tendenciozu atspulgu. Gluži pretēji bija progresīvās kultūras mērķi un uzdevumi. Tās konsekventākais, idejiski asākais atzars — revolucionārā literatūra nesaudzīgi atmaskoja buržuāziskās Latvijas politisko un ekonomisko seju. Arī daudzu demokratisko rakstnieku idejiski tematiskos un māksliniecisko meklējumus pozitīvi ietekmēja vairākkārtīgie revolucionārās kustības uzplūdi, atstādami jūtamas pēdas viņu sarežģītajā un pretrunīgajā daiļrades ceļā. Visai progresīvajai literatūrai abos buržuāziskās Latvijas gadu desmitos raksturīgs

sava laika īstenības nosodījums, vairāk vai mazāk kritiska attieksme pret valdošo šķiru un tās ideoloģiju.

Buržuāziskās demokratijas posms (1920.—1934.)

1922. gada februārī pieņemtajā konstitūcijā Latvija tika pasludināta par demokratisku republiku. Taču demokratiskās brīvības — preses, vārda, biedrošanās un citas — papilnam baudīja tikai mantīgā šķira; Latvija bija tāda pati maskēta buržuāzijas diktatūras valsts kā visas demokratijas valstis kapitālisma apstākļos. Likumdošanas vara valstī piederēja saeimai, kas iecēla arī ministru kabinetu ar ministru prezidentu priekšgalā. Buržuāziskās partijas noteica valsts dzīves politiskos un ekonomiskos pamatprincipus, ietekmēdamas arī tā laika kultūru un literatūru.

Pati nozīmīgākā bija ulmaniskā Latviešu zemnieku savienība, kas aizstāvēja lauku buržuāzijas intereses — gandrīz nepārtraukti tās līderi bija Latvijas valdības locekļi. Zemnieku savienības rokās bija bankas, dažādas akciju sabiedrības. Aiz šīs ekonomiskās varenības stāvēja militārs spēks. Zemnieku savienību balstīja ne vien bagātie lielsaimnieki, bet arī laba daļa armijas vadošo kadru un visa aizsargu organizācija. Pēdējo nodibināja 1919. gadā cīņai pret padomju varu un saglabāja kā militāru organizāciju arī pēc miera iestāšanās. Aizsargi kļuva par latviešu fašistu galveno militāro balstu. Tāpēc Zemnieku savienības līderi, kas jau 20. gadu vidū uzņēma kursu uz fašismu, aizsargu vajadzībām nežēloja miljonus no valsts kases.

Zemnieku savienībai rokās bija arī preses izdevumi, no tiem redzamākais — avīze «Brīvā Zeme» (1919.—1940.). Literārās daļas vadītājs te ilgus gadus bija Ed. Virza, kas pavēra ceļu tiem daiļdarbiem, kas cildināja lauku dzīvi un idealizēja budzi, kā arī pauda fašistisku ideoloģiju. Tā šī partija atstājusi negatīvu ietekmi uz latviešu literatūras attīstību.

Otra lielākā politiskā partija bija meņševiki — Latvijas sociāldemokratiskā strādnieku partija, kas cieši sadarbojās ar buržuāziju, nododot strādnieku intereses. Maskēdamies ar kreisām frazēm, kas it īpaši devīgi tika šķiestas priekšvēlēšanu kampaņās, meņševiki iekaroja samērā plašu neapzinīgo darbaļaužu daļu. Līdz pat fašistiskajam apvērsumam meņševiki bija

skaitliski lielākā partija saeimā. Kreisās frazes meņševiku periodikā, īpaši centrālorganā «Sociāldemokrats» (1919.—1934.), uz laiku piesaistīja meņševiku avīzēm arī krietnu daļu jaunās, protestējošās literātu audzes.

Pārējām politiskajām partijām bija niecīgs svars buržuāziskās Latvijas iekšējā un ārējā politikā, ko lielā mērā ietekmēja ārvalstu imperiālistiskie saimnieki.

Saeimas vēlēšanās izvirzīja arī redzamu latviešu rakstnieku kandidatūras — J. Raini, Aspaziju, K. Skalbi, J. Akurateru, A. Kurciju un citus. Par deputātu vairākkārt ievēlēts J. Rainis, saeimas locekļi bijuši A. Kurcijs, S. Putāns un citi.

Tāpat kā citas jaundibinātās Baltijas valstis, arī Latviju ārzemju imperiālisti izmantoja kā buferu valstiņu pret Padomju Savienību un kā labu peļņas avotu savam kapitālam. Izpildot imperiālistisko saimnieku gribu, latviešu buržuāziskie nacionālisti turpināja pretpadomju politiku. Buržuāziskās Latvijas valdība 20. gados aktīvi piedalījās vairākās pretpadomju organizācijās. 1923. gadā izveidojās Latvijas un Igaunijas pretpadomju militāra apvienība. Turklāt Latvijas teritorijā atradās dažādi imperiālistisko valstu pretpadomju izlūkošanas centri.

Ne vien ārpolitikā, bet arī ekonomikā buržuāziskā Latvija centās norobežoties no Padomju Savienības. Ar visām lielākajām kapitālistiskajām valstīm Latvijai bija parakstīti gan tirdzniecības līgumi, gan konvencijas, bet tikai 1927. gadā tika parakstīts tirdzniecības līgums ar PSRS, lai gan tāds bija paredzēts jau 1920. gada miera līgumā.

Pretpadomju politika negatīvi ietekmēja buržuāziskās Latvijas ekonomiku. Mākslīgi atrauta no Krievijas, Latvija pārvērtās par imperiālistisko lielvalstu puskoloniju. Ārzemju kapitāls — īpaši Vācijas, Anglijas un Amerikas, iespiedās visās galvenajās rūpniecības nozarēs, tam piederēja puse no Latvijas banku akcijām. Buržuāziskās Latvijas patiesie saimnieki — Rietumeiropas un Amerikas imperiālisti — nebija ieinteresēti Latvijas rūpniecības attīstībā. Sagrābuši ekonomiskās dzīves galvenās artērijas, tie pastiprināti ieveda savus rūpniecības ražojumus. Strauji krita Latvijas rūpniecības produkcija. Par

E. Kāļa zīmējums «Bezdarbnieks»

galveno eksporta preci kļuva lauksaimniecības ražojumi, īpaši sviests un bekons, ko piegādāja budži, par to saņemdami no valsts dotācijas un kredītus.

Lauksaimniecības uzplaukums buržuāziskajā Latvijā tomēr neuzlaboja visas zemniecības stāvokli. No tā labumus galvenokārt guva priviliģētā lielsaimnieku daļa, ne trūcīgā zemniecība un bezzemnieki. 1920. gadā pieņemtais un buržuāzijas daudzinātais likums par agrāro reformu nevis apmierināja bezzemnieku un sīkzemnieku taisnīgās prasības, bet gan nostiprināja lauku buržuāziju. Tās rokās pēc muižu platību samazināšanas koncentrējās vairāk nekā puse visas zemes. Puse no kalpiem un bezzemniekiem tā arī palika tukšā. Parasta parādība bija jaunsaimnieku izūtrupēšana. Tā arī krietna tiesa no bezzemniekiem piešķirtās zemes nonāca buržuāzijas rokās.

Pret strādniecības revolucionāro daļu buržuāzija vērsa visāda veida represijas. Strādnieku legālās organizācijas un presi vajāja, asiņaini izrēķinājās ar komunistiem un komjauniešiem, aizliedza komunistisko partiju. 1921. gadā kopā ar deviņiem citiem komunistiem Rīgas Centrālcietumā nošāva rakstnieku Augustu Arāju-Bērci. Tikai pagrīdes apstākļos varēja iznākt «Cīņa», tāpat komjaunatnes izdevumi «Jaunais Komunārs», «Brīvā Jaunatne».

Buržuāzijas terors tomēr nespēja apslāpēt tautas revolucionāro kustību, tās cīņu par Padomju Latviju. Nelegālās Komunistiskās partijas vadīti, darbaļaudis ar pirmo reakcijas

kundzības dienu uzsāka ekonomisko un politisko cīņu. 1920. gada jūnijā un jūlijā visu Latviju pārņēma streiku vilnis.

Izvirzot politiskus un ekonomiskus lozungus, darbaļaudis ik gadus izgāja 1. Maija demonstrācijā. Ļeņina bēru dienā arī Latvijas darbaļaudis, godinādami viņa piemiņu, uz piecām minūtēm pārtrauca darbu.

Latvijas KP veica nozīmīgu darbu arī legālajās strādnieku organizācijās. Īpaši liela ietekme partijai bija Rīgas Arodbiedrību centrālbirojā (RABCB), kas izveidojās 1919. gadā. Pēc 1921. gada, kad atšķēlās meņševiku ietekmē nokļuvušās arodbiedrības, RABCB darbu faktiski vadīja Latvijas Kompartija, organizējot kreiso arodbiedrību politisko un ekonomisko cīņu.

20. gadu beigās latviešu buržuāzija, meņševiku atbalstīta, intensīvi sagatavojās pārejai uz fašistisko režīmu. Cīņā pret fašisma briesmām izgāja Komunistiskā partija, kuras iespaids darbaļaužu masās strauji auga. Tās vadībā 20. gadu beigās norisinājās plašas protesta demonstrācijas un streiki, liecinādami par latviešu proletariāta revolucionārās aktivitātes pieaugšanu. Tai pašā laikā jūtami samazinājās sociāldemokratu ietekme strādniecībā. Samērā plašas darbaļaužu masas saliedējās ap Komunistiskās partijas vadītajām kreisajām arodbiedrībām un citām legālām organizācijām. Revolucionārās kustības pacēlums atspoguļojās arī 20. gadu beigu literatūrā, kur pieauga spēkā protesta balsis pret valdošo šķiru.

E. Kāļa plakāts «Ārā bulvārpresi»

Reakcionārā buržuāzija, saniknota un reizē iebiedēta, pret revolucionāro strādniecību vērsa visu policijas aparātu. 1928. gada 25. jūlijā tika aizliegtas 19 legālas strādnieku organizācijas, tai

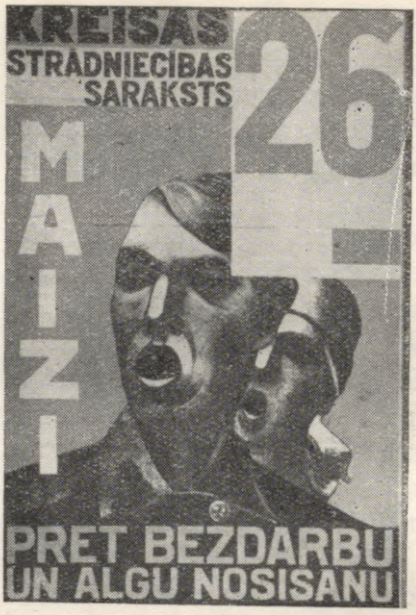

J. Liepiņa plakāts «Kreisās strādniecības saraksts saeimas vēlēšanām 1931. gadā»

skaitā revolucionārās kreisās arodbiedrības, sākās masveida aresti. 22. augustā LKP vadībā norisinājās vispārējs politisks protesta streiks. Īsi pēc tam notika saeimas vēlēšanas, kur, neraugoties uz niknām represijām, strādnieku un zemnieku deputāti ieguva ap 53 000 balsu. Saeimā pirmo reizi nodibinājās strādnieku-zemnieku frakcija, kas bija cieši saistīta ar Komunistisko partiju un veica lielu propagandas un organizatorisko darbu plašās darbaļaužu masās. Frakcijas priekšgalā bija revolucionārais rakstnieks Linards Laicens.

Izcils notikums Latvijas proletariāta revolucionārajā cīņā bija 1929. gada 18. oktobra politiskais streiks, kas izraisījās sakarā ar jauniem uzbrukumiem strādnieku organizācijām — šoreiz slimokasēm. Visā valstī šai dienā streikoja 80% rūpniecības strādnieku.

1930. gadā arī buržuāzisko Latviju aizsniedza ekonomiskā krize, kas aptvēra visu kapitālistisko pasauli. Jo smagi tā skāra Latvijas rūpniecību. Katastrofiski bieži kļuva vidējo un sīko uzņēmumu bankroti, samazinājās strādnieku darba algas, strauji pieauga bezdarbs. Padziļinājās arī agrārā krize. Pastiprinājās uzbrukumi strādnieku šķirai. No 1929. līdz 1931. gadam vien buržuāziskajā Latvijā tika arestēti vairāk nekā 9000 revolucionāro strādnieku un zemnieku. 1931. gada martā ar likumu aizliedza streikus. Tas tomēr nespēja apturēt ekonomiskās krizes spaidu nomākto darbaļaužu protesta kustību. Tā aktivizējās pat terora apstākļos. Saeimas vēlēšanās, kas notika tā paša gada rudenī, jaunu uzvaru guva kreiso deputātu saraksts.

Aizvien niknāk trakoja reakcija, gatavodama ceļu fašismam. 1933. gada novembrī strādnieku-zemnieku frakcijas deputātus apcietināja. Visi fakti liecināja, ka valdošā kliķe ar vecajiem līdzekļiem vairs nespēja noturēties pie varas. Fašisma draudi kļuva arvien reālāki, meņševiku nodevība arvien atklātāka.

Fašistiskās diktatūras posms (1934.—1940.)

Galvenais fašistiskais spēks — ulmaniskā Zemnieku savienība, citu reakcionāro partiju atbalstīta, jau 1933. gada vasarā sāka aktīvi gatavoties varas sagrābšanai. Ulmani atbalstīja arī buržuāziskās Latvijas Rietumu saimnieki, īpaši hitleriskā Vācija, kas cerēja izmantot Latviju par placdarmu uzbrukumam Padomju Savienībai. Nodevīgo politiku turpināja sociāldemokrati, lai gan to vidū bija notikusi šķelšanās — izveidojies kreisais spārns, kas nosodīja meņševiku partijas līderu sadarbību ar buržuāziju. Ignorējot faktus un tīši aizverot acis fašisma briesmu priekšā, meņševiki vēl savā 1934. gada 5. maija kongresā apgalvoja, ka fašisms Latvijā neiespējams un tāpēc noraidīja Komunistiskās partijas ierosināto ģenerālo politisko streiku. Meņševiku nodevības rezultātā Latvijas strādniecība fašisma priekšvakarā izrādījās sašķelta.

1934. gada maijā notika Ulmaņa un viņa domu biedru fašistiskais apsvērums, sākās latviešu buržuāzijas atklāta terora laiks. Vairāk nekā 10 000 cilvēku tika ieslodzīti cietumos un koncentrācijas nometnēs. Aizliedza visas politiskās partijas un to presi, likvidēja saeimu, slēdza visas strādnieku organizācijas un arodbiedrības, tai vietā izveidojot fašistiskās organizācijas. Pēc hitleriskās Vācijas parauga reorganizēja valsts pārvaldes sistēmu.

Jebkuras politiskās brīvības zaudēja ne vien strādniecība, bet arī plašas tautas masas. Bija paralizēta progresīvās kultūras un literatūras attīstība. Budziskā Zemnieku savienība kļuva par diktatoru arī literatūrā.

Ekonomiskajai krizei, kas Latvijā beidzās 1933. gadā, nesekoja uzplaukums, bet īpaša veida depresija. Tā piemita arī visu fašistiskās diktatūras gadu ekonomikai, kas raksturojās ar niecīgu rūpnieciskās ražošanas un strādnieku skaita pieaugumu, kā arī pastiprinātu atkarību no hitleriskās Vācijas monopoliem.

Pieauga nodokļu nasta. Samazinājās strādnieku reālā darba alga, turpināja izputēt sīkās un vidējās zemnieku saimniecības.

Tikai lielkapitālistiem un budžiem fašistiskais režīms bija izdevīgs. Dažādu prēmiju veidā lielsaimniekiem vien divu gadu laikā (no 1935. līdz 1936. g.) valsts izmaksāja 35 miljonus latu. Saviem domu biedriem Ulmanis panāca parādu dzēšanu uz valsts rēķina. Valsts līdzekļu izsaimniekošana noveda pie tā, ka Latvijas valsts parādi jūtami pieauga.

Fašisma apstākļos politpārvaldes spiegu tīklu pastiprināti izmantoja dziļi pagrīdē iedzītās Komunistiskās partijas vajāšanai, tās sagrāvei. Lai gan Komunistiskās partijas darbība norisinājās ļoti smagos pagrīdes apstākļos, tomēr cīņa turpinājās.

Jau 1934. gada jūlijā Komunistiskā partija griezās pie bijušās sociāldemokratu partijas biedriem ar aicinājumu radīt vienotu antifašistisku fronti. Uz aicinājumu atsaucās meņševiku revolucionārais spārns, kas tūdaļ pēc apvērsuma bija nogājis pagrīdē un nodibinājis sociālistisku strādnieku-zemnieku partiju. Ar 1934. gada novembri izveidojās vienota antifašistiska fronte, kas vadīja tautas cīņu pret fašistiem. Tās vadībā notika streiki rūpnīcās, tika izdots daudz uzsaukumu un skrejlapu. 1936. gadā, apvienojoties Latvijas Komunistiskajai jaunatnes organizācijai ar sociāldemokratisko Latvijas Sociālistisko jaunatnes organizāciju, izveidojās arī vienota jaunatnes pagrīdes organizācija. Tās un partijas nelegālajā presē iespiesta tā laika revolucionārā literatūra, ap to grupējās revolucionārie rakstnieki.

Latvijas Kompartijas izvirzītie lozungi par pretpadomju provokāciju izbeigšanu, par savstarpējās palīdzības līgumu ar PSRS kļuva par plašu darbaļaužu masu organizētājiem.

1939. gada 5. oktobrī, drīz pēc otrā pasaules kara sākuma, Latvijas valdība, darbaļaužu prasību iebiedēta, bija spiesta noslēgt savstarpējas palīdzības līgumu ar PSRS. Tam sekoja arī tirdzniecības līguma parakstīšana, kas jūtami uzlaboja Latvijas ekonomiku. Tomēr Ulmaņa kliķe turpināja savu pretpadomju politiku. Pat padomju radio klausīšanās un «Pravdas» vai «Izvestijas» lasīšana bija pietiekams iegansts apcietināšanai. Somi-

jas un Padomju Savienības kara laikā Latvijas valdība pastiprināja melu kampaņu pret PSRS un nostājās kara izraisītāju un kurinātāju pusē. Pretēji līgumam, ar kuru PSRS un Latvija apņēmās neiestāties nekādās apvienībās, kas vērstas pret otru līguma slēdzēja pusi, fašistiskā Latvija 1939./40. gadā kopā ar Igauniju un Lietuvu noorganizēja slepenu militāru savienību pret PSRS. Arvien biežākas kļuva provokācijas pret Sarkanās Armijas karavīriem, kas saskaņā ar līgumu bija novietoti Latvijas teritorijā. Šie fakti nepalika apslēpti Padomju Savienībai.

Tai pašā laikā pieauga tautas masu politiskā aktivitāte, naids pret Ulmaņa valdību, kas gatavoja uzbrukumu Padomju Savienībai. Sazarojās LKP organizāciju tīkls, aptverdams 1940. gada pavasarī visas lielākās fabrikas un rūpnīcas Rīgā, Liepājā, Daugavpilī, kā arī laukus. Brieda 1940. gada vasaras vēsturiskie notikumi.

LATVIEŠU KULTŪRAS UN MĀKSLAS DZĪVES ĪSS RAKSTUROJUMS

Latviešu buržuāzija, ar ārvalstu imperiālistu palīdzību ieguvusi politisko varu, centās savās rokās sagrābt arī visu kultūras dzīvi. Lai gan valsts aparāts realizēja šos buržuāzijas centienus, nežēlojot lielas summas no valsts kases, tomēr demokratiskā kultūra līdz pat fašistiskajam apvērsumam arvien no jauna deva pretsparu reakcijai. Tikai fašistiskās diktatūras posmā, kad varmācīgi apklusināja jebkuru atklāta protesta izpausmi, latviešu tautas kultūrā triumfēja reakcija. Tas bija pagaidu stāvoklis, kas nevarēja ilgi turpināties un arī neturpinājās. 1940. gads deva izšķirošu triecienu latviešu buržuāzijai un tās kultūrai.

Tautas izglītība

Latviešu buržuāzija likvidēja demokratisko vienotas bezmaksas skolu sistēmu, kas tika izveidota Padomju Latvijā. Bez maksas pieejama bija tikai obligātā sešklasīgā pamatskolas izglītība. Vidusskolā un augstskolā atkal ieveda mācību maksu. Fašistiskās diktatūras laikā vidusskolu skaitu samazināja un mācību maksu palielināja.

Speciālistu kadrus sagatavoja galvenokārt Latvijas Universitāte, ko 1919. gada rudenī izveidoja uz Padomju Latvijas augstskolas bazes. Tās vienpadsmit fakultātu vidū bija arī Teoloģijas fakultāte, bet 1938. gada rudenī atvēra vēl arī Romas katoļu teoloģijas fakultāti. Jau šie fakti liecina, ka buržuāzija centās universitāti izveidot par reakcijas ideoloģisko balstu. Šim nolūkam kalpoja arī daudzās korporācijas, kas mitinājās universitātes pavēnī. Ejot roku rokā ar reakcionārajiem mācību spēkiem, arī korporācijas centās pieduļķot jaunatnes apziņu ar buržuāzisko ideoloģiju un inteliģenci nošķirt no tautas.

Universitātes sienās tika veikts arī nopietns zinātnisks darbs.

Tā organizētāji un vadītāji bija tādi izcili zinātnieki kā prof. J. Endzelīns, prof. A. Kirhenšteins, prof. P. Lejiņš, toreizējais priv. doc. A. Kalniņš un citi, kuru zinātniskā darbība nav pārtrūkusi arī Padomju Latvijā. Izauga jauni zinātnieki. Universitāte arī pirmo reizi gatavoja speciālistus latviešu valodā un literatūrā, kam ierādīja lielu vietu skolu programās. Lekcijas baltu filoloģijā lasīja J. Endzelīns, J. Plāķis, P. Šmits, E. Blese, T. Zeiferts, L. Bērziņš, K. Kārkliņš, J. A. Jansons un citi valodnieki un literatūrvēsturnieki.

Ar 1939. gada 1. jūliju LU Lauksaimniecības fakultāte tika pārveidota par Jelgavas Lauksaimniecības akadēmiju. Izveidojās otra augstskola ar divām fakultātēm — Lauksaimniecības un Mežsaimniecības.

Latvijā pastāvēja arī vairākas izglītības iestādes, kas nebija ieslēgtas skolu sistēmā un beidzējiem nepiešķīra diplomus un gradus. Plašākā un nopietnākā no šā tipa izglītības iestādēm bija Tautas augstskola, kas nodibinājās 1920. gadā. Sākumā lekcijas latviešu literatūrā un žurnālistikā TA lasīja revolucionārie rakstnieki L. Paegle un L. Laicens. Klausītāju vidū bija daudz nelegālās LKP un Komjaunatnes biedru. Ap TA klausītāju klubu un LU studentu klubu organizējās darba jaunieši, gūdami tur daudz vērtīgu atziņu sabiedriski politiskos un ideoloģiskos jautājumos. Abu klubu biedri rosīgi darbojās arī strādnieku kultūras un izglītības laukā. Šai ziņā nozīmīgs arī TA biedrības veiktais darbs — īpaši ikgadējie kultūras svētki ar plašu koncertu un teātra izrādēm.

Šo labi ievadīto kultūras darbu drīz pārtrauca reakcija. Jau 1922. gadā slēdza LU studentu klubu, pēc neilga laika arī TA klausītāju klubu. 1923. gada ziemā Izglītības ministrija aizliedza Tautas augstskolā lasīt lekcijas L. Paeglem un L. Laicenam, daļu klausītāju apcietināja. Ar 1924. gadu tur noteicēji kļuva meņševiki. Rīgas Tautas augstskolu slēdza 1934. gadā pēc fašistiskā apvērsuma.

Proletāriskās kultūras dzīves vadību ar 20. gadu vidu pārņēma Rīgas Arodbiedrību centrālbirojs. Te organizēja semināru marksismā un politiskajā ekonomijā, notika jautājumu vakari,

tika lasītas lekcijas par aktuālajiem politiskās un ekonomiskās cīņas jautājumiem, ap to grupējās arī kreisās strādniecības kultūras darbinieki. Centrālbiroja vadībā darbojās dramatiskā un tēlotājas mākslas sekcija, izveidojās koris. Arodbiedrības sarīkojumos ar daudzpusīgu repertuāru uzstājās aktrise Paula Baltābola, dziedonis Rūdolfs Bērziņš un citi progresīvie mākslinieki.

RABCB pārņēma arī Tautas Augstskolas biedrības iedibināto tradīciju — strādnieku gadskārtējos brīvdabas sarīkojumus. Šajos «darba svētkos», kurus rīkoja Rīgas Arodbiedrību centrālbirojs un kur zem klajām debesīm pulcējās līdz 10 000 strādnieku, savus sasniegumus demonstrēja arī strādnieku pašdarbības kolektīvi: izrādīja revolucionāras lugas, koru izpildījumā skanēja revolucionāras dziesmas. Pie RABCB bija noorganizēts īpašs jaunatnes sekciju centrs.

Rīgas Arodbiedrību centrālbiroju slēdza 1928. gadā, kad arvien atklātāk izpaudās kurss uz fašismu. Pēc tam Komunistiskajai partijai vairs neizdevās radīt tik nozīmīgu centru kultūras un izglītības darbam.

Kultūras fonds

Kultūras darba veicināšanai buržuāziskajā Latvijā bija nodibināta speciāla iestāde — Kultūras fonds, kas līdzekļus guva no piemaksām par dzelzceļa pārvadājumiem un alkoholiskajiem dzērieniem.

Tā darbība bija visai nozīmīga. Kultūras fonda summas tika izlietotas skolu vajadzībām, LU mazturīgo studentu stipendijām, zinātnisku darbu un muzikāliju izdošanai, zinātniski pētnieciskajam darbam, teātriem, zinātnieku, mākslinieku un citu kultūras darbinieku ārzemju komandējumiem. Gandrīz neviens nopietns zinātnisks darbs līdz 1934. gadam nav nācis klajā bez lielākas vai mazākas Kultūras fonda palīdzības. Tieši zinātnes attīstībai Kultūras fonds buržuāziskās demokratijas gados bijis jūtams stimuls un atbalsts.

Ik gadus Kultūras fonds piešķīra prēmijas literatūrā un mākslā. Literatūrā tās galvenokārt izpelnījās reakcionāro rakstnieku Ed. Virzas, V. Damberga, V. Eglīša, A. Ersa, J. Veseļa u. c. darbi. Retumis prēmijas piesprieda arī progresīvajai daiļliteratūrai, piemēram, prēmijas saņēma J. Ezeriņa noveļu krā-

jums «Leijerkaste», A. Upīša vēsturiskā traģēdija «Mirabo», J. Sudrabkalna lirikas krājums «Spuldze vējā» un miniatūras «Viena bezdelīga lido». Ar 1936. gadu Kultūras fonda prēmijām pievienojās vēl «Tēvzemes balva», kas kļuva par vienu no visaktīvākajiem stimuliem reakcionārajai rakstniecībai.

Nozīmīgs bija Kultūras fonda veikums biblioteku tīkla atjaunošanā un paplašināšanā. Pirmais pasaules karš bija izpostījis samērā sazaroto biblioteku tīklu Latvijā. Viss darbs lielā mērā bija jāsāk no jauna. Ar Kultūras fonda gādību līdz 1928. gadam tika no jauna sakomplektētas 657 tautas bibliotekas, kas vairāk nekā četrreiz pārsniedza visu biblioteku kopskaitu pirms kara. Grāmatu tanīs bija pāri par 370 tūkstošiem. Kopējais biblioteku skaits Latvijā šai laikā bija 767. Kultūras fonda bibliotekas bija domātas visplašākajām tautas masām un tāpēc pieejamas bez maksas.

Grāmatniecība

Latviešu grāmatniecībā 20. un 30. gados vērojama dzīva rosība. Darbu atjaunoja izdevēji, kas grāmatu izdošanu bija pārtraukuši pirmā pasaules kara laikā, radās jauni apgādi, kas pastāvēja ilgāku vai īsāku laiku. Tāpat kā līdz karam, grāmatu izdevēji mēdza pirmajā vietā izvirzīt savas veikala intereses. Tāpēc joprojām iznāca laba tiesa sēnalu literatūras, kas patika neattīstītai gaumei un deva lielu peļņu. Tomēr krietni daudz tika veikts arī vērtīgas literatūras popularizācijā un izdošanā.

Raksturīga parādība tā laika kultūras dzīvē bija kopoto rakstu iznākšana redzamākajiem latviešu rakstniekiem (izņemot L. Paegli un L. Laicenu). Izdoti darbu kopojumi turpat astoņiem desmitiem latviešu rakstnieku, sākot ar J. Alunānu un beidzot ar Ed. Virzu un A. Grīnu. Iemeslu šai parādībai bija daudz — latviešu valodas un literatūras ieviešana skolu programās, Baltu filoloģijas nodaļas atvēršana universitātē, biblioteku skaita straujš pieaugums u. tml. Daudzie kopotie raksti ir viena no vērtībām, ko grāmatniecībā atstājis buržuāziskās Latvijas laiks. Tanīs ieguldīts nopietns biografiska rakstura darbs, savākti vienkopus periodikā izkaisīti sacerējumi, nepublicēti fragmenti, dienasgrāmatas un līdzīgi materiāli. Neaizstājami arī pašu

rakstnieku, piemēram, Raiņa, komentāri un paskaidrojumi kopotajos rakstos.

Par ievērojamāko uzņēmumu grāmatrūpniecībā buržuāziskās Latvijas gados izveidojās akciju sabiedrība Valters un Rapa (dib. 1912. g., akciju sabiedrība kopš 1920. g.). Tā izdeva ne vien daiļliteratūru, bet arī žurnālu «Daugava» un visdažādākā satura grāmatas, tai skaitā mācību grāmatas skolām, notis utt. Valtera un Rapas izdevumā iznācis Kr. Barona «Latvju dainu» otrs izdevums, kopoti raksti J. Alunānam, Fr. Bārdam, E. Birzniekam-Upītim, R. Blaumanim, A. Brigaderei, Doku Atim, J. Ezeriņam, Ed. Virzam, J. Ziemeļniekam u. c. Šī firma izdevusi arī virkni tā laika izcilāko oriģinālliteratūras darbu (P. Rozīša «Cepli», V. Lāča «Zvejnieka dēlu» u. c.), J. Raiņa dzejoļu pēcnāves kopojumus, arī pasaules literatūras klasiķus. Valtera un Rapas izdevumu vidū daudz tā laika buržuāzisko rakstnieku darbu, kā arī cittautu reakcionārās daiļliteratūras.

Lielu ieguldījumu latviešu grāmatniecībā 20. un 30. gados turpināja sniegt A. Gulbis. Viņa izdevumā iznāca tādi kapitāli darbi kā «Latviešu konversācijas vārdnīca», T. Zeiferta «Latviešu rakstniecības vēsture», R. Egles un A. Upīša «Pasaules rakstniecības vēsture», K. Mīlenbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīca». No A. Gulbja izdotajiem latviešu rakstnieku kopotajiem rakstiem jāmin Apsīšu Jēkaba, Aspazijas, J. Esenberģa, J. Mātera, A. Pumpura, Pērsieša, J. Raiņa u. c. darbu kopojumi. A. Gulbja izdevniecība arī buržuāziskajā Latvijā turpināja slavējamo tradīciju — iepazīstināt dzimtajā valodā latviešu lasītāju ar izcilākiem pasaules rakstniecības darbiem. 20. un 30. gados izdoti atsevišķi Stendāla, A. Fransa, R. Rolāna, Č. Dikensa, Vl. Reimonta, N. Gogoļa, Ļ. Tolstoja, M. Ļermontova, V. Gētes, O'Henri u. c. izcilo cittautu rakstnieku darbi. A. Gulbja apgādā iznāca arī R. Tagores kopoti raksti.

Jau carisma laikā dibinātais J. Rozes apgāds (dib. 1912. g.) apskatāmajā periodā izdevis A. Austriņa, A. Deglava un J. Poruka kopotos rakstus. J. Rozes apgādībā iznākusi arī cita oriģinālliteratūra.

20. gados ieguldījumu latviešu un cittautu literatūras popu-

larizēšanā devusi Latvijas Telegrafa aģentūras — «Letas» — izdevniecība. «Letas» izdoto darbu vidū ir J. Ezeriņa «Leijerkastes» abas daļas, arābu «Tūkstots un vienas nakts» pasaku greznais izdevums ar mākslinieka A. Apsīša ilustrācijām. «Leta» izdeva arī «Ilustrēto Žurnālu», kas kļuva par nopietnu latviešu mākslas un daiļliteratūras popularizētāju.

30. gados vairākus vērtīgus darbus publicēja izdevniecība «Kaija». To vidū jāmin Ļeva Tolstoja, Viļa Lāča, Džeka Londona un Pētera Rozegera kopotie raksti.

Zināmu ieguldījumu latviešu grāmatniecībā šai laikā devis arī kooperatīvs «Kultūras Balss» (K. Skalbes un A. Upīša kopoti raksti), O. Jēpes izdevniecība Cēsīs (Ed. Veidenbauma un Ed. Treimaņa kopoti raksti), A. Freinats (J. Grīziņa «Vārnu ielas republika»), A. Jesens ar bērnu grāmatām un žurnāliem, K. Rasiņa apgāds «Literatūra» (L. Bērziņa un R. Kļaustiņa «Latvju tautas daiņas», «Latviešu literatūras vēsture» L. Bērziņa redakcijā), tāpat citi grāmatizdevēji. Ar augstu poligrafisko kultūru un lielisku mākslinieciško ietērpu raksturojās apgāda «Zelta Ābele» (dib. 1935. g.) izdevumi, kas bija domāti šaurai estētu grupai un iznāca niecīgā metienā. «Zelta Ābeles» izdevumu vidū bija V. Plūdoņa «Atraitnes dēls», J. Akuratera «Kalpa zēna vasara», A. Puškina «Pīķa dāma» un arī reakcionāru autoru darbi.

Daudz sava laika jaunākās cittautu daiļliteratūras latviešu tulkojumā izdeva «Grāmatu Drauga» apgāds. To skaitā bija M. Gorkija «Artamonovu uzņēmums», populārie A. Barbisa, E. M. Remarka u. c. progresīvo aizrobežu literātu darbi. Apgāds izdeva arī F. Gladkova «Cementu» un V. Majakovska izlasi krievu valodā. Liela daļa no «Grāmatu Drauga» izdevumiem tomēr bija sēnalu literatūra.

Ar konsekvenci izdodamo grāmatu idejiskajā saturā no minētajām izdevniecībām atšķīrās apgādi «Daile un Darbs», «Jaunā Kultūra» un «Promets», kas galvenokārt izdeva sava laika latviešu revolucionāro literatūru. Nozīmīgākā no šīm izdevniecībām bija «Daile un Darbs». Tās izdevumā 20. gados iznāca E. Birznieka-Upīša kopoti raksti divos sējumos (ar A. Upīša

priekšvārdu), J. Jansona-Brauna kopoti raksti, A. Upīša sastādītā reālistiskās lirikas antoloģija «Dzīves ceļi», viņa «Ziemeļa vējš», «Aiz paradīzes vārtiem», «Pērkona pievārtē», J. Raiņa «Tālas noskaņas zilā vakarā», «Vētras sēja», «Klusā grāmata», «Nemierīga sirds», L. Laicena «Mēbelīgā Rīga un pielikumi», L. Paegles «Jauno vanagu sasaukšanās» un citi revolucionārās un demokratiskās literatūras darbi.

«Daile un Darbs» veica nopietnu darbu arī marksistiskās literatūras popularizēšanā, izdeva Fr. Engelsa darbu «Ludvigs Feierbahs un vācu klasiskās filozofijas gals», K. Marksa «Astoņpadsmito brimēru», G. Plehanova «Marksisma pamatjautājumus».

No «Jaunās Kultūras» izdevumiem jāmin L. Paegles «Cietumi nelīdz», «Spārni» un «Karogi», A. Bloka «Divpadsmit», M. Rudzīša «Torņa iela Rīgā» u. c. «Prometa» apgādībā iznākušas L. Laicena grāmatas «Berlīne», «Semafors» u. c.

Šo triju apgādu izdevumi tika bieži konfiscēti un aizliegti, un fašisma priekšvakarā tiem nācās pilnīgi pārtraukt savu darbību. Konfiscēja arī citu apgādu izdevumus. Tūdaļ pēc iznākšanas izņēma no apgrozības tādas grāmatas kā L. Paegles «Cietumi nelīdz», S. Putāna «Tovā vōrdā», L. Laicena «Alfa un Auto», M. Rudzīša «Torņa iela Rīgā».

Progresīvās literatūras vajāšana pastiprinājās pēc fašistiskā režīma nodibināšanās, kad no apgrozības tika izņemta vesela rinda 20. gadu izdevumu: gandrīz visas L. Paegles un L. Laicena grāmatas, J. Jansona-Brauna kopoto rakstu atsevišķi (IV—VII) sējumi, A. Upīša brošūra «Linarda Laicena pozicija un manējā», vairāki P. Ķikuta, A. Kurcija, P. Zara (I. Lēmaņa), M. Rudzīša, S. Putāna un citu progresīvu autoru darbi. Sekodami vācu un itāliešu fašistu paraugam, Ulmaņa rokaspuiši pēc diktatoriskā režīma nodibināšanās dedzināja progresīvo daiļliteratūru un marksistisko literatūru.

Skatuves māksla

Valdošā šķira pūlējās pakļaut teātra mākslu buržuāzisko partiju un varas iestāžu neierobežotai ietekmei, pārvērst to par savu centienu apliecinātāju, par ieroci cīņā pret revolucionārajām idejām. Buržuāziskie kritiķi noniecināja reālismu, cildināja un atbalstīja dažādas

modernistiskas strāvas, formālismu, «mākslu mākslai». Teātris un dramaturģija jūtami nokļuva šo tendenču varā. Piemērojoties buržuāzisko skatītāju un oficiālo instanču prasībām, repertuārā uzņēma gan seklas lugas — salonkomēdijas un farsus, gan operetes, gan arī sacerējumus, kas atklāti pauda reakcionāras idejas. It īpaši tas notika Ulmaņa diktatūras gados, kad valsts iestādes ne vien stingri kontrolēja, bet lielā mērā arī diktēja repertuāru.

Labākie teātra mākslas sasniegumi 20.—30. gados gūti cīņā pret šiem valdošās šķiras centieniem, balstoties uz latviešu teātra pussimts gadu ilgajā attīstības gaitā izveidotajām progresīvajām tradīcijām un tiecoties mākslas līdzekļiem atbildēt uz sava laika aktuālajiem jautājumiem.

Pretējās tendences ne vien saskārās, bet bieži arī savijās savā starpā, veidojot sarežģītu un pretrunu pilnu mākslas dzīves ainu. Pretrunas vērojamas ikvienā buržuāziskās Latvijas teātra darbībā.

Lielākie to vidū bija Nacionālais un Dailes teātris.

Par *Nacionālo teātri* nosauca pārorganizēto Padomju Latvijas Strādnieku teātri (tagadējais Latvijas PSR Akadēmiskais dramas teātris). Tas bija valsts teātris, ap kuru risinājās dažādu politisku grupu cīņa par ietekmi. Tā direktors no 1921. līdz 1925. gadam bija J. Rainis, bet tad reakcionārā vara viņu piespieda aiziet. Nacionālais teātris darbojās pēc reālistiskās mākslas principiem, dažkārt gan ieslīdēdams naturālismā. Tā trupā bija ievērojami mākslinieki: B. Rūmniece, A. Mierlauks, A. Amtmanis-Briedītis, T. Lācis, L. Špīlberga, A. Klints, L. Ērika, J. Osis u. c.

Uz Nacionālā teātra skatuves pirmo reizi izrādīto latviešu lugu skaitā ir J. Raiņa «Jāzeps un viņa brāļi», «Krauklītis», «Spēlēju, dancoju», «Mušu ķēniņš», «Iļja Muromietis», A. Upīša «Kaijas lidojums», «Laimes lācis», «Žanna d'Arka», A. Brigaderes «Lielais loms», «Lolitas brīnumputns», «Dievišķā seja», «Kad sievas spēkojas», «Pastari», Aspazijas «Boass un Rute», «Aspazija», «Zalša līgava», virkne V. Lāča, E. Zālītes. V. Zonberga (V. Sauleskalna) u. c. autoru darbu.

Līdzās vērtīgām lugām Nacionālais teātris izrādījis arī daudz reakcionāru un seklu dažādu buržuāzisko rakstnieku sacerējumu.

Dailes teātris dibināts 1920. gadā, piedaloties J. Rainim. Mākslinieciskais vadītājs visu laiku bijis E. Smiļģis. Redzamāko mākslinieku vidū bija G. Žibalts, E. Viesture, L. Bērziņa, F. Ertnere u. c.

Teātrim bija drosmīgi meklējumi un sasniegumi skatuves mākslā, ar kuriem tas sev ieguva daudz draugu, bet arī tam piemita daudz pretrunu gan daiļrades metodē, gan repertuārā, kur līdzās J. Raiņa, A. Upīša, V. Šekspīra, Fr. Šillera u. c. darbiem bija arī reakcionāras lugas un tukši farsi.

Dailes teātrī pirmo reizi izrādīta J. Raiņa «Mīla stiprāka par nāvi», A. Upīša «Mirabo», «Apburtais loks», «Cēloņi un sekas», V. Lāča «Bāka uz salas», Aspazijas «Atriebēja», «Torņa cēlājs», vairākas J. Grota, E. Zālītes, M. Zīverta u. c. lugas. Ievērojot šā teātra īpatnējos paņēmienus un formas meklējumus, tam rakstītas daudzainu lugas, kas pieļāva lielu krāsainību, strauju teatrālu dinamiku (K. Ābeles «Ligatūra», Aspazijas «Pūces-spieģelis» u. c.).

Profesionāli latviešu teātri 20.—30. gados pastāvēja ne vien Rīgā, bet arī Liepājā, Jelgavā, Daugavpilī, bez tam mazāki teātri vēl dažās pilsētās. Arī to darbībā vērojamas līdzīgas pretrunas kā lielākajos teātros. Uz šīm skatuvēm pirmo reizi parādījās vairāki jaunu latviešu lugu iestudējumi, piemēram, Jelgavā A. Upīša «Peldētāja Zuzanna» un A. Brigaderes «Heteras mantojums». Liepājā A. Brigaderes «Ilga» un «Maija un Paija». Līdz 1934. gadam darbojās Ceļojošais teātris, kas pirmais izrādījis A. Upīša «Atraitnes vīru» un J. Linduļa «Kara nebūs!».

No buržuāzijas ietekmes neatkarīgu skatuves mākslu centās veidot dramatiskie kolektīvi, kas bija saistīti ar strādnieku organizācijām. Tie sekmējuši revolucionāro rakstnieku daiļradi dramaturģijas novadā. No tiem vislielāko nozīmi ieguva *Rīgas Arodbiedrību centrālbiroja kluba dramatiskā sekcija,* kas nodibināta 1921. gadā, spraužot par mērķi strādnieku teātra veidošanu. Tā bija ar kreiso strādnieku kustību cieši saistīta politiskas aģitā-

cijas skatuve. Izrādes notika dažādās telpās strādnieku organizāciju sarīkojumos. Profesionālu aktieru kolektīvā nebija. Lai gan darbību stipri kavēja līdzekļu un telpu trūkums, tā tomēr sasniedza diezgan lielu intensitāti, piemēram, 1925./26. gada sezonā sarīkotas 50 izrādes. Šā kolektīva ietekmē attīstījās pārējo strādnieku organizāciju dramatisko pulciņu rosība Rīgā un citās pilsētās. 1926. gadā Rīgas Arodbiedrību centrālbirojs sasauca strādnieku biedrību teātru darbinieku konferenci. Tajā referēja L. Laicens u. c. Buržuāziskās valdības represiju dēļ 1928. gadā kolektīva darbība izbeidzās.

Pirmajos gados Rīgas Arodbiedrību centrālbiroja kluba dramatiskā sekcija iestudēja dažas iecienītas, strādniekiem tuvas lugas — A. Upīša «Balsi un atbalsi», G. Hauptmaņa «Audējus», Dž. Golsvorsija «Cīņu» u. c., bet pakāpeniski izveidojās savs patstāvīgs repertuārs. Tanī pārsvarā bija nelielas, uz mazas skatuves izrādāmas lugas, bet līdzās tām arī lugas brīvdabas izrādēm strādnieku masu sarīkojumos. Bieži izrādīja pašu kolektīva darbinieku improvizācijas par aktuāliem politiskiem tematiem.

Sekcijas repertuāram rakstīja Leons Paegle («Šarādes», «Par un pret», «Uguns putns»), bet īpaši cieši ar kolektīvu saistījās un piedalījās tā darbībā Linards Laicens. Viņa dramatiskie sacerējumi «Alfa un Auto», «Kompromiss», «Ķīnas dziļumi», «Karš» rakstīti Rīgas Arodbiedrību centrālbiroja kluba dramatiskās sekcijas izrādēm. Laicens uzstājās ar referātiem un teorētiskiem rakstiem par strādnieku teātra jautājumiem, par to, kādai jābūt ar strādnieku kustību saistītai dramaturģijai. Teātra izrādēm viņš piešķīra svarīgu nozīmi strādnieku masu idejiskajā mobilizēšanā revolucionārās cīņas mērķiem.

Rīgas Arodbiedrību centrālbiroja kluba dramatiskās sekcijas un citu strādnieku organizāciju izrīkojumos piedalījās arī Rīgas Tautas augstskolas dramatiskās studijas audzēkņi. Šī studija izaugusi no 1920. gadā dibinātās Tautas augstskolas mākslas klases, kurā pedagogu vidū darbojušies J. Rainis, Aspazija, L. Paegle, A. Lāce u. c. Tautas augstskolas dramatiskās studijas uzdevums bija apvienot dramatiskajā mākslā spējīgo darba jaunatni, attīstot un izkopjot viņā dramatiskās mākslas izpratni

Skats no V. Katajeva lugas «Riņķa kvadratūra» Strādnieku teātrī 1928. gadā

un audzinot nākošajam strādnieku teātrim vajadzīgos darbiniekus. Studija strādājusi nopietni un izaudzinājusi rindu redzamu skatuves mākslinieku. Tās repertuāram un Tautas augstskolas sarīkojumiem L. Paegle sarakstīja «Ielu» un «Nāves kalēju», L. Laicens — «Mītiņu ballē», A. Upīts — «Lapas viesulī», A. Grigulis — bufonādi «Liluli» pēc R. Rolāna lugas. Pēc Strādnieku teātra nodibināšanās studija saplūda ar to.

Profesionālais *Strādnieku teātris* nodibinājās Rīgā 1926. gadā. Trupa sastāvēja no jauniem māksliniekiem, kuru vidū jāmin tādi vēlāk ievērojami aktieri kā O. Starka-Stendere, L. Šmits un E. Zīle.

Tajā izrādītas padomju rakstnieku B. Romašova, V. Katajeva u. c. lugas. Strādnieku teātrim rakstīja A. Upīts («1905», «Zirneklis», «Ziņģu Ješķas uzvara»), J. Grots («Sveiki brīvā Latvijā!» u. c.) un jaunie rakstnieki J. Vanags, A. Grigulis, Fr. Rokpelnis. Teātra darbību pārtrauca fašistiskais apvērsums 1934. gadā.

Muzika

Buržuāziskās Latvijas gadi latviešu muzikā raksturīgi ar saasinātu cīņu starp reālistisku, dziļi saturīgu mākslu, no vienas puses, un estetizācijas, formālisma un modernisma tendencēm, no otras puses.

Reālistisko tradīciju turpināšanā šai laikā sevišķi nozīmīga bija vecākās paaudzes komponistu J. Vītola, A. Kalniņa, E. Melngaiļa jaunrade. 20. un 30. gados viņi radījuši virkni izcilu darbu, kas ar savu demokratisko, dziļi tautisko saturu un krāšņo skaņu rakstu iegājuši latviešu muzikas klasikā. Tomēr arī viņu jaunrades ceļu negatīvi ietekmēja pretrunu pilnais laikmets, kas mākslu lielā mērā nodeva valdošās šķiras kalpībā, prasot no tās nevis dziļu cilvēka pārdzīvojumu atklāsmi, bet gan patīkamu laika kavēkli. Kultivēja arī reliģiska rakstura muziku. Mazāk šis laiks ietekmējis Emīļa Melngaiļa darbību. Buržuāziskajā Latvijā viņš atgriezās 1919. gadā no Taškentas un atkal gadu no gada sistemātiski apstaigāja dzimtās zemes novadus, pierakstīdams tautasdziesmas. Līdz 1934. gadam E. Melngailis ar milzīgu uzņēmību un neatlaidību bija savācis 3500 melodiju. Daļu no tām komponists apdarināja koru vajadzībām un izdeva «Biržu un noru» burtnīcās.

Buržuāziskās Latvijas laikā turpināja attīstīties un pilnveidoties jau agrāk iedibinātie vokālās, klavieru, simfoniskās, kamermuzikas un kora muzikas žanri, taču jo nozīmīgi šie gadi bija latviešu operas attīstībā. Sakarā ar latviešu operas teātra — Nacionālās operas — nodibināšanos radās nopietns stimuls šā žanra attīstībai latviešu muzikā. 1920. gadā uz Nacionālās operas skatuves notika pirmās latviešu operas — Alfrēda Kalniņa «Baņutas» pirmizrāde. Ar savu dziļi nacionālo kolorītu, ievītajām tautasdziesmu melodijām, krāšņajiem koriem, izteiksmīgajām solo partijām «Baņuta» ir viens no izcilākajiem darbiem latviešu muzikā.

Operu muzikai šai laikā pievērsušies arī citi komponisti. Jānis Mediņš radījis operas «Uguns un nakts», «Sprīdītis», «Dievi un cilvēki», Jānis Kalniņš komponējis operas «Lolitas brīnumputns», «Hamlets», «Ugunī». Visu šo operu libretiem izmantoti pazīstamu dramaturģijas darbu teksti. Radās arī pirmie latviešu baleti — Jāņa Mediņa «Mīlas uzvara», Jāņa Kalniņa «Rudens» un «Lakstīgala un roze», Jāņa Vītoliņa «Ilga».

Nozīmīgs notikums latviešu muzikas dzīvē bija konservatorijas nodibināšana 1919. gadā. Tās organizēšanā lieli nopelni

profesoram J. Vītolam. Ilgus gadus viņš bija tās rektors un kompozīcijas klases vadītājs. Tādējādi J. Vītolam bija vislielākie nopelni jaunās latviešu skaņražu paaudzes izaudzināšanā, tās paaudzes, kas vēlāk veido Padomju Latvijas komponistu kodolu. Viņa audzēkņi ir J. Graubiņš, P. Līcīte, L. Garūta, P. Barisons, J. Ķalniņš, J. Ivanovs, A. Skulte, M. Zariņš, A. Žilinskis, J. Ķepītis un daudzi citi. Savu skolēnu jaunradi profesors J. Vītols centās ievirzīt labāko latviešu un krievu muzikas tradīciju gultnē.

Cīņā par reālistisku muziku pret formālistisko modernismu buržuāziskajā Latvijā izgāja arī muzikas kritika. Lielu ieguldījumu še deva muzikas kritiķis un komponists Jānis Zālītis. Viņš vērtējams kā izcilākais tā laika latviešu muzikas kritiķis, kā Emīla Dārziņa uzskatu turpinātājs. Buržuāziskās Latvijas gados viņš drosmīgi un nesaudzīgi vērsās pret muzikas profanāciju, cīnījās par patiesi nozīmīgu, daudzpusīgu koncertdzīvi, par reālisma principu saglabāšanu un tālāku attīstību latviešu muzikā.

1926. gadā pēc veselu sešpadsmit gadu pārtraukuma Rīgā notika sestie vispārējie latviešu dziesmu svētki. Tiem sekoja septītie 1931. gadā, astotie 1933. gadā un devītie 1938. gadā.

Latviešu buržuāzija centās arī dziesmu svētkus izmantot savā labā, iekļaujot programā reliģiska un nacionālistiska rakstura darbus; tomēr šiem sarīkojumiem bija nenoliedzama nozīme mūsu kultūras dzīvē. Tie veicināja muzikālo pašdarbību plašās ļaužu masās (svētkos piedalījās 6000—16 000 dziedātāju), veicināja kordziedāšanas kultūras izkopšanu, stimulēja pilnvērtīgu kora dziesmu rašanos. Dziesmu svētki, ko kuplināja virkne nozīmīgu koncertu, palīdzēja latviešu muzikai un muziķiem saglabāt kontaktu ar savu īsto auditoriju, ar tautu.

Tēlotāja māksla

Jau gadsimtu mijā bija sākusies cīņa starp reālismu un dažādiem antireālistiskiem novirzieniem. Tā turpinājās latviešu tēlotājā mākslā arī buržuāzijas diktatūras laikā.

Vakareiropas mākslas ietekmē vērojama spēcīga modernisma strāva, kas izgāja karā pret «novecojušām reālisma tradīcijām»

latviešu gleznieciībā, skulptūrā un grafikā. Lai gan modernisms atstājis zināmas pēdas mūsu mākslā, tomēr reālisma pozicijas palika nesatricinātas. Pēc īslaicīgas aizraušanās modernisti atgriezās atkal pie reālisma, pie tautai tuvas mākslas.

Reālisma principu saglabāšanā un nostiprināšanā liela nozīme tam, ka saviem estētiskajiem ieskatiem palika uzticīgi izcilākie latviešu tēlotājas mākslas meistari — V. Purvītis, K. RonČevskis, G. Šķilters, R. Zariņš, E. Brencēns, J. Tilbergs un citi, kuru rokās Mākslas akadēmijā pārgāja visa jauno mākslinieku audzināšana. Īslaicīgie nomaldi, kas sastopami šo un citu tā laika reālistiskās mākslas meistaru darbos, liecina par saasināto cīņu tēlotājā mākslā, kura tomēr nespēja viņus novirzīt no reālisma ceļa.

Buržuāziskās Latvijas gados uzplauka skulptoru K. Zāles, T. Zaļkalna, K. Zemdegas, gleznotāju J. Tilberga, K. Miesnieka talants. Šai laikā mūsu tēlotājā mākslā ienāca gleznotāji Ģ. Eliass, K. Ubāns, J. Liepiņš, Oto un Uģis Skulmes, L. Svemps, E. Kalniņš, grafiķi A. Junkers, P. Upītis, A. Apinis u. c.

Turpinot vecākās paaudzes meistaru J. Rozentāla, J. Valtera u. c. iedibinātās tradīcijas, latviešu gleznotāji visvairāk liriskā izjūtā atveidoja dzimtās dabas skaistumu un savas tautas dzīvi. Daudz izcilu sniegumu bija arī portreta gleznieciībā, īpaši J. Tilbergam.

Portreta žanrā šai laikā daudz paliekoša devuši arī tēlnieki, radīdami pazīstamo latviešu kultūras darbinieku ģīmetnes (K. RonČevska veidotie V. Purvīša, J. Tilberga un J. Raiņa portreti, T. Zaļkalna Aspazijas portrets). Kā nozīmīgi darbi jāmin arī T. Zaļkalna darinātie piemineķļi R. Blaumanim un J. Porukam un K. Zemdegas veidotais Raiņa kapu piemineklis. Monumentālajā tēlniecībā lielu ieguldījumu šai laikā deva Kārlis Zāle, izveidodams Brāļu kapu ansambli.

Lietišķajā mākslā 20. un 30. gados daudz paveica J. Madernieks un A. Cīrulis.

Zināmu vietu latviešu 20. un 30. gadu tēlotājā mākslā ieņēma formas eksperimenti «klusajās dabās» un arī dabas stilizācija. Tomēr krietna daļa mākslinieku centās tuvināties darbaļaudīm.

Visās tēlotājas mākslas nozarēs šai laikā radušies spilgti reālistiski darbi, īpaši dabas motīvu risinājumā un darba ainu tēlojumā. Risināta arī pilsētas proletariāta tema. Jau 20. gadu sākumā strādnieku tēliem pievērsies K. Miesnieks, proletāriskās mākslas elementi vērojami arī J. Liepiņa, U. Skulmes u. c. darbos. Izauga vesela revolucionāro mākslinieku paaudze, kuru daiļrade cieši saaugusi ar strādnieku šķiras cīņas mērķiem un uzdevumiem. Centrālo vietu viņu vidū ieņēma E. Kālis, A. Pupa, K. Bušs, J. Plēpis, A. Junkers, J. Aižēns un citi. Viņu galvenais devums bija grafikā un skatuves mākslā.

Kultūras sakari

Buržuāziskās Latvijas laikā, cik vien iespējams plaši, bija pavērtas durvis Rietumeiropas reakcionārajai filozofijai, mākslai, literatūrai. Vienīgā filozofija, ko atzina buržuāziskās Latvijas valdošais slānis, bija metafiziskais ideālisms, īpaši subjektīvais. To popularizēja no augstskolas katedrām, brošūrās, rakstos un plašos apcerējumos, kas iznāca atsevišķās grāmatās. Raksturīga arī aizraušanās ar okultismu un jogismu.

Grāmatu izdevniecības bagātīgi laida klajā dekadentisko literatūru. Piemēram, «Grāmatu Draugs» izdeva romānu sēriju, kur daudz M. Dekobrā, D'Anuncio un līdzīgu autoru darbi ar dekadentisku un pornografisku raksturu. Tikpat iemīļoti buržuāzijas aprindās bija arī krievu baltgvardu emigranti, tādi rakstnieki kā Merežkovskis. Veselām sērijām Rīgā un citur Latvijā tika izdoti daždažādi dēku un sentimentāli mīlestības romāni. Tie cieši pieslējās tolaik Latvijā populārajām angļu un amerikāņu filmām, kur pikantērija un dīkdieņu dzīves apjūsmojums jaucās ar fantastiskiem dēku elementiem un kriminālistiku.

Protams, ne tāda vien literatūra un māksla ieplūda buržuāziskajā Latvijā no Rietumiem. Periodikā un atsevišķās grāmatās parādījās arī A. Fransa, R. Rolāna, A. Barbisa, J. Behera, B. Šova un citu tā laika progresīvo cittautu dzejnieku un rakstnieku darbu tulkojumi. Tāpat kā no tiem, latviešu progresīvā literatūra mācījās no Rietumu un krievu klasiķiem — Heines, Gētes, Šillera, Šekspīra, Puškina, Tolstoja, Turgeņeva un citiem, kuru darbi daudzkārt publicēti laikā no 1920. līdz 1940. gadam.

30. gadu beigās plaši tulkoja ziemeļu tautu — zviedru, norvēģu, dāņu un somu moderno un klasisko literatūru. Izdoti Z. Lagerlefas kopoti raksti, A. Kivi «Septiņi brāļi», S. Unsetes romāni un daudzi citi darbi.

Iznāca arī antīkā un renesanses literatūra latviešu valodā: Homēra «Iliāde», Sofokla «Antigone», Eshila «Saistītais Prometejs», Horācija raksti, grieķu lirikas antoloģija, Dantes «Dievišķā komēdija», Petrarkas sonētu izlase. Latviešu valodā šai periodā parādījās arī senās franču literatūras darbi «Okasens un Nikoleta», «Tristans un Izote», «Rolanda dziesma».

Buržuāziskā un meņševistiskā prese un izdevniecības centās pārdrukāt visu, kas varētu mest ēnu uz Padomju Savienības dzīvi un cilvēkiem. Tāpēc tulkoja Zoščenko un dažādus baltgvardu emigrantu savārstījumus.

Gluži pretēja bija revolucionāro un demokratisko kultūras darbinieku nostāja. Padomju Savienības literārā un kultūras dzīve visus divdesmit mākslīgās atšķirtības gadus izraisīja lielu interesi latviešu progresīvajā inteliģencē. Lai gan padomju grāmatas, avīzes un žurnāli bija pakļauti cenzūrai, tomēr līdz pat fašistiskajam apvērsumam arī latviešu lasītājam bija iespēja gūt priekšstatu par svarīgākajiem notikumiem Padomju zemes kultūras dzīvē. PSRS Valsts izdevniecībai bija sava pārstāvniecība Rīgā («Daile un Darbs», vēlāk izdevniecība «Jaunā Kultūra»), kuras grāmatnīcā bija dabūjama neliela cenzūras atļauto padomju grāmatu izlase gan sabiedriskajās un citās zinātnēs, gan daiļliteratūrā, tāpat daļa žurnālu un laikrakstu.

Apejot fašistiskās Latvijas cenzūru, darbaļaudis un progresīvā inteliģence tomēr dabūja padomju rakstnieku grāmatas. Tā, piemēram, rakstniekam I. Lēmanim izdevās izrakstīt no Padomju Savienības N. Ostrovska nemirstīgo grāmatu «Kā rūdījās tērauds» kā vienu no turienes tehniskajiem izdevumiem par tērauda apstrādāšanu. Rīgā no rokas rokā gāja arī M. Šolohova «Klusā Dona», tāpat F. Gladkova, A. Tolstoja, A. Serafimoviča u. c. sacerējumi. Pašā fašistiskā režīma norietā A. Upīts pārtulkoja dažus M. Gorkija darbus, kas iznāca 1940. gada sākumā.

Īpaši liela popularitāte Latvijā bija Maksimam Gorkijam un Vladimiram Majakovskim.

M. Gorkijs jau kopš 1905. gada bija tik cieši saistīts ar latviešu kultūras attīstību, ka viņu nevarēja noklusēt arī pie varas nākusī buržuāzija. Viņa darbus 20. un 30. gados izdeva buržuāziskās izdevniecības, tika tulkota arī daļa no viņa padomju laika darbiem, tai skaitā «Artamonovu uzņēmums», kas iznāca grāmatā 1927. gadā.

Tomēr M. Gorkija darbu legalitāte buržuāziskajā Latvijā bija tikai šķietama. To rāda fakts, ka viņa lugas šai laikā neparādījās uz skatuves. Nemaz jau nerunājot par vadošajiem valsts subsidētiem teātriem — Nacionālo un Dailes, arī citas skatuves, piemēram, Liepājas Jaunais teātris, uzdrīkstējās izrādīt Gorkiju tikai pašos pirmajos «demokratiskās republikas» gados.

Jau 20. gadu sākumā Majakovska partejiskuma piesātinātie darbi Latvijā cirkulēja no rokas rokā, tika deklamēti kreiso arodnieku sarīkojumos, tos izmantoja partijas darbā aģitatori un propagandisti. Divas reizes — 1922. un 1924. gadā — Majakovskis pats bija Rīgā. Sakarā ar viņa viesošanos Rīgā 1922. gadā strādnieku kultūras biedrība «Arbeiterheim» krievu valodā izdeva Majakovska poēmu «Mīlu». Izmantojot dzejnieka popularitāti peļņas iegūšanai, izdevniecība «Grāmatu Draugs» 1930. gadā krievu valodā izdeva Majakovska izlasi. Līdz 1934. gadam legālos izdevumos parādījās Majakovska dzejoļi arī latviešu valodā. Labākie atdzejotāji bija J. Plaudis un P. Vīlips.

Progresīvo literātu aprindas Latvijā uzskatīja Majakovski par Padomju zemes lielāko dzejnieku, atzina viņa novatorismu. Visdedzīgākie Majakovska mākslas popularizētāji bija L. Laicens un jaunie, progresīvie dzejnieki, kas ienāca literatūrā 20. gados — A. Balodis, M. Rudzītis, A. Grigulis, V. Lukss un citi. Visa progresīvā latviešu periodika 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā pilna ar Majakovska manierē rakstītām dzejām.

Samērā liela popularitāte darbaļaužu vidū un progresīvās inteliģences aprindās bija arī A. Tolstojam. Atsevišķas viņa lugas 20. un 30. gados tika izrādītas uz Rīgas skatuvēm. 1922. gada februārī lugas «Drostaliņa» uzvedumā Rīgas Krievu teātrī pie-

dalījās pats autors. Fašistiskās diktatūras laikā A. Upīts pārtulkoja un izdeva A. Tolstoja vēsturisko romānu «Pēteris I» (1936.), bet Dailes teātris izrādīja viņa lugu «Mīlestības zelta grāmata» (1940.).

Nespēdama pilnīgi noslēgties pret padomju literatūru, spiesta t. s. demokratijas laikā ievērot tautas masu prasības, arī buržuāziskā un meņševistiskā prese pieminēja padomju literatūru, iespieda pat atsevišķus tās sacerējumus (V. Majakovska, N. Tihonova, O. Foršas, L. Ļeonova, A. Fadejeva u. c. dzejoļus un stāstus). Reakcionārie kritiķi sniedza arī apskatus par jaunāko padomju literatūru. Tie raksturīgi ar darbu idejiskā satura noklusēšanu vai izkropļošanu, ar formas elementu izvirzīšanu pirmajā vietā un kurioziem vērtējumiem. Zīmīgs piemērs tam bija žurnāla «Daugava» kritiķes Zentas Mauriņas apgalvojums, ka «Dostojevskim vienā lappusē ir vairāk proletāriešu psiholoģijas nekā visās Majakovska grāmatās». Līdzīgu piemēru netrūka.

Tāpat kā literatūru, nebija iespējams noklusēt arī padomju kinomākslu. Padomju filmas, ko 20. gados ar panākumiem demonstrēja vairāk nekā 50 kapitālistiskajās valstīs, nevarēja neielaist arī Latvijā. Lai arī sagraizītas, Rīgas ekrānus tās tomēr apstaigāja. Piemēram, filmu «Sv. Pēterburgas gals» Rīgā 1928. gadā noīsināja par trešdaļu, sagraizītā veidā izrādīja arī «Čapajevu». Reakcionārās aprindas tā satrauca panākumi, ar kādiem 1926. gadā demonstrēja izcilo padomju kinomākslas paraugu — «Bruņukuģis Potjomkins», ka filmu aizliedza. Buržuāziskās Latvijas laikā demonstrēto padomju kinofilmu skaits tomēr nebija mazais. 1929. un 1930. gadā vien izrādītas pāri par 20 padomju filmām. Atsevišķas padomju filmas izrādītas arī fašisma gados.

Līdz 1934. gadam teātri izrādīja arī vairākas padomju lugas — Vs. Ivanova «Bruņuvilciens 14-69» (1933.), N. Pogodina «Mans draugs» (1934.), B. Romašova «Degošais tilts» (1930.), 1933. gadā uz operas skatuves parādījās R. Gliera balets «Sarkanā magone».

Rīgā viesojās arī padomju izpildītāji mākslinieki, kuru augsto profesionālo līmeni izcēla progresīvā prese. Viesizrādes še sniedza

arī Maskavas «Zilās blūzes» trupa (1927.), tāpat Baltkrievu tautas teātris (1926.).

Nozīmīgu darbu krievu padomju literatūras popularizēšanā līdz pat 1934. gadam veica arī progresīvo žurnālu informatīvie raksti par PSRS kultūras un literāro dzīvi. Vislielākie nopelni te Andrejam Upītim kā «Domu» kritikas nodaļas vadītājam un Linardam Laicenam kā «Kreisās Frontes» un «Tribīnes» redaktoram un izdevējam.

Zināmu ieguldījumu padomju kultūras popularizēšanā deva Kulturālās tuvināšanās biedrība ar Padomju Savienības tautām, kas nodibinājās pēc Raiņa ierosinājuma un ar viņa līdzdalību. Savā runā oficiālajā atklāšanas koncertā 1929. gada 3. jūnijā biedrības priekšsēdētājs J. Rainis uzsvēra padomju literatūras lomu visas pasaules literatūras attīstībā: «Jaunā Krievija jau teikusi savu vārdu literatūrā, mākslā, zinātnē. Tai atbild Eiropa un mācās no tās. Mēs nevaram palikt atpakaļ.»[1] Cik populārs bija šis Raiņa vadītais pasākums, liecina fakts, ka biļetes bija izpirktas jau daudz dienu iepriekš. Koncertu kuplināja V. Kačalova, V. Barsovas, A. Aleksejeva un citu padomju mākslinieku uzstāšanās.

Biedrības valdē bez Raiņa bija vairāki redzami progresīvie rakstnieki un mākslinieki — P. Rozītis (pēc Raiņa nāves biedrības priekšnieks), A. Amtmanis-Briedītis, E. Smiļģis u. c. Tā sarīkoja vairākas izstādes, piemēram, 1929. gadā padomju grafikas izstādi un krievu un ukraiņu mākslas izstādi Rīgā, organizēja padomju mākslinieku viesošanos Latvijā. 1932. gadā Rīgā iznāca biedrības sastādītais rakstu krājums «Латвия — СССР, сборник статей о культурно-экономическом сближении». Tanī, starp citu, ievietots P. Rozīša raksts par Padomju Savienības un Latvijas literārajiem sakariem, norādīts, ka nepieciešams tos paplašināt. Īsi pirms fašistiskā apvērsuma biedrība noorganizēja latviešu žurnālistu un rakstnieku ekskursiju uz PSRS, kā arī latviešu gleznu izstādi Maskavā. Izstādē piedalījās O. Skulme, K. Ubāns, J. Liepiņš, L. Svemps un citi. Biedrība pastāvēja līdz

[1] Raiņa Valsts literatūras muzeja inv. Nr. 200.

П. Розит.

Культурное сближение.

Пер. с латышск.

Возможно ли культурное сближение между народами, с различным политическим строем? Многие думают, что это невозможно. Нужно-де оградить границы культурные, подобно границам политическим, во избежание наплыва чужих влияний. Но могут ли чужие влияния угрожать живой и самостоятельной культуре? Разумеется нет, если они не приходят путем насилия и с ассимиляционными тенденциями. В противовес сказанному, всегда было очень полезно изучать духовное развитие и культурное творчество какого-нибудь народа.

Жизнь государственного строя переменна; в течении веков, даже десятилетий она подвержена значительным изменениям, даже переворотам. Куда устойчивей век народа переживающий различнейшие формации государственного строя. Но продолжительней и устойчивей жизни народа, жизнь духовных ценностей, порожденных им. Они так же переживают коллектив своих творцов, как и индивидуальную жизнь каждого творца в отдельности.

P. Rozīša raksta pirmā lappuse grāmatā «Латвия — СССР, сборник статей о культурно-экономическом сближении»

pat 1940. gadam, taču fašistiskās diktatūras laikā mēģinājumiem uzturēt sakarus ar PSRS parasti uzlika veto valsts vara. Tā, piemēram, biedrība 1937. gada 7. novembrī velti mēģināja operā sarīkot koncertu ar padomju mākslinieku piedalīšanos — tiem neizsniedza iebraukšanas atļaujas.

Līdzīgas biedrības kultūras sakaru attīstīšanai bija arī ar citām tautām (poļiem, norvēģiem, frančiem, čehiem u. c.). To svars latviešu kultūras dzīvē krietni mazāks nekā Kulturālās tuvināšanās biedrībai ar PSRS tautām, jo sakari ar Rietumeiropu buržuāziskajā Latvijā arī tā bija cieši. Minēto biedrību galvenā nozīme meklējama latviešu kultūras popularizēšanā ārpus buržuāziskās Latvijas robežām.

Ciešāki sakari latviešu literatūrai šai laikā izveidojās ar kaimiņu tautām — igauņiem un leišiem.

Gan periodikā, gan atsevišķās grāmatās 20. un 30. gados Igaunijā parādījās J. Raiņa, A. Upīša, R. Blaumaņa, A. Briga-

deres, J. Akuratera, Aspazijas, J. Poruka, V. Lāča un citu latviešu autoru darbi. Ļoti rosīgi latviešu literatūras tulkotāji Igaunijā bija M. Pukitss un K. Ābens. Savukārt latviešu valodā šai laikā pārtulkoti A. Tamsāres, E. Vildes, F. Tuglasa u. c. darbi, iznāca «Kalevipoegs» un igauņu lirikas antoloģija, teātrī izrādīja igauņu autoru lugas.

Arī Lietuvā samērā plaši bija pazīstama latviešu literatūra. Vairākkārt šai laikā leišu valodā izdotas R. Blaumaņa noveles, iznākusi J. Raiņa luga «Pūt, vējiņi!», brāļu Kaudzīšu romāns «Mērnieku laiki», arī latviešu tautasdziesmu krājums un citas grāmatas. Latviešu daiļliteratūra sastopama arī leišu periodikā. Redzamākie latviešu literatūras popularizētāji bija rakstnieki J. Paļeckis un K. Korsaks. Atsevišķi lietuviešu literatūras darbi 20. un 30. gados bija pieejami latviešu lasītājam, tika inscenētas vairākas lugas. Periodika samērā sistemātiski informēja par jaunāko lietuviešu un igauņu rakstniecībā.

Latviešu grāmatu apgādi 20. un 30. gados palīdzēja popularizēt savas tautas kultūru, visvairāk literatūru, Rietumeiropā. Šai laikā cittautu valodās, visvairāk vācu, Rīgā izdoti vairāk nekā divdesmit dažādu latviešu rakstnieku darbi, kā arī antoloģijas. Tā vācu valodā iznākušas J. Raiņa lugas «Pūt, vējiņi!», «Zelta zirgs» un «Jāzeps un viņa brāļi», R. Blaumaņa «Indrāni» un noveļu izlase, A. Brigaderes «Sprīdītis», J. Jaunsudrabiņa «Aija», V. Plūdoņa «Eža kažociņš», arī K. Skalbes, J. Akuratera, J. Poruka darbi, latviešu lirikas antoloģija. Lielu daļu šo grāmatu izdeva A. Gulbis ar Kultūras fonda atbalstu. Kembridžā V. Metjūsa tulkojumā angļu valodā iznāca latviešu lirikas antoloģija. Angļu valodā pārtulkota arī J. Raiņa luga «Jāzeps un viņa brāļi». Atsevišķi latviešu rakstnieku darbi 20. un 30. gados iznākuši arī čehu un franču valodā. Vairums no minētajām grāmatām izdotas tepat Rīgā, ne ārpus Latvijas, tāpēc tām samērā grūti bija sasniegt cittautu lasītāju. Arī metiens parasti bija neliels. Tulkojamo darbu ziņā bija vērojama tendence izvairīties no aktuāliem revolucionāriem darbiem, cenšanās noklusēt progresīvo rakstnieku noliedzošo nostāju pret buržuāzisko valsti. Arī šādi izpaudās divu kultūru cīņa.

Daudz nozīmīgāks bija tas latviešu literatūras popularizēšanas darbs, ko veica Padomju Savienībā strādājošie latviešu rakstnieki, izdodami lielos metienos tā laika latviešu progresīvo literatūru krievu valodā (sk. 104.—105. lpp.).

Ārpus Latvijas robežām šinī laikā kļuva pazīstama tās tēlotāja māksla — latviešu mākslinieki piedalījās ārzemēs notiekošās izstādēs, atsevišķus darbus iegādājās Rietumeiropas muzeji. Izcilākie latviešu operdziedoņi — M. Brehmane-Štengele, A. Kaktiņš, J. Niedra un citi deva viesizrādes ārzemēs, visvairāk Vācijā. Izcili cittautu diriģenti un izpildītāji mākslinieki, tai skaitā arī Fjodors Šaļāpins, 20. un 30. gados savukārt viesojušies Rīgas operā, bagātinādami latviešu muzikas kultūru.

PERIODIKA KĀ LITERATŪRAS TRIBĪNE

Buržuāziskās republikas gados Latvijā daudz tika runāts par preses brīvību, bet patiesībā tā attiecās tikai uz reakcijas izdevumiem. 20. gados katrai buržuāziskajai partijai bija savs preses organs, bagātīgi iznāca dažādi sektantu izdevumi un citi garīga rakstura laikraksti un žurnāli, avīžu kioski piedāvāja pornogrāfiskus žurnālīšus. «Preses brīvība» nozīmēja brīvu ceļu arī baltvācu un krievu emigrantu reakcionārajiem izdevumiem. Ar Padomju Savienības apmelojumiem un dažādām pretpadomju «avīžu pīlēm» arī aiz Latvijas robežām ieguva slavu emigrantu laikraksts «Sevodņa», kas iznāca Rīgā līdz pat 1940. gadam.

Progresīvo presi joprojām vajāja, ar konfiskācijām, naudas un cietuma sodiem centās apklusināt protesta balsi pret pastāvošo iekārtu, tās pīlāriem un visu valdošo šķiru. Zīmīgus vārdus par progresīvās avīžniecības likteni 1922. gadā sakarā ar latviešu preses simtgadu jubileju sacīja Rainis:

> Simts gadu ir,
> Kopš latviešu prese iespiesta,
> Simts gadu ir,
> Kopš latviešu prese nospiesta...[1]

Visgrūtāk klājās strādniecības laikrakstiem un žurnāliem. Strādnieku avīzes mūžs parasti bija ļoti īss. Tā, piemēram, 1922. gadā Jelgavā drukātajai avīzei «Mūsu Domas», kur darbojās arī revolucionārie rakstnieki L. Paegle un L. Laicens, paguva iznākt tikai četri numuri. Pēc tam laikrakstu aizliedza. Līdzīgs liktenis piemeklēja arī citus izdevumus. Tikai vienu mēnesi 1924. gada novembrī varēja iznākt dienas laikraksts «Laikmets»,

[1] *J. Rainis,* Kopoti raksti, II sēj., Rīgā, 1948., 563. lpp.

bet avīze «Karogs» 1929./30. gadā pieredzēja pavisam 13 numurus.

Tāpēc kā jubileju revolucionārā strādniecība 1929. gadā svinēja simto numuru savam dienas laikrakstam «Darbs un Maize»[1]. Legālās avīzes simtais numurs sakrita ar nelegālās «Cīņas» simto iznākšanu buržuāziskās Latvijas pagrīdē. Pēteris Stučka «Darba un Maizes» jubilejā ar rūgtu izsmieklu runāja par Latvijas demokratiju: «Jau simtais numurs *nelegālās* «Cīņas» laikraksta un *tikai 100.* numurs *legālā* strādnieku dienas laikraksta! Vai ilgi vēl to cietīs Latvijas darba ļaudis!»[2]

Strādniecības preses stāvoklis vēl smagāks kļuva pēc fašistiskā režīma nodibināšanās. Tūlīt 1934. gada maijā slēdza vairāk nekā sešdesmit avīzes un žurnālus, tai skaitā, pirmkārt, demokratisko un strādniecības presi. Aizliedza arī visu partiju izdevumus. Vienīgais izņēmums bija ulmaniskā Zemnieku savienība, kas savus izdevumus skaitliski palielināja, sagrābdama monopolu arī presē. Legālā prese zaudēja savu nozīmi progresīvās literatūras attīstībā.

Pieauga nelegālās preses nozīme. Ap to pulcējās arī daļa demokratisko rakstnieku; te publicējās jaunie strādniecības literāti, kuru daiļrades sākumi meklējami 20. gadu daudzkārt konfiscētajos legālajos izdevumos.

Komunistiskās partijas nelegālā un legālā prese

Jau no buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas pašām pirmajām dienām Komunistiskā partija, pagrīdē iedzīta, gan legālos, gan nelegālos periodiskos izdevumos uzsāka cīņu pret pašmājas buržuāziju, pret meņševistiskajiem nodevējiem strādnieku kustībā, pret valdošās ideoloģijas iespiešanos tautas masās.

Plaši sazarojās partijas *nelegālā prese.* Buržuāziskās Latvijas divdesmit gados nebija neviena mēneša, nevienas nedēļas, kurā nebūtu parādījušies nelegāli partijas izdevumi — avīzes,

---

[1] «Darbs un Maize» iznāca 1928. un 1929. gadā ar dažādiem nosaukumiem. Avīzi parakstīja strādnieku-zemnieku frakcijas deputāti.

[2] *P. Stučka,* No jauna 100. numurs pagrīdē (sveiciens nemirstīgajai «Cīņai»), «Cīņa», 1929., 100. (520.).

žurnāli, brošūras, uzsaukumi. Latvijā nelegāli nokļuva arī Kominternes Latsekcijas izdevniecības «Spartaks» izdevumi no Padomju Krievijas — žurnāli «Cīņas Biedrs», «Propagandists» un citi.

Grūtajos pagrīdes darba apstākļos netika aizmirsta arī literatūra. Samērā daudz rakstu par tās jautājumiem, tāpat revolucionārās daiļliteratūras, bija Latvijas Komunistiskās partijas un Latvijas Komunistiskās jaunatnes savienības izdevumos. Pagrīdē iznāca pat dzejoļu krājums — 1936. gadā «Brīvās Jaunatnes» nelegālā tipografija iespieda trīs autora lokšņu biezu Raiņa dzejoļu izlasi «Rainis — cīņā saucējs».

No literatūras žanriem 20. un 30. gadu nelegālajā presē visvairāk sastopama lirika — gan revolucionāras sauksmes pilnas rindas, gan dzejoļi, kas atspoguļo cietumnieku izjūtas, gan arī reālistiskas strādnieku dzīves ainas.

Ar 1919. gada 1. augustu savas gaitas pagrīdē atsāka LKP centrālorgans «C ī ņ a», šoreiz uz diviem gadu desmitiem. Vairākkārtīgā tipografijas izsekošana un atklāšana nespēja uz ilgāku laiku apturēt tās gaitu. Visumā «Cīņa» kā buržuāziskās demokratijas, tā fašistiskās diktatūras laikā iznāca regulāri, tikai dažkārt ar lielākiem pārtraukumiem. Iespaidīgs arī «Cīņas» metiens — caurmērā 5000 eksemplāru mēnesī.

Praktiskās politiskās cīņas ikreizējie uzdevumi, partijas dzīve, teorētiskie un taktiskie jautājumi bija Latvijas Komunistiskās partijas centrālorgana uzmanības degpunktā. Tomēr, sekojot iepriekšējo gadu desmitu tradīcijām, netika aizmirsta arī literatūra. Carisma apstākļos, īpaši 1905. gada revolūcijas posmā, «Cīņa» publicēja galvenokārt dzejoļus. Buržuāziskās Latvijas gados te iespiesti raksti par sava laika aktuālākajiem kultūras dzīves jautājumiem. Visvairāk šādu rakstu fašistiskās diktatūras posmā, kad fašistiskā kliķe lūkoja piesavināties visai tautai piederošās kultūras vērtības. Latvijas Komunistiskā partija un «Cīņa» tad nostājās progresīvās kultūras mantojuma sargpostenī. Piemēram, 1934. gada septembrī «Cīņā» ievietots raksts «Par latviešu nacionālo pašlepnumu», kas atmaskoja nacionālšovinismu fašistu iekšpolitikā. Apgāžot buržuāzisko nacionālistu

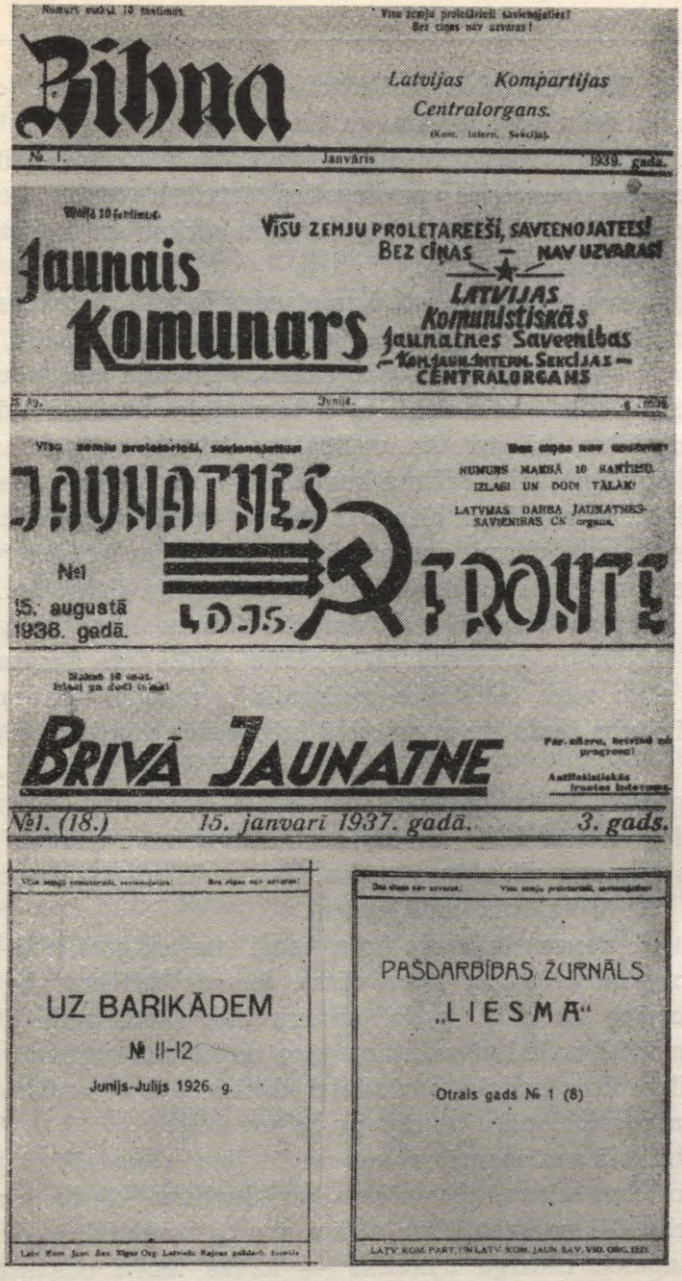

Fotomontāža: nelegālās periodikas galvas — «Cīņa», «Jaunais Komunārs», «Jaunatnes Fronte», «Brīvā Jaunatne», žurnālu «Liesma» un «Uz Barikādēm» vāki

melus, it kā komunisti noliedzot nacionālo kultūru, «Cīņa» uzsvēra latviešu proletariāta un tā avangarda ciešās saites ar savas tautas atbrīvošanās cīņu vēsturi. To nacionālo dārgumu vidū, ar ko pamatoti var lepoties latviešu tauta, nosaukti «Mērnieku laiki», «Robežnieku» romānu virkne un Raiņa revolucionārā dzeja.

«Cīņā» ievietoti arī raksti, kas atsedza fašistiskā režīma laika oficiālās literatūras un mākslas pagrimumu. Daudz šādu rakstu 1939. gadā — «Tukša muca tālu skan», «Ulmaņa piecgades «sasniegumi»», «Malu mednieki» u. c. Izmantojot buržuāziskās preses materiālus, kā arī tās noklusētus faktus, «Cīņa» sniedza nepievilcīgu fašistiskā režīma kundzības ainu latviešu literatūrā un mākslā. «Fašistiskā piecgade latvju kultūru atsviedusi par vairākiem gadu desmitiem atpakaļ...» Visiem progresīvajiem darbiniekiem «aizbāzta mute un laupīta iespēja darboties latvju tautas kultūras veicināšanas darbā. Totiesu straujāk griežas visādu karjeristu, švaukstu un profānu «kultūras» karuselis, jo skaļāk skan viņu fašistiskie zvārguļi»[1], rakstīja «Cīņa». Šo karuseli darba tauta un progresīvā inteliģence vēroja ar neslēptu ironiju.

Progresīvo spēku apvienošana kopējai cīņai pret fašismu un tā ideoloģiju bija LKP un tās centrālorgana «Cīņa» galvenais lozungs Ulmaņa diktatūras gados. Tas radis atspoguļojumu arī rakstos par literatūras jautājumiem.

Samērā daudz daiļliteratūras, īpaši dzejas, publicēts LKJS centrālorganā *«Jaunais Komunārs»*, kas ar dažiem pārtraukumiem iznāca no 1921. gada janvāra līdz 1936. gada jūnijam (pavisam 102 nr.). Laikrakstam (gan ne katram numuram) bija īpaša literatūras nodaļa, saukta arī «Dziesmotā zemgrīde». Tanī ievietota revolucionāro autoru proza un dzeja.

Laikrakstā sastopamās skices un tēlojumi visvairāk atspoguļo nelegālo cīņu ainas. Piemēram, ar Jupītera vārdu parakstītais darbs «Viena svētdiena» stāsta par darba jauniešu nelegālu meža sapulci. Līdzīga tematika — kādas lauku organizācijas

[1] «Ulmaņa piecgades «sasniegumi»», «Cīņa», 1939., 4.

biedru sanāksme — risināta «Vasaras atmiņās» (bez paraksta) un citur.

«Jaunā Komunāra» liriku raksturo jaunības trauksme un revolucionārs patoss. Aicinājums uz cīņu te skan kā uzvaras apliecinājums, no drūmās tagadnes nenovēršami izaug izcīnāmā nākotne. Zīmīgs piemērs ir populārais dzejolis «Drošāk, jaunie komunāri», kas ievietots 1921. gada 3. numurā. Tā pirmais pants:

Drošāk, jaunie komunāri, —
Mums ir nolemts uzvarēt!
Lielo brīves pavasari
Visās tautās pieredzēt.

Avīzē publicēti arī dzejoļi, kas stāsta par cietumā ieslodzītiem vai nobendētiem biedriem, piemēram, anonīmā «Balāde par kritušo biedru» un ar šifru Dz. parakstītā «Cietumnieka bērna šūpļa dziesma». Taču arī te izskaņa optimistiska — jauni cīnītāji stājas biedru vietā, tēvam izaugs dēls, kas turpinās cīņu un būs palīgs, «kad reiz iesim cietummūrus lauzt».

Pēc 1934. gada «Jaunajā Komunārā» ievietoti asprātīgi feļetoni, kas izsmej Ulmani un viņa visur skandināto «tautas vienotību». Šai ziņā raksturīgs bez paraksta ievietotais dzejojums «Trio, kas beidzās ar skandālu», kur asprātīgā pretstatījumā ar kārtējo diktatora slavināšanu izpaužas strādnieku uzskati par saviem kaklakungiem.

«Jaunais Komunārs» un citas jaunatnes avīzes iepazīstināja ar cittautu progresīvo literatūru, pārdrukāja arī izcilo pasaules rakstnieku publicistiku, kas bija vērsta pret imperiālistu tieksmēm vēl vairāk uzkundzēties darbaļaudīm.

Avīzē ievietoti vairāki raksti, kuros izteikta partijas nostāja ideoloģijas jautājumos. Viens no nozīmīgākajiem bija LKP CK sekretāra J. Krūmiņa (Pilata) raksts «Par literatūras frontes uzdevumiem» 1935. gada 37. numurā. Raksta autors diskutēja ar avīzes 32. numurā ievietoto apskatu «Rakstniecība fašistiskajā Latvijā». Kritiķis asi vērsās pret minētajā rakstā izteikto uzskatu, ka par progresīvu uzlūkojama vienīgi nelegālā cīņas literatūra, izslēdzot no tās demokratisko rakstnieku darbus. J. Krūmiņš norādīja, ka par revolucionārās rakstniecības sabiedrotajiem

uzlūkojami visi rakstnieki, kas patiesi atspoguļo Latvijas īstenību, paužot simpatijas darbaļaudīm; viņu labākos darbus Latvijas proletariāts ieslēgs savā mantojumā.

Šādi raksti, kas publicēti «Jaunā Komunāra» slejās, audzināja jauno revolucionāro rakstnieku paaudzi būt principiāliem, deva tai pareizu izpratni par kultūras mantojumu un saviem laikabiedriem — demokratiskajiem rakstniekiem.

Sakarā ar LKJS apvienošanos ar Latvijas Sociālistisko Jaunatnes savienību 1936. gadā nodibinājās vienota darba jaunatnes organizācija — Latvijas Darba Jaunatnes savienība. Beidza iznākt «Jaunais Komunārs». Tā vietā stājās LDJS izdevums *«Brīvā Jaunatne»*, kas iznāca jau pirms apvienošanās — ar 1935. gadu un turpināja sava priekšteča tradīcijas arī daiļliteratūras novadā.

Lirikā te visvairāk publicējies Ž. Grīva. Ar Vaivara un Ačuka vārdiem «Brīvajā Jaunatnē» ievietots daudz viņa agrīnās lirikas, kas izaugusi no Latvijas darba jauniešu cīņas par Padomēm — «Saruna ar darba biedri», «Pārmijnieks pie centrālcietuma», «Vēstule mātei no cietuma» un daudzi citi dzejoļi.

Avīzei raksturīgi dziesmu pārfrazējumi. Tā 1936. gada 3. nr. ievietots Ausekļa «Trimpulas» pārveidojums — «Sena dziesma jaunās skaņās» (autors A. Zaķis). Dzejolī izsmieta Ulmaņa un tā kliķes pašlabuma kāre. (Raksturīgs pēdējais pants: Lai dzeram, lai dziedam, lai uzsākam diet, Tāds dots mums no vadoņa likums; Šai pasaulē jauki lai vienmēr mums iet, Un Latvijas vietā — kaut plikums.) Parodēta arī Ulmaņa «himna» «Lai līgo lepna dziesma» un citi dziesmu teksti.

«Brīvajā Jaunatnē» oriģinālprozas tikpat kā nav. Šim izdevumam raksturīgi bagātīgi revolucionārās lirikas publicējumi, nodrukāti arī vairāki Raiņa dzejoļi un Ed. Veidenbauma «Mosties, mosties reiz, svabadais gars».

«Brīvā Jaunatne» ievietojusi arī labu skaitu anekdotu, kas asprātīgi izsmej Ulmani un viņa režīmu.

Tāpat kā pārējā 30. gadu nelegālajā presē, arī «Brīvajā Jaunatnē» ievietoti literatūrkritiskie raksti par kultūras mantojuma jautājumiem.

Plašāku novērtējumu avīzē guvusi Raiņa un Andreja Upīša daiļrade. Tā jau 1. nr. (1935.) publicēts raksts «Rainis pieder strādniekiem». Tanī uzsvērts Raiņa milzu devums latviešu proletariāta kultūras apcirkņos. Velti ir fašistiskās kliķes mēģinājumi Raini pārvērst par savu dzejnieku, viņš pieder darba tautai: «Kas attiecas uz fašistu centieniem Raini pataisīt par tagadējā koruptīvā, hitleriskā, teroristiskā režīma dzejnieku un uzvilkt tam mugurā aizsarga frenci — tad tas nav nekas cits kā viens no Raiņa dzejā minētiem vārnu bara mēģinājumiem atturēt sauli, atturēt pavasari. — *Rainis pieder mums!*»

1937. gada decembrī, kad Andrejam Upītim apritēja sešdesmit mūža gadi, to apsveica arī «Brīvā Jaunatne». Rakstā «Andreja Upīša sešdesmit gadi» nelegālā avīze izsacīja visas strādnieku šķiras prieku, ka arī fašisma laikā lielais rakstnieks palicis uzticīgs sev un proletariātam.

Sakarā ar M. Gorkija nāvi avīzē ievietots (bez paraksta) raksts «M. Gorkija piemiņai» un R. Rolāna «Ardievas Gorkijam».

«Brīvajā Jaunatnē» publicēto cittautu revolucionārās daiļliteratūras paraugu vidū jāmin J. Behera «Balāde par cilvēku, kurš klusēja», fragments no R. Rolāna «Apburto dvēseļu» V daļas, no spāņu valodas atdzejotais Rafaela Alberti dzejolis «Internacionālās brigādes cīnītājiem». Tie ir cildena humānisma apgaroti darbi, himna cilvēkam, kas savu dzīvi atdod cīņai par tautu brīvību.

1938. gada jūlijā politpārvaldei izdevās likvidēt «Brīvās Jaunatnes» spiestuvi. Ar tā paša gada aprīli kā LDJS centrālorgans sāka iznākt avīze «*Jaunatnes Fronte*» (beidzamais — astotais numurs datēts ar 1940. gada 10. aprīli). Daiļliteratūru te pārstāvēja oriģināldzejoļi un tulkojumi. Pēdējo vidū bija arī Maksima Gorkija «Dziesma par Vētrasputnu».

No LKP vietējo organizāciju izdevumiem daudz daiļliteratūras bija LKP un LKJS Vidienas organizācijas žurnālā «*Liesma*», kas iznāca no 1926. gada marta līdz 1929. gada februārim (pavisam 16 numuri). Labi noformētais, tipografijā iespiestais žurnāls ārēji maz atšķīrās no legālajiem izdevumiem. Tā saturā

galveno vietu ieņēma sabiedriski politiski un teorētiski apcerējumi, korespondences no darba vietām, raksti par partijas un komjaunatnes dzīvi, par sociālisma celtniecības gaitu PSRS. Daiļliteratūrai — dzejoļiem, aprakstiem un stāstiem «Liesmā» ierādīta īpaša nodaļa. No prozas, kas galvenokārt sniedza ainas no nelegālās cīņas, jāmin ar šifru AT parakstītais stāsts «Mans Jānis» (no cikla «Komjaunietis»). Tas vēstī par kādu ganuzēnu, kam viņa lasītkāres sakaitinātie saimnieki uzveļ atbildību par apkārtnē izkaisītajām proklamācijām. Dzejoļi «Liesmā» visumā negatavāki nekā iepriekš aplūkotajās komjauniešu avīzēs.

Revolucionārā lirika un proza iespiesta arī citos nelegālos izdevumos. Samērā daudz daiļliteratūras bija LKJS organizācijas žurnālos *«Uz Barikādēm»* un *«Pagrīde»* (abi iznāk 20. gadu otrā pusē). Nelegālajai periodikai pieskaitāms arī ārzemēs iznākušais Jūrnieku un ostas strādnieku internacionāles Latvijas jūrnieku izdevums *«Bāka»* (1931.—?). Žurnālā daudz ilustrāciju un rakstu par PSRS, tāpat turienes latviešu rakstnieku (visvairāk Sudrabu Edžus) darbu pārdrukājumi. «Bākā» ievietota arī revolucionārā dzeja un satīra, kas sarakstīta buržuāziskajā Latvijā.

Īpašs nelegāls literārs žurnāls iznāca fašistiskās diktatūras gados ar nosaukumu *«Vienota Fronte»*. Tas lielā mērā turpināja 20. gadu legālo revolucionāro literāro izdevumu tradīcijas, tāpēc arī tiks aplūkots pēc L. Laicena izdotajiem revolucionārās kultūras žurnāliem *«Kreisā Fronte»* un *«Tribīne»*.

Latvijas Komunistiskā partija 20. gados bija arī darbaļaužu legālo organizāciju — arodbiedrību, kultūrizglītības biedrību, strādnieku kooperatīvu utt. — vadītāja, tās ietekmē un tiešā vadībā veidojās arī *legālā revolucionārā strādniecības prese.* Tā pastāvēja buržuāziskajā Latvijā līdz fašistiskajam apvērsumam.

Jau 1921. gadā Komunistiskās partijas vadītā Rīgas un apkārtnes patērētāju biedrība *«Produkts»,* kas apvienoja 20 000 strādnieku, izdeva tāda paša nosaukuma sabiedriski literāru un kooperatīvu žurnālu ar bagātīgu daiļliteratūras daļu. Tā septiņi numuri (no desmit) iznāca ar Raiņa vārsmu epigrafiem uz vāka.

Žurnālā ievietoti padomju un vācu revolucionārās lirikas paraugi Raiņa atdzejojumā (Gastjevs, Jeseņins, Kamenskis, Mariengofs, Klemms). Te daudz publicējies L. Laicens (stāsts «Grēks», dzejoļi «Slēdzieni», «Sinfeinera sauciens» u. c.) un L. Paegle (stāsts «Revīzija», dramatiskais uzvedums «Darbs un daile», arī «Sveiciens lielajam trimdiniekam» un citi dzejoļi). Tie bija ļoti aktuāli darbi, kas atklāti aicināja uz cīņu pret buržuāzisko Latviju. Sabiedrisks skanējums arī pārējai žurnāla daiļliteratūrai. Sevišķi bagātīgi te pārstāvēta jaunākā latviešu progresīvā lirika. Pēdējā redzamu vietu ieņem J. Grota dzejoļi.

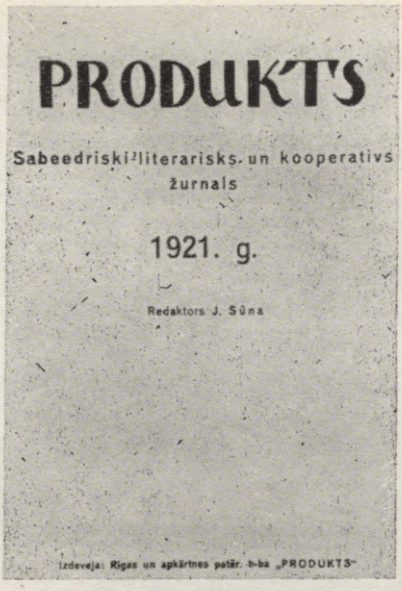

Žurnāls «Produkts»

«Produkta» bibliografijas nodaļā ievietotas vairākas A. Upīša recenzijas par jaunākajām parādībām latviešu literatūrā. Žurnāls iznāca vienu gadu, tā atbildīgais redaktors bija J. Sūna.

Tai pašā 1921. gadā Tautas augstskolas klausītāju klubs un LU studentu klubs kopīgi izdeva žurnālu darbam un kultūrai *«Nākošie»* (atb. red. A. Kurcijs). Jau otro tā numuru konfiscēja un izdošanu aizliedza. Bijušie «Produkta» līdzstrādnieki (izņemot Raini) darbojās žurnālā *«Darbs un Maize»*, kas iznāca 1922. gadā — līdz augustam, kad sakarā ar I Saeimas vēlēšanām notika plaši aresti Rīgas Arodbiedrību centrālbirojā. Abos žurnālos daudz revolucionārās lirikas. Minētie izdevumi ir uzskatāmi kā pirmie mēģinājumi radīt sistemātisku, vispusīgu revolucionārās strādniecības žurnālu, kas risinātu arī kultūras dzīves jautājumus.

Regulārs un īsti nozīmīgs periodiskais izdevums kreisajai strādniecībai radās 1924. gadā, kad ar jūlija mēnesi sāka iznākt

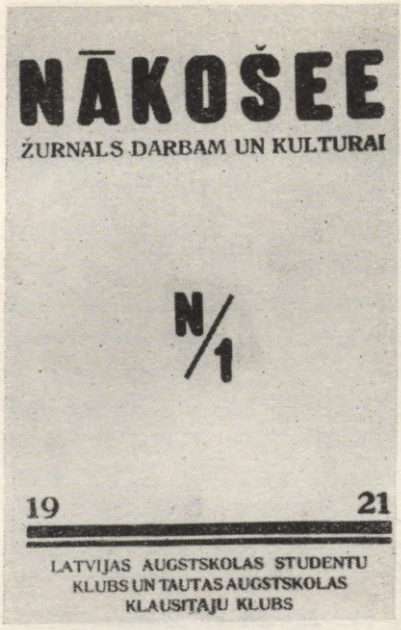

Žurnāls «Nākošie»

žurnāls *«Vienība»*. «Vienību» izdeva Rīgas Arodbiedrības centrālbirojs (RABCB). Nemitīgi politpārvaldes vajāts, žurnāls piecos pastāvēšanas gados bija spiests vairāk nekā 30 reizes mainīt nosaukumu («Strādnieku Vienība», «Arodnieku Domas», «Jaunā Vienība» u. tml.). Tomēr pēc kārtējās konfiskācijas žurnāls atkal no jauna turpināja iznākt līdz pat RABCB slēgšanai — 1928. gada jūlijam.

«Vienība» iedibināja svarīgākās 20. gadu latviešu legālo revolucionāro žurnālu tradīcijas. Te ievietota plaša un sistemātiska informācija par dzīvi Padomju Savienībā, par strādnieku kustību kapitālistiskajās valstīs, publicēti teorētiski raksti par strādnieku kustības jautājumiem, kuros nereti izmantoti jaunākie darbi marksisma-ļeņinisma teorijā (piemēram, 1924. gadā iespiestais raksts «Marksisma pamata līnijas» balstās uz J. V. Staļina darba «Par ļeņinisma jautājumiem»). Visu iznākšanas laiku «Vienība» cīnījās pret meņševiku ietekmi strādniecībā, atmaskoja «Sociāldemokrata» provokācijas pret kreiso strādniecību, tās organizācijām un atsevišķiem cīnītājiem.

Kā arodbiedrību izdevumam žurnālam piemita sava specifika ārzemju informācijas un iekšzemes kronikas ziņā — galveno vietu te ieņēma strādnieku arodorganizāciju jautājumi.

Arī daiļliteratūrai te īpaši uzdevumi — dot materiālu strādnieku pašdarbībai. Tāpēc tieši te publicētas Leona Paegles šarādes un Linarda Laicena konstruktīvās spēles. Strādniecības masu sanāksmēm domāta arī žurnālā ievietotā lirika, kam izteikti politisks raksturs. Dažādos pavērsienos tā atmaskoja bur-

žuāzisko Latviju, sauca cīņā pret to. Galvenie autori arī te bija Leons Paegle un Linards Laicens. Viņu pēdās gāja pārējie žurnāla līdzstrādnieki — jaunie proletāriskie dzejnieki. To vidū bija Andrejs Balodis, kura dzejoļi «Vienībā» sastopami jau ar 1924. gadu.

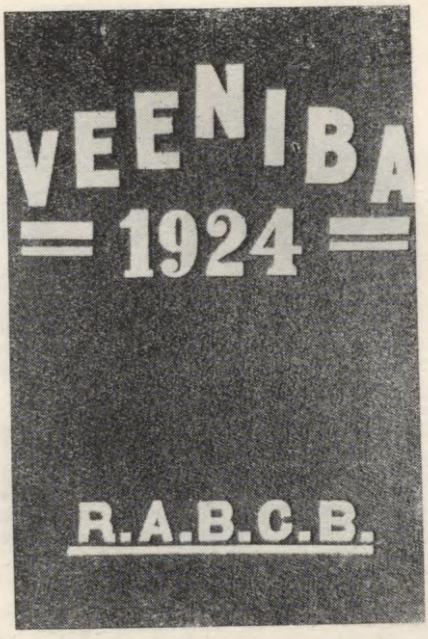

Žurnāls «Vienība»

Žurnālā iespiesti vācu un krievu revolucionārās lirikas atdzejojumi, sniegtas recenzijas par jaunākajām parādībām latviešu proletāriskajā rakstniecībā. Daudzkārt aizliegtā žurnāla slejās risinātas aktuālas strādniecības kultūras problēmas. Raksturīga liecība ir 1925. un 1926. gadā plaši atreferētā diskusija par strādnieku teātri, tā uzdevumiem un repertuāra jautājumiem.

«Vienība» bija pirmais legālais strādniecības žurnāls, kas sniedza apskatus par latviešu rakstnieku darbu tulkojumiem un publikācijām Padomju Savienībā.

Idejiski tuvs «Vienībai» bija RABCB Jaunatnes sekciju centra žurnāls *«Darba Jaunatnes Ceļš»*, kas iznāca no 1927. gada septembra līdz 1928. gada novembrim. Tematika tajā ir šaurāka, sabiedrisko rakstu vairumam ir populārs vai tīri praktisks saturs. Daiļliteratūras nodaļā «Jaunā māksla» galvenais īpatsvars strādniecības jaunajiem dzejniekiem un stāstniekiem, no vecākās paaudzes literātiem te publicējies A. Kurcijs. Daudz te bijušā Valmieras komjaunieša Viļa Āboltiņa (ar parakstu Ābols) iejutīgu pantu par strādnieku bezprieka dzīvi buržuāziskajā Latvijā. Viņš bija arī viens no tiem jaunajiem autoriem, kas samērā veiksmīgās vārsmās apdziedājis padomju zemi. Īsti populārs kļuva žurnālā ievietotais V. Āboltiņa dzejolis «Dziesma par

Žurnāls «Darba Jaunatnes Ceļš»

Volgu», kas pazīstams un dziedāts pēc tā paša nosaukuma krievu dziesmas melodijas.[1]

«Darba Jaunatnes Ceļā» publicēta arī pāragri mirušās komjaunietes Martas Mendes lirika — «Jums zināt būs», «Pie loga», kur atspoguļojas cietuma mūru iežņaugta strādnieku jaunieša ilgas pēc brīves un laimes un naids pret saviem mocītājiem. Žurnālā samērā maz prozas, un tā pati vāja.

Pieminama arī domu apmaiņa par sadzīves dzejas vietu revolucionārajā literatūrā (1928. g. 6. un 7. nr.). No ievietotajām recenzijām un literatūrkritiskiem rakstiem interesantākais ir J. Grota daiļrades apskats (1928. g. 8. nr.).

Tikko aplūkotajam izdevumam tuvs bija kreisās jaunatnes žurnāls — sākumā rakstu krājums — *«Jaunā Gvarde»*, kas ar dažādiem nosaukumiem («Strādnieku Jaunā Gvarde», «Cīņas Jaunā Gvarde», «Lai dzīvo Jaunā Gvarde») iznāca 1928. un 1929. gadā. Daiļliteratūras daļā te visvairāk H. Vecvagara (ar pseidonīmu K. Lupands) lirikas un prozas, kas atspoguļo šķiru cīņu (dzejolis «Deklamācija», skice «Prezidents skārnī» u. c.). Ievērību pelna žurnāla 1928. gada 11. nr. ievietotais raksts «Padomju literatūra».

Pēc kreiso arodbiedrību aizlieguma par «Vienības» tradīciju turpinātāju ideoloģiskajā darba laukā kļuva L. Laicena izdotie, vairākkārt konfiscētie, revolucionārie žurnāli *«Kreisā Fronte»* (1928. g. janvāris — 1930. g. decembris) un *«Tribīne»* (1931. g. maijs — 1933. g. jūlijs). Abos žurnālos plaši atspoguļota kreisās

[1] Sk. «Cīņas dziesmas», LPSR ZA izdevniecība, Rīgā, 1957., 183. lpp.

strādniecības kultūras dzīve, ievietots samērā liels skaits aprakstu un darba vietu korespondenču, kas rāda strādnieku cīņu par savām tiesībām un revolucionārā apziņīguma augšanu masās. Sākumā «Kreisajā Frontē» rakstīja arī A. Upīts («Literatūras teorija krievu rakstniecībā», 1928., 1.). Daiļliteratūras daļā publicējās L. Laicens, I. Lēmanis (kādu laiku redkolēģijas loceklis «Tribīnē»), A. Balodis, A. Brodele u. c.

Žurnāls «Jaunā Gvarde»

Lirikā dominēja politiskā dzeja. Daudz te revolucionāru lozungu, cīņas sauksmes, kas nereti savijusies ar politiesīodzīto dzīves ainām. Prozas pozitīvā iezīme bija tās ciešais kopsolis ar strādniecības darbu un cīņu, tomēr tai lielā mērā trūka mākslinieciskā vispārinājuma un spilgtu tēlu. No vispārējās pelēcības atdalījās L. Laicena idejiski un mākslinieciski augstvērtīgie stāsti, kas nesaudzīgi graizīja kapitālistisko pasauli — «Lielbritānijas Vidusjūras flotes bojā eja», «Karoga briesmas» u. c. «Kreisajā Frontē» pirmo reizi publicētas atsevišķas nodaļas no viņa reportāžas «69 dienas SPRS».

Lielu troksni reakcijā sacēla ap žurnālā iespiesto I. Lēmaņa stāstu «Kaujas baterija», kas atmaskoja bezjēdzīgo kareivju dresūru un virsnieku patvaļu buržuāziskās Latvijas armijā. Stāsta dēļ žurnāla numuru konfiscēja.

Žurnālos dažkārt izpaudās tā laika revolucionārajā periodikā sastopamie kļūdainie literatūrteorētiskie uzskati — visvairāk nihilistiskā attieksme pret klasisko un sava laika demokratisko rakstniecību. Šai ziņā «Kreisās Frontes» nostāja ļoti tuva žurnālam «Celtne», kas iznāca Padomju Savienībā. «Kreisajā Frontē» un

Žurnāls «Kreisā Fronte»

«Tribīnē» bieži pārdrukāti literatūrkritiski raksti no «Celtnes».

Visnozīmīgākā bija žurnālu informatīvā daļa, kas bagātīgi un sistemātiski sniedza faktus un datus par kultūras un ekonomisko dzīvi PSRS, tāpat par svarīgāko kapitālistisko zemju revolucionārās kultūras attīstību. Tik daudz ziņu par Padomju Savienību kā «Kreisajā Frontē» un «Tribīnē» nebija nevienā tā laika izdevumā. Vairāk un konsekventāk nekā jebkurš periodisks izdevums tie deva pretsparu buržuāzijas melu kampaņām, arvien no jauna atgādināja par dzīves augšupeju Padomju Savienībā, kur valda paši darbaļaudis. Šie žurnāli palīdzēja audzināt darbaļaudis proletāriskā internacionālisma un solidaritātes garā.

Nodibinoties fašismam, revolucionārā literatūra varēja veidoties vienīgi pagrīdē. Te arī tika turpinātas «Kreisās Frontes» un «Tribīnes» tradīcijas.

Jau fašistiskās diktatūras priekšvakarā, 1934. gada sākumā, pirmo reizi Latvijas revolucionārās cīņas vēsturē izveidojās nelegāls organizatorisks centrs revolucionārajai kultūrai — Latvijas Revolucionāro rakstnieku, mākslinieku un žurnālistu apvienība. Fašistiskās diktatūras laikā tanī apvienojās revolucionārie rakstnieki un daļa no jaunajiem progresīvajiem literātiem, kas agrāk bija saistīti ar meņševiku partiju. Apvienība bija viens no Latvijas Komunistiskās partijas ieročiem cīņā par progresīvās sabiedriskās domas tālāku attīstību.

Kopš 1934. gada beigām iznāca Apvienības nelegālais žurnāls *«Vienota Fronte»* (ar 3./4. nr. *«Fronte»*). Sākumā žurnāls bija hektografēts, novilkts uz zīdpapīra un bagātīgi ilustrēts ar

karikatūrām, vēlāk iespiests. Metiens svārstījās no 500 līdz 700 eksemplāriem. Žurnālu izdeva latviešu, krievu un ebreju valodā. Līdz 1937. gadam latviešu valodā iznāca pavisam septiņi numuri, tad politpārvalde apcietināja redakciju.

Žurnāls «Tribīne»

«Fronte» turpināja labākās latviešu revolucionāro literatūras žurnālu tradīcijas, galvenokārt «Kreisās Frontes» un «Tribīnes». Tāpat kā tā priekšteči un pārējie partijas un komjaunatnes izdevumi, žurnāls uzmanīgi sekoja sava laika kultūras dzīvei. Tomēr te, kā jau specifiski literārā izdevumā, rakstniecībai pievērsts vairāk uzmanības nekā pārējā nelegālajā presē.

Kritisko rakstu autori literatūras pagrimumu cieši saistīja ar valdošās šķiras tuvo norietu, ar tās agoniju. Viņi vairākkārt uzsvēra, ka pašas tautas spēkos ir paātrināt buržuāzijas un tās sapelējušās kultūras bojā eju. Tā literatūrkritiskie raksti pārauga politiskos aicinājumos, kļuva par cīņas sauksmi un uzvaras iezvanītājiem. Tie veica kopējo pagrīdes preses uzdevumu — celt darbaļaudis cīņā par Padomēm.

Jau ar pirmo numuru žurnāls cīnījās par tālāku revolucionārās literatūras uzplaukumu, izvirzīja tās galvenos uzdevumus fašisma diktatūras apstākļos. «Mūsu cīņas uzdevums — ar spēcīgu, mākslinieciski vārdu sist buržuāziju, atmaskot visu darbaļaužu priekšā tās asiņaino būtību, sist un atmaskot buržuāzijas aģentūru strādnieku šķiras vidū — sociālfašismu un tā vadoņus.»[1] Žurnālā risināti arī citi teorētiski jautājumi. Īpaši

[1] Visiem Latvijas darbaļaudīm, «Vienota Fronte», 1934., 1.

Žurnāls «Vienota Fronte»

aplūkoti kritikas uzdevumi, prasot pēc partejiska, politiski asa vērtējuma, kam jāapvienojas ar estētisko analizi: «Tāpēc pilnvērtīga estētiska kritika ir reizē ar to politiska cīņa ... par jaunu proletārisku estētiku, cīņa par jaunu proletārisku mākslu, t. i., daļa no vispārējās cīņas par sociālistisko kultūru.»[1] Šie raksti liecina, ka maldu takas proletāriskās literatūras teorijā bija izstaigātas, latviešu revolucionārie literatūrteorētiķi 30. gadu vidū bija nostājušies uz pareiza un droša ceļa, uz padomju estētikas pamatiem.

Pabāla ir žurnāla daiļliteratūras daļa. Lai gan 1936. gadā izsludināts īpašs stāstu konkurss, nebija īsta spilgtuma ne prozā, ne dzejā. Kā veiksmīgākie darbi jāmin Fr. Rokpeļņa (Em. Brūna) un Ž. Grīvas (Vaivara) dzejoļi, I. Lēmaņa anonīmi publicētais stāsts «Krūma saruna ar bērnu», kas atzīts par labāko 1936. gadā žurnāla stāstu konkursā.

Saturīga ir žurnāla kronikas daļa, kur ievietota plaša informācija par PSRS un antifašistisko kustību kapitālistiskajās zemēs, par kultūras darbinieku cīņu pret fašismu. «Vienotā Frontē» atreferēta pirmā Vissavienības padomju rakstnieku kongresa gaita un pārdrukāta L. Laicena teiktā runa.

Fašistiskās diktatūras apstākļos «Frontei» bija liela nozīme revolucionārās rakstniecības dzīvē. Žurnāls virzīja tālāk teorētisko domu, neļāva pārtrūkt saitēm ar padomju kultūru, ar visas pasaules progresīvo literatūru. Turklāt Latvijas Revolucionāro

[1] Revolucionārās kritikas uzdevumi, «Vienota Fronte», 1934., 2.

rakstnieku, žurnālistu un mākslinieku apvienību kļuva par progresīvās literatūras idejiski politisko kadru kalvi. Tanī darbodamies, menševistiskās ideoloģijas ietekmi pārvarēja Fr. Rokpelnis un M. Rudzītis, te šķirisko rūdījumu ieguva A. Sakse, savu tālāko veidošanās ceļu tās rindās nostaigāja I. Lēmanis, Ž. Grīva un citi revolucionārie literāti.

Kā savdabīgs nelegālās preses veids jāmin ar roku rakstītie politisko ieslodzīto žurnāli, kas, rūpīgi slēpti no cietuma administrācijas un sargu acīm, radās buržuāziskās Latvijas cietumos.

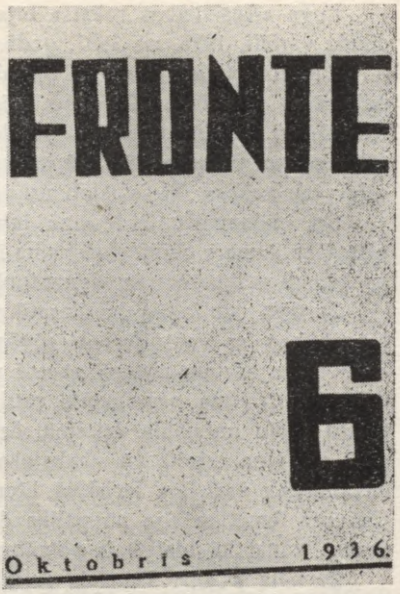

Žurnāls «Fronte»

1924. gadā kā vienas kameras nedēļas avīzīte sāka savu gaitu Rīgas centrālcietuma politisko ieslodzīto izdevums *«Cauri Tumsai»*. Gada laikā tam iznāca 41 numurs ar plašu beletristikas daļu. Ar 1925. gadu avīzi pārvērta par mēnešrakstu, cenšoties tanī ietvert visa cietuma dzīvi. Cietuma administrācijas rokās 1926. gadā nonāca žurnāla 9. numurs, un par sodu tā redkolēģijas locekļi un aktīvākie līdzstrādnieki karceros nosēdēja kopā 372 dienas. «Cauri Tumsai» turpināja iznākt 30. gados.

Atrazdamies apcietinājumā, šai centrālcietuma politisko ieslodzīto izdevumā ar saviem darbiem piedalījās dzejnieki Leons Paegle un Linards Laicens. Tā 1924. gadā te ievietota L. Paegles «Centrāles himna», 1925. gadā L. Laicena dzejolis «Jūs jaunie». Nākamajā (1926.) gadā sakarā ar komjaunietes dzejnieces Martas Mendes (pseidonīms Nora Vilnis) nāvi atsevišķs žurnāla numurs veltīts viņas piemiņai. Tanī bez biedru veltījumiem ievietota virkne M. Mendes dzejoļu. Arī iepriekšējos un vēlākajos žurnāla numuros publicēta viņas lirika. Te publicēta M. Mendes ludziņa 14 ainās «Apsūdzības raksts». Tā rakstīta saistītā valodā un ievērojot tā laika strādnieku pašdarbības skatuves iespējas un īpatnības. Lugā izsekots kāda cīnītāja dzīvei no šūpuļa līdz cietumam un kapam. Kā ietvarā šos notikumus ieslēdz aina nākotnes tiesā, kur pati tauta spriež tiesu par saviem kaklakungiem. Luga beidzas ar vārdiem: «Nost ar demokratisko Latviju!»

Luga «Apsūdzības raksts» bija tik populāra, ka tās fragmenti, gan nedaudz variēti, 1926. un 1927. gadā atkal no jauna tika ievietoti žurnālā.

Žurnālā «Cauri Tumsai» par dzejnieku izauga Vilis Āboltiņš, kas legāli publicējās visvairāk 20. gadu beigās. Cietuma izdevumā ar pseidonīmiem Katoržāns, Polārs un Vīks publicēts ļoti daudz viņa dzejoļu, piemēram, «Cietumi un mēs», «Pie Lielā kapa», «Viens no ielas», «Nošāva tādas kā tu», «Nav jau nekas». Te ievietoti arī jaunā dzejnieka mēģinājumi prozā.

Šai cietumnieku izdevumā laba tiesa arī satīras par visa cietuma un atsevišķu kameru dzīvi, sastopama īsā proza (visvairāk tēlojumu un skiču), arī pa kādam mēģinājumam dramaturģijā. Dominējošais žanrs tomēr bija lirika.

Žurnālā publicētās daiļliteratūras galvenā tematika bija cietumnieku dzīve, tās ikdiena ar varonību un sāpēm, ar ilgām pēc brīves un aktīvu naidu. «Galvenām kārtām cietumi sacerē un dzied par sevi. Šī dziesma nav skumju dziesma, dziesma par laupīto sauli un brīvi, šī ir cietumu dienu pelēkumā radītā sāpju un naida dziesma, dziesma par brīvi, kura tiek izcīnīta smagā cīņā. Cietuma asfalta un stieņu akordi izskan šai dziesmā,»[1] — tā raksturota cietumnieku žurnālos ievietotā literatūra Padomju Savienībā izdotajā izlasē. Cietumu tematika bija un palika dominējošā arī pārējos šāda rakstura izdevumos, tāpat kā idejiskais pamatmotīvs — cietumu nenoslāpētā cīņas griba.

Žurnālā «Cauri Tumsai» ievietoti arī vairāki literatūrkritiski raksti, kur analizēta te ievietoto daiļdarbu raža. Aktuālas teorētiskas problēmas risinātas 1924. gadā publicētajā rakstā «Vai «ismos» ir mākslas pamats?». Raksta autors nosodīja pārlieko aizraušanos ar dažādiem modernajiem formālistiskajiem virzieniem, prasīja pievērsties reālismam un, balstoties uz to, atspoguļot strādnieku revolucionāro cīņu. Kā polemika pret še izvirzītajiem pareizajiem uzskatiem lielā mērā uzlūkojams 1925. gadā ievietotais raksts «Nenolasīts priekšlasījums», kur, runājot par tēlotāju un skatuves mākslu, nosodīts reālisms kā savu laiku pārdzīvojusi metode. Abi raksti liecina, cik dzīva 20. gados bija domu apmaiņa par strādniecības mākslai un literatūrai ejamo ceļu.

Daiļliteratūra sastopama arī rakstu krājumā *«Nemiera Doma»*, ko 1926. gada rudenī izdeva Rīgas centrālcietuma komunāru grupa. Pēc trešā numura to apvienoja ar žurnālu «Cauri Tumsai». «Nemiera Domā» publicējies arī V. Āboltiņš. Lirikas raža te apvienota nodaļā «Tērauda ziedi». Vēlāk par «Tērauda ziediem» sāka saukties daiļliteratūras nodaļa žurnālā «Cauri Tumsai».

20. un 30. gadu mijā centrālcietuma politieslodzītie izdeva žurnālus *«Politieslodzītais»* un *«Aiz Restēm»*, kur arī sastopama daiļliteratūra. Tā ir mākslinieciski bālāka nekā jau aplūkotajos izdevumos un nekā jauna neienes arī idejiski tematiskajā ziņā.

---

[1] «Aiz Restēm», Latvijas politieslodzīto rakstu krājums. «Spartaks», 1929., 169. lpp.

Līdzīgi cietumnieku žurnāli bija arī Rīgas termiņcietumā, kur sodu izcieta revolucionārā jaunatne. Jau 1922. gadā parādījās pirmais numurs mēnešrakstam *«Aiz Restēm»*. Tas iznāca diezgan regulāri visus divdesmitos gadus, vienu laiku gan kā rakstu krājums. Galveno vietu tajā ieņēma cietumnieku dzīves kronika, taču sastopami arī dzejoļi, apraksti un skices.

Samērā daudz daiļliteratūras bija termiņcietuma vīriešu korpusa politisko ieslodzīto izdotajā rakstu krājumā *«Aktīvs»*, kam 1925. gadā iznāca četri numuri. Arī tajā galvenā tematika bija cietumu dzīve, ieslodzīta cīnītāja izjūtas un pārdzīvojumi. Ar metaforām bagāto, gleznaino stilu te ievietotā dzeja atšķiras no žurnālā «Cauri Tumsai» sastopamās, — pēdējā dominēja lakonisms, skarba, aprauta doma, lozungi. Rakstu krājumā ievietoti arī īsi jaunāko grāmatu apskati, piemēram, par L. Laicena «Semaforu» un «Ho-Taī», J. Grota «Pavasara ūdeņiem», J. Sudrabkalna «Pārvērtībām».

«Aktīva» līdzstrādnieku skaits bija neliels, turklāt nobrieda vajadzība pēc visam cietumam kopīga periodiska izdevuma, kur bez mākslas un literatūras jautājumiem būtu atspoguļota arī ieslodzīto dzīve. Šo uzdevumu jau lielā mērā veica žurnāls «Aiz Restēm», tāpēc «Aktīvu» nolēma likvidēt.

1926. gadā iznāca Rīgas termiņcietuma žurnāls *«Cietumniece»*. Literatūras vēsturei tas nozīmīgs ar Martas Mendes dzejoļu publicējumiem.

Pārējā prese

Buržuāziskajā Latvijā dažādās politiskās partijas tieši ar preses palīdzību cīnījās par reakcijas hegemoniju ideoloģiskajā laukā. Tā ap Zemnieku savienības organu «Brīvā Zeme» grupējās vēlākie fašistiskā režīma apdziedātāji, kuri jau 20. gados avīzes slejās uzsāka nacionālšovinisma un fašisma propagandu.

Īsti aktīvi šai ziņā bija arī meņševiki, kuru centrālorganā *«Sociāldemokrats»* (1917.—1934.) zināmu laiku publicējušies gandrīz visi tā laika progresīvie literāti. Tas nav vienīgais šāda rakstura izdevums, kur sastopami progresīvo rakstnieku darbi. Sociāldemokratiem tas bija izdevīgi, jo šo rakstnieku protesta gara pilnie sacerējumi noderēja masu apmānīšanai. Progresīvajiem rakstniekiem savukārt bija izdevīgi publicēties, jo līdz pat 1924. gadam, kad sāka iznākt «Vienība», vispār legālas revolucionāras strādniecības preses nebija. Šķietamais meņševiku «revolucionārisms» savukārt apmānīja arī labu daļu progresīvās inteliģences, tai skaitā iesācējus rakstniecībā, kam kapitālistiskā pasaule bija nepieņemama. Pagāja gadi, kamēr progresīvā inteliģence izprata meņševiku divkosīgo lomu politiskajā un kultūras dzīvē.

Literārajā dzīvē ievērojams svars bija «Domām», mēnešrakstam literatūrai, mākslai un zinātnei, kas iznāca kopš 1924. gada. Mēnešraksta atbildīgie redaktori, izņemot pēdējo — R. Sēli (1931. g. 7. nr. — 1934.), bija redzami meņševiku partijas biedri (R. Bīlmanis 1924.—1929. g. 5. nr., K. Tīfentāls-Dziļleja 1929. g. 6. nr. — 1931. g. 6. nr.). Žurnāla sabiedrisko zinātņu daļu galvenokārt aizņēma meņševiku partijas ideologu oportūnistiskie savārstījumi, toties milzu ieguldījumu literatūrā atstāja mēnešraksta kritikas un literatūras nodaļa, ko vadīja Andrejs Upīts, kas pulcēja ap sevi visus latviešu demokratiskās, vienu laiku (līdz 1928. g.) arī revolucionārās literatūras kadrus. Tāpēc «Domas» ir labākā liecība par latviešu reālistiskās literatūras attīstību buržuāziskās Latvijas demokratiskajā posmā.

«Domās» pirmpublicējumu pieredzēja A. Upīša romāns «Pa varavīksnas tiltu», daļa viņa meistarnoveļu no krājumiem «Kailā dzīvība» un «Stāsti par mācītājiem», lugas «Cēloņi un sekas», «1905», «Ziedošais tuksnesis», «Apburtais loks» un citi viņa darbi.

Žurnālā iespiests L. Paegles nepabeigtais romāns «Nāves cilpa», daudz L. Laicena politiski asās dzejas, piemēram, cikls «Pasauli ceļam», viņa proza, tai skaitā romāns «Kliedzošie korpusi». Reālistisko prozu mēnešrakstā pārstāvēja arī E. Birznieka-Upīša, J. Grīziņa, R. Sēļa, A. Kurcija un citu progresīvo autoru darbi. «Domās» savas rakstnieka gaitas ar stāstiem «Sieviete» un «Atbrīvotais zvērs» sāka V. Lācis. Revolucionāro liriku mēnešrakstā pārstāvēja galvenokārt jaunie dzejnieki A. Balodis, A. Kalvišķe-Pūķe (A. Brodele), V. Pūķis u. c. Liels īpatsvars bija arī meņševiku dzejniekiem K. Dziļlejam un K. Dzelzam (Dzelzītim).

Ļoti nozīmīgi bija žurnāla kritiskie raksti un recenzijas. Daudzos plašākos un šaurākos rakstos A. Upīts lietpratīgi aplūkoja 20. gadu svarīgākās parādības latviešu literatūrā, aizstāvot un popularizējot sabiedriski nozīmīgu mākslu, asprātīgi izsmejot un nesaudzīgi graizot reakcionārās ideoloģijas cauraustus sacerējumus. Žurnālā iespiests arī A. Upīša pazīstamais raksts «Skanošais tukšums», kas analizēja buržuāziskās literatūras pa-

grimumu, reizē dodams triecienu tās ideoloģiskajiem pamatiem un mākslinieciskajiem principiem. Nodaļā «Ar ušņu duramo» A. Upīts nikni cīnījās pret diletantismu latviešu literatūrā.

Pārējo kritiķu devums «Domās», salīdzinot ar A. Upīti, ir niecīgs. Atzīmējams L. Paegles raksts par J. Ezeriņa noveļu krājumu «Leijerkaste» II daļu (1925., 8.), kur sniegtas arī dzejnieka atmiņas par J. Ezeriņu.

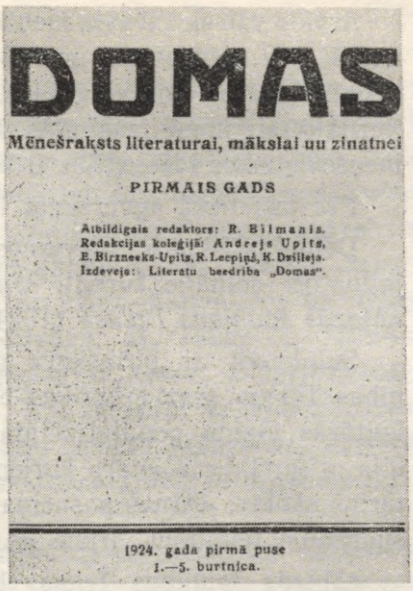
DOMAS

Mēnešraksts literaturai, mākslai un zinatnei

PIRMAIS GADS

Atbildigais redaktors: R. Bilmanis.
Redakcijas kolegijā: Andrejs Upīts, E. Birznieks-Upītis, R. Leepiņš, K. Dzilleja.
Izdevejs: Literatu beedriba „Domas".

1924. gada pirmā puse
1.—5. burtnica.

Žurnāls «Domas»

Ar 1928. gadu iezīmējās diferencēšanās «Domu» līdzstrādniekos, atspoguļojot tālāko politisko noslāņošanos sabiedrībā. Aizgāja kreisās strādniecības darbinieki, kam saasinātajos saeimas vēlēšanu apstākļos, masu politiskajam apzinīgumam pieaugot, nevarēja vairs būt nekā kopēja ar meņševikiem. No «Domām» aizgāja arī daļa jauno literātu, kam nebija pa ceļam ar A. Upīša stingro prasību pēc sabiedriski nozīmīgas mākslas. Tie izveidoja sīkburžuāzisku «Trauksmes» grupu, bet daļa grupējās ap meņševistiskās Tautas augstskolas izdevumu «Signāls». Šīs diferencēšanās rezultātā «Domu» daiļliteratūras daļa jūtami sašaurinājās un, izņemot A. Upīša un V. Lāča darbus, kļuva mākslinieciski nevarīga.

Vienīgi kritikas nodaļa saglabāja savu nozīmi — A. Upīts tikpat nesaudzīgi kā agrāk cīnījās pret buržuāzisko pagrimuma literatūru, cīnījās par reālistisku, tautai vajadzīgu un tuvu mākslu, turpināja sniegt informāciju par latviešu literatūru Padomju Savienībā, par turienes kultūras dzīvi. Tas bija vienīgais demokratiskais izdevums, kas 20. gados stingri aizstāvēja tezi, ka nevar gūt pilnīgu ainu par latviešu literatūru, ja tanī neietver Padomju Savienībā dzīvojošo latviešu rakstnieku darbus.

Arvien vairāk žurnāla meņševistiskie izdevēji iejaucās A. Upīša darbā, līdz beidzot tas ar 1931. gadu bija spiests no «Domām» aiziet. Kopā ar viņu aizgāja A. un P. Birkerti, A. Kurcijs un citi. Žurnāla seja krasi izmainījās. Arī kritikas nodaļa kļuva par tipiski meņševistiskas ideoloģijas tribīni.

Pēc fašistiskā apvērsuma 1934. gadā «Domas» slēdza.

Demokratiskajos izdevumos ieskaitāmi A. Jesena bērniem un jaunatnei domātie žurnāli *«Jaunības Tekas»* (1910.—1930.) un *«Mazās Jaunības Tekas»* (1924.—1935.).

Salīdzinot ar pirmskara gada gājumiem, 20. gados «Jaunības Tekas» mazvērtīgākas bija kļuvušas īpaši kā zinātnes un kultūras atziņu popularizētājas. Daiļliteratūras daļā te labākie bija oriģināldarbi, starp kuriem jāmin E. Birznieka-Upīša «Pastariņš skolā», «Ninas pasaciņas», J. Raiņa «Krauklītis», J. Jaunsudrabiņa tēlojumu virkne «Ar makšķeri» u. c.

«Mazās Jaunības Tekas» bija labākais mazajiem lasītājiem domātais izdevums buržuāziskajā Latvijā. Žurnāls iznāca ar jaukām ilustrācijām, kuras zīmēja J. Jaunsudrabiņš, E. Brencēns, A. Kronenbergs un citi mākslinieki. Te publicēti vai visi vērtīgākie pirmskolas vecuma bērniem rakstītie darbi. Daudz te J. Raiņa un V. Plūdoņa dzejoļu, E. Birznieka-Upīša un A. Upīša stāstu, A. Brigaderes, J. Jaunsudrabiņa, K. Skalbes, H. Dorbes un citu darbi. Žurnāls mazos lasītājus plaši iepazīstināja ar pasaules tautu folkloru.

Buržuāziskās literatūras idejiskais un mākslinieciskais apsīkums, sastingums un rutīna saturā un formā liecināja, ka buržuāziskā māksla sevi izsmēlusi. To asi izjuta arī jaunie buržuāziskie un sīkburžuāziskie rakstnieki, sevišķi dzejnieki, kuru psihi veidojis kontrastainais un raibais pēckara laiks.

Savus meklējumus pēc laikmeta trauksmei un pretrunām atbilstošas mākslas laba daļa jauno rakstnieku vispirms sāka ar esošās literatūras noliegumu, ar apvienošanos grupās, lai vieglāk iekarotu auditoriju. Kā sēnes pēc lietus 20. gadu otrā pusē sadīga daždažādas, galvenokārt sīkburžuāziskas jauno rakstnieku un mākslinieku apvienības, kas šķietami gribēja iet

jaunus ceļus mākslā. Kā nozīmīgākās jāmin «Trauksme», «Signāls» un «Zaļā Vārna».

Ar skaļu manifestu literatūrā ienāca trauksminieki. Sava žurnāla *«Trauksme»* (1928.—1930., pēdējo gadu *«Jaunā Trauksme»*) pirmajā numurā viņi kā galveno prasību izvirzīja «visu laikmetīgo pretišķību izprasmi un sinkretizētu, idejiski konstruētu tēlošanu». «Trauksmes» redaktors bija Jānis Plaudis, galvenais teorētiķis — konstruktīvisma popularizētājs P. Ķikuts, redzamākā rakstnieka figūra — A. Čaks. Bez diletantiem un vēlāk aktīviem fašisma kalpiem (E. Raisters, M. Tanks, J. Trimda, J. Rudzītis) «Trauksmē» publicējās arī J. Grots, J. Ziemeļnieks, A. Grigulis, J. Plaudis, V. Lukss. Kas jāsaprot ar izplūdušajiem programas vārdiem un deklarācijās minēto tagadnību, žurnālā nav atšifrēts. Tam pietrūka sabiedriski politisko notikumu izpratnes.

Praksē trauksminieku «laikmeta idejas» izpaudās visvairāk kā bohēmisms un cinisms mākslā, kā deklasēto elementu izvirzīšana par pozitīvo varoni (J. Plauža romāna fragments «Padibenes», 1928., 1, 2). Tā trauksminieki patiesībā lēja ūdeni uz meņševiku dzirnavām. Darbu idejiskās ievirzes dēļ žurnālu pamatoti «Domās» kritizēja A. Upīts, tāpat «Kreisā Fronte». Pēc tam sākās nikni «Trauksmes» uzbrukumi ikvienam, kas izsacījis kritisku vārdu par kādu šīs grupas dzejnieku.

«Trauksmei» tomēr bija arī sava pozitīvā puse. «Starp visām jauno liriķu grupām trauksminieki ir tā sparīgākā un arī spējīgākā. — Ja pagaidām tajā vēl neredzam daudz izcilu dzejnieku personību, ne noteiktu dzīves un mākslas atziņu vienotu viņu kopumu, tad tomēr nenoliedzams tur jauneklīgais spraigums un droša meklējumu rosme, kas jau manāmi saviļņo latviešu tagadnes dzejas iestingušo viduvējo līmeni,» — tā 1930. gadā A. Upīts novērtēja šo grupu.[1]

Zināmu trauksmi jaunie iesācēji tiešām arī radīja. Lai arī pārlieku skaļi un vulgāri, žurnālā tomēr izpaudās protests pret apkārtējo īstenību, meklējumi pēc jaunām tekām mākslā. Viņu

[1] *A. U.*, Literāriskas ekskursijas, Trauksminieki, «Domas», 1930., 2.

liriku atšķir pēc Majakovska parauga lauztas rindas, sarunu valodas elementi, neizskaistināta pilsētas dzīves aina. Ievietoto dzejoļu vidū bija raksturīgi piemēri tā laika sīkburžuāzisko inteliģentu izjūtām: A. Griguļa «Dzertuvē», A. Čaka «Trīs grāmatas», J. Grota «Klusā dziesma», kur izskan rūgta vilšanās par dzīvi.

Kā marksistisks žurnāls reklamējās *«Signāls»*, ko izdeva Tautas augstskolas audzēkņu padome. Bet Tautas augstskolu, kā jau agrāk bija norādīts, ar 1924. gadu savās rokās bija sagrābuši meņševiki, kas arī noteica žurnāla idejisko un politisko seju. «Signālu», kas iznāca no 1928. līdz 1930. gadam ieskaitot, 1928./29. gadā rediģēja K. Dēķens, pēc viņa V. Branks. Šeit iespiesti redzamāko sociāldemokratu līderu teorētiskie raksti, bet daiļliteratūras daļā bez tipiskiem meņševiku literatūras pārstāvjiem sastopami tie paši trauksminieki un citi meņševiku ietekmē nokļuvuši dzejnieki. Žurnāla daiļliteratūras daļa visumā nenozīmīga. 30. gadu sākumā iznāca arī tādi literāri izdevumi kā *«Literatūras Avīze»* (1931.—1932.), almanahs, vēlāk žurnāls *«Virziens»* (1933.—1934.), žurnāls *«Informators»* (1932.), almanahs *«Signāls»* (1933.), nedēļas laikraksts *«Apskats»* (1934.). Galvenokārt tos pierakstīja jaunie autori, un meņševistiskā ideoloģija tanīs jaucās ar patiesu cenšanos radīt proletariāta cīņai noderīgu literatūru.

Cita idejiskā ievirze raksturoja žurnālu *«Zaļā Vārna»*. Ar šo nosaukumu jau 1925. gadā bija nodibinājusies mākslinieku un dzejnieku apvienība. Tā rīkoja savu mākslinieku izstādes, bet no 1928. līdz 1933. gadam izdeva žurnālu (dažus gadus almanahu) «Zaļā Vārna» (atb. red. A. Gulbis). Ap to grupējās vēlākie fašistiskās diktatūras apdziedātāji (A. Francis, E. Raisters, K. Rabācis, L. Breikšs u. c.) un arī daži progresīvi literāti (A. Čaks, A. Sakse), kas meklēja iespēju publicēties.

30. gados apvienība sāka diferencēties. Tā galvenais iemesls bija arvien klajāka fašisma propaganda. Par zaļvārniešu idejisko vadoni izvirzījās fašistiskais kritiķis un publicists J. Lapiņš, kas aizstāvēja t. s. pozitīvisma teoriju. Tās uzdevums bija radīt un nostiprināt jaunatnē ilūziju, ka kapitālistiskā iekārta un bur-

žuāziskā sabiedrība esot visu ideālu piepildītāja, ka to, runājot Lapiņa vārdiem, varot skatīt «priecīgām, suminošām acīm». Vēlāk pozitīvisms kļuva par galveno fašistiskās mākslas teoriju. Principiālām nesaskaņām saasinoties, 1932. gadā no «Zaļās Vārnas» izstājās divpadsmit biedru, bet izslēgti tika seši mākslinieki. Šis fakts liecināja par grupas strauju sairumu, par inteliģences ideoloģisku noslāņošanos fašisma priekšvakarā.

«Zaļajā Vārnā» publicēta galvenokārt lirika, kas turklāt atbilda t. s. «tīrās mākslas» principiem. Konvencionālais saturs un forma «Zaļās Vārnas» daiļliteratūru vienādoja ar tolaik buržuāziskajā periodikā, īpaši «Daugavā» sastopamo. Vēlāk laba daļa zaļvārniešu kļuva par fašistiskā «Sējēja» līdzstrādniekiem. Biedrība, kas pēdējos gadus bija tikai mākslinieku apvienība, likvidējās 1938. gada decembrī, kad iekļāvās jaundibinātajā Latvijas tēlojošo mākslu biedrībā. «Zaļās Vārnas» biedri bija arī M. Zīverts, E. Ādamsons, J. Medenis, J. Sārts u. c. literāti.

Zināmu ieguldījumu demokratiskās literatūras attīstībā devis žurnāls *«Ritums»* (1921.—1926.), kuru ar Kultūras fonda atbalstu izdeva Latvju rakstnieku kooperatīvs un rediģēja P. Rozītis. Žurnāls mēģināja apvienot visdažādāko uzskatu un literāro novirzienu rakstniekus. Blakus J. Rainim, A. Upītim un E. Birzniekam-Upītim te iespiesti Ed. Virzas, K. Dzelza, A. Ersa u. c. meņševiku un buržuāzisko nacionālistu darbi.

Žurnāla recenziju un apceru nodaļu pierakstīja vai vienīgi buržuāziskie estēti un kritiķi — E. Sūna, A. Švābe, R. Rudzītis, V. Eglītis, Līgotņu Jēkabs. Tāpēc literārās parādības aplūkotas «tīrās mākslas» plāksnē, atraujot tās no sabiedriskās dzīves. Žurnālam raksturīgas daudzās monografijas par rakstniekiem un viņu pašraksturojumi, īpaši pirmās, bez kuras nav palicis neviens kaut cik pazīstams tā laika literāts.

«Ritums», kas mēģināja iet pa «zelta vidusceļu», protams, nespēja apmierināt nevienas rakstnieku grupas vajadzības un intereses. Tas arī izskaidro žurnāla apstāšanos 1926. gadā.

Zināma daļa 20. gadu progresīvās oriģinālliteratūras publicēta mākslas un rakstniecības mēnešrakstā *«Ilustrētais Žurnāls»* (1920.—1929.). Te sastopami J. Raiņa, A. Upīša, L. Laicena,

J. Sudrabkalna un citu progresīvo rakstnieku darbi. Reprodukcijās, fotoattēlos un apcerējumos «Ilustrētajā Žurnālā» plaši atspoguļojās latviešu mākslas dzīve. Žurnālā pirmo reizi parādījušies daudzi raksti par atsevišķu latviešu gleznotāju, skulptoru un grafiķu devumu.

Īpatnēju vietu sava laika periodikā ieņēma K. Skalbes rediģētais daiļliteratūras žurnāls *«Piesaule»* (1928.—1935.). Tā tiešām bija piesaule — pasīvo romantiķu klusā un sapņainā mierīgas pēcpusdienas saules apsildītā pasaulīte. Nekādi formas meklējumi nejauca klasisko pantu gludās rindas, kurās ietvēries gan dabas, gan mazliet rezignēts un nereti smeldzīgs cilvēka iekšējās pasaules atspulgs. Tā ir mūžīga tematika lirikā, kas savdabīgi un meistariski jau agrāk bija risināta paša K. Skalbes daiļradē. Interesantu 20. un 30. gadu latviešu dzejas izlasi šādā pavērsienā veido viņa rediģētais žurnāls. Tikai šai stīgai ļāvuši skanēt te drukātajos dzejoļos arī J. Sudrabkalns, A. Čaks, E. Ādamsons un vēl daži jaunu ceļu gājēji tā laika literatūrā. Tāpēc tie labi sadzīvoja blakus ar K. Skalbes, Ed. Virzas, A. Saulieša, P. Ērmaņa, A. Brigaderes, J. Ziemeļnieka u. c. intīmo dzeju, kas nosacīja žurnāla seju. Arī kritikas daļa (V. Plūdonis, K. Egle, J. Akuraters u. c.) te ir vairāk vērotāja nekā idejisku un politisku jautājumu risinātāja. Žurnāls neizmainīja savu seju arī pēc fašistiskā apvērsuma, joprojām tanī nebija saskatāma karojoši nacionālistiskā tendence un «atdzimušās Latvijas» cildinājums, ko tad prasīja no jebkura preses izdevumu. Tāpēc 1935. gada beigās žurnāls bija spiests apstāties.

Karojošās reakcijas organs jau no pirmā numura bija buržuāziskā nacionālista L. Ausēja rediģētais žurnāls *«Burtnieks»* (1927.—1936.). Atklāti un ciniski te sludināta fašistiskā ideoloģija, popularizēts okultisms un reliģiskais misticisms, ar žulti aplietas progresīvās parādības dzīvē un kultūrā.

Nikni uzbrukumi progresīvajiem rakstniekiem un visai demokratiskajai literatūrai raksturo «Burtnieka» kritiskos rakstus, kuru galvenie autori bija Ž. Unams un Z. Mauriņa. «Burtnieka» publicistiskajos un kritiskajos rakstos ļoti skaidri atsedzas lat-

viešu buržuāzijas un to ideologu, tai skaitā rakstnieku ceļš uz fašismu. Kā daiļliteratūras tribīnei «Burtniekam» maza nozīme.

Noteikti nacionālistisks virziens bija J. Grīna rediģētajai *«Daugavai»*[1] (1928.—1940.), kas turpināja iznākt arī Ulmaņa diktatūras gados. Šajā literatūras, mākslas un zinātnes mēnešrakstā rūpīgi atlasīti krasi nacionālistiskas tendences (piem., A. Brigaderes «Kvēlošā lokā») darbi vai arī t. s. «tīrā māksla», kas runāja ne vairāk, ne mazāk kā par «vispārcilvēcības» un «mūžības» problēmām. Žurnālā publicējās visi redzamākie buržuāzijas rakstnieki, sākot ar fašisma apologetu Ed. Virzu un beidzot ar mistiķi J. Veseli. Pa atsevišķam darbam te iespieduši arī K. Štrāls, P. Rozītis, J. Sudrabkalns, A. Čaks u. c. progresīvie rakstnieki. Tā sauktās «tīrās mākslas» un estetizācijas tendenciozā cildināšana žurnāla slejās negatīvi ietekmēja jauno rakstnieku paaudzi — tādus kā E. Ādamsonu, M. Bendrupi u. c., kas veidojās par vārda māksliniekiem «Daugavas» lappusēs.

Samērā bagātīgu informāciju žurnāls sniedza par aizrobežu literatūru, iespiesti arī tās tulkojumi — S. Undsetes, R. M. Rilkes, F. Verfeļa, Š. Bodlēra un citu darbi.

Žurnāla mākslas un zinātnes nodaļa piepildīta ar dažādiem latviešu ideālistisko filozofu (T. Celma, P. Jurevića, V. Reiznieka u. c.) rakstiem, kas pauda reliģiozitāti, sludināja cilvēka prāta nespēcību un nevarību likteņa priekšā. «Daugavā» netrūka arī uzbrukumu marksismam, rasisma un citas fašisma ideoloģijas propagandas. Literārajiem darbiem te piegāja no ideālistiski estetizējoša viedokļa. Īsti izturēta šī pieeja bija «Daugavas» kritiķu — V. Eglīša, Z. Mauriņas, Ž. Unama, V. Damberga, Arņa un citu rakstos, kad tie mēģināja izcelt neesošās vērtības savu domu biedru darbos.

Raksti, kas orientēja prom no šķiru cīņas pilnās dzīves īstenības uz mākslu mākslai, sastopami katrā «Daugavas» numurā. Tā bija netieša polemika ar «Domām», kur A. Upīts konsekventi un neatlaidīgi cīnījās par reālistisku, sabiedriski nozīmīgu mākslu. Pēc A. Upīša aiziešanas no «Domām» un it īpaši pēc

[1] Ar 1938. gadu «Daugavas» atbildīgais redaktors bija J. Kadilis.

1934. gada, kad fašistiskā valdība slēdza visus demokratiskos preses izdevumus, pret «Daugavas» nostāju literatūras jautājumos legālajā presē nevarēja pacelties protesta balsis. Šajā labi noformētajā, gleznu reprodukcijām bagātajā, saturā daudzpusīgajā žurnālā iespiestie raksti par literatūras un estētikas jautājumiem tagad ieguva svaru arī progresīvajā inteliģencē, jo vairāk jauniešos, kuru apzinīgā dzīve bija sākusies tikai fašisma apstākļos. «Daugavai» kā «tīrās mākslas» sludinātājai un nacionālšovinistisku uzskatu paudējai bija negatīva loma latviešu literatūras attīstībā.

Tā pati ideoloģija, tikai klajāk un nekautrīgāk, bez «Daugavas» rakstu šķietamā zinātniskuma izpaudās *«Sējējā»*. Šis mēnešraksts «latviskās dzīves veidošanai» sāka iznākt 1936. gadā daudzo likvidēto sabiedriski literāro žurnālu vietā. Par atbildīgo redaktoru parakstījās J. Lapiņš, bet 1940. gadā — A. Karnups. Ap žurnālu pulcējās visi redzamākie fašisma ideologi. Ar daudziem dažādu autoru (Alfr. Bērziņš, J. Augškaps, J. Lapiņš, L. Breikšs, R. Dēliņš u. c.) rakstiem «Sējējs» lūkoja «pierādīt», ka Ulmanis izpildījis latviešu tautas misiju, ka nodibinātā autoritārā valsts esot vislielākā garantija kultūras uzplaukumam utt. Katrs žurnāla numurs iznāca ar ievadu no Ulmaņa runām vai rakstiem.

«Sējēja» daiļliteratūras daļā lielākoties bija visdažādāko dilletantu savārstījumi, kā arī «galma dzejnieka» Ed. Virzas, tāpat V. Plūdoņa, J. Akuratera, Ā. Ersa un citu autoru darbi, kas savu nenoliedzamo talantu bija nodevuši fašisma kalpībā. Daudz mistikas bija žurnālā publicētajā K. Jēkabsona, J. Medeņa lirikā, tāpat J. Sārta prozā. «Sējēja» slejās popularitāti oficiālajās aprindās guva romānists A. Grīns ar romānu ciklu par Lielo Ziemeļu karu — «Saderinātie».

«Daugava» un «Sējējs» bija vienīgie mēnešraksti, kas pēc 1934. gada publicēja daiļliteratūru. Tās tribīne Ulmaņa diktatūras laikā bija vēl tikai akciju sabiedrības «Zeme» klaji nacionālistiskās avīzes «Brīvā Zeme», «Rīts» un «Tēvijas Sargs» un divi Antona un Emīlijas Benjāmiņu izdevumi — laikraksts *«Jaunākās Ziņas»* (1911.—1940.) un nedēļas žurnāls *«Atpūta»*

(1924.—1940.). Mācēdami pielāgoties ikreizējai valdībai, Benjāmiņi savus preses organus prata saglabāt arī pēc Ulmaņa apvērsuma. Tanīs ievietotā daiļliteratūra mazāk tendencioza nekā «Sējējā». Tāpēc arī fašisma posmā Benjāmiņu izdevumos turpināja publicēties demokratiskie rakstnieki — E. Birznieks-Upītis, V. Lācis, J. Sudrabkalns, A. Grigulis, A. Čaks un citi. Izdevēju galvenā prasība bija dot interesantu laika kavēkļa literatūru, tādēļ nopietnu, paliekamu darbu abos Benjāmiņu izdevumos publicēts nedaudz.

Aplūkotie periodiskie izdevumi liecināja par nerimstošu divu ideoloģiju, divu kultūru cīņu buržuāziskajā Latvijā. Pirmajos četrpadsmit gados, kad Latvijas buržuāziskie saimnieki bija spiesti saglabāt kaut kādas demokratiskas brīvības, buržuāziskajai periodikai legālu pretsparu deva kreisās strādniecības un demokratiskā prese, tāpat nelegālie LKP un LKJS izdevumi. Fašisma laikā šo uzdevumu veica nelegālā prese. Tā cēla tautu cīņā pret fašismu, par Padomju Latviju, tai pašā laikā graudama fašistisko ideoloģiju un literatūru. Divu kultūru, divu ideoloģiju cīņa Latvijā neaprima periodisko izdevumu slejās visus divdesmit buržuāzijas kundzības gadus.

Periodiskie izdevumi augšzemnieku dialektā

Buržuāziskās Latvijas laikā turpināja iznākt laikraksti un žurnāli latgaliešiem *augšzemnieku dialektā.*

Ar savu idejiski politisko nozīmīgumu, ar nepārvērtējamo lomu tautas revolucionārajā cīņā kā pirmais jāmin LKP nelegālais izdevums *«Latgolīšu Ceiņa»,* kas iznāca no 1920. gada līdz fašistiskā apvērsuma priekšvakaram. Fašistiskā režīma terora apstākļos nebija iespējams turpināt avīzes izdošanu.

Legālajiem izdevumiem buržuāziskās Latvijas gados nebija vairs tādas nozīmes kā 1905.—1917. gada posmā, kad tieši ar periodikas palīdzību norisinājās cīņa par Latgales vienkāršo ļaužu atbrīvošanu no katoļu baznīcas garīgā jūga. 20. un 30. gados literatūrā vairs nerodas jauni spilgti talanti no Latgales darbaļaužu vidus, kas konsekventi publicētos dialektā. Jaunā paaudze, īpaši studējusī inteliģence, izglītodamās kopējās

mācību iestādēs un nereti strādādama ārpus dzimtās Latgales, strauji apguva literāro valodu. Dialektā izdotās periodikas uzdevumi sašaurinājās, tā bija domāta galvenokārt vecākajai paaudzei un ar jūtami provinciālu raksturu. Šā laika periodikas galvenie izdevēji bija baznīckungi un atsevišķas politiskās partijas, kam latgaliešu balsis noderēja saeimas vēlēšanās. Savas avīzes izdeva vietējās partijas: baznīckungu vadītā Latgales kristīgo zemnieku-katoļu partija, Latgales darba partija, Latgales zemnieku partija u. c. Īpašs izdevums bija arī sociāldemokratiem. Lai kā sevi reklamēja katra partija savstarpējā sacensībā pēc vēlētāju balsīm, tām visām bija reakcionārs raksturs, kas nosacīja arī laikrakstos publicētās daiļliteratūras saturu. Ne publikāciju daudzuma, ne nozīmīguma ziņā augšzemnieku dialektā iznākušās avīzes 20. un 30. gados nepelna vietu literatūras vēsturē. Vērtīgāki ir žurnāli, lai gan arī tos centās sagrābt savās rokās reakcija.

Ar 1921. gadu Rēzeknē baznīckunga P. Stroda redakcijā iznāca žurnāls *«Zīdūnis»*. Jau no paša sākuma «Zīdūnim» bija klerikāls un nacionālistisks raksturs, tomēr sākumā, kamēr cita žurnāla nebija, tas pulcināja ap sevi arī latgaliešu rakstnieku progresīvos kadrus. Kopā ar reliģioziem pantiņiem un ludziņām, kaili didaktisku moralizēšanu un urāpatriotiskiem zvārguļiem šai laikā «Zīdūnī» publicētas arī progresīvā dziesminieka Seimaņa Putāna drūmās rindas par nabadzīgā Latgales zemnieka dzīvi. Vēlāk «Zīdūnis» kļuva par īsti klerikālu izdevumu. Žurnāls iznāca līdz 1940. gadam.

Gluži citāda rakstura bija literāri zinātniskais un sabiedriskais žurnāls *«Reits»*, ko 1923. un 1924. gadā izdeva latgaliešu studentu pulciņš «Izgleitība». Žurnāla redakcijas kolēģijā bija arī J. Rainis. «Reits» bija noteikti demokratisks izdevums, tanī ievietotā daiļliteratūra risināja sabiedriskās dzīves jautājumus, nereti krasi protestējot pret buržuāziskās Latvijas daudzināto «demokratiju».

Tematiski un mākslinieciski visnozīmīgākā ir «Reita» lirika. Te laba tiesa S. Putāna dzejoļu par Latgales nabadzīgā zemnieka smago dzīvi («Zem dzeives nostas smoguma», «Par grākim

vaidi»). «Reitā» publicēts arī viņa dzejolis «Sējējam», kur dzejnieks aicina uz darbu tautas labā. Revolucionāri motīvi skan ar šifru B. un B. B. parakstītajos dzejoļos «Dažim nepatiks muni klīdzīni», «Brīvības mīļotāja epigrafs» (no cietuma vēstulēm), kas publicēti žurnāla pēdējā — trešajā numurā. Kapitālistiskās iekārtas kritika pārauga aicinājumā uz cīņu arī J. Silkāna dzejolī «Ļauni ļaudis».

Žurnāls «Reits»

Žurnālā sastopami arī daudzi J. Raiņa dzejoļi — «Rīta vēji», «Celies», «Zemnieks», «Uz priekšu», «Jautātāja — meitene» u. c. Žurnāla divos pirmajos numuros ievietots J. Opincāna raksts «Mysu literatūra», kas apskata latgaliešu rakstniecību un tās attīstības ceļu.

Tikai pēc garāka laika sprīža latgaliešu periodikā radās «Reita» protesta gara turpinātājs — «*Jaunais Vōrds*» (1929. un 1930. g.), žurnāls literatūrai, zinātnei un mākslai, ko izdeva komanditsabiedrība «Laikmets». Tāpat kā «Reitu», to dibināja Rīgā studējošie Latgales jaunieši.

«Jaunā Vōrda» progresīvā nozīme meklējama tā stingri antiklerikālajā raksturā. Publicistiskie raksti un daiļliteratūra te asi vērsās pret baznīckungiem un arī reliģiju, atmaskojot liekulīgo svētuļu īsto — ekspluatatorisko seju. «Jaunajā Vōrdā» pārdrukātas A. Upīša noveles «Bezdievis», «Imitatio Christi», A. Kurcija stāsts «Ceļš uz pestīšanu», iespiests J. Opincāna darbs «Sancta Maria Magdalena» u. c. antireliģiskas tematikas darbi. Šo pašu tematiku risināja arī lirika — P. Kļaiduņa (Voitkāna) dzejolis «Zemnīks», S. Putāna «Dvēseļu diena».

No atdzejojumiem jāmin H. Heines «Silēzijas audēji» un prologs «Harca ceļojumam».

«Jaunais Vōrds» uzskatāms kā pēdējais nozīmīgais progresīvais izdevums augšzemnieku dialektā.

Gluži reakcionārs raksturs bija A. Sprūdža rediģētajam žurnālam Latgales kultūrai un dzīvei *«Straume»* (1932.—1936.). Kaili fašistisku propagandu te papildināja gluži nekautrīgs nacionālšovinisms. Ar 1935. gadu žurnāls iznāca literārajā valodā.

20. un 30. gadu augšzemnieku dialektā publicētā periodika liecina, ka plaisa starp latgaliešu un pārējo latviešu literatūru pamazām zuda. Jaunā literātu paaudze arvien vairāk sāka publicēties literārajā valodā, tā krietni paplašinādama savu auditoriju. Jo sevišķi strauji šis process norisinājās 30. gados, īpaši pēc fašistiskā apvērsuma, kad visā Latvijā oficiāli par valsts valodu izsludināja latviešu literāro valodu un aizliedza izdevumus dialektos.

KRITIKAS ATTĪSTĪBA UN LITERATŪRVĒSTURNIEKU DARBS

Progresīvā kritika

Buržuāziskās Latvijas laikā progresīvā kritika attīstījās cīņā pret buržuāzijas un meņševiku popularizētajām ideālistiskās estētikas teorijām. Lielākā personība šā laika kritikā bija Andrejs Upīts, kas stingri stāvēja idejiskas un reālistiskas mākslas sargpostenī, izcīnot sīvas kaujas pret aktivizējušos reakciju. Galvenokārt ar viņa vārdu saistāms marksistiskās metodes tālākais apguves process mūsu kritikā. Ieguldījumu še devuši arī citu revolucionāro literātu raksti.

Kritika, tāpat kā iepriekšējos posmos, bija jūtams palīgs cīņā par literatūru, kas atspoguļotu plašu tautas slāņu izjūtas, to dzīvi un likteņus. Demokratiskie kritiķi deva nopietnu pretsparu formas kultam un diletantismam valdošās šķiras literatūrā. Daudzos kritiskos rakstos un recenzijās J. Sudrabkalns un citi demokratiskie kritiķi vērsās pret pagrimuma tendencēm tā laika literatūrā, prasīja pēc dziļi humānas lielu domu un jūtu mākslas, kas ietērpta mākslinieciski augstvērtīgā formā. Krietnu ieguldījumu kritikā deva arī literatūrzinātnieki R. Egle, J. A. Jansons un citi, kuru galvenais devums tomēr jāmeklē literatūras vēstures pētīšanā, tāpat virkne jauno literātu ar A. Čaku, J. Plaudi priekšgalā.

Progresīvās kritikas attīstībā 20. un 30. gados krasi atdalāmi divi posmi. Pirmais sniedzas līdz fašistiskajai diktatūrai, otrs aptver pēdējos sešus buržuāziskās Latvijas gadus.

Laiks līdz fašistiskajam apvērsumam lielā mērā raksturojas ar tām pašām pamattendencēm, kādas bija sastopamas jau

aplūkotajā buržuāziski demokratisko revolūciju posma kritikā (Latviešu literatūras vēstures IV sēj.).

Centrālais jautājums joprojām bija reālisma problēma. Lai gan kopš Jaunās strāvas laika, kad kritikā pirmo reizi pacēlās balsis par reālistisku mākslu, latviešu literatūrā reālisms bija nostiprinājies un arī sakuplojis daudzu izcilu vārda mākslinieku daiļradē, joprojām ideālistiskie kritiķi centās to nomelnot. To pasludināja gan par savu laiku pārdzīvojušu, gan par aprobežotu un nespējīgu pareizi atspoguļot dzīves īstenību, gan vienkārši par negatīvo virzienu literatūrā. Balstoties uz dažādu Rietumeiropas ideālistisko estētu uzskatiem, reakcionārā kritika lūkoja sagraut reālismu teorētiski un likvidēt to latviešu literatūras praksē. Kritikās un literatūrteorētiskos rakstos progresīvie kritiķi atspēkoja šos uzbrukumus un pierādīja izvirzītās argumentācijas absurdu. Daudzi raksti tā laika periodikā uzsvēra reālistiskās mākslas ciešo kopsoli ar dzīvi, tās tuvumu plašām tautas masām, demokratisko un humānistisko raksturu. Liela nozīme reālisma estētisko principu nosargāšanā un jaunu reālistiskās literatūras pārstāvju izaugsmē bija A. Upītim.[1] Ne tikai kritikas un recenzijas bija tās, kur mūsu literatūras klasiķis buržuāziskās Latvijas laikā aizstāvēja un izvirzīja reālisma principus. Veselu teorētisku rakstu sēriju A. Upīts veltīja šai problēmai: «Reālisma princips literatūrā», «Reālistiskais stils literatūrā», «Reālistiskā traģēdija» u. c. Balstoties uz Rietumu, īpaši franču, lielo reālistu daiļradi, A. Upīts secināja, ka reālisms vienmēr ir progresīvās, augšupejošās šķiras māksla un kā tāda «naidīga visām reakcionārajām šķirām, kuras nemitīgi apdraud jaunie, augošie sociālie spēki»[2]. Tā ir pamattendence viņa kritiskajos rakstos, kas atsedza un nopamatoja reālisma sabiedrisko raksturu, tā nozīmi cīņā par progresa uzvaru. Cīņa par reālismu bija ideoloģiska un politiska cīņa, tāpēc tā tik ļoti saasinājās buržuāzijas kundzības gados.

[1] Monografisku A. Upīša darbības vērtējumu literatūras kritikā sk. viņa daiļradei veltītajā nodaļā, kas ievietota šai pašā «Latviešu literatūras vēstures» sējumā.

[2] *A. Upīts*, Kopoti raksti, 17. sēj., 640. lpp.

Viens no tā laika progresīvās un revolucionārās literatūrkritikas svarīgākajiem uzdevumiem bija atmaskot buržuāziskās literatūras idejisko un māksliniecisko pagrimumu, parādīt tās ciešās saites ar ekspluatatoru ekonomiskajiem un politiskajiem mērķiem.

Šai buržuāziskās kultūras graušanas darbā tā laika kritikā ļoti daudz paveicis A. Upīts. Kopš Stolipina reakcijas gadiem sīvi apkarojis reakcionārās parādības latviešu literatūrā, rakstnieks nevarēja klusēt buržuāziskās Latvijas laikā, kad par ģēnijiem un jauna laikmeta iedibinātājiem pasludināja tādus diletantus vai reakcionārus kā V. Eglīti, H. Eldgastu, Ed. Virzu, K. Jēkabsonu u. c. Cīņa pret šo literatūru bija visas A. Upīša darbības vadmotīvs. Zīmīgi, ka literatūras apskatus «Domās» A. Upīts aizsāka ar rakstu sēriju «Skanošais tukšums» (1924., 1.—5.), kas atmaskoja buržuāzisko kritiķu un rakstnieku daudzinātās «latviešu literatūras renesanses» īsto būtību — diletantisma sacildināšanu, savstarpēju slavināšanos, aizraušanos ar seksuālismu, rupjus pamfletus par politiskiem un idejiskiem pretiniekiem.

Latviešu literatūras reakcionārās parādības A. Upīts graizīja (it sevišķi «Domās» līdz pat 1931. g.) gan atsevišķās recenzijās, gan apkopojošos rakstos.

Idejiski asas un principiālas kritikas par buržuāzisko literatūru laikā līdz fašistiskajam apvērsumam piederēja arī L. Laicena u. c. revolucionāro literātu spalvai.

Progresīvā kritika atkal un atkal atgādināja, ka visas runas par «tīro mākslu», par tās neatkarību no laikmeta sabiedriski politiskās dzīves ir meli. Buržuāziskie rakstnieki nebūt nestāvēja pāri visām šķirām un aktuālajiem politiskajiem jautājumiem, ar savu daiļradi tie kalpoja noteiktiem nolūkiem — ideoloģiski kropļot darba tautu, padarīt to aklu pret apkārtējās dzīves un sadzīves ļaunumiem. Šo patiesību reakcionāro literātu konkrētu darbu analizē atkal no jauna atsedza progresīvie kritiķi, reizē graizīdami reakcionārās literatūras ideoloģisko pamatu — buržuāzisko nacionālismu.

Jaunu, vēl nebijušu līniju latviešu kritikas attīstībā 20. gados iezīmēja cīņa pret meņševistisko ideoloģiju un estētiku, ko veica

žurnāli «Kreisā Fronte» un «Tribīne». Laba daļa kritisko rakstu še vērsti pret meņševistisko ideoloģiju literatūrā. Meņševistiskie kritiķi kreisās frazēs cildināja literātu pievēršanos skrandu proletariātam, atzinīgi izteicās arī par citu zemju proletariāta cīņas tematiku, bet sašuta, ja rakstnieks ierunājās par savas tautas revolucionāro kustību. Visiem spēkiem tie lūkoja rakstnieku daiļradi sabiedriskās dzīves problēmu risinājumā ievirzīt reformistiskā garā. Vairāki raksti «Kreisajā Frontē» un «Tribīnē» pareizi atsedza meņševistiskās estētikas caurausto darbu kaitīgumu strādniecības cīņā.

Šie žurnāli cīnījās arī, lai izrautu no meņševisma ietekmes jaunos, progresīvos dzejniekus, īpaši tos, kas pulcējās ap «Signālu» un «Trauksmi», jo viņu dzejā bija jūtams zināms revolucionārisms, sabiedriska rakstura meklējumi. Raksts par kādu no signāliešu vakariem izskan ar brīdinošu jautājumu: «Vai izkulsies jel pāris no šiem jauniešiem no oportūnisma, kurā tie gadiem maļas? Kamēr tas nenotiks, viņu literārā attīstība ir apdraudēta.»[1] Šo patiesību pierādīja dzīve — tie dzejnieki, kas agrāk vai vēlāk norobežojās no sociāldemokratiem (A. Grigulis, A. Čaks, J. Grots, Fr. Rokpelnis u. c.), atrada ceļu uz padomju literatūru.

«Kreisajā Frontē» un «Tribīnē» sastopamais meņševistiskās ideoloģijas nosodījums ne katrreiz adresēts pareizi. Tāpat kā nelegālajā presē, arī še citreiz vērsās pret progresīvajiem rakstniekiem, kas niknajā šķiru un partiju cīņā nebija pilnīgi norobežojušies no sociāldemokratiem un publicējās to izdevumos.

Buržuāziskās Latvijas «demokratiskajā» posmā turpinājās arī domu apmaiņa par jaunās, ar proletariātu saistītās literatūras saturu un formu, tās attieksmēm pret kultūras mantojumu un līdzīgiem jautājumiem. Diskusija šais jautājumos galvenokārt norisa starp «Kreiso Fronti» un «Domām». Raksturīga liecība bija arī divas brošūras — L. Laicena «Dzejas principi» (1922.) un A. Upīša «Linarda Laicena pozicija un manējā» (1931.).

L. Laicena brošūra «Dzejas principi» pēc A. Upīša «Proletāriskās mākslas» (1920.) latviešu literatūrkritikā bija otra grā-

[1] Jauno rakstnieku vakars, «Tribīne», 1931., 1.

mata par Oktobra revolūcijas ugunīs dzimušo jauno literatūru. Pareizi formulējis proletāriskās dzejas uzdevumu — aktīvi piedalīties revolucionārā cīņā, L. Laicens raksta: «Revolucionārā šķirā ar dzīvi un ideoloģiju ietilpstošie mākslinieki ir vienīgie patiesi revolucionārie arī mākslā.» Par revolucionārās mākslas galveno uzdevumu Laicens izvirza cīņu pret kapitālistisko pasauli. Satura revolucionārismu dzejnieks uzsvērti saista ar formas meklējumiem. Ir jāraksta cīņas dzeja «pēc ideoloģijas, cīņas dzeja pēc izteiksmes līdzekļiem, cīņas dzeja pēc mērķa». Brošūrā raksturota arī buržuāziskā dzeja.

Teorētiskajā ziņā mazāk nozīmīgi ir Linarda Laicena vadītie žurnāli «Kreisā Fronte» un «Tribīne».

Līdzīgas teorētiska rakstura neskaidrības tā paša Ļefa un proletkulta ietekmē vērojamas «Kreisajā Frontē». Sašaurinot pēc Ļefa parauga literatūras nozīmi līdz «lietderīguma principam» un «lietišķajai literatūrai», galvenais kreisfrontnieku teorētiķis E. Fross (Rozenbahs) būtībā neievēroja literatūras specifiku, pārvērta to par rokasgrāmatu praktiskām revolucionārās cīņas vajadzībām. Tā Laicena «Kliedzošos korpusus» viņš nosauca par nākošo cietumnieku rokasgrāmatu, pilnīgi ignorējot mākslas darba estētiskās vērtības, bet uzsverot kā galveno šauri utilitārus jautājumus. Tāpat kā Ļefisti, Fross par galveno žanru uzskatīja publicistiku. Aplami bija arī žurnālos paustie uzskati par satura un formas savstarpējām attieksmēm. «Kreisā Fronte» pasludināja: «...jaunais (proletāriskais) saturs neizbēgami dod proletārisko formu. Tieši no šās formas viņš pazīstams, konstatējams.»[1] Līdzīgas nepareizības, tai skaitā literatūras vēsturē uzkrātā bagātīgā mantojuma kategoriska noliegšana, liecina, ka latviešu revolucionārā literatūra, tās teorētiskā doma izstaigājusi tos pašus maldu un meklējumu ceļus, ko Padomju Savienībā. Protestējot pret buržuāziskās kultūras sastingušajām formām, pārsmalcināto estētismu un aprobežoto saturu, kreisfrontnieki nonāca pretējā galējībā — aizrāvās ar pseidonovatorismu un šauru prakticismu. Saglabājās tomēr jaunās mākslas racionālais

[1] Ko saka par Kreiso Fronti, «Kreisā Fronte», 1928., 5.

kodols — atklātā kalpošana pamatšķirai, ciešais kopsolis ar revolucionāro cīņu. Jaunos strādniecības rakstniekus žurnāli dedzīgi aicināja risināt aktuālus, proletariāta politiskajai cīņai nozīmīgus tematus, dot darbus, kas iedvesmotu lielajai atbrīvošanās cīņai. Turklāt literatūras praksē pozitīvais bija pārsvarā pār teorētiskajām aplamībām — abos žurnālos publicētā proza un dzeja bija izaugusi no strādniecības revolucionārās cīņas un kļuva par masu mobilizētāju atbrīvošanās kaujā.

«Kreisās Frontes» teorētiskos principus pamatoti apkaroja A. Upīts. 1928. gadā «Domu» piecos numuros publicēts plašs viņa raksts «Piezīmes par literatūras kreiso fronti» (6.—10.). Tanī viņš vērsās pret E. Frosa un citu «Kreisās Frontes» kritiķu teorētiskām tezēm, visvairāk «lietderīguma» principu un uzskata, ka ne formas revolucionārisms nosaka kāda literāra darba tuvumu darbaļaužu cīņai.

Pēc šā raksta sākās asa polemika starp «Kreiso Fronti» un A. Upīti. Par centrālo jautājumu tanī kļuva ne literatūras teorijas jautājumi, kas izraisīja diskusiju, bet gan politiskas dabas jautājums par progresīva rakstnieka pienākumiem un uzdevumiem konkrētajā politiskajā situācijā. Strādniecības literāti pareizi uzsvēra, ka jebkādas saites ar meņševikiem un to izdevumiem nav pieļaujamas rakstniekam, kas grib ar savu mākslu kalpot revolucionārai cīņai.

Polemiku nobeidza A. Upīša brošūra «Linarda Laicena pozicija un manējā». Te ne vien atspēkoti daži nepamatoti kreisfrontnieku apgalvojumi, bet arī uzsvērts, ka idejiski un politiski A. Upīts ar L. Laicenu stāv vienās — revolucionārā proletariāta pozicijās.

Diskusija starp «Kreiso Fronti» un «Domām» bija pēdējā nozīmīgākā parādība latviešu kritikā līdz 1934. gadam. Fašistiskā režīma nodibināšanās uzspieda savu zīmogu arī kritikas attīstībai. Pilnīgi noteicēji nu kļuva «tīrās mākslas» un pozitīvisma teorijas sludinātāji. Progresīvā kritika, tāpat kā literatūra, pēc daudzo periodisko izdevumu slēgšanas bija zaudējusi savu tribīni. Vienīgi pagrīdes presē pacēlās balsis par literatūras uzdevumiem cīņā pret fašismu.

Literatūras vēsture

Latviešu literatūrzinātnē buržuāziskās Latvijas «demokratiskais» posms devis skaitliski ļoti daudz, bet maz paliekamu darbu.

Viens no vērtīgākajiem darbiem bija *T. Zeiferta* (1865.—1929.) trīssējumu «Latviešu rakstniecības vēsture» (1922.—1925.), kur savākts bagātīgs bibliografisku un biografisku faktu materiāls, kas vēl šodien noder literatūras pētniekiem.

Kopš pagājušā gadsimta 80. gadiem T. Zeiferts ne vien sekoja latviešu literatūras attīstības gaitai un piedalījās kardinālu jautājumu apspriešanā, bet arī nodarbojās ar literatūrvēsturiskām studijām. Kādreizējais tautskolotājs 20. gados strādāja par latviešu valodas un literatūras lektoru augstskolā un vidusskolas skolotāju kursos. Šai laikā nāca klajā viņa mūža darba vainagojums — literatūrvēsture, kas rāda latviešu literatūras attīstības gaitu kopš nerakstītās literatūras — folkloras. Tā un vācu mācītāju literatūra apskatīta pirmajā sējumā, otrā — jaunlatviešu posms, trešajā — no Jaunās strāvas līdz pirmajiem buržuāziskās Latvijas gadiem. Jau šis iedalījums liecina par Zeiferta darba labajām un sliktajām pusēm. Galvenā vērība tanī veltīta latviešu rakstniecības pirmajiem soļiem (līdz 80. gadiem ieskaitot), kamēr brieduma posms, kur ietilpst Ed. Veidenbauma, R. Blaumaņa, J. Raiņa, Aspazijas, V. Plūdoņa un citu izcilo rakstnieku daiļrade, aplūkots stipri konspektīvi. Turklāt romantiķiem K. Skalbem, J. Akurateram, Fr. Bārdam u. c., kuru daiļradē jūtami izpaužas reakcionāras idejas, Zeiferta literatūrvēsturē ierādīta daudz lielāka vieta nekā kritizētāja reālisma

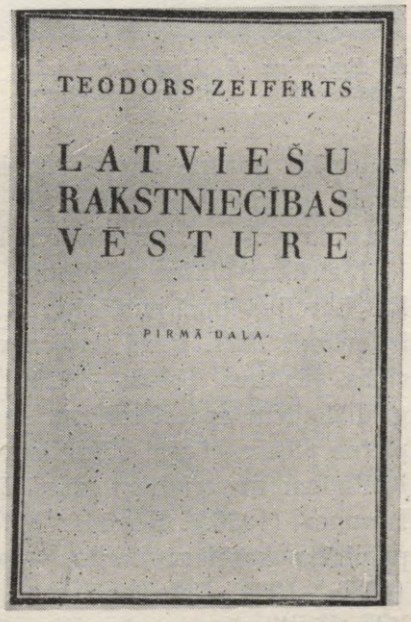
TEODORS ZEIFERTS

LATVIEŠU RAKSTNIECĪBAS VĒSTURE

PIRMĀ DAĻA

T. Zeiferta «Latviešu rakstniecības vēstures» pirmizdevuma titullapa

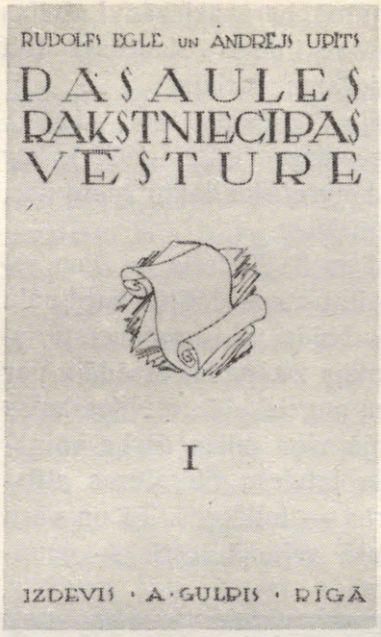

R. Egles un A. Upiša «Pasaules rakstniecibas vēstures» titullapa

pārstāvjiem, piemēram, A. Upītim, kam grāmatā pat nav īpašas nodaļas, bet veltītas dažas lappusītes nodaļā par kritiku. Dekadentus ar H. Eldgastu priekšgalā T. Zeiferts nosaucis par mūžīgā daiļuma un kultūras vērtību meklētājiem. Šāda buržuāziskā objektīvisma, kā arī personīgo simpatiju un antipatiju izpausme, noklusējot literatūras sabiedrisko nozīmi un nostājoties pret sabiedriski nozīmīgiem daiļdarbiem, vērojama daudzās literatūrvēstures lappusēs. Visvairāk tā duras acīs trešajā sējumā. Tāpēc T. Zeiferta vērtējumi, tāpat arī materiāla grupējuma un izkārtojuma principi, ne viscaur pieņemami. Tomēr savāktā un sistematizētā materiāla nozīme un vērtība ir nenoliedzama, tāpat ieguldītais ilgais un rūpīgais darbs, kas T. Zeifertam ierādījis paliekamu vietu latviešu pirmspadomju literatūrzinātnē.

Vairākus plašus pētījumus literatūrzinātnes laukā buržuāziskās Latvijas laikā publicējis *A. Upīts*. Pārstrādātā un papildinātā izdevumā 1921. gadā iznāca viņa «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture» (1885.—1920.). No skaitliski daudzajiem monografiskajiem apcerējumiem, kas izdoti 20. un 30. gados, ar nopietno pieeju, rūpīgi vāktajiem un no marksistiskā viedokļa analizētajiem materiāliem izdalījās viņa monografija «J. Jansons-Brauns» (1930.). Kopā ar R. Egli Andrejs Upīts sarakstīja un publicēja kapitālu darbu — «Pasaules rakstniecības vēsture» (1930.—1934.) četros sējumos, kas izseko literatūrai no senatnes līdz mūsdienām ne vien Eiropā, bet visos kontinentos. Savāktais un sistematizētais plašais materiāls ir galvenā grāmatas vēr-

tība, tomēr materiāla izklāstā daudzkārt jūtama nostāšanās objektīvisma pozicijās.

Savdabīgu vietu latviešu literatūrvēsturu vidū ieņem 1926. gadā iznākusī *A. Prandes* «Latvju rakstniecība portrejās». Te sakopots bagātīgs ilustratīvais materiāls par rakstniekiem, viņu darbu pirmpublicējumiem, tāpat periodiku. Pievienoti arī īsi vērtējumi un bio-bibliografiski dati, ko sniedzis A. Birkerts un citi kritiķi.

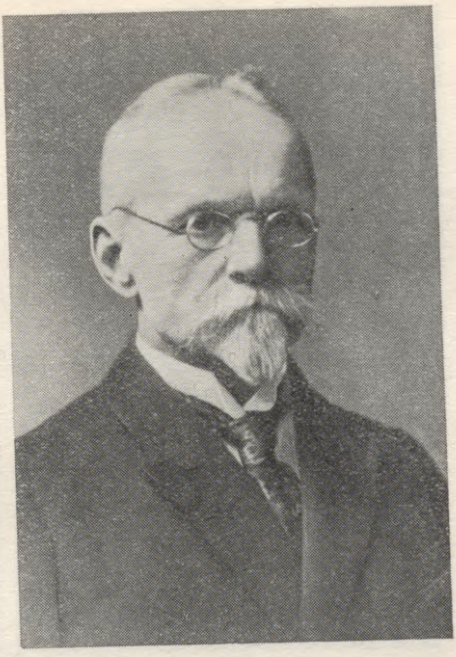

J. Misiņš

Visu savu mūžu grāmatai veltījis bibliofils *Jānis Misiņš* (1862.—1945.). Dzimis Tirzas «Krācēs», četrpadsmit gadu vecumā viņš sācis strādāt par mācekli aptiekā, par nopelnīto naudu likdams pamatus vēlākajai bibliotekai. 1885. gadā Jānis Misiņš dabūja tiesības atvērt privātu biblioteku tēva mājās. Piepelnīdamies par grāmatsējēju, viņš nemitīgi papildināja savu grāmatu krātuvi, ko 1906. gadā pārveda uz Rīgu, kur pats apmetās uz dzīvi. 1925. gadā biblioteku, kur 27 500 iespiedvienību, daudz dažādu rokrakstu un citu materiālu, pārņēma Rīgas pilsēta. Jau tad Misiņa bibliotēka bija vispilnīgākā latviešu valodā izdoto grāmatu un periodikas krātuve. Tajā Jānis Misiņš savācis arī grāmatas par Latviju, par Baltiju vispār. Kopš 1925. gada Misiņa bibliotēka kļuva pieejama plašām lasītāju aprindām.

Ar J. Misiņa līdzdalību noorganizēts Valsts arhīvs un Valsts bibliotēka. No 1920. līdz 1938. gadam J. Misiņš strādāja par latviešu nodaļas pārzini Rīgas pilsētas centrālajā (tagadējā ZA Fundamentālajā) bibliotēkā.

I. Zeberiņa draudzīgs šaržs «J. Misiņš»

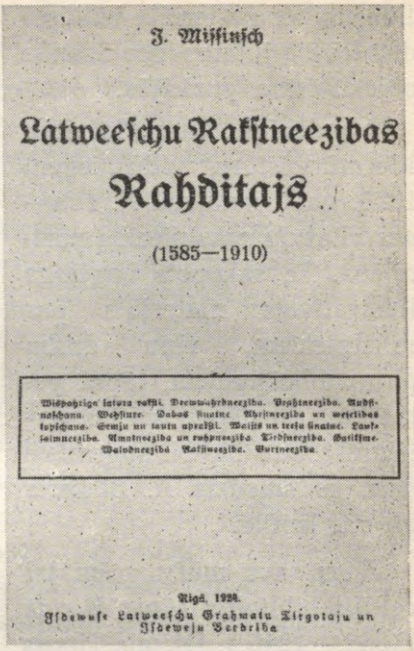
J. Misiņa

Latweeſchu Rakſtneezibas

Rahditajs

(1585—1910)

Rigā, 1928.

J. Misiņa «Latviešu rakstniecības rādītāja» titullapa

J. Misiņš sarakstījis un publicējis arī daudz faktu ziņā vērtīgu rakstu par latviešu literatūru, īpaši par latviskās literatūras pirmsākumiem («Stendera pasaku pirmais izdevums», «Vecākais kalendārs latviešu valodā», «Lettica Getingas universitātē» u. c.) un pirmajiem latviešu rakstniekiem («Auseklis-Krogzemju Mikus», «Marija Pēkšena», «Krišjāņa Valdemāra raksti» u. c.). J. Misiņa spalvai pieder arī rūpīgā monografija par J. Zvaigznīti, kas 1940. gadā iznāca atsevišķā grāmatā.

Milzīgs bibliografisks darbs ieguldīts viņa sastādītajā «Latviešu rakstniecības rādītājā», kuram publicētas divas daļas (I — 1924. g., II — 1937. g.). Pirmā daļa aptver visas grāmatas latviešu valodā no 1585. līdz 1910. gadam, izņemot daiļliteratūru un grāmatas par mākslu, kas sistematizētas otrā daļā līdz pat 1925. gadam. Misiņa sastādītais rādītājs ir nepieciešams visiem, kam jāstrādā ar šo latviešu grāmatniecības posmu. Šo Jāņa

Misiņa mūža darbu papildina A. Gintera un V. Caunes u. c. Valsts bibliotekas bibliografu sastādītais latviešu daiļliteratūras un periodikā iespiesto rakstu rādītājs «Latviešu (Latvijas) zinātne un literatūra» (iznāca no 1921. līdz 1940. g.), kas aptver laikmetu no 1763. līdz 1935. gadam, izņemot posmu no 1908. līdz 1919. gadam (palicis kartotekā, kura glabājas Valsts bibliotekā).

R. Egle

Vairāk sava laika literārajai dzīvei nekā J. Misiņš pievērsušies R. un K. Egles.

Rūdolfs Egle (1889.—1947.) dzimis Druvienā, sācis literāro darbību jau 1908. gadā, kad publicēts viņa pirmais dzejolis. Studējis Rīgas Politehniskajā institūtā komerczinātnes. Pēc tam mācījies Drēzdenes konservatorijā. 1914. gadā darbojies laikrakstā «Latvija». No 1917. gada strādājis Krievijas Zinātņu akadēmijas bibliotekas slavu nodaļā, ar 1918. gadu par šīs nodaļas vadītāju. Rūdolfam Eglem, kurš kopš atgriešanās Rīgā ar 1922. gadu darbojies Kultūras fonda sistēmā, lieli nopelni tautas bibliotēku tīkla izveidošanā Latvijā. Atzinīgi vērtējama arī viņa darbība Latvju rakstnieku un žurnālistu arodbiedrībā, kur no 1926. līdz 1929. gadam un no 1931. līdz 1932. gadam viņš bija valdes priekšsēdētājs. No 1935. līdz 1940. gadam darbojās R. Egles literatūras studija. Tā deva zināmu ieguldījumu jauno rakstnieku audzināšanā, kaut arī studijas nozīmi mazināja tas, ka lekcijas tur lasīja visdažādākās politiskās pārliecības un estētisko ieskatu pārstāvji. Blakus A. Upītim un R. Eglem te par lektoriem bija buržuāziskie nacionālisti un estēti L. Bērziņš,

J. Grīns, K. Jēkabsons u. c. Studijā darbojušies arī jaunie literāti A. Čaks, A. Grigulis, J. Plaudis.

No Rūdolfa Egles daudzajiem rakstiem par latviešu literatūru īpaša vieta ierādāma monografijai «Ed. Veidenbaums dzīvē un darbos» (1926.), kas ievietota viņa sakārtotajos Veidenbauma kopotajos rakstos. Tas ir atziņām un faktiem bagāts darbs, pētījums, kur Ed. Veidenbauma domātāja un dzejnieka personība atsegta rūpīgā un pārdomātā analizē, izmantojot tolaik pieejamos arhīvu materiālus.

R. Egle izdevis arī Kārļa Veidenbauma daiļdarbu kopojumu (1925.). Kapitāls darbs par Jāni Poruku ir R. Egles monografija J. Poruka kopoto rakstu XX sējumā (1930. g.) un arī atsevišķā grāmatā. Kā viena no rūpīgākajām un arī daudzpusīgākām latviešu dzejas antoloģijām minama R. Egles sakopotā «Latvju lirika» (1934.).

Kopā ar A. Upīti publicētajai «Pasaules rakstniecības vēsturei» Rūdolfs Egle sarakstījis nodaļas par ķīniešu, japāņu, vecfranču, angļu, norvēģu, amerikāņu, čehu, spāņu u. c. literatūrām.

R. Egle jāmin arī kā pasaules literatūras klasiķu tulkotājs un popularizētājs. Viņš tulkojis M. Ļermontova «Mūsu laiku varoni», G. Mopasāna «Slokas stāstus», V. Vitmena darbus. Buržuāziskās Latvijas periodikā publicēti R. Egles raksti par Dž. Baironu, V. Vitmenu, V. Brjusovu un citiem izciliem dzejniekiem. Fašistiskās diktatūras gados R. Egle kopā ar brāli sāka izdot Šekspīra kopotos rakstus, bet tos aizliedza pēc pirmā sējuma. Šim izdevumam viņš bija pārtulkojis rindu Šekspīra lugu, kas palikušas rokrakstā.

Rūdolfa Egles darbība literatūrvēstures laukā turpinājās Padomju Latvijā. Pēckara gados R. Eglem piešķīra profesora nosaukumu, viņš lasīja lekcijas literatūras teorijā un pasaules literatūrā LVU studentiem, strādāja par Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta direktora vietnieku zinātniskajā darbā.

Kārlis Egle (dzim. 1887. g.) strādājis par skolotāju, piedalījies pirmajā pasaules karā. No 1923. līdz 1925. gadam vadījis O. Jēpes privāto bibliotēku, kopš 1925. gada bijis par pārzini

Rīgas pilsētas Misiņa bibliotekā. Arī tagad strādā Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotekas Misiņa Latviešu literatūras nodaļā par vecāko bibliografu.

K. Egle

Nemitīgi rūpējoties par grāmatu fondu paplašināšanu, sistemātiski vācot vēstules, rokrakstus un citus unikālus materiālus, K. Egle vairāk nekā trīsdesmit darba gados izveidojis Misiņa bibliotēku par ļoti nozīmīgu kultūras iestādi, par visbagātāko latviešu periodikas un grāmatu krātuvi. Te sastopami tādi retumi kā LKP nelegālā prese un uzsaukumi 20. un 30. gados, tā paša laika latviešu periodika un literatūra Padomju Savienībā. Bibliotekā plaši izvērsts bibliografiskais darbs ar latviešu kultūru saistītajos jautājumos. Bibliografijā un Misiņa bibliotekas fondu bagātības kuplināšanā K. Egle ir turpinājis Jāņa Misiņa mūža darbu. Daudzos rakstos viņš uzsvēris Misiņa ieguldījumu latviešu grāmatniecībā un literatūrzinātnē.

Lielu darbu Kārlis Egle ieguldījis kopā ar brāli izdotajā[1] kritikas un grāmatniecības žurnālā «Latvju Grāmata» (1922.—1931.). Tanī publicēti bagātīgi materiāli par latviešu literatūras vēsturi, tai skaitā atmiņas par Blaumani, Ezeriņu, Poruku, Doku Āti, Sudrabu Edžu. Te iespiesta laba tiesa R. Blaumaņa, Kr. Valdemāra, T. Zeiferta, brāļu Kaudzīšu, Fr. Brīvzemnieka, Ed. Veidenbauma, J. Poruka u.c. rakstnieku vēstules, publicēti citi literatūras

[1] Līdz 1926. gadam žurnālu izdeva Latvijas grāmatu tirgotāju un izdevēju biedrība.

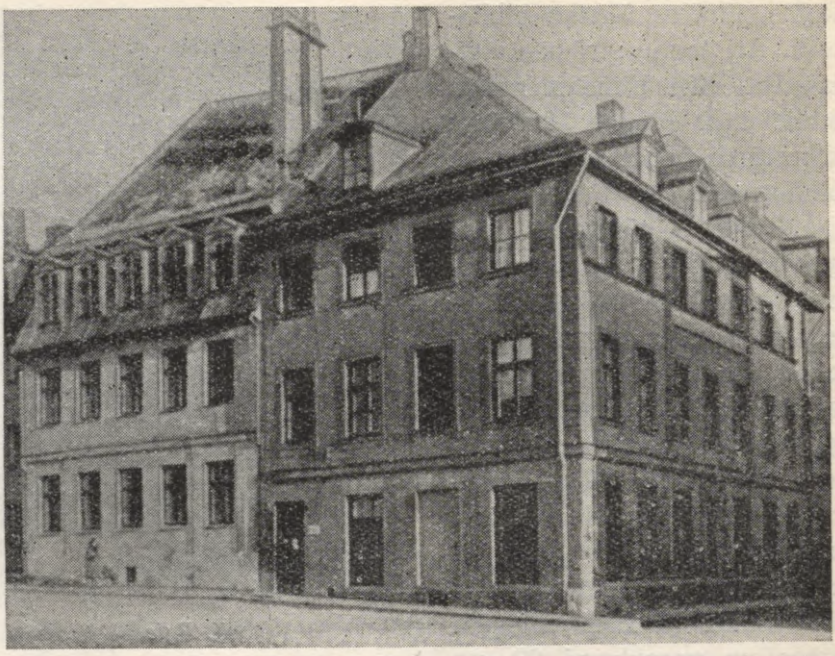

J. Misiņa bibliotekas vecā ēka Torņa ielā

pētniekiem svarīgi materiāli. Žurnālā ievietota bagātīga, faktu precizitātes un daudzpusības ziņā priekšzīmīga literārās dzīves hroņika. Maznozīmīga žurnāla kritikas daļa, kur trūkst konsekvences sava laika literāro parādību vērtējumā un ievietoti arī buržuāzijas ideologu Ž. Unama, Z. Mauriņas un J. Veseļa raksti. Žurnāla galvenā vērtība bija literatūrvēstures materiālu sakopošanā un publicēšanā. Kā nozīmīgākie autori te jāmin J. Misiņš, K. un R. Egles, A. Upīts, T. Zeiferts.

«Latvju Grāmatas» dvēsele bija Kārlis Egle, mēnešraksta faktiskais redaktors visus tā iznākšanas gadus.

Datu un faktu precizitāte raksturīga arī visiem Kārļa Egles apcerējumiem par latviešu literatūrvēsturi, no kuriem vairums iespiesti «Latvju Grāmatā». K. Egle te rakstījis par R. Blaumani, par Ļevu Tolstoju latvju rakstniecībā, par J. Ezeriņu, Kaudzītes Matīsu un Reini. Daudz rakstu K. Eglem ir par Teodoru Zeifertu, kura «Latviešu rakstniecības vēstures» otru un trešo daļu pēc

autora nāves viņš sagatavojis otram izdevumam. Kā plašākie jāmin raksti «Latvju Grāmatā» 1922. un 1925. gadā. K. Egle ir sakopojis un krājumā «Atziņas» (I — 1923., II un III — 1924.) izdevis latviešu rakstnieku autobiografijas. «Atziņās» ievietotā interesantā materiāla vērtību ceļ pievienotās bibliografiskās ziņas.

Jau buržuāziskās Latvijas gados Kārlis Egle devis lielu ieguldījumu latviešu bibliografijas laukā. Te jāmin viņa sastādītās bibliografiskās piezīmes J. Poruka, brāļu Kaudzīšu ū. c. rakstnieku kopotajiem rakstiem.

Kārlis Egle darbojies arī kā tulkotājs. 1928.—1929. gadā latviešu valodā izdota viņa tulkotā Ļ. Tolstoja triloģija «Bērnība», «Zēna gadi» un «Jaunība». Īpaši nopelni viņam kā R. Tagores popularizētājam. 1921. gadā publicēts K. Egles atdzejotais Tagores lirikas krājums «Dārznieks». Kad 1927. gadā A. Gulbja apgāds sāk laist klajā Tagores rakstu izlasi, par galveno tulkotāju tika pieaicināts K. Egle. 1934. gadā viņš publicējis arī apcerējumu par R. Tagori, kas ievietots Tagores rakstos un izdots arī atsevišķi.

Kārlis Egle turpina aktīvi darboties latviešu kultūras laukā. Pēc Padomju Latvijas nodibināšanās viņš lasījis lekcijas Latvijas Valsts universitātē un Rīgas Pedagoģiskajā institūtā, sastādījis sīku A. Upīša bibliografiju, turpinājis arī tulkotāja darbību. 1957. gadā nāca klajā K. Egles grāmata «Īsa latviešu bibliografijas vēsture». Par daudzpusīgo ieguldījumu latviešu kultūrā Kārlim Eglem piešķirts Latvijas PSR Nopelniem bagātā kultūras darbinieka nosaukums.

Literatūrvēstures laukā nopietnus darbus 30. gados devis profesors *Jānis Alberts Jansons*. Dzimis 1892. gadā Mežotnes pagastā, 1913. gadā iestājies Pēterpils universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātē. 1917. gadā iesaukts armijā. 1920. gadā Latvijas Universitātē sācis studēt baltu filoloģiju, paralēli strādādams vispirms Rīgas IV vidusskolā, bet ar 1926. gadu Rīgas Skolotāju institūtā. Pēc studiju beigšanas tiek atstāts pie universitātes, kas no 1927. līdz 1929. gadam viņu komandē uz Vāciju papildināties. Par darbu «Latviešu masku gājieni un to kultūrvēsturiskā nozīme» J. A. Jansons Ķelnes universitātē ieguva

filoloģijas zinātņu doktora gradu. Atgriezies Latvijā, turpina strādāt Skolotāju institūtā, bet kopš 1936. gada par privātdocentu, vēlāk profesoru Latvijas Universitātē.

J. A. Jansons darbojies kā folkloristikā, tā literatūrvēsturē. Viņš sarakstījis vairākas rūpīgas apceres par latviešu literatūras sākuma posmu — «Brāļi Kaudzīši», «Krišjāņa Barona vieta mūsu kultūras dzīvē», «Tautiskā atmodas laikmeta darbinieki: Alunāns, Barons, Brīvzemnieks» un citas. J. A. Jansona raksti nereti dod meslus buržuāziskajai ideoloģijai. Visjūtamāks tas viņa brošūrā «Ed. Virza un viņa Straumēni».

J. A. Jansons vairākus gadus pēc Lielā Tēvijas kara turpināja lasīt lekcijas LVU kā folklorā, tā literatūrvēsturē. Vēlāk strādājis Latvijas PSR ZA Etnogrāfijas un folkloras institūtā, pašlaik ir pensionārs.

Daudz darba literatūrvēsturei nozīmīgu faktu savākšanā un sasistematizēšanā 20. un 30. gados ieguldījis *Antons Birkerts*. No viņa apcerējumiem par latviešu rakstniekiem jāmin divas monogrāfijas par R. Blaumani, monogrāfiskie apcerējumi par K. Skalbi un Kr. Valdemāru. J. Raiņa kopotajos rakstos ievietots A. Birkerta raksts «J. Raiņa dzīve», kas vēlāk iznācis atsevišķā grāmatā. A. Birkerta sakārtojumā un ar viņa komentāriem nāca klajā J. Raiņa atstāto dzejoļu krājumi.

No 1934. līdz 1937. gadam iznāca «Latviešu literatūras vēsture» sešos sējumos profesora L. Bērziņa virsredakcijā. Literatūrvēstures redaktori bija K. Egle, K. Kārkliņš, Z. Mauriņa. Literatūrvēsturē ietverta visa latviešu literatūra no folkloras līdz pēdējā sējuma iznākšanas laikam, arī literatūra augšzemnieku dialektā. Sējumu līmenis nevienāds — rūpīgi pētījumi mijas ar nesistemātiskiem un virspusīgiem, dažkārt nav minēti nozīmīgi biografiski un bibliografiski dati, izkrituši svarīgi darbi. Rūpīgāk izstrādātas apceres par 19. gs. latviešu rakstniekiem, to daiļrades analizē mazāk tendenciozitātes. Šais sējumos laba daļa K. un R. Egles, J. A. Jansona rakstu. Jo tuvāk trīsdesmitajiem gadiem, jo vairāk Ž. Unama, J. Lapiņa, J. Rudzīša, Z. Mauriņas rakstu, kas tendenciozi slavināja reakcionāros darbus un autorus, bet noniecināja progresīvo literatūru. Jaunākās literatūras

vērtējumā klaji pausts buržuāziskais nacionālisms, cildināts fašisms un tā apoloģēti rakstniecībā. Zīmīgs jau pats vielas dalījums — piemēram, par A. Upīti še runāts astoņās lappusēs, bet par Ed. Virzu — trīsdesmit, par P. Rozīti — deviņās, bet J. Akurateru — deviņpadsmit lappusēs.

Buržuāziskās Latvijas laikā, galvenokārt 30. gados, latviešu literatūrzinātnē un kritikā ienāca laba tiesa jaunu vārdu — Kr. Ancītis, J. Bičolis, E. Grāvīte-Plukše, K. Kurcalts un citi. Tā bija Latvijas Universitātes izaudzinātā jaunā filologu paaudze, ko gatavoja speciāla latviešu literatūras katedra. Lielā mērā tā ievirzīja jaunos pētniekus vācu literatūrzinātnes psiholoģiski estētiskās metodes gultnē. Jaunie filologi piedalījās sešsējumu literatūrvēstures rakstīšanā, deva rakstus periodikā.

Virkne materiālu latviešu literatūrvēsturei publicēti 1920. gadā Rīgā nodibinātās Filologu biedrības rakstos (1921.—1940. g., pavisam 20 sējumu). Te sastopami galvenokārt bagātīgi materiāli valodniecībai, etnografijai un folklorai, ievietoti arī atsevišķi apcerējumi par latviešu literatūru, visvairāk par formas elementiem atsevišķu rakstnieku darbos (M. Vitrungas «Pāvila Rozīša noveļu tehnika», K. Kārkliņa «A. Brigaderes stāstu uzbūve un stils»). Līdzīga rakstura bija filoloģijas studentu biedrības «Ramave» izdotais rakstu krājums «Ceļi» (1931.—1939. g., 9 sējumi). Literatūrvēsturei nozīmīgs 6. sējums, kas veltīts Kr. Barona simtās dzimšanas dienas atcerei.

Buržuāziskās Latvijas periodikā un atsevišķos izdevumos publicēts liels skaits atmiņu par rakstniekiem un kultūras darbiniekiem. To vidū pieminamas Matīsa Kaudzītes «Atmiņas no «tautiskā laikmeta» un viņa lielākiem aizgājušiem darbiniekiem» (1924.).

Buržuāziskās Latvijas gadi literatūrvēsturē bija nozīmīgi galvenokārt ar faktu savākšanu un sistematizēšanu. Marksistiskās literatūrvēstures attīstībā šis laiks devis nedaudz. Gandrīz visus plašākos darbus, kuru autori stāvēja tālu no revolucionārās cīņas, labākajā gadījumā raksturoja apolitiskums, ļaunākajā — buržuāziskais nacionālisms.

ĪSS LITERATŪRAS IDEJISKI TEMATISKAIS RAKSTUROJUMS

Revolucionārā un demokratiskā literatūra

Buržuāziskās Latvijas laiks bija naidīgs revolucionārajai un demokratiskajai literatūrai. Tomēr dzejā, prozā un dramaturģijā 20. gados ieplūda jauni, progresīvi spēki, bagātinādami tematiku, daudzpusīgi atspoguļodami latviešu darba tautas un inteliģences garīgo pasauli buržuāziskajā Latvijā, sniegdami raksturīgus dažādu slāņu un profesiju pārstāvju tēlus, atsegdami svarīgus posmus savas un citu tautu atbrīvošanās kustībā. J. Rainim, A. Upītim un E. Birzniekam-Upītim tagad pievienojās Oktobra revolūcijas kaldinātie revolucionārie rakstnieki L. Paegle un L. Laicens, kā arī virkne demokratisku vārda mākslinieku — J. Sudrabkalns, J. Ezeriņš, V. Lācis, J. Grots, A. Čaks. Atzinīgi vērtējamu ieguldījumu progresīvajā literatūrā sniedza arī jau agrāk pazīstamie demokratiskie rakstnieki J. Jaunsudrabiņš, K. Štrāls, P. Rozītis.

Viena no zīmīgākajām un arī izcilākajām latviešu progresīvās literatūras tradīcijām jau kopš tās sākumiem ir bijis ciešais kopsolis ar sava laika sabiedriski politiskās cīņas uzdevumiem, aktuālo problēmu risinājums, aktuālās tematikas daudzkārtīgs pārsvars pār vēsturisko. Ar lielu spilgtumu šī tradīcija izpaudās buržuāziskās Latvijas pirmajos četrpadsmit gados, kad progresīvajā literatūrā uzsvērti dominēja sava laika dzīves tematika. Progresīvā literatūra kļuva par ikviena acu priekšā noritošās dzīves nesaudzīgu atmaskotāju. Tā 20. gados graizīja visdažādākās finansu spekulācijas un afēras, vēlēšanu karuseli, preses «brīvību» un citas buržuāziskās demokratijas izpausmes politiskajā un ekonomiskajā dzīvē, kā arī valdošās šķiras sadzīvi.

Spilgtākie darbi bija tādi izcili kritizētāja reālisma sacerējumi kā A. Upīša pamfletiskais romāns «Pa varavīksnas tiltu», viņa satīriskās komēdijas «Peldētāja Zuzanna», «Cēloņi un sekas», «Apburtais loks», P. Rozīša satīriskais romāns «Ceplis», L. Laicena stāstu krājums «Mēbelīgā Rīga un pielikumi». Visi tie ir dzelošas satīras caurausti daiļdarbi, kur autori nav vairījušies no groteskas, hiperbolas, pat karikatūras.

Buržuāziskās Latvijas politisko seju atmaskoja tie literārie darbi, kas spēcīgi izsacīja tautas revolucionāro domu, liesmaini un atklāti aicināja uz cīņu pret pastāvošo iekārtu. Kā galvenie autori še jānosauc A. Arājs-Bērce, L. Paegle, L. Laicens, A. Balodis un M. Rudzītis. Tautas atbrīvošanās cīņas tēlojums viņu un citu rakstnieku darbos cieši saaudzis ar cietumu tematiku, kas ieņēma vēl nebijušu vietu latviešu revolucionārajā literatūrā. Darbi par cietumā smokošajiem, politpārvaldes un cietuma administrācijas spīdzinātajiem revolucionāriem un tur nonākušo vienkāršo cilvēku bija visbargākā apsūdzība buržuāziskajai Latvijai. Šais darbos atsedzas sava laika pozitīvais varonis. A. Arāja-Bērces Menuss (stāstā «Menusa nāve»), L. Laicena bezvārda pakārtais (stāstā «Uzvara»), L. Paegles Pēteris Pidriksons (stāstā «Pēteris Pidriksons»), I. Lēmaņa Viktors Banders (stāstā «Māte») un citi stāstu varoņi ir revolucionāri cīnītāji, kurus nespēja salauzt mokas un spīdzināšanas, kuru brīvo garu neuzveica pat nāve. Tāds bija arī revolucionārās lirikas varoņtēls, kas īpaši spilgti saskatāms L. Laicena un L. Paegles dzejā. Komunistiskās pagrīdes cīnītāja labākās īpašības piemita šim literatūras pozitīvajam varonim, kas cīnījās par Padomēm un sociālismu. Ne velti šie rakstnieki paši bija iesaistījušies revolucionārajā cīņā par Padomju varas atjaunošanu, savus līdzgaitniekus tie arī notēloja literatūrā.

Fašistiskā režīma laikā, kad revolucionārā literatūra varēja parādīties vienīgi nelegālos izdevumos, tur saglabājās un turpinājās iepriekšējā posma revolucionārās literatūras tradīcijas. Iznīcinoša buržuāziskās (resp. fašistiskās) Latvijas kritika te saistīta ar revolucionārās cīņas un cīnītāju tēlojumiem. Legālā literatūra pēc 1934. gada vairs nerisināja aktuālas politiskas un

sociālas problēmas — sava laika īstenība tanī parasti kritizēta sadzīves plāksnē.

Buržuāziskās Latvijas laika progresīvie rakstnieki daudz pievērsušies likteņa pabērnu, kā arī sabiedrības padibeņu likteņiem, uzsverot viņu traģisko bojā eju. Kā spožas bagātības un skrandainas nabadzības pretstats, kā uzdzīves un kapitālisma samaltā cilvēka traģiskas bojā ejas vieta Rīga atsedzas 20. un 30. gadu lirikā, visraksturīgāk A. Čaka dzejā. Dziļa traģika ietverta E. Birznieka-Upīša, A. Čaka, V. Lāča un citu rakstnieku prozā. Mazāk politiskajiem apstākļiem kā sociālajai netaisnībai, kas valdīja buržuāziskajā Latvijā, pievērsušies rakstnieki mazā cilvēka dzīves atspulgā. Labai tiesai šo darbu drūms skanējums, tikai nedaudzi autori, piemēram, V. Lācis (romānā «Putni bez spārniem»), ļauj ieskanēties arī gaišākiem akordiem, apliecinot savu ticību tautas protesta garam.

Fašisma laikā pieauga pesimisms mazo cilvēku tēlojumā. Zudis kaislais protests un spēcīgās individualitātes V. Lāča darbos (stāsti «Ko tur var darīt?», «Četri braucieni»), dziļš un rūgts filozofisks vispārinājums par dzīves seklumu un bezjēdzību nomainījis J. Sudrabkalna optimistisko humānismu miniatūru krājumā «Viena bezdelīga lido». Salīdzinot ar iepriekšējo posmu, te runāts pustoņos, zīmēts pastelkrāsām.

Idejiski mākslinieciskajā ziņā mazo cilvēku tematikai vistuvāk 20. un 30. gadu latviešu progresīvajā literatūrā ir sīkpilsoniskās inteliģences tēlojums.

Jau pašos pirmajos buržuāziskās Latvijas gados iznāk viena no raksturīgākajām šīs tematikas grāmatām — A. Upīša noveļu krājums «Vēju kauja». Traģiska ir grāmatā notēloto mākslinieku un zinātnieku dzīve. Noveļu krājumam vijas cauri doma, ka sīkburžuāziskās inteliģences traģēdiju kapitālisma apstākļos izraisa sociālās pretrunas. Tas ir jauns motīvs latviešu progresīvajā literatūrā, jo agrāko posmu darbi (arī A. Upīša) uzsvēra sīkburžuāziskās inteliģences politisko svārstīgumu.

Šo jauno līniju, ko ievilka A. Upīša noveļu krājums, sīkburžuāziskās inteliģences tēlojumā turpināja pārējie progresīvie rakstnieki. Demokratiskie dzejnieki J. Sudrabkalns, J. Grots,

A. Čaks, A. Grigulis, J. Ziemeļnieks, A. Skujiņa un vēl citi, atspoguļojot sīkburžuāziskās inteliģences izjūtas un pārdzīvojumus, apsūdzēja pastāvošo iekārtu ne tik daudz jauna sabiedriski politiska ideāla, kā cilvēcības un humānisma vārdā. Katrs savdabīgā mākslinieciskā iecerē un izveidē, atšķirīgos tēlos un ainās viņi pauda visiem kopīgu rūgtu domu, ko satricinoši vienkārši krājumā «Spuldze vējā» izteicis J. Sudrabkalns:

Desmit gados drupās samalts
Cilvēcības ideāls...

Tāpēc daudz pasīvu skumju un nevarīga pesimisma šai lirikā, daudz arī māksloti skaļas bravūras, bet vēl vairāk — dziļi patiesa un savā dramatismā satricinoša vēstījuma par buržuāziskās sabiedrības žņaugos nomocīto, saplosīto cilvēka dvēseli, tās kliedziens pēc laimes un dzīves jēgas.

30. gadu otrā pusē tieši inteliģences tematikā plaši iepletās dīvainu, dekadentisku raksturu tēlojums. Šādi raksturi bija E. Ādamsona (stāstu krājums «Smalkās kaites»), A. Čaka (stāstu krājums «Eņģelis aiz letes»), tāpat M. Bendrupes, A. Sakses, arī V. Lāča, A. Griguļa u. c. prozā. Pretstatā A. Upīša skaudrajam reālismam šo un citu autoru tēlojumā daudz romantikas, ar kuru apvītas ļaužu dīvainības, nogludināti sociālie asumi. Daudz še arī estetizēšanas, jūtama pievēršanās dzīves sīkumiem un izvairīšanās no lielām, nopietnām problēmām. Ne vien prozu, bet visu demokratisko literatūru fašisma laikā raksturoja tieši šīs parādības.

Agrāk dominējošā sava laika zemniecības dzīves tematika ieņēma samērā niecīgu vietu buržuāziskās Latvijas laika progresīvajā literatūrā. Izcilākie sasniegumi šajā tematikā ir A. Upīša «Robežnieku» cikla romāni — «Jāņa Robežnieka pārnākšana» un «Jāņa Robežnieka nāve». Darba zemniecības, īpaši jaunsaimnieku pārsmagās eksistences cīņas atainojums tanīs tik satricinošs, ka sava laika zemniecības dzīves notēlojumā abiem romāniem nozīmes ziņā līdzīgus neatrast.

Daudzi un dažādi bija tie aspekti, no kādiem progresīvā literatūra atmaskojusi buržuāzisko Latviju. Asa satīra te mijās ar

revolucionāru protestu, izmisums ar drosmīgu izaicinājumu, naids ar alkām pēc pilnības, stipras gribas cilvēkus nomainīja nevarīgu inteliģentu tēli, zemniekam un strādniekam blakus nostājās jūrnieks un zvejnieks, pilsoniskām madāmiņām — ministru kundzes, budzim — saeimas deputāts. Dažādi bija sacerējumu tēli, risinātās problēmas, to idejiskie nolūki, tomēr kopējs bija viens — nesamierinātība ar apkārtējās dzīves nejēdzībām, buržuāziskās sabiedrības, tās morāles nosodījums.

Sevišķi nozīmīgi un daudzkrāsaini šajā ziņā bija 20. gadi, kad pašmāju buržuāzija latviešu literatūrā tika izpērta ar tik asām rīkstēm kā nekad agrāk. 30. gadu otra puse, kad cenzūras žņaugi krasi nodalīja revolucionāro literatūru no demokratiskās, literatūra ir daudz bālāka atmaskojuma daudzpusības, krāsainības, mākslinieciskā spēka un dziļuma ziņā.

Ar buržuāziskās Latvijas tematiku cieši, daudzkārt pat neatdalāmi, saaudzis tautas revolucionārās pagātnes notēlojums, vēsturiskās tematikas atzars, kas plaši sakuplojis 20. gadu latviešu progresīvajā literatūrā. Aizgājušo dienu domu un izjūtu aktuāls skanējums, pārvēršot pagājušo tagadnē — šīs īpašības raksturoja veselu lielu darbu klāstu 20. gados. Visbiežāk tā bija 1905. gada revolūcija, kam pievērsās rakstnieki, ar tautas atbrīvošanās ceļa aizgājušo posmu saucot cīņā pret buržuāzisko Latviju. A. Upīša «Ziemeļa vējš» un L. Laicena «Kliedzošie korpusi», viens tapis «brīvās republikas» cietumā, otrs — starplaikā starp kārtējiem cietumsodiem, bija nozīmīgākie no tolaik publicētajiem šāda veida darbiem. Muižu ugunsgrēkos liesmojošais 1905. gads, bailēs no sacēlušās tautas drebošie varmākas, tautā nekad nedziestošais cīņas gars un stingrā uzvaras pārliecība, ko izkliedz reakcijas trakošanas laikā pārpildītie cietumu korpusi, — tas viss skanēja abās grāmatās kā izaicinājums pie varas nākušajai latviešu buržuāzijai.

Pirmajos pēckara gados progresīvajā literatūrā radās daudz darbu, kas atspoguļoja pirmā pasaules kara un tam sekojošā vācu okupācijas laika dzīvi, nereti pieskaroties arī padomju varas periodam. Tiem antimilitārs raksturs, pirmais pasaules karš tanīs parādīts kā cilvēku un cilvēces gadsimtos radīto vēr-

tību bezjēdzīga masveida iznīcināšana. Tāda ir apakšstrāva A. Upīša romānam «Pērkona pievārtē», K. Štrāla romānam «Karš», L. Paegles nepabeigtajam romānam «Nāves cilpa», viņa lugai «Iela» un citu autoru darbiem. Kā pirmā pasaules kara, tā okupācijas laika tēlojumā progresīvie rakstnieki daudz vietas ierādījuši latviešu buržuāzisko nacionālistu un budzisko ierāvēju atmaskojumam, kuri sūtīja nāvē tautas masas, bet paši iedzīvojās no darbaļaužu asinīm, bada un mokām. Jau nosauktajiem darbiem tuvi E. Birznieka-Upīša stāsts «Viens no daudziem», J. Ezeriņa novele «Pēdējā māja uz Pelnu kalna».

Zemniecības tematika, kā jau minējām, maz risināta no aktuālo jautājumu viedokļa. Toties daudz darbu parādījās par tās dzīvi un cilvēkiem 19. gs. otrā pusē un 20. gs. sākumā. Zemniecības dzīves tēlojums tā laika progresīvajā literatūrā reālistisks, ļoti tuvs jau agrāk R. Blaumaņa, A. Upīša, E. Birznieka-Upīša u. c. darbos sastopamajam. Buržuāzijas mantrausība te iezīmējas pretstatā ekspluatēto kalpu un sīkzemnieku morālajām un ētiskajām vērtībām, to drūmajam liktenim. Nozīmīgus darbus šai tematikā no jaunajiem rakstniekiem sniedzis novelists J. Ezeriņš («Cilvēks mārkā», «Joču pirts»). Atsevišķi jāmin plašie autobiografiska rakstura daiļdarbi — A. Brigaderes «Triloģija», E. Birznieka-Upīša «Pastariņa dienasgrāmata» un «Pastariņš skolā», arī J. Jaunsudrabiņa «Baltās grāmatas» otra daļa. Daudzos tipiskos tēlos un raksturīgās sadzīves ainās atsedzas Latvijas lauki 19. gs. otrā pusē, redzama vienkāršā lauku darbaļaužu smagā dzīve, izskan latviešu zemnieka ilgas pēc zemes, atainojas tautas vitalitāte un optimistiskais dzīves skatījums. Tanīs ievijas arī latviešu zemnieka un muižas attieksmju problēma, kam veltīti īpaši darbi. No tiem nozīmīgākie piederēja E. Birznieka-Upīša spalvai — stāsti «Ezera malā», «Kā Augstkalni nokļuva Lielpurva malā». Šīs tematikas darbi, salīdzinot ar iepriekšējo literatūru, visumā nesniedz nekā jauna.

Tikai fašisma posmā ar A. Upīša romāniem «Pirmā nakts» un «Laikmetu griežos» progresīvā literatūra aizgāja tālāk par ierasto loku muižas un latviešu zemnieka attieksmju zīmējumā. Svarīga jau romānu viela — Vidzeme t. s. zviedru laikos 17. gs.

beigās, ko buržuāziskie vēsturnieki lūkoja iztēlot par zelta laikmetu latviešu tautas vēsturē. Andreja Upīša grāmatās ar zinātnisku precizitāti un lielas mākslas spēku pierādīts pretējais — divkārši smags bija zviedru un vācu muižnieku uzliktais dzimtbūšanas jūgs, no «zemes vareno» strīdiem un cīņām visvairāk cieta latviešu zemnieki. Nedaudz gadu notēlojumā A. Upīts šais romānos atsedzis būtisko veselā vēsturiskā formācijā — feodālismā, reizē iezīmējot arī nākamā etapa sākumu latviešu tautas cīņā par savu atbrīvošanos.

Buržuāziskās Latvijas laiks literārajā procesā nozīmīgs arī tai ziņā, ka progresīvā rakstniecība kapitālisma atmaskojuma tematikā vairs neapmierinās ar savas tautas tagadni vai pagātni. Daudzkrāsains ir šo darbu nacionālais fons — Itālija, Spānija, Anglija, Amerika, Kaukāza tautas carisma jūgā, bet kopēja ir to idejiskā ievirze, paužot domu par vienkāršā cilvēka pazemojumiem kapitālistiskajā iekārtā un viņā mostošos protestu. Raksturīgākie šīs tematikas darbi ir A. Upīša noveles «Labdaris», «Rožu slepkava», «Republikānis», «Kailā dzīvība», L. Laicena dzejoļu kopojums «Berlīne» un stāstu krājums «Skaistā Itālija», E. Birznieka-Upīša Kaukāza stāsti, A. Kurcija stāstu krājums «Cilvēciskie lopi» u. c. Progresīvā latviešu literatūra pauda arī tautu draudzības domu, uzsvēra, ka tautību un valodu atšķirība nespēj šķirt cilvēkus. Tā deva noteiktu pretsparu reakcionārajā literatūrā tik ļoti sazēlušajām tūristu piezīmēm par Rietumeiropas zemēm, kurās dominēja kultūras pieminekļu apraksts un jūsma par krāšņo dienvidu dabu, bet vienkāršais darba cilvēks bija pazudis no redzes loka.

Īpašu tematisko grupu veidoja darbi par darbaļaužu dzīvi Padomju Savienībā, valstī, kuras eksistence vien bija un joprojām ir morāls balsts revolucionārajiem cīnītājiem visā pasaulē. Arvien pieaugošā proporcijā latviešu revolucionārajā literatūrā, īpaši lirikā, risināts Padomju Savienības un buržuāziskās Latvijas pretstatījums. Tā bija gluži jauna tematika, gan ne pārāk plaša, tomēr īpata nelegālajai literatūrai. Aplūkojamā periodā iespiests daudz dzejoļu, kur strādnieku mokām un beztiesībai buržuāziskajā Latvijā pretstatīta sociālisma valsts. Raksturīgs

piemērs te V. Āboltiņa «Dziesma par Volgu». Par Volgu dzied latvju tauta, dzied par tās drūmo pagātni un par tagadni, kad «smagos cīņu dienu tvaikus aiznes laiks un saule nāk» un divtik asāk izjūtams, ka Latvija vēl nav brīva:

Viss pa vecam vēl pie Gaujas,
Strādnieks iet līdz pusnaktij,
Kaut tais izšķirošās kaujās
Līdzi latvju strēlnieks bij.

Kā loģisks secinājums no dzejoļa izaug aicinājums uz cīņu pret buržuāzisko Latviju. Līdzīga rakstura bija citi nelegālajā periodikā sastopamie šās tematikas darbi.

Tādas bija galvenās līnijas tematiski sazarotajā latviešu progresīvajā literatūrā no 1920. līdz 1940. gadam. Ar visu asumu tā vērsās pret buržuāzisko Latviju, nosodot kapitālistisko pasauli un tās likumus.

Buržuāziskā literatūra

Latviešu buržuāzijas politiskās kundzības laiks raksturojās ar visas buržuāziskās kultūras, arī literatūras trunēšanu. Jau ap gadsimtu miju kļuvusi noteikti naidīga darba tautai, latviešu buržuāziskā literatūra 20. un 30. gados pauda reakcionāras idejas, sniedza viltotu, sagrozītu dzīves atspulgu.

Buržuāzijai tik raksturīgie centieni — falsificēt vēsturi — ļoti klaji izpaudās darbos ar nesenās pagātnes tematiku, īpaši par pirmo pasaules karu un Oktobra revolūcijas posmu. Visus buržuāziskās republikas gadus nebeidzās urāpatriotiska «nacionālo varoņu» cildināšana, kuri, pēc gaužām naivas, bet buržuāziskā laika literatūrā, tāpat kā oficiālajās runās konsekventi aizstāvētās teorijas, izcīnījuši «nacionālo valsti». Viltojot vēstures patiesību, buržuāziskie nacionālisti centās pierādīt nepierādāmo — buržuāziskās Latvijas tapšanu pāris saujiņu lielās balto armijas «varonīgo cīņu» rezultātā kā visas vēstures virzības nenovēršamo iznākumu (piemēram, A. Brigaderes romāns «Kvēlošā lokā», V. Damberga romāns «Gaitniecības ceļi» u. c.). Klaji nacionālšovinistiskas tendences šādos darbos parasti

saistītas ar uzbrukumiem padomju varai un Padomju valstij. Nikni, žultaini apmelojumi krita uz latviešu revolucionāro cīnītāju galvām.

Vēstures viltojumi nacionālšovinistiskos nolūkos īpaši sazēla fašistiskā režīma laikā, iezīmēdami vienu no buržuāziskās literatūras pamattendencēm. Piemēram, reakcionārajās aprindās slavens kļuva romānists un stāstnieks Aleksandrs Grīns ar sava romāna «Dvēseļu putenis» trešo daļu, kur atklāti sludināts rasisms un strēlnieki pirmā pasaules kara laikā iztēloti kā šovinisma apmāti buržuāziskie nacionālisti. Šie un līdzīgi vēstures sagrozījumi buržuāzijas interesēs bija arī V. Lesiņa, A. Ersa, K. Jēkabsona un citu reakcionāro autoru darbos.

Darbaļaužu apziņas piesārņošanai kalpoja arī latviešu tautas attālākas vēstures notēlojumi. Tiem pievērsušies buržuāzijas ideologi J. Veselis (luga «Jumis»), A. Grīns (romāni «Nameja gredzens» un «Tobago») un citi. Buržuāziskais nacionālisms te izpaudās tendencē radīt kaut kādu «latvisku mītu», idealizēt senos bajārus un virsaišus, noliegt jau pirms vācu iebrukuma pastāvošās šķiru pretrunas un turklāt padarīt 20. gadu buržuāziju par seno virsaišu novēlējumu un ilgu piepildītāju. Tā senatnes idealizācija kalpoja aktuāliem politiskiem uzdevumiem.

Ļoti raksturīga šī tendence pēdējiem sešiem buržuāziskās Latvijas gadiem. Fašisti visur — Vācijā, Itālijā, Lietuvā un arī Latvijā — mēģināja sev sameklēt slavenus senčus. Un, ja tādus vēsturē sameklēt neizdevās, kā, piemēram, Latvijā, tie steigšus bija jāizdomā un turklāt jāapraksta tā, ka to izcilos tikumus katrs spētu saskatīt pēcnācējos. Ne velti A. Grīna romāns «Nameja gredzens» vairākkārt izdots fašistiskās diktatūras laikā — tanī zemgaļu brīvības cīņas tā apgaismotas, ka noderēja par fašistiskās diktatūras nopamatojumu un slavinājumu. Vēlāk K. Ulmani viņa rokaspuiši daudzināja par Nameja gredzena nesēju un mantinieku.

A. Grīna un citu autoru darbi piedēvēja tautai savas reakcionārās šķiriskās īpašības — ekspansijas tieksmes, šovinistisku augstprātību, lielību un rasu aizspriedumus. Arī vissenāko laiku tēlojumam audās cauri šīs tendences. Turklāt tām lielās

devās piejaukta mitoloģija, jau kopš Lautenbaha-Jūsmiņa reakcionārajā literatūrā sastopamā «latvisko dievību» plejāde. Prozā J. Veseļa latvju teiksmas, lirikā J. Medeņa «Varenība» un V. Damberga «Zemes Mārai» ir raksturīgākie piemēri. Šai māksloti «latviskajai» literatūrai nebija nekā kopīga ar patieso latviešu folkloru. Sveši tautai palika arī «latviskās reliģijas» taisītāji dievturi ar E. Brastiņu priekšgalā, lai gan fašistiskās diktatūras laikā dievturus oficiāli atbalstīja un propagandēja, jo Ulmanis negribēja atpalikt no Vācijas, kur jau bija radīta «nacionālā reliģija». Dievturiem bija zināma ietekme uz vienu latviešu rakstnieku daļu (J. Veselis, E. Raisters un citi bija dievturi), tāpēc pastiprinājās latvisko dievību motīvs tā laika reakcionārajā literatūrā.

Citi t. s. vēsturiskie darbi attēloja dažādus karu un juku laikus Latvijā, kas autoriem ļāva radīt dēkaināības apdvestu, ar dažādiem negaidītiem notikumiem pārpilnu, aizrautīgu sižeta risinājumu. Galvenās darbības personas parasti bija augstmaņi, visbiežāk muižnieki, bet reizēm arī latviešu bajāri. Arī šais darbos nereti sastopami tīši vēstures sagrozījumi un klaji nacionālšovinistiskas tendences, piemēram, tā paša A. Grīna romānu ciklā par Lielo Ziemeļu karu («Saderinātie»), J. Vecozola «tautas likteņa dramā» «Aivests» u. c. Turklāt šais darbos nereti daudz tīri lubenieciskas dēkaināības. Ar tieksmi radīt vieglu, intriģējošu lasāmvielu šiem pseidovēsturiskajiem darbiem pievienojās dažādie lubu un kriminālromāni. Šim žanram ar kriminālromānu «Tilti un pāri gājēji» pievērsās arī kādreizējais dekadentu vadonis V. Eglītis, kas nu sevi bija izsludinājis par «klasiķi».

Atklātāk un arī vienprātīgāk nekā jebkad agrāk latviešu buržuāziskā literatūra apjūsmoja paēdušo buržuju, tā veikalnieciskās afēras un pusmuižas. Ne vairs «pārcilvēks» bija reakcionārās literatūras pozitīvais varonis, kā tūdaļ pēc pirmās revolūcijas sakāves. 20. gadu literatūrā stipri vientuļš, Andreja Upīša vārdiem runājot, it kā par vēlu piedzimis, bija angļu lordam līdzīgais H. Eldgasta varonis stāstā «Lords». Par pozitīvo varoni tika izvirzīts budzis, kura «zaļās paradīzes» tēlojumi robežojās ar visīstākajām idilēm. Patoss, pat apgarotība Latvijas lauku

tēlojumā bija viena no visraksturīgākajām tā laika reakcionārās literatūras iezīmēm.

Atsakoties no sabiedriski politiskās dzīves faktiem, kas, konkretizējot tēlojamo laikmetu, padarītu neiespējamu idilisko ainavu, valdošās šķiras ideju paudēji abstrahētā tēlojumā centās pierādīt budžu un kalpu interešu vienotību. Visspilgtākais paraugs šai tendencei bija Ed. Virzas poēma «Straumēni». Tik prasmīgi kā nākamais Ulmaņa galma dzejnieks neviens nav pratis ne noslēpt latviešu budža īsto dabu, ne arī cildināt tā pusmuižai līdzīgo saimniecību. Straumēnu saimnieka un viņa saimes attiecības Virza notēlojis kā tēva un bērnu attiecības, turklāt labo tikumu ziņā Straumēns uzlūkojams par pašu pilnību. Visas «latviskās dievības» viņu tā iemīļojušas, ka ne mirkli neaizmirst rūpēties par Straumēnu klēti, kūti un laukiem. Tā rodoties viņa bagātība.

Latvijas laukus, kur par smiekla atlīdzību importētie un pašu laukstrādnieki lēja sviedrus no gaismas līdz gaismai, reakcionārā literatūra iztēloja par īstu laimes un pārticības salu. Jaunsaimnieku un sīkzemnieku nabadzīgās būdeles šai ainavā palika nepieminētas. Literatūra klaji aģitēja pret pilsētu kā visa ļaunuma perēkli, aicinādama atgriezties laukos, kur katrs varot atrast laimi un savu dzīves jēgu. Raksturīgi šai ziņā K. Ieviņa darbi, kuru idejiskais kodols tāds pats kā Apsīšu Jēkaba 90. gadu stāstam «Uz pilsētu», tikai piepīts klāt erotiskas mīlestības pavediens.

Viena no reakcionārās literatūras pamatiezīmēm bija arī erotisms, lielā mērā pat seksuālisms. «Erosa cilts», «Erosa elēģijas», «Amora ďārzs», «Mīlas kontrabanda» — šie un citi grāmatu virsraksti vien jau runā paši par sevi.

Reakcionārie rakstnieki mīlestību parasti izvirzīja par galveno problēmu un dzinējspēku savu varoņu dzīvē, kam cilvēks pakļaujas akli un nevarīgi, zaudējot savu gribu, pakļaujoties savām kaislībām.

Reakcionārajā literatūrā 20. gados sazēla misticisms. Lielu vietu ieguva rēgu pasaule, nereti tiktāl sajaukusies ar reālo dzīvi, ka lasītājam neiespējami atšķirt, kur beidzas autora okul-

tiskie un fantastiskie murgojumi un sākas dzīves īstenība. Radās tādi ar okultismu, mistiku un rēgu pasaules priekšstatiem piesātināti darbi kā J. Veseļa romāns «Eņģelis Ufirs», Fr. Gulbja dzejoļu krājums «Vīziju varā», K. Jēkabsona stāsti «Vīzijas» u. c. Idejiskā koncepcijā tiem tuva R. Rudzīša reliģiskas mistikas piesātinātā dzeja un proza («Cilvēka dziesmas», «Svētceļotāja piezīmes» u. c.). Šādi darbi, sludinot imateriālu būtņu esamību, kuru priekšā cilvēks ir nevarīgs, kropļoja lasītāju apziņu, noliedza kā pasaules izzināmību, tā iespēju to pārveidot. Rēgu pasaule un reliģija valdošajai šķirai kalpoja kā ierocis cīņā pret darba tautu.

Mazāk klaji buržuāzijas ideoloģijai kalpoja tā literatūras daļa, ko raksturoja estetizācijas tendences. Rakstnieki pievērsās nereāla, izsmalcināta skaistuma meklēšanai, savā iztēlē uzburdami īpašu pārsmalcinātu vidi un tai atbilstošus cilvēkus. Šie darbi piesātināti ar pasīvo romantismu, dažkārt ir ievirze uz salona mākslu. Viszīmīgāk estetizēšanas tendence izpaudās lirikā — J. Akuratera, V. Strēlertes, K. Dāles, I. Leimanes, E. Ķezberes un citu dzejoļos. Aizvirzot prom no sabiedriskām problēmām, no kardināliem dzīves jautājumiem, arī šī literatūras daļa kalpoja buržuāzijai. Estetizācijas tendence atstājusi pēdas arī demokratiskajā literatūrā.

Buržuāzisko literatūru 20. un 30. gados galvenokārt raksturoja karojoša nacionālšovinistiska tendence un atklāta buržuāziskā nacionālisma propaganda.

PROZA

Prozu buržuāziskajā Latvijā pārstāv kupla rakstnieku saime. Tā devusi daudzus izcilus darbus, kas, salīdzinot ar agrāk aplūkoto periodu, iezīmējuši jaunus sasniegumus.

Revolucionāro prozaiķu ievērojamākie pārstāvji ir Andrejs Upīts un Linards Laicens. Buržuāziskās Latvijas pirmajos gados prozā darbojas arī L. Paegle un A. Arājs-Bērce, taču buržuāzijas asiņainā diktatūra pāragri pārrauj viņu dzīvības pavedienus.

Minēto rakstnieku daiļrade vēršas pret kapitālistisko iekārtu, pret buržuāzisko sabiedrību, palīdz labāk saskatīt tās trunēšanu un cīnīties par sociālistisko iekārtu.

No demokratiskām pozicijām izteikta kapitālistiskās sabiedrības kritika ir redzamāko demokratisko prozaiķu V. Lāča, E. Birznieka-Upīša, P. Rozīša u. c. sacerējumos. Ievērību pelna arī rakstnieks J. Grīziņš ar savu stāstu grāmatu jaunatnei «Vārnu ielas republika» (1929.), kurā pirmo reizi latviešu literatūrā tik plaši parādīta Rīgas nomales strādnieku bērnu dzīve.

Reakcionāro prozaiķu nometnē pazīstamākie ir Ed. Virza, J. Veselis, A. Grīns, J. Sārts, Aīda Niedra, V. Eglītis, kas ar saviem sacerējumiem uzticīgi kalpo valdošajai kliķei. Rakstīdami tās kultūras politikai atbilstošā garā, viņi stiprina buržuāzijas kundzības pamatus, indē tautas apziņu, cenzdamies kavēt darbaļaužu masas cīņā par atbrīvošanos no kapitālisma verdzības.

Gandrīz visos prozas žanros aplūkojamā periodā parādās jauni autori. Viens no talantīgākajiem ir Vilis Lācis. Ienācis latviešu literatūrā uz 20. un 30. gadu robežas, viņš 30. gados saraksta daudzus romānus un noveles, ātri iekarodams lielu atsaucību lasītājos.

20. gadu otrā pusē un 30. gadu sākumā kā legālajos, tā nelegālajos kreisās strādniecības izdevumos («Kreisā Fronte», «Tribīne», «Fronte», «Cīņa», «Jaunais Komunārs» u. c.) publicējas vairāki jauni revolucionāri prozas autori, lielākoties dodami īsas skices vai aprakstus. Redzamāko vietu šo jaunās paaudzes revolucionāro rakstnieku vidū ieņem Indriķis Lēmanis (stāstu krājums «Strādnieku dzīve», 1932., stāsts «Māte», 1934., romāns «Cietās rokas», 1938. u. c.). Savos sacerējumos viņš parāda strādnieku smago ekspluatāciju buržuāziskajā Latvijā, necilvēcīgos darba apstākļus daudzos uzņēmumos, attēlo strādnieku cīņu par savām tiesībām. Šie temati dominē arī pārējo jauno revolucionāro prozas autoru darbos.

1. Lēmaņa stāsta «Māte» pirmizdevuma vāks

Ir arī vairāki tādi rakstnieki, kas sākuši darboties prozas jomā agrāk, bet tikai 20. gados kļuvuši tajā aktīvāki un devuši savus nozīmīgākos sacerējumus. Piemēram, Jēkabs Janševskis, kas 90. gados bija labi pazīstams kā dzejoļu un stāstu autors, bet pēc tam publicējies reti, nāk klajā ar plaša apjoma romāniem («Dzimtene», 1921.—1925., «Bandavā», 1928., «Mežvidus ļaudis», 1929.).

20. gadu sākumā lielāko daļu savu darbu saraksta viens no labākajiem latviešu novelistiem — Jānis Ezeriņš. Īsu brīdi atmirdzējis kā spoža zvaigzne, viņš jau 20. gadu beigās apklust, aiziedams bojā pāragrā nāvē. Apmēram vienā laikā ar viņu savas pirmās nozīmīgākās noveles sacer Pāvils Rozītis, buržuāziskajā Latvijā pirmo reizi debitēdams arī romāna žanrā.

No dažādiem prozas paveidiem buržuāziskajā Latvijā visvairāk attīstās romāns. Jau līdz šā gadsimta 20. gadiem latviešu literatūrā bija visai ievērojams skaits nozīmīgu sacerējumu šajā žanrā (brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laiki», 1879., J. Zeibolta «Ūdens burbuļi», 1900., A. Deglava «Rīga», I d. — 1912., A. Upīša «Pēdējais latvietis», I d. — 1907., II d. — 1912., «Jauni avoti», 1909., «Sieviete», 1910., «Zīda tīklā», 1912., «Zelts», 1914., «Renegāti», 1915. u. c.). Buržuāziskajā Latvijā pieaug autoru skaits, kas raksta romāna žanrā, paplašinās romāna tematika, attīstās dažādi tā paveidi.

Pārsvarā aplūkojamā laika posmā romānā, tāpat kā stāstā un novelē, ir *laikmetiska tematika.* To risinot, revolucionārie un demokratiskie rakstnieki pievēršas galvenokārt pilsētas dzīvei, atmasko tās buržuāzijas morālo pagrimumu, finansu mahinācijas un afēras, buržuāziskās Latvijas viltus demokratismu, darbaļaužu smago stāvokli, sīkburžuāziskās inteliģences traģēdiju. Mazāk viņi rakstījuši par buržuāziskās Latvijas lauku dzīvi.

Atmaskojot buržuāziju un tās dzīvi, nereti lietota satīra. Rodas nozīmīgi satīriski romāni — A. Upīša «Pa varavīksnas tiltu» (1926.), P. Rozīša «Ceplis» (1928.) u. c. Satīriski izteiksmes līdzekļi sastopami arī citu to autoru daiļradē, kas pievērsušies reālistiskajam tēlojumam.

Kā labākais sasniegums satīriskā romāna žanrā atzīmējams A. Upīša «romāns ar tendenci» — *«Pa varavīksnas tiltu»,* kurā atmaskota buržuāziskajā Latvijā valdošā korupcija.

Pāvila Rozīša izcilākais sacerējums — romāns *«Ceplis»* — ieved lasītāju buržuāziskās Latvijas rūpnieku aprindās, atsedzot viņu cinismu un zvērisko blēžu morāli, kas atklājas, ne vien veicot tirdznieciskus darījumus, bet arī pašu ģimenes dzīvē.

Anšlava Eglīša[1] *«Līgavu medniekos»* izsmietas buržuāzijas

[1] *Anšlavs Eglītis,* dzimis 1906. gadā — prozaiķis, dzejnieks un dramaturgs. Darbojies arī kā gleznotājs un mākslas kritiķis. Nozīmīgākie ir A. Eglīša prozas sacerējumi (stāstu krāj. «Maestro», 1936., romāni «Līgavu mednieki», 1940., «Homo novus», 1943./44.). Savā prozā A. Eglītis attēlo inteliģen-

«labākās aprindas», t. s. «zelta jaunatne» un bagāto līgavu «mednieki», kuri, gribēdami nodrošināt sev karjeru, dzenas pēc bagātām sievām.

Visai raksturīgas ainas buržuāziskās Latvijas dzīvē paver K. Zariņa[2] romāni *«Pelnu viesulis»* (1928.) un *«Spīganu purvā»* (1929.). No tiem dveš pretī buržuāziskās Latvijas dansingu tvans, kapitālisma kundzības saindētā atmosfēra. Iepazīstam tā dēvētās «demokratiskās» republikas jaunizcepto kapitālistu satrunējušo morāli, netīrās mahinācijas, ar kādām viņi tiek pie turības, vienaldzīgi saminot ceļā vājākos. Redzam, cik auglīgs darbalauks buržuāziskajā Latvijā paveras dažādu sugu aferistiem, kas veikli prot sev saraust kapitālus.

Pati sabiedriskā dzīve ar tās pretišķībām gan nav K. Zariņa uzmanības centrā. Viņu nodarbina galvenokārt savu varoņu pārdzīvojumi. Tos reālistiski notēlodams, viņš devis arī buržuāziskās sabiedrības kritiku.

---

ces, it īpaši mākslinieku aprindu dzīvi, parādīdams to savdabīgā satīriskā manierē.

A. Eglīša komēdijas — «Kosma konfirmācija» un «Pa purna tiesu» (1944.).

Viņa lirika sakopota grāmatās «Vientulis un dzīrotājs» (1938.) un «Mijkrēslī» (1941. g., kopā ar A. Johansonu).

1944. gadā A. Eglītis emigrē uz ārzemēm.

[2] *Kārlis Zariņš* dzimis 1889. gadā. Pirmais literārais darbs publicēts jau 1911. gadā, taču par K. Zariņa rakstnieka darbības īsto sākumu uzlūkojams 1920. gads, kad viņš parādās jau kā nobriedis mākslinieks un attīsta ļoti rosīgu literāru darbību, publicēdams daudzus stāstus, noveles, romānus un lugas. Vislabākos panākumus K. Zariņš guvis īsajos prozas žanros.

K. Zariņa stāsti un noveles sakopoti vairāk nekā 15 krājumos un izlasēs, no kuriem raksturīgākie ir «Skumju paradīze» (1920.), «Svēres» (1923.), «Gluži veltīga varonība» (1926.), «Starp divām mūžībām» (1930.).

Atsevišķos K. Zariņa darbos — stāstos un novelēs, tāpat arī dažos romānos, ir reakcionāras tendences, kas izpaužas 1905. gada revolūcijas cīnītāju nomelnošanā, sarkanarmiešu un viņu cīņu tendenciozā notēlojumā u. tml. (romāns «Dzīvība un trīs nāves» u. c.). K. Zariņš sarakstījis deviņus romānus («Dzīvība un trīs nāves», 1921., «Brāļu dēli», 1922., «Pelnu viesulis», 1928., «Spīganu purvā», 1929., «Dārza māja», 1930., «Elma ugunis», 1930., «Atvars», 1931., «Kaugurieši», 1937., «Kāvu gadi», 1943.). Nozīmīgākie no tiem ir «Pelnu viesulis», «Spīganu purvā» un «Kaugurieši».

Pilsētas buržuāzijas satrunētību rāda arī L. Zamaičas *«Direktors Kazrags»* (1927.), Arņa *«Tauriņu kauja»* (1932.) u. c. romāni.

Strādnieku smago stāvokli kapitālistiskajā iekārtā, viņu bezticsīgumu notēlojis Vilis Lācis triloģijā *«Putni bez spārniem»* (1931.—1932.). Izvirzot centrā trīs varoņus — strādniekus Voldi Vītolu, Kārli Liepzaru un strādnieku meiteni Laumu Gulbi — autors, risinot viņu dažādos dzīves stāstus, parāda, ka no kapitālisma dūksnāja darbaļaudis var izvest tikai viens — cīņas ceļš.

Buržuāziskajā Latvijā «Putni bez spārniem» ir pirmais nozīmīgākais sacerējums romāna žanrā, kura centrā ir pilsētas strādnieki un viņu likteņi.

Smago likteni, kāds kapitālistiskajā iekārtā ir sīkburžuāziskajai inteliģencei, kas nav atradusi ceļu uz revolucionāro proletariātu, parāda fašistiskās diktatūras laikā publicētie Andreja Upīša romāni *«Smaidoša lapa»* (1937.) un *«Māsas Ģertrūdes noslēpums»* (1939.).

Romānu galvenais varonis Olģerts Kurmis, kas maina vienu darbu pēc otra un nevar atrast vietu dzīvē, ir raksturīgs kapitālistiskās iekārtas upuris — «liekais cilvēks», līdzīgs J. Sudrabkalna Kirilam Pelnam. Olģerta Kurmja dzīves stāstu risinot, parādīdams dažnedažādu aprindu sadzīves ainas un atsegdams arī sociālo cēlonību konfliktiem, kas izveidojušies dzīvē, Andrejs Upīts asi apsūdz kapitālistisko iekārtu.

Izcilākie darbi par lauku dzīvi buržuāziskajā Latvijā ir Andreja Upīša plašā Robežnieku romānu cikla pēdējie divi darbi — *«Jāņa Robežnieka pārnākšana»* (1932.) un *«Jāņa Robežnieka nāve»* (1933.), kas pieder pie idejiski asākajiem un mākslinieciski spēcīgākajiem buržuāziskās Latvijas atmaskojumiem latviešu literatūrā. Autors parāda valdošās kliķes daudzkārt cildinātās agrārreformas reakcionāro būtību. Pirms šiem romāniem latviešu literatūrā nerodam neviena sacerējuma, kurā tik patiesīgi un spēcīgi būtu noraksturota jaunsaimnieku smaga darba, trūkuma un atsacīšanās pilnā dzīve, parādītas agrārreformas sekas — budžu skaita un varas pieaugums, sīkzemnieku izputēšana. Abiem romāniem novatoriska nozīme vēl tajā ziņā,

ka tie pirmie dziļi atmasko meņševikus kā tautas interešu nodevējus. Tie atsedz arī dažādo buržuāzisko partiju netīrās kombinācijas.

Jaunsaimnieku dzīves ainas rāda arī J. Jaunsudrabiņš romānā «*Jaunsaimnieks un velns*» (1933.). Atšķirībā no Andreja Upīša viņa nostāja pret buržuāzisko agrārreformu ir pozitīva. Gan visumā pareizi parādīdams grūtības, ar kurām jaunsaimniekiem jāsaduras, J. Jaunsudrabiņš vietumis ieslīdzis lauku dzīves idilizācijā.

Spilgtu tipisku budža tēlu savā labākajā romānā divās daļās «*Putras Dauķis*» (1930.) devis Kārlis Ieviņš[1]. Nekā nav svēta Putras Dauķim, pagasta bagātākajam saimniekam, vēlāk arī pagasta vecākajam. Savu kalpoņu pavedējs, cilvēku slepkava, nepatiesa zvēresta devējs, dzērājs, kāršu spēlmanis un cietsirdīgs ļaužu mocītājs — tādu ieraugām Kārļa Ieviņa romānā pelēko baronu. Šis sacerējums pieder pie asākajiem budža atmaskojumiem 20. un 30. gadu latviešu literatūrā, kaut gan romāna otra daļa mākslinieciski vājāka un vietām naturāliska.

Spilgts un nozīmīgs buržuāziskās Latvijas prozā ir Viļa Lāča izcilākais pirmspadomju laika romāns «*Zvejnieka dēls*» (1934.), kas izpelnās popularitāti un atzinību plašās lasītāju masās. Taču buržuāziskie kritiķi savās recenzijās izsakās par šo darbu visai vēsi, noniecinādami tieši tā nozīmīgākās vērtības, piemēram, Oskara tēlu. Cik ievērojami ir šī romāna panākumi, liecina jau

[1] *Kārlis Ieviņš*, dzimis 1888. gadā — dzejnieks, dramaturgs un prozaiķis — kā rakstnieks kļūst pazīstams 1908. gadā, kad Rīgas Latviešu biedrības izsludinātajā konkursā par labākajiem liriskajiem dzejoļiem saņem pirmo godalgu. 1912. gadā šie K. Ieviņa dzejoļi iznāk krājumā «Meklētāja dziesmas». To caurstrāvo romantiskas ilgas pēc mūžīgā daiļuma, kādas citas labākas iekārtas. K. Ieviņa otrs dzejoļu krājums «Latvijas vasara» (1923.) ietver cildinājumu Latvijas dabai un mīlestībai. 1926. gadā K. Ieviņš izpelnās uzmanību kā prozaiķis, publicēdams stāstu, noveļu grāmatas — «Mežrozītes mīlestība», «Mežābeles koka kastīte», «Vecā Lukņa nauda», «Guntis un Daila», «Asiņainā nauda» un romānu «Sievietes meklēšana». Lielākā daļā savu prozas sacerējumu K. Ieviņš dažādās variācijās risinājis mīlestības tēmu. Vājākā K. Ieviņa daiļrades joma — dramaturģija. Viņa nedaudzajām lugām niecīga literāra vērtība. K. Ieviņš daudzus gadus dzīvo Zviedrijā, kur buržuāziskās Latvijas sākuma gados izpildīja konsula pienākumus.

tas apstāklis, ka laikraksts «Jaunākās Ziņas», kurā to iespiež, palieliņa metienu par vairākiem tūkstošiem eksemplāru. Trijos gados (1934.—1936.) romānu izdod četros iespiedumos. Tik lieli panākumi līdz tam latviešu literatūrā nebija nevienam citam prozas sacerējumam. «Zvejnieka dēla» ievērojamā popularitāte meklējama ne vien svaigajā, latviešu literatūrā gaužām maz skartajā zvejnieku dzīves tematikā, mākslinieciskajā meistarībā un tipisko tā laika parādību atspoguļojumā, bet it īpaši monumentālajā pozitīvajā varonī Oskarā Kļavā. Pirms «Zvejnieka dēla» prozā buržuāziskajā Latvijā nav neviena tik pilnasinīgi izveidota pozitīvā varoņa, kurā ietvertas daudzas latviešu darba tautas labākās īpašības.

Reakcionāro romānistu sacerējumu raksturīgākās iezīmes laikmetiskās tematikas romānos 20. un 30. gados ir budziskās lauksaimniecības slavinājums, visdažādākā veidā paustas buržuāziskā nacionālisma tendences. Raksturīgi te ir J. Veseļa romāni («Tīrumu ļaudis», 1927. u. c.), bet it īpaši Ed. Virzas «*Straumēni*» (1933.), ko autors nosaucis par poēmu. Šajā dzejiskā, gleznainā stilā sarakstītajā Zemgales budžu varenības cildinājumā Ed. Virza apzināti noklusējis tipiskās parādības, sagrozījis dzīves patiesību atbilstoši buržuāzijas interesēm. Virza noiet pat tik tālu, ka pasludina saimnieku par dieva vietnieku zemes virsū. Pats dievs nodevis saimniekam savas pavēles, kuras jāizpilda kalpiem, lai «lauki un kūtis neatrautu savu devību, kas viņus baroja».

Daudz romānu ar reakcionāri risinātu laikmetisku tematiku devusi Aīda Niedra[1] («Piektais bauslis», 1930., «Salna», 1935., «Anna Dzilna», 1936., «Sieva», 1938., «Rūžu Kristīne», 1939. u. c.).

[1] *Aīda Niedra* dzimusi 1899. gadā. Rakstnieces gaitas sākusi kā dzejniece (krāj. «Erosa elēģijas», 1924., «Dziesminiece», 1935.). Plašāko vietu A. Niedras daiļradē ieņem proza. Viņas stāsti un romāni iznākuši vairāk nekā 20 grāmatās. A. Niedras pirmajos prozas darbos tematika ņemta no pilsētas inteliģences dzīves. Drīz vien A. Niedra pievēršas gandrīz vienīgi tikai lauku dzīvei, attēlodama to stāstos un romānos sava laika tagadnē, tuvākā vai tālākā pagātnē, dzimtajā pagastā pie Azandas upes.

1944. gadā Aīda Niedra emigrē uz ārzemēm.

Lielākajā daļā viņas romānu darbība notiek buržuāziskās Latvijas laikā. Taču reakcionārā romantisma aspektā rādītā lauku dzīve to tikpat kā neliek nojaust. Tajā nav ne tipisku buržuāziskās Latvijas apstākļu, ne arī raksturu. Rakstniece noklusē sociālās pretrunas. Zemes mīlestības apsēsti, kalpi melnās miesās par grašiem raujas saimnieka tīrumā, vairodami viņa labklājību un mīļu prātu atteikdamies no labākas peļņas iespējām citā darbā (romāns «Anna Dzilna»). Saimnieks ir pret kalpiem kā mīļš un gādīgs tēvs. Zemes darba darītāji gandrīz visi bez izņēmuma parādīti kā cildeni cilvēki. Turpretī tie, kas šādu vai tādu apstākļu dēļ paliek neuzticīgi šim darbam un pievēršas citam, raksturoti kā morāli mazvērtīgi, necili.

Savu darbu centrā Aīda Niedra parasti izvirza idealizētu lauku sievietes-saimnieces tēlu. To viņas daudzajos prozas sacerējumos ir vesela galerija. Piešķirdama katrai savu likteni, individuālās īpatnības, rakstniece apveltījusi tās arī ar kopīgām īpašībām — lielu vitālu spēku, čaklumu, verdzisku mīlestību uz savu sētu, kuras labklājības vairošana ir viņu dzīves vienīgais saturs.

Ar saviem lauku dzīves tematikas sacerējumiem Aīda Niedra uzticīgi kalpoja fašistiskajai kliķei un bija viena no populārākajām buržuāziskajām rakstniecēm.

Buržuāziskās Latvijas laika literatūrā uzplauka *vēsturiskā tematika.* Ja agrāk bez A. Deglava romāna «Rīga» un Andrieva Niedras «Kad mēness dilst» šai jomā nebija gandrīz neviena cita darba, tad 20. un 30. gados jau parādās daudz vēsturisku romānu.

Vēsturiskā romāna attīstība buržuāziskajā Latvijā norisinās dažādos virzienos. Progresīvie rakstnieki parasti parāda vēsturi šķiriskā skatījumā. Andrejs Upīts, bruņots ar zinātnisku pasaules uzskatu, savā vēsturisko romānu ciklā «Laikmetu griežos» (1937.—1940.) patiesīgi un dziļi atsedz notēloto notikumu sociālās un politiskās saknes. «Laikmetu griežos» raksturo augsts idejiskais un mākslinieciskais līmenis. Stāstot par latviešu tautas likteni Lielā Ziemeļu kara laikā, A. Upīts ne vien pareizi

noraksturo tā laika dzīvi, bet arī jau iezīmē tālākas revolucionārās attīstības tendences.

Arveds Mihelsons (Rutku Tēvs)[1] sīkam vēsturiskās patiesības graudiņam bagātīgi apvij apkārt fantastiku, dodams vieglu, dažkārt lubenieciskū lasāmvielu. Viņa romānos daudz dēkainības un raibu piedzīvojumu. Autors visumā nenoklusē pretišķības, kādas pastāvēja starp latviešiem un vāciešiem, starp dažādām latviešu tautas šķirām. Kā idejiskā, tā mākslinieciskā ziņā labākais A. Mihelsona darbs ir romāns *«Latvietis un viņa kungs»* (1932.). Tajā A. Mihelsons reālistiski attēlojis svarīgus notikumus latviešu tautas dzīvē pagājušā gadsimta pirmajā pusē — zemnieku brīvlaišanu Vidzemē, viņu stāvokļa pasliktināšanos, plūšanu uz «siltajām zemēm», organizēšanos cīņai par savām tiesībām.

Ievērību pelna vēl vairāku citu autoru vēsturiskie romāni, kuros reālistiski attēloti notikumi tuvākā vai tālākā latviešu tautas pagātnē: Kārļa Zariņa *«Kaugurieši»* (1938.) — pirmais plašākais darbs latviešu literatūrā par zemnieku sacelšanos Kauguros 1802. gadā, Jēkaba Janševska romāns *«Mežvidus ļaudis»* (1929.), kurā stāstīts par latviešu dzīvi 16. gs. otrā pusē un 17. gs. sākumā, kā arī Riharda Ērgļa *«Pelēko baronu senči»* (I d. — 1928., II d. — 1929.). R. Ērglis, pēc profesijas vēstures skolotājs, savā romānā attēlojis vēlāko budžu priekšteču dzīves ainas — kā tie, līžot līdumus, tiek pie turības, kā, uzlabojoties materiālajiem apstākļiem, pārvēršas arī to uzskati, aizmetas dīgļi vēlāko pelēko baronu uzpūtībai, mazāk turīgo niecinājumam.

---

[1] *Arveds Mihelsons,* dzimis 1886. gadā — prozaiķis un dramaturgs, LPSR Nopelniem bagātais skatuves mākslinieks. Jau 16 gadu vecumā uzsāk skatuves gaitas. Strādājis par aktieri dažādos teātros, kopš 1921. gada ar maziem pārtraukumiem darbojies Dailes teātrī līdz 1954. gadam, kad aiziet pensijā.

Savas literārās darbības sākuma posmā rakstījis galvenokārt satīriskus un humoristiskus dzejoļus. Pirmais dzejolis iespiests 1906. gadā žurnālā «Vērotājs». Pēc pirmā imperiālistiskā pasaules kara pievērsies prozai, devis vairākus stāstus un daudzus romānus ar vēsturisku tematiku. A. Mihelsons sacerējis arī vairākas komēdijas par buržuāziskās Latvijas dzīvi. 20. gados rosīgi darbojies kā feļetonists.

Vairākos buržuāziskajā Latvijā sarakstītajos romānos autori pievērsušies visai nesenai savas tautas pagātnei, lielākoties 1905. gada revolūcijas un pirmā imperiālistiskā pasaules kara notikumiem. Pie šiem darbiem pieder viens no izcilākajiem Andreja Upīša romāniem *«Ziemeļa vējš»* (1921.), arī *«Pērkona pievārtē»* (1922.), *«Zem naglota papēža»* (1928.), Leona Paegles *«Nāves cilpa»* (1924.), L. Laicena *«Kliedzošie korpusi»* (1930.), K. Štrāla *«Karš»* (I d. — 1922., II d. — 1926.), P. Rozīša *«Valmieras puikas»* (1936.), I. Lēmaņa *«Cietās rokas»* (1938.) u. c.

Vairākiem romāniem par neseno pagātni bija ļoti aktuāla nozīme. Ar tautas varonīgo cīņu notēlojumu tie atstāja revolucionizējošu ietekmi, iekvēlinot brīvības cīņas turpinājumam. Tas it īpaši sakāms par tādiem darbiem kā A. Upīša «Ziemeļa vējš» un L. Laicena «Kliedzošie korpusi».

«Ziemeļa vējš» plašā ainā attēlo 1905. gada revolūcijas notikumus Latvijā, galvenokārt laukos. Revolūciju rakstnieks parāda kā varenu masu kustību, brīvības cīnītājus — drosmīgus, ar stingru ticību darba tautas spēkam un uzvarai. Visam romānam vijas cauri doma: «Līdz laikam tauta cieš. Bet kad saceļas reiz, tad ir beigas. Tad lai labāk nestājas ceļā.»

L. Laicena «Kliedzošie korpusi» rāda revolucionāro cīnītāju lielo morālo spēku, ko nekas nespēj salauzt. Arī «cietumi nelīdz» — cīņa tajos turpinās.

Ar Andreja Upīša darbiem «Ziemeļa vējš», «Jāņa Robežnieka pārnākšana» un «Jāņa Robežnieka nāve», kas noslēdz viņa Robežnieku romānu ciklu, buržuāziskajā Latvijā turpinās epopejas žanra attīstība, kas aizsākās latviešu literatūrā ar Andreja Upīša romānu «Jauni avoti» (1909.) un A. Deglava kultūrvēsturisko romānu «Rīga» (I d. — 1911., II d. — 1920.).

Reakcionāro romānistu sacerējumi neatspoguļo vēsturisko dzīves īstenību. Viņu vēsturiskajos romānos izpaužas reakcionāras tendences, kas raksturīgas buržuāziskajai literatūrai — erotika, nacionālšovinisms, dzīves īstenības idilizācija u. c. Tā, piemēram, Jānis Sārts romānā «Māra» (1929.), pievērzdamies seno cilvēku dzīvei tagadējā Latvijas teritorijā, nododas gandrīz vienīgi erotisku ainu, dzīvniecisku instinktu aprakstam un ieslīgst

pornografismā. A. Grīns[1], stāstot par pagājušiem laikiem, raksta īpatni teiksmainā stilā, it kā iejūtoties tā laika cilvēku pasaules skatījumā. Viņš liek darboties pārdabiskām būtnēm un spēkiem, fantastiskām vīzijām, kas vietumis piešķir sacerējumiem mistisku nokrāsu. Tā viņa romānā *«Nameja gredzens»* (1931.), triloģijā *«Saderinātie»* (1938.—1940.), *«Zemes atjaunotāji»* (1939.) u. c. sastopamies ar pareģojošiem sapņiem, veļiem, kas parādās dzīvajiem un dod tiem dažādus norādījumus, pareģiem, kas pēc zvaigznēm un dažādām zīmēm pasaka cilvēka likteni, raganām u. tml.

Pat, runājot par samērā nesenu pagātni — latviešu strēlnieku cīņām pirmā imperiālistiskā pasaules kara laikā, — buržuāziskā nacionālisma caurstrāvotajā romānā *«Dvēseļu putenis»* (1933.—1934.) A. Grīns nav atteicies no sava teiksmainā stila.

Kā tas vispār raksturīgi buržuāzisko rakstnieku sacerējumiem ar vēsturisku tematiku, arī A. Grīns tikpat kā nepieskaras sociāliem motīviem, bet ar lielu rūpību pūlas aprakstīt vēsturisko personu tīri intīmo dzīvi, tā iztapdams lasītāju seklajai ziņkārei un bojādams tautas literāro gaumi.

Visumā A. Grīna vēsturiskie romāni kalpo fašistu nacionālšovinistiskajai politikai. It īpaši tas sakāms par viņa romānu *«Tobago»* (1934.).

Nacionālšovinistiskas tendences ir arī J. Veseļa[2] un J. Sārta vēsturiskās tematikas romānos.

---

[1] *Aleksandrs Grīns* dzimis 1895. gadā, rakstījis prozas darbus ar vēsturisku tematiku. Literatūrā ienāk 1920. gadā, kad publicēts viņa stāsts «Krustneša gaitas». Viņš sarakstījis daudzus romānus un fašistiskajā Latvijā ir buržuāzijas aprindās viens no populārākajiem rakstniekiem. Darbojies arī kā žurnālists un redaktors vairākās buržuāziskās avīzēs («Latvijas Kareivis», «Latvis», «Brīvā Zeme», «Rīts» u. c.). No dažādiem avotiem sakompilējot, viņš sastādījis «Pasaules vēsturi» 3 sējumos, ģeografiskus aprakstus «Zeme un tautas».

[2] *Jānis Veselis,* dzimis 1896. gadā — prozaiķis un literatūras kritiķis. Noveles un stāsti iznākuši krājumos «Liesma uz ūdeņiem» (1921.), «Rēgi un cilvēki» (1924.), «Vilkači» (1925.). Sarakstījis romānus «Aklais ezers» (1921.), «Dievu gulta» (1923.), «Eņģelis Ufirs» (1924.), «Tīrumu ļaudis» (1927.), «Trīs laimes» (1929.), «Dienas krusts» (1931.), kā arī «Latvju teiksmas» (1943.). 1944. gadā J. Veselis emigrē uz ārzemēm.

Buržuāziskajā Latvijā rodas pirmie latviešu fantastiskie romāni (Viļa Lāča «Ceļojums uz Kalnu pilsētu», 1939. u. c.), taču nozīmīgāki panākumi šajā jomā netiek gūti.

Garā stāsta žanrā aplūkojamā periodā sarakstīts samērā maz darbu. Laba daļa no 20. un 30. gados sarakstītajiem garajiem stāstiem ir ar vēsturisku tematiku. Līdz tam šādi garie stāsti latviešu literatūrā bija pavisam reti. Buržuāziskajā Latvijā vēsturiskās tematikas garos stāstus rakstījuši A. Grīns, J. Grīns, R. Ērglis u. c., taču tiem niecīga literāra vērtība.

Kā labākais buržuāziskajā Latvijā sarakstītais garais stāsts bērniem jāmin A. Upīša *«Sūnu ciema zēni»* (1940.).

Īsajā stāstā it īpaši izceļams revolucionārā rakstnieka un cīnītāja Linarda Laicena ieguldījums (krāj. *«Mēbelīgā Rīga un pielikumi»*, 1923., *«Skaistā Itālija»*, 1925., *«Kameras»*, 1929.). Viņa idejiski aso, tvirtā, lakoniskā izteiksmē veidoto stāstu galvenais temats ir kapitālisma kritika. Skardams dažādas dzīves jomas, L. Laicens nesaudzīgi vēršas pret buržuāzisko sabiedrību, tās plēsonību, izvirtušo dzīves veidu un morāli. Tādi izcilākie L. Laicena prozas sacerējumi kā «Pīpe tabakas» (1925.), «Akmens logā» (1925.), «Lielbritānijas Vidusjūras flotes bojā eja» (1929.) u. c. raksturo labākos sasniegumus īsajā stāstā 20. gados.

Daļu īso stāstu («Salons», 1923., «Jaunatnes ceļojums uz Domesnesi pēc dzintara», 1922., «Aļģis Dzintars ekskursants», 1923. u. c.) Linards Laicens, tāpat kā viņa cīņu biedrs Leons Paegle (stāsti «Varoņi», 1925., «Pastardienas naktī», 1926.), uzrakstījis satīras garā, atstādams šajā žanrā paliekamas vērtības.

Nozīmīgs ir arī demokratiskā rakstnieka A. Kurcija īso stāstu krājums *«Cilvēciskie lopi»* (1929.). Autors tajā attēlo «mazo» ļaužu dzīvi dažādās kapitālistiskajās zemēs, parāda atsevišķus momentus, kad šie dzīves pabērni saslejas individuālā protestā pret pastāvošo iekārtu.

Stāstus, kuros lielākoties attēloti kādas slimīgas iedomas vai izjūtas apsēsti cilvēki, kas nevar iekļauties parastajā dzīves ritmā, sacer K. Zariņš (krāj. «Svēres», 1923., «Starp divām mūžībām», 1930. u. c.).

K. Zariņa plašajā stāstu klāstā atrodami daudzi un dažādi

ar labu mākslinieciskū veiksmi izveidoti inteliģentu tipi. K. Zariņa tēlojums visumā reālistisks, bet darbojošās personas nereti romantizētas.

Vairākus labus īsos stāstus jaunatnei buržuāziskajā Latvijā devis Andrejs Upīts — *«Pa Lauča pēdām»* (1926.), *«Minces piedzīvojumi»* (1925.), *«Gliemeža ceļojums»* (1925.), notēlodams dažādus atgadījumus lauku zēna dzīvē.

Savdabīgu ieguldījumu īsā stāsta žanrā devis Ā. Erss, vairākos sacerējumos pievērsdamies Latgales dzīves tematikai («Latgales stāsti», 1926., «Vecā Latgale», 1931.). Latgales cilvēkus un dzīvi viņš bieži parādījis īpatnējā mistikas un fantastikas apņemtā aspektā, ar liegu humoru. Vairākiem viņa Latgales stāstiem antireliģisks raksturs («Garjāņu brīnums» krāj. «Laimīgie» u. c.).

Īsos stāstus rakstījuši arī V. Lācis, A. Austriņš, A. Brigadere, J. Jaunsudrabiņš, J. Akuraters, K. Ieviņš u. c.

Izcili sasniegumi buržuāziskajā Latvijā atzīmējami bērnības un jaunības atmiņu tēlojumu jomā. 20. gadu sākumā jau visai bagātajai līdz tam sarakstīto bērnības atmiņu tēlojumu virknei (Doku Atis «Mans dzīves rīts», 1894., Valdis «Staburaga bērni», 1895., V. Plūdoņa «Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas», 1901. u. c.) pievienojas E. Birznieka-Upīša triloģija *«Pastariņa dienasgrāmata»* (1922.), *«Pastariņš skolā»* (1923.), *«Pastariņš dzīvē»* (1924.), kas drīz vien izpelnās lielu jauno lasītāju ievērību un kļūst par vienu no visvairāk lasītajām latviešu bērnu grāmatām.

Nedaudz vēlāk savus bērnu un jaunības dienu atmiņu tēlojumus publicē A. Brigadere. 1926. gadā iznāk viņas labākā prozas darba — autobiografiskās triloģijas — pirmā daļa *«Dievs, daba, darbs»*. Tai drīz vien seko otra (*«Skarbos vējos»*, 1931.) un trešā daļa (*«Akmeņu sprostā»*, 1932.).

Kā E. Birznieka-Upīša, tā A. Brigaderes triloģijā autori labi iejutušies bērnu pasaules uztverē, meistariski notēlojuši viņu gaitas, dodot reizē arī vairākas raksturīgas tā laika dzīves atainas. Abi šie sacerējumi pieder pie labākā latviešu bērnu un jaunatnes literatūrā.

Ja līdz tam latviešu literatūrā bērnības un jaunības atmiņu

tēlojumos bija parādīta bērnu un jauniešu dzīve laukos, tad A. Brigaderes un E. Birznieka-Upīša autobiografisko triloģiju trešajā daļā pirmo reizi šai žanrā attēlota jauniešu dzīve pilsētā.

Nozīmīgs sasniegums latviešu literatūrā ir arī J. Jaunsudrabiņa sarakstītie autobiografiskie bērnības atmiņu tēlojumi «Baltā grāmata» (II d. — 1921.) un «Skolā» (1923.).

Jauni sasniegumi iezīmējās arī latviešu novelistikā — paplašinās noveles līdzšinējā tematika, tiek tālāk izkopti dažādi noveles paveidi. Kā revolucionārie, tā demokratiskie rakstnieki novelēs bieži pievērsušies sociālai tematikai.

Galvenie nopelni noveles tālākā izkopšanā buržuāziskās Latvijas laikā pieder Andrejam Upītim. Tādi Andreja Upīša sacerējumi kā *«Klemansa Perjē nāve»* (1926.), *«Kailā dzīvība»* (1926.), *«Traķietis Kilons»* (1926.) u. c. ir īstas meistarnoveles un uz paaudžu paaudzēm ieiet latviešu literatūras zelta fondā.

Savās novelēs Andrejs Upīts devis daudz novatoriska. Viņš meklējis aizvien jaunus un atkal jaunus svaigus sižetus. Tie viņa novelēs, kas sarakstītas buržuāziskajā Latvijā, ņemti no daudzējādām dzīves jomām. Viņš pirmais latviešu novelistikā pievēršas līdz tam maz izmantotajiem vēstures sižetiem un izraugās tos no dažādu tautu dzīves dažādos laikmetos (krāj. «Kailā dzīvība», 1926. u. c.). Vēsturisko tematiku A. Upīts prasmīgi izlietojis, lai atsauktos uz aktuāliem sava laika dzīves jautājumiem. Viņa noveles parāda darbaļaužu senseno cīņu par savām tiesībām un kalpo kā ierocis turpmākām cīņām.

Plaši jo plaši Andrejs Upīts izkopj antireliģisko temu, dodams virkni noveļu, kurās atsedz reakcionāro un satrunējušo, ko slēpj sevī reliģija («Stāsti par mācītājiem», 1930.). Viņš ir vienīgais latviešu novelists, kas buržuāziskajā Latvijā tik plaši izvērsis šo temu.

No latviešu novelistiem A. Upīts visvairāk pievērsies sīkburžuāziskajai inteliģencei, parādot tās traģiku, ko rada atrautība no tautas.

Nozīmīgs ir arī Andreja Upīša ieguldījums noveles mākslinieciskās formas pilnīgākā izveidošanā, gan risinot noveles žanra problēmas vairākos teorētiskos apcerējumos un recenzijās, gan

V. Lāča romāna «Zvejnieka dēls» II daļas vāks (1934.). V. Valdmaņa zīmējums

dodot ar izcilu meistarību uzrakstītus darbus, kuros pilnā mērā ievērota noveles specifika.

Latviešu novelistikas klasikā ieiet arī dažas Viļa Lāča noveles — *«Vanadziņš»* (1936.), *«Četri braucieni»* (1937.), *«Ko tur var darīt?»* (1938.) u. c.

Tāpat kā savā meistariskajā romānā «Zvejnieka dēls», arī labākajās novelēs Vilis Lācis sižetus ņēmis no zvejnieku un jūrnieku dzīves, kas līdz tam latviešu novelistikā gandrīz nemaz nav skarta. Viņa noveles ļoti koncentrētas, emocionālas un ar bagātu zemtekstu. Zvejnieku smagās dzīves ainas tajās izskan kā apsūdzība visai kapitālistiskajai iekārtai.

Pāvils Rozītis un Jānis Ezeriņš, kas arī pieder pie rosīgākajiem un ievērojamākajiem novelistiem buržuāziskajā Latvijā, galvenokārt rakstījuši noveles, kuru sižets ir kāds anekdotisks gadījums. Dodami vairākus labus darbus, viņi attīstījuši tālāk šo noveles paveidu.

Pāvils Rozītis lielākoties izsmej buržuāziskos varasvīrus, mietpilsoniskās aprindas. Autors mīl atsegt galveno darbības personu puvekļaino morāli, iedziļinoties viņu intīmajā dzīvē (krāj. «Portrejas», 1922., «Krāces», 1925., «Mezgli», 1933. u. c.).

J. Ezeriņš savā kuplajā, sižetu bagātajā noveļu klāstā galvenokārt pievērsies sadzīves un individuālās dzīves tēmām, īpaši modernās inteliģences pārsmalcinātajai psiholoģijai (krāj. «Dziesminieks un velns», 1920., «Leijerkaste» I un II d., 1923.—1925.).

Novelistikā darbojušies arī reakcionārie autori V. Eglītis, A. Grīns, J. Veselis u. c., taču nekā nozīmīga viņi šī žanra attīs-

tībai nav spējuši sniegt. Viņu darbos daudz misticisma, erotisma, slimīgu izjūtu. Tā, piemēram, J. Veselis, kas no buržuāziskajiem prozaiķiem visaktīvāk darbojies novelistikā, pauž mistiskus uzskatus par cilvēka dvēseļu iemiesošanos pēc nāves dīvainos dzīvniekos. Jaunsaimnieks Vilpatiņš novelē «Vilkači» aiziet bojā, naktī izcīnot uz ledus smagu cīņu ar vilkačos iemiesotām to cilvēku dvēselēm, kurus viņš karā nogalinājis.

Pornografiskiem momentiem bagāta A. Grīna grāmata «Pieviltā vīra atriebšanās un citas noveles» (1922.).

Pasaku žanrā buržuāziskajā Latvijā ievērojamākais devums ir Ernesta Birznieka-Upīša *«Nīnas pasaciņas»* (I d. — 1922., II d. — 1924.), kas saistoši, atbilstoši bērnu uztverei pastāsta par dabu un dažādiem notikumiem cilvēka dzīvē. «Nīnas pasaciņas» kļūst par vienu no visvairāk izplatītajām grāmatām tā laika latviešu bērnu literatūrā.

Virkni pasaku sacer arī izcilākais latviešu pasaku meistars Kārlis Skalbe (krāj. «Manu jaunības dienu mēnesis un citas pasakas», 1926., «Mātes leģenda», 1928.), taču tās vairs neaizsniedz viņa agrāk sarakstīto labāko pasaku līmeni.

No jauna latviešu literatūrā rodas teiksmas. 30. gadu otrā pusē tās sāk rakstīt Jānis Veselis. Viņa teiksmu dziļākās saknes sniedzas dievturībā, kas stipri sazēla fašistu uzurpatorisma gados.

Sludinādami, ka «latviskā kultūra līdzinās dievturīgai kultūrai» un ka šī latviskā resp. dievturīgā kultūra ir «vienīgais, ar kuru latvieši var kļūt ievērojami pasaules tautu vidū» (E. Brastiņš), dievturi deva stimulu virknei mākslinieku (A. Cīrulis, J. Bīne, H. Vīka) un rakstnieku (J. Medenis, J. Veselis u. c.) pievērsties mitoloģiskām temām. Prozā tās galvenokārt risinājis J. Veselis.

Savās «latvju teiksmās» J. Veselis aizved tāltālā pagātnē, no dievturiskā viedokļa stāsta par latviešu cilts izcelšanos, par dažādām senlatviešu dievībām, reliģiskiem priekšstatiem. Viņa teiksmās izpaužas tendences, kas bija raksturīgas buržuāziskajai literatūrai fašistiskās kliķes valdīšanas gados, kā, piemēram, šovinisms, zemkopības cildinājums reakcionāros nolūkos. Tā par latviešiem J. Veselis runā kā par arāju cilti, kuras dzīslās rit

dievu asinis. Tās ciltstēvs esot bijis Arājs — dieva vietnieks zemes virsū, bet ciltsmāte — dieviete Māra.

Buržuāziskajā Latvijā tālāk attīstījās iepriekšējos gados samērā maz izkoptais *apraksta* žanrs. Lielākā daļa šajā prozas jomā sacerēto darbu bija ceļojumu apraksti. Līdz 20. gs. pirmajam ceturksnim latviešu literatūrā šai prozas paveidā atrodams maz darbu (A. Pumpura «No Daugavas līdz Donavai», brāļu Kaudzīšu apraksti krājumos «Vija no kopotiem Kaudzītes Reiņa un Kaudzītes Matīsa rakstu darbiem» un daži citi). Daudzi jo daudzi rakstnieki publicē periodikā savus vērojumus gan ārzemēs, gan dažādos Latvijas novados.

Ar plašu interesantu faktu materiālu un tēlaino valodu saista uzmanību Elīnas Zālītes grāmata *«Saules zeme Ēģipte agrāk un tagad»* (1937.). Autore tajā vispusīgi iepazīstina lasītāju ar Ēģipti un ēģiptiešiem, viņu paražām, dzīves veidu, atsedzot arī sociālās pretrunas. Mākslinieciskuma ziņā E. Zālītes apraksts ir izcilākais šajā žanrā.

No aprakstiem par Latviju jāatzīmē K. Studenta grāmatas *«Kolportiera piezīmes»* (1925.), *«Nelūgtos ciemos»* (1925.) un *«Trejdeviņās sētās»* (1930.), kas iecerētas, autoram ar kolportiera somu staigājot no sētas uz sētu dažādos Latvijas novados.

Vairākas aprakstu grāmatas saraksta A. Freinats[1], attēlodams savus pieredzējumus 1905. gada revolūcijas laikā un vācu gūstā (*«Vāczemē»*, 1925., *«Tukums 1905. g.»*, 1926.).

Buržuāziskajā Latvijā sarakstīti arī vairāki nelieli apraksti bērniem, lai iepazīstinātu tos ar augu un dzīvnieku pasauli, tuvāko apkārtni u. c. No tiem atzīmējami E. Birznieka-Upīša *«Zvēri Rīgas Zooloģiskajā dārzā»*, J. Jaunsudrabiņa *«Sarunas ar dzīvu un nedzīvu radību»* (1930.) un *«Mazie pilsētnieki»* (1930.).

Dokumentālus atmiņu aprakstus devuši R. Sēlis un P. Tīss. R. Sēļa *«Leišmalē»* (1927.), minot konkrētus cilvēkus un

[1] *Atis Freinats* (1882.—1955.) — rakstnieks un grāmatu izdevējs. Jaunībā strādājis par mūrnieku. 1916. gadā iesaukts armijā. 1917.—1918. gadā bijis vācu gūstā. Pēc atgriešanās dzimtenē kādu laiku ir kolportieris. Tad nodibina savu grāmatu izdevniecību, kas izdevusi vairāku ievērojamu cittautu rakstnieku (Dž. Londona, K. Hamsuna, Ž. Verna, S. de Kostēra u. c.) darbu tulkojumus.

notikumus, tēlaini stāstīts par 1905. gada revolūcijas norisi Lietuvas robežai tuvajos Latvijas pagastos. P. Tīss grāmatā «*Strēlnieku piedzīvojumi*» (1930.) ataino savus piedzīvojumus latviešu strēlnieku bataljonā pirmā imperiālistiskā pasaules kara laikā, vēlāk gūstā un bēgot no tā.

Daži rakstnieki 20. un 30. gados izmēģināja spalvu miniatūras žanrā (L. Laicens, J. Sudrabkalns, P. Vīlips, A. Brigadere u. c.).

Nedaudzas miniatūras latviešu literatūrā atrodamas jau agrāk. Tā, piemēram, pirms buržuāziskās Latvijas sacerēta un arī publicēta periodiskos izdevumos lielākā daļa L. Laicena miniatūru, kas 1921. gadā iznāk sakopotas grāmatā «*Mimozu zari*».

J. Sudrabkalna miniatūru krājuma «Viena bezdelīga lido» pirmizdevuma vāks

Izcilākie sasniegumi miniatūru žanrā latviešu literatūrā ir Jānim Sudrabkalnam. Miniatūrām viņš pievēršas 20. gadu beigās un, rakstīdams ļoti gleznainā, dzejiskā domu bagātā valodā, radījis šajā prozas jomā meistariskus darbus, kas sakopoti krājumā «*Viena bezdelīga lido*» (1937.). Vairums pārējo autoru sacerēto miniatūru ir bez ievērojamākas literāras nozīmes.

J. Sudrabkalna miniatūrās skan līdzcietība pret «mazo cilvēku», ko kapitālistiskā pasaule atstājusi dzīves pabērna lomā. Spilgti tajās izjūtams «liekā» cilvēka tēls, cilvēka, kas nespēj samierināties ar kapitālistiskās dzīves īstenību, bet neredz izeju no tās un nonāk izmisumā, nejūtot sabiedrisku nozīmību savai eksistencei. Poētiskā, tēlainā stila dēļ J. Sudrabkalna miniatūras pamatoti mēdz dēvēt arī par dzejoļiem prozā.

Proza buržuāziskajā Latvijā, tāpat kā pārējā latviešu literatūra 20. un 30. gados, veidojusies niknā divu kultūru cīņā. Tas bija par cēloni asiem idejiskiem pretstatiem ikvienā žanrā. Izcilākās vērtības prozā devuši revolucionārie un demokratiskie rakstnieki.

DZEJA

Dzeja 1920.—1940. gadu periodā ir visai daudzveidīga un idejiski diferencēta. Vēl mērķtiecīgāk un konkrētāk nekā agrāk skan pastāvošās iekārtas atmaskojuma tema revolucionārajā dzejā, ļoti plaša un bagāta ir demokratiskā dzeja, no otras puses, sakarā ar idejiskās cīņas saasināšanos vispār, klajāk izpaužas arī buržuāziski nacionālistiskās un cita veida reakcionārās tendences.

Aplūkojamā periodā darbojas nobrieduši dzejas meistari — vispirmām kārtām te minams Rainis.

20.—30. gados dzejā izaug spēcīgi talanti, kas meklē jaunu tematiku un dzejas meistarības līdzekļus. Meklējumi tematikas un meistarības pilnveidošanā iet dažādos virzienos, tomēr te vērojamas dažas tendences, kas, apvienojot lielāku vai mazāku šī perioda dzejnieku daļu, uzskatāmas par tipiskām.

Viena no raksturīgākajām iezīmēm ir tā, ka 20.—30. gadu dzejā svarīgu vietu iegūst *pilsētas tema.* Senākas tradīcijas pilsētas tematikai bija gandrīz vienīgi revolucionārajā dzejā, kur tā viscaur saistīta ar strādnieku dzīves sociālo pretišķību tēlojumu.

20.—30. gadu dzejā pilsētas tematika ieņem nozīmīgu vietu vispirms kā pretstats agrākajai lauku dzejai, otrkārt, arī tādēļ, ka šā posma dzejnieki (A. Čaks, E. Ādamsons u. c.) paši dzimuši un auguši Rīgā. Te jāmin vēl kāds visai nozīmīgs cēlonis — tieksme un vajadzība meklēt savu pārdzīvojumu izteikšanai jaunus tematus un jaunus tēlus. Agrākās dabas un pārdzīvojumu paralēles ir ne vien zināmā mērā kļuvušas par štampu, bet arī nevar vairs labi izteikt tos jūtu viļņojumus, kas notiek modernā

dzejnieka-pilsētnieka dvēselē. Tie labāk iekļaujas pilsētas peizāžā. Tādēļ pilsētas tematika ir būtiska kā revolucionāro, tā demokratisko 20.—30. gadu dzejnieku darbos.

Raksturīga iezīme aplūkojamā periodā kā daļai demokratiskās, tā buržuāziskās dzejas ir *cittautu kultūras priekšstatu izmantošana.* Tā antīkās pasaules priekšstatus izmanto J. Sudrabkalns mīlas dzejas ciklā «Klodijai» (krāj. «Pārvērtības», 1924.), E. Stērste (krāj. «Eizebijs un Florestans», 1921.), E. Ādamsons (nodaļā «Asfodeles» krāj. «Ģerboņi», 1937.) u. c. Svešie priekšstati ienes dzejas tēlainībā lielāku svaigumu un daudzveidību.

Tomēr dzejnieki, mācoties no cittautu kultūras, dažkārt zaudē patstāvību, mēra sajūtu, pieblīvē savu dzeju svešiem jēdzieniem, un tā pārvēršas par grūti saprotamu, tikai dzejas gardēžiem baudāmu salona liriku.

Raksturīgi jauno dzejnieku stilam un attieksmei pret īstenību un dzejas vielu ir *jaunu, neparastu dzejas priekšstatu meklējumi,* kas saistās ar zināmu vielas romantizāciju, bieži pat estetizēšanu. Te kā spilgtākais jāmin Eriks Ādamsons, viņa krājumi «Sudrabs ugunī» (1932.) un «Ģerboņi» (1937.). Tos raksturo smalki izveidots, gleznains stils, ļoti īpatnēja pieeja visam, ko vēro dzejnieka acs, arī oriģinalitātes tieksme sižetu meklējumos. Daudz viņa dzejā antīkās pasaules priekšstatu, arī folkloras motīvu u. c., bet jo sevišķi viņš iemīļojis viduslaiku Rīgu. Attēlojamai videi atbilstošiem un ļoti izmeklētiem līdzekļiem viņš panāk savdabīgu kolorītu. Tieši kolorīts, ko dzejā rada E. Ādamsons ar «Vecrīgas sauli» (kā raksturīgi nosaukta vecajai Rīgai veltītā nodaļa viņa krājumā «Ģerboņi»), tāpat arī, piemēram, A. Čaks ar savu «nomali zaļo», dzejniekiem dažkārt kļūst par pašmērķi un vispār ir raksturīga parādība tā laika dzejas meklējumos pēc jauniem tēliem un tematiem, kuros risināt savus pārdzīvojumus. No vienas puses, šī tendence ienes dzejā daudz svaiga, jauna, no otras puses, — pārliecīgi aizraujoties ar kolorīta radīšanu, dzejnieks dažkārt pazaudē galveno — dzīvo cilvēku, tā pārdzīvojumus.

Dažādas tendences vērojamas *dzejas formā.* Raksturīgākā tendence 20.—30. gadu dzejas meistarības attīstībā ir brīvā

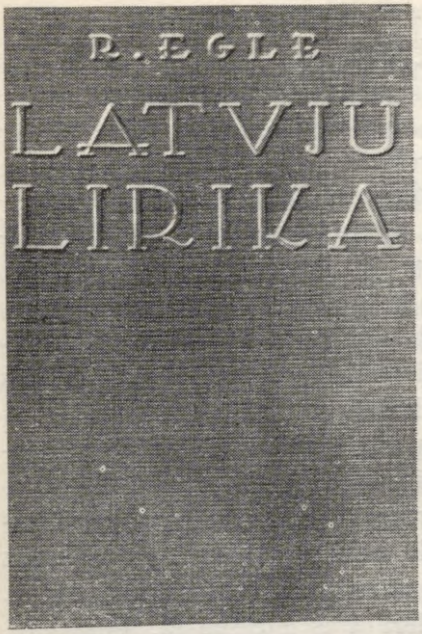

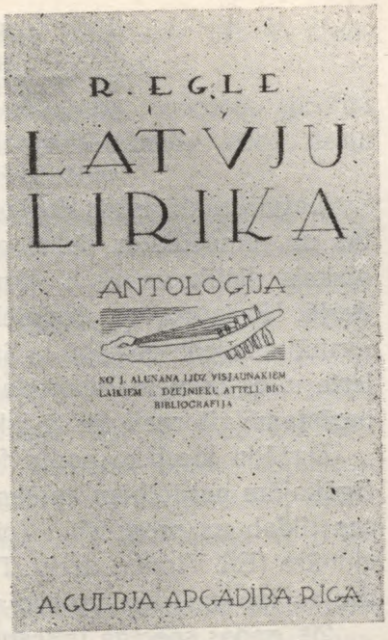

Vāks un titullapa R. Egles sastādītajai «Latvju lirikas antoloģijai»

panta un brīvā ritma pastiprināta ienākšana latviešu literatūrā. Tas attiecas it sevišķi uz revolucionāro dzeju un demokratiskās dzejas kreisāko daļu, kam protests pret pastāvošo īstenību, tās negāciju un pretrunu atsegšana bieži labāk iekļaujas šādā ritmiskā veidojumā. Brīvā panta lietošanā sevišķi jūtama Majakovska dzejas ietekme. Šī tradīcija visspēcīgākā ir A. Čaka dzejā, kurš savukārt kā spilgtākā personība ietekmējis daudzus latviešu dzejniekus. Labi brīvais pants izmantots arī M. Rudzīša, V. Luksa u. c. revolucionārās tematikas dzejoļos. Piemēram, fragments no V. Luksa dzejoļa «Nāve mums neder» (1934., vēlāk krāj. «Skarbums»):

Ik dienas
tūkstoši, saslejot muguras taisnāk,
pasaka skaidri:
biedri,
nāve mums neder!

Proleta ļaudis vairs nemirst —
tik nožņaugti paklūp
un dzīvībām pārbruģē ielas,
lai tie,
kas nāk,
varētu atsoļot drošāk.

Latviešu klasiskās dzejas tradīcijas turpinot, tālāk tiek izkoptas un pilnveidotas tādas panta formas kā sonets, tercīna, elēģiskais distihs u. c. J. Akuratera, P. Rozīša, E. Stērstes u. c. dzejā. No jaunajiem dzejniekiem lielu virtuozitāti klasisko pantu formā sasniedz sevišķi J. Sudrabkalns, arī J. Medenis, V. Strēlerte u. c. Trioletu līdz lielai meistarībai paceļ K. Krūza, mazāk pazīstamo ritorneli lirikā izkopj Rainis.

Dažādu klasisko pantu formu izkopšana ir viena no raksturīgākajām parādībām aplūkojamā perioda dzejā, kas daļēji attiecas tiklab uz progresīvo (piemēram, J. Sudrabkalna), kā reakcionāro (Ed. Virzas) dzeju. Tā lielā mērā saistās ar Rietumeiropas dzejas ietekmi, kas aplūkojamā periodā ir ciešāka nekā agrāk.

20. gados spēcīga ir franču literatūras ietekme (J. Akuratera, E. Stērstes, Ed. Virzas un daudzu citu dzejnieku darbos), turpretim 30. gados jaunākās paaudzes dzejnieki daudz mācās no angļu literatūras (E. Ādamsons, A. Ēglītis u. c.). Šai sakarā jāatzīmē A. Eglīša un V. Metjūsa sastādītā «Angļu dzejas antoloģija» (1940.), kuras atdzejošanā bez minētajiem autoriem piedalījušies arī citi.

Blakus cittautu dzejas tradīcijām latviešu mākslas dzeju vienmēr ir nodarbinājusi problēma par tautasdziesmu poētikas izmantošanas iespējām modernajā dzejā. 30. gados ir mēģinājumi radīt dzeju, kas balstītos uz tautasdziesmu metriku un stilistiku. Te jāatzīmē J. Medenis, kas savā dzejā radījis īpašus, t. s. «Medeņa metrus». Tie raksturīgi ar dažādām trohaja un daktila dipodiju kombinācijām panta apjomā, ievērojot arī cezūras un tautasdziesmu vieglo gala zilbju likumu. Piemēram, Medeņa 3. metrs:

Pļavā gāju, nolīgoju pļavas dziesmu,
Lai tā koši sazaļoja,
Zālītei uzplauka deviņi ziedi,
Devītā bite dūca!

(*«Līgotājs»*, krāj. *«Varenība»*)

Tautasdziesmu metrikas likumībām pievērsies arī V. Cedriņš (krāj. «Sidraba jātnieks») un citi dzejnieki.

Ar minētajām mākslinieciskā veidojuma iezīmēm dažādu uzskatu un šķiriskās piederības dzejnieki saista savu dzeju idejisko saturu.

Revolucionārā dzeja 20. gados publicēta daļēji legālos, daļēji nelegālos izdevumos. 30. gadu sākumā, bet jo sevišķi pēc fašistiskā apvērsuma — 1934. gadā, reakcijai pastiprinoties, revolucionārā dzeja var parādīties vienīgi nelegālajā periodikā. Daudz kas no toreiz rakstītā lasītāju vienkopus sasniedz, tikai nodibinoties Latvijā padomju varai (J. Raiņa krāj. «Mūza cīņās», 1940., V. Luksa «Skarbums», 1941., J. Vanaga 1946. g. iznākušā dzejoļu krāj. «Saules vārtos» nodaļa «Krēslas laiku lappuses», A. Baloža «Vēji logā», 1955., E. Drēziņa «Sirds liesmās», 1955., revolucionārās pagrīdes dzejas sakopojums «No nakts uz rītu», 1957. u. c.).

Revolucionārās dzejas tradīciju pārnesējs jaunajā sabiedriski politiskās dzīves posmā ir *Rainis* (krāj. «Sudrabota gaisma», 1922., daudzi periodikā iespiesti, kā arī toreiz nepublicēti dzejoļi, kas vēlāk ietilpst krāj. «Mūza cīņās»).

1920. gadā Rainis atgriežas no emigrācijas ar zināmām ilūzijām par buržuāzisko Latviju, pilns lielu radošu nodomu. Bet ātri viņš saredz jaunās valsts patieso būtību:

Lūk, brīve zūd, kas rada jaunu valsti,
Lej atkal as'nis cilvēcei par kaunu,
Top grēkos celti veckārtības balsti.
(*«Atkal cīņa»*, krāj. *«Sudrabota gaisma»*)

Rainim vilšanās buržuāziskajā Latvijā pārvēršas par dziļi personisku traģēdiju, kas spilgtu atspoguļojumu rod viņa dzejā. Šī traģika jo lielāka tādēļ, ka Rainim toreiz trūka cieša kopsakara ar revolucionāro proletariātu un tā cīņām. Tāpēc viņa īstenības kritikā bija mazāk kodīgas ironijas, bet vairāk dziļi sāpīga rūgtuma, lai gan rakstnieks radīja arī tad asus cīņas dzejoļus.

Rainim blakus kā idejiski un mākslinieciski nobriedušākie nostājās *Leons Paegle* (krāj. «Cietumi nelīdz», 1923. u. c.) un

Linards Laicens (krāj. «Aziāts», 1929. u. c.). Viņu sacerējumi iezīmē aplūkojamā perioda revolucionārās dzejas spožākās virsotnes. Asi atmaskojošā un principiālā buržuāziskās Latvijas un vispār kapitālistiskās iekārtas kritika, nesalaužamais cīņas optimisms, kas skan cauri pat visdrūmākai cietuma dzejai un aicina nepagurt, ir šīs dzejas pamatskaņa.

Minēto dzejnieku ietekmē aug 20. gados jaunā dzejnieku cīnītāju paaudze. Ar 20. gadu pirmo pusi periodikā bieži sastopami *Andreja Baloža, Viļa Āboltiņa* u. c. dzejoļi, ar 20. gadu otru pusi — *Annas Brodeles* (sākumā ar Annas Kalvišķes un Annas Pūķes vārdu), *Valda Luksa,* 30. gados — *Žaņa Grīvas, Meinharda Rudzīša* u. c. dzejoļi.

Jauno autoru dzeja veidojās smagos apstākļos. Tie nebija profesionāli dzejnieki, bet darba jaunieši, revolucionāri, kam parasti bija liegta iespēja mācīties, mierīgi strādāt; viņu «augstskola» bieži bija cietums. Tādēļ arī viņu dzejas mākslinieciskajā veidojumā ir daudz trūkumu. Tomēr šī dzeja raksturīgi atspoguļo 20.—30. gadu revolucionārās jaunatnes cīņas kaismi un naidu pret pastāvošo, tās grūto dzīvi un drosmīgos nākotnes sapņus.

Meinhards Rudzītis, Andrejs Balodis, Eriks Drēziņš, Vilis Āboltiņš ir darba jaunieši, kas agri pieredzējuši gan strādnieku, gan bezdarbnieku dzīves sūrumu, agri iesaistījušies nelegālajā cīņā. Tas ir tipisks revolucionāru jauniešu liktenis, kas atspoguļojas viņu dzejā.

Meinharda Rudzīša dzejas labāko daļu (krāj. «Vīrs ar basām kājām», 1931., «Torņa iela Rīgā», 1934.) raksturo politisks asums, konkrētība, spēcīgas reālistiskas gleznas un brīvais pants.

Meinharda Rudzīša dzejā izskan strādnieku, bet sevišķi bezdarbnieku bezcerīgās dzīves rūgtums, kas atsevišķos dzejoļos saistās ar revolucionāru protestu (krāj. «Torņa iela Rīgā»):

Torņa iela,
tu nabagā iela,
tu māci domāt
un saprast —

ka akmeņus nevar ēst cilvēks,
bet izcelt tos drebošiem pirkstiem
no tava mierīgā klēpja
un ietriekt tos
stiklotos logos un durvīs:
lai pasaule saprot,
kas ir bezdarbs un bads.

(*«Torņa iela»*)

Andreja Baloža (pseidonīmi B. Šautnis, Anrijs, A. B.) 20.—30. gadu dzeja sakopota krājumā «Vēji logā» (1955.). Koncentrētās, aforistiskās vārsmās, kur jūtama zināma Raiņa dzejas ietekme, Balodis atklāj galvenokārt cīnītāja pārdzīvojumus un politisko izaugsmi cietumā. Baloža dzejas vēstījumam par smagajiem cietuma dzīves apstākļiem cauri skan savas šķiras spēka un neuzvaramības apziņa. Dziļi emocionālās vārsmās atklājas ilgas pēc brīvības, dzīves skaistuma apliecinājums un tam pretstatā — naids pret pastāvošo iekārtu, aicinājums to sagraut. Par masu dziesmu savā laikā kļuva A. Baloža dzejolis «Mēs — strādnieki»:

Mēs strādnieki, no mūsu soļiem
Viss zemes plašums dun un dārd.
Grūst cietumi, mums vergu jūgā
Vairs neatgriezties it nekad!
Nekad, nekad!

E. Drēziņa[1] dzejā (krāj. «Sirds liesmās», 1955., A. Imermaņa sakārtojumā) atspoguļojas gan cīņas griba un optimisms, gan īslaicīgs pagurums un sāpes, silts individuālo pārdzīvojumu notēlojums, darba dzīve, bet arī zināma tieksme uz klaidoņa roman-

[1] *Eriks Drēziņš* (īstajā vārdā Jānis Tauriņš, 1914.—1942.) dzimis Rīgā, strādnieku ģimenē. Beidzis 1932. gadā pamatskolu, mācījies Rīgas pilsētas vakara tehnikumā, dienā strādājis gadījuma darbus, bijis arī bezdarbnieks. Šai laikā aktīvi iesaistās nelegālajā komjaunatnes organizācijā. 1935. gadā apcietināts. Cietumā, kur atrodas apmēram vienu gadu, politiski izaug un aktīvi pievēršas dzejai. Nodibinoties padomju varai, strādā laikraksta «Zemgales Komunists» redakcijā. Fašistiem iebrūkot, apcietināts un 1942. gada 27. martā nošauts. E. Drēziņš šķīrās no dzīves, nepaguvis īsti izveidot savu talantu.

Vāks E. Drēziņa dzejoļu krājumam «Sirds liesmās»

tiku un, beidzot, — līksmās atbrīvotās dzīves skaņas 1940./41. gadā. Tieši darba jaunieša spraigā dzīves uztvere, kas arī individuālos pārdzīvojumus saista ar lielo nākotnes domu, ir īpatnējākais E. Drēziņa dzejā. Tā dzejolī «Draudzenei no stikla fabrikas» (sar. 1936. g.) viņš saka:

— — — — — — — —

Vēl šis cīņas un darba skaistums
šodien nebrīvs un saistīts kā Tu.
Mūsu spēks šo stingumu aizstums,
dzīve jaunu straujumu gūs.

Ausmā fabriku sirēnas skaļās
līksmus ļaudis darbgaitā sauks,
un šo darbu, kas palaists būs vaļā,
varēšu mīlēt kā Tevi, mans draugs.

Jaunās revolucionārās paaudzes dzejnieks ir arī *Vilis Āboltiņš*[1]. Revolucionārajai dzejai raksturīgos cietuma, cīņas, internacionālisma u. c. motīvus viņš atveido ļoti dinamiski. Piemēram, dzejoļa «Vētrā» nobeigums:

Pusnakts top vētraināka.
Cietumu rindas ar naktslampām bālām.
Ieslēgtie — mūros, kur sastingums baigs
Drūzmainas masas pa pilsētām tālām,

[1] *Vilis Āboltiņš* dzimis 1905. gadā Vidzemē (tag. Valmieras rajonā) laukstrādnieku ģimenē. Ar 1919. gadu apmeklē Valmieras reālskolu, šai laikā iesaistās nelegālajā komjauniešu šūniņā. Arestēts slepenā sapulcē Kokmuižas kapsētā kopā ar citiem Valmieras komjauniešiem. Kad tos nošauj, viņu atbrīvo mazgadības dēļ. No 1923. līdz 1927. gadam Āboltiņš atkal atrodas apcietinājumā par revolucionāru darbību. Šajā laikā daudz mācās. Āboltiņa pirmie dzejoļi parādās «Domās» un kreisajos strādnieku izdevumos. Atbrīvojies no cietuma, Āboltiņš strādā ostā, reizē arī dzejo. 1928. gadā viņš emigrē uz Padomju Savienību, kur dzīvo Maskavā, beidz augstskolu, iespiež dzejoļus «Celtnē» u. c. latviešu izdevumos. V. Āboltiņš miris 1938. gadā.

Ķarogos atspuldzis nākotnes vaigs, —
Nakts, negaiss un balsis:
«Mēs celsim, ir laiks!»

Bez tam, jo sevišķi nelegālajā presē, *anonīmi* vai parakstoties ar pseidonīmiem, darbojas vesela virkne dzejnieku, kuru darbi raksturīgi ar revolucionārās domas asumu. Daļa šo dzejoļu ir gan mākslinieciski neizveidoti, bet ir arī virkne darbu, kas ieiet kā neatņemama sastāvdaļa latviešu literatūrā.

Ar savu asi atmaskojošo spēku, politisko mērķtiecību un skaidro nākotnes ideālu šī dzeja, pārņemdama Raiņa revolucionārās dzejas tradīcijas, uzskatāma par jaunu posmu sociālistiskā reālisma metodes attīstībā latviešu literatūrā. Buržuāziskās Latvijas revolucionārajai dzejai ir asa sabiedriska nozīme. Šīs dzejas atmaskojošā, apsūdzošā cīņas smaile vērsta *pret buržuāzisko Latviju.* Tās panīkumu nelielā gleznā spēcīgi atveido, piemēram, Jul-Je (Jūlija Ķipera) dzejolis «Boja»:

— — — — —
nav kuģiem ko meklēt
nīkstošā zemē,
pilsētā,
kur tirgus laukiem pāri
krīt milzu cietuma ēna.
— — — — — («Ķreisā Fronte», 1930., 1.)

Ķritika par buržuāzisko Latviju saistās ar kapitālisma atmaskojumu vispār, ar atziņu par savu laiku kā saasinātas šķiru cīņas periodu, kas vedīs līdz galīgai uzvarai. Par to runā J. Ķaijas dzejolis «Mūsu vārds»:

Mums dzimtenes nav — ir tikai nazis, kas griež,
mūsu biedrus tas izrauj un samaļ.
Nav miera. Ir tikai karš un karš,
šai karā aug armijas, masas,
un nobriest griba, kļūst cieta kā varš,
doma kļūst liela un asa.
Ir tādi vārdi. Mēs mācāmies tos
vārdus, kam neuzaugs rūsa,
vārdus, Ļeņina sacītos:
Šai pasaulei jābūt mūsu!
(«Jaunais Komunārs», 1935., 32.)

Savai kritikai dzejnieki izmanto satīru, jo sevišķi dziesmu parodijas. Jau 1905. gada revolūcijas laikā iedibināta tradīcija ir baznīcas dziesmu parodijas. Tāda ir 1934. gadā «Spartaka» izdotajā proklamācijā iespiestā parodija:

Ulman' Kārlis stipra pils,
pēc piemaksām kur ķerties.
Viņš saiminiekus nepievils,
pie tā mēs varam tverties.
Tas strādnieks dumpinieks,
Kam neklausīt ir prieks,
Viņš domā nakt un dien'
Uz streiku, dumpi vien.
Kā kungam vairāk spītēt.

Šādas parodijas ir vairākas — Augusta Zaķa «Sena dziesma — jaunās skaņās» («Brīvā Jaunatne», 1936., 3.), anonīma autora «Dziesma par šo zemi» («Vienotā Fronte», 1935., 2.) u. c.

Skarbs, apsūdzības pilns raksturs ir kritikai par buržuāziskās Latvijas sadzīvi, cietumiem, kultūru utt. Lirikas specifika neļauj tai dot tik konkrētas, detalizētas sadzīves ainas, kā tas ir šā laika revolucionārajā prozā, taču šī dzeja izceļ būtisko tā laika dzīvē — kā pretstatā smagajai nomāktībai aug masās neapmierinātība, cīņas gars. Raksturīgs piemērs ir «Kreiso strādnieku dziesma»:

Mēs nodzīti badā un tumsībā smokam,
mums brīvību nava, un viss tik pa jokam.
Kas šodien ir atļauts, tas rītu tiek ņemts,
mums katorgas darbiem cietums tiek lemts.
Svin pilsoņu valdība verdzības svētkus,
pret strādniekiem demonstrē fašistu spēkus.
Kliedz vanags un ērglis, kliedz vilcēns un skauts,
— par padomēm strādniekiem runāt nav ļauts.

(*«Lai dzīvo Jaunā Gvarde»*, 1928. g. 7. dec.)

Līdzīga doma arī V. Pūpola dzejolī «Darbs» («Kreisā Fronte», 1928., 4.), K. L. dzejolī «Lozungs» («Jaunkareivju Jaunā Gvarde», 1929., 10.) un daudz citos.

Daudz 20.—30. gadu revolucionārās dzejas saistās ar *cietumu* tematiku. Tā ir asi atmaskojoša un reizē arī cīņas spara un uz-

varas ticības pilna dzeja, kuras būtību vislabāk izsaka revolucionārā dzejnieka L. Paegles krājums «Cietumi nelīdz».

Pretstatā buržuāziskās Latvijas saimnieciskajam un kultūras pagrimumam kā konkrētu, iedvesmojošu paraugu revolucionārie dzejnieki redz *Padomju Savienību*. Lai kādus melus par to izplata buržuāzija, padomju grāmatas, sarunas ar padomju cilvēkiem rāda patiesību. Piemēram, Sibīrieša dzejolis «Plosti no Krievijas» stāsta, ka Padomju zemes plosti dod darbu un maizi arī bezdarbā nīkstošajiem Latvijas strādniekiem:

Padomju Krievijas baļķi un mašīnas,
Padomju Krievijas rudzi un traktori,
Padomju Krievijas strādnieku dūres un pelēkais
aitādas kažoks
pārveidos, sasildīs pasauli veco.

(«*Strādnieku tribīne*», 1933., vienreizējs izd.)

Cīņa par padomju varu Latvijā nesaraujami saistīta ar domu par visas pasaules proletariāta solidaritāti un internacionalitāti un izskan kopīgajā aicinājumā:

Rietumi, austrumi tālie,
Eiropa, Āzija svešā,
Visas zemes un tautas,
Strādnieku, zemnieku pulki,
Gaismas un brīvības draugi,
Cilvēces nākotnes sargs!
Slēdzaties vienotā lokā,
Vērojiet apvāršņus gaišos,
Asinait domas un spēkus,
Ieročus, drosmi un gribu!

(«*Aicinājums*» — studentu nelegālajā izdevumā «Katedra», 1939.)

Šī doma spēcīgi skan arī Raiņa gadskārtējos 1. Maijam veltītajos dzejoļos u. c.

Stilistiski revolucionārā dzeja ir asi aģitējoša, lozungiem tuva, tā nevairās arī no ikdienišķās sarunu valodas priekšstatiem. Tāds ir, piemēram, anonīma autora -z- dzejolis «Uzsaukums»:

Biedri,
diezgan ir gaidīts,
diezgan ir klusēts,
diezgan ir ciests!

. . . . . .
Strādnieks ir cilvēks,
cilvēks, kas dzīvot
grib labāku dzīvi!

(«Cīņas Signāls», 1936., 1.)

Šī dzeja ir saaugusi ar politiskajiem rakstiem, uzsaukumiem, informācijām. Tieši pārlasot nelegālos izdevumus kopumā, visvairāk izjūtam vienkāršās, pat it kā pasausās dzejas dziļo emocionālo spēku.

Raksturīgs revolucionārās dzejas stilistikas paņēmiens, lai aktivizētu, piešķirtu lielāku dinamiku un spēku izteiktajai domai, ir hiperbola. Piemēram, cīnītāju dzelžainais gribas spēks raksturots šādi:

Es saucu: Gribēsim!
To lielo gribu gribēsim, kas var,
kas visu var, —
kas kailām rokām saules skar,
tās citos augstumos pie debess stāda,
un citus ceļus zvaigznēm rāda.

(*«Nākošie»*, 1921., aut. anonīms)

Hiperbola ir raksturīgs paņēmiens arī L. Paegles u. c. revolucionāru dzejā.

Saasinātā šķiru cīņas laikmetā, kāds ir buržuāziskās Latvijas periods, revolucionārie dzejnieki dabiski mazāk uzmanības pievērš *individuālajām lirikas temām* (atskaitot Raini). Tomēr arī pārdomu un atziņu, mīlas un citas temas rod atspoguļojumu šo dzejnieku darbos.

Šai *mīlas lirikai* ir spēcīgs idejisks pacēlums; tā ir nevis novēršanās no īstenības, tikai individuālu sapņu, pārdzīvojumu, kaislību avots, bet gan ar dziļu sabiedrisku jēgu, spēka devēja cīnītājam, plašāku apvāršņu vērēja, cilvēka pilnveidotāja. Tas nebūt neizslēdz tīri individuālo jūtu spēku un lielumu, gluži otrādi — vēl pasvītro, paspilgtina to. Šādai individuālās mīlas

uztverei latviešu lirikā visspēcīgākās tradīcijas iedibinājis *Rainis,* jau sākot ar «Tālām noskaņām». «Dagdas skiču burtnīcās», kas publicētas un daļēji sarakstītas buržuāziskajā Latvijā, šīs tradīcijas turpinātas. Mīla ir spēka un daiļuma avots emigrantam («Addio bella!»); «Sudrabotā gaismā» tā savijas ar mīlu pret dzimteni, ar atkalredzēšanās laimi, un brīnišķīgi apgarotas vārsmas atspoguļo visu cilvēka jūtu bagātību to visdažādākajās niansēs. Arī dzejoļu krājumā «Mēness meitiņa» saaužas dzimtenes un mīļotās sievietes tēls, krājuma labākajos dzejoļos redzam gan atziņas («Uz mīlu atsaucies» u. c.), gan krāšņi romantiskās gleznās ietvertu jūtu tēlojumu («Mēness laiva», «Mēness princese» u. c.). Mīla ir aicinātāja prom no buržuāziskās Latvijas šaurības tālumā, plašumā.

Savdabīgs ir *L. Laicena* nelielais mīlas lirikas krājumiņš «Ho-Taï» (1922.). To raksturo dziļš jūtu spēks, nokrāsu un izteiksmes daudzveidība. Arī Laicenam mīla saistās ar trauksmi, idejām, cīņu, tā ir spēka devēja:

Es orators kļuvu, es traucos
Kā visspēcīgs kustības tribūns.
Un topošā laikmeta vārdā
Man paceltā rokā un žestā
Bij uzvaru lozungs: es mīlu
To, kura ienāca pulkā! *(«Sapulce»)*

Jūtu sprieguma pilni ir dzejoļi «Uz lielā Lībekas tilta», «Zaļais semafors», himniski izskan «Lai dzīvo Ho-Taï». Daļēji krājuma dzejoļus raksturo austrumniecisks kolorīts, tie rakstīti japāņu tankām līdzīgās piecrindēs.

Indivīda *iekšējās augšanas,* attīstības dialektiku risina *Rainis.* Tas ir viens no vadmotīviem viņa «Cūsku vārdos» un arī daudzos krājumos nesakopotos dzejoļos. Rainiskā doma par augšanu cīņā, darbā, par sevis veidošanu grūtībās, dialektiskajā pretstatu cīņā ir šīs lirikas vadmotīvs. Buržuāziskajā Latvijā dzejnieku sevišķi daudz nodarbināja doma par indivīda attieksmēm pret sabiedrību, par dzīves jēgu.

Vēl jāatzīmē revolucionāro dzejnieku devums *bērnu dzejas* laukā.

Vāks J. Raiņa dzejoļu krājumam «Putniņš uz zara»

Kvantitatīvi un tematiski visbagātākā ir Raiņa bērnu dzeja. Šim žanram lielais dzejnieks pievēršas sava mūža pēdējā posmā. 1919. gadā Kastaņolā viņš saraksta savu pirmo un populārāko bērnu dzejas grāmatu *«Zelta sietiņš»*, kas izdota 1920. gadā. 20. gados, mazo lasītāju ierosināts, ar kuriem viņam bija daudz saskares, Rainis rada vēl daudz bērnu dzejoļu, kas sakopoti krājumos *«Puķu lodziņš»* (1924.), *«Vasaras prinčiši un princītes»* (1924.), *«Lellīte Lolīte»* (1924.), *«Putniņš uz zara* (1925.), *«Saulīte slimnīcā»* (1928.). Pēc Raiņa atstātajiem manuskriptiem viņa kopoto rakstu IV sējumā (1949. g. izdevumā) vēl sakārtots krājums *«Ķēniņš Prieks»*. Bez tam Rainis sarakstījis liroepiskus darbus bērniem *«Saules gadi»* (1931.) un *«Septiņi malēnieši»* (1930.).

Tematu un sižetu ziņā Raiņa bērnu dzeja ir visai daudzveidīga. Rotaļīgos pantos tā runā par bērnu tuvāko apkārtni — dzīvniekiem un putniem, saistošām personifikācijām atdzīvina stādus un kokus, ar vieglu ironiju pazobo raudātājus, sliņķus, lielībniekus, uzteic čaklos un labos bērnus. Salīdzinot ar pārējo bērnu dzeju, Rainim visvairāk spilgtu krāsu, fantastikas. Viņa dzeja veido arī bērnu iztēli, māca saskatīt pasaules skaistumu, piemēram, dzejolis «Zelta sietiņš»:

Zelta sietiņš,
Sudraba stīgas,
Dimanta sēkliņas
Sijājamas.
— — — — — —

Kurš cauri skatās
Sietiņa acīm,
Redz visu pasauli
Dimantos mirdzam.

Ir arī garāki dzejojumi — pasakas, kur izmantoti folkloras motīvi («Gaņa bēres», «Pasaka par jūras braucienu» u. c.).

Ne visi Raiņa bērnu dzejoļi ir vienā līmenī; ir arī tādi, kur pietrūkst mazo uztverei piemērotas domas skaidrības un vienkāršības. Toties īpaši atzīmējams bērnu dzejai nepieciešamais vieglais ritmiskais plūdums; arī dažādu skaņu atkārtojumi, jautājumi, atbildes un citi sarunu valodas elementi, kas padara šo dzeju ļoti skanīgu un dzīvu.

Bērniem un jaunatnei veltīts *Leona Paegles* krājums *«Jauno vanagu sasaukšanās»*. Bērnu dzejoļu tur samērā maz, vairāk jaunatnei veltītu, ar revolucionāro romantismu un simboliku saistītu. Ar savu aktīvo, revolucionāras morāles caurstrāvoto raksturu L. Paegles bērnu dzeja ir vienreizēja parādība tā laika literatūrā. Nebēdīga drosme un aicinājums cīņai skan dzejolī «Jaunajiem vanagiem». Raksturīgs dzejolis «Mazajiem draugiem»; katram bērnam ir savi sapņi, viens grib kļūt par ģenerāli, otrs par bagātnieku, bet ir zēns — un tam pieder autora mīla, — kurš saka:

Bet es paliktu par vīru,
kas pret netaisnību karo,
Gribētu, lai zemes virsū
visiem, visiem laime staro!

Revolucionārā dzeja ir asa cīņas dzeja, pretstats buržuāziskajai literatūrai, un cauri reakcijas gadiem tā iznes cīņas karogu, tālāk attīsta tās tradīcijas, kuru likumsakarīga turpinātāja ir latviešu padomju literatūra.

Sevišķi plaši un daudzveidīgi buržuāziskās Latvijas posmā uzplaukst *demokratiskā* dzeja, kam pieskaitāma lielākā daļa gan vecākās, gan jaunākās paaudzes dzejnieku devuma.

Aplūkojamā perioda sākumā noteicošais vārds vēl pieder *vecākās paaudzes dzejniekiem* — Aspazijai, V. Plūdonim, K. Skalbem, J. Akurateram u. c. Kaut gan kādreiz viņiem bija nozīmīga progresīva loma, vieni agrāk, citi vēlāk pārgāja buržuāzijas nometnē un ar buržuāziskās Latvijas nodibināšanos šķiet savus ideālus sasnieguši. Īstenība gan ne vienmēr viņus apmierināja, tāpēc atsevišķos dzejoļos (piem., J. Akuratera krāj. «Neatrastā», 1932.) ieskanas diezgan asa tās kritika, kas tomēr nav šai dzejai būtiska.

Tomēr lielākoties šie dzejnieki vispār nerunā par sabiedriskās dzīves problēmām, bet bēg no īstenības pašu radītā pasīvas romantikas pasaulē (Aspazija, K. Skalbe, J. Akuraters), kā arī risina tīri individuālas temas.

Lirikā kā raksturīgākie motīvi jāmin dzīves jēgas problēmas saistībā ar indivīda iekšējās attīstības dialektiku — Aspazijas šā posma dzejā (krāj. «Trejkrāsaina saule», 1926. u. c.), tāpat arī V. Plūdoņa (krāj. «Tāli taki — tuvi tēli», 1921. u. c.), K. Skalbes (krāj. «Zāles dvaša», 1931. u. c.), J. Jaunsudrabiņa (krāj. «Dzejas», 1921.) dabas dzeja, J. Akuratera (krāj. «Neatrastā», 1932. u. c.) un K. Skalbes mīlas lirika. Tāpat jāatzīmē A. Austriņa (krāj. «Dzīves burvība», 1925. u. c.) dzejas žanra ainas.

Ar savām nevainojami izveidotajām, bet monotonajām liriskajām miniatūrām toreizējā mākslas dzīvē neliela, bet savdabīga dzejnieka personība ir *Kārlis Krūza* (krāj. *«Skaidri strautī»*, 1924. u. c.).

Formas ziņā ļoti noslīpētu, izsmalcinātu dzeju, kas tematiski ietver dabu, mīlestību, svešzemju vērojumus u. c., devusi *Elza Stērste*[1].

[1] *Elza Stērste* dzimusi 1885. gadā Vecpiebalgā (tag. Ērgļu rajonā) — pazīstamā jaunlatviešu darbinieka Stērstu Andreja meita. Studējusi muziku Pēterburgas konservatorijā un mākslas vēsturi Francijā, Sorbonnas universitātē. E. Stērste rakstījusi galvenokārt dzeju (krāj. «Eizebijs un Florestans», 1921., «Zaļā gredzenā», 1928., «Mezgloti pavedieni», 1934. u. c.). Ir arī prozas darbi (krāj. «Pasakas un noveles», 1934., romāns «Andreja Zīles dzīve», 1937.). Periodikā rakstījusi par literatūru, galvenokārt franču, pazīstama arī kā franču literatūras tulkotāja. Padomju laikā publicējusi atsevišķus dzejoļus periodikā.

Bērnu dzejā daudz laba devis *Vilis Plūdonis* (krāj. *«Vītola stabulīte»*, 1923., poēma *«Eža kažociņš»*, 1921., *«Lapsa-Kūmiņa un Vilks-Znotiņš»*, 1926., *«Brīnumstabulīte»*, 1937. u. c.).

Kā vispār Plūdoņa lirikā, tā arī viņa bērnu dzejā liela loma dabai. Tai viņš atrod jaunas krāsas un ainas, kas saistās ar bērna pasauli, un savukārt māca arī mazo lasītāju dziļāk ieskatīties dzimtenes dabas skaistumā, iemīlēt to. Plūdonim ir daudz pasaku dzejā ar folkloras motīviem («Āzis un vilks», «Ezis un zaķis» u. c.), kā arī pasaku poēmas. No tām labākā ir «Eža kažociņš», kas spraigā sižetiskā risinājumā, pasaku tēliem bagātā valodā stāsta par ņiprā Ežuļa — tautas pasaku trešajam tēva dēlam līdzīga varoņa piedzīvojumiem.

Pie labākajiem bērnu dzejas autoriem aplūkojamā periodā pieskaitāms arī *Herberts Dorbe*[1].

H. Dorbes nelielie bērnu dzejas krājumi — *«Izas dziesmiņas»* (1929.), *«Sirsniņa»* (1933.), agrāko krājumu izlase *«Dzejoļi bērniem»* (1956.) — ir siltas sirsnības, gaiša humora apdvesti. Dorbe ļoti labi pazīst bērnu pasauli (dzejoļus viņš veltī savai meitai), tādēļ pareizi atveido mazo cilvēku priekus un bēdas, gaitas un sapņus. Siltās krāsās tēlojas ģimenes locekļu savstarpējā mīlestība, redzam bērna tuvāko apkārtni, draugus — dzīvniekus. Dzejnieks tēlo arī bērna rotaļas un pārdzīvojumus dažādos gadalaikos. H. Dorbes dzejā nekur nav uzmācīgas didaktikas, bet ar savu sirsnīgo skaņu tā veido bērnā gan mīlestību pret ģimenes locekļiem, gan draudzīgu, vērīgu attieksmi pret apkārtējo dzīvo un nedzīvo dabu. H. Dorbes dzejas tēli vienkārši, piemēroti mazā lasītāja uztverei.

Tāpat kā lirikā, arī *liroepikā* vecākās paaudzes demokratiskā dzeja tematiski turpina agrāk iedibinātās tradīcijas. Šī liroepika

[1] *Herberts Dorbe* dzimis 1894. gadā — dzejnieks un tulkotājs, ilgus gadus strādājis par skolotāju Ventspilī. Viņa lirika, kas publicēta krājumos *«Pasaules gājējs»* (1924.), *«Splins»* (1925.), *«Dzeja»* (1958. g. — galvenokārt agrāko dzejoļu izlase), atspoguļo gan dzejnieka individuālos pārdzīvojumus, gan zvejnieku un strādnieku dzīvi. Labākais H. Dorbes devums ir bērnu dzejā.

lielākoties saistīta ar latviešu tautas brīvības cīņu notēlojumu senatnē.

Te vispirmām kārtām ar savām labākajām poēmām un balādēm minams *Vilis Plūdonis*. Viņa vēsturiskās poēmas «Kūri pie Rīgas 1210. gadā», «Kauja pie Saules», «Kauja Garozas silā», tāpat arī vairākas balādes, vēstī par atsevišķiem momentiem seno kuršu un zemgaļu brīvības cīņās. Plūdoņa seno cīņu tēlojums spraigs, dramatiskiem momentiem bagāts. Kā cīnītāju Plūdonis rāda pašu tautu, akcentē tās varonību, brīvības mīlestību un sīvo naidu pret iebrucējiem, raksturīgās ainās atveidojot arī vēsturisko kolorītu. Kā sevišķi spilgta atzīmējama «Kauja pie Saules». Plūdonim ir arī labas dabas un mīlestības balādes («Dūkņa» u. c.).

Pakāpeniski, jo sevišķi sākot ar 20. gadu otru pusi, gan periodikā, gan dzejas grāmatu ražā sāk parādīties arvien vairāk *jaunu vārdu, jaunu talantu*. Ļoti dažāda ir viņu šķiriskā piederība, mākslinieciskās veidošanās īpatnības un tālākās gaitas literatūrā.

Vispirms ir dzejnieki, kuru daiļrade būtiski neatšķiras no iepriekšējā posma dzejas. Ar savu silto, sirsnīgo dzeju viņi tuvi tautai, vienkāršajam lasītājam, izsaka tā jūtas un domas.

Šeit vispirms minams *Jānis Ziemeļnieks*[1].

Viņš ar savu dzeju kā satura, tā formas ziņā stāv savrup no modernajiem strāvojumiem. J. Ziemeļnieka dzejai raksturīgā stīga ir mīlestība, formai — tradicionālās četrrindes. Dzejnieka iemīļotā ir radniecīga būtne Fr. Bārdas Mēness meitai, J. Akuratera Neatrastajai princesei, arī A. Bloka Daiļajai Dāmai — tā daudzkārt ir vairāk sapnis, vīzija nekā cilvēks. Raksturīgs šai ziņā jau ir dzejnieka pirmā krājuma nosaukums — «Nezināmā».

---

[1] *Jānis Ziemeļnieks* (īstajā vārdā Jānis Krauklis, 1897.—1930.) dzimis Vidzemē Bilskas pagastā (tag. Smiltenes raj.), mācījies Plāņu pagasta Sarkaņu skolā un Strenču ministrijas skolā. Strādājis par fotografu Strenčos, 20. gados par ierēdni Rīgā Mākslas departamentā. Aktīvu dzejnieka darbību sāk 20. gadu sākumā. Ziemeļnieka dzejoļi sakopoti krājumos «*Nezināmā*» (1923.), «*Aizejošais*» (1924.), «*Skūpsts*» (1927.), «*Naktis*» (1929.).

Ziemeļniekam ir daudz skaistas, dziļi sirsnīgas un vienkāršas mīlas lirikas, pilnas maiguma, jūtu pārpilnības, kur iemīļotās tēls atplaukst īpatnēji poetizēts:

Tā puķe uzzied, ko tu paņem rokā,
Tā sirds sāk mīlēt, ko tu uzlūko,
Tev ir jau viss, tu staigā zvaigžņu lokā,
Es tev vairs dāvāt nevaru neko.

(*«Albumā»*, krāj. *«Aizejošais»*)

J. Ziemeļnieka dzejā pievilcīgā vienkāršībā un reizē mākslinieciski augstvērtīgi atspoguļoti cilvēciskie pārdzīvojumi, kaut gan bieži orientē lasītāju uz pesimistiskām izjūtām.

J. Ziemeļniekam radniecīga, tikai reālistiskāka un daudzpusīgāka ir *Elīna Zālīte*. Viņas dzejas sakopotas krājumā «Sila ziedi» (1930.). Parastā romantiķu ilgu, sapņu, mīlas un pārdomu tematika E. Zālītes dzejā pievilcīga ar savu vienkāršo, nemāksloto, ļoti sirsnīgo un silto skanējumu, atrodot daudz apdzejotajā pārdzīvojumu gammā jaunus toņus, jaunas nianses.

Tematiski un romantiskās ievirzes ziņā viņai zināmā mērā radniecīga ir *Austras Dāles*[1] dzeja.

Nozīmīgais 20. gadu demokratiskajā dzejā ir tās spilgtais novatorisms, *jauna satura un formas meklējumi,* kas idejiski un mākslinieciski iet dažādos virzienos un raksturīgi ar dažādu līmeni.

Spilgtākais no jaunajiem demokratiskajiem dzejniekiem 20. gadu sākumā ir *Jānis Sudrabkalns*. Viņa dzeja šai laikā raksturojas ar lielu aktivitāti, romantiski tvertiem cilvēcības un brālības ideāliem, ko izraisījušas tikko pārdzīvotā kara šausmas.

J. Sudrabkalna dzeja ļoti spēcīgi ietekmējusi jaunos progresīvos dzejniekus, kas ienāk literatūrā 20. gadu vidū un otrā

[1] *Austra Dāle* dzimusi 1892. gadā Rīgā. Studējusi vēsturi Maskavā un Latvijas Universitātē, strādājusi par latviešu valodas un vēstures skolotāju. Rakstījusi galvenokārt dzeju — krājumi «Ēnu rotaļas» (1922.), «Dzīves dziesma» (1935.) u. c. Padomju laikā publicējusi dzejoļus periodikā.

pusē. Zināmā mērā Sudrabkalnam radniecīga, neskaidru humānisma ideju pilna ir P. Ērmaņa[1], kā arī A. Kurcija šā laika dzeja.

Daudz jaunu vārdu literatūrā ienāk ar 20. gadu vidu. Tad arī sākas sevišķi strauja dzejas izaugsme. Gandrīz visiem šiem dzejniekiem sākumā sabiedriskie uzskati un nostāja visai nenoteikta. Piemēram, A. Čaks, viens no spilgtākajiem viņu vidū, saistīts gan ar progresīvajiem izdevumiem, gan ar buržuāzisko «Zaļo Vārnu», gan ar meņševistisko «Trauksmi». Saistībā ar pēdējo sāk savas rakstnieka gaitas vēlāk revolucionārais dzejnieks V. Lukss, arī A. Grigulis u. c. Sākumā šie dzejnieki gandrīz visi ir protesta pilni, vispirmām kārtām pret veco buržuāzisko dzeju ar tās «mūžīgajām tēmām», kurās bieži trūkst aktualitātes, kopsakara ar dzīvi, pret nogludināto formu. Rodas literāras grupas («Trauksme», «Signāls», «Zaļā Vārna» u. c.) ar skaļām deklarācijām, kurās jaunie dzejnieki prasa aktualitāti, neieliekot šai vārdā konkrētu saturu.

Kaut arī 20.—30. gadu demokratisko dzejnieku darbi ir ļoti dažādi kā idejiskā, tā mākslinieciskā līmeņa ziņā, taču viņu dzejai ir arī dažas kopējas pamatiezīmes — stihisks nemiers ar pastāvošo īstenību un jaunu ceļu meklējumi. Savā konkrētajā izpausmē šīs temas variējas, bet var saskatīt līnijas, kas ļauj tās apvienot dažās grupās: pirmkārt, te raksturīgs dzīves salauztais cilvēks J. Sudrabkalna, A. Skujiņas, A. Griguļa u. c. dzejā; otrkārt, tam lielā mērā kontrastējošais A. Čaka nomales zēns — arī protesta, brīžiem izmisuma, tomēr pārsvarā nesalaužamas vitalitātes pilns. Un, treškārt, romantiķis, kas dzīves kontrastiem pretstatā ceļ savu sapņu pasauli, diezgan miglainu nākotnes jausmu pilnu (J. Grotam u. c.).

---

[1] *Pēteris Ērmanis* dzimis 1893. gadā Plāņu pagastā (tag. Smiltenes raj.), dzejnieka gaitas sāk ar miglainu humānisma un brālības ideju sludināšanu (krāj. «Es sludinu», 1920., «Es šaubos, es ticu», 1922. u. c.), vēlāk dod mierīgu reālistisku dabas, pārdzīvojumu u. c. dzeju (krāj. «Atvasara», 1933., «Kāpnes», 1936. u. c.). Darbojies arī prozā, literatūras vēsturē un kritikā. 1944. gadā emigrējis uz ārzemēm.

Buržuāziskās Latvijas progresīvās, bet ar revolucionāro cīņu tieši nesaistītās inteliģences labākās daļas traģiku visdziļāk un personīgāk pauž *J. Sudrabkalna dzeja* (krāj. «Spuldze vējā», 1931. u. c.). Sudrabkalna attīstības ceļš iezīmē viņa sākotnējo humānistisko ideālu sabrukumu kapitālistiskās īstenības apstākļos. Tas ir pamats Sudrabkalna un vispār tā laika progresīvās dzejas raksturīgajam dzīves pretrunu salauztajam cilvēkam, tās paaudzes cilvēkam, kas veidojies karu un revolūcijas laikā un, lielās pārvērtības līdz galam neizprazdams, bijis pilns ticības demokratiskajiem ideāliem. Viņš piedzīvojis, ka cilvēcības ideāli sadragāti, samaļot līdz arī cilvēka dvēseli. Dzīves salauztais cilvēks ar saviem kritiskajiem spriedumiem par apkārtējo vēl nav cīnītājs, bet dziļas smeldzes pilns vērotājs.

Vāks J. Sudrabkalna dzejoļu krājumam «Spuldze vējā»

Tamlīdzīgi tēli tā laika dzejnieku darbos visbiežāk ir skumji, satraukti, rūgtuma pilni, bet bez analitiska skatiena, viņu kritika lielākoties tīri bohēmiska, viņu pesimismā daudz teatrāla. Tāds ir, piemēram, *A. Griguļa* liriskais varonis (krāj. «Reportiera piezīmes», 1929., «Imitācija un sirds», 1931.).

Dzejniece, ko dzīves pretrunas tiešām noved līdz traģiskai bojā ejai — pašnāvībai — ir *Austra Skujiņa*. Viņas dzejā daudz savam laikam raksturīgu ilgu, pesimisma, vilšanās motīvu. Tomēr viņa pāri subjektīvo pārdzīvojumu lokam redz tālāk. Viņai, kaut arī neskaidra, ir nojauta, kur meklējama izeja («Austrumu ekspresis» u. c.).

Neskaidrs nemiers ar pastāvošo īstenību ir galvenā tema arī *P. Ķikuta* 20. gadu dzejā.

Mazāk traģiskas pozas, vairāk skepses ir *Anšlava Egliša* dzejā (krāj. «Vientulis un dzīrotājs», 1938.)[1]. Kā to rāda A. Egliša proza un dramaturģija, viņš ar izsmieklu vēro un atsedz buržuāziskās sabiedrības trūkumus, tomēr viņam nav pozitīvā ideāla, tieši tādēļ viņa lirikā tik skaudri skan apnikums un vienaldzība. Ļermontova Pečorinam rada ir viņa liriskais varonis:

Vēl pašā jaunībā un spēkos esmu pats,
Bet dīvains nogurums jau biedrs manās gaitās,
Vēl manāms deniņos neviens nav sudrabmats,
Bet cerības kur raitās?

Un kailie zari kad pēc siltās saules skums,
Un lauki drūmi kļūs kā tuksnešbezgalība, —
Tad sirdij atlicis vairs būs tik izmisums
Vai barga vienaldzība.

(«Vēl pašā kuplumā viss laukā zied un tvīkst»)

A. Egliša dzīves skatījumam trūkst viengabalainības, veselu, aizraujošu jūtu, bet tā ir zīmīga savam laikam un, bez šaubām, patiesāka par māksloto vai naivo optimismu, kas apsēdis rīmētājus — «pozitīvistus».

Savdabīgs ir liriskais varonis, kas parādās *Aleksandra Čaka* dzejā (krāj. «Mana paradīze», 1932., «Iedomu spoguļi», 1938. u.c.). Tas ir priekšpilsētas zēns. Viņš mīl savu nomali ar tās vienkāršajiem ļaudīm. Ar īpatnēju siltumu dzejnieks runā par to. Reizē Čaka dzejas varonis ir uzsvērti, pasvītroti rupjš attieksmē pret buržuāzisko kultūru, tās ārējo lakojumu. Priekšpilsētas zēna tēlu Čaks ļoti reljefi un daudzveidīgi raksturo ar spilgtām, pārsteidzošām metaforām un salīdzinājumiem.

Ārējais skaļums, pat brutalitāte lielā mērā ir poza, aiz kuras slēpjas cilvēks, kas gribējis pārlieku «visu mīlēt, visu, kas virs zemes...» («Iela», krāj. «Iedomu spoguļi»). Viņš neredz izeju,

[1] Dzejoļi rakstīti galvenokārt 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā.

meklē aizmiršanos gan krogā, gan zaļajā nomalē, kaut kas skumjš arī viņam iet līdz, bet vitalitāte, kas izaug no tuvuma tautai, ir pats pievilcīgākais moments Čaka dzejā.

Romantiķis redzams vairāku dzejnieku, vispirmām kārtām *Jāņa Grota* darbos (krāj. «Vakara mākoņi», 1930. u. c.). Tas nojauš nākotni, kaut nespēj ieslēgties cīņā par to, pauž zināmu aktivitāti, sava nespēka pārvarēšanu:

Mirkli vēl padodos dzejiskam tvanam.
Mirkli tik! Zinu, kur posts, tur nav dzejas, —
Purvā pat cīrulim mēle trīc stīvi,
Spoguls tik paliek, bet izmainās sejas —
Dzīve ir cīņa par labāku dzīvi!

(*Ieskaņas dzejolis* krāj. *«Vakara mākoņi»*)

J. Grotam radniecīgs nemiers ar visai neskaidru sabiedrisko ievirzi skan arī *J. Plauža*[1] dzejā, jo sevišķi viņa krājumā «Panama galvā», kur atbalsojas revolucionārie notikumi Ķīnā. Nevar teikt, ka šī tema būtu risināta īsti dziļi un idejiski asi, taču buržuāziskās Latvijas apstākļos, kur par revolūciju tieši runāt nevarēja, tā paver plašākus apvāršņus, māca saredzēt lielo cīņu, kas aug visā pasaulē.

Šie liriskie varoņi — dzīves salauztais un pretrunu nomocītais cilvēks, vitālais nomales zēns un romantiskais nākotnes sapņotājs — ir raksturīgākie buržuāziskās Latvijas jaunās paaudzes dzejnieku darbos līdz fašistiskajam apvērsumam.

Demokratisko dzejnieku darbos daudz svārstību, šaubu, pesimisma, tādēļ lielākā daļa no tiem nespēj īsti atraisīt savas māksliniecīskās dotības. Tikai padomju vara vairākus no viņiem

---

[1] *Jānis Plaudis* (1903.—1953.) dzimis Lutriņu pagastā (tag. Saldus raj.) rentnieku ģimenē. Beidzis Tukuma vidusskolu, iestājies universitātē Rīgā, vienlaikus strādādams par koku šķirotāju. 20. gadu otrā pusē sāk aktīvu literāro darbību. 1928. gadā publicēts Plauža pirmais krājums — *«Fata morgāna»*, seko *«Panama galvā»* (1930.) u. c. Nedaudz darbojies arī prozā. Padomju laikā — 1948. gadā — Plaudis publicē krājumu *«Laika lielums»*, kas atspoguļo sociālisma celtniecības tematiku. Veiksmīgi darbojies kā tulkotājs (Majakovska dzejas u. c.).

(piem., A. Griguli) padara par tiešām īstiem, ar tautu saistītiem idejiski un mākslinieciski spilgtiem dzejniekiem.

Pēc fašistiskā apvērsuma nākotnes sapņotāji apklust, nomales zēns kļūst — ja tā varētu teikt— filozofiskāks, bet visumā visi kļūst rezignēti, diezgan pasīvi vērotāji. Tas ir laiks, ko raksturo jau vairāku krājumu virsraksti: J. Sudrabkalna «Cīruļi ziemā» (1939.), J. Grota «Dziļos sniegos» (1937.).

20.—30. gadu dzejai raksturīga iezīme ir tā, ka blakus neliela apjoma liriskiem dzejoļiem ir daudz garāku, liroepiska rakstura dzejojumu, kuros ietveras gan sadzīves temas (A. Čakam, A. Eglītim u. c.), gan pilsētas peizāža (A. Čakam u. c.), gan arī vēsturiskas ainas, jo sevišķi no latviešu senvēstures (J. Medenim u. c.) un dzimtbūšanas laikiem (V. Cedriņam, P. Aigaram u. c.), kā arī viduslaiku Rīgas motīvi (E. Ādamsonam).

Turpinot agrākās dzejas, vispirmām kārtām Plūdoņa tradīcijas, jaunie dzejnieki *balādēs un poēmās* pievēršas tautas pagātnes un brīvības cīņu notēlojumam. Šajā žanrā un tematu lokā gūti vērā ņemami sasniegumi.

Vēsturisko cīņu posms, kas rod spilgtu atbalsi jaunās paaudzes dzejnieku liroepikā, ir latviešu strēlnieku cīņas pirmā pasaules kara laikā. Ar šo tematiku spilgti izceļas divi dzejnieki — Jānis Medenis un Aleksandrs Čaks.

J. Medeņa labākais dzejoļu krājums ir «Tecila» (1933.), kur ievērojamu vietu ieņem strēlnieku cīņu tematika, kas ietverta ļoti spilgtā formā un visumā notēlota pareizi, bez reakcionārām tendencēm. Vairākās balādēs, kas izceļas ar savu dramatismu, rādītas atsevišķas epizodes no strēlnieku cīņām par padomju varu Krievijā — «Svijaga», «Pulkvedis Vācietis Perekopā» u. c. Sevišķi spēcīga ir «Svijaga»:

Un sauca ausmā strēlnieks Vilks
Svijagas upes krastā, vidū Krievu:
Kamēr šo sirdi nāve krampjos vilks,
Un viņā saulē vēl pilns nedzēšamu nievu —
Gar zemi triekšu tevi, vecais raugs
Kontrrevolūcija! Lai lielgabali granda
Pār tevi, tumsoņu un nodevēju banda,

Un veras tā, kas ir mans acuraugs,
Tā zelta Kazaņa, aiz kuras ceļi vaļā,
Līdz jūrām brīvajām kūp stepe zaļā.

Strēlnieku cīņu dziļais dramatisms, kas iekļaujas visas tautas cīņā par padomju varu, J. Medeņa dzejā guvis mākslinieciski spilgtu atveidojumu. Šīs balādes arī vispirmām kārtām ir Medeņa paliekamais ieguldījums mūsu dzejā.

Otrs strēlnieku dziesminieks ir *A. Čaks* ar poēmu «Mūžības skartie» (I d. — 1937.). J. Medeņa dzejā vairāk patētikas, svinīga pacēluma — A. Čaks ir vienkāršāks, reālistiskāks. «Mūžības skartie» ir dzejā ietvertas latviešu strēlnieku cīņu vēstures epizodes, kas balstās lielā mērā uz konkrētiem faktiem. Spriegā, reālistiskā tēlojumā A. Čaks parāda strēlnieku cīņas 1915.—1916. gadā pie Plakaniem un Veisiem, pie Slokas, Ķekavas un Rīgas pievārtē, tēlo strēlnieku lielo cīņas gribu, ko rada gadsimtu naids pret vācu verdzinātājiem, rāda arī to, cik daudz asiņainu upuru prasa cīņas, kas nemākulīgās vai nodevīgās virspavēlniecības dēļ nedod reālus panākumus («Kauja pie Katrīnmuižas» u. c.). Daļēji brīvā, daļēji saistītā pantmērā, ar Čakam īpatnējo, spilgti tēlaino stilu poēmas labākās epizodes ir mākslinieciski augstvērtīgs strēlnieku cīņu dokuments. Tomēr atsevišķās vietās, sevišķi poēmas otrā daļā, kas tēlo strēlnieku cīņu gaitas Krievijā, skan buržuāziskā nacionālisma motīvi, kas ievērojami mazina tās vērtību.

Blakus dzejniekiem ar vairāk vai mazāk demokratisku ievirzi ir arī tādi, kuru darbos noteiktā pārsvarā ir *reakcionārie* motīvi.

Spilgtākais buržuāziskās dzejas pārstāvis visā aplūkojamā periodā ir *Edvards Virza*[1].

---

[1] *Edvards Virza* (1883.—1940.) dzejnieka gaitas sāk kā dekadents ar krājumu «*Biķeris*» (1907.). Virza rakstījis galvenokārt dzeju («*Dievišķīgās rotaļas*», 1919., «*Poēmas*», 1925., «*Skaidrība*», 1927., «*Dzejas un poēmas*», 1933. u. c.), arī poēmu prozā «*Straumēni*» (1933.). Darbojies kā publicists, žurnālists, literatūras kritiķis. Atdzejojis franču liriku. Atdzejojumi sakopoti krājumos «*Franču lirika 19. gs.*» (1921.), «*Franču renesanses lirika*» (1930.), bez tam Virza atdzejojis E. Verharna «*Dzīves sejas*».

Ed. Virzas dzejā skan buržuāziski nacionālistiski motīvi, lauku dzīves un dabas slavinājums, kā arī mīla u. c. individuālo pārdzīvojumu temas. Pēc 1934. gada fašistiskā apvērsuma Virza kļūst par pašu galveno Ulmaņa «galma dzejnieku».

Raksturīgs buržuāziskās dzejas pārstāvis ir *Viktors Eglītis* (krāj. «Kastaļavots», 1924. u. c.). Bijušais dekadentu vadonis dēvē sevi par «klasiķi». Samocītā formā viņš tikai atskaņu dēļ darina ērmīgus jaunvārdus, kur ietērpj gan savus pārdzīvojumus, gan arī ultrareakcionārus, nacionālšovinistiskus spriedumus. Kuriozi skan viņa uzskats, ka viņš ierindojams latviešu literatūrā otrā vietā aiz Raiņa, un atzinums par latviešiem kā visizcilāko tautu pasaulē ar savu īpašu «misiju» cilvēces vēsturē.

Pēc 1934. gada fašistiskā apvērsuma, kad literatūrā notiek krass pagrieziens uz reakcionāro pusi, par atklātiem reakcijas kalpiem un slavinātājiem kļūst arī daži vecākās paaudzes dzejnieki, kuru māksla agrāk bija vairāk vai mazāk demokratiska — V. Plūdonis, Aspazija (ar krāj. «Kaisītās rozes») u. c.

Bez oficiālās «vadoņa» slavināšanas un nacionālistiskajiem motīviem, kas paliek tikai kā sava laika literatūras pagrimuma dokuments, jāatzīmē tā laika buržuāziskās literatūras galvenās tendences un temati, kas jo sevišķi izpaužas jauno dzejnieku darbos, kuri ienāk literatūrā 30. gadu vidū un otrā pusē.

Atbilstoši valdošajai ideoloģijai pēc fašistiskā apvērsuma buržuāziskajā literatūrā viena no raksturīgākajām tendencēm ir lauku dzīves slavinājums un apjūsmojums, lauku kā pozitīva faktora nostādīšana pretstatā pilsētai, zemnieku sētas idealizēšana, noklusējot šķiru pretrunas, izceļot patriarhālās tradīcijas. Šī tema ir plaši izplatīta veselas dzejnieku grupas, t. s. «pozitīvistu» (A. Francis, E. Raisters, V. Veldre, L. Auza u. c.) darbos.

Jo sevišķi uzplaukst vēsturiskā (bieži kvalificējama kā pseidovēsturiska) tematika. Senatnes apdziedāšana kļūst par vienu no

oficiālajām temām, turklāt šai tematikai ir īpašs reakcionārs pavērsiens — centrā nav tauta-cīnītāja, bet kāds no seno latviešu vadoņiem. Ne tauta veido nākotni, bet gan tās vadoņi. Vienā otrā gadījumā, piemēram, Plūdoņa dzejolī «Viesturam, zemgaliešu virsaitim», dzejnieks iet vēl tālāk — Viestura iesāktā darba turpinātājs un pabeidzējs esot Ulmanis. Protams, šādai «vēsturei» nav nekā kopēja ar īsto tautas cīņu vēsturi.

Raksturīga gan lirikā, gan liroepikā ir senatnes apjūsmošana saistībā ar mitoloģiju. Šai sakarā jāatzīmē t. s. «dievturu» ietekme ar to centieniem atjaunot seno latviešu reliģiju. Zīmīga šī kuriozā tendence, piemēram, Medeņa balādēs (krāj. «Varenība», 1936. u. c.), kur pagātnes cīņu tēlojumā daudz lielāka loma veļiem un visādiem rēgiem nekā cilvēkiem.

Raksturīga parādība buržuāziskās dzejas laukā ir salonu lirika. Tās tipisks paraugs ir, piemēram, liela daļa Elzas Ķezberes dzejas (krāj. «Dziedošais gliemežvāks», 1938. u. c.), kur galveno vietu ieņem tīksmināšanās ar sevi un savām jūtiņām, porcelāns, spoguļi, rokoko mēbeles u. tml., tikai dažviet pavīd dziļāks pārdzīvojums, īstākas sāpes vai prieks.

Talantīgākie jaunākās paaudzes dzejnieki, kas ienāk literatūrā galvenokārt 30. gados, dod it labu individuālo dzeju, gan ar pašauru apvārsni, bet formas ziņā meistariski izveidotu. Pa lielākai daļai viņi dod zināmas nodevas valdošajām reakcionārajām tendencēm. Raksturīgākie no tiem V. Strēlerte, V. Cedriņš, Z. Lazda.

Veronika Strēlerte[1] literatūrā ienāk 30. gadu otrā pusē. Viņas daiļradi raksturo liela dzejas formas gatavība, mākslinieciskā gaume. Dažos dzejoļos skan klaji reakcionāri motīvi, bet pārsvarā ir individuālo pārdzīvojumu tema. Strēlerte rakstījusi arī vēsturiskas balādes.

---

[1] *Veronika Strēlerte* dzimusi 1912. gadā Dobelē. Studējusi Latvijas Universitātē romāņu filoloģiju. Pirmie krājumi — *«Vienkārši vārdi»* (1937.) un *«Lietus lāse»* (1940.). Lielā Tēvijas kara beigās V. Strēlerte emigrē uz ārzemēm.

Vilis Cedriņš[1] darbojies lirikā un liroepikā. Cedriņa lirikā galvenās ir individuālo pārdzīvojumu un dabas temas. Liroepikā viņš rakstījis balādes, kam vielu ņēmis no vēstures un folkloras. Jo sevišķi ar labu laikmeta kolorītu, spilgtiem, folklorai tuviem dzejas tēliem un skanīgu ritmisku veidojumu jāmin poēma «Tālumu jājēji». Spilgta ir dzimtbūšanas jūgā nomākto trūcīgo zemnieku dzīves aina. Visus spēkus paņem kunga tīrumi, un zemniekam

> ...ap galvu sen posts kā melna dzilna spurdz:
> Trim graudiem rudzi auga, zēla lāčauza un kūla,
> Pelavainu rudzu sieku garam gadam saime kūla.

Izmisuma spiests, zemnieks zog muižnieka sienu. Viņu noķer, notiesā, aizsūta uz Sibīriju. Te viņš rada sev jaunu sētu, dzīvo brīvi un pārticīgi, te jaunu dzimteni rod arī citi nomāktie zemnieki. Tikai ilgas pēc savas puses beigās liek viņam doties atpakaļ.

V. Cedriņa dzejas stilā un metrikā jūtama tautasdziesmu ietekme. Cedriņa dzejas labāko daļu raksturo augsts mākslinieciskās meistarības līmenis. Īpašu vērību viņš pievērsis skaniskajam veidojumam.

Zinaidai Lazdai[2] visraksturīgāka dabas dzeja, vietām ar mistikas pieskaņu, bet labākajos paraugos svaiga un īpatnēja.

* *
*

Buržuāziskie dzejnieki 1920.—1940. gadu periodā vairs nespēj radīt jaunu, saviļņojošu tematiku un tēlus. Viņi vai nu atklāti atrodas reakcijas kalpībā, vai arī ieslīgst individuālismā, un to pozitīvais devums visai šaurs, galvenokārt meistarības plāksnē.

---

[1] *Vilis Cedriņš* (1914.—1945.) dzimis Valmieras apkārtnē. Strādājis par žurnālistu. Cedriņa dzeja sakopota krājumos «*Sidraba jātnieks*» (1935.) un «*Ziemeļu dārzos*» (1942.).

[2] *Zinaida Lazda* (īstajā vārdā Šreibere) dzimusi 1902. gadā Ērgļos. Studējusi baltu filoloģiju Latvijas Universitātē, strādājusi par skolotāju. Lazdas dzejoļu krājumi — «*Zaļie vārti*» (1936.), «*Staru viesulis*» (1942.). Lielā Tēvijas kara beigās Z. Lazda emigrē uz ārzemēm.

Arī vairāku demokratisko rakstnieku daiļrade slīd lejup, zaudē savu sabiedrisko nozīmi, kļūst pat klaji reakcionāra.

Jaunie demokratiskie rakstnieki meklē jēgu savai mākslai; tās nozīmība atkarīga no tā, ciktāl viņi atrod pareizu ceļu, kā arī no talanta spilgtuma. Būdami lielākoties mākslinieciski nenobrieduši, viņi tomēr ienes tematiski daudz svaiga.

Revolucionārā literatūra, turpinādama iepriekšējās progresīvās un revolucionārās literatūras tradīcijas, ir vispirmām kārtām cīnītāja. Tā nozīmīga ar savu aktualitāti, skaudro cīņas un buržuāziskās Latvijas kritikas tematiku. Revolucionāro dzejnieku rindās vispirmām kārtām aug nākamie padomju rakstnieki, kuru talants visā pilnībā uzplauks Padomju Latvijā.

DRAMATURĢIJA

20.—30. gados dramaturģijā vairāk vai mazāk rosīgi darbojusies rinda pazīstamāko rakstnieku — bez J. Raiņa un A. Upīša vēl L. Paegle, Aspazija, A. Brigadere, J. Akuraters, A. Saulietis, J. Jaunsudrabiņš, J. Lindulis, J. Pētersons u. c. Tiem pievienojās jauni autori: V. Lācis, J. Grots, E. Zālīte, M. Zīverts, V. Zonbergs (Sauleskalns), K. Zariņš u. c.

Šo rakstnieku idejiskās pozicijas un daiļrades metodes bija visai atšķirīgas, tāpēc teātru oriģinālrepertuārs bija pretrunīgs. Tanī nereti sastapās revolucionāra rakstnieka lugas ar pretrevolucionāriem sacerējumiem. Buržuāzijas ideologu, politiķu un kritiķu aktivitāte ietekmēja repertuāra izvēli valdošajai šķirai pieņemamā garā. Tas savukārt ietekmēja daudzu rakstnieku daiļradi, sekmēja sociālo pretišķību aizplīvurošanu un izskaistināšanu mākslā, novērsa no šīm pretišķībām uzmanību uz psiholoģisko un sadzīves tematiku vai nevainīgu humoru, bet daudzos gadījumos pauda arī rupju īstenības viltojumu reakcionāru tendenču garā. Neierobežotu vaļu šādas repertuāra veidošanas tendences ieguva Ulmaņa diktatūras gados.

Tomēr reakcijai neizdevās apslāpēt progresīvo dramaturģiju. Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas ideju gaismā veidojās latviešu revolucionāro rakstnieku daiļrade, un šīs idejas ieplūda arī lugu rakstniecībā. Tāpēc šai laika posmā latviešu revolucionārā dramaturģija par spīti visām grūtībām attīstījās tālāk. Tai pašā laikā progresīva loma bijusi arī demokratisko autoru daiļradei, kas savās lugās atmaskojuši valdošo šķiru un pauduši cildenas humānistiskas idejas.

Bet toreizējos apstākļos progresīvajai dramaturģijai, laužot ceļu savai attīstībai, nācās pārvarēt daudz šķēršļu. Reakcionārā kritika to apkaroja, centās to izskaust no teātru repertuāra.

Daudzos gadījumos valdības iestādes aizliedza izrādīt un konfiscēja revolucionāro rakstnieku lugas. Šie spaidi kļuva visniknāki pēc 1934. gada apvērsuma, kad, piemēram, vairs nedrīkstēja izrādīt nevienu Andreja Upīša lugu.

Buržuāziskajā presē, augstskolā, grāmatās, importētajos kapitālistisko zemju izdevumos diendienā paustās idejas un dažādās modernistiskās strāvas, visa ar valdošās šķiras gādību radītā kultūras dzīves atmosfēra ietekmēja cilvēku apziņu, mulsināja to. Daža laba progresīva autora domās un labi iecerētos darbos ieviesās idejiski nomaldi un pretrunas, kas mazināja to idejisko un mākslinieciskо vērtību.

Tāpēc izcilu un paliekamu dramatisku darbu daudzums 20.—30. gados neatbilst jaunu oriģināllugu lielajam kopskaitam. Ieskaitot bērnu lugas un dramatizējumus, 30. gados iespiestas ik gadus vairāk nekā 60 jaunas lugas. Profesionālie teātri savam repertuāram izmantoja tikai mazu šo darbu daļu.

*

Daudzos labākajos 20.—30. gadu dramatiskajos darbos, kuru autori tiekušies patiesīgi un dziļi atspoguļot īstenību un risināt nozīmīgas tautas dzīves problēmas, skan kapitālistiskās iekārtas un buržuāziskās sabiedrības kritika. Tā īpaši spilgti izpaužas Andreja Upīša dramaturģijā, kurā redzamāko vietu ieņem satīriskās komēdijas. Lielā mērā saasinot satīriskās izteiksmes līdzekļus, autors tos lieto kā griezīgu ieroci, lai dragātu ekspluatatoriskās iekārtas aiztrunējušos pamatus.

Buržuāziskās aprindas uzņēma Andreja Upīša komēdijas «Peldētāja Zuzanna», «Atraitnes vīrs», «Vesela miesa», «Apburtais loks», «Ziņģu Ješkas uzvara» u. c. nelabvēlīgi, pat naidīgi. Pēc 1934. gada apvērsuma, kā rakstnieks pats ar ironiju atceras, «pa radio gavilēja, ka tagad teātri uz visiem laikiem būs atbrīvoti no Upīša nekrietnajām komēdijām un netraucēti kupli varēs uzzelt pozitīvā nacionālā dramaturģija»[1]. Buržuāziskie literatūrvēsturnieki Andreja Upīša dramaturģiju tikpat kā ignorēja.

[1] Rakstu krājums «Tautas rakstnieka Andreja Upīša 75 gadi», 1952., 244. lpp.

Toties atsaucīgi Andreja Upīša lugas uzņēma progresīvā sabiedrība. Tās labprāt izrādīja strādnieku organizāciju izrīkojumos. Izplatoties aiz buržuāziskās Latvijas robežām, vairākas no tām parādījās uz skatuves arī Padomju Savienībā.

Līdzās Andrejam Upītim 20.—30. gados nostājās jaunākie progresīvie dramaturgi. Satīras paņēmieniem buržuāziskās Latvijas īstenība attēlota Leona Paegles komēdijās «Par un pret» (1924.), «Zemes sāls» (1925.), Jāņa Grota komēdijā «Sveiki brīvā Latvijā!» (1929.), Jūlija Vanaga — «Vēja pūtiens» (1933.) u. c. Veidojās zināma tradīciju līnija latviešu satīriskajā komēdijā. Šā žanra sakuplošana ir raksturīga parādība buržuāziskās Latvijas laika literatūrā.

Ciešā saistībā ar revolucionāro cīņu veidojusies Linarda Laicena dramaturģija. Rakstnieks pats teicis par savām lugām: «Revolucionāro strādnieku kustības apstākļi un vajadzības bija tie faktori, kas noteica manu darbību teātra frontē. Šās vajadzības ir diktējušas manu lugu sižetus, uzbūvi, rakstības veidu. Un vienmēr vajadzēja tā: ņemt sižetus no šīsdienas notikumiem, dot tiem noskaidrojošu, virzošu, audzinošu nostādni.»[1]

L. Laicena lugu «Kompromiss» pēc pirmās brīvdabas izrādes Rīgas Arodbiedrību centrālbiroja kluba rīkotajos Darba svētkos 1926. gadā aizliedza, jo tanī esot apvainots «draudzīgas valsts» galva — karalis. Vajāja arī citas L. Laicena lugas, piemēram, lugu «Alfa un auto» (1924.), kur tēlota strādnieku cīņa pret kapitālistiem kādā Eiropas zemē.

L. Laicena politiskās aģitācijas dramaturģija dzinusi savā laikā diezgan dziļu vagu. Viņam sekoja jauni autori, kas rakstīja lugas strādnieku kolektīvu izrādēm. Tie nemitīgo represiju dēļ lielākoties rakstīja anonīmi, un lugas netika iespiestas, bet tās nepalika bez atbalss. Vairākas šādas lugas izrādīja Rīgas Arodbiedrību centrālbiroja kluba dramatiskais kolektīvs un citas organizācijas. Šo jauno autoru vidū bija Andrejs Balodis. Neiespiestās lugas nav saglabājušās.

Buržuāziskajā Latvijā visplašāko tautas slāņu nemiers ar

[1] *L. Laicens,* Grāmatas «Vajātais teātris» (1936.) ievads.

kapitālistiskās dzīves īstenību bija tik liels, ka tas izpaudies ne vien revolucionāro rakstnieku daiļradē, bet vairāk vai mazāk atbalsojies arī no revolucionārās kustības tālu, dažkārt pat visai konservatīvu rakstnieku darbos. Latviešu dramaturģijā, neskaitot revolucionāros rakstniekus, pirms 1934. gada kopumā jūtama diezgan spēcīga kritizētāja skaņa. Daži autori lugās uzstājas ar savu kritiku kā morāles sludinātāji, citās lugās kritikai ir skeptiski ironiska nokrāsa, dažviet tanī izpaužas buržuāzisko partiju kņadas izraisīts sašutums utt. Tomēr šai kritikai trūkst tās konsekvences un nesaudzības, kāda ir revolucionārajiem rakstniekiem, kuri pilnīgi noraida kapitālistisko īstenību un ar savu daiļradi grib palīdzēt to revolucionāri pārveidot.

L. Laicena grāmatas «Vajātais teātris» vāks

Annai Brigaderei nebija ne vismazākās vēlēšanās satricināt kapitālistisko iekārtu, bet mantīgo slāņu morālo pagrimumu viņa dažviet ir atsegusi un tiesājusi, piemēram, «Heteras mantojumā» (1924.). Daudz rūgtas smeldzes un ironijas, kas īpatnēji jaucas ar teatrāliem paņēmieniem, ir Jāņa Jaunsudrabiņa «Invalīdā un Ralla» (1934.): veikalu un uzdzīves pasaulē nejauši ierautais nabaga kara invalīds kļūst par rotaļlietu cietsirdīgam bagāto ļaužu untumam. Satīriskā gaismā rādītas buržuāziskās aprindas dažās Jāņa Akuratera komēdijās, piemēram, «Tautas darbiniekos» (1924.) viņš zīmīgi, lai gan pasekli, raksturojis 20. gadu buržuāzijas plēsonīgo un alkatīgo dziņu izmantot labvēlīgo konjunktūru, lai ātrāk iedzīvotos bagātībā, vienalga, kādiem līdzekļiem.

J. Pētersons

Jūlijs Pētersons[1], labi pazīdams latviešu buržuāziju, tās intereses un tikumus, savās komēdijās ar ironisku smīnu šķetina intrigu pavedienu, ar vieglām atjautām piebārstīdams salona tērzētāju sarunu. Raksturīgs Jūlija Pētersona komēdiju paraugs ir «Diplomāti» (1925.), kur sastopamies ar komersantiem, buržuāziskajiem parlamentāriešiem un žurnālistiem. Te atklājas buržuāzisko partiju politikas ciešā saistība ar veikaliem, kuru panākumus sekmē arī viegls flirts un mīlas intrigas. Tāpat tas ir komēdijā «Sieviete ar sešiem prātiem» (1927.).

Dažām Jūlija Pētersona lugām piemīt salonkomēdijas iezīmes. Salonkomēdijas virzienā stipri sliecas vēl viena otra tā laika autora luga, kurās ievīta kāda buržuāzisko salonu intriga, veidots salonu konversācijas

[1] *Jūlijs Pētersons* (1880.—1945.) — vairāk nekā 20 lugu (pārsvarā komēdiju) autors. Sācis ar rakstniecību nodarboties jaunībā, strādādams par mācekli Smiltenes aptiekā. 1906.—1909. gadā klausījies lekcijas Maskavas universitātē. 1912.—1915. gadā bijis satīrisko žurnālu «Dadzis» un «Lietuvēns» redaktors.

Lugas: «*Sekla, pelēkā ikdienība*» (1906.), «*Sastingušās dvēseles*» (1909.), «*Cēlie mērķi*» (1912.), «*Redaktors Podiņš*» (1913.), «*Ideālā sabiedrība*» (1916.), «*Prāta cilvēki*» (1924.), «*Diplomāti*» (1925.), «*Sieviete ar sešiem prātiem*» (1927.), «*Cilvēki, kas bēg paši no sevis*» (1929.), «*Tagad pasaulei jāpārveidojas*» (1930.), «*Pieklīdušais kaķēns*» (1931.), «*Sievietes sirds labirints*» (1932.), «*Plaisas parketā*» (1936.), «*Burvju atslēga*» (1937.), «*Norieta kvēle*» (1939.), «*Trauksme paradizē*» (1943.) u. c. Dažas Pētersona lugas savā laikā daudz izrādītas, «Diplomāti» arī uz latviešu skatuvēm Padomju Savienībā 20. gados.

stils, uzmanība pievērsta attapīgam, raitam dialogam. Tuvināšanās šim buržuāziskās literatūras žanram, kas prasa «labo toni», izvairīšanās no asumiem un satīriskās kritikas mazināja dramaturgu idejisko principialitāti un atmaskojuma spēku.

Ja minētie darbi rāda to jaunā stila pilsētas buržuāziju, kas nostiprinājās Latvijā 20. gados, tad daudzas citas lugas kritiskā gaismā raksturo tā laika lauku dzīvi. Piemēram var minēt 1905. gada revolucionāra un vēlākā emigranta rakstnieka J. Linduļa lugu «Vecais Gaigals» (1926.), kur skarbām līnijām zīmēts budzis — mantrausis un stulbenis, kas gatavs sabradāt pat savu bērnu laimi.

Gadījumos, kad buržuāzisko slāņu dzīvi kritizē konservatīvu uzskatu rakstnieks, viņa kritika, kurai pamatā morāli apsvērumi, bieži vien nav tieša un atklāta, bet ietērpjas aizplīvurotās, neparastās formās. Tā, piemēram, A. Saulietis traģikomēdijā «Nepilnīgais» (1926.) tiesā gruntnieku mantrausību un sīkumainību, bet šis motīvs neizvirzās centrā. Galvenais tēls ir «nepilnīgais» Māris Valks — sirdsskaidrs, talantīgs cilvēks, kas garīgi stāv pāri nepievilcīgajai, trulajai videi. Ar zaudētās mīlas skumjām saistīts Valka pasīvais protests, kas izpaudies, noslēdzoties vientulībā mežā mājā, un beigās uzliesmo, izdarot pašnāvību.

Ulmaņa diktatūras laikā kļuva grūtāk parādīt uz skatuves kritiskā gaismā latviešu buržuāziju. Rakstnieki pārorientējās uz vēsturisko tematiku, humoristiskajiem sadzīves tēlojumiem, psiholoģiskiem konfliktiem u. tml. Erika Ādamsona interesanti iecerētā komēdija «Mālu Ansis» (1938.), kas rādīja maz kulturāla jaunbagātnieka Anša Tirzbanurta tēlu, satīras dēļ modināja tādu nepatiku valdošajā kliķē, ka Nacionālais teātris bija spiests lugu izņemt no repertuāra.

No jaunajiem progresīvajiem autoriem, kas rakstīja par laikmetiskiem tematiem, 30. gados arvien lielāku uzmanību sev pievērsa Vilis Lācis. Pēc tam kad 1934. gadā lielus panākumus uz skatuves guva viņa romāna «Zvejnieka dēls» dramatizējums, Lācis sāka rakstīt lugas. Tanīs sastopamies ar darbā un dzīves vētrās rūdītu cilvēku tēliem, kāds, piemēram, ir jūrnieks Kristaps Kaugurs lugā ar tādu pašu virsrakstu (1936.). Jūrnieku vidē no-

risinās arī lugas «Senču aicinājums» (1935.) un «Bāka uz salas» (1937.) darbība.

30. gados kā talantīgs jaunās paaudzes autors izvirzījās *Mārtiņš Zīverts*[1] — rakstnieks ar labu literāru kultūru, teicamu dramaturģijas specifikas izpratni, rosīgiem mākslinieciskiem meklējumiem. Zīverts pieder pie tiem dramaturgiem, kas visu savu daiļrades enerģiju veltījuši šim vienam literatūras veidam.

M. Zīverts 50. gados

Zīverta lugas kodols dažkārt ir kāda vienkārša doma, kas izvirzīta tezes veidā, ko apliecina lugas norise. Dramas «Cilvēks grib dzīvot» (1939.) varonis nonāk līdz atziņai, ka dzīvība vēl nav dzīve. «Cilvēks grib dzīvot, jā! bet tas nozīmē, ka viņš grib kaut kam derēt, viņš grib darboties un strādāt.» To atzinis, jaunais rakstnieks Moriss, kas, aizgājis no cilvēkiem kalnu vientulībā, atgriežas pilsētā savā darbā. Tik vienkāršs ir šīs lugas saturs, bet Zīverts panāk iespaidu, jo viņš risina darbību dzīvi un saistoši, viņa raksturi ir reljefi, dialogs straujš un atjautīgs.

[1] *Mārtiņš Zīverts* dzimis 1905. gadā, studējis filozofiju Latvijas Universitātē. Sāka rakstīt jau 20. gados, bet sabiedrības uzmanību sev pievērsa ar Nacionālajā teātrī izrādīto lugu *«Nafta»* (1931.). Sekoja *«Kropļi»* (1933.), *«Zelta zeme»* (1933.), *«Galvu augšā!»* (1936.). Lielākus panākumus guva reālistiskā trīscēlienu drama *«Tīreļpurvs»* (1936.), bet sevišķi *«Āksts»* (1938.). Šie darbi apliecināja jau ievērojamu meistarību. «Tīreļpurvā» darbojas tikai trīs personas, tomēr autors pratis starp tām samezglot ļoti spriegu un saistošu darbību. Drīz sekoja jaunas lugas: *«Trakais Juris»* (1939.), *«Cilvēks grib dzīvot»* (1939.), *«Ķīnas vāze»* (1940.), *«Minhauzena precības»* (1941.), *«Nauda»* (1943.), *«Vara»* (1944.) u. c. Lielā Tēvijas kara beigās Zīverts emigrējis.

Dramatisko konfliktu Zīverts prot spraigi samezglot un risināt. Bet konflikta sociālo sakni viņš nemeklē.

Jaunā dzejniece un lugu rakstniece Elīna Zālīte, strādādama ilgākus gadus par Dailes teātra dramaturģi, daudz tulkodama, ieguva lielu pieredzi un labu skolu skatuvisku darbu veidojuma mākslā. Viņas tā laika lugās ir skaidrās raksturlīnijās veidoti tēli, viegls, atjautīgs dialogs, dzidrs, silts humors, zīmīgi dzīves vērojumi, bet bez dziļāka tvēruma, kas atsegtu būtiskākas sociālas parādības. Tādas ir komēdijas «Bīstamais vecums» (1927.), «Maldu Mildas sapņojums» (1931.), «Pirktā laime» (1932.), «Rudens rozes» (1939.).

Šo rakstnieku darbos ir pārsvarā individuālās dzīves problēmas, ko viņi pratuši risināt svaigi, iejutīgi, labā mākslinieciskā tehnikā.

Atšķirībā no revolucionārajiem rakstniekiem (A. Upīša u. c.) lielākā daļa 20.—30. gadu autoru, atsedzot sabiedriskās pretrunas, dara to ne visai dziļi, pie tam bieži nepareizi meklēdami konfliktu saknes. Tā, piemēram, progresīvi noskaņotā Elīna Zālīte, pakļaudamās dažādiem pretrunīgu uzskatu strāvojumiem, nav pratusi izsargāties no reakcionārās rasu teorijas ietekmes, pauzdama «tīro asiņu» ideju dramā «Svešās asinis» (1935.): jaunekļa nenosvērtais, saplosītais raksturs, kas izraisa lugas konfliktu, skaidrots ar to, ka viņā «cīnās dažādas asinis».

Kļūmīgi konfliktu saknes meklējumi vērojami lugās, kurās, atspoguļojot lauku dzīvi, skarti jautājumi par pretstatu starp laukiem un pilsētu. Šādu lugu 20.—30. gados ir daudz, bet pa lielākai daļai tanīs sniegts vienkāršots un pat aplams problēmas apgaismojums, pārceļot to morālā plāksnē: pilsēta ir dīkdienības un izlaidības perēklis, pilsētnieki zaudējuši darba tikumu, tiecas tikai pēc vieglas dzīves; morālās vērtības glabājas laukos. Pat buržuāziskā kritika sāka pukoties par šādu naivu trafaretu, kad rakstnieki, nerūpēdamies ne par dzīves, ne par mākslas patiesību, «tēlo lauciniekus — visa laba ietvērumus un pilsētniekus — nejaucēnus».[1]

[1] «Daugavas gada grāmata», 1932., 148. lpp.

Dažkārt šādas lugas izskan kā aicinājums pilsētniekiem doties uz laukiem un atrast tur veselīgu pamatu laimīgai dzīvei. Tādā gadījumā lauku dzīve parasti tēlota idiliski.

Īpaši izplatīta šāda tendence bija Ulmaņa diktatūras gados, kad valdība sekmēja lauku dzīves slavinājumus un Lauksaimniecības kamera rīkoja lugu konkursus un piešķīra godalgas rakstniekiem. Tais gados «godalgoja veselu baru diletantu, lai tie lugās, pastāstos un romānos slavina lauku dzīves un klaušu darba jaukumus pie lielajiem lauku gruntniekiem, nozaimo pilsētniekus, it sevišķi pilsētas strādniecību».[1]

Raksturīgs to gadu oficiāli atbalstītās dramaturģijas paraugs ir Līgotņu Jēkaba luga «Bierantos» (1936.). Tā aplūko lauku dzīves jautājumus no saimnieku interešu viedokļa. Bierantos pastāv nevainojama saticība saimnieku un gājēju starpā. Meitas pateicas labajai saimniekmātei, bet puiši saka par saimnieka pārticību: «Mums neskauž — zinām, kad ir saimniekam, netrūks arī kalpam.» Lugas beigās Bierantu saimnieki aplaimo ideālu, kuplu kalpu ģimeni, kas ar savu bērnu pulku viena pati piepilda jauno kalpu māju. Beigu cēlienā netrūkst pat pateicības Ulmanim un ziedu laiku novēlējuma buržuāziskajai Latvijai. Pieķeršanās tēvu sētai un zemei rādīta kā svēta lieta, bet par pilsētu dots visļaunākais novērtējums.

Pa šādu gultni virzījās buržuāziskās dramaturģijas diezgan plašā, bet seklā straume fašistiskās diktatūras periodā. Tā bija konjunktūras literatūra bez paliekamas vērtības.

Turpretim revolucionāro un demokratisko rakstnieku daiļradē 20.—30. gados veidojās tradīcijas, kuras kā mantojumu pārņem latviešu padomju literatūra.

*

Samērā lielu vietu tā laika dramaturģijā ieņem vēsturiskās lugas. Tās rakstītas lielai skatuvei, ievedot masu skatus, paredzot bagātu dekoratīvo ietērpu un krāsainus senlaiku kostīmus. Lielāko teātru interese par dramatiskiem sacerējumiem, kas dotu iespēju veidot ārēji pievilcīgu, daudzkrāsainu un skanīgu insce-

[1] *A. Upīts,* Oktobra revolūcija un latviešu literatūra, «Cīņa», 1940., 132.

nējumu, sekmēja tādu lugu rašanos. Prāvais lugu daudzums par pagātni, īpaši par senākajiem gadsimtiem, ir raksturīga parādība šā perioda dramaturģijā.

Vairums šo lugu neparāda pagātni reālistiskā tvērumā. Tāda ir jau pati pirmā un reizē arī viena no raksturīgākajām 20. gadu vēsturiskajām lugām — Jāņa Akuratera traģēdija «Viesturs» (1920.). Tā ir nacionālas jūsmas, patosa un liriskas smeldzes piestrāvota romantiska fantāzija par senatni, varoņteika dramas formā.

Līdzīgā garā romantizējot un piepildot ar «nacionālistiskā patriotisma» (A. Upīša apzīmējums) patosu, latviešu pagātnes temati risināti ne vienā vien lugā. Daža rakstnieka fantāzija aizklīdusi tālu, meklējot vaļu neierobežotai izdomai. Tā buržuāziskais rakstnieks Jānis Veselis «āriešu traģēdijā» «Jumis» (1931.) pievēršas izfantazētai sirmai senatnei «senču tautas — āriešu pirmdzimtenē», tēlo «āriešu pirmtautas» virsaiti Vivasvatu un tā dēlu Jumi, kas, kritis kaujas laukā, atdzimst kā dievs.

Par īpaši labvēlīgu augsni nacionālistiskā patriotisma dramaturģijai ar vēstures tematiku kļuva fašistiskās diktatūras režīms, kad oficiālās iestādes sekmēja tamlīdzīgu lugu rakstīšanu un ieviešanu repertuārā (A. Grīna u. c. lugas).

Nelegālajā revolucionāro rakstnieku žurnālā «Fronte» Fr. Rokpelnis 1935. gadā rakstīja:

«Visām fašismā sirgstošām tautām raksturīgākā parādība kultūras dzīvē ir tā, ka šo tautu legālā rakstniecība zaudējusi skatu nākotnē, bet, iegrimusi arķīvu putekļos, neapnikusi rakņājas pa tautas «slaveno pagātni» un varonības laikiem. Pie tam slēdziens allaž tāds, ka šī «slavenā pagātne» dod tiesības arī šodien sevi izsludināt par valdošo cilti, dod tiesības šīsdienas salmu vadoņiem sevi skaitīt gan par Vītauta Dižā, gan Nameja un Viestura tiešiem mantiniekiem... Tā vien liekas, ka latviešu zinātniekiem un rakstniekiem pašreiz vienīgais uzdevums ir pēc iespējas dziļāk ierakties vēstures putekļos; tās ir tik neparastas ilgas pēc kapiem, ka tiešām no sirds jāvēlas, kaut jel viņus drīzāk uz turieni aizvizinātu.»[1]

[1] «Fronte», 1935., 5., 7.—9. lpp.

Ne mazums 20.—30. gadu lugās attēlots feodālisma laiks Latvijā. Tanīs autori, meklēdami pagātnes krāsainību, daudzkārt par spīti vēsturiskajai patiesībai poetizējuši feodālos apstākļus. Sevišķi dramaturgu uzmanību piesaistījuši divi temati: hercogu laika Kurzeme un viduslaiku Rīga. Vairākās buržuāzisko autoru lugās tēloti hercogs Jēkabs un Bīrons un viņu galminieki, vijot ap tiem kādu anekdotisku sižetu un dodot iespēju teātrim krāsaini sasaistīt baroka un rokoko stila motīvus ar Latvijas dzīves materiālu (J. Grīna «Kaļostro Jelgavā», 1933. u. c.).

Idealizējot feodālos dižkungus, hercogs Ernests Bīrons pat kļūst par latviešu patriotu, kas izsaucas: «Gaišāk par sauli jāmirdz mūsu tautas liktenim!» (V. Zonberga «Jelgavas pils cēlējs», 1937.).

Buržuāziskās Latvijas laikā sacerētas vairākas romantiskas lugas par senās Rīgas dzīvi. Raksturīgs paraugs ir Mārtiņa Zīverta «Trakais Juris» (1939.). Darbība norisinās 15. gs. beigās, kad Rīgas pilsēta karo ar Livonijas ordeni. Latvietis Juris Velliņš, saukts «trakais Juris», melngalvju virsnieks, vada Rīgas karapulku un sakauj ordeni. Viduslaiku Rīga M. Zīverta lugā ir it kā īpatnēja demokratiska republika ar patriarhālām ieražām. Tautas sanāksme tanī var atcelt pilsētas vadītājus un izvēlēt citus. Latviešiem pilsētas dzīvē ir liela loma. Daudzi no tiem ir melngalvju organizācijas locekļi, bagāti tirgoņi, kuģu un precēm pārpildītu noliktavu īpašnieki, tālu zemju braucēji. Tāds ir Juris — tirgonis un drosmīgs karotājs, karavīrs un pārgalvnieks, asprātis un kvēls mīlētājs. Raitās trohajiskās vārsmās uzrakstītais «Trakais Juris» nav reālistiska vēstures luga. Tā ir rakstnieka iztēlē dzimusi krāsaina aina, jauna teiksma par seno Rīgu, kur savijas Vastlāvja dzīru atjautas ar mīlas maldiem un batāliju ainām. Līdzīgas fantāzijas par vēstures temu raksturīgas 20.—30. gadu dramaturģijai.

Lugās, kas tēloja tautas grūto dzīvi feodālisma apstākļos, valdīja vecs trafarets. Par kādu šāda tipa lugu (A. Laiviņa «Jūras gaigaliņa», 1925.) Andrejs Upīts rakstīja: «Tā nav dziļākas vēsturiskas izziņas un mākslinieciskas fantāzijas veidota vēsturiska viela, bet pagalam paviršs vēstures trafarets. Vienā

pusē bezgala izvirtuši, visu pekles nebūtību apsēsti Moku muižu īpašnieki ar saviem paklausīgajiem dienderiem, otrā — bezgala strādīgā, eņģeļu tikumiem apbalvotā latviešu tauta. Par kaut kādām nopietnākām sociālo attiecību studijām, raksturu tēlojumiem un psiholoģiskiem pamatjautājumiem še, protams, nevar runāt. Bet par to atkal vissentimentālākās un salkanākās romantikas te pārpārim.»[1]

Bez šādas salkanības ir Kārļa Zariņa luga «Randenes Barbara» (1932.), kas aizved drūmajās Livonijas bruņinieku akmens pilīs 16. gadsimtā. Tur valda mežonīgas tradīcijas, nežēlīga cietsirdība un lopiska izlaidība. Maiguma šie krustnešu pēcteči nepazīst. Traģisks ir jaunās muižnieces Barbaras liktenis, kad viņa iemīlējusi nemuižnieku — pils sekretāru, kas šurp atbēdzis no Šveices, kur piedalījies zemnieku karā. Barbaru viņas pašas brālis tiesā un nogalina.

Pretstatā buržuāziskajiem autoriem, kas pievērsušies vēstures sižetiem nacionālistisku ideju vadīti, Andreju Upīti interesē vispirmām kārtām revolucionāro cīņu vēsture. Lugā «1905» viņš rāda Latvijas laukus pirmās Krievijas revolūcijas liesmās. Traģēdijā «Mirabo» (1926.) risinās franču buržuāziskās revolūcijas notikumi. Traģēdija «Žanna d'Arka» (1930.) tēlo franču tautas atbrīvošanās karu, svešzemju iebrucēju padzīšanu. Lielās vēstures norises Andrejs Upīts izpratis vēsturiskā materiālisma atziņu gaismā. Saskaņā ar šīm atziņām viņš, piemēram, risinājis masu un vadoņu attieksmju problēmu, rādīdams tautas masu izšķirīgo lomu vēstures gaitā. Andreja Upīša reālistiskās lugas, kas sakņojās materiālistiskā īstenības izpratnē, buržuāziskajā Latvijā kļuva par ievērojamu pretspēku tai literatūrai, kas propagandēja ideālistisku pieeju sabiedrības attīstības problēmām.

Cīnīdamies pret buržuāziskās literatūras tendencēm, Andrejs Upīts cīnījies arī pret pagātnes romantizēšanu, pret ideālistisku vēstures izpratni. Viņš pats nesacer krāsām bagātas patvaļīgas fantāzijas par pagātni vai anekdotiskus sižetus vēsturiskā ietērpā,

[1] *Andrejs Upīts,* Patriotiskā drama (1925.), Kopoti raksti, 17. sēj., 1951., 256.—257. lpp.

bet kā īstu reālistu viņu vada dzīves īstenības dziļākās izziņas alkas. Andrejs Upīts iedziļinās vēstures notikumos, lai saskatītu sabiedriskās attīstības dzinējspēkus un lai tos atklātu lasītājam un skatītājam. Viņa vēsturiskajās lugās ieguldīts pētnieka un domātāja darbs, kas ar lielu mākslinieciskū talantu pārkausēts skaudri reālistiskos tēlos un ainās.

Darbaļaužu masu atbrīvošanās cīņu vēsturei un revolucionārajām tradīcijām veltītas arī dažas Leona Paegles lugas. Žanra ziņā īpašu vietu to vidū ieņem «Gadsimtu sejas» — luga, kas rakstīta brīvdabas izrādēm ar lielu dalībnieku skaitu. Tā tēlo tautas masu apspiestību un cīņu dažādos vēstures periodos. «Gadsimtu sejas» izrādītas 20. gados Rīgā un Liepājā strādnieku organizāciju masu sarīkojumos.

Rainis buržuāziskajā Latvijā publicēja savu nepabeigto vēsturisko traģēdiju «Kajs Grakhs» (1922.).

Lielai skatuvei rakstīta Aspazijas Senhelādes drama «Aspazija», kuru izrādīja Nacionālais teātris 1923. gadā monumentālā stilā veidotā inscenējumā. Dzejniece paver plašas un daudzkrāsainas Perikla laika Atēnu dzīves ainas — tautas sapulci, svinības utt. Visu apvieno caurvīta ideja par sievietes lomu kultūras veidošanā. Tradicionālajā klasiskās dramas piecpēdu jambā rakstītajai lugai, kas veidota ar dzejisku iejūsmu un drošu meistarību, raksturīga idealizēta vēsturisko notikumu uztvere, balstoties zināmā mērā uz vācu 19. gadsimta rakstnieka R. Hamerlinga romānu «Aspazija», ko dzejniece savā laikā tulkojusi «Mājas Viesa Mēnešrakstam».

20.—30. gados parādījās vēl vairākas lugas par citu tautu slavenu cilvēku likteņiem. Vislielākos panākumus no tām guvusi Mārtiņa Zīverta luga «Āksts» (1938.), kuras varonis ir V. Šekspīrs. Viņš parādīts konfliktā ar valdošo Anglijas sabiedrību, kas pazemo mākslinieku, jo tas nepieder pie šīs sabiedrības. Mākslinieks stājas cīņā par cilvēka cieņu pret tās noniecinātājiem. Rūgtums un smeldze, kas skan Šekspīra un galma āksta Džiga runā, fašistiskās diktatūras gados, kad luga parādījās, rada atbalsi skatītājos. Kā šai lugā maska dod iespēju aktierim un ākstam pateikt to patiesību, ko Šekspīra laika Anglijā atklāti

teikt nav atļauts, tā pagātnes viela kļuva latviešu rakstniekam par līdzekli nozīmīgu laikmetīgu ideju izpausmei.

No krievu tautas pagātnes ņēma vielu Jānis Grots savām lugām «Steņka Razins» (1932.) un «Puškins» (1937.).

*

Redzama vieta 20.—30. gadu dramaturģijā pieder lugām, kurās izmantota folkloras viela. Tādas ir Rainim, L. Paeglem, A. Brigaderei, Aspazijai un vairākiem citiem autoriem.

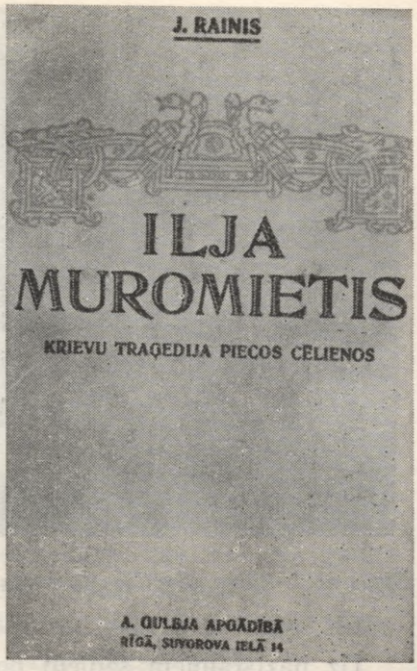

J. Raiņa traģēdijas «Iļja Muromietis» vāks

J. Rainis visvairāk ierosmju saviem dramatiskajiem darbiem arvien smēlies tautas daiļradē. Tautas likteņi, tās ilgas, centieni, cīņa par tautas brīvību un laimi ir Raiņa lugu pamatmeti, kuru iemiesojumam kalpo tradicionālie folkloras motīvi, tēli un izteiksmes līdzekļi. Tautas daiļradē smelto vielu dzejnieks piesātina ar dziļām idejām.

Buržuāziskās Latvijas laikā J. Rainis pabeidza savu jau sen aizsākto traģēdiju par krievu biļinu varoni «Iļja Muromietis» (1922.). Ar kvēlo tautas mīlestību, naidu pret vienkāršo cilvēku apspiedējiem, dedzīgo cīņas garu, pašaizliedzību, straujo raksturu un pirmatnējo spēku Iļja ir viens no raksturīgākajiem Raiņa varoņtēliem. Tas iziet cīņā, lai atbrīvotu tautu no ciešanām un iznīcinātu pašu «gala ļaunumu». Laikā, kad valdošā šķira apkaroja latviešu un krievu kultūras sakarus, Raiņa «Iļja Muromietis» apliecināja visdziļāko krievu demokratiskās kultūras tradīciju cieņu. Reakcionārā kritika uztvēra lugu naidīgi, saskatīja tanī «lieliniecisku ideju» un «aziātisma sludināšanu».

Skats no J. Raiņa «Spēlēju, dancoju» 1. cēliena Nacionālajā teātrī 1921. gadā

Uz pazīstamiem seniem nostāstiem dibinās Raiņa traģēdija «Mīla stiprāka par nāvi» (1927.). Dzejnieks senlaicīgas leģendas toņos pauž humānisma ideju un cildina mīlas morālo spēku. Sirdsskaidrā meitene Maija, vienkāršās tautas labāko morālo īpašību glabātāja, sabangotā, brutālas varmācības piesātinātā laikmetā, ziedodama sevi, izcīna cīņu par ticību cilvēcībai.

20. gados sarakstītas arī divas Raiņa pasaku lugas bērniem «Mušu ķēniņš» (1922.) un «Suns un kaķe» (1928.), kurās bagātīgi izmantoti folkloras motīvi.

Folklorā sakņotajās Raiņa lugās arvien skan sociāli motīvi un dzīves parādības vērtētas no tautas masu interešu viedokļa.

Starp citiem rakstniekiem, kas savas lugas sacerējuši, balstīdamies uz folkloru, Rainim garā un izteiksmē radniecīgākais ir Leons Paegle. Sava mūža pēdējos gados viņš sarakstījis pasaku lugu bērniem «Runga, iz maisa!» un alegorisko pasaku «Uguns putns», kurās ieveidoti spilgti sociālo pretišķību motīvi.

Citāds raksturs ir Annas Brigaderes populārajām pasaku lugām «Maija un Paija» (1922.) un «Lolitas brīnumputns»

(1927.), kurās nepaceļas sociālo pretišķību motīvi, bet visa kodols ir morāles idejas. Šo lugu pozitīvie tēli iemieso tautasdziesmās un pasakās cildinātos tikumus: krietnumu, darba mīlestību, sirds siltumu utt. Skaidra un vienkārša darbības gaita, labi izveidotie galvenie tēli, viegla valoda ar folkloras intonācijām sekmēja A. Brigaderes pasaku lugu panākumus uz profesionālajām un skolu skatuvēm.

Teiksmains saturs ir arī pēdējām Annas Brigaderes lugām «Pastari» (1931.) un «Karaliene Jāna» (1932.). Savu ideālistisko uzskatu garā rakstniece tanīs runā par tautas un valsts likteņiem: augšupeju un laimi viņa sagaida no morāles atdzimšanas. Līdz ar ideālistisko skatījumu lugās ienākušas noskaņas, kas svešas tautas daiļrades pamatiem. «Pastaros» rakstniece sludina savu reakcionārajā filozofijā smelto uzskatu, ka sāpes ir «pamats visam».

No citiem pazīstamākajiem rakstniekiem, kas 20.—30. gados izmantojuši lugām folkloras vielu, jāmin Aspazija («Zalša līgava», 1928.), J. Akuraters («Šis un tas, it nekas», 1920., «Sidraba birze», 1924.), Zeltmatis («Arājdēls», 1924.).

Šai žanrā turpinājās tās tradīcijas, ko nodibinājuši ar savām pirmajām pasaku un teiku lugām Rainis un Brigadere. Žanra specifika jūtami modificējas atkarībā no rakstnieku idejiski māksliniecisķās nostājas un estētiskajiem principiem. Teiksmains ir tiklab «Iļja Muromietis», kā «Pastari», bet idejiskā ievirze ir pavisam atšķirīga un reizē ar to arī stipri citāds ir mākslinieciskais veidojums, stilistiskā nokrāsa, poētiskā intonācija. Brigaderes lugai nepiemīt tādas varoņtraģēdijas iezīmes kā Raiņa «Iļjam Muromietim».

Tādas pašas dziļas atšķirības vērojamas lugās, kurās izmantotas leģendas, īpaši bībeles sižeti. Tādu lugu apskatāmā perioda dramaturģijā ir diezgan daudz: Klitijas «Sulamīte» (1921.), A. Andersona «Ķēniņš Dāvids» (1923.), Saulieša «Ķēniņš Zauls» (1929.), Aspazijas «Boass un Rute» (1925.) u. c. Spilgtākais piemērs latviešu dramaturģijā, kā bībeles sižets izmantots progresīvu ideju paušanai, ir Raiņa «Jāzeps un viņa brāļi». Turpretī, piemēram, J. Akuratera mistērijā «Aptumšošanās» (1922.)

leģendu viela kalpojusi reakcionāru ideju izpausmei. Šajā lugā, kas vērsta pret revolucionāro kustību, autors pauž uzskatu, ka revolūcija ir sātana rīkots «karnevāls», ko tas izraisa sev par prieku, pamodinādams cilvēkos asinskārus instinktus.

Aplūkojot ikvienu žanru un tematisko grupu 20.—30. gadu dramaturģijā, nākas konstatēt lielas idejiski māksliniecisk as atšķirības, pat pilnīgi pretējas parādības. Pamats šīm pretišķībām ir dziļās sabiedriski politiskās pretrunas asas šķiru cīņas periodā.

LITERATŪRA

Cīņa par padomju varu Latvijā, Rīgā, 1955.

«Cīņa», Piecdesmitai gadadienai kopš pirmā numura iznākšanas, Rīgā, 1954.

A. Drīzulis, Cīņā par brīvību, Rīgā, 1956.

B. Hiršfelds, Latvijas saeimas strādnieku-zemnieku frakcija, Rīgā, 1958.

Latvijas PSR vēsture. Saīsināts kurss, Rīgā, 1956.

Latvijas komunistiskās partijas trīsdesmit gadi, Maskavā, 1935.

Par brīvi un dzīvi, Rīgā, I d. — 1956., II d. — 1957.

A. Rudevics, Meņševisma bankrots Latvijā, Rīgā, 1957.

J. Šteimanis, Latvijas Komunistiskā partija cīņā par strādnieku šķiras vairākumu (1920.—1940. g.), Rīgā, 1957.

J. Dombrovskis, Latvju mākslas vēsture, Rīgā, 1935.

Ģ. Eliass un A. Pupa, Latvijas PSR Mākslas Akadēmijas 20 gadi, Rīgā, 1941.

Ernests Kālis, Rīgā, 1957.

O. Grāvītis, Latviešu komponistu biografijas, Rīgā, 1956.

J. Jurovskis, Tas bija strādnieku teātris, «Literatūra un Māksla», 1958., 7.

K. Kundziņš, Latviešu teātra repertuārs līdz 1940. gadam, 2. izd., Rīgā, 1955.

Latvijas PSR Valsts Mākslas Akadēmija, XXX gadi, Rīgā, 1949.

Latviešu literatūras vēsture, II daļa. Mācības grāmata vidusskolām, Rīgā, 1958.

Latviešu mūzika, Rīgā, 1958.

Latviešu tēlotāja māksla 1956., Rīgā, 1957.

S. Levitāns, Piezīmes par komunistiskās preses pagrīdes izdevumiem Latvijā no 1919. gada līdz 1940. gadam (Latvijas Valsts Universitāte. Zinātniskie raksti, Rīgā, 1957.).

R. Pelše, Latviešu un krievu kultūras sakari, Rīgā, 1951.

J. Raiņa daiļrade, Rīgā, 1954.

A. Vilsons, Latviešu progresīvā un revolucionārā lirika buržuāziskās diktatūras periodā (Latvijas PSR Zinātņu akadēmija. Valodas un literatūras institūta raksti, I, Rīgā, 1952.).

A. Upīts, Kopoti raksti, 17. sēj., 1951.

A. Upīts, Latviešu literatūra pēdējā brīdī, «Cīņa», 1941., 1.

A. Upīts, Pēdējo sešu gadu bilance latvju kultūras un mākslas dzīvē, «Cīņa», 1940., 100., 108., 111., 118.

A. Upīts, Reālisms literatūrā, Rīgā, 1951.

Очерк истории латышской советской литературы, Рига 1957.

CETURTĀ DAĻA

REVOLUCIONĀRIE 20.—30. GADU RAKSTNIEKI

SALKONIS ○ LINARDS LAICENS ○ JĀNIS STRAUJĀNS ○ SIMANIS BERĢIS ○ ERNESTS EFERTS-KLUSAIS ○ LEONS PAEGLE ○ ASTRA ○ AUGUSTS ARĀJS-BĒRCE ○ KONRĀDS JOKUMS ○ ROBERTS EIDEMANIS ○ KĀRLIS PELĒKAIS ○ ALVILS CEPLIS ○ OSKARS RIHTERS ○ ARTURS KADIĶIS-GROZNIJS

ŠALKONIS

(1882.—1957.)

Ar pseidonīmu *Šalkonis* savus dzejoļus parakstīja profesionālais revolucionārs, Komunistiskās partijas darbinieks Kristaps Dīriķis. Viņš ir viens no tiem latviešu rakstniekiem, kas piedalījās padomju varas izcīņā un pilsoņu karā un pēc tam palika dzīvot Padomju Savienībā.

Dzīve un daiļrades ceļš

Šalkonis dzimis mūrnieka sīkzemnieka ģimenē 1882. gada 23. (v. st. 10.) oktobrī, bijušā Svētes pagasta[1] Stūrīšos. Pamatskolu beidz Svētē, nabadzības dēļ vairāk nevar iet skolā. Viņš paliek pie tēva, strādā lauku darbus un iet uz būvēm pelnīties. Vispusīgas zināšanas ieguvis pašmācības ceļā. Daudzās izlasītās grāmatas, tēva sakrātie vecie «Pēterburgas Avīžu» numuri un Māteru Jura «Tiesu Vēstnesis» rada Šalkonim interesi par rakstniecību. Dzīve ieaudzina viņam naidu pret ekspluatāciju. Jaunās strāvas laiks veicina Šalkoņa progresīvo centienu veidošanos. Daži jaunstrāvnieki — Dīriķu ģimenes radi un paziņas, ciemojoties Šalkoņa vecāku mājās, ar nākošā dzejnieka reliģiozo māti strīdas par ticības jautājumiem. Šie strīdi izraisa Šalkonī brīvdomīgus ieskatus.

Ap 1896. gadu Šalkonis uzraksta savus pirmos dzejoļus, Jelgavas «Latviešu Avīzēm» un citiem laikrakstiem sāk iesūtīt korespondences. Tanīs apkarota žūpība, kritizētas dažādas nekārtības Svētes pagasta dzīvē. Viņa agrīnajos dzejoļos, kas nekur nav publicēti, izteikts nemiers ar kapitālistiskās dzīves netaisnībām.

---

[1] Tagadējā Jelgavas rajonā.

1899. gadā Šalkonis Rīgā pabeidz grāmatvedības kursus un no 1901. gada strādā kādā akcīzes valdes kancelejā Jelgavā. Daži viņa darbabiedri ir sociāldemokrati. Tie iepazīstina topošo dzejnieku ar nelegālām marksistiskām grāmatām un brošūrām, kas atstāj uz viņu dziļu iespaidu. 1904. gadā viņu uzņem Latviešu Sociāldemokratiskajā strādnieku partijā. Jelgavā 1905. gada revolūcijas priekšvakarā sākas Šalkoņa revolucionārā darbība.

Līdz ar marksistiskās ideoloģijas iepazīšanu Šalkoņa dzejas saturs kļūst kaujinieciska un revolucionārs. Par to liecina 1905. gada revolūcijas periodā sarakstītie dzejoļi «Turp», «Nāc līdzi», «Nost», «Negaiss», «Meža brālim» u. c.[1] Tos autors nolasa saviem cīņu biedriem, mudinot uz revolucionāru darbību.

1905. gada sākumā Šalkonis partijas uzdevumā Svētes pagastā organizē nelegālus pulciņus. Svētē un tās apkārtnē 1905. gadā tiek nodibināts revolucionārs centrs «Tautas balss». Kā šī centra pārstāvi jaunekli ievēlē Latviešu Sociāldemokratiskās strādnieku partijas Jelgavas komitejā. Jelgavā un tās tuvumā tajā laikā darbojās vairāki jauni, dedzīgi latviešu revolucionāri — Augusts Arājs-Bērce, Jēkabs Dubelšteins, Roberts Pelše un citi. Šalkonis tuvu sadraudzējas ar Jēkabu Dubelšteinu un Robertu Pelši. Topošais dzejnieks piedalās Svētes pagasta tautas milicijas organizēšanā, konfiscē turienes kontrrevolucionāru ieročus, vāc naudu pagasta nespējnieku apgādei un veic daudzus citus partijas uzdevumus. Šalkoņa istabā Jelgavā atrodas konfiscēto ieroču glabātava. Viņš ir arī viens no Jelgavas apkārtnes laukstrādnieku vasaras streika organizētājiem, piedalās demonstrācijās Zaļās muižas baznīcā un citur, runā mītiņos un sanāksmēs.

Kad sāk trakot soda ekspedīcijas, Šalkonis spiests slapstīties. 1906. gada sākumā Jelgavā viņu arestē, bet drīz pierādījumu trūkuma dēļ atbrīvo. Arvien dziļāk viņš iesaistās partijas darbā.

1907. gada augustā Jelgavas propagandistu sapulces laikā

---

[1] Nepublicētie dzejoļi glabājas dzejnieces Astras arhīvā Maskavā. Daži minēto dzejoļu panti pirmo reizi iespiesti «Karogā» 1955. gada 5. nr. *M. Kalves* rakstā «Dzejnieks Šalkonis».

Šalkonis, Dubelšteins un vairāki citi biedri, provokatora nodoti, krīt cariskās žandarmērijas nagos. Dzejnieku iesloga Jelgavas cietumā, bet Dubelšteinu zvēriski sakropļo un nošauj. Sava biedra piemiņai Šalkonis «Cīņas» 100. numurā ar pseidonīmu Ērkšķis publicē dzejoli «Klāt pēdējs rīts». Tas ir viņa pirmais iespiestais darbs.

Kopā ar citiem ieslodzītajiem revolucionāriem Šalkonis izdod ar roku rakstītu nelielu žurnālu «Cietumnieka Šķēps» un rediģē to. Jelgavas politisko cietumnieku vidū žurnāls lielā mērā palīdzēja uzturēt cīņas sparu. «Cietumnieka Šķēpā» līdz ar satīriskām pret administrāciju vērstām karikatūrām ievietoti Šalkoņa dzejoļi «Cara kalpiem», «Cietuma priekšniekam», «Cietumnieka dziesma», «Vaņģībā» un citi, kas sarakstīti ieslodzījuma laikā. Šie ar pseidonīmu Ērkšķis parakstītie dzejoļi pauž nelokāma cīnītāja domas un jūtas. Cara kalpus dzejnieks dēvē par suņiem un izsaka pārliecību:

Tauta tiesās, tiesās ļauno varu —
Tiesās, bendes, visu jūsu baru!

Daži Jelgavas cietumā rakstītie Šalkoņa dzejoļi ir satīra par cara ierēdņiem — zagļiem.

1908. gadā Šalkonis pret ķīlu tiek atbrīvots no cietuma. Paklausot partijas ieteikumam, viņš aizbrauc uz Krievijas iekšieni — vispirms uz Kalugu, pēc tam uz Besarābiju. Atgriezies Latvijā, kādu laiku strādā tēva mājās.

1910. gadā Šalkonis sāk strādāt par grāmatvedi Rīgā. Tai pašā gadā Pēterburgā izdod viņa pirmo dzejoļu krājumu «Pirmie asni». Par šo grāmatu Andrejs Upīts 1910. gadā žurnālā «Izglītība» raksta: «Šalkonis «Pirmos asnos» reprezentējas kā darba un strādnieku dzejnieks. Kaut nebijis tikai tik pārāk vispārīgs, teorētiski sauss un programatisks! Un kaut proletāriskā dzejā nepinis tik daudz apdilušu tautiski romantisku «dzidru rasu» un «liepu smaržu»! Taču gluži bez dzīvības spēka, bez īpatnējas attīstības spējām šie «pirmie asni» neliekas.»[1]

[1] «Izglītība», 1910., 6. nr. rakstā «Latviešu rakstniecība».

Pirmā imperiālistiskā kara priekšvakarā Šalkoņa literārā darbība ir rosīga. Viņa dzejoļi tiek publicēti laikrakstos «Jaunā Dienas Lapa», «Jaunais Laiks», «Jaunais Vārds», «Dzīves Balss», «Dzīves Spēks» u. c. Šalkonis vingrinās arī prozā, uzraksta un publicē nedaudzus stāstiņus par strādnieku dzīvi. Šie stāstiņi mākslinieciski vāji.

No 1911. līdz 1913. gadam resp. visā Rīgas Strādnieku kultūras biedrības[1] pastāvēšanas laikā Šalkonis ir tās priekšnieks; viņš daudz rūpējas par proletariāta kultūras līmeņa celšanu.

Kopā ar revolucionāro dzejnieci Astru, rakstnieku Ezerieti un citiem Šalkonis darbojas biedrībā «Ideja». Viņš ir «Idejas» kasieris un valdes loceklis. Šalkonis daudz interesējas par teātri, ir Latvijas Skatuves biedrības padomes loceklis. Strādnieku sarīkojumos viņš deklamē savu iemīļoto dzejnieku Veidenbauma un Raiņa dzejas.

Pēc Rīgas Strādnieku kultūras biedrības un «Idejas» slēgšanas represijas pret Šalkoni pastiprinās, viņam draud arests. 1915. gadā dzejnieks pāriet dzīvot uz Vitebsku, kur turpina revolucionāro darbību. Februāra un Oktobra revolūcijas laikā viņš ir viens no vadošajiem turienes partijas organizācijas darbiniekiem.

1917.—1920. gadā Šalkonis uzraksta vairākus dzejoļus, kuros aizstāv jauno padomju dzīvi. Šajā laikā Šalkonis un viņa sieva Astra rosīgi darbojas rakstniecībā.

1918. gadā Šalkonis strādā atbildīgu partijas darbu Orlas guberņā, ir Latviešu nacionālo lietu komisārs Orlā. Deņikina uzbrukuma laikā viņš ar ieročiem rokā cīnās pret kontrrevolucionāriem. Arī visniknāko cīņu gados Šalkonis mēģina atlicināt brīvu brīdi literatūrai. Uz to viņu savās vēstulēs mudina E. Eferts-Klusais, aicinot Šalkoni un Astru par līdzstrādniekiem jaunās latviešu padomju preses izdevumos. Pēc padomju varas nodibināšanas Šalkoņa dzejoļi tiek publicēti žurnālā «Darba

[1] Rīgas Strādnieku kultūras biedrība bija organizācija, par kuras biedriem bija ap 50 arodbiedrību un citu strādnieku biedrību. Tās mērķos ietilpa strādniecības mākslas veicināšana un strādnieku apziņīguma audzināšana. Šalkonis darbojās biedrībā partijas uzdevumā.

Rīts», latviešu padomju autoru kopīgajā dzejoļu krājumā «Sarkanie pavedieni», žurnālā «Celtne», laikrakstos «Komunists», «Krievijas Cīņa» u. c. Viņš raksta krievu presē par partijas dzīvi un ideoloģisko darbu.

1921. gadā Maskavā iznāk Šalkoņa otrais dzejoļu krājums *«Darbs, cīņa, uzvara»*. Pēc tam viņa literārā darbība līdz Lielā Tēvijas kara laikam gandrīz pilnīgi pārtrūkst.

20. un 30. gados Šalkonis strādā atbildīgu partijas darbu Orlā, Vladimirā, Ivanovā, Simferopolē un Maskavā. Viņš neatlaidīgi cīnās pret trockistiem. No 1926. līdz 1934. gadam viņš ir VK(b)P Centrālās kontroles komisijas loceklis.

Šalkonis 20. gadu sākumā

1939. gadā, veselībai strauji pasliktinoties, Šalkonis aiziet pensijā. Lielā Tēvijas kara laikā viņš atkal ķeras pie spalvas un uzraksta virkni antifašistisku dzejoļu. Pēc Tēvijas kara Šalkonis uzraksta divas lugas[1] — *«Stiprā cilts»* un *«Draudzīgā saime»*. 1949. un 1950. gadā Šalkonis kopā ar Astru pārstrādā Astras 1922. gadā Maskavā publicēto lugu «Uz robežas». Pārstrādātajai lugai, kurā attēlota padomju dzīve 1919. gadā, autori dod nosaukumu «Ar darba tautu». 1950. gadā Rīgā iznāk Šalkoņa *«Dzejas»*. Šalkonis mūža pēdējos gados gatavoja savu ceturto dzejoļu krājumu — «Dienu ritumā»[2] un rakstīja atmiņas par revolucionārajām cīņām.

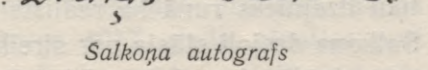

Šalkoņa autografs

[1, 2] Lugas un dzejoļu krājums nav publicēti. Šos darbus mākslinieciskā ziņā izstrādāt autors nepaguva.

Dzejnieks miris 1957. gada 24. jūlijā Kratovā pie Maskavas. Apglabāts Maskavā Novodevičjes kapos.

Šalkoņa dzeja

Šalkonis nostaigā Augustam Arājam-Bērcem, Mākonim, Brūklenājam, Astrai un citiem latviešu rakstniekiem — profesionālajiem revolucionāriem radniecīgu dzīves un daiļrades ceļu. Revolucionārais darbs tik ļoti aizrauj šos rakstniekus, ka daiļrades meistarības jautājumiem atliek maz laika. Šie rakstnieki lielā mērā atrodas Veidenbauma un Raiņa ietekmē. Latviešu revolucionārās rakstniecības tapšanas gaitā Šalkoņa, A. Arāja-Bērces, Astras un citu sacerējumi ieņem savdabīgu vietu kā profesionālo revolucionāru daiļrade, kas palīdzēja cirst ceļu uz sociālistisko mākslu.

Savos trijos dzejoļu krājumos — «Pirmie asni» (1910.), «Darbs, cīņa, uzvara» (1921.) un «Dzejas» (1950.) — dzejnieks attēlo paša pārdzīvoto un pieredzēto.

«*Pirmajos asnos*» ievietotos dzejoļus Šalkonis sarakstījis līdz 1910. gadam. Tanīs jūtamas skumjas par 1905. gada revolūcijas sagrāvi, pārliecība par jaunām cīņām. Cenzūras dēļ autors krājumā nav uzņēmis nelegālā žurnāla «Cietumnieka Šķēps» dzejoļus.

«*Darbs; cīņa, uzvara*» rāda Šalkoņa daiļradi no 1910. līdz 1919. gadam.

«*Dzejas*» īstenībā ir viņa 1907.—1919. gada darbu izlase, kas papildināta ar 16 jauniem, galvenokārt Lielā Tēvijas kara laikā sarakstītiem dzejoļiem.

Galvenais Šalkoņa daiļradē ir cīņas, strādnieku grūtās dzīves un fabrikas darba tēlojumi. Parasti tie saistās ar kapitālistiskās iekārtas atmaskojumu. Dzejnieks raksta par saimnieku un kalpu pretrunām, par avīžu pārdevēju, akmeņkaļu, kantoristu un fabrikas strādnieku izjūtām cariskajā Krievijā. Tās ir augoša nemiera pilnas, jo dzīvi māc ekspluatācijas jūgs. Par šādu tematiku dzejnieks runā kā reālists un labs dzīves pazinējs. Vairāki Šalkoņa dzejoļi stāsta par streikiem, par šķiras apziņas augšanu, par trimdinieku, cietumnieku un izsūtītu revolucionāru ciešanām un cīņas garu.

Pirmos cīnītājus Šalkonis dēvē par pirmajiem celmlaužiem:

Tu agri cēlies — kājas āvi
Un pirmos saules starus skāvi,
Pie arkla balsta pirmais roku liki...
Bet sadragāts tu agrā vētrā tiki...

(Dzejolis *«Pirmajam celmu lauzējam»*)

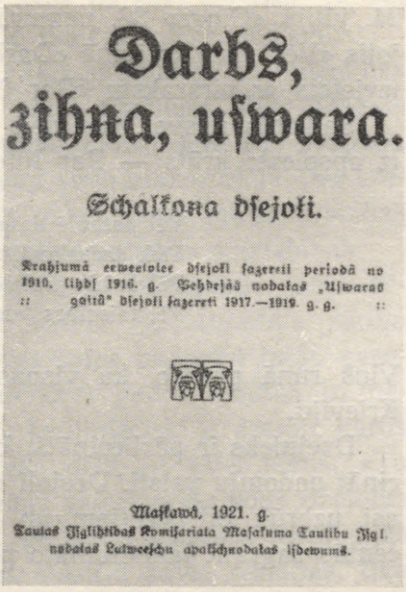
Darbs, zihna, uſwara.

Schalkona dſejoli.

Krahjumā eewectotee dſejoli ſazereti periodā no 1910. lihdſ 1916. g. Pehdejās nodalas „Uſwaras gaitā" dſejoli ſazereti 1917.—1919. g. g.

Maſkawā, 1921. g.
Tautas Iſglihtibas Komiſariata Maſakuma Tautibu Iſgl. nodalas Latweeſchu apakſchnodalas iſdewums.

Šalkoņa dzejoļu krājuma «Darbs, cīņa, uzvara» vāks

Cīņa prasa upurus. Tomēr šis dzejolis un visa Šalkoņa daiļrade ir optimistiska, uzvaras ticības pilna. Tēvs-revolucionārs, dzelžos saslēgts, novēl savam bērnam revolūcijas ceļu: «Audzi, dēls, liels — ej cīņā par brīvi.» Dzejolī «Cīņa» dzejnieks aicina nepagurt, izturēt, neatlaidīgi karot pret reakciju:

Liec savu naidu tumsas varai just!
Kaut mazu brīdi elpot, tomēr elpot brīvi —
Ar drosmi cīņā sveicot jaunu, dižu dzīvi!

Nozīmīgu vietu visā Šalkoņa daiļradē un agrīnajā latviešu padomju literatūrā ieņem krājuma «Darbs, cīņa, uzvara» nodaļa «Uzvaras gaita», kurā redzam Oktobra revolūcijas periodā sarakstīto Šalkoņa dzeju. Revolūciju dzejnieks dēvē par milzu spēku, kas «uzmodies un važas drupās triecis», par Prometeju, kas atbrīvojies, par vētru un negaisu, kas joņo un «vecos pamatus drupās jauc». Dzejolī «Cīņas dziesma» revolucionārais dzejnieks vēlreiz uzsver, ka viņa dzīves un dzejas uzdevums «izsūcējus peklē raidīt». Šalkonis nenoklusē grūtības, kādas Komunistiskai partijai bija jāpārvar 1917. gadā, cīnoties pret Pagaidu valdības politiku. Viņš redz, ka posts un trūkums māc tautu, kura izmocīta pirmajā imperiālistiskajā karā. Dzejnieks aicina vērst ieročus pret šā kara vaininiekiem. 1917. gada

24. jūlijā «Cīņas» 36. numurā publicēts spēcīgs reālistisks dzejolis «Vēl», kas krājumā «Darbs, cīņa, uzvara» pārrediģētā veidā ievietots ar virsrakstu «Par Internacionāli».

Šalkonis uzsver, ka visā zemeslodē «skan varena dziesma iz apspiesto krūts — Par Internacionāli», jo:

Vēl pasaulē despoti dzīres dzer,
Tiek darbaļaudis izsūkti, pelti,
Vēl brālis pret brāli ieroci tver...
Vēl taisnības tempļi nav celti.

Viņš runā par to, ka vispasaules darbaļaužu skati vērsti uz Krieviju.

Dzejnieks ir pārliecināts, ka nevienam nekad neizdosies iznīcināt padomju valsti. Dzejolī «Nenožņaugt jums brīvi!» Šalkonis asi uzbrūk interventiem un visiem citiem reakcionāriem, kas centās sagraut jaundibināto padomju republiku:

Nenožņaugt jums darbaļaužu brīvi —
Nesamīt jums lielo, skaisto dzīvi!
Neapstādināt jums pavasara ūdeņus —
Neapdzēst jums laimes saulstarus!

Dzejnieks dzīvoja darba un cīņu pilnu dzīvi, bija aktīvs, enerģisks cilvēks. Šī trauksmainība izpaužas arī viņa dzejā. Šalkonis-dzejnieks gan nav tik nozīmīgs kā Šalkonis-revolucionārs, partijas un padomju darbinieks, bet cauri viņa dzejoļu mākslinieciskās apdares trūkumiem jūtama īsta cīnītāja sirds.

Šalkoņa dzejā sastopami dabas tēlojumi un revolucionārs saturs bieži izteikts ar dabas simbolikas palīdzību. Kā gaišu dabas ainu pretstatu dzejnieks parasti rāda strādnieku nabadzību vai ciešanas, kuras atnesa soda ekspedīcija. Šādi kontrasti ir, piemēram, «Pirmo asnu» dzejolī «Par agru».

Daudz spēcīgu jūtu ir dabas dzejoļos «Pavasara rītā», «Negaisa naktī», «Zelta kokle», «Pavasarim», «Kāpēc tik ātri tu vīti?», «Rudenim tuvojoties», «Idile» u. c., kas ievietoti krājumā «Darbs, cīņa, uzvara». Tie ir diezgan gleznaini, romantiski dzejoļi, kuros traucas viesuļi melnos zirgos, «saules krāsnī karstas

gunis virmo», «vējš miezim šūpo ūsas garās», negaisa rūmaki sprauslo un salnas vecis atnāk pēc skaistākajiem ziediem.

Tāpat kā vairāki citi dzejnieki, Šalkonis dabas un mīlestības motīvus saista ar revolucionārās cīņas ideāliem. Viņa labākie mīlestības dzejoļi ir «Aizejot», «Sniedz man roku» (no krājuma «Darbs, cīņa, uzvara»), «Sniedz man savu mazo roku» (no krājuma «Pirmie asni») u. c. Šalkoņa mīlas dzejā daudz sirsnības un patiesīguma, bet visumā maz mākslinieciskās savdabības.

Pie Šalkoņa labākajām dzejām pieder nedaudzās Lielā Tēvijas kara laikā sarakstītās. Pēc satura tās atgādina pārējo latviešu padomju dzeju, kas radusies šajos padomju tautu varonīgo cīņu gados. Šalkonis Tēvijas kara gados mudina uz nemitīgu naidu pret fašismu. Spēcīgi, kaujinieciski ir dzejoļi, kuros dzejnieks atceras savu karā kritušo dēlu — «Vēl ceru», «Tu nesagaidīji» u. c. Tēvijas kara dienās vairākus Šalkoņa dzejoļus nolasa Maskavas radiofonā. 1905. gada un Oktobra revolūcijas atceres sarīkojumos Maskavā viņš stāstīja savas atmiņas, tika lasīti viņa dzejoļi.

Arī ārpus Latvijas dzīvodams, Šalkonis sagļabāja dedzīgu interesi par dzīvi Latvijā un latviešu literatūru. Viņš ir viens no tiem nedaudzajiem vecajiem latviešu revolucionāriem, kas sagaidīja padomju varas atjaunošanu Latvijā 1940. gadā.

Šalkoņa daiļrade pauž dzimtenes mīlestību un komunistisko internacionālismu.

LITERATŪRA

Šalkoņa darbi. Dzejoļu krājums «Pirmie asni», Pēterburgā, 1910., E. Kalniņa apgādībā. Dzejoļu krājums «Darbs, cīņa, uzvara», Maskavā, 1921., Tautas izglītības komisariāta Mazākuma tautību izglītības nodaļas Latviešu apakšnodaļas izdevums. Dzejoļu krājums «Dzejas», LVI, Rīgā, 1950. Dzejas un nedaudzi prozas darbi periodikā. Beletristisku rakstu krājumā (1.) «Ataugas», ko 1912. gadā Ventspilī izdevusi sabiedrība «Venta», publicēts Šalkoņa tēlojums «Biedrenes skūpsts». Daži Šalkoņa dzejoļi ievietoti A. Upīša sastādītajā reālistiskās dzejas antoloģijā «Dzīves ceļi» (1923.) un arī Latviešu dzejas antoloģijā, LVI, Rīgā, 1955.

Atmiņu krājumā «В борьбе за Октябрь в Белоруссии и на Западном фронте» Minskā Baltkrievijas Valsts izdevniecība 1957. gadā publicē K. Dīriķa

atmiņas par Oktobra revolūcijas laiku — «Незабываемое время». Grāmatā «За власть советов» 1957. gadā Orlā izdevniecība «Орловская правда» publicē K. Dīriķa atmiņas «На страже великого Октября».

Par Šalkoni. *A. Upiša* raksts «Pirmie asni», «Dzimtenes Vēstnesis», 1910., 171. nr. (Recenzija par dzejoļu krājumu «Pirmie asni»). *Roberta Pelšes* ievads Šalkoņa dzejoļu krājumam «Dzejas», Rīgā, LVI, 1950. Sakarā ar 1905.—1907. gada revolūcijas piecdesmit gadu atceri žurnāla «Karogs» 1955. gada 5. nr. *M. Kalves* raksts «Dzejnieks Šalkonis». Biografiska anotācija «Latviešu dzejas antoloģijā», LVI, Rīgā, 1955. Tā pati anotācija šīs grāmatas izdevumam krievu valodā, LVI, Rīgā, 1955. Laikrakstā «Cīņa» 1955. gada 22. decembrī reportāža no Latviešu mākslas un literatūras dekādes Maskavā — «Cīnītāji atceras pagājušās dienas». 1956. gada 21. nr. žurnālā «Zvaigzne» rakstīts par vecajiem komunistiem Šalkoni, Astru u. c. Īsas biografiskas ziņas par K. Dīriķi sniedz grāmata «Календарь-ежегодник коммуниста на 1931 год», 716. lpp., ОГИЗ Московский рабочий. Šalkonim veltīts nekrologs 1957. gadā «Literatūrā un Mākslā» 27. jūlijā, «Cīņā» — 26. jūlijā, «Советская Латвия» — 27. jūlijā.

LINARDS LAICENS

(1883.—1938.)

Linards Laicens ieņem izcilu vietu latviešu revolucionārā literatūrā kā talantīgs, savdabīgs rakstnieks, kaujiniecisks buržuāziskās dzīves atmaskotājs prozā, dzejā un dramaturģijā. Savu nozīmīgāko darbu lielāko daļu viņš sarakstījis pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas.

Dzīve un daiļrades ceļš

Linards Laicens dzimis 1883. gada 15. (v. st. 3.) novembrī Vidzemē, Jaunrozes pagasta Metumu mājās[1], kuras viņa tēvs Pēteris Laicens rentē no muižas. Nākošā rakstnieka bērnība, kā vairumam lauku darbaļaužu bērnu, aizrit agrās darba gaitās.

Linarda Laicena māte ir liela literatūras mīļotāja un daudz lasa. Tas pamodina interesi par grāmatām arī viņas vienīgajā dēlā. Ganu gaitās, kā arī brīvajos brīžos, zēns aizrautīgi nododas lasīšanai.

1892. gadā Linards Laicens iestājas Jaunrozes pagastskolā. Nonācis saimnieciskās grūtībās, viņa tēvs 1895. gadā Metumu mājas atstāj un kopā ar ģimeni pāriet dzīvot Apes pagastā pie radiem, pelnīdamies ar dažādiem gadījuma darbiem. Zēns turpina izglītību Apes pagastskolā, kur labi apgūst krievu valodu, kas dara viņam plaši pieejamas krievu literatūras bagātības. Jau piecpadsmit gadu vecumā viņš ízlasa visus Puškina, Koļcova un Kozlova darbus. Puškins uz visu mūžu paliek Linardam Laicenam par vienu no mīļākajiem dzejniekiem. «Viens no pirmiem ir Puškins, — viņš saka 1924. gadā, — Oņēginu es vēl vienmēr pārlasu — gandrīz ik gada. Puškinu jūtu kā vienu no vislielākiem stila meistariem visā pasaulē.»[2] Otrs vārda

[1] Tagad Alūksnes rajonā.

[2] *L. Laicens,* Biografiskas piezīmes, krāj. «Atziņas», III, 1924.

mākslas meistars, kuru Linards Laicens iecienījis, ir Servantess, trešais — Lope de Vega. «Arī Bairons un Šekspīrs man tuvi, — viņš izsakās, — pirmais ar nemirstīgu revolucionārību, otrs ar nāvīgu izsmējību.» Pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas iemīļots rakstnieks Linardam Laicenam kļūst Maksims Gorkijs, tāpat arī Majakovskis — galvenokārt kā kaujiniecisks cīnītājs un dzejas novators.

17 gadu vecumā Linards Laicens uzsāk patstāvīgas darba gaitas, strādādams muižā par dārznieka mācekli. Tai laikā viņš saraksta vairākus apcerējumus par dārzkopības jautājumiem. Tie publicēti laikrakstā «Pēterburgas Avīzes».

Trūcīgie dzīves apstākļi, asie muižas sociālie pretstati sekmē jauneklī kritiskas attieksmes izveidošanos pret pastāvošo iekārtu.

Nostrādājis muižā trīs gadus, Linards Laicens dodas uz Rīgu, kur neilgu laiku ir dārza strādnieks. Kad nepiepildās cerības dabūt dārznieka vietu, Linards Laicens atgriežas uz laukiem.

Viņš iestājas Valmierā A. Liepiņa privātās progimnāzijas ceturtajā klasē. Šajā laikā viņš vairāk pievēršas literārai daiļradei: rosīgi nododas gan stāstu, gan dzejoļu rakstīšanai, aktīvi piedalās skolas sabiedriskajā dzīvē.

Gadsimta sākumā periodikā parādās pirmie L. Laicena iespiestie literārie darbi. 1904. gadā «Pēterburgas Avīžu» literāriskajā pielikuma 4. nr. iespiests L. Laicena pirmais prozas sacerējums — «Kā Stūra krogus atdzīvojās». Tajā pašā gadā žurnāla «Apskats» 27. nr. atrodams viņa pirmais publicētais dzejolis — «Albumā».

Par jaunā autora literāro audzinātāju kļūst R. Blaumanis, gan sarunās, gan vēstulēs dodams biedriskus kritiskus aizrādījumus, mācīdams izturēties pret rakstnieka darbu ar lielu paškritiku, tiekties pēc izteiksmes koncentrētības un skaidrības. Vēlāk R. Blaumanis, būdams no 1906. līdz 1908. gadam laikraksta «Latvija» literārās daļas vadītājs, atbalsta Linarda Laicena rakstnieka darbību arī tādējādi, ka publicē šīs avīzes literārajā pielikumā viņa dzejoļus un prozas darbus.

Linards Laicens

Proģimnāziju Linardam Laicenam neizdodas pabeigt. Kļūst zināms, ka viņš piedalījies nelegālas literatūras izplatīšanā. Linardu Laicenu no skolas izslēdz. 1904. gada rudenī viņu līdz ar vairākiem citiem tiesā, bet nepilngadības un pierādījumu trūkuma dēļ attaisno. Pēc tam viņš dzīvo Rīgā, pārtikdams no nedaudzajiem grašiem, ko izdodas nopelnīt ar publicētajiem tulkojumiem, stāstiņiem, un gatavojas tautskolotāja eksāmenam, kuru iztur 1905. gada pavasarī.

Linards Laicens aktīvi piedalās revolucionārā proletariāta nelegālajā cīņā, ir arī 1905. gada 13. janvāra demonstrācijas dalībnieks. Rudenī viņu apcietina par politisko aģitāciju un soda ar divām nedēļām aresta.

1905. gada revolūcijas laikā Laicens ir viens no revolucionārās kustības vadītājiem Jaunrozes un Jaunlaicenes pagastos, piedalās monopolu un krogu slēgšanā, uradņiku atbruņošanā, ieroču atņemšanā muižniekiem un viņu dienderiem, ir Rīcības komitejas loceklis.

Pēc revolūcijas sagrāves Linarda Laicena vārds ir meklējamo personu sarakstā. Viņš slēpjas, vairākkārtīgi mainīdams dzīves vietu un uzvārdu. Apmēram gadu viņš nodzīvo emigrācijā Somijā. Kaut arī viņš ar entuziasmu bija piedalījies 1905. gada revolūcijā un aktīvi darbojies līdz dažādos nelegālos pasākumos, Linards Laicens šai laikā vēl tomēr nav idejiski nobriedis, vēl viņam nav stingras marksistiskas pārliecības. Viņa protests pret pastāvošās dzīves netaisnību ir stihisks, viņa revolucionārajai aizrautībai sīkburžuāzisks raksturs. Šo savu idejisko nostāju Laicens pats vēlāk attēlojis autobiografiska rakstura stāstā «Bula vasara» (1920.) Vitolda Vītuma tēlā.

Dzīvojot emigrācijā, pārtrūkst Linarda Laicena sakari ar revolucionāro proletariātu. Tas ietekmē viņa sabiedriski politisko un arī estētisko uzskatu turpmāko attīstību, padziļina idejiskās neskaidrības pasaules uzskatā. Jau drīz pēc revolūcijas Linards Laicens līdzīgi vairākiem latviešu sīkburžuāziskiem inteliģentiem nokļūst nacionālisma ideju ietekmē. Tas galvenokārt izpaužas viņa žurnālistiskajos rakstos.

Gadsimta sākumā Linards Laicens sarakstījis jau vairākus

nozīmīgus reālistiskus stāstus. Tāds, piemēram, ir stāsts «Klusās asaras» (1906.), kura centrā ir tipisks vienas latviešu lauku proletāriešu daļas pārstāvis — nošautā revolucionāra tēvs Lūzums. Šī tēla raksturošanai Linards Laicens stāstā labi pratis pakļaut ik detaļu. Stāsts pieder pie labākā, kas radies latviešu literatūrā gadsimta sākumā. «Klusās asaras» parāda Linarda Laicena teicamās cilvēku novērotāja un raksturotāja spējas, pievērš viņam sabiedrības uzmanību kā talantīgam prozaiķim.

Pēcrevolūcijas gados L. Laicens aktīvi darbojas buržuāziskajā laikrakstā «Latvija», kura literārajā pielikumā, gan parakstīti ar īsto vārdu, gan pseidonīmiem LL., Linards, Lūkapīcka, iespiesti daudzi viņa dzejoļi, stāsti un satīriski tēlojumi.

1909. gada aprīlī Linardu Laicenu arestē un trīs reizes tiesā par līdzdalību revolūcijā. Pēc soda izciešanas, 1911. gada maijā atbrīvots no cietuma, Linards Laicens nodarbojas ar žurnālistiku, strādādams laikrakstos «Kāvi», «Ventas Straume» un «Liepājas Atbalss». 1913. gadā viņš iestājas A. Šaņavska Maskavas pils. Tautas universitātē Vēstures un filozofijas fakultātē, kurā mācās līdz 1916. gadam. Šo fakultāti apmeklē arī Leons Paegle. Abus rakstniekus saista draudzība, kas it īpaši nostiprinās vēlāk buržuāziskajā Latvijā.

1913. gadā iznāk Linarda Laicena pirmā stāstu grāmata *«Vēji un aizvēji»* (1906.—1912.), bet gadu vēlāk — stāsti *«Malienā»* (1910.—1913.). Ar šiem krājumiem viņš parādās kā lauku un pilsētas dzīvē novērotu atsevišķu notikumu un personu prasmīgs reālistisks raksturotājs. Tādos stāstos kā «Skolotājs Karulis» (1911.) un «Cinītis» (1912.) raksturu tēlojumā jau izpaužas smalkā, apslēptā ironija, kas, parādot mazpilsētas šauro dzīvīti un sīkās intereses, tik raksturīga viņa vēlākajam, 1919. gadā iznākušajam stāstu krājumam *«Laterna tumsā»* (1911.—1915.).

No idejiskām neskaidrībām Linardam Laicenam palīdz atbrīvoties 1917. gada Februāra revolūcija; viņš saskata savus maldus. «Notikumi man reāli bija pierādījuši, — raksta Linards Laicens, — ka ārējā nacionālisma sludināšana un organizēšana

šinī kapitālistiskajā laikā ir tikai darbs pilsoņu šķiras materiālo interešu, bet ne cilvēcības un kultūras labā.»[1]

1917. gada rudenī Linards Laicens jau ir atteicies no saviem līdzšinējiem uzskatiem un ar prieku uzņem Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas notikumus. «1917. gada vasarā, — saka Linards Laicens, — es savā politiskajā attīstībā nogāju līdz boļševismam.»[2]

1917./18. gada ziemā Linards Laicens strādā Valmieras sieviešu ģimnāzijā par Latvijas vēstures skolotāju, māca arī latviešu literatūras vēsturi vairākās Valmieras skolās. Padomju Latvijā 1919. gadā viņš ir skolotājs Valmierā sarīkotajos vakara kursos. Tie ir gadi, kad sākas Linarda Laicena izaugsme par revolucionāru rakstnieku. Pārvērtību procesu, kas viņā noticis, to, kā izmainījušies viņa sabiedriski politiskie un estētiskie uzskati, ataino dzejoļu krājums *«Karavāne»* (1920.) un stāstu grāmata *«Attaisnotie»* (1921.). Abi tie iezīmē jauna ceļa sākumu Linarda Laicena daiļradē. Par minēto dzejoļu krājumu, kas sarakstīts laika posmā no 1913. līdz 1919. gadam, autors pats izsakās: «Jāatzīst, ka «Karavāne» ir visas manas līdzšinējās dzejas mākslas krustceļi, — viena kāja tur vēl it kā vecajā pasaulē, otra jaunajā.»[3] Šajā grāmatā L. Laicens jau parādās kā ass cīņas dzejnieks pret veco, kapitālistisko iekārtu. 1918. gadā sacerētajā un «Karavānē» ievietotajā dzejolī «Jaunā Turcija», slēpdams zem šī virsraksta no cenzūras domu par Padomju Latviju, viņš raksta:

Nav jaunās Turcijas vairs citas, kā tik tā,
Kas kopā uzvarēs — tā jaunā sarkanā!

Sociālistiskais ideāls, ko dzejnieks pauda «Karavānē», izraisīja reakcionāro rakstnieku niknuma plūdus. Kārlis Jēkabsons, piemēram, par šo grāmatu rakstīja: ««Karavāne» dod visgaišāko liecību par to, ka viņas autors ir ģifts pilns un naidu

[1] *L. Laicens,* Biografiskas piezīmes, krāj. «Atziņas», III, 1924.

[2] Autobiografija, atrodas LKP CK Partijas vēstures institūta arhīvā.

[3] Citēts pēc J. Grota raksta «Liela, vienreizēja cīņas un mīlas dzeja», «Karogs», 1957., 2.

iedvesmojošs šķiru cīņas dzejnieks, pie tam tādā mērā, ka patlaban viņam nav otra līdzīga vismaz mūsu lirikā. Citreizējais provinces idiliķis (ar satīriķa tieksmēm) «Karavānē» parādās kā nesamierināms naida uguns kurinātājs, šķiru cīņas uzasinātājs un brīžam līdz galējam anarhismam aizejošs sagrāvējs.»[1]

Dzejoļos, kuros Laicens aizstāv proletariāta intereses, «Karavānē» iezīmējas arī jauni formas meklējumi. Viņš pilnīgi atsakās no klasiskajām dzejas formām, kuras meistariski pārvalda, un meklē jaunas izteiksmes iespējas. «Vairāk nekā 15 gadus esmu dzejojis dažādās noteiktās, visiem zināmās gatavās formās, — raksta L. Laicens 1924. gadā, — 1917. un 18. gadā nevarēju vairs rakstīt tā kā agrāk. Lielie laikmetiskie triecieni bij kas cits nekā klasiskā dzejībā izteicamais.»[2]

Viena no asākajām pret buržuāziju vērstajām grāmatām latviešu literatūrā ir krājums «Attaisnotie».

Rakstnieks attaisno tos, ko buržuāziskā sabiedrība nosodījusi — pakārto revolucionāru, kalpu, kas aiz atriebības aizdedzinājis sava bijušā saimnieka māju, zagli, kuru trūkums piespiedis zagt, prostitūtu un citus. Linards Laicens parāda, ka ne šie cilvēki vainīgi, bet pastāvošā netaisnā iekārta. Viņa stils, runājot par tiem, ir griezīgi ass. «Kara un revolūcijas gadu izjusto un pārdzīvoto esmu centies koncentrēt grāmatā «Attaisnotie» ar nesaudzību, nežēlību un pat bezkaunību, ja tā gribētu kāds sacīt, — raksta Linards Laicens. — Pēc minētās grāmatas neesmu neko tādā veidā vairs varējis rakstīt, jo liekas, ka laikmeta gadi še izteikti.»[3]

Krājumam «Attaisnotie», kas iznāca 1921. gadā, bija revolucionizējoša ietekme. Grāmata sacēla sašutuma vētru reakcionārajās aprindās. Ne velti buržuāziskais rakstnieks V. Eglītis, uzsākdams ķengu gājienu pret šo grāmatu, uztraukti paziņoja: «Pēdējie Laicena stāsti nav vairs literatūra viņas tiešā nozīmē, bet ierocis Padomju Krievijas komunistiskās iekārtas visradikālākai propagandai. ... Pēdējais rakstnieka stāsts «Lai dzīvo

[1] *K. Jēkabsons,* Demonisms mūsu dzejā, «Latvijas Sargs», 1920., 255

[2] Piezīme, krāj. «Semafors», 1924.

[3] *L. Laicens,* Biografiskās piezīmes, krāj. «Atziņas», 1924., 104. lpp.

nost!» patiesībā ir grāmatai pievienota lielinieciska proklamācija.»[1]

1925. gadā grāmata «Attaisnotie» Maskavā iznākusi krievu valodā.

Buržuāziskajā Latvijā Linards Laicens ir aktīvs sabiedrisks un politisks darbinieks. Viņš rosīgi strādā legālajās organizācijās, kas atrodas Komunistiskās partijas ietekmē. Linards Laicens piedalās Tautas augstskolas, strādnieku kooperatīva «Produkts», «Ārpusskolas izglītības kongresa padomes» rīkotajos pasākumos. Viņš, tāpat kā revolucionārais rakstnieks Leons Paegle, apbraukā daudzus lauku rajonus, referēdams par dažādiem politiskās, kā arī literārās dzīves jautājumiem. Strādnieku sarīkojumos un mītiņos bieži deklamē Linarda Laicena un Leona Paegles kaujinieciskos dzejoļus. Tos noklausās tūkstošiem strādnieku. Ar savu atmaskojošo asumu, kareivīgo raksturu tie stiprinājuši klausītājos šķiras apziņu, palīdzējuši celt viņu cīņas sparu.

1921. gada pavasarī Linardu Laicenu kopā ar Leonu Paegli apcietina, apvainojot par piederību pie Komunistiskās partijas un komunistiskās pagrīdes. Pierādījumu trūkuma dēļ viņus drīz atbrīvo, bet ar noteikumu — Latvija desmit dienu laikā jāatstāj. Apzinādamies, ka tautai nepieciešams viņu darbs, abi revolucionārie rakstnieki nolemj palikt Latvijā un dzīvo nelegāli.

Lēmumu par Leona Paegles un Linarda Laicena izsūtīšanu atceļ 1921. gada 3. augustā, kad buržuāziskajā Latvijā notiek ministru kabineta maiņa.

1922. gada augustā, tuvojoties saeimas vēlēšanām, viņus apcietina otrreiz. Apcietinājumā Linards Laicens ir līdz 1923. gada pavasarim, kad viņu uz amnestijas pamata atbrīvo. Neilgu laiku Linards Laicens ir apcietināts arī 1925. un 1928. gadā.

1923./24. gada ziemā Linards Laicens apmēram pusgadu pavada ceļojumā pa ārzemēm. Viņš apceļo Berlīni, Drēzdeni, Neapoli, apmeklē Tripoli Ziemeļāfrikā. Šī ceļojuma rezultātā radusies viena no labākajām Linarda Laicena prozas grāma-

[1] *V. Eglītis,* L. Laicena «Attaisnotie», «Latvijas Kareivis», 1921., 95., 100.

tām — «*Skaistā Itālija*» (1925.). Tās labākajos stāstos «Akmens logā», «Pīpe tabakas», «Karnevāla viesis» pārliecinoši parādīta Itālijas darba tautas smagā, neapskaužamā dzīve. Tā krasi izceļas pretstatā miesīgi un garīgi izvirtušajai buržuāzijai, kas sabraukusi no visām pasaules malām šķiest te savus, ar citu sviedriem saraustos kapitālus. Šī grāmata ir pilnīgs pretmets buržuāzisko rakstnieku idiliskajiem Itālijas apjūsmojumiem.

L. Laicena ceļojuma iespaidi atspoguļojas arī vairākos viņa dzejoļos.

Buržuāziskajā Latvijā iznāk arī Linarda Laicena stāstu grāmatas — «*Mēbelīgā Rīga un pielikumi*» (1923.), «*Kameras*» (1929.), romāni «*Emigrants*» (1926.) un «*Kliedzošie korpusi*» (1930.) [1], dzejoļu krājumi «*Semafors*» (1924.), «*Berlīne*» (1924.), «*Ho-Tai*» (1922.) un «*Aziāts*» (1929.). Viņš saraksta vairākas lugas jeb, kā viņš pats tās nosaucis, «konstruktīvas spēles». Tās izrādītas uz strādnieku pašdarbības skatuvēm, kā arī brīvā dabā rīkotajos strādnieku darba svētkos. Linards Laicens devis skatuvei arī vairākas šarādes.

Visa Linarda Laicena daiļrade ir cīnītāja par komunisma ideāliem un asi kā pātagām šausta kapitālistisko sabiedrību, reizē iziedama cīņā par jauno, sociālistisko.

Dažādos savas literārās darbības posmos Linards Laicens arī visai daudz tulkojis. Īpašu ievērību pelna viņa meistariskais somu tautas epa «Kalevala» atdzejojums no somu valodas (1924.).

1927. gadā Linards Laicens līdz ar strādnieku delegāciju apmeklē Padomju Savienību. Maskavā Linards Laicens piedalās starptautiskajā revolucionāro rakstnieku kongresā. Sociālisma zemē gūtos iespaidus un vērojumus viņš apraksta grāmatā «69 dienas Sociālistisko Padomju Republiku Savienībā» (1928.). Tā nozīmīga kā buržuāziskajā Latvijā izdotā vienīgā progresīvā nekonfiscētā grāmata par PSRS. Grāmatā daudz nozīmīgu datu, interesantu attēlu, šī grāmata deva lasītājiem ieskatu par sociālisma celtniecību.

[1] Žurnālā «Domas» iespiests 1927. gadā.

Ļoti nozīmīgs ir darbs, ko Linards Laicens veic, darbodamies Latvijas kreisās strādniecības laikrakstos un žurnālos. Pats ilgākus gadus strādājis kā žurnālists un apguvis pieredzi šajā nozarē, Linards Laicens apmāca semināros strādnieku korespondentus, strādā gan kā redkolēģijas loceklis, gan kā autors dažādos legālos un puslegālos strādnieku preses izdevumos. Linards Laicens dod praktiskus padomus, rediģē iesūtītos rakstus, lasa korektūras, nereti caurām naktīm seko strādnieku preses izdevumu iespiešanas gaitai. Sevišķi aktīva ir viņa līdzdalība kreisās strādniecības žurnālā «Vienība» (1924.) un Strādnieku-zemnieku frakcijas oficiālajā laikrakstā «Darbs un Maize» (1928.—1929.). Tajos iespiesti vairāki viņa raksti par strādnieku kultūras jautājumiem.

Linards Laicens izdod kreisās strādniecības revolucionāro žurnālu «Kreisā Fronte» (1928.—1930.), bet pēc tā slēgšanas — «Tribīni» (1931.—1932.). Abi žurnāli pulcē ap sevi un audzina jaunos proletāriskos rakstniekus, kuru vidū ir arī tagadējie latviešu padomju rakstnieki Andrejs Balodis, Indriķis Lēmanis un Anna Brodele. Šajos izdevumos atspoguļota strādnieku dzīve un cīņa par savām tiesībām, ievietoti daudzi raksti par Padomju Savienību. Žurnālus ne vienu reizi vien konfiscē. Abi žurnāli nav brīvi arī no maldiem, kas izpaužas īpaši rakstos par literatūru. Tajos aizstāvēta ļefistu kaitīgā prasība pēc literatūras utilitaritātes, reizēm pausta arī negatīva attieksme pret klasisko literatūras mantojumu.

1928. gadā Linardu Laicenu ievēl par Strādnieku-zemnieku frakcijas deputātu saeimā. Viņš ir šīs frakcijas priekšsēdētājs un aizstāv Komunistiskās partijas līniju.

1929. gadā L. Laicens kļūst Latvijas Komunistiskās partijas biedrs.

Kā redzamu sabiedrisku un politisku darbinieku, proletariāta interešu aizstāvi buržuāziskie varas organi Linardu Laicenu dažādi represē un vajā. Rakstnieka dzīvoklī bieži izdara kratīšanas, viņu pašu vairākkārt apcietina. Pret dažiem Linarda Laicena literārajiem sacerējumiem ierosina tiesas prāvas.

Kad 1932. gadā reakcija gatavojas likvidēt Strādnieku-

zemnieku frakciju un ierosināt saeimā jautājumu par tās deputātu izdošanu tiesai, Linards Laicens aizbrauc uz Padomju Savienību. Aktīvi viņš piedalās turienes latviešu sabiedriskajā un literārajā dzīvē.

Padomju Savienībā iznāk sociāldemokratus atmaskojošā Linarda Laicena stāstu grāmata *«Portfelis un valgs»* (1933.), dzejoļu krājums *«Politika un lirika»* (1933.) un romānu trilogijas *«Limitrofija»* (1935.) pirmā daļa. Viņš sāk rakstīt arī fantastisku stāstu *«Klimats»*. Tā pirmā daļa 1935. gadā iespiesta žurnālā «Celtne». Iznāk viņa sakārtotā latviešu tautasdziesmu izlase «Dainas» (1935.).

Linards Laicens ir I Vissavienības Padomju rakstnieku kongresa delegāts un tiek ievēlēts par revīzijas komisijas locekli.

1937. gadā Linardu Laicenu nepatiesi apvaino un apcietina. 1938. gadā viņš mirst. Izcilā latviešu proletariāta cīnītāja un rakstnieka vārdu vairākus gadus noklusē, viņa darbus izņem no apgrozības. 1956. gadā L. Laicenu reabilitē un viņa darbi atkal kļūst pieejami tautai.

L. Laicena daiļrades vispārīgs raksturojums

Linards Laicens literatūrā darbojies vairāk nekā 30 gadus un atstājis plašu dzejas, prozas un dramaturģijas darbu klāstu. Visu viņa daiļradi kā idejiski tematiskā, tā mākslinieciskās meistarības ziņā raksturo divi galvenie attīstības posmi. Pirmais sniedzas no 1904. gada, kad periodikā parādās pirmie iespiestie Linarda Laicena literārie darbi, līdz 1917. gadam — Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas vētrainajiem notikumiem. Šajā laika sprīdī Linarda Laicena daiļrades metode ir reālistiska, un kā dzejā, tā prozā viņš sasniedz jau atzīstamu meistarību.

Pirmā daiļrades posma dzejoļos Linards Laicens galvenokārt runā par dabu, savām subjektīvajām izjūtām. Viņa prozas tematika ņemta gan no lauku, gan mazpilsētas dzīves. Daudz literāru ierosmju viņam devis dzimtais novads — Maliena. No tur gūtajiem vērojumiem izauguši vairāki stāsti ar labi uztvertu etnogrāfisko kolorītu un tipiskiem malēniešu raksturiem.

Savos mazpilsētas stāstos Linards Laicens ar smalku neuzbāzīgu ironiju parāda mazpilsētiņas šauro dzīvīti, miet-

pilsoņu sīkās intereses, tādējādi pauzdams savu nesamierinātību ar pastāvošo dzīves kārtību. Viņa notēlotie notikumi nav ar tendenci uz kaut ko ārkārtēju. Linards Laicens prot dzīves ikdienas sīkajos notikumos saskatīt vispārnozīmīgo, parādīt to spilgti un neaizmirstami. Viņa mazpilsētiņas stāstos ir vesela galerija spilgti izveidotu tēlu, kas raksturīgi gadsimta sākuma dzīves īstenībai, piemēram, ierēdnieciskie skolotāji Putniņš un Bērziņš stāstā «Skola», mietpilsoniskais kārkluvācietiskais mākslinieks Zekkits stāstā «Karogs», bezmugurkaulainais iztapoņa Kaķīts stāstā «Žurnālists».

L. Laicens

Otrs Linarda Laicena daiļrades posms — pēc 1917. gada — ir laiks, kad viņš izaug par vienu no ievērojamākajiem latviešu revolucionārajiem rakstniekiem. Pēc Februāra revolūcijas notiek izmaiņas kā Linarda Laicena darbu idejiski tematiskajā saturā, tā arī mākslinieciskajā meistarībā. Par savu galveno rakstnieka darbības uzdevumu viņš uzskata kalpošanu komunistiskās sabiedrības uzcelšanai. Linarda Laicena daiļrades idejisko virzību šai periodā raksturo vārdi viņa stāstā «Lai dzīvo nost!» krājumā «Attaisnotie»: «Man tikai jāgrauj vakardiena, jāceļ katra rītdiena — sabiedrībā un sevī, — tā nokļūstot pastāvīga naida stāvoklī ar apkārtni un sevi pašu — vedot mūžīgu sacelšanos un cīņu, rakstniecības veidu izlietojot tikai par tehnisko līdzekli starp daudziem citiem.»

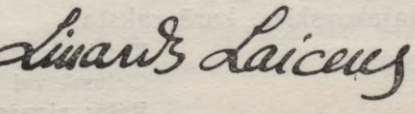

L. Laicena autografs

Linarda Laicena daiļrades galvenā tematika pēc 1917. gada ir kapitālistiskās iekārtas atmaskojums, mudinājums, lai proletariāts cīnītos par savu atbrīvošanu no ekspluatācijas jūga. Šim revolucionārajam saturam Linards Laicens meklē piemērotu izteiksmes formu un iet novatora ceļu, it īpaši dzejā. Tā ir asa cīņas dzeja. Par tās devīzi varam likt V. Majakovska vārdus: «Ik dziesma, ik vārsma — lai bumba un karogs, un dzejnieka balss lai modina šķiru.»

Šai laikā Linards Laicens apgūst arī zinātnisku pasaules uzskatu. Tas ļauj viņam pareizi izprast un parādīt dzīvi tās revolucionārajā attīstībā, dot sociālistiskā reālisma sacerējumus.

Linarda Laicena estētiskie uzskati tomēr nav viengabalaini. Daļā savu darbu viņš pakļāvies atsevišķu ļefisma un konstruktīvisma principu ietekmei. It īpaši tas sakāms par to Linarda Laicena dzejoļu mākslinieciskо veidojumu, kas radušies 20. gadu beigās un vēlāk.

Dzeja

Linarda Laicena pirmā daiļrades posma dzejoļi tematiski saistās lielākoties ar dabu, mīlestības pārdzīvojumiem, 1905.—1907. gada revolūcijas notikumiem, redzēto emigrācijā Somijā, dzīvi cietumā u. tml. Šo dzejoļu mākslinieciskais veidojums lakonisks, bez spilgtiem un savdabīgiem dzejiskās izteiksmes līdzekļiem.

Plašāko un sabiedriski nozīmīgāko L. Laicena lirikas daļu sastāda dzejoļi, kas radušies tūdaļ pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas un 20. gados.

L. Laicens pieder pie tiem latviešu revolucionārajiem rakstniekiem, kas cieši jo cieši gājuši V. Majakovska tradīciju pēdās. To it īpaši izjūtam L. Laicena revolucionārās dzejas politiskajā asumā, prasmē atrast savu dzejnieka vietu strādnieku ierindā un palīdzēt trāpīgi graut kapitālistiskās iekārtas pamatus. Savu mīlestību uz Majakovska dzeju un uzticību viņa uzskatiem par dzejnieka uzdevumiem L. Laicens apliecinājis dzejolī «Mans Majakovskis», kurā raksta:

Kas ir dzejnieks, kauties zina
Cietumā vai karantīnā:
Pašās pirmās pozicijās
Tā kā tu.

L. Laicenu valdzina arī Majakovska dzejas ekspresīvā forma, tās oratorisms, mītiņiem piemērotā izteiksme, ko viņš pārņem savā dzejā.

Līdzīgi Majakovskim L. Laicens ir sasaistījis savu dzeju ar politisko cīņu, padarījis to par politiskās propagandas un aģitācijas līdzekli. Bieži viņš savos dzejoļos devis politiskus lozungus. Ne vienreiz vien L. Laicena dzejā izskan pamudinājums uz cīņu, piemēram, dzejolī «Daudz fabriku»:

Jūs, kvēpos dzimušie, kam acīs dzelzu sārņi,
jūs, saēstie no sodrējiem un trokšņiem,
ko mūžam āmuri un dzelzis izbrēc —
lai sabrūk varas tās kā maitas smaka
ar alu noslēpta un restorānu —
jūs, fabrikkorpusi, Vecmoabitā,
jūs, strādniekkorpusi,
jūs, kaujas korpusi —
ir laiks!

Šo, kā arī lielu daļu citu savu dzejoļu, L. Laicens adresējis plašām tautas masām, rakstījis nolasīšanai mītiņos. Tādus L. Laicena dzejoļus kā «Par maizi», «Kameras», «Sarkanā» un daudzus citus, kā apliecina laikabiedri, mītiņos noklausījušies tūkstošiem darbaļaužu. Viņa dialogu «Baņķieris un dieva kalps» policija aizliedza uzvest, bet tas atkal un atkal atskanēja uz strādnieku skatuvēm.[1]

L. Laicena revolucionārās dzejas tematiskais loks visai plašs. Viņš atsaucies uz visdažādākiem aktuāliem notikumiem, skāris gan sabiedriskos, gan ideoloģiskos jautājumus, individuālos pārdzīvojumus.

Vairākos dzejoļos («Daudz fabriku», «Pilsētu gals») Linards Laicens runā par smago dzīvi, kāda ir strādniekiem kapitālistiskajā iekārtā, un kā vienīgo iespēju labas, taisnīgas dzīves sasniegšanai rāda sociālistisko revolūciju. Tā dzejolī «Pilsētu gals» Linards Laicens nežēlīgā patiesīgumā atsedz buržuāziskās pilsētas krasos pretstatus. Tur greznais centrs, «kur zīdi šalc kā valodas un smiekli ... kur vienkop sastrēgts ir darbs un izdoma,

[1] Anonīms raksts «Aziāts» žurnālā «Kreisā Fronte», 1929., 5.

un daile, izprieca un vara», tur arī nabadzīgā nomale, kur sašķiebtās mājeles grimst dubļos līdz pat niecīgajām logu rūtīm, pa kurām raugās trūkumā priekšlaikus novecojušu bērnu sejas.

Skatīdams šajā partejiskajā dzejolī dzīvi tās revolucionārajā attīstības gaitā, Linards Laicens rāda, ka nomale reiz celsies, sagraus uz visiem laikiem ekspluatatoru varu un tad darba tautai būs gaiša, laimīga nākotne:

> Bet celsies nomale un nāks uz vidu,
> un ieņems pati varu tur ar varu.
> Tad kritīs baznīcas un izjuks kafejnīcas,
> kur daudzi mānīja, vēl vairāk apmānījās;
> tiks veikals aiznaglots un skatu logu stiklī
> uz bruģa izšķindēs, tiks izmēzts tirgus.
> Un sabruks brandmūri, kas īpašumus šķīra,
> ar spēku nosakot, ka namos dzīvot
> drīkst tikai tas, kam diezgan naudas.
> Un vaļā atvērsies tad visu dārzu vārti,
> lai puķe, koks un prieks ikvienam tiek kā saule.

Linarda Laicena, tāpat kā Raiņa, Leona Paegles un vairāku citu revolucionāro dzejnieku dzejā ir spēcīgi izteikts proletāriskais internacionālisms. Dzejnieks runā par proletariāta smago dzīvi ne vien Latvijā, bet arī citās Eiropas kapitālistiskajās valstīs («Maize un pleci»), aicina cīnīties par kapitālistiskās varas gāšanu visā pasaulē («Karš, biedri»), sauc noārdīt robežas, kas «cilvēci saskalda naidīgās drumslās», lai tautas varētu brīvi, draudzīgi sadarboties («Robežas nost»). Linards Laicens apsveic atbrīvošanās cīņu, ko izcīna koloniālās tautas («Nēģera sauciens»), paredz, ka reiz tās iegūs brīvību.

Atmaskodams buržuāziju, Linards Laicens vairākkārt vēršas pret tās kara kurināšanas plāniem, parāda, ka tie sakņojas imperiālistu iedzīvošanās kārē. Arī šie viņa dzejoļi pauž revolucionāru atziņu — cilvēces labākas nākotnes vārdā kapitālisms ir jāiznīcina. Tā, piemēram, visā tiešumā dzejnieks šo domu izsaka dzejolī «Saruna ar bērnu», izmantodams bērna vientiesīgo atklātību:

> Kāpēc nava tam onkuļam kājas?
> — Karā tam nošāva, bērns.

Kāpēc tam onkuļam nošāva kāju?
— Grūti to izskaidrot, bērns.
Kāpēc bij karā tam jāiet, lai nošauj?
— Buržuji dzina to, bērns.
Kāpēc to onkuli buržuji dzina?
— Naudas tie gribēja, bērns.
Kur viņi lika to naudu no kara?
— Resnumā saēdās, bērns.
Gribu, lai cilvēki buržujus karo.
— Tā nerunā, bērns.
Es gribu!

Ne vienreiz vien Linards Laicens savos dzejoļos vēršas pret reliģiju («Baznīca», «Baņķieris un dieva kalps», «Kur tauta ir?» u. c.), uzskatīdams to par uzticīgu kapitālisma kalponi un ļaužu apziņas duļķotāju. Viņš aicina neticēt melnsvārču pātariem, cīnīties pret reliģiskajiem māņiem.

Tā vēl pirms Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sarakstītajā dzejolī «Baznīca» Linards Laicens nobeigumā raksta:

Tu varas baznīca, tu tautas dzīvo garu
Iz zaļām ielejām un laukiem projām kāvi,
Tavs gailis smailumā dzied ellišķīgu karu.
Nu, grēcnieks, kautiņā, lai veiktu savu nāvi!

Vesels cikls Linarda Laicena dzejoļu saistās ar pieredzēto un pārdzīvoto buržuāziskās Latvijas cietumos. Linarda Laicena, tāpat kā Leona Paegles cietuma dzeja pauž ciešu atziņu — «cietumi nelīdz!», «mēs uzvarēsim!».

Kamerās vienotās sāpes un mokas
salauzīs pasaules kameru rindas:
kamerās saciesta pasaule jauna!

raksta L. Laicens dzejolī «Kameras».

L. Laicena cietuma dzīves tematikas dzejoļu liriskais varonis, morāli nesalauzts, pārcieš visas grūtības, drosmīgi skatās acīs arī nāvei, smeldams spēku apziņā, ka viņa vietā stāsies jauni cīnītāji, kas novedīs cīņu pret kapitālismu līdz galam:

Beidzamais trieciens
caur nāvi nāk tiem,
jo paliek, kas turpina mani
līdz beidzamam triecienam tiem!
(«Par nonāvēšanu»)

Vairākos dzejoļos L. Laicens risinājis proletāriskās kultūras jautājumus («Avīze», «Kas ir?», «Par formību» u. c.).

Jaunais saturs, kas ienāca L. Laicena dzejā pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas, plašā strādnieku auditorija, kurai bija adresēta viņa dzeja, mudināja autoru meklēt proletārisko ideju paušanai jaunu, atbilstošāku formu. Ik vārsma viņa dzejā ļoti kodolīga un satur tikai pašus nepieciešamākos vārdus, kas izsaka domu gluži precīzi. Nereti viņš atsakās no saikļiem, aizstājot tos ar domu zīmi. Dzejas gleznas ļoti īpatnējas, skarbas un asas kā pati proletariāta cīņa par savu brīvību. Pavisam maz viņa cīņas dzejā sastopamies ar atskaņām un asonansēm. Ritms parasti brīvs. Bieži lietota pavēles izteiksme, aicinot uz kādu darbību. Raksturīgs šai ziņā ir dzejolis «Sinfeinera sauciens»:

Uzstādiet!
Ložberi uzstādiet!
Runas un lozungi, karogi augsti,
gājienos izplesti, nelīdz vairs cīņā.
Raksti pa brošūru lapām un avīžu slejām
Sen jau bez spēka.
Taisnība, tiesības, loģika, likums —
niecīga satura joki.
Frakcija, parlaments — redzams nu beidzot:
siksna pie dižlorda biksēm.
Karalis, ministris, prezidents, līders —
angliskā dūrotā vara.
Vara un vara, un vara!
Valdošā vara.
Sagraujiet varu ar varu —
uzstādiet!

Domas skaidrības un tiešuma dēļ L. Laicena dzeja bija labi uztverama plašai strādnieku auditorijai. Ar savu kaujinieciško degsmi tā spēja darbaļaudis dziļi saviļņot, atstāt revolucionizējošu ietekmi. L. Laicena cīņu biedrs Leons Paegle, atzīdams viņa dzejas pamatprincipus, raksta: «... ar lozungiem un intelektuālām atziņām, kuras ietērptas attiecīgā formā, var izsaukt attiecīgi noskaņotā cilvēkā ne mazākus estētiskus un ētiskus pārdzīvojumus kā tīri jutekliskām gleznām, atskaņām un citiem palīga līdzekļiem.»[1]

[1] *L. Paegle,* L. Laicena jaunākie dzejoļu krājumi, «Domas», 1924., 7.

Daudzreiz L. Laicena dzeja ir tik kodolīga, vispārinājumu un pārdomu bagāta, ka iegūst aforistisku raksturu, kā, piemēram, dzejolī «Vārdi»:

Ķā veco pasauli uzvarēt?
To vajaga nāvīgi ienīst spēt.

Bet naidā visniknākā kvēlos tam sirds,
Ķam nākotnes mīla visspožāki mirdz.

Visvarenāk nākotni mīlēt tas spēs,
Pats sevī kas pagātni uzvarēs.

Pavisam maz L. Laicens savā politiskajā dzejā lieto metaforas. Tās, kuras tajā sastopamas, ir ļoti savdabīgas. Tiekdamies pēc iespējami labāka domas raksturojuma, L. Laicens nevairās no vārdiem, kurus dažs labs buržuāziskais estēts dēvētu par nedzejiskiem. Tā reakcijas sulaiņa — spiega — riebīgo būtību liek sajust sarkastiskā metafora — «bagāto izzelās mielots laikkrēšļu padevīgs kalps», kam «izdresēts purns». Autora attieksmi pret reliģiju nepārprotami izsaka vārdi — «baznīcas bauslības mēsli» u. tml.

L. Laicens mīl lietot dzejā dažādus vārdu jaunatvasinājumus, paša konstruētas īpatnējas valodas formas. «Vecā izteiksme paliek par nespēcīgu, — raksta L. Laicens, — līdzšinējie vārdi valodā, viņu locījumi vai galotnes nekustīgas, kāpēc jaunais dzejnieks nevar nesalauzt veco valodu, vecās valodas formas, nevar neradīt jaunus jēdzienu apzīmējumus un jaunus vārdu pārgrupējumus un pārkombinējumus. Tātad tagadnes sociālistiskai dzejai jābūt arī cīņā par valodiskajiem līdzekļiem.» Vadīdamies no šiem principiem, L. Laicens, piemēram, nerunā par vispasaules revolūciju, bet «vispasaules grauju», mietpilsoni dēvē par «mietburžuju» u. tml., darina savdabīgas valodas konstrukcijas, kaut gan tās dažreiz rada valodas samākslotību un nebūt nedara domu labāk uztveramu («Gribu, lai cilvēki buržujus karo», «Šis laiks ir krokodils, kurš pārlikts laipai no krasta grimstošā uz zaļo, drošo zemi» u. c.).

Linards Laicens sacerējis arī labus mīlestības dzejoļus. Daļa no tiem 1922. gadā iznāk sakopoti grāmatā «Ho-Taī», kas īsā laikā izpelnās lielu ievērību un daudzas cildinošas atsauksmes.

L. Laicens ar lielu dvēseles siltumu un lirismu apdzied sirsnīgas draudzības caurstrāvotu mīlestību, kā, piemēram, dzejolī «Ho-Taī»:

Ho-Taī, draugs visjaukais,
Tavs vārds ir tējas roze,
Kas smaržo kalnu dārzos —
Es viņu visur jūtu.
Kaut mūžīgi tā būtu!
Ho-Taī!

Ho-Taī, draugs vismīļais,
Es uzplaukstu ar tevi,
Es uzziedu ar sauli —
Kaut mūžīgi tā būtu.
Es Tevi visur jūtu,
Ho-Taī!

Proza

Linards Laicens ir viens no izcilākajiem prozaiķiem latviešu revolucionāro rakstnieku vidū. Proza sastāda viņa daiļrades mantojuma plašāko daļu. Viņš sarakstījis ap 60 stāstu un 3 romānus.

Vairums Linarda Laicena stāstu sacerēts pēc Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas. Tie, tāpat kā viņa dzejoļi, ir idejiski ļoti asi un savā vairākumā vēršas pret kapitālistisko iekārtu. Linards Laicens atsedz darbaļaužu nežēlīgo ekspluatāciju, bezdarbu, posta pilno dzīvi, kurai pakļauts proletariāts kapitālistiskajā iekārtā, atsedz buržuāziskās sabiedrības izvirtušo dzīves veidu, izkurtējušo morāli.

Tematiski L. Laicena stāsti parasti saistās ar Latvijas dzīvi, izņemot krājumu «Skaistā Itālija».

Veselu stāstu ciklu Linards Laicens sarakstījis par meņševikiem, parādīdams tos kā divkosīgus buržuāzijas dienderus un tautas interešu nodevējus (krāj. «Portfelis un valgs», 1933.). Šiem stāstiem bija svarīga nozīme cīņā pret meņševismu. Vairākiem prozas darbiem Linardam Laicenam ierosmi devis pieredzētais buržuāziskās Latvijas cietumos (stāstu krāj. «Kameras» u. c.).

Kā labākie Linarda Laicena stāsti jāmin «Pīpe tabakas», «Akmens logā», «Lielbritānijas Vidusjūras flotes bojāeja»,

«Augusts uz stalažām», «Pēteris Ruitelis augstajā namā», «Uzvara», «Dzimtene» un daudzi citi.

Stāsts *«Pīpe tabakas»* izaudzis no Itālijā gūtajiem Linarda Laicena vērojumiem un parāda rūgto īstenību, kā dažu labu reizi smagie dzīves apstākļi kapitālistiskajā iekārtā noved godīgu, bet ar revolucionāro proletariātu nesaistītu darba cilvēku uz noziegumu ceļa. Stāsta galvenais varonis — kara veterāns sicīlietis Džiovanni Kalkano, — kas atgriežas no kara mājās pilns ilūziju, ka viņam, kara varonim, būs pavērts ceļš uz labu, darba nodrošinātu dzīvi. Bet nelīdz ordeņa lentītes, nelīdz karavīra drēbes, ar kurām viņš cenšas pievērst sev itāliešu patriotu uzmanību. Viņam neizdodas dabūt pastāvīgu darbu, un ģimenei arvien vairāk uzmācas bada rēgs. Sašķobās Džiovanni Kalkano reliģiskā pārliecība, briest viņa protests pret pastāvošo dzīves kārtību. «Džiovanni sāka domāt, — teikts stāstā, — ka dzīvei jāspiežas ar varu virsū, jālaužas ar pieri cauri pie savas laimes.» Taču viņš ir tikai individuāls protestētājs un nesaredz, ka labāka dzīve sasniedzama, cīnoties par kapitālistiskās iekārtas gāšanu. Sicīlietis mēģina cīnīties par savu eksistenci viens pats. Tas noved pie nozieguma — viņš mēģina iegūt līdzekļus iztikai, aplaupot angļu bagātnieku.

Itālijas proletariāta smagā dzīve parādīta arī Linarda Laicena stāstā *«Akmens logā»*. Rakstnieks pārliecinoši raksturojis mazu itāliešu zēnu Luidži, kam, agri zaudējušam vecākus, jāsāk pašam par sevi rūpēties. Luidži meklē darbu, taču tādam skrandainim kā viņš to atrast neiespējami. Šā tā vilkdams dzīvību, pārdzīvodams pazemojumus, Luidži mācās saprast patiesību, ka bagātie var būt viņam tikai ienaidnieki. Izdzirdot ostas strādnieku mītiņā runātāju aicinām iznīcināt privāto īpašumu, zēnā aug cīņas apņēmība, līdz reiz naida uzliesmojumā zēns sviež cik spēka savu vienīgo, uz krūtīm ilgi glabāto ieroci — akmeni — veikala logā, lai nogalinātu kādu no bagātajiem pircējiem.

Kā pirmajā, tā otrajā stāstā L. Laicens meistariski notēlojis galveno personu rakstura veidošanos, saskaroties ar kapitālistiskās dzīves īstenību, devis spilgtu Itālijas dzīves kolorītu.

Stāsts *«Augusts uz stalažām»* ir viens no zīmīgākajiem

Linarda Laicena stāstiem par latviešu meņševikiem. Tā galvenā persona ir kādreizējais būvstrādnieks Augusts Brūders, kas ar dažādu netīru mahināciju palīdzību rāpjas arvien augstāk pa politiskās karjeras kāpnēm. Savu tuvību strādniekiem viņš pūlas pasvītrot gan ar nodriskātām drēbēm, gan ar skaļām runām par bezdarbnieku postu, nepieciešamību tiem palīdzēt, gan ar runām par latviešu sociāldemokratiem kā vienīgajiem strādnieku interešu aizstāvjiem. Apmuļķodams vientiesīgāko darbaļaužu apziņu, viņš drīz vien izpelnās sociāldemokratu partijas vadoņa atzinību, kļūst par jaunbagātnieku, vasarnīcas cēlāju. Lapu pa lapai Linards Laicens arvien vairāk un vairāk atsedz šī kaitīgā parazīta būtību. Lasītājs redz šo «strādnieku aizstāvi», gan sadarbojoties ar špikiem, gan pierunājot streikotājus piekāpties fabrikanta priekšā. Šis darbs ir Augustam Brūderam ienesīgs veikals — arvien augstāk un augstāk paceļas viņa vasarnīcas jaunbūve.

Virknē stāstu Linards Laicens vērš satīras dzeloni pret dažādām raksturīgākām buržuāziskās Latvijas dzīves parādībām — buržuāzijas māžošanos pakaļ Rietumeiropas aristokrātiem («Salons»), divkosību, lišķību, melīgumu, kas valda buržuāziskajās aprindās («Tartifs Rīgā»), buržuāziskās jaunatnes izkurtējušo dzīves veidu («Alģis Dzintars — ekskursants») u. c.

Linarda Laicena stāstus raksturo ass idejisks mērķtiecīgums, proletārisks partejiskums, vēršoties pret visdažādākām kapitālistiskās dzīves parādībām. Tos raksturo viengabalaina, daudzās sižetiskās atzarēs nesazarota kompozīcija, spilgts tēlu veidojums.

No Linarda Laicena trim romāniem izcilākais ir *«Kliedzošie korpusi»* (1930.). Kā idejiskā spēka, tā mākslinieciskās meistarības ziņā tas ir ievērojamākais darbs latviešu literatūrā par cietuma dzīvi. Romāna darbība norisinās īsi pēc 1905.—1907. gada revolūcijas. Autors centies raksturot cietumniekus kā kolektīvu, risināt dažas problēmas, kas bija aktuālas Rīgas cietumos pēc 1905.—1907. gada revolūcijas un vēlākos gados (piemēram, par politisko un kriminālistu savstarpējām attiecībām u. c.).

«Kliedzošajos korpusos» ir bagāta tēlu galerija, kas prasmīgi un dzīvi notēloti. Arī epizodiskajām personām autors meistariski

pāris zīmīgiem vilcieniem pratis piešķirt katrai savas īpatnības, iedziļinoties viņu domu un jūtu pasaulē, atsedzot viņu individualitāti. Tas nav viengabalains kolektīvs, ko rakstnieks parāda, paverot lasītājam skatu cietuma dzīvē. Tur ir gan revolūcijas līdzskrējēji, kas jau gļēvi nožēlo savu revolucionāro aizrautību, gan tipisks lauku pelēkais barons, kas ne ar vienu nenovīdas dalīt savu bagāto pārtikas pienesumu. Bet tur ir arī stiprie, nelokāmie proletariāta cīnītāji, kuru revolucionāro pārliecību, morālo spēku nespēj salauzt nekādas grūtības. Tāds ir Greitans, kas, uzzinājis, ka viņam piespriests nāves sods, sūta biedriem zīmīti ar vīrišķīgajiem vārdiem: «Nāvi slepkavām! Lai dzīvo sociālisms!» Tāds ir arī uz katorgu notiesātais Eglītis, par kuru romānā teikts, ka viņš «... ienesa optimismu un lielāku drosmi ne tikai sestajā kamerā, bet visā cietumā», un daudzi citi.

L. Laicena «Kliedzošo korpusu» 1930. gada izdevuma vāks (A. Kāļa zīmējums)

Romāns pārliecinoši rāda, ka cietums nespēj noslāpēt revolucionārās cīņas degsmi. Arī akmens sienās, kurās brīvības karavīrus iemetusi cariskā patvaldība, cīņa turpinās. Cietuma korpusi ir dzīvi un izkliedz savu protestu pret buržuāzijas varmācību, pret cilvēka tiesību mīdīšanu, brīvas domas apspiešanu. Runā pat viennīca, kurā revolucionāru Atālu grib izolēt no pārējiem. Uz tās sienām revolucionāri atstājuši dedzīgus cīņas aicinājumus. «Viņa stāstīja, informēja, pamācīja, izkliedza lozungus...» raksta Linards Laicens. «Viss kameru korpuss izkliedza ar savām sienām tos lozungus un to cīņu, pret kuru tas bija celts stieņos, ķieģeļos un cementā.»

Kā revolucionāro cīnītāju nesalaužamības apliecinājums un buržuāziskās sabiedrības varmācības atmaskojums romāns «Kliedzošie korpusi» ir nozīmīgs darbs latviešu literatūrā. Tam bija ievērojama audzinoša ietekme latviešu strādnieku kustības uzplūdu laikā, kad latviešu buržuāzija izrēķinājās ar darba tautas brīvības cīnītājiem ne mazāk nikni kā kādreiz Krievijas cara ierēdņi.

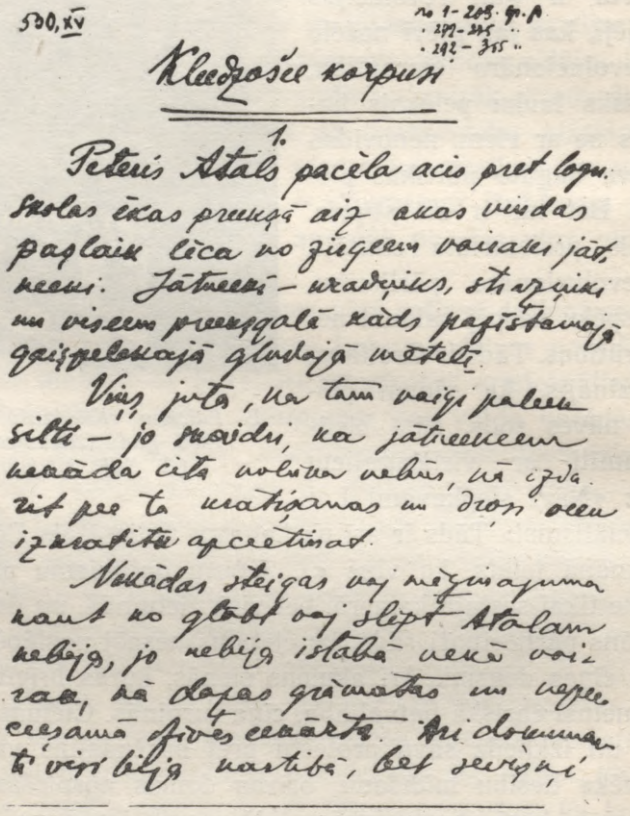

Rokraksta fragments no L. Laicena romāna «Kliedzošie korpusi»

Autobiografiski materiāli izmantoti arī Linarda Laicena romānā «*Emigrants*» (1926.). Tā galvenā varoņa Vitolda Vītuma tēlā daļēji atspoguļota paša autora idejisko uzskatu attīstība

laika posmā no 1906. līdz 1917. gadam. Tas ir sīkburžuāzisks ideālistiski noskaņots inteliģents, ko aizrāvusi līdzi tautas masu revolucionārā sajūsma 1905. gadā. Emigrācijā, atrauts no sabiedriskās bazes, viņš noslīgst līdz individuālismam un dekadencei. Taču 1917. gada revolūcija ievirza viņa uzskatus pareizā gultnē, pāraudzina par proletariāta līdzcīnītāju. Romāna pirmajās divās daļās, kas jau 1920. gadā apvienotas iznāk kā stāsts grāmatā ar virsrakstu «Bula vasara», darbība norisinās Somijā. Emigrācijā gūtie novērojumi palīdzējuši Linardam Laicenam iejutīgi notēlot Somijas dabu, cilvēkus.

Romānā *«Limitrofija»* (1935.) Linarda Laicena nodoms bijis parādīt fašisma attīstību Baltijas valstīs, tautas dažādo noslāņojumu cīņu pret to. Romāns iecerēts kā triloģija, bet uzrakstīta tikai tās pirmā daļa. Tajā autors satīriskā skatījumā parāda buržuāziskās Latvijas dižvīru politiskās mahinācijas, amorālo dzīves veidu. «Limitrofija» ir mākslinieciskā ziņā visvājāk izveidotais Linarda Laicena romāns. Tā kompozīcija visai irdena, tēli shematiski.

Linarda Laicena romāni «Kliedzošie korpusi» un «Emigrants» iznākuši arī tulkoti krievu valodā.

Linarda Laicena daiļrades sākumā viņa prozas stils visai gleznains. Viņš mīl reizēm izmantot no dabas ņemtus salīdzinājumus, metaforas un gleznas tēla labākai raksturošanai, darba emocionālā iespaida padziļināšanai. Vēlāk, it īpaši darbos, kas sarakstīti pēc 1917. gada, lielā daļā savu stāstu rakstnieks no valodas gleznainības gandrīz pilnīgi atteicies, un viņa valoda reizēm kļūst pasausa.

Linarda Laicena prozas mākslinieciskās meistarības raksturīgākā īpatnība ir maksimāla koncentrētība. Tā izpaužas gan viņa stāstu valodā, gan kompozīcijā, gan sižeta risinājumā un tēlu raksturojumā. Ik vārds, ik detaļa tajos saplūst vienā organiskā kompaktā vienībā, kur nav nekā lieka, atmetama.

Dramaturģija

20. gados Linards Laicens devis strādnieku skatuvju vajadzībām vairākas lugas, ko viņš pats sauc par «konstruktīvām spēlēm»: «Alfa un Auto» (1925.), «Mītiņš ballē» (1925.), «Kompromiss» (1926.) u. c. Tās pēc Rīgas

Arodbiedrību centrālbiroja pasūtījuma sacerētas strādnieku masu svētkiem, kur tās noskatījās vairāki tūkstoši cilvēku.

Visās savās lugās Linards Laicens ietvēris aktuālu tematiku, allaž paturējis vērā, ka tām jābūt cīnītājām. «Tikai tāds teātris strādniecībai kā šķirai ir vajadzīgs, — raksta Linards Laicens, — kurš izteic viņas īpatnējo būtību un virza viņas domas, jūtas, gribu uz viņas šķiras mērķiem.»[1]

Rakstītām pēc šiem principiem, Linarda Laicena lugām bija ievērojama revolucionizējoša nozīme. Ne velti buržuāziskie varasvīri vērsās pret tām un to autoru ar dažādām represijām. Tā, kad 1925. gadā nāk klajā Linarda Laicena luga «Alfa un Auto», kurā asi atmaskots buržuāziskais parlaments, tiesa un fabrikanti, grāmatu drīz vien konfiscē, bet autoru divas reizes tiesā, apvainojot aicinājumā uz pastāvošās iekārtas graušanu un par tiesas apvainošanu. Tūlīt pēc pirmizrādes aizliedz sakarā ar angļu ogļraču streiku sacerēto lugu «Kompromiss» u. c.

Visas Linarda Laicena lugas mākslinieciskā ziņā veidotas tuvi konstruktīvistu principiem, kurus viņš aizstāvējis un popularizējis arī vairākos publicistiskos rakstos. Viņa lugās darbojas simboliski «kolektīvtipi». Katrs no šiem «kolektīvtipiem» pārstāv kādu sabiedrības noslāņojumu, tā raksturīgākās īpatnības. Tie bieži vien runā frazēs, kas ņemtas no pazīstamu sabiedrisku vai politisku darbinieku runām, izsaka svarīgākos lozungus, ar kuriem strādnieki cīnās par savām tiesībām. Teksts ir minimāli īss, koncentrēts. Skatuvei nav paredzētas tikpat kā nekādas dekorācijas, tās jāiedomājas iztēlē. Vislielākā ekonomija ievērota arī tērpos, jo autors ņēmis vērā strādnieku skatuvju niecīgos materiālos līdzekļus. Lugas uzbūvētas tā, ka tās var inscenēt gan pilnīgā veidā, gan pa atsevišķām ainām, izrādīt gan uz mazām skatuvēm nelielam skatītāju skaitam, gan brīvā dabā skatītāju tūkstošiem.

L. Laicena lugas ir savdabīga parādība latviešu literatūrā. Zināma radniecība tām ir vienīgi ar L. Paegles šarādēm. Savā laikā tām bija ievērojama nozīme kā strādnieku cīņas gara spē-

[1] *L. Laicens*, Strādnieku teātris, «Kolektīvs darbs», 1926.

cinātājām. Andrejs Upīts 1925. gadā recenzijā par L. Laicena lugu «Mītiņš ballē» raksta: «Noteikts un ass viņš ir savā idejiskā uztverē, nesaudzīgs kritiskā novērtējumā un atklāts māksliniecīskajā raksturojumā. Viņa luga ir reālistiski skaudra un griezīga kā šķautnēm notrīts metala gabals. To neslavēs visas šķiras un partijas, kā slavēts ir viens otrs dramatisks darbs tāpēc, ka tajā neviens nebij tieši aizskarts un nejutās apvainots.»[1] Šos vārdus, kas teikti par L. Laicena lugu «Mītiņš ballē», var attiecināt arī uz pārējiem L. Laicena dramatiskajiem sacerējumiem. Ar savu idejisko asumu un sociālistisko mērķtiecību tie bija nozīmīgs ideoloģisks ierocis.

*

Linards Laicens ir viena no redzamākajām personībām latviešu literatūrā. Buržuāziskajā Latvijā viņš bija populārs un iemīļots rakstnieks revolucionārajās un demokratiskajās aprindās. Viņa darbi, galvenokārt proza, progresīvajā literatūrkritikā vērtēti ļoti atzinīgi. «Par Laicenu tūdaļ jāsaka, — raksta J. Sudrabkalns, — ka vairākas viņa prozas un dzejoļu grāmatas pieder pie brīnišķīgākā, ko devusi mūsu gadsimta latviešu literatūra... Viņa doma ir skaidra, valoda spēcīga un brīva no nevajadzīgiem izskaistinājumiem un sentimentalitātes. Un viscaur, pat visaskētiskākajā stingrībā, jūtama dzīvība, cilvēka nemierīgā dvēsele.»[2]

Ļoti cildinoši par L. Laicena darbiem, īpaši stāstu krājumu «Attaisnotie» un «Skaistā Itālija», romānu «Kliedzošie korpusi», izteicies arī Andrejs Upīts. Tā par grāmatu «Attaisnotie» viņš raksta: «Grāmatas vērtība ne vien idejiskā saturā, bet galvenā kārtā viņas nepārspējami koncentrētā un kristalizētā izteiksmes formā. Tā ir cieta, skanīga un asa, kā no slīpētām tērauda plāksnēm izliekta. Laicena valoda izveidota līdz tai ārkārtīgai vienkāršībai un vingrumam, kur aprakstošais, tēlojošais un rak-

[1] *U. A.*, L. Laicena «Mītiņš ballē», «Domas», 1925., 6.

[2] *Я. Судрабкалн*, Два юбилея, «Сегодня», 1928, 117.

sturojošais saplūst organiskā vienībā bez iedobumiem un izciļņiem. Tā ir mākslas proza, kurai līdzīga vairāk nav atrodama latviešu modernajā rakstniecībā.»[1]

Andrejs Upīts atzinīgi atsaucies arī par Linarda Laicena dzejas mākslu. 20. gadu sākumā viņš raksta: «Arvien ciešāki pieaugdams proletariāta centieniem un ieaugdams viņa psiholoģijā, Laicens ir izmanījis to jauno ritmu, kurā strāvo nebeigtās cīņas trauksme. Dziļi izjutis tos slepenākos pukstus, ar kādiem pulso strādniecības varenās kultūras tieksmes. Visas šīs dziņas un meklējumus viņš ir skatījis internacionālā apjomā, izpazīdams arī visus jaunākos, starptautiskās mākslas iejūtas un izpausmes mēģinājumus. Tāpēc viņa dzejas instruments ir palicis daudzām stīgām bagātāks un izskaņā dažādāks. Viņa pantos dzirdam gan griezīgas pretskaņas, gan nervozi saraustītas vibrācijas, gan klusus melodiskus individuālu jūsmu akordus. Tā šimbrīžam Laicens ieskatāms par pašu spēcīgāko un modernāko latviešu proletārisko liriķu saimē.»[2]

L. Laicena popularitāte bija tik liela, ka viņa sacerējumu vērtību neuzdrošinājās noniecināt pat reakcionārie kritiķi. Savos rakstos par L. Laicenu tie vairākkārt slavējoši izteikušies sakarā ar viņa darbu stilu. Tā kāds no šiem buržuāziskajiem recenzentiem 1920. gadā par krājumu «Laterna tumsā» raksta: «... Laicens, neatlaidīgi izkopdams savu ievērojamo stāstītāja talantu, izveidojies par vienu no pirmajiem, vislabākajiem rakstniekiem. Viņa pēdējo darbu stils ir apbrīnojama mozaīka, kur katrs vārds, katrs sīkumiņš mirdz un ir svarīgs.»[3]

Ļoti atzinīgi L. Laicena daiļrade vērtēta padomju laikā. Tā K. Ozoliņš, piemēram, raksta: «... ar saviem darbiem Linards Laicens ieņem vietu starp pašiem redzamākajiem latviešu literatūras darbiniekiem. Linarda Laicena darbi ir daļa no Latvijas proletariāta cīņām, sevišķi buržuāziskās Latvijas laikā, un paliks

[1] *A. Upīts,* Linarda Laicena divdesmit pieci gadi, «Ilustrēts Žurnāls», 1928., 5.

[2] Dzīves ceļi, dzejoļu antoloģija, sastādījis A. Upīts, 1923., 18. lpp.

[3] *J. Grīns,* Laterna tumsā, «Vaiņags», 1920., 3.

tikpat nemirstīgi, cik nemirstīgas ir darbaļaužu cīņas par sociālismu.»[1]

Linarda Laicena idejiski asā, pret kapitālismu vērstā daiļrade ietekmējusi daudzus jaunos rakstniekus, kas savu literāro darbību sāk 20. gados un 30. gadu sākumā. Viņa sacerējumi mācījuši izteiksmes koncentrētību, izraudzītās temas asu nostādni, mudinājuši vienmēr būt ar saviem darbiem kaujas pozicijās, ar visu enerģiju iesaistīties cīņā par komunisma ideālu realizēšanu dzīvē.

LITERATŪRA

L. Laicena darbi. Bez daudziem agrāk pirmspadomju laikā iznākušajiem atsevišķiem krājumiem Rīgā LVI izdevumā no 1958. līdz 1959. gadam iznāk L. Laicena «Raksti». To deviņos sējumos paredzēts ietvert visus līdz šim zināmos L. Laicena rakstus.

Taču pirmie plašākie L. Laicena darbu kopojumi iznāk 20. un 30. gados Padomju Savienībā krievu valodā:

1929.—1930. gadā krievu valodā iznāk L. Laicena darbu izlase četros sējumos, pirmajā sējumā — J. Libedinska un M. Čumandrina priekšvārds, bet trešajā — R. Pelšes raksts «Mākslinieks un revolucionārs»;

1931.—1934. gadā krievu valodā iznāk kopoti raksti piecos sējumos; šī izdevuma pirmajā sējumā E. Frosa ievads un apcere par L. Laicena daiļradi, bet ceturtajā — autora priekšvārds romānam «Emigrants».

Bez tam no 1924. līdz 1936. gadam latviešu, krievu, ukraiņu, baltkrievu un leišu valodā Padomju Savienībā vairākkārt atsevišķās grāmatās iznākuši L. Laicena darbi. Starp tiem «Kliedzošajiem korpusiem» ukraiņu valodā (1932.) ir R. Pelšes ievads un grāmatai «Portfelis un valgs» krievu valodā (1934.) — V. Knoriņa priekšvārds.

Par L. Laicenu. *E. Fross,* «Linards Laicens. Literatūras 25 gadi» 1928. gadā.

Atsevišķos L. Laicena grāmatu izdevumos ir samērā plaši *K. Ozoliņa* ievadi (grām.: Dzeja. Rīgā, LVI, 1956. un grām.: Raksti I. Proza. Rīgā, LVI, 1958.).

L. Laicena daiļradei veltīti arī vairāki raksti periodikā: *J. Grants,* L. Laicena «Kliedzošie korpusi» («Karogs», 1955., 12.), *J. Lūsis,* No estēta līdz proletariāta cīnītājam («Cīņa», 1957., 6.), *E. Niedra,* Liels neapgūts mantojums («Literatūra un Māksla», 1955., 52.), *L. Paegle,* L. Laicena jaunākie dzejoļu krājumi («Domas», 1924., 7.), *A. Upīts,* Linarda Laicena divdesmit pieci gadi («Ilustrēts Žurnāls», 1928., 5.).

A. Upīts, «Linarda Laicena pozicija un manējā» (Rīgā, Autora izd., 1931.).

[1] *K. Ozoliņš,* Linarda Laicena dzeja. Priekšvārds Linarda Laicena grāmatai «Dzeja», 1956., 23. lpp.

JĀNIS STRAUJĀNS

(1884.—1938.)

Jānis Straujāns ir profesionāls revolucionārs-pagrīdnieks, aktīvs partijas un padomju darbinieks, diplomāts. Paralēli šim spraigajam darbam viņš laiku pa laikam pievērsies arī literatūrai. Visvairāk Straujāns devis stāsta žanrā: viņa daiļrades pamattema ir dažādu tautu revolucionāro cīnītāju dzīve. Mūsu literatūrā rakstniekam pieder nozīmīga vieta kā 1905. gada revolūcijas notikumu Latvijas laukos tēlotājam.

Dzīve

Jānis Straujāns, īstajā vārdā Jānis Masters, dzimis 1884. gada 19. maijā (v. st. 6. maijā) Burtnieku pagastā[1] zemnieka Jēkaba Mastera ģimenē. Viņš mācās Valmieras proģimnāzijā, pēc tam Liepājas reālskolā, kur iepazīstas ar sociālistisko literatūru. Tieši sociāldemokratiskās organizācijas darbā Straujāns iesaistās ar 1903. gadu, kad pārnāk studēt uz Rīgas politehnikumu. Drīz vien par nelegalās literatūras izplatīšanu Straujānu pirmo reizi arestē un 1904. gada vasarā pārved ieslodzījumā uz Cēsu cietumu. Pēc 8 mēnešiem ticis brīvībā, Straujāns turpina revolucionāro darbu. Klāt vētrainais 1905. gads. Novembrī viņš cīnās savā dzimtajā pusē Vecsalacas pagastā. Stāstā «Zirgu zaglis» rakstnieks, šo laiku atcerēdamies, raksta: «Es biju neprātīgi jauns, tvīku pēc varoņdarbiem un varoņa nāves. Sadursmēs ar ienaidniekiem nesargāju savu galvu no lodēm un tādēļ mani ievēlēja par Tautas milicijas priekšnieku: tā paša iemesla dēļ manī uzmanīgi klausījās kā iesirmie bārzdaiņi, tā bezūsainie jaunekļi un pavecas sievas, savās pacietajās galvās ar pūlēm mēģinādami aptvert manu runu praktisko nozīmi, kad es mītiņos grāmatu va-

[1] Tagadējā Valmieras rajonā.

lodā skaidroju, ko nozīmē vispārējas, vienlīdzīgas, tiešas un aizklātas vēlēšanu tiesības...»[1] Straujāns piedalās ne vienā vien atklātā cīņā ar policiju, baronu pašaizsardzības vienībām un soda ekspedīciju grupām. Ģenerāļa Orlova «melnās sotņas» pārspēka dēļ viņš līdz ar citiem tautas cīnītājiem atkāpjas mežos un uzsāk partizāņu cīņu.

J. Straujāns 30. gados

1906. gada martā partizāņu vienība izformējas. Straujāns aizbrauc uz Maskavu, uzmeklē pazīstamus latviešu pagrīdniekus un atkal atsāk nelegālo partijas pagrīdes darbu. «Mūs — latviešu kaujiniekus, — raksta Straujāns, — tolaik apspīdēja vēl Baltijas ugunsgrēku atblāzma, mēs nesām sev līdz nodedzināto baronu muižu dūmu smaržu, daudz runāja toreiz par «mežabrāļu» bezbailīgo cīņu.»[2]

Ar pagrīdes vārdu «Andrejs» Straujāns strādā par aģitatoru KSDSP Maskavas pilsētas kara organizācijā; viņa darbības rajons vispirms ir Kremļa kazarmas. Viņš ātri iemanto kareivju uzticību, izplata literatūru, dibina revolucionārus pulciņus utt.

Kad žandarmērijai izdodas izsekot kara organizācijai, lielu grupu biedru arestē, starp tiem arī Straujānu, un iesloga Butirku cietumā, no kurienes 1906. gada decembrī viņu izsūta trīs gadu trimdā uz Tobolskas guberņu. Pēc pāris mēnešiem Straujānam laimējas izbēgt, un 1907. gada martā viņš atkal atsāk darbu kara organizācijā, šoreiz Pēterburgā.

[1] *J. Straujāns,* No rītiem un vakariem, «Prometejs», 1936., 92. lpp.

[2] *Я. Страуян,* Боевая быль, Москва, 1935, стр. 7.

Cietumi, trimda un pagrīdes darba grūtības iedragā Straujāna veselību. Viņš nolemj braukt uz ārzemēm, lai ārstētos un papildinātu savas zināšanas. 1907. gada maijā Straujāns aizbrauc uz Somiju, no turienes tālāk uz Šveici, Cīrihi, kur strādā par partijas latviešu sekcijas sekretāru.

Veicot partijas uzdevumus, Straujānam nākas uzturēties dažādās vietās. Tā 1908. gadā viņu līdz ar grupu citu partijas darbinieku Stokholmā arestē. Tikai pateicoties V. I. Ļeņina pūlēm, grupa netiek izdota Krievijas valdībai, bet apcietinātajiem nākas sešus mēnešus pavadīt Zviedrijas katorgas cietumā Stokholmā. Tur Straujāna veselība gūst jaunu smagu triecienu — viņš saslimst ar tuberkulozi.

No 1909. līdz 1912. gadam Straujāns uzturas Parīzē. Te viņš saistās ar KSDSP Parīzes boļševiku grupu, tāpat arī ar literāro grupu «Vperjod».

Emigrācijā Straujāns uzraksta pirmos prozas sacerējumus, kas parādās Rīgas legālā strādnieku dienas laikraksta «Laika Balss» literārajā pielikumā: 1911. gada 36. numurā iespiesti trīs noskaņu tēlojumi ar kopēju virsrakstu «Viņpus dzīves», 39. numurā — tēlojums «Pēdējais cēliens».

1911. gadā Parīzē Straujāns iepazīstas ar M. Gorkiju, kuram vēlāk ļoti liela loma viņa dzīvē un rakstniecības darbā. Šī pazīšanās izvēršas ciešā draudzībā, abiem rakstniekiem uzturoties Kapri salā, kur Straujāns ārstējas no 1913. līdz 1917. gadam. Gorkijs palīdz publicēt Straujāna stāstu «Mežabrāļi». Tas pirmo reizi iespiests 1914. gadā žurnālā «Северные записки», kas iznāk Pēterburgā.

Sākot ar stāstu «Mežabrāļi», vairums Straujāna stāstu rakstīti krievu valodā; tas tā pa daļai tāpēc, ka tie bija jāpublicē krievu izdevumos (īpaši pēc 1918. gada), pa daļai tāpēc, ka latviešu valoda pamazām piemirsās.

Kapri posmā Straujāna literārā darbība diezgan aktīva. Viņš raksta īsos stāstus un arī romānu, par kura likteni gan līdz šim nekas nav zināms, tāpat daudz tulko.

No Straujāna sarakstīšanās ar Raini uzzinām, ar cik lielu mīlestību un rūpību viņš tulko Raiņa darbus krievu valodā, pie-

mēram, lugu «Jāzeps un viņa brāļi», tāpat dzejoļus. Latviešu literatūras krājumā «Сборник латышской литературы», kas iznāca 1916. gadā M. Gorkija un V. Brjusova redakcijā Pēterburgā, ievietoti Straujāna tulkojumā J. Poruka stāsts «Ubagi gadatirgū» un Andrieva Niedras «Zemnieka dēls».

Kapri Straujāns sagaida arī Februāra revolūciju. Vēstulē Raiņim viņš jūsmīgi raksta: «Līdzko nokārtošu savas lietas, tūdaļ braukšu uz Krieviju: tagad tur ļaudis vajadzīgi. Drīz taču jāizšķiras jautājumam, būt vai nebūt Krievijas republikai!»[1]

1917. gada vasarā caur Franciju, Angliju un Somiju Straujāns nokļūst Petrogradā, pēc tam Latvijā, kur arī sagaida Oktobra revolūciju. Žurnālā «Taurētājs» vairākos turpinājumos 1918. gadā tiek iespiestas Straujāna emigranta piezīmes «Negaidītais» — par to, kā ārzemēs uzņēma Februāra revolūciju.

1918. gada vasarā, bēgot no vācu okupācijas, Straujāns aizbrauc uz Maskavu. Ar 1919. gadu, kad nodibinās Komunistiskā internacionāle, viņš uz ilgu laiku aktīvi iesaistās šinī darbā.

Straujāns tiek izvirzīts arī atbildīgos padomju valsts posteņos: no 1920. līdz 1924. gadam viņš ir Padomju sūtniecības pirmais sekretārs Itālijā, no 1924. līdz 1926. gadam strādā sūtniecībā un par TASS korespondentu Ķīnā, no 1926. līdz 1935. gadam viņš ir TASS pārstāvis Latvijā. J. Straujāns miris 1938. gadā.

Daiļrade

Straujāna daiļradē ietilpst garais stāsts *«Mežabrāļi»* (1918.), stāstu un tēlojumu krājumi *«Uz viņa krasta»* (1918.), *«Былое»* (1927), *«Скитания»* (1930), *«О пятом годе»* (1931), *«No rītiem un vakariem»* (1936.), luga *«Jau pagājuse baiga nakts»* (1935.) un pagrīdnieka atmiņu kopojums *«Боевая быль»* (1935). Vairāki stāsti un publicistiski raksti palikuši arī ārpus krājumiem, citi atkal atkārtoti iespiesti vairākos krājumos.

Savrup Straujāna daiļradē izdalās paši pirmie ap 1911.—1913. gadu rakstītie noskaņu tēlojumi un skices, kas sakopotas krājumā *«Uz viņa krasta»*. Tanīs nav ārēju notikumu, bet konflikts izvēršas paša autora izjūtās starp ilgām un īstenību. Atceroties

[1] J. Raiņa Valsts literatūras muzejs, inv. Nr. 916.

J. Straujāna «Mežabrāļu» 1935. gada izdevuma vāks

1905. gada zaudētās cīņas, bieži iezogas arī rezignācijas drūmās ēnas, vēl vairāk tapēc, ka autors pats ir atrauts no dzimtenes, ļaunas slimības salauzts emigrants. Tā radušās nelielās skices «Pēdējais cēliens», «Uz ilgu spārniem», «Kad miris būšu» u. c. Slavas dziesmas kritušajiem varoņiem, ilgas pēc dzimtenes un jaunām cīņām, kas skan cauri drūmajām izjūtām, še krāšņi ietērptas dzejiskā izteiksmē, kas bagāta salīdzinājumiem un metaforām: «Vai viņu redzēsi atkal, savu laimi, savu apsolīto zemi? Vai tiksi pāri melnajiem ūdeņiem, kas tevi no viņas šķir? Viss tev ir ņemts, viss zaudēts. Palikusi viena vienīga vēlēšanās: atdot vēl tos spēkus, kas atlikuši, pa svešajiem krastiem klīstot — atdot šos spēkus savai jaunības mīlestībai (Revolūcijai — *A. B.*).

Vai viņu redzēsi atkal? Tu raudi, tu sauc... Bet tavi ilgu saucieni izskan bez atbalss kā vientuļas kaijas kliedzieni uz miglainas jūras vakara krēslā...»[1]

Sākot ar pirmo garāko stāstu *«Mežabrāļi»*, kad J. Straujāns iziet ārpus subjektīvo noskaņu tēlojuma un cenšas izzīmēt tēlus darbībā, viņa stils kļūst vienkāršāks. «Mežabrāļi» būtībā ir Straujāna-partizāna dienasgrāmata. Autors nepretendē dot vispārīgu 1906. gada revolucionāro mežabrāļu cīņas ainu, ne uz mirkli nenovirzās no nelielās mežabrāļu grupas cīņas ceļa. Stāstā rādīti dramatiski notikumi, kas saista lasītāja uzmanību, piemē-

[1] *J. Straujāns*, Uz viņa krasta, Rīgā, 1918., 12., 13. lpp.

ram, sadursme ar mežsargu un dragūniem, Gaigals ierauga savas nodedzinātās mājas, Upmaņa apbedīšana, pagastvecākā un barona nošaušana u. c., tomēr bieži vien gadās arī liekas, atkārtotas detaļas. No atsevišķiem tēliem neviens nav izvirzīts centrā; kaut cik spilgtāk iezīmējušies Andrēns, sīkrentnieks Gaigals, skolotājs Alberts Grīns un zaldāts Auzāns. Galvenais, ko gūstam no stāsta, ir mežabrāļu grūtās dzīves un cīņas vispārīgais kolorīts, Jāatzīmē rakstnieka māka vides tēlojumā, viņa dabas gleznojumi.

J. Straujāna «Mežabrāļu» 1957. gada izdevuma vāks

Straujāna stāstu darbība noris visdažādākajās zemēs, kur rakstniekam nācies būt, veicot partijas vai citus uzdevumus. Arī viņa stāstu varoņi ir dažādu tautību ļaudis, un rakstniekam izdevies atveidot katrai tautībai raksturīgās īpatnības.

Jaunatnes stāstu krājumā *«No rītiem un vakariem»* sakopoti visdažādākās tematikas stāsti no rīta un vakara zemēm — no buržuāziskās Latvijas, Itālijas un Ķīnas, bet te ietilpināti arī trīs stāsti par 1905. gada notikumiem Latvijā.

Stāstā *«Divkauja»* redzam, kā revolucionāri padzen mācītāju no kanceles un sāk paši savu «spredikļi», bet no balkona lejup lido proklamācijas. Skopi, bet izteiksmīgi raksturots centrālais tēls — revolucionārs, kādreiz pagastā pazīstamais kalps sarkanais Mārtiņš. Mārtiņš neprot skaisti runāt un uzvesties, viņa āriene ir stūraina, bet toties labi runāt prot viņa varenās bijušā kalpa un mūrnieka dūres. Viens no spēcīgākajiem Straujāna stāstiem par 1905. gadu ir *«Zirgu zaglis»*.

Labākie Straujāna daiļradē ir tie stāsti, kuru pamatā ir kāds konkrēts, saturā bagāts dzīves atgadījums, ass konflikts un tā atrisinājums. Sižeta veidojums un dažādu sižetisko situāciju krustojums ārpus kāda viena konkrēta notikuma, tipizācijas un individualizācijas process plašākā nozīmē rakstniekam tik labi nepadodas. Labākajos stāstos to aizstāj jau dzīvē vēroti tipiski raksturi tipiskos apstākļos. Kur šādu «no dzimšanas» spilgtu tēlu un īpašu gadījumu nav, iezogas shematisms un didaktika, piemēram, stāsti par darbaļaužu dzīvi buržuāziskajā Latvijā — «*Sarkanais karogs*» un «*Prieks un bēdas*», abi krājumā «No rītiem un vakariem».

Raksturīgais Straujāna stāstiem ir tas, ka visos tanīs tā vai citādi, tieši vai netieši kā divi pretpoli atspoguļojas revolūcijas cīnītāju un revolūcijas ienaidnieku antagonisms. Straujāns var rakstīt jaunatnes stāstus, par Ķīnu, Itāliju, centrā paturēt mīlestības temu, bet tomēr būs apgaismota stāsta varoņu sociālā piederība.

Revolucionāro cīnītāju tēlos rakstnieks iezīmē daudz kopīgu īpašību. Viņa varoņi ir ar krasi izteiktu šķiras apziņu un revolucionāro mērķu skaidrību, gluži nepieņemams viņiem ir kompromiss ar ienaidnieku. Tas attiecas arī uz pašu autoru kā revolucionāru. Tāpēc, domājot par Straujāna dzīvi un daiļradi, mums it kā pretī nāk 1905. gada kaujas družīnu cīnītājs, vēlākais «mežabrālis» un pagrīdnieks, kurš īsi un ātri noprasa: «Ar ko jūs? Kurā pusē jūs?» Ar draugiem viņš var būt sirsnīgs, pašaizliedzīgs draugs, ar ienaidniekiem — tikai ienaidnieks.

1905. gada revolūcijas saviļņojošos notikumus Straujāns mēģinājis iedzīvināt arī dramatiskā formā. Savu lugu «*Jau pagājuse baiga nakts*» (1935.) viņš apzīmējis par dramatiskām epizodēm no 1905. gada revolūcijas. Luga stāsta par lauku darbaļaužu revolucionāro cīņu 1905. gada vasarā. Pavisam lugā darbojas 31 persona, bet atmiņā kaut cik paliek tikai spriganais, drosmīgais cīnītājs — ģimnāzists Griška, kas ar revolvera lodi no 10 soļu attāluma var iedzīt sienā naglu. Pārējie tēli lugā ir bez izteiktākas individuālās sejas. Atsevišķās epizodes palikušas savā starpā nesaistītas.

Lai gan Jāņa Straujāna dzīve bija notikumiem un pārdzīvojumiem bagāta, viņa kontā tomēr nav biezu jo biezu grāmatu sējumu. Daudzas rakstnieka ieceres palikušas nerealizētas, jo pārāk straujā dzīve neļāva pieredzēto pārkausēt mākslas tēlos.

LITERATŪRA

J. Straujāna darbi. Rakstnieka pirmie stāsti un skices iespiesti 1911. gadā Rīgas avīzē «Laika Balss» un 1913. gadā avīzē «Dzīve». 1914. gadā Pēterburgas žurnālā «Северные записки» pirmo reizi publicēts stāsts «Mežabrāļi» (krievu valodā). Vairāki stāsti 1915. un 1916. gadā publicēti mēnešrakstā «Ежемесячный журнал», bet 20.—30. gados Padomju Savienības periodiskajos izdevumos — žurnālā «Красная нива», laikrakstā «Известия» u. c.

Stāsts «Mežabrāļi» 1918., 1925., 1927. gadā izdots atsevišķās grāmatās krievu valodā, pie kam pēdējie divi izdevumi ar autora priekšvārdu, bet latviski 1935. gadā Sudrabu Edžus tulkojumā «Prometeja» izdevniecībā un 1957. gadā LVI. Straujāna stāsti un tēlojumi izdoti krājumos «Uz viņa krasta», Rīgā, 1918., «Былое», M., 1927., «Китайские рассказы», M., 1929., «Скитания», M.—Л., 1930., «О пятом годе», M.—Л., 1931., luga «Jau pagājuse baiga nakts», Maskavā, 1936. un pagrīdnieka atmiņas grāmatā «Боевая быль», M.—Л., 1926. un M., 1935.

Par Straujānu rakstīts visai maz. Atzīmējami *J. Bērziņa-Ziemeļa* ievads stāstu krājumam «О пятом годе», Maskavā, 1931.; *R. Pelšes* raksts par lugu «Jau pagājuse baiga nakts» žurnāla «Celtne» 1936., 3.; *T. Ginteres* «J. Straujāns un viņa «Mežabrāļi»», «Cīņa», 1958., 17.; *A. Kurcija* «Stāsts par mežabrāļiem», «Literatūra un Māksla», 1958., 14.

SĪMANIS BERĢIS

(1887.—1938.)

Sīmanis Berģis, viens no latviešu padomju rakstnieku vecākās paaudzes pārstāvjiem, pazīstams kā prozaiķis, dramaturgs un publicists.

Dzīve

Sīmanis Berģis dzimis 1887. gada 29. septembrī Aizputes apriņķa Skrundas pagastā laukstrādnieku ģimenē. Jau agri viņš iepazīst kalpa bērna sūro likteni, vasaru strādājot bagāto saimnieku tīrumā un sagādājot sev līdzekļus mācībām.

1905.—1907. gada revolūcijas laikā S. Berģis jau ir LSDSP biedrs un aktīvs cīņu dalībnieks kā Liepājas pilsētā, tā Skrundas rajonā laukos. Partijas propagandists Sīmanis Berģis no represijām glābjas Austrumprūsijā, no kurienes 1907. gadā emigrē uz Ameriku. Vairāk nekā gadu S. Berģis pavada Menas štatā meža ciršanas darbos, gūstot bagātīgus novērojumus un ierosinājumus savam turpmākajam rakstnieka darbam. No 1909. līdz 1917. gadam viņš strādā par atslēdznieku dažādos rūpniecības uzņēmumos Bostonā, būdams aktīvs kreisās arodorganizācijas «Pasaules industriālie strādnieki» biedrs un Amerikas latviešu sociāldemokratu organizācijas loceklis.

Šai posmā Berģis sāk pievērsties arī literārajai jaunradei. Pirmie mēģinājumi parādās Amerikas latviešu presē.

Pēc 1917. gada Februāra revolūcijas, pārvarot grūtības tālajā ceļā, Sīmanis Berģis kopā ar citiem politiskajiem emigrantiem atgriežas dzimtenē un iekļaujas partijas darbā Rīgā, kur strādā arī vācu okupācijas apstākļos. Bēgot no aresta, viņš 1918. gadā dodas uz Padomju Krieviju, kur paliek partijas darbā līdz 1919. gada janvārim.

Trauksmaini un atbildības pilni Sīmaņa Berģa dzīvē ir pirmie padomju varas mēneši 1919. gadā. Viņš ir Rīgas pilsētas deputātu padomes Izpildu komitejas priekšsēdētājs, partijas Rīgas komitejas sekretārs un 5. latviešu strēlnieku pulka komisārs. 1919. gadā viņš tiek ievēlēts arī par Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas locekļa kandidātu un vēlāk par Centrālās Komitejas locekli. 1919. gada beigās viņu aicina uz Maskavu strādāt Kominternē par Starptautisko sakaru nodaļas vadītāja vietnieku.

S. Berģis ap 30. gadiem

Viena no S. Berģa personības īpatnībām ir tā, ka viņš prot politisko masu darbu organiski apvienot ar rakstnieka-cīnītāja uzdevumiem, ka viņš savā daiļradē spēj atsaukties uz visasākajiem šķiru cīņas jautājumiem. Spilgts piemērs tam ir viņa labākais darbs — romāns *«Ziemeļu pionieri»*. Sarakstīts 1919.—1921. gadā, kad padomju valsts pilsoņu kara apstākļos izcīnīja niknas kaujas pret iekšējiem un ārējiem ienaidniekiem, tas propagandē internacionālisma idejām apgaroto cīņu pret imperiālismu. «Ziemeļu pionieri» ir viens no vērtīgākajiem agrīnās latviešu padomju literatūras darbiem (iespiests žurnālā «Sarkanā Zvaigzne» 1921. gadā, atsevišķā grāmatā iznāk tikai 1934. gadā). 1921. gadā S. Berģis vēl uzraksta dramatisku skici *«Iegātnis»* un burlesku *«Izčibēja»*.

1921. gada decembrī S. Berģis tiek komandēts uz Serovu (agrāko Nadeždinsku), kur vāc materiālus jaunam romānam *«Sarkanās kazarmas»* — par Nadeždinskas metala rūpnīcas vēsturi. Diemžēl, romāns paliek nepabeigts, presē parādās tikai atsevišķi fragmenti. 1922. gadā sarakstīta luga *«Riežu pļāvēji»*

(iespiesta 1926. un teātrī izrādīta 1934. gadā). No 1923. līdz 1930. gadam S. Berģis dzīvo un strādā Maskavā, bet 1930. gadā tiek komandēts uz Angliju, kur darbojas ārzemju tirdzniecības organizācijā «Arkos». 1933. gadā viņš atgriežas Maskavā un strādā PSRS Ārējās tirdzniecības tautas komisariāta sistēmā līdz 1937. gadam, kad tiek pakļauts ienaidnieka izprovocētajām represijām. S. Berģis mirst 1938. gadā.

Sīmanis Berģis pazīstams ne tikai kā aktīvs padomju darbinieks un rakstnieks, bet arī kā žurnālists un publicists. Viņš vairākus gadus bijis žurnāla «Celtne» redkolēģijas loceklis un no 1934. gada — PSRS Rakstnieku savienības biedrs.

Daiļrade

Sīmanis Berģis pazīstams kā prozaiķis un dramaturgs. Viņa plašākā un vērtīgākā luga ir *«Riežu pļāvēji»*. Vielu tai rakstnieks smeļ kalpu revolucionārajā kustībā Kuldīgas un Aizputes apriņķī. Tajā autors ne tikai atklāj Latvijas kalpu smagos darba un dzīves apstākļus (it īpaši Ādama Aruma un viņa dēlu Jēkaba un Andreja tēlu veidojumā), bet arī rāda viņu revolucionāro augsmi. Ekonomiskais streiks, kas lugā sākas rudzu pļaujas laikā, pāraug politiskajā un beidzas ar atklātu sadursmi ar baroniem un muižu dedzināšanu. Lugas lielais personāžu skaits nav ļāvis tos izveidot spilgtāk. Tomēr tā, autora vārdiem runājot, iezīmē «kalpu atmodu 1905. gadā». Lugai bijusi aktivizējoša loma latviešu padomju dramaturģijas un teātra mākslas attīstībā.

Sīmanis Berģis ir viens no nedaudzajiem agrīnajā latviešu padomju prozā, kas pievērsušies strādnieku dzīves tēlojumam kapitālisma apstākļos.

Sīmaņa Berģa pirmie stāsti apkopoti krājumā *«Apsūbējis kalns»* (1929.). Tie ir tēlojumi no Ziemeļamerikas kalnu strādnieku dzīves. Strādnieku dzīve ir smaga un beztiesiska. No saviem darba augļiem paši strādnieki saņem tikai «suņa tiesu», ar ko «dzīvību vilkt». Šahtās trūkst darba aizsardzības. Strādnieks, kam iegruvumā sakropļo abas kājas, no uzņēmējiem saņem «zābaku naudu» (stāstiņš «Zābaku nauda»).

Rakstnieks tēlo ne tikai darba nomāktos šahtiniekus, bet arī šķiriski apzinīgos latviešu politiskos emigrantus, kam liela loma

Ziemeļamerikas strādnieku revolucionizēšanā (stāstiņi «Smaguma punkts» un «Streiks»). Latviešu revolucionāri ne vien māca citus, bet mācās un organizējas paši. Stāstu trūkums ir tas, ka tajos nav pietiekami spilgti izveidoti cīnītāju tēli.

Stāstos izvirzītā tematika paplašināta un padziļināta romānā «Ziemeļu pionieri». Pēc paša autora apzīmējuma, tas ir «šķiru cīņas romāns», veltīts tiem proletariāta pašaizliedzīgajiem cīnītājiem, kas deva «pirmos sāpīgos triecienus Amerikas brutālai kapitāla varai».

Romāna darbība notiek pirms pirmā imperiālistiskā pasaules kara. Rakstnieks tēlo ziemeļu mūža mežus, kur simtiem jūdžu tālu no apdzīvotām vietām, nogriezti no ārpasaules, mitinās uzņēmēju savervētie mežstrādnieki. Tie ir īsti kapitālistu darba vergi, kam vēl nav izveidojusies savas šķiras apziņa. Viņi spiesti panest ne tikai ziemeļu salu, bet arī uzrauga rupjības un nelietības.

Kad nometnē ierodas Industriālistu partijas revolucionārie aģitatori Simsons un Džims, mežstrādnieki viņus saņem ar neuzticību. Nepieciešams rūpīgs pārliecināšanas darbs, fiziskā un garīgā spēka pārākuma izpausme, kamēr revolucionārie vadoņi iekaro strādnieku simpatijas.

Rakstnieks pārliecinoši atklāj, kā strādnieks, izbridis kapitālisma «sabiedriskās padibenes», savā pieredzē pārliecinās par šīs iekārtas cilvēku pazemojošiem likumiem. Viņa ilgas pēc brīvības un dzimtenes, pēc patiesas dzīves un laimes izskan grūtsirdīgā dziesmā. Šādos brīžos dvēselē «krājas rūgtums kā smags akmens», «uz lūpām prasās lāsti» un mostas noniecinātā pašapziņa, drosme un spars. Šis masu protests un neapmierinātība ar dzīvi romānā atklāta publicistiski asi.

Atmaskojot vietējās valsts varas iestādes, pērkamo buržuāzisko presi, tiesu un cietumu, rakstnieks vienlaicīgi rāda arī mežstrādnieku revolucionāro atmodu, viņu idejisko un organizatorisko augsmi. Mežstrādnieki tiek organizēti strādnieku apvienībā, lai uzsāktu cīņu par savām tiesībām. Ekonomiskais streiks pāraug plašā masu politiskā akcijā. Mežstrādnieki iekaro savu nometņu vadību, izrēķinās ar meistariem, izcīna niknas kaujas

ar valsts bruņotajiem spēkiem, piespiež atbrīvot arestētos. Lai gan ar viņiem uzņēmēji izrēķinās aklā atriebības kārē, to pārliecība paliek nesalauzta. Pēc mocībām linču tiesā cīnītājs atbild: «Zvēru, ka, ja tikšu dzīvs no jūsu nagiem vaļā, iešu atpakaļ uz Bengori un tur uz ielām rādīšu savas brūces un visiem stāstīšu par jūsu neģēlībām!» Tā smagajos darba apstākļos ziemeļu mūža mežos izmocītie strādnieki kļūst par revolucionārās kustības pionieriem.

Sižetisko situāciju pamatā ir patosa caurstrāvota revolucionārās cīņas attīstība. Tā tēlota dramatiskā kāpinājumā, sākot ar vienkāršu streiku un beidzot ar 1. Maija mītiņu un demonstrāciju. Tomēr sižetā vairāk dota gluži ārējā notikumu norise, bet nepilnīgi ietverta cīnītāju raksturu izpausme un attīstība.

Strādnieku cīņu pret kapitālistiem vada Pasaules Industriālo Strādnieku organizācija. Rakstnieks atklāj Amerikas darba federācijas un sociālistu partijas oportūnismu. Tomēr romānā Industriālistu organizācijas raksturojums nav vēsturiski objektīvs, jo maz atklātas kļūdas tās darbā.

Romānā, kaut arī sīki neizzīmējot, rādīti pārstāvji no abām cīnītāju nometnēm. Maigais Maiks un skaļais Džons, smagnējais strādnieks Flanagens un straujais Konors, industriālistu vadoņi Džims un Simsons pārstāv progresīvos spēkus, bet meistars Felūns un direktors Bimlejs raksturīgi ar ekspluatatora tieksmēm.

Vairāk iezīmēts strādnieku masu organizatora un revolucionārā vadoņa Roberta Simsona tēls. Viņa portretā akcentēta nosvērtā gaita, vējos un salā rūdītie sejas vaibsti, dzēlīgais skatiens un atlēta augums. Simsons mežstrādnieku simpatijas iekaro kā ar savu fizisko spēku un izveicību, tā arī ar oratora dāvanām un pārliecinošo cīņas stratēģiju un taktiku. Ātri aug Simsona autoritāte mežstrādnieku vidū. Jau pirmajā mirklī viņš uzveic nometnes spēkavīru — «būdas virsaiti» Mak-Larenu, savu rīcību motivēdams: «Kad miesa iekarota, gars top pieļāvīgāks.» Šī fiziskā spēka, vitalitātes izcelsme S. Berģa tēlojumā sauc atmiņā Džeka Londona darbus ar līdzīgu tēlošanas veidu.

Pirmais organizētas uzstāšanās solis — sadursme ar meistaru Felūnu un piedalīšanās streikā. Ar lielu izturību, pacietību

un neatlaidību Simsons organizē strādniekus šķiru cīņai: «Jūsu gaitai, mūsu kopīgam darbam jākļūst varonīgiem! Mums jālauž šķēršļi un važas... Mēs — nākotnes pionieri!»

* *
*

Sīmani Berģi ar pilnām tiesībām varam nosaukt par drosmīgu latviešu padomju prozas pionieri. Viņš guvis ievērojamus panākumus sociālistiskā reālisma metodes izveidē agrīnajā latviešu padomju literatūrā. Jau 20. gadu sākumā, pats būdams aktīvs sabiedrisks darbinieks, viņš iezīmē latviešu padomju literatūras maģistrālo temu — darbaļaužu revolucionārās atbrīvošanās cīņas temu. Plaši variēdamās un sazarodamās, tā arī noteic latviešu padomju literatūras attīstības ceļu.

LITERATŪRA

S. Berģa darbi. *Stāstu krājums* «Apsūbējis kalns» Baltkrievijas Valsts izdevniecības apgādā (1929.). *Romāns* «Ziemeļu pionieri» «Prometeja» izdevumā (1934.) un LVI apgādā (1957.). *Luga* «Rietumu pļāvēji» «Prometeja» izdevumā (1926.).

Par S. Berģi: *P. Olmanes* raksts «Šķiru kaujas mākslinieks», «Celtne», 1934., 6., un pēcvārds romāna 1957. gada izdevumam. *J. Bērsona* recenzija «Viens no latviešu padomju literatūras pionieriem», «Cīņa», 1957., 164., *R. Lasenbergas* recenzija «Vienmēr kopā ar darbaļaudīm», «Literatūra un Māksla», 1957., 36.

ERNESTS EFERTS-KLUSAIS

(1889.—1927.)

E. Eferts-Ķlusais ir redzams Latvijas Komunistiskās partijas darbinieks, pirmās Latvijas Padomju valdības loceklis, vēlāk mācības spēks vairākās universitātēs. Latviešu literatūrvēsturē viņš pieminams kā marksistisks literatūrkritiķis un kā rakstnieks, kas viens no pirmajiem savos darbos sniedzis padomju cilvēka tēlu.

Dzīve un daiļrades ceļš

Ernests Eferts-Ķlusais dzimis 1889. gada 26. janvārī Tukuma apriņķa Vānes pagastā[1] kā muižas rentnieka jaunākais dēls. Ģimenē pieci bērni — divas meitas, trīs dēli. Abi vecākie brāļi agri nostājas uz revolucionārā cīņas ceļa; pa to iet arī Ernests.

Pirmo izglītību viņš iegūst Tukumā, pēc tam iestājas turienes proģimnāzijā, bet 1905. gada rudenī pārceļas uz Rīgu. Rīgā, mācīdamies reālskolā, Ernests pieredz varenās 1905. gada revolūcijas kulminācijas, atplūdu un sakāves laiku. Revolūcija jaunieti aizrauj, viņš ir daudzu mītiņu un sanāksmju dalībnieks. Šai laikā redzētais un dzirdētais uz visiem laikiem iespiežas viņa atmiņā, neapšaubāmi veidodams Eferta revolucionāro pārliecību.

1909. gadā Eferts skolu beidz un rudenī iestājas Rīgas Politehniskā institūta Dabas zinātņu nodaļā. Studiju gados viņš piedalās revolucionāro studentu pulciņā un, aizsūtīts praksē uz kāda Baltijas barona muižu, noorganizē kalpu streiku. Eferta revolucionārā pārliecība ir jau nobriedusi, tāpēc viņš pārtrauc sakarus ar vecākiem, kas dēla izvēlēto ceļu neatbalsta.

---

[1] Tagadējā Kandavas rajonā.

E. Eferts-Klusais 20. gados

Pabeidzis Institūtu ar zelta medaļu, Eferts 1914. gada janvārī sāk strādāt par dabas zinātņu un vēstures skolotāju Alūksnes izglītības biedrības proģimnāzijā. Šeit viņam izdodas nodibināt saites ar boļševistisko pagrīdi, un 1914. gada vasarā Eferts kļūst par Latvijas Sociāldemokratijas Malienas organizācijas biedru. Pēc pirmā pasaules kara sākuma Malienas pagrīdes organizācija uzsāk aktīvu pretkara propagandu, izplatīdama proklamācijas jauniesaucamo vidū. Tās raksta vai rediģē Eferts. 1915. gada vasarā viņu apcietina, bet pierādījumu trūkuma dēļ atbrīvo, tomēr jau augustā kā politiski neuzticamu atlaiž no darba. Eferts dodas uz Maskavu, kur sāk strādāt kādā ķīmiskā laboratorijā un klausās lekcijas Šaņavska Maskavas pilsētas Tautas universitātē. Ieradies Maskavā, Eferts tūlīt iesaistās vietējās boļševistiskās pagrīdes darbā. 1916. gada marta beigās viņš tiek apcietināts un pēc četriem cietumā pavadītiem mēnešiem administratīvā kārtā izsūtīts uz Turgajas apgabalu Kazahstanā, kur, dzīvojot ļoti smagos apstākļos, sagaida 1917. gadu.

Februāra revolūcijas atbrīvots, viņš dodas uz Maskavu, no kurienes tiek sūtīts uz Latviju organizēt Bezzemnieku padomes. Sākas jauns, spriegs darba cēliens, un Eferts dodas tam pretī, degdams aiz nepacietības pirmo reizi legāli strādāt partijas darbu plašās darba tautas masās. Lūk, kā rakstnieks raksturo savas izjūtas, pārnākot dzimtenē: «Drīz būs Rīga. Drīz atkal

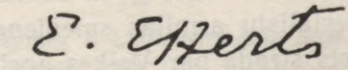

E. Eferta-Klusā autografs

senais darbs. — Vagona rats sit arvien tuvāk un tuvāk. Un sirds tam līdzi, — sirds, kas trimdas vientulībā, likās, visu bija pārkliegusi un aizmirsusi... Mēle, kas katorgas šausmās un klusumā bija pamirusi, tagad kā pamodies putns dauza sava šaurā būra sienas. Sirds raujas atkal pie ļaudīm, un mēle kā zvans rīta vējā ilgojas atkal zvanīt. — Nu būs ko klīst no pagasta uz pagastu, no darbnīcas uz darbnīcu, no sapulces uz sapulci» (tēlojums «Atgriežoties»).

Tā arī ir. Vai visu Malienu un Ziemeļvidzemi apstaigā Eferts 1917. gada vasarā, kad tas strādā par Malienas organizācijas propagandistu, veikdams lielu un nozīmīgu Komunistiskās partijas politikas izskaidrošanas darbu bezzemnieku masās. «Mūžīgi kustošies, darbīgi, izpūrušiem matiem, negulējuši, bieži vien neēduši, tādi bija šie jaunie revolūcijas propagandisti, kurus jūs varējāt tanī laikā sastapt visās sapulcēs, mītiņos, ielu gājienos, pilsētās, miestiņos un tālajos lauku nomaļu pagastos. Revolūcija prasīja darbu, revolūcijas padziļināšanas nepieciešamība prasīja neatlaidību un izturību. Šāds revolūcijas pirmo dienu nenogurstošs un neatlaidīgs aģitators — propagandists ir arī b. Eferts-Kļusais,» atceras viņa cīņu biedrs.[1]

No pirmās atgriešanās dienas Eferts nostājas nesamierināmas cīņas pozicijās pret buržuāziskajiem nacionālistiem, meņševikiem un eseriem. Viņš popularizē Ļeņina «Aprīļa tezes», cīnās par tanīs nospraustā plāna realizēšanu pārejai no buržuāziski demokratiskās revolūcijas uz sociālistisko revolūciju. Eferts piedalās Vidzemes strādnieku un bezzemnieku kongresā, kas notiek 1917. gada 16.—18. aprīlī Valmierā, un tiek ievēlēts izpildu komitejā, kura vēlāk izveido bezzemnieku frakciju Pagaidu zemes padomē. Pēc 1917. gada 3. septembra, kad Rīga nonāk vācu okupantu rokās, Eferts turpina propagandista un organizatora darbu neokupētajos Ziemeļlatvijas rajonos un kopš decembra darbojas pirmās Latvijas padomju valdības — «Iskolata» sastāvā. Līdz 1918. gada sākumam, kad padomju vara zem vācu imperiālistu armijas spiediena spiesta atstāt Latvijas teritoriju, Eferts strādā par Valkas apriņķa pārtikas nodaļas vadītāju.

[1] *P. Vīksne,* Efertu (Kluso) atminot, «Krievijas Cīņa», 1927., 83.

No Ziemeļvidzemes Eferts dodas uz Maskavu, kur, sākot ar marta mēnesi, Latviešu nacionālo lietu tautas komisariātā vada Kultūras un izglītības nodaļu. Viņa darbs te saistās ar latviešu skolu un klubu darbības atjaunošanu un organizēšanu visā Padomju Krievijā, ar izdevniecības un teātra darba nokārtošanu. Eferts rūpējas par skolotāju kursiem, vada mācību grāmatu apgādāšanas darbu, organizē skolas. Viņa vadībā Maskavā izveidojas latviešu teātris. Presē parādās vairāki viņa raksti par kultūras dzīves jautājumiem.[1]

Šai laikā ar pseidonīmu Klusais iespiests viņa pirmais daiļdarbs *«Brīvā svētdiena»*[2]. Taču ne tad sākas Eferta rakstnieka gaitas — pirmā pasaules kara laikā gājis bojā pabiezs viņa manuskriptu sainis. Rakstnieks nemēģina tos atjaunot. Izkarojamā jaunā dzīve ik dienas izvirza temas un problēmas. Tām arī Eferts pievēršas, galvenokārt risināms jautājumu par lauku proletariāta ceļu uz revolucionāro cīņu. «Brīvā svētdiena» notēlo kalpa bērna pirmo sadursmi ar netaisno kapitālistisko pasauli — saimnieks nedod gana zēnam solīto ik desmito brīvo svētdienu. Dzimst šķiru naids, kura dažādās pakāpes un izpausmes atsedz arī vēlākie Eferta daiļdarbi. Pirmais stāsts zīmīgs arī mākslinieciskajā izveidē — reālistisks raksturu un attieksmju zīmējums mainās ar J. Akuratera un K. Skalbes ietekmē veidotām romantizētām dabas ainām. Savs rakstības veids Efertam vēl jāizstrādā. To apliecina arī impresionistiskais tēlojums «Atgriežoties» (1919.).[3]

Sarkano latviešu strēlnieku uzvarošā trieciena un tautas bruņotās sacelšanās rezultātā 1919. gada 3. janvārī no vācu okupantu varas tiek atbrīvota Rīga un līdz mēneša beigām gandrīz visa Latvija. Sākas spraigs padomju dzīves celtniecības darbs. Efertu izsauc uz Rīgu un iecelļ par Latvijas Izglītības tautas komisāra biedru. Izvēršas plašumā un iet dziļumā viņa

[1] Reliģija — privāta lieta, «Cīņa», 1918., 83.; Darba jaunatnes klubi, «Cīņa», 1918., 105. u. c.

[2] *Klusais,* Brīvā svētdiena. Rakstu krājums, I. Latv. nacionālo lietu komisariāta kultūrizglītības nodaļas izd., Maskava, 1918.

[3] Viscaur doti pirmpublicējuma gadi. — *I. K.*

celmlauža darbs latviešu padomju kultūras druvā. Viņš rūpējas par pirmskolu darbinieku un skolotāju kadriem, organizēdams tiem kursus, viņa vadībā notiek skolu programu un vecās audzināšanas sistēmas pārkārtojumi sakarā ar sociālistiskās celtniecības uzdevumiem. Eferts palīdz organizēties augstskolai, pārzina bibliotekas un mākslas iestādes, izdevniecības darbu.

Darba ir ārkārtīgi daudz, bet Efertu, tāpat kā citus padomju varas aktīvistus, tas spārno. «Paiet dienas, dzīvei kā ūdenszālei kustoties, un tomēr noguruma nav; vēl jo ātrāk uzplūst ak' spēki, vēl jo vairāk gribas darba,» tā rakstnieks vēlāk atceras īso padomju pavasari («Plinšu sieva»). Milzīgais organizatoriskais darbs, ko Eferts veicis, ļauj apgalvot, ka latviešu padomju kultūras celtnē šai laikā nav likts neviens pamatakmens bez lielākas vai mazākas Eferta līdzdalības. Turpinās arī propagandista un žurnālista darbība — Eferts uzstājas sanāksmēs un mītiņos, publicē partijas presē daudz rakstu par kultūras jautājumiem. Ir pat laiks pievērsties daiļliteratūrai — periodikā iespiesti vairāki viņa darbi. No tiem Eferta daiļrades ceļam svarīgs «*Malienas bezzemnieks*»[1], pirmais stāsts ar Februāra revolūcijas tematiku. Pieeja dzīves materiālam te gan vēl virspusēja — bezzemnieki brīnum viegli atsakās no sapņa par savu kaktiņu, par savu stūrīti zemes. Vēlāk Eferta skatījums padziļinās.

1919. gada 22. maijā starptautiskā kontrrevolūcija, izmantojot savus algotņus — latviešu buržuāziskos nacionālistus un meņševikus, ieņem Rīgu. Eferts-Klusais, kaut gan viņa veselība jau stipri iedragāta, atkāpjas kopā ar Sarkano Armiju, ar ieročiem rokās izkarodams sīvas cīņas. Pēc viņa nāves biedru grupa rakstīja zīmīgus vārdus: «Partijas un revolūcijas intereses viņš aizstāvēja saviem garīgiem un fiziskiem spēkiem. Viņš neatsacījās būt viskritiskākā postenī un kauju priekšējās rindās. Nav nejaušība, ja b. Eferts kā Padomju Latvijas izglītības komisāra vietnieks traģiskās deviņpadsmitā gada dienās... kāvās

[1] Iespiests ar virsrakstu «1917. g.» krājumā «1. Maijs» LKP CK izdev., 1919.

pret ienaidnieku uz Rīgas ielām un vairākas dienas turējās Juglas ierakumos... Viņš izpildīja to pienākumu, kas toreiz bij vissvarīgākais.»[1] Tas raksturīgs visam Eferta-Kļusā mūžam.

Pēc Rīgas krišanas Eferts strādā Rēzeknes izglītības nodaļā. Taču jau 1920. gada janvārī padomju vara, starptautiskās reakcijas pārspēka mākta, spiesta atstāt arī atlikušos Latgales apriņķus. Visā Latvijas teritorijā sākas smaga terora un apspiestības laiks.

Eferts-Kļusais dodas uz Padomju Krieviju un jaunos apstākļos turpina cīņu par savas tautas brīvību, par latviešu padomju kultūras un literatūras tālāku attīstību. Kad Latvijas Komunistiskās partijas ārzemju biroja izdevniecība «Spartaks» pārceļas uz Pleskavu, turp dodas arī Eferts, kur sāk strādāt izdevniecībā par redaktoru. Viņa sakārtojumā un redakcijā iznāk pirmie A. Arāja-Bērces stāstu un dzejoļu kopojumi 1922. gadā, virkne politisku un populārzinātnisku brošūru. Sākas aktīva tulkotāja darbība. Eferts pārtulko Ļeņina «Divas taktikas sociāldemokratiskā revolūcijā», vairākus M. Gorkija un A. Serafimoviča darbus, cenzdamies ar jauno padomju literatūru iepazīstināt pēc iespējas plašas latviešu lasītāju aprindas.

Ļoti uzplaukst viņa publicistika. Daudzos rakstos Eferts izceļ pagātnes kultūras vērtības, kas proletariātam būs noderīgas sociālisma celtniecībai, saasina modrību pret oportūnistiem un atklātiem šķiras ienaidniekiem. Eferta daudzpusība publicistikā labi atsedzas Pleskavā iznākušajā «Darba kalendārā» 1921. un 1922. gadam. Te iespiesti viņa raksti par strādnieku kustības un partijas vēsturi, par redzamiem revolucionāriem cīnītājiem (piemēram, R. Luksemburgu, P. Stučku, Fr. Roziņu). Viņš atmasko reliģiju kā buržuāzijas ideoloģisku ieroci cīņai pret darba tautu, vairākos apcerējumos iztirzā materiālistiskās dabas zinātnes pamatus. Tikpat īsi un kodolīgi raksturota revolucionāro dzejnieku Heines, Hervega, Veidenbauma, Raiņa, tāpat Gorkija u. c. daiļrade. Visus šos tematiski dažādos rakstus vieno

[1] *O. Līdaks, K. Eris, P. Vintiņš (Veinis), K. Kauliņš, K. Soms, J. Birne,* Viens no nedaudziem, «Krievijas Cīņa», 1927., 90.

griba palīdzēt cīņā par sociālismu, attīrīt ceļu jaunajam, dzimstošajam.

Pleskavā Eferts saraksta arī monogrāfiju par J. Jansonu-Braunu, kas izcilā kritiķa un revolucionāra dzīvi atsedz ciešā saistībā ar Latvijas sociāldemokratiskās partijas vēsturi. Grāmata nāk klajā 1922. gadā. Gadu iepriekš izdots Eferta sociālekonomiskais apcerējums «Latvija un Latgale». Tanī pareizi uztvertas Latvijas ciešās ekonomiskās saites ar Krieviju, parādīta latviešu proletariāta cīņa kā visa Krievijas proletariāta cīņas sastāvdaļa. Tālākā darba daļa sagrauj melus par buržuāziskās Latvijas neatkarību, parādot to kā «Vakareiropas kapitālistu koloniju», «ārzemnieku atvērtu spekulācijas bodi uz Latvijas teritorijas». Spilgtiem statistiskiem datiem Eferts raksturo darbaļaužu beztiesību un ekspluatāciju buržuāziskajā Latvijā, atsedz reakcionāro izglītības, kultūras un ekonomisko politiku Latgalē. Abas grāmatas izdotas ar pseidonīmu Klusais, ar kuru publicēti arī tikpat kā visi Eferta daiļdarbi, literatūrkritiskie un publicistiskie raksti.[1]

Pleskavas posmā sarakstīta laba daļa Eferta prozas. Vairums darbu («Nemiera sirotājs», 1921.; «No rīta», 1921.; «Dumpja Donats», 1922.; «Vilcēns», 1920. u. c.) ir romantiskas impresijas bez stingras sižetiskās līnijas un psiholoģiski izveidotiem raksturiem. Līdztekus radušies arī pēc reālistiskās estētikas principiem veidoti stāsti — *«Plinšu sieva»*, *«Kalpa vīrs Klāvs»* (abi 1922. g.). Te rakstnieks centrālos tēlus vairs nelūko pārvērst par romantiskiem simboliem, bet gan parādīt kā tipiskus savas šķiras pārstāvjus. Detalizējas arī vides raksturojums. Tomēr reālistisks tēlojums reizēm vēl mijas ar romantiskām impresijām, piemēram, atkāpšanās ainas «Plinšu sievā». Pleskavas posmā prozai pievienojas dramatisko fragmentu trijotne «Kad zibens būs mūsu» (1921.). Tā vērtējama kā neizdevies mēģinājums dramaturģijas laukā. Viss turpmākais un paliekamais Eferta devums ir prozas novadā.

1922. gada beigās Eferts pārceļas uz Maskavu, kur Strādnieku

[1] Atsevišķi Eferta daiļdarbi publicēti ar pseidonīmiem Spuris un Zīraks.

fakultātē, Rietumtautu komunistiskajā universitātē un vēlāk arī Latvju pedagoģiskajā institūtā lasa lekcijas latviešu un pasaules literatūrā, vēsturē un ķīmijā, kā arī vada Valodu un literatūras katedru Rietumtautu universitātē. Plaša un daudzpusīga arī šeit ir Eferta darbība latviešu kultūras laukā. Kā vairāku sabiedriski literāro žurnālu un citu periodisko izdevumu redakcijas loceklis viņš veic lielu darbu rakstnieku kadru organizēšanā un darba stimulēšanā. Viņš darbojas žurnālos «Darbs», «Sākums» un «Sociālistiskā Kultūra», publicējis rakstus «Krievijas Cīņā» un citos latviešu izdevumos, rediģējis rakstu krājumu «Svītras», kopš 1925. gada strādājis izdevniecībā «Prometejs». Ne viens vien rakstnieks ar pateicību atceras Eferta biedrisko atbalstu un palīdzību literāro gaitu sākumā.[1] Stingra, principiāla kritika, bet arī dziļa izpratne un pareiza talanta ievirze raksturo Klusā attieksmi pret topošajiem vārda māksliniekiem.

Intensīvi turpinās Eferta literārā un kritiķa darbība. Pabeigts un galīgo izveidi ieguvis jau Pleskavā sāktais pētījums *«Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi»*, I (1925.), kam paliekoša vieta mūsu kultūrā.

Latviešu periodikā, kas iznāca Padomju Savienībā, iespiesti daudzi Eferta raksti par atsevišķiem rakstniekiem, literatūras un proletāriskās kultūras jautājumiem. Tie raksturīgi ar prasību pēc reālisma un dzīves pazīšanas, pēc formas un satura vienības. Kā proletāriskās literatūras galveno īpašību viņš atzīmē to, ka tā «uztver dzīvi no proletariāta avangarda viedokļa»[2] — tātad izceļ tās partejiskumu. Savos rakstos viņš uzsver partijas lielo nozīmi jaunās, proletariāta mākslas un literatūras attīstībā, uzsver izcilo rakstnieku ciešās saites ar sava laika revolucionāro kustību.

Pēdējos piecos dzīves gados sarakstīti labākie Eferta stāsti — *«Pierobežas apriņķis»* (1925.), *«Biedrs Indriķis»* (1927.), *«Svētās Māras zemē»* (1926.) u. c. Tie liecina, ka viņa daiļradē no-

---

[1] Sk. *O. Rihters,* Kā es kļuvu par rakstnieku, «Mazais Kolektīvists», 1936., 1.

[2] *Klusais,* K. Kurons, Revolucionārās Krievijas rakstniecība ceļā uz rītdienu, «Krievijas Cīņa», 1925., 15.

stiprinās reālisms, izzūd tieksme pēc romantiskiem simboliem. No impresijām rakstnieks pievēršas dzīves īstenības patiesam attēlojumam, parāda nikno šķiru cīņu un darbaļaužu varonību cīņā par padomju varu Latvijā. Tieši ar šīm īpašībām izceļas viņa nobriedušākie darbi, veidodami paliekamu ieguldījumu jaunajā latviešu padomju literatūrā, kas pa īstam sakuplo tikai 30. gadu sākumā.

Spriegā darbā, nedomājot par sevi un savu veselību, paiet Eferta dzīve. Jau sen sācies tuberkulozes process liek sevi arvien vairāk just. Pārāk ilgi ielaistā slimība nav apturama, un 1927. gada 16. jūlijā Zaharjinas sanatorijā, netālu no Maskavas, Eferts mirst. Rakstnieks apglabāts Novodevičjes kapsētā Maskavā.

Proza

Sācis ar stāstu, Eferts-Klusais tā arī paliek uzticīgs prozai, kas kvantitatīvi un kvalitatīvi veido viņa paliekamo ieguldījumu latviešu literatūrā.

Tikai vienu gadu desmitu ilgā, turklāt nesistemātiskā nodošanās rakstniecībai neļauj līdz galam izveidoties Eferta-Klusā rakstnieka personībai. Viņa literārajai ražai daudzkārt tikai fragmentu raksturs. Tā arī rakstnieks pats nereti nosaucis savus iespiestos darbus.

Publicējumi, tāpat atstātie manuskripti, liecina, ka iecerētie plašākie darbi dažkārt palikuši nepabeigti; periodikā vai grāmatā parādījās tikai lielāka darba drumslas. Tā, piemēram, nepabeigta palikusi iecere parādīt kalpa zēna Mārča ceļu uz revolucionāro kustību. Izstrādāts vienīgi sākums — «Brīvā svētdiena», pārējo daļu vietā — saraustīti, negatavi fragmenti: «Vilcēns», «Vientulība» u. c.

Maz Efertam īstu stāstu ar stingri izveidotu sižetu un raksturiem — viņa prozas vairumam, precizējot žanru, jālieto skices vai tēlojuma nosaukums. Stāstiem pieskaitāmi galvenokārt Maskavas posmā sarakstītie darbi — «Pierobežas apriņķis», «Streiks», «Biedrs Indriķis» u. c. Tajos Eferts ir atradis arī savu rakstības veidu — lakonisku, pastrupu, bez liekām detaļām, poētiskiem izskaistinājumiem un patētikas. Te labi redzams viņam raksturīgais vienkāršais, nemākslotais stāstījuma veids, spēja rast

darbiem sižetu dzīves ikdienā, nemeklējot pēc spilgtiem, vienreizējiem notikumiem un varoņiem.

Savā daiļradē Eferts pievērsies vairākiem jautājumu kompleksiem, par kuriem rakstījis darbu ciklus. Nozīmīgākie ir par 1917. un 1919. gadu Latvijas laukos un mazpilsētās.

Saskaņā ar vēsturisko patiesību Eferts Februāra revolūciju parāda kā visplašāko darbaļaužu masu pievēršanos politiskai dzīvei. Viņa prozas darbu cikls[1] cieši pieslēdzas labākajam latviešu progresīvās literatūras devumam par šo tematiku — A. Upīša noveļu krājumam «Atkusnī» (1919.).

Eferts notēlo tautas vēl neapzinīgo daļu, kas pirmo reizi iztaisno darba saliektos plecus, klausoties boļševiku paustajā cīņas patiesībā. Tikai pagasta bezzemnieku sapulcē Purvaiņu kalps Kļāvs pirmo reizi izprot savu un visas savas šķiras spēku, viņam rodas drosme spītēt saimniekam («Kalpa vīrs Kļāvs»). Pirmos soļus uz apzinīgu dzīvi un cīņu sper mazpilsētas kurpniekzeļļi, kas, izbēguši no kvēpainās darbnīcas, pievienojas Pirmā Maija demonstrantiem («Amatniekzeļļi»). Saplūstot kopā demonstrantiem, laukums «uzzied sārtin sārts no jaunajiem karogiem. Viss miests atsarcis no tiem, un visi logi un visas istabas gaiša sārtuma pielijuši». Šāds optimistisks nākotnes skatījums, kas nereti ietverts sarkanos toņos zīmētās redzes gleznās, raksturīgs arī citiem šā cikla darbiem.

Pirmā nopietnā sadursme ar kapitālistu un reizē pirmā uzvara notēlota stāstā «Streiks». Pagasta Bezzemnieku padomju atbalstīti, sīka vilnas apstrādāšanas uzņēmuma strādnieki piespiež īpašnieku pildīt viņu prasības. Notikumu apmulsināti, vairāk smieklīgi nekā bīstami šai darbu ciklā ir ekspluatatoru pārstāvji.

Spilgtākais no Eferta darbu cikliem atspoguļo īso, bet latviešu tautas dzīvē tik nozīmīgo padomju varas periodu 1919. gadā.[2]

---

[1] «Atgriežoties» (1919.), «Malienas bezzemnieks» (1919.), «Kalpa vīrs Kļāvs» (1922.), «Amatniekzeļļi» (1923.), «Mazmājnieki» (1924.), «Streiks» (1926.).

[2] «Aizejot» (1919.), «Nemiera sirotājs» (1921.), «Plinšu sieva» (1922.), «Pierobežas apriņķis» (1925.), «Biedrs Indriķis» (1927.).

Niknās cīņās izkaroto deviņpadsmito gadu rakstnieks netēlo kā uzvaras gaviļu dienas, bet gan kā savdabīgu turpinājumu nerimstošai cīņai starp darbaļaudīm un buržuāziju, kā laiku, kad rūdījās padomju cilvēks. Pat uzvaras dienās, kas atsedzas stāstā «Plinšu sieva», ieroči neklusē. Jo niknāka kļūst cīņa, kad baltie uzsāk uzbrukumu Padomēm. Tieši šis posms daudzveidīgi atspoguļots Eferta stāstos, nenoklusējot cīņas traģiku un upurus, bet reizē arī — reakcijas uzvaras pagaidu raksturu. Padomju varas nodibināšanās pāršķēlusi pasauli uz pusēm, latviešu darbaļaudis sargā tikai nelielu posmu tūkstošiem kilometru garajā ierakumu ķēdē, kas iet pāri visai pasaulei — šī apziņa, ko rakstnieks izteicis stāstā «Pierobežas apriņķis», spārno visus viņa notēlotos cīnītājus un arī sakāvei piešķir uzvaras skaņu.

Rakstnieka uzmanību visvairāk saista padomju cilvēks, kas atdod sevi visu cīņai par Padomju Latviju. Stāstu centrālie tēli ir dzīves un šķiru cīņas norūdīti, idejiski un politiski nobrieduši padomju varas darbinieki. Šie aukstasinīgie kaujinieki nemēdz atkāpties bez cīņas un savu dzīvību atdod par augstāko cenu — tā, lai vairāk no tās iegūtu tauta un revolūcija. Ne pēcnāves varoņslava, bet griba nosargāt atkāpjošos pagasta aktīvu liek smagi ievainotajam pārtikas daļas vadītājam Indriķim Pārstrautniekam («Biedrs Indriķis») nepievienoties aizejošiem. «Viņš tik aizkavētu visu gājienu... Lieta bija taču tik skaidra: viņam bija jāpaliek te...» Jāpaliek, jo «viņš vēl spēja izplesties uz saviem kruķiem un aizsegt ar sevi aizgājējus no ienaidnieka lodēm». Tik klusu, arī domās izvairīdamies no patosa, Indriķis izlemj sev nāvi, bet citiem dzīvību. Pārvērtis pagastnamu par cietoksni, viņš veselu dienu saista balto spēkus, tā izglābdams savus biedrus. Arī notēlodams šo vienreizēji spilgto epizodi, rakstnieks paliek uzticīgs sev. Viņš nemēģina glorificēt sava varoņa tēlu, apveltīt ar kādām izcilām īpašībām. Drosmi un varonību Eferts parāda kā gluži dabisku, pašu par sevi saprotamu īpašību, kam jāpiemīt un kas arī piemīt īstam padomju patriotam. Tieši izvairīšanās no retorikas un patosa arī dara viņa varoņus lasītājam tuvus un saprotamus.

Viens no pirmajiem sieviešu — revolucionāru cīnītāju tēliem

latviešu literatūrā ir kalpa sieva Mare Eferta stāstā «Plinšu sieva». Vīra nāve pirmajā pasaules karā, nelaimes gadījums kulšanā, kad gandrīz aiziet bojā viņas bērns, vergošana muižas tīrumos, pazemojumi un vagara uzmācība Marei liek doties uz pilsētu. Te, iekļaujoties komunistiskajā pagrīdē un vēlāk aktīvā padomju dzīves jauncelsmes darbā, Mare kļūst par īstu padomju cilvēku, idejisku cīnītāju, kas vienmēr modri sargā tautas intereses. Pārliecinošās, mākslinieciski spēcīgās ainās parādīts Mares ceļš uz revolucionāro cīņu, atsegta buržuju nievātās «plinšu sievas» dvēseles bagātība un skarbās ikdienas kaldinātā varonība. Nozīmīga un mākslinieciski labi izveidota ir epizode bērnu namā. Mare te parādīta kā mīloša māte visiem dzīves izmocītajiem strādnieku bērniem, kam 1919. gads atnesa pirmo īsto pavasari. To grib nosargāt kalpa sieva Mare, izejot sardzē naksnīgajās Rīgas ielās. «Nemanot viņa izrisa no bērnu bara un izsteidzās priekšnamā; it kā ievilkās atkal atpakaļ siltās mātes rokas un iebāzās zaldāta apģērba piedurknēs; maigais acu spulgums it kā iegrima aiz acu skropstām, elastīgais pītnes stāvs it kā saslējās tērauda ciets. Viņa vēl novilka ar roku pār drēbēm, it kā pieķērušās ziedu pūkas noskurināmdama, cieti tvēra pēc plintes un steidzās uz ielu...» Drosmes Marei netrūkst arī kaujās pret balto pārspēku. Taču stāsta beigu daļā, kur autors reālistiska tēlojuma vietā izlīdzas ar atmiņu impresijām, nav vairs ainu, kur atsegtos Mares pārdzīvojumi, viņas dvēsele.

Visplašāko ainu par 1919. gada padomju varas laiku sniedz darbs «Pierobežas apriņķis», kas stāsta par cīņām ar baltajiem kādā pierobežas apriņķī 1918./19. gada ziemā.

Tikai nedaudz verstes no frontes ir Višņu pilsētiņa, viens no padomju varas centriem igauņu pierobežā. Saspringti kā cietoksnī rit padomju darbinieku dzīve. Partijas biedri, komjaunieši un plašais aktīvs ik brīdi ir gatavs ņemt rokā šauteni. Un tā arī noder, jo caur frontes robiem izkļuvušās balto daļas siro pa apvidu. Tad pienāk pavēle Višņus evakuēt, dzelžainā kārtībā atiet padomju aktīvs, izcīnīdams niknas kaujas. Višņos paceļ galvu reakcija, taču pēc nedēļas miestu no jauna atkaro Sarkanā Armija. Atsākas padomju dzīves darbdiena.

Vienkāršajā sižetā autors ievērpis daudz zīmīgu epizodu no pārtikas nodaļas gaitām, kas saltajās ziemas dienās ir ceļā no vienas budžu saimniecības uz otru, meklējot nobēdzināto labību, bez kuras nenoturēsies fronte. Stāstā ir arī zīmīgas evakuācijas un atkāpšanās ainas. Tāda ir epizode par kalēja zelli Kārli, kuram ziņa par nakts trauksmi liek apraut pusvārdā aizraujošo lasījumu māšelei par vācu spartakiešiem. Kārlis paņem šauteni un aiziet kā ikdienas gaitās, pats nezinādams, ka veiks tikpat cildenu varoņdarbu kā tie vācu jaunieši, par kuriem tikko lasīja. Atmiņā iespiežas arī triju vīru varonīgā cīņa primitīvajā bruņuvilcienā, kam jāaiztur balto armija. Tai veltītās lappuses ir himna padomju cilvēkam un tā pienākuma apziņai.

Satīriskiem izteiksmes līdzekļiem autors šai stāstā veidojis tautas nodevēju tēlus — veikalniekus ar Jaunkalnu priekšgalā, tāpat budžus un «puskoka lēcēju» komiju Tiltiņu. Alkatīgi, zemiska naida pilni pret tautu ir stāstā parādītie reakcijas pārstāvji, kas stāv otrā pusē frontes līnijai, kura pasauli sašķēlusi divās nesamierināmās daļās.

Padomju cilvēku nerimstošā enerģija, arvien jaunu darbaļaužu pārstāvju nostāšanās padomju pusē, vienkāršā un skarbā dzīves ikdiena, kas katrā sīkumā prasa milzu varonību, stāstā atsedzas raksturīgās ainās, nemākslotās, bet interesantās situācijās.

Ciklu par deviņpadsmito gadu it kā noslēdz romantiskais tēlojums «Nemiera sirotājs», labākais šā žanra darbs Eferta daiļradē. Mūžam pa Latvijas laukiem klīstošā gājēja tēlā rakstnieks veiksmīgi simbolizējis savas tautas revolucionāro garu, ko nevar nomākt reakcijas spaidi: «Nav miera, nav miera vairs Latvijas ārēs,» variē Eferts skalbisko motīvu, to cieši savērpdams ar šķiru cīņas domu, ar iznīcības sludināšanu reakcijai. Tēlojumā veiksmīgi izmantoti folkloras motīvi par Daugavu, karā kauto dvēseļu nesēju un tautas moku atriebēju. Tēlojums beidzas ar dinamisku, romantisku gleznu, kas sludina tautas uzvaru: «Bet tuvāk un tuvāk dun sarkanā pļāvēja soļi pār pasauli; tuvāk un tuvāk šķind gaisos zibeņu izkaptis, un kā

sarkani karogi, dusmās pietūkuši, ceļas pār Daugavu austrumi un rietumi.»

Tāpat kā A. Fadejeva «Sagrāve» un citi gatavākie 20. gadu sociālistiskā reālisma darbi, arī Eferta stāsti atsedz tautas masu varonību padomju varas izcīņā. Ne skaļi vārdi, bet varonības un pašaizliedzības pilni darbi raksturo viņa veidotos tēlus, kas nevilcinādamies un nedižodamies atdod savu dzīvi tautas laimei, tās nākotnei. Tā Eferts ir viens no pirmajiem, kas latviešu literatūrā ievieš visas padomju literatūras labākās tradīcijas. Mākslinieciski gatavākie stāsti «Biedrs Indriķis», «Plinšu sieva» u. c. izceļas ar dziļi partejisku pieeju dzīves parādībām un zīmīgiem raksturiem, ar prasmi skatīt dzīvi tās revolucionārajā attīstībā. Šīs viņa daiļrades raksturīgākās īpašības, tāpat pirmie labi izveidotie padomju cilvēku tēli, Eferta-Klusā stāstus ļauj vērtēt kā nozīmīgu posmu sociālistiskā reālisma attīstībā 20. un 30. gadu latviešu padomju literatūrā.

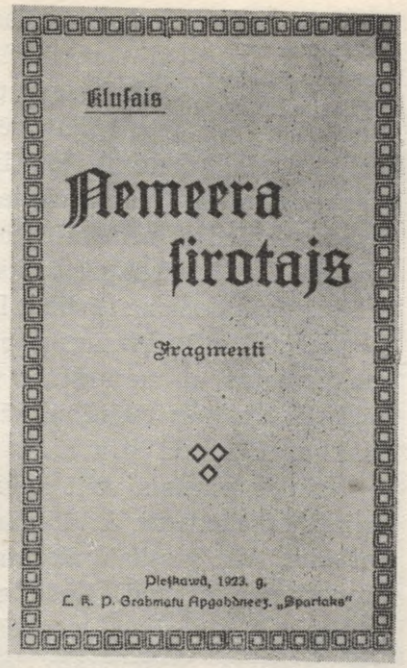

E. Eferta-Klusā stāstu krājuma «Nemiera sirotājs» vāks

Pārējie Eferta prozas darbi nav tik nozīmīgi latviešu literatūras attīstībā. Daļa no tiem veltīta latviešu dzīvei Padomju Savienībā («Nadziņi aplūza», 1926.; «Tīriņos», 1927. u. c.), visvairāk runājot par latviešu kolonistu nostāšanos padomju varas pusē. Atsevišķi darbi pievēršas buržuāziskās Latvijas īstenībai, konkrēti — Latgales sīkzemnieku liktenim («Dumpja Donats», 1922.; «Svētās Māras zemē», 1926.). Pēdējā zīmīgās ainās atsegta Latgales bezzemnieku burlakos iešana uz Krieviju un Baltkrieviju cara laikā, buržuāziskās Latvijas tēlojumā jūtams personiskās pieredzes trūkums.

Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi

E. Eferta-Kļusā daudzpusīgajā literārajā ražā un visā līdzšinējā latviešu marksistiskajā literatūrā savrupa vieta «Piezīmēm par latviešu ideoloģijas vēsturi» (I daļa, līdz 1905. g. revolūcijas priekšvakaram), kas iznāca 1925. gadā. Apcerējums aptver posmu no jaunlatviešiem līdz Jaunās strāvas sagrāvei, ievadam sniedzot nelielu iepriekšējās latviskās literatūras raksturojumu. Tas ir viens no veiksmīgākajiem mēģinājumiem izsekot sabiedriskās domas attīstībai Latvijā no marksistiskām pozicijām.

Eferta-Kļusā «Piezīmes» pareizi atsedz ideoloģijas ekonomiskos pamatus un noraksturo nozīmīgākās parādības sabiedriski politisko uzskatu attīstībā, kādas atnes sev līdz kā jaunlatviešu kustība, tā Jaunā strāva.

Kritiķis pirmais veltī lielu uzmanību K. Biezbārža filozofiskajiem rakstiem un J. Alunāna grāmatai «Tautas saimniecība», darbiem, kur visskaidrāk atsedzas jaunlatviešu filozofiskie un ekonomiskie uzskati. Kodolīgos raksturojumos grāmata atsedz latviešu buržuāzijas turpmāko idejisko regresu, buržuāziskā nacionālisma reakcionāro lomu vēlākajos gados. Paralēli ar izmaiņām buržuāzijas ideoloģijā Eferts parāda arī izmaiņas šīs šķiras ētikā un to atspoguļojumu literatūrā.

No «Piezīmēm» iegūstams skaidrs un pareizs priekšstats par filozofiskā materiālisma un politiskās ekonomijas apgūšanas gaitu latviešu sabiedrībā, par tās ceļu uz marksismu. Vispusīgi un labi noraksturota 80. gadu «Dienas Lapa», analizēta Fr. Bergmaņa brošūra «Fabrikas strādnieks 19. gadsimtenī». Skaidri parādīta jaunstrāvnieku neviengabalainība, to kreisais spārns — Ed. Veidenbums, P. Stučka, J. Rainis, J. Jansons, Fr. Roziņš — kā revolucionārā marksisma propagandētāji, viņu saites ar nelegālo strādnieku kustību.

Apcerējumā plaši izstrādātas nodaļas par ekonomisko dzīvi un sabiedriskās domas attīstību. Īsi un koncentrēti, turklāt savdabīgā pavērsienā — vienīgi kā attiecīgās šķiras uzskatu izpausme — apskatīta literatūra. Tomēr arī no literārā mantojuma novērtējuma viedokļa «Piezīmēs par latviešu ideoloģijas vēsturi» ir svaigas un interesantas domas, piemēram, «pazudušā

dēla» dažādais traktējums latviešu literatūrā (Apsīšu Jēkabs, Blaumanis). Darbs turklāt vēl daudz iegūst no tēlainās un spilgtās izteiksmes. Kā īsti labs vērtējams apskats par Ed. Veidenbaumu, kas veidots salīdzinājumā ar H. Heini. Dzejiskā un reizē ļoti zīmīgā gleznā Eferts ietvēris Veidenbauma meklējuma ceļu līdz atziņai par proletariātu kā vienīgo patiesi revolucionāro spēku kapitālisma apstākļos. «Tāpat kā Heine savos «Ceļojuma aprakstos», — raksta Klusais, — arī Ed. V(eidenbaums) pārsteidz ar savu nemieru un sarkasmu, ar savu acumirkļa prieku un galīgo pesimismu, līdz beidzot tas satausta nākotnes pulsu un gavilēs izsaucas: «Mosties, mosties reiz, svabadais gars!».» Labi parādīta arī Aspazijas, Zvārguļa un Plūdoņa vieta latviešu ideoloģijā un literatūrā Jaunās strāvas gados. Atzīmējamas tomēr dažas kļūdas atsevišķu rakstnieku vērtējumā. Tā Garlībs Merķelis nosaukts par liberālās muižniecības ideologu, lai gan patiesībā ir buržuāziskais apgaismotājs.

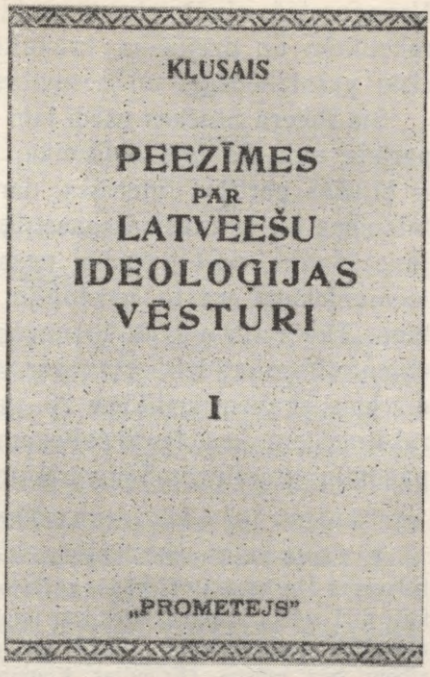

E. Eferta-Klusā apcerējuma «Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi» vāks

Eferts-Klusais savā grāmatā vērtē latviešu sabiedriskās domas un literatūras attīstību no partejiskuma pozicijām, samērā veiksmīgi realizē ļeņinisko divu literatūru principu literāro parādību vērtējumā. Tāpēc «Piezīmēm par latviešu ideoloģijas vēsturi» ir paliekama vieta latviešu marksistiskās literatūras sākumos.

Sakarā ar Eferta nāvi izcilais Latvijas Komunistiskās partijas darbinieks P. Stučka rakstīja: «Aizgājis no mums rets cilvēks.

Nenogurstošs zinātnieks un praktisks darbinieks; reizē zinātnieks, rakstnieks un dzejnieks; kristaltīrs kā partijas biedrs, pārcilvēciski pašaizliedzīgs un nesavtīgs kā cilvēks.»

Šie Pētera Stučkas vārdi labi raksturo Eferta daudzpusīgumu, parāda viņu kā īstu boļševiku, kam augstāk par visu vienmēr ir bijušas partijas intereses, darbaļaužu intereses cīņā pret netaisnības un varmācības pasauli, par sociālisma uzcelšanu. Kaujinieciskums, partejiskums, nesaudzīga cīņa pret darba tautas ienaidniekiem un to ideoloģiju raksturo Eferta dzīvi un darbību. Tāpēc tik augstu to novērtēja viņa cīņu un darba biedri, pamatoti uzskatīdami viņu par vienu no nopietnākajiem latviešu marksistiskajiem kritiķiem 20. gados un par vienu no pirmajiem rakstniekiem, kas devis paliekamu ieguldījumu topošajā latviešu padomju literatūrā. Šis vērtējums palicis spēkā vēl šodien.

LITERATŪRA

E. Eferta-Kļusā darbi. Kopoto rakstu I sējumā, kas iznāca «Prometeja» izdevumā Maskavā 1936. gadā, apvienota visa viņa beletristika. Iepriekš iznākuši divi stāstu krājumi «Nemiera sirotājs», («Spartaks», 1923.), «Pierobežas apriņķis» («Prometejs», 1926.) un dramatisku fragmentu trijotne «Kad zibens būs mūsu» (Krievijas Komunistiskās partijas Pleskavas guberņas komitejas latviešu aģitācijas un propagandas nodaļas izdevumā, 1921. g.). Latvijas Valsts Izdevniecība 1947. gadā izdod Eferta-Kļusā stāstu izlasi. Divdesmitajos gados viņa stāsti vairākkārt izdoti krievu valodā. Plašākais izdevums — Клусайс (Э. Эферт) — «Женщина с винтовкой» («Прибой», Ленинград, 1928).

Pārējās Kļusā grāmatas: «Kapitālisma atjaunošanas mēģinājums Latvijā» («Spartaks», 1921.), «Latvija un Latgale» («Spartaks», 1921.), «J. Jansons-Brauns» («Spartaks», 1922.), «Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi— I» («Prometejs», 1925.).

Par Efertu-Kļuso plašākais biografiskais apcerējums ir kopoto rakstu ievadā ievietotais *K. Jokuma* raksts «Ernests Eferts (Kļusais)». Turpat ievietotais *A. Pērles* raksts «Kļusā daiļliteratūras darbi» aplūko viņa daiļradi kopumā. Sakarā ar rakstnieka nāvi parādījās virkne rakstu, kur daudz biografisku faktu un arī novērtēts viņa devums literatūrā un kritikā. No tiem svarīgākie: *P. Stučka,* «Biedrs Eferts (Klusais)», «Krievijas Cīņa», 1927., 82., *P. Viksne,* «Biedrs E. Eferts (Kļusais)», «Cīņas Biedrs», 1927., 7./8., *O. Lidaks, K. Eris, P. Vintiņš (Veinis), K. Kauliņš, K. Soms, J. Birne,* «Viens no nedaudziem», «Krievijas Cīņa», 1927., 90.

Padomju Latvijā par Efertu rakstījis *J. Niedre* «Izlases» ievadā (1947.), *I. Behmane* «Apcerējumos par latviešu padomju literatūras vēsturi» (1955.) u. c.

LEONS PAEGLE

(1890.—1926.)

Revolucionārais dzejnieks Leons Paegle darbojās rakstniecībā nepilnus astoņpadsmit gadus, nostaigājot sarežģītu attīstības ceļu, kurā atspoguļojas daudz latviešu padomju literatūras sākuma posmam raksturīgu meklējumu. Viņš dzīvoja lielu cīņu laikmetā, kad pirmo reizi pasaulē tika nodibināta padomju valsts. Viņš bija tipisks sava laika cilvēks, rakstnieks un sabiedrisks darbinieks, kas, pārvarot sākotnējās pretrunas un arvien ciešāk saaugot ar tautas masu revolucionāro cīņu, kļuva par jaunā laikmeta cīnītāju. Sevišķi nozīmīgs ir viņa dzīves un daiļrades beigu posms buržuāziskajā Latvijā. Ar savas spilgtās personības spēku, ar savām idejām kā rakstnieks un sabiedrisks darbinieks viņš veicināja revolucionārās rakstniecības, sava laika latviešu progresīvās sabiedriskās domas un revolucionārās kustības attīstību.

Dzīve un daiļrades ceļš

Leons Paegle dzimis 1890. gada 10. jūnijā (v. st. 28. maijā) nabadzīgā kalēja ģimenē Vidrižu[1] pagasta Laučos kalpu mājiņā. Stāstā «Pētera Meklētāja bērnība» Paegle attēlo istabu, kur «divi mazi lodziņi, kā divas pusaklas asarojošas acis» un «siena kā kaunēdamās raujas atpakaļ krēslā, lai slēptu savas neglītās, sūnām aizbāztās šķirbas».[2] Apmēram tādā pašā trūkumā aizritējis viņa mūža sākums. Paegles tēvs no bagātā Lauču saimnieka rentē piecas pūrvietas zemes. Tēvs ir ļoti labs kalējs, īsts mākslinieks savā arodā, bet augstās rentes dēļ vienmēr cīnās ar naudas

[1] Tagadējā Saulkrastu rajonā.

[2] *Leons Paegle,* Kopoti raksti IV, LVI, 1957., 339.—340. lpp.

grūtībām. Autobiografijā Paegle ar lielu sirsnību atceras savu tēvu, literatūras cienītāju, vienkāršo darba cilvēku. No bērnībā vērotās lauku darbaļaužu dzīves Leons Paegle smēlis daudzas ierosmes savai daiļradei.

Jau bērnībā Paegle iemīļ latviešu folkloru; tās ietekmē vēlāk veidotas viņa pasaku lugas.

Beidzis Vidrižu pagastskolu, Leons Paegle no 1903. līdz 1906. gadam mācās Lēdurgas draudzesskolā. Zēns ir apdāvināts, straujš, kāri tiecas iegūt zināšanas un asi reaģē uz netaisnībām. Apmēram astoņu gadu vecumā sāk izpausties viņa tieksme dzejot.

1905. gada revolūcijas laikā viņu aizrauj tautas masu revolucionārais noskaņojums. Visu mūžu Paegle neaizmirst revolucionāru apšaušanu Vidrižu kapsētā. Pilns naida pret soda ekspedīcijas kalpiem viņš tēlo šo notikumu stāstā «Asinis uz akmens» (1919.).

No 1906. līdz 1910. gadam Paegle mācās Valmieras skolotāju seminārā. Mācībām nepieciešamos līdzekļus viņš pelnī ar tulkojumiem un privātstundām, jo nabadzīgie vecāki materiālā ziņā dēlam maz var palīdzēt. Ibsena lugu «Heda Gablere» tulkojot, viņš sāk interesēties par dramaturģiju. Seminārists būdams, Paegle daudz lasa krievu klasiķu un skandināvu rakstnieku darbus, uzraksta virkni dzejoļu un savus pirmos stāstus. Seminārā vēl dzīvas atmiņas par nošautiem audzēkņiem — 1905. gada revolūcijas dalībniekiem. Tās modina viņā vēlēšanos cīnīties pret apspiedējiem.

Semināristi daudz debatē par rakstniecības, sabiedriskās dzīves un morāles jautājumiem, aizraujoties ar vispretrunīgākajiem uzskatiem. To dara arī L. Paegle.

Kopā ar savu skolasbiedru J. Ezeriņu viņš sastāda divas literāru darbu izlases bērniem un jaunatnei — «Rīta vēji» (1908.) un «Zem zvaigznēm» (1909.), ko izdod grāmattirgotājs P. Liepa Valmierā.

1908. gadā laikrakstā «Latvija» un bērnu literatūras izlasē «Rīta vēji» publicēti Leona Paegles pirmie dzejoļi. Pēc 1908. gada Paegles sacerējumi arvien biežāk parādās presē — laikrakstā

«Jaunā Dienas Lapa», vēlāk žurnālā «Domas» un citos izdevumos. Jaunā autora augošo talantu saskata vērīgais kritiķis Andrejs Upīts.[1]

Jaunais rakstnieks sākumā atrodas neskaidras romantiskas jūsmas varā. Šī jūsma vijas kopā ar labākas, taisnīgākas dzīves ilgām.

1910. gadā Paegle beidz semināru un sāk strādāt par pārzini Krimuldas pagastskolā. Krimuldas apkārtnē vērotā lauku dzīve un tautas tipi vēlāk atspoguļoti romānā «Gāju putni», stāstā «Pētera Meklētāja bērnība» u. c. Brīvdomīgo uzskatu dēļ Paeglem rodas nesaskaņas ar mietpilsoniskajiem pagasta varasvīriem un ar mācītāju; pēc gada viņš spiests no Krimuldas aiziet.

No 1911. līdz 1914. gadam Paegle strādā par skolotāju latviešu bagātnieka — «filantropa» Augusta Dombrovska fabrikas skolā Vecmīlgrāvī. Viņš dzīvo šī buržuāziskā mākslas mecenāta ierīkotajā rakstnieku mītnē «Burtnieku namā». Jaunais rakstnieks rosīgi darbojas «Vecmīlgrāvja bezalkohola biedrībā «Ziemeļblāzma»»[2], lasa tanī referātus, ir bibliotekārs un valdes loceklis. Vecmīlgrāvī sarakstīts Paegles pirmais romāns «Gāju putni» (I d. — 1912., II d. — 1913.) un pirmā luga «Dievi un cilvēki» (1913.). Ap šo pašu laiku rodas arī daži L. Paegles satīriskie dzejoļi, kas parakstīti ar pseidonīmu Juni. Paegle necieš mietpilsoniskus aizspriedumus, skolā un referātos bieži vien pasaka brīvus vārdus. Viņa ideoloģiskā nostāja visumā tomēr vēl sīkburžuāzisku svārstību pilna. Paegle publicējas tiklab reakcionārajā, kā progresīvajā presē. Pretrunīgās pozicijas dēļ viņš netiek uzņemts demokratisko rakstnieku un žurnālistu biedrībā «Ideja», kurā piedalās arī daži komunisti (Šalkonis, Astra u. c.). Tomēr Dombrovska aprindās, mietpilsoņu un kārkluvāciešu vidū, Paegle jūtas aizvien svešāks; rakstnieks ienīst šo cilvēku uzpūtību un garīgo tukšumu. Ikdienas saskare ar Mīlgrāvja strādniekiem

[1] Vaļējās vēstules, «Izglītība», 1909., 8.

[2] Biedrību dibināja fabrikants A. Dombrovskis. Lai gan dibinātājam bija reakcionāri mērķi, šī biedrība, kurā ieplūda diezgan daudz strādnieku, atsevišķos gadījumos paveica nozīmīgu darbu, piemēram, stimulēja dramatiskās pašdarbības attīstību.

liek viņam asāk saskatīt kapitālistiskās īstenības pretrunas, kāpina naidu pret netaisnību.

1914. gadā sakarā ar kādu referātu, kurā viņš kritizējis Dombrovska protežētos Mīlgrāvja reakcionāros skolotājus, Paegli atlaiž no darba. Tanī pašā gadā viņš aizbrauc uz Maskavu un iestājas A. Šaņavska Maskavas pilsētas Tautas universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē. Reizē rakstnieks strādā par skolotāju kādā bērnu sanatorijā.

Maskavā pavadītajam laikam ļoti liela nozīme Leona Paegles dzīvē, jo te viņš nonāk ciešākā saskarē ar revolucionāro ideoloģiju. Jau agrāk dzejnieks bija saskāries ar marksismu, bet īsti apgūt viņš to sāk tikai Maskavas periodā. Studiju laikā viņš iepazīstas ar Maskavas latviešu komunistiem. Viņu ierosināts, Paegle piedalās cīņās pret savas tautības buržuāziskajiem nacionālistiem, kas bieži vien izšķērdēja latviešu bēgļu apgādei paredzētos līdzekļus. No 1915. līdz 1917. gadam viņš strādā Maskavas latviešu Kultūras birojā par Pedagoģiskās nodaļas sekretāru. Bez tam Paegle vada Vispārizglītojošos strādnieku vakara kursus, ir skolotājs Rostovceva ģimnāzijā un Zālamana amatniecības skolā, sastāda mācību grāmatas, piemēram, «Самоучитель русского языка» u. c., nodarbojas ar rakstniecību. 1917. gadā viņš beidz universitāti.

Ar lielu sajūsmu Paegle uzņem Februāra revolūciju un carisma gāšanu, bet dzejnieks saprot, ka Februāra revolūcija nav atnesusi darba tautai patiesu brīvību. Žurnālā «Taurētājs» 1917. g. 2. nr. iespiestajā dzejolī «Lielā atmoda» dzejnieks raksta:

> Mūsu cīņa vēl nav galā,
> dziļi ievilkusies alā,
> tumsa dzemdē jaunu meitu —
> Dalilu ar čūskas rokām,
> lai no jauna gāztu postā
> Samsonu, kas atpestījies
> pats no tūkstošgadu mokām.

Pēc Februāra revolūcijas Paegle vada Latviešu bēgļu apgādāšanas komitejas Izglītības nodaļu Maskavā. Būdams propagandists un lektors izglītības un skolu lietās, viņš apbraukā

Leons Paegle

Krieviju, bieži lasa lekcijas par literatūru. Paegle daudz nodarbojas ar latviešu bēgļu lietu kārtošanu, strādā latviešu bēgļu organizācijās. Daudzajos sabiedriskajos un citos pasākumos kļūst redzamas viņa lielās darba spējas, atklājas organizatora talants.

1917. gada martā Maskavā Paegli uzņem par biedru Krievijas Sociāldemokratiskās strādnieku partijas latviešu apvienotā sekcijā, agrākajā «Zemeļnieku» organizācijā.

Lielās Oktobra revolūcijas sagatavošanas posmā Paegle kļūst par vienu no vadošajiem latviešu skolu darbiniekiem, kas palīdz realizēt Komunistiskās partijas aizstāvētos tautas izglītības principus. No 1917. gada 8. līdz 12. jūnijam Tērbatā notiek III latviešu skolotāju kongress, kurā piedalās arī Paegle. Pirms kongresa tiek noorganizēta skolotāju sociālistu sapulce, kas nodibina savu frakciju, lai kongresā aizstāvētu savus uzskatus. Leons Paegle rosīgi darbojas šajā skolotāju frakcijā.[1] Kādu laiku Paegle ir dedzīgs t. s. darba skolas piekritējs. Ar savu pedagoģisko darbību viņš ieņem redzamu vietu latviešu skolu vēsturē.

Līdzās sabiedriskajam un pedagoga darbam Oktobra revolūcijas sagatavošanas posmā strauji uzplaukst viņa literārā rosme. Viņš daudz interesējas arī par revolucionārajām masu dziesmām. 1917. gadā iznāk viņa rediģētais krājums «Brīvības dziesmas». Tanī Leons Paegle ievietojis tautā iemīļotas cīņas dziesmas, savus atdzejojumus, oriģināldzejoļus «Par brīvību», «Vai tiem», «Lielā atmoda», «Vēja kokle» un arī Raiņa un Veidenbauma vārsmas. Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā sarakstīti Paegles pirmie spēcīgie revolucionārā romantisma dzejoļi, piemēram, «Vēja kokle», kurā dzejnieks apspiedējus sauc par odžu dzimumu un gaida viņu varas sabrukumu. Tanī pašā laikā Paegle saraksta lugas «Augšāmcelšanās» pirmo variantu, kas tiek izrādīts vispirms Pēterpilī, pēc tam Maskavā un Harkovā.

Revolūcija, dzejnieka paša vārdiem runājot, viņu aizrauj kā «nepieredzēts brīnums, kā varenākais un skaistākais, ko cilvēks

[1] Latviešu skolotāju kongress Tērbatā, «Jaunais Vārds», 1917., 135.

jebkad var piedzīvot». Ar 1917. gadu sākas nozīmīgākais Leona Paegles sabiedriskās darbības un daiļrades periods, kurā viņš kļūst cīnītājs par Padomju Latviju. Lielā Oktobra sociālistiskā revolūcija strauji kāpina viņa interesi par strādniecības mākslas, literatūras un skolas problēmām.

1918. gada beigās rakstnieks atgriežas Rīgā. 1919. gada janvārī, kad sarkanie strēlnieki atbrīvo Rīgu un nodibinās padomju vara, Paegle īsu laiku strādā laikrakstā «Рижская правда». Padomju Latvijā 1919. gadā Paegle strādā par Rīgas pilsētas I vidusskolas pārzini un laikrakstā «Cīņa» publicē dažus pedagoģiskus rakstus. Tanīs autors nosoda buržuāzisko skolu politiku, dod atbildi uz laikmetiskiem audzināšanas jautājumiem, risina toreizējās aktuālās skolu problēmas.

Viņš ir dedzīgs kultūras un izglītības darbinieks, darba tautas iemīļots lektors-propagandists. Līdz ar Andreju Upīti, Efertu-Kluso, Arāju-Bērci, Astru, Šalkoni u. c. viņš 1919. gadā pieder pie rosīgākajiem latviešu padomju literatūras agrīnā posma darbiniekiem.

Ar viņa lugu «Augšāmcelšanās» 1919. gadā atklāj darbu jaundibinātais Strādnieku teātris. Šai laikā «Cīņā» un citos izdevumos parādās Paegles revolucionārie dzejoļi, kuros skan patiess prieks par strādnieku šķiras uzvaru.

Pēc Padomju Latvijas sagrāves latviešu buržuāziskie nacionālisti asiņaini izrēķinās ar latviešu tautas brīvības cīnītājiem. Dzejnieks spiests slēpties un bēguļot, tiek apcietināts. Pēc kāda laika viņu atbrīvo, bet par skolotāju strādāt neatļauj. Viņš nodarbojas galvenokārt ar rakstniecību, tulkošanu, mācību grāmatu sastādīšanu. Pie viņa nozīmīgākajiem tulkojumiem pieder A. Bloka «Skiti» un «Divpadsmit». Savus oriģināldarbus Leons Paegle publicē žurnālos un laikrakstos — «Domas», «Vienība», «Produkts», «Mūsu Domas», «Kolektīvs», «Nākošie», «Новый путь» u. c. Kopā ar savu draugu Linardu Laicenu Leons Paegle saraksta kinoscenāriju «Panama», kurā atmasko kapitālistisko sabiedrību. Arī savu sabiedrisko darbu dzejnieks bieži strādā kopā ar Laicenu. Sākot ar 1919. gadu, Paegle darbojas Latvijas Komunistiskās partijas Rīgas organizācijas I rajonā.

Kad 1920. gadā šai rajonā noorganizēja propagandistu kolēģiju, Paegle rosīgi piedalās tās darbā, ir viens no vadītājiem. 1921. gadā, kā to atceras revolucionārās kustības dalībniece un žurnāliste Ernestīne Niedra, dzejnieks sastāv kooperatīva «Produkts» Komunistiskās partijas šūniņā.

Padom. Lat. Strahdn. teatrs.
Padomju Latv. Pirmâ teatrî
(bij. l. pilsētas teatrî)
Swehtdeen, 23. februari 1919. g.
Strahdn. teatra atklahschan. israhde.
Programa:
1) Andreja Upîtes — Grenda mahrdâ.
2) Operas simfoniskais orķestris (Mackeljefe).
3) Israhdîs pirmo reisi:
„Augschamzelschanâs".
Leona Paegles dramatiskâ bildinsmâ 5 cēļi.
Režisors: A. Amtmans-Brecdzis. — Ķerļas maksa no 1—3 rbl.
Sahkums pulkst. 7 vak.

Sludinājums «Cīņā» par L. Paegles lugas «Augšāmcelšanās» pirmizrādi 1919. gada 23. februārī

Laikā no 1920. līdz 1926. gadam viņa sabiedriskā un literārā darbība sevišķi spraiga. Kreisajos strādnieku izdevumos «Darbs un Maize», «Vienība» u. c. Paegle publicē vairākus rakstus, kuros uzsver proletariāta uzvaras nepieciešamību. Viņa publicistisko sacerējumu skaits nav liels, bet tie ir nozīmīgi literatūrvēsturiski dokumenti, kas pieder pie latviešu revolucionārās publicistikas. Rakstā «Nākotnes kultūra» (1920.) autors izsaka domu, ka īsta cilvēcība iespējama tikai tad, kad «nāks pie varas pamatšķira, proletariāts, kad nebūs vairs šķiru un šķiru cīņas, kad valdīs sociālisms un būs taisnība, vienlīdzība un brālība».

Kad nodibinās Tautas augstskola, Paegle vada semināru latviešu literatūrā un lasa lekcijas par seno austrumu rakstniecību. Kā lektors un revolucionārs rakstnieks viņš iegūst lielu popularitāti darba jaunatnes vidū. Paegle ir iniciatīvas bagāts cilvēks, dedzīgs, neatlaidīgs, ļoti darbīgs. Bīdamās viņa ietekmes, gribēdama šķirt dzejnieku no masām, buržuāzija vairākas reizes Paegli apcietina. Aizstāvēdamas dzejnieku-cīnītāju, pret viņa vajāšanu protestē strādnieku organizācijas.

1921. gadā politpārvalde pavēl Leonam Paeglem atstāt Latviju. Buržuāziskās valdības kabineta maiņas dēļ viņam tomēr izdodas palikt dzimtenē.

1922. gadā Paegli no kreiso arodnieku saraksta ievēlē Rīgas pilsētas domē. Tai pašā gadā viņš kandidē kreiso arodnieku sa-

rakstā saeimas vēlēšanās, bet kopā ar vairākiem kreiso arodbiedrību darbiniekiem tiek arestēts un astoņus mēnešus noturēts apcietinājumā.

Iznācis no cietuma, Leons Paegle turpina cīņu pret buržuāziju.

Vajāšanas un cietumi saēd viņa veselību; viņš saslimst ar sirdi un kaulu sarkomu. 1926. gada 28. janvārī dzejnieks mirst. Dienu pirms nāves viņš saņem uzaicinājumu ierasties tiesā sakarā ar buržuāzijai naidīgo dzejoļu krājumu «Cietumi nelīdz».

Revolucionārā dzejnieka bēres izvērsās par varenu masu demonstrāciju, kurā skanēja gan latviešu proletariāta cīņu dziesma «Ar kaujas saucieniem uz lūpām», gan «Internacionāle». Arī Viskrievijas proletārisko rakstnieku asociācija un Proletāriskās literatūras internacionālais birojs izteica savas sēras. Par Leona Paegles nāvi nelegālais Kompartijas žurnāls «Sarkanā Palīdzība» raksta: «Paegle ir ne slimības, bet pilsoniskās diktatūras upuris.»[1]

Paegles daiļrades vispārīgs raksturojums

Paegle ir darba tautas audzinātājs, viņa paša vārdiem runājot, cīnītājs «par jaunu, labāku kultūru, par miesīgu un garīgu atbrīvošanos, par taisnību, par daiļumu, par sociālismu».

Viņš darbojies dzejā, prozā, dramaturģijā, publicistikā. Ar savu daiļradi rakstnieks tiecas padarīt dzīvi labāku, skaistāku. Viņa estētiskajiem ideāliem ir karojošs, revolucionārs raksturs. Paegles darbos ir spēcīgs revolucionārs patoss, liela stilistiska daudzveidība, sastopami arī ekspresionistiskā stila elementi. Daudzos gadījumos viņa sacerējumos — īpaši dramaturģijā, — risinot aktuālus laikmeta izvirzītus uzdevumus, jūtams 20. gadu padomju literatūrā bieži sastopamais plakātisms un konstruktīvisms.

Paegles iemīļotākās temas ir kapitālistiskās sabiedrības atmaskojums un cīņa par padomju varu. Ievērojamu vietu viņa daiļradē ieņem arī mīlestības un dabas temas un dažādas morāles problēmas.

---

[1] «Sarkanā Palīdzība», 1926., 2.

Paegle sāk darboties latviešu literatūrā Stolipina reakcijas laikā, kad sazeļ dekadence. Viņa pirmajos sacerējumos daudz aizguvumu no citiem rakstniekiem. Viņa agrīnajā dzejā vietām pavīd estetizēts, Fricim Bārdam radniecīgs pasaules attēlojums, manāma dekadentu un simbolistu ietekme. Tai līdzās jau daiļrades sākumos nojaušams topošā rakstnieka nemiers ar kapitālistisko pasauli, izjūtama patiesības meklētāja kvēlā un dedzīgā sirds. Atceroties savus idejiskos meklējumus, 1924. gadā dzejnieks autobiografijā raksta: «Meklēju teoriju, ar kuras palīdzību vislabāk novērst pretrunas un netaisnību dzīvē, teoriju, uz kuras varētu dibināt pasaules uzskatu. Pamazām, bet noteikti es apstājos pie K. Marksa vēsturiskā materiālisma, kas bija visloģiskākā un taisnīgākā mācība.»[1]

Ar pirmā imperiālistiskā kara sākumu Leona Paegles darbos vairāk sāk atspoguļoties sociālās pretrunas. Redzot bēgļu ciešanas, Paegles daiļradē sāk skanēt sašutums par netaisnīgo karu.

1916. gadā dzejolī «Jaunais Prometejs» dzejnieks raksta, ka toreizējam «laikam ērgļa nagi, sfinga seja, pēc karstām asinīm bez mēra slāpes». Cilvēci viņš salīdzina ar Prometeju, ko plosa ērglis. Dzejolis beidzas ar aicinājumu cīnīties par laimīgāku pasauli:

> Ar paša spēku savas važas raut —
> tāds jaunā Prometeja jaunais tikums,
> un klinti saskaldīt, un ērgli kaut,
> lai cita dzīve nāk un citāds likums.

Līdz Oktobra sociālistiskajai revolūcijai Paegles sacerējumos vēl daudz neskaidrību, viņa domai vēl bieži trūkst sava īpatnēja formas veidojuma un īsti mākslinieciska vēriena. Liela rosinoša nozīme Paegles daiļrades attīstībā ir Raiņa mākslai. Tautas dzejniekam raksturīgās revolucionārās domas ir tuvas trauksmainā meklētāja Paegles dvēselei.

1917. gads iezīmē liela jaunrades pacēluma sākumu viņa darbībā. Ar padomju varas nodibināšanos Paegles daiļrade ideolo-

[1] Atziņas, Latvju rakstnieku autobiografijas, III daļa, 1924., 345. lpp.

ģiskā un mākslinieciskā ziņā strauji virzās pa augšupejošu ceļu. Tad spēcīgāk atraisās viņa radošā rosme.

Paegles literārās darbības beigu posms sakrīt ar tiem intensīvajiem strādnieku šķiras kultūras ceļa meklējumiem, kādi 20. gados noris Padomju Savienībā. Viņa darbībā redzam šo meklējumu ietekmi.

Paegle cīnās par principiem, kas raksturīgi padomju estētikai: viņš prasa aktīvu mākslu, kas kalpotu tautas interesēm. Rakstnieks īpaši uzsver teātra lomu masu audzināšanā. Viņa estētiskos uzskatus labi raksturo 1922. gadā Rīgā I ārpusskolas izglītības kongresā nolasītais referāts[1] «Mākslas veicināšana». Šajā referātā Paegle saka: «Valstij jāatceļ visi spaidi un ierobežojumi, kas kavē darbaļaužu mākslas attīstību, un jāsniedz pabalsti strādniecības mākslas iestādēm, kas līdz šim, par nožēlošanu, nav darīts.» Pēc Paegles domām, «māksla ir ievērojams sociāls dareklis darba tautas dzīvē. Mākslas uzdevums tēliski atbildēt uz laikmeta uzstādītiem jautājumiem, audzināt, organizēt, iejūsmināt par sabiedriskām idejām un ētiskām vērtībām un dot estētiskus pārdzīvojumus». Tanī pašā referātā Paegle uzsver, ka buržuāziskā māksla nonākusi strupceļā un nepieciešama jauna — strādnieku šķiras māksla. Ar saviem darbiem viņš pats tiecas radīt šo jauno kultūru.

Dzeja

Leons Paegle ievērojams galvenokārt kā dzejnieks. Viņa labākie dzejoļi ieņem nozīmīgu vietu latviešu revolucionārajā lirikā. Viņa dzejas sakopotas piecos krājumos — «Jauno vanagu sasaukšanās» (1921.), «Spārni» (1922.), «Karogi» (1922.), «Cietumi nelīdz» (1923.) un «Leons Paegle dzejo intīmi» (1923.).

Daudz dzejas ierosmes Paegle guvis no Aspazijas un it īpaši no Raiņa. Pirmā imperiālistiskā kara laikā un Oktobra revolūcijas periodā Raiņa ietekme jaunā dzejnieka darbos bieži vien izpaužas atdarinājumu veidā. Piemēram, «Brīvības dziesmās» publicētajā dzejolī «Lielā atmoda», kas sarakstīts 1917. gada

[1] Ārpusskolas izglītības bibliotēka, Nr. 1, «Pirmais ārpusskolas izglītības kongress 24., 25. un 26. martā 1922. g.», Rīgā, 1922.

3. martā, Paegle Februāra revolūcijas atspoguļojumam izlietojis apmēram tādas pašas metaforas, kas sastopamas Raiņa dzejolī «Pastara diena». Pamazām Paegle no Raiņa dzejas tiešās ietekmes atbrīvojas, izveidojot savdabīgu mākslinieciskū stilu. Tas ir dinamisks, lozungiem bagāts un koncentrēts. Tāpat kā Linards Laicens, arī Leons Paegle meklē jaunas formas sabiedriski nozīmīga satura izteikšanai.

Krājumā *«Spārni»,* kur ievietoti galvenokārt pirmsoktobra periodā sarakstītie dzejoļi, dzejnieks apdzied dabu, darbu un mīļoto sievieti. Toreiz Paegle vēl bieži lieto pasīvo romantiķu iemīļotos dzejas tēlus un priekšstatus. Bet šai krājumā nojaušam nākošo cīnītāju. Piemēram, «Smēdes dziesmās» nodaļā «Darbs» ieskanas «dimdoša dziesma, kas darbdienu teic», pavīd aicinājums uz cīņu, izturību un aktivitāti. Šādi trauksmes pilni dzejoļi jau Paegles literārās darbības sākumā daudz veiksmīgāki nekā intīmo jūtu atspoguļojumi.

Mīlas dzeju atrodam arī viņa daiļrades beigu posmā — īpaši krājumā *«Leons Paegle dzejo intīmi»,* bet tanī trūkst lielāka svaiguma, savdabības un dzejnieka labākajām vārsmām raksturīgās veiksmes. Atsevišķi Paegles mīlas dzejoļi tomēr valdzina ar izjūtu dziļumu un mākslas spēku.

Leona Paegles vērtīgāko devumu sniedz krājumi «Jauno vanagu sasaukšanās», «Karogi» un «Cietumi nelīdz», īpaši pēdējais. Tā ir revolucionārās cīņas dzeja. Paegles daiļrades mākslinieciskās īpatnības te izpaužas daudz spēcīgāk nekā intīmo jūtu atspoguļojumos.

Krājumā *«Karogi»* sakopoti daudzi no Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas un norises posmā sacerētajiem dzejoļiem. Šai brāzmainajā, varenajā laikā Paegles dzejā jūtama revolucionāra kvēle, skan pārliecība par kapitālisma nenovēršamo galu, par strādniecības uzvaru. Šīs pārliecības vārdā rakstīti visi Leona Paegles labākie dzejoļi. Sākot ar Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju, par būtisku iezīmi Leona Paegles dzejā kļūst kaismīga, revolucionāra trauksme, nedzēšams naids pret buržuāziju. Strauji, īstas jūsmas apgarotā stilā dzejnieks 1917. un 1919. gadā atsaucas uz jauno, ko nes padomju laiks. Paegles

revolucionāro dzeju ļoti iemīl dzejnieka laikabiedri — viņa domu līdzgaitnieki.

Krājumā «Karogi» redzam demonstrāciju ainas, jūtam, kā brīvi atelpo strādnieku šķira, sagrāvusi carismu. Saprotam, ka proletariāts apņēmies neatlaidīgi cīnīties līdz galīgai uzvarai. Emocionālu aicinājumu pilnos pantos dzejnieks 1917. gadā met masās savu cīņas saucienu. Dzejnieks nīst mietpilsonību, apspiestību, gara kūtrumu, viņš grib dzīvot brīvībā. Dzejolī «Līdz galam» Paegle sauc: «Lai zibsnī doma, lai kveldē vārds, lai karogs plīvo pret sauli sārts!» Dzejnieks neaprimst cīņā, viņš mīl nemieru un cīņas dziesmas. Paegle 1917. gadā dzejolī «Dziesmas, biedri!» izsaka pārliecību par strādnieku šķiras pilnīgu uzvaru visā zemeslodē:

L. Paegles dzejoļu krājuma «Karogi» pirmizdevuma vāks

pasauli sev iekarosim,
jaunu valsti viņai dosim,
kur būs strādnieks valdinieks.

Ap 1917.—1919. gadu Paegles dzejā sāk spilgti izpausties iezīmes, kas raksturīgas revolucionārajām masu dziesmām. Viņš uzraksta vairākas vienkāršas, nekomplicētas, izjustas vārsmas, kas drīz vien darbaļaužu vidū iegūst popularitāti, piemēram, dzejolis «Pirmais Maijs» (1919.):

Jaunu un labāku dzīvi sev ceļam,
darba un taisnības saule kur spīd,
vienotā sajūsmā spēkus sev smeļam,
gatavi cīņai un darbam ikbrīd!

Krājumā «Karogi» ievietotie Paegles 1917.—1919. gada dzejoļi ir spēcīgi un iedarbīgi.

Tāds ir arī bērniem un jaunatnei veltītais Paegles pirmais dzejoļu krājums *«Jauno vanagu sasaukšanās»*.

Paegle ir jaunības dzejnieks. Līdzās Rainim, Andrejam Upītim un Birzniekam-Upītim viņš 20. gados ir latviešu pazīstamākais bērnu un jaunatnes rakstnieks. Progresīvās jaunatnes vidū Leona Paegles dzeja ar savu revolucionāro trauksmainību toreiz bija sevišķi populāra.

Es tevi sveicu, darba jaunatne,
Tev vienai pieder lielā nākotne!

saka dzejnieks dzejolī «Darba jaunatne». Leons Paegle zina, ka buržuāziskajā Latvijā tiek izlietas darba tautas asinis. Populārajā dzejolī «Jaunajiem vanagiem» viņš aicina vanagcilti — darba jaunatni — uz aktivitāti, uz kolektīvismu un nerimtīgu cīņu:

Roku rokā,
slēgtā lokā,
lai grūst vara, lai zūd vilts!

Laikabiedri atceras, cik dziļi ietekmējuši Leona Paegles revolucionārie dzejoļi, īpaši tad, kad autors pats tos deklamējis. Darba jaunatne labi saprata, par kādas varas sagrāvi runā buržuāzijas vajātais dzejnieks.

Mudinājums uz aktivitāti un revolucionāru darbu skan arī citos Paegles dzejoļos. Jo sevišķi spēcīgi tas izteikts Maksima Gorkija «Vētrasputnam» radniecīgajā dzejolī «Jauno vanagu sasaukšanās», kur jaunie vanagi, «kareivji spārnotie», sveicina cīņu un brīvību.

Dzejnieks tiecas izaudzināt savus jaunos lasītājus par cīnītājiem. Viņa dzejolī kāds zēns izvēlas skaistu, cēlu mūža uzdevumu:

— Bet es paliktu par vīru,
kas pret netaisnību karo,
gribētu, lai zemes virsū
visiem, visiem laime staro! —

Ar mazajiem lasītājiem Paegle runā intīmi, rotaļīgā, pavasarīgā, personifikācijām bagātā dzejā. Tanī ir «zvaigžņu puisēns», «saules zēns», sapnītis, kas sēdina meiteni ratos, u. c. Bieži

Leons Paegle savos dzejoļos revolucionārās idejas izteic ar dabas priekšstatu simbolikas palīdzību. «Saule», «lielā ausma», «vētra» viņam, tāpat kā daudziem citiem dzejniekiem, ir brīvības un revolūcijas simbols. Simbolika nav vienīgais veids, kādā revolucionārais dzejnieks izteic tautas atbrīvošanās centienus. Leona Paegles dzejai ļoti raksturīga ir arī tieša, atklāta izteiksme. Tā tas ir arī bērniem veltītajos dzejoļos. Dzejnieks runā vienkāršā, bērniem saprotamā, tēlainā valodā. Viņa dzejoļos pie bērniem ciemā atnāk tautas pasaku tēli — «piķa ratos mātes meita, zelta kurpēs pelnrušķīte». Tomēr Leona Paegles dzejā bērnu pasaule nav tikai līksmes un gaismas pilna. Ar asām, reālistiskām kontrastu gleznām dzejnieks iezīmē kapitālistiskās pasaules pretrunas. Viņa draugi ir «sīkie puisīši no ielām», viņš tēlo kapitālistiskās pilsētas divējādo seju. Rīgā ņudzēt ņudz grezni ģērbtie slaisti — bagātie dīkdieņi. Bet blakus greznībai dzejnieks saskata nabadzības postu, redz, ka «mazos sastingušos pirkstus pūš un silda skrandains bāris». Bērni — ubagi tēloti reālistiskajos dzejoļos «Stacijā», «Par zēnu, kas dāvanas lūdza» u. c.

Kapitālistiskās iekārtas kritika spēcīgi izpaužas Leona Paegles labākajā dzejoļu krājumā *«Cietumi nelīdz»*, kas vistiešāk, visniknāk izteic dzejnieka naidu pret buržuāzisko Latviju. Tās cietumos sarakstīti daudzi krājumā ievietotie dzejoļi. Asiem vārdiem Leons Paegle nosoda buržuāziskās Latvijas liekulīgo «demokratismu», rūgtuma pilnos pantos parāda savas toreizējās izjūtas un strādnieku šķiras pārdzīvojumus.

«Cietumi nelīdz» sastāv no divām nodaļām — «Trimdā» un «Cietumā». Tās kompozicionāli sasaista kopīgie idejiski tematiskie motīvi, apgaro dzejnieka lielā cīņas griba. Arī dzejas darbības ziņā abas nodaļas zināmā mērā ir saistītas viena ar otru. Sākumā redzam, ka dzejnieks savā dzimtajā zemē jūtas kā trimdā. Viņš tiek «nikni vajāts», «vārdzis cietumā»:

> Es nabags trimdenieks un dervišs skrandās,
> kam slāpes atveldzēt pie akas liedz,
> ko suņi nikni rej, kam šaut'ne pakaļ kliedz
> un apkārt ciešanas kā rūsa plandās.

Tā saka Leons Paegle dzejolī «Trimdenieks». Sirds viņam pilna sāpju par dzimtenes nebrīvi. «Cik moku daudz šai laikā nežēlīgā,» izsaucas dzejnieks dzejolī «Mīla un naids». Viņš ir vajāto un apspiesto aizstāvis un gara radinieks. Droši, skaļi un nešaubīgi viņš apliecina savu piederību revolucionārās strādniecības rindām, «kam miermīlīgais vergu tikums svešs». Viņš aicina mūžam sirdī glabāt revolucionārās cīņas ideālus, nīst netaisnīgu varu, mīlēt cilvēcību un karojošo humānismu.

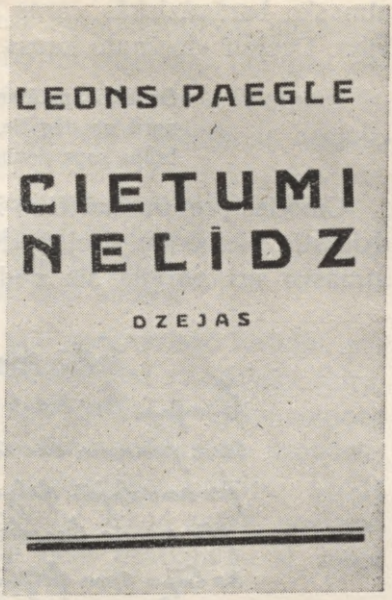

L. Paegles dzejoļu krājuma «Cietumi nelidz» pirmizdevuma vāks

Pie nodaļas «Trimdā» labākajiem dzejoļiem pieder «Cīņas ugunis», «1905. gada mežabrāļu dziesma», Rainim veltītais «Sveiciens lielajam trimdeniekam» u. c. Tanīs dzejnieks jo spēcīgi izteic revolucionāro masu centienus. «1905. gada mežabrāļu dziesmā» skan drosmīgas rindas:

> Nekad mums neizlīgt ar varas valsti,
> kas kalpību un melus pretīm dveš,
> lai cīņa deg, līdz sagrūs viņas balsti!
> Lai dzīvo brīvība un zaļais mežs!

Nodaļas «Cietumā» tematisko saturu nojaušam jau no virsraksta. Tā ir dzeja par politieslodzīto kolektīvu, tā domām un ciešanām. Īsās, reālistiskās ainās tēlota mūros ieslēgtā dzīve. Buržuāziskās Latvijas cietumu dzejnieks dēvē par akmens zārku, par vergu dzirnavām. Paegle veiksmīgi uzglezno vidi, kādā dzīvo politieslodzītie. Cietuma mūrī neizbalo nošauto asinis. Liekas, sētā apraktie nogalinātie varoņi zem zemes dobji prasa pēc taisnības. Ar spēcīgu reālistisku redzes gleznu palīdzību dzejnieks

atmasko buržuāziskās varas necilvēciskumu un naidu pret brīvību. Dzejolī «Nošauto kaps» viņš saka:

> Debesis apklātas sarkaniem sviedriem,
> norit un deg tie, kur mežmalā rakts
> brāļu kaps deviņiem nošautiem biedriem.

Cīnoties pret buržuāzisko iekārtu, Paegles dzejā pazib satīras dzirkstis, piemēram, dzejolī «Kamera Nr. 2». Buržuāzisko Latviju atmasko arī pārējie šīs nodaļas dzejoļi — «Ko es redzēju»,

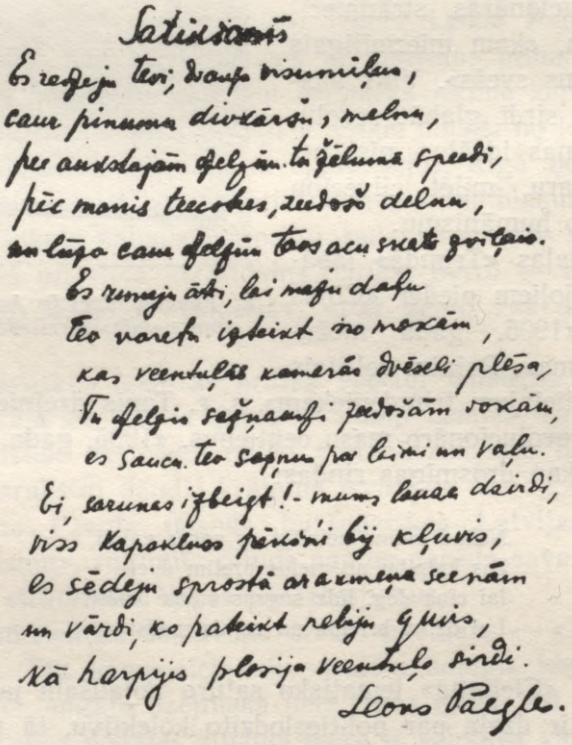

L. Paegles dzejolis rokrakstā

«Dienas pavēles», «Gājiens caur pilsētu» u. c. Dzejnieks uzsver, ka tā sauktajā brīvajā Latvijā strādnieku tiesības noslīcina asinīs un proletariātam «demokratiskus» likumus raksta ar brauniņu rokā.

Krājumā «Cietumi nelīdz» daudz autobiografisku momentu, paša dzejnieka izjūtu un novērojumu buržuāziskās Latvijas cietumos. Tanī runā lepns cīnītājs, kas, draudu nebaidīdamies, izteic savu revolucionāro pārliecību. Šai ziņā zīmīgs ir dzejolis «Pret ko mēs esam»:

Pret tādu iekārtu, kas visu atļauj jums,
pret tādu likumu, kas rakstīts tikai mums,
pret jūsu kariem, kuros mēs tik plokam,
pret jūsu cietumiem, kur iekšā smokam.

Dzejnieks klaji deklarē savu naidu pret buržuāzisko Latviju, pasakot, ka visa tās politiskā iekārta vērsta pret strādnieku šķiru. Viņš atmasko buržuāziskos likumus, jo tie ir ekspluatatoru ieroči, ar kuriem šauj uz strādniecību. Ar vārdu «mēs» dzejnieks apzīmē visus tos, kas nemierā ar buržuāzisko Latviju. Leons Paegle tic tautas spēkam, zina, ka cietumi nekad nespēj noslāpēt īstu revolucionāru sparu. Ar sevišķi lielu neatlaidību šī doma apliecināta dzejolī «Varas nevarība»:

Bet cietums nepalīdz, jo cauri dzeļ
pat mūriem gars,
un augstāk galvu ceļ
pret varu tautas niknums.

Ir trimda nepalīdz, jo paliek gars
arvienu jaunās, kvēlās, stiprās sirdīs.
Pat nāve nepalīdz, jo dzīvos gars
un jūs ar nespēku un bailēm tirdīs.

Visā Leona Paegles labākajā dzejā un arī šajos vārdos skan varena uzvaras pārliecība. Dzejolī «Cietuma bezspēcība» dzejnieks saka lepnus vārdus:

Pārvērtības simfonijā
dimdēs zeme, jūra, gaiss,
kad ar rīta ausmu celsies
darba ķerubs varenais.

Spilgtā redzes gleznā autors tai pašā dzejolī runā par strādnieku, kas

Nostājies uz zemes galiem,
pleciem zvaigznēs atspiedies,
zemi pārradīs par jaunu...

Leona Paegles dzejā izteicas dialektiskā, ļainim radniecīgā atziņa, ka arvien tālāk viļņos revolucionārā kauja, «līdz vecais spēks būs lauzts un jaunais augs», līdz varu dzejnieka dzimtenē un visā pasaulē iekaros strādnieku šķira. Šī kaujinieciskā dzeja daudzu lasītāju sirdīs uz mūžu iededzināja kvēli un naidu pret buržuāzisko Latviju un ilgas pēc padomju varas.

Māksliniecisķā veidojuma ziņā Paegles vārsmas nav vienlīdz veiksmīgas. Viņa ideoloģiski nozīmīgākajos dzejoļos organiski saliedējas forma ar saturu. Dzejniekam tomēr līdz pat daiļrades pēdējām dienām ir arī prāvs skaits pavāju darbu.

Ar savu revolucionāro cīņas kaismi daudzi Leona Paegles dzejoļi kļuva ļoti populāri, piemēram, «Centrāles dziesma», «1905. gada mežabrāļu dziesma», «Pirmais Maijs» u. c. Tie bieži sastopami buržuāziskās Latvijas politisko cietumnieku piezīmju burtnīcās.

Leona Paegles dzeja audzināja darba tautā naidu pret kapitālismu, revolucionizēja masas.

Lugas un šarādes

Proletariāta cīņas veicinātāja ir arī Leona Paegles dramaturģija. Ieskaitot viencēlienus, viņš sarakstījis tuvu pie 20 lugām. Populāras bija viņa īsās ludziņas — mīklas, t. s. šarādes. Tanīs rakstnieks bieži izteica strādnieku šķiras toreizējos cīņas lozungus, veikdams nozīmīgu politiskas aģitācijas darbu. Minama viņa «Šarāde Nr. 3», kas vērsta pret imperiālistisko karu. Buržuāziskās Latvijas laikā šie sacerējumi ieņēma redzamu vietu strādnieku pašdarbības repertuārā.

1924. gadā žurnālā «Vienība» ievietots Leona Paegles raksts «Kas ir skatuves šarāde un kā to izprast». Tanī autors runā par progresīvā oriģinālrepertuāra trūkumu un uzsver, ka viņš centies ar savām šarādēm apmierināt mazo progresīvo pašdarbības skatuvju vajadzības. Bieži vien Paegle spēcīgi izveido šarādu nobeigumus un pamatideju izteic lozungu veidā. Piemēram, «Šarādē Nr. 1» strādnieki nosviež no pleciem kapitālistu un sauc:

Lai dzīvo brīvs darbs!
Lai dzīvo sociālisms!
Lai dzīvo strādnieku kultūra!

Tāpat kā dzejā, Paeglem dažās šarādēs ir simbolikas elementi. Revolucionāra simbolika sastopama arī citos viņa daiļdarbu novados, — vairāk dramaturģijā, mazāk prozā.

Leons Paegle sarakstījis revolucionārā romantisma lugas, ņemot temas gan no pagātnes, gan sava laika cīņām: «Dievi un cilvēki» (1913.), «Augšāmcelšanās» (1917.), «Gadsimtu sejas» (1921.) un «Iela» (1922.). Šinīs lugās skan ilgas pēc īsta humānisma, ticība progresīvo spēku uzvarai un aicinājums uz revolucionāru darbību. Rakstnieks savas lugas rakstījis darbaļaužu masām, aicinādams tās uz cīņu, lai likvidētu veco, netaisno kapitālistisko iekārtu. Tāpēc viņa lugas allaž bijušas tuvas strādnieku šķirai, kaut gan mākslinieciskā veidojuma ziņā tām daudz trūkumu: vienpusīgi zīmēti tēli, situācijas bieži vien samākslotas, vāji motivētas u. c.

Dramā *«Dievi un cilvēki»* tēlota senā Ēģipte; rakstnieks padodas galvenokārt savai iztēlei, nevis vēsturiskajai patiesībai. Faraons Ramzess II, viņa galminieki un priesteri ir reakcionāri, pret kuriem vēršas jauno, progresīvo ideju nesējs Ramzesa dēladēls Hors un viņa skolotājs Jetro. Garīgi pārāka par faraona un galminieku kliķi ir priesteriene Berenika, Hora mīļotā, stipras gribas cilvēks. Hors iet bojā; tomēr luga beidzas optimistiski — ar domu, ka tautas masas iekaros laimīgu nākotni:

Kaut ietu ceļš caur nāves tuksnesi,
Mēs radīsim sev jaunu pasauli.

Dramā «Dievi un cilvēki» rakstnieks apkaro šovinismu, veiksmīgi atmasko reliģijas dogmatismu, spilgtās vārsmās uzglezno reālistiskas ēģiptiešu posta ainas.

Lugai trūkst stingrākas kompozīcijas. 1914. gadā Andrejs Upīts pamatoti rakstīja, ka Paegles drama ir «garš lirisks dzejolis», ko «tikai viegli vieno vienāda, gan diezgan spēcīga jūsma».[1]

Strādnieku svētku brīvdabas izrādēm Leons Paegle 1921. gadā uzraksta *«Gadsimtu sejas»* — «4 kolektīvainas vēstures perspektīvā ar prologu». Tanīs autors atmasko Ēģiptes, Grieķijas un

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 17., 1951., 252. lpp.

viduslaiku ekspluatatoru patvaļu. Rādot ekspluatācijas padziļināšanos, rakstnieks motivē revolūcijas nepieciešamību. Pēdējā aina, kur tēlota Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas uzvara, izskan ar Internacionāli. «Gadsimtu sejas» atgādina pirmajos Padomju Savienības pastāvēšanas gados populāros inscenējumus.

Ar lugām «Augšāmcelšanās» (1917.)[1] un «Iela» (1922.) Leons Paegle ir viens no pirmajiem revolucionāro cīņu atspoguļotājiem latviešu dramaturģijā.

Dramā *«Augšāmcelšanās»* rakstnieks rāda proletariāta brīvības cīņas 1905. un 1917. gadā. Leona Paegles interesi saistījusi pozitīvā varoņa problēma; dramas centrā izvirzīti pozitīvie tēli. Pozitīvais varonis Leona Paegles izpratnē ir tas, kas aizstāv sava laika progresīvos centienus, cīnās par strādnieku šķiras interesēm. Tāds ir dramā tēlotais fabrikas strādnieks Mārtiņš Laukudūre. Par mākslinieciski spilgtu, pilnvērtīgu tēlu rakstnieks Laukudūri tomēr nav spējis izveidot. Lugā daudz retorisku deklarāciju, plakātisma, bet ar savu tematiku un patosu, ar cīņas idejām «Augšāmcelšanās» sava laika konkrētā vēsturiskā situācijā saviļņoja strādnieku šķiras cīnītājus un samērā skaidri ļāva nojaust gultni, kādā tiecās revolucionārā proletariāta topošā dramaturģija.

«Iela» — «laikmeta prelūde 4 ainās» — tēlo latviešu revolucionāro strēlnieku cīņu ar kontrrevolucionāriem Februāra revolūcijas priekšvakarā. Lugas idejisko nozīmi mazina galvenā varoņa leitnanta Straumes nepareizā rīcība: viņš atstāj brīvībā revolūcijas nāvīgo ienaidnieku baltvācieti Rādenu, kaut gan zina, ka cīņa vēl jāturpina.

Paegle sarakstījis arī vairākas satīriskas komēdijas, no kurām minamas *«Biezā Pietera bēdu liktenis»* (1914.), *«Zemes sāls»* (1925.), dramatiska spēle *«Par un pret»* (1923.) u. c.

Tanīs atmaskoti pastulbi pagasta skrīveri, pelēkie broni, deputāti, korporēļi, krodzinieki un citi latviešu buržuāzijas pārstāvji.

---

[1] «Augšāmcelšanās» sākotnējā variantā saucās «Par brīvību». Ar šādu nosaukumu drama izrādīta 1917. gadā Pēterpils Jaunajā latviešu teātrī.

Bērniem un jaunatnei Leons Paegle veltī lugas «Āzis un maskas» (1921.), «Ugunsputns» (1925.), «Runga, iz maisa!» (1925.), «Kādas mazas meitiņas piedzīvojumi» (1924.) u. c.

Pasaku luga *«Ugunsputns»* sakņojas folklorā, kuras tēlos rakstnieks iekausējis revolucionāru saturu. Redzam pasaku par aklo tēvu, trim dēliem, zelta ābeli un ugunsputnu, kas zog tās ābolus. Autors šo seno vielu izveidojis par tautas atbrīvošanās cīņu paudēju. Paegles lugā tēli alegoriski: tie atļauj diezgan lielu interpretācijas brīvību un dažreiz pagrūti izprotami, piemēram, tēvs. Galvenais varonis Ansis ir pašaizliedzīgs cīnītājs par tautas brīvību. Viņa brāļi Jēkabs un Miķelis neaizstāv viņa centienus. Jēkabā saskatāmas feodāļa un Miķelī kapitālista iezīmes. Nepārliecina lugas beigas, kur Ansis apžēlo ļaunos brāļus un izteic nepareizu domu par ciešanām kā cilvēka labošanas, pāraudzināšanas un garīgas šķīstīšanās līdzekli. Tas mazina lugas vērtību, kaut gan «Ugunsputnā» ir mākslinieciski spilgtas vietas un veiksmīgi raksturojumi. «Ugunsputns» u. c. Leona Paegles lugas dzīvo arī uz padomju skatuves.

Folkloras motīvi izlietoti arī citās Leona Paegles lugās — *«Āzis un maskas»*, *«Runga, iz maisa!»*, *«Kādas mazas meitiņas piedzīvojumi»*. Tanīs autors bērniem saprotamā veidā izsaka kritiskas domas par kapitālisma laika dzīvi, vēršas pret negodīgumu, melīgumu, ekspluatāciju. Sižeta pavediens risinās spraigi.

Pie Paegles veiksmīgākā devuma bērnu literatūrai pieskaitāma *«Runga, iz maisa!»*. Kā parasts, rakstnieks pasaku motīvus arī te piesātinājis ar laikmetīgu saturu. Lielkungs un krodzinieks draud izlikt no mājām savu parādnieci, treju dēlu māti. Jaunākais dēls Cīrulis dodas apakšzemē, lai iegūtu zemes balvas un palīdzētu mātei. Cīruļa ļaunie brāļi — pašlabuma meklētāji cenšas piesavināties viņa ieguvumus. Rakstnieks rāda, ka uzvar godīgais cilvēks, kas dodas cīņā par cēliem mērķiem.

Daiļskanīga valoda ir lugā *«Kādas mazas meitiņas piedzīvojumi»*, kas ir rakstu krājumā «Atauga» publicētā stāstiņa «Lidas bēgšana» dramatizējums.

Pasaku lugās rakstnieks slavina biedriskumu, izturību, drosmi un darbīgumu, rosina bērnu fantāziju. Līdz ar Annas Brigaderes

«Sprīdīti», «Maiju un Paiju» un Raiņa «Zelta zirgu» Leona Paegles pasaku lugas ir nozīmīgas šī žanra attīstībā latviešu rakstniecībā.

Romāni un stāsti

Spēcīgs, bet vēl īsti neatraisīts talants redzams Paegles prozā.

Leona Paegles pirmie romāni ir *«Gāju putni»* (1912.) un *«Purva tvaiki»* (1913.), kas vēlāk apvienoti ar virsrakstu *«Kurš mani mīl?»*. Šinīs romānos redzami cilvēki, kas nemierā ar mietpilsonību un tumsonības purvu. Rakstnieks ļauj ieskatīties tai atkarības pilnajā dzīvē, kādu dzīvoja darba inteliģence — skolotāji kapitālisma apstākļos.

Veiksmīgi uzgleznota sīkpilsoņu vide, kur valda gara trulums, tenkošana, mantkārība un izvirtība. Parādīts, kā smacējošās, purvam līdzīgās sabiedriskās apkārtnes indīgie tvaiki saēd cilvēku dzīvi. Darbā tomēr daudz salkanas romantikas, samākslotu situāciju un citu mākslinieciskā veidojuma trūkumu. Tas sakāms arī par viņa romānu *«Izpostītie»* (1923.), kas atgādina vāji motivētu dēku savirknējumu.

Paegles labākais romāns ir *«Nāves cilpa»* (1924.), ko publicēja žurnāls «Domas». Šo nepabeigto sacerējumu rakstnieks bija nodomājis izveidot par triloģiju «Pasaules karotāji», kurā gribēja nosodīt pirmā imperiālistiskā kara kurinātājus, «noraut karam tā bruņiniecisko masku un parādīt tārpu izēsto ģindeņu seju».

Leons Paegle reālistiski notēlo pirmā imperiālistiskā kara šausmas un tautas dziļās ciešanas, sniedz atsevišķas mākslinieciski spēcīgas, patiesības pilnas kara ainas. Romānā «Nāves cilpa» Leons Paegle attēlojis arī tos spēkus, kas neieslīga šovinisma reibonī. Tāds ir revolucionārais strādnieks Krūms, kas aicina cariskās armijas kareivjus solidarizēties ar citu zemju darbaļaudīm, vērst ieročus pret strādnieku šķiras ienaidnieku — buržuāziju.

«Nāves cilpa» liecina par Leona Paegles augšanu, rāda, ka rakstnieks jau pa daļai atbrīvojies no tiem mākslinieciskā veidojuma trūkumiem, kas piemita viņa pirmajiem romāniem.

Par Leona Paegles talanta pilnveidošanos liecina arī viņa īsie stāsti, kas publicēti krājumos *«Darba bērni»* (1921.), *«Pār*

sāpju slieksni» (1922.) un *«Kas atsēdēs?»* (1928.). Tanīs ir daudz spilgtu, saviļņojošu reālistisku ainu, daudz veiksmīgi raksturotu tēlu. Paegles stāstu varoņi ir vienkāršie cilvēki. Daudzus no tiem rakstnieks pats dzīvē sastapis.

L. Paegles stāstu krājuma «Darba bērni» pirmizdevuma vāks

Skaistiem, izjustiem dabas tēlojumiem bagātajā krājumā «Darba bērni» redzam kalpu jaunatnes grūto, nabadzības pilno dzīvi kapitālistiskajā iekārtā. Ekspluatatoru šķiras divkosīgā, zvērīgā morāle atklājas stāstā *«Zaglis»* (1911.), kur ganuzēns Alberts spiests nozagt saimniekam pats savu sūri grūti nopelnīto naudu. Stāstā *«Rej, rej, Krancīt»* (1919.) baltvācu muižnieku jaunā audze izrāda savu nekaunību un šovinismu, rotaļās pazemojot kalpu bērnus. Te vērojam autora paša bērnības ainas. Grāmatā «Darba bērni» runā revolucionārās jaunatnes audzinātājs: «Es nemīlu vientulību. Man tīk būt starp ļaudīm, apdzīvotās, trokšņainās ielās. Tad manī mostas spēks dzīvot. Dzīvot un cīnīties ar varmācību un netaisnību. Un sekmīgi cīnīties var tikai barā.»[1]

Līdzīgu domu pauž arī abi pārējie krājumi. «Dzīve kolektīvā ir vienīgā iespējamā nemirstība ...,» saka revolucionārās cīņas dalībnieks Jānis stāstā «Pār sāpju slieksni». Tāda paša nosaukuma grāmatā stāstu vairums norisinās uz pirmā imperiālistiskā kara fona un asi atmasko bēgļu postu. Rakstnieks parāda latviešu buržuāzisko nacionālistu mantkārību un noziedzīgo vienaldzību pret latviešu tautas ciešanām. Minams arī satīriskais

[1] *L. Paegle,* Kopoti raksti, IV, LVI, 1957., 35. lpp.

Skats no L. Paegles pasaku lugas «Ugunsputns» uzveduma LPSR Valsts Jaunatnes teātrī (1952.)

«Stāsts par Biezo Pēteri», kas saturā sasaucas ar komēdiju «Biezā Pietera liktenis».

Buržuāziskās Latvijas cietumu dzīve tēlota Leona Paegles pēdējos stāstos krājumā «Kas atsēdēs?». Tematiski un arī ideju ziņā tas sasaucas ar Linarda Laicena romānu «Kliedzošie korpusi» un cietumu attēlojumiem arī daudzu citu revolucionāro autoru darbos. Vairākos no šiem stāstiem Paegle prot spraigi savīt sižetu, sniedz koncentrētas, asa dramatisma piesātinātas ainas. Veiksmīgi attēlota darbības vide, labi iezīmējas atsevišķu cietumnieku raksturi. Arī te rakstnieks tiecas pateikt, ka dzīves revolucionārā attīstība nav apturama un nav salaužama cietuma žņaugos. Leons Paegle neraksta vienaldzīgi. Skaidri jūtams autora zemteksts, viņa intonācija, naids pret reakciju. Savā laikā Leons Paegle bija vairāk pazīstams kā dzejnieks un sabiedrisks darbinieks. Viņa proza nesasniedza revolucionārās dzejas popularitāti. Bet Paegles labākie īsie stāsti spēj stāties līdzās viņa labākajiem dzejoļiem un ir svarīgi latviešu revolucionārās prozas attīstībā.

Pāragrās nāves dēļ rakstnieka spilgtais talants nepaguva pilnīgi uzplaukt, kaut gan īsajā mūžā Paegle padarījis daudz.

* *
*

Leons Paegle sekmēja Latvijas strādnieku šķiras cīņu par padomju varu, viņa daiļrade kalpoja šīs cīņas interesēm.

Leons Paegle bija ļoti populārs, lielisks lektors, kas prata sajūsmināt un aizraut. Viņš bija cilvēks, kas domāja, ka runāt uz tautu — tā ir laime. Krājumā «Cietumi nelīdz» dzejolī «Krustceļos» ir rindas, kuras varam attiecināt uz dzejnieku pašu:

> Bij vārdi zibeņi, ko pūlī sviedu,
> bij spalva šķēps, ko dziļi krūtīs spiedu.

Par lielo mīlestību, kādu darbaļaudis izjuta pret savu rakstnieku un viņa labākajiem sacerējumiem, runā Anna Sakse romānā «Dzirksteles naktī», kur redzam Paegles tēlu.

Leona Paegles daiļradei ir liela nozīme komunistiskajā audzināšanā. Padomju cilvēkam tuvs ir dzejnieks, kas dzejolī «Sapņi un cīņa» krājumā «Cietumi nelīdz» aicina:

> Nost nīcības domas, kas smadzenes sien,
> nost nāvi, lai dzīvība dzīvo!
> Lai sapņi kā spārni jūs, jaunekļi, nes,
> lai svēta jums, vīri, ir cīņa.

LITERATŪRA

L. Paegles darbi. Kopotos rakstus piecos sējumos O. Paegles-Franckevicas un V. Labrences sakārtojumā izdevusi Latvijas Valsts izdevniecība 1956.—1958. gadā.

Krievu valodā Rīgā 1951. gadā iznācis L. Paegles stāstu un dzeju kopojums, bet 1955. gadā darbu izlase.

Par L. Paegli. L. Paegles autobiografija «Īss atskats uz dzīvi» iespiesta kopoto rakstu piektajā sējumā.

Materiāli par L. Paegli atrodami Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotekas J. Misiņa nodaļas Rokrakstu un retumu fondā (Nr. 493 XII, Nr. 702 XV), J. Raiņa Valsts literatūras muzejā un Latvijas PSR Iekšlietu ministrijas Centrālajā Valsts arhīvā (fonds Nr. 1537, apraksts Nr. 6, lieta Nr. 23).

Plašākie apcerējumi par L. Paegli ir *E. Andersones* «Leona Paegles dzīve un daiļrade», kas iespiests kopoto rakstu piektajā sējumā (1958.) un *V. Labrences* disertācija «Leona Paegles dzīve un daiļrade» (1955.); manuskripts glabājas Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūtā.

Atsevišķi izdotām L. Paegles grāmatām priekšvārdus vai pēcvārdus rakstījuši: *R. Egle* (grām.: «Jauno vanagu sasaukšanās». Rīgā, Valsts daiļlit. apg., 1940.); *A. Grigulis* (grām.: «Dzeja». Rīgā, VAPP, 1945. un «Lugas». Rīgā, LVI, 1947.); *L. Laicens* (grām.: «Kas atsēdēs?» Rīgā, «Daile un Darbs», 1927., un «Stāstu izlase». Maskavā, «Prometejs», 1936.); *V. Lukss* (grām.: «Jaunatnei». Rīgā, LVI, 1947.); *J. Niedre* (L. Paegles kopoto rakstu pirmajā sējumā).

Daudz rakstu par L. Paegli arī periodikā.

a) līdz 1940. gadam:

Divkārtīgs zaudējums. (Nekrologs.) «Jaunā Vienība», 1926., 3.

Egle, R. «Dievi un cilvēki». «Latvija», 1915., 80.

Galenieks, Fr. Leons Paegle kā sabiedrisks darbinieks. «Jaunā Vienība», 1926., 3.

K. A. Leona Paegles dramatiskais dzejojums «Augšāmcelšanās». «Cīņa», 1919., 43.

Krūmiņš, A. Leona Paegles dzīve. «Jaunā Vienība», 1926., 3.

Ķikuts, P. «Kas atsēdēs?» «Latvju Grāmata», 1928., 4.

Laicens, L. Teātra un kara dalībnieku svētdiena. (Par L. Paegles lugas «Iela» uzvedumu Saules dārzā.) «Vienība», 1924., 5. — Leona Paegles rakstnieka darbs. «Jaunā Vienība», 1926., 3.

Paegle, O. Atmiņas par Leonu Paegli. «Domas», 1928., 2.

Skolu padomju sapulce. «Jaunais Vārds». 1927., 106.

Valts Davids. Leona Paegles dzejas. «Domas», 1924., 4.

Upīts, A. «Dievi un cilvēki». «Domas», 1914., 5. — «Jauno vanagu sasaukšanās». «Produkts», 1921., 9. — Leona Paegles grāmatas. «Latvju Grāmata», 1923., 3. — Leons Paegle. «Domas», 1926., 2. — Pavasara atmošanās. «Dzimtenes Vēstnesis», 1908., 86. — Vaļējas vēstules. «Izglītība», 1909., 8.

b) sākot ar 1940. gadu:

Andersone, E. Leons Paegle. Grām.: Raksti literatūras vēsturei. XX gs. pirmie gadu desmiti latviešu literatūrā. Rīgā, LVI, 1951. — Leona Paegles lirikas pamatmotīvi. «Padomju Latvijas Skola», 1945., 3.

Balodis, A. Leonu Paegli pieminot. «Cīņa», 1951., 23.

Birznieks-Upītis, E. Atmiņas par Leonu Paegli. «Literatūra un Māksla», 1946., 25. I un «Padomju Jaunatne», 1952., 114. — Leons Paegle. «Jaunais Komunārs», 1941., 23.

Damburs, E. Leona Paegles «Darba bērni». «Literatūras Avīze», 1941., 5. — Leons Paegle. «Literatūra un Māksla», 1945., 13. IV.

Grigulis, A. Leons Paegle. «Atpūta», 1941., 5. VI — Vētras putna 20. nāves diena. «Literatūra un Māksla», 1946., 25. I.

Kalniņš, J. Uguns putns. «Cīņa», 1952., 67.

Damburs, E. Ciemos pie Leona Paegles Laučos, «Literatūra un Māksla», 1959., 13. VI.

Labrence, V. Krājumos neievietotie Leona Paegles dzejoļi. «Karogs», 1954., 8. — Sociālistiskās revolūcijas cīnītājs un dzejnieks. «Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis», 1956., 1.

Muižnieks, I. Leons Paegle — revolucionārs cīnītājs dzīvē un literatūrā. «Skolotāju Avīze», 1951., 4.

Paegle, O. Leona Paegles atcerei. «Skolotāju Avīze», 1951., 4.

Rudzītis, M. Brīvības cīnītājs un dzejnieks, «Padomju Jaunatne», 1950., 113 (liter. pielik. Nr. 90).

Rūmniece, L. Revolucionārā romantisma dzejnieka piemiņai. «Padomju Jaunatne», 1946., 29. VI.

Sokols, E. Latvju dzejas vētras putns. «Literatūra un Māksla», 1951., 4.

Sudrabkalns, J. Leona Paegles piemiņai. «Padomju Latvija», 1940., 43.

Vilsons, A. Latviešu progresīvā un revolucionārā lirika buržuāziskās diktatūras periodā. Grām.: Latvijas PSR ZA Valodas un literatūras institūta Raksti, I. Rīgā, Latvijas PSR ZA izdevniecība, 1952., — Sociālistiskās revolūcijas dziesminieks. «Karogs», 1956., 6.

Upīts, A. No Valsts Dramas teātra priekšvēstures. Grām.: Latvijas PSR Valsts Dramas teātra 30 gadi. Rīgā, LVI, 1949. — Leonu Paegli pieminot. «Karogs», 1951., 2.

Закс, Л. Глашатай будущего. «Советская молодежь», 1946, 281.

Крупникова, М. Леон Паэгле. «Советская Латвия», 1946, 281.

ASTRA

Astra, īstajā vārdā Lucija Mačiņa, dzimusi 1890. gada 21. (v. st. 8.) septembrī Bauskas apriņķī Bārbeles pagastā[1] vidējā zemnieka ģimenē. Skolā viņa gājusi tikai trīs ziemas, bet pašmācībā sakrāj plašas zināšanas par rakstniecību, teātra mākslu un politiku.

1905. gada revolūcijas ietekmē Lucija Mačiņa kļūst par cīnītāju. 1908. gadā Bārbeles pagastā viņu uzņem Latviešu Sociāldemokratiskajā strādnieku partijā. Savā dzimtajā pusē meitene izplata nelegālo literatūru, slēpj vajātus revolucionārus, aģitē pret carismu. Revolucionārajā darbā Mačiņa tiek iesaukta par Astru; šo vārdu viņa vēlāk pieņem par savu dzejnieces pseidonīmu.

Astra darbojas izglītības biedrībā «Rīts», kas 1909. gadā ar Sociāldemokratiskās partijas atbalstu tika noorganizēta Bārbelē. Kādu laiku viņa piedalās rakstnieku un žurnālistu biedrības «Ideja» darbā. 1910. gadā Kurzemes gubernators pavēl Astru kā politiski neuzticamu no biedrības «Rīts» izslēgt.

Ap šo laiku Astra jau sarakstījusi vairākus dzejoļus, sākusi vingrināties lugu rakstīšanā. Pirmā imperiālistiskā kara priekšvakarā Astras dzejoļus sāk publicēt laikraksti «Jaunā Dienas Lapa», «Darba Balss», «Jaunā Balss» u. c. Pie pirmajiem Astras publicējumiem pieder 1910. gadā laikrakstā «Jaunā Dienas Lapa» ievietotais dzejolis «Cietumā», kas veltīts kāda notiesāta revolucionāra piemiņai.

1913. gadā Astra pāriet dzīvot uz Rīgu, kur turpina revolucionāro darbību. Astra rosīgi piedalās Rīgas strādnieku kultūras

[1] Tagadējā Bauskas rajonā.

dzīvē, cenšas veicināt strādnieku pašdarbības attīstību. Tās vajadzībām ap 1914.—1915. gadu viņa pārtulko revolucionāru iemīļotā krievu 19. gadsimta dzejnieka P. Jakuboviča-Meļšina dzejoļus «Senilia» un «Vakara zvaigzne».

Savā dzejā viņa aizstāv revolucionārus centienus. 1914. gada 20. nr. laikraksts «Jaunā Balss» publicē Astras dzejoli «Vecajiem dieviem», kurā autore kapitālistisko dzīvi nosauc par važu laiku un gaida brīvības atnākšanu. Šā dzejoļa dēļ laikraksts tiek aizliegts.

Astra ap 1908. gadu

1915. gadā Astra, kas toreiz jau saucās Lucija Dīriķe, kopā ar savu vīru — revolucionāro dzejnieku Šalkoni (K. Dīriķi) — pārceļas uz Vitebsku. Turienes kazarmās viņa aģitē latviešu karavīrus pret imperiālistisko karu. Karavīru vidū rokrakstā izplatās viņas dzejolis «Biedra piemiņai». Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas laikā Astra Vitebskā uzstājas ar runām sapulcēs un mītiņos, aģitē par padomju varu. Reizē ar Šalkoni viņa piedalās Vitebskas Sarkanās gvardes organizēšanā, izpilda revolucionārā štaba uzdevumus.

1918. gadā Astra rosīgi darbojas Orlā, organizē komjaunatni, cīnās pret meņševikiem. Tanī pat gadā viņa sarakstā vienčelienu *«Prologs proletāriskai revolūcijai»*, kuru Oktobra revolūcijas svētkos izrāda Orlas latviešu kluba dramatiskā sekcija. Šo darbu 1919. gada 5. februārī publicē «Krievijas Cīņa». 1918. gada 27. jūlijā Maskavas Latviešu Komunistiskās Darba Jaunatnes Savienība izrāda 1912. gadā sarakstīto Astras alegorisko ludziņu

«Vecā laika nāve», kas aicina jaunatni doties cīņā par progresu, par komunismu. Līdz 1920. gadam Astra sarakstījusi arī vairākas citas lugas. Tās glabājas autores rokrakstos un nav izrādītas. 1922. gadā Maskavā publicēta viņas luga *«Uz robežas»*, kas attēlo buržuāziskās jaunietes pāraugšanu komunistisku ideju ietekmē. Astras lugām mazāks mākslinieciskis spēks nekā viņas dzejoļiem.

1919. gadā Astra ar ieročiem rokā piedalās cīņās pret Deņikinu, ir sanitāre, propagandiste.

No 1920. līdz 1925. gadam viņa Orlā strādā partijas darbu. 20. gadu sākumā Astra Orlas latviešu klubā vada literāro pulciņu. Viņa ļoti interesējas par padomju literatūras teoriju, saraksta dažus teorētiskus un kritiskus rakstus, kuros risina sociālistiskās mākslas problēmas. Astra pieder pie spējīgākajiem toreizējiem latviešu jaunajiem marksistiskajiem kritiķiem. 1920. gadā Orlā Astra saraksta paplašu apcerējumu «Proletariāta māksla un viņas kritiķi», kurā polemizē ar Andreja Upīša grāmatu «Proletāriskā māksla». Manuskripts nav publicēts, bet pārrunāts Orlas literārajā pulciņā. Astra pārmet Andrejam Upītim, ka viņš, jaunos latviešu proletāriskos rakstniekus kritizējot, nav ievērojis tos grūtos, īpatnējos apstākļus, kādos viņi darbojās.

1921. gadā Pēterpils «Komunists» (145., 146. nr.) publicē Astras apcerējumu «Par proletariāta mākslu». 1921. gadā «Komunistā» (137. nr.) pārrunu kārtā iespiests viņas raksts «Kā veicināt proletariskās mākslas attīstību».

1926. gadā Astra pārceļas uz Simferopoli un no turienes 1930. gadā uz Maskavu, kur izpilda daudzus partijas uzdevumus.

Visu mūžu Astra daudz interesējas par teātri. No 1931. līdz 1940. gadam viņa strādā par politisko redaktoru Maskavā galvenajā repertuāra komisijā. Pēc Tēvijas kara Astra kādu laiku Krupskajas Vissavienības Tautas mākslas namā ir konsultante un recenzente repertuāra jautājumos. Būdama redaktore un konsultante, Astra ar saviem padomiem rosinājusi vairāku krievu padomju autoru — arī Sergeja Mihalkova — daiļradi.

Patlaban Astra dzīvo Maskavā, ir personālā pensionāre, bet visu laiku rosīgi strādā sabiedriskajā darbā.

Astras literārā darbība ietveras apmēram 12 gadus ilgā periodā ap 1910.—1922. gadu. Īpaši rosīga tā Oktobra revolūcijas sagatavošanas un norises posmā un pašos pirmajos padomju varas gados. Astra publicējas žurnālā «Darba Rīts», latviešu padomju autoru kolektīvajā dzejoļu krājumā «Sarkanie pavedieni», laikrakstos «Krievijas Cīņa», «Komunists» u. c.

Šī nav pēdejā...
Šī nav pēdejā cīņas diena -
Šī no grūtajām viena -
Daudz vēl smagu un grūtu stāv priekšā...
Savelkat stingrāk muskuļus savus,
Kaļat, doma lai zvēro -
Naidnieks spēkus vēro...
Tumsa bēg gaismas...
Nants uguni baidās...
Šī nav pēdejā cīņas diena -
Šī no grūtajām viena -
Daudz vēl smagu un grūtu stāv priekšā...

Astras dzejolis rokrakstā

Autore sarakstījusi ap 100 dzejoļu, vairāki no tiem veltīti bērniem. Viņas dzejā stipri izjūtama Raiņa un Aspazijas ietekme. Ap 1919. gadu Astra sagatavoja dzejoļu krājumu, bet pilsoņu kara apstākļos tas gāja zudumā. Viņas dzejoļi izkaisīti periodikā un atsevišķā krājumā no jauna nav sakopoti.

Astras dzeja ir romantiski trauksmaina, publicistiska, sparīga, lozungiem bagāta, laikmetiska. Tās tematika izaugusi revolucionārajā cīņā. Piemēram, 1919. gadā žurnāla «Darba Rīts» 213. nr. publicētais dzejolis *«Tiem, kas šaubās»* rakstīts tāpēc, lai mazdūšīgos uzmudinātu, lai uzsvērtu, ka jaunais laikmets —

padomju laikmets — lauž sev ceļu cauri milzu grūtībām. Par cīņu stāsta arī tajā pašā žurnāla numurā publicētais Astras dzejolis «Jaunais dziedātājs», kurā autore sevi dēvē par partijas zaldātu. Šajā dzejolī dzejniece-cīnītāja saka:

Es gribu dziedāt — briest sajūsmā krūts,
Skaņās to paust, kas cīņās ir gūts.

Un tālāk šinī pašā dzejolī lasām dedzīgas rindas:

Nost vaidētājus — ar gļēvajām sāpēm!
Sirdis lai kaist no gaismas slāpēm...

1919. gadā sarakstītā dzejolī «Ar tautu» Astra raksta:

Tik kopā ar tautu man celties,
Tik kopā ar tautu man augt...
No tautas spēkus smelties
Un tautu uz brīvību saukt.

1918. gadā Astra uzraksta dzejoli *«Jaunatnei»*, kas satura un stila ziņā ļoti raksturīgi atklāj viņas revolucionārās dzejas būtību:

Droši un strauji pret naidniekiem trauc,
Tā kā vētra, kas mākoņus jauc!...
Cīņās rūdīti varoņi augsiet,
Jauno pasauli savu reiz sauksiet...
Veco pasauli pārveidot ej,
Cīniņos nāvi nebaidies — smej!
Lielas ir dienas, un liels mūsu laiks,
Galīgi jāsatriec pagātnes baigs.
Dzīve jārada liela un plaša,
Doma jāveido diža un aša,
Laika nav sērot, laika nav gaust.
Spēku un drosmi — pretvaru lauzt!
Droši un strauji pret naidniekiem trauc
Tā kā vētra, kas mākoņus jauc!...

Bez dzejoļiem un dramatiskiem darbiem Astra sarakstījusi arī dažus stāstiņus un tēlojumus, kuros parāda strādnieku dzīvi, revolucionāro cīņu un pārdzīvojumus, kas radušies šinī cīņā. Astras darbi parakstīti arī ar pseidonīmu «Mākonīts» vai «A.».

Kaut gan savu mākslinieciisko rokrakstu Astra nav pilnā mērā izveidojusi, sociālistisku ideju caurstrāvotā Astras dzeja, lugas, nedaudzie stāstiņi un teorētiskie raksti liecina par talantu un kvēlu komunisma cīnītāju.

LITERATŪRA

Astras darbi. Dzejoļi, stāstiņi, teorētiski raksti publicēti periodikā. Luga «Uz robežas», Maskavā, «Prometejs», 1922. Tēlojums «Andiņš», «Komūnista» lit. pielikumā 1921. gada 2. nr. Tēlojums «Mana dzīve», Maskavas Latviešu Centrālā Komunistiskā kluba literāriskās sekcijas «Darbu krājums», 1921., 2. Ludziņa «Prologs proletāriskai revolūcijai», «Krievijas Cīņa», 1919. gada 5. II. Autobiografiska atcere «Kā es iesāku dzejot», «Padomju Jaunatne», 1957., 213.

Par Astru. *A. Upīts,* «Proletāriskā māksla», 1920. *M. Kalve,* Tik kopā ar tautu man celties, «Padomju Latvijas Sieviete», 1955. gada 10. nov., Pirmie latviešu padomju klubi («Literatūra un Māksla», 1957., 46.); *Ž. Purvs,* Cīnītāja par tautas laimi («Bauskas Darbs», 1957., 95.); *Anonīms* raksts, Revolūcijas dzejniece («Rīgas Viļņi», 1957., 25.); Īsa biografiska anotācija laikrakstā «Padomju Jaunatne», 1957., 213. *Anonīms* raksts, Cīnītāji atceras pagājušās dienas («Cīņa», 1955. g. 22. dec.). Raksts par vecajiem komunistiem «Zvaigznē», 1956., 21.

AUGUSTS ARĀJS-BĒRCE

(1891.—1921.)

1905. gada revolūcijas laikā Latvijas strādnieku šķiras kareivju rindās ienāca jauna cīnītāju paaudze. Pie tās pieder Augusts Arājs-Bērce, kas jau agrā jaunībā kļuva par profesionālu revolucionāru. Viņš bija reizē rakstnieks un viens no izcilākajiem darbiniekiem Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas posmā Latvijā un visā latviešu strādnieku kustības vēsturē. Savu daiļradi Bērce izlietoja par revolucionārās cīņas ieroci. Viņš nepaguva līdz galam attīstīt savu talantu, jo viņu nobendēja latviešu buržuāzija un meņševiki sadarbībā ar amerikāņu imperiālistiem. Komunista Augusta Arāja-Bērces dzīve rāda, cik neatlaidīgi Latvijas darbaļaudis cīnījās par padomju varu.

Dzīve un daiļrades ceļš

Augusts Bērce dzimis 1891. gada 1. aprīlī (v. st. 20. martā) nabadzīgā kalpu ģimenē Jelgavas apriņķa Bramberģes pagasta Bajāros.[1] Tikai četras ziemas viņam bija iespējams mācīties Svētes pamatskolā; tad skolas gaitas viņš spiests pārtraukt līdzekļu trūkuma dēļ.

Pa vasarām zēns iet ganos. Viņš iepazīst saimniekus un, kā prazdams, mēģina aizstāvēties pret viņu patvaļībām. Ar krītu uz klēts durvīm mazais ganiņš uzraksta dzejoli par lieso, zilo putru un skopo saimnieci — šādas putras vārītāju. Kādu laiku zēns ir piena izvadātājs Piņķu muižā.

1905. gadā Bērce iestājas par mācekli Krāmera atslēgu fabrikā Jelgavā. Darba apstākļi tur ļoti grūti. Par dažām kapeikām dienā zēns strādā nejaukā pažobelē, kas iesaukta par zārku.

[1] Tagadējā Jelgavas rajona Glūdas ciemā.

Pati dzīve rada viņā naidu pret ekspluatatoriem.

Jelgavā ir rosīga sociāldemokratu organizācija, kurā darbojas arī Krāmera fabrikas strādnieki. Kopā ar viņiem Bērce cīnās par darba tautas tiesībām. Ar 1905. gadu Bērce, toreiz saukts Melnais, sāk revolucionāru darbību, piedaloties strādnieku akcijās pret Krāmera fabrikas direktoru. Jaunais revolucionārs ir drosmīgs, uzņēmīgs, neatlaidīgs, tāpēc darba un domu biedri viņu iemīļo.

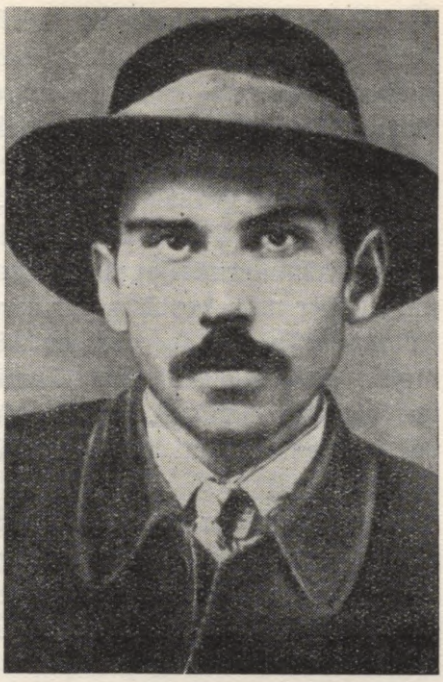

A. Arājs-Bērce

1905. gadā Bērci uzņem nelegālajā Latvijas Sociāldemokratiskajā strādnieku partijā.

Šinī varonīgo cīņu laikā sākas viņa pirmie mēģinājumi rakstniecībā. Revolūcijas gados Bērce uzraksta savus pirmos dzejoļus, piedalās fabrikas dramatiskās trupas darbā, daudz lasa. Visu dzīvi viņš sāpīgi apzinās, ka viņam trūkst izglītības, un pašmācības ceļā neatlaidīgi cenšas iegūt zināšanas.

Stolipina reakcijas laikā Bērce nezaudē ticību strādnieku šķiras uzvarai un no jauna turpina cīņu. 1907. gadā viņš darbojas Jelgavas propagandistu kolēģijā kopā ar drosmīgo kaujinieku Jēkabu Dubelšteinu[1] un partijas Jelgavas komitejas locekli

[1] Pēc cietumā pārciestām drausmīgām spīdzināšanām revolucionārs J. Dubelšteins nošauts Rīgā 1907. gada 24. septembrī. Par viņu raksta J. Krastiņš grāmatā «1905. gada revolūcija Latvijā», 1950., 267.—268. lpp.

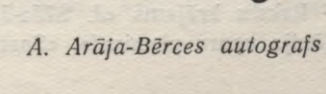

A. Arāja-Bērces autografs

dzejnieku un revolucionāru Dīriķi-Šalkoni. Atjautīgā veidā izpaužas Bērces organizatora talants un lieliskās konspiratora spējas, piemēram, kādu no Jelgavas sociāldemokratu nelegālajām konferencēm viņš sarīko Jelgavas vājprātīgo nama telpās. Ar provokatora palīdzību žandarmērija nokļūst Jelgavas sociāldemokratu grupai uz pēdām.

1908. gada 3. februārī Bērci un vēl dažus biedrus arestē. Jelgavas žandarmērijas moku kambaros viņi tiek zvēriski spīdzināti, tomēr neko nestāsta par revolucionāro darbību. Bērce, kuru žandarmērija uzskata par sevišķi bīstamu, tiek mocīts vismežonīgāk. «Nopampušu seju, zilumiem apklātu miesu to nosūtīja uz Jelgavas cietumu... Šīs spīdzināšanas sekas biedrs Bērce vēl ilgi pārdzīvoja, pat vēl 1921. gadā tas daudzreiz spļāva asinis.»[1]

Lai gan daudz pārcietis, Bērce atrod spēku piedalīties bada streikā un nodoties literatūrai; viņš raksta dzejoļus. Daži no tiem 1908. gadā publicēti Jelgavas cietumnieku nelegālajā žurnālā «Cietumnieka Šķēps». Viens no minētā žurnāla rediģētājiem un līdzstrādniekiem ir dzejnieks Šalkonis.

Nespēdama izdabūt no Bērces ziņas par Jelgavas sociāldemokratu organizācijas darbību, cariskā ohranka spiesta 1908. gada 1. jūlijā pierādījumu trūkuma dēļ izlaist viņu no cietuma. Nesalaužamo revolucionāru patur žandarmērijas uzraudzībā.

Tomēr viņš turpina nelegālo revolucionāro darbību: lasa referātus strādnieku pulciņos, piedalās propagandistu kolēģijas darbā, organizē proklamāciju iespiešanu un izplatīšanu. Pagrīdnieki uzzina, ka Jelgavā gaidāma liela politiska prāva, kuras mērķis — sagraut turienes sociāldemokratu organizāciju. Bērcem draud katorga. Tāpēc partija ieteic viņam emigrēt uz Angliju. Paklausīdams šai prasībai, viņš 1908. gada decembrī astoņpadsmit gadu vecumā, neprazdams ne vārda angliski, kopā ar savu draugu revolucionāru Robertu Eihi dodas uz Londonu. Viņš ierodas partijas norādītajā apmešanās vietā — latviešu politisko

[1] Rakstu krājums «J. Šilfa-Jāniša, A. Bērces-Makša u. c. 1921. gada 10. jūnija upuru piemiņai», «Spartaks», 1926., 49. lpp.

emigrantu kopmītnē,[1] kas bija organizēta ar Latvijas Sociāldemokratijas ārzemju nozaru ziņu.

Ar lielām pūlēm jaunietis sameklē darbu Londonas Īstendā, kādā vecu drēbju tīrītavā, kur apstākļi tik smagi, ka angļu strādnieki to dēvē par «sviedrētavu». Viņš neatlaidīgi mācās angļu valodu, dzīvi interesējas par strādnieku šķiras stāvokli Anglijā un par angļu strādnieku kustību. Būdams Londonā, Bērce kopā ar R. Eihi organizē nelegālās literatūras nogādāšanu uz Krievijas ostām.

Kaut cik iemācījies angļu valodu, Bērce atstāj «sviedrētavu» un kļūst par tālbraucēju tvaikoņu kurinātāju. Jūrnieka gaitas aizved viņu Āfrikā, Austrālijā, Amerikā un Indijas okeāna salās. Par Bērces revolucionāro darbību šai viņa dzīves posmā drošu ziņu trūkst. Dzejnieka laikabiedri domā, ka viņš veicis komunistiskās aģitācijas darbu jūrnieku vidū. Bērce gūst daudz pieredzes, kas noder par materiālu viņa literārajam darbam. 1909. un 1910. gadā viņš saraksta virkni dzejoļu, kurus vēlāk savā dzejoļu krājumā ievieto nodaļā «Klusais okeāns». Bērce sāk vingrināties prozā, iecer stāstu «Maizes gabals».

Atstājis jūrnieka gaitas, viņš strādā Glazgovas ogļraktuvēs, vēlāk Vesthartlepūles cinka kausētavās, no turienes dodas atpakaļ uz Londonu. Tur Bērce piedalās angļu strādnieku organizā-

[1] Par Arāja-Bērces dzīvi Londonā materiālus sniedzis Latvijas Valsts universitātes docents G. Daberts, kas par līdzdalību 1905. gada revolūcijā bija spiests emigrēt uz ārzemēm un kādu laiku uzturējās Londonā reizē ar Arāju-Bērci. No 1905. līdz 1907. gadam minētā kopmītne atradās Komeršalroudā 505 un to pārzināja 1905. gada revolucionāru uzbrukumā no Rīgas centrālcietuma atbrīvotais Zariņš-Lācis. Vēlāk kopmītne tika pārcelta uz Londonas austrumdaļu — Svētā Džordža ielu 161, kur to pārzināja b. G. Daberts. Tikko iebraukušais Bērce atnācis kopmītnē vakarā, kad notikusi kāda no vietējās latviešu sociāldemokratu grupas sanāksmēm, kur G. Daberts referējis par verdzības laikmetu. Biedrs G. Daberts, kas toreiz strādājis skolā, atceras Arāju-Bērci kā zināšanu kāru jaunekli, kas viņam bieži jautājis par Anglijas vēsturi, ekonomiku, sabiedrisko iekārtu. Vēlāk savai sievai Annai Arājs-Bērce izteicies, ka Londonā kāds skolotājs viņam daudz palīdzējis angļu valodas un citu zināšanu apgūšanā. Tikai pēc vīra nāves Anna Bērce uzzinājusi šī skolotāja vārdu. G. Daberts apliecina Arāja-Bērces līdzdalību nelegālās literatūras transportēšanā.

ciju darbā, latviešu un citu tautību emigrantu biedrību dzīvē. Emigrācijas laikā pieaug viņa naids pret ekspluatāciju un cīņas griba, jo viņš redz imperiālisma jūgā smokošās koloniju tautas, redz kliedzošās šķiru pretrunas Anglijā un citās kapitālistiskajās zemēs.

1911. gadā Bērce atgriežas Rīgā. Kādu laiku viņš strādā par krāsotāju jaunceltņu būvēs, pēc tam dabū darbu Felzera fabrikā.

Ir sākušies strādnieku kustības uzplūdi, saasinājušās cīņas starp meņševikiem un boļševikiem. Latvijas Sociāldemokratijas Centrālkomiteju sagrābuši meņševiki. Kā vienmēr, Bērce konsekventi aizstāv komunistu pozicijas. Bērce iesaistās pagrīdes darbā toreizējā Rīgas Aleksandra vārtu (ceturtā) rajonā, kur ap simts nelegālu pulciņu. Tanīs viņš lasa referātus par dažādiem aktuāliem politikas, mākslas un filozofijas jautājumiem un kļūst par vienu no labākajiem propagandistiem. Viņš daudzreiz savus referātus sniedz savdabīgu gleznainu tēlojumu veidā, ilustrējot tos ar paša sacerētiem vai citu autoru dzejoļiem. Jau 1905. gada revolūcijas laikā Bērce iemīlējis Raiņa dzejas, sevišķi «Tālas noskaņas zilā vakarā»; pagrīdnieku nelegālajās sanāksmēs viņš bieži citē Raini, dzied dziesmas ar Raiņa tekstiem, īpaši «Fabrikas meitenes dziesmu». Ceturtais rajons tai laikā bieži vien veic revolucionāro darbu ar savu iniciatīvu pretēji meņševistiskās CK lēmumiem. Tiek noorganizēta neliela tipografija, kuras atrašanās vietu bieži maina. Ar sevišķi lielu prieku un aizrautību Bērce strādā tipografijas tehnisko darbu, raksta arī uzsaukumu un lapiņu tekstus. Bērcem, kas pagrīdē toreiz pazīstams ar vārdiem «Maksims» un «Maksis», ir nepārspējama prasme pagrīdnieku satikšanās vietu («javku») organizēšanā, izcils nelegāla darba talants, dziļa principialitāte.

Par viņa literārajiem mēģinājumiem vēl arvien zina tikai viņa tuvākie draugi un cīņu biedri. Daudzreiz Bērces sacerējumi rakstīti strādnieku mākslinieciskās pašdarbības vajadzībām. Viņš palīdz organizēt legālos dramatiskos uzvedumus, kādus tai laikā rīko par labu partijai. Dažreiz arī pats piedalās strādnieku pašdarbības ansambļa izrādēs (S. Naidjonova «Pazudušais dēls», H. Heijermansa «Cerība uz svētību»), jo viņam piemīt aktiera

dotības. Bērce ir vispusīgi apdāvināts cilvēks, viens no darba tautas talantiem.

1911. gadā ceturtā rajona komiteja rīko demonstrāciju. Tās līdzdalībnieks un viens no organizatoriem ir Bērce. Sakarā ar to viņš izcieš divus mēnešus ilgu cietumsodu. Cietumā Bērci-Maksimu «nokristī» par Veco. Kaut gan cariskā cietumā drausmīgs režīms, Bērce šajos divos mēnešos intensīvi strādā literāru darbu. Viņš noorganizē un rediģē nelegālu žurnālu «Cietumnieka Šķēps», kur parādās arī viņa paša dzejoļi. Žurnālā ievietoti divi «Internacionāles» panti, kurus Bērce pēc atmiņas tulkojis no krievu valodas.

1912. gadā, izkļuvis no cietuma, revolucionārs atkal nododas nelegālās tipografijas darbam.

Bērces darbība Aleksandra vārtu rajonā ilgst apmēram divus gadus.

Policija mēģina notvert ceturtā rajona tipografiju. Bērcem seko spiegi, viņu vairākas reizes pratina. Tipografiju atklāt neizdodas. Tomēr Bērcem atkal draud apcietināšana. Tāpēc partija izgādā viņam dokumentus ar Jēgermaņa vārdu un ieteic atstāt Rīgu.

1912. gadā Bērce, konspirācijas dēļ pārģērbies par švaukstīgu buržuju jaunkungu, aizbrauc uz Baku. Tā ir pilsēta ar slavenu revolucionāro cīņu vēsturi. Bērce darbojas kopā ar krievu boļševikiem, mācās no viņiem revolucionārās cīņas taktiku.

Baku pilsētā Bērce, kas toreiz saucās par Jēgermani, atkal strādā savā iemīļotajā nelegālās tipografijas darbā. 1912. gadā iznāk uzsaukums «Visiem Baku strādniekiem», kura sacerēšanā, iespiešanā un izplatīšanā piedalījies arī Bērce. Viņš vāc līdzekļus laikrakstam «Pravda», kas iznāk 1912. gadā. Baku pilsētā ir samērā liela jūrnieku organizācija; Bērce aģitē jūrnieku vidū un panāk boļševiku ietekmes nostiprināšanos minētajā organizācijā.

1913. gada februāra beigās Bērci kopā ar vairākiem pagrīdniekiem apcietina par proklamācijas «Romānovu dinastijas 300. gadadiena» sastādīšanu un izplatīšanu un iesloga Baku cietumā, kur viņš pavada divus gadus. Šai laikā Bērce saraksta

poēmu «Kalnrači», ko nosūta Baku latviešu biedrībai,[1] sāk arī kādu poēmu par karu. Rodas virkne dzejoļu, kas pēc Bērces nāves publicēti viņa dzejoļu krājumā nodaļā «Saistītās rokas». Cietumā Bērce dažus no saviem dzejoļiem un arī dažas latviešu revolucionārās masu dziesmas («Māte, es nākšu, kad vakars būs vēls», «Jau pusnakts klāt, jaû gaiļi dzied» u. c.) pārtulko krievu valodā. Baku cietumā Bērce pievēršas arī dramaturģijai.

Minētie darbi, ko autors sacerējis Baku cietumā, kļūst pazīstami pārējo politieslodzīto vidū.

Tāpat kā visos cariskās Krievijas cietumos, arī Baku cietumā administrācijas rīcība drakoniska un zvēriska. Pret to protestējot, Bērce trīs reizes piedalās bada streikos.

Aresta brīdī pie Bērces atrasti dokumenti ar Jēgermaņa vārdu. Kad kļūst zināms, ka īstais Jēgermanis atrodas katorgā, Bērces lietu vēlreiz izmeklē un viņu tiesā no jauna. Rezultātā spriedums paliek tāds pats: izsūtīšana uz Sibīriju.

Pēc divu mēnešu gara gājiena pa etapiem Bērce 1915. gada 7. maijā nonāk nometināšanas vietā Jeņisejas guberņas Pinčungas pagastā. Tur viņš strādā galdnieka darbnīcā, piedalās zvejā un medībās. Pinčungā ir politisko trimdinieku kolonija, kurā starp dažādu politisko frakciju pārstāvjiem noris asas ideoloģiskas cīņas. Trimdinieku un apkārtējo iedzīvotāju vidū Bērce izplata revolucionāras idejas. Kā boļševiku delegāts viņš divas reizes piedalās Pinčungas apgabala nelegālajās sociāldemokratu konferencēs. 1915. gada ziemsvētkos Pinčungas iedzīvotāji izrāda kādu ludziņu, kuras iestudēšanā un izrādē piedalās arī Augusts Sentjabrovičs[2]. Lomā un arī vēlāk deklamācijās Bērce iepin savu tekstu, kurā atmasko likvidatorus. Izsūtīto vidū Bērce ļoti populārs, viņu cienī dziļās revolucionārās pārliecības un godīgā, atsaucīgā rakstura dēļ.

1916. gada pavasarī Bērce ar sievu Annu aizbēg uz Irkutsku, kur viņš cer atrast plašākas revolucionārās darbības iespējas. Viņš tūlīt saistās ar Irkutskas komunistu nelegālo organizāciju

[1] Par poēmas saturu un turpmāko likteni ziņu trūkst.

[2] Tā Bērci sauca Pinčungas ļaudis.

un piedalās arī tās legālajos pasākumos, piemēram, strādnieku kooperatīvu darbā. Irkutskā Bērce strādā drāšu fabrikā, pēc tam ir elektriskās stacijas dežurants un beidzot kāda aptiekas preču veikala pārzinis.

Kad sākas Februāra revolūcija, Bērce piedalās Irkutskas strādnieku padomju organizēšanā un līdz 1917. gada aprīlim ir Irkutskas Izpildkomitejas loceklis. Vēlēdamies būt pašā revolucionārās kustības centrā, viņš dodas uz Maskavu.

Apmēram divus mēnešus viņš strādā Maskavā izdotajā Latvijas Sociāldemokratijas CK laikrakstā «Sociāldemokrats». Viņš ir reizē ekspedīcijas darbinieks un viens no laikraksta organizētājiem un vadošajiem līdzstrādniekiem. Dzejas nodaļā, ar A. Arāja vārdu parakstīti, parādās viņa dzejoļi «Svētku rīts», «Aicinājums», «Eiropas kara vadoņiem», kuros dzejnieks kvēli aicina uz vienotu cīņu pret carismu, par brīvību. Bērce 1917. gadā uzraksta arī dažus publicistiskus rakstus, piemēram, «Krievijas saimniecības sabrukums»[1] u. c., kuros aicina proletariātu uzsākt līdzšķirošu cīņu pret kapitālismu. Bērce asi atmasko imperiālistiskos karus.

1917. gada vasarā viņš partijas uzdevumā ierodas Rīgā.

Tas ir Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas laiks. Latvijas komunisti iznākuši no pagrīdes un legālos apstākļos cīnās par padomju varas nodibināšanu.

Bērce piedalās Rīgas pilsētas domes vēlēšanu kampaņā un no boļševiku saraksta tiek ievēlēts par pilsētas domnieku. Tomēr legālais revolucionārais darbs neturpinās ilgi. 1917. gada augustā Rīga krīt vācu karaspēka rokās. Latvijas Sociāldemokratija (boļševiki) no jauna pāriet pagrīdē un turpina Latvijas darbaļaužu organizēšanu cīņai pret vācu okupantiem un nacionālās buržuāzijas kontrrevolūciju. Izpildot partijas rīkojumu, Bērce paliek vācu okupētajā Rīgā, noorganizē nelegālu tipografiju, izplata marksistisku literatūru, veic daudzus citus nelegālus uzdevumus. Jau 1917. gada novembrī parādās uzsaukums, kas aicina latviešu tautu uz cīņu pret vācu okupantu nodibināto terora un nacionālo spaidu režīmu Latvijā.

1918. gada janvārī partija organizē Rīgā lielu demonstrā-

[1] «Sociāldemokrats», 1917., 37.

A. Arājs-Bērce

ciju. Naktī pēc demonstrācijas vācu okupanti apcietina ap simts aktīvāko partijas biedru, arī Bērci. Viņu iesloga Krimūnu koncentrācijas nometnē. Izbēdzis, viņš atgriežas Rīgā un saņem partijas rīkojumu doties uz Valku vadīt turienes komunistiskās organizācijas darbu. Valkā 1918. gadā Bērce ir nelegālās boļševiku partijas organizators un propagandists. Brīvajos brīžos — pa lielākai daļai naktīs — viņš raksta dzejoļus, stāstus, labo jau agrāk uzrakstītos. Šai laikā Bērce pazīstams ar vārdu Veldre. Konspirācijas dēļ viņš uzdodas par muzikas skolotāju.

Pēc 1918. gada novembra revolūcijas Vācijā Valkas boļševiku organizācija iznāk no pagrīdes. Bērce ir Valkas Strādnieku deputātu padomes priekšsēdētājs un Valkas komunistu legālā laikraksta «Sarkanais Karogs» vadītājs; arī kā žurnālists viņš neatlaidīgi cīnās par padomju varu.

1918. gada 17. decembrī Valkā tiek nodibināta pirmā Latvijas Padomju valdība ar Pēteri Stučku priekšgalā. Bērce piedalās valdības organizēšanā; 1919. gada sākumā viņš pārceļas uz Rīgu un vada Padomju Latvijas Sociālās apgādes tautas komisariātu.

Bērce aizstāj slimo partijas CK sekretāru Šilfu-Jaunzemu un kādu laiku izpilda viņa vietā arī Padomju Latvijas valdības sekretāra pienākumus.

Īss ir padomju varas laiks Latvijā 1919. gadā, bet tanī sākas strauja jauncelsme visās kultūras un saimnieciskās dzīves nozarēs; līdz ar Pēteri Stučku, Šilfu-Jaunzemu, Andreju Upīti,

Efertu-Kluso u. c. Bērce ir viens no ievērojamākiem latviešu padomju agrīnā posma darbiniekiem. Īsajā padomju varas laikā Latvijā partijas un padomju aktīvs iepazīst viņu arī kā jaunu, apdāvinātu autoru.

No 1917. līdz 1920. gadam, sevišķi 1918. un 1919. gadu mijā, Bērces literārā darbība ir diezgan rosīga. Viņš raksta publicistiskus rakstus, dzejoļus un stāstus.

Bērce kā žurnālists darbojas galvenokārt partijas laikrakstā «Cīņa»,[1] sniedzot korespondences par aktuāliem jautājumiem. Daži viņa sacerējumi sastopami nelegālajā strādnieku presē jau pirmā imperiālistiskā kara priekšvakarā. Viņa nedaudzie, bet dziļi principiālie publicistiskie raksti bez tam atrodami partijas izdevumos «Sarkanais Karogs»[2], «Cīņas Biedrs» u. c. Bērce apkaro strādnieku šķiras ienaidniekus, vēršas pret amerikāņu imperiālistiem. Minams raksts «Vilsona miermīlība»[3], kur Bērce atmasko amerikāņu «demokratismu», kas labprāt «ņemtu visaktīvāko dalību Padomju Krievijas nožņaugšanā, ja viņam to atļautu apstākļi».

Kā aģitācijas un propagandas līdzekli Bērce izlieto arī feļetonu. 1919. gadā laikrakstā «Cīņas Biedrs» nodrukāti daži no Bērces nedaudzajiem feļetoniem, piemēram, «Pazoles»[4], «Šķiņķis, maizes klaips un runga»[5] un citi. Šie feļetoni un publicistiskie raksti pa lielākai daļai ļoti sasteigti, bet emocionāli spraigi, tautas valodā iemīļotu priekšstatu un salīdzinājumu pilni. Viņš ir viens no pirmajiem latviešu padomju feļetona autoriem. Padomju Latvijas laikā 1919. gadā sāk veidoties latviešu padomju satīra. Arī Bērces publicistikā, īpaši feļetonos, parādās satīras elementi, tomēr tie ir vāji un neizvērsti.

---

[1] «Cīņas» 1918. gada 30. jūnija numurā nodaļā «Partijas dzīve» ar pseidonīmu Maksims ievietots A. Arāja-Bērces raksts «Latvijas Sociāldemokratijas Malienas organizācijas jūnija konference 1918. g.».

[2] Darba tautas sveiciens latvju strādniekiem, «Sarkanais Karogs», 1918., 2.

[3] «Sarkanais Karogs», 1919., 38.

[4] «Cīņas Biedrs», 1919., 16.

[5] Turpat, 22.

Laikā no 1918. līdz 1920. gadam iespiesti arī nedaudzie Bērces dzejoļi, kas ierauga dienas gaismu autora dzīves laikā, piemēram, «*Sarkanais ceļš*» [1], «*Jaunais laiks*» [2], «*Tad saulains būs rīts*» [3]. Šinīs gados Bērce vingrinās arī tulkošanā. No angļu valodas viņš pārtulko sava iemīļotā rakstnieka Džeka Londona stāstu «Maūki» [4], sāk tulkot Eptona Sinklera romānu «Džimijs Higinss».

1919. gada maijā sarkanā Rīga krīt baltgvardu rokās. Pēc Latgales teritorijas atstāšanas Latvijas Padomju valdība 1920. gada 14. janvārī izbeidz savu darbību. Kopā ar citiem latviešu Komunistiskās partijas vadošajiem darbiniekiem Bērce atkāpjas uz Padomju Krieviju. Tur aizbrauc arī daudzi citi rakstnieki, kas darbojušies latviešu padomju literatūras agrīnajā sākuma posmā Padomju Latvijā 1919. gadā.

1920. gada martā partijas uzdevumā Bērce atgriežas Rīgā. Viņam ir dokumenti ar tirgotāja Eduarda Strobiņa vārdu. Kā sviesta, olu un gaļas uzpircējs un pārdevējs Bērce ļoti veiksmīgi maskē savu revolucionāro darbību. Viņš ir partijas organizators, Centrālkomitejas loceklis, propagandists, nelegālā laikraksta «Cīņa» redaktors un līdzstrādnieks, viens no vadošajiem darbiniekiem Latvijas darbaļaužu cīņā par padomju varu. Bez tam Arājs-Bērce pārstrādā, labo un kārto savus agrākos stāstus un dzejoļus un raksta jaunus.

Buržuāziskās Latvijas laikā ļoti nozīmīgu darbu viņš veic jaunatnes vidū, vadot nelegālos jaunatnes (studentu u. c.) pulciņus. Pulciņos notiek referāti par dažādiem politiskiem jautājumiem. Jauniešu iemīļotais vadītājs, saukts Onkulītis, prot labi, saprotami izskaidrot sarežģītas problēmas. Sava vadītāja īsto vārdu jaunieši uzzina tikai pēc Arāja-Bērces nāves.

1921. gada 13. maijā ar provokatora palīdzību buržuāziskās Latvijas policija arestē vairākus komunistus, arī Bērci un Šilfu-Jaunzemu. Nelīdz spīdzināšana. Bērce nestāsta par komunistiskās pagrīdes darbību, nepasaka arī savu īsto vārdu. 1921. gada naktī

[1] «Sarkanais Karogs», 1918., 6.
[2] Turpat, 3.
[3] «Cīņa», 1919., 87.
[4] «Sarkanais Karogs», 1919., 4. (sākot ar 5. janvāri).

no 10. uz 11. jūniju Augustu Arāju-Bērci, Jāni Šilfu-Jaunzemu un vēl septiņus strādnieku šķiras cīnītājus nošauj pie Rīgas centrālcietuma mūra.

«Lāsts slepkavām — slava kritušiem!» raksta Latvijas K(b) partijas laikraksts «Cīņa» 1921. gada 30. jūnijā, pieminot nogalinātos biedrus. «Tāpat kā 1905. gadā cariskā patvaldība, tā tagad «demokratiskos» kankaros tērptā «brīvās» Latvijas buržuāziskā valdība bendē un žņaudz revolucionāros strādniekus.»[1] Bērces un citu varoņu izlietās asinis nav bijušas veltīgas: Latvijas darbaļaužu cīņa par padomju varu, Padomju Savienības atbalstīta, 1940. gadā vainagojas ar Padomju Latvijas nodibināšanu.

Daiļrades vispārīgs raksturojums

Arāja-Bērces literārā raža nav liela. Daži no viņa darbiem gājuši zudumā, dažiem nav iespējams precīzi konstatēt sarakstīšanas laiku. Bērce mēģinājis rakstīt vairākos žanros; viņa nozīmīgākais devums ir dzejoļi un stāsti. Pēc autora nāves Padomju Savienībā izdevniecība «Spartaks» tos izdod atsevišķā grāmatā. Līdz 1940. gadam Bērce kā rakstnieks pazīstams galvenokārt Padomju Savienībā dzīvojošo latviešu vidū. «Krievijas Cīņa» un citi laikraksti toreiz gandrīz katru gadu ziņo par Arāja-Bērces un citu buržuāziskajā Latvijā nobendēto revolucionāru piemiņai veltītiem sarīkojumiem, kas notikuši Maskavā un Ļeņingradā. Rakstnieka nāves dienu atceroties, ar lielu cieņu piemin viņa revolucionāro darbību. Tai pašā sakarā tiek publicēti daži viņa sacerējumi — visbiežāk dzejoļi «Kopums», «Spēka avots», stāsts «Menusa nāve», tēlojumi no virknes «Slepenā tipografija» u. c. Arāju-Bērci savos sacerējumos piemin daži Padomju Savienībā dzīvojošie latviešu rakstnieki, piemēram, Sudrabu Edžus dzejolī «Vēl balss — no šīpus kapa»[2]. Buržuāziskajā Latvijā valdošā šķira viņa vārdu noklusē, toties viņa cīņu un darbu neaizmirst Komunistiskā partija, nelegālā prese. Tikai ar 1940. gadu — pēc Padomju Latvijas nodibināšanas — šī brīvības cīņu apgarotā daiļrade kļūst pieejama visai darba tautai.

E. Eferts-Klusais, raksturojot Bērces darbību, pamatoti uz-

[1] «Cīņa», 1921., 30.

[2] «Krievijas Cīņa», 1925., 111.

sver, ka «A. Bērce līdz savam mūža galam palika vai katrā savā dzīves brīdī partijas grūtā ikdienas darba strādnieks-organizators un aģitators». «... A. Bērces literāriskie darbi jāuztver pirmām kārtām kā šādi ikdienējā aģitatora darbā paveikti mākslinieciski mēģinājumi.»[1]

Pret saviem sacerējumiem Bērce izturējās paškritiski, daudzreiz tos pārstrādāja, tomēr formas ziņā tajos daudz trūkumu. Aizņemts ar citiem pienākumiem, viņš nevarēja pilnā mērā attīstīt savu literāro talantu.

Bērce ir revolucionārs rakstnieks, kas literārajos darbos izlietojis savu bagāto dzīves pieredzi un atspoguļojis daudz ko no paša pārdzīvotā. Viņa daiļradei lielā mērā autobiografisks raksturs. Rakstnieka sacerējumus apgaro proletariāta lielie cīņas mērķi, ticība komunisma uzvarai, dziļš patiesīgums, spēcīga trauksme uz rītdienu, uz strādnieku šķiras taisnību. Līdzās šai trauksmei skan ass naids pret kapitālistisko pasauli.

Dzeja

Savas dzejas labākajā daļā Bērce izlieto Veidenbauma un it īpaši Gorkija un Raiņa revolucionārās tradīcijas. Bērces daiļrade ir viens no spilgtākajiem pierādījumiem, cik liela bijusi Raiņa mākslas ietekme latviešu revolucionāru vidū.

Bērces dzejoļi sakopoti krājumā *«Sarkanais ceļš»*, kas sadalīts nodaļās «Uz sapņu zemi», «Darba atmoda», «Klusais okeāns», «Saistītās rokas», «Rīta miglā».

Pirmajā nodaļā ir Bērces agrīnie dzejoļi. Tanīs atspoguļojas lielā revolucionārā trauksme, aizrautība, pārdrošība un arī zināma stihiska brāzmainība, kas raksturīga pašam autoram un daudziem citiem cīnītājiem 1905. gada revolūcijas laikā. Dzejnieka gars jūtas brīvs tur, kur brāzmo cīņa, kur «negaiss plosās». Jaunais dzejnieks gatavs mirt par savu sākumā vēl diezgan nekonkrēti izteikto ideālu, par sapņu zemi. Pilns svēta naida pret netaisnību viņš traucas kā vētras putns pretī aukai «meklēt pavasari, saules meitu — brīvību». Šai nodaļā vairākkārt sastopami Bērces dzejā tik raksturīgie un bieži lietotie sarkano un

[1] «J. Silfa-Jānīša, A. Bērces-Makša u. c. 1921. gada 10. jūnija upuru piemiņai», «Spartaks», 1926., 59. lpp.

melno krāsu kontrasti. Sarkanās puķes, sarkanais ceļš, sarkanā krāsa viņam ir revolucionārās kvēles un cīņas trauksmes simbols. Melnā apzīmē reakciju. Šie tradicionālie latviešu legālās un nelegālās revolucionārās cīņas simboli, kas sastopami jau pirms 1917. gada, iemīļoti ne tikai Bērces darbos, bet visā latviešu padomju dzejā Oktobra sagatavošanas un norises posmā. Kā vīzijā dzejnieks redz jaunā spēka neapturamo augšanu:

Cauri melnai naktij,
Bieziem posta tvaikiem
Pretī jauniem laikiem
Laužas sarkans ceļš
Ar jaunu sparu.[1]

A. Arāja-Bērces dzejoļu krājuma «Sarkanais ceļš» vāks

Dzejnieks-revolucionārs aicina iet pa šo sarkano ceļu, jo tas ved uz strādnieku šķiras laimīgo nākotni. No paša pieredzes viņš labi pazīst revolucionārās cīņas grūtības. Tādēļ dziļi, patiesi skan vienkāršais mudinājums «Nepagurstiet, biedri!», ar kādu viņš aicina cīnītājus būt izturīgiem. Dzejnieks zina, ka

Ar katru dienu tuvāki
Lai trako vētra, negaisi, —
Uz savu mērķi ejam.[2]

Traucoties uz savu sapņu zemi, ejot cīņā par strādnieku šķiras brīvību, dzejnieks jūtas laimīgs; laime un revolucionārā cīņa Bērces dzejā un dzīvē ir nešķirami jēdzieni.

Nodaļa *«Darba atmoda»* izteic cīnītāja proletariāta lielo

[1] *A. Arājs-Bērce,* Stāsti un dzejas, 1951., 166. lpp.
[2] Turpat, 178. lpp.

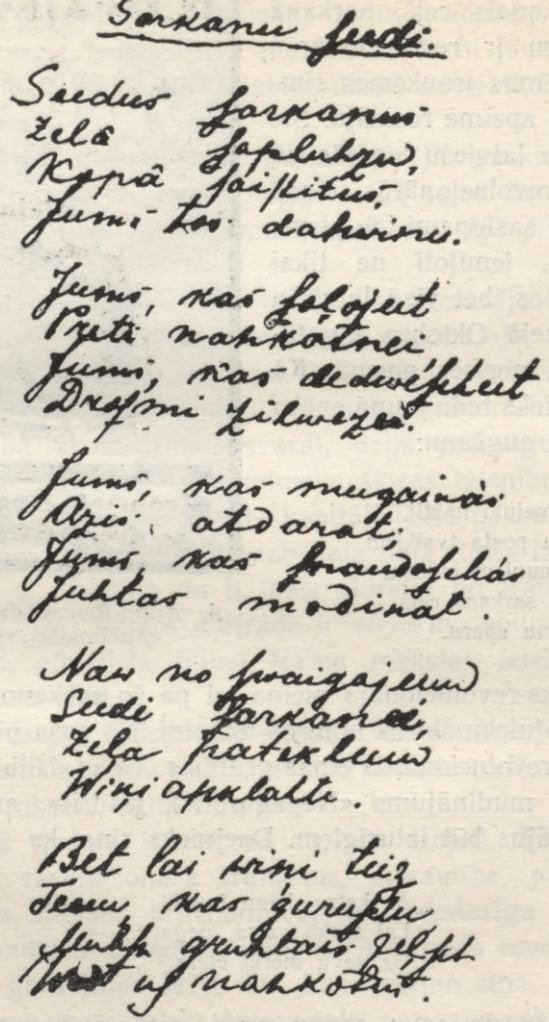

A. Arāja-Bērces dzejolis rokrakstā

spēku. Šīs nodaļas labākajiem dzejoļiem «Kopums», «Spēka avots» u. c. piemīt filozofisks raksturs; tanīs dzejnieks aforistiskās sentencēs risina domu par indivīda un kolektīva attieksmēm. Viņš nonāk pie atziņas, ka «spēks, ko neredz pilienā, top liels un stiprs

kopumā». Tāda pārliecība skan arī Raiņa dzejā. Minētajos dzejoļos jūtama tieša Raiņa ietekme. Šai nodaļā vairākkārt uzsvērta doma par spēku, kādu atsevišķam indivīdam dod atziņa par piederību strādnieku šķirai. Par to runā dzejolis «Spēka avots»[1]:

Kas dod man paļāvību cīņā
Un spēku mirt, — kaut šodien jāmirst būtu?
Ik acu skatienā, ik rokas spiedienā
Es savas šķiras lielos spēkus jūtu.
No saviem biedriem spēkus smeļos,
Pats būdams mazs,
Ar savu šķiru liels es ceļos.

Skarbs, pret kapitālistisko īstenību vērsts protests ieskanas nodaļā *«Klusais okeāns»*. Vairumu no tanī ievietotajiem dzejoļiem Bērce sarakstījis, strādādams par kurinātāju.

Ar jūrnieku un kapteiņa tēliem dzejnieks parasti simbolizē nerimstošos gaišākas nākotnes alcējus, komunistiskās rītdienas meklētājus. Tiem netrūkst drosmes, «Lai melnai naktij gaismu mestu, Lai pagurušos jūrā tālāk vestu». Ass, reālistisks jūrnieku grūtā darba tēlojums ir, piemēram, dzejolī «Kurinātāji». Šādu ekspluatācijas atmaskojumu Bērces dzejā nav daudz.

Bērce bija dzirdējis daudzas dažādu tautu jūrnieku masu dziesmas. Dažas no tām viņš pierakstījis, lai izlietotu revolucionārās aģitācijas un propagandas vajadzībām. Tāds ir balādiskais dzejolis «Kurinātājs Svens» (1910.), kas izaudzis no masu dziesmas, kura variējumos pazīstama krievu, angļu un citu tautu jūrnieku vidū.

Par dzejnieka pārdzīvojumiem Baku cietumā stāsta nodaļa *«Saistītās rokas»*, kurā vairums lirisku dzejoļu. Skumjās noskaņas šajos dzejoļos izaug no ilgām pēc pilnasinīgas cīnītāja dzīves, no kuras revolucionāru šķir cietuma mūri. Dzejnieks rāda cietumnieku, kas dzīvo atmiņās par revolucionāro cīņu, kur «sarkanās nemiera liesmas, Nemierā šalcošās runas un dziesmas». Ar saviem dzejoļiem viņš atspoguļo revolucionāro cīnītāju tipiskos pārdzīvojumus. Viens no skaistākajiem šīs nodaļas dzejoļiem

[1] *A. Arājs-Bērce,* Stāsti un dzejas, 1951., 184. lpp.

ir «Roboba»[1]. Līdzīgi rīta blāzmai dzejnieka atmiņā tēlojas nostaigātais trauksmainais cīņas ceļš. Viņš tic, ka cietuma mūri reiz sagrūs, ka reakcijas tumsu sagraus strādnieku šķiras spēks.

Nodaļā *«Rīta migla»* ievietoti galvenokārt tie Bērces dzejoļi, kas sacerēti apmēram no 1915. līdz 1920. gadam. Dzejnieks skumst par lielo nelaimi, ko tautai atnesa pirmais imperiālistiskais karš. Dažos, piemēram, dzejolī «Zvans», dzejnieks atmasko mācītājus, jo viņi «audzina tautas sirdī tumsību un melus», viņi ir tie, kas svētī revolucionāru slepkavas.

Bērces dzejā redzam revolucionāra izjūtu daudzveidību. Kvēls prieks brāzmo no dzejoļiem, kuros dzejnieks raksta par dienu, kad «prolets jaunu pasauli dos». Bērces dzejoļos laikā ap 1917.—1919. gadu daudz vispārīgas jūsmas pilnu rindu par pavasari, jauno laiku, cīņu, laimi un brīvību. Tādi paši dzejas tēli un priekšstati raksturīgi arī visai pārējai tā laika latviešu padomju dzejai.

Dzejoļos, kas rakstīti pēc padomju varas sagrāves Latvijā 1919. gadā, Bērce skumst par revolucionāriem, kurus noslepkavoja latviešu baltgvardi, un reizē izsaka pārliecību, ka cīņa nebūt nav galā.

Doma par revolūcijas uzvaru sevišķi uzsvērta dzejoļos *«Sakautie komunāri»* un *«Uzvarētā pilsēta»*. Dzejnieks nešaubās, ka Latvijā atkal valdīs padomju iekārta. Viņš aicina ciešāk ieslēgties cīnītāju rindās, turpināt cīņu par Padomju Latviju, kuras dēļ komunāri atdeva dzīvību. Spēcīgi, himniski skan dzejolis «Sakautie komunāri» (1920.). Proletariāta uzvaras pravietojums izteikts tā pēdējā pantā:

Saule atgriežas ar pavasari,
Celsies augšā kautie komunāri.
Jauni, atkal jauni pulki rodas.
Kas vēl šaubījās, — nu cīņā dodas
Važas satriekt, izlauzties uz brīvi.
Cīņa kūso — komunāri dzīvi!
Saule atgriežas ar pavasari.
Ciešāk, ciešāk rindās stājiet, komunāri!

[1] *A. Arājs-Bērce,* Stāsti un dzejas, 1951., 247. lpp. Roboba — arābu valodā — rīta blāzma.

Dzejoļi «Sakautie komunāri» un «Uzvarētā pilsēta» ir nesalaužama optimisma pilni. Dziļš dzīves prieks un optimisms vispār ir viena no raksturīgākajām līnijām Bērces dzejā, visā viņa daiļradē un dzīvē.

Kaut gan mākslinieciskā ziņā svaigu, savdabīgu izteiksmes līdzekļu Bērces dzejoļos pamaz, viņa daiļradi pievilcīgu dara tās dziļais idejiskums un patiesīgums, jūtu īstums un aicinājums uz cīņu.

Stāsti un tēlojumi

Spilgtāk, savdabīgāk Bērces rakstnieka talants izpaužas viņa prozā. Daudz spēcīgāk nekā dzejā tanī atmaskota kapitālistiskā pasaule, tiešāk, konkrētāk saskatāmi paša autora pieredzējumi un viņa mākslinieciskās īpatnības.

A. Arāja-Bērces stāstu un dzeju 1951. gada izdevuma titullapa

Bērces patieso, vienkāršo, nemāksloto stāstu centrā ir strādnieks, revolucionārs-pagrīdnieks, viņa domas, jūtas, dzīve un cīņa. Ir arī stāsti, kur rakstnieks uzzīmē spilgtus tādu strādnieku tipus, kuriem vēl sveša marksistiskā ideoloģija. Dzīvodams Anglijā, Bērce pilnā mērā izjuta kapitālistisko Rietumu viltus demokratijas plēsonību, iepazina angļu buržuāziskās «paradīzes» jaukumus. Tie atspoguļoti stāstā *«Maizes gabals»*. Tanī tēloti angļu ostas strādnieki, bezdarbnieki, kam svešs ir kolektīvisms. Džeks un Harijs ir bada izmocīti skrandu proletārieši, kas gatavi viens otru nokaut maizes kumosa dēļ. Dziļa traģisma pilna ir aina, kur Harijs, būdams stiprāks un veiklāks, nogalina Džeku. Stāsts smagi apsūdz kapitālistisko iekārtu un tanī valdošo nežēlīgo eksistences cīņu, kuras dēļ daudzi cilvēki spiesti kļūt par noziedzniekiem. Rakstnieks atmasko kapitālistisko zemju strādnieku traģēdiju, spilgti parāda zvēra morāli, kas raksturīga kapitālistiskajai pasaulei.

Epizodiski Bērces prozā, piemēram, tēlojumā «Pirmais Maijs», iezīmējas arī Anglijas otrā seja — strādnieku cīnītāju Anglija. Bērcę redz toreizējās angļu strādnieku kustības vājumu. Vērodams Pirmā Maija demonstrāciju Londonā, viņš no jauna pārliecinās, ka revolūcijas īstais centrs ir Krievija.

Ja neskaita nedaudzus izņēmumus, visu pārējo Bērces stāstu norises vieta ir viņa dzimtā zeme un varoņi — latviešu revolucionārā proletariāta pārstāvji.

No pagrīdnieka pieredzes, kas gūta Aleksandra vārtu rajona nelegālās tipografijas darbā, izaug tēlojumu virkne *«Slepenā tipografija»*, ko Bērce pabeidz pirmā imperiālistiskā kara laikā. Tā veltīta viņa draugam un cīņu biedram J. Šilfam-Jaunzemam. «Slepenā tipografija» sastāv no sešiem nelieliem tēlojumiem: *«Mātes meita»*, *«Vientulis»*, *«Filozofs»*, *«Vecenīte, kas gaida savu dēlu»*, *«Ārprātīgā»* un *«Lūgšana»*. Tēlojuma centrā — nelegālās avīzes un uzsaukumu iespiešana. Atzīmējama spilgti norakstu-rotā burtu armija, kas gatava doties uzbrukumā— nest masās revolucionāro domu.

Nelegālā tipografija maina atrašanās vietu; līdz ar to katrā tēlojumā sastopamies ar jauniem apstākļiem: abi revolucionāri — tipografijas darbinieki — savās gaitās iepazīst dažādus proletāriešu tipus.

Redzam strādniekus, kurus kapitālistiskā jūga smagums padarījis cīņas nespējīgus. Tāda ir drūmā vientule — ģimnāziste, kas kļuvusi ārprātīga. Savrupceļu iet fabrikas strādnieks-filozofs, jo viņš ir individuālists, kas gremdējas tikai savās domās un kļuvis pilnīgi vienaldzīgs pret apkārtni. Visi šie epizodiskie tēli apsūdz kapitālistisko pasauli; tie rāda, ka nepieciešama jauna, labāka dzīve.

Rakstnieks uzsver, ka nesalaužams ir tautas masu spēks, kaut gan kapitālisma žņaugos proletariāts zaudē daudzus cīnītājus. Tautas neizsīkstošo izturību redzam tēlojumā «Mātes meita». «Brālim jāpalīdz katorgu izciest, vienai māsai — izsūtīšanu, otrai — studēšanu. Galu galā visu to pārspēsim,» saka jaunā šuvēja.[1]

[1] *A. Arājs-Bērce*, Stāsti un dzejas, 1951., 42. lpp.

Pēdējā kumosā ar pagrīdniekiem dalās vecenīte, kas gaida savu dēlu no kara pārnākam. «Kad viņš pārnāks, es viņam sacīšu: dēls, ko tu esi ieguvis — nekā. Un arī man nav nekā. Bet, ja man nav lemts pieredzēt labāku laikus, tad tev ir jāiet, lai tos redzētu.»[1]

Pagrīdniekus, tipografijas darbiniekus, tēlojumu virknē Bērce nenosauc vārdā. Kļusi, bet reizē līksmes pilni viņi dara savu darbu. Šie vārdā nenosauktie pagrīdnieki ir pozitīvie varoņi, drosmīgi, vienkārši. Viņi prot ne vien sargāties no ienaidnieka, bet arī cīnīties pret to.

Pozitīvā tēla jēdzienu latviešu padomju agrīnā proza saista ar strādnieku šķiras interešu aizstāvēšanu, ar cīņu pret kapitālismu un carismu. Šai prozai raksturīgs revolucionārs pacēlums, varoņi revolucionārās cīņas aizrautības pilni. Viņi kaislīgi mīl dzīvi un, sevi nežēlodami, traucas cīņā par strādnieku šķiras laimi. Tādi ir arī Bērces daiļradē tēlotie cīnītāji.

Rūgti ironizējot, Arājs-Bērce atmasko dažādu «līdzjutēju» liekulīgo, noziedzīgo izturēšanos pret «aizliegtajiem cilvēkiem» — revolucionāriem, kurus vajā cara žandarmērija; šai sakarā pieminams stāsts «Aizliegtā cilvēka līdzjutēji».

Viens no labākajiem Bērces stāstiem ir viņa pēdējais darbs *«Menusa nāve»*, ko viņš uzrakstījis dažas dienas pirms apcietināšanas 1921. gadā. Šai stāstā Bērce it kā paredzējis un attēlojis pats savu bojā eju. Menuss ir jauns fabrikas strādnieks, revolucionārs, partijas biedrs, kas vienmēr veicis visgrūtākos, visriskantākos uzdevumus: transportējis un glabājis ieročus un veselus saiņus nelegālas literatūras, piedalījies daudzos citos bīstamos pasākumos. Kļūmīgas nejaušības dēļ Menuss nokļūst politpārvaldes rokās. Viņš tiek zvēriski spīdzināts, bet iet bojā, nepateicis savu vārdu, nenodevis biedrus.

Stāsts «Menusa nāve» ir viens no visspēcīgākajiem politpārvaldes zvērību atmaskojumiem latviešu literatūrā; Bērce patiesi parāda tās rafinētās nopratināšanas metodes, ar kuru palīdzību latviešu buržuāzija cietumos izrēķinājās ar strādnieku šķiras cīnītājiem.

[1] *A. Arājs-Bērce,* Stāsti un dzejas, 1951., 52. lpp.

A. Arāja-Bērces stāsta «Menusa nāve» izdevums krievu valodā (1946.)

Satricinošas ir lappuses, kurās rakstnieks tēlo Menusa mokas un viņa spīdzinātāju — buržuāziskās Latvijas policistu, politpārvaldes spiegu un aģentu mežonīgumu. «Pa gaisu kā čūska locījās jājamā pātaga, cirtieni sūrstināja muguru...» «Bet Menuss slaucīja asinis no deguna un klusēja. Mugura vairs nesāpēja, bet dega no sitieniem. Likās, ka visapkārt kvēlotu nokarsētas sienas un liesmu mēles laizītu miesu. Bet galvā riņķoja divas pretējas domas, vezdamas savā starpā cīņu. «Uzņemies visu uz sevi, lai ātrāk nobeidzas mokas,» čukstēja viena. «Izturi līdz galam!» kliedza otra. Bet bende sēdēja viņam pretī un tēloja dzīves skaistumu, lai iedvestu nāves šausmas. «Tikai pastiep roku un paraksti, un mēs pilnīgi liksim tevi mierā.» Viņam spieda rokā jau spalvu, bet iekšējā balss kliedza: «Izturi līdz galam!» Viņš atgrūda spalvu un, izspļaudams izsisto zobu, atbildēja: — Nē! — Spīdzināšana sākās no jauna.»[1]

Liels ir revolucionāra Menusa garīgais spēks, viņa bezgalīgā uzticība strādnieku šķirai. Buržuāziskās Latvijas politpārvalde velti pūlas padarīt Menusu par nodevēju. Menusā nav nekādu šaubu par to, ka viņu nobendēs, bet līdz pēdējam elpas vilcienam viņš paliek uzticīgs partijai. Viņš zina, ka dzīvojis pareizi un pat moku brīdī jūt gandarījumu par pilnvērtīgo, cīņai veltīto dzīvi. Menuss ir viens no pirmajiem Komunistiskās partijas biedru tēliem latviešu padomju literatūrā. Viņā sakopotas komunistu tipiskās īpašības.

[1] *A. Arājs-Bērce,* Stāsti un dzejas, 1951., 93. lpp.

Stāstā «Menusa nāve» Arājs-Bērce sniedz nesalaužamā pozitīvā varoņa — revolucionāra atveidu. Tas ir Bērces galvenais ieguldījums latviešu rakstniecībā.

Revolucionāra Augusta Arāja-Bērces varonīgā un reizē vienkāršā dzīve sajūsmina un aizrauj pat vairāk nekā viņa sacerējumi. Viņš bija ļoti drosmīgs, uzticams cilvēks un cīnītājs, kas ar savu paraugu iekvēlināja savos biedros neatlaidību un uzvaras gribu. Savu dzīvi un literāro darbību viņš sakļāva nedalāmā vienībā, atdeva to Latvijas proletariāta lielajam mērķim — cīņai par Padomju Latvijas nodibināšanu.

Arāja-Bērces daiļrade audzina drosmīgus, izturīgus, dzīves prieka pilnus cilvēkus, aicina uz cīņu par tautas laimi, par komunismu.

LITERATŪRA

A. Arāja-Bērces darbi. Kopotu rakstu A. Arājam-Bērcem nav. Viņa grāmatas pirmo reizi publicētas Padomju Krievijā pēc autora nāves, pēc tam iznāk Padomju Latvijā vairākos izdevumos.

1922. gadā Pleskavā «Spartaka» apgādā izdoti «Stāsti» un «Sarkanais ceļš». 1936. gadā Maskavā «Prometeja» izdevumā — «Dzejas», 1941. gadā Rīgā VAPP izdevumā — «Raksti», bet 1951. gadā LVI izdevumā — «Stāsti un dzejas».

Krievu valodā vairākkārt iznākuši stāstu krājumi «Menusa nāve» (1925. g. ar J. Eiduka priekšvārdu, 1946. g. — pilnīgākais krājums un 1948. g. ar trim stāstiem).

Par A. Arāju-Bērci. *A. Bērce.* Atmiņas par Augustu Bērci («Cīņa», 11. IV. 1946.), *V. Bērce.* Cīņai veltīta dzīve («Literatūra un Māksla», 21. VI. 1946.), *A. Egle.* Augusts Arājs-Bērce («Padomju Latvijas Skola», 1947., 6.), *E. Eferts-Klusais un citi* krājumā «J. Šilfa-Jānīša, A. Bērces-Makša, u. c. 1921. gada 10. jūnija upuru piemiņai», Maskavā, «Spartaks», 1926., *M. Kalve.* Augusts Arājs-Bērce (krāj.: Latviešu revolucionārie darbinieki. Rīgā, LVI, 1958., tas pats krājums arī krievu valodā), *J. Kļaviņš.* J. Šilfu-Jaunzemu un A. Arāju-Bērci pieminot («Padomju Jaunatne», 1956., 114.), *I. Lēmanis.* Rakstnieks-boļševiks Arājs-Bērce («Literatūra un Māksla», 1948., 42.), *J. Lūsis.* Vārds, kuru neaizmirst («Karogs», 1956., 6.), *J. Niedre.* Augusts Arājs-Bērce — rakstnieks cīnītājs par komunismu («Literatūra un Māksla», 1951., 23.), *V. Slaviks.* Revolūcijas pavasara dzejnieks («Padomju Jaunatne», 11. VI. 1946.), *М. Крупникова.* Памяти поэта-большевика («Советская Латвия», 1951., 134.), *I. Jevsejevs.* Bezdievji («Literatūra un Māksla», 1959., 7. II).

KONRĀDS JOKUMS

(1894.—1941.)

Rakstnieks un cīnītājs Ķonrāds Jokums literatūrā ienāk kā strēlnieks-frontinieks Oktobra revolūcijas un pilsoņu kara posmā. Aktīvi darbodamies latviešu padomju kultūrā un literatūrā 20. un 30. gados, viņš saraksta virkni darbu par revolucionārajiem strēlniekiem pilsoņu karā un latviešu kolonistiem «lielā lūzuma» gados. Nozīmīgākie viņa stāsti un noveles, kā arī luga «Avantūra» pieder pie spilgtākajiem darbiem par varonīgajiem latviešu strēlniekiem.

Dzīve un daiļrades ceļš

Ķonrāds Jokums dzimis 1894. gada 11. aprīlī Lubānas[1] pagastā kalpa ģimenē kā vienīgais dēls. Jau mazotnē zēns zaudē tēvu un agri iepazīst kalpa bērna dzīves sūrumu. Lai gan materiālie apstākļi nav spīdoši, Ķ. Jokums tomēr neatlaidīgi tiecas pēc izglītības. Viņam izdodas beigt Lakstienas pagastskolu, ministrijas un pilsētas skolu Lubānā. Mācīdamies pilsētas skolā (1910.—1913.), viņš vada tās literāro žurnālu «Rīts» un iesūta arī pirmās korespondences «Baltijas Vēstnesim».

1916. gadā Ķ. Jokumu iesauc karadienestā. Armijā viņš iegūst revolucionāru rūdījumu un aug arī kā rakstnieks.

1917. gadā latviešu strēlnieku izdevumos («Cīņas Biedrs», «Strēlnieks» u. c.) parādās Ķ. Jokuma (parakstās arī Ķo.—Jo.—) darbi: tēlojumi, liriski un satīriski dzejolīši, feļetoni, epigramas, literatūrkritiski raksti un publicistika. Savīdamās ar spēcīgu pretkara motīvu, tajos izskan neapmierinātība ar pelēko ierakumu

[1] Tagad Cesvaines rajonā.

ikdienu, alkas pēc jaunas un laimīgas dzīves.[1] Oktobra revolūcijas priekšvakarā K. Jokuma protests pāraug aicinājumā pārvērst imperiālistisko karu pilsoņu karā.

K. Jokums 30. gados

Pats būdams vienkāršs ierindnieks, atrazdamies revolucionāro strēlnieku vidū un aktīvi piedalīdamies sabiedriski politiskajā dzīvē, K. Jokums šai laikā izaug par boļševiku. 1918. gada februārī viņš brīvprātīgi iestājas Sarkanajā Armijā un tai pašā gadā kļūst par boļševiku partijas biedru. K. Jokums veic rakstveža un vēlāk komisāra pienākumus 2. latviešu brigādes štābā, tad ir Latviešu Padomju strēlnieku divīzijas apgādes nodaļas komisārs. Vienlaicīgi turpinās arī viņa literārā un publicistiskā darbība.

Latviešu revolucionāro strēlnieku pulkos K. Jokums cīnās par Padomēm Latvijā, Ukrainas stepēs, pie Perekopa un citos pilsoņu kara frontes sektoros. Šo gadu pieredze atstāj neizdzēšamas pēdas visā rakstnieka daiļradē.

1921. gadā K. Jokums demobilizējas un apmetas uz dzīvi Maskavā, kur darbojas žurnālistiskā un literatūrā.

K. Jokums ir redkolēģijas loceklis laikrakstā «Krievijas Cīņa», vēlāk «Komunāru Cīņa» un žurnālā «Celtne». Viņa ierosmē un redakcijā iznāk latviešu kolonistu avīze «Latviešu Zemnieks» (1925.—1931.), vairāki kalendāri, latviešu revolucionāro rakstnieku darbu izlases.

[1] Balto nakšu silueti, «Strēlnieks», 1917., 8. Kliedzējam, Par labu ievainotiem, Grauds, «Cīņas Biedrs», 1917., 8. Inter arma silent artes, «Strēlnieks», 1917., 9. u. c.

Nozīmīgu vietu K. Jokuma 20. gadu daiļradē ieņem satīra. Tā vērsta galvenokārt pret pagātnes trumiem sociālistiskajā celtniecībā un sadzīvē.

Būdams avīzes «Latviešu Zemnieks» redaktors, rakstnieks cieši saistīts ar latviešu koloniju dzīvi. Tā devusi tematiku viņa stāstiem, kas apvienoti krājumā «Maize» (1931.), lugai «Druvu trauksme» (1930.), aprakstu un tēlojumu kopojumam «Saule graudos» (1935.). Šajos darbos atspoguļojas kolektivizācijas procesi latviešu kolonijās. Kolektivizācijas jautājumiem latviešu kolonijās veltīts arī rakstnieka vēsturiskais apcerējums «No viensētām uz kolektīviem» (1933.).

30. gados parādās K. Jokuma nozīmīgākie darbi ar pilsoņu kara tematiku: stāstu un noveļu krājumi «Pavēle Nr. 325» (1929.), «Strēlnieki un granātas» (1936.), luga «Avantūra» (1935.).

Kopš 30. gadu sākuma K. Jokums ir redaktors un valdes loceklis izdevniecībā «Prometejs». Savas darbības pēdējā posmā — līdz 1937. gadam — viņš strādā Ārzemju literatūras izdevniecības Latviešu nodaļā Maskavā.

Daiļrades vispārīgs raksturojums

Darbodamies latviešu padomju literatūrā turpat 20 gadus, K. Jokums saraksta virkni tēlojumu, daudzus stāstus, noveles, satīriskus dzejoļus, feļetonus, aprakstus, lugas, literatūrkritiskus un publicistiskus rakstus, vēsturiskus apcerējumus.

Tāpat kā liela daļa revolūcijas audzināto jauno latviešu padomju rakstnieku (K. Pelēkais, A. Ceplis, O. Rihters, A. Kadiķis-Groznijs, D. Beika u. c.), arī K. Jokums attēlo galvenokārt to, ko pats pieredzējis un pārdzīvojis.

Izņemot satīriskos darbus, kas raksturojas ar visai plašu un daudzveidīgu tematiku, pārējā K. Jokuma daiļradē dominē pilsoņu kara motīvi un tiek risinātas kolhozu celtniecības problēmas latviešu kolonijās. Viņa darbu centrālais varonis ir revolucionārais latviešu strēlnieks. Liela daļa K. Jokuma sacerējumu balstās uz patiesiem, reāliem notikumiem; tēli veidoti pēc konkrēta prototipa. Izteiktā dzīves tiešamība un realitāte, autora aktīvā attieksme pret attēloto, reportieriskais tēlojums tuvina K. Jokuma stāstus un noveles aprakstam. No viņa darbiem runā

vienlaicīgi mākslinieks emocionālā tēlu valodā un dedzīgs publicists. Nozīmīgākais viņa sacerējumos ir reālistiskais laikmeta un masu tēlojums, dokumentāls un mākslinieciski patiess latviešu revolucionārā strēlnieka tēls, daudzveidīgs un dzīvs negatīvo tipu klāsts.

Stāsti, noveles, apraksti

K. Jokums sarakstījis prāvu skaitu stāstu. To tematika visai dažāda, sevišķi 20. gados. Ievērību vispirms pelna darbi par pilsoņu karu, kas apvienoti krājumos *«Pavēle Nr. 325»* (1929.) un *«Strēlnieki un granātas»* (1936.).

Konrāda Jokuma noveles un stāsti, viens otru papildinādami, atver lapas pusi pēc lapas puses latviešu revolucionāro strēlnieku varonīgo cīņu vēsturē. Rakstnieks parāda latviešu strēlniekus Nāves salā imperiālistiskā kara laikā un Februāra revolūcijas notikumos («Uz pozicijām», «Jurka» un «Ložmetējnieku komanda»), kaujās ar baltgvardiem, latviešu, igauņu un somu nacionālistiem 1918. un 1919. gadā Latvijā («Štāba vilciens», «Pavēle Nr. 325», «Piemineklis»), Ukrainas stepēs un Dņepras krastos («Stāsts par astoņdesmit četriem strēlniekiem», «Tornis»), pie Volgas («Izlūki»), Tālajos Austrumos («Zelts») un citās frontēs.

K. Jokuma stāstu un noveļu lielākajā daļā redzam latviešu strēlniekus jau kā nobriedušus kaujiniekus, kas cīnās plecu pie pleca ar krieviem, ķīniešiem un citu tautību pārstāvjiem dažādās pilsoņu kara frontēs ārpus Latvijas robežām. Savās cīņu gaitās strēlnieki nonāk visdažādākajās situācijās, bieži vien arī kļūmīgās un traģiskās, taču nekad tie nezaudē revolucionāro principialitāti un lepnumu, pienākuma apziņu pret revolūciju un biedriem.

Novelē *«Pusceļā»* rakstnieks psiholoģiskā tēlojumā parāda pienākuma apziņas sadursmi ar dzīvības instinktu. Kādā stacijā radies kara ešelonu sablīvējums. Te atrodas arī dinamīta vilciens, ko apsargā Aigars un viņa jaunības draugs Jaunzems. Netālu notiek kaujas. Apkārt plosās ugunsgrēks. Uguns draud pārsviesties arī uz munīcijas vilcienu. Taču sargposteņi nedrīkst atstāt, jo ienaidnieks var uzspridzināt vilcienu. Kad bailēs no nāves Jaun-

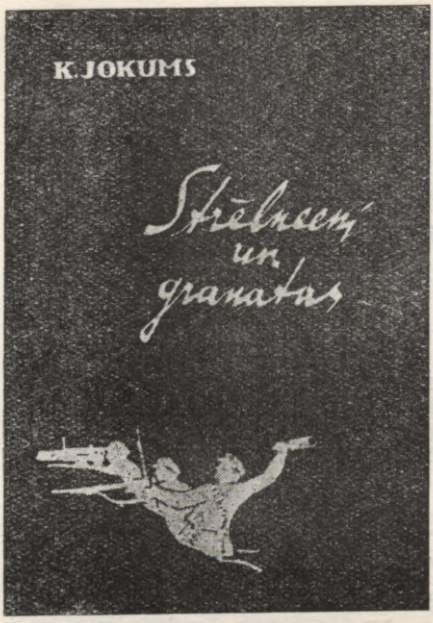

K. Jokuma stāstu un novelu krājuma «Strēlnieki un granātas» 1936. gada izdevuma vāks

zems mūk, Aigars to nošauj. Abu draugu spriego psiholoģisko cīņu un pārdzīvojumu asumu rakstnieks pasvītro ar izteiksmīgu, liesmu stihijas plosītu ciema ainavu naktī.

Ar savu varonību, revolucionāro principialitāti un drosmi latviešu strēlnieki iemantoja ne tikai cieņu un slavu. Tos bezgala nīda revolūcijas ienaidnieks. Komunists, komisārs, Sarkanās Armijas virsnieks un latvietis tiem vienlīdz bīstams. Pat dieva kalpi — mūki cenšas dzīvus sadedzināt strēlniekus, kas noguruši pārnakšņo klostera teritorijā («Izlūki»). Ar zvērisku naidu kā latviešu, tā krievu baltgvardi vēršas pret sagūstītajiem strēlniekiem. Tos dzīvus ierok zemē («Komisārs»), sakapā zobeniem un apšauj ložmetējiem, iznīcina bada nāvē un slimībās («Stāsts par astoņdesmit četriem strēlniekiem», «Naids», «Zelts» u. c.).

Lai arī cik nežēlīga ir baltgvardu patvaļa, tā morāli nesalauž revolucionārās armijas karavīrus. Latviešu strēlnieks, krievu sarkangvards un sarkanarmietis, ķīniešu strādnieks, visi viņi cīnās un arī mirst kā varoņi. «Lieciet strēlniekus mierā! Es esmu pulka komisārs,» droši atbild ienaidniekam komisārs Druva («Komisārs»). Ejot nāvē, pēdējo šāvienu baltgvardu pulkvedim pataupa virsnieks Bērziņš («Stāsts par astoņdesmit četriem strēlniekiem»). Ar dziļu pārliecību par revolūcijas uzvaru mirst daudz pieredzējušais krievu strādnieks sarkangvards Mihējevs un pavisam jauniņais, bet revolūcijas vētrās rūdītais Vaņa («Zelts»), ložmetējnieks Kalējs («Naids»), ķīnietis Tao («Komi-

sārs») un daudzi citi. Viņus stiprina apziņa, ka revolūcija dzīvos.

Pie mākslinieciski spēcīgākajām K. Jokuma novelēm pieder *«Naids»*. Lielos vilcienos rakstnieks tanī attēlo nežēlīgas kaujas epizodi, vienu no baltgvardu īslaicīgajām uzvarām un strēlnieku traģiskos mirkļus ienaidnieka gūstā. Nelielā ainā noraksturots pilsoņu kara laikmets, cilvēku savstarpējās attiecības un ložmetējnieka Kalēja pārdzīvojumi, stāvot uz dzīvības un nāves robežas.

Sižetiskajā mezglojumā «Naidā» nojaušama radniecība ar A. Upīša noveli «Jūrā» (krāj. «Kailā dzīvība»). Arī galvenais Jokuma noveles varonis — Jūlijs Kalējs ar savām psiholoģiskajām kolīzijām garīgi tuvs «Kailās dzīvības» varoņiem, it sevišķi Klaasam.

Strēlnieku likteņi, nāvei un mokām lemtā Kalēja pārdzīvojumi novelē nedalāmi saistīti ar izteiksmīgu dabas tēlojumu. Reizēm tā ir drūma, slēpjot draudus ienaidniekam, reizēm tā ir gaiša, saules un dzīvības pielieta un spēcīgi kontrastē nāvei nolemto cilvēku sāpēm un ciešanām. Tai pašā laikā dabas tēlojums arī raksturo darbības vidi. Novele parāda K. Jokumu arī kā tēlainas un reizē koncentrētas valodas meistaru.

K. Jokuma stāstos un novelēs par pilsoņu karu nav sīki izzīmētu tēlu. Rakstnieks tēlu psiholoģisko un portretisko raksturojumu dod lielās līnijās. Taču viņa varoņi ir mākslinieciski pārliecinoši, vitāla spēka pilni, tie saista tieši ar savu garīgo spēku.

Lielu vietu šajos darbos ieņem masu tēlojums. Tieši ar masu tēlojumu rakstnieks parāda vēsturiskā laikmeta dzīvo pulsējumu. Kur vien parādās latviešu strēlnieks: ierakumos Nāves salā, Februāra revolūcijas notikumos, cīņā ar baltgvardiem Latvijā un ārpus tās — visur jūtam dažādu šķiru, sociālo grupējumu interešu sadursmi, dažādu reakciju pret notiekošo. Šai ziņā raksturīgs ir stāsts *«Jurka»* un jo sevišķi *«Ložmetējnieku komanda»*, kas atspoguļo latviešu strēlnieku noskaņojumu 1917. gada maijā, kad tiek pieņemta vēsturiskā rezolūcija pret Pagaidu valdību, pret imperiālistisko karu.

Revolucionārā laikmeta notikumus, dažādu uzskatu sadursmi, strēlnieku domas un izjūtas rakstnieks parāda gan ar trokšņai-

nām sapulcēm, gan nopietnu, gan atkal asprātīgu un bezbēdīgu sarunu notēlojumu, gan portretisku skici.

Kā atsevišķu varoņu raksturojumā, tā arī masu tēlojumā K. Jokums plaši izmanto sarunu formu: jautājumu, atbildi, repliku, ko izsaka kāds no klātesošajiem. Sarunas formā rakstnieks veiksmīgi atsedz drīz viena, drīz otra cilvēka rakstura vilcienus, domas un centienus, tā sniedzot priekšstatu par lielu ļaužu kolektīvu. Šīs tēlošanas īpatnības, kā arī autora saruna ar lasītāju un publicistiskas atkāpes, tuvina daudzus K. Jokuma sacerējumus reportāžai.

Redzama vieta K. Jokuma darbos ierādīta atmiņu stāstījumam pirmajā personā. Stāstītājs ir autors vai arī kāds no attēloto notikumu aculieciniekiem («Stāsts par astoņdesmit četriem strēlniekiem», «Zelts» u. c.). Ar prologa vai arī epiloga palīdzību rakstnieks saista pagātnes notikumus ar tagadni, īsi pastāstīdams par izmaiņām kādreizējo cīņu vietās un par savu varoņu gaitām pēc revolūcijas. Reizēm prologā un epilogā izteikta tieša autora uzruna lasītājam («Komisārs» u. c.).

Stāstījums pirmajā personā, kā arī autora uzruna, piešķir reālistiskajam un mākslinieciski spēcīgajam tēlojumam neapstrīdamu dzīves tiešamības nokrāsu.

Padomju dzīves tēlojumam K. Jokums pievēršas agri. Taču savos pirmajos stāstos (izņemot satīriskos) rakstnieks vairāk pievēršas kapitālisma palieku kritikai sadzīves plāksnē. Nozīmīgākie ir tie sacerējumi, kuros rakstnieks parāda latviešu kolonistu dzīvi.

Padomju varas cīņu par maizi, kolektivizāciju latviešu kolonijās, sākot ar pirmajiem soļiem un beidzot ar budžu ekspropriāciju, atspoguļo K. Jokuma stāstu krājums *«Maize»* (1931.). Mākslinieciskais līmenis šiem darbiem ir dažāds. Labākajos stāstos («Sadursme», 1928., «Maize», 1929., «Uzbrukums», 1930.) dots pārliecinošs strādnieku šķiras ienaidnieka — budža raksturojums «lielā lūzuma» gados; katram ienaidnieka nometnes pārstāvim ir ne tikai uzskatāmi parādīta tā šķiriskā seja, bet arī parādīti individuālie vaibsti, raksturs. Kā budzis Ķimza («Maize»), tā arī pārējie — Porietis («Uzbrukums»), Garoza un

Grīva («Sadursme») ir saauguši ar savu mantu, taču tās zaudēšanu ikviens no viņiem pārdzīvo citādi un rīkojas dažādi.

K. Jokuma stāstu mākslinieciskais spēks meklējams negatīvo tēlu raksturošanas prasmē, laikmeta kolorīta veidojumā un šķiru attieksmju reālistiskajā tēlojumā.

Reizēm ienaidnieka notēlojums pārlieku psiholoģizēts. Stāstu vājākā puse ir pozitīvie tēli. Jauno sabiedrisko spēku cīņu par kolhozu iekārtu, vidējā zemnieka šaubas un pārdzīvojumus K. Jokums notēlo shematiski un deklaratīvi («Traktors», 1927., «Šaubas», 1930., «Nomalē», 1938.). Kā trūkums jāatzīmē arī retorika, samākslotā izteiksme un informatīvie pārstāstījumi.

30. gadu sākumā K. Jokums pievēršas arī mākslinieciskajam aprakstam. Viņa nozīmīgākie darbi šai žanrā sakopoti aprakstu un tēlojumu grāmatā *«Saule graudos»* (1935.). Krājums sniedz plašu ieskatu Baškīrijas latviešu kolonistu dzīvē un likteņos pagātnē, bet jo sevišķi — kolektivizācijas laikmetā.

Aprakstu centrālais varonis ir jaunās dzīves veidotājs, vienkāršais darba cilvēks: kolhoza priekšsēdētājs Gailis («Kolektīva priekšsēdētājs»), kultūras darbiniece Vaļa Celma («Lasāmmājas vadītāja»), mašīnists Jēgers («Izgudrotājs»), brigadieris Vilciņš («Siloss») un daudzi citi.

Blakus jaunajiem, augošajiem sabiedrības spēkiem K. Jokums parāda vecās pasaules pārstāvjus, galvenokārt budžus un viņu līdziniekus («Budzis», «Viensētas», «Lasāmmājas vadītāja» u. c.), kas naidīgi uzstājušies pret kolhozu iekārtu un dažādi cīnās pret to.

Mākslinieciskā ziņā daudzšķautnains un emocionāls ir no atmiņu materiāla veidotais apraksts *«Sakāves uzvara»*. Blakus dokumentālajiem materiāliem, kuri stāsta par kontrrevolūcijas izrēķināšanos ar padomju varas darbiniekiem latviešu ciemos pilsoņu kara laikā, te redzam arī cilvēku pārdzīvojumu izteiksmīgu notēlojumu. Sāpju izmocīta, kā dzīva lasītāja acu priekšā nostājas nogalinātā padomju aktīvista Vendes māte, vecie partizāņi Junge, Vende un citi. Junges un Vendes sastapšanās situācijā un sarunā pie noslepkavoto dēlu kapiem jaušama radniecība ar A. Upīša noveli «Uz tiltiņa».

Vairums K. Jokuma aprakstu veidoti kā māksliniecisks reportāžas («Trieciendekāde», «Siloss», «Slima galva»). Notikumi te risināti hronoloģiskā secībā, taču bez šim žanram raksturīgās pirmās personas formas. Tēlu individuālā seja tikko saredzama. Autors vairāk rāda tos kā zināmas šķiras vai sabiedrības grupas uzskatu un interešu aizstāvjus. Raksturošanas procesā kā autora, tā tēlu valodā ļoti plaši izmantoti sakāmvārdi un parunas. Krājumam cauri vijas gaišs saules, rudens auglības un dzīvības motīvs.

Dramaturģija

Paralēli sacerējumiem īsās prozas žanros K. Jokums darbojas arī dramaturģijā. Viņš devis trīs lugas: politisku saržu vienā cēlienā par meņševikiem buržuāziskajā Latvijā un sīkpilsoņiem padomju sabiedrībā *«Cilvēks bez krekla»* (1929.), 4 cēlienu lugu par latviešu koloniju kolektivizācijas posmu *«Druvu trauksme»* (1930.) un 3 cēlienu lugu *«Avantūra»* (1935.). Abi pirmie darbi ir māksliniecisk vāji. «Druvu trauksmes» tematika un tēlu veidojums tuvs stāstu krājumam «Maize».

Viena no labākajām lugām latviešu padomju dramaturģijā 30. gados ir *«Avantūra»*. K. Jokums to rakstījis kopā ar bijušo latviešu strēlnieku divīzijas komisāru Robertu Apini, kas 30. gados darbojās žurnālistikā. Tūliņ pēc lugas parādīšanās to izrāda ar panākumiem gan latviešu, gan krievu valodā Latvju Valsts teātris «Skatuve», tāpat arī citi teātru kolektīvi.

Lugas pamatā ir patiesi vēsturiski notikumi un personas, kas saistītas ar eseru sacelšanos un viņu sakāvi 1918. gada vasarā Maskavā. Eseru dumpja likvidēšanā liela loma bija latviešu revolucionārajiem strēlniekiem, kas izvirzīti lugas centrā. Ar šiem pašiem notikumiem saistās lugas dzīvais un intriģējošais sižets, kas raksturīgs ar negaidītiem darbības pagriezieniem. Centrālā sižetiskā līnija veidojas ap angļu diplomātiskās misijas un baltgvardu spiega Reiļa un latviešu divīzijas artilērijas komandiera pulkveža Bērza slepeno cīņu. Reilis Krievijas reakcionāro spēku un ārzemju diplomātijas vārdā neskopojas ar viltus solījumiem, Latvijas demokratiskās republikas mānu, lai par katru cenu pagrieztu pret boļševikiem latviešu virsniekus, pirmām kārtām — bezpartejisko Bērzu un tā vadībā strēlniekus. Interesanti

veidots bijušā cara armijas virsnieka Bērza tēls, kura politiskā seja nav atsegta līdz pat lugas beigām. Ar savu disciplinēto stāju, vienkāršību, godīgumu un principialitāti viņš iemantojis strēlnieku cieņu un uzticību. Taču uzticība Bērzam tiek satricināta, kad viņš atlaiž strēlnieka Mazā sagūstīto Reili, pret kuru gan, tiesa, nav vēl drošu apsūdzības pierādījumu. Neuzticību pret viņu rada arī Mazā replika: «Kā sastop otru oficieri... Krauklis kraukli pazīst!» Tāpat Bērza saruna ar divīzijas komitejas priekšsēdētāju Akmentiņu par Reili modina aizdomas. «Bērzs (drusku apvainots): Jums vienmēr viens un tas pats ieskats: ja bijušais virsnieks, tad katrā ziņā kontrrevolucionārs.» Visas turpmākās slepenās Bērza un Reiļa sarunas, viņu kopējās gaitas intriģē skatītāju līdz pat lugas beigām, kur notēlots ienaidnieka avantūras pēdējais cēliens. Bērzs pārspēj Reili viltībā. Atklājis pretinieka kārtis, viņš ar strēlnieku palīdzību arestē kontrrevolucionārā puča organizētājus mirklī, kad tie iedomājas dabūjuši savās rokās Bērzu un latviešu divīzijas virsniekus, kas patiesībā ir pārģērbušies strēlnieki.

«Avantūra» saista ne tikai ar saistošo sižetu, bet arī daudzveidīgo un plašo tēlu klāstu. No vienas puses — reakcionārie spēki: ārzemju diplomātijas pārstāvji Kokarts, Renārs, kas ir faktiskie eseru sacelšanās vadītāji, un viņu aģenti Reilis, Kruglovs un citi. No otras puses — revolūcijas aizstāvji — pulkvedis Bērzs, divīzijas komitejas priekšsēdētājs Akmentiņš un pārējie strēlnieki. Vienkāršajam ierindas cīnītājam lugas sižetā ir ne mazāka vieta kā centrālajiem tēliem Bērzam un Reilim. To pārstāv smagnējais, nosvērtais un vērīgais telefonists Strautiņš, daudz pieredzējušais Eglīts, brāvūrīgais Pavasars un gados vēl jaunais, jauneklīgi naivais, bet drosmīgais strēlnieks Mazais. Tie ir tipiski revolūcijas laikmeta cīnītāji, nākuši no darba tautas slāņiem, bezbēdīgi, vitāla spēka pārpilni, līdz galam uzticīgi strādnieku šķirai un boļševiku partijai. Tie veido pašaizliedzīgu, modru, biedrisku un morāli spēcīgu kolektīvu. Svešķermenis tajā ir plātīgais, mantkārīgais un mūžīgi neapmierinātais saimniekdēls strēlnieks Auns, viens no reljefākajiem lugas tēliem. Viņa nostāja ir skaidra: «Krievi plēšas, lai viņi paši tiek galā.» Auna un

pārējo strēlnieku attiecību tēlojumam «Avantūrā» ir redzama vieta. Rādot savus varoņus uz ielas, kafejnīcā, ikdienas darbā un sadzīvē, izpildot svarīgus kaujas uzdevumus, rakstnieks uzskatāmi noraksturo laikmetu, vidi un cilvēku savstarpējās attiecības. Katram tēlam kā galvenajās, tā epizodiskajās lomās ir sava šķiriskā un reizē arī savdabīgi individuālā seja. Tēli atklājas galvenokārt darbībā un spriegos atjautīgos dialogos. «Avantūras» tēlu kopums dažādu uzskatu sadursmē un notikumos veido dzīvu revolūcijas laika kolorītu.

Lugai ir arī savas vājās vietas un trūkumi: tajā tikpat kā nav parādīta latviešu strēlnieku kaujas sadarbība ar krievu revolucionārajām karaspēka daļām. Rādīdami Krievijas baltgvardu un reakcijas pārstāvi Kruglovu kā nevarīgu «bijušo cilvēku», autori to traktējuši vēsturiski nepatiesi.

Taču «Avantūra» uz skatuves turpina dzīvot. Tā atkal no jauna tika inscenēta sakarā ar Oktobra revolūcijas 40. gadadienu (1957.) Latvijas PSR J. Raiņa Valsts Dailes teātrī.

Ar K. Jokuma un R. Apiņa «Avantūru» latviešu skatuve iemanto nozīmīgu lugu ar pozitīvo varoni — revolucionāro latviešu strēlnieku.

Satīra

Jaunajā latviešu padomju literatūrā K. Jokums izvirzās par vienu no redzamākajiem satīriķiem. Darbodamies šai literatūras novadā visu mūžu, viņš saraksta daudz un dažādas formas darbus, kas uzrāda rakstnieka iejutību sava laika dzīves ritmā. Jokuma satīra ir asa, ar plašu, sabiedriski nozīmīgu un aktuālu tematiku. Tā palaikam atsaucas uz kādu politisku notikumu pašu zemē vai aiz tās robežām, atbild uz konkrētu avīžu rakstu, vēršas pret spekulantu, nepmani, birokratu, padomju sadzīves normu pārkāpēju un citām negatīvām izpausmēm.

Ne visa K. Jokuma satīra ir mākslinieciski pilnvērtīga. Īpaši tas sakāms par dzeju. Nozīmīgākie ir tie viņa satīriskie darbi, kas savā literārajā apdarē tuvojas stāstam. Tāds ir, piemēram, atmaskojošais feļetons *«Pilsonis Ineraugs»* (1922.), kurā parādīts bijušā tirgotāja deģenerāta tips, kas arī padomju apstākļos iemanījies sūkt tautas asinis.

Vairākos plašāka apmēra sacerējumos rakstnieks izsmej pašlabuma meklētāju un karjeristu partijas biedru rindās. Tāds ir Andrejs Kaivens (*«Biedrs Andrejs Kaivens»*, 1922.), kura satīriskais raksturojums dots vispirms viņa mantu aprakstā. Acis duras pārtikas produktu bagātība un dzīves ērtību priekšmeti. Kaivens ir ļoti labās domās par sevi un augsti novērtē savus «nopelnus» revolūcijas labā, taču, kad partija aicina to labības sagādes darbā Pievolgas bada rajonos, viņam šķiet, ka tas par daudz prasīts. «Partijas disciplīna vēl nenozīmē, ka cilvēkam jāpaliek par vergu. Viņš var no partijas izstāties...» filozofē Kaivens. Un arī patiesi izstājas, motivējot savu rīcību ar to, ka viņš kā marksists un revolucionārs nevar piekrist partijas ieturētajai līnijai.

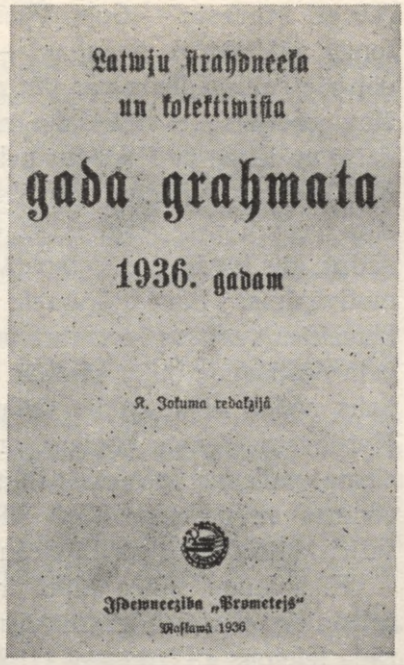
Latwju strahdneeka
un kolektiwista
gada grahmata
1936. gadam
K. Jokuma redakcijā
Izdewneezība „Prometejs"
Maskavā 1936

K. Jokuma rediģētās «Latvju strādnieka un kolektīvista gada grāmatas 1936. gadam» titullapa

Radniecīgs Andrejam Kaivenam ir groteskais «Kancbumtresta» pārzinis Juris Titelbahs (*«Biedrs no centra»*, 1926.). Attēlodams Titelbaha darba stilu, rakstnieks parāda šāda veida birokrata, liekēža un stulbeņa kaitīgumu. Viņa svarīgākā nodarbošanās ir hronikas un tiesas prāvu atreferējumu lasīšana laikrakstos. Ar aizņemta cilvēka izteiksmi no šī «darba» Titelbahs atraujas tikai tad, kad tam ienes parakstīt dokumentus. «Kad sakrājas papīrkaudze pēdu augsta, paņem to padusē un saka vecākam darbvedim: — Eju ar ziņojumu... Būšu pie valdes locekļa, ja kāds prasa... Pusstundu Titelbahs nav kancelejā. Pēc tam viņš atnāk un atkal sēd aiz galda. Kad labā garastāvoklī, apjautājas kurjeram Vasilijam, uz kādu kino šovakar ir biļetes.

Jeb arī uzprasa: — Saki, Vasilij, kāpēc dažreiz pēc salda ēdiena tomēr nāk rūgtas atraugas? — Vasilijs, protams, to nezin, kamdēļ pēc salda ēdiena var būt nelabas atraugas. — Nevaru zināt. Nav gadījies...» Kā saka rakstnieks, tad «viss būtu ritis kā dzīve pa ielu», ja Titelbahs nebūtu mobilizēts darbam uz laukiem. Nevarēdams izlocīties, viņš brauc uz sādžu, taču drīz vien viņš sūta vēstuli pēc vēstules uz centru ar lūgumu pārcelt uz tādu sādžu, kas tuvāk dzelzceļam. Viņa aprobežotību atsedz šā lūguma motivējums: «Lai varētu reiz nedēļā aizbraukt līdz pilsētai, noklausīties vadošos referātus par starptautisko stāvokli un kartupeļu dēstīšanas laiku sādžā.» Pats palaizdamies plītēšanā, Titelbahs nodod visu vadību kulaku aizstāvim padomes sekretāram Kurilovam. Stāsts beidzas ar to, ka Titelbahs tiek atcelts no ciema padomes priekšsēdētāja amata. K. Jokuma «Biedrs no centra» ar grotesko Juri Titelbahu ir viens no spilgtākajiem satīriskajiem darbiem latviešu padomju prozā 20. un 30. gados.

K. Jokuma satīra allaž ir vērsta arī pret trūkumiem pašu rakstnieku darbā. Strādnieku rakstnieku, kas atrāvies no masām, rāda feļetons *«Aģitators»* (1922.). Feļetona varonis Jānis Stanga ir izveidojies par tipisku kabineta rakstnieku, kas gan sacer «dinamikas-mašīnu rūkoņas un veseru klaudzienu pilnas dzejas», gan «Darba ritma dziesmas un nepabeigtu poēmu fragmentus», bet baidās uzstāties mītiņā strādnieku priekšā.

Savdabīgs ir feļetons *«Rūdolfs Blaumanis par latvju padomju rakstniecību»* (1934.). Prasmīgi izlietodams R. Blaumaņa satīrisko darbu citātus, K. Jokums ar to palīdzību šausta dažādus trūkumus tā laika latviešu padomju literatūras un kritikas laukā.

K. Jokuma nozīmīgākie satīriskie darbi pelna ievērību ar dzīves ēnas pušu aso un nesaudzīgo kritiku, kā arī ar vairākiem izteiksmīgiem, mākslinieciski vispārinātiem satīriskiem tēliem.

*

Konrāda Jokuma sacerējumiem ar to nozīmīgo tematiku, reportāžas stilā veidoto reālās dzīves emocionālo tēlojumu ir patiesas un savdabīgi reālistiskas mākslas vērtība.

LITERATŪRA

K. Jokuma darbi. Rakstnieka sacerējumu liela daļa publicēta latviešu periodiskajos izdevumos 20. un 30. gados Padomju Savienībā. Atsevišķās grāmatās «Prometeja» izdevniecībā Maskavā iznāk lugas: «Cilvēks bez krekla». Nopietns joks vienā cēlienā (1929.); «Druvu trauksme». Luga 4 cēlienos (1930.); R. Apiņa un K. Jokuma «Avantūra». Luga 3 cēlienos (1935.); stāstu un noveļu krājumi «Pavēle Nr. 325» (1929.), «Maize» (1930.), «Strēlnieki un granātas» (1936.); aprakstu un tēlojumu krājums «Saule graudos» (1935.) un vēsturisks apcerējums «No viensētām uz kolektīviem» (1933.).

Par K. Jokumu. Plašāka apcerējuma par K. Jokuma dzīvi un daiļradi nav. Rakstnieka vērtējums ierobežojas galvenokārt samērā īsu apskatu ietvaros.

Vispārīgi raksti vai anotācijas: *Em. Fross* rakstā «Literatūras gads» (Latvju strādnieka un kolektīvista gada grāmata. Maskavā, 1936.), *A. Pērle* un *E. Mize* (Literatūras hrestomātija, II. Maskavā, 1933.), *K. Preiss* (krāj.: Vecie latviešu strēlnieki. Rīgā, LVI, 1957.), *Z. Pelše,* «Lielo cīņu dienu literatūra» («Karogs», 1957., 10.), *Z. Pelše,* «Mākslinieciskais apraksts latviešu padomju literatūrā 20. un 30. gados» («Literatūras vēstures un teorijas jautājumi», LPSR ZA izdevniecība, 1958.).

Recenzijas par K. Jokuma darbiem: *J. Brastkalns,* K. Jokuma «Maize» («Celtne», 1931., 5.), *K-O,* «Avantūra» («Komunāru Cīņa», 1935., 10.), *P. Olmane,* «Avantūra» («Celtne», 1935., 5.), *R. Pelše,* «Druvu trauksme» («Celtne», 1930., 2.), *R. Pelše,* Uzvaras gaitās. (Par «Avantūras» inscenējumu LV Teātrī «Skatuve») («Komunāru Cīņa», 1935., 15.).

Par «Avantūras» uzvedumu Latvijas PSR J. Raiņa Valsts Dailes teātrī publicētās recenzijas: *L. Dzene,* Uz skatuves latviešu strēlnieki («Literatūra un Māksla», 1957., 26.), *M. Grēviņš,* Lielo cīņu atbalsis uz Dailes teātra skatuves («Padomju Jaunatne», 1957., 116.), *А. Станкевич,* На заре нового дня («Советская Латвия», 1957, 199), *К. Филиппов,* Этих дней не смолкнет слава («Советская молодежь», 1957, 174.).

ROBERTS EIDEMANIS

(1895.—1937.)

Latviešu padomju rakstnieku saimē, kas 20.—30. gados darbojās Padomju Savienībā, vienu no redzamākajām vietām ieņem Roberts Eidemanis — aktīvs Oktobra revolūcijas un pilsoņu kara dalībnieks, izcils Padomju Armijas komandieris, dzejnieks, prozaiķis un dramaturgs.

Dzīve un daiļrades ceļš

Roberts Eidemanis dzimis 1895. gada 9. maijā (v. st. 27. aprīlī) Lejasciemā, tautskolotāja ģimenē. Kad Robertam 10 gadu, sākas pirmā Krievijas revolūcija, kuras cīņu viesuļi ietrauc arī klusajā, provinciālajā Lejasciemā. Kā daudzi latviešu skolotāji, arī nākamā rakstnieka tēvs Pēteris Eidemanis ir revolūcijas cīnītāju pulkā. Tā jau bērnībā, tēva mājās, Roberts gūst pirmo ierosmi, lai vēlāk nostātos uz revolucionārās cīņas ceļa. 1905. gada notikumi, carisma asiņainā izrēķināšanās ar revolucionāriem atstāj dziļu ietekmi uz vērīgo, agri attīstīto zēnu.

Vide, kurā aug Roberts, mudināt mudina pievērsties literārajam darbam. Viņa tēvs, bijušais Cimzes skolotāju semināra audzēknis, blakus skolotāja darbam mēģinās literatūrā, tulko Ļermontovu un citus krievu dzejniekus, saraksta arī pats pa dzejolim. Arī māte ir liela grāmatniece, daudz lasa un māca savus bērnus mīlēt literatūru. Jau zēna gados Roberts iepazīstas gan ar latviešu, gan cittautu rakstnieku darbiem, sevišķi iemīlēdams lielo krievu dzejnieku Puškinu un visai agri, trīspadsmit gadu vecumā, sāk vingrināties rakstniecībā. Ar lielu siltumu dzejnieks vēlāk atcerējās arī kādu vienkāršu Lejasciema strādnieci — Caunes māti, kuras atmiņā glabājies bagāts stāstu un pasaku, ziņģu un tautas dziesmu pūrs, kas pratusi daudzas skaistas meldijas, kurām Robertam vajadzējis «atrast» vārdus.

Rob. Lodemanis.

No Caunes mātes viņš mantojis savai dzejai sirsnību un vienkāršību.

Pirmo izglītību R. Eidemanis iegūst Lejasciema draudzesskolā, kur mācās no 1903. līdz 1908. gadam. 1907. gadā nelaimes gadījumā iet bojā Roberta tēvs, un ģimene, kurā bez Roberta ir vēl astoņi bērni, paliek vecākā brāļa Hermaņa gādībā, kas turpina tēva tautskolotāja darbu. Ģimenes materiālais stāvoklis, protams, nav spožs, un jau skolas laikā Robertam nākas piepelnīt iztikai ar privātstundām. 1908. gadā Eidemanis iestājas Valkas reālskolā. Viņš mācās ļoti sekmīgi, ir dzīvs un enerģisks, sirsnīgs un atsaucīgs biedrs. Aktīvi iesaistās skolas sabiedriskajā dzīvē — spēlē teātri, darbojas skolnieku literārajā pulciņā un tā izdotajā literārajā žurnālā. Uz šo periodu attiecināms arī viņa literārās darbības sākums — 1908. gadā laikrakstā «Latvija» parādās pirmais publicētais dzejolis «Kaisli skūpstot vējiņš mazs».

Sākot ar šo gadu, Eidemaņa dzejoļus, stāstus un tēlojumus aizvien biežāk sastopam tā laika periodikā — laikrakstā «Latvija», «Latvijas» literārajā pielikumā, «Jaunības Tekās» u. c. Ļoti bieži šai laikā Eidemaņa darbi parakstīti ar pseidonīmu R. Lejenietis, arī ar Indriķis Priede. Jaunajam dzejniekam ir tikko apritējuši 15 gadi, kad Valkā nāk klajā viņa pirmais dzejoļu krājums *«Straumē»* (1910.), kam pāris gadus vēlāk «Varavīksnas» apgādā Rīgā seko krājums *«Uz saules taka»* (1912.). Kritika tos saņem visai bargi, pareizi norādīdama, ka Eidemanim trūkst mākslinieka oriģinalitātes un ka viņš atrodas garīgās klaušās pie Saulieša un citiem dzejniekiem. Vēlāk pats autors par saviem šī perioda dzejoļiem izteicies: «Sākumā mana dzeja bija naiva, no grāmatām, iespaidiem, negatava.»

Tomēr jau šie pirmie krājumi, kas visumā nepārsniedz literāru mēģinājumu robežas, liecina par neapšaubāmām dzejnieka dotībām. Gados tik jaunais autors gan vēl nav paguvis izveidot savu īpato balsi, bet, atdarinādams latviešu romantiskās dzejas labākos paraugus, veido jau samērā skanīgus pantus, kuros stipri saklausāmi K. Skalbes un A. Saulieša, brīžam arī Fr. Bārdas dzejai raksturīgi toņi, vietumis pavīd arī dažas tīri rainiskas

rindas. Dominē dabas gleznas, sapņainība ar jaunības mīlas ilgām, idiliskas noskaņas mijas ar elēģiskām. Taču arvien noteiktāk jūtam, ka jaunajā dzejniekā mostas trauksme, nemiers, tieksme uz aktīvu darbību, viņam bezdarbībā «pavadītā laika ir tik žēl, tik žēl»... (dzejolis «Vakarā»). Atmetis ar roku miera dzīvei, jauneklis traucas tālēs, kur dzen viņu nemiers. Raksturīgi, ka jau pirmajos dzejoļu krājumos, kaut arī ar zināmu skumju pieskaņu par cilvēka dzīves īsumu, vairākkārt atkārtojas doma par cilvēces neiznīcināmību, par nemitīgu attīstību, par to, ka aizejošo paaudžu vietā nāk jaunas, ka cilvēces sapņi neiznīkst, bet mūžam paliek jauni un spēcīgi. Kaut arī neskaidri, dzejnieks jau apjauž, ka

Pār laikiem, pār trūdiem cilvēcei
Jauns rīts sniegs gaismas roku:
Priekš visiem tad saule debesīs degs,
Un nebūs vairs sāpju un moku!

(«*Laiks iet*»)

Vēl gan ne šiem «cilvēces sapņiem», ne «jaunajam rītam», nav konkrēta satura, nav īsta vārda. Vārdā to saukt Roberts Eidemanis iemācās vētrainajos karu un revolūcijas gados, kad viņš izaug idejiski, kad nobriest un norūdās rakstnieka talants.

Ja Eidemaņa agrīnajā dzejas devumā dominē romantisms, tad prozā — stāstos un tēlojumos — jaunais rakstnieks sper diezgan noteiktus soļus reālisma virzienā. Rakstnieka simpātijas ir apspiesto un verdzināto pusē. Viņš redz nabadzīgā zemnieka neražas un bada apdraudēto sūro darba dzīvi, kalpa ļaužu plāno maizes riecienu, vergojot kunga un saimnieka tīrumā, ubaga tarbu mūža vakarā, taču īsti vēl nespēj saskatīt tā cēloņus, rast pareizo izeju, un tomēr, kaut arī stihiski, izvirzās jautājums: «Kad mēs kalpi tā modīsimies, ka salauzīsim savas važas?» — tēlojumā «Kalps» (1911.).

Vairāki no šī perioda stāstiem un tēlojumiem vēlāk sakopoti krājumā «Pirms vētras», kas iznāk 1935. gadā Maskavā.

1913. gadā atsevišķā grāmatā publicēta Eidemaņa pirmā luga «Kalnāju dzimta».

1914. gadā R. Eidemanis beidz reālskolu un rudenī iestājas

Pēterburgas mežu institūtā. Te sākas viņa revolucionāra gaitas, aktīvi piedaloties studentu revolucionārajos pulciņos. Šai laikā R. Eidemanis gan vēl nav marksists, viņš saistās ar eseriem «maksimālistiem».

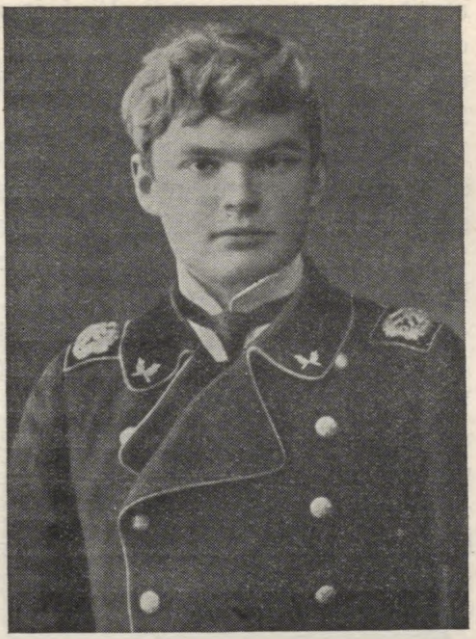

R. Eidemanis 1915. gadā

Iesaistīšanās revolucionārajā kustībā, protams, nevar neatsaukties uz rakstnieka daiļradi. Šajā laikā Eidemaņa dzejas tematikā vērojams zināms lūzums. Viņš sāk atteikties no ziedoņa, vakara krēslas un mēness nakšu apjūsmošanas, aizvien dzirdamāk ieskanas sabiedriska rakstura motīvi, mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu paletē parādās reālistiskas krāsas. Še pieminami tādi dzejoļi kā «Plostnieki», «Zvejnieka sieva», «Reiz jānāk pērkoniem», «Priecīgs ritums» u. c. Dziļi dzejnieku satrauc posts, ko darba tautai nes imperiālistiskais karš. Tiem, kuri šais tautas bēdu dienās drīks smaidīt un apdziedāt daiļumu, dzejnieks sviež sejā naidu, kas viņā dīgst — dzejolis «Par daiļumu» u. c.

1916. gadā Eidemani iesauc cariskajā armijā un nosūta uz Kijevas kara skolu, pēc kuras beigšanas iecelļ par Sibīrijas strēlnieku pulka jaunāko virsnieku.

Brāzmainajās kara un revolūciju visu vērtību pārvērtēšanas dienās Roberts Eidemanis pārvar savas ideoloģiskās kļūdas un 1917. gada martā kļūst par boļševiku partijas biedru, uz visiem laikiem savu dzīvi saistot ar proletariāta partiju, gatavs ziedot sevi visu cīņai par sociālismu, par komunismu. Oktobra revolūcijas un pilsoņu kara laikā viņš izvirzās izcilāko sarkano komandieru rindās. Trauksmaina darba un cīņu versmē Eidemanim

aizrit pilsoņu kara gadi. Viņš ir viens no Oktobra apvērsuma organizētājiem Sibīrijā, darbojas Kanskas Strādnieku-zaldātu deputātu padomē, Sibīrijas Padomju I kongresā tiek ievēlēts par Sibīrijas novada CIK locekli un tās priekšsēdētāja vietnieku, 1917. gada decembrī Irkutskā piedalās junkuru sacelšanās apspiešanā. 1918. gada maijā Omskas rajonā vada cīņu pret čehoslovākiem, vēlāk ir vairāku Sibīrijas partizānu nodaļu vadītājs. 1919. gada sākumā Eidemanis komandē 16. strēlnieku divīziju Donas frontē cīņās pret ģenerāli Krasnovu, pēc tam kā 41., tad 46. strēlnieku divīzijas komandieris cīnās pret Deņikinu. 1920. gadā Eidemanis komandē 13. armiju cīņās pret baronu Vrangeli. Viņa vadītajai armijai ir izšķiroša nozīme Krimas atslēgas — Kahovkas placdarma aizstāvēšanā. 1921. gadā Eidemani ieceļ par Ukrainas un Krimas kara apgabala komandiera vietnieku. Plecu pie pleca ar Frunzi Eidemanis cīnās pret Mahno bandām Ukrainā. Šais cīņās dzimst un nostiprinās abu izcilo vadoņu draudzība un savstarpējā cieņa, kas saista viņus visu mūžu.

Arī tad, kad pilsoņu kara frontēs izskanējis pēdējais šāviens, Eidemanis nenovelk savu karavīra šineli. 1924. gadā viņš ir Sibīrijas kara apgabala komandieris, bet no 1925. gada marta līdz 1932. gadam strādā par Frunzes Kara akadēmijas priekšnieku un komisāru. 1932. gadā Eidemanis kļūst par Revolucionārās kara padomes locekli un Osoaviahima Centrālās padomes priekšsēdētāju. Ar lielu pašaizliedzību Roberts Eidemanis veic viņam uzticētos pienākumus, atdodams savas plašās zināšanas un ilgajās pilsoņu kara kauju gaitās uzkrāto pieredzi Padomju Armijas jaunās komandieru paaudzes audzināšanai, mūsu Dzimtenes aizsardzības spēju attīstīšanai un nostiprināšanai, pievērsdamies arī militāro zinātņu teorētisko jautājumu izstrādāšanai. Viņš ir «Советская военная энциклопедия» galvenais redaktors, kā arī ilgāku laiku rediģē žurnālu «Война и революция» un citus militārus izdevumus.

Eidemanis apbalvots ar diviem Sarkanā karoga ordeņiem un Sarkanās zvaigznes ordeni.

Neizsīkstošas ir viņa darba spējas un enerģija. Neraugoties

uz atbildīgo vadošo darbu Padomju Savienības Bruņotajos spēkos, rakstnieka spalvai, ko satvēris jau skolas gados, Eidemanis paliek uzticīgs visu mūžu.

Eidemaņa padomju laikā sarakstītie darbi publicēti periodiskajos izdevumos — žurnālos «Celtne», «Darbs», krājumā «Jaunais laiks», laikrakstos «Komunāru Cīņa», «Krievijas Cīņa» u. c., kā arī sakopoti atsevišķās grāmatās.

R. Eidemanis 1927. gadā

Pirmais dzejoļu krājums *«Zeme un maize smaržo»* (ja atskaita 1920. g. kopā ar A. Cepli un P. Sviri izdoto krājumu «Uguns un ziedi», kur ievietoti četri R. Eidemaņa dzejoļi) iznāk 1924. gadā un iezīmē pāreju no pirmspadomju uz padomju posmu, pāreju no literāriem mēģinājumiem uz savdabīgu dzeju. Visur te dominē jaunais saturs, bet ne vienmēr dzejnieks prot tam atrast atbilstošu formu, ne vienmēr veiksmīgs ir romantiskās dzejas izteiksmes līdzekļu piemērojums. Tāpēc doma vietām neskaidra, izplūdusi.

Šai laikā Eidemanis dod arī vairākus darbus liroepikas žanrā. 1925. gadā publicēts poēmu krājums *«Neapturams gājiens»*. Tajā ietvertas laikā no 1918. līdz 1925. gadam sarakstītās poēmas, kur dzejnieks galvenokārt pievērsies revolūcijas temai. Mākslinieciski spēcīgākā no tām — poēma «Sirmgalvis».

Zīmīgu virsrakstu dzejnieks licis savam nākamajam dzejoļu krājumam — *«Ejam tālāk uzbrukumā»* (1930.). Kaut apklusušas lielgabalu zalves un ložmetēju rejas, uzbrukums vecajai, kapitālistiskajai pasaulei nav beidzies, cīņa turpinās darba frontē.

Aicinājums — ejam tālāk uzbrukumā — kā sarkans pavediens vijas cauri visai Eidemaņa padomju perioda dzejai. Šis aicinājums, nemitīga trauksme, tieksme uz priekšu ir pats būtiskākais Eidemaņa dzejas saturā. Ja jaunības dzejā viņa trauksmei trūka konkrēta satura, tad tagad tai ir viens mērķis — komunisma uzvara.

1934. gadā sakarā ar Eidemaņa literārās darbības 25 gadu jubileju izdota dzejoļu izlase *«Vārdi un gadi»*, kur blakus pirmpublicējumiem sakopoti arī labākie no iepriekšējos krājumos ievietotajiem dzejoļiem, sākot jau ar pirmspadomju posma sacerējumiem.

1936. gadā nāk klajā Eidemaņa pēdējais dzejoļu krājums *«Ar paceltu galvu»*. Krājuma pamatdoma — lepni paceltu galvu var soļot brīvais padomju cilvēks, jo ik uz soļa tas redz, kā viņa radošajā darbā aug un zeļ sociālistiskā Dzimtene, kļūst aizvien stiprāka un varenāka.

Paliekama vieta latviešu padomju literatūrā Eidemanim ir ne tikai kā dzejniekam, bet arī kā stāstu un lugu autoram. Lielākā daļa viņa prozas radusies 20. gados, vēlāk Eidemanis nododas gandrīz vai vienīgi dzejai. 20. gados un 30. gadu sākumā nāk klajā vairāki rakstnieka stāstu krājumi — *«Miestiņa stāsti»* (1926.), *«Pienākums. Mežā. Pavārs Kolguškins»* (1926.), *«Akmeņu sacelšanās»* (1929.), *«Vaskis»* (1929.), *«Ap saules lēktu»* (1933.), *«Pirms vētras»* (1935.) — pirmspadomju prozas izlase un luga *«Vilki»*.

1918. gadā uzrakstīts viencēliens «Atkalredzēšanās» un 1934. gadā luga «Vilki», kuras pēdējais cēliens publicēts arī atsevišķi kā viencēliens ar nosaukumu «Trīs brāļi».

Būdams Latvju rakstnieku Centrālā biroja priekšsēdētājs, Eidemanis daudz uzmanības veltī latviešu padomju literatūras attīstībai, jauno literātu audzināšanai. Savās runās rakstnieku sanāksmēs Eidemanis allaž uzsvēris, cik liels un atbildīgs ir rakstnieka pienākums pret savu tautu, pret Padomju valsti, atgādinājis, cik svarīga ir daiļdarbu māksliniecisķā meistarība, kas panākama rūpīgā, sistemātiskā darbā, prasījis no vārda māksliniekiem temas un idejas skaidrību, interesantu, saistošu

sižetu, cīnījies pret tādām neveselīgām parādībām literatūrā kā apolitiskums un shematisms, nevērība pret rakstnieka cīņas ieroci — valodu.

Eidemanis piedalās Vissavienības Padomju rakstnieku I kongresā, kur tiek ievēlēts Padomju Rakstnieku Savienības valdē. Roberts Eidemanis mira 1937. gadā.

Savā laikā Padomju Savienībā, sevišķi jaunatnē, Eidemanis bija viens no visvairāk lasītajiem un iemīļotākajiem latviešu padomju rakstniekiem. Roberta Eidemaņa darbi blakus Alvila Cepļa un Ernesta Eferta-Ķlusā darbiem ieņēma redzamāko vietu krievu valodā tulkotās latviešu literatūras klāstā. Krieviski tulkots stāsts «Ielenktie», «Miestiņš pie divām upēm», «Stāsts par skroderi Faitelsonu», «Vaskis», «Pienākums», «Akmeņu sacelšanās», «500 000», «Mežā» u. c., kā arī daudzi dzejoļi. Eidemaņa darbus krievu valodā tulkojusi rakstnieka dzīves biedre Olga Eidemane, Boriss Pasternaks, V. Sajanovs, Pēteris Sviris u. c. Ukraiņu valodā tulkots stāsts «Pienākums» u. c. Stāsts «Ielenktie» tulkots arī vācu valodā un ap 20. gadu beigām iespiests kādā no Vācijas revolucionārajiem žurnāliem.

Komponisti N. Grīnfelds, J. Ķuņķis un J. Ozoliņš komponējuši dziesmas ar R. Eidemaņa tekstiem. N. Grīnfelds — «Sarkanais vilks», «Aprīļvējš», «Saruna ar ganupuiku stepē», J. Ķuņķis — «Tēraudvējš», «Maija lietus», J. Ozoliņš — «Dievs ir miris».

Roberts Eidemanis nostaigājis diezgan garu un sarežģītu rakstnieka attīstības ceļu — no romantiska sapņotāja jaunības dzejās līdz revolucionāram sociālistiskā reālisma vārda māksliniekam padomju laikā sarakstītajos darbos. Par revolucionāru rakstnieku viņš izaug Oktobra revolūcijas un pilsoņu kara ugunīs. Vispilnīgāk Eidemaņa talants uzplaukst dzejā. Labākajos darbos Eidemanis sasniedz lielu domas skaidrību, atzīstamu mākslinieciskо meistarību, satura un formas vienību.

Dzeja

Eidemaņa dzejas tematika aptver Oktobra revolūciju, pilsoņu karu un sociālistisko celtniecību daudzās tās jomās. Vairāki dzejoļi veltīti arī starptautiskā proletariāta cīņām un kapitālistiskās pasaules atmaskojumam. Diezgan nozīmīgu vietu ieņem mīlas un dabas lirika.

Viņa dzejai raksturīga liela aktivitāte, tā skan kā apliecinājums sociālistiskajai revolūcijai, aicina darbaļaudis stāties revolūcijas cīnītāju pulkā, izsaka revolūcijas kareivju izjūtas un pārdzīvojumus. Proletariāts izgājis cīņā, lai nokratītu no pleciem ekspluatācijas slogu, grauj un ārda veco pasauli, lai celtu tās vietā jaunu, labāku. Cīņa ir asa un nežēlīga, tēraudcietam ir

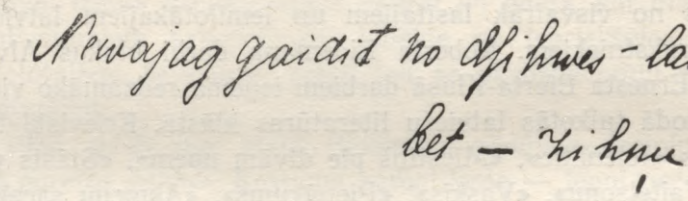

R. Eidemaņa rokraksts ap 1916. gadu

jābūt cīnītājam, lai gūtu uzvaru. Ja vajadzīgs, ir jātriec drupās reiz paša celtais nams un tilts, paša rokām radītās vērtības. Taču, jau kaujās ejot, graujot veco, cīnītājs domā par jauno, topošo:

Mēs cieti, nežēlīgi bijām kaujās...
Bet silti lāsoja sirds katram krūtīs
— par pirmo akmeni, ko iemūrēsim,
— par graudu, kuru pirmo druvā sēsim,
— par jauno daiļumu, kas dzimst tik grūti!
(«Tēraudvējš»)

Plašākais no saistītajā valodā rakstītajiem Eidemaņa darbiem par revolūcijas temu ir poēma «Pēterpils», kas radusies 1918. gadā, kad dzejnieks cīnās pilsoņu kara frontēs. Ja poēmai var kaut ko pārmest no māksliniecisķās meistarības viedokļa, piemēram, nav tajā stingri izteikta sižeta, tad tomēr lasītāju ieviļņo tā revolucionārā kaisme un Eidemanim piemītošais lirisms, ar kādu dzejnieks sniedz revolūcijas notikumu atainojumu.

Pretstatā vairākiem citiem latviešu padomju dzejniekiem, kuru darbos arī vēl 30. gados centrā paliek pilsoņu kara notikumi, Eidemanis šai laikā tver aktuālākas, ar sociālistisko

celtniecību saistītas temas. Eidemaņa dzejas liriskais varonis ir topošais padomju cilvēks, bijušais kaujinieks, kas iznesis revolūciju uz saviem pleciem. Kad pienākusi uzvara, vakardienas frontinieks ar visu savu revolucionāra sirdsdegsmi metas jauncelsmes darbā. Ar padomju patriota, cīnītāja vērīgajām acīm lūkodamies dzīvē, pats aktīvi piedalīdamies sociālisma celtniecības darbā, dzejnieks pārliecinoši prot raksturot grandiozās pārvērtības, kas notiek padomju zemē. Jo spēcīgi Eidemaņa dzejā izskan komunistiskās nākotnes apliecinājums.

R. Eidemaņa dzejoļu krājuma «Vārdi un gadi» vāks

Ar asu satīru viņš pātago tos, kas mēģina mest sprunguļus vēstures riteņos, sakauto šķiru paliekas, kas bezcerīgi pūlas apturēt vēstures drošo gaitu pretim komunismam, visus rūcējus, gļēvuļus un šaudīgos, kas, ikdienas darba smaguma nobaidīti, aiz vienas dienas grūtumiem un rūpēm neprot vai negrib redzēt jaunā laikmeta plauksmi, ieklausīties nākotnes soļos «un redzēt to, ka nākamdienas zied. Un vērot komunāru druvas kūpam». Tāds niecīgs cilvēciņš, sīkpilsonis, stāv malā un gudri filozofē: «Kas prātīgs — tas ir lēns. Un tikai prātīgais reiz mērķi sniegs.» Dzejnieks izsmej savtīgos pašlabuma meklētājus, kas vēsi, remdeni tipina līdzi cīņā, skaļi apgalvodami — «Es cenšos. Es daru. Cik spēju, cik varu!», — bet klusībā domā tikai par pienu un gaļu. Nav tādiem vietas mūsu dzīvē un nekad nebūs, pārāk sīki, pārāk vāji viņi, lai piespiestu dzīvi apstāties viņu miera un pieticības valstī.

Jau no jaunības Eidemanim tuva lauku dzīve. Tai viņš pie-

vēršas arī vēlāk, atspoguļodams jauno sociālistisko lauku dzimšanu nesaudzīgā cīņā ar vecās sādžas atpalicību. Soli pa solim nākas salauzt budžu pretestību kolektivizācijai. Balādē «Pie briestošās druvas» dzejnieks rāda, kā aklā, neģēlīgā naidā, «lai lieliniekus nosoda trūkums un bads», budzis aizdedzina briestošu druvu. Taču veltas viņa pūles apturēt dzīves virzību, nav viņam nākotnes. Simboliski to izsaka tas, ka visdrosmīgāk dzēšanas darbā piedalās budža jaunākais dēls.

Stāv budzis pie druvas kā pieķēdēts:
caur dūmiem un gruzdošo kvēli,
caur liesmām, kas spītīgas sejā lēc,
viņš nākam redz — jaunāko dēlu.
Un liekas viņam — viss plašums brēc:
Tev rītdienas nava, tu nolādēts.

Tā spēcīgā metaforiskā izteiksmē dzejnieks ietvēris domu par vecās pasaules neglābjamo bojā eju.

Ik rinda Eidemaņa dzejā pauž kvēlu padomju patriotismu. Ar dziļu sirsnību, lielu lepnumu dzejnieks runā par savu sociālistisko dzimteni. Padomju patriotisma tema Eidemaņa dzejā cieši jo cieši savijas ar proletārisko internacionālismu. Padomjzemes vārds dod spēku visiem tiem, kas cīnās par brīvību, to visumaigākiem vārdiem min «visur, kur cilvēks cīnās, visur, kur darās darbs».

Dzejnieka brāļi ir tur, kur kapitālisma jūgā smokošais darba cilvēks mostas cīņai pret ekspluatatoru pasauli:

Kur cilvēks cīnās, cieš — tur mani brāļi...
Ak Sakko un Vanceti, visu mīļie, tāļie!
Tas viņu vaids, kas man iz krūtīm raujas,
tas viņu naids, kas velk man dūrēs saujas
un domāt liek par jaunām, niknām kaujām,
kad atriebsim mēs viņu klusās mokas.
«Reiz atriebts tiks!» zvēr sirds un ierocis, un roka.
(«Vēstule jaunības draugam Latvijā»)

«Reiz atriebts tiks!» — reiz kapitālisms tiks iznīcināts visā pasaulē.

Sarkastiskām krāsām dzejnieks zīmē kapitālistisko pasauli, ko robežu stigas sadala sīkās valstiņās kā aizgaldos, kas smok

muitnīcu dzeloņdrātīs, kur katrā aizgaldā savs prezidents un ministru kabinets, savi ierēdņi, zemi un augsti, sava valdošā šķira, kas dzīvo no strādnieku sviedriem, kur katrs rūpējas tikai par sava maka pildīšanu, kur strādnieka daļa ir posts.

Tāds šaurs aizgalds, buržuāzijai valdot, ir kļuvusi arī dzejnieka vecā dzimtene — Latvija. Un tomēr Latvija nepieder buržuāzijai, tautiskajiem spekulantiem un frakotajiem ministriem. Dzejnieks tic latviešu proletariāta cīņas spēkam un drosmei, tā gatavībai cīnīties par sociālismu — dzejoļi «Nolaid priekškaru», «Neatrasta dzimtene» u. c.

Kopš Eidemanis kļuvis par revolūcijas kareivi, viņa dzeja vienmēr cieši jo cieši saistīta ar tautas cīņu ceļu. Tā tas ir ne tikai dzejoļos, kas veltīti sabiedriskām tēmām, bet arī mīlas un dabas lirikā jūtam dzejnieku cīnītāju. Viņa dzejā divu it kā šķietamu pretmetu — individuālā un sabiedriskā saistījums ir dabisks un nemeklēts, no pašas dzīves izaudzis. Padomju cilvēka intīmo pārdzīvojumu pasaule Eidemaņa dzejā organiski iekļaujas viņa cīņu un darba dzīvē. Dzejoļus, kur Eidemanis runā par padomju cilvēka intīmajām jūtām, caurauž cilvēcisks maigums un sirsnība. Viņa mīlas lirikā nav seklas tīksminināšanās ap savām izjūtām, tās ir lielas, dziļas jūtas, kas spārno cilvēku, virza uz priekšu, uz augšu, pilda ar darba prieku.

> Es, tevi noskūpstījis, klusi eju:
> darbs saucošs, mīļš man projām aiziet liek...
> Kāds varens rīts! Kāds dzirkstošs manī lejas
> ar maija sauli caurausts darba prieks!
>
> *(«Kāds varens rīts»)*

Dziļi dzejnieks izjūt dabu, tā viņam kļuvusi tuva un mīļa jau bērnu dienās. Pie tās viņš atkal un atkal atgriežas arī vēlāk, cīņu ceļus staigājot. Dzejnieka literārajā mantojumā atrodam ne vienu vien silti, liriski uzrakstītu dzejoli par dabu. Taču arī dabas lirikā tīri estētiskais pārdzīvojums visnotaļ savijas ar sabiedriska rakstura motīviem. Tā, dziedot par pavasara vēstnesi aprīļa vēju, dzejnieks, lietodams metaforisku izteiksmi, saka, ka tas ciematam «kliedz ausīs pakurlās par sēju tuvo». Ja dzejnieks runā par maija lietu, kas aizskalo visus putekļus, tad zemtekstā

saprotam, ka tie ir arī vecās dzīves putekļi, ko aizskalo ar pavasari, maija vēju simbolizētais jaunais, topošais.

Savā labākajā un lielum lielākajā daļā Roberta Eidemaņa dzeja ir ļoti vienkārša, bet reizē tēlaina, tās izteiksmes līdzekļi nemeklēti, nemāksloti. Eidemaņa dzeju vispilnīgāk var raksturot viņa paša dzejoļa rindas:

> Tā doma, kura nopietna un īsta,
> tā jūta, kura nāk no pašas sirds, —
> no sarežģītu vārdu tīkla bīstas,
> rod ceļu sev pie prāta un pie sirds.
>
> (*«Skaidrība»*)

Dzejnieka pārdzīvojums ir dziļš, īsts, viņa nostāja skaidra un nepārprotama, tāpēc arī tādi vispārīgi vārdi kā «nākotne — daiļā, gaišā, saulainā», «lielais laiks» prasmīgi izveidotā kontekstā iegūst konkrētu saturu, un ne katrreiz ir vajadzība nosaukt šo nākotni par komunistisko sabiedrību, runāt tieši par sociālisma celtniecības laikmetu.

Daudzkārt dzejnieks lieto ikdienas valodu, ko visnotaļ atdzīvina, padara gleznainu, dzejiskāku svaigi salīdzinājumi, kāds īpats epitets, dzejnieka iemīļotā metaforiskā izteiksme. Dažkārt izteiksmes līdzekļi ņemti no romantiskās dzejas arsenāla, bieži izmantotas dabas gleznas. Taču gandrīz nekad, atskaitot nedaudzus ap 20. gadiem rakstītus dzejoļus, tie neatrauj Eidemaņa dzeju no reālās dzīves, bet gan bagātina dzejnieka māksliniecisķās izteiksmes līdzekļu krājumu, piešķir viņa dzejoļiem zināmu romantisku pacēlumu un lielāku emocionalitāti.

Eidemaņa dzejā neatradīsim liekvārdību, tās izteiksme ļoti koncentrēta, reizēm tik lakoniska, ka atsevišķas vārsmas kļūst jau par aforismiem. «Ko neveic viena roka, daudzas spēj», «Caur grūtībām un mokām jaunais nāk», «Pat vecumam nav varas pār lielnieku un lielniecisku sirdi», «Veiks visu tie, kas asāki būs naidā, Tie karotāji veiks, kas lūpās nenes vaida».

Pārskatot Eidemaņa dzeju no māksliniecisķās meistarības viedokļa, protams, nevaram sacīt, ka tā visa ir vienādā līmenī. Blakus formas ziņā nevainojamiem dzejoļiem atradīsim tur ne

vienu vien neizveidotu, nenoslīpētu pantu, dažu labu valodas kļūdu. Jūtama arī zināma vienmuļība leksikā, atskaņu un epitetu izvēlē. Un tomēr tā paliek dzīva ar savu skaidro idejisko virzību, revolucionāro kvēli, komunistiskā partejiskuma un padomju patriotisma nosacīto mobilizējošo spēku.

Proza

Eidemaņa prozas darbu, tāpat kā dzejas tematika galvenokārt ietver Oktobra revolūcijas notikumus, pilsoņu kara un sociālistiskās celtniecības periodu. Dominē pilsoņu kara tema. Pats ar ieroci rokā kā Sarkanās Armijas komandieris izstaigājis pilsoņu kara frontes, rakstnieks uzkrājis bagātu pieredzes materiālu, kas prasās ieveidot sevi mākslas tēlos.

Plašākais no šīs grupas darbiem ir *«Ielenktie»* (1925.), ko autors nosaucis par romānu, bet kas īsteni iederas garā stāsta žanrā. Risinot komunista Ivanova, viņa sievas Aņas un baltgvarda Volkova likteņus, rakstnieks centies notēlot divu pasauļu — vecās buržuāziskās un jaunās topošās sociālistiskās pasaules cīņu, kas nepazīst izlīguma, kompromisa.

Stāsta galvenā vērtība ir vairāki sulīgām krāsām zīmēti tēli — raksturīgi Oktobra revolūcijas laika dažādo iedzīvotāju slāņu pārstāvji, kaut arī reizumis to raksturi nav detalizēti un līdz galam atrisināti. Kur rakstnieks stāsta tēliem ļauj darboties lasītāja acu priekšā, tur viņam veiksmīgi, pat nedaudzās lappusēs, izdodas atsegt personāžu raksturus, piemēram — padomju ierēdnis Kučka ar sievu Kučkieni. Taču nereti notikumi risinās ārpus lasītāja redzes loka. Tā vienu no stāsta centrālajiem tēliem — Ivanovu redzam vai vienīgi viņa attieksmēs ar Aņu, pie kam arī šeit viņa loma visai pasīva. Par viņa dzīvi ārpus ģimenes ietvariem rakstnieks vēsta maz, galvenokārt zīmējot Aņas atmiņu ainas.

Stāstā sastopam vairākas spilgtas, dramatiski spēcīgi veidotas epizodes, kas ilgi saglabājas lasītāja atmiņā, taču bieži vien rakstnieks tās it kā aprauj, kompozicionāli ciešāk vienu ar otru nesasaista, no kā rodas fragmentārisms, nepabeigtības iespaids, stāsts sadrumstalojas atsevišķās nodaļās, neveidojot organiski veselu vienību.

Daudz veiksmīgāk pilsoņu kara temu Eidemanis risina īsajos stāstos, kā «Divkauja», «Pienākums» u. c., kur panākts mākslinieciski vispārinājums, sniegtas spilgtas pilsoņu kara cīņu ainas, radīti savā drosmē un varonībā, revolūcijas cīnītāja pienākuma apziņā neaizmirstami tēli.

Stāstā *«Pienākums»* (1925.) rakstnieks attēlojis kādu dramatisma pilnu epizodi no cīņām pret anarhistu bandām Doņecas stepēs. Cīņa ir ļoti grūta, jo ienaidniekam ir laba organizācija un atbalsta punkti pat padomju iestādēs. Lai tos atklātu, Petrovs it kā sarkano dezertieris ierodas bandītu nometnē. Kādā no bandītu uzbrukumiem tiek sagūstīts Ārkārtējās Komisijas priekšsēdētājs Magīdovs. Bandīti liek Petrovam ar zobenu sakapāt Magīdovu, tā būs iegūta viņu uzticība, un Petrovs spēs veikt savu uzdevumu — atklāt bandītu organizācijas sakarus. Pārliecinoši parādīti Petrova smagie psiholoģiskie pārdzīvojumi, iekšējā cīņa starp pienākumu pret revolūciju un dziļi cilvēciskajām jūtām pret Magīdovu.

Lai kāpinātu cīņas spraigumu, rakstnieks pastāsta kādu notikumu no Petrova un Magīdova kopējām gaitām cara katorgā, kad Magīdovs — Petrova draugs un cīņu biedrs, riskējot ar savu dzīvību, izglābis viņu no nāves. Un, lūk, tagad revolūcijas uzvaras vārdā Petrovam jāatņem Magīdovam dzīvība. Šis pienākums ir tik pārcilvēciski drausmīgs, ka gribas jautāt, vai tāda nežēlība pat vajadzīga. Un brīdi liekas, ka cilvēciskās jūtas Petrovā uzvarēs. Tikai skats Magīdova acīs, kurās viņš redz lūgumu un reizē pavēli, piespiež Petrovu izpildīt pienākumu, kas kauju dienās ir vissvētākais, lai cik neiedomājami grūts tas būtu.

Atmiņu stāstījuma formā uzrakstītais stāsts *«Divkauja»* ir vēstījums par latviešu strēlnieku baterijas komandiera Gaigala varonību, kurš, lielgabala apkalpei krītot, viens pats ar savu lielgabalu aptur ienaidnieka tanku uzbrukumu. Autora vienkāršais, mierīgais stāstījuma veids, kas nepretendē uz notikuma vienreizību, pasvītro domu, ka tas ir stāsts par varoni, kādu slavenais pilsoņu kara laiks izaudzināja simtiem un tūkstošiem.

Ar revolūcijas cīnītāja bezgala augsto pienākuma apziņu krasi kontrastē kontrrevolucionāro bandu, visas balto armijas

morālais pagrimums, ko rakstnieks labi atsedzis tādos darbos kā tēlojumā «Mežā» un fragmentos no nepabeigtā romāna «Agonija», kas ievietoti krājumā «Akmeņu sacelšanās».

Stāstā *«500 000»* (1925.) Eidemanis savu iemīļoto varoni — stingras gribas cilvēku, revolūcijas un pilsoņu kara ugunīs rūdīto kaujinieku, rāda jaunos cīņas apstākļos — sociālisma celtniecības frontē. Pasvītrojot galvenā varoņa Pētera Vilka rakstura stingrību, nesalaužamo gribu, dzelžaino mieru un nosvērtību, autors kā pretstatu viņam rāda šaudīgo filozofētāju, pusdzejnieku Jāni Kaparu, kas, Vilka vārdiem runājot, marksismā vēl bieži paslīd kā uz apelsīna mizas.

Stāstā *«Ap saules lēktu»* (1929.) rakstnieks mēģinājis atspoguļot aso šķiru cīņu latviešu kolonijā kolektivizācijas sākuma periodā, kad ik uz soļa jāsastopas ar niknu budžu pretestību sociālistiskajai iekārtai, kuri nekautrējas izmantot visneģēlīgākos līdzekļus, lai grautu padomju varu. Stāsta sižets sazarojas divās galvenajās līnijās. Paralēli šķiru cīņas temai rakstnieks risina pāraugšanas temu. Budža Smilgas dēls, pusaudzis Vilis, kas audzināts ar bībeles pantiem, kam tēvs centies iepotēt visu budzisko, rautin raujas laukā no sasmakušā tēva mājas gaisa. Dabiski, tas nenotiek bez svārstībām, bez šaubām. Tikai tad, kad viņš redz tēva un tā drauga zemisko rīcību, Vilī notiek lūzums, un viņš pamet tēva māju.

Labāko Eidemaņa prozas darbu vidū ierindojas tautas nostāstiem radniecīgā formā uzrakstītais stāsts *«Vaskis»* (1922.), kas vēsta par 1905. gada revolūcijas dienām kādā no Latvijas lauku visattālākajiem novadiem. Stāsts nepretendē uz plašu, vispusīgu 1905. gada notikumu izklāstu un apgaismojumu. Autors radījis spilgtu cīnītāja tēlu, kas nes daudzas 1905. gada revolūcijas stihiskās zemnieku kustības pārstāvja iezīmes, sniedzot šo tēlu Veļavas (stāsta darbības vieta) iedzīvotāju mazliet fantastiskā un hiperbolizētā skatījumā. Kā pasaku milzis Vaskis paceļas pār savu apkārtni, iedvešot bailes revolūcijas nodevējiem, iedrošinot kalpus un trūcīgos zemniekus. Kaut gan Vaskis iet bojā, stāsta nobeigums izskan gaiši, optimistiski, ar dziļu pārliecību, ka Vaska dzīve un cīņa nav bijusi velta, iesākto darbu

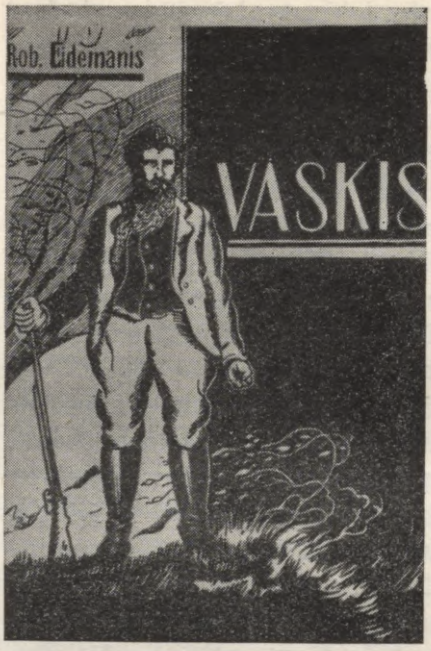

R. Eidemaņa stāsta «Vaskis» vāks

vedīs galā citi, arī pār Latviju reiz plīvos sarkanais karogs.

Stāsts «Vaskis» arī dramatizēts un izrādīts uz skolēnu pašdarbības skatuvēm.

Īpatu vietu Eidemaņa prozas devumā ieņem divi nelieli stāstiņi — «Miestiņš pie divām upēm» (1925.) un «Stāsts par skroderi Faitelsonu» (1925.). Autoram bijis nodoms sniegt veselu miestiņa stāstu virkni, taču, kā daudzas citas, arī šo ieceri lielās darba slodzes dēļ Eidemanim neizdevās īstenot. Tika uzrakstīti tikai divi iepriekš minētie stāsti.

Stāstā *«Miestiņš pie divām upēm»* rakstnieks lasītāju aizved uz kādu Latvijas provinces pilsētiņu, kur krāsaini tvertās, ar humoru un satīru cauraustās, nacionālā kolorīta piesātinātās anekdotiskās sadzīves ainās iepazīstina ar pilsētiņas pīlāriem, atsedzot to garīgo kroplumu, stulbumu un nežēlību, mietpilsonību un mantkāri.

Vairāki prototipi «Miestiņa stāstu» personāžiem ņemti no rakstnieka dzimtā Lejasciema ļaudīm.

Viens no labākajiem stāstiem visā Eidemaņa prozas klāstā ir emocionāli ļoti iejutīgi un pārliecinoši uzrakstītais *«Stāsts par skroderi Faitelsonu»*, kura darbība notiek tai pašā «miestiņā pie divām upēm» buržuāziskās Latvijas tapšanas laikā. Drūmas bezcerības pilna, kapitālistiskās iekārtas nosacītas «liktenības» nomākta ir nabaga skrodera Faitelsona dzīve. Ko gan skroderis Faitelsons var gaidīt no nākotnes, uz ko cerēt, ja viņa vienīgais ienākuma avots ir ielāpu likšana uz tādu pat nabaga ļaužu svārkiem kā viņš, kur visai ģimenei ir viens vienīgs tupeļu pāris,

ko lieto pats skroderis Faitelsons, viņa sieva un dēls Froike? Vienīgais Faitelsona prieks un lepnums — jaunākais dēls Nacke, par kuru viņš cer, ka tas izsitīsies kungu kārtā. Kad ebreju grautiņā iet bojā Nacke, kura nāvi ilgu laiku aizkustinoši cenšas slēpt Froike, Faitelsons zaudē jebkuru mērķi dzīvē un pakaras, ar savu nāvi izteikdams smagu, kaut arī tikai pasīvu apsūdzību pret valdošo šķiru. Viņa vecākais dēls Froike dodas plašajā pasaulē, un lasītājam rodas pārliecība, ka Froike atradīs īsto ceļu, jo apbrīnojams ir tas lielais garīgais spēks, gribētos pat sacīt varonība, kas slēpjas šai cilvēkā. Lai jo spilgtāk izceltu Froikes morālo spēku, autors ārēji to apveltījis visai necilām īpašībām. Froike ir fiziski kropls, ar vienu aci.

Stāsts saista ar savu humānismu, dziļi cilvēciskajiem tēliem, kapitālistiskās iekārtas sakropļotā mazā cilvēka traģiskā likteņa pārliecinošo tēlojumu.

Aizņemts atbildīgā vadošā darbā, Eidemanis rakstniecībai varēja atlicināt tikai nedaudzus atpūtas brīžus. «Priekš literāriskā darba manā rīcībā arvien bijuši tikai reti starpbrīži. Tiešām rodas jautājums, vai tādos īsos starpbrīžos, kuri pie tam viens no otra atrauti, vispār iespējams kaut ko plašāku, lielāku, romānam līdzīgu uzrakstīt,» saka rakstnieks stāstu krājuma *«Akmeņu sacelšanās»* priekšvārdā.

Kādu ieceri, darba ideju viņš ilgi iznēsāja sevī; tikai tad, kad tā bija nobriedusi, uzticēja to papīram, tad rakstīja ātri, bieži vien dzejoli vai stāstu diktēdams savai dzīves biedrei. Eidemanis prata kritiski vērtēt savus darbus, atzina to trūkumus un saskatīja, ka maz vērības viņš veltījis to noslīpēšanai un pilnveidošanai. Savā runā 25 gadu literārās darbības jubilejas vakarā rakstnieks teica: «Es vairāk nekā mani draugi redzu savā literāriskā darbā steigu, nenogludinātību, līdz galam nepabeigtus darbus. Rakstnieka darbs prasa grūtu un nopietnu piestrādāšanu. Labi, ja rakstnieks, stāstu vai dzejoli uzrakstījis, var atlikt viņu uz laiciņu pie malas un pēc tam, kad galva atdzisusi, analizēt un pielikt viņam vēlreiz roku.» Bet «pielikt vēlreiz roku» saviem daiļdarbiem, lai noslīpētu formu, Eidemanim daudzkārt lielo, atbildīgo pienākumu dēļ neizņāca laika. Šī iemesla dēļ viņa stāsti

nereti kompozicionāli nesaliedēti, sižets sadrumstalots. Turklāt arī prozā Eidemanis paliek dzejnieks, viņš ļoti iemīļojis publicistiskas un liriskas atkāpes — dabas notēlojumus, kas nereti vēl vairāk sadrumstalo darbu sižetu.

Eidemaņa valoda ir gleznaina, salīdzinājumiem bagāta, kas piešķir vairākiem viņa stāstiem savdabīgu, mazliet romantisku stilu. Runājot par Eidemaņa prozas stila īpatnībām, atzīmējama liela daudzveidība. Tas var būt gan revolucionāra patosa piesātināts, gan silti lirisks, bieži sirsnīga humora un nereti asas satīras caurvīts. Reizumis tajā pavīd arī naturālisma elementi.

Eidemaņa kā prozaiķa stiprā puse ir prasme veidot asus konfliktus, nostādot savu stāstu personāžus tādās situācijās, kur spilgti atsedzas to cilvēciskais lielums vai sīkums, atklājas to raksturs un pat nelielās epizodēs parādās dzīvi, pārliecinoši tēli. Kādas parādības būtības, kāda personāža rakstura labākai atklāsmei Eidemanis daudzkārt mēdz izmantot pretnostatījumu — stāstos «Agonija», «500000», «Stāsts par skroderi Faitelsonu» u. c. Tēlu raksturošanai Eidemanis bieži izmanto ārējo portretu. Zīmīgs šai ziņā ir revolucionāra Vaska ārienes apraksts: «Viņu sauca par Vaski. Šo nosaukumu viņš laikam bij dabūjis dēļ savas lielās bārdas, kura tiešām bija dzeltena kā vasks. Liels, plecīgs vīrs, mazliet plecos ierautu galvu, arvien pēc pilsētnieka ģērbies, izņemot deguta zābakus — tāds viņš ir iespiedies veļaviešu atmiņā.»

Dažreiz ar īsu, pat vienā teikumā ietvertu autora piebildi pasvītrota kāda savdabīga iezīme varoņa raksturā. Eidemaņa tēli nav ar sīki detalizētiem, vispusīgi izveidotiem raksturiem, tie rādīti lielās līnijās, izceļot to tipiskās īpašības.

Dramaturģija

30. gados Maskavas latviešu teātrī «Skatuve» ar diezgan redzamiem panākumiem izrādīta R. Eidemaņa luga *«Vilki»*, kas ir viņa jaunības dramas «Kalnāju dzimta» pārstrādājums. Lugā rādīta sociālo pretišķību saasināšanās, kas noris Latvijas laukos pēc 1905. gada revolūcijas, kad viena gruntnieku daļa strauji vairo savu turību, nostiprinās pelēko baronu slānis, kas blakus melnajiem baroniem — muižniekiem iegūst diezgan noteiktu varu ekonomiskajā, politiskajā un

kultūras dzīvē, kur, valdot kapitālistiskās sabiedrības vilku morālei, stiprākais aprij vājāko, kaut arī tas būtu paša tēvs vai brālis. No otras puses, — daļa zemniecības neizbēgami proletarizējas un nonāk pilsētas strādniecības un revolucionāro cīnītāju rindās. Šo svarīgo procesu lugā atspoguļo Kalnāju dzimtas sairums. Raksturīgs pelēko baronu pārstāvis ir Kalnāju māju mantinieks Pēteris, īsts lauku kapitālists, kas, veikli izmantojot jaunākās saimniekošanas metodes, jaunas ekspluatācijas formas, dzenas pēc iespējami lielākas peļņas. Savās rokās viņš sagrābis arī pagasta ekonomiskās un kultūras dzīves vadības grožus. Pēteris Kalnājs ir pagasta vecākais un zemkopības biedrības priekšnieks.

Tipisks liberālās buržuāzijas pārstāvis, karjerists ir vidējais Kalnāju dēls Jānis, kas, jaunībā mētājies ar skaļām revolucionārām frazēm, vēlāk it mierīgi iekūņojas siltā vietā.

Vecā Kalnāju saimnieka jaunākais dēls Eduards par piedalīšanos nelegālajā kustībā tiek apcietināts un izsūtīts. Izbēdzis no izsūtījuma, viņš kļūst par fabrikas strādnieku un revolucionāru cīnītāju. Lugas pēdējais cēliens norisinās kādā no Iekškrievijas pilsētām 1916. gada beigās. Fabrikā, kur, izrādās, strādā divi Kalnāji — Jānis par fabrikas ārstu, bet — Eduards par vienkāršu strādnieku, notiek streiks. Eduards ir šī streika organizētāju vidū. Tuvojas revolūcija, un ir pilnīgi skaidrs, ka šai revolūcijā Pēteris ar Jāni cīnīsies barikādēm vienā pusē, bet Eduards — otrā.

Luga «Vilki» zināmā mērā sasaucas ar Rūdolfa Blaumaņa «Indrāniem». Kā vienā, tā otrā lugā konflikti izaug, saduroties vecajam ar jauno. Tas ir tas pats kapitālisma attīstības process, kas laika posmā, kad noris «Vilku» darbība, sasniedzis jaunu, augstāku attīstības pakāpi. Taču rakstnieku pieeja tēlojamām parādībām ir būtiski atšķirīga. Eidemanis dzīves attīstības procesu vērtē no šķiru cīņas pozicijām.

Salīdzinot lugu «Vilki» ar agrāk rakstīto «Kalnāju dzimtu», redzam rakstnieka izaugsmi kā idejiskā, tā mākslinieciskā ziņā. Ja «Kalnāju dzimta» uztverama galvenokārt kā ģimenes drama, tad «Vilkos» lugas tēli ieguvuši daudz lielāku idejisko slodzi, konfliktiem jau noteikti izteikts sociāls raksturs.

Sakarā ar Eidemaņa literārās darbības 25 gadu jubileju 1934. gadā teātris «Skatuve» izrāda viņa 1918. gadā sarakstīto viencēlienu *«Atkalredzēšanās»*, kas risina Oktobra revolūcijas perioda latviešu dramaturģijā bieži skartu temu — cīņu par padomju varu, par proletariāta attieksmēm pret imperiālistisko un revolūcionāro karu. Dramatiski diezgan spraigās situācijās ietvertās pamatidejas emocionālu uztveri lielā mērā traucē pārlieku lielais deklaratīvisms personāžu valodā.

*

Roberta Eidemaņa daiļrade pieskaitāma 20., 30. gadu latviešu padomju literatūras izcilākajam devumam. Eidemaņa labākie darbi arī šodien nav zaudējuši savu aktualitāti; tie nepieder tikai literatūrvēsturei, bet kā aktīvs, karojošs spēks var piedalīties komunistiskās nākotnes izcīņā, tās nākotnes izcīņā, kurai rakstnieks atdeva visu savu varonīgo dzīvi un darbu.

LITERATŪRA

R. Eidemaņa raksti: Dzejoļu krājumi. Straumē, Valkā, 1910., J. Rauskas apgādā; Uz saules taka, 1912., «Varavīksnas» apgādā; Uguns un ziedi (kopā ar P. Sviri un A. Cepli), Harkovā, 1920.; Zeme un maize smaržo, Maskavā, 1924.; Neapturams gājiens (Poēmas), Maskavā, 1925.; Ejam tālāk uzbrukumā, Maskavā, 1930.; Vārdi un gadi, Maskavā, 1934.; Ar paceltu galvu, Maskavā, 1936.

Stāstu krājumi. Ielenktie, Maskavā, 1925.; Miestiņa stāsti, Maskavā, 1926.; Pienākums. Mežā. Pavārs Kolguškins, Maskavā, 1926.; Akmeņu sacelšanās, Maskavā, 1929.; Vaskis, Maskavā, 1929.; Ap saules lēktu, Maskavā, 1933.; Pirms vētras, Maskavā, 1935.

Lugas. Kalnāju dzimta, Valkā, 1913.; Atkalredzēšanās, Permā, 1918., Maskavā, 1935.

R. Eidemanis. Izlase, Rīgā, 1958.

Par R. Eidemani. *K. Janelis* — Roberts Eidemanis kā karavīrs, «Celtne», 1934., 2./3.; *R. Pelše* — Mākslinieks un cīnītājs, «Komunāru Cīņa», 1934., 84.; *R. Pelše* — Dzīves un dzejas teku kores, ievads dzejoļu krājumam «Vārdi un gadi», 1934.; *Sacerdos* — Roberts Eidemanis, «Krievijas Cīņa», 1927., 34., 35.; *G. Sileniece* — Roberts Eidemanis, «Karogs», 1957., 7.; *G. Sileniece* — Roberts Eidemanis, pēcvārds R. Eidemaņa «Izlasei», 1958.; *P. Vīksne* — No Latvijas lauku nomaļniecības līdz sociālistiskās industrijas laikmeta triumfam, «Celtne», 1934., 2./3. un 4./5.; *A. Zaprovskaja* — Roberta Eidemaņa dzeja, «Komunāru Cīņa», 1934., 84.; *D. Zigmonte* — Karavīrs, pilsonis, dzejnieks, «Karogs», 1959., 2.

KĀRLIS PELĒKAIS

(1896.—1938.)

Kārlis Pelēkais ir viens no talantīgākajiem latviešu padomju dzejniekiem 20. un 30. gados. Viņa dzeja izaugusi no latviešu sarkano strēlnieku sūro cīņu ikdienas un iezīmē vienu no spilgtākajām lappusēm to mākslinieciskās attēles vēsturē. Šī dzeja reizē ir arī vienkāršā padomju cilvēka darba slavinājums.

Dzīve

Kārlis Pelēkais (īstajā vārdā Kārlis Upmalis) dzimis 1896. gadā tagadējā Neretas rajonā kā laukstrādnieka dēls. Pēc tēva nāves Upmaļu ģimene dzīvo Jelgavā, vēlāk Rīgā, kur arī nākamais dzejnieks sāk skolas gaitas. Tomēr jau pēc piektās klases beigšanas slikto materiālo apstākļu dēļ viņam jāuzsāk patstāvīgs melnstrādnieka darbs. Ieskatīšanās darbaļaužu dzīvē un kapitālistiskajā iekārtā arvien vairāk modina protestu un arvien noteiktāk virza viņu uz revolucionārās cīņas ceļa. Ar 1912. gadu jau sākas K. Pelēkā pagrīdnieka gaitas, ko viņš turpina arī pirmā imperiālistiskā pasaules kara laikā, atrazdamies armijā.

Rakstnieka pirmajos literārajos mēģinājumos, kas ar 1912. gadu sāk parādīties satīriskajos izdevumos «Gailis», «Lietuvēns», «Spēriens» un E. Zvārguļa «Zobgala Kalendārā», saklausāms dzēlīgs protests pret lauku budžiem un buržuāziskajiem nacionālistiem (cikls «Iz slavenās smējēju ģintes»). Dzejnieks pats atzīst: «Esmu audzis no 1905. gada satīras, kura uz mani ir atstājusi ārkārtīgi lielu iespaidu. Sāku ar satīrām, gribēju kļūt par satīriķi.»[1]

[1] *K. Pelēkais,* «Par sevi» (ziņojums rakstnieku birojā), «Celtne», 1935., 7., 553. lpp.

Tomēr K. Pelēkajam tuva arī liriskā vārsma, pilna alku pēc dzīves, kur valda brīvs un mērķtiecīgs darbs («Miglā») un ikdienības lietus piesmidzinātajā sirdī ielīst spirdzinošas saules svelme («Lietum līņājot»). Tādējādi jau pašos aizsākumos K. Pelēkā dzeja iegūst skaidru sociālu skanējumu un reālistisku tendenci.

Revolūciju un pilsoņu kara laikā, pats cīnīdamies Sarkanās Armijas strēlnieku rindās — Dienvidu frontē, pie Perekopa un citur, Pelēkais sevi apliecina kā sociālistiskās iekārtas aizstāvi: viņš pilnā balsī sveic jauno padomju rītu un sevi apzinās par tā bruņotā revolūcijas spēka sastāvdaļu, «zem cīņas karogiem kas slēgtās rindās nāk» uz izšķirošo kauju («Spirgtais strauts»). 1919. gadā viņš kļūst par Komunistiskās partijas biedru.

No skarbo cīņu dienu piedzīvojumiem un pieredzējumiem rodas pirmais dzejoļu krājums *«Dubļu peļķēs atmirdzoties zvaigznēm»* (1922.). Tas ir piemineklis varonīgajiem latviešu strēlniekiem vēsturiskajās cīņu dienās un spilgta liecība par jaunās latviešu padomju lirikas sasniegumiem.

Pēcrevolūcijas posmā Pelēkais pazīstams kā aktīvs latviešu izdevniecību un sabiedrisks darbinieks. Pēc demobilizācijas viņš 1922. gadā pārceļas uz dzīvi Maskavā, kur ir laikraksta «Krievijas Cīņa» un žurnāla «Sarkanā Zvaigzne» redakcijas darbinieks. 1924. gadā Pelēkais uzņemas laikraksta «Sibīrijas Cīņa» atbildīgā redaktora pienākumus Novosibirskā, kur viņam ražīgā darbā aizrit nākamie pieci gadi.

1928. gadā iznāk viņa dzejoļu krājums *«Dzīves dzeja»*, bet 1931. — *«Darbdienas ļaudis»*. Tajos dzejnieks vienkārši un pārliecinoši runā par visdažādākajām sociālistiskās dzīves parādībām. Tā ir izteiksmē nepretencioza, bet saturā īsta «dzīves dzeja», kurā latviešu strēlnieka dziesma skan ne tikai vecajām revolucionārajām cīņām, bet arī «jaunam priekam un darbam».

30. gados Pelēkais strādā žurnālā «Celtne», darbojas Proletārisko rakstnieku asociācijā un vēlāk — Rakstnieku Savienībā. Te viņam liela nozīme jauno rakstnieku kadru organizēšanā un audzināšanā. Pret citiem viņš ir tikpat stingrs kā pret sevi:

«Liekas, ka katram dzejniekam vajadzīgs izaudzināt sev vienu kritiķi — sevi pašu.»[1]

1937. gadā sakarā ar 25 gadu literārās darbības jubileju tiek izdota Pelēkā dzeju izlase «*Dzīves stāsts*». Tā dod priekšstatu par dzejnieka talanta izveidi un ietver daļu no pēdējā nepublicētā dzejoļu krājuma «*Valdošā šķira*».

Pelēkais pazīstams ne tikai kā dzejnieks, bet arī kā aprakstu autors (piem., «Kolektivizētā taiga») un tulkotājs (tulkojis A. Fadejeva romānu «Sagrāve», D. Bednija, Heines, Gētes u. c. dzejas.

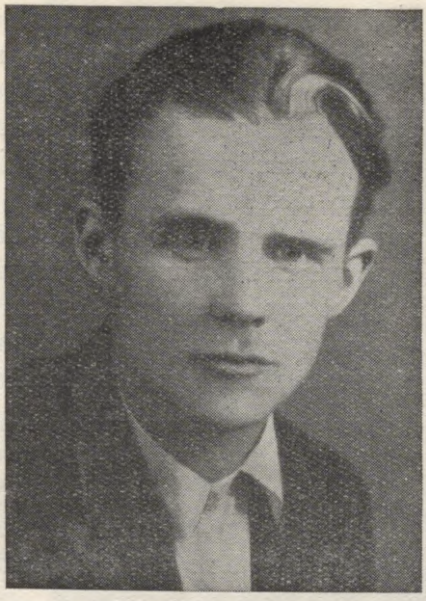

K. Pelēkais 20. gados

Viņš miris 1938. gadā.

Daiļrade

Pelēkā dzeja, tāpat kā citu viņa laikabiedru daiļrade, izaugusi no darba tautas dzīves un cīņām. Būdams Sociālistiskās revolūcijas kareivis dzīvē, arī dzejā Pelēkais ir nenogurstošs tās ideju propagandists. Par savu daiļradi pats autors izsakās: «Ir dzejnieki — dziesminieki, kā, piemēram, A. Bloks, V. Kamenskis. Ir dzejnieki — oratori, kā Majakovskis. Mana dzejas pieeja, manas dzejas tonis — tā ir it kā sarunu biedra pieeja un tonis. Pie kam šis sarunu biedrs cenšas pierādīt, pārliecināt, iejūsmināt, stāsta un strīdas.» — «No formas, meistarības jautājumiem mani it sevišķi ir nodarbinājusi problēma par dzejas un prozas tuvināšanu. To esmu mēģinājis darīt visu laiku, bieži staigādams kā pa asu šķautni — pie pēdējās robežas starp dzeju un prozu,» atzīst autors.[2]

Pelēkā dzejas tematiskais diapazons ir plašs.

[1] «Celtne», 1935., 7.

[2] Turpat.

Viens no raksturīgākajiem Pelēkā dzejā ir *sarkano strēlnieku cīņu motīvs*. Tā krājuma «Dubļu peļķēs atmirdzoties zvaigznēm» liriskais varonis — sarkanais strēlnieks — atklāts spilgti un daudzpusīgi; gan ikdienas dzīvē, pārliecībā par izcīnāmo nākotni, gan uzvaras priekā. Latviešu strēlniekam, brienot kauju ceļu dubļus, pieri rotā sarkanā zvaigzne («Aģitpunktā»), viņš taču pametis arklu šīs zvaigznes dēļ. Strēlnieka roka, simbolizējot cīņas mērķu lielumu un nozīmīgumu, kaujas karogu ceļ augstu — līdz pat zvaigznēm.

Sarkanie strēlnieki — atsvabinātāji no kapitālisma verdzības («Atsvabinātāji») nākotni iznēsā savās patronu somās:

> Ziniet: strēlnieku patronu somās
> Jauni mūži un pasaules.
> *(«Strēlnieki»)*

Strēlnieku gaita nav viegla, tomēr putekļiem un dubļiem klātie kauju ceļi ved uzvaru vainagotajā rītdienā:

> Gan cīņās uzvarot, gan pazaudējot,
> Ir saulei skūpstot putekļaino ceļu,
> Ir dubļu peļķēs atmirdzoties zvaigznēm —
> Mēs nākam šeit...
> *(«Strēlnieka gaitā»)*

Vēstījums par sūrajām cīņu dienām Pelēkā lirikā savijas ar uzvaras apliecinājumu. Visi spēki atdoti cīņai par sarkano republiku, tādēļ tā iegūta un nosargāta. Dzejnieks atzīst, ka tieši ielu ritmā, kopsolī ar tautu cīnītāju «dzīves mūzika visskaļāk skan» («Ielu ritmā»).

Cieši ar cīņu apdziedājumu sakļaujas *motīvs par sociālisma jauncelsmes darba vērtību un nozīmību*. Tā krājumu «Dzīves dzeja» ievada moto: mums jāmāk iegūto paturēt. Tas panākams, pārvarot pretrunas dzīvē un cīnoties par arvien lielāku progresu. Dzejnieka skatam nepaslīd garām tas, ka viņa pilsēta, izcīnītā un atkarotā, vēl slimo ar mietpilsonību un pieticību («Slimā pilsēta»), ka daļu cilvēku vēl nomāc domas par pašnāvību («Šodien»). Bet šīs pārejas perioda grūtības pārvaramas, jo padomju cilvēks sadzird jaunās dzīves balsis un apzinās mērķi «tik drīzu un īstu». Šai sakarā varam runāt par kādu ļoti būtisku

Pelēkā dzejas īpatnību — prasmi saskatīt lielas nozīmības pārvērtības vienkāršajās un šķietami neievērojamās dzīves parādībās, «Mazajās parādībās man arvien ir gribējies skatīt to lielo, kas viņās izpaužas,» atzīst autors.[1] Tādēļ arī dzejnieks-humānists izceļ dzīves skaistumu revolūcijas cīņu dienās un jauncelsmes gadu grūtībās, tādēļ arī viņš aicina dubļu peļķēs nezaudēt zvaigznes un ikdienā — cīņas ideālus.

K. Pelēkā dzejoļu krājuma «Dubļu peļķēs atmirdzoties zvaigznēm» vāks (1922.)

Minētā īpatnība spilgti saskatāma apjomā nelielajā dzejoļu krājumā *«Darbdienas ļaudis»*. Tā ir nepretencioza, bet īsta «sociālisma darbdienas dzeja», kā to pamatoti dēvējusi sava laika kritika. Parasti Pelēkais episkajam vēstījumam tuvā tonī runā par dažādu nozaru ierindas strādnieka smago ikdienas darbu. Bet, lai cik šķietami sīkas un neievērojamas būtu šī darba izpausmes, būtībā tas ir jaunā padomju cilvēka radošās enerģijas un varonības apliecinājums. Tieši «darbdienas ļaudis» ir tie cilvēki, kas «savu likteni tur pašu rokās» un iet sociālisma celtnieku pirmajās rindās («Laikmets», «Laimīgā paaudze»). Tāpēc dzejnieka poētiskais vēstījums par padomju dzīves veidotājiem skan optimistiski un pārliecinoši:

Biedri, spējās esi liels vai mazs,
pieskaties, lai cirvis darbā ass,
liec, lai dziļāk arkla lemess rokas...
Dziesmu pārpilns dzīves radošs klēpis,
sprēgā dzeja šautenē un kaltā.
(«Laikmets»)

[1] «Celtne», 1935., 7.

Pelēkā dzejā apdziedāts arī vienkāršais, šķietami neievērojamais cilvēks, kas godam pilda savus ierindnieka pienākumus un tāpēc ir noderīgs tautai un dzimtenei («Varoņu laikā»).

Padomju cilvēka varonības pamatā ir viņa patriotiskais lepnums par savu dzimteni. Padomju cilvēki, atskatoties uz nostaigāto grūto kauju ceļu un iegūto uzvaru, ir lepni par sevi:

> Likteni savu — cik nebijis grūts —
> nemainām ne pret kādu.
>
> *(«Laimīgā paaudze»)*

Lai arī Padomju zemi vietumis vēl klāj pagātnes dubļi un peļķes, tomēr tikai tā ir dzejnieka dzimtene. Salīdzinot ar buržuāzisko Latviju, «šīszemes dubļi labāki, tīrāki, šīszemes zvaigzne mūs tālāk sauc» («Izdzītņi»).

Augsti vērtējot Heines, Gētes, Ļermontova un citu mākslu, Pelēkais pats vingrinājies klasiskajās panta formās — trioletā, kvintā kā latviešu, tā krievu valodā. Tomēr dzejoļu vairumam nav noteiktas un stingri izturētas panta formas. Parasti tas ir sarunas tonī ieturēts vēstījums, kurā mainās dažāda garuma atskaņotās rindas. Sarunu valodas toni palīdz izcelt strēlniekiem raksturīgā leksika.

Brīvajā ritmā rakstītajā satīrisko dzejoļu ciklā «Pašportrejas» veiksmīgi doti atsevišķu tipu zīmējumi no latviešu koloniju dzīves kolektivizācijas periodā.

*

Cieši sakņodamies dzīves īstenībā, Pelēkā mākslinieciskais vārds nekur nepaliek atsevišķa fakta patiesības līmenī, bet pārliecinoši un savdabīgi atklāj padomju cilvēka mērķu un darbu lielumu daudzveidīgajā strēlnieku cīņu un sociālisma celtniecības darba ikdienā. Viņa lirika pieder pie nozīmīgākajiem sasniegumiem, ko 20. un 30. gados latviešu padomju dzejnieki guvuši sociālistiskā reālisma mākslas veidošanā.

LITERATŪRA

K. Pelēkā darbi. *Dzejoļu krājumi:* «Dubļu peļķēs atmirdzoties zvaigznēm» iznāk «Strēlnieka» apgādā (1922.), «Dzīves dzeja» (1928.) un «Darbdienas ļaudis» (1931.) iznāk «Prometeja» izdevumā. *Dzejoļu izlasi* «Dzīves stāsts» izdod «Prometeja» izdevniecība (1937.), bet «Dzejoļu izlase» (1957.) iznāk LVI apgādā. *Autobiografiska anotācija* «Par sevi» ievietota «Celtnē» 1935., 7.

Par K. Pelēko. *E. Eferta-Klusā* apcere «Proletāriskā dzeja» («Darba kalendārs», Maskavā, 1922.); *V. Eisules* priekšvārds K. Pelēkā 1957. gada Dzejoļu izlasei; *I. Bērsona* recenzija «Cīņu un darba ikdienas skaistuma cildinātājs» («Karogs», 1958., 1.).

ALVILS CEPLIS

(1897.—1937.)

Viens no raksturīgākajiem 20. un 30. gadu latviešu padomju literatūras pārstāvjiem ir Alvils Ceplis. Malienas kalpa dēlu un revolucionāro strēlnieku par padomju patriotu izkaldina pilsoņu kara ugunis, visā viņa daiļradē kaisli un spēcīgi sit latviešu sarkanā strēlnieka trauksmainā, kvēlā sirds.

Dzīve un daiļrades ceļš

Alvils Ceplis dzimis 1897. gada 25. maijā Galgauskas pagasta[1] Musturos laukstrādnieku ģimenē kā vienīgais dēls. Mācoties vietējā pagastskolā, nākamais rakstnieks piedalās skolēnu literārajā žurnālā ar Puškina atdzejojumiem.

Pēc pagastskolas beigšanas Alvils Ceplis, iedams puspuiša un vēlāk kalpa gaitās, gatavojas Valmieras skolotāju semināram. 1913. gadā viņš iztur iestāju eksāmenus, tiek uzņemts, bet bez stipendijas. Sapnis par mācīšanos jāaizmirst. Tomēr kalpa gaitām pienāk gals — 1914. gadā Lejasciemā atbrīvojas rakstveža palīga vieta un Ceplis dodas uz turieni.

Lejasciemā Alvils Ceplis nostrādā apmēram divus gadus, aktīvi darbodamies arī Latvijas Sociāldemokratiskās partijas vietējā organizācijā. Cepļa rokās nonāk aizliegtas marksistiskas grāmatas, kas sūrās dzīves pieredzes iedegto naidu ievirza revolucionārā gultnē. Viņš ir arī to vidū, kas Lejasciemā izplata pirmās pretkara proklamācijas. Šai laikā Ceplis sāk sūtīt korespondences «Jaunajai Dienas Lapai», «Jaunajam Vārdam» u. c. laikrakstiem.

---

[1] Tagadējā Gulbenes rajonā.

A. Ceplis 30. gados

1916. gadā Cepli iesauc armijā. Viņš nokļūst latviešu strēlnieku rezerves pulkā, kas izvietojies ap Valmieru un Cēsīm. Strēlnieku rindās izkaldinās viņa revolucionārā pārliecība, un 1917. gada augustā Alvilu Cepli ievēlē Apvienotās latviešu strēlnieku pulku deputātu padomes Izpildu komitejas (Iskolastrela) prezidijā. Kā viens no tās sekretāriem viņš bieži ierodas strēlnieku daļās, kas pēc Rīgas krišanas vācu rokās izvietotas Zieme|vidzemē. Šai laikā, kad Iskolastrels novietojies Cēsīs, laikrakstā «Latvju Strēlnieks» publicēts daudz Cepļa korespondenču. Sākusies arī viņa literārā darbība — žurnāla «Strēlnieks» 1917. gada 6. numurā iespiests Cepļa pirmais dzejolis.

1918. gada februāra beigās, vāciem okupējot visu Latviju, kopā ar latviešu strēlniekiem dzimteni atstāj arī viņu revolucionārā organa — Izpildu komitejas locekļi. Alvils Ceplis dodas uz Krieviju. Pēc nedaudz mēnešiem viņš ir 9. latviešu strēlnieku padomju pulka rindās, kam uzticēta Kremļa apsardze. Strēlnieku vidū še plaši izvēršas sabiedriski kulturālais darbs, bieži notiek mītiņi, kur uzstājas V. I. Ļeņins, J. M. Sverdlovs un citi izcili partijas un padomju valdības darbinieki. Pulkam ir savs koris un simfoniskais orķestris, noorganizējas dramatiskie kursi, gleznotāju un literārais pulciņš. Tanī savu talantu izkopj Alvils Ceplis.

1918. gada oktobrī pulks dodas uz Donas fronti, bet decembra pēdējās dienās uz Latviju. Dzimteni Ceplim neizdodas redzēt — viņš šai laikā iesaistīts laikraksta «Krievijas Cīņa» redakcijā, kas atrodas Maskavā. 1919. gada otrā pusē viņu aizkomandē uz Dienvidrietumu frontes štābu Smoļenskā.

Pēc Deņikina sagrāves štābs pārceļas uz Harkovu. Te Alvils Ceplis paliek arī pēc pilsoņu kara beigām. Harkovā līdz latviešu bēgļu reevakuācijai uz buržuāzisko Latviju (1922. g.) iznāk Ukrainas latviešu komunistisko sekciju centra biroja laikraksts «Sarkanais Karogs», kuru rediģē Ceplis. Šai laikā viņš ļoti aktīvi darbojas arī vietējā latviešu klubā «Darbs» — rediģē dzīvās un sienas avīzes, lasa referātus, raksta dramatiskā ansambļa vajadzībām, arī pats tēlo. 1924. gadā viņš Harkovu atstāj un dzīvo gan Stavropolē, gan Mariupolē.

Arvien vairāk Ceplis pievēršas rakstniecībai, pašizglītības ceļā nemitīgi papildinādams savas zināšanas. Viņa dzejoļi, proza un literatūrkritiskie raksti parādās latviešu periodikā. Vispirms viņš gūst ievērību kā dzejnieks. Jau 1920. gadā nāk klajā krājums *«Uguns un ziedi»*, kur publicēta Roberta Eidemaņa, Pētera Svira un Alvila Cepļa pilsoņu kara dzeja. Tā ir vietumis romantiski neskaidra, bet drosmes pilna, strauja un optimistiska. Meklējot jaunajam saturam atbilstošu formu, rakstnieks uz laiku aizraujas ar proletkulta dzejas teoriju un praksi. Viņa pantos ieviešas abstraktums un fražainība, pazūd dzīves realitāte un savos kritiskajos rakstos piesaka karu literārajam mantojumam kā satura, tā formas ziņā.

Tāls šīm skaļajām deklarācijām viņa pirmais patstāvīgais dzejoļu krājums *«Mana Maliena»* (1922.). Malienas kalpu postu un dzīves sūrumu Ceplis te ietvēris romantiskos simbolos, kas turklāt nereti grūti atšifrējami domas un gleznu neskaidrības dēļ.

Tālākie formas meklējumi atspoguļojas nākamajā dzejoļu krājumā *«Naivais ar rokas granātu»* (1925.). Tas ir interesants nepa laika notēlojums. Virspusē ir uzpeldējuši vakardienas ļaudis, dažkārt šķiet, ka uzvarējusi pretīgā pagātne. Tomēr dzejnieka asais un vērīgais skats meklē pēc komunistiskās nākotnes asniem. Ar prieku viņš vēro «tirgoņu laikmeta barikādes» un tanīs kaistošo kauju, ko izcīna strādnieks, rītdienas vedējs («Tirgoņu laikmetā»).

Gandrīz visi krājuma dzejoļi rakstīti vācu ekspresionistu manierē — garās rindās, kas tuvas ritmizētai prozai, doma ietverta sarežģītās sintaktiskās konstrukcijās.

Formas meklējumi un nomaldi raksturīgi arī rakstnieka pirmajām prozas grāmatām — «*Noliedzēji*» un «*Malienas vilki*» (1925.). Impresionistiskā maniere, kam še sekojis jaunais stāstnieks, nav ļāvusi bagātīgo faktu materiālu par Latvijas laukiem 1917./1918. gadā ieveidot patiesā mākslas darbā. Stāstiem nav groda sižeta, tēli izplūduši, kompozīcija neizveidota.

A. Cepļa stāsta «Noliedzēji» vāks

Vēlākajos gados Ceplis atsakās no šāda rakstības veida. Viņa citos dzejoļu krājumos nav vairs raksturīgo kosmisko priekšstatu, abstraktu jēdzienu pārblīvējuma, kas aizgūts no proletkulta literatūras teorijas. Cepļa brieduma gadu dzejā sastopams vienlīdz labi veidots brīvais un klasiskais pants, atrasta savdabīga tēlu sistēma, īpatna intonācija, ko raksturo autora satraukta, bet klusināta saruna ar lasītāju kā ar senu, tuvu draugu.

Alvila Cepļa talanta tālāko attīstību labvēlīgi ietekmē pārcelšanās uz Maskavu, kur viņš dzīvo kopš 1926. gada un strādā «Krievijas Cīņas» redakcijā. Maskavā viņš iepazīstas ar Sudrabu Edžu. Izaug cieša draudzība, no kuras jaunais rakstnieks gūst daudz vērtīga, gūst ievirzi uz reālistisku, tautai tuvu mākslu.

20. gados dzejnieks ir stingri nostājies uz reālās dzīves drošajiem pamatiem, kļuvis konkrēts un emocionāls. Šo jauno iezīmi Cepļa dzejā jau 1927. gadā pasvītro kritiķis K. Kurons: «Kādreizējā («Naivais ar rokas granātu») kosmiskā saule ir nokāpusi no romantiski subjektīviem utopijas augstumiem, lai objektivizētos, iedegdamās par Dņepras celtni ... Kosmisko reidu vietā — laikmetiskas ostas, nakts elektrojausmu vietā — objektīva celtnes

laika priekšstatība.»[1] Cepļa brieduma gadu dzeja ietverta krājumos «*Entuziasti*» (1931.) un «*Mani draugi*» (1935.). Tos raksturo trauksmaini pacilāts vēstījums par padomju varas atmodinātā vienkāršā cilvēka darba un cīņu varonību, par visas zemes vareno augšupeju.

20. gadu vidū iezīmējas arī pirmie panākumi reālistisku tēlu izveidē prozā. Raksturīgu 1905. gada cīnītāja tēlu A. Ceplis devis stāstā «*Andra Vītola atmiņas*» (1926.), veiksmīgi arī vairāki viņa īsie stāsti par pilsoņu kara gadiem. Labākie no tiem ir «*Nāves brauciens*», «*Komandieris*» un «*Lai dzīvo kapteinis*», kas ievietoti 1930. gadā iznākušajā krājumā «Lietuvēs». Visos trijos stāstos parādīta notēlotajam laikmetam raksturīgā masu varonība. Trauksmaina notikumu secība še savijas ar lakoniski, bet rūpīgi iezīmētām situācijām un ainavām, kam asie dzīvības un iznīcības kontrasti, tāpat liriskās atkāpes, piešķir pacilāti emocionālu nokrāsu.

Joprojām vāja tā prozas daļa, kur A. Ceplis pievērsies padomju dzīves tematikai (stāsti «Lādētāji», «Cirvju dumpis», «Par atjaunoto tematu» u. c.). Nedaudz veiksmīgāks ir celtniecības temas risinājums garākā stāstā «*Sarkanās Vedingas karogs*» (1933.) par stepē izauguša liela celtniecības objekta ļaudīm. Arī še sižets joprojām izplūdis, tēlu raksturojums neizstrādāts, taču jūtams entuziasms, kas spārno padomju ļaudis, ļauj tiem arvien kāpināt celtniecības tempus.

30. gados A. Ceplis izveidojas par vienu no redzamākajiem sociālistiskā reālisma māksliniekiem jaunajā latviešu padomju literatūrā.

Paliekama vieta tā laika latviešu prozā ir viņa romāniem «*Kalpi*» (1933.) un «*Zeme*» (1936.), īpaši pēdējam, kas stāsta par kādas latviešu kolonijas dzīvi Krievijā no pagājušā gadsimta beigām līdz Februāra revolūcijas dienām. Tie ir reālistiski darbi, kas sava laika latviešu padomju rakstniecībā izceļas ar spēcīgiem, psiholoģiski interesantiem raksturiem, ar emocionālām dabas gleznām.

---

[1] *K. Kurons*, Mūsu rakstniecības šodiena, «Krievijas Cīņa», 1927., 117.

Daudz un ražīgi strādādams, Alvils Ceplis nedaudz gados kļūst par vienu no iemīļotākajiem un populārākajiem latviešu padomju rakstniekiem. Viņa darbi sastopami gandrīz visos periodiskajos izdevumos, vairākus gadus viņš darbojas žurnāla «Celtne» redkolēģijā. 1937. gadā kopā ar R. Eidemani, P. Vīksni un citiem Cepli ievēlē Latvju rakstnieku birojā. Aizsāktais daudzsološais daiļrades ceļš pārtrūkst 1937. gada beigās.

Dzeja

Jau ar krājumu «Mana Maliena» latviešu literatūrā ienāk Ceplim tik raksturīgais, liriskais varonis — Malienas kalps, kas Oktobra revolūcijas laikā cēlies pabeigt tēva sākto cīņu pret kaklakungiem, par visas tautas atbrīvošanos. Vēl nenovilcis karavīra šineli, aiz jostas aizspraudis rokas granātas, Malienas kalps veras pulsējošās, virmojošās lielpilsētas ainās krājumā «Naivais ar rokas granātu». Arī tālākajos dzejoļu krājumos Cepļa liriskais varonis ir Malienas kalps, kas pēc cīņām pilsoņu karā stāv darba sardzē par komunismu, bet ik mirkli ir gatavs tvert šauteni saujā, lai aizstāvētu iekaroto.

Atkal un atkal dzejnieks atgriežas pie pilsoņu kara tematikas, rādot Malienas kalpa ceļu no nabadzības un nebrīves uz pilnvērtīgu dzīvi («Kalpa nāve», «Mēs atnāksim atkal reiz» u. c.). Vispilnskanīgāko risinājumu šī tema guvusi dzejojumā «Stāsts par malēja dzimtu». Tas ir dziļi saviļņojošs vēstījums par divām kalpu paaudzēm, kas cēlušās cīņā par brīvību. Tēvu par to nošāva 1905. gadā, bet viņa cīņu Oktobra revolūcijas laikā turpina dēli. No tiem viens krīt pie Perekopa:

Par Perekopu stāstīs citi,
tev, stāstot, sirds akmeņus ceļ.
Bij kaujas. Un brālis...
Bet brālis krita...
Kāds kurgans nu mierīgs tur zeļ.

Tu noliecies mirkli pār norauto sirdi,
lai dzirdētu — tava vēl kliedz:
kalps prata kauties,
kalps prata mirt,
kalps mirstot atkāpties liedz.

Pēdējais no malēja dzimtas ceļ jauno padomju dzīvi, bet no jaunceltnes stalažām bieži veras uz Malienas kapu pusi.

Otrās personas forma, kas dzejojumu pārvērš par intīmu autora sarunu ar tuvu draugu, aprautos teikumos ietvertais satrauktais stāstījums iznīcina gadu plaisu, kas šķir no notikušā. Dzejojuma satraukto kopskaņu pasvītro daudzās verbālās metaforas kā «dzirnavu ratos tēva ienaids dūc», «karogos sārtos iedegas Malienas posts», «ceļos kliedz vējš», «sirds akmeņus ceļ», «acīs iedegas sāpes» un citas. Dzejojuma sešas daļas sasaista caurviju motīvs par domīgajiem bērziem Malienas kapos, pieškirot darbam episku plūdumu, vienotu skaņu.

Jaunības un pilsoņu kara atmiņas Cepļa dzejā cieši savijušās ar buržuāziskās Latvijas atmaskojumu, ar aicinājumu savai tautai cīnīties un nomest kapitāla jūgu. Tā ir ļoti raksturīga tematika visai latviešu padomju literatūrai 20. un 30. gados. Cepļa lirikā tai ierādīta redzama vieta. Tādi viņa dzejoļi kā «Divdesmit otrais maijs», «Latvija 1927. gadā», «Atbilde», «Vēstule Malienas kalpiem» ir raksturīgākie šīs temas risinājumam un reizē arī labākais Cepļa devums. Idejiski mākslinieciskajā izveidē tie radniecīgi L. Paegles un L. Laicena politiskajai dzejai, tāpat tanīs vērojama Majakovska ietekme. Arī Ceplim šie darbi rakstīti brīvajā dzejā, dažāda garuma rindās, nereti dzejoļos ietverti uzsaukumi un aicinājumi.

Buržuāziskās Latvijas tēlojums Cepļa dzejā pāraug aicinājumā celties cīņā pret reakciju, par tautas brīvību. Raksturīgs, piemēram, ir dzejoļa «Atbilde» nobeigums. Saņēmuši vēstuli no dzimtenes, draugi ilgi sēd kopā, atdzimst aizmirstā pagātne, roķas velkas dūrēs, sirds alkst cīņas un uzvaras:

Mēs lasām ilgi,
ilgāki kā parasts.
No pierēm naida sviedrus slaucīt var...
— Nu saucat reiz!
Lai kaujas atkal karst!
— Nu ceļaties!
Mēs gatavi jau šovakar.

Dzimtenes ilgas, rūgtums par reakcijas patvaļu dzejnieka jauno dienu zemē veido vienu no Alvila Cepļa dzejas pamatstrāvām. Otra ir padomju dzīves celtnieka entuziasms, varens prieks par dzīves augšupeju paša izkarotajā Padomju zemē.

Patoss un optimisms raksturo Alvila Cepļa dzeju jau pilsoņu kara gados. Maz še vēl konkrētības, toties daudz drosmes un ticības:

Svētat, tēraudi,
ēzēs kaistoši —
darba cilts cēlās, paveiks un dzīvos!
Svētat mūs, tribūni, mati kam sirmoti —
uzvaras karogi lepnāki plīvos!
Rīti viz sejās. Gaita tik strauja.
«— Tā būs pēdējā kauja!»
(*«Pavadot»* no cikla «Liesmotās dienas»)

Kaut arī pilsoņu karam seko bads un posts, Alvila Cepļa dzeja nezaudē ne drosmīgumu, ne optimismu un sajūsmu. Raksturīga liecība ir cikls «Bada ziemā»[1]. Kā izaicinājums tiem, kas pagurumā un šaubās nolaiž rokas, skan kvēlie un lepnie dzejnieka vārdi:

Šais ārprāta dienās mēs iemīlējām
zemi, sauli, sevi — mīlām piecām.
Raugāt, kā dziļi, dziļi iecirsts
uz visām pelēkām sejām:
«— Mēs ticam!»
(*«Iemīlējām»* no cikla «Bada ziemā»)

Cauri vissmagāko cīņu un posta gadiem dzejnieks, tāpat kā visa darba tauta, saglabā ticību komunistiskajai nākotnei, apziņu, ka ceļš uz patiesi brīvu un laimīgu dzīvi ved caur Padomēm. Īsti pilnskanīgi padomju patriotisma motīvs, savīdamies ar trauksmi pretī arvien jaunām uzvarām, skan Cepļa dzejā sociālisma celtniecības gados:

Es redzu, kā jaunais metalists aiziet.
Kā strādā.
Kā neatdos dzīvi.
Kā tur, kur cilvēkam nebij reiz kumosa maizes,
top cilvēks,
top cilvēka dzīve.
Un labi just: kaut laiks būtu sirmot,
kaujnieks vēl karstāk nemierā virmos.
(*«Strēlnieka nakts cehā»*)

[1] «Sarkanā Zvaigzne», 1922., 3.

A. Ceļa dzejoļu krājuma «Entuziasti» vāks

Alvils Ceplis savas vārsmas veltī gan pirmrindniekiem rūpniecībā («Par vienu no pirmajiem», «Entuziasti»), gan pirmajiem lauksaimniecības kolektīvistiem («Priecīgā pļauja», «Dziesma no komūnas», «Kolektīva linus plūcot»). Mākslinieciskā ziņā šie dzejoļi dažkārt vāji — liekvārdība, aizraušanās ar darba procesa aprakstu te reizēm aizsedz padomju cilvēku.

Taču Cepļa dzejas labākajā daļā revolucionārie pārveides procesi valstī, tautās un atsevišķā cilvēkā atsegti zīmīgās ainās un tēlos. Komunistiskās partijas vadītie ļaudis padomju varas apstākļos pārveido zemi un reizē pārveidojas paši — šī doma īpaši skaidri un mākslinieciski veiksmīgi risināta dzejoļu ciklā «Magņitostrojā», tāpat dzejojumā par domnu cēlājiem tatāru stepēs — «Kaujas pie Kalkas» un citur. Tie ir liroepiski darbi, kas tver raksturīgas jauncelsmes ainas visas Padomju zemes apjomā un dažādu pārstāvju tēlos. Dzejnieks reizē parāda arī revolucionāro apvērsumu, ko padomju dzīve izdarījusi cilvēku apziņā. Tā zemnieku puiša Petro atnākšana uz Magņitostroju («Petro atnākšana» no cikla «Magņitostrojā») dzejnieka notēlojumā ir padomju dzīves uzvara pār veco aizspriedumaino sādžu, tā ir partijas uzvara cīņā par jauno cilvēku. Viss, ko Petro ieguvis savā sādžā, ir:

> Viens autu pārs — pelēks un izvalkāts,
> un nūja, ceļmalā lauzta.

Taču smags ir šis nesamais un grūts viss Petro gājums, jo tam bija jāpārvar paaudžu paaudzēs iesīkstējušie aizspriedumi,

bij jāatsakās no sapņa par viensētnieka individuālo laimi, par bagātību un varu, kas iegūstama tikai ar vilku morāles palīdzību.

Visur Padomju zemē noris lielas pārvērtības, mainās ne vien cilvēki, bet veselu tautu savstarpējās attieksmes — izzūd naids, rodas draudzība. Šo domu par tautu draudzību, tās nesatricināmiem pamatiem tautu līdztiesīgumā un mērķa kopībā pauž laba tiesa Cepļa dzejoļu, tai skaitā «Baltkrievija», «Šodien Donas stepēs» u. c. Sastopoties ar Donas kazaku, latvietim tūdaļ ataust atmiņā 1905. gada soda ekspedīcijas un kazaku nagaikas. Bet tā ir pagātne, kam vairs neatkārtoties, tagadne ir viena, kopīga:

Man teica graudi no pirmās pļaujas,
stepe ar jauno sēju,
teica cietas, draudzīgas saujas,
vaigi vissārtie smēja:
Senais nespēj vairs ceļā te stāties
un ne par seno runāt.
Jaunajām druvām pieliekties klātāk,
degt jauno rudeņu gunīs!
(*«Šodien Donas stepēs»*)

Draudzīga un plaša ir jaunatrastā dzimtene bijušam latviešu sarkanajam strēlniekam. Kā auglīga druva Malienas kalpa dēlam veras pretī zeme, sūrā pagātne vairs neatgriezīsies:

Nu milzu mūžam cauri jau iets.
Silst saule pretī. Aiz muguras riets.
Zel, mana zeme, nu laiks mums zelt,
pār pagātni vārpu karogus celt.
(*«Šī zeme pieder man»*)

Nozīmīgas sabiedriski politiskas parādības ir dominējošās Alvila Cepļa lirikā. Tai raksturīga sižetiska ievirze, balādisks skanējums. Niecīga vieta tanī dabas un mīlas dzejai, galvenais ir padomju tauta, tās ceļš uz sociālismu.

Romāni

Labākais Alvila Cepļa devums prozā ir viņa romāni par latviešu zemniekiem.

Nepabeigtais darbs *«Kalpi»* (I daļa 1933. g.) atspoguļo latviešu kalpu dzīvi starplaikā starp 1905. un 1917. gada Februāra revolūcijām. Tā idejiskā pamatdoma ietverta jau rakstnieka liktajā apakšvirsrakstā — «Viņi līdzinās paegļiem». Šajā darbā vairāk-

kārt variētā doma par spurainā, sīkstā paegļa un kalpa radnieciskumu vēlreiz uzsvērta grāmatas beigās, kur rakstnieks saka: «Jā, paegļi spītīgi aug un spītīgi pat sadeg.» Tādi ir arī rakstnieka notēlotie Latvijas kalpi, kas neliecas reakcijas pārspēka priekšā, prot mirt, bet ne zemoties. Cepļa darbs, ko autors nosaucis par romānu, lielā mērā ir kompozicionāli nesaistītu stāstu savirknējums, tāpēc patiesībā nav ierindojams šai žanrā. Labākais še — daudzveidīgi parādītā kalpu dzīve. Tā atsegta bagātās un paputējušās saimniekmājās, muižas kalpu mājā un zāģētavā, ziemu meža darbos un pavasarī, plostus vadot, darbu ikdienā un Jāņu naktī, kāzās un bērēs; tanī ietveras pagasta tiesa un vietniekpulka sēdes, biedrības sarīkojumi un nelegālās partijas sapulces. Tādējādi veidojas samērā daudzpusīgs laikmeta sadzīves fons, kas ir viena no šī darba vērtībām.

Izdevušies ir arī vairāki citi raksturi. Īpaši reljefs ir stiprinieka Bērza tēls, kura dzīvei veltītas vairākas nodaļas. Gribēdams izsisties uz zaļa zara, viņš ieprecas par iegātni. Taču šķietamo laimi galīgi saārda pasaules karš. Bērzu mobilizē. Smagi sakropļots, viņš atgriežas mājās, no stiprinieka pārvērsts par kropli, kuru «izmetis karš kā pieasiņotu, dubļos saslaucītu, nekur nederīgu lupatu». Svešs un lieks viņš tagad ir sievai un tās ģimenei, tukšs, bezjēdzīgs kļuvis sapnis zemes gabalā atrast dzīves jēgu. Bērzs aiziet atpakaļ vecāku pirtiņā un iesaistās nelegālajā pagrīdes cīņā pret imperiālistisko karu un tā izraisītājiem.

Vājāk izveidoti to kalpu tēli, kas pirmie organizē cīņu par kalpu tiesībām un cilvēku dzīvi.

Ir pareizs kādā recenzijā[1] teiktais, ka arī šai darbā Ceplis lasītāja acu priekšā «sver un vērtē, ironizē vai simpatizē, cīnās līdz ar visiem saviem varoņiem, piedodot visam darbam dziļi emocionālu, lirisku nokrāsu». Tā ir viena no rakstnieka īpatnībām. Publicistiskās, filozofiskās vai liriskās atkāpes akcentē darbu idejisko kodolu, uzsver autora partejisko pieeju dzīves un mākslas patiesībai.

[1] *Viena,* Latvijas kalpu epopeja. Piezīmes par A. Cepļa «Kalpiem», «Celtne», 1934., 4./5.

Alvila Cepļa labākais prozas darbs ir romāns *«Zeme»* (I daļa grāmatā 1936. g., otra tajā pašā gadā žurnālā «Celtne»), kas risina latviešu reālistiskajā literatūrā daudzkārt variēto temu par bezzemnieka un sīkzemnieka ceļu uz savu stūrīti, savu kaktiņu zemes, par zemes varu latviešu zemnieka dzīvē.

A. Cepļa romāna «Zeme» pirmās daļas vāks

Šai daudz dzirdētajā tematikā Alvils Ceplis, izmantojot iepriekšējā rakstniecībā uzkrātās tradīcijas, ievelk arī vairākas jaunas, vēl nebijušas līnijas.

Savdabīgs jau romāna ievadījums. Ir 1840. gads. Jau otru vasaru zeme izdeg aiz sausuma. Pār to klājas smaga zemdegu migla, mežmalās balo koku skeleti, jo no mizām cep maizi. Ļaudis mirst aiz bada, bet lielkungs ņirgādamies piesola viņiem briežu sūnas mežā. Nelaipna, skopa pret saviem ļaudīm kļuvusi dzimtenes zeme, ko jau gadsimtiem sagrābuši svešie iekarotāji. Kā sapnis liekas nostāsti par plašo un bagāto Krievzemi, kur zemes un maizes diezgan. Uz turieni grib doties bada un kungu jūga nomocītie latviešu zemnieki, bet netiek tālāk par muižas pagalmu, kur drausms pēriens sagaida zemes tīkotājus. Ar asinīm ir samaksātas ilgas pēc savas zemes, bet ticība Krievzemes plašumiem ir palikusi.

Paiet gadu desmiti, un cita paaudze pamet dzimteni, lai meklētu laimi svešumā, iepriekš noslēguši pagaidu līgumu ar bagātas grāfienes aģentu. Par šīs paaudzes likteņiem vēstī romāns «Zeme», kam materiālus rakstnieks guvis, 1930. un 1931. gadā ilgāku laiku uzturoties Baltkrievijas latviešu kolonijās.

Šādā pavērsienā sava stūrīša, sava kaktiņa tema līdz tam maz risināta latviešu literatūrā. Turklāt rakstnieks to risinājis talantīgi.

Romāna «Zeme» pamatideja ir atsevišķa cilvēka, pat veselas ģimenes nevarība cīņā ar zemi — tā vienmēr paliek uzvarētāja, arī tad, ja šķiet uzveikta, jo piespiež sev vergot.

Visi izceļotāji ir kalpi vai barona rentnieki, ļaudis, kas raduši strādāt no saules līdz saulei un pelnīti spriež: «Ja jau te sviedri jālej uz svešas zemes, kādēļ tur nevaram liet uz savējās. Augs, neaugs — mazākais zināsim, kādēļ sviedrots.» Kad pēc vairāku mēnešu nīkšanas grāfiene beidzot iedod solīto zemi, sākas pārcilvēcisks darbs, un visa Dimovas kolonija kūp sūrajos līdumu dūmos.

Paiet gadi, un kādreizējā purva mala tiešām pārvērtusies līdz nepazīšanai. Viļņo auglīgas druvas, rīta saulē sanēdami un smaržodami tvan āboliņa lauki, mežu izcirtumos pavasarī zied ābeles. Bet dārga ir maksa par šo labklājību. Tā ir radusies, — saka autors — no «sviedru pietūkušām līdumnieku dienām un neizgulētām naktīm, no izsalkušām mutēm atrautiem kumosiem, pat no darba izsūktajām miesām noplēstiem drēbju gabaliem». Turklāt visi ir vairāk vai mazāk garīgi sakropļoti, kļuvuši par savas zemes vergiem. Un tikai tie, kam pieticis spēka vai viltus, ir kļuvuši turīgi, pat bagāti. Pārējie ir tikai sevi vairāk vai mazāk nodrošinājuši, bet daži no jauna kļuvuši par kalpiem — šoreiz viltīgajam, plēsīgajam Caunem, bijušajam barona rentniekam.

Caune ir psiholoģiski dziļākais romāna tēls, tipisks sava laika latviešu budzis krieviskajā kolonijas vidē. Viņš kāro ne vien pēc mantas un goda, bet savās rokās sagrābj arī varu, uzmezdamies par starpnieku starp muižu, tāpat pagasta pārvaldi un dimoviešiem. Līdzīgi Kaudzīšu Oliņietei arī Caune visas savas blēdības sedz ar dieva vārdu apvalku. Nekautrīgi rīkodamies ar kopējo mantu kā ar savu, apkrāpdams citus kolonistus, zemei upurēdams pat sievas godu, viņš iedzīvojas bagātībā. Viņš kļūst par veikala, krogus un dzirnavu īpašnieku un lēti atpērk izputējušo kolonistu zemi. Bagātības pavairošanā Caune neatsakās no jebkādiem līdzekļiem — meitas kāzu rītā liek nodedzināt dārgi

apdrošināto šķūni, kad jāsamaksā dzirnavu cēlājiem, panāk to apcietināšanu utt. Tas ir viltīgs un atriebīgs raksturs, lišķīgs un rupjš, dusmās pat mežonīgs, bet briesmās apķērīgs un dross. Bez sirdsapziņas soļojot pa dzīvi, viņš arī sasniedz gribēto — tādu varu un mantu, kādas nav nevienam Dimovā. Un tomēr — ne uz laiku laikiem, to uzsver autors romāna nobeiguma ainā, kas stāsta par zemnieku gājienu uz muižu Februāra revolūcijas dienās. Kad Caune musina uz muižas dedzināšanu, pirmo reizi zemnieku masa nostājas pret viņu — sācies arī viņa varas noriets.

Izgaismots daudzās un dažādās situācijās un attieksmēs kā pret kolonistiem, tā vietējiem iedzīvotājiem, Caunes tēls kļūst reljefāks un daudzpusīgāks.

Viens no nedaudzajiem, kas Dimovā spēj sacensties ar Cauni un dzīvot, tam ceļu negriežot, ir Vaglens, bijušais kalps, kam atbraucot nepiederēja nekas, izņemot uzņēmību un muskuļu spēku. Sameties kopā ar kaimiņu, kam ir savs zirgs, Vaglens ātri izkļūst uz zaļa zara. Tieši Vaglena un viņa vecākā dēla Indas tēla rakstnieks visvairāk uzsvēris latviešu zemnieka — līdumnieka milzu darba prieku. Abiem viņiem asinīs «šalkoja un mutuļoja zemes uzveiksmes spēks un kaisle, kas neļāva apstāties, atliekt plecus, paraudzīties apkārt, kamēr piegurums un sviedri nesarauj muskuļus». Kad zeme ir iekopta, pēc ilgiem gadiem atkal atskan dziesmas, un vecajam Vaglenam liekas, ka «zeme zem pleca atsanētu no viņa pagalmā skanošām dziesmām un rītā darāmā dēlu darba. Reiz tā, viņš savu zemi jau bij pārvarējis». Bet tā nav, zeme ir uzveikusi bijušo kalpu. Zeme ir iemācījusi Vaglenu zagt baļķus no kopējā meža un tos pārdot, iemācījusi apkrāpt amatniekus, padarījusi viņu alkatīgu. Cerēdams, ka arī dēli atdos savu dzīvi zemei, viņš par bargu naudu piepērk to vēl klāt. Taču Vaglens viļas. Pasaules kara sakropļots, atgriežas jaunākais dēls, ierakumos iemantojis citu, plašāku skatu uz pasauli. Kad līdumnieka darbā pārmocītā sieva pāragri dzemdē nedzīvu dēlu, arī klusajā Indā notiek apvērsums. «Dēli izaugs, tev taisnība,» — viņš atbild kaimiņam, pie kura iegriezies, izmisuma dzīts. — «Bet zvēru dzīve paliek. Zeme ... es domāju par zemi — viņa ir vai-

nīga. Viņa mūs piesējusi tā, ka kļūstam par zvēriem.» Un arī Inda sāk meklēt citu jēgu dzīvei.

Vecais Vaglens un Inda — tie ir īsti stiprinieki, tuvi folkloras tēliem, tikai ne milži, bet latviešu zemnieki, kam šķiras jebkurš darbs, jo viņi darbu mīl, mīl spēkoties ar mežu un purvu.

Abi Vagleni ir lepni, viņiem pretīga katra lišķība un pielīšana. Kopš kalpu laikiem dzīvs palicis riebums un naids pret baroniem. Tāpēc vecais Vaglens ir vienīgais no kolonijas, kas piektajā gadā atsakās sargāt grāfienes pili. Tikpat pretīga muiža ir arī Indam. Nicinoši lepni jaunais Vaglens atraida izvirtušās grāfienes piedāvājumu kļūt par tās personīgo kučieri. «Jūs man nespēsiet samaksāt, — viņš atslēja galvu. — Man vajag zemes, daudz zemes. Jums tikdaudz nav.

Un apgriezies... jaunais Vaglens smagiem soļiem pameta tepiķoto pils istabu.»

Caune un abi Vagleni ir psiholoģiski bagātākie romāna tēli, pārējiem lielākā vai mazākā mērā ir epizodisks raksturs.

Romāna vērtība meklējama spilgtās epizodēs no kolonistu dzīves, nedaudzajos, bet savdabīgajos, spēcīgajos raksturos, paša autora dotajos zīmīgajos personu un notikumu raksturojumos, kā arī dabas tēlojumos. Daudzkrāsains ir dabas fons, uz kura romānā risināti latviešu zemnieku likteņi. Tanī sastopamas gan dramatisma pilnas vētras un negaisa ainas, gan sniegotu lauku un mežu apraksti, gan ziedošu druvu notēlojums.

*

Alvila Cepļa daiļrade ir viena no mākslinieciski spēcīgākajām 20. un 30. gadu latviešu padomju literatūrā. Reālista pētījošais skatiens tanī apvienots ar jūtām bagātu lirismu, ar romantisku pacēlumu un trauksmainību. Viņa dzeja un proza arī šodien skan aktuāli un saviļņojoši.

LITERATŪRA

Alvila Cepļa darbi pirmpublicējumu piedzīvojuši vispirms periodikā, pēc tam kā dzeja, tā proza iznākusi atsevišķos izdevumos. Gandrīz visa viņa proza 20. un 30. gados tulkota krievu valodā. 1932. gadā izdevniecība «Pro-

metejs» ar nosaukumu «Traktori — rudzupuķēs» publicējusi Cepļa aprakstus Cepļa kritiskie raksti izkaisīti Padomju Savienības latviešu periodikā.

Par Cepli biografiskas ziņas atrodamas *P. Olmanes* sastādītajā hrestomātijā «Literatūra. Mācības grāmata vidusskolas piektajai klasei» (Maskavā, «Prometejs», 1936.). Recenzijas par viņa darbiem sastopamas 20. un 30. gadu periodikā. No tām pieminama *R. P(elšes)* par romānu «Zeme» («Celtne», 1936., 6.), *P. Vīksnes* par stāstu krājumu «Lietuvēs» («Celtne», 1931., 6.), *A. Pērles* par dzejoļu krājumu «Mani draugi» («Celtne», 1936., 2.) u. c.

Padomju Latvijā publicēts *H. Rukšāna* raksts «Alvils Ceplis» laikrakstā «Literatūra un Māksla», 1957., 52.

OSKARS RIHTERS

(1898.—1937.)

Oskara Rihtera daiļrade veltīta latviešu strēlnieku cīņām Oktobra revolūcijas un pilsoņu kara posmā. Iejutīgi un dokumentāri precīzi rakstnieks veidojis sarkanā izlūka tēlu, pirmreizīgi nozīmīgu visas latviešu padomju prozas attīstībā.

Dzīve un daiļrades ceļš

Oskars Rihters (īstajā vārdā Joass) dzimis 1898. gadā Lubānas pagasta Apogu mājās mežstrādnieka ģimenē. Pēc triju ziemu mācībām pagastskolā Rihters, apstākļu spiests, uzsāk patstāvīgas dzīves gaitas, pārtiekot no gadījuma darbiem.

Pasaules kara sākumā viņš strādā kādā aizmugures daļā. Šķiras naids, kas jau bērnībā krājies, šeit vēršas aktīvā protestā. Iestājies strēlnieku pulkā, nākošais rakstnieks komunistu ietekmē izaug par revolucionāru cīnītāju.

1918. gadā vācu okupācijas apstākļos Latvijā O. Rihters uzsāk izlūka-partizāņa gaitas, divas reizes speciālā uzdevumā dodamies ienaidnieka aizmugurē. 1919. gadā viņš iestājas 15. armijas Revolucionārās kara padomes 15. partizāņu nodaļā. Visa viņa turpmākā dzīve saistīta ar dziļās ienaidnieka aizmugures izlūkošanu, gan dzimtās Lubānas un Jaungulbenes apkārtnē, gan tālajā Karēlijā. Viņš piedalās arī baltgvardu dumpja likvidēšanā Baltkrievijā 1922. un 1923. gadā. Salā un sniegputenī, lietū un saules tveicē pārciešot fiziskās sāpes un pārvarot nogurumu tālajās izlūku gaitās, pie riska un briesmām pieradušais drosmīgais sarkanais izlūks Oskars Rihters ar sirds asinīm ierakstījis savu vārdu latviešu revolucionāro strēlnieku cīņu vēsturē. «Man daļa smadzeņu «izsaldēta», «izšauta». Trīsdesmit divas reizes es

esmu bijis dziļi ienaidnieka aizmugurē, tātad sešdesmit četras reizes frontei vien esmu pāri gājis. Desmitām, simtām reižu es esmu šauts, ziemā pār upēm peldējis, sities, dūries, pat zobiem kodies... Tas maz pamazām saēdis manas smadzenes, manu sirdi, nervus, agrāko patiešām apbrīnojamo dzelzs izturību, uzņēmību,» stāsta O. Rihters 1934. gada 12. jūnijā Sīmanim Berģim rakstītajā vēstulē.

O. Rihters ap 30. gadiem

Šī bagātīgi uzkrātā cīnītāja dzīves pieredze dod daudz ierosmju literārajai jaunradei. Jau 1922. gadā laikrakstā «Krievijas Cīņa» parādās O. Rihtera apraksts *«Četrpadsmit dienas Karēlijas frontē»*, kas vēlāk pārstrādāts stāstā «Zemeļu frontē». Tomēr pilnīgi nodoties rakstniecībai viņš var tikai ar 1925. gadu, kad valsts piešķir pensiju. Šajā gadā arī sarakstīts O. Rihtera pirmais stāsts *«Sarkanie izlūki»* (iespiests «Darba kalendārā» 1926. g.).

O. Rihteru rakstnieka gaitu sākumā uzmundrina un viņam palīdz pieredzes bagātais E. Eferts-Klusais. Viens pēc otra periodikā parādās stāsti un apraksti: *«Atkal cīņās»* (1925.), *«Klajumā»* (1926.), *«Naktī uz 17. janvāri»* (1927.), *«Nāk prātā izlūki Erna un Kurts»* (1927.), *«Pa ienaidnieka aizmuguri»* (1927.), *«Pa pēdām»* (1928.) un citi.

1929. gadā «Prometeja» izdevumā iznāk stāstu un tēlojumu krājums *«Sarkanie izlūki»*, kurā sakopots vairums jau agrāk periodikā publicēto stāstu un ievietoti arī daži jauni. O. Rihters par šo krājumu 1929. gadā laikraksta «Krievijas Cīņa» rīkotajā stāstu konkursā saņem pirmo un otro prēmiju. Ar svaigo tema-

tiku un izjusto tēlojumu O. Rihtera proza spilgti izdalās uz visas 20. gadu beigu un 30. gadu sākuma latviešu padomju literatūras fona.

30. gadu sākumā O. Rihters dzīvo gan Ļeņingradā, gan Šliselburgā, gan Maskavā, gan Baškīrijā. Viņš ir aktīvs līdzdalībnieks sabiedriskajā un kultūras dzīvē. Tā Baškīrijā viņš piedalās Arhangeļskas un Igļinas rajona latviešu koloniju kolektivizēšanā. Te pieredzētais attēlots stāstā *«Mežs»* (1934.).

Literārā ziņā visražīgākie ir Baškīrijā pavadītie gadi. Ar lielu aizrautību O. Rihters lasa savus iemīļotos rakstniekus — Ļ. Tolstoju, E. Zolā, M. Šolohovu, V. Šekspīru un Fr. Šilleru, pārstrādā agrākos stāstus un saraksta jaunus (*«Jurgensa nodeviba»*, *«Gotburgas mežos»* u. c.), kas ievietoti stāstu un tēlojumu krājumā *«Pa ienaidnieka aizmuguri»* (1935.). Vēl atzīmējams krājumā ievietotais garais stāsts *«Pridka»* (1935.) un bērniem rakstītais *«Es stāstu...»* (1935.).

1936. gadā, uzturoties Maskavā, O. Rihters gandrīz triju mēnešu laikā uzraksta savu labāko darbu — jau agrāk iecerēto romānu *«Meži šalc»*. Nākamajā gadā viņš publicē aprakstu *«Pāri Lubānas klāniem»* un stāstu *«Sarkangvards»*.

O. Rihters ir radoša spēka briedumā. Viņš sāk nopietni gatavoties studijām Literatūras institūtā. Tomēr nodomi nepiepildās. O. Rihters mirst 1937. gadā.

O. Rihtera daiļrade ir izaugusi no bagātīgajiem cīnītāja dzīves vērojumiem, pieredzējumiem un pārdzīvojumiem. Pārliecinoši atklājot savu varoņu rīcības idejiskos motīvus, rakstnieks dod emocionāli iedarbīgu tēlojumu.

Gandrīz visa O. Rihtera daiļrade tematiski veltīta dziļās ienaidnieka aizmugures sarkano izlūku dzīvei un cīņām pilsoņu kara gados. Gandrīz visos viņa darbos figurē vieni un tie paši dažādās situācijās tvertie cīnītāju tēli, aiz kuriem viegli saskatīt dzīvē novērotus prototipus.

Stāsti

O. Rihtera stāstu īpatnība ir tā, ka tajos iestrādāts daudz dokumentāri precīza atmiņu materiāla, kas patiesi liecina par lielo cīņu dienu varonību. Pats autors izsakās: «Viens otrs mirklis man izzudis no atmiņas...,

bet tomēr galvenos momentus es atceros... Un es rakstu, un spilgtāk es redzu atkal šos momentus un dzīvoju tiem līdzi. Es redzu un attēloju tos priekš mūsu jaunatnes, priekš tiem, kam pietiks drosmes, kam pietiks izturības un dzelzs gribas būt nākošajās cīņās mūsu vietās...»[1] Un citur: «Vesela virkne izlūku, kritušu karstajās, ilgajās cīņās, bieži jo bieži man nāk prātā...»[2]

O. Rihtera notēloto izlūku dzīve ir sarežģīta un smaga cīņa ar šķiras ienaidniekiem, cīņa par uzticētā uzdevuma un patriotiskā pienākuma izpildi. Labi pazīstot kaujas apstākļus un cīnītāju noskaņojumu, rakstnieks pārliecinoši parādījis sarkano izlūku darba daudzveidību un nozīmību. Neskaitāmās sadursmes ar aizsargiem un karaspēku, ieroču un dinamīta pārvešana pāri frontei, štāba vilcienu un tiltu uzspridzināšana, proklamāciju izkaisīšana, biedru atbrīvošana no apcietinājuma, sakaru nodibināšana un sadarbošanās ar aizmugures partijas organizācijām, revolucionizējot darba ļaudis un ievācot taktiski svarīgas ziņas — tās ir viena un tā paša atbildīgā izlūku darba atsevišķas epizodes, kas bagātina O. Rihtera stāstu fabulu dažādiem negaidītiem pagriezieniem.

Stāstījums parasti rit pirmajā personā, priekšplānā neizvirzot kādu atsevišķu tēlu, bet runājot par veselas izlūku grupas rīcību kaujas uzdevumu izpildē. Einis, Žoržs, Villers, Vāvers, Jānis, Kurts un citi O. Rihtera notēlotie cīnītāji dzīvo sūru, bet pilnasinīgu dzīvi.

Sarkano izlūku patriotisms, viņu uzticība tautai un partijai atklājas ikvienā cīņas solī. Šos «sevišķa uzdevuma» cilvēkus rakstnieks apzīmē par kurmjiem, kas «pamazām, bet neatlaidīgi, nenogurstoši rok kapu pretējai šķirai»[3].

Katra cīņas epizode apliecina šo cilvēku dzelzs izturību, drosmi un varonību. Grūtajā izlūka dzīvē, brienot purvus un staignājus, naktī un salā veicot garos pārgājienus, nepieciešams liels morāls spēks, kas liek pārvarēt fiziskās sāpes. Bieži pienākums jāpilda arī tad, kad muskuļi noguruši, pleci no nestuvēm

[1] *O. Rihters,* Pa ienaidnieka aizmuguri, LVI, Rīgā, 1957., 73. lpp.
[2] Turpat, 225. lpp.
[3] Turpat, 56. lpp.

O. Rihtera «Sarkano izlūku» vāks

notirpuši un kļuvuši nejutīgi, kad vairs neklausa noberztās, rētainās kājas: «Cīkstēdamas smagi līgojas paštaisītās nestuves, piliens pa pilienam kūpošās asinis krīt ledainā sniegā, smagi, gārdzoši elpo izlūki, kūp kailās, apsarmojušās, sniega piebirušās galvas, dobji brakšķ zem sniega siekstas, zem spēcīgajiem, smagajiem soļiem» («Pa pēdām»). Sarkanais izlūks vienā paņēmienā veic pat simt divdesmit verstis, Karēlijas sala, bada un noguruma izmocīts, apspiezdams vaidus un asiņojošiem pirkstiem ledū skrāpēdamies, jo «ir jānoiet, — nemaz nedrīkst nenoiet» («Sarkanie izlūki»). Visu fizisko un garīgo spēku sasprindzinājumu prasa izlaušanās cauri ienaidnieka dzelzs lokam («Klajumā»), bet, ja tas nav iespējams, sarkanajam izlūkam ir tikai viens ceļš — doties varoņa nāvē, kā to dara klajumā ienaidnieka ielenktais izlūks Žoržs («Jurgensa nodevība»). Un tomēr šī pārāk nemierīgā un straujā dzīve ir skaista, jo tā īstas varonības un patriotisma apdvesta: «Izlūku dzīve ir riska pilna, izlūku dzīve ir viļņu, trakojošu vētru un bangu pilna, bet izlūki arī zina, kas ir dzīve, izlūki ņem un māk baudīt pilniem malkiem šo dzīvi, izlūku dzīve ir skaista dzīve...»[1]

Kā pati cīnītāju dzīve spriega ir sižeta attīstība O. Rihtera stāstos. To sekmē īsie, pat vienvārdīgie teikumi, daudzie darbības vārdu un citi atkārtojumi stāstījumā: «Un nu sākās šī cīņa — stundu pēc stundas, pēdu pēc pēdas, collu pēc collas tie velkas

[1] *O. Rihters,* Pa ienaidnieka aizmuguri, LVI, Rīgā, 1957., 204. lpp.

uz Kombolas mežu. No grāvja uz grāvi, no akmens uz akmeni. Un visapkārt tiem līdzi velkas dzelzs loks. Briesmīgi un stipri ir izlūki, nikns un stiprs ir dzelzs loks, nikna un neganta šī cīņa... Bet nepadodas izlūki...»[1] Sintaktiskie atkārtojumi izceļ pastāvīgā riska un briesmu atmosfēru izlūka dzīvē. Dinamiskā sižeta attīstība labi atklāj trauksmainā, līdz pēdējai iespējai saspringtā izlūku darba īpatnības, viņu izveicību, izturību un drošsirdību.

Lai gan O. Rihters stāstos vairāk akcentējis kopējo cīnītāju noskaņojumu un maz centies atklāt dziļākus psihiskus procesus, tomēr atsevišķas detaļas savu varoņu individualizācijai viņš izraudzījies precīzi un mērķtiecīgi. Žoržs iet «cēli, vingriem soļiem», no viņa stāva «dveš miers, spēks un drošsirdība», bet «smagi veļas zemais muskuļainais Villera stāvs». Toties Einis steidzas kā «savilkta tērauda atspere», ļauns un draudošs.

«Meži šalc»

Romāna «Meži šalc» pamattema — latviešu lauku jaunatnes progresīvās daļas revolucionārā izaugsme un cīņa Oktobra revolūcijas posmā.

Te darbojas gandrīz visi varoņi, kurus lasītājs iepazinis jau stāstos. Pirmajās divās daļās darbība notiek grūtajos reakcijas un pirmā imperiālistiskā pasaules kara apstākļos, atklājot Ernesta Reitera, Ata Villera, Žorža Brīvnieka, Heinriha Melnieka un citu sūro bērnību un jaunību. Uzsverot šķiriskos kontrastus lauku dzīvē (budžu mantkārību un kontrrevolucionārismu, meža strādnieka nabadzību un beztiesību), rakstnieks veiksmīgi zīmējis bērnu un pusaudžu darba dzīvi. Jau agri mežstrādnieka bērni iepazīst trūkumu un nebrīvo darbu, kamēr bagāto saimnieku atvases (kā, piemēram, Eglīšu Oskars) var dzīvot bezrūpībā un izšķērdībā. Sevišķi grūta ir Ernesta Reitera dzīve pēc tēva nāves, jo ģimenei trūkst maizes un izpeļņas. «Es palikšu par zagli, māt! Es palikšu par zagli. Es iešu un apzagšu Eglītieni. Paņemšu sviestu pagrabā, gaļu klētsaugšā...» izmisumā un sašutumā izsaucas Ernests. Tomēr apstākļi viņu nesalauž, viņš godīgi nopelna iztiku un mācās. Ernestā Reiterā, tāpat kā pārējos mež-

[1] *O. Rihters,* Pa ienaidnieka aizmuguri, LVI, Rīgā, 1957., 59. lpp.

strādnieku bērnos, krājas naids pret lauku budžiem, mācītāju un baronu un veidojas savas šķiras apziņa. Jau agrā jaunībā nākamie izlūki zvēr atriebi šķiras ienaidniekam.

Visspēcīgākais, možākais un drošsirdīgākais no meža cirtēju bērniem ir Atis Villers. Aizbraucis dzīvot uz Rīgu, viņš, tāpat kā Žoržs Brīvnieks, neaizmirst dzimtos laukus: «Nekad es neaizmirsīšu arī Melnupes mežus. Es dzirdu, kā viņi šalc. Es viņu šalkoņā saklausu zāģus un cirvjus, mūsu bērnību, mokas un cīņu.»

Jauniešu revolucionāro izaugsmi sekmē kā neciešamie materiālie apstākļi, tā nelegālās Komunistiskās partijas darba ietekme. Pagrīdniekiem Jēkabam Sīlim un Rūdolfam Rencēnam ir liela idejiska ietekme jauniešos.

Romāna trešā daļa atspoguļo latviešu strēlnieku revolucionizēšanās procesu pilsoņu kara cīņu posmā. Rakstnieka uzmanības centrā izvirzās latviešu sarkano izlūku gaitas 1919. gada beigās. Tādējādi romāna trešās daļas sižeta meti veidoti, galvenokārt izmantojot stāstu materiālu.

Tāpat kā stāstu, arī romāna «Meži šalc» īpatnība ir tā, ka vēstī nevis pats autors, bet viens no izlūkiem — Ernests Reiters. Tomēr stāstījumam nav pārmērīgi uzspiests vienas personas īpatnējais zīmogs. Ernests Reiters ne tik daudz skata notikumus caur savu pārdzīvojumu prizmu, kā tos pārstāsta brīvā vērojumā. Tā kā to dara viens no idejiski un organizatoriski nobriedušākajiem izlūkiem, «pirmais no pirmajiem», tad notikumu vērtējums ir diezgan objektīvs. Bez tam Ernests Reiters bieži vien skaidri un nepārprotami pauž paša rakstnieka uzskatus.

Minētais paņēmiens sašaurina tēlojuma sižetiskās iespējas. Tā par notikumiem, kuros Ernests Reiters neņem tiešu dalību, rakstnieks spiests stāstīt vai nu atkāpēs, vai atmiņās, vai vēstulēs (piemēram, par Ata Villera un Žorža Brīvnieka dzīvi Rīgā). Tā Žorža Brīvnieka nāves aina, ko Ernests Reiters mēģina radīt iztēlē un sapņos, manāmi zaudē ticamības spēku. Tas lielā mērā traucē uztvert romānu kā mākslinieciski veselumu. Tomēr vienas personas stāstījums romānā nav konsekventi ieturēts. Tas bieži vien robežo ar autora tēlojumu, piemēram, kauju aprakstos.

Lasītājs gan jūt, ka Ernests Reiters stāv kaut kur tuvumā, bet priekšplānā izvirzās tās cīņu epizodes un tie tēli, kam attiecīgajā situācijā izšķiroša nozīme sižeta risinājumā (pārgājienu ainas, izlūku cīņu ainas, Žorža Brīvnieka nāves aina u. c.).

No izlūku tēliem lasītāja atmiņā vislabāk paliek Atis Villers ar savu atlētisko augumu, lielo fizisko spēku, izveicību, savaldību, izturību un drošsirdību. «Neviens nav redzējis un neredzēs sagurušu un vārgu sarkano izlūku Ati Villeru,» zīmīgi piebilst autors.[1]

O. Rihtera cīnītāji ir tipiski latviešu strēlnieku labāko īpašību iemiesotāji. Revolucionārā disciplīna, apzināta visu spēku mobilizācija patriotiskā pienākuma izpildei, biedriskums un draudzība, liels gribas spēks un milzu izturība raksturīga ne tikai Atim Villeram, bet arī Žoržam Brīvniekam, Ernestam Reiteram un citiem.

*

O. Rihters ir viens no raksturīgākajiem dokumentālās prozas pārstāvjiem latviešu padomju literatūrā. Viņa radītais sarkanā izlūka tēls ir patiesīgs un emocionāli iedarbīgs padomju varas izcīnītāju varonības atspoguļotājs.

LITERATŪRA

O. Rihtera darbi. Labākie no 20. un 30. gadu periodikā palikušajiem Rihtera *stāstiem* ir «Mežs» (1929.), «Pridka» (1935.) un «Es stāstu...» (1935.). *Stāstu un tēlojumu krājumi* «Prometeja» izdevumā: «Sarkanie izlūki» (1929.) un «Pa ienaidnieka aizmuguri» (1935.). Bez tam Latvijas Valsts izdevniecība laidusi klajā *stāstu izlasi* «Pa ienaidnieka aizmuguri» (1957.). *Romāns* «Meži šalc» (1936.) iznāk «Prometeja» izdevumā Maskavā.

Par O. Rihteru: *S. Berģis,* «Stāstu konkurss» («Celtne», 1930., 1.); *H. Rukšāns,* «Rakstnieks ar šauteni rokās» grāmatā «Pa ienaidnieka aizmuguri» (LVI, Rīgā, 1957.); *I. Bērsons,* «Revolūcijas vārdā» («Literatūra un Māksla», 1957., 38.).

[1] *O. Rihters,* Meži šalc, «Prometejs», Maskavā, 1936., 455. lpp.

ARTURS KADIĶIS-GROZNIJS

(1901.—1934.)

Arturs Kadiķis-Groznijs nodzīvoja īsu, bet spraigu revolucionāra cīnītāja mūžu. Viņa literārā darbība izraisījās pēdējos desmit mūža gados, kad A. Kadiķis-Groznijs pēc pilsoņa kara beigām dzīvoja un strādāja Ļeņingradā. Latviešu padomju literatūrā viņš devis savu ieguldījumu ar stāstiem par revolūcijas un pilsoņu kara temām.

Dzīve

Arturs Kadiķis-Groznijs (īstajā vārdā Arturs Talents) dzimis 1901. gada 3. jūnijā Rīgā revolucionāru strādnieku ģimenē. Viņa vecāki ir Latvijas Sociāldemokratijas biedri, kuru dzīvoklī bieži notiek nelegālā partijas pulciņa sanāksmes. Iemācījies lasīt, Arturs pulciņa sanāksmēs lasa priekšā nelegālo literatūru. Kratīšanu laikā viņš cauri policistu aplenkumam iznes no mājas un ierok smilšu kalnos nelegālās lapiņas un brošūras. Tā kopš bērnības zēns aug strādnieku solidaritātes garā, mācās pazīt organizēto strādnieku cīņas paņēmienus, atšķirt draugus no ienaidniekiem.

1910. gadā A. Kadiķis-Groznijs sāk mācīties P. Užāna elementārskolā Pārdaugavā, taču, kad 1914. gadā nomirst tēvs, viņš spiests izstāties no ceturtās klases. Lai palīdzētu slimajai mātei, tam jāstājas algotā darbā.

Kad pirmā imperiālistiskā kara laikā sākas Rīgas fabriku evakuācija, Kadiķis-Groznijs kopā ar māsu un māti aizbrauc uz Donbasu. Arī te stipri jūtamas kara radītās grūtības. Pastrādājis kā avīžu pārdevējs, rasētājs Luganskas zemstē un kā atslēdznieka māceklis Leitnera rūpnīcā Harkovā un redzot, ka neizdodas savilkt galus kopā un nopelnīt iztikai, viņš atstāj piederīgos un viens pats atgriežas atkal Rīgā. Protams, arī te nav labāk, izdodas dabūt darbu tikai pie tranšeju rakšanas. Apspriedies ar dažiem skolas biedriem, viņš nolemj iestāties latviešu

strēlnieku bataljonos. Lai viņu nenoraidītu, tas uzdodas vecāks, nekā patiesībā ir un 1915. gadā kļūst par karavīru.

Ar kāda pazīstama rakstveža gādību Kadiķi-Grozniju 1915. gada decembrī nosūta no rezerves pulka uz praporščiku kursiem Tērbatā. 1916. gada jūnijā pēc kursu beigšanas viņu iedala 6. latviešu strēlnieku pulkā par vada komandieri.

A. Kadiķis-Groznijs 30. gadu sākumā

Par karu A. Kadiķim-Groznijam drīz vien rodas patstāvigs uzskats, pilnīgi pretējs šovinistiskajai propagandai. Viņš pamet armijas rindas un aizbrauc uz Pēterpili, kur strādā fizisku darbu «Alfa Laval» separatoru noliktavā.

Pēterpilī bija daudz evakuēto latviešu strādnieku, to vidū arī Latvijas Sociāldemokratijas biedri. Latviešiem pilsētā bija sava partijas organizācija, t. s. latviešu apakšrajons, kurā bija apvienoti ap 200 partijas biedru. Organizācijai bija savs priekšstāvis (P. Stučka) Pēterpils pilsētas komitejā. Strādnieku vidū partijas biedri veica intensīvu noskaidrošanas un organizēšanas darbu. Arī Kadiķis-Groznijs iekļāvās revolucionārajā kustībā.

1917. gada februāra dienās viņš kā kaujas družinas loceklis piedalās patvaldības gāšanā. Aprīlī Kadiķis-Groznijs iestājas boļševiku partijā. Partijas darbā viņš parāda sevi kā labu runātāju, veiklu organizatoru, tāpēc to izvirza par latviešu apakšrajona sekretāru. Kadiķis-Groznijs dedzīgi cīnās par boļševiku nostādni revolūcijas jautājumos, aģitē pret nodevīgā uzbrukuma organizēšanu frontē. Par to Pagaidu valdība viņu divreiz apcietina, bet pret parakstu atbrīvo.

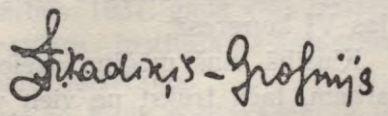

A. Kadiķa-Groznija autografs

Kopš 1917. gada jūnija viņš ir Sarkanās gvardes loceklis un Oktobra dienās piedalās Pagaidu valdības gāšanā.

Pēc Padomju valsts nodibināšanās Kadiķis-Groznijs kādu laiku ir J. Jansona latviešu strādnieku kluba priekšsēdētājs. 1918. gadā viņš iestājas V. Volodarska vadītajos aģitatoru kursos Smoļnijā un pēc kursu beigšanas tiek nosūtīts ar pirmo priekšzīmīgo pārtikas družinu uz Vjatkas apgabalu, kur družina apvienojas ar sarkano partizāņu nodaļu un vēlāk ar 4. apvienoto padomju pulku. Cīņās pret baltgvardiem Kadiķis-Groznijs piedalās kā ložmetējnieks-novērotājs.

Vjatkas apgabalā viņu ievēl par Sarapules Padomes deputātu.

Iževskas rūpnīcas ieņemšanā viņu smagi ievaino. Ārstējoties kara hospitālī un vēlāk Pēterpilī, Kadiķis-Groznijs uzraksta savus pirmos literāros darbus. Pēterpils žurnālā «Darba Zvans» 1919. gada 1. numurā iespiests viņa pirmais dzejolis «Rīta rasa», kurā ar dabas gleznu simboliku izteikta 1905. gada revolūcijas aina. Tajā pašā gadā žurnālā «Jaunais Komunārs» 1919. gada 1./2. numurā parādās otrs dzejolis — «Ilgas». Pirmie dzejoļi parakstīti ar A. Taliņa-Talenta vārdu, bet vēlāk rakstnieks parakstās tikai Kadiķis-Groznijs.

Arī vācu okupētajā Latvijā revolucionārā kustība aug augumā. Latviešu strēlnieki uzsāk savas dzimtenes atbrīvošanu. Vēl nesadziedējis ievainojumu, Kadiķis-Groznijs Pēterpilī piesakās latviešu strēlniekos un ar papildrotu 1919. gada janvārī ierodas atbrīvotajā Rīgā.

Te A. Kadiķi-Grozniju nosūta darbā uz Iekšlietu tautas komisariātu. Līdztekus šim darbam viņš strādā arī partijas un komjaunatnes organizācijās: viņu ievēlē par Latvijas Komunistiskās Darba Jaunatnes Savienības CK locekli, komjaunatnes Rīgas komitejā tas izpilda otrā sekretāra pienākumus — vada studentu un skolnieku sekciju. A. Kadiķis-Groznijs piedalās kā delegāts Latvijas komjaunatnes I kongresā un Latvijas Sociāldemokratijas VI kongresā.

Klusībā viņš mēģina dzejot, uzmet plānu plašākam prozas darbam, taču trūkst ne vien vajadzīgās prasmes, bet galvenokārt — brīva laika.

Kad pēc frontes pārrāvuma Rīgā ielaužas Rietumu imperiālistu savervētais karaspēks, Kadiķis-Groznijs strādnieku brīvprātīgo bataljona sastāvā piedalās cīņās pilsētā, pie Juglas un Vidzemē.

Strēlnieku cīņas par Padomju Latviju, jaunatnes dzīvi un darbu šajā laikā, kā arī dramatiskās 1919. gada maija dienas, Kadiķis-Groznijs daļēji notēlojis aprakstos «Pēdējās dienas Padomju Latvijā» (sar. 1921. g., publ. 1924. g.), «Par cilvēku ar šauteni plecā» (1927.) un garajā stāstā «Uz Daugavas krastiem» (krieviski 1934. g., latviski E. Silmaņa tulkojumā 1936. g.).

1919. gada 15. jūnijā LKP CK komandē Kadiķi-Grozniju uz Sarātovu par Latviešu nacionālo lietu komisāru, bet jau oktobrī viņš tiek mobilizēts Sarkanajā Armijā. Kā politdarbinieks tas piedalās pilsoņu karā, vietējo padomju nostiprināšanā, strādājot gan kā deputāts, izpildkomitejas priekšsēdētājs, gan pārtikas nodokļu inspektors. Laiks līdz 1924. gada novembrim aizrit Dienvidu frontē, Kubaņā un Ziemeļkaukāzā.

Vēlēšanās izteikt revolūcijā un pilsoņu karā gūto bagātīgo pieredzi literāros darbos kļūst sevišķi dedzīga, kad viņš atrodas Groznijā (no 1923. g. maija līdz 1924. g. novembrim). Vēl vairāk šī vēlēšanās pastiprinās, iepazīstoties ar padomju rakstnieku darbiem (J. Ļibedinska «Nedēļa», S. Podjačeva stāsti u. c.). Savu vēlēšanos tas sāk realizēt, kad viņu 1924. gada beigās pārceļ uz Ļeņingradas kara apgabalu.

Ļeņingradā, strādādams par armijas politdarbinieku, Kadiķis-Groznijs rosīgi piedalās arī literārajā dzīvē. 1925. gadā viņš iestājas Ļeņingradas Proletārisko rakstnieku asociācijas latviešu sekcijā. Nākamajā gadā viņu ievēl par sekcijas biroja locekli. 1925. gadā «Krievijas Cīņā» publicēts Kadiķa-Groznija pirmais stāsts *«Hazirate»*, 1927. gadā jau iznāk viņa pirmā grāmata *«Putenī, kad stepe smilkst»*.

Konstatējis, ka piemirsusies dzimtā valoda, Kadiķis-Groznijs cītīgi studē K. Mīlenbaha un J. Endzelīna «Latviešu valodas vārdnīcu», lasa latviešu klasiķu darbus. 1931. gadā viņš iestājas Komunistiskās akadēmijas Literatūras institūta aspirantūrā. Lielās darba slodzes dēļ viņam tomēr jāizstājas.

Vairākkārt Kadiķis-Groznijs izpilda Kara politakadēmijā re-

daktora pienākumus, rosīgi darbojas Ļeņingradas latviešu sabiedriskajās organizācijās. Tas viss prasa daudz laika. Rakstniecībai paliek lielāko tiesu naktis. Savus darbus viņš raksta rūpīgi, vairākkārt labodams un slīpēdams. Viņa attieksmi pret rakstnieka darbu raksturo kāda vēstule: «Labāk vairāk lasīt un mācīties un, kad pirksti sāk niezēt, tikai tad ķerties pie spalvas.» Pirmajai stāstu grāmatai 1930. gadā seko otra — «Ens» (krieviski — 1931. g.). 1933. gadā iznāk kopā ar J. Eiduku uzrakstītā luga «Strēlnieki pagriež stobrus», kuras veidošanā palīdzējis arī Linards Laicens. Lugā hronikāli rādīta strēlnieku pāraugšana revolūcijas atbalstītājos. 1934. gadā krievu valodā iznāk viņa pēdējais stāsts «Uz Daugavas krastiem» (latviski — 1936. g. «Daiļdarbu izlasē»).

1934. gada janvārī A. Kadiķis-Groznijs demobilizējas un aiziet pensijā. Paveras iespējas nodoties vienīgi rakstnieka darbam. Taču izrādās, ka veselība pārāk cietusi. 1934. gada jūnijā viņš aizbrauc uz latviešu rakstnieku konferenci Maskavā, saslimst ar smadzeņu iekaisumu un 8. jūlijā mirst.

Urna ar A. Kadiķa-Groznija pelniem iemūrēta strēlnieku brāļu kapos Popovkā, Ļeņingradas tuvumā.

Daiļrade

Atskaitot pāris dzejoļu, Arturs Kadiķis-Groznijs darbojies vienīgi prozas laukā, atstādams ap trīsdesmit īsāku un garāku stāstu, skiču, tēlojumu un aprakstu. Daļa no tiem palikusi nepabeigta.

Viņa stāstu un tēlojumu tematika — revolūcijas un pilsoņu kara notikumi, varoņi — revolūcijas cīnītāji, strēlnieki, strādnieku jaunieši.

Izjuzdams valodas grūtības, rakstnieks lielāko daļu darbu rakstījis vispirms krieviski, pēc tam tulkojis latviski, izņemot stāstu *«Uz Daugavas krastiem»*, kuru autors pats nav latviski tulkojis.

Viņa labākajos darbos vienkārša, reālistiska izteiksme. Vietām stāstījumā ievijas sirsnīgs lirisms. Nepārliecinošāk tēlojums izdodas tad, kad autors cenšas lietot romantisku patosu un poetizēt savus varoņus.

Vienkāršība, reālistiskums izpaužas jau viņa pirmajos dar-

bos — aprakstos *«Pēdējās dienas Padomju Latvijā»* un *«Par cilvēku ar šauteni plecā»*.

«Pēdējās dienas Padomju Latvijā» uzrakstītas divus gadus pēc Rīgas krišanas. Autors aprakstā ietvēris notikumus 1919. gada maijā, sākot ar Rīgas krišanu un brīvprātīgo strādnieku bataljona cīņām līdz kaujinieku nonākšanai pie Sarkanās Armijas daļām Latgalē.

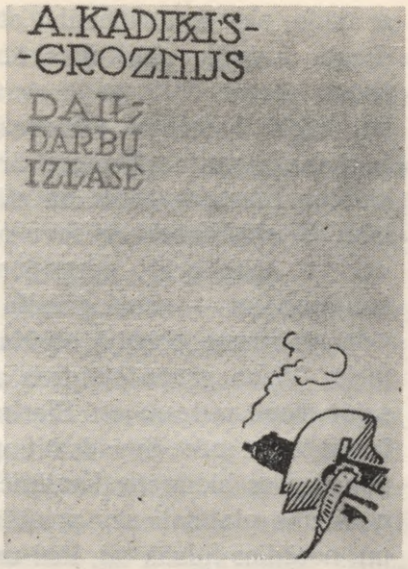

1936. gadā Maskavā izdotās A. Kadiķa-Groznija «Daiļdarbu izlases» vāks

Viss apraksts ieturēts it kā kaujas lauka ziņojuma stilā — skopi, lakoniski, bet tomēr skarot pašu raksturīgāko. Vēstījuma atdzīvināšanai autors vietām iesprauž jautājumus, izsaukumus, panākot dramatisku efektu. Pāris vietās īsos teikumos dotas dabas gleznas: «Silta maija diena. Gaiss pilns uzplaukušu pumpuru smaržas», «Smagas dienas paiet, slepus atstājot soli pēc soļa zaļojošos laukus, drūmos mežus». No Rīgas atbēgušie strādnieki pastāsta notikumus, kas risinājušies pēc pilsētas krišanas, atnes avīzi «Līdums». Tas paplašina tēlojumu ārpus strādnieku bataljona ietvariem, atsedz okupantu zvērības, avīzes melus: Stučku drīz tiesāšot, bet Eferts-Ķlusais esot atrasts uz ielas nošauts. Taču kaujinieki labi zina, ka pirmais ir Maskavā, bet Eferts... sēž kopā ar kaujiniekiem un lasa savu «nekrologu». Stāstījumu padara dzīvu arī humors, kas vietām atplaiksnī. Apraksts noslēdzas lepni, optimistiski, ieskicējot strēlnieku gaitas turpmākajās cīņās: «Visās plašās Padomju Savienības malās neaizmirst latvju strādnieka-strēlnieka, mierīga, ar flinti pār pleciem ar resgali uz augšu, ielauztu vasaras cepuri galvā arī ziemas salā un vienmēr pirmajās rindās Sarkanzvaigžņu armijā.»

Otrā aprakstā — «Par cilvēku ar šauteni plecā» (1927.) —

ar dziļu, sirsnīgu mīlestību atveidots latviešu revolucionāra, Padomju Latvijas izglītības komisāra vietnieka Ernesta Eferta-Kļusā tēls uz 1919. gada vasaras drūmā fona, kad viņš kopā ar strādnieku bataljonu atkāpjas cauri Vidzemei, lai savienotos ar Sarkano Armiju. Zīmējot ārējo portretu, autors uzsver vienkāršību Eferta apģērbā un stājā. Kad kaujinieki kurn par grūtībām, Eferts-Kļusais ar savu priekšzīmi ir tas, kas liek jaunajiem apklust. Visu grūto pārgājiena laiku viņš soļo kopā ar saviem kaujiniekiem — «viņš gribēja tā, kā viss lielais nomocījušos cilvēku vairums». Pēdējā atpūtas vietā no muguras uzbrūk ienaidnieks. Viena grupa steidzas aizturēt to, kamēr pārējie atiet, un šajā grupā redzam arī Efertu. Kad īsā, karstā kaujā uzdevums izpildīts un pēc divpadsmit verstu skrējiena grupa atkal savienojusies ar biedriem, kaujinieki atkal ierauga Kļuso: «Viņš bija nosviedis platmali sev priekšā uz zāles, šauteni pieslējis kļavai un, nosēdies līdzās tai, lēni un rūpīgi slaucīja bālo pieri . . .»

Rakstnieks nenoklusē grūtības un neidealizē kaujiniekus. Arī Eferta-Kļusā tēlu tas zīmē bez lieka patosa, atklājot viņa cildeno raksturu, pašaizliedzību, sīkstumu un biedriskumu šķietami sīkās, bet zīmīgās epizodēs. Viņa morālais spēks tik liels, ka kaujiniekiem kauns par saviem vājuma brīžiem.

Aprakstam nav tikai dokumentāla vērtība, ne tikai «lapiņa uz b. Kļusā kapa», kā to autors apakšvirsrakstā apzīmējis. A. Kadiķis-Groznijs te māksliniecisķā formā devis pozitīvā varoņa tēlu. Tāds varonis jau bija radies revolucionāro cīņu laukos un jau atspoguļots gan krievu, gan arī latviešu padomju literatūrā.

Pirmajos stāstos («Hazirata», «Nemiera ūdeņos», «Mēs vēl nāksim» u. c.) A. Kadiķis-Groznijs pievēršas pilsoņu kara notikumiem. Autors vēl nespēj ietērpt savu domu stingrā formā, bieži izplūst. Tēliem trūkst individualitātes, sižets iezīmējas vāji. Rakstnieks šos trūkumus cenšas kompensēt ar kāpinātu patētiku, samākslotu romantisku izteiksmi. Vēlāk šie izskaistinājumi zūd. Jau A. Kadiķa-Groznija pirmie darbi — apraksti — liecina, ka viņa stiprā puse ir stingri reālistisks tēlojums. Tas izpaužas arī viņa turpmākajos darbos, piemēram, stāstā *«Graujas rīts»* (1928.) par 1905. gada revolūcijas notikumiem Rūjienas apkārtnē. Stāstu

autors veidojis pēc arhīvu materiāliem. Vairākas personas nosauktas īstajos vārdos (Bočs, Āboltiņš, Lukstiņš, Kļucis). Autors gan pārāk cieši turējies pie materiāliem, maz ļāvis vaļu radošai fantāzijai, tādēļ stāstā izmanāms zināms sausums. Taču atsevišķas epizodes uzrakstītas dzīvi. Veiksmīgi izdevušās dabas ainavas. Tēlu izzīmējumā autoram mazāk veiksmes, īpaši tas sakāms par leģendāro Boču, kas ir bālāks, nekā mēs viņu pazīstam no 1905. gada revolūcijas vēstures materiāliem.

1905. gada revolūcijas dienas Rīgā pavīd arī tēlojumā *«Par Ķaupīti»* (1927.). Tas veidots monoloģisku pārdomu formā. Vecs strēlnieks sien savam dēlam ap kaklu pioniera kaklautu, un atmiņā uzpeld paša bērnība Rīgas nomalē, bērnības biedrs Ķaupītis, sūrā strādnieku dzīve. Ķaupītis jau kopš bērnības iepazīst arī strādnieku revolucionāro cīņu — viņam jāslēpj nelegālā literatūra kratīšanu laikā. Revolūcijas dienās viņa māte, kas parasti skarba, it kā atplaukst, vezdama dēlēnu uz Daugavmalu: «Nāc, dēliņ, tev jāredz, izaugsi liels, būsi cīnītājs.» Un Ķaupītis kļūst liecinieks demonstrācijas apšaušanai pie dzelzs tilta. No turienes viņa tēvs vairs neatgriežas — tas noslīcis Daugavā. Pilsoņu kara cīņās Ķaupītis kā revolucionārās flotes matrozis kritis dienvidu stepēs. Vecajam strēlniekam «trūkst pavasarīgu vārdu par tiem, kas iezvanīja revolūciju. Valoda palikusi sausa kā ložbēra runa kaujas ugunīs», bet, skatoties dēlēna acīs, viņš domās sasaista pagātni ar nākotni, kad «runās ļeņiniešu dzelzs bataljoni un vētrainie eskadroni pasaules revolūcijas niknajās kaujās». Dēla kaklauts ir it kā «Ķaupīša asinis kaut kur dienvidu rudenīgajās stepēs». Tēlojumā izskan dziļš, vīrišķīgs vispārinājums: vecie cīnītāji gatavi ziedot savus dēlus revolūcijai, lai nākamām paaudzēm nekad netiktu laupīta viņu bērnība, kā tas bijis Ķaupītim. Tas ir jaunajam, revolūciju izaudzinātajam varonim raksturīgs atzinums.

Šo jauno varoni A. Kadiķis-Groznijs parādījis arī miniatūrā «Meitene, kurai nav brāļa» (1927.). Revolūcijas kaujiniece, kontrolēdama stacijā pasažieru caurlaides, atklāj baltgvardu izlūkošanas nodaļas aģentu — savu brāli. Tas bēg, un māsa, izpildīdama savu revolūcijas sarga pienākumu, nošauj brāli.

Savā pēdējā stāstā «Uz Daugavas krastiem» (1934.) A. Kadiķis-Groznijs atgriežas atkal pie 1919. gada notikumiem Padomju Latvijā.

Stāstā notēlotas Rīgas strādnieku un sarkano strēlnieku cīņas par Rīgu, kaujas Kurzemes frontē, jauniešu darbs un dzīve padomju Rīgā, Rīgas krišana un brīvprātīgo kaujinieku bataljona gaitas pēc pilsētas atstāšanas.

Stāsta personāžs ļoti plašs. Autors ne vienmēr tiem devis iespēju atklāt savu individualitāti. Atsevišķi tēli tomēr diezgan dzīvi ar zīmīgiem, viegli ieskicētiem vilcieniem, kas liecina, ka rakstnieks labi pazīst strādnieku, strēlnieku un jauniešu dzīvi.

Ar dziļu iejūtu notēloti papildrotas strēlnieki gan ikdienas dzīvē, gan kaujās. Autors nebūt neslēpj vienu otru vājību, kas dažiem piemīt. Ārpus kaujām dažs rupji pārkāpj disciplīnu, bet pret tiem vēršas visa kolektīva nosodījums. Labi individualizēta strēlnieku valoda.

Centrālā varoņa Raita Auguļa tēlā rakstnieks izmantojis daudz autobiografiska materiāla. Organizējot jauniešus, viņš parāda sevi kā principiālu, drosmīgu komunistu, kas prot orientēties sarežģītajos apstākļos, ātri pieņemt lēmumus un rīkoties. Rūpīgs un gādīgs tas ir pret savu māti un jaunāko brāli.

Nedaudziem vilcieniem veiksmīgi ieskicēts Rīgas strādnieka Kamola tēls.

Taču vairāk rakstnieks izstrādājis 1919. gada Rīgas ainas. Tajās spilgti jūtams tā laika kolorīts: ««Fēniksa», «Uniona» un citu fabriku ... lielie, putekļiem apklātie korpusi un aklās sienas bez logiem drūmi raudzījās ... kā miruši milzeņi ar lādiņu izgrieztiem redzokļu caurumiem.» Fabrikas jau 1915. gadā evakuējušās un strādnieku nomalēs «pa abām ielas malām dārzos aiz dēļu sētām snauda sašķiebušies nameļi ar krustiski aiznaglotiem logiem un durvīm. Visapkārt tukšums, pat suņu riešana nekur nav dzirdama. Kapsētas klusumu un drēgnumu izdveš pamestie pagalmi un izmirušās ielas». Arī strādnieki aizplūduši uz plašo Krieviju līdz ar savām fabrikām. Garāmgājēji tikai paretam paskatās uz strēlniekiem, jo tie paspējuši pierast pie karavīriem.

Strēlniekiem «bij mazliet sāpīgi par savu dzimteni», karā izpostīto, tikko no okupācijas varas atbrīvoto. Rakstniekam nepaslīd garām pat tāda sīka detaļa, ka tramvaja konduktors «izsauc piestātnes vācu un latviešu valodā», un viņš izsaucas: «Ārzemes!» Gleznaini uzrakstītas Raita atmiņas par savu dzimto nomali — Nordeķiem.

Tāpat veiksmīgi autors notēlo notikumus, kas risinās Rīgā piecos padomju varas mēnešos, galveno vērību veltījot jaunatnei, tās darbam padomju varas nostiprināšanā.

Īsti savā elementā Kadiķis-Groznijs jūtas, attēlojot kauju ainas, kuru stāstā ir diezgan daudz. Tajās viņš prot aizraujoši pastāstīt un notēlot strēlnieku sīkstumu, možo garu, humoru, optimismu, kas nezūd pat dramatiskajās atkāpšanās kauju ainās.

Arī pats stāsta nobeigums ir optimistisks — Raits Augulis, partijas sūtīts, atgriežas darbā ienaidnieka ieņemtajā Rīgā.

Stāsts aizsākas un nobeidzas īsti lielos metos. Vidus daļā sižets it kā sadrūp. Autors te gan aizmetina ļoti interesantus mezglus, bet tie paliek neizvērsti, neizmantoti sižeta attīstīšanā un tēlu dziļākā raksturošanā. Tāpēc arī jauniešu tēli, kuru sevišķi daudz vidus daļā, ir bāli. Tādi mezgli ir Raita sadursme ar komjaunatnes darbinieku Ķertu, kas vēlāk izrādās gļēvulis un nodevējs; tāpat komjauniešu un eseru jaunatnes pretišķības; līdzīgi ir arī ar lauku jaunatnes organizēšanas epizodisko tēlojumu. Viss rosīgais darbs, kas Rīgā mutuļoja, attēlots tikai daļēji, par tik, par cik autors stāsta par saviem jauniešiem. Daudzi būtiski notikumi palikuši ārpus stāsta ietvariem, turpretī vietām sniegti sīki fakti un nenozīmīgas epizodes.

Autoram bijis nodoms stāstu latviskajā variantā pārstrādāt un paplašināt par četrām piecām loksnēm. Iespējams, ka plašais personāžu loks tad būtu ieguvis jaunas, raksturīgas situācijas un dziļāku raksturojumu. Taču arī tagadējā veidā tas ir latviešu padomju literatūrā plašākais un spēcīgākais darbs par pirmajiem Padomju Latvijas mēnešiem, kas ar savu tīkamo reālismu ataino vēsturisko laika posmu.

Šis Artura Kadiķa-Groznija labākais darbs liecina, ka ar autora pāragro nāvi latviešu padomju literatūra zaudējusi pie-

redzes bagātu, spējīgu prozaiķi, kas būtu devis ne vienu vien vērtīgu darbu.

Savā laikā daudz pārrunāts ir A. Kadiķa-Groznija stāsts «Ens», kur notēlots smags ģimenes dzīves konflikts.

Viengabalaina un loģiski motivēta ir Ena sievas rakstura attīstība. Autors prot labi notēlot savu varoņu pārdzīvojumus. Taču par paša asā konflikta cēloni rakstnieks uzmācīgi izvirza instinkta varu, paceļot to pāri prātam. Šāda pievēršanās zemapziņai, instinktam izskaidrojama ar dažādu ideālistisku teoriju ietekmi daiļrades sākumā. A. Kadiķis-Groznijs ierobežo stāstu galvenokārt šajā jomā, mākslīgi nodalot to no apkārtnes, no sabiedriskās dzīves. Stāsts «Ens» uzskatāms par rakstnieka mēģinājumu pievērsties varoņu psiholoģijas dziļākai izgaismošanai, par zināmu etapu daiļrades meklējumos.

Artura Kadiķa-Groznija daiļrades stiprā puse ir revolūcijas norises un cīnītāju reālistiskais notēlojums. Ar saviem aprakstiem, stāstiem «Par Ķaupīti», «Meitene, kurai nav brāļa» un «Uz Daugavas krastiem» viņš palīdzējis veidot latviešu padomju literatūru, dodot kopā ar citiem latviešu rakstniekiem, kas tajā laikā darbojās Padomju Savienībā, pirmos revolūcijas cīnītāju tēlus.

LITERATŪRA

A. Kadiķa-Groznija pirmā stāstu grāmata «Putenī, kad stepe smilkst...» iznākusi Ļeņingradā 1927. gadā, nākamā — «Ens» Ļeņingradā 1930. gadā. Pēc rakstnieka nāves izdevniecība «Prometejs» 1936. gadā Maskavā izdevusi viņa «Daiļdarbu izlasi» ar plašu J. Eiduka ievadu un komentāriem. Galvenokārt uz šīs izlases balstoties, LVI 1956. gadā izdod K. Preisa sakārtoto «Rakstu izlasi» ar bibliografiskām piezīmēm un komentāriem.

Par A. Kadiķi-Grozniju. *J. Eiduks* — Artura Kadiķa-Groznija dzīve un darbs (1936. g. «Daiļdarbu izlasē»); Arturs Kadiķis-Groznijs («Celtne», 1934., 7.); *K. Preiss* — Revolūcijas cīnītājs un rakstnieks (1956. g. «Rakstu izlasē»); Arturs Kadiķis-Groznijs — revolūcijas cīnītājs un rakstnieks («Karogs», 1954., 6.).

Par stāstu «Uz Daugavas krastiem», kas vispirms iznāca krievu valodā 1934. gadā, rakstījuši *G. K.* («Литературная газета», 30. IX 1934); *M. Čumandrins* («Литературный Ленинград», 8. IX 1934); *A. Zaprovska* («Celtne», 1935., 2.).

Raksti par «Daiļdarbu izlasi»: *A. Ziediņš* («Celtne», 1937., 1.), bet par «Rakstu izlasi» *I. Bērsons* («Cīņa», 1956., 221.); *E. Damburs* («Literatūra un Māksla», 1956., 25.); *J. Ozols* («Karogs», 1956., 6.).

PIEKTĀ DAĻA

CITI 20.—30. GADU RAKSTNIEKI

JĒKABS JANŠEVSKIS ○ KĀRLIS ŠTRĀLS ○ ANTONS AUSTRIŅŠ ○ KĀRLIS KRŪZA ○ ANDREJS KURCIJS ○ PĀVILS ROZITIS ○ JĀNIS EZERIŅŠ ○ SEIMAŅS PUTĀNS ○ JĀNIS GRĪZIŅŠ ○ JĀNIS MEDENIS ○ ERIKS ĀDAMSONS ○ AUSTRA SKUJIŅA

JĒKABS JANŠEVSKIS

(1865.—1931.)

Dzīve

Jēkabs Janševskis (īstajā vārdā Jēkabs Janovskis) — reālistisku stāstu un plašu romānu autors, Lejaskurzemes pagātnes dzīves notēlotājs — dzimis 1865. gada 16. (v. st. 4.) februārī Nīgrandā[1], muižas kalpu ģimenē. No astotā līdz piecpadsmitajam dzīvības gadam viņš apmeklē vietējo pagastskolu, vasarās iet ganos; tad divus gadus nostrādā muižas darbos. Bērnības un jaunības laika vērojumi dzimtajā pusē, tolaik mežainā, jaunlaiku kultūras maz skartā Latvijas malienē, lielā mērā ir pamats, uz kura vēlāk izaug Janševska daiļrade. 1883. un 1884. gadā viņš mācās kādā privātskolā Valtaiķos, kur sāk iepazīties ar pasaules literatūras klasiku; sevišķi viņu sajūsmina Gogoļa, Turgeņeva u. c. krievu reālistu darbi. Lielo paraugu ietekmē mostas aktīva interese par literatūru.

1884. gadā Janševskis apmetas uz dzīvi Liepājā un tur sāk publicēt savus darbus. Šajā gadā Liepājas avīzē «Latvietis» iespiests viņa pirmais dzejolis («Elks»), kam seko virkne citu avīzē «Latvietis» un žurnālā «Austrums». Jau jaunībā Janševskim Gogoļa «Mirušo dvēseļu», Servantesa «Dona Kihota» u. c. ietekmē radusies doma rakstīt plašu romānu par tautas dzīvi. 1884. gadā viņš saraksta pirmo nelielo prozas sacerējumu «Linu talka», kas vēlāk ietilpst romānā «Dzimtene».

No 1885. līdz 1888. gadam Janševskis strādā par mājskolotāju kādā muižā Lietuvā, daudz lasa, dzejo, tulko (piem., Heines dzejoļus).

[1] Tagadējā Skrundas rajonā.

Nozīmīgs Janševska dzīvē ir posms no 1889. līdz 1896. gadam, kad viņš strādā par skolotāju Nīcā, kas tolaik folkloras, valodas un dažādu tradīciju ziņā ir viens no savdabīgākajiem Latvijas novadiem. Viņš vēro ļaužu dzīvi, vāc tautasdziesmas un pasakas, noklausās un krāj īpatnējos apvidus vārdus un izteiksmes formas, ko vēlāk izlieto savos darbos. Līdzās dzimtajam apvidum Nīca ir devusi daudz materiāla Janševska turpmākajiem prozas darbiem. Tai laikā viņš vēl raksta galvenokārt dzejoļus. Viņa pirmais dzejoļu krājums *«Pagātnes pausmas un tagadnes jausmas»* publicēts 1890. gadā.

Ar 1896. gadu, atgriezies Liepājā, Janševskis nododas tikai literārai darbībai. Šajā periodā viņš aktīvāk pievēršas prozai — raksta stāstus un tēlojumus, ko publicē periodikā. Pirmais iespiestais stāsts «Andža josta» (vēlākajos izdevumos — «Zīļu josta») publicēts «Dzirksteles kalendārā 1897. gadam». Tam seko virkne citu stāstu, tēlojumu, dzejoļu, dažas poēmas. Janševskis sakopo arī antoloģiju «Latviešu Dzejas Pagalms» (1901.).

1902. gadā Janševskis pārceļas uz Rīgu un sāk darboties žurnālistikā, uz ilgāku laiku gandrīz pārtraukdams rakstnieka darbību. Līdz pirmajam pasaules karam viņš strādājis dažādu laikrakstu («Vārda», «Rīgas Avīzes», «Dzimtenes», «Latvijas», «Apskata» u. c.) redakcijās, rakstījis avīžu rakstus par dažādiem tematiem; noteiktas idejiskas līnijas tajos nejūt. Bez tam viņš pievēršas humoristiskai dzejai un feļetoniem (sevišķi «Jaunajā Zobgala kalendārā», kuru viņš vada 1904. un 1905. g.).

Pirmā imperiālistiskā pasaules kara laikā, atrazdamies bēgļu gaitās dažādās vietās Iekškrievijā, Janševskis atkal aktīvāk pievēršas rakstniecībai. Viņš atsāk sen iecerēto romānu — «Dzimtene», izstrādā tam plānu, intensīvi raksta un 1917. gadā pabeidz tā pirmo daļu (1. un 2. sējumu).

1918. gadā Janševskis atgriežas Latvijā, strādā reakcionārās «Tautas Balss», pēc tam «Valdības Vēstneša» redakcijā. 20. gados viņš kļūst ļoti ražīgs; līdz pat mūža galam raksta galvenokārt plašus romānus. Tie ir jau agrāk iesāktā *«Dzimtene»* (grāmatā 1921.—1925. g.), *«Bandavā»* (1928.), *«Mežvidus ļaudis»* (1929.). Ir arī virkne citu darbu, kuru māksliniecīskais līme-

nis stipri zems. 20. gados Janševskis publicē dzejoļu krājumu «*Maiga*» (1923.; tajā ievietoti galvenokārt viņa daiļrades sākuma posma dzejoļi), arī dažas lugas — «*Precību viesulis*» (1927. g.; lugas sižets sasaucas ar dažām romāna «Bandavā» nodaļām), «*Pirmā nakts*» (1929.).

Janševskis miris 1931. gada 22. decembrī. Viņš apglabāts Rīgā, Meža kapos.

Daiļrades vispārīgs raksturojums

Janševskis galvenokārt ir prozas rakstnieks — reālists. Līdz kritizētāja reālista līmenim viņš nepaceļas. Viņa mākslas vērtība ir reālistiskajā lauku dzīves ainu un raksturu atveidojumā, kas bagāts dažādām etnogrāfiskām rakstnieka dzimtās puses īpatnībām.

Janševska daiļrade dalās divos posmos. Pirmais ir no 80. gadu vidus līdz apmēram 1903. gadam, kad rakstnieka vērtīgākais devums ir stāsti. Janševskis nebija jaunstrāvnieks, dažos gadījumos (piem., recenzijā par Teodora (T. Zeiferta) brošūru «Mūsu laikrakstu virzieni», «Balss», 1896., 30.) pat nostājās pret tiem. Tomēr viņa šā laika prozā reakcionāru tendenču nav. Vairākos viņa sacerējumos ir 90. gadu progresīvajai literatūrai raksturīgā tematika — pievēršanās ar jūtamām simpatijām «mazo cilvēku», dzīves pabērņu tēlojumam (dzejolis «Ubadze», stāstu cikls «Tie, kas uz ūdens», arī «Bārenīte» u. c.), mietpilsoniskās sabiedrības kritika (stāsts «Varkaļu pagasta skolotājs»). Viņa labākajiem stāstiem nenoliedzami ir sava īpatnēja skaņa un diezgan augsts meistarības līmenis.

Janševska daiļrades otrs posms sākas pirmā pasaules kara laikā un turpinās buržuāziskajā Latvijā. Šai laikā viņš pievēršas citam žanram — romāniem, kas tēlo tautas dzīvi pagātnē. Galvenokārt viņš tajos dod tīri empīrisku dzīves materiālu, kuru gan cenšas veidot reālistiskiem izteiksmes līdzekļiem, bet jauc tos kopā ar sentimentālismu un naturālismu, negribot un nespējot dziļāk vērtēt. Kur viņš tomēr mēģina to darīt (sevišķi romānā «Dzimtene»), tur diezgan krasi jūtamas reakcionāras tendences — budžu un lauku dzīves idealizācija, reliģiskas noskaņas u. c. Tomēr, salīdzinot ar īstiem buržuāzijas ideologiem, šīs ten-

J. Janševskis

dences viņš pauž pavisam naivi. Tā lielo saimnieku, it īpaši to jaunās paaudzes idealizēšana iet pliekanas salkanības virzienā. Idejiski viņu no buržuāziskās dekadences šķir tautai un tās folklorai tuvais optimistiskais, vitālais dzīves skatījums, formas ziņā — vienkāršā, reālistiskā izteiksme, rakstības veids, kas viņam palicis tāds pats kā daiļrades pirmajā posmā.

Atzīmējams, ka Janševskis viens no pirmajiem uzsāk 20. un jo sevišķi 30. gadu prozai raksturīgo pseidovēsturisko pievēršanos tālākas pagātnes tematikai, ko buržuāzija kultivē, lai aizvirzītu literatūru no aktuālās dzīves problēmu risināšanas, un kas vēlāk uzplaukst A. Grīna, Aīdas Niedras u. c. darbos. Tieši šai sakarā arī Janševskis kļūst par vienu no populārākajiem un buržuāzijas visvairāk cildinātiem rakstniekiem. No Janševska šā perioda romāniem daži — «Dzimtene» un «Mežvidus ļaudis» — tomēr pelnī vietu literatūras mantojumā kā reālistiski, kaut arī nepilnīgi zināmu laika posmu tautas dzīves un tradīciju atspoguļotāji.

Dzeja un stāsti

Literāro darbību Janševskis sāk ar dzejoļiem, ko turpina rakstīt visu daiļrades pirmo posmu. Tie sastāda viņa literārā devuma mazvērtīgāko daļu, ko raksturo pseidotautiskā romantisma salkanība, neskaitāmas reizes variēts, jau daudzkārt dzirdēts sentimentāls mīlestības un dabas apjūsmojums. Ir tikai daži izņēmumi.

1890. gadā «Austrumā» publicēta Janševska balāde *«Taurinieks»*, kuras sižets ietver epizodi no seno latviešu cīņām pret

iebrucējiem. Tā stāsta par drosmīgo taurētāju, kas ziedo savu dzīvību, veikdams pienākumu, vēstījot par ienaidnieka tuvošanos. Šo temu, kas ņemta no senas hronikas, apstrādājis arī Frīdenbergs-Mieriņš un vēlāk, mākslinieciski daudz spilgtāk — Blaumanis dzejolī «Tālavas taurētājs».

Sociāla tematika, kas sasaucas ar 90. gadu progresīvo literatūru, ir dzejoļim «Ubadze» («Dienas Lapas» pielikumā, 1894. g.), kas apsūdz iekārtu, kurā cilvēks, trūkuma un bezizejā nonācis, spiests zagt.

Vērtīgāki par Janševska oriģinālдzeju ir viņa tulkojumi (sākumā ar pseidonīmu Atvasa). Meistarības ziņā tie vēl diezgan tālu no oriģināla, taču 90. gados kā cittautu literatūras, galvenokārt dzejas labu paraugu popularizētājam Janševskim ir sava nozīme. 1890. gadā grāmatā publicēts Ļermontova poēmas «Mciri» tulkojums. No krievu literatūras Janševskis atdzejojis arī vairākus Puškina, Koļcova, Krilova dzejoļus. Visvairāk viņš tulkojis Heines liriku, ko sakarā ar lielā dzejnieka simto dzimšanas dienu sakopojis grāmatā («Heine, Dzejas», 1900.), priekšvārdā raksturodams Heines dzīvi un literāro darbību. Janševskis tulkojis arī dažus Gētes dzejoļus (kā labi izdevies jāmin, piemēram, «Ziedonī», kas iespiests «Jaunā Ražā», IV), Šillera un Bairona dzejas, kā arī Mickēviča «Vojevodu» u. c. No prozas jāmin «Gija de Mopasāna stāstiņi, I» 1897. gadā, ar īsu Mopasāna dzīves un darbības apskatu.

90. gadu otrā pusē Janševskis kļūst pazīstams kā stāstu rakstnieks. Tā laika prozā valdošajā lauku dzīves notēlojumu galerijā viņa savdabība pirmām kārtām ir Lejaskurzemes novada etnografisko un folkloras īpatnību bagātīgs atveidojums mākslas tēlos. Līdzīgi Doku Atim, Ezerietim u. c. viņš satīriski notēlo un izsmej lauku mietpilsonību. Janševskis arī viens no pirmajiem (ciklā «Tie, kas uz ūdens») notēlo zvejnieku un jūrnieku dzīvi (90. gadu beigās to rāda arī Plūdonis un Blaumanis) un nedaudz pievēršas arī dzīvei pilsētā (satīriskais stāsts «Lielās bēdās», skice «Uz elektriskā dzelzceļa»).

Kā viens no labākajiem Janševska stāstiem minams *«Varkaļu pagasta skolotājs»* (1898.). Tajā rakstnieks dod lauku

«labāko aprindu» spilgtas, tipiskas sadzīves ainas un raksturus. Stāsta varonis — skolotājs vecpuisis Ciesa. Zīmīgs jau viņa ārējais apraksts. Tikpat labi viņam, autora vārdiem runājot, var dot divdesmit divus kā piecdesmit divus gadus, viņa drēbes ir tādas, ka nevar nosacīt, vai tās melnas, pelēkas vai citādas. Tikpat bāla ir šī cilvēka iekšējā dzīve — ne viņš prot īsti priecāties, ne bēdāties, ne dusmoties, «viņa dzīve līdzinājās seklajam, ar zālēm un sūnām pieaugušajam rāvas valciņam, kura rudais, taukaini spīdošais ūdens tikko sūcās uz priekšu — vienmēr lēni un vienādi...». Stāsta vienkārši veidotais sižets — Ciesas precinieka gaitas pie pagasta turīgākajām, «smalkākajām» ģimenēm — paver dažu zīmīgu sadzīves lappusi. Stāsta vērtība ir arī spilgtais Jāņu nakts notēlojums.

Motīvu un satīriskā tēlojuma ziņā ar šo stāstu sasaucas cits — *«Kā bagātā Čāpiņa dēls precējās»* (1897.), kas vēlāk ietilpst kā nodaļa romānā «Dzimtene».

Pagasta skolotājs tēlots vēl dažos Janševska darbos, no kuriem labākais ir nelielais stāstiņš *«Vecais Siksna»* (1900.). Ar dziļu iejūtu un labi izvērstu psiholoģisko motivāciju autors parāda vecu skolotāju, kuru nenodrošinātās vecumdienas un bailes par savu vietiņu padarījušas līdz nejēdzībai padevīgu kungiem un mācītājam. Vecajam skolotājam, kas par 30 gadu ilgo darbu nav ieguvis nekā, pretī nostādot mācītāju, par kura pārticību liecina prāvais naudas maks un pārdodamo rudzu un kviešu ores, reljefi izceļas tautskolotāja sūrais, pazemojošais liktenis.

Silta lirisma pilns ir stāsts *«Paipala»* (pirmiespiedums ar virsrakstu «Vaskainis», 1898.). Vecu vecajai lauku jauniešu — šai gaidījumā saimniekmeitas un kalpa puiša — mīlestības temai Janševskis atradis svaigas krāsas, jo sevišķi ainā, kur jaunieši viens otram solās uz mūžu, lidojot šūpolēs pāri bērzu galotnēm. Darbā un ieražās vēl daudz senatnīga — ļaudis ziemas vakaros skalu uguns gaismā vērpj, auž, vij virves, Lieldienās šūpojas, pirmajā ganu dienā laistās ar ūdeņiem, un vakarā no pakalna uz pakalnu skan pavasarim īpatnējais dziedāšanas veids — gavilēšana. Janševskis neidealizē lauku sētu, tās dzīvi. Pat tik trūcīgi saimnieki, kam grūti puisim algu samaksāt, uzskata par

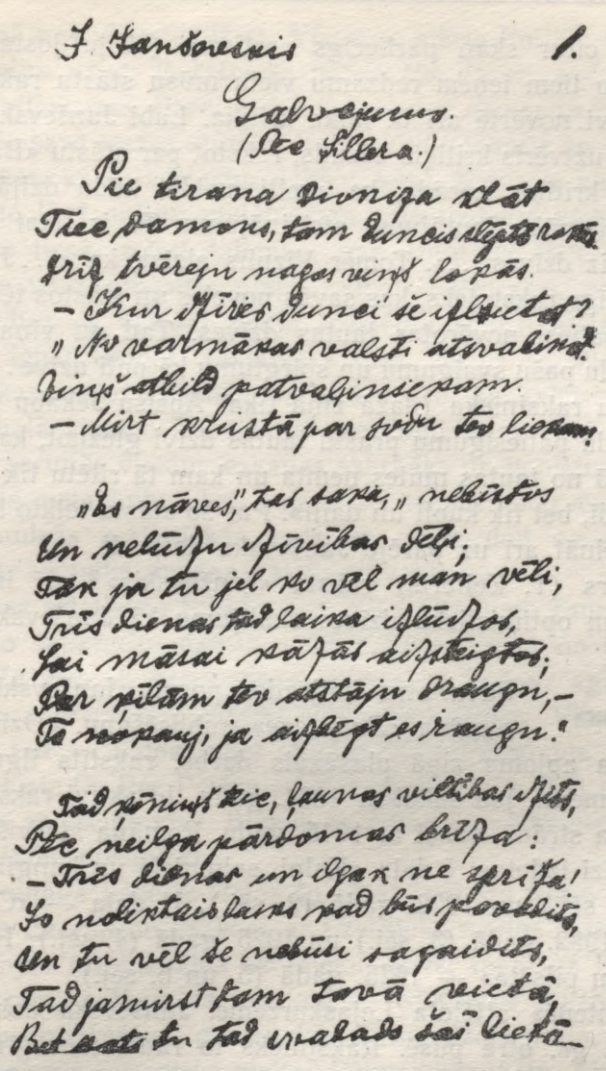

J. Janševska rokraksta fragments

kaunu, ka viņu meita varētu precēt gājēju puisi. Daudz šķēršļu un rūgtu mirkļu jāpārvar abu jauniešu mīlestībai.

Ne visi Janševska stāsti ir vienādā līmenī. Vairāku stāstu māksliniecisko līmeni mazina autora tieksme pēc māksloti dramatiskām situācijām (cikls «Tie, kas uz ūdens», daļēji arī

«Četri»), citur skan pārliecīgs erotisms («Zīļu josta»). Taču labākie no tiem ieņem redzamu vietu mūsu stāstu rakstniecībā, tos pozitīvi novērtē arī tā laika kritika. Labi Janševska talanta īpatnības uztvēris kritiķis Vizulis, rakstot par stāstu «Bārenīte».[1] Vispirms kritiķis norāda, ka «velti meklēt kādu dziļāku ideju, kādu nopietnāku jautājumu atrisinājumu. Te ir tikai vienkāršs tēlojums iz dzīves...». Tomēr Vizulis atzīst, ka «...Janševskis ir patstāvīgs rakstnieks, kas savās novelēs un stāstos tēlo notikumus iz patiesi novērotas tautas dzīves. Tad nu viņa tēlojumi izdveš tādu pašu svaigumu un spirgtumu kā pati dzīve... Nezinu otra mūsu rakstnieka (dažā ziņā tikai Apsīšu Jēkabu izņemot), kas ar tādu patiesīgumu prastu tautas dzīvi gleznot, kam valoda tā būtu kā no tautas mutes ņemta un kam tā ritētu tik vienkārši un svabadi, bet tik kupli un daiļi». Par šo stāstu teikto lielā mērā var attiecināt arī uz pārējo Janševska daiļradi.

Teodors (T. Zeiferts) rakstā «Janševskis»[2] arī izceļ vienkāršību un optimistisku dzīves skatījumu kā Janševska talanta īpatnības.

«Dzimtene»

Savu otru daiļrades posmu Janševskis sāk ar romāna *«Dzimtene»* publicēšanu. «Dzimtene» ir Janševska apjoma ziņā plašākais darbs, rakstīts ilgus gadus, daži fragmenti, jau sākot ar 1884. gadu. Jo aktīvi rakstnieks pie šī romāna strādā, sākot ar 1915. gadu. Romāna atsevišķas daļas pirmo reizi izdotas: I daļa «Kalpi, saimnieki un kungi» — 1921. gadā (1. sēj.) un 1922. gadā (2. sēj.), II daļa — «Ceļi un tekas» — 1922. gadā (3. sēj.) un 1925. gadā (4. sēj.), III daļa — «Lauki un pilsēta» — 1925. gadā (5. un 6. sēj.).

«Dzimtenē» attēlota Lejaskurzeme, Janševska dzimtais novads, 19. gs. otrā pusē. Rakstnieks to rāda, nemēģinot daudz padziļināt dzīves materiālu, dot tam savu vērtējumu. Darbā gandrīz neatspoguļojas kapitālisma attīstība, revolucionārā situācija laukos u. c. sava laika sabiedriskās dzīves parādības. Līdz ar to «Dzimtenei» trūkst dziļuma un sabiedriska asuma. Romāna vērtība ir atsevišķu lauku sadzīves ainu un raksturu notēlojumā.

[1] «Iz laikrakstu beletristikas», «Jaunā Raža», 1900., IV.

[2] «Jaunā Raža», IV.

Romānā nav vienota sižeta. Viena no sižeta līnijām saistās ar muižas kalpu dzīvi. Rakstnieks notēlo tos darbā, sadzīvē, savstarpējās attieksmēs. Pareizi viņš izceļ kalpu dzīves vadmotīvu — tieksmi pēc sava zemes stūrīša. Kalpu vidū vienmēr no jauna uzklīst baumas, ka drīz viņiem dalīšot zemi. Naiva ir viņu rīcība, gan ejot to lūgt pašam muižniekam, gan uzdodot kādam viltus advokātam tiesā izcīnīt taisnību, gan sūtot uz Pēterburgu kā «delegātu» veco, puskurlo pļāpu rīšmeti[1]. Protams, gala rezultāts ir bēdīgs — vairāki zemes meklētāji spiesti atstāt muižu. Taču, šo temu risinot, rakstnieks maz atsedz to sūro dzīves īstenību, kas ir šai tieksmei pamatā — to, ka kalpi redz savā zemes gabalā vienīgo iespēju tikt pie daudz maz cilvēcīgas dzīves. Viņu sarunās vietām ieskanas skarbāks un nopietnāks vārds par sociālo netaisnību, bet autors šo tematu neizvērš plašāk. Tomēr daudzās reālistiskās sadzīves ainas dod diezgan labu ieskatu par tā laika muižas gājēju stāvokli.

Vairākas sižetiskās līnijas, kas vijas romānam cauri, pievēršas bagāto saimnieku dzīves notēlojumam. Viena no tām rāda Ķirmgrauža ģimeni. Ķirmgraužu saimniece, kādreiz agri un bez mīlestības apprecināta, laulībā jūtas nelaimīga. Viņa iemīlas skolotājā, tad — kalpa puisī Brammanīšu Pēterī un, pametusi vīru, aiziet pie tā. Pēc Pētera traģiskās bojā ejas viņa galu galā samierinās ar vecīgo vīru. Blakus parādīta arī viņas meita Anete un tās dažādie precinieki.

Cita, romāna pēdējās daļās jo plaši izvērsta līnija tēlo lielsaimniekus Ezerniekus. Sakarā ar Ezernieku meitas Marutas gaitām atainojas arī Liepājas skolnieku dzīve, tāpat ar Ezernieku likteņiem savijas Marutas iemīļotā — Stīpnieku Jēkaba gaitas.

Lasītāju intriģēšanai galvenokārt kalpo sižeta līnija, kas saistās ar Gobzemju saimnieka meitas Emmas precībām. Aiz spītības salaulājusies ar nemīlamu vīru, viņa kāzu naktī pazūd — aizbēg līdzi agrāk mīlētajam kaimiņu saimnieka dēlam. Beigās pēc dažiem diezgan samākslotiem sarežģījumiem abi jaunieši pamet dzimto pusi un dodas uz ārzemēm.

---

[1] Rīšmete — zirgu ārsts.

Daudzveidīgajā Kurzemes dzīves ainavā diezgan plašu vietu ieņem muižniecības notēlojums. Tēlojot muižniekus, kaitīga ir autora objektīvistiskā pozicija — pavērt romānā plašu tribīni baltvācu uzskatu paudējiem. Tā barona Nurmhūzena nicinošajiem spriedelējumiem par latviešu negatīvo raksturu, kas izklāstīti vairākās lappusēs, autors faktiski nedod nekāda atspēkojuma. Vispār Janševskis neatsedz visā asumā pretišķības starp muižniekiem un zemniekiem, bet pat zināmā mērā notušē tās. Ne aušīgais barons «trakais Šalks», ne vecais Cīrulenes dzimtkungs ar savu gādību par zemnieku tikumisko audzināšanu nav tipiski. Šajos (un arī pārējos) muižnieku tēlos neatklājas tā negatīvā loma, kāda bija muižniecībai latviešu tautas likteņos.

Lai gan atsevišķās sižeta līnijas pavāji saistītas, tomēr to risinājums visumā veikls un spraigs. Tas arī viens no Janševska romānu popularitātes cēloņiem.

Pats interesantākais darbā ir daudzās plaši izvērstās žanra gleznas — talkas, gada tirgi, tāpat arī kāzu, kristību, bēru ieražu notēlojums, pavasara gavilēšana u. c., kas darbam piešķir īpatnēju etnografisku kolorītu. Šie apraksti, kaut arī vietām sīki, nekur nekļūst sausi, protokolistiski. Piemēram, diezgan daudz lappušu veltīts Jēkaupenes gada tirgus notēlojumam. Karuselis, «kumēdiņu» būdas, ebrejs, kas tirgojas ar «ziņģu» lapiņām, pie reizes mācīdams puišiem un meitām arī to meldijas, vesels ņudzeklis kroplu ubagu, kas dzied, skandina zvaniņus, skaita pātarus, noķerts un turpat uz vietas pārmācīts kabatas zaglis — tas viss veido raibo tirgus ainu, kuras fonā turpina mezgloties un risināties romāna varoņu likteņi. Sižetiskās līnijas — kalpa vīru un Ķirmgraužu — vīdamās cauri tirgus notēlojumam, šo ainu organiski iesaista romānā.

Līdzīgu plaši izvērstu sadzīves ainu romānā daudz. Tomēr ne tikai tajās ir «Dzimtenes» vērtība. Tur ir vesela galerija spilgtu, sulīgi veidotu tēlu.

Janševskis labprāt, atkāpjoties no sižeta, pakavējas pie tēlu biografijām, dod tiešo raksturojumu. Piemēram, romāna sākumā plaši izvērsti portreti ir virknei kalpu — Kņeveļa Didžim, Biezuma Bozumam, Evartam, Penkulim.

E. Brencēna ilustrācija J. Janševska romānam «Dzimtene»

Autors prot atrast arī ļoti raksturīgas situācijas, kurās vislabāk atklāt tēlu raksturus. Iedomīgais saimniekdēls Silarāju Atis, ievēlēts par tiesnesi, spoguļa priekšā iestudē zvēresta nodošanu. Pļāpīgās vecenes Pētereni un Tēvini iepazīstam, kad viņas skrien uz zaļumballi noskatīties ļaudis, ievākt jaunākās tenkas.

Diezgan daudz Janševskis rāda savu varoņu pārdomas, pārdzīvojumus. Tā pārdomās, sarunās ar sevi redzama Ķirmgrauzene, Stīpnieku Jēkabs u. c. — tie tēli, kuru iekšējo pasauli autors grib plašāk raksturot.

No ļoti plašās tēlu galerijas dzīvi un interesanti iezīmēti ir daži kalpi. Tēlojot kalpus, Janševskis vispār izceļ to fizisko spēku, darba veiksmi. Tāds ir, piemēram, Knēveļa Didžis, darbā stiprs un veikls, bet ar nelabojamu kaislību uz zirgu mainīšanu, kas viņu arī izputina. Runājot ar muižniekiem vai lielajiem saimniekiem, viņa seja vai spīd aiz padevīgas laipnības.

Biezuma Bozums, kas «vairāk mīlēja strādāt nekā ēst, runāt vai dīkā stāvēt», parāda varenu spēku un atjautību t. s. «Zemļa karā», kad zemnieki kopīgi pretojas kāda saimnieka izlikšanai no mājas, un Biezuma Bozums viens tiek galā ar veselu baru uradņiku. Taču nekāda apzināta cīņas gara viņā nav, pats viņš par savas rīcības sekām — ātro uzvaru — ir pārsteigts un nobijies.

Skats no J. Janševska «Dzimtenes» dramatizējuma Dailes teātrī 1932. gadā. Zemes lūdzēji — A. Filipsons un R. Puriņš

No saimniekiem iezīmīgākie ir Ķirmgrauži, sevišķi Ķirmgrauzene. Plaši Janševskis notēlo saimnieku jauno paaudzi, kas mācās pilsētā — studentus Stīpnieku Jēkabu un Ozolu, skolnieces Ezernieku Marutu, Dailu u. c. Taču tie visi tēloti gandrīz tikai sentimentālā aspektā.

Pozitīvo, kas ir «Dzimtenē», — raksturīgās sadzīves ainas, diezgan daudzus spilgtus, reālistiskus tēlus — lielā mērā aizēno jau mīnētais idejiski mazvērtīgais. Arī no meistarības viedokļa daudz iebildumu pret vājo kompozīciju, vietām samāksloto sižetu, sentimentalitāti, dažviet arī naturālismu mīlestības notēlojumos. Tomēr ar raksturīgajām sadzīves ainām un diezgan daudziem spilgti veidotiem tēliem, tāpat arī ar optimistisko, tautas spēku apliecinātāju pamatskaņu šim romānam ir sava vieta mūsu literatūrā.

Jāatzīmē, ka «Dzimteni» buržuāziskā kritika savā laikā ļoti slavēja. Progresīvie kritiķi, piemēram, A. Upīts, kritizē Janševska paviršību, norāda uz dažādiem anahronismiem romānā, uz to, ka autors izmantojis arī no vecām vācu joku lapām norakstītas anekdotes u. c.

«Dzimtenes» turpinājums ir romāns «Bandavā», kas tomēr ne tuvu nesasniedz sava priekšteča līmeni, turpinādams galvenokārt sentimentālo lielsaimnieku apjūsmošanas līniju.

«Mežvidus ļaudis»

«Mežvidus ļaudis» ir labākais Janševska romāns, publicēts grāmatā 1929. gadā. Tam ir divas sižeta ziņā gandrīz patstāvīgas daļas.

Pirmajā daļā tēlota Kurzeme 16. gs. otrā pusē. Latvijā risinās

ilgstošais Livonijas karš, dažādi sirotāju pulki pārstaigā zemi, dedzina muižas un mājas, apkauj cilvēkus. Arī mēra epidēmijās apmirst veselu māju, pat apvidu iedzīvotāji. Dzīvus palikušos dzenā rokā muižnieki, kam trūkst darba roku, un padara tos atkal par saviem dzimtļaudīm. Zemnieki atstāj savas sētas un, no sērgas, muižniekiem un sirotājiem glābdamies, dodas dziļāk mežos, kur pamestās vai izmirušās mājās atsāk dzīvi.

Tāds ir vēsturiskais fons, uz kura risinās «Mežvidus ļaužu» pirmās daļas varoņu — Irbes, Ziemeļa un citu — likteņi. Darba sižets ietver Irbes un Ziemeļa gaitas, sākot ar sastapšanos gandrīz tukšajā apvidū, viņu dažādos pārdzīvojumus, meklējot jaunu apmešanās vietu, un beidzot — dzīvi meža mājās Krūtaiņos, kur ap viņiem pakāpeniski izveidojas nelielas lauku mājas saime. Tās īpatnējā sadzīve, darbi, ticējumi un ieražas, zīmīgais šā laika lauku dzīves kolorīts veido romānā saistošas, interesantas lappuses.

Ļaudis dzīvo vēl gluži primitīvu dzīvi. Mājas tumšas, maza stikla rūts ir dārgums, ko vadā līdzi, pārceļoties uz jaunu dzīves vietu. Visu, arī apģērbu, ražo pašu sētā — skalu uguns gaismā vērpj, auž, vij vīzes. Vārdus cilvēki dabū no kādas raksturīgas iezīmes viņu dzimšanas laikā. Migla dzimusi miglainā rudens dienā, Osis — laukā zem kupla oša utt. Ļaužu uzskatus vēl lielā mērā nosaka senie ticējumi; viņu priekšstati ir visai primitīvi un tēlaini. Tā viņi slepus no kungiem ziedo Pērkonam svētajā birzē rudzu un apiņu saujas; viņu priekšstatos par pasauli eksistē vieta, kur zeme ar debesīm saiet kopā, «kur debesu pajumti var sakacēt ar roku». Piekopj arī burvestības — Irbe apvārdo lopus, sakās arī ar īpašiem vārdiem protot vilkus mežā padarīt rāmus, pieburt meitai vēlamo puisi.

Blakus senajiem māņiem ļaužu uzskatos jau eksistē kristiānisms ar visu tā viduslaiku fanātismu, piemēram, raganu prāvām.

Maz zemniekus skar tas, ka katoļu ticības vietā sāk ieviesties luterānisms. Reliģiskās cīņas skar vienīgi muižniekus. Janševskis labi attēlo katoļu klosteri, kura iemītnieces aiz šķietamās dievbijības slēpj galīgu morālo pagrimumu, slepeni rīko ar bruņiniekiem vistrakākās dzīres.

Zemnieki tiecas atbrīvoties no muižnieku jūga, kas kļūst aizvien smagāks, taču šo divu šķiru pretišķības nav atsegtas — romānam raksturīgi ir «labie» kungi (sevišķi kundzes), kas dzīvo draudzīgi ar zemniekiem.

Pirmās daļas centrālās figūras — Irbe un Ziemelis — ir labākie, spilgtākie tēli, ko veidojusi Janševska romānista spalva.

Raksturīga latviešu zemnieku sieviete ir Irbe. Viņas izaugšana no acīgas meitenes par gudru, veiklu, izdarīgu zemnieka sievu notēlota dzīvi un daudzpusīgi. Irbe ir īsts sava laika — smaga kara un sērgu laika cilvēks, droša, spējīga orientēties katros apstākļos, pilna zemnieciskas viltības attieksmē pret muižniekiem. Būdama attapīga, dzedra un parupja, viņa spēj uzkundzēties tiklab gausajam vīram, kā arī citiem mājas ļaudīm, kļūst par saimnieci un noteicēju savā sētā, lai gan gados ir jaunākā. Irbe ir arī seno ticējumu un buramo vārdu glabātāja un zinātāja, «labā dēkle», kā viņa pati sevi dēvē.

Blakus veiklajai, valodīgajai Irbei viņas vīrs Ziemelis ir spēcīgs, drošs un taisnīgs, bet arī gauss un neizdarīgs, dažādā ziņā pretstats savai sievai.

Romāna otru daļu no pirmās šķir apmēram pusgadsimts (kādā zemsvītras piezīmē minēts 1630.—1631. g.). Irbe jau kļuvusi par vecmāmuļu, galvenās personas ir citas.

Kara darbība starp zviedriem un poļiem, jukas pašā Kurzemē (hercogu Fridriha un Vilhelma laikā) kopā ar strauji pieaugošajām klaušām un nodevām, ko uzliek muižnieki, aizvien vairāk pasliktina zemnieku stāvokli. Triju kaimiņu sētu — starp tām pirmajā daļā tēloto Krūtaiņu — ļaudis atkal pamet savas sētas un dodas uz svešu, mežu un purvu ieslēgtu vietu, kur ir cerības vismaz uz laiku paglābties no muižniekiem, sirotājiem un kalpošanas hercoga karaspēkā. Labi romānā atainojas tā laika Kurzemes daba ar biezajiem mežiem, nepārejamiem purviem, zvēru un putnu bagātību. Meža vidū zemnieki rada jaunu dzīvi — tikai pārāk viegli un raiti Janševska notēlojumā nedaudzajiem cilvēkiem veicas ēku uzcelšana un zemes iestrādāšana.

Arī šajā romāna daļā zīmīgi parādītas senās ieražas, īpatnības mājas dzīvē un apģērbā, kas raksturo zemnieku stāvokli. Tā

zābaki vīriešiem ir liela greznība, un, kad Saulgožu dēls tos kāzās uzvelk, viņš drīkst dejot tikai pirmo deju, lai zābakus nenoplēstu — tie jāsaglabā visam mūžam.

Tik reljefi izveidotu tēlu kā pirmajā daļā te nav. Atmiņā paliek jaukā, sirsnīgā meitene Baiba, ko precinieki nozog un aizved tālā malā. Viņas liktenī atspoguļojas tā laika sievietes dzīve. Aizvesta nākamā vīra sētā, viņa sākumā ir gluži beztiesiska smagāko darbu darītāja un tikai pamazām ar čaklajām rokām un gaišo, priecīgo raksturu iekaro sev vietu jaunajā ģimenē. Viņai zināma radniecība ar tautasdziesmu un pasaku bārenīti — darba veiksme, optimisms, nesūrošanās par savu likteni. Viņas bēdas «zinās tik viņas pašas piedurkne, kur slaucīs asaras».

Salkanais mīlestības un pārpratumu tēlojums romāna otrā daļā ir mazvērtīgs.

Kompozīcijas ziņā laba ir romāna pirmā daļa ar grodi izveidotu sižetu, kas saistās ar diviem galvenajiem tēliem — Irbi un Ziemeli. Arī tēlu raksturojums šajā daļā spilgtāks un reljefāks. Tāpat kā citos Janševska romānos, arī te līmenis nevienāds, labās, zīmīgās laikmeta ainas un zemnieku tēlus nomaina sentimentāls muižnieku raksturojums (sevišķi otrā daļā). Lai gan «Mežvidus ļaudīs» ir daudz savam laikam raksturīga, tur trūkst dziļāka laikmeta ainas tvēruma, trūkst vēsturiskās perspektīvas, tādēļ romānu nevar uzskatīt par vēsturisku.

Pārējie Janševska romāni — «Līgava» (pirmpublicējums «Lielkunga mīļākā»; grāmatā 1931.—1932. g.), «Laimes bērns» (1932.) — arī runā par tālāku vai tuvāku pagātni. Šie darbi ir idejiski un mākslinieciski mazvērtīgi.

* *
*

Janševska stāstinieka un tulkotāja darbībai ir pozitīvi vērtējama vieta 90. gadu literārajā dzīvē. Arī diezgan daudzās talantīgi uzrakstītajās nodaļās romānos «Dzimtene» un «Mežvidus ļaudis» redzams īsts mākslinieks, kas atveidojis Kurzemes zemnieku dzīvi senākā un nesenākā pagātnē. Tas ir Janševska pozitīvais un paliekamais devums mūsu literatūrā.

LITERATŪRA

J. Janševska darbi. Kopoti raksti 1.—12. sēj., izd. Valters un Rapa, Rīgā, 1933. Kopoti raksti 1., 2. sēj., izd. «Grāmatu Draugs», Rīgā, 1940. (autobiografija, stāsti, dzejoļi, lugas).

Par J. Janševski plašāk rakstījis *Teodors* (T. Zeiferts), «Janševskis — rakstura gleznas» un *Vizulis,* «Iz laikrakstu beletristikas», abi «Jaunajā Ražā», IV, 1900. Par romānu «Dzimtene» — *K. Kārkliņš,* «Janševska romāna «Dzimtene» uzbūve» (krāj.: Filologu biedrības raksti, IX).

KĀRLIS ŠTRĀLS

(dz. 1880. g.)

Dzīve

Kārlis Štrāls ir mazturīga Daugavas plostnieka un ādmiņa dēls, dzimis Bebrulejā, Pļaviņu tuvumā, 1880. gada 25. (v. st. 13.) novembrī. No sava mūža septītā līdz trīspadsmitajam gadam viņš mācās Stukmaņu muižas «Sofijas skolā» un Kokneses pareizticīgo draudzesskolā. Tālākai izglītībai trūkst līdzekļu. Zēnam nākas stāties mājas un peļņas darbā — ganos un laukā, pie Daugavas pārceltuves un uz plostiem. Agrajās darba gaitās izveidojas Štrāla nopietnā īstenības uztvere, uzkrājas dzīves pieredze. Daugavas šalkoņa auklējusi viņa jaunības sapņus, un mīļās dzimtās puses ainava vēlāk arvien kalpojusi par fonu rakstnieka darbos.

Kārlis Štrāls aug kopā ar savu vecāko brāli Aleksandru, kas tāpat palīdz tēvam darbos. Abos brāļos agri pamodušās mākslinieciskās tieksmes. Aleksandrs mīl zīmēt. 1899. gadā viņš dodas uz Blūma mākslas skolu Rīgā, vēlāk mācās Pēterburgā un kļūst par gleznotāju. Kārli saista literatūra, apbur Poruka un krievu klasiķu dzeja. Jau gana gaitās rodas pirmie mēģinājumi dzejā. Pēc brāļa aiziešanas viņš trūcīgajā, praktisku interešu nomāktajā apkārtnē nerod atbalsta savām tieksmēm. «Šais lielu sapņu, karstas sajūsmas, biežu šaubu un tvīkstošu kultūras slāpju pilnajos jaunības gados es biju un paliku savā gara pasaulē pa lielākai daļai pilnīgi viens, atskaitot grāmatas, kuras tomēr nācās lasīt bez izvēles un sistēmas,» stāsta vēlāk rakstnieks savās atmiņās.[1] Nabadzības apziņa attur Štrālu no piedalīšanās sabiedriskajā dzīvē. Viņa talants attīstās nelabvēlīgos apstākļos.

[1] Atziņas, III, K. Egles sakop., 1924., 56. lpp.

Vientulībā viņš pārdzīvo «iekšējās veidošanās un mutuļošanas sāpes, augstas sajūsmas un dziļa izmisuma brīžus». Smagie apstākļi ieviesuši dvēselē «drūmību un skumjas, kā arī vientulības sajūtu, kas palika mani ļaunie dēmoni uz ilgiem laikiem», atzīstas rakstnieks pats.

Jaunais Daugavas pārcēlājs daudz lasa un mācās. Iepazinies ar Pļaviņu stikla fabrikas direktoru, viņš gūst iespēju lasīt vācu grāmatas tā mājas bibliotekā un mācīties franču valodu. Literatūra paplašina Štrāla garīgo redzes loku un sniedz bagātīgas ierosmes, bet galvenais avots, no kura darba jaunietis smeļas saviem literārajiem mēģinājumiem, ir paša dzīves pieredze un kvēlās ilgas, kas rauj ārā no dzīves šauruma.

1902. gadā Kārlis Štrāls aizsūta nelielu skici «Saites» Rūdolfam Blaumanim. Tā paša gada «Pēterburgas Avīžu» literārā pielikuma 46. numurā Štrāls atrod savu skici iespiestu. Raksturīgs ir tās sākums, kur saklausāmas jaunā autora rūgtās pārdomas: «Pēc maizes kumosa tev jācīnās sviedros, jāpārdod dzīve un laime!» Vēl nepazīdams Štrālu, Blaumanis nojauš viņa apstākļus un pārdzīvojumus. Nākamajā «Pēterburgas Avīžu» literārā pielikuma numurā ievietots Blaumaņa dzejolis «Tev, kas tu saitēs», ar kuru viņš atsaucas uz Štrāla skici. Meistara acs pamana īstu talantu un ieinteresējas par to. Blaumanis nolemj atbalstīt jauno autoru un būt par viņa skolotāju rakstnieka darbā. Viņš sāk sarakstīties ar Kārli Štrālu.

Blaumaņa vēstules liecina par sirsnīgu interesi un tēvišķīgu gādību. Tanīs izpaužas prieks par savdabīga, spirgta, jauna talanta ienākšanu latviešu literatūrā. Kādā vēstulē Štrālam 1905. gadā Blaumanis raksta: «Mums jaunākajā laikā nav parādījies neviens tāds stāstītājs kā Jūs.» Blaumanis ieved Štrālu latviešu rakstniecībā, palīdz viņam atrast iespēju iespiest pirmos darbus, ir viņa pirmais redaktors un profesionālās meistarības skolotājs, gādīgs aizbildnis un padomdevējs. Visus pirmos Štrāla iespiestos darbus Blaumanis skata cauri. Tie iespiesti vispirms «Pēterburgas Avīžu» literārajā pielikumā 1902.—1903. gadā, sākot ar 1904. gadu — «Dienas Lapā», «Vērotājā» u. c. Tur lasāmi īsie stāsti «Mājās» (1903.), «Čūskai rada» (1903.),

«Tvanā» (1903.), «Krēslā» (1904.), «Teku, teku — nepanāku» (1905.), daži dzejoļi. Ar tiem jaunais rakstnieks sāk modināt sabiedrības interesi par sevi.

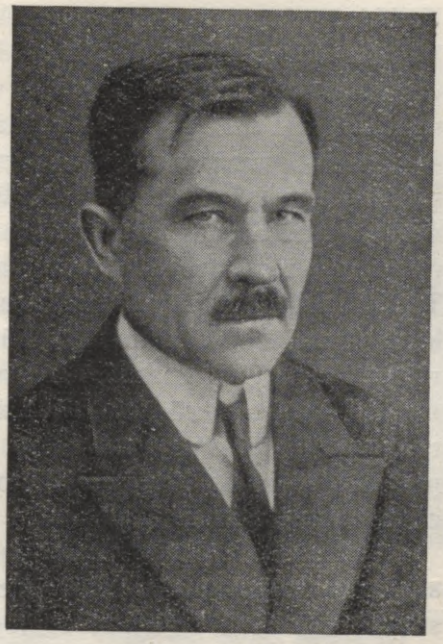

K. Strāls ap 30. gadiem

Štrāla dzīves apstākļi tai laikā arvien vēl ir grūti un jaunradei nelabvēlīgi. No 1902. gada rudens viņš ir karadienestā. Kazarmā un nometnēs viņš saņem Blaumaņa vēstules, raksta atbildes, sagatavo iespiešanai savus sacerējumus. Bet to iespējams darīt tikai aizgūtnēm. Japāņu kara laikā Štrālu apmāca par virsnieku, tomēr uz fronti nenosūta. 1905. gada revolūcijai uzliesmojot, priekšniecībai pamodušās aizdomas par viņa dumpīgumu, tāpēc tā paša gada rudenī viņu demobilizē. Karadienesta pieredze devusi vielu tādiem viņa stāstiem kā «Viens solis sāņus» (1906.) un «Katrīnīte» (1907.).

Pārnācis no karadienesta, Štrāls dzimtajā pagastā ir revolūcijas norišu liecinieks. Viņš ievēlēts par pagasta Revolucionārās padomes locekli un par kaujas pulciņa priekšnieku. Sākoties soda ekspedīcijas zvērībām, Štrāls pārceļas uz Rīgu, kur dzīvo līdz pirmajam pasaules karam. Tā kā Štrāla vārds jau ir pazīstams no iespiestajiem darbiem, viņam nenākas grūti atrast sev vietu latviešu rakstnieku un mākslinieku aprindās. «Rīgā pārnācis, tūdaļ atrados mūsu toreizējās, līdz badam tukšās, bet līdz neprātam ideālīgās rakstnieku un mākslinieku bohēmas dzīves pašā virpulī,» atceras rakstnieks.

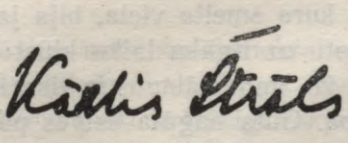

K. Štrāla autografs

Nodibinās draudzība ar Antonu Austriņu, Edvardu Vulfu, aktieri Viļumu Vēveri u. c. Kādu laiku Štrāls strādā Blaumaņa vadītās «Latvijas» redakcijā. 1906. gadā viņš piedalās žurnāla «Dzelme» nodibināšanā un uzņemas tā redaktora pienākumus. Darbojoties «Dzelmes» grupā, viņš nokļūst stiprā un ilgstošā dekadentisko ideju ietekmē. Dekadentiskie motīvi un estētiskie principi tagad savijas viņa darbos ar sākotnējo Blaumaņa atbalstīto un kopto reālistisko tendenci. Štrāla daiļrade iegūst pretrunīgu raksturu. Tā lielā mērā zaudē to spirgtumu, skaidrību un konkrētību, par kuru priecājās Blaumanis. Varbūt ar šīm pretrunām ir izskaidrojama Štrāla daiļrades enerģijas apsīkšana. Pēc pirmās grāmatas — dzejoļu krājuma «Zirnekļa tīklā» (1910.) — iznākšanas rakstnieks kļūst maz produktīvs. Tikai pēc ilgāka laika, daudz pieredzējis, pārdzīvojis un pārdomājis, viņš savā daiļradē paceļas jaunā, augstākā pakāpē.

Sagatavojoties pašmācības ceļā, Štrāls 1909. gadā noliek skolotāja eksāmenu pie Aleksandra ģimnāzijas Rīgā un īsu laiku strādā Izglītības biedrības skolās Rīgā.

1914. gadā, sākoties pirmajam pasaules karam, Štrālu kā rezerves virsnieku mobilizē. Viņš piedalās kaujās Galīcijā un Karpatos. Imperiālistiskā kara šausmas un nejēdzības Štrāls izbaudījis līdz pašiem dziļumiem. Jau pirmajā kara gadā viņu kaujā ievaino. Otrs ievainojums 1915. gadā izrādās smags, un Štrāls frontē vairs nevar atgriezties. 1917. gadā viņš gan ierodas Rīgā, lai iestātos latviešu strēlniekos par lauku slimnīcas saimniecības pārzini, bet atvērusies brūce viņu noliek atkal gultā. Pēc tam Štrāls ilgāku laiku ārstējas Kubaņas apgabalā un no turienes 1920. gadā atgriežas Latvijā.

Kara iespaidi devuši vielu daudziem Štrāla darbiem — poēmai «Kauja pie Glemu Liepas» (1915.), stāstiem, romānam «Karš». Kā rakstnieka darbības pirmajā posmā galvenais avots, no kura smelta viela, bija jaunības atmiņas, tā tagad par šādu avotu uz ilgāku laiku kļūst kara iespaidi.

20. gadu sākums ir visražīgākais posms Štrāla literārajā darbībā. Gūta bagāta dzīves pieredze, un rakstniekam ir daudz ko teikt. Viņš sakopo arī savus agrākos presē iespiestos darbus. Cita

pēc citas nāk klajā stāstu grāmatas «Dieviņa ļaudis» (1920.), «Dzintara vārtos» (1921.), «Saulīt' tecēj' tecēdama», «Sapņotāji» (1922.), kurās sakopoto stāstu vairums iespiests periodikā jau pirms kara. Iznāk jauno stāstu krājums «Uguņainie krasti» (1923.). 1921. gadā presē sāk parādīties Štrāla lielākais darbs — romāns «Karš». 1922. gadā iznāk grāmatā šā romāna pirmais sējums, 1926. gadā — otrs. 1927. gadā izdots dzejoļu krājums «Zemes elpa».

K. Štrāla grāmatas «Kauja pie Glemu Liepas» 1922. gada izdevuma vāks (A. Štrāla zīmējums)

Pēc šā straujā kāpinājuma iestājas atslābums. Nākamajos gados tikai paretam periodikā parādās Štrāla stāsti («Neredzīgais pulkvedis», 1929. u. c.) un dzejoļi. Romāna «Karš» pabeigšana ieilgst. 1941. gadā trešais sējums atrodas spiestuvē, bet, hitleriešiem iebrūkot, rokraksts pazūd, un darbs paliek neizdots.

Rakstnieks dzīvo pārmaiņus Rīgā un Pļaviņās. 1941. gadā pirms kara sākuma viņš pavisam pārceļas uz savu dzimto vietu. 1944. gadā hitlerieši atkāpdamies viņu izdzen no mājām un iznīcina rokrakstus.

Literāro darbību Štrāls nav pārtraucis arī pēc Lielā Tēvijas kara. Iznāk viņa tulkojumi: I. Turgeņeva «Izlase» (1951.) u. c. 1956. gadā Latvijas Valsts izdevniecība laidusi klajā viņa stāstu izlasi «Saulē un ēnās», 1957. gadā — romānu «Karš».

1955. gadā padomju sabiedrība atzīmēja sirmā rakstnieka 75. dzimšanas dienu.

Stāsti

Labākos Štrāla stāstus raksturo demokratisms. Vismīļāk rakstnieks tēlojis nabadzīgu cilvēku likteņus un pārdzīvojumus. Viņa varoņi bieži ir trūcīgi rokpeļņi, plostnieki, Daugavmalas radžu lauzēji, muižas kalpi, jaunieši

trūkumcietēji. Labākie Štrāla stāsti, tēlojot vienkāršo cilvēku, pauž īstu humānismu. Ar dziļu sirsnību autors paver lasītājam šī cilvēka sirdi ar tās sāpēm un ilgām.

Ilgu pilni ir Štrāla tēlotie lauku jaunieši, kas tiecas izrauties no trūkuma un dzīves šauruma. Viņi sapņo par citādu dzīvi, tur, lielajā, varenajā pasaulē. Laivinieka dēlam Noliņam (*«Teku, teku, nepanāku»*, 1905.) «gara acu priekšā visspilgtākās krāsās notēlojas neaptverami lielā, krāšņā pasaule ar mirdzošām pilsētām, sniegā tērptām kalnu virsotnēm, ar draudzību, stiprāku par nāvi; ar zilām acīm, dzidrākām nekā debesis, un dvēselēm, par sniegu baltākām, — kur cilvēki nepazīst skrandainu stāvu, bakurētainu seju, rasā samirkušu, salstošu kāju, neattīstītu, slimību nomāktu augumu». Jaunā nabadzīgā vijolnieka Dzintara muzikā Noliņš dzird skanam šīs pašas ilgas — tajā it kā bija «viņa dvēsele, kas tur vai kusa sērās ilgās pēc nesasniedzamā».

Bet nabaga cilvēka dzīve nepiepilda šos kvēlos sapņus, — tā nepiepilda pat vispieticīgākās cerības. Štrāls rāda vecus cilvēkus, kam dzīve visu ņēmusi, nesniegdama nekāda gandarījuma. Rakstniekam ir kāds pavisam neliels, tikai pāris lappuses garš tēlojums «Māmuliņa ar zilām acīm» (1906.), kas ar aizkustinošu iejūtu un sirsnību parāda vecenīti, kuras mūža vakars aizrit vientulībā un nabadzībā. Viņa kautrējas rādīties ļaudīs, jo tai nav vairs pieklājīgu drēbju. Tumsā viņa iziet no istabas un «skatās uz kalniem un lejām, kur pati reiz jaunībā staigāja ar zilu rudzpuķu vainadziņu un dziesmām un mežu gali gavilēdami locījās viņai pretī». Tagad viņai nav nekā. «Viņa raud... Ielāpu ielāpainās un tomēr caurās pastalas, pelēkās, novalkātās zeķes, īsi atspraudītie, skrandainie brunči, jaka ar izrautajām pogām — viss dreb. Viņa cilā vienu sāpošo roku ar otru sāpošo roku un skatās uz tām — uz rokām, kuras pēc tik daudz sūrākā darba gadiem ir izšķiedušas spēku, bet nav nopelnījušas atpūtu, tikai pielijušas ar nevarību un sāpēm.» Tāds ir darba cilvēka liktenis toreizējā Latvijā. Štrāla tēlojums smagi apsūdz netaisno dzīvi un dara to neatvairāmi spilgti, netieši — ar tēliem un ainām, nekā nedeklarējot, nevienu tezi vai prasību neformulējot.

Kontrasts starp vienkāršā cilvēka dzīves ilgām un nepielūdzamo, bargo īstenību raksturīgs daudziem Štrāla stāstiem. Cits bieži sastopams kontrasts tanīs ir trūcīgo un pārtikušo cilvēku dzīve. Atklājas it kā divas pasaules, ko šķir plaisa, kas nabaga cilvēkam nav pārejama. Daugavas pārcēlāja dēlēns Plaudis («Vai tu nāksi atpakaļ?», 1905.), sastapis meiteni, kas «bija bez rūpju, smalkām rokām», jūt, ka «ir un ir kaut kāda citāda pasaule». Varbūt tur «mīt tikai laime». Jauniešu jūtas dažkārt laužas pāri šiem sociālajiem nožogojumiem un nokļūst konfliktā ar stingro dzīves kārtību. Tā tas ir stāstā *«Andiņš»* (1907.), kur trūcīgs puisis iemīl saimnieka meitu. Uz asa sociāla pretstata pamatojas konflikts stāstā *«Palīgs palīgam»* (1906.): nabadzīgam radžu lauzējam nomirst bērns, jo ārsts ierodas par vēlu, aizkavējies bagātnieku mājās, kur saslimis suns. Nemantīgo un pārtikušo ļaužu dzīves un interešu kontrasts ir pamatā arī stāstam *«Neredzīgais pulkvedis»* (1929.): nelaimīgi veci cilvēki nes savu postu ar cildenu savaldību, bet turpat līdzās bagātnieki sagandē savu un citu cilvēku dzīvi nesātīgā mantkārē un dvēseles trulumā. Autora simpatijas arvien pieder nabaga cilvēkam.

Vecā aklā invalīda nelaime nupat minētajā stāstā ir smaga, bet dabiska, turpretim nedabiskas, untumainas ir turpat līdzās bagāto cilvēku nesaskaņas un traģika. Dabiskas ir jauniešu gaišās jūtas, kas kāpj pāri sociālajiem norobežojumiem, bet paši šie norobežojumi ir nedabiski un tāpēc netaisni. Tā dažādos sakaros Štrāla darbos izpaužas viens no kontrastiem, kas viņa daiļradei īpaši raksturīgs. Sociālā netaisnība tanīs nosodīta kā nedabiska. Vērtējot dzīves parādības un cilvēkus, viņš labprāt lieto dabiskuma kritēriju. Īpaši tas izcelts stāstā *«Dieviņa ļaudis»* (1904.).

Fanātiķis Dulma tētiņš nodibinājis sektantu draudzi, kuras locekļi sevi sakropļo, lai paglābtos no kaislībām un iemantotu debess valstību. Pretstatā šai riebīgajai, līdz pēdējai galējībai sakāpinātajai fanātiķu nejēdzībai aukainā spēkā saslejas cilvēka dabiskās tieksmes, kas izpaužas gan svelmainā kaislē (Daunis jaunībā), gan nevaldāmā naidā pret dzīves kropļojumu (Tunī-

tis), gan gaviļainā pilnskanīgas dzīves līksmē (Mirdza un Darbiņš). Cilvēcības un dabiskas dzīves vārdā rakstnieks nosoda izvirtušo askētismu. Spilgti atsegdams cilvēka grēcīgās dabas sludinātāju riebīgo svētulību, rakstnieks apliecina ticību cilvēkam un viņa dabas veselīgajiem spēkiem. Tai pašā laikā stāsts rakstu-rojas ar stipru dzimumattieksmju motīvu akcentējumu, ko Štrāla darbos sastopam it bieži.

Štrāla stāstos guvuši atspoguļojumu tādi tautas likteņos svarīgi laika posmi kā 1905. gada revolūcija un pirmais pasaules karš. Stāstā *«Katrīnīte»* (1907.) autors runā par revolucionārām noskaņām cariskās Krievijas armijā. Stāsts *«Nakts»* (1906.) ir spilgta, ļoti konkrēta soda ekspedīcijas laika aina laukos. Stāstā *«Adrastea»* (1906.) baigā miglainā ziemas naktī soda ekspedī-cijas zaldāti ved apcietinātos revolucionārus, kuru vidū ir Ad-rastea. Tai izdodas nogalināt visus zaldātus, bet viņa mirst arī pati. Adrasteas vārds ņemts no grieķu mitoloģijas un nozīmē atriebības dievieti. Tā še simbolizē tautas atriebības alkas. Bet spokainajā atmosfērā, Adrasteas demoniskajā neparastībā, rafi-nētajā nogalināšanas veidā šai stāstā izpaužas dekadentisku elementu ieplūšana Štrāla daiļradē. Saturs pārcelts no reālistiskā pamata murgaini mistiskā noskaņā, reālā ticamība aizstāta ar samāksloti neparasto. Saites ar dekadenci īpaši stipri izpaudušās stāstos ar erotisku saturu, kur Štrāls ir «pagānisks miesas dievi-nātājs» (A. Upīts).

Par pirmo pasaules karu Štrālam ir lielāks skaits stāstu, galvenokārt krājumā *«Uguņainie krasti»* (1923.). Tie reālistiski atsedz imperiālistiskā kara šausmas un bezjēdzību, rāda vien-kāršā cilvēka ciešanas karā. To darbība norisinās ne vien Latvijā («Osu Jānis», «Saulīšu Pēteris»), bet arī Galīcijā («Bžežani», «Turka», «Četrkājainais invalīds»), gūstekņu nometnē Austrijā («Gūstekņa stāsts»); pilsoņu kara laikā Krievijas dienvidos risinās stāsta «Stepē» notikumi. Visvairāk lasītāju saviļņo stāsti, kuros rādīts nevarīga bērna vai dzīvnieka liktenis un ciešanas kara haosā un šausmās («Saulīšu Pēteris», «Četrkājainais in-valīds»).

Labi pazīdams Daugavas plostnieku darbu, Štrāls to notēlojis

īsajā stāstā «*Plostnieki*» (1906.), kas pilns dabas un darba poēzijas.

Dažiem stāstiem Štrāls izvēlējies leģendāru sižetu («Arele», «Ziemas pasaciņa» ar bībeles motīviem).

«Karš»

«*Karš*» iecerēts kā plašs reālistisks romāns par pirmo pasaules karu trijos sējumos. Iznākuši divi sējumi, un žurnālā «Karogs» 1941. gadā publicēti trešā sējuma fragmenti. Arī nepabeigtā veidā «Karš» pieder pie plašākajiem romāniem latviešu pirmspadomju literatūrā, un tam ir paliekama nozīme.

Pirmais sējums aptver notikumus kara sākumā — 1914. gada vasarā un rudenī. Otra sējuma darbība beidzas 1915. gada vasarā, kad Kurzeme un plaši Krievijas apvidi krīt iebrucēju rokās. Tiklab pirmais, kā otrs sējums noslēdzas ar romāna galvenās personas — Baļinovas pulka virsnieka Augusta Stēģa ievainošanu.

Romāns lielā mērā balstās uz autora paša pieredzi un atmiņām. Augusts Stēģis, romāna galvenā persona, izstaigā tos pašus kara ceļus, kurus gājis Kārlis Štrāls. Darba varonis, kā autors ievadvārdos saka, ir «aprakstītā laikmeta elpa, kā es to esmu sajutis, kad viņa pūta man sejā». Štrāls rakstījis ļoti patiesīgi, nekā nesacildinādams, atteikdamies «radīt šim karam varoņus un mitus». Izveidodams plašu, detaļām pārbagātu un patiesīgu imperiālistiskā kara ainu, rakstnieks atsedzis šā kara nejēdzīgo raksturu. Romānam ir noteikts antimilitārisks raksturs, un tas kļūst par apsūdzību imperiālistiskajam karam.

Pievērsdams uzmanību ne vien kauju norisēm, bet arī cīnītāju psihei, autors rāda, kā karavīri nonāk pie atzinuma, ka karu neattaisno neviens no tā attaisnošanai lietotajiem jēdzieniem — ne valsts, ne slava un pat ne cerības uz labāku dzīvi pēc kara. «Tas ir, ja šāda cerība būtu arī bijusi. Bet tieši karotājiem visā viņu vairumā pat šādas cerības nebija un nevarēja būt ne priekš sevis, ne savējiem. Ja tāda bija, tad tikai naivi trulajiem un tai nekrietnākajai cilvēces daļai, kas bez sirdsapziņas pārmetumiem savas nākotnes cerības spēja dibināt uz tautu asinīm, izmantodami apstākļus nākošās varas — naudas — savairošanai, lai

pēc tam, savas dzīvības nedz veselības neziedojuši, ar bezkaunīgām pierēm nestu lauru vainagus uz varoņu kapiem, nostādīdami lietu tā, it kā tieši viņu dzīvnieciski rijīgā pacelšanās pār pūli bijusi kritušo cēlākais mērķis, bet patiesībā priecīgi, ka kritušie nekad necelsies augšā prasīt norēķinus un savu daļu.»[1]

Ar nicinājumu un naidu rakstnieks runā par kara kurinātājiem. «Prezidenti un monarhi kā izpušķotas likteņa lelles braukāja gar frontes līniju, runādami svētsvinīgi diženus vārdus, ar kuriem rāva dievu no debesīm katrs savā pusē. Aizjūras veikalnieciskais onkulis Sams uzmanīgi vēroja, kurā pusē būs izdevīgāk un drošāk laist peļņā savus kapitālus... Diplomāti sacentās cits ar citu, lai ievilktu ugunsgrēkā aizvien jaunas, vēl mierīgas valstis. Eiropa drebēja drudzī, un karaspēku priekšniecības sacentās ārprātībās.»[2]

Tādas ir nedaudzās autora publicistiskās atvirzes pēc tam, kad garā virknē sniegtas pārgājienu, kauju, kara postījumu ainas, arvien rūpīgi vērojot karā ierauto cilvēku pārdzīvojumus. Redzam, kā pagaist ikkatra sākotnējā bravūra, ikviena ilūzija, kā izveidojas tas spriedums par karu, kāds izskan citētajās rindās.

Augusta Stēģa kauju gaitas risinās Galīcijā, Karpatos, vēlāk Polijā. Otrs galvenais romāna tēls ir Pēteris Draudiņš, kas karo Austrumprūsijā, pēc Samsonova armijas sagrāves izraujas no vācu ielenkuma un vēlāk piedalās kaujās pie Lodzas un Varšavas.

Abi viņi ir latviešu inteliģences pārstāvji. Draudiņš ir pusliterāts. Stēģa profesija nav pateikta. Viņa brālis ir gleznotājs, tuvākie draugi — rakstnieki un mākslinieki. Šīs vides attēlam romānā veltīta plaša vieta. Tie ir sensibli, bet apvaldīti cilvēki, paraduši būt nomodā par sevi. Viņu sarunās daudz izsaka jau pusvārds, intonācija, mājiens. Šie cilvēki paraduši vērīgi ieklausīties paši sevī, analizēt savu psihisko stāvokli. Tāds ir Augusts Stēģis — no dabas spēcīgs, bet bez laika aizguris. Šo sensiblo cilvēku autors ieved kara mutulī, liek tur vērot, darboties, cīnī-

[1] *K. Strāls,* Karš, LVI, 1957., 474. lpp.

[2] Turpat, 519. lpp.

ties un norūdīties. Viņa acīm un caur viņa pārdzīvojumu un pārdomu jutīgo prizmu lasītājs uztver kara notikumus un dalībnieku tēlus. Pat niknā kaujas viesulī Stēģis nebeidz būt arī vērotājs un sevis analizētājs. Šāda galvenās personas izvēle devusi rakstniekam iespēju visai smalki atsegt karavīra psihi.

A. Strāla zīmējums K. Strāla romānam «Karš» (1939.)

Taču pārāk cieša turēšanās pie Stēģa (mazākā mērā Draudiņa) gaitām un domām ir arī kļuvusi par romāna galveno trūkumu cēloni. Pirmkārt, pārējo karavīru figūras ir tikai ārēji uztvertas. Lasītājs tanīs dziļāk ielūkoties nedabū, atskaitot vienīgi spilgtā epizodē parādīto jauno virsnieku lietuvieti Čurļoni. Otrkārt, cieši sekojot Stēģa gaitām frontē un aizmugurē, pārāk daudz vietas aizņem momenti, kam būtu nozīme Stēģa biografiskajā romānā, bet kam niecīga nozīme kara notēlojumā; šīs detaļas tēlotas vienlīdz plaši ar notikumiem, kam nozīme visa pasaules kara norisē, tāpēc romāns zaudē reljefumu, jo lielais ar sīko saplūst vienā līmenī.

Romānā ir daudz spilgtu kara notikumu un kauju tēlojumu. Tāds, piemēram, ir ungāru kavalērijas pulka bezbailīgā, bet reizē arī bezjēdzīgā uzbrukuma un bojā ejas tēlojums pirmajā sējumā. Līdzās šādām meistariskām nodaļām romānā netrūkst arī bālu un stieptu posmu.

Strāla valoda šai romānā ir pasmaga un nav brīva no ģermānismiem un rusicismiem. Tanī sastopami latviešu literārajā valodā pasvešāki vārdi (skandums — noskaņa, atvalktns — abstrakts u. c.) un formas (redzus, vid visa tā u. c.). Bieži lietots

paņēmiens ir savdabīgi atkārtojumi, it kā uzsverot kādu domu, piemēram: «Un arī tas paies. Paies arī tas. Jo paiet viss, viss paiet savā gaitā.»

Buržuāziskā literatūras kritika savā laikā apgalvojusi kā par Štrāla daiļradi kopumā, tā it īpaši par romānu «Karš», ka viņš esot rakstnieks bez «kādiem blakus mērķiem un tendencēm», ka «vienīgais un vadošais Štrāla tēlojumā ir daiļradīšanas moments», ka rakstnieks esot tīrs «mākslas askēts». Tā Štrāls ir ticis raksturots kā «tīrās mākslas» tipisks pārstāvis, kam nav daļas gar tautas likteņiem, kam nav par ko cīnīties, bet kas, atrāvies no dzīves, kalpo tikai mūzām.

Romāna «Karš» noteiktā, skaidri paustā antimilitāriskā tendence apgāž šādu apgalvojumu. Kā ar saviem labākajiem stāstiem, tā arī ar romānu «Karš» Štrāls ierindojas latviešu demokratisko rakstnieku pulkā.

Dzeja

Kārļa Štrāla dzeja pieejama krājumos *«Zirnekļa tīklā»* (1910.) un *«Zemes elpa»* (1927.), bet daļa dzejoļu iespiesta tikai periodikā.

Štrāla dzeja bieži pauž vientuļas sirds jūtas. Tanī daudz grūtsirdības, skumju, irušu sapņu, sirdssāpju, vilšanās motīvu. Arī viņa mīlas dzejā pārsvarā nevis gaiši, līksmi toņi, bet gan sāpīga smeldze, kaisls nemiers un vilšanās rūgtums. Īpaši mīlas dzejā stipri jūtama dekadentiskās skolas ietekme. Mīlas priekšstats dažkārt tur saistās ar «indi un tvanu», rakstnieks piesauc Veneru, Madonnu utt. Tvīksmainai erotikai līdzās pausta dievticība.

Daudz Štrālam ir dabas dzejoļu. Daba dzejniekam ir veldzētāja. Sirds brīnās, «ka daba tik daudz dod». Saskarē ar dabu norimst un noskaidrojas sabangotais gars. Dzejolī «Saules riets» dzejnieks saka:

Tumši vēsā ēnā
Tālu mežs jau dus,
Mierinoši lēnā
Dziesmā zari zuz,
Remdēt dienas slāpes
Izpeld zvaigžņu siets —
Noliec tu ar' sāpes,
Kā liek saules riets!

(Krājumā *«Zirnekļa tīklā»*)

Daudz gadu vēlāk dzejolī «Zeme» (1943.) Štrāls atkal risina šo savu iemīļoto motīvu. Ir vēss vakars, daba norimst, burbuļo avoti, krūts atelpo:

Netīk tad atgriezties
Pilsētu dūmājā,
Benzīna dvingainie
Rati kur dūc;
Netīk vairs ievīties
Kultūrā kļūmajā,
Naida un viltības
Nemierā drūmajā,
Ļaunos un labos
Kas vienādi sūc.

Štrālam tik raksturīgās dabiskā un nedabiskā kategorijas, uz kurām balstoties, viņš vērtē parādības savos stāstos un nosoda karu kā dabai pretīgu savā romānā, viņa dzejā izpaužas kā «kultūras» nosodījums, nostādot to pretī neviltotai dabai gandrīz vai Ruso garā.

Dzejnieks mīl klasiskās formas. Viņš rakstījis tercīnas, īpaši daudz viņam sonetu, ir pat sonetu vainags. Soneti reizēm ir diezgan smagi, bet visumā Štrāla dzeja formā gluda, plūstoša. Tā ir nemākslota, patiesa, pārdzīvojumos un pārdomās izauklēta.

Pelnītā kārtā arvien visai pozitīvi vērtēta Štrāla poēma *«Kauja pie Glemu Liepas»* (1915.), kas tēlo kādu cīņu dienu pirmajā pasaules karā. Tā ir romāna «Karš» priekštece. Štrāla dzejā ar to iezīmējas stiprāka pievēršanās no pašanalizes un savu sirdstrīsu izpausmes ārpasaules notikumu vērojumam un attēlam. Šis pagrieziens, ko izraisīja pirmā pasaules kara pieredze, lielā mērā atbrīvoja Štrālu no dekadences ietekmes un pavēra ceļu reālistiskajai daiļradei, kas izpaudās stāstos un romānā pēc kara. Pēc formas «Kauja pie Glemu Liepas» ir vēstule oktāvās. Tās nobeigumā pausta ticība nākotnei, kad kara liesmas būs rimušas un cilvēce pratīs nosargāt mieru.

Kārlis Štrāls arvien bijis mākslinieks, kam pavisam tālu ikkatra tieksme izdabāt lētai gaumei vai iegūt popularitāti vieglas lasāmvielas meklētājos. Viņš arī nav daudzrakstītājs. Štrāla

mūžā ir pāris neilgu samērā intensīvas literāras darbības periodu. Nekad viņš nav piederējis pie daudz lasītajiem autoriem, nekad buržuāzijas varas laikā ap viņu nav vijusies skaļa reklāma. Štrāla daiļrade ir atturīga un nopietna. Viņš tēlo lēni un detalizēti, necenzdamies veidot spilgtu, aizraujošu, strauju sižeta risinājumu. Viņa darbi neiekaro lasītāju no pirmā mirkļa, bet ielasoties pakāpeniski un nemanot arvien vairāk saista autora humānā doma, redzīgais un iejutīgais dzīves vērojums, konkrētais, atturīgais stils.

LITERATŪRA

Atsevišķu **K. Štrāla darbu** izdevumi minēti tekstā. A. Gulbis 1939. g. sāka izdot K. Štrāla kopotus rakstus, bet iznāca tikai divi sējumi, kuros ievietots romāns «Karš» ar P. Ērmaņa ievadu.

Rakstnieka autobiografija K. Egles sakopotajās «Atziņās», III, 1924.

Par K. Štrālu. *A. Upīts,* «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture», II, 1921.; *T. Zeiferts,* «Latviešu rakstniecības vēsture», III, 1925.; *P. Ērmanis,* «Četras sejas», 1924.; *J. Niedres* pēcvārds K. Štrāla izlasei «Saulē un ēnās» (1956.) un romānam «Karš» (1957.); *K. Egle,* «Kārļa Štrāla daiļrade» (Literatūra un Māksla», 1955., 47.); *E. Damburs,* «Kārlis Štrāls un viņa kara romāns» («Karogs», 1958., 4.).

ANTONS AUSTRIŅŠ

(1884.—1934.)

Antons Austriņš ienāk literatūrā kā 1905. gada revolūcijas līdzgājējs. Pēcrevolūcijas gados izbridis dekadences muklāju, viņš izveidojas par vērotāju reālistu, kura skatiens visvairāk vērsts pagātnē, sevišķi kavējoties pie dzimtā novada — Piebalgas. Lielai daļai viņa reālistisko stāstu, bērnības atmiņu grāmatai «Puiškans» un daļai dzejoļu ir paliekoša vieta latviešu literatūrā.

Dzīve un daiļrades ceļš

Antons Austriņš dzimis 1884. gada 31. (v. st. 19.) janvārī Vecpiebalgas pagasta Kaikašu ciemā[1] darba zemnieka ģimenē. Tēva mājas un to tuvākā apkārtne sniegusi ierosmi daudziem viņa daiļdarbiem. Tajos attēloti Kaikašu ļaudis un apkārtne ar pavisam tuvo Tauna ezeru, gleznaino Alaukstu un salām bagāto Inesi. Austriņa tēvs blakus zemkopībai nodarbojas ar amatniecību (ratiņu virpošanu), kas Piebalgas trūcīgākajiem saimniekiem palīdzēja nodrošināt eksistenci. Tēva braucieni uz tālajiem tirgiem ir vienas no Austriņa spilgtākajām bērnības atmiņām.

Skolas gaitas Austriņu noved Upītes pagastskolā (1893.—1895.), pēc tam toreiz ļoti iecienītajā Vecpiebalgas draudzesskolā (1896.—1900.), kur jau no Ata Kronvalda laikiem bija izveidojušās savas tradīcijas, pastāvēja skolēnu pulciņi un izdevās žurnāli. Vecpiebalgas draudzesskolā sāk risināties Austriņa daiļrades pavediens. Sākumā viņa dzejoļi, stāstiņi un tēlojumi ievietoti skolēnu žurnālā «Jaunības Atmiņas», vēlāk ar pseidonīmu Fr. Airētājs viņš jau sūta korespondences par vietējiem

[1] Tagadējā Ērgļu rajonā.

notikumiem laikrakstam «Balss». 1900. gadā iespiests viņa pirmais daiļdarbs — skice «Naudiņš un Parādiņš» (Zvārguļa «Zobgala kalendārā» 1901. gadam).

Nākošā rakstnieka skolas biedri savās atmiņās[1] liecina, ka Austriņam jau skolas laikā bijušas apbrīnojamas zināšanas literatūrā. Tās iegūt Austriņam palīdz tuvējā Vecpiebalgas labdarības biedrības bibliotēka, kur vaļas brīžos viņš kārto grāmatas un daudz lasa. Skolēnu rokās nonāk arī E. Veidenbauma necenzētie dzejoļi rokrakstos. No Austriņa skolas laika spilgtākajiem iespaidiem vēl jāmin viņa novadnieka rakstnieka Kaudzītes Matīsa runa Ata Kronvalda 25 gadu nāves dienā 1900. gadā.

Beidzis draudzesskolu, Austriņš vienu gadu mācās skolotāju seminārā Rīgā. Kad semināra vadībai kļūst zināms, ka Austriņš publicējis laikrakstos dažus rakstus (tas tika uzskatīts par zināmu audzēkņa brīvdomību), viņu pavasarī nepielaiž pie eksāmeniem. 1901. gada rudenī Austriņš aizbrauc uz Pēterpili, kur iestājas zemstes seminārā.

Rakstnieka izaugsmei nozīmīga ir viņa iepazīšanās ar Rūdolfu Blaumani, kas vada «Pēterburgas Avīžu» literāro pielikumu. Blaumanis palīdz Austriņam ar vērtīgiem padomiem. Drīz «Pēterburgas Avīzēs» arī parādās Austriņa tulkojumi (N. Ņekrasova, L. Tolstoja u. c. darbi).

1905. gada revolūcijas priekšvakara rosinošā atmosfēra aizrauj Austriņu. Viņš rod sakarus ar nelegālajiem semināristu pulciņiem, lasa revolucionāru literatūru. Vasarās Austriņš tiekas ar savien novadniekiem revolucionāru Antonu Salumu un Jāni Bērziņu (Ziemeli), kā arī ar trauksmes un protesta pilno jauno dzejnieku Kārli Skalbi. Austriņš iekļaujas vispārējā revolucionārā noskaņojumā. Atceroties šo laiku, viņš saka: «Ak, šis priekšrevolūcijas spārnotais laiks, pilns aizraujošas cīņas romantikas! Neaizmirstams kā pirmā mīlestība. Draudoši kā tumšs lēvenis apkārt gulēja vecā pasaule, cara un vācu muižniecības režīms,

[1] *A. Avens,* Daži brīži Antona Austriņa dzīvē, «Piesaule», 1934., 5.
A. Bērziņš, Atmiņas par Antona Austriņa jaunību, «Jaunākās Ziņas», 1934., 33.

kuram pāri cēlās jaunības dedzīgais gars.»[1] Jaunā rakstnieka dedzīgais gars gan tiecas sacelties protestā pret veco pasauli, bet revolūcijas būtību Austriņš tomēr neizprot un par dziļākām sabiedriskām problēmām maz interesējas.

Viņš ir viens no tiem pirmsrevolūcijas gadu rakstniekiem, kas devās līdzi revolūcijai, vispārējā sabiedriskā pacēluma saviļņoti. Austriņa tā laika darbos izskan revolucionārs cīņas aicinājums, bet tajos ir arī daudz individuālistisku motīvu. Tajā laikā Austriņš savus darbus bieži paraksta ar pseidonīmiem Fra, Herolds, Andžs Andžadēls, A. A.

A. Austriņš

1904. gadā beidzis semināru, Austriņš dabū skolotāja vietu Ģipkā, Kurzemes jūrmalā, bet nostrādā tur tikai dažus mēnešus.

1905. gada janvārī Austriņš ir Rīgā un piedalās 13. janvāra demonstrācijā, kuru vēlāk attēlo vairākos darbos («Garajā jūdzē», poēmā «Piektais gads», dzejolī «13. janvāra piemiņai» u. c.). Asiņainajā sadursmē pie dzelzs tilta Austriņu ievaino, un pāris mēnešus viņam jānoguļ slimnīcā. Ievainojuma sekas rakstnieks cieš visu mūžu.

Kad 1906. gadā sāk darboties soda ekspedīcijas, arī Austriņam kā vairāku revolucionāru dzejoļu autoram Rīgā draud arests, tādēļ viņš dodas uz Pēterpili. Kad uz īsu brīdi rakstnieks pār-

Antons Austriņš

A. Austriņa autografs

[1] *Antons Austriņš*, Pie Skalbes, «Latvijas Vēstnesis», 1921., 247.

rodas Rīgā, viņu apcietina un bez jebkāda pamata apvaino pristava noslepkavošanā revolūcijas laikā. Pēc vairāku mēnešu ilga ieslodzījuma Rīgas, Ventspils un Kuldīgas cietumos viņu atbrīvo, bet pasi neizsniedz. Vairīdamies no jauna aresta, Austriņš bez kārtīgiem dokumentiem (reizēm ar neīstu pasi) klaiņo pa Pēterpili, Maskavu un citām Krievijas pilsētām. Kādu laiku viņš dzīvo Latgalē, neilgu laiku arī Somijā, kur tiekas ar L. Laicenu un K. Skalbi.

Pēcrevolūcijas gados Austriņa daiļradē vērojamas pretrunīgas tendences. Viņu jūtami skar dekadences uzplūdi latviešu literatūrā. Ne velti pirmais vārds, ar kādu Blaumanis 1906. gadā viņu sagaida Rīgā, ir sašutuma pilns sauciens: «Dekadents!» Tas bija īsti laikā teikts brīdinājums, jo Austriņš tikko kā bija publicējis savu dekadentisko stāstu «Soģis». Blaumanis pamatoti viņam pārmet sekošanu V. Eglītim. Tomēr tai pašā laikā Austriņam ir arī skaidri reālistiski darbi. Viņā it kā cīnās divas tendences — buržuāziskās literatūras iespaidā radusies dekadentiska manierība, pārsmalcināts psiholoģisms, no vienas puses, un vienkāršā Piebalgas zemnieka dēla reālistiskais pasaules skatījums un revolūcijas laikā izveidojies protests pret sabiedrisku netaisnību, no otras.

Šīs pretrunas jūtamas viņa pirmajos dzejoļu krājumos «*Vakardiena*» (1907.) un «*Mākoņu gaita*» (1909.). Blakus revolucionāram cīņas aicinājumam dzejolī «Uz kauju» te sastopams individuālisma slavinājums dzejolī «Vēl degt» u. tml.

Līdzīgi ir arī Austriņa prozā: 1908. gadā iznāk viņa dekadentiskais stāsts «Kaspars Glūns», kas no A. Upīša asās spalvas saņem pelnītu kritiku, bet nākošajā gadā izdotie «*Pušelnieki un suselnieki*» rāda autoru no citas puses — kā vērīgu lauku dzīves tēlotāju un satīriķi. Šī pēdējā līnija viņa daiļradē vēl pastiprinās ar nākošo stāstu krājumu «*Cīruļu putenis*» (1913.).

Intensīvi rakstnieka darbam Austriņš nododas īpaši no 1912. līdz 1914. gadam, kad viņš dzīvo pie Ata Ķēniņa Jaunbebru Siljānos, kur ir mierīgāki darba un dzīves apstākļi. Te viņš saraksta daļu no vēlāk izdotā dzejoļu krājuma «Klusuma gaviles» un atsevišķus stāstus krājumam «Nopūtas vējā».

No 1915. līdz 1917. gadam Austriņš strādā laikraksta «Līdums» redakcijā Valkā. Pēc 1917. gada Februāra revolūcijas viņš dabū jaunu pasi, un līdz ar to viņa dzīvē beidzas vienpadsmit gadus ilgais nedrošības un bēguļošanas laiks. Februāra revolūciju Austriņš uzņem ar sajūsmu un veltī tai dzejoli «Revolūcijas svētkos». 1917. gadā viņš sakopo revolucionāro masu dziesmu krājumu «Sarkanā saule», kurā ievietoti arī Raiņa, Veidenbauma, Laicena, Plūdoņa u. c. dzejoļi.

Oktobra revolūciju Austriņš neizprot un uztver to kā kaut ko anarhistisku. To liecina, piemēram, stāsts «Kad nakts visgarākā» (1918.).

Kad 1919. gadā Latvijā nodibinās padomju vara, Austriņš strādā Izglītības komisariāta Mākslas nodaļā par muzikas un glezniecības sekciju sekretāru.

Buržuāziskās Latvijas laikā dažus gadus (1920.—1923.) viņš ir laikraksta «Latvijas Vēstnesis» literārās daļas vadītājs, bet pēc tam nododas tikai rakstniecībai. Līdz pat mūža galam viņa pastāvīgā dzīves vieta ir Rīga. Vairākkārt viņš ceļo uz ārzemēm (Itāliju, Spāniju), kur guvis ierosmi virknei dzejoļu un vairākiem stāstiem.

20. un 30. gados Austriņš sarakstījis savu daiļdarbu lielāko daļu. Iznāk vesela virkne viņa dzejoļu krājumu: *«Klusuma gaviles»* (1921.), *«Saules grieži»* (1923.), *«Sakasnis»* (1924.), *«Dzīves burvība»* (1925.), *«Vēriens»* (1928.) un *«Aizsaule»* (1933.). Tajos Austriņš parādās kā reālistisks dzejnieks, kas savus dekadentiskos maldus ir pārvarējis.

Austriņa talants vispilnīgāk atklājas stāstos un atmiņu tēlojumos. Stāstu krājumā *«Māras zemē»* (1919.) rakstnieks ar labu iejūtu tēlo Latgales ļaudis un dabu. Krājumos *«Vērpetē»* (1920.), *«Nopūtas vējā»* (1920.), *«Neievērotie»* (1931.), *«Bez izkārtnes»* (1934.) autors rāda gan psiholoģiski sarežģītus inteliģentu raksturus un viņu pārdzīvojumus, gan vienkāršos lauku ļaudis, kuru tēlojumā rakstnieka sasniegumi ir vislielākie. Buržuāziskās Latvijas laikā Austriņš saraksta arī lielāko daļu tēlojumus bērnības atmiņu grāmatai *«Puiškans»* (1930.). Īpats kronikas raksturs

ir viņa autobiografiskajam romānam «*Garā jūdze*» (I daļa — 1926., II, III daļa — 1935.).

Austriņš miris 1934. gada 17. aprīlī. Apglabāts Meža kapos Rīgā.

Daiļrades raksturīgākās iezīmes

Andrejs Upīts 1921. gadā, raksturojot Antona Austriņa mākslinieciisko personību, rakstīja: «Sākumā Austriņu redzam kā dedzīgu sabiedrisku revolucionāru, bet vēlāk atkal kā pārliecinātu renegātu. Juku jukām viņš tēlo idejiskus anarhistus, nihilistus un psihopatus un atkal reālus, vecmodīgus, veselīgus lauku ļaudis, latviešu rakstniecībā tik parastos tēvus un māmiņas. Te viņš klīst pa lielpilsētas kafejnīcām un šantaniem, te atkal sasapņojies brauc pa Lubānas ezera klāniem... Viņā cīnās divi pretišķi spēki: reālistiska objektīva vērotāja un tēlotāja tieksme un snobiska lauzīšanās un visādu ārišķību kāre.»[1]

Pēc 1921. gada, kad teikti šie vārdi, Austriņš sarakstījis vēl deviņas grāmatas. Tās rāda, ka reālistiskais tēlotājs viņā galu galā uzvar. Šie darbi ļauj arī skaidrāk noteikt, kuri Austriņa daiļrades sākotnējie pavedieni ātrāk apraujas, kuri tikai vietām vēl pamanāmi un kuri grodi uzvijušies virspusē un nosaka rakstu visam lielajam mūža audumam.

Pati spilgtākā īpatnība, kas raksturo Austriņa darbus, ir spēcīgs novadnieciskums. Pēc brāļiem Kaudzītēm viņš ir ievērojamākais sava dzimtā Piebalgas novada attēlotājs latviešu literatūrā. J. Sudrabkalns ir pareizi Austriņu nosaucis par visīstāko piebaldzēnu. Sava novada tēlojumu, atskaitot attiecīgās nodaļas «Garajā jūdzē», Austriņš kā vērotājs reālists nesniedz sabiedriskā, bet gan tikai sadzīves plāksnē.

Austriņa daiļdarbu otra raksturīga īpatnība ir to autobiografiskais raksturs. Austriņš kavējas galvenokārt tikai pagātnē, sīki izsekojot savām dzīves gaitām, kā arī attēlojot cilvēkus, ar kuriem saticies. Viņa darbos ir virkne tēlu, kas nepārprotami rāda pašu autoru tā dažādos dzīves posmos. Tādi ir puiškans tēlojumu virknē «Puiškans», Kasparš Glūns tāda paša nosau-

[1] *A. Upīts*, Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture, Rīgā, 1921., 301. lpp.

kuma stāstā, Aizbetnieks romānā «Garā jūdze», Grāms poēmā «Necilvēks», Lauks poēmā «Piektais gads», Krenklis stāstu krājumā «Māras zemē» utt.

Austriņa pieeja tēlojamām parādībām ir reālistiska. Viņa stilu (plašākā nozīmē) raksturo liela vienkāršība, nesteidzīgs domu un valodas plūdums. Austriņa darbos nav spēcīga emocionāla pacēluma vai dramatisma, no tiem dveš it kā vienkāršās darbdienas elpa. Tajos nav arī intriģējoša sižeta, aizraujošu notikumu, kas sasaistītu lasītāju interesi un neļautu tai atslābt līdz pēdējai lappusei. Ar viņa darbiem iepazīstamies it kā ar vienkāršu un pabiklu lauku cilvēku, kas pirmajā brīdī var likties garlaicīgs, bet, vērīgāk uzklausīts, pamazām atklāj savu dvēseli, bagātu un skaistu.

Reizēm gan rakstnieks pārāk tiecas uz tēlojamo parādību fotografisku atveidu, taču, izņemot atsevišķus darbus, no tā pasargā spēja pareizi uztvert tēlojamās parādības būtiskos komponentus un tos izcelt. Nereti autors pievēršas tikai atsevišķām detaļām, izceļ vienu noteiktu rakstura īpašību vai fiksē atsevišķas noskaņas. Kā prozā, tā dzejā Austriņš atklājas kā spēcīgs portretists.

Austriņa visumā vienkāršo valodu raksturo ļoti daudz lietotie apvidus vārdi.

Stāsti un tēlojumi

Antona Austriņa īsie stāsti, atskaitot atsevišķus dekadences periodā rakstītos darbus, ir viņa daiļrades vērtīgākā daļa. Īpaši pievilcīgi ir tie, kuros attēloti lauku ļaudis un dzīve. Te vislielāko ierosmi rakstnieks guvis dzimtajā Piebalgas novadā. Jau bērnībā vērotie cilvēki bieži kļūst par viņa stāstu galvenajiem varoņiem.

Lielākajā daļā Austriņa stāstu gandrīz nav nekāda sižeta, bet ir spilgti raksturu zīmējumi. Raksturu spilgtumu autors panāk, nevis meklējot sevišķus brīžus cilvēka dzīvē, kur notikumu vai raksturu sadursmē tēls kā žilbinošas gaismas apmirdzēts uzreiz atklātos visā spilgtumā, bet gan mierīgā tēlojumā, rādot tos uz parasta ikdienas fona un tieši tajā izceļot raksturīgāko katram tēlam. Tā raibo pušelnieku un suselnieku virkni krājumā «Pušelnieki un suselnieki» (1909.) redzam uz gadsimta sākuma Piebalgas lauku sētas fona. Īsti vidzemnieciska sirsnība

A. Austriņa stāstu krājuma «Pušelnieki un suselnieki» pirmizdevuma vāks

un vienkāršība strāvo no Daktu tēva un Daktu mātes tēlojuma (stāstā «Daktu tēvs un Daktu māte»). Viss ciems viņus pazīst kā darbīgus un atsaucīgus cilvēkus, kas nodzīvojuši grūtu, bet skaistu mūžu, daudz pieredzējuši un kuru padoms lieti der ikvienam. It kā ar sirsnīgu smaidu rakstnieks rāda šos labsirdīgos ļaudis.

Nevis plašākā darbībā, bet pavisam sīkās ikdienas attiecsmēs ar citiem cilvēkiem, kā arī tiešā raksturojumā, autors veido raksturīgu «pušelnieka» tēlu — zaldātu, kura prototips ir rakstnieka krusttēvs. Zaldāts ir dienējis cara armijā, un ļaudis to vairs nemaz nesauc citādi kā vienkārši par zaldātu. Viņam patīk, ja to uzrunā «krievu mēlē», patīk padižoties ar savām zināšanām.

Pie spilgtākajiem lauku cilvēku tēliem pieder arī vecais Purgailis stāstā «Kaslis». Viņš dzīvo pēc principa «otram labu darīt ir sev sliktu darīt» un nenoguris cīnās un tiesājas ar visiem.

Austriņa īsajā prozā īpaši izdalās grupa stāstu, kuros ar dziļu iejūtu attēloti viszemākie, visneievērojamākie lauku ļaudis — ubagi, kas klaiņo no vienas mājas uz otru. Rakstnieks šos ļaudis tēlo ne ar izsmieklu, pārmērīgu līdzcietību vai traģismu, bet ļoti vienkārši, ar neviltotu sirsnību un it kā mazliet skumju smaidu. Katram no viņiem dzīvē bijis kāds traģisks notikums, kas tos novirzījis dzīves pabērņos. Veselu virkni šādu tēlu redzam krājumā «Nopūtas vējā» (1920.). Tur ir labsirdīgā večiņa Ilzīte (stāstā «Ilzīte»), kas jaunībā bijusi ļoti skaista, bet, kāda uzklīdeņa pavesta un piemānīta, zaudējusi garīgo līdzsvaru un nu staigā pa mežiem ogojot un sēņojot, tikai reizēm

iegriezdamās kādās mājās; tur ir jautrais, bet vientiesīgais Smala (stāstā «Smala»), mānijas apsēstais Lūciņš (stāstā «Lūciņš un Mieriņiete») un citi. Šajos dzīves atstumto tēlos autors cenšas saskatīt cilvēcīgo, izceļ viņu labsirdību, uzticību, it kā teikdams — lūk, arī tie ir cilvēki, tikai lielas nelaimes nomākti.

Darba spējas zaudējuša cilvēka nenodrošinātais stāvoklis rādīts invalīda Krikmēra liktenī stāstā «Krikmēris» (krāj. «Bez izkārtnes», 1934.). Krikmērim jākalpo «par vēderu», jo viņam slimas kājas un viņš nav pilnvērtīgs strādnieks. Visiem Krikmēris ir lieks un nevajadzīgs, un, kad viņš salmos uz kūtsaugšas nomirst, viņu uziet tikai pēc vairākām dienām. Neatkarīgi no autora gribas lasītājam ir jādomā arī par tiem apstākļiem, kas nospieduši Krikmēri un viņam līdzīgos dzīves padibenēs.

Autoram daudz ierosmes devusi arī Latgale, kuras tēlojumam viņš pievērsies krājumā «Māras zemē» (1919.). Latgali autors vēro romantiska jūsmotāja acīm: viņš vispirms redz tajā senu teiksmu zemi, sevišķi viņu valdzina Māras kults. Latgales tēlojumos vislabākie ir skaistie dabas, īpaši Latgales ezeru un tās izraisīto izjūtu attēlojumi. Vairākos stāstos Austriņš tēlojis arī interesantus Latgales tipus, piemēram, atsaucīgo un nenogurstošo stāstītāju Aleksi («Ļemešovas Aleksis»), savādnieku Leņķu Kļāvu («Litenes ozoli») u. c., taču neatsedz viņu raksturus vispusīgi, bet parāda tikai atsevišķas detaļas.

Raksturīgie lauku cilvēku tēli, viņu ieražas un darba notēlojums, iejušanās to domāšanas veidā, kā arī bagātīgi iesaistītie dzimtenes dabas apraksti piešķir Austriņa darbiem latvisku nacionālu specifiku.

Bez lauku ļaužu tipiem Austriņš tēlojis arī dažādus inteliģentus, psiholoģiski ļoti sarežģītus raksturus, slimīgus maniakus, cilvēkus ar psihopatoloģiskām tieksmēm (krāj. «Vērpetē» u. c.). Šie raksturi gan interesanti, bet to māksliniecisk ais atveids nav tik izdevies kā vienkāršo lauku cilvēku tēliem.

Vairāku portretu veidojumā Austriņš atklājas kā spējīgs satīriķis. Te minami stāsti «Sibīrijas izēdājs», «Čiuļi», «Vismaņa kungs» u. c.

Austriņš ir spēcīgs portretists, bet vājš fabulists. Fabula

viņa prozā vispār ir neizveidota. Austriņš neiet Blaumaņa tradīciju pēdās, netiecas uz noveli, bet tēlojumu un aprakstu. Dažkārt viņš devis tīrus dabas un noskaņu tēlojumus. Piemēram, Lubānas ezera plašie, mierīgie ūdeņi atainojas tēlojumā «Viena diena klānos», lietaino dienu pelēcīgās noskaņas izteiktas «Lietavās», mierīga ikdienas vakara aina atveidota «Vakarā Lempēnos».

Vairāki Austriņa darbi, kā «Daugavas brauciens», «Vakariņas klubā», «Daugavpils baranki», «Nīcā» u. c., uzskatāmi par beletristiskiem ceļojuma aprakstiem. Līdzīgi tiem ir arī «Savā pusē» u. c. darbi, kuros autors min personas to īstajos vārdos, piemēram, aktieri Jāni Osi, kritiķi Alfredu Gobu u. c.

Austriņa stāstos ir ļoti daudz apvidus vārdu, īpaši no Piebalgas un Latgales, piemēram: lukšināt (vedināt), gaumēt (nogaršot), maģi (mazi) utt. Latgales stāstos autors personu runā plaši lieto augšzemnieku dialektu («Vecais latgalis» u. c.).

«Puiškans»

Kas E. Birzniekam-Upītim ir «Pastariņa dienasgrāmata», A. Brigaderei autobiografiskā triloģija («Dievs, daba, darbs», «Skarbos vējos» un «Akmens sprostā»), J. Jaunsudrabiņam «Baltā grāmata», tas A. Austriņam «Puiškans». Bagāti un krāsaini rakstnieks tajā tēlo savas bērnu dienas, savus «puiškana» gadus. Doma par šo darbu autoram radās jau pirms pirmā pasaules kara, taču tā realizējās tikai divdesmito gadu beigās, kad, autora vārdiem runājot, «ap mūža četrdesmito gadu ... atmiņā sāk atkal plaiksnīties bērnības tēli un pieredzējumi». «Puiškanā» ievietoti arī vairāki jau agrāk uzrakstītie bērnības atmiņu stāstiņi, piemēram, «Dzērvju zābaki», kas ar spilgti veidoto zēna tēlu ir viens no labākajiem grāmatā.

Austriņš attēlo ne tik daudz pats savas bērnu dienu gaitas, bet galvenokārt tos ļaudis, starp kuriem bērnībā dzīvojis. Kādā no «Puiškana» tēlojumiem rakstnieks saka: «Rakstīdams šīs rindas, es redzu mūsu patumšo lielo ustabu pildāmies aizgājušo gariem, kas nāk ārā no kaktiem tīri kā no pazemes. Tur balto veļu drūzmā es ieraugu ne vien tēvu, māti, vectēvu, bet veselu garu senču rindu iznirstam no sirmās senatnes.» Un ne tikai autora tuvinieku tēli, bet viss dzimtais ciemats, kam grāmatā

dots Skanuļu vārds, atainojas «Puiškana» lappusēs. Tur redzams Lielais Kapūnis — kāršu spēlmanis un vēršu uzpircējs, tur «jērinieks» Mazais Kapūnis, tur valodīgā Jostiniete, tuvākie kaimiņi — pušelnieki, saukti vienkārši par «šojiem», kalps Spiranda, kam pat Jāņu vakarā jārok grāvji līdz vēlai tumsai, dažādi Skanuļu amatnieki un citi tēli. Skanuļu ļaudis rakstnieks attēlo viņu darba gaitās, pie tam vairāk stāstot nevis par lauku darbiem, bet amatniecību un citu blakus nodarbošanos, kas tajā laikā Piebalgā bija ļoti raksturīga.

J. Jaunsudrabiņa zīmējums A. Austriņa stāstam «Dzērvju zābaki»

Atsevišķu tēlu zīmējums gan ir spilgts, tomēr reizēm sāk atkārtoties, piemēram, tēlojumi par Lielo Kapūni.

Skanuļu darba dzīves un cilvēku attieksmju tēlojums dod ieskatu Latvijas lauku, īpaši Piebalgas ļaužu sadzīvē pagājušā gadsimta beigās. Tā ir viena no šīs grāmatas vērtībām.

Pats stāstītājs «Puiškana» tēlojumos atklājas kā labsirdīgs, ņiprs zēns, kam nav sveša arī viena otra bērnišķīga palaidnība, bet kas jau no mazām dienām strādā — palīdz mātei un tēvam, gana lopus, vērīgi seko pieaugušo darbam.

«Puiškana» māksliniecisko vērtību ceļ izjusti dabas tēlojumi. Īpaši iemīļoti rakstniekam ir ūdeņi.

«Puiškana» īsie atmiņu zīmējumi nav stāsti ar noteiktu un skaidru sižetu. Bieži autora doma asociatīvi pāriet no vienas lietas uz otru, notikumus nesaista viens noteikts pavediens. Šāds paņēmiens gan ataino tēlus un notikumus lielākā dažādībā, bet ne vienmēr spēj lasītāja interesi noturēt vajadzīgā spriegumā.

«Puiškana» valodā daudz apvidus vārdu. Autors pats saka: «...uz apkārtni es skatos it kā ar mājas acīm un runāju vēl šo baltu dien' mājas valodu, kurā uzglabājies daudz vecu vārdu, kas citur nav dzirdēti.»

Kaut arī visi «Puiškana» tēlojumi nav mākslinieciski vienādā līmenī, ar optimistisko dzīves skatījumu, raksturīgajiem tēliem un lauku dzīves ainām tiem ir paliekoša vērtība latviešu bērnības atmiņu literatūrā.

«Garā jūdze»

«Garā jūdze» ir Austriņa vienīgais romāns, plašākais viņa prozas darbs. Autors to pamatoti nosaucis par romānu-kroniku. «Garajai jūdzei» nav stingri veidota sižeta. Notikumi un tēli tajā virknējas gluži kā kronikā, izsekojot autora dzīvei laikā no 1905. līdz 1918. gadam un stāstot par dažādiem sabiedriskās dzīves notikumiem un cilvēkiem, ar kuriem autors sastapies. Romāna centrālajā tēlā — Paulā Aizbetniekā nepārprotami saskatāms pats autors.

Vērtīgākais romānā ir 1905. gada revolūcijas attēlojums, kam rakstnieks pievēršas vairākkārt, — gan stāstot Aizbetnieka atmiņas par 13. janvāra demonstrāciju, gan sniedzot dažādu Aizbetnieka paziņu stāstījumus par revolūcijas norisi laukos, īpaši Piebalgā. Austriņa mierīgajam vēstījumam gluži neparasts patoss izskan 13. janvāra demonstrācijas tēlojumā, kad, soļojot zem sarkanajiem karogiem, dziedot revolucionārās dziesmas, Aizbetnieks tā izjūt kolektīva spēku un notiekošā lielumu, ka šīs izjūtas pietiek, lai izsauktos: «Es esmu dzīvojis!»

Aizbetnieks romānā tēlots kā inteliģents, kas revolūcijā piedalījies, galvenokārt tikai vispārējā revolucionārā noskaņojuma aizrauts, bet pēc tam aiziet no sabiedriskajām cīņām individuālisma pasaulē. Pēterburgā un Maskavā viņš redzams kā dīkdienīgs dekadents, kas no pārējiem renegātiem atšķiras tikai ar to, ka savu piedalīšanos revolūcijā nenožēlo.

Austriņš attēlojis daudzus latviešu rakstniekus un kultūras darbiniekus, ar kuriem ir draudzējies vai arī tikai gadījuma dēļ ticies. Tā atsevišķās romāna epizodēs stāstīts par R. Blaumani, J. Asaru, Raini, J. Rozentālu, Zemgaliešu Birutu u. c. Plaši izmantotais atmiņu materiāls atklāj minēto personu dzīvē vienu

otru interesantu detaļu. Sevišķi daudz ziņu par Blaumani: viņa attieksme pret 1905. gada revolūciju, apstākļi, kādos Blaumanis sarakstījis atsevišķus darbus, viņa dzīvokļa apraksts u. c. Daudzas reālas personas autors attēlojis ar citu vārdu, tomēr no satura atšifrējams K. Skalbe (Avots), A. Brigadere (Vībotne), atsevišķās epizodēs L. Paegle un J. Ezeriņš (Rītiņš un Ķirpēns) u. c.

Minēto reālo personu notēlojumi piešķir romānam zināmā mērā kultūrvēsturiska izziņas avota vērtību.

«Garā jūdze» māksliniecisku ir vājš darbs ar neizveidotu sižetu, nesaliedētu kompozīciju, vietām pārāk fotografisku dzīves atveidu, kas rada jūtamu noslieci uz naturālismu. Romānā ļoti plaši izmantoti dažādu blakus personu stāstījumi, kam ar centrālo tēlu nav sakara un kas izveido atsevišķus iespraustus stāstiņus.

Nesaredzot būtiskos sabiedriskās dzīves virzītājus spēkus un neizprotot tās attīstības gaitu, Austriņš, neskatoties uz ļoti plašo materiālu, kas aptver divas revolūcijas, pirmo pasaules karu, notiek dažādās Latvijas un Krievijas vietās, tomēr nesniedz vispusīgu laikmeta ainu. Romāna 2. un 3. daļa palikusi tikai uzmetumā.

Dzeja

Antona Austriņa dzeja neveido īpašu, no viņa prozas darbiem atšķirīgu rakstnieka izjūtu, vērojumu un pārdomu pasauli, bet ietver tos pašus motīvus kā viņa proza, rāda tos līdzīgā aspektā, uztverē un pat stilā. Austriņa dzeju un prozu tuvina arī tas, ka prozā rakstnieks bieži vien iztiek bez noteikta sižeta, vairāk pievēršas tikai raksturojumam, veido atsevišķus portretus un tēlo noskaņas līdzīgi kā tas parasti ir dzejā.

Tāpat kā prozas darbiem, viņa dzejai ir autobiografisks raksturs. Austriņš parasti ļoti konkrēti attēlo paša pieredzēto un izjusto, piemēram, poēmā *«Piektais gads»* viņš stāsta par savu piedalīšanos revolūcijā un 13. janvāra demonstrācijā, dzejoļos par Itāliju un Spāniju — savus tiešos vērojumus ceļojumos, dabas dzejā — konkrētu, parasti vārdā sauktu vietu, kā Taunu, Inesi, Alaukstu u. c. Iepazīstoties ar Austriņa dzeju, varam iepazīties ne tikai ar autora izjūtu pasauli, bet arī ar viņa biografiju,

varam izsekot pat viņa dzīves vietām un ceļojumu maršrutiem. Plašāki vispārinājumi vai masu izjūtu tēlojumi viņa dzejā ir reti.

Katrs no Austriņa astoņiem dzejoļu krājumiem aptver zināmā laika posmā rakstītos dzejoļus ar dažādu tematiku. Ne velti viņa pirmā dzejoļu krājuma recenzents Fr. Bārda teica: «Raiba ir Austriņa «Vakardiena» kā pupas zieds.» To daļēji var attiecināt arī uz viņa pārējiem krājumiem, lai gan tie, salīdzinot ar pirmajiem, ir vairāk noskaņoti.

Tematikas ziņā Austriņa dzeju veido sociālie, individuālu pārdzīvojumu un dabas motīvi.

Viņa daiļrades sākuma posmā raksturīgi ir sociāli motīvi, kas sasaucas ar laikmeta idejām un revolūcijas tuvošanās noskaņām. Tie izpaužas gan darba cilvēka grūtās dzīves tēlojumā («Kalpa dziesma», «Arāja bēdas» u. c.), gan aicinājumā uz cīņu («Uz kauju» u. c.), gan arī pret ekspluatatoriem un reliģiju vērstā satīrā («Debesīs pa revolūcijas laiku Krievijā» u. c.). Vienkārša, bet patiesa un izjusta ir Austriņa «Kalpa dziesma», kas stāsta par muižas kalpa smago darbu, kura augļus saņem citi:

Bet manā mazā sietiņā
Ne graudiņš neiebira,
Un mani mazie bērniņi
Bez maizes kumosa mira.

Dzejnieks aicina sacelties pret tādu dzīvi, negausties, bet ņemt rokā rungas un kungus ellē dzīt. Arī pēc pirmajiem reakcijas uzbrukumiem Austriņš vēl sauc:

Bet asinis atkal asiņu brēks,
Mums jāiet uz kauju, uz kauju!»
(«*Uz kauju*» krājumā «*Vakardiena*»)

Pēc 1905. gada revolūcijas dzejnieks arvien vairāk novēršas no plašākām sociālām tēmām. Sabiedriski akordi viņa dzejā jūtamāk vēl ieskanas pirmā pasaules kara laikā, stāstot par latviešu tautu bēgļu gaitās, par pamestiem pavardiem un neplaukām druvām. 1905. gada revolūcijas priekšvakaram līdzīgs patoss Austriņa dzejā uzviļņo 1917. gada Februāra revolūcijai veltītajā dzejolī «Revolūcijas svētkos»:

Lai dzīvo brīvas tautas!
Lai slava visiem tiem,
Kam krūtis cauri šautas,
Par brīvi kritušiem!

(*«Revolūcijas svētkos»* krājumā *«Klusuma gaviles»*)

A. Austriņa dzejoļu krājuma «Saules grieži» vāks (J. Madernieka zīmējums)

Buržuāziskās Latvijas laikā rakstītajos Austriņa dzejoļos sociālajiem motīviem jau ir citāds raksturs: tajos nav ne tieša protesta, ne cīņas aicinājuma. Taču reālistiski atveidotā darba cilvēka dzīve dažkārt runā pati par sevi. Sētnieks, reņģu sieva, veļas mazgātāja, baranku pārdevējs pilsētas nomalē — lūk, daži raksturīgi Austriņa dzejas tēli. Veļas mazgātāja līkst pār veļas baļļu, un tai «karstā sutā sviedri plūst», mazgājot kungiem veļu un tikai cerot uz labākiem laikiem, kad dēls paaugsies.

Daudzās žanra gleznās, kas Austriņa dzejai ir ļoti raksturīgas, izveidoti lauku cilvēku tēli, piemēram, vecā Kūkiņa, jumiķis Tīsīts. Šai tēlu grupā viens no spilgtākajiem ir vecais rijnieks:

Viņš vēl kūlis kunga klāstus.
Kā gan tas nav redzējis!
Viņa asprātīgos stāstus
Naktīs velns pat dzirdējis.
Spīd kā grauds starp pelavām
Rijnieks vecs ar šķiltavām.

(*«Rijnieka šķiltavas»* krājumā *«Aizsaule»*)

Individuālo pārdzīvojumu, dzejnieka iekšējās pasaules un jūtu attēlojumu Austriņa dzejā nav daudz. Daļa šāda rakstura

dzejoļu rakstīti pēc 1905. gada revolūcijas uzplūdušās dekadences ietekmē un pie Austriņa dzejas paliekošā devuma nepieder. Viņa dzejoļu grāmatās varam atrast gan kādu mīlestības vai citādu jūtu attēlotāju dzejoli, bet tie samērā maznozīmīgi. Austriņš savas dzejas labākajā daļā ir nevis iekšējās jūtu pasaules attēlotājs, bet reālistisks ārējās pasaules vērotājs un aprakstītājs.

Vairums Austriņa dzejoļu sniedz dažādus autora vērojumus, attēlo dabu. Autors attēlo gan kādu gadījumu tramvajā, gan ledus iešanu Daugavā, plūdus Rīgā, lauku dabas ainavas utt. Šie dzejoļi rakstīti reālistiskā stilā, mierīgā vēstījumā, vienkāršā, nereti it kā aprautā valodā, piemēram:

Sidrabo upmalā vītoli.
Pamalā mākoņu ozoli.
Saulīte pašlaik launagā.
Ēnu lēvens aug augumā.

Siseņi braukdami tarkšķina.
Ratu rumbā stārks parkšķina.
Vālodze lietu, lūk, sludina.
Sienu grābt saimnieks mudina.

(*«Siena laikā»* krājumā *«Vēriens»*)

Daudzos dzejoļos autors pievērsies dzimtā novada dabas attēlojumam — «Tauna apvārsnis», «Taunā», «Gājiens uz Inesi» u. c.

20. un 30. gados, kad Austriņš jau pārvarējis savas iekšējās pretrunas un dekadentiskos maldus, viņa dzeja kļūst arvien optimistiskāka. Viņu saista visapkārt kūsājošā dzīve, kurai dzejnieks ar pilnu krūti sauc: «Ave vita!» («Paškritika»).

Austriņa dzejas optimistiskā noskaņa, kas sevišķi izteikta krājumā «Dzīves burvība» (1925.), mazinās pēdējā krājumā «Aizsaule» (1933.), kurā stipri jūtama nāves jausma, kas izskaidrojama ar rakstnieka slimību mūža pēdējos gados. Turpretī dažkārt pesimismam Austriņa dzejā ir vairāk sabiedrisks raksturs, tajā izpaužas neapmierinātība ar buržuāzijai raksturīgo ieraušanas un mantkārības garu. Piemēram:

Un kaujoties ar rūpēm, ēnām,
No dzīves attālinies lēnām.
Nav žēl tās murdoņas un kņadas,
Kur vairums plūcas ieraujot;
No savlabuma visur vadas,
Par tautas godu vīpsnājot,
Sev nākamību stigodami,
Brauc tirdzinieki zvigodami.

(*«Tik ātri...»* krājumā *«Aizsaule»*)

Austriņa dzejoļu grāmatās īpaši izdalās ceļojuma iespaidu atainojumi (nodaļa «Spānijas atskaņas» krājumā «Dzīves burvība», nodaļa «Dienvidos» krājumā «Vēriens» u. c.). Tematikas ziņā tā ir diezgan īpatnēja lappuse latviešu pirmspadomju dzejā, tomēr dziļāk par ekskursanta vērojumiem Austriņš aizrobežu tematikā neaiziet.

Sevišķi daudz Austriņš rakstījis veltījumus («J. Rainim», «Rainim un Aspazijai», «Plūdonis», «Emīlim Melngailim», «Dacei Akmentiņai», «Rīta dziesma draugam Oliveretto», «Kārlim Skalbem» utt.).

Labākie Austriņa dzejas darbi saista lasītāju ar raksturīgiem žanra gleznojumiem, vienkāršību un optimismu.

*
* *

Austriņa darbu mākslinieciskais līmenis ir dažāds, tādēļ arī literatūras kritika vienmēr tiem piegājusi diferencēti. Progresīvā kritika, īpaši Andrejs Upīts, asi un nesaudzīgi vērsās pret Austriņa dekadentiskajiem un diletantiskajiem darbiem (īpaši līdz 1920. gadam), bet jau no Austriņa daiļrades paša sākuma norādīja arī viņa talanta stiprās puses, piemēram, viņa rakstu-rotāja spējas. Buržuāziskās Latvijas laikā sarakstītos Austriņa darbus progresīvā kritika vērtēja visumā pozitīvi, izceļot Austriņu kā savdabīgu vērotāju reālistu, labu lauku dzīves tēlotāju.

Reakcionārā kritika dažkārt mēģinājusi pozitīvā nozīmē izcelt Austriņa dekadentiskos darbus, piemēram, viņa caur un cauri neskaidro, individuālistisko poēmu «Necilvēks» (1920.) un citus darbus.

Padomju Latvijas laikā Austriņa darbi vēl maz cilāti un vērtēti, taču labākie no tiem savu nozīmi nav zaudējuši.

LITERATŪRA

A. Austriņa darbi. «Kopoti raksti» iznākuši astoņos sējumos J. Rozes apgādībā no 1929. līdz 1935. gadam. Tajos ietilpst visi A. Austriņa dzejoļi un stāstu krājumi, «Puiškans», «Garā jūdze», vairākas poēmas un apcerējumi. Neliela Austriņa darbu daļa palikusi ārpus «Kopotiem rakstiem», starp tiem arī vairāki 1905. gada revolūcijas posma dzejoļi.

A. Austriņa autobiografija «Radu raksti» ievietota *K. Egles* sakārtotajās «Atziņās», III daļā, 1924.

Par A. Austriņu nozīmīgākos rakstus devis Andrejs Upīts «Latviešu jaunākās rakstniecības vēstures» 2. sējumā, 1921.

Plašus, ar faktu materiāliem bagātus, bet atsevišķos vērtējumos kritiski uzņemamus rakstus par Austriņu publicējuši *A. Goba* Austriņa «Kopotu rakstu» 1. sējumā, 1929., *P. Ērmanis* grāmatā «Četras sejas», 1924., *T. Zeiferts* «Latviešu rakstniecības vēstures» III daļā, 1925.

Rakstus par atsevišķiem Austriņa darbiem pirmspadomju laika periodikā publicējuši *A. Upīts, J. Sudrabkalns, K. Egle, L. Paegle, V. Knoriņš, A. Avens, K. Kārkliņš, K. Skalbe, Fr. Bārda* u. c.

KĀRLIS KRŪZA

(dz. 1884. g.)

Kārlis Krūza dzimis 1884. gada 18. (v. st. 6.) aprīlī Jaunzvārdes pagasta Kalnasēliešos kā kalpa dēls. Tajā pašā gadā viņa vecāki pāriet uz dzīvi Lielauces pagastā, kur aizrit nākošā dzejnieka pirmie astoņi dzīvības gadi.

1895. gadā Krūzu ģimene pārceļas uz Reņģes pagastu. Rudenī K. Krūza iestājas vietējā pagastskolā. Vasaru viņš iet ganu gaitās. Zēnam kļūst pieejamas dažādas grāmatas un laikraksti. K. Krūza daudz lasa, ieinteresējas par rakstniecību, mēģina dzejot.

Materiālo apstākļu dēļ K. Krūzam nav iespējams apmeklēt skolu ilgāk par piecām ziemām. Tad viņš strādā par kalpu, namdara palīgu, kolportieri, daudz lasa, papildinot izglītību pašmācības ceļā. 1902. gadā K. Krūza pārceļas uz dzīvi Rīgā un iestājas biedrības «Auseklis» teātrī par suflieri. Rīgas biedrībās K. Krūza kļūst pazīstams kā labs deklamators. Viņš nolasa arī vairākus referātus par literāriem jautājumiem. Dzīvojot Rīgā, K. Krūza nodibina draudzību ar rakstniekiem J. Akurateru, J. Dievkociņu, A. Austriņu u. c. Sakari ar rakstniekiem sekmē K. Krūzas literāro darbību, kurai viņš veltī daudz laika, sarakstīdams gan dzejoļus, gan stāstus. Viņa pirmie darbi publicēti 1901. gada «Vispārīgajā Zobgala kalendārā» — humoristiskais dzejolis «Mirējs» un satīriskais rakstiņš «V dziedāšanas svētku vēsture sakāmos vārdos».

Savus sacerējumus K. Krūza paraksta ar pseidonīmiem «Kretuldrāšu Kažus», «Vēsmiņu Kārlis». Līdzās stāstiem un dzejoļiem periodikā parādās viņa raksti par dažādiem notikumiem literatūras un mākslas dzīvē, arī tulkojumi un atdzejojumi.

1904. gadā iznāk K. Krūzas pirmā dzejoļu grāmata «Ceļmalas ziedi». Krājumā ievietotie dzejoļi ir vēl bez redzamākām individuālām īpatnībām. Tajos saskatāma gan Zvārguļu Edvarda, gan Veidenbauma, Skalbes, Aspazijas u. c. dzejnieku ietekme. Māksliniecisku briedumu K. Krūza sasniedz tikai pēc 1905. gada revolūcijas.

Darbaļaužu grūtā dzīve, kuru K. Krūza pats izbauda, pastāvīgais trūkums izraisa viņā ilgas pēc citas, labākas dzīves. Kad sākas 1905. gada revolūcijas uzplūdi, tie aizrauj līdzi arī K. Krūzu. Viņš piedalās revolucionārās sanāksmēs, 13. janvāra demonstrācijā, uzraksta dažus revolucionārus dzejoļus, kurus izdod krājumā *«Cīņas dziesmas»* (1905.).

Taču K. Krūzas revolucionārā aizrautība ir īslaicīga. Jau 1906. gada vasarā viņš pieslejas dekadentiem, piedalās viņu deklarācijas izstrādāšanā, aktīvi darbojas dekadentiskajā žurnālā «Dzelme».

1906. gadā K. Krūzu apcietina, apvainojot par piedalīšanos revolūcijā, un iesloga Rīgas centrālcietumā. Pēc diviem izmeklēšanā pavadītiem gadiem K. Krūzu no cietuma atbrīvo. Dzejoļos, kurus K. Krūza tagad rada, dominē vientulības, skumju, nelaimīgas mīlestības, dabas motīvi. Arī pēdējie parasti ir sēru, drūmu domu caurausti. Vairākos Stolipina reakcijas gados sarakstītajos K. Krūzas dzejoļos ir dekadences iespaids. Šo pavērsienu, kas noticis K. Krūzā un viņa daiļradē pēc 1905. gada, raksturo dzejoļu krājums *«Saltā namā»* (1913.), kurā ievietotie dzejoļi sarakstīti no 1903. līdz 1913. gadam. Pēc iznākšans no cietuma K. Krūza strādā žurnālā «Zalktis» par redaktoru un ekspeditoru, bet no 1909. līdz 1915. gadam laikraksta «Latvija» redakcijā par korektoru un mākslas hronikas vadītāju. Laikraksta satīriskajā pielikumā «Skaidiena» ar pseidonīmiem Bendradarbis, Hailans publicēti vairāki K. Krūzas satīriski un humoristiski sacerējumi. Laikrakstā iespiesti arī K. Krūzas apskati par latviešu dzejnieku jauniznākušajiem dzejoļu krājumiem, kā arī daži problēmu raksti: «Reālisms un reālisti», «Pārdzīvojums un dzeja» (1909.), «Zvārguļu Edvarda stāvoklis mūsu dzejā» (1912.) u. c.

Pirmā imperiālistiskā pasaules kara laikā K. Krūza darbojas Bēgļu sazināšanās birojā Cēsīs un Rīgā. 1917. gada Februāra un Oktobra revolūciju notikumi viņa dzejā nopietnāku atspulgu nerod. Viņš stāv nomaļus un savos dzejoļos joprojām lielākoties kavējas personiskos pārdzīvojumos, vērojumos, pagātnes atmiņās.

K. Krūza ap 30. gadiem

Kopš 1917. gada līdz aiziešanai pensijā 1934. gadā K. Krūza ir latviešu valodas un literatūras skolotājs vairākās Rīgas vidusskolās.

Buržuāziskajā Latvijā iznāk K. Krūzas dzejoļu krājumi: *«Trauslā traukā»* (1922.), *«Tautas tiesa»* (1924.), *«Teiku tīklā»* (1924.), *«Ēnu ejas»* (1924.), *«Skaidrie strauti»* (1924.), *«Liesmu lokā»* (1925.), *«Zemes zīmes»* (1925.), *«Mirkļu mirdzums»* (1926.), *«Rudens saulē»* (1926.), *«Laimes liesmas»* (1926.), *«Agrais rūgums»* (1927.), *«Miglas miklas»* (1927.), kā arī stāsts *«Baltais brīnums»* (1927.). Daudzi viņa dzejoļi palikuši izkaisīti periodikā.

Lielā Tēvijas kara gados K. Krūza dzīvo okupētajā Latvijā. Periodiskos izdevumos publicēti vairāki viņa dzejoļi. Lielākā daļā šo dzejoļu apdziedāta daba.

Padomju laikā K. Krūza ar teicamām sekmēm darbojas kā atdzejotājs. Viņš rosīgi piedalās Latvijas Padomju rakstnieku savienības tulkotāju sekcijas darbā. Periodikā publicēti K. Krūzas raksti par principiāliem atdzejošanas jautājumiem, piemēram, «Rainis lielākā dzimtenē» (Par Raiņa dzejas tulkojumiem, «Literatūra un Māksla», 1955., 32. u. c.).

* * *

K. Krūza sarakstījis daudzus dabas un subjektīvo izjūtu dzejoļus, arī revolucionāru liriku.

Viņa revolucionārie dzejoļi radušies 1905. gada revolūcijas laikā. Tajos skan neapmierinātība ar darba cilvēka smago, drūmo dzīvi, prasība pēc laimes, pēc darba, kura augļi nāktu par labu pašam strādniekam, kā, piemēram, dzejolī *«Mēs prasām»* (1905.):

Mēs prasām pēc darba, kas pašiem par labu,
Mēs tvīkstam pēc laimes un prieka,
Mēs gribam reiz mākslu sajust un dabu,
Kas bij mums tik sveša un lieka!
Mēs prasām! Kas stāsies mums pretim ar varu?
Mēs sagrausim cietokšņu sienas!
Kas apturēs brīvoto strādnieku baru
Un aptumšos saulainās dienas?

K. Krūza griežas ar saviem dzejoļiem pie tautas, aicinot to celties cīņai, gāzt apspiedējus. Dzejolī *«Uz kauju»* (1905.) viņš raksta:

Par lielo cīņu vienu dziesmu strauju
Jums, drošsirdīgie, gribu dziedāt es.
Uz kauju vēl, uz nerimstošu kauju
Lai pamostas, kas smago jūgu nes, —
Vēl saltās lejās vajag liesmas kurt;
Uz kauju, biedri, — vēl mums nepagurt!

Daudzos dzejoļos K. Krūza visai iejutīgi apdzejojis Latvijas dabu. Kā labākie no tiem jāmin: *«Pavasarī»* (1904.), *«Rūgts rudens»* (1909.), *«Rudens lietus»* (1909.), *«Vakari»* (1923.), *«Sējas laikā»* (1942.) u. c. K. Krūzas dabas dzejoļiem parasti ir aprakstošs, stāstošs raksturs. Reizēm viņa lirikā ir skaista, izjusta gleznainība, kā, piemēram, dzejolī *«Vakari»:*

Vakars iet gar rudu rudzu lauku,
Nezdams rokā pilnu rasas trauku,
Ko tas, klausīdamies viļņu čalā,
Pasmēlis ir skaidra strauta malā.

Lauks jau mana vēso viļņu veldzi,
Nesajūt vairs svelmes sāpju smeldzi,
Migla sāk no melnām dzelmēm celties,
Sāk pār pļavām viļņodama velties.

K. Krūzas subjektīvo izjūtu dzejoļi izskan klusinātos, kautri maigos toņos. Daudz tajos vientulīguma, skumju un sāpju. K. Krūza ļoti daudz apdzejojis savu personisko dzīvi, pārdzīvojumus sakarā ar visdažādākajiem atgadījumiem tajā. Viņš mīl gremdēties atmiņās, it īpaši bērnības un jaunības dienu. Tāpat kā Plūdonim un Aspazijai, tās Krūzas daiļradē ieņem redzamu vietu.

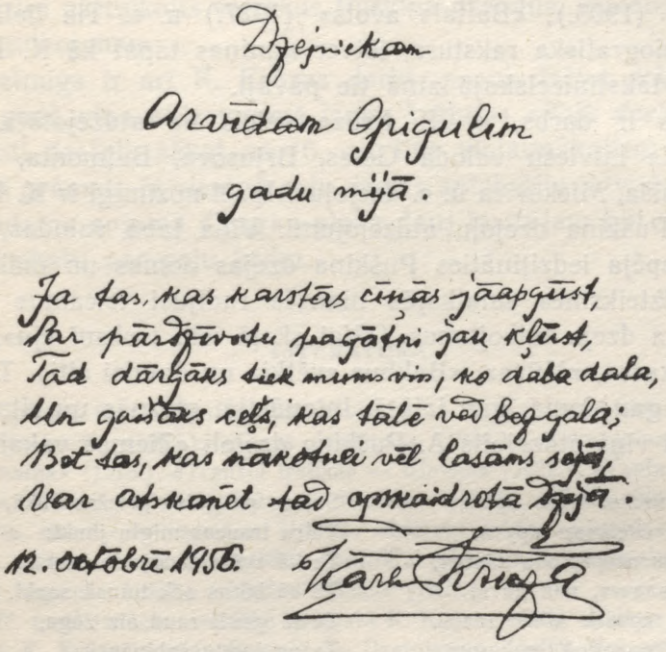

K. Krūzas dzejolis rokrakstā

K. Krūza sarakstījis ļoti daudz trioletu, sonetu, sasniedzot izcilu formas meistarību. K. Krūzas trioletās it īpaši izpaužas viņa dzejas raksturīgākās mākslinieciskās īpatnības. Viņa trioletas ir ar dzidru un vieglu izteiksmi, melodisku valodu, daudzām aliterācijām un asonansēm, kā, piemēram, «*Lakstīgala*» (1918.):

Lūk, lazdu līcī lakstīgala
Tik līgsmi melodijas mij,

Ka noviz visa meža mala!
Lūk, lazdu līcī lakstīgala
Liek skaņām līt un līt bez gala,
Un jautā tu: kas bij? kas bij?
Lūk, lazdu līcī lakstīgala
Tik skumji skaņas vij un mij...

K. Krūza uzrakstījis arī dažus stāstus: «Miers» (1905.), «Viens» (1906.), «Baltais avots» (1927.) u. c. Tie lielākoties ir autobiografiska rakstura, ietver atmiņas tāpat kā K. Krūzas dzeja. Mākslinieciskajā ziņā tie pavāji.

Izcils ir darbs, ko K. Krūza veicis kā atdzejotājs. Viņš atdzejojis latviešu valodā Gētes, Brjusova, Baļmonta, Bloka, Baltrušaiša, Mickēviča u. c. dzejoļus. Īpaši nozīmīgi ir K. Krūzas veiktie Puškina dzejoļu atdzejojumi. Viņa labā valodas, ritma izjūta, spēja iedziļināties Puškina dzejas domas un mākslinieciskās izteiksmes smalkajās niansēs radījusi teicamus krievu dzejnieka dzeju tulkojumus («Vai skaļā ielu troksnī eju», «Ziemas vakars», «Mūza», «Bakhus svētki» un daudzi citi). Tā, piemēram, gan domā, gan izjūtā, intonācijā, gleznās un ritmā ļoti adekvāti viņš atdzejojis A. Puškina dzejoli «Ziemas vakars»:

Буря мглою небо кроет
Вихри снежные крутя;
То, как зверь, она завоет,
То заплачет, как дитя,
То по кровле обветшалой
Вдруг соломой зашумит,
То, как путник запоздалый,
К нам в окошко застучит.

Sniegs pa gaisu griežas aukā,
Vētra traucas miglu jaukt:
Te kā zvērs tā gaudo laukā,
Te kā bērns sāk tumsā saukt.
Te tā gauži raud aiz žoga,
Te pa jumtu čabinās,
Te kā gājējs vēls pie loga
Lāgu lāgiem grabinās.

Наша ветхая лачужка
И печальна, и темна.
Что же ты, моя старушка,
Приумолкла у окна?
Или бури завыванье
Ты, мой друг, утомлена,
Или дремлешь под жужжанье
Своего веретена?

Drūma būda apsnigusē,
Kur mums bēdās jāpiemīt.
Ko tu tā pie loga klusē,
Manu sirmo vecenīt?
Vai tev vēlās vētras gaudas
Miega gurdās dainas dūc,
Jeb vai vērpjot uznāk snaudas,
Kad tik rāmi ratiņš rūc.[1]

[1] *A. Puškins,* Lirika, Izlase, LVI, 1954., 195. lpp.

Īpaši nozīmīgs K. Krūzas atdzejotāja darbs bija buržuāziskās Latvijas laikā, kad valdošā kliķe centās iepotēt darbaļaudīs nicināšanu pret krievu tautu, visādi pūlējās degradēt krievu tautas augstos sasniegumus zinātnē, kultūrā un literatūrā. Viņš pārtulko Puškina dzejoļus un, nerazdams tiem izdevēju, izdod pats par saviem līdzekļiem paprāva apjoma grāmatā ar virsrakstu *«Puškina dzejas»* (1929.). Arī Padomju Latvijā K. Krūza meistarīgi pārtulkojis vairākus Puškina dzejoļus, uzlabojis savus vecos tulkojumus.

Nozīmīgs ir arī K. Krūzas darbs, popularizējot poļu liriku. 1937. gadā viņa atdzejojumā iznāk krājums *«Poļu dzeja»*, kurā sakopoti dzejoļi, sākot no 16. gs. līdz visjaunākajiem laikiem. Minētā grāmata ir vienīgā poļu dzejas antoloģija latviešu valodā un, būdama apjomā diezgan plaša, ļauj lasītājam gūt visai pilnīgu ieskatu par poļu liriku.

LITERATŪRA

K. Krūzas raksti. Ir iznākuši pavisam 14 K. Krūzas dzejoļu krājumi: «Ceļmalas ziedi» (1904.), «Cīņas dziesmas» (1905.), «Zelta laipa» (1909.), «Saltā namā» (1913.), «Trauslā traukā» — trioletas (1922.), «Tautas tiesa» — trioletas (1924.), «Teiku tīklā» — trioletas (1924.), «Ēnu ejas» (1924.), «Skaidrie strauti» — sonetas (1924.), «Liesmu lokā» — sonetas (1925.), «Zemes zīmes» — sonetas (1925.), «Mirkļu mirdzums» — sonetas (1926.), «Agrais rūgums» (1927.), «Miglas mīklas» (1927.).

1927. gadā iznācis atsevišķā grāmatā K. Krūzas stāsts «Baltais brīnums».

Par K. Krūzu. *Arvīds Grigulis* — Dzejniekam Kārlim Krūzam 70 gadu. «Literatūra un Māksla», 1954., 16.

ANDREJS KURCIJS

(1884.—1959.)

Dzīvi atsaukdamies sava laika sabiedriskās un kultūras dzīves notikumiem, darbodamies lirikā, prozā un mākslas zinātnē, A. Kurcijs nostaigājis garu, auglīgiem meklējumiem pilnu dzīves un daiļrades ceļu. Viņa daiļrade pauž demokratiskās inteliģences tendences, vienkāršā darba cilvēka izjūtas un pārdzīvojumus.

Dzīve un daiļrades ceļš

Andrejs Kurcijs (īstajā vārdā Andrejs Kuršinskis) dzimis 1884. gada 1. oktobrī (v. st. 19. septembrī) Aizputes apriņķī, Asītes pagasta Apšos [1] kā saimnieka dēls.

Dabas vērojumi ganu gaitās nevar apmierināt atjautīgā zēna zinātkāri. Jau agri viņš sāk iepazīties ar Raiņa vadītās «Dienas Lapas» pielikumiem un Ed. Veidenbauma dzejām, ko vecākie brāļi pārved no pilsētas skolas. Mācoties Bunkas Ordangas skolā (sākot ar 1895. g.), viņš daudz ko uzzina par sava novada sabiedriski politisko dzīvi, kā arī jaunstrāvniekiem E. Rolavu, Fr. Roziņu un J. Jansonu.

1898. gadā rokrakstā izdotajā skolas žurnālā «Jaunība» parādās viņa pirmie mēģinājumi dzejā. Tie rakstīti Zvārguļa un Veidenbauma dzejas ietekmē.

Andreja Kurcija tēvs pazīstams ar sociālistiski noskaņotajiem Liepājas strādniekiem. No viņiem nākamais rakstnieks arī dzird «pirmo drošo patvaldības kritiku un nozaimošanu» [2].

1899. gadā Kurcijs iestājas Liepājas reālskolā. Te mācās arī Jānis Masters (nākamais rakstnieks Jānis Straujāns), ar kuru

---

[1] Tagadējā Priekules rajonā.

[2] *A. Kurcijs,* Par sevi, «Atziņas», III, 1924., 193. lpp.

Kurciju saista uzskatu un literāro interešu tuvība. Draugi lasa Puškina, Tolstoja, Šekspīra, Gētes un citu pasaules literatūras klasiķu darbus.

Tomēr kultūras dzīves ietekmei uz nākamā dzejnieka pasaules uzskata veidošanos ir pretrunīgs raksturs. Vēl idejiski nenobriedušo jaunieti stipri aizrauj arī vācu ideālistiskais filozofs Šopenhauers.

A. Kurcijs 1925. gadā

Kurcija sabiedriski politisko uzskatu izveidē liela loma mācību laikam Rīgas Politehniskajā institūtā, kur viņš, sākot ar 1904. gadu, studē komerczinības. Šeit Kurcijs aktīvi piedalās arī biedrību rīkotajos vakaros un studentu streikos, tādēļ viņam kā politiski neuzticamam jāatstāj Rīga. 1905. gada rudenī viņš dodas uz Jēnu studēt medicīnu un filozofiju. Tomēr revolūcija tā saviļņojusi jauno domātāju, ka drīz vien viņš pārbrauc dzimtenē un kādu laiku piedalās revolucionārajā kustībā Aizputes apriņķī. Te pieredzētais dziļi nogulsnējies dzejnieka atmiņā. «Šī gada revolūcija un šausmu pārdzīvojumi uz ilgāku laiku virza visu manu garīgo darbību un piedod tai līdz šim nesajustu noteiktību un sparu. Personīgas dzīves momenti itin kā atkāpjas, un tirdoša un nežēlīga nostājas acu priekšā tautas izmisuma pilnā lielā brīvības cīņa. Vienīgais svētums ir viņā.» [1]

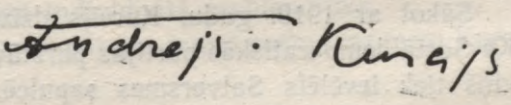

A. Kurcija autografs

[1] *A. Kurcijs,* Par sevi, «Atziņas», III, 1924., 194.—195. lpp.

Turpmākajos studiju gados Jēnā Kurcijs cītīgi pievēršas literārajai jaunradei. Pirmais iespiestais dzejolis (bez virsraksta) ar iniciāļiem «A. K.» ievietots 1908. gadā «Rīgas Apskata» literārā pielikuma 63. numurā. Šajā gadā periodikā parādās arī dzejnieka pseidonīms — Kurcijs, ko viņš izvēlējies lielā mērā romiešu teiku varoņa Marka Kurcija vārda ietekmē. Viņš, tāpat kā romiešu jauneklis, grib sevi ziedot dzimtenei. Turpmāk Kurcija dzejoļi diezgan bieži parādās periodikā, un 1909. gadā Rīgas Politehniskā institūta studentu pulciņa «Stars» izdevumā jau iznāk viņa pirmais dzejoļu krājums «*Saules bēdas*». Sarakstīts reakcijas gados, tas atspoguļo dzejnieka dabas izjūtas un sāpes par asinīs smacēto un nomākto dzimteni. Jau šajā pirmajā dzejoļu krājumā jaušama visai turpmākajai Andreja Kurcija dzejai raksturīgā tēlošanas maniere — skatīt dabas un sabiedriskās parādības caur dziļu subjektīvo izjūtu prizmu.

1911. gadā Kurcijs beidz Jēnas, bet 1913. — arī Kazaņas universitāti, kļūstot par ārstu.

Pirmā pasaules kara un revolūciju posmā Kurcijs pārmaiņus dzīvo Latvijā un Pēterpilī, strādā savā specialitātē, cītīgi studē pasaules, sevišķi franču literatūru un aktīvi piedalās sabiedriski politiskajā dzīvē, atbalstot nelegālo sociāldemokratiju. Piedaloties rakstu krājuma «Сборник латышской литературы» sastādīšanā, viņš iepazīstas ar Gorkiju, Brjusovu, Bloku un citiem krievu rakstniekiem un dzejniekiem. Gorkijs viņu pārsteidz ar enciklopēdiskajām zināšanām literatūrā, Bloks — ar formas meistarību. Vēlākajos gados Kurcijs arī tulko Bloka dzejas latviski.

Šai posmā iznāk divi dzejoļu krājumi: «*Bez prieka un dailes*» (1915.) un «*Mana grāmata*» (1919.). Tajos nav tieša lielo vēsturisko notikumu atspoguļojuma, bet saskatāma tikai atblāzma no tiem.

1919. gadā Kurcijs ir boļševistiskās avīzes «Proletariāta Cīņa» redkolēģijas loceklis.

Sākot ar 1919. gadu, Kurcijs dzīvo buržuāziskajā Latvijā. Kā Sociāldemokratiskās partijas pārstāvis (tajā iestājās 1920. g.) viņš tiek ievēlēts Satversmes sapulcē, vēlāk arī Saeimā. Par valdošo buržuāziju Kurcija spriedums ir negatīvs: «Latvju

pilsoņu pseidonacionālisms sen jau man apnicis. Eju meklēt savai dzīvei, domai un dzejai plašus tālumus cilvēcībā.»[1]

Kurcijs ir viens no tiem sīkburžuāziskajiem inteliģentiem, kas jau pirmajos buržuāziskās Latvijas gados sāk tuvoties strādnieku šķirai un viņas kultūras organizācijām, vēlāk saraujot sakarus ar meņševistisko Sociāldemokratisko partiju. Tomēr viņa attīstības ceļš ir nenoteikts. Viņš neatbalsta valdošo buržuāziju, bet arī īsti un konsekventi nenostājas revolucionārās strādniecības un tās partijas pusē. Idejiskās neskaidrības izpaužas arī šī perioda daiļradē — poēmā *«Vita nuova»* (1921.) un tai pašā gadā iznākušajos dzejoļu krājumos *«Dvēseles kabarejs»*, *«Pasaules klajumā»* un *«Dziesmas melnbaltai madonnai»*.

1922./23. gadā Kurcijs dzīvo Berlīnē, tur studē filoloģiju un rediģē teorētisku mākslas žurnālu *«Laikmets»*. Šajos gados dzejnieku nodarbina sabiedriskās iekārtas un citas politiskas problēmas. Viņš studē Kampanellu un citus utopistus. Lai gan grāmatā *«Aktīvā māksla»* (1923.) Kurcijs aizstāv sabiedriski iedarbīgu mākslu, tomēr viņa teorētiskajiem uzskatiem ir neauglīgi formālistisks raksturs. Tajos tiek propagandēta formas atraušana no satura.

Pēc atgriešanās Rīgā Kurcijs rosīgi strādā Tautas augstskolā un Ārpusskolas izglītības centrā, sadarbodamies ar L. Laicenu un citiem strādniecības ideologiem. Kurcijam šai darbā iznāk nesaskaņas ar sociāldemokratiem, drīz pēc tam (1926.) viņš no šīs partijas izstājas. Vēlāk Kurcijs darbojas neatkarīgo sociālistu partijā. Kad 1928. gada augustā sakarā ar protesta streiku pret kreiso arodbiedrību slēgšanu šo partiju likvidē, Kurciju apcietina. Cietuma dzīves izjūtas atspoguļotas dzejoļu krājumā *«Klusums»*.

1924. gadā iznāk pirmais stāstu krājums *«Cīņa ar nezināmo»*. Tajā pašā gadā sarakstīts (iznāk 1925. g.) stāstu krājums *«3×3 mēnesnīcas»*. Tajos vēl pārsvarā Kurcija pirmajam daiļrades posmam raksturīgā individuālā problemātika.

Ap 1925. gadu jau var runāt par jauna posma iezīmēm Kurcija

[1] *A. Kurcijs*, Par sevi, «Atziņas», III, 1924., 197. lpp.

daiļradē. «Pasaules klajumos» dzejnieks nav atradis ilgu piepildījumu. Arvien vairāk un neatlaidīgāk viņa skatiens pievēršas dzīves īstenībai ar tās pretrunām. Zūd skepse un individuālā nevarība, aug protests un naids pret netaisno kapitālistisko iekārtu. Tā dzejoļu krājumā *«Utopija»* (1925.) kā centrālā problēma izvirzīta doma par nākotnes valsti Utopiju. Te izjūtama Kampanellas darba «Saules pilsēta» ietekme.

Krājumam *«Barbars Parīzē»* (1925.) un *«Ēzelis, mūks, Eiropa»* (1927.) pamatā ir vērojumi sabiedriski politiskajā dzīvē, kas iegūti ceļojumos pa Eiropu — Vāciju, Franciju, Spāniju un citām valstīm. Sabiedriskās dzīves parādību uztvere šais krājumos kļuvusi daudz aktīvāka, noteiktāka un pareizāka. Mazinās fražainais patoss, pastiprinās intelektuālais un ierodas satīriskais elements. Mainās arī panta forma: nogludinātās metriskās uzbūves vietā stājas leksiski oriģināls koncentrēts brīvais ritms un pants.

1929. gadā iznāk viens no labākajiem Kurcija stāstu krājumiem — *«Cilvēciskie lopi»*.

30. gadu sākumā iznāk apcerējums *«Par mākslu»* (1932.) un divi dzejoļu krājumi: *«Mana dzimtene»* (1932.) un *«Dzīvība»* (1933.). Šai laikā Kurcijs paraksta rakstnieku uzsaukumu pret karu, tā solidarizēdamies ar Anrī Barbisa, Romēna Rolāna un citu progresīvo rakstnieku pretkara nostāju.

Fašistiskās diktatūras gados Kurcija darbi netiek izdoti. Iznāk tikai stāsta *«Cūkgans»* I daļa (1936.). Romānu *«Dzīvības vārtos»*, kur risināta 1905. gada cīņu tematika, fašistiskā cenzūra 1938. gadā konfiscē (paglābušies tikai nedaudzi eksemplāri), un no jauna tas var parādīties tikai Padomju Latvijā.

Fašistiskās diktatūras perioda drūmās pārdomas un neapmierinātība ar dzīvi atspoguļojas šai laikā sarakstītajā nepublicētajā dzejoļu krājumā *«Saltā gaismā»*.

Padomju Savienībā «Prometeja» izdevumā iznāk Kurcija dzejoļu izlase *«Asins vaina»* (1936.) ar R. Pelšes ievadu.

1941. gadā, sākoties hitleriešu iebrukumam Padomju Latvijā, Kurcijs aizbrauc uz Ziemeļkaukāzu. Kad vācu fašisti ienāk Ziemeļkaukāzā, viņu reevakuē. Dzejnieks visu atlikušo okupā-

cijas laiku strādā par ārstu Rīgā un Kurzemē, joprojām nodomies literārajai jaunradei, tikai nepublicējoties.

Pēc Lielā Tēvijas kara Padomju Latvijā Kurcijs uzsāk rosīgu sabiedrisku un literāru darbību. 1946. gadā viņš vada Latvijas PSR ZA Folkloras institūta Latviešu un krievu folkloras sektoru, 1948. gadā viņš Latvijas Valsts universitātē lasa lekcijas literatūras teorijā un kritikā.

Latvijas Valsts izdevniecība jaunā izdevumā laidusi klajā Kurcija stāsta «Cūkgans» abas daļas (1956.), romānu «Dzīvības vārtos» (1956.), stāstu «Atmoda» (1958.), dzejoļu izlasi «Dzeja» (1958.) un stāstu krājumu «Vienkāršā dzīve» (1959.).

Kurcijs miris 1959. gadā.

Kurcijs darbojies lirikā, prozā un mākslas zinātnē. Viņš pazīstams arī kā tulkotājs (tulkojis Puškina, Ņekrasova, A. Bloka, O. Heijama un citu dzejas, E. Zolā romānu «Sabrukums», A. Fransa romānu «Pingvīnu sala» u. c.).

A. Kurcija daiļrades vispārīgs raksturojums

Latviešu progresīvajā literatūrā A. Kurcijs ieņem nozīmīgu un paliekamu vietu. Viņa daiļrade satur paliekošas mākslas vērtības un nes skaidri izteiktu sabiedrisku strāvojumu. Vairākos darbos Kurcijs apsūdz un noliedz kapitālistisko iekārtu un pauž simpatijas revolucionārajai strādniecībai. Runādams par Kurcija dzeju, literatūrzinātnieks un kritiķis R. Pelše pamatoti atzīst: «Viņš katru jūtu un domu laiž cauri vispirms savam «es», kurš tomēr nekad nav atrauts no kolektīva. Nebūdams pamatšķiras lielo cīņu karognesējs, A. Kurcijs tomēr nekad nav pagriezis tai muguru . . .» [1]

A. Kurcija daiļrade ir domu un atziņu bagāta. Tajā valda kritiska attieksme pret kapitālistisko pasauli, tās kultūru un mākslu, cilvēcības un individuālās skaidrības ideālu meklējumi. A. Kurcija labākajos darbos slāpes pēc nākotnes cilvēka rod iemiesojumu tās izcīnītāja — revolucionāra tēlā.

Raksturīgākais Kurcija dzejā ir kapitālistiskās iekārtas at-

[1] No *R. Pelšes* priekšvārda A. Kurcija dzejoļu izlases «Asins vaina» 1936. gada «Prometeja» izdevumam.

maskojuma un dažādi variētais dzimtenes motīvs, ieskanas arī revolucionārās cīņas motīvs.

Kurcija *stāstos* dominējošā ir cittautu dzīves tematika. Stāstu darbība risinās Francijā, Itālijā, Spānijā, Austrālijā un citās zemēs. Tāpat kā Laicens, Kurcijs saskatījis modernā kapitālisma trūdēšanu. Pretstatā buržuāzisko tūristu piezīmēm par skaisto dabu un kultūras pieminekļiem priekšplānā viņam izvirzītas kapitālisma pretrunas kā mākslas, tā sabiedriskajā dzīvē. Galvenais varonis — mazais, ekspluatatoriskās iekārtas nomāktais cilvēks. Rakstnieka atziņa ir: visur cilvēkus ekspluatē un moka kā lopus, atskaitot «to tālo zemi, kur strādnieki paši veido savu dzīves plānu» («Cilvēciskie lopi»).

A. Kurcija prozai raksturīga koncentrēta, labi noslīpēta fraze. Rakstniekam labi padodas īsā tēlojuma forma. Pat viņa garie stāsti, kā «Cūkgans» un «Atmoda», kompozicionāli veido atsevišķu, labi izstrādātu tēlojumu virkni, ko vieno stāsta galvenais varonis.

Kurcija daiļradē vērojams pakāpeniskas attīstības ceļš. Jau pirmajos dzejoļu krājumos viņš nepaliek subjektīvo izjūtu šaurajā lokā, viņa aktīvi noskaņotā psihe slāpst pēc jaunām prātnieciskām atziņām un sociālā progresa.

Tomēr vēl 20. gadu sākumā dzejnieka estētiskie uzskati ir neskaidri. Viņš pārāk lielu lomu daiļradē piedēvē subjektīvismam un intuīcijai. «Visa līdzšinējā kultūra, filozofija un māksla mākslinieka īpatnībai ir zināmā mērā tikai ārēji fakti, subjektīvi pārstrādājumi un pārkausējumi jaunā, dzīvā veidojumā,»[1] maldīgi domā Kurcijs.

Uzskatu neskaidrība viņu noved pie ekspresionistiskiem meklējumiem, kas ne vienmēr ir auglīgi. Dinamiskā izteiksmē, ko caurstrāvo kāpināts patoss, dzejnieks runā par pārtapšanu, pilnveidošanos, viscilvēcību un vecās pasaules pārveidošanu. Zīmīgi ir plašu, visu aptverošu un pārmērīgi oriģinālu dzejas tēlu meklējumi. Bieži vien Kurcijs tiecas pēc lasītājam neizprotamiem vārdu darinājumiem un sakārtojumiem («pasaules mira»,

[1] «Ritums», 1923., 2., 120. lpp.

«torņu smidrums», «zemes graunas», «siržu kusa», šaušalainā stoma» u. c.).

Daiļrades tālākajā attīstībā (ar 20. gadu otro pusi) A. Kurcija mākslas izpratne kļūst daudz noteiktāka. Mākslas specifikas jautājumos viņa uzskati ir materiālistiski: «Sabiedriskā apziņa atspoguļo sabiedrisko īstenību. Māksla, kā šīs apziņas specifiska daļa, to sasniedz ar saviem īpatnējiem līdzekļiem.»[1] «Māksla ir īstenības atziņa tēlos.»[2]

A. Kurcijs. I. Bebres zīmējums 1957. gadā

Ja agrāk ārējās pasaules lietas, priekšmeti un būtnes bija tikai rakstnieka ārkārtīgi sakāpinātās fantāzijas un subjektīvo izjūtu ierosinātāji, tad tagad to atveids kļūst stipri vien noteiktāks. Rakstnieka īstenības uztvere ir tiešāka, pārdzīvojumi un izjūtas nav atrautas no attēlojamā objekta. Attieksme pret kapitālistisko iekārtu ir kritiska un noliedzoša. Kurcija dzejai tagad raksturīgi dziļi un plaši vispārinājumi. Izteiksme kļuvusi vienkāršāka, konkrētāka un lakoniskāka. 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā Andrejs Kurcijs rada pilnvērtīgus kritizētāja reālisma darbus un iet kopsolī ar visu latviešu progresīvo literatūru.

Lirika

Pirmajā dzejoļu krājumā «*Saules bēdas*» (1909.) vēl valda abstrakta fraze, dziļu subjektīvo izjūtu caurausta. Tomēr zemtekstā izjūtams naids pret reakciju dzimtenē.

Nākamie dzejoļu krājumi «*Bez prieka un dailes*» (1915.) un

[1] *A. Kurcijs*, Par mākslu, I, 1932., 7. lpp.

[2] Turpat, 9. lpp.

«*Mana grāmata*» (1919.) raksturo Kurcija kā sīkburžuāziski noskaņota inteliģenta nenoteiktās izjūtas divu revolūciju posmā.

Daiļrades pirmajā posmā Kurcija dzeja saturā ir stipri neskaidra. Tā poēmā «*Vita nuova*» (1921.) cilvēces vēsture apskatīta kā dailes veidošanās process. Dzejnieks maldīgi domā, ka jauna daile var dzimt «demokratiskajā» Latvijā. Tā sociālā nemiera stīga, kas ieskanas pirmajā dzejoļu krājumā «Saules bēdas», 20. gadu sākuma lirikā it kā pārtrūkst. 1921. gadā publicētajos dzejoļu krājumos «*Dvēseles kabarejs*», «*Pasaules klajumā*» un «*Dziesmas melnbaltai madonnai*» diezgan spilgti izpaužas ekspresionisms, jauni formas meklējumi. Priekšplānā te izvirzās sīkburžuāziski izprasti viscilvēcības, humānisma, garīgās pilnības un skaidrības meklējumi. Izteiksmes līdzekļi ir dinamiski, tie izteic ekspresionismam raksturīgo trauksmi un spraigumu, žilbina spilgtas krāsas, bet neiejūsmina patoss un nenoteiktie, izplūdušie tēli. Zīmīgi šī posma dzeju raksturo A. Upīts: «Kurcija «dvēseles kabarejā» klīst simtiem dažādu tēlu bez stingri aptverama veida un vietas. Fantastiski raibas maskas, aiz kurām dzīvu seju vaibsti nav sazīmējami. Simboli, kuros slēpjas sarežģītas mīklas minējums... Lielā analize — kā viņš (Kurcijs — *B. T.*) to apzīmē — norisinās dziļi ieslēptā, tumši subjektīvā lokā. Kaleidoskopiski tas virpuļo gar acīm, žilbinādams, bet svešu dvēseli neievilņodams.»[1]

No Kurcija daiļrades otrā posma dzejoļu krājumiem nozīmīgākie ir «Ēzelis, mūks, Eiropa» un «Mana dzimtene».

Krājumā «*Ēzelis, mūks, Eiropa*» dominē kapitālistiskās iekārtas atmaskojums. Dzejnieks skaidri deklarē savu nostāju: diezgan ir «gļēvuma traipiem aptašķīt slejas», nepieciešams atrast patiesību un vēstīt «jaunu prieku» («Jums»).

Šai krājumā izteiksme ir daudz skaidrāka: nav samākslotu jaunu vārdu darinājumu, dzejas tēli kļuvuši tiešāki, konkrētāki un vieglāk uztverami.

«Eiropa noveco», pat vairāk — iznīcinot progresīvo, revolucionāro, tā sāk trūdēt:

[1] *Andrejs Upīts*, A. Kurcija «Dvēseles kabarejs» un «Dziesmas melnbaltai madonnai», Rītums, 1922., 8., 629. lpp.

Pie Parīzes kapsētas sienas,
Kur apšāva komunārus,
Zem melnām rūsošām naglām
Stingst vaiņagu atliekas vakara tumsā.
Nokauts ir gars,
Un Eiropa trūd.

(«*Pēc uzvaras*») [1]

Dzejnieka sašutums un rūgtums mests kapitālistiskās iekārtas varenajiem, «pasaules pilsoņiem», sejās («Reklāma Eiropas aptiekas logā»). Šie naudīgie jeņķi, ko auto atved bariem un izkrauj viesnīcu priekšā, saburzītām sirdīm nevērīgi aizsviež savu dzīvi un noveco («Veču slāpes dzīvot»).

Dzejnieks nosoda liekēžu izpriecām rīkotās vēršu cīņas Spānijā, jo tajās bezvērtīgi iet bojā cilvēki («Spānijā»). Viņš ironizē par vēršu cīņās nokauto, kas ir laimīgāks par kasieri un skatītājiem, jo nāve to atbrīvojusi no «Eiropas cilvēcības» («Madrides cirkū»).

Vērojot kapitālistisko iekārtu, dzejnieks saredz, ka visur ložņā buržuju uzpirktais spiegs, «cilvēks zemiskām nekauņas acīm» («Spiegs»), uzdzīvotāji — kapitālisti «novelk strādniekiem pēdējo algu» («Pie Atlantijas okeāna»). Pat nastām apkrautais ēzelis neiztur savu likteni un raida bļāvienu, «kuru dzirdot mokās nodreb sirds» («Ēzelis»).

Kurcija dzejai raksturīgi jaunas formas meklējumi: «Tik tur var būt īsta lirika,» atzīst Kurcijs, «kur dzejnieks sevī sajūt jaunas pasaules izveidi un dziņu, to izteic brīvi no tradīciju pavedieniem.» [2] Protestējot pret vecajiem dzejas kanoniem, viņš centies veidot savu ekspresīvi spriegu, ritmiski brīvu izteiksmes veidu, bez atskaņām un ar jēdzieniski svarīgāko vārdu akcentējumiem īsākajās rindās:

Visiem,
kas redzēt grib
Spānijas mirstošās zemes
pilsoni pirmo —

[1] Citāti ņemti no *A. Kurcija* krājuma «Ēzelis, mūks, Eiropa», 1927., Neatkarīgā Vārda izdevuma.

[2] *A. Kurcijs,* Par mākslu, «Laikmeta» izdevums, 1932., 36. lpp.

Riveru,
pretim nāk
cilvēks zemiskām nekauņas acīm
it visur:
sūtņu priekštelpās ložņā,
robežstacijās uzglūn,
vagonkupejās pēkšņi pabāž galvu —
ošņā
pēc revolūcijas.
Stūrgalvīgs seko
bankās,
baznīcās,
atejās,
visur — Eiropas spiegs.

(«Spiegs»)

Galvenā doma (visiem it visur izseko spiegs) te izteikta uzskatāmi un asi. To palīdz izcelt sinonīmiskās grupas: «uzglūn», «pēkšņi pabāž galvu», «ošņā pēc revolūcijas», «stūrgalvīgs seko». Kurcijs, veidojot savas dzejas formu, uzskata, ka «... mākslas izteiksmes līdzekļiem, lai būtu tiem estētiska reakcija un iespaids, jābūt īpatnēji jauniem, pārsteidzošiem un oriģināliem»[1].

Lai izteiktu notikumu straujo plūsmu, dinamiku un savu iekšējo patosu, dzejnieks bagātīgi lieto verbālās formas, sevišķi tais dzejoļos, kur ieskanas revolucionārās cīņas motīvs. Šais dzejoļos figurē daudzi strādnieku videi raksturīgi vārdi un izteicieni, pat veseli cīņas lozungi. Šāda leksiska ievirze palīdz veidot asu un sabiedriski iedarbīgu frazi:

Runā strādnieku sirds.
No Anglijas raktuvju melnām miesām
brēc diktāk miljons mašīnu svilpēm,
elektrokvēlēm
pār Eiropu raksta:
«Visu zemju strādnieki, savienojieties!»

(«Šais dienās»)

A. Kurcijs pauž savu solidaritāti ar strādnieku šķiru, kas mirstošajiem ekspluatatoriem pieteic pēdējo cīņu un kas savām rokām «pasauli uzcels no jauna» («Sako un Vanceti piemiņai»).

[1] *A. Kurcijs,* Par mākslu, «Laikmeta» izdevums, 1932., 17. lpp.

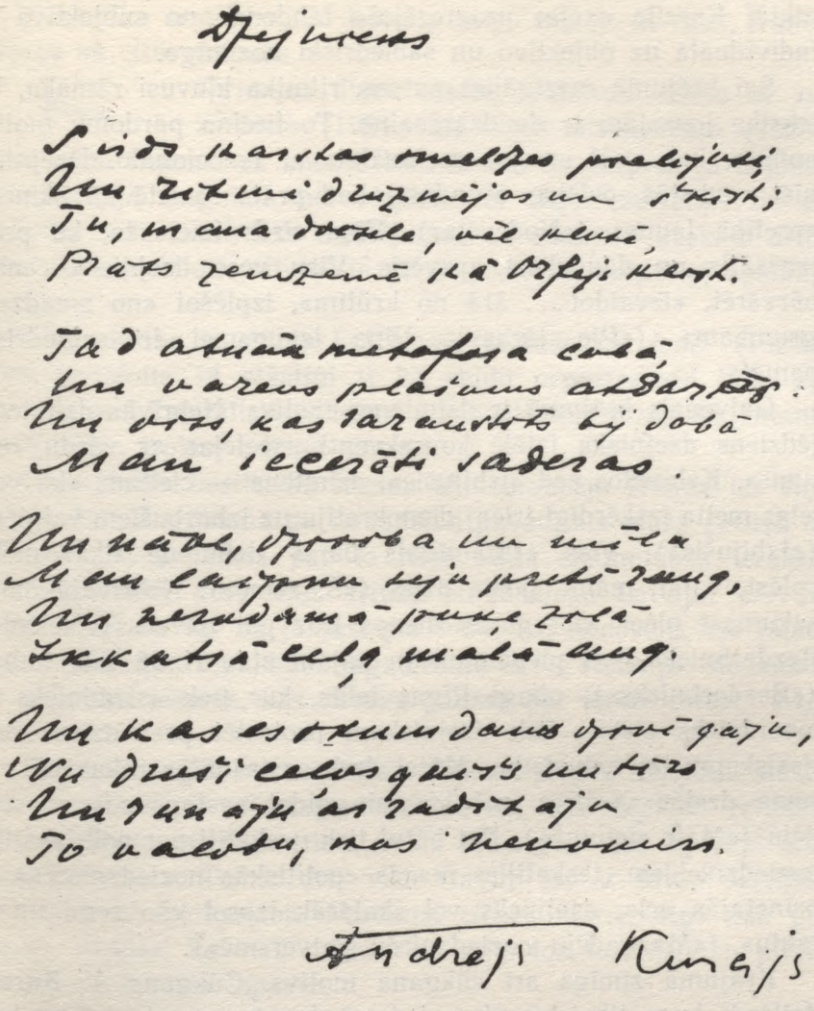

A. Kurcija dzejolis rokrakstā

Krājumu «*Mana dzimtene*» ievada epigrafs:

Kā asins vaina
ir mana dzeja
šai zemē,

norādot uz tā galveno idejiski tematisko virzību. Te lielā mērā turpināti iepriekšējā krājumā sastopamie motīvi. Tas uzskatāmi

atklāj Kurcija dzejas progresējošo tendenci: no subjektīvā un individuālā uz objektīvo un sabiedriski nozīmīgo.

Šai krājumā mazinājies patoss, ritmika kļuvusi rāmāka, bet leksika joprojām ir daudzkrāsaina. To liecina pārdomu motīva apdare, kur cieši savijas racionālais ar emocionālo. Dzejnieks nīst «aukstās, pelēkās stundas», kad prāts sacietē kā akmens, «pretībā ļauns» («Nodevējs»). Viņa sirds izteic to, ko prāts iznēsājis un daudzkārt apsvēris. Visu veco dzejnieks cenšas pārvarēt, «izvaidot... ārā no krūtīm», izplēšot «no smadzeņu grumbām» («Pie jūras»). Viņa izaugsmei ir sabiedrisks pamats.

Galvenais krājumā ir dzimtenes motīvs. Nebrīvās dzimtenes jēdziens dzejnieka iztēlē konsekventi asociējas ar vārdu «cietums». Kabinetos sēd «izbijušie», dzimtene — cietums «kā veca ielas meita izšķērdīgi triepj demokratiju uz izburbušiem vaigiem» («Izbijušie»). Viss «sulainīgais bars» dzimtenē tikai meklē «plēst, vajāt, mānīt, postā dzīt» («Šī zeme»). Nebrīvajā darbā sakumpst pleci, «iet garas dienas līdz pat nāvei» («Nekad»). Bezdarbnieks, kas piepampušām kājām stāv rindā līdz tumsai («Bezdarbnieks»), ubagi Rīgas ielās, kur tiek «strādnieks kā ienaidnieks sists», liek dzejniekam protestēt pret dzīves bezcietsiskumu un nabadzību. Mātei dreb sastrādātās rokas pie cietuma dzelžu vārtiem, nebeidzami gaidot sastapšanos ar savu dēlu («Māte cietumā»). Pat bērni tiek uzskatīti par politiskajiem noziedzniekiem. Ieskatījies mazās «politiskās noziedznieces» izbrīnētajās acīs, dzejnieks vēl skaidrāk izprot «šo zemi un šo tautu» («Mazgadējo noziedznieču patversmē»).

Krājumā zīmīgs arī cūkgana motīvs. Cūkgans A. Kurcija daiļradē ir ne tikai bērnības, bet arī dzimtenes nabadzības, bezcietsības un nebrīvības simbols.

Domas par jaunu, brīvu dzimteni saistītas ar jauno paaudzi, kas nemitīgi «laužas uz priekšu, dragā, veido, cērt...» («Jaunatnei»).

Kurcijam ir vairāki nepublicēti dzejoļu krājumi. Nozīmīgākais no tiem ir «Saltā gaismā», kas atspoguļo fašistiskās diktatūras laika noskaņas.

Periodikā sastopami A. Kurcija dzeju tulkojumi vācu, franču, krievu un citās valodās.

Proza

Pirmajos divos stāstu krājumos *«Cīņa ar nezināmo»* (1924.) un *«3×3 mēnesnīcas»* (1925.) izmanāma tieksme uz anekdotisku fabulu un ekspresīvu izdomu. Kompozīcijā oriģināli, bet idejiski vēl stipri neskaidri tie atspoguļo paša rakstnieka meklējumus un estētisko uzskatu attīstību. Kurcija tēlotie cilvēki te vēl ir protestēt nespēcīgi apstākļu upuri.

Cita virzība ir stāstu krājumam *«Cilvēciskie lopi»* (1929.). Tajā ievietotie 14 stāstiņi it kā veido nepārtrauktu lielu apsūdzību pret kapitālistisko iekārtu, kas cilvēkus verdziski izmanto un nostāda lopiem līdzīgā stāvoklī.

Par cilvēka beztiesību liecina akmeņlauzēja Huana un viņa sievas Annas trūkumā un nabadzībā pavadītais mūžs *(«Ceļā uz Bilbao»)*. Citā stāstā par to runā kāda cietumnieka ieraksts dienasgrāmatā, kurā viņš kritizē buržuāzisko Latviju: «...šai zemē cilvēkam vai nu jākļūst par blēdi vai nodevēju, vai jāļauj sevi pataisīt par lopu, kāds tagad esmu es... Nācu pie slēdziena, ka jānoliedz iekārta, kas cilvēku padara par lopu» (stāsts *«Apsūdzība»*).

Visizteiksmīgāk buržuāziskās iekārtas kritika izpaužas stāstā *«Cilvēciskie lopi»*. Kartagenietis Gavira, kas bērnībā redzējis tikai trūkumu un nabadzību, vēlāk kļūst par visā Spānijā slavenu toreadoru. Tomēr drīz vien Gavira izprot savas dzīvības nevērtību un pērkamību. Mirdams cirkus arēnā, viņš nāk pie rūgtas atziņas, ka visu mūžu «nicinājis tos tur, dzīvību pircējus — cilvēciskos lopus».

Ja krājumā «3×3 mēnesnīcas» visus stāstus ietvara veidā vieno mēnesnīcas motīvs, tad stāstu krājuma «Cilvēciskie lopi» kompozicionālajā veidojumā rasts stabils idejisks pamats — dzīvības problēma.

Šai krājumā A. Kurcijs izvirza ne vien protestētājus un apsūdzētājus, bet arī tādus cilvēkus, kas stājas uz cīņas ceļa pret kapitālistisko iekārtu (ebrejs Perecs stāstā *«Nabago dievs»*, nēģeris Bambu stāstā *«Uzvarētājs»*).

Ar dziļu emocionālu iejūtu, vienkārši un nepretenciozi vēstījums risināts stāstos «Cūkgans» un «Atmoda».

Grāmatu *«Cūkgans»* pats autors nosaucis par bērnības stāstu (I daļa «Cūkgans», II — «Cūkgans Gaiļkalna skolā»). Atsevišķos, pirmajā personā uzrakstītus atmiņu ainojumus — nelielus stāstiņus — sižetiski vieno Cūkgana tēls.

Reālistiskā tēlojumā atklājas zēna un pusaudža domu un jūtu pasaule, viņa ētisko un sabiedriski politisko uzskatu veidošanās sociālās vides, dabas un kultūras dzīves ietekmē. Sešu gadu vecumā zēns kļūst par cūkganu. Baltiem matiem, vējā appūstu seju un sasprēgājušām kājām viņš redzams ganu gaitās un satiksmē ar apkārtējiem lauku ļaudīm.

Kurcija Cūkgans ir vērotājs un prātotājs. Bieži vien viņu nodarbina jautājumi par dažādām lietām un parādībām, par to, ka ar ragaini aunu nevar slēgt brālību («Par brālību»), ka gana gaitas liek apzināties pienākumu («Nebrīvība»). Te neizpaliek arī jautājumi par cilvēka dzīvību un nāvi («Dezīša kapi», «Esi sveicināta, dzīvība!», «Prātnieki un politiķi»). Tieši šī filozofiskā pieskaņa visumā konkrētajā un uzskatāmajā stāstījumā ir A. Kurcija darbu īpatnība, kas to šķir, piemēram, no Doku Ata («Mans dzīves rīts») un J. Jaunsudrabiņa («Baltā grāmata») tēlojuma. Pie tam atsevišķo tēlojumu ievadi «Cūkganā» bieži vien rakstīti kā pieauguša cilvēka atskati uz savu bērnību («Jauna cerība», «Pie zirgiem» u. c.), kā atskati vēsturē («Mežinieki un Kursa») un citas līdzīga veida atkāpes. Arī stāstījuma leksiskais un sintaktiskais veidojums ne visur atbilst bērna un pusaudža uztverei.

Stāstā «Cūkgans» ir samērā daudz dzīvi noraksturotu personu: vaļinieks Otermanis, vecā Kalniete, kalps Jānis ar savām «ermoņikām», Dorīte, plānprātis Princis, Jaunzemju Ievalts, ko nabadzības dēļ ļaudis iesaukuši par «vīru bez bēdām», klibais Skroderis, ģeogrāfijas skolotājs Jaunzems, saimnieks Ants Ozols, kas divdesmit septiņus gadus valkā vienu kurpju pāri, un citi.

Stāsts palīdz izprast paša rakstnieka dzīves ceļa sākumu, tas dod arī ieskatu par dažām ekonomiski sabiedriskām parādībām latviešu zemnieku dzīvē (saimnieku mantkāri, naidu un nenovī-

dību, kalpu nabadzību un bezticsību u. c.) pagājušā gadsimta pēdējos gadu desmitos.

Veiksmīgi ir dažādu gadalaiku tēlojumi, piemēram, rudens aina: «Pēcpusdienas saulē atmirdz un iedegas mājām logi. Pret logiem stāv vērodamas pēdējās rudens puķes. Dārzs kails. Visapkārt miers. Dziesmas un klaigas liekas aizgājušas līdz ar vasaru.»

A. Kurcija stāsta «Cūkgans» pirmizdevuma vāks

Šī tēlojuma vienkāršība un konkrētība saskatāma arī jaunības stāstā *«Atmoda»*, kur, tāpat kā iepriekšējā, autors iestrādājis diezgan daudz autobiografiska materiāla. Lai gan abos stāstos ir dažas kopējas darbojošās personas (vecais Goba, Mūžīgais students, Dorīte u. c.), tomēr «Atmodu» nevar uzskatīt par tiešu «Cūkgana» turpinājumu. Tas ir patstāvīgs darbs, kas arī uzrakstīts pirmajā personā. Galvenais varonis Juris Kursa te stāsta par savām skolas un dzīves gaitām gadsimtu mijā.

Autors sniedz spilgtu laikmeta ainu. Nabadzībā un trūkumā dzīvo ostas strādnieka Jura sieva ar meitenīti Ilzīti. Smagā dzīve salauž strādnieka Gobas veselību un izgaisina sapņus par izglītību tādiem jauniešiem kā Kantorists. Tiek apspiesta progresīvā, revolucionārā doma, policijas spiegi manāmi pat skolā. Juris Kursa ir vienkāršs, progresīvi noskaņots jaunietis, kam tomēr ļoti grūti orientēties dažādajās laikmeta sabiedriski politiskajās un filozofiskajās strāvās, kad «kā melna rāva visur iesūcas carisma tendence»: «Skolnieku pulciņi pēc 1897. g. arestiem bija apsīkuši... Mēnešrakstos, grāmatās — juceklība bez gala. Gan Blaumanis ar stingru roku darināja savas raksturu

noveles. Mums likās, ka tur nebija ko aizrauties. Tad jau patīkamāk bija skumt kopā ar Poruku par neaizsniedzamiem ideāliem. Veidenbauma skarbā balss arī likās izskanējusi. Jānāk jaunam, dzīvinošam vārdam. Bet tāda nebija. Raiņa aprautie uzliesmojumi bija tik reti, un vēl mazāk bija to, kas tos ievēroja un pienācīgi novērtēja. Tā katram pašam mums bija jāmeklē savs ceļš. Un tāds bija arī mans liktenis.»

Juris Kursa tiecas pēc zināšanām, pēc izglītības, pēc aktīvas sabiedriskas darbības. Sarežģītiem meklējumiem bagātais jaunieša dzīves ceļš noved viņu pie atziņas par tādas darbības nepieciešamību, kuru uzsākuši viņa draugi — revolucionāri: «Īstā dzīve virda dziļāk noslēptos avotos, kurp ceļu jau atradis Kantorists un Vidzemnieks — mans draugs.»

«Atmoda» ir stāsts par vienas progresīvi noskaņotās inteliģences daļas idejisko atmodu 1905. gada revolūcijas priekšvakarā.

«Atmoda» darbības laika ziņā vieno stāstu «Cūkgans» un romānu «Dzīvības vārtos».

Romāns *«Dzīvības vārtos»*, kas lasītāju plašākām aprindām kļuva pazīstams tikai padomju laikā, ir plašākais A. Kurcija prozas darbs. Tas tver 1905. gada revolūcijas notikumus. Romānam «Dzīvības vārtos» gan trūkst tā episkā vēriena un raksturošanas dziļuma, kas ir, piemēram, A. Upīša «Zemeļa vējā», tomēr tas paplašina latviešu prozas idejiski tematisko loku, rādot ne tikai latviešu darbaļaužu revolucionāro cīņu pilsētās un laukos, bet arī progresīvās demokratiskās inteliģences likteņus revolūcijā.

Kā vadmotīvs romānam cauri iet dzīvības problēma. A. Kurcija lirikā dzīvība sinonīmiski izprasta kā cilvēka fiziskais spēks un svaigums, viņa radošās domas lidojums. Romānā tā skatīta jaunā aspektā, ietverot pareizu atziņu, ka tautas jaunrades spēku attīstības priekšnoteikums ir viņas uzvara un brīvība. Romāna varoņi vēl tikai iziet cauri tautas «dzīvības vārtiem» tās pirmajā lielajā atbrīvošanās cīņu cēlienā, bet nešaubīga ir viņu pārliecība, ka šie vārti ved uz lielu, pilnvērtīgu un cilvēka cienīgu dzīvi.

A. Kurcijs nav rakstījis darbu par masu cīņām revolūcijā, tomēr revolucionārie notikumi stipri vien iestrāvo romāna varoņu, sevišķi jaunatnes dzīvē, saasinot virkni sabiedriski politisku jautājumu, kuros orientēties šai sarežģītajā vēstures situācijā nav nemaz tik viegli.

Notikumi romānā nav tēloti parastajā vēsturiskajā secībā, bet doti atsevišķu, it kā relatīvi patstāvīgu mākslinieciski ainojumu veidā, pie kam lielā mērā caur revolucionāri noskaņotās demokratiskās inteliģences vērojumu prizmu.

Tēlojumā pavīd impresionistiska stila elementi, bet pamatvilcienos tas ir reālistiski izturēts, dramatiski spriegs un koncentrēts. Tā kā atsevišķās nodaļas zināmā mērā vieno studenta Pakalna tēls, tad ar šī tēla attīstību arī saistīta galvenās sižeta līnijas izveide, liekot darbībai risināties gan Rīgā, Berlīnē, gan Liepājā un tās apkaimē. Attēlojot tādus cīņas veidus kā streikus, baznīcu demonstrācijas, pilsētas un lauku darbaļaužu bruņotas sadursmes, autors vēsturiski pareizi uztvēris strādniecības un tās partijas pārstāvju lomu revolucionārajos notikumos. Romānā lasītājs sastopas ar cilvēkiem, kam «revolūcija ir apzinīgs un pašaizliedzīgs darbs». Tādi ir pārliecinātie partijas aģitatori Ansons un Dievabērns, revolucionārās zemniecības pārstāvis Andrejs Siliņš, izveicīgais ieroču glabātājs Jānis Nagainis, kā arī vienmēr nosvērtais Garais Pēteris, kas pēc revolūcijas sakāves turpina vadīt partijas pagrīdes cīņu.

A. Kurcija romāns lielā mērā ir darbs par latviešu jaunatnes likteņiem revolūcijā. E. Birznieka-Upīša, A. Upīša, L. Paegles, R. Sēļa un citu rakstnieku prozas darbos par 1905. gadu izvērsta progresīvās demokratiskās inteliģences notēlojuma trūkst. A. Kurcija romāns sniedz daudz patiesu un emocionāli iedarbīgu ainu par inteliģentās jaunatnes sapņiem un meklējumiem, sāpēm un šaubām šai atbildīgajā tautas vēstures brīdī. Tā skolotājs Zars, kura būtība «piemirkusi ar naidu un pretestību», un students Konstantīns atdod savas dzīvības par tautas uzvaru. Kalpi Jānis Bāriņš un Krišs Varis cīņās norūdās un idejiski izaug. Bāriņš kļūst par dzejnieku, kura panti dedzina «ar naida un skumju kvēli». Arī partijas sakarnieks Vilis Jaunzems meklē pareizo

A. Kurcija dzejoļu krājuma «Barbars Parizē» franču izdevuma vāks

ceļu, tikai viņa attīstību traucē nostāšanās masu stihiskuma dievinātāja pozicijās.

Vissarežģītākais un pretrunīgākais ir Pakalna ceļš. Romantiski noskaņoto jaunieti aizrauj revolucionārais patoss. Cīņa ir pašaizliedzīga un grūta, ne vienmēr tās īsto jēgu spēj izprast vēl idejiski nenobriedušais Pakalns. Autors Pakalna revolucionārismu nepārspīlē, bet bieži vien viņa subjektīvās izjūtas rāda kontrastā reālās dzīves nepieciešamībai. Pakalnam grūti nākas atrast idejisku skaidrību revolūcijas notikumu raibajā jūklī.

Vispār romānam vijas cauri zināms intelektuālisms, pārdomas par katra atsevišķa cilvēka dzīves un visas tautas kopējās cīņas vērtību. Viena inteliģences daļa, kā Pakalns, ejot kopsolī ar revolucionāro tautu, nonāk pie pareizas atziņas, ka «viss darbs, visas cerības, visa mīla ir viņai — dzimtenei, šai zemei — mocītājai, bez kuras nav mērķa cīņai». Citi atkal, kā students Ints, zaudējot orientācijas spēju atbildīgas vēsturiskas cīņas situācijā, aiziet bojā. Tādējādi A. Kurcija romāns, pārliecinoši tēlojot jaunatnes, sevišķi inteliģences likteņus revolūcijā, paplašina latviešu prozas tematisko loku.

Romānā iezīmīgs vecā Čakāna tēls. Nebrīvais darbs «dzīslu pa dzīslai» uzsūc viņa spēkus, bet nespēj salauzt progresīvo pārliecību.

Kā minēto, tā daudzu citu tēlu veidojumā izpaužas autora

raksturošanas māksla. Dažreiz pietiek pāris vilcienu cilvēka portretiskajā raksturojumā (mācītājs Breksnis, «grāfs» Mēdems, Akitovelis — artilērists u. c.), pāris monologu (vecā Čakāniete), lai tas paliktu lasītāja atmiņā.

Varoņa pārdzīvojumus palīdz izcelt dabas ainas, kas kompozicionāli grodi iestrādātas visā tēlojumā. Romāna nobeigumā dotā dabas aina pat iegūst simbolisku nozīmi un palīdz izcelt darba problemātiku: «Aizpures birzī koki gar abām ceļmalām izcirsti. Kalnā, senās cīņas vietā, pret apvārsni veras kā milzīgi vārti, plati un augsti, — nāves vārti uz dzīvību. Kas cauri tiem gājis, tam neaprimt.» Neaprimst cīņas nemierā Pakalns, kas atgriezies dzimtenē no emigrācijas, neaprimst arī citi viņa biedri. Romāna optimistisko izskaņu apliecina vecā Siliņa vārdi: «Es zinu: viņa nāks — šī tautas uzvaras diena!»

Mākslas zinātne

Jau savā pirmajā teorētiskajā darbā *«Aktīvā māksla»* (1923.) Kurcijs cīnās par aktuālu un sabiedriski iedarbīgu mākslu. Tomēr šeit par sabiedrību viņš runā abstrakti: konkrēto šķiru vietā — par tautu un cilvēci vispār. Viņš vēl neizprot mākslas formas un satura dialektiku, kā arī mākslas estētiskās attieksmes pret īstenību. Autors, konstatējot kubisma, imažinisma un citu «ismu» izpausmi gleznie cībā, tēlniecībā un citās nozarēs, pārvērtē formu: «Lieli mākslas darbi ir apbrīnojami formas konstruējumi. Forma ir tā, kas tos padara, tā sakot, nemirstīgus.»[1]

Apcerējumā ir virkne neskaidru domu un nepareizu spriedumu, piemēram, autora teze, ka Staņislavska teātris «novīst savā naturālistiskā psiholoģismā aiz māksliskas formas un izteiksmes līdzekļu trūkuma»[2]. Viņš arī nemotivēti Gorkiju nostāda blakus Andrejam Belijam, Piļņakam, Remizovam un citiem formālistiem.

1925. gadā iznākušajā grāmatā *«Teātris»* Kurcija mākslas izpratne jau daudz noteiktāka. Te autors saasina aktiera spēles tehnikas jautājumus. Blakus muzikai, dekorācijām, mīmikai un

[1] *A. Kurcijs,* Aktīvā māksla, 1923., 13. lpp.
[2] Turpat, 8. lpp.

žestiem Kurcijs akcentē aktiera psiholoģisko pārdzīvojumu un māksliniecisko vārdu: «Nākotnes augošais sintetiskais teātris būs emocionāli dziļa un cildena vārda teātris, kurš dabīgi izaug no emocionāla žesta, sabiedriska patosa celts.»[1]

Vērtīgākais A. Kurcija sacerējums šai nozarē ir grāmata *«Par mākslu»* (1932.). Viņa spriedumi par mākslas estētiskajām attieksmēm pret īstenību ir materiālistiski. Kurcijs pareizi atzīst, ka rakstniekam jāiedziļinās proletariāta dzīvē, jāizprot tās attīstības process un perspektīvas, ka mākslas uzdevums ir ne tikai pasauli attēlot, bet arī to pārveidot.

Kurcijs arī pareizi risina jautājumu par literatūras specifiku un par mākslas šķirisko raksturu kapitālistiskajā sabiedrībā. Piekrītot M. Gorkija reālisma izpratnei, A. Kurcijs pamatoti kritizē A. Švābes un K. Dziļlejas literatūrteorētiskos uzskatus šai jautājumā.

* *
*

Ar koncentrēto un aso pārdomu vārsmu, ar patiesām slāpēm pēc jaunā cilvēka A. Kurcija dzeja ietekmē daudzus 20. un 30. gadu latviešu jaunās dzejnieku paaudzes pārstāvjus viņu pareizā ceļa meklējumos. Kurcija daiļrades labākajā daļā viņa simpatijas revolucionārajam proletariātam izteiktas tik skaidri, ka buržuāziskā kritika viņu nosaukusi par cilvēku, «kura kreisie uzskati robežo ar komunismu»[2]. Latviešu progresīvā kritika allaž viņu vērtējusi kā talantīgu un progresīvu rakstnieku. Kā sava laika demokratiskās inteliģences pārdzīvojumu un meklējumu izteicējai, kā vienkāršo tautas pārstāvju domu un atziņu atklājējai A. Kurcija daiļradei ir paliekoša vieta latviešu literatūras attīstībā.

LITERATŪRA

A. Kurcija darbi. *Dzejoļu krājumi:* «Saules bēdas» iznāk Rīgā Politehniskā institūta studentu pulciņa izdevumā (1909.); «Bez prieka un dailes», RPI studentu pulciņa izdevums (1915.); «Mana grāmata» A. Gulbja apgādībā

[1] *A. Kurcijs,* Teātris, 1925., 25. lpp.

[2] «Daugava», 1929., 12., 1504. lpp.

(1919.); poēma «Vita nuova» A. Gulbja apgādībā (1921.); «Pasaules klajumā», «Daile un Darbs» apgādībā (1921.); «Dvēseles kabarejs», «Kultūras Balss» izdevumā (1921.); «Dziesmas melnbaltai madonnai», «Vaiņaga» izdevumā (1921.); «Utopija», «Laikmeta» izdevumā (1925.); «Barbars Parīzē», «Laikmeta» izdevumā (1925.); «Ēzelis, mūks, Eiropa», «Neatkarīgā Vārda» izdevumā (1927.); «Kļusums» (1930.), «Mana dzimtene» (1932.) un «Dzīvība» (1933.), «Laikmeta» izdevumā; izlase «Dzeja», LVI izdevumā (1958.). *Stāstu krājumi:* «Cīņa ar nezināmo» J. Rozes apgādībā (1924.); «3×3 mēnesnīcas», «Jaunā Vārda» apgādībā (1925.); «Cilvēciskie lopi», «Kultūras Balss» apgādībā (1929.); «Cūkgans» I daļa, «Zelta Grauda» izdevumā (1936.), «Cūkgans» I un II daļa, izdevusi Latvijas Valsts izdevniecība (1956.); «Vienkāršā dzīve», izdevusi Latvijas Valsts izdevniecība (1959.). *Romāns* «Dzīvības vārtos», izdevusi Latvijas Valsts izdevniecība (1956.). *Grāmatas par mākslu:* «Aktīvā māksla», izdevis «Laikmets» Potsdamā (1923.), «Teātris», «Jaunā Vārda» izdevumā (1925.), «Par mākslu», «Laikmeta» izdevumā (1932.). *Autobiogrāfisks apcerējums* «Par sevi», Atziņas, III (1924.).

Raksti par A. Kurciju. *A. Upīša* atsauksme par dzejoļu krājumu «Saules bēdas» (pirmā recenzija par A. Kurcija dzejām, «Jaunā Dienas Lapa», 1910., 48.), recenzija par dzejoļu krājumiem «Dvēseles kabarejs» un «Dziesmas melnbaltai madonnai» («Rītums», 1922., 8.), apcerējums par A. Kurciju («Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture», II, 1921.), biografiska anotācija («Dzīves ceļi», 1923.), recenzija par stāstu krājumu «3×3 mēnesnīcas» («Domas», 1925., 8.). *R. Pelšes* priekšvārds dzejoļu izlasei «Asins vaina» («Prometeja» izd., 1936.) un recenzija par stāstu krājumu «Cilvēciskie lopi» («Celtne», 1936., 4.), *M. Kalves* recenzija par romānu «Dzīvības vārtos» («Cīņa», 1957., 45.), *B. Tabūna* recenzija par romānu «Dzīvības vārtos» («Literatūra un Māksla», 1958., 9.), *E. Lejieša* raksts «Andrejs Kurcijs un viņa daiļrades ceļš» («Karogs», 1957., 2.), *A. Griguļa* pēcvārds dzejoļu izlasei «Dzeja» (1958.).

PĀVILS ROZĪTIS

(1889.—1937.)

Rakstnieks un dzejnieks Pāvils Rozītis latviešu literatūrā ienāca jau drīz pēc 1905. gada revolūcijas, taču viņa labākie darbi sarakstīti 20. gados. Viņa galvenais devums latviešu demokratiskajā literatūrā ir proza — stāsti un noveles, kā arī romāns «Ceplis».

Dzīve un daiļrades ceļš

Pāvils Rozītis dzimis 1889. gada 1. decembrī (v. st. 19. novembrī) Liepas pagasta[1] Purapilpos kā saimnieka dēls. Četru gadu vecumā viņš zaudē tēvu. Vectēvs nodod mājas tēva brālim, bet māte ar trim bērniem aiziet vaļinieces gaitās.

1897. gadā Rozītis sāk mācīties vietējā pagastskolā. 1901. gadā viņš iestājas Valmieras pilsētas skolā, bet 1902. gada rudenī pāriet uz Liepiņa proģimnāziju Valmierā.

Valmiera tolaik bija viens no lielākajiem izglītības centriem provincē. Te darbojās vairākas mācību iestādes, kurās mācījies ne viens vien vēlākais latviešu kultūras darbinieks. Tā, piemēram, kopā ar Rozīti Liepiņa proģimnāzijā mācās Linards Laicens un Rūdolfs Egle, bet tajā pašā laikā Valmieras skolotāju seminārā — Leons Paegle, Jānis Ezeriņš u. c. Valmieras skolu jaunatne jūsmīgi lasa Ed. Veidenbauma dzejoļus un Raiņa «Tālas noskaņas zilā vakarā». Spēcīgu saviļņojumu rada 1905. gada revolūcijas notikumi. Notiek meža sapulces, mītiņi. Liepiņa proģimnāzijā ģeografijas skolotāja Marta Asare (Jāņa Asara māsa) stundās iztirzā Fr. Roziņa «Latviešu zemnieku».

[1] Tagadējā Cēsu rajonā.

Valmierā P. Rozītim mostas interese par literatūru. Viņš īpaši kāri lasa dzejoļus, kurus pieraksta burtnīcās un vēlāk deklamē. Vasaras brīvlaikos viņš pelnās, ganos iedams, vēlāk — strādādams par kalpu; par nopelnīto naudu iegādājas grāmatas un abonē avīzes. Valmierā Rozītis sāk dzejot. Visvairāk šajā ziņā viņu rosina latviešu valodas skolotājs Indriķis Vītols, liels Šopenhauera un Nīčšes filozofijas, klasiskās un dekadentiskās dzejas cienītājs. Ar skolotāju Pāvils Rozītis uztur kontaktu arī pēc tam, kad 1907. gadā izstājas no skolas sakarā ar proģimnāzijas pārveidošanu par tirdzniecības skolu.

P. Rozītis 1927. gadā

Pēc tam Rozītis pelnās gan gadījuma darbos, gan kā avīžu pārdevējs, ostas strādnieks, gan tulkotājs. Viņam ir nodoms iegūt tautskolotāja tiesības. Pusgadu (1908.—1909.) viņš mācās Čerņājeva sagatavošanas kursos Pēterpilī, bet tautskolotāja eksāmenos vienā priekšmetā izkrīt.

1908. gadā iznāk Rozīša tulkotā K. V. Venceļa[1] brošūra «Neredzamās verdzības ķēdes», 1909. gadā ar tulkotāja pseidonīmu Pāvils Ilgvars — Oskara Vailda «Estētiskais manifests», kuram kā pielikums pievienota tā paša rakstnieka pasaka «Zvejnieks un viņa dvēsele». 1909. gadā avīze «Jaunā Dienas

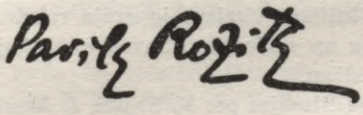

P. Rozīša autografs

[1] K. V. Vencelis (1857.—1947.) — krievu pedagogs ar sīkburžuāziskiem uzskatiem.

Lapa» iespiež Rozīša pirmo prozas darbu — tēlojumu «Nodevējs» un vairākus dzejoļus, 1910. gadā iznāk Rozīša pirmais dzejoļu krājums «Kaijas». Tajā redzam pasīvo romantiķi ar spilgtām dekadences iezīmēm.

Domu par tālāku izglītību Rozītis neatmet. 1910. gada vasarā viņš kopā ar citiem jauniešiem organizē teātra izrādes Ziemeļvidzemē, uzstādamies tajās arī pats kā aktieris. Tādā veidā viņš sagādā līdzekļus un rudenī iestājas A. Šaņavska Maskavas tautas universitātē, kur līdz 1914. gadam studē Vēstures un filozofijas fakultātē. 1911. gadā «Dzimtenes Vēstnesis» pieņem Rozīti par pastāvīgu līdzstrādnieku ar noteiktu mēneša algu. Viņa uzdevums — sniegt rakstus par Maskavas mākslas dzīvi.

Šajā laikā krievu literatūrā modē dažādi dekadentiski virzieni. Šaņavska universitātē Rozīti sajūsmina impresionistiskās kritikas[1] pārstāvja prof. J. Aihenvalda lekcijas par traģēdijas vēsturi. Jaunie modes virzieni literatūrā un kritikā atstāj iespaidu arī uz Pāvilu Rozīti. Impresionistiskās kritikas ietekmē viņš uzraksta vairākas studijas par latviešu rakstniekiem. Vēlāk tās sakopotas krājumā «Kultūras slāpes».[2] Autors rakstniekus iedala augstākā vai zemākā kategorijā atkarībā no tā, kādā mērā katrs no tiem «slāpst pēc kultūras». Tā kā kritiķis vadās tikai no intuīcijas, tad viņa spriedumi bieži vien iznāk visai dīvaini. 1912. gadā iznākušajā dzejoļu krājumā «Ziedu krūze» jūtams reakcijas laikā uzplaukušās dekadences iespaids, kuras pēdas dažbrīd pavīd Rozīša daiļradē vēl buržuāziskās Latvijas laikā.

1914. gadā Pāvils Rozītis pārceļas uz Rīgu un līdz 1915. gada augustam strādā par redakcijas darbinieku avīzēs «Jaunākās Ziņas» un «Līdums», bet, kad Kurzemi okupē vācu karaspēks un fronte tuvojas Rīgai, aizbrauc uz Baku par ierēdni Nobeļa naftas

[1] Impresionistiskā kritika par kritikas izejas punktu uzskatīja intuīciju. Šis kritikas virziens ignorēja rakstnieka un viņa darbu saites ar dzīvi, laikmetu un sabiedrību. Savos estētiskajos uzskatos tas sasaucās ar krievu simbolistiem.

[2] Studijas par K. Skalbi, J. Akurateru, J. Jaunsudrabiņu iespiestas žurnālā «Druva» 1913. un 1914. gadā, bet studija par V. Eglīti — rakstu krājumā «Brīvas balsis» 1915. gadā. Vēlāk tās visas apvienotas minētajā krājumā, kura pirmais izdevums iznāca 1920., bet otrais — 1924. gadā.

rūpniecībā. Te viņš gūst spilgtus iespaidus no Kaukāza eksotiskās dabas un ļaudīm, te pārdzīvo arī 1917. gada Februāra un Lielo Oktobra sociālistisko revolūciju. Karš un revolūcijas ietekmē arī Rozīša daiļradi. Līdzšinējais pasīvais romantiķis pievēršas sava laika notikumiem, cenšas tos izprast, atsaukties uz tiem. Mainās tematika, mainās arī daiļrades metode.

1918. gada pavasarī pārbraucis Latvijā, Rozītis sāk strādāt avīzē «Līdums» par literārās daļas vadītāju.

Padomju laikā 1919. gadā viņš ir ierēdnis statistikas birojā; šai laikā viņu ievēl arī par Latvju rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības priekšsēdētāju.[1]

Pēc padomju varas krišanas Rozītis paliek Rīgā. Kādu laiku viņš ir Izglītības ministrijas Mākslas nodaļas vadītājs, tad — Mākslas un kultūras departamenta direktors. No 1921. līdz 1927. gadam viņš studē Latvijas universitātē tieslietas, bet studijas nebeidz. Līdztekus studijām un darbam ministrijā Rozītis aktīvi piedalās rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības darbā. No 1920. līdz 1926. gadam viņu ik gadus ievēl biedrības valdē. Viņš vada literatūras un mākslas žurnālu «Ritums» (1921.—1926.), kurā publicējas dažādu virzienu literāti, un strādā arī par apgāda «Latvju Kultūra» redaktoru.

Lai gan daždažādie amati un pienākumi prasa ļoti daudz laika, taču tie dod arī bagātu pieredzi, iespēju sīki iepazīt valdošo slāņu un inteliģences dzīvi. Rozītis pārliecinās, ka ar buržuāziskās valsts nodibināšanos nebūt nav iznīcinātas tās sociālās pretrunas, kas latviešu sabiedrībā valdīja carisma laikā. Tieši tagad viņš tikai sāk tās īsti saskatīt un attēlot savos daiļdarbos. Par dažiem stāstiem viņu pat sauc pie tiesas atbildības, bet attaisno.

1927. un 1928. gadā Pāvils Rozītis ir avīzes «Pēdējā Brīdī» redaktors. Avīzei bija bulvārizdevuma raksturs, tomēr te iespiests

[1] P. Rozīša ievēlēšana notika 1919. gada 18. janvārī. Bez viņa arodbiedrības valdē vēl ievēlēja — K. Freinbergu, Ž. Gruzevski, K. Krūzu, Apsesdēlu, A. Ersu, V. Dāvidu, J. Vainovski un A. Kurciju. (Par šīs biedrības nodibināšanu un valdes sastāvu sk. A. Zalta rakstu žurnālā «Latvju Grāmata», 1926., 6. nr.)

arī viens otrs J. Sudrabkalna, K. Štrāla, J. Plauža, A. Sakses dzejolis un 1928. gadā — paša redaktora romāns «Ceplis», kurā no atsevišķu trūkumu atsegšanas Rozītis jau plašā frontē pāriet uzbrukumā buržuāzijai un ar dzelošu satīru parāda dažādu ierāvēju tipus. Romānā kritikai pakļauta gandrīz vai visa kapitālistiskā sistēma — veikalnieku aprindas, valsts aparāta darbinieki, parlaments, tiesu iestādes, policija. Tas bija skaļš pliķis buržuāzijas dižvīriem, tāpēc arī no buržuāzijas puses tam sekoja zināmas represijas, vērstas pret autoru. Nākamajā gadā rakstnieku un žurnālistu arodbiedrībā Pāvilu Rozīti vairs neievēl nevienā amatā. Viņam nākas atstāt arī «Pēdējā Brīža» redaktora amatu. Taču, kā raksta K. Ozoliņš: «Šajā Rozīša izolēšanas gaitā buržuāzijai tomēr palika tīri nelabi, kad tā ieraudzīja viņu par PSRS—Latvijas draudzības biedrības priekšsēdētāju.»[1] Šajā amatā Rozīti ievēlēja pēc Raiņa nāves.

Buržuāzijas vēršanās pret Rozīša romānu labi saprotama. Valstī auga darbaļaužu nemiers ar savu smago stāvokli, kas pasliktinājās no dienas dienā. Jau 1925.—1926. gadā Latvijai pārvēlās spēcīgs streiku un demonstrāciju vilnis. Buržuāzija sāka gatavoties pārejai uz fašistisku režīmu. Sīks, bet raksturīgs simptoms tam bija fašistiskā puča mēģinājums 1927. gada janvārī Valmierā. Atbildot uz to, proletariāts savu pretestību pastiprināja. Asā cīņa, kas risinājās latviešu politiskajā un saimnieciskajā dzīvē, atbalsojās arī literatūrā. Buržuāziskā literatūra vairāk vai mazāk atklāti pūlējās sagatavot ceļu fašismam. Tieši šajā laikā Rozītis ar romānu «Ceplis» skaidri un nepārprotami nostājās progresa nometnes pusē, kuras priekšgalā bija Andrejs Upīts un Linards Laicens. Pāvila Rozīša «Ceplis» bija spēcīgs trieciens buržuāzijas fašistiskajiem centieniem.

Reakcijas niknums kļuva vēl svelošāks, kad «Cepli» 1932. gadā Padomju Savienībā izdeva krievu valodā un Kulturālās tuvināšanas biedrības ar PSRS tautām rakstu krājumā[2] Pāvils Rozītis izteica domas, ka PSRS un kapitālistisko valstu kultūras dar-

[1] «Karogs», 1949., 5.

[2] «Латвия—СССР. Сборник статей». Рига 1932.

binieki varot ļoti labi saprasties, mācīties cits no cita. Ar M. Gorkiju P. Rozītis jau kopš 1926. gada uzturēja sakarus, kad, apceļojot Itāliju, apciemoja arī lielo krievu rakstnieku, vēlāk sarakstījās, sūtīja savus darbus atsauksmei un augstu vērtēja viņa padomus.[1] Šajā rakstā Rozītis 1932. gadā tikai atkārtoti apliecināja, cik svarīga ir abu zemju tautām tuvināšanās kultūras laukā. Pāvilu Rozīti un citus, kas tā domāja, reakcionārie žurnālisti nosauca par Kominternes aģentiem Latvijā, bīstamu ceļu gājējiem, kuriem neesot nacionālās sirdsapziņas. Tādā kārtā buržuāzija pūlējās iebiedēt demokratiskos rakstniekus. Rozītis nebija revolucionārs. Buržuāzisko pasauli viņš kritizēja no sīkburžuāziska demokrata pozicijām, taču arī tas fašisma gatavotājiem bija nevēlami.

No 1932. līdz 1934. gadam P. Rozītis strādā Tautas labklājības ministrijā par inteliģento bezdarbnieku nodaļas vadītāju. 1933.—1934. gadā viņš ir arī avīzes «Dienas Lapa» redaktors. Pēc fašistiskā apvērsuma nodaļu ministrijā likvidē, un sakarā ar avīzes slēgšanu Rozītis zaudē arī redaktora vietu.

1935. gadā reakcionārā Preses biedrība sarīkoja Pāvila Rozīša literārās darbības 25 gadu jubileju. Šajā sakarā Linards Laicens Padomju Savienības latviešu presē zīmīgi raksturoja šo latviešu buržuāzijas manevru:

«Par Rozīti pašlaik ir ieinteresējusies reakcija, viņu vēlas paturēt sev fašisms. Viņš ir viens no Latvijas sīkburžuāzijas samērā populārākajiem rakstniekiem. Šo popularitāti fašisms negribēs neizlietot saviem nolūkiem. Fašisma plānos ir — demagoģiskiem līdzekļiem iekarot ne vien sīkburžuāziju, bet arī strādniecību, — pašlaik notiek cīņa par «strādnieku dvēselēm». Un kāpēc lai nepievienotu sev arī rakstnieku dvēseles?»[2]

Rozīti īsti pakļaut reakcijai tomēr neizdevās. Protams, tā atklātā un krasā protesta, kas bija romānā «Ceplis», Rozīša daiļradē fašisma gados vairs nebija.

[1] Sīkāk par to sk. *V. Vāveres* rakstu «Maksims Gorkijs un latviešu rakstnieki buržuāziskās Latvijas laikā», «LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis», 1957., 4.

[2] «Celtne», 1935., 4.

1935. gadā Pāvils Rozītis publicē romānu «Valmieras puikas» (grāmatā — 1936. g.) un aizsāk otru romānu — «Zemes prieks» («Jaunākās Ziņas», 1937., 1.—59.), kas paliek nepabeigts.

Pāvils Rozītis mirst 1937. gada 20. februārī, apbedīts Rīgā, Meža kapos.

Pāvila Rozīša daiļrades vispārīgs raksturojums

Pāvila Rozīša literārā darbība raksturīga ar pretrunām, meklējumiem un pārmaiņām daiļrades metodē no pasīvā romantisma līdz kritizētājam reālismam.

Līdz 20. gadu sākumam viņš galvenokārt ir dzejnieks — pasīvais romantiķis, kaut gan jau gadus četrus līdz tam vērojami meklējumi, tematikas paplašināšanās, pievēršanās no savu pārdzīvojumu analizes ārējai pasaulei. Rozīša talanta īstie brieduma gadi ir 20. gadu otra puse un 30. gadu sākums, kad par galveno darbības lauku tas izraugās prozu, pievēršas savam laikam un sava laika cilvēkiem. Gan arī turp māk viņa darbos reizēm sastopamies ar fatālisma akcentēšanu, mistikas elementiem, taču arvien spēcīgāk Rozīša daiļradē pieaug reālisms, kas atsevišķos stāstos un novelēs, īpaši romānā «Ceplis», paceļas augstā kritizētāja reālisma līmenī.

Darbaļaužu revolucionārā aktivitāte deva impulsu ne vien revolucionārajai, bet arī demokratiskajai literatūrai. Šā faktora ietekmē demokratisko rakstnieku darbos pastiprinājās kritizētājs reālisms. Sevišķi spilgti tas redzams Pāvila Rozīša daiļradē.

Pāvila Rozīša darbības auglīgākajā posmā viņa stāstu, noveļu un romāna «Ceplis» personāži galvenokārt ir negatīvi tēli: valsts ierēdņi, tirgotāji, rūpnieki, inteliģence, mietpilsonībā iegrimuši ļaudis, kuru augstākais ideāls — saraust mantu, tikt augstākā amatā, vienalga, kādiem līdzekļiem. Gaužām reti autors izsaka domas par to, kas, pēc viņa ieskata, ir pozitīvais dzīvē, proti, dziļa mīlestība, mātes jūtas, cilvēks individuālists, kas saslejas pret dzīves nejēdzībām, kaut arī līdz cīņai ar tām nenonāk («Jaunsaimnieks»). Tikai romānā «Valmieras puikas» Rozītis atveido 1905. gada revolūcijas dalībnieku Pēteri Lauci, kalpa dēlu, kas nav vairs individuālists, bet aktīvi iekļaujas tautas cīņā.

Ļoti raksturīgi Pāvila Rozīša darbos ir daždažādie mīlestības

konflikti, kas ievīti gandrīz ikvienā darbā. Reizēm tie ir smagi pārdzīvojumi, bet pa lielākai daļai komiski, amizanti piedzīvojumi. Visbiežāk rakstnieks par to stāsta ar aukstu ironiju, nereti parādīdams, kāda loma šim «mīlestības tirgum» ir sabiedriskajā dzīvē (piem., novelē «Prece» u. c., romānā «Ceplis»).

Graizīdams buržuāziskās sabiedrības tikumus, Rozītis bieži izmanto satīru, ironiju, grotesku, karikatūru.

Līdz ar Andreju Upīti un Jāni Ezeriņu viņš latviešu literatūrā izkopis noveles žanru, tieši anekdotisko noveli, kas Rozītim ļoti raksturīga.

Lirika

Pāvilam Rozītim ir pavisam deviņi dzejoļu krājumi: «Kaijas» (1910.), «Ziedu krūze» (1912.), «Zīļu rota» (1917.), «Jaunavības tornis» (1919.), «Skanošais laiks» (1919.), «Zobens un lilija» (1920.), «Mans korāns» (1923.), «Pie akas» (1927.) un «Sarunas» (1936.).

Pirmie divi krājumi vēl ir tipiski iesācēja darbi. Nākamajos gados P. Rozītis neatlaidīgi studē poētiku un kļūst par vienu no labākajiem klasiskās poētikas pazinējiem. Jānis Sudrabkalns par laiku līdz pirmajam pasaules karam raksta: «Neilgi pirms kara daudzi latviešu rakstnieki aizrāvās no Brjusova dzejas meistarības, latviešu lirikā parādījās līdz tam neredzētā daudzumā soneti, tercīnas, rondo, sekstīnas, trioletas un spīdoši panākumi šajā laukā bija Rozītim.»[1]

Pāvila Rozīša literāros meklējumus un pretrunas, kādās viņa dzeja attīstījās līdz 20. gadiem, vislabāk raksturo divi atšķirīgi krājumi — «Zobens un lilija» (1920.) un «Skanošais laiks» (1919.).

Krājumā *«Zobens un lilija»* valdošās temas ir bohēmisms, izsmalcināta erotika, bieži ar raksturīgiem austrumniecisku motīvu izvijumiem, stilizējumiem.

Rozīša liriskais varonis klīst pa kafejnīcām, plītnīcām. Viņam mīļa nervozā ielu trauksme, viņu slimīgi pievelk netīro nomaļu «purva elpa». Tas ir pārkairināts, apreibis, nervozs cilvēks, kas pūlas izprast lielpilsētas mutuļošanu, bet nespēj un krīt

[1] «Сегодня», 1935, 61.

izmisumā. Šās tematikas dzejoļos nereti vērojama autora mākslota poza. Lielpilsētas straumē iemestais cilvēks meklē ideālu, kam kalpot, un izvēlas kalpošanu skaistumam. Gluži reliģiskā ekstāzē viņš izsaucas:

> Kas saldāks vēl, kā tavam (t. i., dailes) priesterim būt svētam.
> *(«Dailei»)*

«Zobens un lilija» visumā ir pasīvā romantisma dzeja. Stipri jūtama t. s. literatūras romantika. Dzejoļos daudz literatūrā lasītu vārdu: Dons Kihots, Servantess, Kleopatra, Ikars, Venēra, Kristus, Alahs, Olimpija, Fidijs u. c. Daudz romantisma arsenālam piederošu pāžu, priesteru, dažādu templu, marmortēlu, marmorklēpju, bronzas tēlu u. tml., kas dzejoli padara aukstu, neizraisa pārdzīvojumu. Daudz arī romantiķiem raksturīgu dzejas gleznu, salīdzinājumu, bieži dekadentu gaumē, piemēram, «skūpstiem segt soļu pērles», «mūžība šalca kā degošas laimes brīdis», «kā zobens iztrīts tās (Venēras — *B. T.*) miesa, kad kaila tā liliju ziedos dievību lej», «rožains ārprāts» u. tml. Viens otrs dzejolis pārāk noslogots ar šādu izteiksmi.

Daile, kurai dzejnieks kalpo, ir sievietes daile. Sievietes skaistumam, pielūgsmei veltītie dzejoļi Pāvilam Rozītim vistuvākie, pie šīs temas viņš labprāt kavējas (nodaļas «Vīstošais daiļums», «Neprātīgais pāžs», «Orhidejas»), šajā laukā tam arī lielāki sasniegumi.

Lielpilsētas temā (nodaļā «Labirintā») dzejnieka doma neskaidra, te arī visvairāk dekadentisku noskaņu.

Pāris dzejoļos («Jauns gājiens, cilvēce, nu mūžos sākts», «Šis laiks», «Radio») jau izmanāma nojausma par izmaiņām, ko nesīs nākotne. Tās gan ļoti miglainas, paustas izplūdušās gleznās.

Pasaules kara, bet it sevišķi revolūciju notikumi dzejnieku pievērš sava laika sabiedriskajai dzīvei. Sabiedriskās tematikas dzejoļi sakopoti krājumā *«Skanošais laiks»* (1919.). Tie radušies laikā no 1914. līdz 1918. gadam paralēli iepriekšējā krājuma dzejoļiem.

Jau 1914. gadā rakstītajā dzejolī «Pārvērtības» teikts, ka vecās vērtības

... jādod nīcībai,
Jo — iznīkt viņu daļa,
Lai jaunām, topošām
Ir plašums, brīva vaļa.

Tas vēl diezgan miglains norādījums, taču vēlāk rakstītie dzejoļi ļauj saprast, ka šī vērtību pārvērtēšana vedama sakarā ar to, ka dzejnieks sāk dziļāk apzināties sevi kā noteikta kolektīva — tautas — locekli. Šajā laikā Rozīša lirikā atskan gluži jauna, agrāk nebijusi stīga: viņš atrauts no dzimtenes, kas deg kara ugunīs, un spiests atzīties (dzejolī «Dzimtene»):

Šis vārds, kas tukšs man vienmēr ausīs skanējs,
Nu kļuvis dzīvs un izteicošs bez gala.

Brīdi viņam šķiet, ka strēlnieku bataljoni būs tie, kas atbrīvos dzimteni. Buržuāzijas nodomus, kas saistīti ar bataljonu dibināšanu, viņš neizprot. Tad atkal uzmācas šaubas: 1916. gada janvārī dzejolī «Nelaiks» viņš ar rūgtumu atzīst, ka tautā «verdzības vēl daudz», tā ļaujas vadīties no pilsoņiem, «kam rakstnieks un māksla ir kaitīgi vien», un secina, ka «tagad ir lieks kā dzejnieks, tā mūza». Viņš bēg no aktīvas iejaukšanās tautas likteņos. Pasīvais romantiķis, nespēdams tikt galā ar dzīves uzdotajiem jautājumiem, bēg senatnē. Dzejoļos «Vidzeme» un «Zilā kalnā» aizskanas pseidotautiskā romantisma motīvi: te ir gan senču ozoli, Beverina, gan krīvu krīvs.

1917. gads ienes Rozīša lirikā citādu tematiku, liek atskanēt skarbākiem toņiem. Dzejolī «Bads» notēlots kara radītais sabrukums:

Ar zeltu atsvērta tiek melnas maizes rika,
Un briljanti un zīds, kas vēlams bij un kairs,
Nu miesas nedaiļo, — tos svaru kausos lika,
Lai glābtu dzīvību; ir viena doma vairs,
To neglābs monarhi, to neglābs republika.
— — — — — — — — — — — — — —

Dzejnieks pravieto, ka:

No posta briesmīgā pat upes izžūs sausas,
Un debess platījums būs nāves ēnas jozts,
Un tukšās ceļmalās pat nedīgs lāča auzas.
Bet tad šai tuksnesī laiks radīs jaunu cilti —
Tās soļi nosvērtie vairs netiks postā vilti.

Dzejolis raksturo sīkburžuāziska inteliģenta psihi: šausmu pārspīlēšana, pārliecīgas bailes no rītdienas, nekonkrēts nākotnes skatījums — jaunu cilti radīs laiks, ne paši cilvēki. Taču, no otras puses, izskan ticība, ka nevar tā būt, ka izejas nav. Dzejolis liecina par ilgām pēc jauna cilvēka, kuras bija raksturīgas daudziem dzejniekiem tajā laikā. Pēc tā ilgojās vācu ekspresionisti, franču dzejnieki, latvietis Jānis Sudrabkalns, pēc tā ilgojās arī Rozītis; konkrētāk šīs ilgas izpaužas dzejolī «Jaunā cilvēce»:

Es tevi meklēju un visur skatu,
Kur savu skatu vien spēj cilvēks vērst,
— — — — — — — — — — — — —
Nāc, cilvēcība, raisi mūsu rokas,
Mēs negribam vairs smagās asins mokas!

Latviešu tā laika dzīvi un vētrainos notikumus, kas tai vēlās pāri 1917., 1918. un 1919. gadā, dzejnieks sāk iepazīt vaigu vaigā, kad 1918. gada pavasarī atgriežas dzimtenē. Meklējot ceļu uz jauno cilvēci un izeju no asiņainā kara rēga, viņš vairākkārt aizraujas ar buržuāziskā nacionālisma lozungiem, taču drīz tas saskata citu ceļu:

Skan dzīve nu pār ciemiem viļņojoša,
Pland pilsētās kā strāva liesmojoša,
Kad sarkanais ir karogs augstu celts
(«Nākotne», 1918.)

Dzejolis acīm redzot sarakstīts 1918. gada decembra beigās, kad bija sākusies padomju varas atjaunošana Latvijā; Valka, kur tolaik dzīvoja Rozītis, 19. decembrī tika atbrīvota no vācu okupantiem.

Spēcīga apņemšanās, atziņa, ka jaunās dzīves izcīņa nebūs viegla, ka būs jānes arī upuri, izskan rindās:

Tā jaunā dzīve, kuras visi tvīkst,
Tā asinīs un sāpēs piedzimt drīkst!
(«Šīs dienas», 1918.)

Tās sasaucas ar Raiņa vārsmām: «Tas jaunais laiks, kas šalkās trīs, Tas nenāks, ja ļaudis to nevedīs.»

Latviešu revolucionārajiem strēlniekiem, kas 1919. gada 3. jan-

vārī atbrīvoja Rīgu, Rozītis veltī jūsmīgu sonetu, nobeigdams to ar vārdiem:

No sloga tā, kas spieda agri, vēlu,
Tai vakarā es jutos atraisīts.
(III. I. MCXIX.) [1]

Aktīvu romantisku trauksmi pauž dzejolis «Plašo milzīgumu!» [2] ar patētisko saucienu:

Šķelsim pušu šauro debess jumu, —
Ļausim domai plašo milzīgumu!

Pēc padomju varas krišanas Pāvila Rozīša dzejā tomēr varam atrast svārstības vēsturisko notikumu izpratnē (dzejolis «Latgale»). Taču šādas svārstības piemita ne tikai Pāvilam Rozītim. Rozīša pozitīvā attieksme pret padomju varu 1918. un 1919. gadā dzejoļos skaidrojama galvenokārt ar latviešu tautas vēstures specifiku, proti, ar vācu iebrucēju gadsimtu ilgo jūgu. Nemaz nevajadzēja būt revolucionāram, lai tajos gados, kad vācu okupanti atkal saimniekoja Latvijā, gadsimtu naids uzkvēlotu no jauna. Un tāpēc nebūt nav poza, ja Rozītis apsveica latviešu revolucionāros strēlniekus, līdz galam nespēdams vēl izprast padomju varas mērķus un nozīmi.

Pāvila Rozīša nostāju pret buržuāziskās Latvijas īstenību vislabāk atklāj viņa proza, taču arī lirikā vērojam, ka dzejnieks nesamierinās ar to.

Dzejoļu krājumos *«Mans korāns»* (1923.) un *«Pie akas»* (1927.) atklājas pretrunu plosīta, izmisuša cilvēka psihe, nemiers. Rozīša liriskais varonis arvien vēl drudžaini meklē ideālus, šaubās. Gan vēl aizskanas bohēmiskais motīvs — smelt no dzīves visu, ko tā var dot, taču kā skarba disonanse griezīgi izlaužas anarhistisks kliedziens:

Es visu noliedzu, nekā vairs neatzīstu,
Jo dzīves atziņas to manai sirdij liek.
— — — — — — — — — — — —
Ne mīlu es vairs ko, nedz arī asi nīstu —
Tā dzīve tagadā man vienaldzīga tiek.

[1] «Sarkanais Strēlnieks», 1919., 8., (27. II). Krājumos un kopotajos rakstos dzejolis nav ievietots.

[2] «Cīņas Literāriskais Pielikums», 1919., 7. (18. V).

Vai arī:

Jel parādi dzīvē ko īstu,
Kas īsts ir, bet ne tikai šķiet, —
Es mīlēšu visu, ko nīstu,
Un varbūt pat mitēšos smiet.

Rozīša lirikai šajos krājumos ir īpatnējs, nemierīgs viļņojums. No dzīves noliegšanas tā uzbrāzmo līdz dzīves slavinājumam, grūtsirdības, rezignācijas un pat pesimisma motīvi mijas ar optimismu, gribas spēka akcentēšanu, gaišām cerībām.

It kā J. Sudrabkalna «Spārnotās armadas» motīvu dzirdam šādās Rozīša rindās:

Man ausis pilnas vētras auru,
Ik asins pilē svilpes kauc.
Šo zemi sirds jūt atkal šauru,
Pie sevis jūra mani sauc.
(«Vecais jūrnieks»)

Jūras motīvs kā miglains aicinājums traukties prom variējas vairākos viņa dzejoļos («Dokā», «Mans kuģis», «Es kuģus atraisu»).

Taču dzejnieks pats nejūtas vairs tāds, kas aizsniegs jaunus krastus. To veiks nākamās paaudzes:

Es viņus sveicinu, tie dailes soļiem drošiem
Pār gadu simteņiem ies spēkiem negurstošiem
— — — — — — — — — — — — — — — —
Jo visas tautas tad būs cilvēcībā tuvas
Un neviens neticēs, ka brālību spēj lauzt,
Ka cilvēks cilvēku reiz varējis ir šaust.
(«Jauniem dzejniekiem»)

Dzejolis sarakstīts «Cepļa» priekšvakarā, kad Pāvila Rozīša prozā arvien augstāku vilni met buržuāziskās sabiedrības kritika. Rakstnieks noraida savu laiku, kad visu pērk un pārdod par naudu. Tomēr viņš nejūt sevī vairs tik daudz spēka, lai būtu vienā rindā ar jaunajiem dzejniekiem, kuriem veltījis dzejoli. Sevi autors atzīst par cilvēku, kuru savos valgos vēl tur vecā pasaule. Viņš paliek individuālists, kas viens pats cīnās ar savām personīgajām likstām un dzīves nejēdzībām («Tiec pats»):

Tiec pats ar visu galā,
Tev nelīdzēs neviens.
Tā ozols lauku malā
Stāv vētrām pretim viens.

Abos krājumos ir arī izjusta mīlestības lirika. Tās nav daudz, un tajā pašā bieži ielaužas šaubu motīvs, noskan it kā rudenīgs piesitiens. Mīla palīdz dzejniekam iegūt līdzsvaru pretrunu plosītajā dvēselē:

Bet, kad man uz pleciem rokas
Uzliek tā kā dūjas baltas —
Vieglāk paliek dzīves mokas,
Tīksmas rudens naktis saltas.
(*«Rudenība»*)

Ar tematikas paplašināšanos, ar dzīvi vērtējoša momenta ierašanos Rozīša dzeja kļūst izteiksmē skaidrāka, vienkāršāka, nereti pat aforistiska. Arī pantu forma vienkāršojas, retumis sastopam sonetu, viss lielais vairums dzejoļu uzrakstīts četrrindēs.

Fašisma laikā izdotajā dzejoļu krājumā *«Sarunas»* (1936.) vērojama atmiņu pārcilāšana, mierīgas, rāmas pārdomas, vairīšanās no sabiedriskas tematikas. Vielu šiem dzejoļiem autors smeļ pats sevī, tuvākajā apkārtnē, ģimenē.

Pāvila Rozīša dzejai, neraugoties uz tajā sastopamajām pretrunām, nemieru, skepsi, ironiju, maz gluži pesimistisku noskaņu. Visgrūtākos brīžos viņš saslienas spītā pret dzīves melīgumu un likstām. Viņa lirikā aužas cauri dzīves slavinājums. Dzejnieks mīl dzīvi ar visām tās tumšajām un gaišajām pusēm. Vienā no pēdējiem dzejoļiem («Nekad») viņš apliecina:

Nekad man nebūs diezgan,
Nekad man nepietiks,
Pār apskaidrotu vaigu
Kaut smilšu sauju liks.

Skats cauri zaļai plaukstai
Pēc bezgalības tvers,
Un sirds kā saldu vīnu
Vēl dzīves mīlu dzers.

Stāsti, noveles, tēlojumi

Prozas darbus Pāvils Rozītis sāk publicēt, sākot ar 1910. gadu. Laikā no 1910. līdz 1920. gadam uzrakstītie stāsti, tēlojumi, skices sakopoti krājumos «Es un viņas» (1919.), «Granātu ziedi» (1920.), «Miglas svilpes» (1920.), «Nāves vižņi» (1920.). Tie rakstīti romantisma garā un saturā līdzīgi Rozīša tā laika lirikai. Rakstnieku saista dīvaini cilvēka psihiskie pārdzīvojumi, mīlestības jūtas, mistika. Lielum lielo tiesu tiem vai nu nemaz nav sižeta, vai arī tas ir vārgs, izplūdis.

Nākamie prozas krājumi — «Portrejas» (1922.), «Atriebība un citas noveles» (1925.), «Krāces» (1925.), «Pret savu gribu» (1928.), «Mezgli» (1933.), «Skaidas» (1935.) visumā liecina par reālisma metodes apgūšanu. Tajos ir buržuāziskās sabiedrības kritika. Sākot ar 20. gadiem, varam runāt par Pāvilu Rozīti kā nobriedušu prozas rakstnieku. Dzeja, kas līdz tam bija dominējošā viņa daiļradē, atvirzās otrā vietā.

Rozīša stāsti un noveles ir dažādi gan pēc satura, mākslinieciskās izveides, gan pēc stila un mākslinieciskās vērtības. Krājumos varam sastapt darbus, kas, piemēram, atdarina renesanses noveli («Dievmātes roka») vai ir tuvi Mopasāna darbiem («Pēdējā tikšanās»). Stāstiņā «Mežs nāk mājās» saturs sasaucas ar Blaumaņa «Indrānos» notēlotajām vecās un jaunās paaudzes pretišķībām. Mākslinieciskās vērtības ziņā vienā laikā rakstītiem darbiem ir stipri dažāda kvalitāte. Piemēram, vienā un tai pašā gadā (1925.) Rozītis uzraksta kritiskā reālisma noveli («Prece») un sentimentālu ziemsvētku stāstiņu («Klusā mierā»).

Viena kopēja īpatnība, kas vieno Rozīša īso prozu, ir neparasts notikums, neparasts cilvēks, neparastas izjūtas. Otra īpatnība — cilvēka psihes tēlojums, pie kam bieži tas saistīts ar slimīgām izjūtām. Nereti šajos darbos ir mistikas elementi, uzsvērts fatālisms cilvēku dzīvē. Lielākoties tie ir romantiski darbi. Rozīša īsās prozas trešā raksturīgā iezīme attiecināma uz tās attīstības gaitu — arvien pieaug un ieņem valdošo vietu ar kritizētāja reālisma metodi uzrakstīti darbi.

Mākslinieciskā veidojuma ziņā Pāvila Rozīša īsās prozas

īpatnība, sākot ar 20. gadiem, ir tieksme ekonomēt izteiksmes līdzekļus, saraukt sacerējuma apmērus un līdz ar to aforismu, raksturīgu izteicienu ieviešanās, garo teikumu izzušana, tieksme uz noveles žanru. Noveles žanrā autors tiecas veidot anekdotisko noveli («Pārskatīšanās»).

1922. gadā iznākušo krājumu *«Portrejas»* Pāvils Rozītis nosaucis par novelēm, kas it kā liecinātu par vēlēšanos apgūt šā žanra tehniku. Taču visus šos darbus par novelēm nevar saukt. Daži ir pagari stāsti, citi — īsas skices; darbiem trūkst noveļu spraiguma, dinamikas, lakonisma.

Krājumā jau pamanāmas vairākas īpatnības, kas piemīt arī vēlākajiem Pāvila Rozīša darbiem. Tēlotajiem personāžiem ir bijuši prototipi dzīvē. Vēl tagad vienā otrā stāsta vai noveles varonī viegli atšifrēt personu, kas savā laikā dzīvojusi un darbojusies. Kā stāsta Rozīša biografs pēc rakstnieka nāves izdotajos kopotajos rakstos, neesot gandrīz neviena gadījuma, neviena cilvēka, kuri nebūtu noskatīti dzīvē, Rozīša tuvāko paziņu un draugu pulkā, sabiedrībā, kuru rakstnieks pazinis. Krājumā «Portrejas» rakstnieks parāda, ka cilvēki, par kuriem sabiedrība nereti ir visai augstās domās, bieži vien ir pavisam maziski, smieklīgi. Šo maziskumu un smieklīgumu autors atklāj, ievadīdams personāžu kļūmīgās, amizantās situācijās, bet galvenokārt parādīdams nepievilcīgā gaismā viņu mīlestības piedzīvojumus. Nereti tēlojumā ievītas pikantērijas, nevairoties arī no naturālisma. Par trim stāstiem («Gustavs Grasis», «Grafs Levendreks» un «Apkārtnes Donžuāns») autoru 1923. gadā sauca pie tiesas atbildības, apvainojot pornografijā. Sabiedrības protests panāca, ka Rozīti attaisnoja.

Šī it kā lasītāju uzjautrināšanai rakstītā lektīra iesniedzas arī sabiedriskajā dzīvē, izsakot kritiku par buržuāziju. Tā, piemēram, stāsts «Departamenta direktors» (1922.) māksliniecisk̄ās izveides ziņā nav visai izdevies, bet interesants ar to, ka te jau aizsākas valdošo slāņu kritika. Zīmīga ir stāsta ekspozīcija: departamenta direktors, kas kara laikā ierausis prāvu kapitālu, nemaz tādai Latvijas valstij netic, bet, tā kā vieta ir ienesīga, tad viņš cenšas izreklamēt sevi par dedzīgu patriotu. Te jau

pavīd Edgara Cepļa portreta detaļa. Ar direktora sievas mīlestības dēku notēlojumu sākas turīgās, dīkās sievietes tema Rozīša darbos. Šīm sievietēm parasti nav bērnu, un «to mīlestību un glāstus, ko viņām sniegtu bērnu mazās rociņas, tās meklē sabiedrībā — vīriešu glaimos un nepārprotami iekārojošos skatos».

Pēc «Portrejām» seko vairāki stāsti un noveles, kuros tēloti valsts amatu tikotāji, tirgotāji, rūpnieki, neveiksminieki inteliģenti. Tur ir gan kandidāts uz ministra amatu, kas pasteidzies pasūtīt attiecīgas vizītkartes, iegādāties ministra cienīgu dzīvokli un mēbeles, uzteikt savu grāmatveža vietu, bet galu galā par ministru netiek («Ruinēts»), gan valsts ierēdnis, kas ar jubileju grib avansēties valsts dienestā («Jubileja»), gan inteliģenti, kas nevar atrast savai profesijai piemērotu nodarbošanos un kuļas kā mācēdami («Klavieru skaņotājs»). Visi tie griežas kā raibā karuselī. Autors ironizē par viņiem, bet līdz ar to arī par sabiedrību, kuras virsslānis tie ir.

Šajos darbos spilgti izceļas anekdotiskais elements. Raksturīga anekdotiskā novele ir «Cepure» (1930.). Kādam viceministram paveras iespēja kļūt par ministru. Lai realizētu savu ieceri, viceministrs, kas labi pazīst buržuāziskās valsts mašinēriju un ceļus, pa kuriem var nokļūt uz ministra posteni, ieteic sievai sarīkot kafiju un uzlūgt ministru kundzes un ietekmīgāko parlamenta deputātu sievas. Protams, sievai tiek piekodināts ar savu uzvedību pierādīt, ka viņa var būt ministra cienīga sieva, jo «sabiedrība un augsti stāvošas personas tagad vīru vērtē ne tikai pēc viņa zināšanām un darba spējām, bet vēl vairāk pēc viņa sievas apģērba un iznesības». Arī augstās dāmas, ieradušās uz kafiju, savās sarunās apliecina šo apstākli: «No mums, sievietēm, jau atkarājas vīra panākumi.» Nākamā ministra sieva, mazliet laucinieciska, izdara aplamību — ieraudzījusi, ka kundzes ienāk un apsēžas ar cepurēm galvā, arī uzliek savu jauno cepuri. Par šo gadījumu pilsētā sāk cirkulēt anekdote, un vīra karjera sabojāta. Uz vīra pārmetumiem viņa atbild, ka, ja jau vajagot palīdzēt, tad ar saviem brunčiem viņa palīdzēšot labāk nekā visas šīs žagatas kopā. Žagatas — tas tiešām trāpīgs šo augstāko aprindu dāmu apzīmējums. Dialogos autors atklāj viņu

pļāpīgumu, kultūras trūkumu, seklumu. Un tās, lūk, ir viņas, kas netieši vada arī savus vīrus — valsts darbiniekus. Noveli Pāvils Rozītis pārstrādājis arī vienceliena («Jaunā cepure»).

Vidusslāņu dzīve parādīta rūpīgi izstrādātajā novelē «Prece» (1925.). Galveno ideju autors sāk risināt gluži nemanāmi, šķiet, ka novelē viņš pastāstīs amizantu notikumu par mīlētājiem. Vecpuisis Pūpēdis, privātfirmas grāmatvedis, sirsnīga, bet mīksta rakstura cilvēks, tikko apprecējies. Kad pēc kāzām Pūpēdis nepaliek vairs vakaros strādāt, viņa darba devējs ir neapmierināts. Atbildot darba devēja pārmetumiem, Pūpēdim neviļus pasprūk: «Es tak arī esmu tikai cilvēks» un saņem strupu atbildi: «Es pazīstu tikai savu naudu un par viņu pērku jūsu darbu.» Autors kāpina noveles sižetu: Pūpēdi atlaiž no darba. Pēc ilgas klaušināšanas viņam kādā kantorī dod cerības uz vietu, bet jāpienāk vēlāk. Sievai gaidāms bērns, tā jāved uz slimnīcu. Ģimenes lietas kārtodams, Pūpēdis ierodas kantorī par vēlu un saņem atbildi: «Par vēlu jūs nākat. Aizvakar mēs vienu pieņēmām. Tās preces jau tagad nav trūkums.» Vārda «prece» jēga atklājas visā savā kailumā: cilvēku, kas pārtiek no sava darba, pērk kā kuru katru lietu. Šajā vispārinājumā ir noveles atmaskojošais spēks, kas to paceļ kritizētāja reālisma līmenī. Novele liecina, ka rakstnieks spēj dziļi ieskatīties dzīvē un analizēt to, izdarīt vispārinājumus un ieveidot tos labi izstrādātā daiļdarbā.

Vismīļāk Pāvils Rozītis graiza varas un naudas kāros, ārēji spožos, bet dvēselē tukšos un zemos sabiedrības pīlārus. Šajā jomā spilgti parādās viņa satīriskais talants. Tēlu, kurus varētu saukt par pozitīviem, Rozīša daiļradē ir maz, tie nav viņam raksturīgi, tādi ir — jaunsaimnieks, kas atsakās no budža meitas mīlestības («Jaunsaimnieks»), māte, kas, neraugoties uz vecāku nicinājumu un ģimenes dzīves iziršanu, uzaudzina savus bērnus («Māte»), kalpone, kas veikli izvairās no saimnieka uzmākšanās («Pārsteigums») u. c.

Romāni

Pirmajos, tematiski un sižetiski vienotajos romānos «Divas sejas» (1921.) un «Uguns ceļi» (1924.) galvenā ideja ir tā, ka ļaunums pāriet no paaudzes paaudzē, vajā ļaunuma nesēja bērnus, bet atpestīt no šī lāsta var

dziļa un skaidra sievietes mīlestība. Romānos akcentēts fatālisms cilvēku dzīvē. Abi šie romāni ir vājākie.

Pēc četriem gadiem Rozītis publicē savu labāko darbu — kritizētāja reālisma romānu *«Ceplis»* (1928.). Buržuāziskās sabiedrības kritika, ko pēckara posmā viņš aizsāka stāstos un novelēs, šajā romānā izvērsta un padziļināta, sniedzot plašu ainu par buržuāziskās valsts likteņu noteicējiem. Rakstnieks izseko 20. gadu notikumiem Latvijā rūpnieku un veikalnieku pasaulē.

Romāna sižeta pamatā ir ķieģeļu ražošanas akciju sabiedrības dibināšana un tās bankrots.

Centrālais tēls Edgars Ceplis, jaunās akciju sabiedrības noorganizētājs, «savu naudu bija iekrājis Krievijā un tikai vēl nesen aizzīmogotos saiņos pārvedis dzimtenē». Romānā ir vesela ierāvēju un spekulantu galerija, bet Ceplis atšķiras no tiem gan ar cinismu, aukstu aprēķinu, gan ar mērķiem, kas sniedzas tālāk nekā vienkārša naudas raušana. Viņš pats sevi raksturo tā: «Jūs gribat vienīgi dabūt naudu no valsts kases, lai tad spekulētu kaut vai ar reņģu uzpirkšanu Daugavmalā. Bet es gribu ražot, no nevērtīgas vai mazvērtīgas vielas radīt vērtības.» Tiešām, vērtības Ceplis rada gan, bet tikai sev, kaut visu to apsedz ar demagoģisku runāšanu par ražīgu darbu un vispārīgu labumu Viņš ir veikls diplomāts, prot iekarsēt ar savu ideju. Ceplis izmanto reklāmai presi, iekārto un ievirza lietu tā, ka tiek ievēlēts par akciju sabiedrības direktoru. Ne jau tas viņam svarīgi, ka no māliem, ko rūpnīca lieto ķieģeļu gatavošanai, produkcija nevar iznākt, bet gan tas, ka viņš ar šo aferu labi nopelna un piedevām top izdaudzināts par nacionālās rūpniecības glābēju, labu organizatoru. Bankrota priekšvakarā Ceplis veikli atraisās no direktora amata, un skandāls gāžas pār jaunajiem vadītājiem, kuri ne par matu nav tīrāki, tikai vēl neprot tik labi orientēties šajos džungļos.

Rozītis Cepli raksturo jau pirmajās lappusēs: «Ceplis gribēja būt reizē tirgotājs, rūpnieks, politiķis, valstsvīrs un kultūras darbinieks.» Mēs gan neredzam viņu darbojamies visās šajās nozarēs, bet autora iecerētā tēla dziļākai izpratnei svarīgi divi norādījumi. Pašā sākumā lasītājs kopā ar Cepli ieiet viņa

deviņistabu dzīvoklī un Cepļa kabinetā ierauga rakstāmgaldu, uz kura «sevišķi izcilu vietu ieņēma divi īsti zelta rāmji, vērtīgiem rokas griezumiem izrotāti. Tos bija darinājis ievērojams mākslinieks kādam lielkņazam, kur glabāt savu un savas sievas ģīmetnes. Bet tagad lielkņazi bija izsviesti laukā, un viņu vietu ieņēma Ceplis ar savu otro sievu.» Jāatceras, ka Ceplis pārved savas bagātības Latvijā aizzīmogotos saiņos. Tādi fakti dzīvē bija, un to varēja valsts varai tuvi ļaudis. Zelta rāmji simboliski norāda, ka Ceplis Latvijā ir ne vien rūpnieks, bet arī viens no tiem, kam teikšana valsts lietās. Romāna noslēgumā Cepli uz republikas gadasvētku rautu aizvizina jaunais auto, «valdonīgi taurēdams, lai ikviens sajustu, ka te brauc naudota vara». Autors tādā veidā pasaka, ka nauda iet roku rokā ar valsts varu.

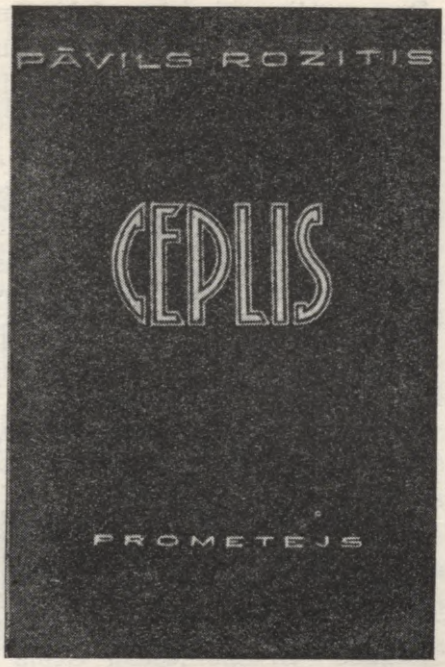

P. Rozīša romāna «Ceplis» Maskavas izdevuma vāks

Ceplis ar darbaļaudīm tieši savā darbā nesaskaras. Rūpnīcā darbus vada virsuzraugs — paputējis spekulants. Ja Ceplis ierodas darba vietā, tad uzsver, ka viņam kā vecam revolucionāram rūp strādnieku stāvoklis, dzīves apstākļi utt. Bet akciju sabiedrības kantorī viņš virsuzraugam bez liekulības norāda: «... strādniekus vajag izdzīt uz beidzamo, jo viņiem sava alga desmitkārt jānopelna ... mums jāņem piemērs no izcilākiem amerikāņiem, jo tikai ar viņiem līdzīgu neatlaidību var tikt pie bagātības un varas.» Ceplim nav nekādu neskaidrību par valsti un tautu, viņš zina, ka «pasaules iekārtu negroza vis tautas, bet šķiras». Viņš ir «naudotās varas pārstāvis», kam jāapspiež strādnieku šķira.

Demagoģija vajadzīga, lai apmuļķotu ļaudis, jo tad, kā viņš pats saka, «ar savu strādnieku balsīm vien es tikšu nākošā saeimā. Rūpniekam jābūt arī politiķim un jāpiedalās valsts likumdošanā. Citādi jau viņi ar savām slimo kasēm un strādnieku apdrošināšanu mūs nožņaugs». Ar Cepļa tēlu latviešu literatūrā ienāk tipisks modernā, plēsonīgā lielkapitālista pārstāvis. Tas Pāvila Rozīša vislielākais sasniegums un nopelns.

Ja Ceplis lieto skaistas frazes par ražīgu darbu un vispārīgu labklājību, tad viņa līdzakcionāri, nebūdami tik slīpēti politiķi, savus uzskatus izsaka tiešāk. Tā, piemēram, rūpnieks Briedis, pukodamies, ka nav izdevies izplēst no valsts aizdevumu, nosaka: «Ja valsts nevar palīdzēt tikt pie turības, tad viņa man nav vajadzīga.» Briedis ir arī tas, kas Ceplim ieteic ieķīlāt nederīgos ķieģeļus valsts bankā pret aizdevumu. Uz Cepļa diplomātisko iebildumu, ka tas nebūtu patriotiski, Briedis atsaka: «Turība paliek tepat valsts robežās, tikai pārvietojas no bankas seifiem darbīgu pilsoņu kabatās. Un zaudējums jau nebūs tik liels, uz katru Latvijas iedzīvotāju pāris desmit santīmu. Tā jau nav nauda!» Briedis izsaka Cepļa apslēptās domas, tāpēc Ceplis jūsmīgi, bez izlikšanās var izsaukties: «...mums vajadzēja agrāk aprunāties, tad mēs būtu vēl lielākas lietas izdarījuši.» Valsts viņiem vajadzīga, lai ar tās palīdzību varētu tikt pie naudas. Drošības dēļ savu naudu viņi glabā ārzemēs. Ja gadās bankrotēt kā mēbeļu fabrikantam Zutim, tad «rupjai maizei» ārzemju noguldījumu pietiek atlikulikām.

Cepļa līdzakcionāri ir arī valsts bankas atbildīgi darbinieki ar galveno direktoru Dziļupieti priekšgalā, tāpat arī parlamenta deputāti gan no valdības partijām, gan no opozīcijas. Visi tie ieinteresēti akciju sabiedrības un līdz ar to arī savos ienākumos, tāpēc Ceplis viegli dabū valsts aizdevumus.

Līdzakcionāra Kļaviņa epizodiskajā tēlā skopiem vilcieniem uzzīmēts latviešu meņševiks. Akcionāru sapulcē, kur valdei izsaka pārmetumus par līdzekļu izšķiešanu strādnieku dzīvokļu celšanai (dzīvokļi faktiski ir tikai «Potjomkina sādža»), Kļaviņš uzstājas ar runu, ka «strādnieku stāvokļa uzlabošanai nevajag žēlot līdzekļus, jo nevar tikai verdzināt un izsūkt». Tā ir tipiska

meņševiku fraze. Kļaviņu pārtrauc valdības partijas deputāts Osis: te neesot saeima un nav runa par valsts, bet personīgu naudu. «Kļaviņš ieklausījās, apklusa un pirmoreiz no visas sirds piekrita Osim. Ar savu naudu tiešām tā nevar spēlēties kā ar valsts naudu.»

Simboliska ir aina otrās klases dzelzceļa vagonā, ar kuru no vēlēšanu aģitācijas sapulcēm atgriežas Rīgā dažādu partiju deputāti. Naidnieki, kas vēlēšanu sapulcēs publiski aplej cits citu ar visādiem netīrumiem, šeit omulīgi un draudzīgi joko, pārrunā iespaidus. Visi, arī Kļaviņš, «turējās kā apvienota korporācija, kas padota stingram, kaut gan vēl neuzrakstītam kodeksam, bet uz saviem vēlētājiem skatījās kā uz zemāku šķiru, kurai pienākums reizi par trim gadiem uzticīgi nobalsot, tad atkal klusēt un politiskā darbā nemaisīties pa kājām». Notēlojamo ainu Pāvils Rozītis noslēdz ar zīmīgu vispārinājumu: «tautas druvā» nostrādājušies, deputāti iemieg un «cauri nakts tumsai Rīgai tuvojas pilns otrās klases vagons gulošas politikas»; attiecībā pret plašo tautas masu vajadzībām un interesēm tā tiešām ir «guloša politika». Kā valdības partijas, tā opozicionārie deputāti atšķiras tikai formāli, frazēs, ko lieto savās publiskajās runās — vieni aizstāv «vispārīgo labumu», otri — «strādnieku intereses», bet patiesībā visi ir labi draugi un iet roku rokā.

Otra tematiskā līnija, kas sazarojas vairākās sižetiskās attekās, ir sievietes un vīrieša attiecības buržuāziskajā sabiedrībā. Par mīlestības attiecībām tās grūti nosaukt. Naudas vara ielauzusies un pilnam pārvalda arī šo jomu. Vīriem ir mīļākās, sievām — mīļākie, Dziļupieša sievai pat veseli divi; Dziļupietis to zina un pat žirē vekseļus sievas mīļākajiem, darījums paliek darījums. Arī Ceplim ir mīļākā — mašīnrakstītāja Austra Zīle, bet tādēļ jau viņš nešķirsies no sievas: «... mani sāktu turēt par vieglprātīgu un no tā varbūt ciestu pat firmas kredīts.» Nagainim nav mīļākās, bet toties tas iztirgo savu meitu armijas virsniekam Sausajam, apsolīdams lielu pūru. Pūru znotam viņš nedod — nauda paliek pašam, un arī meita no kakla nost.

Grāmatvedis Caune gan precējies aiz mīlestības. Būtībā viņš ir sirsnīgs, godīgs cilvēks, bet mīkstu dabu, līdzīgs Rozīša novelē

«Prece» tēlotajam grāmatvedim Pūpēdim. «Gatavais auniņš», «pieaugušais bērns» — tā viņš vairākkārt raksturots. Savas labsirdības dēļ viņš paraksta vekseli Cepļa mīļākajai un, kad tā ar prāvu summu akciju sabiedrības naudas aizbēg uz ārzemēm, Cauni notiesā, jo izrādās, ka vekselis viltots par lielāku summu. Caune un kādas krājkases direktors Ūdris, plencis un uzdzīvotājs, nonāk cietumā. Caune pie tam ir nevainīgs. Viņa ģimenes dzīve izjūk. Lielie blēži paliek nesodīti.

Romānā nav neviena pozitīva tēla. Par tādu nevar uzskatīt arī Cepļa sievu Bertu. Viņa gan sāk saprast, ka tā saucamā labākā sabiedrība īstenībā ir «drausmīgākie izdzimteņi, kas ar dzelzs slotu no pasaules izslaukāmi», taču tālāk par šo atziņu netiek. Ironiski, bet patiesīgi viņu norakstūro pats Ceplis: «Ja mēs abi sapņotu par ideāliem un grauztu sausu maizes garoziņu, tad diezin vai tev drīzāk neapniktu klausīties manās idejās nekā tagad neģēlībās? Tagad tu esi bezrūpības izlutināta un tādēļ vari nodoties augstākiem ideāliem.»

Romāna otrā daļā daudz personāžu. Tas sadrumstalo sižetu, atslābina galveno sižetisko līniju, tādēļ kompozīcija sašķobās. Darbība rit spraigi, bet laiku pa laikam iestrēg garos aprakstos, piemēram, cietuma ainā, kāda deputāta neveiksmju apcerējumā u. c., kas lasītāju novirza sānis un nepalīdz izcelt galveno tēlu raksturus.

Romāna stils izteiksmīgs, dzīvs, sentencēm, sakāmvārdiem, sulīgiem epitetiem un salīdzinājumiem bagāts. Autors tos izlieto ar mēru un vajadzīgā vietā, tā padarīdams izteiksmi lakoniskāku. Piemēram, Ceplis, domādams par apcietināto Cauni, atmasko pats sevi: «Kāda tur nelaime, ja dažus glēvuļus notriec gar zemi un saberž kā šņaucamo tabaku? Tādi nav derīgi cīņai, bet tikai zemes mēslošanai.» Raksturodams buržuāzijas noskaņas, Rozītis saka: «...par pašu valsti un valdību nekad nerunāja tik daudz kā par valdības ballēm un rautiem.» «...lai nenosaltu rokas, jāuzvelk pienācīgi cimdi,» saka Ceplis, nodrošinādams akciju sabiedrību ar ietekmīgiem ļaudīm. Modernajās dejās dejotāji «kā uz mucas sakāpuši dimšājas». Kad Austra Zīle pačukst Ceplim, ka viņa sievas bērns nav viņa, Austras vārdi «kā spuraini

dadži ieķērās viņa apziņas vatelīnā un nelaidās vairs vaļā».

Līdzās tādiem pazīstamiem sakāmvārdiem kā «skola maksā naudu», «roka roku mazgā» u. c. sastopam arī vairāk vai mazāk oriģinālus sakāmvārdus un teicienus, piemēram, «par naudu mācītājs vislielāko grēcinieku raida uz debesīm un pliku svētuli nogrūž ellē», «apslēpts grēks nemaz nav grēks», «velkalnieks nav un nedrīkst būt pestīšanas armijas dienderis, kas staigā pa ielām un pagalmiem, žēlsirdības bungas rībinādams», «maziem zagļiem cietuma sods, bet lieliem — atzinības gods» u. c.

P. Roziša romāna «Ceplis» 1955. gada izdevuma vāks (Ļ. Samoilova zīmējums)

Tēlus Rozītis raksturo galvenokārt dialogos, maz lietodams portretus. Atkarībā no vietas, kur darbība notiek, mainās arī runātāju valodas stils. Akcionāru sapulcē, oficiālās pārrunās naudinieku valoda attiecīgi pieskaņota, bet, tiklīdz tie satiekas restorānā, tūliņ zib žargona vārdi, asprātības, kas nereti parupjas, pat ciniskas. Ceļu asprātībām autors pavēris, dodot personāžam raksturojošus uzvārdus, piemēram, Nagainis, Sesks, Ūdris u. c. Nagainis ir «vīrs ar īstiem nagiem, kas pašos elles vārtos vēl spēs noturēties». Ceplis savu pretinieku saņem kā mīkstu mālu piku un izsviež kā apdedzinātu ķieģeli. Valsts bankas direktors Dziļupietis ir tādas dziļas upes saimnieks, no kuras var smelt un smelt bez gala.

Romānā nav parādīts, ne arī likts manīt, kas šim plēsoņu baram var stāties pretī. Izmantojot salīdzinājumu no krievu literatūras, var teikt, ka Rozītis parādījis, «kas vainīgs», ka dzīve ir tāda, bet jautājumu «ko darīt?» viņš neizvirza, atstājot to katram lasītājam pašam.

Skats no P. Rozīša romāna «Ceplis» dramatizējuma LPSR Valsts Akadēmiskajā dramas teātrī (1953.). Ceplis — J. Osis, Berta — L. Freimane, Caunes sieva — B. Indriksone

«Cepļa» rašanās nav gadījums Rozīša daiļradē. To veicinājuši vairāki apstākļi. Pirmkārt, buržuāziskās Latvijas īstenības kritiku latviešu literatūrā bija aizsācis L. Laicens ar «Mēbelīgo Rīgu», bet sevišķi A. Upīts ar romānu «Pa varavīksnas tiltu», kas bija parādījies 1924. gadā. Rozītis šo kritiku turpināja. Otrkārt, Rozītis bija liels franču rakstnieka Gija de Mopasāna cienītājs. Pēdējā romānu «Mont-Oriols» viņš bija tulkojis arī latviski (1922.). Tajā tēlotais Andermats un citi Mopasāna darbu tēli pamudināja Rozīti vērīgāk ieskatīties Latvijas dzīvē, atrast tur līdzīgas parādības. Romāna «Mīlulis» motīvs, ka «nauda apprec varu», ir arī «Ceplī»: Cepļa brauciens uz valsts svētku rautu arī ir it kā šāds kāzu brauciens.

Lai arī rakstnieks nebija parādījis, ko darīt, lai izoperētu «vienu no šausmīgākiem laikmeta augoņiem, kas tagad struto un draud saindēt pasauli», kā šos aferistus un viņu spekulācijas savās pārdomās raksturo kāds romāna personāžs, tomēr «Ceplis» kliedēja ilūzijas par buržuāzisko pasauli, radīja šaubas arī vidusmēra cilvēkos par esošās iekārtas derīgumu.

Romānu atzinīgi uzņēma progresīvā kritika. Arī daži buržuāziskie kritiķi bija spiesti atzīt dzīves patieso notēlojumu Rozīša romānā. Fašisma laikā kritika vai nu noklusēja «Cepli», vai arī pieminēja to kā Rozīša vājāko darbu.

Pāvilam Rozītim bijis nodoms buržuāziskās Latvijas dzīvi

parādīt romānu tetraloģijā. «Ceplis» ir šīs tetraloģijas pirmā daļa. Par šo ieceri rakstnieks 1931. gadā kādam žurnālistam izteicies: «Turpinu realizēt savu romānu tetraloģiju. *Cepļi* parādīju latvisko rūpniecību un rūpniekus. Nākošajā — *Bankā* — būs tēlota Latvijas finansiālā dzīve. *Avīze* ietvers mūsu garīgo pasauli — rakstniecību, periodiku utt. Noslēgumā — *Jaunsaimniekos* parādīšu lauku pārvērtību...» Pārējie trīs romāni palikuši neuzrakstīti, tāpat kā romāns «Nafta», par kuru bija periodikā vairākkārt ziņots, ka tas iznākšot tuvākajā laikā. Visam tam pārvilka svītru tie paši cepļi, pret kuriem rakstnieks vērsās savā romānā.

Romānā *«Valmieras puikas»* (1936.) Pāvils Rozītis notēlojis mazās Ziemeļvidzemes pilsētiņas dzīvi, ko saviļņo 1905. gada revolūcijas notikumi.

Valmieras puikas, skolnieki, ir sprigani, dzīvespriecīgi, nebēdīgi jūsmotāji un sapņotāji. Skolās izjutuši pārkrievošanas spaidus, ar mātes pienu iezīduši naidu pret vācu baroniem, viņi ar visu jaunības kvēli tiecas cīņā. Zēni apmeklē meža sapulces, kāri lasa Raiņa dzejas. Idejiski viņus virza arī skolotāja Anna Asare, kas māca «puikas lidot kā vētras putnus», nokratīt muižnieku un cara birokratu jūgu. Jaunieši patiesāki savā zēniskumā un draiskulībā, mazāk pārliecina kā revolucionāri.

Nosvērtākais no viņiem ir Pēteris Laucis, muižas dārznieka māceklis. Brīvlaikos sūrā darbā viņš pelnī līdzekļus iztikai un Valmierā ierodas ar pārliecību, ka «...kopā jāiet tiem, kurus bada pātaga šautusi un kuri izjutuši pazemojumus». Viņš vienīgais no zēniem piedalās bruņotā cīņā, muižas dedzināšanā, mītiņos. Rozīša notēlojumā cīņa notiek, sekojot zemnieku kustības lozungam — «par zemi un brīvību». Lauci nodarbina jautājums, kā rīkoties ar zemi pēc revolūcijas uzvaras. Atbildi viņš saņem no skolotājas Asares: kad cīņa būšot galā, tad varēšot domāt, kā labāk iekārtot jauno dzīvi, kaujas laukā neesot vaļas prātot. Atbilde liecina, ka Asarei īstenībā nav skaidrības par revolūcijas perspektīvu. Laucis pats jautājumu par zemi skaidro sīkburžuāziskā garā — zemnieku zeme jāsadala tiem, kam pašiem zemes nav. Rakstnieks Lauča izaugsmi tālāk neparāda, atstājot

P. Rozīša romāna «Valmieras puikas» pirmizdevuma vāks

sānis daudz svarīgāko jautājumu par to, kas darāms lauku proletariātam. To parādīt 1936. gadā legālajā literatūrā Latvijā nevarēja, un tas arī nav bijis autora nodoms. Romāna darbība īsteni aizrisinās tikai līdz tam laikam, kad «tauta visā kopumā» paceļ galvu, kad «saimnieku dēli ar lauku puišiem gāja roku rokā».

Dzīvi un reljefi rakstnieks atveidojis Valmieras iedzīvotājus, ierēdņus, skolotājus, pilsētiņas iedzīvotājus. Sevišķi sīki parādīti tā laika pedagogi, viņu dažādie raksturi. Kā sudraboti meti romānā aužas cauri mīlestība, kas apvij vai ikvienu tēlu visdažādākajās variācijās. Šajā jomā rakstnieks liek atskanēt veselai jūtu un noskaņu gammai. Ritai Gravai un skolotājam Lausam tā ir mīklaina, nemierīgi viļņojoša. Lapsiņu Frīdai — traģiska. Skolotājiem Kadiķim un Drillei — komiska. Dzidra un skanīga tā apvij Pēteri Lauci un Cekulu Ēriku; šis ir viens no skaistākajiem jauniešu mīlestības tēlojumiem Pāvila Rozīša daiļradē. Tas arī veido romāna izskaņu. Valmieras dzīves raibās ainas, pieaugušo ļaužu ikdiena, viņu raksturi un pārdzīvojumi — tas viss bagātīgi notēlots un pat it kā atvirza otrā plānā pašus Valmieras puikas.

Nepabeigtajā romānā *«Zemes prieks»* (1937.) rakstnieks pievērsies lauku dzīves tematikai. Centrā — budža meitas un saimnieka dēla mīlestība. Arī te Rozītis parādās kā ass vērotājs un veikls stāstītājs. Romānā gan ir lauku sētas idealizācija, kāda tolaik valdīja latviešu literatūrā. Romānu rakstnieks nepaguva nobeigt.

Pāvils Rozītis rakstnieka amata prasmi apguva neatlaidīgā darbā, mācīdamies no dažādiem, nereti pretrunīgiem, paraugiem. Viņa atstātajā literārajā mantojumā atradīsim darbus ar dekadences uzspiestu zīmogu, pasīvā romantisma garā rakstītus, gan arī reālistiskus. Brieduma periodā viņš izaug par reālisma rakstnieku, vairākos sacerējumos sasniedzot kritizētāja reālisma līmeni. Tieši tad, kad Rozītis pievērsās sava laika īstenībai, atklājās, ka viņam ir ass novērotāja skatiens, labas prozaiķa un dzejnieka dotības, satīriķa talants. Savos labākajos darbos Pāvils Rozītis nav vienaldzīgs skatītājs un redzētā pasīvs atspoguļotājs, bet aktīvi iejaucas dzīvē, graiza un atmasko sabiedrības trūkumus un kroplības.

Buržuāziskā literatūrvēsture centās noklusēt Pāvila Rozīša atmaskojošos darbus — stāstus, noveles, romānu «Cepli», bet tieši tie ir sabiedriski nozīmīgākie, tieši ar tiem viņš nodrošinājis sev paliekamu vietu latviešu literatūrā.

LITERATŪRA

P. Rozīša darbi, izņemot dažus dzejoļus, daļu recenziju u. c. rakstu, ietilpst 1937.—1939. gadā «Grāmatu Drauga» Rīgā izdotajos «Kopotos rakstos» (desmit sējumu).

Padomju apstākļos vairākkārt izdots romāns «Ceplis» gan latviešu valodā (1936. g. Maskavā «Prometeja» izdevumā un LVI izdevumā 1949. un 1955. g.), gan arī krievu valodā (Maskavā—Ļeņingradā 1932. g. un Rīgā 1953. un 1955. g.). 1957. gadā Rīgā LVI izdevusi stāstu un noveļu «Izlasi» un romānu «Valmieras puikas».

Par P. Rozīti pirmo plašāko vērtējumu devis *A. Upīts* savā «Latviešu jaunākās rakstniecības vēstures» 2. sējumā (1921.). Faktiem bagātu P. Rozīša biografiju sarakstījis *A. Erss* (žurnālā «Piesaule», 1935., 3., un Rozīša «Kopoto rakstu» 10. sējumā, 1939.).

Vispārīgus rakstus par P. Rozīti padomju periodikā publicējuši: *R. Aizpurietis,* Pāvils Rozītis («Literatūra un Māksla», 1949., 48.); *A. Bērziņš,* Pāvils Rozītis («Padomju Jaunatne», 1954., 238.); *L. Laicens,* Pāvila Rozīša literāriskās darbības 25 gadu jubileja («Celtne», 1935., 4.); *P. Vīksne,* Skaistuma un dzīves patiesīguma meklētājs («Celtne», 1937., 4.).

Atsevišķas P. Rozīša grāmatas kritiski vērtējuši daudz recenzentu un kritiķu. Pašu pirmo viņa dzeju krājumu «Kaijas» apskata *A. Upīts* «Dzimtenes Vēstnesī», 1910., 170., un vēlāk romānus «Divas sejas» («Ritumā»,

1922., 5.), «Uguns ceļus» («Domās», 1925., 1.) un «Cepli» («Domās», 1929., 2.). Par dzeju krājumiem vēl rakstījuši *V. Knoriņš* («Jaunajā Dienas Lapā», 1912., 150.), *L. Laicens* («Rītā», 1919., 2. un 3.), *J. Sudrabkalns* («Jaunākajās Ziņās», 1919., 162., un «Latvijas Sargā», 1919., 161.) u. c. *L. Paegle* recenzējis stāstu krājumu «Nāves vižņi» («Taurētājā», 1920., 2.).

Bez A. Upīša romānu «Cepli» īsāk vai garāk apcerējuši *A. Baumanis* («Latvju Grāmatā», 1929., 2.), *L. Jozis* («Kreisajā Frontē», 1929., 3.), *P. Ķikuts* («Sociāldemokrātā», 1929., 115.), *A. Zaprovska* («Celtnē», 1937., 3.). «Cepļa» izdevumu Padomju Latvijā plašākos rakstos atzīmējuši *K. Ozoliņš* («Karogā», 1949., 5.) un *V. Melnis* («Cīņā», 1942., 142., un 1950., 185.).

JĀNIS EZERIŅŠ

(1891.—1924.)

Jānis Ezeriņš ievērojams kā reālistiskas noveles meistars, zemnieku un sava laika buržuāziskās un sīkburžuāziskās inteliģences notēlotājs. Viņa galvenais darbības periods — 20. gadu pirmā puse.

Dzīve un daiļrades ceļš

Jānis Ezeriņš dzimis 1891. gada 9. aprīlī (v. st. 28. martā) toreizējā Bikseres pagasta[1] Beiros, vidējo zemnieku ģimenē.

Viņa tēva mājas atradās tālā Austrumvidzemes novadā pie Latgales robežas, t. s. Malienā, kuras specifiskais kolorīts spilgti atspoguļots J. Ezeriņa, kā arī vairāku citu rakstnieku darbos (piemēram, L. Laicena stāstu krājumā «Malienā», A. Cepļa dzejoļu ciklā «Mana Maliena», A. Austriņa stāstā «Malienas velns» u. c.). Bērnību un ilgākus laika sprīžus arī vēlāk pavadīdams dzimtajā pusē un tās tuvākajā apkārtnē, J. Ezeriņš iegūst bagātīgus iespaidus saviem literārajiem sacerējumiem, galvenokārt sižetu un raksturu veidošanai. Viņa darbi rāda, ka arī šajā savdabīgajā apgabalā mīt oriģinālas, dziļas un interesantas personības, īpatnēji tautas prātnieki un atjautīgi zobgaļi, kas dzīvi, sevišķi cilvēku vājības, dažkārt izprot pat labāk par daudziem augsti skolotajiem. «Brālīt, tur tik ir monta (manta),» rakstnieks sajūsmā izsaucies savos brieduma gados, rādīdams biezu piezīmju grāmatu ar Malienā gūtajiem iespaidiem.

Uz Malienas materiālu pamata radušās J. Ezeriņa noveles «Iegātnīša» (1922.), «Kaprači» (1923.), «Joču pirts» (1923.), «Burbeka tēva noslēpums» (1924.) u. c. It īpaši pieminams

[1] Tagadējā Cesvaines rajonā.

nepabeigtais, pēc vairāk nekā trīs gadus ilgi vāktiem tautas nostāstiem rakstītais romāns «Pičs Kublenieks». Tajā no apkārtējās dzīves ņemti ne tikai sižetu elementi, bet arī vairāk nekā daudzos citos rakstnieku darbos ieskanas zemniecības nemiers un naids pret muižu.

Jāatzīmē arī ierosmes, ko deva dzimtenes dabas skaistums un kas it īpaši izpaužas J. Ezeriņa dzejā. «Ai ciemi, ai kalni, Ai lauki, ai sili, Ai vidū Aiviekstes ūdeņi zili!» viņš gaiša prieka pārmērā izsaucas dzejolī «Ļaudona» (1915.), nedaudzos vārdos uzburdams mirdzošu glezniņu par dzimtā novada īpatnējo daili. Tāpat vairākās J. Ezeriņa novelēs līdzīgi sudraba saktai iesprausta pa Malienas peizāžai. Apkārtējie kalni, birzis, meži, tuvējais Kārzdabas ezers un viss gleznainais apvidus jau no bērnības sekmēja rakstnieka estētisko jūtu izveidi.

Mazā Jāņa galvenā audzinātāja ir viņa tēvamāte Made — pazīstamās Alunānu dzimtas atvase, liela folkloras zinātāja un teicēja. Stundām ilgi viņa savā skaidrajā, vienkāršajā un reizē bagātajā, sulīgiem tautas izteicieniem piebārstītajā valodā valdzina zēna interesi, ievada savu audzēkni latviešu pasaku un dainu pasaulē, attīstot reizē viņa iztēles spējas un radinot vērtēt dzīvi tā, kā to darījusi tauta savā daiļradē. Vēlāk vecmāmiņa tuvina mazdēlam arī R. Blaumaņa, K. Skalbes, N. Gogoļa un citu rakstnieku darbus, pie tam savā patstāvīgā vērtējumā.

Daudzo paraugu ierosināts, zēns neapmierinās vairs tikai ar citu radītajiem darbiem, bet nāk ar priekšlikumu — «taisīsim paši savas dziesmas!». Un jau bērnībā J. Ezeriņš klusībā mēģina sacerēt pantus pats.

Viņa māte, praktiskāk noskaņota, pievērsās ne tik daudz fantāzijai kā reālajai apkārtnei, par kuras raibajiem notikumiem mīlēja stāstīt dzīvā, daudzkrāsainā, parupja humora cauraustā valodā.

J. Ezeriņa tēvs Andrejs bija ieguvis toreizējiem apstākļiem samērā labu (domājams, draudzesskolas vai apriņķa skolas) izglītību, bija, starp citu, mācījies kopā ar Doku Ati un jau kopš jaunības draudzējās ar tuvumā dzīvojošo rakstnieku Saulieti, būdams tā agrīno daiļdarbu pirmais apspriedējs. Kļuvis tēva

mājās par saimnieku, Andrejs Ezeriņš literatūrai joprojām veltīja tik lielu vērību, ka vēlāk spēja būt par padomdevēju arī dēlam — jaunajam rakstniekam. Ne velti daiļliteratūras grāmatu un žurnālu latviešu, krievu un vācu valodā Beiros bija vairāk nekā speciālo lauksaimniecības rakstu.

Nākošais rakstnieks, tāpat kā vairums zemnieku zēnu, gāja ganu gaitās un mācījās trīs gadus tuvējā (Kārzdabas jeb t. s. Vanagpakalnes) pagastskolā. Pēc tam viņa ceļi veda uz draudzesskolu (Cesvainē un Lazdonā) un vēlāk uz skolotāju semināru (1906.—1910.) Valmierā.

J. Ezeriņš 20. gados

Jau ļoti agri sāktie mēģinājumi «taisīt savas dziesmas» kļuva arvien neatlaidīgāki, it īpaši seminārā, kur pašdarbības pulciņā norisa dzīvas debates par literatūru un iznāca ar roku rakstīts skolēnu žurnālītis. Impulsīvais, temperamentīgais J. Ezeriņš visos šais pasākumos bija viens no dedzīgākajiem līdzdalībniekiem.

Jau skolnieka gados kāds sīks Ezeriņa iesūtījums ar parakstu Orions tika nodrukāts «Zvārguļa Zobgala kalendārā 1907. gadam». Tā bija anekdote «Veltas bailes», kurā cienīgtēvs, ieraudzījis zemē izlietas asinis, nopriecājas, ka tur tikai «buntavnieks» nošauts: «Es jau nobijos, sak, vai tik nebūs kāds vērsis nokauts.» Zvārguļa satīriskā dzeja ar savu vienkāršību rosina J. Ezeriņu uz līdzīgiem patstāvīgiem meklējumiem, kuriem pievienojas (1906.) daži A. Puškina un M. Ļermontova atdzejojumi.

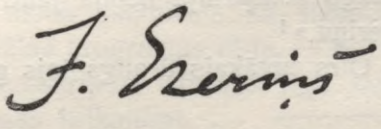

J. Ezeriņa autografs

Kopš 1908. gada A. Brigaderes vadītā laikraksta «Latvija» literārajā pielikumā J. Ezeriņa dzejoļi parādās arvien biežāk. Valmierā iznākušajos almanahos «Rīta vēji» (1908.) un «Zem zvaigznēm» (1909.) viens no autoriem ir J. Ezeriņš; turklāt viņš (kopā ar L. Paegli) ir arī šo krājumu sastādītājs. Ievērības gan viņa pirmie darbi vēl negūst un nepelna. Liela negatīva nozīme te tam, ka jaunais autors kopš 1907. gada ilgāku laiku bija aizrāvies ar dažiem dekadentiskiem principiem, it īpaši ar misticismu un formālismu, par ko L. Paegle atceras (1925.): «Arī mūsu toreizējie dekadenti likās viņam labs paraugs tam, kā vajag tikt vaļā no vienmuļības literatūrā.» Taču šie paraugi nebija vienīgie.

Jau nopietnāks J. Ezeriņa veikums ir literatūrkritisku rakstu krājuma «Tipi vispasaules literatūrā» (1909.) sastādīšana, pārtulkošana un komentēšana. Krājumā ietilpst literatūrzinātnieku P. Kogana, G. Brandesa u. c. apcerējumi par Faustu, Don-Žuanu, Prometeju, Kainu, Hamletu u. c., par šo tēlu dažādajiem traktējumiem lielāko rakstnieku darbos. Vairākās vietās J. Ezeriņš, neapmierinādamies ar apcerējumu autoru uzskatiem, pievienojis zemsvītras piezīmes, kurās izteiktas V. Beļinska domas.

No grāmattirgotāja P. Liepas Valmierā J. Ezeriņš dabū daudz semināra bibliotekā neatrodamas lasāmvielas un aizgūtnēm to studē. Lasīti tiek arī aizliegti, revolucionāri darbi, uz kuriem viņu orientē tiklab laikmeta vispārīgā, revolucionizējošā noskaņa, kā arī vēlākais marksistiskais literatūrkritiķis V. Knoriņš, kas bija J. Ezeriņa klases biedrs. J. Ezeriņa tuvākais draugs, ar ko viņš seminārā visu laiku sēdēja vienā solā, bija L. Paegle.

Atminoties kopā pavadītos semināra gadus, L. Paegle par J. Ezeriņu raksta: «Viņš bija oriģināls jau no izskata. Slaiks, mati nekārtībā, blūze uz iekritušām krūtīm vienmēr vaļā, pats dzīvs, jautrs, zobgalīgs. Ātri novēroja līdzbiedru trūkumus un mīlēja pasmieties par tiem. Tāpēc daži viņu neieredzēja. Bet draugu kompānijā nebija jautrāka un interesantāka biedra par Ezeriņu.» [1]

Otrs tuvākais draugs tais gados J. Ezeriņam bija Valmierā

[1] *L. Paegle,* Kopoti raksti, 5. sēj., 1958., 180. lpp.

uz laiku iebraukušais jaunais rakstnieks A. Austriņš, kam reizē iznāca būt par J. Ezeriņa un L. Paegles pirmo skolotāju literārajā darbā.

Pretrunas, kādas bija raksturīgas A. Austriņam (no vienas puses — zināma jūsma par laikmeta revolucionārajām idejām un vairāku skarbi reālistisku sociāla satura dzejoļu sacerēšana, no otras puses — saites ar dekadenci), mazākā mērā piemita arī J. Ezeriņam. Ne velti abi bija nākuši no zemnieka sētas un aizrāvušies tiklab ar progresīvo, kā reakcionāro literatūru. Revolūcijas vareno vētru J. Ezeriņš, pusaudzis būdams, izprata vāji un sekojošos reakcijas gados, tāpat kā liela daļa sīkburžuāziskās inteliģences jaunatnes, pakļāvās dekadences ietekmei, kas lielā mērā bija tikai nenobrieduša semināri sta cenšanās sekot tā laika modes strāvām un pamazām izbeidzās.

Revolūcijas radītās ierosmes līdz ar J. Ezeriņa vispārīgo izaugsmi lēnām brieda un vēlāk izpaudās vairākos darbos — «Prātnieka atriebšanās» (1923.), «Dāma sērās» (1921.), «Piezīmes dēlam» (1924.).

1910. gadā J. Ezeriņš, semināru pabeidzis, sāka strādāt par palīgskolotāju Lazdonā, aktīvi piedalījās sabiedriskajā darbā — teātra izrādēs, kora vadībā u. c. Kāda vietējā tirgotāja ģimenē radās iespēja iepazīties ar bieži iebraucošiem māksliniekiem — J. Zālīti, P. Zaksu u. c.; satiksme ar tiem, kā arī pašmācība, vairoja jaunā literāta izpratni par mākslu un viņa inteliģenci vispār. Taču literatūrā nozīmīgāku sasniegumu viņam vēl joprojām trūka. Pieminami daži J. Ezeriņa veikti tulkojumi, piemēram, vairāki A. Feta dzejoļi, Fr. Kopē luga «Kremonas vijolnieks».

1913. gada rudenī J. Ezeriņš kļuva par Saikavas ministrijas skolas pārzini. Daudziem audzēkņiem ap 18—20 gadu, un to brieduma un zināšanu līmenis samērā augsts. Skaidrojot viņiem rakstnieku darbus, J. Ezeriņš iedegās, un literatūras stundas kļuva par nozīmīgu rosinātāju tiklab skolnieku, kā skolotāja dzīvē. Galvenā nozīme te, kā oficiālās programas rāda, — krievu klasiķu darbiem. Rakstnieka manuskriptos atrodas tajā laikā veiktais A. Puškina «Akmens viesa» tulkojums.

Tai laikā nedaudz sekmīgāka kļuva arī J. Ezeriņa paša

daiļrade, kas joprojām aprobežojās galvenokārt ar dzeju. Saikavā sarakstīta lielākā daļa no viņa vienīgās dzejoļu grāmatas *«Krāšņatas»*[1] (iespiesta tikai 1925. g., t. i., pēc autora nāves), kā arī daudzi citi dzejoļi, gan liriski, gan humoristiski satīriski. Taču arī uz šiem darbiem attiecināmi autora paša citādā sakarā rakstītie vārdi: «Sīkumu daudz... Nopietna un liela — nekā.» Intensīvāku nodošanos rakstniecībai kavēja iedragātā veselība (plaušu tuberkuloze).

1914. gadā, kad sākās pirmais imperiālistiskais pasaules karš, J. Ezeriņš tika iesaukts armijā, bet slimības dēļ pēc apmēram pusotra gada viņu demobilizēja. Daļa no karavīra gaitās, galvenokārt apmācībās gūtajiem iespaidiem atspoguļojusies dienasgrāmatas veidā rakstītajā stāstiņā «Majestātes kazarmās» (1914.—1920.).

1916. gada pavasarī J. Ezeriņš trīs mēnešus veseļojas Kaukāzā — Gulripšas sanatorijā Suhumi pilsētas apkārtnē, par ko radošā pārveidojumā vēstī novele «Gulripšas dārzā» (1921.). Uz krāšņā Kaukāza dabas un asiņainā kara fona noris divu cilvēku īslaicīgas, bet dziļas mīlestības stāsts. Tajā izpaužas miera dzīves skaistuma izjūtas un nāves ēnas tuvuma satraukto inteliģentu kāpinātās ilgas pēc laimes, bet visam pāri mirdz rakstnieka īpatnējais gudrais smaids — par cilvēku likteņiem un vājībām.

Atgriezies Saikavā, J. Ezeriņš turpināja skolotāja un rakstnieka darbu, kam pievienojās arī žurnālistika, literatūrkritika un tulkošana (šai laikā viņš pa daļai no angļu, pa daļai no krievu valodas pārtulko O. Vailda romānu «Doriana Greja portrets»).

Vecā draudzība ar A. Austriņu viņu uz vairākiem gadiem satuvināja ar lielā mērā reakcionāro preses izdevumu «Līdums».

Februāra revolūciju J. Ezeriņš apsveica, bet, tā kā savos sabiedriskajos centienos viņš negāja tālāk par buržuāziski demokratiskās revolūcijas mērķiem, tad pret Oktobra revolūciju nostājās noliedzoši.

1918. gadā, kad Latviju okupēja ķeizariskās Vācijas kara-

[1] Vārds «krāšņatas» nozīmē apmēram to pašu ko «krājums», «kopums».

pulki, J. Ezeriņu kā nacionālās pašnoteikšanās principu aizstāvi ieslodzīja Madonas cietumā, bet uz draugu galvojumu pamata pēc piecām nedēļām atbrīvoja.

1919. gada rudenī viņš pārnāca uz Rīgu par Literārās nodaļas vadītāju pelēko baronu partijas — Zemnieku savienības avīzē «Brīvā Zeme». Tā bija vide, kurā reakcionārās tendences, kādas rakstnieka uzskatos bija sastopamas arī agrāk, varēja uzplaukt pilnos ziedos. Zināmā mērā tas arī notika, ko rāda pāris pret komunistiem vērsti raksti, taču tālāk tādā virzienā J. Ezeriņš negāja. Atskaitot šos pāris rakstus, lielā mērā jāatzīst L. Paegles vārdi, ka atjautīgais novelists gan — «strādāja konservatīvās un pat reakcionārās pilsoņu avīzēs, bet patiesības labā jāsaka, ka konservatīvs un reakcionārs Ezeriņš nekad nav bijis»[1].

Spraigā, ar bohēmu jauktā jaunrades darbā aizritēja J. Ezeriņa dzīves pēdējie pieci gadi, kas viņa biografijā paši vērtīgākie. Pēc vairāk nekā desmit gadu ilgiem intensīviem meklējumiem viņš nobriedis tiktāl, lai beidzot no maznozīmīga literāta kļūtu par īstu rakstnieku.

1920. gadā parādījās J. Ezeriņa pirmās grāmatas. Vispirms iznāca neievērojama, jau presē publicēta viencēliena «Sibīrijas zāle» (sarakstīts 1915. g.) novilkums atsevišķā brošūrā. Tā paša gada beigās izdots prozas krājums *«Dziesminieks un velns»*, kurā sakopoti gandrīz visi pēdējos četros gados sarakstītie un periodikā iespiestie viņa stāsti un pasakas. Šai laikā J. Ezeriņš veicis arī klasikas tulkojumus: senfranču 12. gs. teiku «Okasens un Nikoleta» (1921.) un Stendāla romānu «Sarkanais un melnais»; šie darbi tulkoti, izmantojot galvenokārt attiecīgos izdevumus krievu valodā. Vēl jāatzīmē, ka J. Ezeriņš, parakstīdamies parasti ar pseidonīmu Unus e multis (Viens no daudziem), publicējis vairākus asprātīgus feļetonus. Turklāt viņš darbojies arī kā skolu mācības grāmatu sastādītājs.[2]

[1] *L. Paegle,* Kopoti raksti, 5. sēj., 1958., 181. lpp.

[2] 20. gados un 30. gadu sākumā pamatskolās plaši tika lietota latviešu literatūras hrestomātija «Valoda» (I—VI), no kuras sastādītājiem viens bijis J. Ezeriņš. Viņš sakopoja arī latviešu dzejas antoloģiju bērniem «Cīruļu koris», kas iznāca tikai pēc rakstnieka nāves (1926.).

Lielākas nozīmības oriģināldarbu J. Ezeriņam 20. gadu sākumā joprojām vēl trūkst, bet tad it kā pēc kāda ilgi kavējuša aizsprosta pārvarēšanas tie straujā tempā rodas cits pakaļ citam. Tas notiek laikā, kad pēc 1919. gada Padomju Latvijas sagrāves valdošā reakcija prata sev piesaistīt ne vienu vien redzamu rakstnieku ar zināmiem progresīviem nopelniem pagātnē; līdz ar to šo autoru daiļradei raksturīga attālināšanās no patiesības un pagrimums. Turpretim agrāk maz pazīstamā J. Ezeriņa attīstība norisa tieši pretēji — uz augstāku mākslas meistarību un kritizētāju reālismu, uz tā pilnīgāku apguvi. Sabiedrisku uzskatu ziņā Ezeriņam principiālu iebildumu pret buržuāziskās diktatūras režīmu nebija, bet viņa labākās noveles, tāpat kā P. Rozīša, J. Sudrabkalna un vairāku citu demokratisko rakstnieku darbi, noskaņoja lasītājus pret toreizējo dzīvi kritiski.

1922. gadā iznāk rakstnieka prozas grāmatas — «*Majestātes kazarmās*» (te ietilpst noveles «Dāma sērās», «Majestātes kazarmās», «Gulripšas dārzā» u. c.), kā arī «*Fantastiskā novele un citas*». Tai pašā gadā J. Ezeriņš lielā mērā iedragātās veselības dēļ darbu redakcijā atstāj un pārceļas uz Praulienu, kur viņa dzīvesbiedre strādā par skolotāju, bet rakstnieks pats pilnīgi nododas literārajam darbam.

1923. gadā iespiesta viņa labākā grāmata «*Leijerkaste*» (noveles «Mērkaķis», «Prinča mantinieks», «Šaha partija» u. c.). Autors pats par šā krājuma raksturu kādā vēstulē 1922. gada 28. oktobrī izteicās: «Iznāks īsta leijerkaste — i bēdīgi, i jautri štuki. Un virsraksts patiešām šai ziņā laimīgs, ka *apvieno visu,* kas tik nāk priekšā, neprasot ne ērģeļu svinības, ne vijoles aristokratisma.»

1923. gada vasarā rakstnieks apmēram trīs nedēļas pavada ceļojumā pa Rietumeiropu — Austriju, Šveici, Vāciju. Kāds no viņa ceļa biedriem atstājis šādas Ezeriņa īpatnējo personību raksturojošas atmiņas: «Bet muzeji, pilis un viss tas, par ko parasti ceļotājs interesējas, — maz saista Ezeriņu. Viņam jāuzmeklē vietas, kur pulcējas vienkāršie ļaudis, kur sanāk strādnieki, zemnieki, vienkāršais mazturīgais pilsonis. Vācu valodu gandrīz nepārvaldot, Ezeriņš tomēr drīz vien sēž kādā

tautas restorānā pie kopēja galda. Sadraudzējas ar gadījuma cilvēkiem... viņš meklē cilvēku. Jaunu, citādāk veidotu cilvēku, kas tomēr viņam iekšēji tuvāks. Vienkāršais darba cilvēks.»

Pēc ceļojuma J. Ezeriņš jauniem spēkiem turpināja darbu un īsā laikā sarakstīja «Leijerkastes» otru daļu («Piezīmes dēlam», «Bendesmaiss», «Tornis» u. c.), kas iznāca 1925. gadā, t. i., pēc autora nāves. Realizējis šīs daudzās neliela apjoma ieceres, viņš sāk nopietni strādāt pie romāna *«Pičs Kublenieks»*.

J. Ezeriņa noveļu krājuma «Leijerkaste» pirmizdevuma vāks

Cik savāktie materiāli un draugu atmiņas liecina, šai darbā būtu J. Ezeriņam tipiskajā, bezbēdīga humora pilnajā, bet reizē dziļi nopietnajā, pat prātnieciskajā skatījumā notēlots 19. un 20. gs. latviešu zemnieks — 1905. gada soda ekspedīcijas upuris, kas ar asprātību un drosmi cīnās pret tautas apspiedējiem muižniekiem un tiem kalpojošo baznīcu. Pēc noteikta prototipa un tautas nostāstiem iecerēto Piča Kublenieka tēlu bija domāts izveidot par latviešu Tilu Pūcesspieģeli.

«Pičs Kublenieks» vēl vairāk nekā «Leijerkastes» otrā daļa liecina, ka J. Ezeriņš 33 gadu vecumā bija sasniedzis jau augstu meistarības līmeni un ka viņa attīstība joprojām strauji gāja kalnup. Visam svītru pārvilka viņa iedragātā veselība — jau kopš bērnības dabūtā plaušu tuberkuloze.

J. Ezeriņš mira pēkšņi 1924. gada 24. decembrī, apglabāts Rīgā, Meža kapos.

J. Ezeriņa daiļrades vispārīgs raksturojums

Būtiska pazīme J. Ezeriņa daiļradei ir sekmīgi apgūtā reālistiskās noveles meistarība, kuras vienreizīgumu atšķirībā no R. Blaumaņa, P. Rozīša un daudziem citiem radniecīgiem rakstniekiem samērā spilgti raksturo savdabīgs, valdzinošs smaids, kas pauž reizē gan zobgalīgu pārmetumu un sirsnīgu labsirdību, gan rezignētas skumjas, filozofiskas gudrības apdvestu dzīves prieku un mieru. Lai par ko rakstīja J. Ezeriņš, visur viņam palaikam iešķīlusies kāda šķelmīga, draiskulīga humora un prātniecības dzirksts, kuras gaismā labāk saredzam cilvēku vājības un dzīves pretrunas, vieglāk panesam ciešanu tumsu.

J. Ezeriņš nav tikai bezbēdīgs jokdaris. I. Muižnieks pareizi norādījis: «Kad lasām Jāni Ezeriņu, jūtamies kā interesanta, gudra sarunu biedra sabiedrībā.»[1] Bezbēdīgais tonis rakstniekam palaikam ir tikai izteiksmes veids, lai aiz tā paslēptu sāpju smagumu. J. Sudrabkalna vārdiem runājot, J. Ezeriņš «pārdzīvo dziļi, bet izliekas, ka viss tikai smaida vērts»[2]. Rezultātā J. Ezeriņa darbi ir nopietni un reizē gaiši, arī ciešanās viņu neatstāj optimisms. Drošais, ārēji nebēdīgais tonis, kontrastējoties ar notēloto netaisno dzīves īstenību, tās ļaunumu vēl akcentē, taču nav neviena vaida nedz nopūtas. Ne velti autobiografiskajā bērnības atmiņu notēlojumā «Ar porcelāna pīpi» rakstnieks teicis — «es pēc iespējas sakožu zobus... pasaulē jau tā trokšņa par daudz». Viņam raksturīgi ne smiekli caur asarām, bet nopietnība, kas pateikta ar jokiem, un joki, kas pacelti filozofiskā vispārinājumā. Arī uz rakstnieku pašu attiecināmi vārdi, kas ierakstīti «Pičā Kubleniekā» — «nebij lietas, par kuru viņš nemācētu pasmieties». Humors — viena no būtiskākajām J. Ezeriņa īpašībām. Latviešu Pūcesspieģeļa Piča Kublenieka tēls — lielā mērā atslēga J. Ezeriņa paša izpratnei. Zīmīgu liecību par to savās atmiņās devis K. Egle: «Noskumušu un saīgušu Ezeriņu nekad netiku redzējis.»

Līdzīgi Pičam Kubleniekam J. Ezeriņš nostājas noteikti noliedzoši pret muižniecību un tās kundzības balstu — carisko pat-

[1] «Karogs», 1956., 4.

[2] «Padomju Latvija», 1941., 86.

valdību. Šie rakstnieka sabiedriski politiskie uzskati lielā mērā nosaka arī idejisko saturu viņa daiļradē. Lūk, kā mazo Piču audzina viņa tēvs — līdumnieks:

> «...tu nedomā, ka ar to pietiek, ja mēs še esam ienākuši, to zemi no vilkiem, lāčiem atkarojuši. Es te esmu septiņus vilkus ar savu roku nositis, un tagad jau rādās, no kustoņiem būs miers. Bet vai tu domā, ka jau viss ir darīts. Ka tagad jau vilku un lāču nav? Un ja ir, tad tikai tur tālu mežā? Bet Wolfs un Bärs? Ehe, puis', es jau teicu, ka tev jāiet ir skolā, un, kad tu būsi ielauzījies vācu mēli, tad tu sapratīsi, ka tie nav nekādi lieli kungi, bet Wolfs ir vilks un Bärs ir lācis, un viņi ķer zemnieku aitas negantāk kā to brāļi mežā. Tie nav labāki, puis', par blandoņām mežā. Tikai ar kūju tu viņiem nekā neizdarīsi... Ar vieniem vilkiem tikšu galā es, ar otriem būs jātiek galā tev. Tur tev darba visam mūžam.»

Ka šādas domas J. Ezeriņa daiļradē nav tikai gadījums, apliecina arī novele *«Dāma sērās»* (1921.). Tā stāsta par revolucionāru Arvīdu Mūru, kura

> «revolucionārisms bija izaudzis tikpat dabīgi, kā aug zāle laukā un putni ligzdā — pamazām, neatturāmi, soli pa solim. Teorijas un doktrīnas nāca vēlāk, bet sākumā, skolas gados, bija tikai iela, kāda bruģēta iela Rīgā, pa kuru ik rītu viņš gāja uz savu skolu, un, pa kuru staigājot, kā viņš mēdza teikt, ikviens jūtīgas un godīgas dabas cilvēks paliks par revolucionāru. Tur bija daudz apskrandušu ubagu pie durvīm un daudz briljantu logos. Sos kontrastus nemācēja, varbūt arī negribēja izskaidrot neviens no tiem, kam likums viszēlīgi bij devis tiesības to darīt, neizslēdzot pat Jauno Ģertrūdes baznīcu, kuru Mūrs šad tad apmeklēja, un divas trīs Rīgas bibliotekas, kuras viņš apmeklēja vēl biežāk. Bet dzīvs un iespaidīgs gars šos kontrastus nepanesa...»

Tad Mūrs meklē un atrod pareizo atbildi revolucionārajā darbībā.

Zīmīgi, ka pat tādos darbos, kas veltīti pavisam citām temām, J. Ezeriņam atkal un atkal iznāk naidīgi sadurties ar muižu. Piemēram, stāstā «Miga» (1924.). Turpretim, runājot par sociālajām pretrunām buržuāziskajā Latvijā, rakstnieka nostāja stipri atšķirīga. Viņš redz šīs pretrunas, taču necenšas tās analizēt, bet lūko tās apiet. Ja arī te kādreiz iznāk pieskarties sasāpējušiem sabiedriskajiem jautājumiem, rakstnieks raisās no tiem vaļā. Pie-

mēram, novelē «Jaunsaimnieks Čukāns» (1925.) redzam jau iesirmu kalpa vīru, kas visu mūžu no sirds pieķēries zemes darbam, kaislīgi ilgojas reiz strādāt to pats savā, ne saimnieka labā, bet buržuāziskās Latvijas kroplā agrārreforma viņa taisnīgo prasību pēc zemes neatzīst. Nokļuvis pie šāda problēmas nostatījuma, J. Ezeriņš nerisina to vairs tālāk kritizētāja reālisma garā, bet ar kaut kāda samākslota, anekdotiska izdomājuma palīdzību nonāk pie rožaina nobeiguma. Apmēram tas pats vērojams viņa novelē «Muitnieks un varizejs» (1922.) un vairākos citos darbos.

Par feodālo privilēģiju paliekām runājot, J. Ezeriņš pat pēc kurioziem prātojumiem nonāk pie vērtīgiem principiāliem secinājumiem, turpretim, pieskāries nopietnākām sociālām problēmām buržuāziskajā Latvijā, viņš, gluži otrādi, — ar anekdotes palīdzību cenšas uzmanību no tām novērst. Tāda nostāja J. Ezeriņa uzskatiem raksturīga, taču viņa daiļradē šī nekonsekvence jūtama mazāk, jo te reālistiski notēlotā dzīves aina atspoguļo īstenību savā ziņā no autora simpatijām neatkarīgi un ierosina domāt par rakstnieka aizskartajām, bet neatrisinātajām problēmām tālāk.

Redzamu vietu J. Ezeriņa daiļradē ieņem sadzīves un individuālās dzīves temas, it īpaši buržuāziskās un sīkburžuāziskās inteliģences pārsmalcinātās psiholoģijas notēlojumi, piemēram, novelēs «Zailāna laulība» (1921.), «Prinča mantinieks» (1922.) u. c. Šai ziņā viņš zināmā mērā radniecīgs J. Porukam, taču starp abiem rakstniekiem ir arī nopietna atšķirība. J. Poruka nervozi satrauktās, sāpīgās intonācijas vietā J. Ezeriņam dominē veselīgs dzīvesprieks; vispār J. Poruks dzīvē vairāk uztvēris traģisko, J. Ezeriņš — humoristisko.

Atšķirībā no revolucionārā proletariāta rakstnieka A. Upīša dzēlīgās satīras demokrats J. Ezeriņš stāv citās idejiskās pozicijās, ir mazāk kaujiniecisks un ne tik daudz apsūdzētājs un tiesnesis kā prātotājs, kam zināma rezignācija mijas ar šķelmīgu jautrību. Nebēdīgās intonācijas (un arī dzīvā stāstījuma) ziņā J. Ezeriņš tuvs laucinieciski vienkāršajam Doku Atim, kam citādi viņš diezgan tāls, it īpaši ar savu stila graciozitāti un eleganci.

Sajūsmas pilni liriski izplūdumi, sentiments un sīkdaļu aprakstītāju gausums J. Ezeriņa asajam analitiskajam prātam svešs. Izteiksmes koncentrācijas un vispār rūpīgās apdares ziņā viņš atgādina R. Blaumani, bet atšķirībā no tā vairāk pievēršas anekdotiskajiem sižetiem un modernās inteliģences pārdzīvojumiem. Bez tam J. Ezeriņš vairāk nekā Blaumanis mīl kavēties pārdomās, uz notēloto psiholoģisko u. c. parādību pamata izdarīt prātnieciskus vispārinājumus.

Mākslinieciskо īpatnību ziņā J. Ezeriņam vistuvākais latviešu literatūrā ir P. Rozītis. No visiem latviešu demokratiskajiem rakstniekiem tieši viņi bija tie, kas 20. gadu sākumā veica visvairāk reālistiskās noveles izkopšanā.

J. Ezeriņa noveles

J. Ezeriņš darbojies visos literatūras veidos un daudzos žanros, bet vislielāko un vērtīgāko vietu viņa daiļradē ieņem noveles. Pēc idejiski tematiskā satura labākās no tām var iedalīt divās galvenajās, ne katrreiz savstarpīgi asi norobežojamās grupās, skatoties pēc tā, vai vairāk akcentēti sabiedriskie vai psiholoģiskie motīvi.

Pie viņa nozīmīgākajām *sabiedriskajām novelēm* pieder «Majestātes kazarmās», «Piezīmes dēlam», «Tornis» u. c.

«Majestātes kazarmās» (1920.) dienasgrāmatas veidā aprakstīti autora pieredzējumi un pārdzīvojumi pēc iesaukšanas cariskajā armijā pirmā imperiālistiskā kara laikā. Karavīra gaitās gūtie novērojumi it kā daudzi sīki punkti kopā veido galveno sižetisko līniju, kuras nemitīgo turpinājumu pretī nezināmai nākotnei nosaka ne notēlotās personas, bet ārpus tām stāvošie faktori — neredzami un draudoši. Zināmu vienotību šai kaleidoskopiskajā notēloto parādību jūklī ienes tas, ka viss tiek skatīts viena un tā paša karavīra acīm.

Pats pirmais jauniesauktā rekrūša iespaids — nav kārtības, nav gādības par šķietami pelēko ierindnieku masu. No ceļa un nastām noguruši, karavīri aukstā rudens naktī vairākas stundas spiesti stāvēt pie kazarmju durvīm, kur neviens nav parūpējies, lai viņi tiktu pajumtē un pienācīgā atpūtā.

Pretēji aizmugures varoņu prettautiskajai klaigāšanai «kroņa patriotisma» garā J. Ezeriņš notēlo kara īsto, drausmīgo seju

reālistiski, pārliecinoši parādīdams, ka kareivji karu negrib. Viens no tiem zīmē politiskas karikatūras, par kurām draud apcietināšana, un arī pārējiem — «Pirmā jūsma, kas sagrāba mūs nezināmu notikumu priekšā, ir pārdzīvota... Dzīvos ved projām, mirušos šurp». Un tā līdz ar dienu drūmo ritējumu vienkāršo, bet nereti satricinošo pārdzīvojumu virkne turpinās.

Redzamā vietā izvirzās kāds vecs krievu seglinieks, kas ir «izdilis, novārdzis un tikko turas uz kājām». Maksas neprasīdams, seglinieks naktīs labo karavīru zābakus, kaut gan pašam veselība tik vāja, ka «ik pa trim minūtēm viņš apstājas darbā, lai izklepotos». Tas viņam sekas no agrākās dzīves: «Tur tai lielajā pagrabā, kas tur bij visādu zvēru — dzīvojām visi kopā, peles, žurkas, suņi, kaķi un zebiekstes. Vai tad brīnums, ka sāc tāpat ņaudēt un riet kā viņi.» Pie ārsta iet vecais darba vīrs nav piedabūjams: «Es zinu, ko viņš darīs. Viņš mani trieks uz māju. Bet papriekšu, lai viņš man uzceļ māju. Lai iesēj rudzus sniegā! Lai sameklē manus bērnus pa kapsētām...»

Stihiskā protestā pret netaisno pastāvošo iekārtu un neziņā, kā no tās atbrīvoties, seglinieks tomēr nes sevī nesalaužamu cerību: «Un es jums saku, būs kaut kas cits! Jābūt! Nevar nebūt! Vajag tikai izsist pasauli no vecām sliedēm. Vai tad tā ir dzīve? Pagrabi, viss viens liels pagrabs un pelējumi, un žurkas.» Te dzirdama kritizētāja reālista balss.

«*Piezīmes dēlam*» (1924.) ir atmiņu veidā rakstīts 1905. gada revolucionāra dzīves gaitu notēlojums, kur centrālā vietā izvirzās divreizēja liktenīga satikšanās ar cara ģenerāli.

Soda ekspedīcija revolucionāru sagūsta, grib «bēgot nošaut», bet viņš izbēg, nokļūst karaskolā un apprec ģenerāļa meitu, tā paša, kam 1906. gadā bija uzdots savu tagadējo znotu nošaut. Kad šī patiesība atklājas, ģenerālis uztraukumā mirst, meita nostājas viņa pusē, bet jaunais virsnieks — iekšēju pretrunu plosīts, šaubu sagrauzts un savu vietu dzīvē neatradis inteliģents — dodas uz fronti, lai vairs neatgrieztos. Taču paliek viņa dēls, un dzīve rit tālāk. Dramatiskais sižets veidots ar J. Ezeriņa novelēm vispār raksturīgajām asajām peripetijām, kur nepārtrauktā pretstatu maiņā uzvarai seko zaudējums, zaudējumam uzvara utt.

Izsekojot dzīves vētru mētātā varoņa gaitām, paveras diezgan plašs un daudzpusīgs skats tiklab laikmeta sabiedriskās dzīves parādībās, kā arī cilvēku, it īpaši centrālā tēla psihē.

Sākuma daļā galveno varoni redzam revolucionāro cīnītāju vidū. Rakstnieks parādījis soda ekspedīciju radītās šausmas, «meža brāļu» dzīvi un dažādos raksturus, kā arī viņu sagūstīšanu un necilvēcīgo sodīšanu. Rakstnieka simpatijas visnotaļ revolūcijas pusē. It īpaši valdzina drosmīgā kaujinieka Apses tēls, kaut arī tas ieskicēts tikai fragmentāri. Darba vidus daļā redzam galveno varoni kādā Iekškrievijas muižā pie liberālajiem muižniekiem, starp kuriem ir arī revolucionāri noskaņoti dekabristu pēcteči — krass pretstats savas šķiras locekļiem Latvijā. Rakstnieks pārliecinoši parādījis krievu izglītotās sabiedrības vienas daļas nemieru ar carisko patvaldību, kā arī šīs, ar strādnieku revolucionāro kustību nesaistītās inteliģences neziņa un neizdarības pilno pļāpāšanu par to, ka dzīvi vajadzētu labot. Beigu daļa norisinās virsnieku sabiedrībā, kur izšķirīga nozīme ir protekcijām un prasmei uzstāties ballē: «Še sākās reputācijas un karjeras; viena maza neveiklība pazudināja jaunekli uz vairākiem gadiem, un 5. septembrī viņš saņēma jau kroņa dzīvokli Samarkandas garnizonā vai pie Baikāla. Še komandieri izraudzījās adjutantus, štābi — reprezentablas figūras, intendanti — raksturus, kundzes — viesmīlīgus znotus un veiklus mīļākos.»

Ejot cauri visiem šiem etapiem, bijušais revolucionārs pakāpeniski pārmainās. Savus rēķinus ar dzīvi jau noslēdzis, viņš piezīmēs dēlam tomēr vēl izsaka cerību, ka dēls dzīvos labāk un laimīgāk: «Es nespēju dot labus padomus... Bet topi tomēr labāks par mani, vairāk gribētājs, vairāk varētājs. Cīnies pat ar likteni, ja tas ir vajadzīgs.»

Novele *«Tornis»* (1924.) vēstī par krāsotāju Zvanupu, kas mūža lielāko daļu pavada stalažās un šajos augstumos «iemācījās skatīties uz visu perspektīvā. Tas bija liels ieguvums, kas atsvēra gandrīz filozofisku izglītību. Cik niecīgi kļuva varenie monumenti, kad viņš uzkāpa savā valstībā... Lejā gāja, runāja, klupa, brauca, zviedza, bet viņš neatšķīra vairs kungus no kučieriem, kā kad tikko būtu piesavinājies franču enciklopēdistus

no viena gala līdz otram. Bet, galvenais, viņš negribēja tos atšķirt arī uz ielas».

1918. gadā ķeizariskās Vācijas iebrucēji, okupējuši Vidzemi, liek krāsotājam atjaunot kādas baltvācu muižnieku pils tornī vecu uzrakstu — īpašnieka cilts liekulīgo devīzi. Bet patiesībā tornī, kur neviens cits nevar piekļūt, ir ne muižnieku cilts devīze, bet torņa cēlāja — zemnieka lāsts pret tautas verdzinātājiem. Zvanups atjauno šo lāstu, un nakts tumsā, kad iebrucēji dzīro, tas augstu gaisā fosforizējošiem burtiem sāk liesmot, vēstījot varmākām tautas sen ilgoto, vēstures noteikto nāves spriedumu: «Sasper, Pērkoni, šo odžu dzimumu!»

Vispār — sabiedrisko momentu notēlojums J. Ezeriņa novelēs plašāks un dziļāks, nekā par to liecina buržuāzisko kritiķu ieviestie uzskati. Ne velti rakstnieks pats sarunā ar Ķ. Egli izteicies, ka daži mūsu rakstnieki pārāk daudz nodarbojoties ar savu personu un rakņājoties «paši sevī», bet apkārtējās dzīves nemaz neredzot. Tās masalas viņš jau sen esot izgulējis. Taču arī psiholoģiskā puse J. Ezeriņa novelistikā jo plaša, dziļa un niansēta. Nereti tā izvirzās priekšplānā, paliekot būtiski saistībā ar sabiedrisko jautājumu notēlojumu: noveles žanra ietvaros rakstnieks dzīves sociālo sakni atklājis diezgan noteikti.

Pie J. Ezeriņa labākajām *psiholoģiskajām novelēm* pieder — «Mērkaķis», «Šaha partija», «Bendesmaiss» u. c.

Novelē *«Mērkaķis»* (1922.) lasām par bagātu un izlaidīgu skaistuli. Par savas dīkās dzīves mērķi tā spraudusi neskaitāmas mīlas dēkas, kurās tā pārsātinājusies un notrulinājusies, ka pat visizsmalcinātākās baudas viņu vairs nevaldzina. «Viss tas ir izmēģināts, un neatliek vairs nekā.» Iekvēlināt izdegušās jūtas var tikai ar vēl kaut ko neizbaudītu vai ārkārtēju, kaut vai nenormālu. Perversā dāma karnevālā aizraujas ar noslēpumainu, ugunīgi temperamentīgu kavalieri mērkaķa maskā un sajūsmināta skauj savos apkampienos īstu, dresētu cirkus mērkaķi. Anekdotiskajā sižetā J. Ezeriņš ne tikai atklāj valdošo aprindu netīrās aizkulises un iekšējo puvumu, bet kaut vai ar viegliem ieskicējumiem risina arī prātnieciskas pārdomas.

Novelē *«Šaha partija»* (1923.) J. Ezeriņš stāsta, cik liela

nozīme dažkārt dzīvē ir sīkumiem: «... mēs pārāk daudz pieķeramies taisni niekiem, atsevišķām sekundēm, nedēļām, gadiem, bet pārāk maz domājam, ka no svara ir tikai viss tas kopā... mūžam savās pretišķībās un izveidojumā jātop par cilvēka galveno darbu.» Doma, ka vairāk vērības jāveltī, lai cilvēki dzīvotu cilvēcisku, pilnvērtīgu dzīvi, ir viena no raksturīgākajām J. Ezeriņa humānisma izpausmēm.

Sižets stāsta par neizdevušos dzīvi, ko izpostījusi aiz pieklājības pret dāmu tīšām zaudēta šaha partija, jo iemīļotā meitene, tādā veidā uzvarējusi savu līgavaini, uzskata viņu par vientiesi, kas prot tikai runāt. Nelaimīgais mīlētājs savukārt zaudē ticību ikvienai skaistai sievietei un, iekšēji izpostīts, turpmāk uzskata, ka pat labākie darba un panākumu gadi ir «tikai vientuļš un garlaicīgs tilts uz vecumu». Tāpat tie aiziet arī pārgudrajai skaistulei. Tikai vecuma dienās, kad pēc visu mūžu iespītīgi veiktām šaha studijām viņi vēlreiz mērojas spēkiem un pēc sīvas cīņas sirmgalve spiesta padoties, viņa «padevīgi nolieca galvu» stiprākā priekšā. Tad notiek arī jaunībā izjukušās kāzas — ne vairs aiz lielas mīlestības, bet — «mūžs ir jāglābj».

Par līdzīgā veidā neizdevušos dzīvi stāsta arī novele *«Bendesmaiss»* (1924.). Ar šo vārdu apveltītais ir medicīnas students, kas, līķus griezdams un augoņus operēdams, zaudējis ticību cilvēkam, pat uz visskaistāko no tiem skatīdamies tikai ar sausa analitiķa saltajām acīm. Pārspīlētā skepse viņu ir pārņēmusi, arī vērtējot cilvēku raksturus. Kad šis pārgudrinieks iemīlas un iegūst meitenes pretmīlu, viņš savās eksperimentatora tieksmēs sāk pavisam dīvainu rotaļu. Lai pārbaudītu savas iecerētās jūtu stiprumu, viņš kāda nezināma drauga vārdā sūta tai vēstules, kurās dod pats par sevi vissliktākos raksturojumus un rezultātā meiteni pilnīgi samulsina, līdz tā no «bendesmaisa» aizbēg. Viņš paliek viens, filozofēdams, «ka gluži prātīgs cilvēks var brīžam palikt liels muļķis».

Šai novelē (tāpat kā «Šaha partijā», «Zailāna laulībā», «Prinča mantiniekā» u. c.) spilgti izpaužas J. Ezeriņa inteliģences notēlojumiem raksturīgais motīvs par daudzu skoloto cilvēku pārsmalcinātajām dvēselēm, dīvainajiem untumiem un iedo-

mām, kam pēc Ezeriņa it īpaši pievērsās E. Ādamsons, dodams šīm parādībām arī raksturīgu nosaukumu — «smalkās kaites».

Mākslinieciskā meistarība J. Ezeriņa novelēs ir augstā līmenī. Ja idejiski tematiskā satura ziņā tās ne ar ko sevišķi neatšķiras no daudzu citu demokratisko rakstnieku darbiem, tad tieši rūpīgais un lietpratīgais māksliniecīskais izveidojums ir tas komponents, kas J. Ezeriņa daiļradi padara vienreizīgu.

Tāpat kā visi labākie novelisti, arī J. Ezeriņš daudz uzmanības veltījis sižeta izveidei. No citiem literāriem darbiem aizgūtu sižetu pārstrādāšana nav viņa gaumē, viņš tos ņem galvenokārt tieši no dzīves vai draugu nostāstiem, rūpīgi krāj gadiem ilgi un pamazām radoši pārstrādā. Kāds laikabiedrs par to zina stāstīt: «Tāpat kā daudzi mīl krāt anekdotes, tās atstāstīt, Ezeriņš krāj fabulas» (t. i., sižetus — *A. V.*). Viņš tās atstāsta. Atstāsta un veido. Kamēr no nemākslotas fabulas izkristalizējas raksturi un likteņa pavedieni, kamēr stāsts gatavs. Tad vajadzīga tikai daža brīva stunda, lai stāstu uzmestu uz papīra.»

Daudzu J. Ezeriņa noveļu sižeti veidoti, balstoties uz anekdotiska notikuma, piemēram, «Mērkaķis», «Muitnieks un varizejs», «Šaha partija» u. c. Ne velti rakstnieks teicis — «man bez anekdotes neiet». Šai ziņā viņš radniecīgs ar Bokačio, Čoseru u. c.

Sižeta risinājumam J. Ezeriņa darbos raksturīgi arī prātnieciski iepinumi, kas, piemēram, «Šaha partijā», aizņem ne mazāk kā noveles trešo daļu. Formāli šai ziņā Ezeriņa noveles atgādina vairākus Apsīšu Jēkaba darbus, lai gan būtībā šie iepinumi pavisam citādi — ne svinīgi reliģisko un ar tiem saistīto morālo uzskatu izpaudumi, ne patētiska jūsma par dabas skaistumu un varenību, bet mierīgi nosvērtas, palaikam koncentrētas replikas par cilvēku dabu un viņu likteņiem — «visi redzam, ka cilvēki mirst, bet sirds dziļumos tomēr neticam, ka paši kādreiz mirsim» u. tml. Turklāt šādi prātnieciski iespraudumi, lai cik patstāvīgi tie pirmajā mirklī liekas, J. Ezeriņa novelēs un stāstos galu galā cieši saistās ar galveno temu, apgaismo to.

«Šaha partijā» līdzīgā sakarā norādīts — «nav vis neprāts, kas pieguļnieku stundām ilgi dzen pa mežu lauzt zarus, skrambāt rokas, meklēt vecas šķilas, siekstas, sakārņus un sviest tos

lielā čupā; — jo beigās viņš izvelk špičku un visu to aizdedzina, un viss tas deg, apgaismo un silda, un kvēlo». Šo salīdzinājumu J. Ezeriņš pats attiecinājis arī uz savu noveļu kompozīciju. Un uguns dzirksts, kas liek izšauties izprotošai atziņai, lai tā kā liesma apņemtu visu notikumu sārtu, ir šajās novelēs kāds asprātīgs, negaidīts, bet tomēr likumsakarīgi noteikts atklājums īsi pirms pašām beigām.

Tāda nozīme ir vārdiem — «Ģenerāļa kungs! Te viņš ir!» («Piezīmes dēlam»), «Sasper, Pērkoni, šo odžu dzimumu!» («Tornis»), «Tas bija īsts un neviltots mērkaķis» («Mērkaķis»), «Viņa padevīgi nolieca galvu» un — «mūžs ir jāglābj» («Šaha partija»). Lai akcentētu šo izšķirīgo vārdu nozīmi, palaikam tie iespiesti ar retinājumu. Šāds paņēmiens latviešu literatūrā visraksturīgākais tieši J. Ezeriņam.

Stipri raksturīgs J. Ezeriņam ir arī notikumu pavēstījums atmiņu stāstījuma formā (vēstuļu, dienasgrāmatu u. tml.), kādā sarakstīta, piemēram, «Šaha partija», «Vecais pulkstenis», «Burbeka tēva noslēpums» u. c. Šāds paņēmiens it kā sadala stāstītāju divās personās, no kurām viena ir notēloto notikumu tieša līdzdalībniece, bet otra noraugās uz tiem no daudzu gadu attāluma ar dzīves pieredzē izveidotu vairāk izprotošu skatu. Piemēram, «Šaha partijā» notikums par kādreizējo mīlestību tiek pavēstīts gan ar objektīvu kritiku («šī jaunkundze bija gandrīz krietnākā no visām, vismaz man tā likās»), gan ar sākotnējo aizrautību («es biju paspēlējis labāko sievieti, savu iemīļoto, bez kuras nespēju dzīvot»). Tā stāstījums iegūst lielāku daudzkrāsainību, un vērtējums kļūst vispusīgāks, — tas veidojas, it kā diskutējot skeptiķim ar jūsmotāju. R. Blaumanis, J. Poruks un vairāki citi no latviešu veiksmīgākajiem novelistiem šādu paņēmienu izlietojuši maz.

Lai skats uz dzīvi kļūtu jo bagātāks, J. Ezeriņš cenšas iegūt jaunus, neparastus novērošanas punktus, no kuriem atklājas parādības, kas patiesības gaismai parasti slēptas. Arī savdabīga stāstītāja, piemēram, veca pulksteņa («Vecais pulkstenis»), spriedumi ir gan dažkārt kuriozi, taču ar savu īpatnēju valdzinājumu un saturīgumu: savā gadsimtiem ilgajā mūžā tas redzējis daudzas

zemes, visādus cilvēkus un to likteņus, bijis liecinieks dažiem momentiem Napoleona personiskajā dzīvē, kur lielais karavadonis parādās kā diezgan sīks cilvēks.

Ciešā sakarā ar atmiņu stāstījumu kā vēstījuma formu saistās J. Ezeriņa iemīļotais kompozīcijas paņēmiens — ietvars, kas, piemēram, R. Blaumaņa novelēs nav raksturīgs. Lai aizvadītu lasītāju līdz savdabīgajam stāstītājam, J. Ezeriņš neliek tam ar pēkšņu nemotivētu lēcienu uzreiz pievērsties, piemēram, vecam, 18. gs. darinātam Šveices pulkstenim, bet sāk pats ar sevi un tuvāku laiku, lai tad nemanot ieietu citā, īpatnējā dzīvē, no kuras sižeta nobeigumā it kā no interesantas ekskursijas atved lasītāju atpakaļ sākuma punktā. Nereti arī šīs ievada un nobeiguma daļas spilgti izveidotas, līdzīgi gleznas ietvaram, kas pats ir patstāvīgs mākslas darbs. Piemēram, novelē «Vecais pulkstenis» stāstījums noris sapnī, no kura atgriešanās pilnīgā nomodā notiek, izmazgājot acis ceriņziedu rasā.

Līdz ar rakstnieka iejušanos dažādu stāstītāju lomā viņa novelēs un stāstos sastopam lielu stila dažādību. Līdzīgi daudziem labākajiem rakstniekiem J. Ezeriņš ir individualizētās runas meistars, taču ir kāda īpatnība, kas arī šai ziņā tipiska tieši viņam. Šī īpatnība ir rakstnieka specifiskais dzīves skatījums, kas izpaužas mierīgi prātnieciskajā, nereti humoristiskajā stāstījuma veidā, kādā viņš liek runāt tiklab pārgudrajam medicīnas studentam — «bendesmaisam», kā arī kalponei Ilzei u. c.

Jāatzīmē arī tautas valodas bagātības, kas J. Ezeriņa dzīvajā, koncentrētajā, viegli plūstošajā stilā labi palīdz izteikt sarežģītu saturu vienkārši un vienkāršībai piešķirt tēlainību, iekļaut senas tautas idiomas modernā jaunlaiku izteiksmē, veidot īpatnēji latvisku kolorītu utt. «Kārzdaba», «Aiviekste» u. c. viņa novelēs nereti sastopamie Malienas vietvārdi labi atbilst noveļu novadnieciskajam raksturam.

Noveles «Iegātnīša» sākumā siena grābējiem līdz vakaram vēl tālu, bet tas pavēstīts pavisam netieši un gleznaini — «saule turas vēl divu mežu augstumā». Vecais kalps Mačs pāriet pār pagalmu un aiziet atpakaļ, un arī šai ikdienišķajā gaitā rakstnieks saskatījis lielu daudzveidību un nozīmīgumu. Vis-

pirms Mačs ne vienkārši «iznāk», bet «sakucis izlien» no gubeņa, kur kaut ko meklējis, un nevis «iet», bet «ņipri tuntuļo», nezdams atradumu jaunajai saimniecei. Iztraucējis to no sapņiem par mērnieku, kurā tā «samīlējusies... bez jēgas», viņš smalkjūtīgi «sakās neko neredzam» un domīgs «lēni čāpo atpakaļ», bet iztraucētā sieviete «skriešus iemetas istabā». Viņai 24 gadi, t. i., tas laiks, «kad meita kā dziesma lido no mutes mutē».

«Burbeka tēva noslēpumā» viens turku kara veterāns «stiegrains», bet otrs «savā sirmumā kā sūnās iegrimis». Tas ir Burbeka tēvs, kas redz, ka meitenes pļauj rudzus, «ka šņakst vien» un, kūlīšu sējēja nemanīdams, spriež: «Vai tad vārpas garšļauku pametīsi?» Tāpat arī Čukāns («Jaunsaimnieks Čukāns») «augas vasaras» ir «darba lauzējs», viņa arumā nekad nevar redzēt «pārvagu», nedz sējumā «pārsēju», un katras spailes malā palicis zāles kušķis viņam «acīs lec». Tādu piemēru ir daudz.

Jāpiemin vēl, ka Ezeriņš nebaidās, kad vajadzīgs, lietot stipri asus vārdus. Viņš ir gan smalkjūtīgs, bet arī atklāts jeb, kā K. Egles atmiņās lasām, «bez glaimiem un diplomātiskas laipošanas... pustoņos viņš neprotot un arī negribot runāt»[1].

J. Ezeriņa stila meistarība piesaistījusi daudzu uzmanību un izpelnījusies atzinīgus vērtējumus. L. Paegle norāda: «Aprakstītāja gausumam un liriska dzejnieka izplūsmei, kas tik bieži nāk priekšā mūsu jaunākajā prozā, Ezeriņš liek pretim īsto stāstītāja dinamismu.»[2] Pieejot no citas puses, ne mazāk pozitīvi izteicies J. Sudrabkalns: «Ezeriņš strādā ar vārdu materiālu kā juvelieris, noslīpē teikumu, sameklē retus vārdus, uzbur neparastus salīdzinājumus. Viņa labākajās novelēs nav pelēku un nedzīvu vārdu.»[3]

* *
*

J. Ezeriņš pats sevi vērtēja stipri paškritiski. 1922. gadā, kad viņš kā vairāku nozīmīgu noveļu autors saņēma uzaicinājumu uzrakstīt par sevi latviešu rakstnieku autobiografiju krājumam

[1] «Latvju Grāmata», 1928., 6.
[2] *L. Paegle,* Kopoti raksti, 5. sēj., 1958., 182. lpp.
[3] «Padomju Latvija», 1941., 86.

«Atziņas», viņš pazemīgi atteicās: «Atzīstos vaļsirdīgi, man drusciņ kauns un drusciņ neveikli sākt ar oficiālu pašportreju, kad vēl pat lāgu nav uzzīmēta neviena portreja» (vēstulē K. Eglem 1922. g. 4. oktobrī). Un arī vēl 1924. gadā, kad buržuāziskās Latvijas Kultūras fonds bija godalgojis viņa «Leijerkasti», J. Ezeriņš kādā vēstulē pārspīlētā paškritikā joprojām spriež: «Jā, vai zini, švaki ar to latviešu literatūru, ja Leijerkasti 1923. gadā atzīst par labāko grāmatu prozā. Maza uzvara tā ir.» Ne velti rakstnieks pats šai grāmatai bija devis pārāk pieticīgu un pat nepareizi orientējošu apakšvirsrakstu — «Noveles īsam laikam».

Kritika J. Ezeriņu kā rakstnieku plašāk sāka atzīmēt 20. gados, pie kam viņa vērtēšanā iezīmējās divas savstarpīgi pretējas tendences.

Reakcionārā kritika centās rakstnieku iztēlot kā «tīrās mākslas» pārstāvi, kam formas elegance un grācija ir pašmērķis. Tā, piemēram, J. Veselis (1925.) rakstīja, ka J. Ezeriņš gribējis savas noveles «pasargāt... no domu smaguma», ka viņš esot «spēlmanis, kam pirmajā vietā stāv nevis būtības izsacīšana ar mākslas līdzekļiem, bet gan rotaļa, spēle, valdzinājums».

Turpretim progresīvā kritika pareizi raksturo J. Ezeriņu kā reālisma meistaru un uzrāda viņa formas virtuozitātē vērtības par tik, par cik tā palīdz mākslinieciski pilnīgāk atspoguļot dzīves īstenību. Atzīstot J. Ezeriņa labāko darbu pozitīvo nozīmi, tomēr kritiski jānovērtē tie rakstnieka pārliecīgie apjūsmojumi, ar kādiem uzstājās buržuāziskā prese. A. Upīts šādā sakarā deva stingru, varbūt pat mazliet pārāk stingru, bet pamatos arī šodien paturamu vērtējumu (1929.): «Bij reiz Jānis Ezeriņš... vēl piecu sešu gadu nopietnā darbā no viņa varēja iznākt īsts prozas mākslinieks. Bet pigmejiskā apkārtne viņā uzreiz ieraudzīja ģēniju, viņu sāka slavēt un pārslavēja...»

Latviešu padomju literatūrzinātne J. Ezeriņa vērtēšanā akcentējusi galvenokārt divus momentus. Pirmkārt, to, ka J. Ezeriņam literatūrvēsturē diezgan redzama progresīva vērtība kā reālistiskās noveles tālākajam izkopējam 20. gados, otrkārt — to, ka viņa darbi nozīmīgi ne tikai literatūrvēsturei, bet arī plašām padomju lasītāju masām.

LITERATŪRA

J. Ezeriņa raksti. «Raksti» I—III (1935. g. «Valtera un Rapas» izdevumā) ietver visus nozīmīgākos viņa oriģināldarbus un dažus tulkojumus, kā arī bagātīgus bibliografiskus norādījumus.

Padomju Latvijā iznākusi J. Ezeriņa «Novelu izlase» (1955.).

Par J. Ezeriņu. Nekrologu par viņu uzrakstījis *J. Sudrabkalns* («Latvijas Vēstnesis», 1924., 294.), «Leijerkastes» II daļu recenzējis *L. Paegle* («Domas», 1925., 8.; sk. arī L. Paegles «Kopotu rakstu» 5. sēj., 1958.), «Krāšņatas» — *A. Upīts* («Domas», 1925., 6.; sk. arī A. Upīša «Kopotu rakstu» 17. sēj., 1951.); savas atmiņas par J. Ezeriņu publicējis *K. Egle* («Latvju Grāmata», 1928., 6.).

Padomju Latvijā par rakstnieku apcerējumus sakarā ar viņa 50. dzimšanas dienu publicējis *J. Sudrabkalns* («Padomju Latvija», 1941., 86.), *A. Talcis* («Karogs», 1941., 4.) un redakcijas rakstā avīze «Brīvais Zemnieks» (1941., 86.). J. Ezeriņa «Novelu izlasē» (1955.) iespiests *M. Kalves* raksts «Daži vārdi par Jāni Ezeriņu un viņa novelēm»; šo izdevumu recenzējis *I. Muižnieks* («Karogs», 1956., 4.), *L. Purs* («Zvaigzne», 1955., 24.) un *E. Damburs* («Literatūra un Māksla», 1956., 11.).

SEIMAŅS PUTĀNS

(dz. 1892. g.)

Latgales dziesminieks Seimaņs Putāns dzimis 1892. gada 21. jūlijā bijušā Lipinišķu sādžā pie Daugavpils trūcīga zemnieka ģimenē. Līdzekļu trūkuma dēļ nākamais dzejnieks pārtrauc skolas gaitas pēc diviem gadiem. Seko smags darbā un trūkumā pavadīts laiks, kad Seimaņs Putāns, strādādams no tumsas līdz tumsai tēva mājās, tomēr lūko atlicināt naudu un laiku grāmatām. Agri viņš pievēršas arī dzejošanai. 1912. gadā žurnālā «Dryva» iespiests viņa pirmais dzejolis. 1913. gadā S. Putānu iesauc armijā, gandrīz visus pirmā pasaules kara gadus viņš cīnās dažādās frontēs. 1918. gadā Putāns atgriežas dzimtajā pusē. 1919. gadā viņš no jauna ņem rokā šauteni — brīvprātīgi iestājies Sarkanajā Armijā, dzejnieks cīnās pret baltgvardiem Ukrainas frontē. Pārnācis Latgalē 1921. gadā, S. Putāns kādu laiku strādā dažādus darbus, bet kopš 1926. gada par dzelzceļnieku vispirms Daugavpilī, tad Talsos, Tukumā, Rucavā un Jelgavā.

Buržuāziskās Latvijas laikā viņu divreiz apcietina sakarā ar antireliģisko apsūdzības pilno dzeju — par krājumiem *«Tovà vōrdā»* (1924.) un *«Dīva apsavēršona»* (1932.) Trešo reizi Putānu iesloga cietumā vācu okupanti. Tēvijas kara gados Jelgavas cietumā pavadītais laiks sagrauž dzejnieka veselību, pārtrūkst viņa daiļrade. Pēckara gados Latgales dziesminieks dzīvo gan Rīgā, gan dzimtajā pusē, tikai retumis pievērsdamies dzejai.

Seimaņa Putāna *dzeja* sarakstīta galvenokārt augšzemnieku dialektā un arī krievu valodā. No 1922. līdz 1936. gadam publicēti astoņi viņa paplānie dzejoļu krājumi, no kuriem vēl jā-

min «*Latgolas orōja bolss*» (1927.). Tie liecina, ka Latgales dziesminieks idejiski tematiskajā ziņā nostaigājis visas latviešu lirikas attīstības ceļu no Leitāna un Dinsberģa līdz Veidenbaumam, saglabājot 19. gs. vidus latviešu lirikas neizkopto, vietām neveiklo formu.

S. Putāns pirmā pasaules kara laikā

Pirmajos S. Putāna dzejoļu krājumos («Dainas myusu jaunibai», «Dūmas un nūpyutas», abi 1922. g.) sentimentālas rindas par mīlestību un ciešanām («Bryutgona dzīsme») jaucas ar tikpat salkaniem dabas dzejolīšiem («Dobas līksme»). Asarainas žēlabas ir pamatizjūtas arī tajos dzejoļos, kas izauguši, vērojot kara šausmas («Karaveira kopsāta»). Netrūkst te arī reliģiozitātes, dieva esamības apliecinājuma, piemēram, dzejolis «Tim, kas dīvam natic». Pagājušā gadsimta latviešu liriku sauc atmiņā arī dzejoļi ar «tautiešu», «tēvzemes» un «tautas» motīviem («Cik dorga dzimtine», «Uz myužigu dusu»), kur dzejnieks cenšas modināt nacionālo pašapziņu tumsībā smokošajā Latgales darba tautā.

Šie motīvi vairs nav raksturīgi vēlākajiem S. Putāna krājumiem un liecina, ka dzejnieka — autodidakta gaumi daiļrades sākumos lielā mērā ietekmējušas ne vien sentimentālās ziņģes, kas cirkulēja tautā, bet arī jaunlatviešu perioda lirika.

Tikai atsevišķos pirmo krājumu dzejoļos atrodam visai Putāna daiļradei raksturīgu tematiku. To vidū jāmin dzejolis «Latgolas jaunatnei», kurā dzejnieks mudina darboties apspiesto brāļu

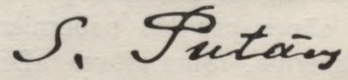

S. Putāna autografs

labā, — lai uzceltu sev pieminekli ļaužu sirdīs. Tautas apgaismes motīvs, kas S. Putāna dzeju tuvina J. Alunānam un A. Pumpuram, variējas daļā viņa vēlāko gadu sacerējumu:

Uz tīni, kur osoras, vaidi,
Kur olkonūs vōrguļu daudz,
Kur tymsas lōsts cītējus žņaudz,
Tur paleigā myusus seņ sauc, —
Tev vīta tur, — steidzīs nu, draugs!
(«Dzejnīkam»)

Šais rindās ietvertais aicinājums visai raksturīgs S. Putāna dzejai. Būt kopā ar saviem apspiestajiem brāļiem, vest tos uz labāku dzīvi, to Latgales dziesminieks uzskatīja par savu uzdevumu:

Par tautas sōpju izteicējim,
par viņas siržu aizdedzējim
Un par jōs eistim vodūnim
ir pīnōkums byut dzejnīkim!
(«Dzīsminiks»)

Seimaņs Putāns, cieši sekojot savai pārliecībai, arī kļuva par ceļa rādītāju Latgales vienkāršajam cilvēkam, kura bezprieka dzīve, neizskaistināta un skumja, atsedzas viņa dzejā.

Jau krājumā «Dainas myusu jaunibai» ievietotais dzejolis «Muna dzīsme» liecina, ka dzejnieks ir ieskatījies tautas postā. Barga un patiesa viņa dzejā ienāk realitāte, pamazām padzīdama sentimentālos pantiņus. Dzejnieks še tā raksturo savu daiļradi:

Muna dzīsme ir ryugtuma pylna,
Pylna skumes un žāluma jei;
Viņa ir dryuma kai rudiņa dīna,
Kad bez stōjas leits lej.

Nākamajos krājumos daudz dzejoļu, kas reālistiskās ainās, drūmos toņos atsedz Latgales trūcīgo ļaužu dzīvi. Paša dzejnieka rūgtā ikdiena ar skopo iztiku un vairākkārtīgais bezdarbs noteikti bijis viens no stimuliem, kas veicinājis šo motīvu Putāna dzejā. Taču tas nav ne vienīgais, ne izšķirošais — tās ir visu bada un nabadzības nomākto darba cilvēku izjūtas, kas ietvertas viņa nepretenciozajos pantos. Rūgtums par dzīves netaisnību un sāpes par tās pabērniem skan tādos Putāna dzejoļos kā «Pabērni», «Sīna pļōve», «Zem dzeives nostas smoguma», «Boda lōsts», «Šivēja», «Ubagi» u. c. Ubagu ģimene tirgū, māte, kas

nosalst putenī, neaiznesusi bērniem saubagotās maizes kulīti, apkārtklīstoši kropļi, bezdarbnieks, kam bērni velti prasa pēc maizes, ir raksturīgi tēli Putāna dzejā. Lielā mērā dzejnieks te iet mazo brāļu dziesminieka Zvārguļu Edvarda pēdās, bez līdzjūtības nereti pauzdams arī izmisumu par apkārtējo postu:

Nav spāka ni vaidēt,
Ni osoras līt,
Sōp sirds, grīžās golva,
Kū dareit, kur īt?
(«Zem dzeives nostas smoguma»)

Ar 20. gadu vidu Putāna dzejā «mazo brāļu» tema arvien noteiktāk pāraug asā kapitālisma apsūdzībā. Dzejniekam kļūst skaidrs visa ļaunuma pamats — tā ir kapitālistiskā iekārta, kur bagātnieki var nesodīti izsūkt darba tautu, kur tie kā pilsētās, tā laukos tūkst no darbaļaužu asinīm un sviedriem (dzejoļi «Bogotnīkam», «Škiras naidnīkam», «Apspīdējim» u. c.). Uz visiem laikiem izgaisušas arī mānīgās ilūzijas par vienotu tautu kapitālisma apstākļos. Baltie vergi — tā dzejnieks nosauc savu tautu buržuāziskajā Latvijā:

Boltī vērgi mes dzimtinē sovā —
Buržuji izsyuc myusus un mūka.
(«Mes — boltī vērgi»)

Atsevišķos dzejoļos Putāns ceļ tautu cīņā pret varmākām, par brīvību, tā turpinādams latviešu revolucionārās lirikas tradīcijas. Jau 1919. gada Padomju Latvijas laikā viņa dzejā ieskanas revolucionārās cīņas motīvs. Viņš nonāk pie atziņas, ka ir diezgan dziedāts par dabu un mīlestību, par dzimteni un svešumu, — jaunais laiks prasa jaunas dziesmas, dziesmas par revolūcijas barikādēm un par to asinīm, kas krituši kaujā par brīvību:

Lai sōc skanēt cytas dzīsmes! —
Dzīdōsim par breiveibu,
Apdzīdōsim barikades,
Kaujas vītu ašņeigu.
Verīs, kai uz kauju steidzās
Jautri, drūši strōdnīki,
Naaptur jūs zūbyns, lūde —
Īt uz prīkšu varūni.
(«Lai sōc skanēt cytas dzīsmes»)

Arī buržuāziskajā Latvijā revolucionārās cīņas motīvs pilnīgi nepazūd no Putāna daiļrades. Revolucionāra doma ietverta tādos tā laika dzejoļos kā «Veļtējums draugam», «Namīra sējējs» u. c. Pietiks klanīties liekēžiem un varmākām, pietiks liekt galvu par kapeikām, — saka dzejnieks. Visiem apspiestajiem jāieslēdzas strādniecības cīņā, jo tikai tā var izkļūt no bada dzīves:

Še rūka, izmastais! Isim uz sapuļci, —
Tur, kur skaņ taisneibas bolss:
«Ceiņā un vīneibā gyusim sev tīseibas,
Ceiņā tik bādom nōks gols.»
(«Olkonajam»)

Kapitālisma atmaskojumam S. Putāna dzejā ir antireliģiska ievirze. Pašmācības ceļā iegūtās zināšanas un rūgtā dzīves pieredze dzejniekam atver acis, ļauj saskatīt baznīckungu parazītismu un pašas reliģijas dziļi negatīvo lomu cilvēka dzīvē. Dzejnieks sāk sludināt ateismu, asi pātago garīdzniekus. Reliģijas atmaskojums nereti ietverts jau dzejoļu virsrakstos — «Dīvs sovu tālu sadauzēja», «Gorīgais krōpnīks» u. c. Visvairāk antireliģisku dzejoļu Putāna krājumā «Dīva apsavēršona» (1932.), bet to netrūkst arī citos.

Dzejas antireliģiskās ievirzes dēļ Putānu vairākkārt vajāja katoļu baznīca, taču nespēja apklusināt dedzīgo cīnītāju par apspiestās Latgales atbrīvošanos no baznīckungu un buržuāzijas kundzības.

Vispirms pilsonis un tad dzejnieks ir Seimaņs Putāns savas dzejas labākajā daļā, kas ieskaitāma buržuāziskās Latvijas laika literatūras paliekamajā devumā.

LITERATŪRA

S. Putāna darbi. Dzejoļi apvienoti krājumos «Dainas myusu jaunibai» (1922.), «Dūmas un nūpyutas» (1922.), «Tovā vōrdā» (1924.), «Latgolas orōja bolss» (1927.), «Стоны Латгалии» (1931), «Dīva apsavēršona» (1932.), «Тернистий путь» (1932), «Ļaunōkais ciļvēces īnaidnīks» (1936.). Padomju Latvijā 1949. gadā izdota izlase «Seimaņs Putāns, Dzejas».

Par S. Putānu. *J. Zabarovskis,* Seimaņs Pūtāns Latgolas revolucionārais dzejnīks («Taisneiba», 1940., 78.), *V. Vasars,* Seimaņa Putāna dzeja (izlases ievadā), *J. Marts,* Dziesmas par Latgales vakardienu («Literatūra un Māksla», 1949., 36.), *M. Bārbale,* Latgales dziesminiekam Seimaņam Putānam 65 gadi («Karogs», 1957., 7.).

JĀNIS GRĪZIŅŠ

(1900.—1941.)

Jānis Grīziņš buržuāziskās Latvijas literatūrā kļuva pazīstams 20. gadu vidū. Darbodamies kā rakstnieks un publicists īsu laiku, viņš devis stāstus «Vārnu ielas republika», dažus dzejoļus un virkni rakstu par literatūras un mākslas jautājumiem. Aizsākts palika viņa romāns par latviešu strēlniekiem.

Dzīve

Jānis Grīziņš (īstajā vārdā Jānis Griķis) dzimis 1900. gada 12. martā (v. st. 29. aprīlī) Rīgā fabrikas strādnieka ģimenē. Viņa bērnība aizrit proletāriskā nomalē, Grīziņkalna apkaimē.

No 1908. līdz 1910. gadam J. Grīziņš mācās Pāvila draudzes (t. s. Valtera) elementārskolā. 1910. gada rudenī viņš iestājas Aleksandra ģimnāzijā Rīgā. Kad pirmā imperiālistiskā kara laikā no Rīgas evakuējas fabrikas un mācību iestādes, Grīziņš 1915. gadā dodas ģimnāzijai līdz uz Veravu (Igaunijā) un 1917. gadā tālāk — uz Saransku (bij. Penzas guberņa). Lai līdzekļu trūkuma dēļ nebūtu jāatstāj ģimnāzija, viņš līdztekus mācībām strādā turpat skolā par algotu bibliotekāru un 1918. gadā nobeidz ģimnāziju ar zelta medaļu.

Pilsoņu kara dienās Grīziņš pievienojas latviešu revolucionārajiem strēlniekiem, kas sīvās kaujās aizstāv jauno padomju republiku.

1919. gadā viņš iestājas Maskavas Ceļu inženieru institūtā, bet 1921. gadā atgriežas Latvijā no Turkestānas frontes, kā viņš saka vēstulē M. Gorkijam.[1]

[1] J. Grīziņa vēstule no Parīzes M. Gorkijam 1928. gada 22. oktobrī. Kā šī, tā arī trīs citas Grīziņa vēstules (1929. g. 8. aprīlī no Parīzes, 1931. g. 22. jūlijā no Cēsīm un 1933. g. 5. septembrī no Sarkankalna psihiatriskās slimnīcas Rīgā) glabājas Maskavā M. Gorkija arhīvā pie Gorkija Pasaules literatūras institūta. Visas rakstītas krievu valodā.

Tā paša gada rudenī J. Grīziņš iestājas Latvijas universitātes Inženierzinātņu fakultātē, bet 1922. gadā pāriet uz Tautsaimniecības un tiesību fakultātes Juridisko nodaļu. Līdz 1923. gada februārim viņš pelnī līdzekļus, strādādams par atslēdznieka mācekli, vēlāk kā izcilnieks saņem stipendiju un nododas tikai mācībām. Jau studiju laikā Grīziņš publicē virkni rakstu par tiesību jautājumiem. 1924. gada pavasarī viņu ievēl par subasistentu pie Tiesību teorijas katedras.

1926. gada februārī J. Grīziņš ļoti sekmīgi beidz universitāti un tiek atstāts pie Krimināltiesību katedras sagatavoties zinātniskam darbam. Minētajā vēstulē viņš Gorkijam raksta: «... izglītības turpināšanai tiku komandēts uz Franciju, kur atrodos kopš 1926. g. maija. Parīzes universitātē es nobeidzu visas trīs Kriminoloģijas institūta nodaļas un 1928. g. pavasarī nokārtoju doktora eksāmenu pirmo daļu (publiskās tiesības).» Pārstāstīdams savu biografiju, viņš atzīmē, ka kopš atgriešanās no Padomju Krievijas līdz aizbraukšanai uz Franciju piedalījies Rīgas kreiso strādnieku organizāciju kultūras darbā, bet Komunistiskās partijas biedrs nekad neesot bijis.

Jau studenta gados J. Grīziņš sāk vingrināties daiļliteratūrā. 1924. gadā parādās viņa pirmais darbs — kāds feļetons, bet īsteni rakstnieka darbā Grīziņu ievada Andrejs Upīts, sniegdams norādījumus un sākot ar 1925. gadu ievietodams žurnālā «Domas» viņa stāstus, dzejoļus, romāna fragmentu un rakstus par literatūras un mākslas jautājumiem.

Parīzē J. Grīziņš dedzīgi interesējas par literāriem un sabiedriskiem jautājumiem, apmeklē franču strādnieku organizāciju sarīkojumus, iepazīstas ar materiāliem par Parīzes Komūnu un par visu to sūta «Domām» rakstu pēc raksta. Tie pauž simpatijas strādnieku revolucionārajai cīņai, kritizē kapitālistisko sabiedrību. Šīs jaunā rakstnieka tendences pievērš buržuāziskās Latvijas varasvīru uzmanību, jo vairāk tāpēc, ka rakstu autors — nākamais zinātnieks — vēršas pret kapitālistisko sabiedrību. Vairākiem paziņām Latvijā J. Grīziņš sūdzējies, ka Parīzē viņu izspiego. Grāmatu izdevējam Atim Freinatam viņš 1928. gada 5. novembrī raksta: «Latvijas politiskā policija jauc manu sa-

rakstīšanos jau kādu gadu, bet literāriskās lietās tas nebij līdz šim noticis.» (A. Freinats gatavoja izdošanai J. Grīziņa grāmatu «Vārnu ielas republika».) Andrejs Upīts, stāstīdams par Grīziņa vēstulēm, saka: «Raksturīgi atzīmēt, ka visās beigu vēstulēs Grīziņš glābiņu no saviem vajātājiem cerēja atrast Padomju Savienībā. Teicās aizsūtījis Gorkijam rakstu par visām savām nelaimēm un nešaubīgi bij pārliecināts, ka tas viņam kaut kā palīdzēs.»[1]

J. Grīziņš 20. gados

Vēstulēs Gorkijam izpaužas traģiskas noskaņas, izmisums, garīgā līdzsvara zušana. Iespējams, ka jaunā rakstnieka nervi sabruka, intensīvu garīgu darbu strādājot un pusbadā dzīvojot. Taču vēstulēs minēti fakti, kas vedina domāt, ka Grīziņa traģēdijā sava loma bijusi arī buržuāziskās Latvijas valdošajai varai. Interesanti, ka Grīziņu Parīzē sākuši slepeni uzraudzīt pēc tam, kad tas nosūtījis uz Rīgu biedriem brīdinājumu, ka strādnieku kustībā it kā darbojas provokatori. Vai tā bija patiesība, vai nē, nav zināms, bet Grīziņa sūtītās vēstules bija labs ieganstš padarīt nekaitīgu vientuļo protestētāju.

Par Grīziņa politisko neuzticamību universitātei Rīgā ziņojis Latvijas sūtnis Parīzē. Grīziņš Parīzē organizējot komunistiskas šūniņas un par boļševiku naudu braucot uz Angliju. Tāds jurists, kurš jūsmo par strādnieku revolucionāro cīņu, par franču komunistu Marselu Kašēnu un no kura «runā tik liels pārliecības spēks kā reti no kura», tāds nākamais

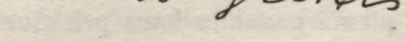

J. Grīziņa autografs

[1] «Karogs», 1949., 1.

jurists, kas L. Blūmu trāpīgi nosauc par «parlamenta lakstīgalu», tāds nebija vēlams ne buržuāzijai, ne viņas pakalpiņiem meņševikiem.

Uzmācīgā doma par provokācijām liek Grīziņam to ietvert romānā «Iedragātā proletariāta pilsēta» un nosūtīt tā pirmo daļu Gorkijam. Latviešu valodā autors to pašu darbu nosūta «Krievijas Cīņai» līdz ar citiem manuskriptiem un lūgumu izgādāt atļauju iebraukt Padomju Krievijā un apmesties tur uz dzīvi. Šie manuskripti nav atrasti. Četras dienas pēc sūtījuma «Krievijas Cīņai» Grīziņu franču policija ievieto psihiatriskajā slimnīcā, pēc tam pārved uz otru, tad uz trešo. Visu laiku viņš turēts stingrā izolācijā. Atsvabināt viņu apņemas tikai tad, ja viņš ar mieru braukt uz Latviju pie piederīgajiem. «Es atteicos gan 1923., gan 1930. gadā, bet 1931. g., kad (slimnīcas) režīma ietekmē es kļuvu līdzīgs citiem garā vājajiem, es biju ar mieru atstāt Franciju un braukt pie brāļa.»[1]

1931. gada maijā ieradies Latvijā, Grīziņš atkal raksta vēstules Gorkijam, Romēnam Rolānam, Cilvēka tiesību aizsardzības līgai Francijā. Sūdzas par vardarbību franču psihiatriskajās slimnīcās, taujā Gorkiju par sava manuskripta likteni.

1931. gada oktobrī viņu ievieto Sarkankalna psihiatriskajā slimnīcā, kur 1941. gada 27. jūnijā viņš miris; pēc Rīgas Civilstāvokļa aktu reģistrācijas biroja ziņām — nāves cēlonis tuberkuloze.

Daiļrade un publicistika

Jāņa Grīziņa stāsti «Vārnu ielas republika» (1925.), «Trīs plakani zukseri» (1926.) un «Rajona komitejas sardze» (1928.) pirmoreiz izdoti grāmatā 1929. gadā ar kopēju nosaukumu *«Vārnu ielas republika»*. Pilnīgs šo stāstu izdevums iznāca padomju laikā 1947. gadā.

Nomales zēna skatījumā un stāstījumā te pirmoreiz latviešu literatūrā skarbiem reālistiskiem vilcieniem notēlota Rīgas proletāriskā nomale — «starp Matīsielu un smilškalniem izplētusies darbaļaužu pilsēta» — un tās iemītnieku dzīve, kāda tā bija pirmā pasaules kara priekšvakarā.

Rakstnieks parāda, cik nemīlīga ir strādnieku nomale — sa-

[1] Vēstulē Gorkijam no Cēsīm 1931. gada 22. jūlijā.

šķiebušās koka būdas mijas ar vairākstāvu namiem, kuros šauri strādnieku dzīvokļi, ielas bruģētas apaļiem akmeņiem, neapbūvētajos laukumos un smilšu kalnos izgāž pilsētas atkritumus. Plašākais rotaļlaukums bērniem ir tolaik vēl neizbūvētais Grīziņkalns, kur «vējš griež smiltis, ... paceļ papīra lapas, nes pa gaisu, svilpj un auro, ... gaiss pelēks no smilšu blāķiem, kurus pacēlis vējš».

Stāstu varoņi ir strādnieku bērni. Pieaugušie tēloti tikai tik daudz, cik tie savās gaitās saskaras ar bērnu pasauli. Pieaugušie, «... šī neinteresantā cilvēku suga mums nepastāvēja», saka autors, kas stāstos notēlojis pats savas bērnības gaitas.

Stāstu sižets lēcienveidīgi virzās no viena notikuma bērnu dzīvē uz citu bez stingrāka sakara un grodāka savijuma. Tēli nav reljefi izveidoti. Taču rakstnieks, tēlodams bērnu naivās rotaļas un izdarības, dzīvi un krāsaini atveido visu savu varoņu masu kopumā.

Vecāki diendienā aizņemti darbā. Rītos viņi agri aiziet «uz Felzeri, Fēniksu, Pirvicu, vagonfabriku, uz «anštalti», pie kungiem» un tikai vakaros noguruši pārnāk un vaid par puskapeiku, kas pielikta cukura mārciņai. Pārāk domāt par bērnu audzināšanu viņiem neļauj pati rūgtā dzīve. Bērni aug savos kolektīvos, ko paši stihiski izveidojuši.

Žila Verna, Maina-Rida, Breta-Harta romānu, bet galvenokārt zemākās markas lubu literatūras un «Dzimtenes Vēstneša» dienas notikumu hronikas rosinātā bērnu fantāzija putekļaino nomali pārvērš īpatnējā pasaulē. Mājas vai arī veselas ieliņas nomalē bērniem ir vai nu indiāņu cilšu teritorijas, vai arī «republikas». Tāda republika ir arī Grīziņa notēlotais Vārnu ielas piecstāvu nams ar savu bērnu kolektīvu. «Katram stabiņam uz ielas bija savs nosaukums, ņemts no Žila Verna romāna un akceptēts no visām apkārtnes valstīm, katrai rīdziņai bija noteikts ģeografisks stāvoklis, sākot ar Tanganaiku un beidzot ar Ontārio, katram sētniekam sava palama.» Un kur ir valstis, tur arī incidenti. Nereti notiek sīvi kautiņi, un pat pieaugušajiem riskanti iet pa ielu, kur no visām pusēm lido akmeņi. Cīnītāji bieži atgriežas mājās ar pārsistām galvām un ziliem puniem.

J. Grīziņa «Vārnu ielas republikas» pirmizdevuma vāks (K. Krauzes zīmējums)

Mazie «republikāņi» cauras ziemas un vasaras pavada savā nomalē. Tie ir, tā sakot, «uz akmeņiem uzaugušī» un tikai to redzējuši, kas viņu akmeņainajā dzimtenē skatāms. Tie pakļauti visām ielas negatīvajām ietekmēm. Taču kolektīvos viņiem izraisās tieksme darboties. Te viņi iegūst parupju, bet stingru rūdījumu, mācās solidaritāti, mācās pakļauties kolektīva gribai, organizēties, būt patstāvīgiem, pārvarēt grūtības, nicināt gļēvulību, nīkulību. J. Grīziņa tēlotie nomales bērni ir moži, dzīvespriecīgi, piedzīvojumu kāri, atjautīgi. No vecākiem tie instinktīvi uzsūc savā apziņā uzskatus par apkārtējo pasauli. Tāpat kā visa nomale nīst policistus un baltročus no pilsētas centra, tāpat tos nīst arī nomales jaunā paaudze. Ko cienī pieaugušie, to cienī arī bērni. Kad ielās parādās fabrikas ārsts Levins, «sētās pārstāja šķīst smiltis, ielās pāršķīrās frontes, puikām no galvām žokenes noraujot». Japāņu kara invalīdu Šķiliņu ar viņa trim meitenēm puikas nēsā vai uz rokām, kad tas ar savu leijerkasti ierodas pagalmos. Kad Šķiliņš spēlē aizliegto «Marseljēzu», zēni un meitenes to rūpīgi apsargā no policista.

«Republikāņu» valoda ir dīvains maisījums, ko sakropļojusi arī lasītā sēnalu literatūra. Vesels valodu jukums pašķīst, piemēram, zēnu dialogā: «Merci, draugs, par izpalīdzēšanu.» — «Ne par ko!» — «Auf kuk!» — «Jumalaga.» Teicienā «Mums ir darīšana ar veļikosvetskije fotografu bandu» jūtam, ka to zēni izlasījuši avīzes slejās. Arī visas palamas ir no lasītā: Lips Tuliāns,

Ērgļaknābis no Lienes ielas, Jātnieks bez galvas u. tml. Nevar bez smaida noklausīties, kad tāds knīpa, kas savam tēvam tikai līdz jostas vietai, saka: «Mums ir viens komerciāls jautājums», «visi tilti ir sadedzināti», «atļaujiet, sēr, spiest jūsu godīgo roku». Jāsmaida, bet kļūst arī smagi par to, ka ņiprajiem, dzīvespriecīgajiem bērniem laupīta pat iespēja runāt skaistā un skaidrā valodā.

Tikai viegli ieskicēti ir pieaugušo tēli, strādnieki un strādnieces. Viņu valodā vēl daudz kas pilsētas nepārveidots, laucinieciskis: «Ko t' nu, vārgani, te tēgājat! Marš sust!», «Apķirnīt un aplāpīt vie' nevar», «Kad es tev, māsī, saku: tie ir pulitiskie», bet līdzās skan arī pilsētas žargona vārdi «madāma», «līderība», «anštalte» u. tml.

Ļoti spilgti J. Grīziņš prot uzgleznot žanra ainas, kas ievijas stāstījumā un krāsaini atveido nomales kolorītu. Piemēram, rosību, kāda rodas pēc fabrikas svilpes — nomales lielo un mazo iedzīvotāju dzīves regulētājas — autors tēlo šādi:

«Mājās — tūkstošās istabiņās, simtos gaiteņos — pielec šai brīdī strādnieku sievas, iesaucas:

— Man liekas, nopūta...

— Jā, māt...

— Vai die — bet mani kartupi vēl nav izsutuši...

Klaudz durvis piecstāvu nama visos stāvos, spurdz sievas pa trepēm augšā — lejā, uz veikaliem un pagrabiem skraidot, pie šņācošiem krāniem steidz skalot siļķes. Un kad oglēs gruzdošo siļķu smaka pilda gaiteni, jaucoties ar kņadu, saucieniem, nostāstiem par to, ka «manējam jau no vienas nekā netiek — viņš jau uzsitējs...», «manēš — tas tikai ietaisītās», kad skaņu un smaku juceklī uztraukti uzreiz pulsē visa māja, tad arī tā strādnieka sieva, kas iemigusi karstajā istabā bērna šūpulim blakus, — arī tā ar vienu lēcienu ir kājās un, acis berzējot, steidz grūst logu vaļā, pamet skatu uz šauro zilo strēmelīti virs galvas, nosakot:

— Būs jau nosvilpts... Bet man vēl nekas nav taisīts...»

Rakstnieks par saviem «republikāņiem», par strādnieku nomali stāsta aizrautīgi, ar dziļu sirsnību un mīlestību, ar gaišu humoru. Stāstiem cauri strāvo optimisms. Šis siltums, sirsnība,

optimisms asi kontrastē ar tēlojamo objektu — nomales bērnu dzīvi — un izraisa protestu pret apstākļiem, kas sagandē cilvēku mūžu.

Nomales bērnus autors necenšas rādīt pārgudrus, neliek tiem nokļūt neticamās situācijās, bet parāda visā viņu vecumam atbilstošā naivumā. Autors it kā stāsta ar nomales zēna muti, bet pāris autora atkāpēs rakstnieks paver ieskatu, kāpēc viņš jūsmo par šiem bērniem. Šajā ziņā zīmīga ir epizode par nelegālo tipografiju. Spēlēdami slepenpolicistus, puikas iztraucē pagrīdes spiestuves darbiniekus, kuri iekārtojušies kādā dzīvoklī. Tipografija ātri izvācas no nama. Naktī ziņkārīgie zēni pārkontrolē atstātās telpas un atrod krāsnī nesadegušu nelegālo literatūru. Krāsainie brošūru vāki zēniem labi noder pūķa pagatavošanai. Grīziņš epizodi noslēdz ar simbolisku ainu: pūķis pacēlies augstu gaisā pār nomali, izraibināts lozungiem, kas iespiesti uz brošūru vākiem: «Bez cīņas nav uzvaras!», «Strādnieku šķiras atbrīvošana — ir viņas pašas roku darbs!», «Visu zemju proletārieši, savienojieties!». Otrā atkāpē autors pavēstī par savu varoņu gaitām pēc evakuācijas no Rīgas: tēvi un mātes aizbrauc līdzi fabrikām un viņiem līdzi arī «republikāņi», «lai pēc dažiem gadiem atjaunotu cīņu jau daudz plašākā kara laukā: Vārnu ielas vietā par arēnu kļuva jau sestā daļa no zemes lodes». Rakstniekam mīļa nomale, tās zēni tāpēc, ka tā ir latviešu revolucionāro strēlnieku bērnība, to cīnītāju bērnība, kas 1917. gada revolūcijas dienās un pilsoņu kara laikā cīnījās par padomēm, par strādnieku valsti. Šādā tik īpatnējā veidā buržuāziskās Latvijas literatūrā atskanēja revolūcijas suminājums.

Ļoti raksturīgs ir J. Grīziņa izteiciens kādā vēstulē A. Freinatam (1927. g. 16. okt.): «Kas attiecas uz grāmatas nosaukumu, tad tas būtu «Vārnu ielas republika» un man netiktos likt šim nosaukumam apakšā vēl kādu citu ... Tas radītu iespaidu, ka trīs stāsti, kas aiz vāka, tikai piedzīvojumu stāsti vai tikai bērniem domāti, kādas publikas pievilkšanai būtu vajadzīgs otrs virsraksts.» Autors grāmatu domājis plašām lasītāju masām, gribējis uzsvērt tām, ka latviešu strēlnieki cīnījās par to, lai darbaļaužu bērniem nebūtu jānīkst iesprostotiem smilšainā, putekļainā no-

malē, ka revolucionārie strēlnieki nebija «nomaldījušās avis», kā to centās iztēlot buržuāzija, bet apzinīgi cīnītāji, kas realizēja lozungu: «Strādnieku šķiras atbrīvošana — ir viņas pašas roku darbs!»

Citās tā laika vēstulēs J. Grīziņš solās uzrakstīt stāstu par «Vārnu ielas republiku» kara laikā. Daļēji rakstnieks to mēģinājis darīt trijos *dzejoļos,* kas iespiesti žurnālā «Domas» 1928. gadā — «Sāls frontē» (1. nr.), «Streļķa kāzas» (7. nr.) un «Strēlnieku Mariannas ziemsvētku stāsts» (10. nr.). Kā to liecina divu dzejoļu apakšvirsraksti, tie ir garāka dzejas darba — poēmas fragmenti, kuros bez kāda vispārinājuma tēloti daži pilsoņu kara laika notikumi. Tie uzskatāmi tikai par Grīziņa mēģinājumiem dzejas žanrā.

Gadu vēlāk žurnāls «Domas» sāk publicēt J. Grīziņa romānu *«Sēnas arodbiedrību divīzija»* (1929.). Tajā notēloti pilsoņu kara notikumi Krievijā kādā dzelzceļa mezglā un tā tuvākajā apkārtnē, kur epizodiski parādītas arī latviešu strēlnieku gaitas. Paralēli risinās notikumi Parīzē: Komūnas veterāni pasniedz franču strādnieku delegācijai saglabātu Komūnas karogu. Uzrunādams delegāciju, vecais komunārs saka: «... jūs to novedīsiet pulkiem, kas jau otro gadu turpina 71. gada maija beigās pārtraukto cīņu. Lai viņš plīvo klajumos, kurus mēs nezinām, cīnās pret ienaidnieku, kuru mēs pazīstam visi: jo austrumos un rietumos — tas ir viens.»

Interesanti iecerētais darbs palika nepabeigts. Rakstnieks plaši un detalizēti apraksta notikumus, bet tēli, kuru publicētajā daļā daudz, tikai vāji ieskicēti.

Zīmīgus vilcienus Jāņa Grīziņa pasaules uzskatā dod iespēju saskatīt viņa *publicistiskie raksti,* kas radušies Parīzes periodā: «Pa Parīzes literāriskiem kaktiem» (1927., 1929.), «Strādnieciskās literatūras jaunie asni ārzemēs» (1927.), «Par mūsmājas mākslinieku «studiju braucieniem»» (1928.), «Starp Lielbritānijas melnajām lauvām» (1928., 1929.), «Padomju prozaiķi 10 gados» (1929.), «Pretvalstiskā māksla» (1931.) u. c., pavisam — vairāk nekā divdesmit rakstu. Tie liecina, ka rakstnieks Jānī Grīziņā guvis pārsvaru pār buržuāzisko tiesību zinātnieku. Viņš ar kaislu

interesi pievēršas literatūras jautājumiem, sīki pētī franču reālistu darbus, iedziļinās viņu radošā darba laboratorijā, studē literāra darba tehniku, aplūko rakstnieku nostāju sabiedriskajās cīņās. Viscaur redzams, ka rakstītājs dziļi simpatizē reālismam. Kā sarkans pavediens J. Grīziņa rakstiem vijas cauri doma, ka lieli rakstnieki ir arī cīnītāji, konkrēti — cīnītāji pret šķiru valsti. «Iznīcināt šķiru sabiedrību, — saka J. Grīziņš kādā rakstā, — tas ir mūsu dienās mērķis miljoniem ļaužu, kas grupēti cīņas organizācijās.»[1] Brīva māksla būs tad, kad «darba ļaudis, sadragājuši pilsoniskās valsts aparātu, uz tā drupām dibinās jaunu iekārtu».

Grīziņš aizrautīgi pētī visu, kam sakars ar Parīzes Komūnu un komunāriem. Rakstā «Kurbē retrospektīvā izstāde Parīzē» viņš atzīmē, ka «komūnai ir trūcis tikai viena: organizācijas, kas šos apdāvinātos cilvēkus prastu katru savā vietā izlietot, partijas, kas tērauda taustekļiem uzpurinātu sacēlušās pilsētas ķermeni», un turpat citā vietā skaidri noprotams Oktobra revolūcijas vērtējums: «... pati dzīve ir radījusi jaunu revolucionāro cīnītāju tipu, kas, tikai pateicoties tam, ka tie izsvilināja no savas apziņas mietpilsoniskās plātības putekļus, ņēma revolucionāro cīņu tikpat nopietni kā kuru katru citu mākslu un — uzvarēja.»

Jānis Grīziņš ar simpatijām un cieņu atsaucas par Padomju Krieviju, tās literatūru, par Maksimu Gorkiju. Grīziņa spalvai pieder pāris informatīva rakstura apskatu par padomju literatūru.

Viņš vienīgais toreizējā latviešu literatūrā ar plašāku rakstu atzīmējis Anrī Barbisa nodibināto žurnālu «Monde», kur piedalījās arī M. Gorkijs.

Grīziņa publicistikā kritizēta arī buržuāziskās Latvijas mākslas dzīve: «Nākamais vēsturnieks, apskatīdams laikmetu, kurš sekoja Latvijas republikas nodibināšanai, bez šaubām, atzīmēs iezīmi — skaļo vārdu lielo varu, skanošu terminu pieprasīšanu lietām ar ikdienišķu raksturu, balamutību, kura aizsedz gara tukšumu, domu nabadzību un mietpilsonismu.»[2] Nepārprotams

[1] «Domas», 1931., 2.—4.

[2] Turpat, 1928., 1.

norādījums uz meņševiku liekulību izmanāms vārdos, ka «netrūkst arī Latvijā strādniecisku organu līdzstrādnieku, kas nosmērē lappuses, prievītes apdzejodami, bet beigās — divi rindiņās — uzsaukdami: «Bet ausīs viņš, sarkanais rīts . . .»»[1]

J. Grīziņa publicistika liecina arī par nomaldiem, faktu un parādību neizpratni, īpaši sakarā ar 20. gadu franču strādnieku kustības apgaismojumu, taču visumā vērojams, ka jaunais rakstnieks dedzīgi meklē un tiecas sataustīt revolucionāro ceļu, kas ejams, lai radītu bezšķiru sabiedrību.

Grīziņa publicistiskajos rakstos ļoti daudz citātu. Gandrīz ik domu viņš cenšas ar tiem pastiprināt. Rakstīdams par kādu tematu, viņš parasti aizskar veselu virkni blakus jautājumu. Viņa publicistisko rakstu stilu trāpīgi raksturojis Andrejs Upīts: «Grīziņš . . . vienā teikumā tiecas iekļaut visu, kas lai tikai iztālēm pieskaras galvenajam pavedienam, tā iznāk krāsaina vārdu mozaīka. Visai Grīziņa publicistikai ir svaigs, īpatns, sprigans raksturs, tikai izteiksmes plūdumā tas lielā mērā atšķaidās.»[2]

Ar savu dedzīgo tieksmi meklēt, noteikt rakstnieka vietu un lomu sabiedriskajās cīņās, ar dziļo interesi par daiļdarba tapšanas problēmām, par sava laika progresīvo literatūru Jānis Grīziņš ir spilgtākā parādība to jauno, progresīvo rakstnieku vidū, kuri savu rakstnieka darbību sāka buržuāziskajā Latvijā 20. gados. Savos meklējumos viņš teorētiski nonāca pie atziņas, ka rakstniekam jābūt revolucionāram cīnītājam par bezšķiru sabiedrību, taču praktiski viņš nepaguva ieslēgties šo cīnītāju pulkā.

Jāņa Grīziņa devums latviešu reālistiskajā literatūrā ir stāsti par strādnieku bērniem pilsētas nomalē — «Vārnu ielas republika», kuros īpatnējā veidā izpaužas kapitālisma kritika. Viņš pirmais latviešu literatūrā parādījis, kā stihiski saliedējas strādnieku bērnu kolektīvs, kā līdzās degradējošām ietekmēm šajā kolektīvā iezīmējas arī pozitīvas īpašības — izturība, drosme, tieksme iekarot sev vietu dzīvē.

---

[1] «Domas», 1929., 2.

[2] «Karogs», 1949., 4.

LITERATŪRA

J. Grīziņa darbs «Vārnu ielas republika» pirmoreiz iznācis Rīgā, 1929. gadā A. Freinata apgādībā; vēstulē A. Freinatam 1927. gada 16. oktobrī Grīziņš raksta, ka grāmatai priekšvārdu apsolījis uzrakstīt Andrejs Upīts, taču tā iznāca bez šī priekšvārda. 1941. gadā gatavots šīs grāmatas otrs, paplašināts izdevums, bet kara apstākļu dēļ nav iznācis; korektūras loksnes glabājas Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Fundamentālās bibliotekas J. Misiņa Latviešu literatūras nodaļas rokrakstu fondā (inv. Nr. XV. 3096); izdevumu gatavojis un priekšvārdu sarakstījis D. Rūdis (t. i., R. Drillis). Padomju Latvijā iznākuši divi «Vārnu ielas republikas» izdevumi: 1947. gadā ar A. Griguļa priekšvārdu un 1957. gadā ar Br. Saulīša ievadu.

Par J. Grīziņu pēc «Vārnu ielas republikas» pirmā izdevuma rakstījuši: *A. U(pīts)* žurnālā «Domas», 1929., 7.; *J. Grīns* žurnālā «Daugava», 1929., 6.; *P. Ķikuts* laikrakstā «Sociāldemokrats», 1929., 112. un žurnālā «Trauksme», 1929., 5.

Padomju laikā plašu rakstu par Grīziņu publicējis *E. Damburs* žurnālā «Karogs», 1949., 3. un sakarā ar šo rakstu *Andrejs Upīts,* turpat, 1949., 4.

JĀNIS MEDENIS

(dz. 1903. g.)

Dzīve

Jānis Medenis (līdz 1935. g. parakstījies ar pseidonīmu Jānis Mednis) dzimis 1903. gadā Malienā Praulienas pagastā (tagadējā Madonas rajona Praulienas ciemā) Ješku mājās kā nomnieka dēls. Pabeidzis Praulienas pagastskolu, viņš mācās Madonas proreālskolā, tad Rīgas kultūrtehniskajā vidusskolā, kas pirmajā pasaules kara laikā evakuējusies uz Tveru.

No 1920. līdz 1922. gadam J. Medenis ir Kara skolas audzēknis. Pēc tam studē Latvijas Valsts universitātē baltu filoloģiju, bet 1924. gadā studijas pārtrauc un nodarbojas ar žurnālistiku. No 1927. līdz 1937. gadam J. Medenis strādā A. Gulbja izdotās «Latviešu konversācijas vārdnīcas» redakcijā par sekretāru, no 1930. līdz 1933. gadam arī studējis tieslietas. Pēc tam nododas vienīgi literatūrai.

J. Medeņa pirmspadomju laika dzejoļi sakopoti krājumos «Torņi pamalē» (1926.), «Tecila» (1933.), «Varenība» (1936.), «Mūžīga diena» (1937.), «Teiksmu raksti» (1942.). 1958. gadā iznāca dzeju kopojums, kuram autors devis nosaukumu «Dienu krāšņums». Tajā līdzās pēdējos gados uzrakstītiem dzejoļiem uzņemti nozīmīgākie darbi arī no agrāk iznākušajām grāmatām.

J. Medeņa daiļrades ceļš bijis sarežģīts un pretrunīgs. Mānīgo nacionālisma ilūziju apdvests, neizprotot tā īsto prettautisko saturu un jēgu, viņš buržuāziskajā Latvijā bieži vien piedalījies nacionālistu oficiālajās reprezentācijās, apdziedājis viņu «varoņus», svinamās dienas un izcilākos notikumus, kuplinājis tos ar saviem skanīgajiem pantiem — riekšavām šķiedis sava talanta vērtības, bez apdoma veltīgi tērējis savu dzejnieka spēku.

Divu kultūru, divu literatūru cīņā, kas buržuāziskajā Latvijā bija ļoti saasināta, J. Medenis pēc savas politiskās pārliecības un literārajiem ieskatiem vairākus gadus no vietas bija saistīts ar buržuāzisko nometni. Viņš darbojās dzejnieku un mākslinieku apvienībā «Zaļā Vārna», ap ko grupējās galvenokārt, atskaitot dažus progresīvus rakstniekus, buržuāziskā nacionālisma apjūsmotāji.

Tāpēc daudz kas no tā, ko J. Medenis sarakstījis savas literārās darbības vairāk nekā 30 gadu garā laika gājumā, šodien vairs neskan un nemirdz. Kā gaisā noklust dzīru brauciena zvārguļi un izdziest tumsā ugunskura dzirkstis, kā, neaizmetoties augļiem, nobirst greznie, tukšie ziedi, tā aizgaist nebūtībā prāvs skaits no viņa agrāk sacerētajām poēmām un balādēm. Šais samākslotajās teiksmās, kurās ielikts daudz iedvesmas un enerģijas, viņš cildinājis kauna pilnās buržuāzisko nacionālistu cīņas «pret lieliniekiem» 1917.—1919. gadā. Te kopā ar darbības reālām personām jaucas dažādi dievi un gari, kā arī personificētie kalni, lejas, upes un pagasti. Vietām aiz šāda mistikas mistra grūti izlobīt konkrētu saturu. Tāds, piemēram, ir veļu nakts dziesmu stāsts «Pulkvedis Kalpaks Ubānu pilskalnā» u. c. Daudz šādu dzejojumu, kuriem nav arī nekādas estētiskas vērtības, sastopami krājumā «Varenība» (1936.). Tas lieku reizi pierāda, ka reakcionāras idejas un reakcionāri politiskie uzskati ne vien aprobežo mākslinieka daiļradi, bet dažkārt, piemēram, politiskajā lirikā, padara to nederīgu, tautai svešu un naidīgu. Turpretim progresīvas idejas, saistība ar sabiedrības augšupejošajiem spēkiem spēcina un apgaro arī daiļradi. Māksliniecisku nevarību pauž J. Medeņa buržuāziskās Latvijas laikā sarakstītā politiskā dzeja, jo estētiskais, t. i., skaistais, īsti tautiskais un patiesais dzīvē un mākslā, nesaderas kopā ar politiski negatīvo, prettautisko un nepatieso. Tāds šai gadījumā ir estētikas un politikas kopsakars.

Un tomēr, ne jau viss, ko J. Medenis kādreiz pats devis vai arī kas visbiežāk no viņa darbiem piesavināts buržuāziskās Latvijas apliecinājumam, tagad būtu pilnīgi atmetams. Mums jāprot atšķirt izdedži un sārņi no īsta metala. Strādājot, kaut arī maldīgi, bet pēc labākās sirdsapziņas, viņš vienlaikus, pats to

J. Medenis

neapzinoties, radījis arī tādus darbus, kuriem nav nekā kopēja ne ar buržuāzisko nacionālismu, ne ar viņa paša kādreizējo sabiedriski politisko nostāju. Literatūras vēsturē ir ne mazums līdzīgu piemēru, kad rakstnieka dažu un pat vairāku daiļdarbu objektīvā nozīme ir pretrunā ar viņa subjektīvajām tieksmēm un nodomiem. Te nav nekā paradoksāla, jo, kā zināms, daiļradē vispār, atskaitot politisko liriku, publicistiku un atklāti tendenciozus darbus, autoru politiskie uzskati palaikam neizpaužas tik tieši un taisnvirzīgi kā filozofijā un citās sabiedriskajās zinātnēs. Tāda ir mākslas specifika. Tāpēc arī vairāku buržuāziskās Latvijas laika rakstnieku daiļradē ir ne vien aplamas politiskās pārliecības dēļ tiešām reakcionāri, tendenciozi darināti, būtībā mākslinieciski mazvērtīgi darbi, bet arī tādi, kuros šādas tendences nav un kuru estētiskā vērtība neapšaubāma.

Vispirms jau tas, ko J. Medenis agrāk rakstījis par tautas atbrīvošanās cīņām pagātnē, par zemnieku nemieriem, tāpat par 1905. gada revolūcijas cīnītājiem un īpaši par latviešu strēlniekiem pirmā pasaules kara un pilsoņu kara laikā, par visu šo heroiski skaisto, ko buržuāzija gribēja paņemt un paturēt sev savtīgos nolūkos — tas viss patiesībā pieder tautai un tikai tagad — padomju šodienā iegūst īsto jēgu un nozīmi.

No tautas vidus nācis, ar to cieši saaudzis, jau no mazotnes un vēlāk, diendienā vērojot darbaļaužu dzīvi, viņš piesūcies

tautas nemiera un protesta gara, tā patiesā tautiskuma, kas arī noteicis viņa dzejas pamattoni (atskaitot, protams, jau minēto politisko liriku). Šis tautas brīvestības gars, dzejniekam pašam to nemanot, stihiski izpaudies Jāņa Medeņa agrāk rakstītās dzejas lielākajā un paliekamajā daļā. Atšķirībā no dažiem citiem saviem laikabiedriem viņš nekad nav sīkumaini rakņājies pats sevī. Pilnīgi svešs viņam allaž bijis tolaik daudziem dzejniekiem raksturīgais galēji subjektīvais individuālisms. Sajūsmu dzejai J. Medenis meklējis ne tik daudz buržuāziskās Latvijas īstenībā (un tā ir viņa laime), cik tautas vēsturiskajos likteņos, varonīgajā pagātnē, pārceldams no turienes uz tagadni cildenās cīņas tradīcijas, možo noskaņu, gaišo nākotnes cerību. Medenis dzied par tautas drošo pārliecību un nesalaužamo cīņas spēku. «Tik lēni, mierīgi kā pļaujas laikā pļavā Ar nāves izkaptīm pār pleciem vīri iet.» Tā pēc mājas ļaužu nostāstiem par senajiem laikiem dzejnieks tēlo «kaujas vakaru» («Kaujas vakars», 1930.). Tā ir viņa «pirmā atmiņa» no bērnu dienām.

Daudz šādu un jaunāku nostāstu viņš dzirdējis no saviem vecākiem, arī no tēvabrāļa Jāņa Medeņa, 1905. gada cīņu dalībnieka, Rīgas Politehniskā institūta studenta, aktīva kaujinieka, bumbu izgatavotāja. Dzejnieks sevišķi daudz ieguvis no vecmāmiņas, apbrīnojamas dziesminieces un neskaitāmu pasaku un teiku zinātājas un teicējas. Tas viss atstājis neaizmirstamus iespaidus. Šo stāstu un dziesmu ietekmē, — kā atceras dzejnieks, — visa viņa dzimtā puse ar tās muižām un zemnieku mājām, baznīcām un krogiem, ezeriem un upēm, kalniem un lejām jau kopš ganu gaitām atdzīvojusies jaunā, pasakainā gaismā. Lūk, te starp diviem pauguriem, kā stāstījusi vecmāmiņa, bijis ķēžu tilts uz negantā vācu bruņinieka pili. Pa šo šauro leju mēra gados ļaudis bēguši uz Kurzemi. Ar Praulienas Staba krogu, muižu, pagastmāju un Svārpstu silu saistās tēvabrāļa stāsti par 1905. gada revolūciju. Arī dzejnieks pats, kaut gan toreiz bijis mazs, kaut ko redzējis — kā kazaki, kas nākuši tēvu apcietināt, lauzuši dārzā ābelēm zarus, rāvuši ābolus...

Šīs atceres un iespaidi vēlāk devuši radošu ierosmi J. Medeņa dzejai. Tai piemīt ļoti dziļš un savdabīgs folkloras motīvu iz-

mantojums un teiksmaina varonības romantika. Arī viņa īpatā toniskā metrika, kā dzejnieks pats apliecina, «aizgūta no vecmāmiņas», t. i., no viņas dziesmām un teikām, no tautas runas melodiskā plūduma, kas malēniešiem tik raksturīga.

Dzeja

Jāņa Medeņa dzejas pamatbūtība — cilvēka dvēseles skaistuma un garīgā spēka, tautas dzīves varenuma un varonības cildinājums. Viskrāšņāk viņa talants izpaudies liroepikā — dzejiskajās teikās, balādēs un poēmās. Šos darbus caurstrāvo tautas atbrīvošanās cīņu trauksme attālajā un tuvākajā pagātnē, tajos apdzejoti cīnītāji milži — ir senie zemnieku nemiernieki, ir latviešu sarkanie strēlnieki Oktobra revolūcijas laikā, viņu leģendārie varoņdarbi. Teiksmaino varoņu tēlos spilgti izceltas cilvēka un tautas rakstura labākās īpašības — bezgalīgā labsirdība un laipnība pret savējiem un draugiem, naids un niknums, apslēpta spītība pret ienaidniekiem un varmākām, izturība un neatlaidība darbā un cīņās, pašaizliedzība un drosme, neizsīkstoša dzīvotgriba un enerģija, dzīves prieks pat visdrūmākajās pārbaudēs un likstās, tīri latviskais sirsnīgais un līksmais skatījums uz to, kas aizvadītajos gados un mūžos bijis, patlaban ir un sevišķi iecerētā nākotnē gaidāms labs un jauks. Tā patiešām ir dienu krāšņuma episki spēcīga, augsta stila poēzija.

Episkais stāstījums un balādiska noskaņa manāma arī niansēm bagātajā dabas un mīlas lirikā.

Dabas apdzejošanā J. Medenis sekojis klasiskajiem paraugiem Raiņa, K. Skalbes un Fr. Bārdas dzejā, ielicis ārpasaules uztverē savu īpatnējo — vienlīdz reālistisko un romantisko — skatījumu, kurā skaudrais un gaišais, dinamiski spēcīgais tiešais tēlojums labi saderas kopā ar teiku fantastiku, vietumis ar gluži apžilbinošu izdomu. Tāda, piemēram, ir Aiviekstes teika «Burvju stabule» (1938.). J. Medeņa dabas lirikā jūtama saules iztveicētās zemes karstā dvaša un atelpa pēc svaidzinošajām pērkona lietus gāzēm, pavasara gaviles un ziedoņa smaržu reibums, tumši zaļās vasaras raženība, rudens zeltainā bagātība, ziemas dziļie sniegi un puteņu brāzmas. Un tomēr tā nav dabas apdzejošana vien, nav dzimtās zemes apjūsmošana pati par sevi. J. Medeņa dabas

dzeja izraisa pārdomas par dažādiem cilvēka dzīves un tautas likteņu jautājumiem, liegi aizskar un saviļņo cilvēka labākās jūtas. Arī ikvienā vārsmā par Praulienas uzkalniem, baltajām birzīm vai sila ezeriem dzejnieks izteicis savu visdziļāko «es». Atšķirībā no Fr. Bārdas dabas pielūdzējas dzejas viņa dziesma par dabu ir himna dzīvei un darbam, cilvēkam un tautai.

Ļoti iejutīgi, kā īsts savas dzimtās vietas patriots J. Medenis attēlojis Malienu, īpaši Madonas apkaimē, no Alūksnes līdz Pļaviņām, no Gaiziņa līdz Lubānas ezera nepārredzamajiem klāniem un visā Aiviekstes tecējumā.

Pievilcīgais dzimtās puses kolorīts pastiprina J. Medeņa dzejas nacionālo savdabību. Krietni daudz malēniska ienācis arī viņa valodā. Varbūt, pašam to neapzinoties, viņš licis lietā — padarījis dzejiskus un ieviesis literārajā valodā skaistus apvidus vārdus un teicienus, piemēram, «visi noļi», «strādā tikuši» u. c.

Tie dzēra *tikuši* kā brāļi *visi noļi,*
Un kļuva vieglāki tiem smagie darba soļi.
(«*Vecie krogi*»)

Malēniskos motīvus J. Medenis izmantojis arī vairākās satīrās. Dažas no tām, kurās izzoboti par tīrasiņu lopiem «godalgotie» Praulienas un citu apkārtnes pagastu brangie saimnieki, vēl tagad palikušas turienes iedzīvotāju atmiņā. Tāpat viņa trāpīgie satīriskie dzejoļi par «cūku bērēm», talkām, kāzām un citiem godiem labi parāda Malienu arī no komiskās puses, nocelļ no pjedestāla un padara smieklīgus vietējos varas vīrus, atsedz nacionālistu apjūsmotās lauku sadzīves neglītās parādības cilvēku dzīvē un savstarpējās attieksmēs.

Arī *mīlas lirikā,* šajā dzejas tradicionālajā «mūžīgajā temā», Medenis ievijis jaunu, spēcīgu vadmotīvu, pierādot, ka tā nebūt nav novecojusies, bet ir un paliek jauna un neizsmeļama, jo cilvēka iekšējais satvars, viņa jūtu pasaule un morālā stāja kopsakarā ar dzīves daudzveidību ir neizsīkstošs dailes avots. Buržuāziskajā Latvijā vairāki «Olimpa» dzejnieki bija galīgi novazājuši šo temu, izveidojot «mūžīgās sievišķības» kultu, nošķirot mīlētājus no dzīves un sabiedrības vientuļā «mīlas templī».

J. Medeņa mīlas dzeja ir brīva no jebkuras tīksmināšanās un nīkulības. Viņa vīrišķīgais mīlas stāsts, kā kopumā var vērtēt dzejnieka jūtu liriku, paceļ mīlētājus labāko un skaistāko attiecību augstumos. Arī šai stāstā manāms tas pats straujais un patētiskais, ar dzīves īstenību saskanīgais pamattonis, kāds ir J. Medeņa liroepikā.

Dzejisko teiku, balādu un poēmu elementi ienākuši arī viņa mīlas dzejoļos. Tie iekšēja, dziļa dramatisma piesātināti — no kautri klusajiem akordiem līdz sabangoto jūtu un kaislību augstākajam pacēlumam un dažkārt traģiskai psiholoģiskā konflikta izraisei. Dzejnieks stāsta par īsti cilvēciskām dvēseles mokām, par mīlošas sirds patiesas tuvības slāpēm un atšķirtības smagumu. Bet nekad viņš nepamet cilvēku izmisumā un bezcerībā, mīlas priekiem un bēdām, personīgajai dzīvei vienmēr kāds sakars ar «lielo dzīvi».

Ap tevi vijies viss, kas skaists un mans,
Bet mans ir prieks, kas audzis liels no sāpēm
Un kļuvis šķīsts, pilns lielās dzīves slāpēm,
Un skan kā nule izliets vara zvans!
Ar mani kāpsi tu pa laiku kāpēm.
Un spēka mazums, kas mums ceļā dots,
Augs dienām līdzi, acīs atstarots!

(*«Prieks»*)

Tā dzejnieka lielā mīla savukārt apliecina mūsu dzīves krāšņumu.

Nemaz netraucē, bet tikai izsaka mīlētāja gaišo laimes sajūtu (un arī tā ir īstas mākslas pazīme) pat dažas bezbēdīgi jautras rindas ar vieglu erotisku pieskaņu.

Raksturīga ir J. Medeņa dzejnieka meistarības, viņa amata prasmes izaugsme. Jaunībā iegūto tautas daiļrades ierosmi viņš vēlāk arvien padziļinājis, rūpīgi pētījis folkloru, klasisko literatūru un vēsturiskos materiālus.

Jau Madonas proreālskolā viņš aizrautīgi lasījis un bieži skandējis Ķ. Skalbes dzejoļus. Daudzus no tiem zinājis no galvas, jau ganos ejot, kad viņš iemīļojis Ķ. Skalbes grāmatas «Kad ābeles zied» un «Sapņi un teikas». Tveras skolā nākošajam

dzejniekam ceļu uz klasisko pantu pavēris Puškins, īpaši folkloras motīvu izmantojumā. Studiju gados un arī pēc tam J. Medenis cītīgi mācījies no senās Romas dzejniekiem. Tā viņš apguvis bagātu dzejas kultūru un pieradinājis sevi pie stingras panta formas.

Tieši šie estētiskie priekšnoteikumi rosinājuši J. Medeni uz dzejas formas jauninājumiem. Viņš nav mākslīgi sadomājis savus toniskos metrus, nav tie atrauti no literāri vēsturiskā procesa un dzejas izteiksmes līdzekļu attīstības, bet gan rasti saskaņā ar to, ilgu un nopietnu meklējumu (kuri nav bez nomaldiem) rezultātā.

Kombinējot tautasdziesmu pamatelementus — dipodijas — jaunās sistēmās, dzejnieks atradis un izlietojis jaunas, līdz šim maz pazīstamas metriskas bagātības un iespējas. Līdz ar to viņš tiešām kuplinājis nacionālo dzejas formu pozitīvā nozīmē, parādījis, kādas lieliskas, pārsteidzošas varbūtības ir jauna liela satura izpausmei formā. Saturs — dzīves īstenības plašais vērojums, bieži vien vēsturiskā aspektā, aprakstāmo notikumu dramatisms, dzejas vielas koncentrētais sasprindzinājums, kas tik raksturīgs J. Medeņa liroepikai, prasījis arī meklējumus attiecīgai izteiksmei.

Par Medeņa metriem

Tā saukto Medeņa metru pamatā ir latviešu tautasdziesmu dipodija («Maza biju, neredzēju», «Rīga dimd, Rīga dimd», «Nāc, Jānīti, par gadskārtu», «Nu sala, nu sala, nu nikni sala», «Viens gans nomira, citi gani raudāja»). Pagarinot dzejas rindas par vienu dipodiju un kombinējot tās (trohajiskās un daktiliskās) savā starpā vai ar nepagarinātām rindām, vai arī tikai nepagarinātās rindas, radīti deviņi «metri» (resp. strofas), kas aptver visus iespējamos tipus, bet paver plašas iespējas variantiem. Tautasdziesmu dipodijai būtiskais gala zilbju likums noteic cezūru skaitu rindā, proti, cezūra ir pēc katras dipodijas, nevis dipodijas vai pēdas vidū, kā parasts dzejā, kas izaugusi no antīkās tradīcijas. Tomēr nevarēs laikam apšaubīt, ka Medeņa metru veidošanu ietekmējuši sengrieķu dzejnieku Alkaja, Sapfo un Arhiloha «metri», kas pārņemti romiešu dzejā un krāšņāko uzplaukumu sasniedza Horācija dziesmās un odās. To liecina, piemēram, šiem antīkajiem

paraugiem raksturīgā ritma maiņa strofā un arī vienā rindā. Arī no Medeņa 9 metriem ritms nemainās tikai trijos (1., 6. un 7.), bet 5. metra rindā ir viena daktila un divas trohaja dipodijas. Dipodiju gala zilbju likums, kas noteic arī cezūras vietu un, šķiet, padara to itin kā «smagāku», var sagādāt grūtības ne iesācējiem dzejniekiem vien... Valodās, kas nepazīst patskaņu kvantitātes, šāda dipodiju uzbūve un uz dipodijām dibināta «metrika» nemaz nav lāgā izprotama. Nav tomēr šaubu, ka pats Medenis neinteresētu dzejas cienītājus kā «teorētiķis», ja viņš nebūtu praktiski pierādījis savu metru dzīvīgumu, dodot tajos labas dzejas paraugus. Šķiet, ka šīs formas ir īsti savā vietā teiku un pasaku poētiskajā apdarē (dzejās «Burvju stabule», «Mēris», «Plūdi», «Jāņa sieva»), un būtu taisni vēlams, lai dzejnieki, kas raksta bērniem un pieaugušajiem, atsvaidzinātu savu nereti visai vienmuļīgo vārsmošanu, izveidojot paši kādu metru variantu (ja negrib ņemt gatavu «standartu»). Tāpat labus paraugus savos metros Medenis devis idilē un mīlestības dzejā («Skūpsts», «Nakts», «Laimīgs esi», «Vakars pie Aiviekstes», «Bērns ar vizbuli», «Rudens vakars» u. c.). Medenis šais metros rakstījis arī satīras («Izskolotais vērsis», populārās «Cūku bēres»).

Plašāku interesi Medeņa metros var saistīt cita parādība, kas attiecas tieši uz ritmiku. Tā ir tā sauktā ritma modifikācija, ko viņš ievedis savās daktila dipodijās un kas īstenībā nav saistīta ar dipodiju gala zilbju likumu. Pie ritma modifikācijas Medeni novedusi plaši pazīstamās bērnu dziesmas «Viens gans nomira» analize. Šās dziesmas ritms vienmēr sacēlis strīdus, to uzskatīja par «kļūdainu», «neizprotamu» utt. (Tādi paši «kļūdu» piemēri atrodami citās daktiliskajās tautasdziesmās.) Ja, piemēram, pēdu «viens gans» daktila pantmērā viegli izskaidrot un nosaukt to par spondeju, tad neskaidrs bija jautājums par četrām zilbēm, kas daktiliskajās tautasdziesmās (un to ir apm. $^1/_{10}$) tik bieži aizstāj trīszilbju pēdu. Te Medenis atradis likumu, kam gandrīz nav izņēmumu: tādā gadījumā otrā un ceturtā zilbe ir obligāti īsa (bet par īsām tautasdziesmu ritmikā uzskatāmas tikai tādas, kas beidzas ar -a, -e, -i, -u vai -as, -es, -is, -us), bet pirmā un

trešā zilbe var būt kā īsa, tā gara. Tā šāda četrzilbīga pēda daktila pantmērā dod četrus variantus, kas visi sastopami arī dziesmā «Viens gans nomira».

1. var.: *Citi gani* raudāja (visas zilbes īsas),
2. var.: *Sīki mazi* putniņi (pirmā zilbe gara),
3. var.: *Kaza kāpa* debesīs (trešā zilbe gara),
4. var.: *Dievs pacēla* pātagu (pirmā un trešā zilbe gara, šis piemērs raksturo arī t. s. enklizi jeb enklitisko savienojumu).

Šie četri varianti un spondejs tad arī ir tie pieci elementi, kuri raksturo daktila pēdas modifikāciju un kurus var lietot katrs dzejnieks, lai viņš rakstītu kādā strofā vai «metrā» rakstīdams.

Pirmais metrs ir distihs, kura pirmā rinda par vienu dipodiju pagarinātā, otrā — parastā tautasdziesmu trohajiskā rinda:

Ceļam kausu, veci vīri, kannarauģi,
Alus putas lūkodami!
Mums tās putas baltu rāda ievu ziedu,
Vēl jo baltu ābeļziedu,
Rāda labu siena zāli, siena laiku,
Vēl jo brangu pļaujas laiku!
(«*Ziemassvētki*»)

Otrais metrs ir vienīgais visā sistēmā, kur nav sastopamas pagarinātās (triju dipodiju) rindas. No parastā garuma (divu dipodiju) rindām veidota deviņrindu strofa, ko raksturo tikai daktilisko un trohajisko rindu mija. Piemēram var citēt strofu no satīras par kandžas brūveri:

Rūgusi iejava kublā trīs dienas,
Krīt uz grīdas, kāpj uz sienas.
Meistars no aizkrāsnes kusdams nes spaiņus,
Redz jau rīkus brīnumaiņus:
Katls pilnu pirtiņu vieš sīva gara,
Līk-loču caurules viz tīra vara,
Sprēgā krāsns, gulgo tvaiki,
Dzidras piles traukā naiki
Lāso kā aprīļa saulē no zara!
(«*Dzirkstelīte*»)

Šim metram ir savs «mazais» variants» (strofas pēdējās piecas rindas), kurā sarakstīta Aiviekstes teika «Burvju stabule».

Trešais metrs ir četrrindu strofa, kas apvieno pirmā un otrā metra raksturīgās rindu mijas jaunā sistēmā:

Divi dienas, divi naktis, — divai dzīru,
Sēd ap galdu desmit vīru.
Vakar bij apbēdas, šodien nav bēdas,
Velti sievas mājās ēdas.
(«*Cūku bēres*»)

Ceturtais metrs ir tāpat četrrindu strofa, kurā trīs rindas trohajos (divas pirmās pagarinātas resp. ar trim dipodijām), ceturtā — daktilos ar divām dipodijām. Šai formā J. Medenis sarakstījis visvairāk dzejoļu.

Laimīgs esi, ka ar mani dienas vadi,
Mežs un upe, velga puķe — tavi radi,
Un es pati, tava mīla,
Plecus tev apviju — jāņzāle zvīla.
(«*Laimīgs esi*»)

Piektais metrs ir vienīgais, ko raksturo pantmēru maiņa rindā (viena daktilu dipodija — divas trohaju dipodijas):

No rīta cēliena, pa karsto dienasvidu,
Atkal no launaga, kamēr saule miglā brida,
Uzlīgo, līgo!
(«*Dzīru dziesma*»)

Sestais metrs ir triju dipodiju daktilu rinda, ko tātad varētu saukt par heksametru. Divas cezūras (Medenim dipodiju beigās) sastopamas arī antīkā heksametrā, tikai tur tās cērt pušu pēdu, tā piešķirot pantam lielāku spraigumu, tāpat kā tai gadījumā, ja cezūra ir tikai viena (trešajā pēdā pēc pirmās vai otrās zilbes). Šī kļūme ar «smagajām» cezūrām, no kuras savā dipodiju sistēmā Medenis nav atradis izeju, laikam gan būs par iemeslu tam, ka sestais metrs nav ieguvis popularitāti, lai gan taisni šis metrs uzskatāms par visas Medeņa metrikas stūrakmeni. Būdams vairāk epiķis nekā liriķis, Medenis tomēr nav spējis izlietot «savu» heksametru plašākiem darbiem, ko rāda arī paša beidzamā laika darbu klāsts (vairāk par 20 balādu, 3 poēmas), kas viss sarakstīts klasiskos pantos. Sesto metru reprezentē dzejojumi «Skūpsts», «Rai-rīdi» u. c.

Septītais metrs ir distihs ar triju un divu daktilu dipodiju rindām:

Skatos no torņgala pamalē Gaiziņu pār desmit jūdžu,
Tik-tikko jaušamu ziemeļu rietos.
Pār visu pamali pakalnos birztalas plosītas vēju,
Virpuļiem nolaižas dzeltenās lapas.
(«*Rudens vakars*»)

Astotais metrs — distihs, kura pirmā rinda sestais metrs, otrā — nepagarinātā trohaju rinda:

Sīciņu vizbuli, piesaulē plaukušu, skar bērna rokas.
Brīnā veras lielās acis: —
Kur tevi redzēju, kur sejai pieglaudu, zilganu, vāru?
Vai pie vaiga sapnī plauki?
(«*Bērns ar vizbuli*»)

No rijas dūmainas lien vectēvs, izrausis kūpošu griezni,
Māj ar roku, sauc pie sevis.
Caur agru mijkrēsli viz pretī sērmūkšas karsušie čemi,
Irbenāju asins piles.
(«*Bērna dienu rudens*»)

Devītais metrs — distihs, kura pirmā rinda ir sestais metrs, otrā — pagarinātā trohaja rinda:

Laivinieks pacēla rokas pret irkļgalu, atspieda galvu.
Galā darbi. Ko vēl acis nelīp cieti?
Vai vienīgs, nerimis, gaidi jau rītdienu braucam no augšas?
Vakarzvaigzne meta laipu Austrai pretī.
Griez apses vienkoci, lai lēni šūpojas gar meldru līci, —
Brauksim abi līgodami naktij cauri!
(«*Vakars pie Aiviekstes*»)

Balādes un poēmas

Nodevies jau kopš savas literārās darbības sākuma nopietnām vēsturiskās literatūras studijām, J. Medenis vienlaikus vācis, kārtojis un pētījis Malienas pagastmāju bēniņos pamestos arhīvos tiesu prāvu aktis par pagājušā gadsimta zemnieku nemieriem un pirmās revolūcijas laiku. Jau ap 30. gadiem viņš diezgan plaši — vairākās balādēs un dzejoļos risina zemnieku kustības un 1905. gada temas. 1905.—1907. gada notikumi jaunā, dziļākā pavērienā joprojām saista dzejnieka uzmanību. Tiem veltītas viņa

labākās pēdējos gados sarakstītās poēmas un balādes «Zimuliņa brīnumdarbs», balādes «Mārtiņroze», «Saucēja un atbalss», «Grāfs Grabbe», «Dzejnieka nāve», «Miroņu deja», «Kļāvs Spēks». 30. gados J. Medenis sāka rakstīt arī par latviešu sarkanajiem strēlniekiem. Ar īstu sirdsdegsmi, ar visu sava talanta emocionālo spēku viņš cēla slavas zaigojošā gaismā šos uzticīgos un bezbailīgos Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas karavīrus. J. Medeņa balādes «Pulkvedis Vācietis Perekopā», «Kromas spīgana» u. c. ir labākais, kas vien dzejā, arī vēl šodien, ir teikts par latviešu strēlniekiem. Šo balādu vārsmās vienreizēji, nevainojami klasiskā formā dzīves patiesība pārvērsta par mākslas patiesību.

Lūk, monumentālais pulkveža Vācieša tēls, kas pēc «visupēdjās» Perekopas kaujas sauc trauksmi, liek piecelties Latdivīzijai, kuras pulki izretināti neskaitāmās pilsoņu kara kaujās, dažkārt stāvot līdz pēdējam vīram:

— Celies, mana divīzija, celies augšā skatīt sauli
No tiem klajiem, kur zem zemes izkaisīti tavi kauli!
Nāc no Rogačevas purviem, kur pa nakti poļus trieci,
Kaut tai putenī ap vienu tavu griezās viņu pieci...

Pulkvedis velti sauc pulku pēc pulka — «no Vjatkas sniega laukiem un no Arhangelas tundrām», pat «no Dņepras dzelmes». Pulki krituši varoņu nāvē par jaunās izcīnāmās pasaules lielo taisnību. Beidzot pulkvedis sauc savas divīzijas pēdējo — Piekto zemgaliešu pulku, kuru viņš pats kādreiz nodibinājis:

Celies, piektais pulks, tu — manējs, kas par visiem ātrāks esi
Un kas manas zemes vārdu karogā un sirdī nesi!
Piektais zemgaliešu, steidzies šurp no ielu cīņām laukā —
Šurp no Kazaņas, kur vētrā bailēs tavu vārdu saukā,
Šurp no Ļeņingradas sliekšņa, kur tu atspēries un lieci
Pulku pulkus un pa vējam Kalevdēlam virsū trieci,
Un no Perekopas lauka celies pretī gaisam tīram —
No tā lauka, kur par brīvi kriti tu līdz pēdjam vīram!
Celies augšā, sarkanais, stājies manu acu priekšā,
Atkal rindās līdzinies, celi šautni smagā riekšā!...
Bet ap viņu nebij tur neviena cita,

Tik zem kājām Melnā jūra bangas sita,
Šķeļot rieta vizmu blāvu,
Ēna klintī cirta viņa plato stāvu.

Tāpat seno teiku motīvos veidota un vienlaikus tik reālistiski satraucoša, ka patiešām «dziesmā klinšu akmens šķeļas», ir arī balāde «Kromas spīgana» (1933.) par strēlnieku ziņnesi Guntu.

J. Medeņa balādes par strēlniekiem, kurus pēc atgriešanās dzimtenē nacionālisti vispirms rūpīgi «izfiltrēja» koncentrācijas nometnēs, bija tik pēkšņas un negaidītas, ka sacēla negantu troksni buržuāzisko literātu aprindās. J. Medenis, uz kuru nacionālisti lika visas cerības, bija vaļā palaidis dzelžos slēgtās «sarkanās briesmas». Dažs labs lauzīja galvu, kā dzejnieks varējis tādas ķecerības izstrādāt...

Bet arī mums jānoskaidro, kā J. Medenis tiešām varēja sarakstīt šīs neatkārtojamās — romantiski heroiskās un vienlaikus dziļi reālistiskās, vēsturiski konkrētās balādes, ja viņš, tās sacerot, vēl gluži neizprata Oktobra revolūcijas un komunisma mērķus, par ko strēlnieki gāja cīņā un nāvē. Te dzejniekam palīdzējusi tauta — pateikusi viņam priekšā to, kas pašam bijis vēl tikai trūcīgi apzināts.

Nacionālisti izkropļoja sarkano strēlnieku vēsturi, zākāja viņu piemiņu, ņirgājās par viņiem kā «boļševiku algotņiem». Tiem, kuri pārnāca Latvijā un kam pēc ieslodzījuma nometnēs un cietumā izdevās tikt brīvībā, sekoja uz katra soļa. Bet tauta svēti sargāja viņu godu, jo bija ieslēgusi tos savā sirdī un uz laiku laikiem uzskatīja par nacionālajiem varoņiem. Dzejniekam, kas ar sajūsmu atcerējās šos brašos karavīrus, kurus viņš bija sastapis gan Bologojas stacijā, kad viņš brauca uz Tveras skolu, gan arī vēlāk Rīgā, bet kam vēl nebija pa spēkam vienam aptvert milzīgās vēsturiskās pārvērtības, nāca talkā tauta ar savu kolektīvo gudrību un saprātu. Var teikt, ka Medeņa balādes izskanējušas no tautas sirdsapziņas.

Laika posmā, kopš tās sarakstītas, notikušas lielas laikmetiskas pārvērtības, tautas dzīve jaunā sabiedriskajā iekārtā pilnīgi pārveidojusies. Ienākot un ieaugot padomju dzīvē un literatūrā, J. Medenis pilnīgi atjaunojies un pieņēmies spēkā ir kā cilvēks,

ir kā rakstnieks. Pārdomājis un pārvērtējis agrākās atziņas un visu agrāk sarakstīto, atsijājis nost pelavas no graudiem, viņš strādā ražīgi, ar neizsīkstošām darba spējām.

J. Medeņa padomju laikā sacerētām balādēm un poēmām, salīdzinot ar agrākajām, nācis klāt kritušo nemirstības aplieciņājums, saulaini optimistiskā izskaņa cauri vistraģiskākajiem notikumiem, jaunu skaidru atziņu gaismā apzināta nākotnes perspektīva. J. Medeņa liriskais varonis, kas nicina un pārvar nāvi, pat mirstot apliecina dzīvi un dzīvību, pat pēc nāves dzīvo ar tautu vienu dzīvi, iezīmē dzejnieka daiļradē būtiski jauno.

Ļoti raksturīgi, ka savu jaunāko balādu un poēmu grāmatu «Ugunis naktī» viņš ievada ar Raiņa vārdiem no «1905. gada epa»:

To asins slogu zemē velt
Un ieslēgt niknās asinsdziesmās!
Lai gars var atkal galvu celt
Un dvēsle nenosmok tais briesmās.

Balādes «Saucēja un atbalss», «Mārtiņroze» u. c., poēma «Zimuliņa brīnumdarbs» u. c. tiešām ir ne vien dzejniekam raksturīgās spēcīgās episkās izteiksmes «niknas asinsdziesmas», bet arī, Raiņa vārdiem runājot, kritušo un dzīvo varoņu «augšāmcelšanās prieka» un jaunās izcīnāmās dzīves aplieciņājums. Šis uzsvars jeb vadmotīvs J. Medeņa jaunākajos darbos jūtams viscaur. Pat visgrūtākajos dramatisma pilnajos brīžos jaunās dzīves izcīnītāji nepaļaujas izmisumam un bezcerībai, jo viņi zina, par ko cīnās. Poēmā «Zimuliņa brīnumdarbs» Aina, mežā pavadot no apcietinājuma un nāves izbēgušo puisi, kas dodas pretim jaunām briesmām, atrod sevī spēku pārvarēt neseno moku dienu un pēdējās baigās nakts iespaidus:

Te asniņš sīks zem sniega bālis,
Te — saule, prieks, un grib tas augt
Un vējos jaunu dziesmu saukt!...
— — — — — — — — — — —
Zūd tumsā viņš... Bet Ainai priekā
Mirdz acis, viņu aizvadot,
Jo nav vairs pulkā viņa lieka,
Ir audzis spēks, ko dzīvei dot,

Plūc viņa ziedus aizejot
Un raugās, stāvot ceļa galā,
Kā šaudās blāzma debess malā.

Kritušo varoņu «augšāmcelšanās» notēlota balādē «Saucēja un atbalss». Arī tai autors licis moto no Raiņa «1905. gada epa»:

Māte vienās domās sēd pie loga —
«Ko tu aizgāji, mans saules dēliņ?»

Dēls tomēr pārnāk no aizsaules, celts tautas piemiņas un uzvaras saulē:

Dzied zīle aiz loga: — Rīts atausis, māt,
Klau — ciemi most uzvaras sveikās.
Un piemiņas brīdim būs galdu tev klāt,
Jo kauju viņš beidzis un atgriežas, māt,
Šai naktī celts varoņu teikās!

Spīvā brīves gara pacelšanos, briesmās nenosmacēto cīnītāju un tautas dvēseli jūtam visās J. Medeņa jaunajās balādēs. Arī balādē «Pie Vecpiebalgas draudzesskolas drupām» izskan šī jaunā laika izjūta:

Lai nakts... Lai viens tu noliecies pie skala, —
Lec Auseklis!... Kā zalgo debess mala,
Kur garām zvaigznēm trauc tas augšup vien!
Tā dvēsle kaist un nezin šaubu sala.
No drupām šīm laiks jaunās maiņās skrien!

Ar pēdējo saistošo rindu noslēdzas arī ikviens iepriekšējais balādes pants.

Salīdzināsim kaut vai pēdējās tikko aplūkoto balādu rindas ar agrāk minētās balādes «Pulkvedis Vācietis Perekopā» nobeigumu — pulkvedis nevar piecelt kritušo varoņu pulkus un paliek viens: «Bet ap viņu nebij tur neviena cita, Tik zem kājām Melnā jūra bangas sita...» — Protams, nav gluži bezcerīga ne šī, ne citas Medeņa agrāk sarakstītās balādes — trauksmi uz nākotni izsaka iekšēji dziļais, mērķtiecīgais saturs. Bet tomēr tajās vēl pārsvarā klasiskajām balādēm raksturīgā baiguma un šausmu nokrāsa; par dzīves laikmetiskajām pārvērtībām, par «laika jaunām maiņām» ir tikai nojauta. Tagad šīs maiņas jau ir apzināti skaidras. Briesmām un šausmām dzejnieks balādu izskaņā droši pievienojis prieku un laimi. Šīs iezīmes raksturo

ne vien J. Medeņa daiļrades, bet arī balādes un citu liroepikas žanru attīstību vispār.

Un vēl viena jauna iezīme. Savas poēmas un balādes J. Medenis piesātina ar episki tvertu un sarkastiski izteiktu *satīru*. Poēmā «Zimuliņa brīnumdarbs» lieliski, ar tiešām ļaunu smieklu attēlotas barona Ropa, resnā uradņika un viņu rokaspuišu nakts dzīres pie sagūstītā Matīsa Zimuliņa cietuma kambara durvīm pagastmājā.

J. Medeņa satīriskās rindas ļoti ietilpīgas. Tās ne tikai izsmej un izsaka tautas dusmas un naidu pret bendēm un sodu ekspedīciju dalībniekiem, bet arī pastiprina drūmo un šaušalīgo reakcijas trakošanu. Nedaudzās rindās dzejnieks dod trāpīgus cara satrapu un viņa lielāko un mazāko palīgu portretus. Lūk, viens no tiem:

Pats dragūnu pulkvedis blakus tam jāj —
Volkonskis... Kā pazīt te kņazu?
Sīks bezzobis, teikšanu mazu.
Kā pavēle jādod, tā pātagu māj
Tam Brederihs, — un gatavs, sev apnicis, sājs,
Viņš uzbrēkt: to nopērt!... vai — nošaut!
Pie sedliem pats pieplakdams drošāk.
(Poēma *«Panāksnieki»*)

Meistarīgi J. Medenis veidojis balādes — satīras. Mūsu liroepiskajā dzejā vispār nav daudz tādu paraugu. Dažas šādas balādes dzejnieks izvērsis jautrā, groteskā stilā, ļaudams savai fantāzijai un pārspīlējumiem pilnu vaļu, bet tas nebūt nemazina šo ārēji vieglo, rotaļīgo un draisko vārsmu iekšējo balādisko svaru un drūmo pamattoni. Tā, piemēram, balādē «Miroņu deja» J. Medenis tēlo Nīgrandes grāfu Keizerlingu kā mūžīgu dancotāju, pārvēršot to no cilvēka par baigu spoku. Šai, kā arī vairākām citām balādēm autors izmantojis 1905.—1906. gada kritušo varoņu piemiņas grāmatu. Izrakstus no tās J. Medenis pielicis kā paskaidrojumus zem vairāku balādu virsrakstiem. «Miroņu dejai» šāds paskaidrojums: «Kārlis Roze nošauts 1906. g. 27. janvārī Nīgrandes pagastā un pēc tam pakārts ozolā. Grāfs Keizerlings aiz prieka no uzvaras sācis dejot ap ozolu, kurā, vēja kustināts, karājies Rozes līķis. — Piemiņas grāmata, 607. lpp.»

Grāfs uzvaras deju ap ozolu sāk,
Kur pakārtais šūpojas vējā.
— Trīs dienas viņš lēkās! — kalps pastāstīt māk...

Bet Ķeizerlings dej... ir miris, to neglābj pāvesta aizlūgums, nepatur smagais alvas un svina šķirsts, nepieņem zeme. Debess gar mēnesi skrej, bet «miroņu dejā grāfs Ķeizerlings dej», —

Un vareniem dzied viņš, lai sargās
No likteņa sodības bargās.

Ierosmi savai fantāzijai dzejnieks aizguvis no folkloras, jo līdzīgas pārvērtības sastopamas vai ikvienas tautas daiļradē. Citās balādēs J. Medenis folklorizējis, pārvērtis par teiksmainām būtnēm nogalinātos revolucionārus. Pa naktīm tie spokojas un atriebjas saviem nodevējiem, soģiem un bendēm. Šādās balādēs daudz gan drūmi sarkastisku, gan ārkārtīgi komisku momentu, kad pārbailēs zaudē mieru un prātu tie, kam netīra sirdsapziņa. Paskaidrojumā balādei «Ķlāvs Spēks» lasām: «Ķlāvs Spēks piedalījies 1905. gada revolūcijas cīņās, soda ekspedīcijas arestēts, aizvests uz Priekuli, kur notiesāts uz nāvi, nošauts 1906. gada 15. janvārī pie Blieķa... — Piemiņas grāmata, 576. lpp.»

J. Medenis izmantojis nošautā revolucionāra savādo vārdu un uzvārdu — Ķlāvs Spēks — spēcīgai balādei, patiešām izceļot viņa nemirstošo spēku un satīriski iznīcinot revolūcijas nodevējus. Ikviena divrinda šai balādē noslēdzas ar vārdiem — Ķlāvs Spēks:

Kas dauzās pie durvīm, kad putenis kauc?...
Vai atgriezies trakais Ķlāvs Spēks?

J. Medeņa formas pārsteidzošo daudzveidību, protams, var izskaidrot ar viņa virtuozo izdomu un asprātību. Bet ar to vien nepietiek. Šai daudzveidībai, kā redzam no visa iepriekš teiktā, ir dziļākas saknes — tautas daiļrades un klasiskās literatūras apguvē un izmantojumā, paša dzejnieka izaugsmē. Daudz spēka un neatlaidības viņš ielicis franču balādes klasisko paraugu pētīšanā un pārveidošanā attiecīgi latviskajam materiālam un valodai. Franču balādes formu (tāpat sonetu ar kodu), ko mūsu dzejā ievedis jau J. Sudrabkalns («Spārnotajā Armadā»), J. Medenis attīstījis tālāk.

Jau minēto balādi «Pie Vecpiebalgas draudzesskolas drupām» J. Medenis uzrakstījis franču lielās balādes formā.

Arī balādes un sonetas mijiedarbību dzejnieks panācis, būdams abu žanru meistars. Teicami pārvaldot klasiskās dzejas formu vispār, viņš nemitīgi kopis savā daiļradē arī sonetu. Viņa soneti, īpaši mīlas lirikā, pieder pie labākajiem latviešu literatūrā.

Balādē «Kalnos» viņš izmantojis J. Raiņa saīsinātā soneta «Kalnā kāpējs» motīvus, izvēloties franču mazās balādes formu. Vientulības motīvs šeit uzsvērts ar pantu saistošo atkārtojamo pēdējo rindu: «Kurp dosies viens? — Tavs gājums velts!» Līdzīgi Rainim, kas kalnā kāpēja vientulībai piešķir sabiedrisku jēgu, liekot sirdī degt visām zemes ilgām, J. Medenis šo pašu domu izsaka ar balādiskiem atkārtojumiem (ar diviem refrēniem) un kāpinājumiem un balādi beidz ar vārdiem:

Uz tevi tauta skatus raida, —
Un zina sirds: tā tevi gaida!
No stipras klints tu esi šķelts...
Kurp dosies viens? Tavs gājums velts...

Tātad gājums velts tikai tad, ja arī turpmāk kalnā kāpējs paliks viens.

Dzejniek, trulas spalvas necilā —
Karstas dzirkstis šķiļas tecilā!
(«*Tecila*»)

Tā J. Medenis jau agrāk bija sapratis dzejnieka uzdevumu. Tas īpaši attiecināms uz viņa padomju laikā dedzīgi, ar labi asinātu spalvu sarakstītām dzejas vārsmām, jo tikai Dzimtene un tauta var pacelt cilvēku, iedvesmot viņu radošam darbam.

LITERATŪRA

J. Medeņa dzeju krājumi iznākuši Rīgā: «Torņi pamalē», 1926. gadā, «Tecila», 1933. gadā, «Varenība», 1936. gadā, «Mūžīgā diena», 1937. gadā, un «Teiksmu raksti», 1942. gadā.

Padomju laikā iznākusi viņa dzejoļu izlase «Dienu krāšņums» Rīgā, 1958.

Par J. Medeni. Pirmspadomju laikā par J. Medeņa dzejoļu krājumu «Torņi pamalē» rakstījuši *P. Ķikuts* «Ilustrētajā Žurnālā», 1927., 9., un *A. Caks* «Latvju Grāmatā», 1930., 3.; par «Tecilu» rakstījis *J. Plaudis* «Domās», 1934., 2.

Padomju laikā izdotajā izlasē «Dienu krāšņums» ievietots *E. Sokola* apcerējums «Par Jāni Medeni un viņa dzeju». Recenziju par izlasi devis *V. Melnis* «Literatūrā un Mākslā», 1959., 4.

ERIKS ĀDAMSONS

(1907.—1946.)

Dzīve

Eriks Ādamsons dzimis Rīgā 1907. gada 22. jūnijā Cepa mašīnfabrikas kasiera un grāmatveža ģimenē. Pirmā imperiālistiskā kara laikā viņš kopā ar vecākiem nokļūst Maskavā (1915.) un Tallinā (1916.). 1917. gadā Ādamsonu ģimene atgriežas Rīgā. Dzimtā pilsēta un tās vēsture devusi daudz ierosmes Ādamsona daiļradei.

1924. gadā Ādamsons beidz Rīgas pilsētas 1. vidusskolu. Dzejnieks Plūdonis, kas tur strādāja par skolotāju, pamana viņa lielo interesi par rakstniecību, uzzina par viņa literārajiem mēģinājumiem, dod padomus. Plūdoņa atbalstīta, pieaug Ādamsona vēlēšanās kļūt par rakstnieku.

Tāpat kā Sudrabkalns, arī Eriks Ādamsons bērnībā un agrā jaunībā draudzējas galvenokārt ar grāmatu pasaules tēliem. Visvairāk viņu valdzina vēsture un pasaules literatūra. Dažiem saviem pirmajiem literārajiem vingrinājumiem topošais autors izlieto vielu, kas smelta no vēstures. Viņš mēģina sacerēt vēsturisku dramu par skotu karalieni Mariju Stjuarti. Septiņpadsmit gadu vecumā Ādamsons saraksta lugu par franču tautas nacionālo varoni Žannu d'Arku.[1]

20. gadu sākumā viņš ir jau uzrakstījis daudzus dzejoļus, kurus iesūta dažādu laikrakstu redakcijām, bet tie ir vāji un netiek iespiesti. Eriks Ādamsons sāk publicēties 1924. gadā ar

[1] Pēc dzejnieces M. Ķempes ziņām, E. Ādamsons šo lugu iedevis izlasīt rakstniekam J. Akurateram, kurš atzinīgi izteicies par autora spējām dramaturģijā.

viencēliena komēdiju *«Amora apburtā lapene»*, kas iznāk autora izdevumā. Vēlāk šo darbu rakstnieks pats uzskata par tukšu un nenozīmīgu. Tāds tas arī ir.

1924. gadā Ādamsons iestājas Latvijas universitātes Juridiskajā fakultātē un gadu vēlāk korporācijā «Tālavija». No šīs korporācijas viņš drīz izstājas, jo viņam nav pa prātam korporēļu sadzīves veids. Studijas jauno autoru nesaista, un viņš tās pamet, lai nodotos tikai rakstniecībai.

E. Ādamsons 30. gadu sākumā

1926. gadā laikraksta «Jaunākās Ziņas» 20. numurā publicēts E. Ādamsona dzejolis «Kuģi». Šim viņa pirmajam dzejoļu publicējumam seko daudzi citi laikrakstos «Jaunākās Ziņas», «Brīvā Zeme», «Pēdējā Brīdī», «Latvis», žurnālos «Domas», «Burtnieks», «Daugava», «Piesaule» un citur. Ādamsona literārās gaitas īpaši centās stimulēt žurnāls «Daugava» un tā redaktors J. Grīns.

Drīz Ādamsonam izveidojas interesanta māksliniecisk̄ā seja, un viņš kļūst pazīstams kā viens no talantīgākajiem toreizējiem latviešu jaunajiem dzejniekiem. Savas daiļrades sākumos viņš pilnā mērā seko «tīrās mākslas» principiem.

20. un 30. gadu mijā, kad Latvijā strauji saasinās kapitālisma radītās pretrunas, Ādamsons sāk interesēties par strādnieku kustību. Tā ir tikai garāmgājēja interese, tomēr tā pozitīvi ietekmē Ādamsona jaunradi, uz laiku pievēršot viņa uzmanību sociāliem jautājumiem.

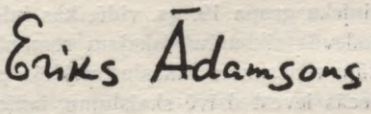

E. Ādamsona autografs

1932. gadā autora izdevumā iznāk viņa pirmais dzejoļu krājums «Sudrabs ugunī», kurā pavīd nemiers ar buržuāzisko dzīvi. Tā šī grāmata daļēji sasaucas ar toreizējo latviešu progresīvo literatūru.

Kopā ar A. Čaku Ādamsons saraksta spraigu ludziņu bērniem *«Nagla, Tomāts un Plūmīte»*[1], kuru 1932. gadā izrāda Dailes teātris. Šinī sacerējumā abi autori vēršas pret kara kurinātājiem. Kopā ar savu sievu dzejnieci Mirdzu Ķempi Ādamsons piedalās pretfašistiskās «Brūnās grāmatas» pārtulkošanā.

Eriks Ādamsons prot krievu, vācu, angļu valodu un buržuāziskās Latvijas laikā nodarbojas diezgan daudz ar tulkošanu. Toreiz viņš visvairāk tulko angļu autorus. Viņa tulkojumu vidū minams Kiplinga romāns «Jūrnieki» (1937.), Vailda «Infantes dzimšanas diena» (1938.), Šekspīra «Divi veronieši» (1937.), Bairona «Šijonas gūsteknis» un «Čailds Herolds» (abi 1929. g.)[2], Tenisona, Vailda, Bernsa, Brauninga u. c. dzejoļi. Ādamsons labi pazīst angļu literatūru un tās darbus pārtulko rūpīgi.

Viņš raksta recenzijas «Brīvajā Zemē» u. c., publicē apskatus par ārzemju rakstniecību, īpašu vērību pievēršot angļu autoriem, sevišķi prerafaelītiem.[3]

1937. gadā iznāk Ādamsona pirmais noveļu krājums *«Smalkās kaites»*, kurā asprātīgā, īpatnējā veidā tiek attēlotas dažādas pārspīlētas iedomas un citas cilvēku dīvainības. Pēc šī noveļu krājuma publicēšanas laikabiedri sāk dēvēt E. Ādamsonu par «smalko kaišu» rakstnieku.

1937. gadā tiek publicēts viņa otrais dzejoļu krājums *«Ģerboņi»*. 1939. gadā, M. Kovaļevskas grezni ilustrēta, iznāk Ādamsona pasaka dzejā *«Čigānmeitēns Ringla»*.

---

[1] Pirmpublicējums žurnālā «Bērnība», 1958., 2. un 3. nr.

[2] No Bairona darbu tulkojumiem publicēti tikai fragmenti.

[3] Prerafaelīti — angļu gleznotāju, rakstnieku un lietišķās mākslas darbinieku grupa 19. gs. vidū, kas interesējās par utopiski sociālistiskām idejām, nodevās sīkburžuāziskajam romantismam, stilizēja senatni, apjūsmoja agrās itāļu renesanses mākslu, meklēja primitīvu vienkāršību, kultivēja mistiku, bet tiecās ievest dzīvē skaistumu, iznīcināt dogmas utt. Galvenie prerafaelīti bija Rosetijs, Viljams Moriss, Svinberns u. c.

1937. gadā viņš saraksta satīrisku komēdiju 4 cēlienos *«Mālu Ansis»*, kuru 1938. gadā izrāda Nacionālais teātris. Šinī komēdijā autors parāda buržuāziskās Latvijas mantīgo aprindu dzīvi un satrunējušo morāli. Tēlots bijušais mūrnieks Ansis Tirzbanurts, saukts Mālu Ansis, kas kļuvis par ievērojamu Rīgas būvuzņēmēju. Komēdiju ātri noņem no repertuāra, jo valdošās aprindas Mālu Anša tēlā saskata satīru, kas vērsta pret Ulmani.

30. gadu vidū Eriks Ādamsons saraksta arī lugu *«Seši krusti»*.[1] Tanī autors attēlo buržuāziskās Latvijas laiku Ķemeru kurortā, kur kāds politisks spekulants zvejo sev piekritējus.

Dzejniekam patīk Ļermontovs, sevišķi viņa proza. Ādamsons sāk rakstīt lugu «Ļermontovs», bet nepabeidz to. Pirmspadomju laikā viņam ir arī vairākas citas nerealizētas ieceres dramaturģijā. Savu laikabiedru vidū Ādamsons ievērību gūst galvenokārt kā dzejnieks un savdabīgs prozas rakstnieks. Viņa lugas nav tik nozīmīgas.

1940.—1941. gadā Ādamsons tulko padomju masu dziesmas un A. Tolstoja lugu «Zelta atslēdziņa». Kopā ar dzejnieku A. Čaku viņš sāk rakstīt operas libretu,[2] kurā attēlotas latviešu strēlnieku cīņas, bet to nepabeidz.

Lielajam Tēvijas karam sākoties, E. Ādamsons kopā ar A. Čaku un J. Plaudi kājām dodas uz Padomju Savienības iekšieni. Sastopoties ar hitleriešu karaspēka vienībām, dzejnieki tiek aizturēti un atgriežas okupētajā Latvijā.

Hitleriskās okupācijas laiks ir vissmagākais Erika Ādamsona dzīves posms. Strauji progresē tuberkulozes process, kas sācies jau agrāk. Fašisma kundzību dzejnieks neieredz, viņš morāliski cieš. Lai nenokļūtu Darba pārvaldes nagos, kādu laiku viņš skaitās par noliktavas strādnieku Valtera un Rapas grāmatu izdevniecībā. Viņš spiests doties arī meža darbos, kuros okupanti toreiz sūtīja vietējos iedzīvotājus. Savu literāro darbību Ādamsons turpina, ir viens no populārākajiem rakstniekiem Rīgā.

[1] «Seši krusti» un «Mālu Ansis» pirmo reizi publicēti *E. Ādamsona* «Izlasē», LVI, 1957. Līdz 1959. gadam «Seši krusti» nav izrādīta.

[2] Šis libretss bija domāts pirmajai latviešu literatūras un mākslas dekādei, kas toreiz kara apstākļu dēļ nenotika.

1941. gada beigās publicēts Ādamsona trešais dzejoļu krājums «*Saules pulkstenis*». 1942. gadā tas iznāk otrā izdevumā. Tajā pašā gadā tiek izdota viņa otrā noveļu grāmata «Lielais spītnieks», kurā autors daļēji variē «smalko kaišu» motīvus. Buržuāziskais kritiķis Jānis Grīns žurnālā «Latvju Mēnešraksts», recenzēdams šo krājumu, pamatoti uzsvēra, ka Erika Ādamsona estētisms radies Rietumeiropas literatūras ietekmē.

1943. gadā iznāk Ādamsona poēma bērniem «*Koklētājs Samtabikse*», kurā daudz valodas daiļuma. Viņa dzejoļus publicē laikraksts «Tēvija», žurnāls «Latvju Mēnešraksts» u. c.

Daudzi fašistiskajā periodikā ievietotie Ādamsona dzejoļi sludina pasivitāti, gremdēšanos sevī, norobežošanos no dzīves īstenības. Tajos dominē «tīrās mākslas» tendences. Dzejnieks aizkūpina savu sapņu pīpi un, tās dūmos tīdamies, cenšas neredzēt hitlerisko pasauli, kas viņam ir pretīga. Viņš sagatavo dzejoļu krājumu «Sapņu pīpe».[1] Žirgtāki, enerģiskāki toņi Ādamsona dzejā ieskanas tad, kad Lielais Tēvijas karš tuvojas beigām.

1943. gada beigās un 1944. gada sākumā laikraksts «Tēvija» publicē Ādamsona romānu «*Sava ceļa gājējs*», ko autors paraksta ar pseidonīmu Eriks Rīga.

Pēc Padomju Latvijas atbrīvošanas Eriks Ādamsons sāk strauji atsvabināties no «tīrās mākslas» tendencēm. Žurnālā «Karogs» un laikrakstā «Literatūra un Māksla» viņš publicē vairākus reālistiskus dzejoļus, kuros, it kā smagu nastu nolicis, tiecas pretī padomju dzīvei. Ādamsons sāk rakstīt vēsturisku lugu par acteku tautas neatkarības cīņām.[2] No krievu valodas viņš pārtulko L. Solovjova un V. Vitkoviča komēdiju «Hodža Nasredins», dramatizē savu pasaku «Koklētājs Samtabikse», Čehova stāstu «Kaštanka» un izpilda Leļļu teātra dramaturga pienākumus.

1945. gada maijā Ādamsons tiek uzņemts par Latvijas Padomju rakstnieku savienības biedra kandidātu. Pāragrā nāve pārtrauc viņa rosīgi sākto padomju rakstnieka gaitu. 1946. gada 28. februārī Eriks Ādamsons mirst.

[1] Manuskripts glabājas pie dzejnieces M. Ķempes. Vairāki dzejoļi publicēti «Izlasē».

[2] Luga nav pabeigta.

Ādamsons ir spilgts, talantīgs, interesants dzejnieks un rakstnieks, īpatnējs mākslinieks. Visai sarežģīts ir viņa daiļrades idejiskais saturs. Līdzās demokratiskām tendencēm redzam šauri subjektīvu dzīves skatījumu. Daudzos gadījumos Ādamsona dzejas, noveles un lugas sniedz raksturīgas kapitālistiskās sabiedrības ainas, izsaka vispārcilvēciskas atziņas, patiesi parāda jūtu pasauli, īpaši tās sarežģījumus. Ādamsons mēdz pāri onizēt pats par savām vājībām. Viņa darbos ir asprātīgi spriedumi, smalks humors, daudz mākslinieciskas pievilcības, bet ir arī trūkumi. Viņa dzejoļiem un novelēm dažviet piemīt apzināti gribēts primitīvisms, kas tuvu robežojas ar dekadentismu un erotismu. Ir mistikas iezīmes. Dzejnieks dažreiz aizklīst mazliet izskaistinātā un reizē savdabīgi stilizētā feodālisma pasaulē un tādā pašā stilizētā un estetizētā, nevēsturiskā latviešu tautas senatnē. Bet šur tur viņa daiļradē valda īsti latviska nokrāsa.

Dzīvē Ādamsons bija savrupnieks un liels estēts ar tieksmi uz izsmalcinātu bohēmu. Šīs īpašības redzamas arī viņa daiļradē, kas raksturīga ar savdabīgu stilu. Tas izveidojies antīkās literatūras, bībeles, latviešu tautasdziesmu, pasaku, Anatola Fransa, M. Prusta un citu franču autoru un angļu rakstniecības (īpaši prerafaelītu) ietekmē.

Ādamsons neatlaidīgi centās atrast savām domām īpatnēju izpausmes veidu, tiecās pēc stila spilgtuma un meistarības. Savus uzskatus viņš zīmīgi izsaka 1928. gadā žurnālā «Daugava». Dzejnieks raksta: «Kas rozēm saule, tas mākslas darbam stils. Stilu vajag kopt kā dārzu...»[1] Šī smalkā stilista savdabības visspilgtāk atspoguļojas dzejā un prozā. Viņa labākās grāmatas ir «Ģerboņi» un «Smalkās kaites».

Dzeja

Erika Ādamsona dzeja motīvu ziņā ir bagāta, bet tie risināti galvenokārt individuālā plāksnē. Dzejnieka īpatnējais mākslinieciskais rokraksts iezīmējas jau viņa pirmajā krājumā *«Sudrabs ugunī»* (1932.); turpmākie dze-

[1] «Daugava», 1928., 5., «Mūsu rakstniecības šodiena un rītdiena» (pārrunas, kurās izteikušies arī citi rakstnieki). Bez šī Ādamsonam ir arī nedaudzi citi publicistiski raksti.

joļi pa daļai atkārto, plašāk izvērš un papildina tanī ievērptos pavedienus.

Nozīmīgu, plašu vietu Ādamsona dzejā ieņem Rīgas senatnes motīvi, Rīgas vecpilsēta. Tās attēlojumā spilgti jūtams feodālisma laikmeta kolorīts, galvenokārt tā gaišās krāsas. Parasti Ādamsons Rīgas pagātni un Rīgas vecpilsētu rāda romantizētā gaismā. Šajā ziņā ļoti raksturīga ir krājuma *«Ģerboņi»* nodaļa «Vecrīgas saule». Rotaļīgi, priecīgi tanī atskan dzejolis «Maija grāfs senajā Rīgā», kurā rīb teļādas bungas, spēlē lielās dūdas, vijolītēm rotājušies rīdzinieki svin jautrus svētkus.
Romantizēts vecpilsētas skatījums Ādamsona dzejā nav vienīgais. Krājums «Sudrabs ugunī» beidzas ar dzejoli «Tumšai Vecrīgai». Tanī dzejnieks runā par feodālisma «melu un asiņu kultu», par «asiņu gadsimtiem stulbiem un ļauniem». Viņš atmasko mācītājus, kuriem uz lūpām lāsti un lūgšanas. Ādamsons ar šādu tumšu senās Rīgas ainu izsaka kritisku spriedumu par buržuāziskās Latvijas dzīvi.

> Nu kraukļi no Hanzas par Jāņsētas dūjām,
> Bet rātskungi pārģērbti domniekos tiek —
> Vairs neper ar rīkstēm, bet gumijas nūjām,
> Vairs neatzīst klaušas, bet badā mirt liek.

Estēts Ādamsons šai dzejolī mudina tautu dzīvot tā, lai varmācības gadsimti neatkārtotos.

Dzejoļu, kas pieskaras sociālās dzīves jautājumiem, Ādamsonam nav daudz. Tie sastopami galvenokārt viņa pirmajā krājumā «Sudrabs ugunī». No tiem minami «Bērnu gājiens», «Dziesma Anglijai», «Svētā Hironima dziesma», «Embrija dziesma» u. c.

Slēptākā, netiešākā veidā nemiers ar kapitālistisko pasauli izskan grāmatā «Ģerboņi», kas aptver no 1926. līdz 1937. gadam sarakstītos dzejoļus. Dzejnieka skeptisko, rezignējošo attieksmi pret toreizējo īstenību liek sajust mākslinieciski spilgtā «Dziesma par meliem», «Seska dziesma», «Zēlabu dziesma», «Vilka dziesma» u. c. Ādamsona tēlotais vilks («Vilka dziesma») dzīvo nežēlīgā, varmācīgā pasaulē. Dzīve viņu piespiedusi visiem kost, tāpēc viņš ir plēsoņa, egoists:

Kad mani asinskāre vajā,
Es skreju, kur pēc avīm ož,
Kungs Cebaot, jo dzīvē šajā
Arvien ir kādam jāiekož.

Bet reizē vilks arī dziļi cieš, jo zina, ka asinskāre ir pretīga, negodīga. Šinīs 30. gados teiktajos vārdos jūtams autora rūgtums par kapitālistisko morāli.

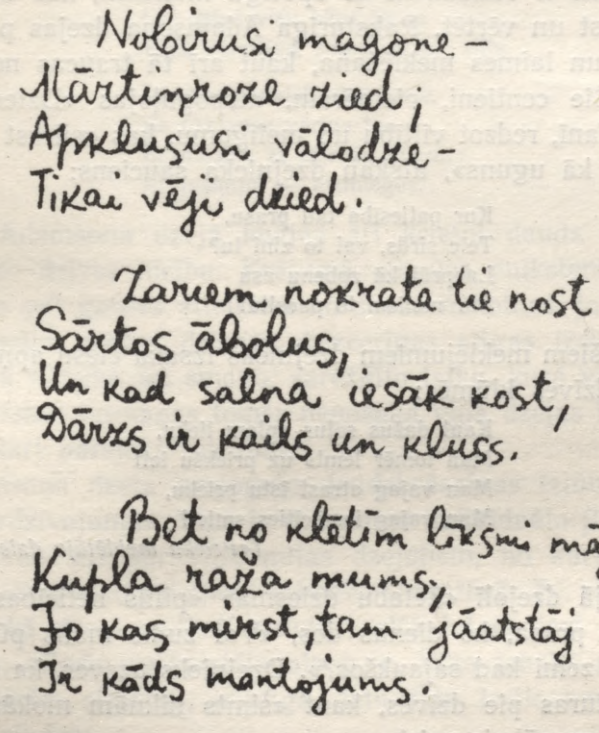

E. Ādamsona dzejolis rokrakstā

Bez jau minētajām skaņām Ādamsona literārajā darbībā vietām pavīd īpatnēji stilizēts epikūrisma motīvs. Jaukā, reālistiskā, priecīgā dzejā tas ietveras krājumā «Ģerboņi» (1937.). It kā rotaļādamies dzejnieks attēlo ēdienu gatavošanu un ēšanas prie-

kus, pajūsmo par bagātīgi klātu mielastu. Dzejoļos «Garšvielas», «Rasola darināšana», «Priecīgā ēdāja dziesma» u. c. ar vieglu ironiju autors runā par ēdāju, kas top sarkanāks par bieti, par velnišķīgām sinepēm, kas jautri satrauc dzīvi un «mēlē dzeļ tik pārdroši un spīvi». Viņš apdzejo etiķi, ko «lēņu kundzes gotu laikos dzēra, lai kļūtu trauslākas un bālākas».

Ādamsona dzejas varonis nav tikai epikūrietis, gardēdis un skaistu mirkļu tvērējs; tas ir cilvēks ar lielu dzīves izziņas kāri.

Ādamsons ir rakstnieks ar spēcīgu intelektu, kas tiecas pasauli izprast un vērtēt. Raksturīga Ādamsona dzejas pazīme ir patiesības un laimes meklēšana, kaut arī tā traucas nenoteiktā virzienā. Šie centieni, piemēram, atspoguļojas «Dziesmā par meliem». Tanī, redzot viltību un melīgumu, kas «sūrkst kā vātis Un deg it kā uguns», atskan dzejnieka sauciens:

Kur patiesība tad prasu,
Teic sirds, vai to zini tu?
Labprāt kā zobenu asu
Pār meliem to paceltu!

Sakarā ar šiem meklējumiem dzejnieks izsaka ciešu apņemšanos nepagurt dzīves kļūmēs:

Kaut dažus soļus aplam lieku,
Man tomēr lemts uz priekšu iet!
Man vajag atrast īstu prieku,
Man vajag iemācīties smiet!

(«Prieka meklētāja dziesma»)

Skaistajā dzejolī «Žēlabu dziesma» «pilns neticības un bēdām» viņš prasa, ko dienas dos, «Vai zudīs mans pūliņš bez pēdām, Ar zemi kad sajaukšos?». Dzejnieks uzsver, ka cilvēkam kaislīgi jāturas pie dzīves, kaut «simts niknām mokām nereti ir jāizpērk mazākais prieks».

No daiļrades sākumiem līdz pat pēdējām dienām Erikam Ādamsonam daudz tādu dzejoļu, kuros bez jebkādas epikūrisma pieskaņas izteicas prieks par dzīves skaistumu, par dabas daiļumu. Tāda ir «Pavasara dziesma» ,«Hiacinte», «Strazdi, vizbules un sniegs» u. c. Ādamsonam ļoti raksturīgas rindas lasām dzejolī «Gaišā cilvēka dziesma»:

Balts zirneklis mīt gaišos ziedos,
Balts sermulis pa sniegu skrien —
Tā teku es — un to man piedos —
Pa ceļa gaišo pusi vien.

Pat nāves stunda dzejniekam liekas viegla, bez rūgtuma, bez traģisma. Dzejolī «Vēju pavalstnieks» Ādamsons saka:

Lai nepūš tauri nevienu,
Kad klās mani mūžības smilts —
Lai dzied visu bēru dienu
Vējš piemīlīgs, smaržīgs un silts.

Jo vēju pavalstnieks esmu,
Es uzklausu vērīgs tos,
Es mostos ar tējrožu dvesmu,
Ar jasmīnu — aizmiegos.

Bet Ādamsona dzejā ievijas arī krietni daudz skumju un domu par dzīves nīcību. Krājumā «Saules pulkstenis» (1942.) dzejnieks pat gatavs atteikties no savas nākotnes, jo nezina, ko ar to iesākt. Šādas drūmas, bezcerīgas stīgas izskaidrojamas ar autora slimību un smago, sarežģīto laiku, kurā viņš dzīvoja. Pesimistiskas noskaņas tomēr nenosaka viņa dzejas būtību; tām galvenokārt pārejošs raksturs.

Ādamsona dzeja atspoguļo daudzkrāsainas izjūtas un dvēseles pārdzīvojumus. Viņš ir veiksmīgs individuālo jūtu tēlotājs. Tas sakāms arī par viņa mīlas dzejoļiem, no kuriem vairāki pieder pie savdabīgākajiem latviešu literatūrā. To vidū minami «Kaļ it kā dzeņi zeltkaļi naudu», «Kā lai es tevi iepriecinu», «Lainei», «Roze visskaistākajai» u. c. Viņa labākā mīlas dzeja ir vienkārša, sirsnīga, iejutīga. Īstu jūtu kvēle apņem Lainei veltītās rindas:

— Par mūžīgu mīlestību tu
Man jautāji kādu dienu.
Vai ir tā, vai nav, to nezinu,
Bet jātic tai gan arvienu. —

Apmēram līdz 1944. gadam Ādamsons savā dzejā bieži izlietojis bībeliskos un no antīkās rakstniecības aizgūtus motīvus, tēlus, sižetus. Tie traktēti buržuāziskās literatūras gaumē. Arī

E. Ādamsona dzejoļu krājuma «Ģerboņi» vāks

senlatviešu dzīves motīvi, kas bieži sastopami visos Ādamsona dzejoļu krājumos, risināti apmēram tādā pašā ievirzē. Dažos gadījumos senlatviskās ainas raksturīgas ar īpatnēji nacionālu nokrāsu.

Ar daiļiem dzejas vārdiem Ādamsons bieži vien apvij niecīgus sīkumus — odu, blakti un citas «tā kunga radības». Tā vietām dzejnieks it kā izniekо savu talantu.

Jauni motīvi Ādamsona dzejā ienāk pēc Lielā Tēvijas kara. Toreiz sarakstītās balādes «Pulkveža pēdējais gājiens» [1], «Miera vēsts» [2], «Cilvēks pavasarī» [3] liecina, ka dzejnieks sāk atspoguļot padomju dzīvi. Pāragrās nāves dēļ viņš latviešu padomju literatūrā pagūst darboties ļoti maz.

Ādamsona dzeja izceļas ar meistarīgu formu, estetizētu un stilizētu dzīves skatījumu. Viņam ir spilgta gleznainība, labi izkopti, vijīgi ritmi, īpatnēji salīdzinājumi, graciozs vieglums. Lielā rūpībā dzejnieks veido dzejas rindu. Tomēr viņa vārsmās ir arī mākslinieciskās izteiksmes trūkumi. Ādamsona dzejoļi abos pirmajos krājumos pārāk piebārstīti ar tautai pasvešiem vārdiem. Atsevišķos gadījumos viņa dzeja saprotama tikai ar svešvārdu vārdnīcu palīdzību (piemēram, vārdi «storaks», «galgants», «glossina palpalis» u. c.). Dažreiz nesaprotami ir viņa salīdzinājumi, piemēram, «rīts nāk kā balts sārtsvītrains sardoniks». No šī izteiksmes veida dzejnieks ar laiku atbrīvojas; daiļrades beigu posmā viņa valoda kļūst vienkāršāka. Ādamsona labākie

[1] «Karogs», 1945., 3.—4.
[2] Turpat, 7.—8.
[3] Turpat, 3.—4.

dzejoļi ir skaidri, svaigi. Trāpīgi salīdzinājumi ir, piemēram, «Dziesmā par slinkumu» («Ģerboņi»). «Slinkumā brīžam man sildīties Kā arbūzam saulē tīkas,» saka dzejnieks. «Drīz ārā no snaudiena svētlaimes Kā zirnis no pāksts es lobos,» viņš turpina tai pašā dzejolī. Raksturīgi Ādamsona dzejas mākslinieciskie paņēmieni ir paralēlismi, hiperbola un skatīšanās uz pasauli it kā ar vilka, seska un citu viņa dzejas tēlu acīm. Ādamsonam īpatnējais stils spilgti sajūtams viņa romancēs, elēģijās, dziesmās.

Daudz svaiguma un dzejas skaistuma ir saistītā valodā sarakstītajās Ādamsona pasakās *«Čigānmeitēns Ringla»* un *«Koklētājs Samtabikse»*, kas pieder pie viņa labākajiem darbiem. Abi sacerējumi veidoti tautas pasaku garā un liecina par augstu dzejas tehniku. Šie darbi pauž humānismu, mīlestību uz dabu un dzīvniekiem, slavina aktivitāti. Abās pasakās ir raiti darbības sarežģījumi, liriski dabas tēlojumi, tautas dzīves gudrības apdvestas domas.

Proza

Tāpat kā dzejā, arī stāstos un novelēs Ādamsons tiecas pēc oriģinalitātes un to arī sasniedz. Latviešu novelistikā viņš ievērojams kā dažādu dīvainību resp. «smalku kaišu» apņemtu cilvēku attēlotājs. «Smalko kaišu» kritika latviešu literatūrā sākas Andreja Upīša un J. Ezeriņa sacerējumos. 30. gados pie šīs tematikas visvairāk apstājas Eriks Ādamsons, arī Anšlāvs Eglītis un Aleksandrs Čaks.

Ādamsona noveļu vairums pieder pie psiholoģiskajām. Autora uzmanības centrā ir dažādi dvēseles dzīves sarežģījumi. Īpaši spilgti tas izjūtams viņa pirmajā un labākajā krājumā *«Smalkās kaites»* (1937.), kur ievietoti no 1930. līdz 1937. gadam sarakstītie darbi. Savai prozai autors, tāpat kā Ezeriņš, meklē neparastus, interesantus sižetus. Ādamsons izvēlas tādas situācijas, kuras palīdz atklāt cilvēka rakstura un dažādas dvēseles nianses. Savam īpašniekam «smalkās kaites» rada īpašas attieksmes pret dzīvi, bieži vien viņš dzīvo kaut kādā jūtu sasprindzinājumā, un ārpasaule viņam tēlojas kroplā, neveselīgā veidā. Ādamsona varoņa rīcību noteic «smalkā kaite». Tā kļūst par sižeta attīstības galveno dzinējspēku.

Pie viņa labākajām novelēm pieder «Līdzjūtība» (1931.), «Lielas spodrības gaismā» (1936.), «Sarkanās asaras» (1937.) u. c. «Smalko kaišu» motīvs Ādamsonu saista jau daiļrades sākuma gados. Vienā no viņa pirmajām novelēm «Dāvana» tēloti buržuāziskās Latvijas obligātā karadienesta karavīri. Gatavodamies demobilizācijai, viņi pēc vairākiem neveiksmīgiem mēģinājumiem beidzot pasniedz savam iemīļotajam, bet kautrīgajam virsleitnantam dāvanu — sudraba papirosu etviju. Rakstnieks psiholoģiski pareizi, īsti reālistiski noraksturo virsleitnanta «smalko kaiti» — viņa pārmērīgo kautrību. Buržuāziskās Latvijas kareivju un virsnieku attieksmes idealizētas.

Citās novelēs «smalko kaišu» motīvs vēl vairāk akcentēts. Redzam cilvēkus, kas sirgst ar pārmērīgu tīrības maniju. Novelē «Lielas spodrības gaismā» attēlotais varonis tik lielā mērā slimo ar pārspīlētu tīrīgumu, ka, baidīdamies notraipīt drēbes, neglābj dubļainā bedrē slīkstošu bērnu. Rakstnieks rāda, ka «smalkā kaite» var novest pie nozieguma.

Ādamsona novelistikā redzam arī tādus kā studentu Emīlu Kalnu «Stāstā par nagu», kas izjūt nedabiski lielu, nepārvaramu riebumu pret cilvēka miesas neglītumiem. Šis pārsmalcinātais estēts atstāj savu draudzeni viena viņas neglītā naga dēļ. Novele sauc atmiņā Ezeriņa «Kādas blusas stāstu», kur mīlētājs aizbēg no apjūsmotās sievietes tāpēc, ka ieraudzījis uz viņas tērpa blusu. Tāpat kā Ezeriņš, arī Ādamsons rāda mīlas jūtas, kas sabrūk niecīgu, smieklīgu iemeslu dēļ.

Slimīgas aizdomas attēlotas novelē «Jāšana uz lauvas». Jauns vēsturnieks maldīgi iedomājas, ka viņa līgava kļuvusi uzdzīvotāja. Visu apkārtni viņš uztver ar šo iedomu apmiglotām acīm; katrs sīkums viņā rada aizdomas par līgavas neuzticību. Satraukumā dzīve viņam rādās ačgārnā gaismā, «smalkā kaite» nes ciešanas. Kad atklājas, ka viņš kļūdījies, viņam ir kauns un reizē prieks. Ar šo un citām novelēm Ādamsons it kā uzsver, ka «smalkā kaite» apgrūtina dzīvi, tāpēc no dīvainībām jāatbrīvojas.

Novelē «Sarkanās asaras» autors parāda bagāto buržuāzisko aprindu nevērību pret nabadzīgu inteliģentu. Mēbeļu tirgotājs

Balmanis rīko viesības, bet «aizmirst» ielūgt sava dēla mājskolotāju jauno dzejnieku Ivaru Avotu. Ādamsons reālistiski un spilgti noraksturo šī mājskolotāja sarūgtinājumu, viņa aizskarto godkāri. «Smalkā kaite» šinī darbā atklājas Avota neveselīgajos pārdzīvojumos.

Ādamsona pirmajā noveļu krājumā ir arī citas veiksmīgas noveles. Tanīs redzam buržuāziskās pilsētas cilvēku, iepazīstam dīvainu, sarežģītu jūtu pasauli, kas tomēr nav paša rakstnieka izdomāta. Ādamsons rāda tādus slimīgus jūtu sarežģījumus, kādi šad tad dzīvē sastopami.

E. Ādamsona noveļu krājuma «Smalkās kaites» vāks

Pamatvilcienos tāda pati tematika ir Ādamsona grāmatai *«Lielais spītnieks»* (1942.). Tanī publicētas no 1939. līdz 1942. gadam sarakstītās noveles. Arī te ir sižeti, kas smelti gan no lauku, gan pilsētas dzīves. Bez tam izlietota viela, kas ņemta no feodālo laiku Spānijas («Lielais spītnieks») un no bībeles («Kaina skaudība»). Arī šinī krājumā daudz asprātību un dzīves gudrību, daudz smalka humora un vieglas satīras, kāda vispār jūtama gan Ādamsona prozā, gan dzejā. Salīdzinot ar pirmo noveļu krājumu, rakstnieka intonācija tomēr nedaudz mainījusies: vietām izteicas padevība un samierināšanās ar pasaules ļaunumiem. Ieskanas arī sirdsšķīsto ļaužu motīvs, kas pazīstams Apsīšu Jēkaba un citu autoru darbos.

Visumā Ādamsona noveles sniedz interesantu lasāmvielu, parāda daudzas reālistiskas ainas, palīdz ieskatīties dzīves daudzveidībā.

Mūža pēdējos gados Ādamsons pievēršas garajai prozai. Viņa romāns «*Sava ceļa gājējs*» tēlo buržuāzisko aprindu jaunieti, kas mēģina izaudzināt spēcīgu raksturu. Šis jaunietis ir egoists, kas domā tikai par savu labumu. Viņa tēlā rakstnieks atklāj vairākas buržuāziskajai jaunatnei raksturīgas iezīmes. Rādīta kapitālistiskās Latvijas dzīve. Šai darbā diezgan raits sižeta samezglojums, vietām pavīd mantas varas un «smalko kaišu» atmaskojums. Rakstura rūdīšana tomēr norit pārāk egocentriskā plāksnē, un autors pats it kā apmierinās ar šo šauro ievirzi. Uz šādu traktējumu rakstnieku zināmā mērā pamudināja fašistiskā okupācijas laika publicēšanās apstākļi. «Sava ceļa gājējs» nav pieskaitāms pie Ādamsona labākajiem sacerējumiem, tomēr rāda autora vēlēšanos atspoguļot plašāku dzīves ainu.

* *
*

Eriks Ādamsons pieder pie tiem latviešu rakstniekiem, kuri veidojušies 20. un 30. gados spēcīgā Vakareiropas klasiskās un modernās literatūras ietekmē. Viņa daiļradē līdzās vērtīgiem darbiem ir arī tādi, kas demokratisma idejas neveicina. Bet Ādamsons devis daudz arī paliekošu vērtību. Žurnālā «Karogs» 1946. gada 3. nr. rakstā «Erika Ādamsona piemiņai» dzejnieks Jānis Sudrabkalns pareizi uzsver: «Ādamsons mīlēja pasauli ar dedzīgu un uzticīgu sirdi. Lai cik tālu viņš kādreiz aizklīdis estētiskās fantāzijās, senlaicīgās ainavās, neikdienišķās dēkās un smalkās kaitēs, kļūdams lāgiem par dzīves daiļuma garšotāju, par hronistu, ko tīksmina dzīves dīvainības un kas apraksta netikumus, vājības un nelāgumus, ne sodīdams tos, ne aizstāvēdams, — gandrīz vienmēr spraucas cauri pieķeršanās reālām lietām, ļaudīm, putniem un zvēriem, mājām un dārziem, konkrētai pasaulei.» Ar savu pamatos buržuāziski demokratisko, spilgti izteikto, rotaļīgo, dzīves gudro un reizē viegli ironisko estēta-pilsētnieka dzeju un prozu Ādamsons ienesa latviešu rakstniecībā daudz svaiguma un mākslinieciskuma.

LITERATŪRA

E. Ādamsona darbi. Atsevišķās grāmatās izdoti: «Amora apburtā lapene» (1924.), «Sudrabs ugunī» (1932.), «Ģerboņi» (1937.), «Smalkās kaites» (1937.), «Lielais spītnieks» (1942.), «Saules pulkstenis» (1941. un 1942. g.). Periodikā publicēti dzejoļi, noveles, nedaudzas recenzijas un literatūrkritiski raksti un romāns «Sava ceļa gājējs». Padomju Latvijā Ādamsona dzejoļi, noveles, lugas izdotas M. Ķempes sastādītajā «Izlasē» 1957. gadā.

Raksti par E. Ādamsonu. Daudzus rakstus un recenzijas par Ādamsonu snieguši latviešu buržuāziskie literatūrvēsturnieki un kritiķi. Par krājumu «Sudrabs ugunī» rakstījis *J. Plaudis* «Domās» 1932. gada 8. nr., «Cīņā» 1946. gada 3. martā un «Literatūrā un Mākslā» 1946. gada 8. martā ievietots Ādamsona nekrologs. «Karogā» 1946. gada 3. nr. *J. Sudrabkalna* raksts «Erika Ādamsona piemiņai». E. Ādamsona «Izlasē» (1957.) *M. Kalves* priekšvārds «Eriks Ādamsons un viņa darbi», *J. Grots,* «Dažas atmiņu rindas par Eriku Ādamsonu» («Karogs», 1958., 2.), *Valdis Grēviņš,* «Jauna režisora debija», Erika Ādamsona «Mālu Ansis» poligrafiķu centrālajā klubā («Padomju Jaunatne», 1958., 90.), *Valts Grēviņš,* «Erika Ādamsona dramaturģija» («Literatūra un Māksla», 1958., 34.).

AUSTRA SKUJIŅA

(1909.—1932.)

Dzejniece Austra Skujiņa pieder pie talantīgākajiem jaunajiem progresīvajiem literātiem, kas darbojās latviešu rakstniecībā 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā. Viņas mūžs īss — tikai divdesmit trīs gadi, atstāto dzejoļu skaits neliels, bet daļa no tiem mākslinieciski spilgti un savdabīgi. Dzejnieces dzīve un daiļrade palīdz iepazīt pretrunu plosīto buržuāziskās Latvijas laiku.

Dzīve

Austra Skujiņa dzimusi 1909. gada 10. februārī Vidrižu pagasta[1] Kraukļu mājās, mežsarga ģimenē. No 1919. līdz 1923. gadam mācās Pabažu pamatskolā, desmit gadu vecumā uzraksta pirmo dzejoli. Pēc pamatskolas beigšanas Skujiņa iestājas Rīgas pilsētas 2. ģimnāzijā, no turienes pēc gada pāriet uz Rīgas pilsētas 4. ģimnāziju. 1925. gadā nomirst viņas tēvs; līdz ar to sākas materiālas grūtības. Lai varētu turpināt izglītību, Austra Skujiņa strādā par izsūtāmo kādā Rīgas sludinājumu kantorī un iestājas Latvijas Kultūras veicināšanas biedrības vakara vidusskolā. 1925. gadā laikrakstā «Sociāldemokrats» tiek publicēts viņas pirmais dzejolis. Ap šo laiku Skujiņa sāk piedalīties meņševistiskās jaunatnes organizācijas «Darba jaunatne» dzīvē un kreiso arodnieku jaunatnes sapulcēs un vakaros.

Bijušā lauku meitene aizrautīgi metas iekšā pilsētas mutulī un tur iegūst vielu savai dzejai. Skujiņa interesējas par strādnieku cīņu. Viņa alkst pēc liela garīga darba, pēc priecīgas, brīvas un pilnvērtīgas dzīves. Taču nepieredzējušai jaunatnei toreizējās

[1] Tagadējā Saulkrastu rajonā.

buržuāziskās Latvijas politisko apstākļu raibajā jūklī orientēties grūti. Skujiņu maldina arī dažādu literāru grupu skaļā pašreklāma. «Es dzīvi mīlēt ļaužu drūzmā gāju,» viņa sevi raksturo dzejolī «Nezinu». Tomēr, īstu pieturu neatradusi, viņa agri nokļūst bohēmas ietekmē, kaut gan savā būtībā nemīl bohēmisku dzīvi.

A. Skujiņa 20. gadu beigās

Pēc vakara vidusskolas beigšanas Austra Skujiņa strādā Zemkopības ministrijā par mašīnrakstītāju un sāk studēt Latvijas universitātes Dabaszinātņu fakultātē. Viņa ir sapņu un degsmes pilna jauniete, kas vēlas mācīties, lai ar savām zināšanām palīdzētu karot par proletariāta laimi. Šo cildeno ideālu vārdā Skujiņa sāk interesēties par dažādām biedrībām, kas sola uzlabot strādnieku dzīves apstākļus un cīnīties par darba tautas atbrīvošanu. Viņu saista kreisie lozungi, ar kuriem reklamējas studentu biedrība «Zemgalija» un Latviešu Sociāldemokratiskā strādnieku partija. Skujiņa iestājas šinīs organizācijās, cerēdama, ka tās palīdzēs novērst dzīves netaisnības, bet drīz viļas un nokļūst opozīcijā.

Materiālu grūtību dēļ Austra Skujiņa spiesta pārtraukt studijas, bet līdz pat sava mūža beigām intensīvi nododas pašmācībai, cenšas iepazīties gan ar austrumu, gan rietumu tautu literatūru, vingrinās tulkošanā. Daži viņas tulkojumi (vācu revolucionāro autoru dzejoļi) tiek

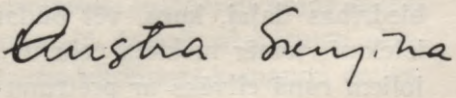

A. Skujiņas autografs

publicēti žurnālā «Domas» u. c. Skujiņa sāk rakstīt stāstus, bet šie viņas mēģinājumi nenozīmīgi.

Pretrunu pilnā kapitālistiskā dzīve spiež jauno dzejnieci interesēties par sociāliem jautājumiem, bet to izpratnē viņai vienmēr paliek lieli robi. Visu mūžu Austra Skujiņa meklē jēgu savai dzīvei, bet atrast to nebija viegli. Kādu laiku Skujiņas uzmanību saista trauksminieki un zaļvārnieši. Viņa piedalās abu literāro grupu sanāksmēs, aizraujas ar dažādām un bieži vien pretrunīgām literārām teorijām, bet arī pie tām pilnā mērā sirdi nepiesaista.

Skujiņa stundām ilgi uzturas kafejnīcās, jo tur ir vairāk siltuma un gaismas nekā viņas nabadzīgajā istabiņā. Viņa ir smeldzes pilna, bieži runā par dzīves tukšumu un nevērtību. Bohēma atstāj demoralizējošu ietekmi uz jaunās strādnieku dzejnieces izaugsmi, vairo viņā pesimismu, tuvina bojā ejai. Skujiņai ļoti gribas dzīvot laimīgi un jautri, bet viņu sarūgtina nabadzība un visa toreizējā laikmeta lielās pretrunas. Trūkst skaidra mērķa, sāpes sagādā nelaimīga mīlestība. 1932. gada naktī no 4. uz 5. septembri jaunā dzejniece Daugavas viļņos izbeidz savu maldu un meklējumu pilno mūžu. Padomju Krievijā žurnālā «Celtne» 1932. gada 11. numurā E. Fross, vainojot Skujiņas nāvē meņševistisko propagandu, atzīmē: «Pesimismu, mistiku un pašnāvības Latvijas sociāldemokratiskie rakstnieki ir pacēluši par kultu, bankrotieru nabadzības apliecību — par savu garīgo kapitālu... Mēs varam tikai atgādināt tai jaunatnes daļai, uz kuru sociālfašisma ģifts nav vēl pārāk iedarbojusies, ka Skujiņas nāve ir brīdinājums.»

Dzeja

Drīz pēc dzejnieces nāves — 1932. gadā — iznāca viņas *«Dzejas»*, kurām ievadu uzrakstījis J. Sudrabkalns, uzsverot, ka Skujiņas daiļradei raksturīgs «savdabīgais grūtsirdības un ironijas, rotaļīgas asprātības un drūma skarbuma sajaukums». Dzejniece izteic domas un pārdzīvojumus, kas bija raksturīgi 20. un 30. gadu latviešu demokratiskās sabiedrības daļai, kura, vēl būdama stiprā buržuāziskās kultūras ietekmē, tomēr meklēja ceļu uz sociālismu. No A. Skujiņas dzejoļiem runā cilvēks ar pretrunu plosītu dvēseli. Viņas dzejā viscaur jūtams liels rūgtums.

A. Skujiņas daiļrades galvenās temas ir mīlestības un vientulības pārdzīvojumi, kapitālistiskās sabiedrības atmaskojums, ilgas pēc taisnīgas sociālas iekārtas. Parasti visas šīs temas dzejniece sasaista kopā. Satura un mākslinieciskā veidojuma ziņā viņas dzejoļi ir tipiski pārejas laikmeta liecinieki, kuros līdzās buržuāziskās literatūras iezīmēm redzam arī sociālistiskās mākslas meklējumus — galvenokārt tanīs gadījumos, kur dzejnieces nemiers ar kapitālistisko iekārtu izlaužas saucienā pēc jaunas pasaules. Piemēram, dzejoļos *«Austrumu ekspresis»*, *«Nost!»*, *«Klusums»*, *«Vēstule uz cietumu»*, *«Mašīnrakstītāja»* u. c., kas pieder pie Skujiņas labākajiem sacerējumiem. Progresīvais un kaujinieciskais sociālais saturs tanīs ietverts brīvajos pantos, kurus dzejniece prot labi izlietot savu satraukto, aso pārdzīvojumu izteikšanai. Šinīs dzejoļos A. Skujiņa mudina cīnīties pret kapitālistisko pasauli, revolucionāri pārveidojot dzīvi. Dzejniece nosauc par mazdūšīgiem tos, kuri klanās ekspluatatoru priekšā. Dzejolī «Nost!» viņa aicina sacelties visus, kas cieš kapitālisma jūgā:

Ne ubagot, bet ņemt ar varu to, kas mūsu!
Mums vecie likumi un tradīcijas
ir vispasaules ugunsgrēkā jāiesviež!
Un karātavu cilpas,
elektriskie krēsli,
kas simtiem nedzīvotu mūžu postījuši,
un cietumi,
kas nokauj pamazām,
ir drupās jāsatriec!

Šinī dzejolī redzams viens no raksturīgākajiem Austras Skujiņas formas paņēmieniem — mākslinieciskais dažādu priekšmetu vai parādību uzskaitījums. Buržuāziskās Latvijas laikā šāds dzejošanas veids daudzreiz sastopams arī citu autoru darbos, piemēram, L. Paegles, J. Grota, V. Luksa, A. Čaka brīvajos pantos. Svarīgs sociāls saturs un dzejniecei īpatnējais cīņas spara un smeldzes savienojums ir pazīstamajā dzejolī «Austrumu ekspresis». Mašīnists — laiks devis dzīves vilcienam komandu doties uz austrumu pusi.

— Vilciens uz austrumiem atiet!
Ierēdnis paver gurušās acis
pāri kontu grāmatai biezai,
kur slēdz bilanci rietumu mākslai,
kultūrai,
zinātnei,
izsmietam dievam,
velnam, kam elle celta uz zemes —
kapitālismam.

— Vilciens uz austrumiem
atiet!
Stacijā drūzmējas
trokšņaini ļaudis,
tie, kam vairs nava ko žēlot, ne atstāt,
tie, kam visu paņēma smejot
rietumu revijas džezbenda ritms,
ceļš kam vienīgais,
sauc kas uz priekšu!

Dzejniece uzsver, ka šie kapitālistiskās iekārtas vajātie cilvēki traucas pretī radošai darba dzīvei, grib likt lietā savu enerģiju:

— Cirtīsim mežu un pilsētas jaunas
celsim upju vientuļos krastos,
sarkans kā karogs, kā cīņa
par brīvi,
ugunskurs uzliesmos tumšajās taigās,
tuksnešos, klejo kur
putekļu vāli,
šalkot liksim oāzēm zaļām —
kaļam!

— Veļam,
klaudz āmuri, akmeņus šķeļot:
— pamatus liksim
jaunajām celtnēm;
pilīm, kuru vārti nav slēgti,
dziesmas kur atbalsos
zālēs un ailēs
straujas un kvēlas
kā asiņu ritms!
— Vilciens uz austrumiem
atiet!

Kapitālistu lāstu pavadīts, vilciens drāžas «uz sarkaniem rītiem». A. Skujiņa domā, ka nekas nespēs apturēt šo gaitu. Tanī pašā dzejolī viņa atzīst kolektīvas cīņas nepieciešamību:

Nīcšes pārcilvēk, pūlies tu velti,
Solo vairs neder!

Dzejolī «Ķlusums» autore sveicina cīņas pavasari, kura «straumēs plaukst brīvības sapnis» un atkārto daudzu tautu rakstnieku izteikto domu — «tāda cietuma nav, kur ieslogāms gars!».

A. Skujiņas dzeja ir emocionāla. Tai piemīt smeldzīgs patoss, kurā izteicas kritizējošs spēks, kas vērsts pret kapitālistisko dzīvi. Šo patosu un spēku bieži vien jaušam spilgtajos zemtekstos, kuru Skujiņas daiļradē daudz. Viņas dzejoļi un to zemteksti ietver daudzveidīgas izjūtas un liek sajust autores rūgtuma sociālos cēloņus, kas izauguši buržuāziskās Latvijas apstākļos. Daudzi dzejoļi ir pilni ar pasīvu protestu, kas atklājas drūmu noskaņu un atziņu veidā. Sāpīgās stīgās skan *«Dziesma par grīmušiem kuģiem»*, viens no dzejnieces labākajiem darbiem.

Šai dziesmā
ir runa par dzelmēm,
par zivīm, kas peld
pāri mastu
melnajiem vrakiem
un ģindeņu kauliem,
par grimušām dzīvēm un aizmirstu
likteņu drupām.

Tāpēc vakars, krastā pie jūras dziedot dziesmu par grimušiem kuģiem, ir kluss un bez cerībām.

Dažos dzejoļos Skujiņa sava laika dzīvi salīdzina ar šauru alu un smacīgu sarkofagu. Sevi dzejniece nosauc par nīkstošu puķi tumšā logā. Laime viņai atgādina tālu mirdzošu ametistu. Dzejolī «Sveiciens dezertieriem» autore runā par savu laikmetu, kurā «dienas bez smaržas nobirst ielās kā kastaņu sniegs».

Tipiski A. Skujiņas dzejas priekšstati ir grimušie kuģi, dzīves meteors, pasaules klaidonis vējš, dzīves vagabundi, kas iet laimes stirnai pēdas dzīt, utt. Autore bieži lieto tādas gleznas,

epitetus un metaforas, kas sevī ietver kaut kādu traģisku jēgu un labi noder viņas satraukto, smeldzīgo pārdzīvojumu izteikšanai. Atspoguļojot rezignētas noskaņas, A. Skujiņa atkārto jēdzienu «salauzti kuģi». Šis atkārtojums veiksmīgi palīdz radīt

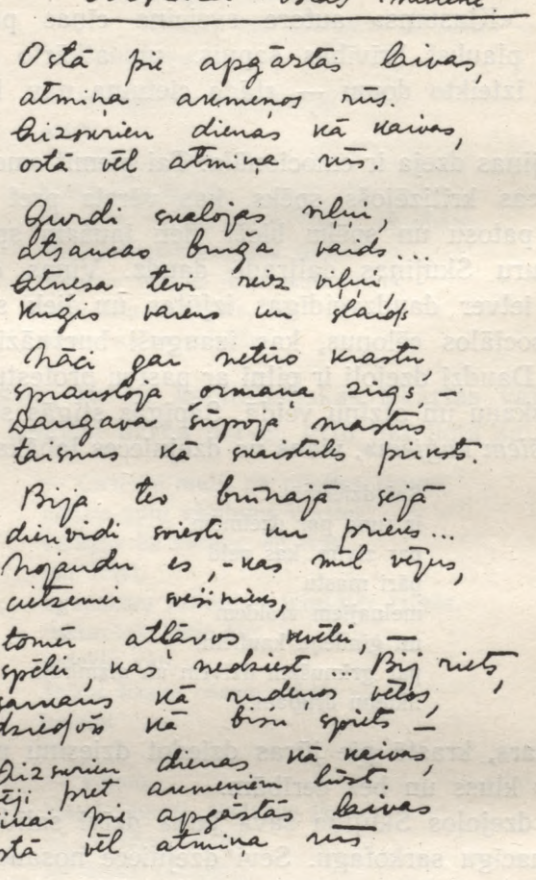

A. Skujiņas dzejolis rokrakstā

viņas dzejai raksturīgo kolorītu, palīdz attēlot dzīves pievilta cilvēka izjūtas. To atspoguļojums viņas dzejā ieņem plašu vietu. Tas redzams gan minētajā «Dziesmā par grimušiem kuģiem», gan dzejolī «Ierēdnis» u. c. Mūža budžets šim ierēdnim jau

noslēgts, palikusi atziņa, ka «dzīve jāpērk par naudu». No ilgotās lielās laimes pāri palikusi maza dziesma par Āfrikas sauli. Smeldzīgums sajūtams arī vairākās citās Skujiņas vārsmās. Dažreiz tas izpaužas bravūrā, kas pieder pie viņas dzejas stila niansēm. Šāds sāpīgi bravūrīgs tonis jūtams dzejolī «Pastaiga», kur dzejniece, sarunājoties ar ielas zēnu, vecajai pasaulei uzsauc: «Diezgan!» Sarūgtinājuma pilnas ir šī dzejoļa rindas:

Dzīvei labpaticies
mūs ir izjokot —
tikai sapņu torņus
nebij žēl tai dot.

Nemiers ar kapitālistisko pasauli A. Skujiņas dzejā izteicas arī ar austrumnieku motīvu un eksotikas palīdzību. Šajā ziņā viņa seko tajā laikā parastajam progresīvo domu un jūtu atspoguļojuma paņēmienam. Daudzi buržuāziskajā Latvijā dzīvojošie progresīvie dzejnieki dzejoja par nēģeriem, Indiju, Āfriku, Ķīnu, Japānu. Par šo toreizējās dzejas raksturīgo īpašību J. Sudrabkalns A. Skujiņas grāmatas priekšvārdā pamatoti saka: «Jaunie latviešu revolucionārie dzejnieki, kas nebij gatavi tiešai cīņai pašu mājās, pārsvieda savus lozungus uz Tāliem Austrumiem.» Arī Austras Skujiņas dzejā vārdi «Ķīna», «Java», «Āfrikas saule», «Āfrikas nemieri» u. c. saistās ar ilgām pēc brīvības, cilvēcības un personiskās laimes. Dzejolī «Fantāzija» viņa aicina draugus sēsties kuģī, jo «Nebūs vairs skumji, kad vadīsim stūri taisni uz Javu, uz sauli tik vien».

20. un 30. gados latviešu buržuāziskajā dzejā dzīve bieži tika noraksturota ar cittautu literatūras tēlu palīdzību. Šim māksliniecīskajam paņēmienam seko arī A. Skujiņa. Savas izjūtas viņa izsaka ar Ibsena Pera Ginta un Solveigas tēliem. A. Skujiņa piemin Hamsunu, runā par leitnantu Glānu, par «hamsunisko spuldžu pieticības mieru», par krāmu tirgu, kas «brāzmains bij kā pantā Šellijs», u. c. Dzejniece runā arī par Petrarkas sonetiem un Gētes «Faustu». Atsevišķos gadījumos šāda dzejošanas veida rezultātā viņas daiļradei rodas šauri inteliģentisks raksturs. Lielāku vispārinājumu un veiksmi savā dzejā A. Skujiņa sasniedz Ibsena radīto tēlu izlietojumā.

Ārzemju dzīves motīvi, kas A. Skujiņas darbos sasaucas ar buržuāziskās Latvijas apstākļiem, dažreiz arī diezgan aktīvā un enerģiskā veidā izteic humānisma uzvaras pārliecību. Ļoti spēcīgi tas jūtams dzejolī «Mašīnrakstītāja», kuram, tāpat kā visai A. Skujiņas dzejai, lielā mērā autobiografisks raksturs. Dzejniece noliek galvu uz vecās Underwood rakstāmmašīnas metala pleca un dzird, ka

Anglijas metalfabrikā
dzelzsiksnas šņāko un griežas ļļoti rati,
strādnieki sačukstas klusi
par Āfrikas nemieriem,
Ķīnu
un brīvību, kuras tiem nava.
Varbūt viņi saka:
Kādreiz uz kontinenta
mašīnrakstītājas steidzīgie pirksti
sitīs uz papīra loksnes
liesmainus burtus —
vārdus, ko diktēs
jauna laikmeta
sirds!

Ilgas pēc šī jaunā laikmeta ievijas arī daudzos citos A. Skujiņas dzejoļos. Viņa karsti mīl dzīvi, pieķeras tai ar izmisuma sparu, apzinās sava pasīvā protesta nespēku un vēlas «atdzimt jaunā, labākā veidā». Dzejolī «Gaisā mazliet jūt pavasari» dzejniece runā par dzelteniem asniem, kas spraucas starp akmeņiem nomales ielās un izteic ticību gaišākai nākotnei:

Es saku:
upes vienmēr
izlauž sev ceļu,
tīģeri aizbēg no būriem,
un cilvēks —
mocītais, izsmietais, salauztais cilvēks
celsies piepildīt gadsimtu sapni,
uzvaru svinēs!

Šādas optimistiskas, humānistiskas atziņas A. Skujiņas dzejā atrodamas blakus rezignētiem, dziļi pesimistiskiem un gluži bezcerīgiem toņiem. Pesimistiskas izjūtas variējas dažādos veidos,

dažreiz vijas kopā ar bakhantiskiem motīviem. Viņa vēlas, lai viņu «sabrauc ielās dārdošie rati». Dzejniece jūtas līdzīga «tiem, kam nav vairs pavasara». Viņai šķiet, ka dienas «slauka mēslu kastēs siržu druskas». Jūtot sevī un sava laikmeta atmosfērā lielu smagumu, Skujiņai raisās drūmi vārdi dzejolī *«Dziesma»*:

Jā, tik sapņot ļauts šai skumjā ostā,
pilsētā, kur lēnām jāiztvan.
Drosmes trūkst laist pretī krācēm plostus,
lai, kaut mirstot, slava brīvei skan.

Un es eju, eju kā pa taigu,
nesmaržo zem kājām puķu klons,
tikai dziesmu kvēlošu un maigu
dzied par laimi vienkāršs patafons.

Dzejniece savā dzīvē un dzejā sapinas lielās pretrunās, ir brīži, kad viņa nonāk pat pie revolucionārās cīņas nolieguma. A. Skujiņas pesimistiskās, izmisuma pilnās jūtas un pretrunas atklājas dzejoļos «Katedrāle» un «Rožu kronis». Darba jauniete, kas visu savu dzīvi gribējusi atdot strādnieku šķiras laimes izcīņai, mīlestības sāpju salauzta, krīt dievmātei Marijai pie kājām. Šinīs dzejoļos jo skaidri redzami buržuāziskajā dzejā parastie priekšstati, jūtams buržuāziskās dzejas gars.

Pie A. Skujiņas labākajiem sasniegumiem pieder individuālo pārdzīvojumu attēlojumi dzejoļos «Ceriņzars», «Dziesma», «Teic», «Maza dzeja», «Solveigas dziesma» u. c. Dzejolī «Ceriņzars» A. Skujiņa ar zemteksta palīdzību panāk lielu emocionalitāti:

Ņem šo ceriņzaru,
lai nav elpot grūt —
citu pavasari
var vēl sliktāk būt.

A. Skujiņas mīlas dzeja, kas aptver lielu daļu no viņas daiļrades, atsevišķos gadījumos sniedz īstas jūtu lirikas pērles. Tāda ir, piemēram, «Maza dzeja», kur ļoti spilgti redzams A. Skujiņas darbiem raksturīgais analitiska prāta un trauslu jūtu savienojums:

Vairs ilgi nedzīvos roze,
ko tu man sviedi pa logu —
ko nesaēd tuberkuloze,
to nomāc ar mīlas slogu.

Es glāstu ziedu un minu,
kur apslēptas ērkšķa smailes,
un sastādu aprēķinu,
cik izmaksā mirklis laimes.

Skujiņas dzeja vietām māksliniecisku spilgta, bet tanī līdzās idejiskām pretrunām ir arī daudzi formas negludumi. Vairākos gadījumos viņas subjektīvo jūtu lirika vienmuļa, tā atkārtojas panta formu, intonāciju un dzejas tēlu ziņā. Dažreiz dzejniece neprot loģiski organizēt domu un veidot kompozīciju. Ir arī liekvārdība, neskaidrība un citi trūkumi. Bohēma, meņševistiskā vide un personiskās dzīves neveiksmes lielā mērā traucējušas Skujiņas daiļrades veidošanos, virzījušas jauno dzejnieci nost no revolucionārās cīņas ceļa. Asais, progresīvais sociālais saturs, kas piemita viņas daiļrades sākumiem, Austras Skujiņas dzīves beigās samazinās, dodot vietu galvenokārt šauriem subjektīviem pārdzīvojumiem. Traģiski bojā gājusī talantīgā dzejniece atgādina putnu, kam, brīvām tālēm pretī traucoties, salūza spārni.

LITERATŪRA

A. Skujiņas darbi. Dzejoļi publicēti «Sociāldemokratā», «Domās» un citos buržuāziskās Latvijas laika periodiskajos izdevumos. Dažas A. Skujiņas dzejas līdz ar īsu biografisku anotāciju ievietotas R. Egles «Latvju lirikā». 1932. gadā A. Gulbja apgādā iznāk viņas «Dzejas» ar J. Sudrabkalna ievadu.

Raksti par A. Skujiņu. Sakarā ar dzejnieces nāvi piemiņas rakstus sniedz *A. Grigulis* «Sociāldemokrata» 1932. gada 200. nr., *J. Grots* «Sociāldemokrata» 1932. gada 201. nr., *Elīna Zālīte* «Jaunāko Ziņu» 1932. gada 201. nr. A. Skujiņai veltīti arī vairāki citi piemiņas raksti un dzejoļi. «Domās» 1932. gada 9. nr. publicē *E. E.* recenziju par viņas «Dzejām». «Celtnes» 1932. gada 11. nr. iespiests *E. Frosa* raksts par A. Skujiņas daiļradi u. c. Padomju Latvijā par A. Skujiņu rakstījuši: *A. Čaks,* «Padomju Latvija» 1940., 23., *G. R.,* «Brīvais Zemnieks», 1940., 19., *R. Skujiņa,* «Atpūta», 1940., 826., *V. Brutāne,* «Rūgtā kvēle», «Karogs», 1959., 2.

SESTĀ DAĻA

TAUTAS RAKSTNIEKS ERNESTS BIRZNIEKS-UPĪTIS

DZIVE UN DAIĻRADES CEĻŠ ○ BIRZNIEKA-UPIŠA PROZA

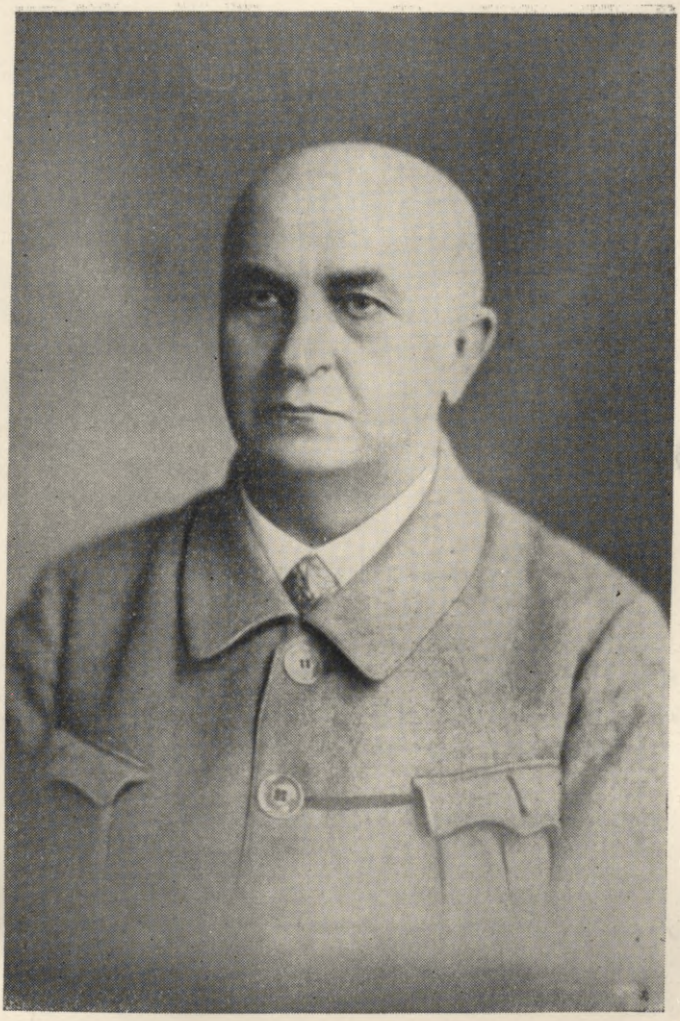

Ernests Birznieks-Upītis
20. gados

ERNESTS BIRZNIEKS-UPĪTIS

(dz. 1871. g.)

Latvijas PSR Tautas rakstnieks Birznieks-Upītis ir ievērojams reālistiskās prozas meistars, jau kopš sava dižā darba cēliena sākuma pagājušā gadsimta 90. gados noteikts humānisma un demokratisma centienu paudējs. Viņa labākās grāmatas — klasiskie «Pelēkā akmens stāsti», tautu draudzības garā sarakstītie Kaukāza stāsti, «Nīnas pasaciņas» u. c. — ir stipri populāras un iemīļotas. Liela daļa no tām pieskaitāmas pie latviešu nacionālās kultūras vērtīgākajiem sasniegumiem un plaši pazīstamas arī pāri republikas robežām.

DZĪVE UN DAIĻRADES CEĻŠ

Bērnība un skolas gadi (1871.—1889.)

Ernests Birznieks-Upītis (īstajā vārdā Ernests Birznieks) dzimis 1871. gada 6. aprīlī (v. st. 25. martā) toreizējā Tukuma apriņķī Dzirciema pagasta[1] Bisniekos, kur viņa tēvs bija rentes saimnieks.

Tēva sētā pavadītos sava mūža pirmos gadus rakstnieks vēlāk attēlojis autobiografijā «Mans dzīves stāsts» (1924.) un autobiografiskās Pastariņa[2] triloģijas pirmajā daļā «Pastariņa dienasgrāmata» (1922.). Bērnības un mūža turpmāko pāris desmit gadu iespaidi bija galvenā tema viņa daiļradei līdz pat 1917. gadam un ieņēma nozīmīgu vietu tajā arī vēl 20. gados. Te jārunā gan par 19. gs. beigām raksturīgiem latviešu zemnieku

[1] Tagadējā Kandavas rajona Dzirciema ciems.

[2] Pastariņš — vārds, kādā Birznieks-Upītis saukts bērnībā.

tēliem un sadzīves skatiem, gan arī par plašāku sabiedrisko parādību un Latvijas dabas ainavu notēlojumiem, kam ierosmi devuši pieredzējumi un pārdzīvojumi Bisniekos un to apkārtnē.

Bisnieki atradās klusā Ziemeļkurzemes nostūrī, pusceļā starp Tukumu un Talsiem. Gleznainiem jauktu koku mežiem rotāti kalni, medaini viršu tīreļi, pelēki granīta akmeņi un tādas pašas pelēkas zemnieku mājas pretstatā salti baltajiem baznīcas mūriem veidoja Birznieka dzimtās puses mazliet skumjo peizāžu, kura īpatnējam kolorītam arī bija sava nozīme nākošā vārda mākslas meistara estētisko jūtu veidošanā un tāluma ilgu modināšanā.

Atcerēdamies bērnībā gūtos dzimtenes dabas skaistuma iespaidus, E. Birznieks-Upītis raksta: «Visjaukākās atmiņas manī atstājuši Kolterkalni ar dziļajām gravām, aizaugušām lazdām, ozoliem, apsēm, bērziem un citiem kokiem. Arī izdegušais Kraķkalns bija jauks, jo no šejienes varēja pārredzēt vistālāk apkārtni. Silmuižas bērzos nekad netiku iegājis, bet no turienes katru rītu ap brokastlaiku atskanēja vairāku ganu meitu skaļās dziesmas ar atbalsu atbalsīm.»[1]

Runājot par sabiedriskajiem apstākļiem, kādos norisa Birznieka-Upīša dzīves rīta cēliens, jāpievēršas 19. gs. 70.—80. gadiem, t. i., laikam, kad izbeidzās kapitālisma mierīgas attīstības posms un sākās pāreja uz imperiālismu, uz šķiru cīņas saasināšanos līdz visaugstākajai pakāpei. Tie bija gadi, kad darbaļaudīm mūsu zemē, vēl nepaspējušiem nokratīt muižnieku jūgu, arvien smagāk nācās izjust buržuāzijas kundzību. Bet tas bija arī laiks, kad pati dzīve nākošo rakstnieku jau no bērnības mācīja skatīties kritiski uz tautas apspiedējiem — muižniekiem un to algotņiem — mācītājiem, bet, no otras puses, — cienīt un mīlēt vienkāršos darba cilvēkus.

Kopš bērna dienām Ernestam Birzniekam bija tuvs darbs un tā darītāji, par ko viņa autobiografijā lasām: «Mans pirmais dzīves uzdevums bija — ganīt zosis, kamēr pacēla par cūkganu

---

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Mans dzīves stāsts. — E. Birznieks-Upītis, Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 29. lpp.

un vēlāki par zirgganu... Visu brīvo laiku pavadīju pie lielajiem, kuri visi izturējās pret mani ļoti sirsnīgi...»[1] To, ka arī vidējā zemnieka sētā noris šķiru cīņa saimnieka un kalpu starpā, viņš mācījās saprast tikai krietni vēlāk.

Toties jau agri nākošajam rakstniekam noskaidrojās izpratne par zemnieka attieksmēm pret muižu. Lai gan Bisnieki atradās uz t. s. «kroņa» resp. valsts zemes un tādēļ to atkarībai no baltvācu muižniekiem vajadzēja būt mazākai, tomēr muižas slogs smagi gūlās arī pār tiem. Muižas dēļ zemniekos stipri bija izplatīta žūpība, no kā daudz cieta arī Birznieku ģimene. Rakstnieka paša vārdiem runājot, «lielu naudu prasīja daudzie krogi visapkārt: Baznīcas krogs, Dūmu krogs, Kazu krogs, Smilšu krogs... krogi pie katrām sudmalām, krogi uz visiem krustceļiem, pa krogam katrai muižai...»[2]. Krogu dēļ viņš agri (ap 1874. g.) zaudēja tēvu.

Muižas rokās bija daudz dažādu līdzekļu, lai saindētu un vairāk pakļautu savai varai arī jauno audzi; pie nozīmīgākajiem piederēja baznīca un tās pakļautībā nodotā skola. Arī mazo Ernestu pirmās skolas gaitas 70., 80. gadu mijā veda uz tuvējo ķestera mājiņu, kur mācījās galvenokārt tikai bībeles stāstus un vācu valodu. Tomēr nākošais rakstnieks jau no mazotnes bija viens no tiem daudzajiem, kas šai ietekmei nepakļāvās.

Uzaudzis kopā ar vienkāršajiem darbaļaudīm un uzņēmis sevī to dzīves gudrību, viņš novērsās ne vien no kroga, bet arī no tuvumā esošās baznīcas. Atcerēdamies viņš stāsta, ka «skolā uzspiestā bezgalīgā pātaru mācīšanās par to, kā ūdens var darīt tādas lielas lietas utt., radīja apnikumu un pretīgumu. Smieklīgas izskatījās mācītāju izdarītās bērnu revīzijas, kā arī bībeles stāsti par pasaules radīšanu, kas jau divpadsmit gadu vecumā nebija vairs pieņemami, ne nopietni ņemami»[3].

Šāda dzīves skatījuma izveidošanā ievērojama nozīme bija folklorai. Mazā Ernesta galvenā audzinātāja — viņa mātes-

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Mans dzīves stāsts — E. Birznieks-Upītis, Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 29. lpp.

[2] Turpat, 30. lpp.

[3] Atmiņu stāstījums 1950. gadā.

māte ar dziesmām, pasakām u. c. tautas daiļrades stāstījumiem ievadīja savu audzēkni dziļi darbaļaužu dzīves, to domu, jūtu un iztēles izpratnē. Rakstnieks par to liecina: «Klaušu laiki, kārtavu kalni, zaldātu ķeršana, kungi ar vagariem un citiem kungu piedēkļiem un visādas pārestības — viss tas norisinājās dzīvi mūsu acu priekšā. Kā par gandarījumu visām tautas ciešanām teikās nevienu kungu neatstāja mierīgi viņu kapsētās, visiem tiem pēc nāves smagā darbā jeb citādā veidā bija jāsaņem savs pelnītais sods.»[1] Kungs un velns šai uztverē ir viens un tas pats.

Līdz 1887. gadam zēns mācījās Dzirciema pagastskolā. Kaut arī te oficiālā programa pirmajā vietā izvirzīja ticības mācību, no skolotāja Kušķevica un kāda pie tā viesos atbraukušā vīrsnieka — A. Pumpura tuva drauga — bija iespējams dabūt vienu otru labu grāmatu un jaunāko periodiku. Nākošais rakstnieks lasīja «Austrumu», Merķeļa rakstus u. c.; tā sākās viņa draudzība ar literatūru.

Joprojām dzīvi sakari turpinājās arī ar folkloru. Skolēni kopmītnē nereti līdz vēlai nakts stundai aizrāvās ar teiku un pasaku stāstīšanu, un Birznieku Ernests to vidū bija viens no dedzīgākajiem teicējiem un klausītājiem; sekojot tolaik populārajai folkloras krāšanas tradīcijai, viņš daudzas dainas un tautas pasakas pierakstīja un iesūtīja Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai. Šo darbu Birznieks turpināja arī vēl 90. gados un izvirzījās daudzo folkloras krājēju vidū redzamā vietā.

Folklora pievērsa nākošo rakstnieku arī literārajai darbībai, par ko viņš teicis: «Ja es nebūtu sācis tautas pasakas uzrakstīt, varbūt es literatūrai nemaz nebūtu pievērsies.»[2] Šī ierosme nav jāsaprot šauri kā mudinājums tikai rakstīt, bet arī kā ievirze noteiktā gultnē: rakstīt tā, lai būtu tautai tuvs un derīgs. Tā viņa demokratiskās tendences nostiprinājās un attīstījās tālāk.

No 1887. līdz 1889. gadam Birznieku Ernests iet skolā Tu-

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 29. lpp.

[2] *P. Birkerts,* Folkloras iedarbe Birznieka-Upīša stāstos, «Karogs», 1946., 4.. 5.

kumā. Tieši tai laikā tā no vāciskās apriņķa skolas tika pārvērsta par krievisko pilsētas skolu, par ko viņš pats raksta: «Skolotāji ne vienā, ne otrā neprata ne vārda latviski, un šo neprašanu toreizējā cara valdība taisni pabalstīja. Atminos, skolotājs Līcītis (vēlāk Kuldīgas seminārā un pēc 1905. g. izsūtīts uz Aizkaukāzu) slēpa latviešu grāmatas kabatā, kad nāca klasē iekšā un gāja ārā. Bet cik dārgs mums, skolēniem, bija katrs vārdiņš, ko paslepus no viņa dzirdējām mātes valodā! Mēs, daži skolēni (Kņezs, Eferts[1]), bieži bijām pie Līcīša mājās un lietojām viņa grāmatas un klausījāmies viņa aizrādījumus. Mans pseidonīms (toreiz jau sāku rakstīt pa dzejolim, pa stāstiņam) arī cēlies viņa ietekmē, jo domāju, ka upītei jātek līcītim līdzās.»[2]

Savas skolas gaitas rakstnieks vēlāk notēlojis autobiografiskās triloģijas otrā daļā «Pastariņš skolā» (1923.), bet apmēram 15—20 turpmākos gadus — trešajā daļā «Pastariņš dzīvē» (1924.).

Pirmie soļi patstāvīgā dzīvē (1890.—1893.)

90. gadu sākumā, t. i., divdesmit gadus vecs, Birznieks-Upītis sāk patstāvīgas dzīves gaitas. Lai varētu strādāt iecerēto skolotāja darbu, viņš vispirms rūpīgi sagatavojas krievu valodā un literatūrā. Atcerēdamies tos laikus, rakstnieks stāsta: «... uzcītīgi stājos pie pašmācības pēc mana bijušā skolotāja parauga: iegādājos krievu vārdnīcu, lasīju krievu grāmatas, izrakstīju vokābuļus mazās burtnīciņās un kalu tos no galvas. Kad pēc kāda laika valodas grūtības bija pārvarētas, tad sāku gatavoties uz skolotāja eksāmenu. Ieguvis beidzot skolotāja tiesības, iestājos tuvējā (t. i., Dzirciema — *Red.*) kroņa muižā par mājskolotāju.»[3]

Šis amats jaunekli zināmā mērā pielīdzināja «kungiem», bet viņš labprāt apmeklē kalpus un vienkāršos darbaļaudis, labi saprotas ar tiem un iepazīstas ar to dzīvi. Šie sakari ievērojami ietekmē topošā rakstnieka dzīves uzskatus, par ko viņš pats liecina: «Un vērās man no dārza veča stāstiem acis platākas vērot

[1] Pazīstamā rakstnieka E. Eferta-Klusā brālis.

[2] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 33. lpp.

[3] Turpat, 2. sēj., 1947., 318. lpp.

dzīvi. Sāku salīdzināt un pārdomāt, kādēļ Šķidriņam jāmaksā apmēram piektā daļa no visas muižas rentes, kad viņa zemes platums nav ne simtā daļa no muižas zemēm...»[1]

Drīz jaunais skolotājs no šīs vietas šķīrās un pārgāja tādā pašā darbā vietējā mežziņa mājās, kur nostrādāja vairākus gadus. Tai pašā laikā (vai arī nedaudz agrāk) viņš pārtulkoja latviski ievērojamo, pret krustnešu iebrucējiem vērsto G. Merķeļa teiku «Vanems Imanta». Tulkojumu publicēt cariskā cenzūra aizliedza. Tā jau agri iznāca sadurties ar reakcijas spaidiem, kas tomēr Birznieku no turpmākā darba atbaidīt nespēja.

1891. gadā periodikā parādījās ar pseidonīmu Upītis parakstīti nākošā lielā vārda mākslas meistara pirmie oriģināldarbi. Pats pirmais no tiem — reālistisks stāstiņš *«Māte»*[2], kurā notēlota mātes pašaizliedzīgā, bet aklā mīlestība un viņas izlutinātā, «smalkā» dēliņa izlaidība un necilvēcība. Turpmākajos pāris gados sekoja vairāki citi sacerējumi gan dzejā, gan prozā, pa lielākajai daļai vēl bez spilgtākām talanta iezīmēm. Īpaši minams šo mēģinājumu vidū pret muižu un tai kalpojošo baznīcu vērstais nopietnais stāsts par klaušu laikiem — *«Zaldāta līgava»*[3].

Ierosme dot priekšroku prozai bija nākusi, izlasot kādā rakstā, ka Ļ. Tolstoja talants atraisījies tikai pēc pievēršanās šim izteiksmes veidam; arī Birznieks-Upītis, kas tolaik vēl mēģinājies dzejā, līdzīgi Ļ. Tolstojam saistītajā valodā juties «kā sapītām kājām»[4]. Tā neliela apjoma reālistiski prozas darbi kļuva par to daiļrades novadu, kurā strauji augošā jaunā rakstnieka spējas attīstījušās vispilnīgāk un kurā viņš ar lielu veiksmi strādā līdz sirmam vecumam.

Atzīmējami arī daži citi fakti jaunā Birznieka-Upīša attieksmēs ar krievu klasiku, ar kuru viņš iepazinās jau skolas gados. 1891. gadā Birznieka-Upīša atdzejojumā publicēta I. Krilova fabula «Zosis»[5]. Pēc tam viņš pārtulkoja Ļ. Tolstoja «Palaidīsi

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 2. sēj., 1947., 338. lpp.
[2] «Baltijas Vēstnesis», 1891., 11.
[3] Turpat, 1892., 55.—72.
[4] Atmiņu stāstījums 1950. gadā.
[5] «Baltijas Vēstnesis», 1891., 101.

uguni, nenodzēsīsi», bet to publicēt cenzors aizliedza. Tad Birznieks-Upītis atmeta pirmo lappusi, uzlika virsrakstu «Miers baro, nemiers posta» un, autora vārdu neuzrādot, panāca, ka tulkojums tika nodrukāts.[1]

Jārunā arī par Birznieka-Upīša nepārtraukto draudzību ar folkloru. 1893. gadā daļa viņa savākto un sakopoto folkloras materiālu iznāk atsevišķi — *«Pasakas un teikas, kuras noklausījies iz ļaužu mutes Dzirciemā Ernests Birznieks»* (izdevusi Jelgavas Latviešu biedrība kā savu 3. rakstu krājumu). Tas ir viens no tā laika plašākajiem latviešu vēstītājas folkloras publicējumiem, tādēļ folklorists P. Birkerts pamatoti devis par Birznieku-Upīti augstu novērtējumu: «Kā pasaku vācējs un uzrakstītājs viņš pēc Lerha-Puškaiša 550 pasaku uzrakstītāju pulkā ieņem pirmo vietu.»[2] Atzinīgu atsauksmi lasām arī jaunstrāvnieku presē.[3]

1893. gadā sākās Birznieka-Upīša draudzība ar tā laika progresīvās sabiedriskās kustības Jaunās strāvas pārstāvjiem, kuru cīņai par kritizētāju reālismu bija liela nozīme viņa tālākajā izaugsmē. Vispirms te jāatzīmē Jansona-Brauna ievērojamais, 1893. gada rudenī Jelgavā nolasītais referāts «Domas par jaunlaiku literatūru», par ko sirmais rakstnieks atceras: «... gadījās būt klāt studenta Jāņa Jansona priekšlasījumā par latviešu literatūru. Klausītājos bālais jauneklis pelēkajās laucinieku drēbēs atstāja ļoti dziļu iespaidu. Es pārrunājamos rakstnieku darbus biju lasījis un nesaudzīgo kritiku atradu īstā vietā. Bieži sarku, jo nāca prātā arī paša darbiņi, kas bija tikpat vienpusīgi un naivi. Braucot uz Rīgu, vagonā iepazinos ar Jansonu un dabūju zināt, ka viņa referāts papildinātā veidā parādīsies «Dienas Lapā». Rīgā tūliņ pasūtīju «Dienas Lapu», kļuvis par šīs avīzes čaklu lasītāju, sāku arī šo to tur iesūtīt.»[4]

---

[1] «Austrums», 1894., 8.

[2] *P. Birkerts,* Folkloras iedarbe Birznieka-Upīša stāstos, «Karogs», 1946., 4.—5.

[3] «Dienas Lapa», 1893., 202.

[4] «Atpūta», 1931., 337.

1894. gadā «Dienas Lapas» pielikumā «Etnografiskas ziņas par latviešiem» trijos numuros iespiests Birznieka-Upīša valodnieciskais raksts «Dzirciemiešu izloksne». Turpretī «Dienas Lapas» niknākajam ienaidniekam — buržuāziskajam «Baltijas Vēstnesim», kurā bija publicēts vairums Birznieka-Upīša pirmo sacerējumu, viņš kopš 1893. gada rudens no saviem oriģināldarbiem nav devis vairs nevienu.

Apmēram 1893. gada rudenī Birznieks-Upītis sāk rakstīt dažus Latvijas lauku dzīves tēlojumus, kuri pamazām izaug par vienu no viņa un visas latviešu literatūras labākajiem darbiem — par grāmatu «Pelēkā akmens stāsti». Šis klasiskais stāstu cikls saskan ar jaunstrāvnieku prasībām pēc kritizētāja reālisma, taču rakstnieku — jaunstrāvnieku rindās to autors nav ieskaitāms.

Tai pašā 1893. gada rudenī mežzinis, pie kura rakstnieks strādā par mājskolotāju, pārcēlās uz Kaukāzu, un Birznieks-Upītis devās līdzi. Viņa dzīvē un lielā mērā arī daiļradē sākās jauns posms.

Divdesmit septiņi gadi Kaukāzā (1893.—1921.)

Pēc vairāk nekā divi tūkstoš kilometru gara ceļojuma uz dienvidaustrumiem Birznieks-Upītis nonāca savā jaunajā dzīves vietā — *Prišibā* (toreizējā Ļenkoranas apriņķī), kas atradās tagadējās Azerbaidžānas PSR pašos dienvidos, netālu no Kaspijas jūras un Irānas (toreiz Persijas) robežas. Nostrādājis pāris gadus (1893.—1895.) jau iepriekš minētajā mežziņa ģimenē par mājskolotāju, rakstnieks nākošos trīs gadus (1895.—1898.) bija tautskolotājs tālajā *Ahtu aulā* Dagestānas kalnos. No turienes dzīves ceļi viņu veda uz naftas rūpniecības centru *Balahaniem* — «dūmu un kvēpu valsti», kur nācās palikt apmēram līdz 1914. gadam: vispirms par divklasīgās skolas pārzini un skolas bibliotekāru, tad par plašas vispārīgās bibliotekas vadītāju, lielas naftas firmas darbinieku un latviešu grāmatu izdevēju. Visbeidzot Birznieka-Upīša dzīves vieta bija *Zijha* — pilsēta tieši pie Kaspijas jūras, Baku tuvumā, no kurienes viņš 1921. gadā atgriezās dzimtenē. Kaukāzā pieredzētais un pārdzīvotais attēlots daudzos autobiografiskos u. c. darbos, it īpaši ciklā Kaukāza stāsti. Atmiņu zīmējumā «Manas skolotāja gaitas Dagestānā» viņš saka:

«Kaukāzu varu uzskatīt par savu otro dzimteni, jo tur nodzīvoju savus labākos spēka gadus.» [1]

Kur vien Birznieks-Upītis ķērās klāt — skolā, bibliotekā u. c., — darbs pašķīrās. Naftas rūpniecības uzņēmumā viņam uzticēja atbildīgus kontroles uzdevumus un maksāja lielu, pat ļoti lielu atalgojumu (ap 600 rbļ. mēnesī) [2]. Rakstnieks guva iespēju iegādāties daudz grāmatu un atvaļinājuma laikā (2 mēneši gadā) iepazīties ar pasauli. Agrāk Birzniekam-Upītim bija zināmi galvenokārt tikai Latvijas lauki, tagad viņam bija iespējams iepazīties arī ar Kaukāza tautu dzīvi un revolucionārajām cīņām, ar turienes dabas un etnografiskajām bagātībām, apceļot gandrīz visu Eiropas Krieviju, bez tam vēl Somiju, Poliju, Kaukāzu, Vāciju, Šveici, Franciju, Austriju, Itāliju, Balkānu valstis, Persiju, Turciju; ilgāku laiku viņš nodzīvoja Konstantinopolē, 1906. gadā klausījās lekcijas Brīvo sociālo zinātņu augstskolā Parīzē. Protams, ka šajos ceļojumos tika apmeklēta arī dzimtene, piemēram, 1903. gadā, kad viņš kopā ar R. Blaumani piedalījās revolucionārā sanāksmē Majoru Labdarības biedrības skolas telpās, kura bija rīkota no trimdas tikko atbraukušā J. Raiņa un J. Jansona-Brauna apsveikšanai. [3]

E. Birznieka-Upīša dzīves vietas Kaukāzā

Visās zemēs dažādos veidos E. Birznieks-Upītis redzēja bū-

---

[1] «Padomju Latvijas Skola», 1946., 4.

[2] *E. Birznieks-Upītis,* Atmiņas par Raini (krājumā «J. Raiņa daiļrade», 1954., 396. lpp.).

[3] Turpat, 393. lpp.

tībā vienu un to pašu: visur jāsaduras ar ekspluatācijas, politiskas nebrīvības, ticības māņu u. tml. nejēdzību kundzību. Bet it visur rakstnieks atrada arī skaidra prāta un goda sirds cilvēkus, par ko autobiografijā raksta: «Kur vien man gadījās nokļūt, — visattālākajās pasaules malās — visur atradu priekšā labus un interesantus ļaudis.»[1] Tā ir viena no raksturīgākajām liecībām par Birznieka-Upīša ticību cilvēkiem un spēju saskatīt tanīs labo.

Ilgstošajos ceļojumos viņš nodibināja sakarus ar ievērojamiem krievu rakstniekiem D. Maminu-Sibirjaku un V. Koroļenko. Birznieka-Upīša atmiņās lasām: «Pirmo reizi ar Maminu-Sibirjaku iepazinos jau sen: Brauc ziemas salā pa dziļu mežu pastnieks ar vedēju — nakts, sals, putenis, netiek uz priekšu. Nogāž priedes, sakur uguni, savelk egļu skujas un pavada nakti... Kāds bija šī stāsta nosaukums — vairs neatceros, bet iespaids no tā palicis uz visu mūžu, kā divi cilvēki un zirgs pavada nakti sniega putenī. No tā laika sāku interesēties par Maminu-Sibirjaku, par visu, ko viņš raksta... 1892. gadā iznāca viņa slavenās «Aļonuškas pasaciņas»... Būdams skolotājs, es nolasīju tās priekšā bērniem, vērojot, kā viņi uz tām reaģē. Klasē iestājās klusums, ačeles bērniem klausoties spīd. Redzot viņu prieku par pasaku varoņiem, nolēmu griezties pie autora un lūgt atļauju pārtulkot viņa darbus latviešu valodā. Tā sākās mūsu sarakstīšanās, kas turpinājās ilgus gadus. Latviešu valodā grāmata iznāca ar nosaukumu «Lienītes pasaciņas». Apmēram 1907. gadā Pēterburgā man radās iespēja iepazīties ar Maminu-Sibirjaku personīgi. Iespaids no rakstnieka bija dziļš un brīnišķīgs: viss stādījās kā dzīvs acu priekšā, kad viņš stāstīja par Urālu iedzīvotājiem, turienes dabu, putniem un zvēriem.»[2]

1921. gadā, atgriežoties dzimtenē, buržuāziskās Latvijas robežsargi Birznieka-Upīša korespondenci ar D. Maminu-Sibirjaku un V. Koroļenko konfiscēja un — nopīpēja.

Jo plaši Birznieks-Upītis iepazinās arī ar citu krievu progre-

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 35. lpp.

[2] *E. Birznieks-Upītis,* Manas atmiņas par D. Maminu-Sibirjaku («Literatūra un Māksla», 1952., 46.).

sīvo rakstnieku darbiem. Viņš daudz lasīja A. Čehovu, V. Garšinu, A. Kuprinu u. c., vairākus no šiem autoriem arī tulkoja un rakstīja par tiem apcerējumus. Piemēram, 1895. gadā Birznieka-Upīša tulkojumā publicēts A. Čehova «Dreimanis Petrovs» un «Pirmā kauja», 1898. gadā — V. Koroļenko «Neredzīgais muzikants», V. Garšina «Bailīgais», D. Mamina-Sibirjaka «Nakts» u. c. Tuvojoties 1905. gada revolūcijai, E. Birznieks-Upītis pievēršas progresīvajiem krievu rakstniekiem vēl vairāk. 1905. gadā vien viņš publicē apcerējumus par Čehovu, Maminu-Sibirjaku un Garšinu, kā arī vairākus tulkojumus (Čehova, Kuprina u. c.). Apcerējumā par Čehovu Birznieks-Upītis īpaši pievēršas viņa mākslas meistarībai: «Neviena lieka vārda mēs neatrodam viņa glītajos tēlojumos; viņš nepūlas mums stādīt priekšā cilvēku visos sīkumos, bet tikai tās īpašības, kuras atšķir to no citiem.» Tālāk akcentēts tas, cik lielu vērību Čehovs veltījis vienkāršajiem darbaļaudīm, notēlojot to raksturu vērtīgās īpašības un neciešamos dzīves apstākļus. Plašāk aplūkotas arī Čehova noveles «Vaņka» un «Miegs nāk», kur notēlota nabadzīgo bērnu dzīve. Šī tematika, tāpat Čehovam radniecīgais jūtu siltums, raksturīga arī Birzniekam-Upītim.

Jau Kaukāza perioda pirmajā pusē (līdz 1907. g.) Birznieks-Upītis izaug par izcilu rakstnieku, kaut arī toreizējā kritikā plašāku ievērību vēl neguva.[1] Strādādams 18—20 stundas dienā citos atbildīgos darbos, viņš sarakstīja vidēji ik gadus pa vērā ņemamam reālistiskam stāstam. Gandrīz visi[2] tie veltīti vienai

[1] Pirmo reizi, cik izdevies noskaidrot, kritika Birznieka-Upīša stāstus atzīmē 1896. gadā (Liepājā izdotajā «Tautu pagalmā», t. i., literārajā gadagrāmatā 1897. gadam). Vērtējums īss, bet atzinīgs: ««Austrumā» no oriģināliem jāmin pāris Upīša stāstiņu («Vecais Gatviņš», «Jaungada vakarā» — *Red.*), kuros atrodam labi pārdomātus raksturus un mūsu dzīvei piemērotus apstākļus.»

[2] Kaukāza temām rakstnieks pievēršas galvenokārt tikai pēc 1921. gada. Līdz tam viņš par Kaukāzu bija publicējis tikai dažus aprakstus un kādus stāstus («Sadursme», 1901., «Uz Galda kalnu», 1903.—1904., «Mūsu lācēns», 1904., «Viņās dienās», 1913.), kā arī bija sarakstījis vēlāk publicēto «Džamaledins un ērglis».

temai — latviešu zemnieku dzīvei. Daži no tiem nav vēl brīvi no saimnieku un kalpu savstarpējo attieksmju idealizācijas («Pīlāgs», 1904.), bet labākie sacerēti kritizētāja reālisma garā.

1900. gadā iznāk rakstnieka pirmā oriģinālsacerējumu grāmata — *«Upīša stāsti»*[1] (2. izdevums 1907. g.), un 1907. gadā viņš pabeidza klasiskos «Pelēkā akmens stāstus»[2], kas pilnā veidā vienā krājumā iespiesti pirmo reizi tikai 1914. gadā.

Kaukāza perioda otrā pusē (1908.—1921.) Birznieka-Upīša darbība dažos nozīmīgos jautājumos atšķiras no iepriekšējās.

Rakstnieka daiļradē iestājās gandrīz pilnīgs pārtraukums. Lai gan iznāca trīs viņa grāmatas (*«No rīta»*, 1912., *«Pret vakaru»*, 1913., *«Pelēkā akmens stāsti»*, 1914.), tās bija galvenokārt agrāko darbu kopojums. No jauna sarakstīts un publicēts 1911. gadā stāsts «Druviņi», 1913. gadā — stāsts «Pret vakaru» (abi — lauku nabadzīgo darbaļaužu pauperizācijas un protesta vērtīgi attēlojumi) un «Viņās dienās» (par cariskās patvaldības kurināto naidu starp dažādām Kaukāza tautām, par bezjēdzīgu savstarpēju asins izliešanu). Bez tam vēl sarakstīti pāris stāstu, kas iespiesti buržuāziskajā Latvijā («Ezera malā» un «Džamaledins un ērglis»). Tātad no jauna klajā nākušo darbu četrpadsmit gados bija tikai trīs.

Viens no galvenajiem šā apsīkuma iemesliem ir jauns, ievērojams Birznieka-Upīša pasākums — izdevniecības *«Dzirciemnieki»* nodibināšana un vadība. Šis uzņēmums prasīja lielus līdzekļus (līdz pirmajam pasaules karam apm. 13 000 rubļu), un, lai tos sagādātu, maz ienesīgo rakstnieka darbu nācās uz laiku pārtraukt. Bet, atteicoties no savas jaunrades, Birznieks-Upītis ievērojami sekmēja latviešu literatūras attīstību kā grāmatu izdevējs, kā tribīnes un līdzekļu sagādātājs J. Rainim, J. Jansonam-

[1] Krājumā ietilpst: «No pelēkā akmeņa stāstiem» («Pelēkais akmens», «Smēdē», «Šūpotnes»), «Vecais Gatviņš», «Aiz ciema vārtiem», «Jaungada vakarā», «Tumšas dienas», «Viena nakts».

Recenzijas, ko tai pašā — 1900. gadā publicē «Austrums» (9. nr.), «Balss» (43., 49. nr.) un «Latviešu Avīzes» (52. nr.), visumā atzīst jauno rakstnieku par nopietnu un talantīgu sava darba darītāju.

[2] Pirmajos iespiedumos — «akmeņa».

Braunam u. c. demokratiskās un revolucionārās kultūras darbiniekiem, kad tiem pēc 1905. gada revolūcijas sagrāves piemērotu preses izdevumu trūkuma dēļ iespējas publicēties bija stipri ierobežotas un grāmattirgu pārpludināja tautas apziņas saindētāju dekadentu ražojumi.

No 1908. gada līdz pirmajam pasaules karam «Dzirciemnieki» izdeva vidēji ik pa sešām nedēļām grāmatu, kopā piecdesmit deviņas, no kurām lielākā daļa ir ar paliekamu vērtību. Starp tām tādi izcili pirmizdevumi kā Raiņa pirmo kopoto rakstu 1. un 2. sējums un «Vēja nestas lapas», Andreja Upīša vadītais almanahs «Vārds» (1. un 2. sēj.) un monogrāfija «J. Rainis un viņa dzeja». Tāpat ievērības cienīgi vairāki N. Gogoļa, Ļ. Tolstoja, A. Čehova, V. Koroļenko, V. Garšina, G. Mopasāna (ar J. Jansona-Brauna ievadu) sējumi, kā arī Sudrabu Edžus, Aspazijas, L. Laicena, J. Akuratera, J. Jaunsudrabiņa, J. Linduļa, E. Birznieka-Upīša u. c. darbu publicējumi. Viens no nozīmīgākajiem to vidū bija Raiņa «Ave, sol!» otrs izdevums ar skaisto, lielā mērā arī Birznieka-Upīša paša darbību raksturojošo moto:

> Agra gaita, vēla rieta,
> Vidū ziedu svētkiem vieta.

Īpaši aplūkojama «Dzirciemnieku» nozīme Raiņa un Aspazijas dzīvē, kuriem izdevniecība gandrīz nepārtraukti līdz pirmajam imperiālistiskajam pasaules karam honorāru veidā maksāja mēnesī vidēji pa 50 rubļu. Rainis rakstīja: «Aiz Dzirciemnieku firmas slēpās — tas ir jāzin — mūsu iemīļotais stāstītājs un jaunatnes rakstnieks Birznieks-Upītis-Pastarītis, kurš reakcijas tumsības laikos pašaizliedzīgi strādāja, gādādams tautai garīgu gaismu ar labām, progresīvām grāmatām... Aspazijai un man Birznieks-Upītis bija ilgāku laiku visu rakstu apgādātājs un ne vien apgādātājs, bet mīļš apgādnieks. Kad mūsu drauga A. Gulbja izdevniecība no nelabvēlīgiem apstākļiem vienu metu bija apstādināta, tad saule, kas man vienmēr bijusi laipna, no dienvidiem, no Kaukāza lika nākt vēstij, ka var turpināt darbu.»[1]

[1] *J. Rainis,* Dzīve un darbi, 2. sēj., 1925., 157., 158. lpp.

Ja Rainis, tā nodrošināts, varēja uzrakstīt citu pēc cita tādus darbus kā «Zelta zirgs», «Indulis un Ārija» un «Pūt, vējiņi!», tad te nopelns arī Birzniekam-Upītim.

Birznieks-Upītis ar dzejnieku personīgi iepazinās 1906. gada decembrī Raiņa emigrācijas vietā Kastaņolā (sarakstījušies viņi bija jau agrāk), kur Birznieks-Upītis ieradās pēc Raiņa ielūguma un iepazīstināja to ar savas jaundibināmās izdevniecības plāniem. Par šo satikšanos un abu lielo vārda mākslas meistaru turpmāko sadarbību un draudzību Birznieks-Upītis publicējis savas atmiņas[1], un par to pašu runā arī bagāti arhīvu materiāli — vairāki desmiti vēstuļu, ko Rainis rakstījis Birzniekam-Upītim. Lūk, daži citāti no šīm Raiņa vēstulēm[2].

1907. gada 19. septembrī sakarā ar saņemto naudas sūtījumu Rainis raksta: «Sirsnīgi sveiks, dārgo biedri, un lielo paldies par sūtījumu, kuru nupat saņēmu. Jūs esat tas lielais gādātājs, kura sirds par visiem[3] iedegusi, un maz es pazīstu cilvēku, kuru visi tā mīlētu...»

Sarakstīšanās notikusi arī par K. Marksa mācības popularizēšanu Latvijā, pie kā gatavojās strādāt arī «Dzirciemnieki». Atbildot uz Birznieka-Upīša priekšlikumu, Rainis vēstulē 1909. gada 22. martā raksta: «M(arksa) ekon. māc. es labprāt tulkotu, bet, kā dzirdu, tās esot jau no cita tulkotas...» Jautājumā par Raiņa pirmo kopoto rakstu izdošanu viņš vēstulē 1911. gada 10. augustā izsakās: «Manus Kopotus rakstus es ļoti labprāt izdotu Jūsu Dzirc. apgādībā... Jūs dzīvojat tik tālu projām un paši nevarat it nekā pārzināt, kur nu vēl rīkot. Tā izskaidrojams, ka Jums bijuši tikai zaudējumi ar «Ug. un N.» un ka tagad pie «Dzirc.» Jums arvien vēl jāpieliek nauda klāt...»

Liela nozīme «Dzirciemnieku» sakariem ar Andreju Upīti. Par to sākumu Birznieka-Upīša atmiņās teikts: «Man ļoti patika

---

[1] Rakstu krājumā «J. Raiņa dailrade», 1954.

[2] Latvijas PSR ZA J. Raiņa Valsts literatūras muzeja materiāli (J. Raiņa fonds).

[3] Tas ir, emigrējušiem 1905. gada revolūcijas darbiniekiem, kam Birznieks-Upītis sniedza lielu materiālu palīdzību. Sudrabu Edžus par to liecina: «... visvairāk pabalstu uz ārzemēm sūtīja Birznieks-Upītis» («Celtne», 1937., 6.—7.).

Andreja Upīša raksts par Raini žurnālā «Izglītība»[1] un tādēļ liku Rainim priekšā uzticēt Upītim biografijas sarakstīšanu, kam viņš arī piekrita.»[2] Tā radās ierosme vienai no pirmajām monografijām par Raini[3] — A. Upīša apcerei «J. Raiņa dzeja» (1912.). Saņēmis šo darbu, Birznieks-Upītis lūdz Andreju Upīti sastādīt literārisku gadagrāmatu, kas dotu pretsvaru buržuāziskajiem izdevumiem.

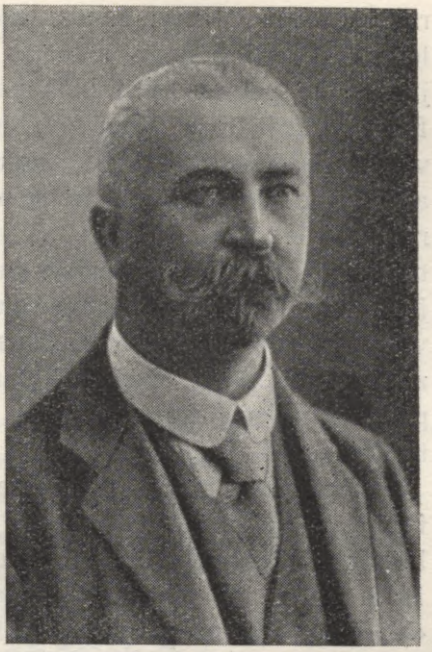

E. Birznieks-Upītis ap 1912. gadu

Andrejs Upīts Birznieka-Upīša aicinājumam paklausa, un 1912. gadā progresīvajā presē parādās viņu abu kopīgs paziņojums par gatavošanos jauna almanaha «Vārds» izdošanai. Paziņojumā lasām: «Augošais demokratiskais tautas vairākums nevar apmierināties ar šo nīkuļojošo (t. i., buržuāzisko — *Red.*) rakstniecību; viņam vajag savas mākslas, kas atbalso viņa sirds pukstienus, kas aug līdz ar viņu un līdz ar viņu top par visas tradicionālās dzīves pārveidotāju un jaunās radītājas spēku. Demokratiskajam sabiedriskajam spēkam Lāčplēsim vajag pareģes un līdzcīnītājas dailes — Spīdolas. Jaunās mākslas pasākumi jau manāmi visās latviešu rakstniecības nozarēs, bet tautas vairākumā daudzi vēl nezin rakstniecības lielo sabiedrisko spēku, meklē un maldās svešajos nespēka

[1] *A. Upīts,* Literāriski kontrasti: Niedra un Rainis, «Izglītība», 1910., 1.—4.

[2] *E. Birznieks-Upītis,* Rainis un Dzirciemnieku izdevniecība, «Karogs», 1946., 4./5.

[3] Tai pašā gadā («Domas», 1912.) iespiesta arī lielā dzejnieka biografija «Rainis», ko sarakstījis A. Birkerts.

rakstniecības darbos; daudzi vēl nesaprot mākslas īpatnējo valodu un velti klausās mākslas nemākslinieciskus pakaļdarinājumus, ko pagatavojuši lielu paraugu ierosināti mazi diletanti. Izskaust attīstības nespējīgo, amatniecisko diletantismu, apdāvinātos iesācējus atbalstīt jaunās, sociāli vērtīgās mākslas ceļā, ar vērtīgu rakstniecības darbu paraugiem tautas vairākumu pieradināt pie savas mākslas, ar sistemātiskiem teorētiskiem apcerējumiem noskaidrot sociālās mākslas principus — tādi nolūki jaunajam literāriski-kritisku rakstu krājumam «Vārds»... Latviešu rakstnieki, kas, mazākais, nestrādā antisabiedriskā virzienā, kritiķi, kas simpatizē darba demokratijas centieniem un piekrīt marksistiskajam dzīves un mākslas uzskatam... lūgti iesūtīt savus darbus.»[1]

Aicinājums guva lielu atsaucību un deva daudz vērtīgu ierosmju. Raksturīgs piemērs ir līdz tam vēl maz pazīstamā proletāriskā literatūrkritiķa V. Knoriņa vēstule Birzniekam-Upītim 1912. gada 27. februārī: «Izlasījis laikrakstos Jūsu vēstuli «Vārda» lietā, uzdrošinos griezties pie Jums ar nedaudz rindiņām. Esmu šad tad rakstījis latviešu strādnieku laikrakstos pa recenzijai par tekošo latviešu literatūru... Gan neesmu stāvējis vienmēr sava uzdevuma augstumos — pie tā vainīgs kritiski teorētiskais izglītības trūkums, — bet arvien esmu centies stipri stāvēt uz strādnieku šķiras uzskata pamatiem, izlietot materiālistiskās mākslas kritikas principus... Tagad nu gribu šīs metodes pamata principus izteikt kādā teorētiskā rakstā.»[2] «Vārds» kļuva vēstules autoram par pirmo plašāko darbalauku savu spēju izkopšanai un reizē tautas audzināšanai.

Kad 1912. un 1913. gadā iznāca pāri par 400 lappušu lielā almanaha «Vārds» 1. un 2. sējums,[3] tajā piedalījās Rainis, J. Jansons-Brauns, L. Paegle, P. Roberts (R. Pelše), A. Birkerts u. c. progresīvie rakstnieki un kritiķi. «Vārds» līdztekus žurnā-

[1] «Jaunā Dienas Lapa», 1912., 35.

[2] Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotekas J. Misiņa Latviešu literatūras nodaļas materiāli.

[3] Plašāk par to sk. *K. Egles* rakstu «Kā radās Andreja Upīša vadītais «Vārds»», «Latvijas PSR ZA Vēstis», 1947., 5.

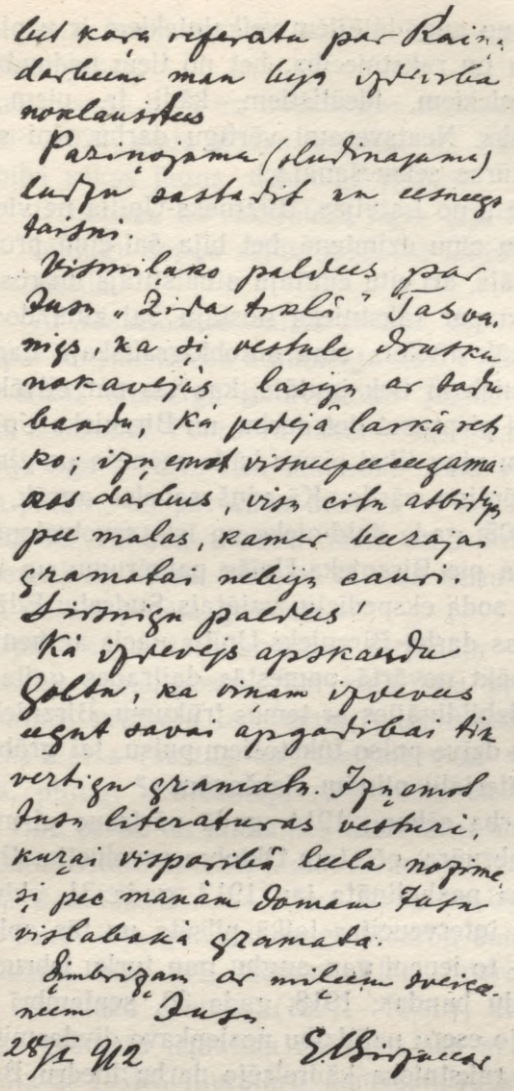

Fragments no E. Birznieka-Upīša vēstules A. Upītim 1912. gadā

lam «Domas» kļuva par vienu no galvenajām demokratiskās un revolucionārās literatūras tribīnēm.

Vispār Birznieka-Upīša darbs progresīvās literatūras attīstības sekmēšanā ir liels. Andrejs Upīts 1914. gadā par to rak-

stīja: «... ne no apgādātājiem veikalniekiem ir uzplaukusi mūsu grāmatniecība un rakstniecība, bet no tiem nedaudzajiem apgādātājiem-dzejniekiem, ideālistiem, kādi ir, piem., Gulbis un Upītis-Birznieks. Neatsverami vērtīgu darbu viņi strādā demokratiskās kultūras sekmēšanai.»[1]

Būdams tālu no Latvijas, Birznieks-Upītis ne vien labi informēts par šķiru cīņu dzimtenē, bet bija šai cīņā progresīvi nozīmīgs līdzcīnītājs, arī citu cīnītāju atbalstītājs un rosinātājs. Raksturīgu liecību par rakstnieka nostāju šai ziņā dod šāds gadījums, kas vēlāk attēlots viņa autobiografiskajā darbā «Peldošā bāka». Rakstniekam tiek jautāts, kas tas par cilvēku, kam viņš tik kategoriski pieprasot dot darbu, un Birznieka-Upīša ieteikums skan: «Pazīstu viņu tikai pirms kāda mēneša un zinu, ka viņam ir pase uz Bērziņa vārda. Kā viņš saucies agrāk, nav svarīgi, bet viņš ir 1905. gada dalībnieks un īsts revolucionārs.»

1907. gadā pie Birznieka-Upīša patvērumu un materiālu atbalstu atrada soda ekspedīciju vajātais Sudrabu Edžus; tūliņ pēc tā iekārtošanas darbā Birznieks-Upītis nācis ar nemitīgiem aicinājumiem atsākt novārtā pamestās daiļrades gaitas. Kad Sudrabu Edžus aizbildinājies ar temas trūkumu, Birznieks-Upītis norājis: «Te tak dzīve pulso tūkstošiem pulsu, lai grābjot tik iekšā, smelšoties materiālu pilnām riekšavām.»[2]

Rosīgo darba cēlienu 1914. gadā pārtrauc pirmais pasaules karš. Seko Februāra, pēc tam Oktobra revolūcija. Padomju vara Baku gan tika pasludināta jau 1917. gada 31. oktobrī, bet pilsoņu kara un intervencijas laikā pilsēta un tās apkārtne iet no rokas rokā — to ieņem gan angļu, gan turku iebrucēji, gan vietējo baltgvardu bandas; 1918. gada 30. septembrī angļu interventi ar vietējo eseru palīdzību noslepkavo divdesmit sešus Baku komisārus ar rakstnieka kādreizējo darba biedru Balahanu naftas uzņēmumā — ievērojamo komunistu Stepanu Šaumjanu — priekšgalā. Daļu no šiem notikumiem rakstnieks parādījis stāstā

---

[1] *A. Upīts,* Starp divām pasaulēm, «Domas», 1914., 1.

[2] *Sudrabu Edžus,* Atmiņas par Birzniekļ-Upīti, «Celtne», 1937., 6.—7.

«Sevišķu uzdevumu barkass» un atmiņu stāstījumā «Stepans Grigorjevičs Šaumjans».

Bēgdams no pilsoņu kara un intervences radītajām grūtībām, Birznieks-Upītis 1921. gadā dodas atpakaļ uz dzimteni. Viņa dzīvē un darbībā sākas jauns, nozīmīgs posms.

Buržuāziskās diktatūras jūgā (1921.—1940.)

Dzimtene, ko rakstnieks ilgās bija iztēlojies par laimīgu sapņu zemi, patiesībā izrādījās pavisam citāda.

Ar reakcionāro valsts režīmu viņš sadūrās jau pašā sākumā, par ko rakstnieka atmiņās lasām: «Tūliņ pēc Jaungada 1922. g. sākās steidzīga gatavošanās jauna dienas laikraksta «Vārds» izdošanai. Februāra sākumā tas sāka iznākt, bet mūžs tam nebija ilgs — drīz vien tam sāka brukt virsū reakcionāri no visām pusēm, un pēc kāda mēneša to izbeidza. Un toreizējā buržuāziskā valdība atņēma man arī «Dzirciemnieku» izdevēja tiesības, tā ka Leona Paegles «Darba bērni» bija «Dzirciemnieku» 61. un arī pēdējā grāmata.»[1]

Birznieks-Upītis savu darbību tomēr turpināja — tagad atkal kā rakstnieks. Liela nozīme šai ziņā bija progresīvajam bērnu un jaunatnes grāmatu izdevējam A. Jesenam, kurš, publicējot Birznieka-Upīša rakstus un iesaistot viņu savas izdevniecības darbā, pilnīgi nodrošināja rakstnieka eksistenci, lielā mērā pievērsa viņu bērnu un jaunatnes literatūrai un stipri ierosināja viņa produktivitāti. It īpaši jāmin A. Jesena izdotais bērnu žurnāls «Mazās Jaunības Tekas»[2], kur Birznieks-Upītis līdz ar J. Raini un H. Dorbi bija galvenie oriģināldarbu autori.

Pozitīva nozīme bija arī Birznieka-Upīša darbībai, vadot Rīgas pilsētas bibliotēku centrāli (1927.—1934.), kur viņš sekmēja progresīvu grāmatu izplatību un iepazinās ar labāko aizrobežu, tai skaitā ar PSRS literatūru. Joprojām rakstnieks uzturēja draudzīgus sakarus ar J. Raini un Andreju Upīti, visu buržuāziskās Latvijas laiku gāja kopā ar demokratiskās nometnes pārstāvjiem un bija tuvs arī revolucionāriem.

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 39.—40. lpp.

[2] *E. Birznieks-Upītis,* Jesens un viņa «Jaunības Tekas», «Padomju Latvijas Skola», 1947., 7.

Paplašinājās arī rakstnieka darbs ar folkloru, galvenokārt cittautu. No krievu un vācu valodas pārtulkojot krievu, ķīniešu, lietuviešu, igauņu, tatāru, kabardiešu, somu, slovaku, indiešu, angļu, franču, zviedru, norvēģu, austriešu, šveiciešu, arābu, japāņu, sudāniešu, afrikāniešu u. c. pasakas, viņš kļuva par mūsu ievērojamāko cittautu folkloras popularizētāju. Viens no viņa tuvākajiem draugiem — P. Birkerts — zināja teikt: «Rets mēnesis vai nedēļa aizgājusi, kur Birznieks-Upītis nebūtu kādu svešTautu pasaku pārtulkojis, bet ir tādas dienas, kurās pārtulkotas vairākas pasakas, sevišķi 1924. un 1925. g.»[1] Birznieka-Upīša tulkojumā iznāca arī M. Servantesa «Dona Kihota» saīsināts izdevums skolām (1924.) un, kā jau iepriekš minēts, D. Mamina-Sibirjaka «Aļonuškas pasaciņas» (1923. g. ar virsrakstu «Lienītes pasaciņas»).

Kā oriģināldarbu autors Birznieks-Upītis 20. gados un 30. gadu sākumā ražīgāks nekā jebkad pirms un pēc tam. Viņa autobiografijā lasām: «Nelika miera arī citas izdevniecības un redakcijas (t. i., vēl bez Jesena — *Red.*). Bija jādod raksti «Domām» un citiem izdevumiem — žurnāliem un avīzēm. Bija jāpieķer arī dažas naktsstundas, bet prieks bija strādāt sirdsdarbu.»[2] Ja iepriekšējos trīsdesmit gados Birznieks-Upītis bija sarakstījis un publicējis četras grāmatas, tad tagad divreiz īsākā laikā — pāri par desmit. No jauna klāt nāca autobiografiskā *Pastariņa triloģija,* desmitiem *Kaukāza stāstu* («Pie Devdoraka», 1926., «Mazie jātnieki», 1927. u. c.), vairāki ievērojami latviešu *zemnieku dzīves stāsti* («Malka un pātaga», 1921., «Tēvs, brālis un māsiņa», 1926. u. c.). Turklāt tieši tad Birznieks-Upītis latviešu literatūrā kļuva par sava laika populārāko un ražīgāko *bērnu un jaunatnes rakstnieku,* šai nozarē vien sarakstīdams vairāk nekā pusduci grāmatu («Bucis un Ulla», 1924., «Mūsu draugi», 1925., «Vecā liepa», 1925., «Skaidrīte», 1926. u. c.).

Līdz ar rakstnieka darbu daudzuma straujo pieaugumu viņa

[1] *P. Birkerts,* E. Birznieks-Upītis kā folklorists, «Padomju Latvijas Skola», 1946., 4.

[2] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 41. lpp.

daiļradē notika zināmas kvalitatīvas pārmaiņas gan idejiski tematiskā satura, gan formas ziņā. Ievērojami palielinājās darbu skaits par Kaukāzu un līdz ar to — par tautu draudzības temām. Stāstos par latviešu zemniekiem pirmsoktobra laikā saasinājās pret muižniekiem un carisko patvaldību vērstais idejiskais apgaismojums, piemēram, stāstā «Viens no daudziem» (1922.). No jauna klāt nāca darbi par dzīvi buržuāziskajā Latvijā (jāatzīmē, ka šais darbos — galvenokārt par lauku temām rakstītajos — izpaudusies zināmu šķiru pretrunu mīkstināšana, patriarhālo attieksmju idealizācija, piemēram, stāstu ciklā «Vasara Līčos», 1925.). Arī bērnu literatūrā Birznieks-Upītis, kā jau minēts, kļuva pazīstams ne agrāk kā 20. gados.

V. Zosta šaržs «E. Birznieks-Upītis» (1931.)

Salīdzinot Birznieka-Upīša daiļradi ar citiem 20. un 30. gadu sākuma latviešu prozaiķu darbiem, sevišķi atzīmējami viņa Kaukāza stāsti un pasakas bērniem, kam tematikas vai žanra ziņā citus līdzīgus atrast grūti. Turpretī sabiedriski idejisko tendenču ziņā Birznieka-Upīša daiļrade ieņem apmēram tādu pašu stāvokli kā P. Rozīša, J. Ezeriņa, J. Grīziņa u. c. tā laika labāko demokratisko latviešu rakstnieku darbi.

Birznieka-Upīša ražīgo darbu pārtrauca fašistiskais apvērsums 1934. gadā. Pret viņu kā demokratisku cīnītāju, kuram «attiecības ar Ulmaņa partiju arī agrāk bija visu laiku diezgan saspīlētas, bet reizēm pat pavisam asas»[1], vērsās dažādas represijas (izslēgšana no Rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības,

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 41. lpp.

norādījums grāmatizdevējiem neizdot un nepopularizēt arī viņa agrākos darbus utt.). Rakstnieks atceras: «Nākamajos pāris gados (t. i., 1934., 1935. — *Red.*) bija vēl no manis pāris stāstiņi... drīz pēc tam apstājās arī Jesena «Jaunības Tekas» un citi viņa periodiskie jaunatnes izdevumi. Man vairs nebija kur rakstīt, tādēļ apklusu pavisam līdz 1940. g.»[1]

Tomēr sirmais rakstnieks fašistiem neklanījās, un tautā viņa darbi joprojām bija dzīvi. Birznieka-Upīša «Rakstu izlasi» 400 lappušu apmērā līdz ar autobiografiju un V. Dērmaņa literatūrvēsturisku apskatu izdod «Prometeja» apgāds Maskavā (1936.). Drīz pēc tam turpat iznāk arī Pastariņa triloģijas pirmās divas daļas (1937.), bet Padomju Savienībā dzīvojošo latviešu prese publicē par viņu Sudrabu Edžus atmiņas[2]. Nelieli sakari Birzniekam-Upītim izveidojās arī ar revolucionāro pagrīdi. J. Niedre liecina: «Pat pašās melnajās fašistiskās diktatūras dienās buržuāziskajā Latvijā viņš atbalstīja revolucionāros komunistiskos rakstniekus un boļševistiskos pagrīdes izdevumus, dažu labu reizi piedalīdamies (lietojot pseidonīmu) ar nelieliem rakstiņiem arī nelegālajos antifašistiskajos izdevumos.»[3]

Nesalauzts un nesaliekts lielais vārda mākslas meistars sagaidīja fašisma gāšanu un Padomju Latvijas nodibināšanu 1940. gadā.

Padomju Latvijā

Padomju varas atkalnodibināšanos Latvijā 1940. gadā Birznieks-Upītis sagaidīja arī kā savu atbrīvošanu.

Jau sešdesmit deviņi gadi vecs būdams, viņš stājās atkal ideoloģiskā darba ierindā. Kā labs krievu valodas un literatūras pazinējs, kā padomju tautu un to kultūras cienītājs viņš pārtulkoja vairākus aktuālus rakstus (starp tiem kazahu tautas pasakas un plašāku apceri par Valeriju Čkalovu) avīzēm «Pionieris» un «Jaunais Komunārs». Pēc ilga pārtraukuma Birznieks-Upītis

---

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 43. lpp.

[2] «Celtne», 1937., 6.—7.

[3] *J. Niedre,* «Pelēkā akmens stāstu» autora E. Birznieka-Upīša daiļrade, «Literatūra un Māksla», 1951., 13.

atsāka arī savu daiļradi (piemēram, māksliniecisкais apraksts «Sašautais karogs», 1941.). Viņš kļuva par Padomju rakstnieku savienības biedru un bija it īpaši iemīļots viesis skolās. Tauta, sevišķi jaunatne, nešaubīdamās pieņēma Birznieku-Upīti par savu rakstnieku. 1941. gada 15. aprīlī viņam kā pirmajam tika piešķirts Latvijas PSR Nopelniem bagātā mākslas darbinieka goda nosaukums.

Jau pirmajā padomju gadā jaunā izdevumā iznāca vairākas Birznieka-Upīša grāmatas: «Viņos laikos», «Nīnas pasaciņas», «Pastariņa dienasgrāmata», «Stāsti» (t. i., darbu izlase 30 iespiedlokšņu apmērā ar Andreja Upīša ievadu). Par tālāko Birznieka-Upīša atmiņas vēstī: «Bija vēl paredzēti pāris sējumiņi jaunatnei «Mūsu draugi», bet pie tā vairs netikām, jo jau ap Jāņiem iebruka vācieši un pārtrauca visu mūsu kulturālo darbību.»[1] Jau krietni gados būdams, rakstnieks nespēja evakuēties: «Sākās dzīve zem vācu naglotā zābaka.»[2]

Fašisti izdarīja dažus mēģinājumus tautā iecienīto mākslinieku iesaistīt savos tumšajos «kultūras» pasākumos, bet viņš, kaut arī būdams bez darba un līdzekļiem, tādus piedāvājumus noraidīja. Apmēram gadu dzīvodams slēpti,[3] Birznieks-Upītis sagaidīja padomju varas atjaunošanos.

Saulaino mūža vakaru Birznieks-Upītis pavada Rīgas Jūrmalā, audzina savus mazbērnus Daci un Jāni un joprojām dod vēl pa oriģināldarbam vai tulkojumam. Viņa daiļradi padomju periodā galvenokārt raksturo jau agrāk izkoptās temas un formas — stāsti un apraksti par Kaukāzu, kā arī vairāki darbi mazajiem lasītājiem par bērnu dzīvi un dzīvniekiem. Turklāt rakstnieks ir viens no latviešu ievērojamākajiem bērnu literatūras tulkotājiem (viņš pēckara gados vien devis latviešu valodā pāri par desmit cittautu labāko bērnu grāmatu tulkojumiem — V. Koroļenko, D. Mamina-Sibirjaka u. c., it īpaši V. Bianki stāstus un pasakas).

---

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 43. lpp.

[2] Turpat.

[3] Turpat, 45. lpp.

E. Birznieks-Upītis ar mazmeitu Daci 1951. gadā

No jauna klāt nākuši atmiņu zīmējumi par ievērojamām personām: «Trīs braucieni» (par Raini) (1945.), «Rainis un «Dzirciemnieku» izdevniecība», «Daži brīži kopīgā darbā ar Andreju Upīti», «Atmiņas par Leonu Paegli», «Atmiņas par Sudrabu Edžu» (visi 1946. g.), «Stepans Grigorjevičs Šaumjans» (1949.), «Manas atmiņas par D. Maminu-Sibirjaku» (1952.) un «Atmiņas par Raini» (1954.). Te pieskaitāmi arī autobiografiskie apraksti: «Dzīve vācu sprostā» (1945.) un «Manas tautskolotāja gaitas Dagestānā» (1946.). Šīs atmiņas ir vērā ņemams vēstures, galvenokārt literatūrvēstures avots, kas dod dažu labu nozīmīgu jaunu faktu vai raksturīgu personīgu spriedumu.

Padomju periodā rakstnieks visproduktīvāk strādā bērnu literatūrā, kur viņam pēckara gados vien iznākušas vairākas jaunas oriģināldarbu grāmatas — «Mūsu sēta», «Pasakas un stāsti» (abas 1946. g.), «Mazmeita Dace» (1949.) u. c. Visumā šie darbi līdzinās jau agrākajiem, it kā turpina «Nīnas pasaciņas» un «Mūsu draugus». Visiem tiem nenoliedzama izziņas un vispār audzinoša nozīme: tie iepazīstina ar dabas un dažām sadzīves parādībām, ierosina un māca patstāvīgi vērot un spriest, izkopt ģimenes un sadzīves kultūru. Labāk izdevušies stāstiņi un apraksti par dzīvniekiem — «Kā izgāja kārumniecei darba kolektīvā» (1946.), «Mežā noskatīta pasaka» (1947.) u. c.

Padomju sabiedrība Birzniekam-Upītim veltījusi lielu ievērību un atzinību. Pēckara gados viņa Kopotie raksti izdoti sešos sē-

jumos, bez tam vēl vairākas prāvas «Izlases» un atsevišķu agrāko darbu atkārtoti publicējumi, populārākie darbi izdoti arī krievu valodā.

1947. gada 6. novembrī Birzniekam-Upītim piešķirts Latvijas PSR Tautas rakstnieka nosaukums. Sakarā ar Padomju Latvijas desmito gadadienu viņš apbalvots ar Darba Sarkanā Karoga ordeni. 1951. gadā mūsu republikas darbaļaudis plaši atzīmēja rakstnieka 80 gadu jubileju. Viņu sveica daudzi jo daudzi pārstāvji no brālīgajām padomju tautām. 1956. gada 4. janvārī Birznieks-Upītis apbalvots ar Padomju valdības augstāko atzinības zīmi — Ļeņina ordeni.

BIRZNIEKA-UPĪŠA PROZA

Birznieks-Upītis rakstījis vairāk nekā sešdesmit gadus par vairākām temām dažādiem lasītājiem un dažādos žanros. Taču šī daudzveidība saistās ciešā vienībā: zināmas kopīgas līnijas sniedzas cauri visai rakstnieka daiļradei.

Tematikas ziņā Birzniekam-Upītim raksturīgas četras galvenās, nereti loģiski krustojošās motīvu grupas — zemnieku dzīve Latvijā, dzīve Kaukāzā, bērnu dzīve un dzīvnieku dzīve. Nereti šīs temas pāriet viena otrā, piemēram, Pastariņa triloģijas notikumi sākas rakstnieka tēva sētā un beidzas Kaukāzā.

Darbu idejiskā satura ziņā Birznieks-Upītis līdzīgi daudziem jo daudziem 19. gs. beigu un 20. gs. latviešu demokratiskajiem rakstniekiem nostājies naidīgi pret carisko patvaldību, baltvācu muižniekiem un tiem kalpojošo baznīcu, notēlojis vienkāršo darba cilvēku dzīvi ekspluatatoriskās iekārtas noteiktos smagos un netaisnos apstākļos, kā arī atklājis šo cilvēku vērtīgās rakstura īpašības. Idejiski pašos asākajos darbos — «Zem ābeles», «Viens no daudziem» u. c. — parādīts arī revolucionārā cīnītāja tēls. Vairākos Kaukāza stāstos (piemēram, «Pie Devdoraka», «Mazie jātnieki») u. c. darbos diezgan spilgti izteikta arī Birznieka-Upīša kritiskā nostāja pret buržuāzijas pārstāvjiem.

Rakstnieks sacerējis vairākus desmitus stāstu («Pastalas

lāpot», «Druviņi», «Ezera malā», «Tēvs, brālis un māsiņa», «Zem ābeles» u. c.), kur skaidri redzams, ka notēlotās dzīves pretrunas izaug no toreizējās netaisnās sociālekonomiskās iekārtas. Piemēram, stāstā «Ezera malā» cara karaspēks pēc muižnieku iegribas viņu mantkāres labā apšauj mierīgus zemniekus. Pastariņa triloģijas beigu daļā cariskās patvaldības pārstāvji neierobežotā patvaļā ekspluatē vienkāršos kalniešus utt. Šādu darbu Birznieka-Upīša daiļradē ir tik daudz un dzīves pretrunu sociālekonomiskais sakņojums tajos uzrādīts tik skaidri, ka daiļrades metodes ziņā viņš visumā pieskaitāms pie kritizētājiem reālistiem.

Cieši kopā ar demokratiskajām tendencēm Birznieka-Upīša darbos spēcīgi uzplaukušas humānistiskās. Viņa ticība cilvēkam, prasība nodrošināt ikvienam cilvēcisku dzīvi, viņa spēja saskatīt tik daudz laba un skaista gan dabā, gan sabiedrībā — visas šīs idejiskās līnijas izaugušas no humānisma centieniem, bez kuriem Birznieka-Upīša daiļrade vispār nav iedomājama.

Īpašu ievērību pelna tautu draudzības motīvi, kas daudz dažādos veidos notēloti visvairāk Kaukāza stāstos — gan kā dažādu tautu pārstāvju draudzīga sadarbība, savstarpēja cieņa un nacionālo tradīciju respektēšana u. tml., gan arī kā noteikti naidīga nostāja pret cara birokratiem — «tautu cietuma» un nāciju savstarpējās sarīdīšanas politikas realizētājiem. Šo motīvu pastiprināta akcentācija jau tanī laikā, kad latviešu literatūrā bija asi jūtama nacionālā ierobežotība, izvirza Birznieku-Upīti arī kā tautu draudzības rakstnieku literatūrvēsturē redzamā vietā.

Ar mīlestību un gādību viņa darbos runāts ne tikai par cilvēkiem, bet arī par dzīvniekiem. «Visu pasauli tā kā tā neapgāzīsi, bet, ja liksi vienmēr rikšot ērzelēnam, gan piemocīsi viņu. Lopiņš nevar pateikt, kad viņam dara pāri,» tā māca saudzēt vezuma vilcēju tautas dzīves gudrības pārstāvis sirmais Kalniņtēvs stāstā «Aeroplāns». Un tādā pašā garā rīkojas Kaukāza zēni stāstā «Mazie jātnieki»: viņu draugs — zirgs, pārmērīgā jūgā nomocīts, ir nobeidzies un pēc saimnieka pavēles jāpārdod ziepju vārītavai, bet zēni to nepieļauj un aprok savu kritušo

darba un dzimtās sādžas biedru kā mīļu tuvinieku. Tāda rīcība raksturīga Birznieka-Upīša pozitīvajiem tēliem.

Jāmin arī tas saulainais, sirsnīgais smaids, ar kādu rakstnieks dziļā izpratnē un mīlestībā klusu raugās uz cilvēkiem, to draugiem — dzīvniekiem un visu dzīvi. Šis īpatnējais, brīžam skumjais, brīžam mazliet humoristiskais smaids, kas it kā apstaro visu rakstnieka daiļradi, pieder pie viņa individualitātes būtības; šis smaids nozīmē ne tikai labsirdību, bet arī dzīves prieku un optimismu.

Birzniekam-Upītim raksturīga mierīga nosvērtība un, Andreja Upīša vārdiem runājot, «objektivitāte un atturība»[1]. Tā nav vienaldzības vai nevarības pazīme, bet gan tieši pretēji — apliecina rakstnieka savaldību, morālā un intelektuālā spēka apziņu, kas izpaužas noteiktā vērtējumā, lakoniskā savu simpatiju vai antipatiju apliecināšanā.

Atturīgais Birznieka-Upīša tēlošanas veids neļauj viņam iepīt sižeta risinājumā savus pārspriedumus. Tāpat rakstnieks palaikam atteicies no plašāk izvērstiem iekšējo pārdzīvojumu atainojumiem. Rezultātā Birznieka-Upīša proza ir tik vienkārša kā reti kāda cita, izteiksmes ziņā stipri līdzīga tautas pasakām, bet sižeta risinājumā vienkāršāka arī par tām. Taču šī vienkāršība nenozīmē satura nabadzību, primitīvismu, bet izaugsmi no stingras idejiskas mērķtiecības, kas nepieļauj neviena vārda, kurš būtu lieks vai mazsvarīgs.

Kā viens no lielākajiem latviešu rakstniekiem Birznieks-Upītis ir viens no spilgtākajiem latviešu nacionālās specifikas izteicējiem. Ne velti jau V. Beļinskis norādījis: «Izcils cilvēks vienmēr ir nacionāls.»[2] Pelēkā akmens apkārtnes dabas ainavas, Pastariņa bērnības un skolas gadu sadzīves ainas, «Jaungada vakarā», «Vecajā Gatviņā» u. c. zemnieku dzīves stāstos notēlotie raksturi, īpatnējais skatījums uz Ķaukāza kalniem un cilvēkiem — visur tur jūtama vārdos gan grūti izsakāma, bet tomēr noteikta latviska īpatnība.

---

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 27. lpp.

[2] *V. G. Beļinskis,* Izlase, 1950., 636. lpp.

Pelēkā akmens stāsti

Vislielāko ievērību no Birznieka-Upīša darbiem pelnīti guvuši «Pelēkā akmens stāsti» (sarakstīti no 1893. līdz 1907. g., visi kopā iespiesti pirmo reizi 1914. g., bet pa daļām jau krietni agrāk). Tie iznākuši vairāk nekā desmit izdevumos, tulkoti arī krievu, igauņu un lietuviešu valodā, augstu novērtēti kritikā un plašās lasītāju masās.

Krājums sākas ar īpatnēju, koncentrētu ievadu «Pelēkais akmens», no kura izriet sižetiskie un idejiskie meti visam turpmākajam sešu stāstu ciklam. Šai ievadā notēlots mūsu dzimtenes lauku ainavai raksturīgais pelēkais granīta akmens. Liels un nosūnojis šis personificētais daudzu laikmetu liecinieks jau gadsimtiem ilgi gulējis sūnu un viršu tīrelī aiz ciema un vērojis apkārtējo darbaļaužu vienkāršo dzīvi. Savdabīgu ziemeļniecisku skaistumu ienes varenais granīta masīvs skumji vientulīgajā klajumā, daudz siltu cilvēcisku jūtu glabā viņš savā akmens sirdī, bet par visām lietām — bagātu dzīves pieredzi, kas sakrāta neskaitāmos vērojumos, no kuriem it kā paši izriet zināmi vispārinājumi, dažkārt pat tīri filozofiskā pacēlumā.

Rakstnieka vārdiem runājot: «Kadiķīši bij radušies, auguši, zaļojuši, nodzeltējuši un nobiruši, stumbriņi nokaltuši un sapuvuši, un citi atkal gadījušies tai vietā. Un viss tas noticis tik neskaitāmas reizes viņa akmens mūžā. Tepat pa ceļu — cikus viņš nebij redzējis nonesam kūmu teku, aizaulekšojam precībās, braukājam un staigājam visu cauru nakts melnumu kungu rijās un tīrumos un tad aizvedam smilšu kalniņā. Ilgi viņš, pakalniņā mierīgi sēdēdams, ir noraudzījies ciema dzīvē. Smalki viņš pazīst katra ciemnieka priekus un bēdas un pārzina viņu tekas.».

Tālāk atsevišķos stāstos lasām par dažiem raksturīgiem vienkāršo ciema ļaužu likteņiem, ko redzējis un pārdomājis pelēkais akmens apmēram no rakstnieka bērnības līdz grāmatas pēdējā stāsta pabeigšanai. Šis oriģinālais, toreizējā latviešu literatūrā novatoriskais tēlu veidošanas paņēmiens, par teicēju izvirzot ne cilvēku, bet citu, īpatnēju spriedēju, jau vien piešķir visam krājumam pirmreizēju svaigumu un vērtību. Nekustīgā akmens skatam no cieminieku dzīves pieejami tikai daži fragmenti, bet viņš

tik ļoti dzīvo līdz šo cilvēku priekiem un bēdām, tik daudz domā par tiem, ka sīkās epizodes izaug par aizraujošu dzīves stāstu.

Īpaši valdzina pelēkā akmens paša veidotie spriedumi, vērojumi, pieredzējumi u. tml., kas pretstatā viņa cietajai ārienei un mūžsenajam vecumam nereti ir bērnišķīgi naivi un aizkustinoši sirsnīgi. Līdzīgi bērnam pelēkais akmens ik stāstā ar izbrīnu ierauga šķietami vienmuļajā ikdienā jaunas, viņam nesaprotamas parādības — kalēja veseris mazajā smēdē nedimd vairs tik spēcīgi kā agrāk, krietnais puisis aizbrauc kāzu ratos ne ar to meiteni, ko viņš mīl, u. tml. Neziņa un intensīvās pūles izprast, kādēļ labajiem cilvēkiem uzkritušas nepelnītas un bezjēdzīgas ciešanas, liek dziļāk ieskatīties dzīvē un padomāt arī tiem, kas pie tādas netaisnas kārtības jau pieraduši. Tā pelēkais akmens ierosina problēmas un modina apziņu.

E. Birznieka-Upiša «Pelēkā akmens stāstu» pirmizdevuma vāks

Stāstā *«Ilze»* notēlota kādas bezzemnieces dzīve kopš agras bērnības, kad viņa «prata pati tikai pabrēkt», līdz pirmajiem sirmajiem matiem, kad mātes lielākais prieks un lepnums, viņas vienīgā cerība — sūri, grūti izaudzinātais Pēteris — uz ilgiem gadiem jāatdod cara armijai. Kā tautasdziesmu sērdienīte atspiedās pie vienīgās savu sāpju līdzzinātājas ābeles, tā Ilze pie pelēkā akmens cietajiem, saltajiem sāniem, un viņas mīlošā mātes sirds vaimanāja: «Kad viņš pārnāks? ... Un vai es vēl to sagaidīšu? ...»

Tad pelēkais akmens atceras kādu citu reizi pirms vairākiem

gadu desmitiem, kad Ilze, vēl gluži maziņa, bija asarās gulējusi turpat zemē, bet viņas mātei pārmērīgās darba nastas dēļ nebija iespējams pat pie raudošā bērna noliekties. Pelēkais akmens stāsta: «Ilžele brēc, brēc atņemdamās, tā, ka pat manai akmens sirdij iežēlojas nabaga tārpiņa... Sāku dusmoties uz Ilželes māti, ka viņai tik nežēlīgi cieta sirds. Bet, paskatos, viņai tās varbūt vēl vairāk žēl, asaru viņai pilnas acis, to uzskatot, bet ko darīsi, katrs acumirklis tai darbā aizjemts, tik saimnieka, kā kungu darbā, tik dienā, kā naktī. Vienīgais pavaļīgākais brītiņš nu ir ganu diena, tad arī jāaplāpa vīrs, jāapšuj Ilze un citi bērniņi...» Tāds pats mūžs bērnam — «...tikko sāka pīt matus bizē, kad bij jau pati lielajo starpā, ejot uz muižu rijās un riežās».

Un tāda pati dzīve, tikai vēl grūtāka, arī trešajai audzei un ne tikai tai: tāda bija tipiska tā laika nabadzīgo ļaužu dzīves aina vispār. Daudziem pat likās, ka tā vajag būt un ka citādi nemaz nevar būt, bet Birznieks-Upītis parāda šo dzīvi tādā gaismā, lai ikviens saprastu — tā ir tik pilna netaisnības, ka par to pat akmenim jābrēc.

To pašu redzam arī citos stāstos, piemēram, *«Trīnes Kārlēnā»*. Mātei, kurai pavisam maziņš bērns, tomēr jāiet rudzu tīrumā. «Trīnei šoreiz nepavisam nevedās ņemšana... Tomēr parādā viņa nepalika neviena kūliņa. Kad sāka stādīt ķiguļus, viņa piesteidza un nesa tikpat kā citi. Un sajēmusi pašā stūrī beidzamos trīs kūliņus, viņa pakāpa līdz pašai ežai un pajēma arī Kārlēnu. Labā roka vilka pa zemi divus kūliņu resgaļus, kreisajā padusē kūliņu, un rokā brūnajā vilnainē nokārās Kārlēns, apaļā ritulī, līdz pat rugājiem. Te man pirmo reizi iešāvās prātā: «Velk kā tādu mazu kaķēnu.»»

Un tomēr Trīnes attieksmes pret dēlēnu arī tik grūtos apstākļos ir mīlestības pilnas, un tajās netrūkst pat sava prieka un jautrības. Lūk, cik daudz skaistu cilvēcisku jūtu un laimes ir kailajās ganībās, kad māte rotaļājas ar savu bērniņu: «Puisēns guļ uz brūna lakata un spulgi noskatās uz Trīni. Šī sit savās lielajās plaukstās un saka:

«Cepu, cepu kukuli,
Nesīšu brālim...»

Arī mazās plaukstiņas liec pirkstu galus kopā: tepu! tepu!...

«Atradu gardumu,
Apēdu pats — ņam! ņam! ņam!»

Un Kārlēns smejas un smejas, un mazās rociņas gaiņājas un glabā vēderiņu. Bet Trīne neatlaižas: ņam! ņam! ņam! un galva noliecas uz Kārlēna punčeli un beigu beigās pieceļas ar Kārlēna tuklo roķeli mutē.

Pēc smiekliem Kārlēns pirmais liek atkal plaukstiņas kopā: tepu! tepu! Un cepšana, un ēšana, un smiekli sākas atkal no gala... Vasarā Kārlēnam īstie svētki, tad pa ežām un alkšņiem ogas. Un Trīne jau nevienas nebāzīs pati mutē, visas Kārlēnam vien, lai tik tas aug.»

Te parādās vienkāršās darba sievietes iekšējās dzīves bagātība un skaistums, ko ekspluatatoru vara var gan apspiest, bet ne nomākt pilnīgi. Te — viena no Birznieka-Upīša humānisma spilgtākajām izpausmēm. Viņa pelēkais akmens paceļas kā piemineklis, audžu audzēm rādot vienkāršā darba cilvēka vērtīgākās īpašības un mācot nīst tā cieto, pelēko likteni.

Kārlēns izaug par staltu, krietnu un drosmīgu puisi, kas dodas savu laimi meklēt uz jūras, bet krīt tur par laupījumu vētrai. Nelaimes gadījums bija paņēmis jau viņa tēvu. (Stāstā «Ilze» nelaimes gadījumā bija gājis bojā Pētera tēvs, bet stāstā *«Šūpotnes»* — divu jaunu cilvēku laime.)

Taču galveno uzmanību rakstnieks vērš ne uz aklu gadījumu, bet uz asajām sociālajām pretrunām, uz pārliecīgo darba un trūkuma nastu, kas nereti līdzīgi neredzamai nežēlīgai rokai pieliec pie zemes arī visstiprāko, piemēram, stāstā *«Andžēni»*: «Vectēvs Andžēns, kas tas bija par vīru! Strādāja dienām un naktīm, izpildīja kungu rijas un riežas, apkopa savus laukus, uzkopa ēkas un gāja, ka durvis vien skanēja, līdz pat sirmam vecumam un pārejai uz kapa kalniņu.» Bet viņa dēlu un dēladēlu jau māc briesmīgā sociālā slimība — dilonis. Lai nekļūtu piederīgajiem par nastu, Andžēns pats dodas nāvē, un pussagruvusī māja, kas reiz «skanēja kā kanna», tiek izūtrupēta. Līdzīgs liktenis arī citai ģimenei stāstā *«Smēde»*. Šeit attēlots lauku nabadzīgo darba-

E. Birznieka-Upīša «Pelēkā akmens stāstu» vāks (I. Zeberiņa zīmējums)

ļaužu pauperizācijas process, kura salto likumību uztvēris pelēkais akmens savos šķietami fragmentārajos vērojumos.

Visi «Pelēkā akmens stāsti» radušies Jaunās strāvas un vēlāk revolucionārās strādnieku kustības ietekmē, bet visspēcīgāk šo progresīvo tendenču lielo pozitīvo nozīmi rakstnieka darbībā rāda «Pelēkā akmens stāstu» pēdējais un izcilākais darbs — *«Zem ābeles»*. Tas sarakstīts 1905. gada revolūcijas laikā Raiņa ierosmē, publicēts 1907. gadā Raiņa rediģētajā krājumā «Kopums». Vēstulē Birzniekam-Upītim 1906. gada 24. decembrī Rainis tādā sakarā raksta: «Mīļo biedri! Daudz paldies par Jūsu stāstu, tik sirsnīgs, skaists un vienkāršs, pilns mīlestības uz mūsu cietējiem varoņiem.»[1]

1905. gada buržuāziski demokratiskā revolūcija vareni uzliesmoja kā rakstnieka dzimtenē, tā arī viņa toreizējā dzīves vietā Kaukāzā. «1904. gada decembrī Baku boļševiku komitejas vadībā notika ļoti plašs, labi organizēts Baku strādnieku streiks. Šis streiks beidzās ar strādnieku uzvaru, un pirmo reizi Krievijas strādnieku kustības vēsturē noslēdza kolektīvu līgumu starp strādniekiem un naftas rūpniekiem. Streiks Baku bija revolucionāro uzplūdu sākums Aizkaukāzijā un daudzos citos Krievijas rajonos.»[2] 1905. gada maijā Baku strādniekus bija aptvēris jau

[1] Latvijas PSR ZA J. Raiņa Valsts literatūras muzeja materiāli (Raiņa fonds, inv. Nr. 460).

[2] VK(b)P vēsture, Īsais kurss, 1955., 51. lpp.

vispārējs streiks. Arvien plašāk Aizkaukāzā, it sevišķi Grūzijā, pieņēmās arī zemnieku nemieri. Tas viss pacēla arī Birznieka-Upīša daiļradi līdz tam vēl nebijušā idejiskā augstumā. Reālistiski attēlodams dzīves īstenību, viņš stāstā «Zem ābeles» nonācis tuvu tai patiesībai, ka darba zemniecība, nevērojot tās svārstību, tomēr ir vienīgais nopietnais spēks, kas var apvienoties ap strādnieku šķiru.

Stāstā *«Zem ābeles»* attēloti 1905. gada revolūcijas notikumi Latvijā. Īsās, aprautās ainās redzam darba zemnieku sacelšanos un soda ekspedīcijas šausmu darbus. Cara kalpi noslepkavo revolucionāro studentu — zemnieka dēlu Jēkabu, bet ikvienam, pat pelēkajam akmenim, ir skaidrs, ka «taisnība un brīvība nav vis pavisam pazudusi». Ir cilvēki, tādi kā revolucionārs Jēkabs, kas zina, kur taisnība un brīvība paslēptas; tie taisnību un brīvību izcīnīs atkal. Šis grāmatas nobeiguma stāsts ir kā uguns dzirksts, kas izsista no pelēkā krama akmens, kuras gaismā vizēja nākamās revolūcijas uzvaras perspektīvas.

«Pelēkā akmens stāsti» ir viena no labākajām īso stāstu grāmatām visā latviešu pirmspadomju literatūrā. Ne velti Andrejs Upīts, recenzējot grāmatas pirmizdevumu 1914. gadā, rakstīja: ««Pelēkā akmens stāsti» pieder pie tā vislabākā un vērtīgākā, kas mums līdz šim radies tautas dzīves objektīvākos, reālos notēlojumos.»[1]

Tikpat atzinīgu vērtējumu 1951. gadā devis J. Sudrabkalns, teikdams: «... slavenie «Pelēkā akmens stāsti» kā patiesīgi dzīves dokumenti, ar liela meistara un mākslinieka prasmi uzrakstīti, ierindojas mūsu literatūras zelta fondā.»[2] Pelēka un cieta kā granīta akmens bija muižas un budžu apspiesto un izsūkto strādnieku un darba zemnieku dzīve. To atgādina šī grāmata, kuras vispārējo raksturu J. Sudrabkalns plašāk konkretizē šādi: «Nevaram gan sacīt, ka no rakstnieka stāstu un tēlojumu mozaīkas būtu izaugusi gluži pilnīga ainava, kurā saspīdētu un atspoguļotos visa dzīve savos asajos pretstatos, tautu masas sīvais

[1] «Domas», 1914., 2.
[2] «Cīņa», 1951., 81.

un sīkstais pretošanās gars, varenā strādnieku kustība un tās virzītāji spēki un vadoņi, bet skaidri vienmēr redzam un jūtam, kurā pusē netaisnība, kurā taisnība. Pelēkais akmens, kura vārdā runā Birznieks-Upītis, var dažbrīd izlikties pārāk vienaldzīgs un skops savos vērtējumos un jūtu izpaudumos, bet pašā viņa nenopērkamībā un neviltotā patiesīgumā slēpjas revolucionāra humānisma gars. Viņa stāstu sērīgums izaudzis no tautas gadsimteņu ciešanām muižnieku un dažnedažādu citu apspiedēju un izsūcēju jūgā. Kā vēju brāzmas, sals, svelme un lietus šaltis saēd akmeni, tā bēdas iegrauzušās tautas sirdī un pārvēršas naidā pret apspiedējiem.»[1]

Apsveicot «Pelēkā akmens stāstu» autoru astoņdesmitajā dzimšanas dienā, Mirdza Ķempe dzejolī «Tautas rakstniekam Ernestam Birzniekam-Upītim»[2] par dižo vārda mākslas meistaru raksta:

Tas akmens pelēkais, ar smilgām vīts,
Tas lietus kapāts, rasas apslacīts,
Ciets laukos stāvēja, kur cieta dzīve bija.
Kalps vaigu bēdīgo pret viņu atbalstīja,
Un ļaužu asaras pār viņu lija.
Un sajuta tad akmens pelēkais,
Ka viņa mēmais stingums gaist.
Viņš runāt iesāka par ļaudīm šiem,
Par viņu mūžiem, posta nomāktiem.
Un viņa šķautnes atmirdzēja spīvi,
Kad, gulies putekļos, viņš sauca jaunu dzīvi.
Jā, sirmais celtniek, Tavas rokas skārts,
Šis akmens kļuva tautas dzīvais vārds.
Tā vienkāršais un lielais taisnīgums
Kā paraugs neaizmirstams dots ir mums.
Tās celtnes pamatos, ko mūžiem ceļam mēs,
Vēl nākamības audzes saredzēs,
Ka tautas brīvībai un laimei kaist
Ar patiesības spozmi akmens pelēkais.

[1] «Cīņa», 1951., 81.
[2] Turpat

Citi latviešu lauku dzīves stāsti

«Pelēkā akmens stāsti» pelnīti ieguvuši lielu popularitāti lasītāju vidū un daudz atzinīgu vērtējumu kritikā, bet rakstniekam arī ārpus šā cikla ir vēl paprāvs skaits citu augstvērtīgu stāstu un noveļu par latviešu zemnieku dzīvi, tikai tie ne visai attaisnojamā kārtā ievēroti mazāk. Tādi ir, piemēram, stāsti un noveles «Jaungada vakarā» (1895.), «Aiz ciema vārtiem» (1899.), «No dienasgrāmatas» (1903.), «Pastalas lāpot» (1904.), «Druviņi» (1911.), «Pret vakaru» (1913.), «Ezera malā», «Malka un pātaga» (abi 1921. g.), «Viens no daudziem» (1922.), «Eglīte» (1926.), «Tēvs, brālis un māsiņa» (1926.) u. c. Šie darbi palikuši stingri noteiktā ciklā neapvienoti un kopotajos rakstos nosaukti vienkārši par «Dažādiem stāstiem»; labākajiem no tiem vērtība nav mazāka kā «Pelēkā akmens stāstiem», Pastariņa vai Kaukāza ciklā ievietotajiem. It īpaši jāatzīmē, ka «Viens no daudziem», «Tēvs, brālis un māsiņa» un vēl daži šai nodaļā aplūkojamie darbi pauž revolucionārus centienus, bet vairākos citos (piemēram, «Pret vakaru», «Druviņi») skaidri saskatāms, ka Birznieka-Upīša reālisms viņa labākajos darbos ir kritizētājs reālisms.

Rakstnieks pārliecinoši parādījis neciešami smagos apstākļus, kādos jādzīvo krietnajiem, bet nemantīgajiem lauku darbaļaudīm, vecuma nespēkā gaidot kā augstāko laimi nāvi («Jaungada vakarā», «Pret vakaru»), jaunības ziedonī krītot par laupījumu ekspluatatoriskajā sabiedrībā izplatītām nelietībām un aizspriedumiem («Aiz ciema vārtiem»), bet spēka gados ar saviem sviedriem pildot mūžam nepiebarojamo muižas alkatību («No dienasgrāmatas»).

Saskaņā ar 90. gadu progresīvajai literatūrai raksturīgo tendenci — pastiprinātu uzmanības pievēršanu sievietes stāvoklim kapitālisma un feodālisma apstākļos — arī Birznieks-Upītis šiem jautājumiem veltījis nozīmīgu vietu savā darbībā. 1898. gada vasarā viņš, dzimtenē viesodamies, jautājumu izskaidrošanas vakarā Talsos referē par temu «Sieviešu stāvoklis pie muhamedāņiem»[1]. Jau nākošajā gadā klajā iznāk viņa stāsts *«Aiz ciema*

[1] «Dienas Lapa», 1898., 50.

vārtiem», kur atklāts, cik aplami ir uzskatīt, ka latvieši savā dzimtenē līdzīgu jautājumu risināšanā būtu «tālu tikuši pārlieku». Nebaidīdamies no tumsoņu demagoģiskajiem uzbrukumiem par «netikumības sludināšanu», rakstnieks droši un pareizi apgaismojis jautājumu — cik nepareizi un necilvēcīgi ir nelieša piekrāptai jaunai mātei uzlikt vēl sabiedrības nicināšanas nastu.

Galvenokārt tomēr rakstnieku interesējis jautājums par muižu kā zemnieku ekspluatētāju. Šai sakarā īpaši atzīmējams viņa stāsts *«Pastalas lāpot»*. Dažās raksturīgās epizodēs — mūžam caurā jumta lāpīšanā — notēlojot nabadzīgā zemnieka, parādos slīkstoša rentes saimnieka Mežmaļa posta dzīvi, pārliecinoši atmaskota t. s. «sava kaktiņa» ideoloģijas aplamība un kaitīgums. Birznieks-Upītis raksta: «Ar kādām cerībām viņi ienāca! Cik sen jau viņš bija lolojis cerību būt par saimnieku, un nu bija pienācis tas laiks. Kapeiku pie kapeikas liktie rublīši tika savākti un atdoti par inventāru. Tas nebija visai liels, bet totiesu lielākas bija cerības... Un tā viņš te dzīvoja jau sešus gadus pats par saimnieku un staigāja vaļas brīžos ar pakulu lēkšķi padusē pa ēku augšām: saules dienās viņam caurumus norādīja saules spīdošie stari un lietainā laikā ūdens piles. Bet caurumu drīvēšanai līdz šim nav bijis gala un uz priekšu arī nav paredzams.» Tāds toreizējos apstākļos ir dzīves attīstības likums. Parādot tā izpausmi mākslas tēlos, Birznieks-Upītis še, tāpat kā daudzos citos gadījumos, realizējis kritizētāja reālisma principu — atklāt dzīves pretrunu sociālekonomisko sakni.

Birznieks-Upītis pareizi saskatījis, ka tauta ir ne tikai pasīva cietēja, bet arī protestētāja un cīnītāja. Dažkārt tās nemiers izlaužas uz āru samērā mazāk asā veidā, piemēram, stāstā *«Maļka un pātaga»*, kur notēlota raksturīga pretruna zemnieku domās par ētiku: pat tāda sīkuma kā pātagas paņemšana bez īpašnieka ziņas tiek morāliski nosodīta kā liels pārkāpums, turpretī slepus nozāģēt mežā koku zemnieki par noziegumu netur, jo zina, ka tiesības, kas visus mežus piešķir tikai muižai, ir netaisnas.

Stāstā *«Druviņi»* pēc muižnieka iegribas ar apšaubāma tiesas sprieduma palīdzību no mājām padzīts zemnieks tieši pasaka

muižkungam acīs: «Spriedumu es neatzīstu, tas ir netaisns, un arī pavēle ir netaisna.» Un zemnieks neatstāj savas mājas ar labu, kaut arī viņam par to draud nāve.

Stāstā *«Ezera malā»* konflikts starp zemniekiem un muižu noved jau pie apzinātas asins izliešanas. Rakstnieks te notēlojis patiesu notikumu, kāds bija Engures apkārtnē 80. gadu beigās. Zemnieki ilgus gadus bija nomājuši muižas pļavas, kuru viena robeža sniedzās līdz ezeram. Ja ezera līmenis cēlās, pļavas platība samazinājās, ja ūdens kritās — derīgais zemes gabals palielinājās, bet maksa vienmēr palika viena un tā pati. Tad kādreiz ezera ūdens atkāpās mazliet tālāk atpakaļ, tā ka pļava palielinājās jau par kaut cik nozīmīgāku gabalu, un rijīgā muiža tūliņ izstiepa pēc tā savus kārīgos nagus.

Dedzīgākais palīgs muižniekiem šai tumšajā lietā ir mācītājs, kas nopūlas iestāstīt: «Neaizmirstiet, mīļie draudzes bērni, ka kungi un kalpi ir bijuši un būs, kamēr vien pasaule pastāvēs, ka valdīšanu un kungus iecēlis pats dievs, kas ceļas pret tiem, tas ceļas pret dievu...» Bet zemnieku pārstāvis atklāti par mācītāju pasaka: «... viņš neaizstāv taisnu lietu; viņš draud ar sodu, un tā nebūtu pirmā reize, kur dvēseļu gani paklīdušas, pēc viņu uzskatiem, dvēseles nodod policistu sodiem.» Un citā vietā: «Nevar būt mūžam tumša nakts, ausīs kādreiz ir saule... Bet pa tumsu līdz tam mēs grauzīsim un urbsim jūsu pamatus. Nebūšu es vairs, stāsies citi manā vietā...» Zemnieki muižai nepadodas, par ko cariskā patvaldība pret tiem sūta karaspēku; līst asinis.

Stāstā *«Tēvs, brālis un māsiņa»* redzam, ka marksistiski izglītoti revolucionāri 1905. gada revolūcijas priekšvakarā organizē zemnieku masas cīņai, izvirza ne tikai sīkas ekonomiskas, bet jau politiskas prasības, piemēram: «Nost ar patvaldību! Nost ar kalpinātājiem! Lai dzīvo brīvība!... Mostieties jūs, darba ļaudis...» Un tālāk: «Visas pagasta klaušas, visi ceļi, skolas, baznīcas, slimnieki un vecuma nespējnieki jāuztur tiem, kam pašiem it nekā nav, un pašiem vēl jāstrādā priekš citiem... kam pieder visa zeme, visi meži, visi ūdeņi, visi zvēri mežos, zivis ūdeņos un putni gaisā? Muižniekiem? Un kā viņi to visu ieguvuši? Priekš dažiem simts gadiem viņi te ieradušies no svešatnes un atņēmuši

mūsu senčiem ar varu un viltu visu zemi, likuši mums sacelt priekš sevis stipras un skaistas pilis un kalpina mūs vēl šo baltu dien. Un lai mums nenāktu prātā, ka tas ir nepareizi, tad viņi ar gudru ziņu paturējuši savā varā arī skolotāju un mācītāju iecelšanu amatos, lai tie atkarībā no viņiem mūs mācītu un no kanceles mums spredikotu, ka viss tas ir labi un ka visam tam tā vajag būt pēc dieva prāta...» Kā šajā, tā arī citos darbos Birznieks-Upītis nostājas kritiski ne vien pret muižas varu, bet arī pret tai kalpojošo baznīcu. Tieši iepriekš minētajam darbam raksturīgs motīvs ir pārtikuša saimnieka ģimenes sašķelšanās varenās revolucionārās kustības rezultātā.

«*Viens no daudziem*» ir stāsts par revolucionāru-strādnieku, kara invalīdu Andreju Akmeni. Viņam ir ģimene, sava mājiņa ar dārziņu un lapenīti. Sieva vīru grib noturēt šaurās, individuālās laimes kaktiņā, bet Andrejs Akmens apzinās, ka pienākums cīnīties par visu darbaļaužu laimi ir lielāks nekā rūpes tikai par savu bērnu. Kopā ar biedriem — citiem revolucionāriem — viņš pirmā pasaules kara vācu okupācijas laikā organizē uzstāšanos baznīcā un notur tur dedzīgu, pārliecinošu aģitācijas runu, vērstu pret muižniekiem un to dienderiem — mācītājiem. Viņš saka: «Kas dzīve un kāda viņai vērtība, ja nemetamies viņā iekšā un nepūlamies to veidot pēc sava ģīmja... Es, Andrejs Akmens, varbūt (nepanākšu — *Red.*) nekā. Bet es nolīdzināšu ceļu citiem Andrejiem, kas pēc manis nāks...» Arestēts un nāves sodu gaidīdams, Andrejs Akmens ir drošs par sava revolucionārā darba pareizību un gaidāmo uzvaru, ko izcīnīs citi: «Esmu viens no daudziem. Darīju, ko varēju. Žēl, ka neizdevās vairāk. Biedri neatstās manu ģimeni.»

Birznieks-Upītis notēlojis vairākus varonīgus, morāli skaidrus revolucionārus un viņu pašaizliedzīgo cīņu, lai gan savos tā laika darbos vēl negāja pāri tām prasībām, kādas izvirzīja buržuāziski demokratiskā revolūcija.

Recenzējot krievu valodā izdoto Birznieka-Upīša «Izlasi» (1952.) un «Izlasītus stāstus», centrālā prese sakarā ar stāstu «Ezera malā» rakstīja: «Uzvarai vēl nebija nepieciešamo priekšnoteikumu. Bet latviešu revolucionāru organizētās zemnieku uz-

stāšanās, kas līdzīgi stāstā notēlotajām grāva cariskā režīma pamatus, bija latviešu proletariāta un zemniecības skola.»[1]

Pastariņa triloģija

Latviešu literatūra samērā bagāta ar autobiogrāfiskiem bērnības un jaunības atmiņu notēlojumiem, kas apvienoti veselos ciklos. Šo virkni iesāka Doku Āta «Mans dzīves rīts» (1894.) un turpināja Valda «Staburaga bērni», V. Plūdoņa «Mazā Anduļa pirmās bērnības atmiņas», J. Jaunsudrabiņa «Baltā grāmata», A. Brigaderes «Dievs, daba, darbs», «Skarbos vējos» un «Akmeņu sprostā», Aspazijas «Mana dzīve», Kr. Barona «Atmiņas no tā, ko māte stāstījusi», A. Upīša «Vecas ēnas», A. Kurcija «Cūkgans». To vidū vienu no redzamākajām vietām ieņem Birznieka-Upīša Pastariņa triloģija — «Pastariņa dienasgrāmata» (1922.), «Pastariņš skolā» (1923.) un «Pastariņš dzīvē» (1924.).

Par triloģijas rašanos P. Birkerts stāsta: «Kad 1921. gadā Birznieks-Upītis pārrodas atpakaļ Latvijā, tad, protams, ir jārūpējas par darbu un maizi. To viņš panāk, atjaunojot vecos draudzības sakarus ar pazīstamo žurnālu un jaunatnes literatūras izdevēju A. Jesenu.»

A. Jesens Birznieku-Upīti uzaicina darboties līdzi abos savos žurnālos — «Jaunības Tekās», kas domātas lielākiem bērniem un jaunatnei, un «Mazajās Jaunības Tekās», kas savā sākuma stadijā vēl mitinās «Jaunības Tekās» kā «mazo rakstnieku stūrītis» un nodaļa «Mazajiem lasītājiem». A. Jesens vēlas no Birznieka-Upīša galvenokārt oriģinālus un tādus darbus, ko varētu sniegt nepārtraukti un katrā numurā.

Nodaļai «Mazajiem lasītājiem» Birznieks-Upītis apsola «Nīnas pasaciņas». Bet ko dot lielajām «Jaunības Tekām»? Lai dotu katram numuram, tad vajag daudz materiāla. Un te Birznieks secina, ka daudz vērtīga materiāla taču glabājas paša dzīves pieredzē, kas noguldīta atmiņā. Vajag tikai visu šo materiālu sakārtot un no atmiņas norakstīt. To Birznieks-Upītis arī dara, un tādā kārtā top viņa ievērojamās Pastariņa dienasgrāmatas.

«Pastariņa dienasgrāmata» ir triloģijas pirmā un pati populārākā daļa. Jau 1947. gadā, kad iznāca Birznieka-Upīša

[1] «Novij mir», 1953, 6.

E. Birznieka-Upīša «Pastariņa dienasgrāmatas» pirmizdevuma vāks (A. Kronenberga zīmējums)

kopotu rakstu pirmais padomju izdevums, tā tika publicēta desmitajā iespiedumā (otra daļa — astotajā iespiedumā, trešā — septītajā), nerēķinot nemaz atsevišķu nodaļu iespiedumus hrestomātijās u. c. 1937. gadā triloģijas pirmās divas daļas ar kopēju virsrakstu «Pastariņa dienasgrāmata» iznāk «Prometeja» izdevniecībā Maskavā. Pēckara gados abas šīs daļas gan pilnā veidā, gan daļēji vairākkārt iespiestas krievu valodā. Tik lielu popularitāti nav ieguvusi neviena cita latviešu bērnu grāmata.

Salīdzinot ar «Pelēkā akmens stāstiem», «Pastariņa dienasgrāmata» ieved it kā citā pasaulē, lai gan patiesībā darbība noris tai pašā apvidū un apmēram vienā laikā. Tikai gaišā, priecīgā intonācija, kāda bija, piemēram, arī «Pelēkā akmens stāstos» Trīnei, priecājoties par savu brašo Kārlēnu, te skan ilgstošāk, Pastariņa bērnība vidējo zemnieku sētā ir saulaināka.

Taču rakstnieks parāda, ka turpat blakus laimīgajam Pastariņam dzīvo smagā darba jūgā, slimības vai citas nelaimes sakropļoti cilvēki, kas, nometināti kaut kur svešā kaktā, tiek vadāti ik pa nedēļai no mājas uz māju vai arī staigā paši apkārt, žēlastības dāvanas lūgdami. Un tādu ir tik daudz — Katrīnas Klāvs, vecais Čunča, vienroku Jancis, Lapsa, neredzīgais Jēkabs u. c., tā ka sākuma nodaļās tie aizņem gandrīz vai lielāko daļu.

Ne velti senators Manaseins, kas 1882., 1883. gadā revidēja Baltijas guberņas, tika konstatējis: «Beidzot jāpiemin vēl viena lauku iedzīvotāju grupa, kas pastāvīgi palielinās un tāpēc arī

pelna ievērību; tie ir tā sauktie «pagasta nabagi»... Nabagu uzturēšanas izdevumi gulstas vienīgi uz pagasta zemniekiem un parasti izveido diezgan prāvu summu pagastu budžetos. Tā 300 Vidzemes pagastos... 1882. gadā bija izdots nabagu uzturēšanai produktos un naudā līdz 95 000, bet to personu kopskaits, kas izlietojuši sabiedrisko palīdzību, sniedzās minētajos pagastos līdz 6500...»[1] Tā arī vecais Čunča, Birznieka-Upīša vārdiem runājot, «bijis visu laiku, kamēr vien spējis, muižā par pavāru. Tagad esot pagastam uz kakla. Utis to ēdot pagalam nost».

Pašas galvenās gaitas Pastariņam rit kopā ar mājas kalpiem — gan darbos, gan atpūtā. Viņš ir ņiprs un darbīgs zēns, kas jāj līdz gan zirgu peldinātājiem, gan palīdz kartupeļu racējiem, labības vedējiem, kūlējiem, gan pilda, tāpat kā vecākais brālis un māsa, pats savus patstāvīgus uzdevumus: «Vasarai mums priekšā katram savs darbs ganos — man zosis, Katei cūkas un Dāvim zirgi.» Niknais zostēviņš ir par zēnu spēcīgāks un ātrāks, un nereti ganiņam viņa dusmu dēļ iet diezgan plāni, bet mātei jau tā grūti savilkt saimniecībā galus kopā un dēlu žēlot un lutināt nav iespējams.

Reiz, kad Pastariņš lūko atpestīt sētas spraugā iespiedušos zoslēnu, zostēviņš zēnu stipri sadauza, par ko gan arī pats ar pieaugušo palīdzību dabū krietnu pērienu. Pastariņš stāsta: «Kad zostēviņu palaida vaļā, viņš drusku pastreipuļoja, tad piegāja pie zoslēniem, nolieca pār viņiem savu garo kaklu un ilgi kaut ko kā gaginmāja. Lai gan man vēl sāpēja viņa sitieni, tomēr man bija žēl, ka to nupat dauzījis. Viņš, visādā ziņā, bija mani pārpratis un domājis, ka es zoslēniem daru pāri.» Zemiskas atriebības jūtas bērna sirsniņā ir svešas.

Kad Pastariņš redzēja arestantu vedēju, tad bērna naivitātē rodas gluži dziļdomīgs protests — «tie taču nebija arestanti, tie bija tādi paši cilvēki kā kurš katrs», uz ko dzīves nocietinātais pieaugušais vienaldzīgi smejas: «Varbūt arī, ka nebija, bet tos man lika vest kā arestantus.» Te jaunā variācijā risināts motīvs, par ko jau agrāk bija rakstījis Rainis fantastiskā novelē

[1] Manaseina revīzija, 1949., 336. lpp.

«Susutis» jeb «Suņu muiža» (1907.), kur cilvēks visu mūžu tiek turēts kā suns, un tikai pie tā līķa notiek saruna, ka tā nav bijis pareizi. Rainis raksta: «Bet virsnieka palīga palīgs brīnīdamies un klusi noteica: «Nē, jūsu godība, man liekas, te ir noticis pārpratums. Tas nav nemaz suns, bet ir cilvēks, un mēs ar viņu visu cauru mūžu esam apgājušies kā ar suni.» «Ak, ko nu!» atrūca virsnieka palīgs, «likums un dokumenti rāda, ka viņš ir suns, un ja viņš arī simtreiz būtu cilvēks, tad pēc likuma viņš tomēr ir un paliek suns, jo likumam ir spēks.»»[1]

Tādu gadījumu, kur zemnieka zēnam jau kopš bērnības pat pavisam ikdienišķās gaitās jāsastopas ar netaisniem likumiem, «Pastariņa dienasgrāmatā» nav mazums. Pie viņa bērnu dienu visjaukākajiem brīžiem pieder tie, kas pavadīti zvejojot un vēžojot. Pēc likuma tas bija aizliegts, jo visas zivis un vēži arī ūdeņos uz zemnieku zemes skaitījās muižas īpašums. Taču zemniekiem bija pašiem sava apziņa, kas labs un kas slikts: viņi zināja, ka šīs muižnieku privilēģijas ir netaisnas, un tās neievēroja.

«Pastariņš skolā» ir grāmata par triloģijas galvenā varoņa pirmajām gaitām ārpus tēva sētas — tagad jau skolas biedru un skolotāju vidū.

Pastariņš mācās vispirms pie vietējā ķestera jeb t. s. Veckunga. Tas ir ļoti cienīgs vecs vīrs, kas aiz liela cienīguma zemniekiem pat roku nesniedz sasveicinoties, bet bērniem pirmkārt liek pie sirds bučot roku «kungiem un viņu vietniekiem», kas «esot vēl vairāk jāklausa» nekā vecāki. Skolas bērnus Veckungs dīda ar dažāda veida pātariem, likdams iekalt «lielo ūdensgabalu» u. tml. nejēdzības, bet visu pārējo, otrā vietā nostādīto mācību darbu veic palīgskolotājs, kas, pie Veckunga ēzdams, bieži dzīvo izsalcis un ir atkarīgs no sava priekšnieka tāpat kā bērni.

Tikai Veckunga puisis — tautas prātnieks Pilcis — ar humoru stāsta ļaudīm par vecā baznīcas kalpa mantrausību vai ikkatrā sīkumā. Nereti puisis droši pasaka savas taisnīgās prasības Veckungam acīs un panāk savu tiesību ievērošanu, piemēram, algas izmaksu kārtīgā naudā un nevis baznīcā savāktajos nodilušajos

[1] *J. Rainis*, Kopoti raksti, 12. sēj., 1951., 38. lpp.

vērdiņos, kurus neviens neņem pretī un kuri derīgi tikai mešanai t. s. upura makā atpakaļ. Veckungs uz Pilci skaišas, taču no promiešanas to attur, jo puisis prot amata darbu un no noknapinātās skolas malkas gatavo koka traukus, ko Veckungs pārdod.

E. Birznieka-Upīša «Pastariņš skolā» pirmizdevuma vāks (A. Kronenberga zīmējums)

Līdzīgi Pilča veselīgajiem spriedumiem tautas dzīves gudrību pauž folklora, it īpaši teikas un pasakas, kuru stāstīšana skolnieku kopmītnē neapklust līdz vēlai nakts stundai. Un arī mājās Pastariņu gaidīja vecmāmiņa ar saviem nebeidzamajiem seno laiku nostāstiem: «Ļaudis zinājuši tikai trīs ceļus: uz muižu, krogu un baznīcu; kungs kokiem strostējis muižā, mācītājs vārdiem baznīcā par nepaklausību kungiem un plītēšanu krogos, bet ne vārdu par to, ka kungi savos brūžos vārījuši šos elles dzērienus un cēluši savus krogus uz visiem krusta ceļiem un pie katras baznīcas, tā ka pat baznīcā atskanējusi pudeļu un stopiņu skaņa no kroga turpat blakus...» Folklora bija Pastariņa īstā audzinātāja un nevis Veckunga spredikļi, par kuriem viņš jau pirmajā skolas dienā spriež, ka tajos viss «liekas lieks, un neko nepaturu galvā».

Beidzot atnāk skolā jauns skolotājs, kas māca saviem audzēkņiem derīgas zināšanas un atrod ar tiem kopīgu draudzīgu valodu, kā arī pietiekami daudz laika darbam un rotaļām, kamēr Veckunga laikā daļa skolēnu vai visu skolas laiku tika nodarbināta dažādos saimniecības uzdevumos.

Vēlāk Pastariņš mācās pilsētas skolā, kur tiek realizēta

pārtautošanas politika, taču reakcionāro skolotāju vidū ir arī kāds, kas, nebēdādams par savu karjeru, audzina jauniešus patriotisma garā: «Uz viņa ierosinājumu savācām savā starpā līdzekļus un iegādājāmies nelielu biblioteku... Tā mēs īsā laikā diezgan pamatīgi iepazināmies ar mūsu vēsturi un tautas ciešanām.» No skolas aizejot, slepenā biblioteka tiek atstāta nākošajiem audzēkņiem. Tā no aristokratiskajām korporācijām patapinātās «buršu» tradīcijas resp. iedzeršana un jaunāko piekaušana, kas skolā bija valdījušas agrāk, tika pārvarētas, un to vietā stājās nopietns pašizglītības darbs un īsts biedriskums.

«Pastariņš dzīvē» atspoguļo grāmatas autora dzīves turpmākos 15—20 gadus pēc skolas beigšanas, sākot no tēva mājās veiktās gatavošanās skolotāja eksāmeniem līdz atbildīga naftas kontroles ierēdņa postenim Baku.

Pirmā darba vieta viņam ir pie kāda pārvācota latvieša, kroņa muižas arendatora bērniem, kur pati madāma vēl nopietni tic burvībām un svētītam ūdenim, kā arī liek mājskolotājam, t. i., Pastariņam, lai tas lasa priekšā Marlitas un Heimburgas lubu romānus.

Citādi dzīve kungu ģimenē rit viegli — idiliskas pastaigas, bezbēdīgi izbraukumi, jautri zvejnieku pikniki seko cits citam, un tikai «apkārtējie bērni, tikko ieraudzīja kādu no kungu puses, tūliņ skrēja projām, cik vien jaudas». Taču Pastariņš meklē un atrod vienkāršo darbaļaužu uzticību un draudzību. Īpaši tuvs viņam kļūst kāds vecs dārza sargs, kura stāsti māca jo dziļi ieskatīties visapkārt valdošajās sociālajās netaisnībās. Pastariņam, viņa paša vārdiem runājot, «personīgi slikti nebija... tikai nepatika, kad redzēja, ka citiem negāja labi».

Jo dienas, jo vairāk nākas redzēt, ka muižas kungs ir saviem kalpiem un rentniekiem nesamierināms ienaidnieks. Vajadzīgā summa, kas par muižas zemi un inventāru jāmaksā valstij, ienāk, iznomājot tālāk dārzu, ezeru un krogu, tā ka visi ieņēmumi no laukiem un kūtīm paliek arendatoram, un tomēr tas pūlas no kalpiem ieraut sev vēl kaut vai par kapeiku lieku peļņu. Puisis lietuvietis žēlojas, ka «putras žilas», bet pārējiem strādniekiem, kam līguma grāmatiņā nav pietiekami stingri noformulēts, kāda

labība jāizsniedz par darbu, pretēji sensenajām tradīcijām izmaksa tiek kārtota ar graudiem, kas nav ne vētīti, ne kaltēti. Veselām četrām kalpu ģimenēm jāmitinās vienā istabā, un kungs spītīgi atsakās pat to pārdalīt ar mazu šķērssieniņu: nevis tādēļ, ka trūktu dēļu, bet tādēļ, ka viņam liekas — kalpam nekas labāks nepienākas un nav vajadzīgs. Kalpi sāk kurnēt, daudzi aiziet, un kungs beidzot spiests muižu atstāt.

Tad Pastariņš strādā par mājskolotāju pie mežziņa. Gan arī te ir kungi un kalpi, bet nav agrākās darba vietas sīkstulības, uzpūtības un truluma, sadzīvē valda sirsnīgas, cilvēciskas attieksmes. Mežziņa mājās pavadītais laiks pieder pie jaukākā grāmatas autora dzīvē, kaut arī tad notiek kļūmīgais gadījums karaklausības komisijā, kur ārsts paredz topošajam rakstniekam nāvi tuvāko mēnešu laikā. Taču nemitīgas pastaigas mežā ne vien nostiprina jaunekļa veselību, bet padara arī vēl redzīgākas viņa acis pret dzimtenes skaistumu, par ko ieskanas viņa atmiņās īsta dabas poēzija. Šais gaitās viņš iepazīstas un iedraudzējas ar vienu no triloģijas jaukākajiem tēliem — vientulīgā meža būdiņā dzīvojošo veco ogļdeģi Rubeni, visu meža putnu un zvēru lielisku pazinēju, tautas dzīves gudrības un humānisma principu paudēju. No meža bitēm viņš savāc medu, bet tikai tādu mazumiņu, cik pašam vajag — pārdošanai ne: «Kā lai pārdodu, kas nepieder man? — Es nekā nedaru bitēm, labi, ka viņas man atļauj tik daudz, cik man pašam vajadzīgs.» Zinātnieku vajadzībām Rubenis savāc putnu olu kolekciju, bet, lai nenodarītu pāri saviem spārnotajiem draugiem, tad — katru gadu tikai vienu; velti te pat priekšniekam, no kā Rubenis atkarīgs, ko runāt, jo savos principos sirmgalvis paliek nelokāms.

Tad mežzinis līdz ar bērniem un mājskolotāju pārceļas uz Kaukāzu, kur Pastariņš drīz aiziet strādāt tautskolā un naftas rūpniecībā, brīvlaikos dodamies tālos ceļojumos: «Baudīju vai nu Somijas dabas jaukumus, vizinājos pa viņas skaistajiem ezeriem un kanāļiem, kāpaļāju pa drūmajām klintīm un nogremdējos aizraujošā ūdenskritumu troksnī un putās. Tad atkal pilnīgi aizmirsos Kalmikijas smaržojošās stepēs, jādelēju visu vasaru apkārt ar viņu tabuniem, gulēju viņu teltīs un apdzēros viņu kumisu.

Reizēm novietojos uz dzīvi peldošajās Volgas viesnīcās uz ilgāku laiku un mācījos ģeografiju, laizdams garām savu acu priekšā kā kaleidoskopā visu mirdzošo Krieviju, sākot no Baltijas jūras un Pēterpils un beidzot ar Astrahaņu un Kaspijas jūru... Ja apnika pārāk raibās Volgas ainas, tad pārgāju uz pietekām un devos arvien vairāk uz augšu, pārkāpjot arvien mazākos kuģīšos, kamēr nonācu brīnišķīgi skaistajos Urālos, no kuriem katru reizi šķīros ar žēlabām sirdī.»

Taču galvenais uzmanības objekts rakstniekam paliek cilvēks. Viņa labs paziņa — skolu darbinieks Aleksandrs Semjonovičs — Birznieka-Upīša vārdiem runājot, ir «īsts krievu demokratiskās inteliģences paraugs», kas savā laikā par piedalīšanos studentu nemieros izsūtīts trimdā uz Sibīriju. Kāds ceļa biedrs, ar ko Pastariņš kopīgi dodas uz Persiju, dedzīgi protestē pret carisma realizēto tautu apspiešanas politiku: «...nevarot brukt iekšā mierīgā zemē un terorizēt nevainīgus iedzīvotājus.»

Nabadzīgo iedzīvotāju strīdu, vai aizdotās divas mārciņas sviesta, ja cena mainījusies, jāatdod naudā vai graudā, tiesnesis birokrats «izšķir» tādā veidā, ka viņam gar to nav daļas; cenu starpība bija 1,34 rubļi, bet tiesa par savu «darbu» piedzen rubli. Turpretim neoficiālais, tautas pašas izvirzītais un augsti cienītais tiesnesis «juzbaš» (sirmgalvis) izšķir sarežģītu prāvu par zirgu nozagšanu pilnīgi taisnīgi un bez kādiem lieciniekiem, ar savas gudrības palīdzību vien, jo noberzumi cinkšļos rāda, ka aizdomās turētais tiešām jājis lielu gabalu ar neseglotu zirgu.

Rakstnieks neidealizē kalniešus, saskata to dzīves veidā arī sliktas tradīcijas — sievietes apspiestību, asinsatriebību, reliģisko fanātismu u. c., taču visumā viņa attieksmes pret tiem balstās uz savstarpēju cienību un mīlestību. Viņš pareizi redz ne tikai Kaukāza skaistumu, bet arī turienes tautu īpatnējās kultūras bagātības un negatīvo parādību sociālos cēloņus, galvenokārt nabadzību, apspiestību un izglītības trūkumu. Nokļuvis lielajā rūpniecības centrā Baku, Birznieks-Upītis iepazīstas arī ar strādnieku revolucionāro kustību.

Vēl jo daudz plašāk un daudzpusīgāk savus novērojumus dienvidos rakstnieks izteicis ciklā Kaukāza stāsti.

Kaukāza stāsti

Līdzīgi tam, ka Kaukāza kalni ir viena no lielākajām augstienēm, tā Birznieka-Upīša Kaukāza stāsti ir izcils sasniegums tiklab rakstnieka paša daiļradē, kā arī visā latviešu literatūrā. Dzīvais, valdzinošais stāstījums, daudzkrāsainie peizāžu un žanru gleznojumi, aizraujošie cilvēku likteņu notēlojumi, vēsturiski pareizais laikmeta raksturojums un vēl daudz citu vērtīgu īpašību liek tiklab mazajam, kā pieaugušajam lasītājam lasīt Kaukāza stāstus ar neatslābstošu interesi no lappuses uz lappusi. Galvenokārt Kaukāza stāsti ievērojami kā tautu draudzības ideju paudēji.

Šis cikls iepazīstina ar rakstnieka paša piedzīvojumiem un pieredzējumiem ilgajos Kaukāzā pavadītajos gados. Apmēram puse šo darbu izdota grāmatās «Kaukāza kalnos» (1924.) un «Kaukāza stāsti» I, II (abi 1927. g.), bet kopā tie — vairāk nekā divdesmit — kopotajos rakstos aptver apmēram piecsimt lappušu (pie kam visi tur nav ievietoti). Vērtīgākie Kaukāza stāsti šādi: «Sadursme» (1901.), «Uz Galda kalnu» (1903., 1904.), «Viņās dienās» (1913.), «Vasarā», «Džamaledins un ērglis», «Sevišķu uzdevumu barkass» (visi 1921. g.), «Pie Devdoraka» (1926.), «Mihailidisa cūkas», «Mazie jātnieki» (abi 1927. g.), «Čohs» (1929.), «Peldošā bāka» (1930.), «Viesmīlīgā sala» (1931.), «Mameds un ēzelis», «Pie Šalbuzdaga» (abi 1932. g.), «Radžaba dienas darbs» (1934.) u. c.

Formāli pieejot, Kaukāza stāsti nav saistīti savstarpēji tik ciešā kompozicionālā vienībā kā «Pelēkā akmens stāsti» vai Pastariņa cikls, taču pēc būtības tos visus apvieno ne tikai tematikas kopība, bet arī Birznieka-Upīša īpatnējais dzīves skatījums un tēlošanas veids. Turklāt vairāk nekā trīs ceturtdaļas Kaukāza stāstu ir it kā atsevišķas nodaļas no viņa mākslinieciski izveidotās dienasgrāmatas.

Kaukāza stāsti ne tikai pēc tematikas un tautu draudzības ideju lielāka akcentējuma, bet arī pēc mākslinieciskā izveidojuma zināmā mērā atšķiras no rakstnieka pārējās daiļrades. Galvenokārt te jārunā par meistarīgajiem peizāžu notēlojumiem, kur latviešu literatūrai diezgan neparastā spilgtumā parādīts Kaukāza dabas skaistums un bagātība — gan dzīvnieku un augu

K. Freimaņa ilustrācija E. Birznieka-Upīša stāstam «Džamaledins un ērglis»

valsts daudzveidība, ziedu, augļu un medījumu pārpilnība, gan kalnu un jūras varenība. Lūk, kādus lieliskus palīgus darbā atrodam «Karabaha apgabalā, kur ļaudis nodarbojas ar zirgu audzēšanu. Bieži te atgadījās zirgi aidinieki, kas skrēja tik līgani, ka jātnieks nejuta ne mazāko kratīšanu. Un nekad šie zirgi nemēdza aulēkšot, lai arī būtu cik ātri jāskrej. Trijjūgos viņus jūdza pašā vidū, ilksīs, ar zvaniņu lokā: abi malējie zirgi aulēkšo cik jaudas, atliekuši galvas sāņus uz katru pusi, bet vidējais aidinieks slaidi rikšo visu laiku, vienādā tempā džindžinādams loka zvaniņu» («Mazie jātnieki»).

Raksturojot Kaukāza dabas ainas Birznieka-Upīša stāstos, Andrejs Upīts raksta: «Daba, kas viņa latviešu zemniecības tēlojumos redzama tikai atsevišķos gadījumos un itin kā garāmejot, te paceļas starp pašiem galvenajiem tēlojumu objektiem. Birznieks-Upītis paliek itin kā maigāks, liriskāks. Aizskandina vēl vienu no sava talanta stīgām, līdz šim tiklab kā nepazītu. Te redzam Melnās jūras viļņus veļamies pret akmeņaino krastu. Sajūtam Kaspijas sāļo dvesmu un Aizkaspijas sausos svilinošos vējus.»[1]

Arī šai krāšņajā, brīžam drausmīgajā dabas citadelē, kur lavīna dažos mirkļos iznīcina veselus ciematus («Aizā») un varenajam pasaules valdniekam — cilvēkam nākas sajust arī savu niecību monumentālās stihijas priekšā, rakstnieks pirmajā vietā tomēr izvirza cilvēku ar tā darbiem, likteņiem un pārdzīvoju-

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 19. lpp.

miem. Viens no izcilākajiem piemēriem te stāsts «Sadursme», par ko brīnišķīgu raksturojumu devis Andrejs Upīts: «Robežsargu zaldāts tur atstāsta savus piedzīvojumus. Līdz ar citiem viņš jāj biedriem palīgā. Gar tatāru auliem, gar pelēkām māla bezjumta būdām, pa mežu, pār satrunējušiem lapu koku stumbriem, pa gravām un pār straujām upītēm, gar klinti, no kuras gāžas zemē karsta sērūdeņa strūklas, pāri zāļu un puķu klajumiem uz kalnu zaļajām un pelēkajām galotnēm, no kurām atskatoties redzams nepārskatāms klajums ar zaļajām oāzēm, subotņiku, molokaņu, stundistu un citu sektantu ciemiem un vīna dārziem. Un tā viss tēlojums risinās tālāk šai svešajā, skaistajā un briesmu pilnajā pasaulē. Viss tur ir maigs un pievilcīgs. Viss zaļš, kustošs, plūstošas dzīvības pilns. Zināms, tikai mākslinieks attēlojumā dabu, laiku un apkārtni padara tik dzīvu. Bet, pa mākslinieka pēdām iedams, neviens nepamana tās, bet skata tikai to, kas apkārt zaļo un elpo. Bet tad nozūd daba ar savu skaistumu, un rakstniekam un viņa lasītājam paliek tikai cilvēks.»[1]

E. Birznieka-Upiša «Kaukāza stāstu» pirmizdevuma vāks (J. Jaunsudrabiņa zīmējums)

Pretstatā krāšņajam dabas fonam jo vairāk akcentējas patiesība, ka šajā bagātajā zemē tai laikā visās malās rēgojas trūkums un nebrīve. Drosmīgos, strādīgos, viesmīlīgos, godprātīgos kalniešus, to augstu izkopto un daudzveidīgo nacionālo kultūru

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 21. lpp.

nomāc vietējo bagātnieku un nīstās valdības varasvīru patvaļa, kā arī garīdznieku izplatītā tumsonība, kam pretī ceļas tautu nacionālās atbrīvošanās un revolucionārā proletariāta cīņa.

Aptaukojušies un nodzērušies patvaldnieciskās birokratijas pārstāvji, garīdznieki u. c. parazīti nosit laiku, garlaikodamies tukšās sarunās vai kāršu spēlēs, tieši smakdami nost savos taukos («Viesmīlīgā sala» u. c.). Tā bija ne vien cariskajā Krievijā, bet arī citās ekspluatatoriskajās valstīs. Grāmatā «Pastariņš dzīvē» (nodaļā «Persija») par to lasām: «... mūki visi bij brangi un tukli... apgalvoja, ka viņu veselība un labklājība pamatojoties uz viņu dievlūgšanām.» Turpretim strādnieki, kas atdod pēdējos spēkus pārmērīgajā darbā («Mazie jātnieki»), nesaņem pat pienācīgu uzturu, jo «visu laiku jāpārtiek vai vienīgi no saūsām garozām» («Pastariņš dzīvē» — nodaļa «Dagestānā»). «Dažam no krekla patiesi bija atlikušas tikai vēl vīles» (nodaļa «Persiešu reliģiskie svētki»). Bērni nevar iet skolā, jo jau no mazām dienām jāpelnī maize sev un vēl mazākajiem («Mameds un ēzelis», «Radžaba dienas darbs»), toties «Gandrīz pusnedēļu mūsu apkārtnē ļaudis pavada svētīšanā un dievlūgšanā» («Pastariņš dzīvē» — nodaļa «Ceļā un jaunajā dzīves vietā»).

Rakstnieks pārliecinoši atklājis — iemesls nabadzībai un analfabētismam tas, ka zemē valdīja muižnieki, kapitālisti un to dienderi. Triloģijas nodaļā «Persiešu reliģiskie svētki» lasām: «Krievijas valdība maksāja par ceļu taisīšanu milzīgas summas, bet īstie ceļa taisītāji bij ierīkojušies ļoti ekonomiski: viņi maksāja kādu nieku Ragimhanam (vietējam varasvīram — *Red.*), un tas dzina ar varu tuvākos persiešu zemniekus pie darbiem. Tūkstošiem skrandainu persiešu raka platā ceļa abās pusēs dziļus grāvjus, dzina ķerrās zemes, veda ar vēršiem un kamieļiem arbās granti un akmeņus. Melni nodeguši, gandrīz pavisam kaili akmeņu skaldītāji sēdēja šosejas malā saulē, sarkaniem lakatiņiem apsietām galvām, un skaldīja akmeņus sīkās drumslās. Citi, melnām, nokrupušām basām kājām, staigāja pa asajiem lūžņiem un bēra saskaldītās akmeņu drumslas uz šosejas. Nodeguši, tumši stāvi, pa astoņiem pie katra bluķa, drūmi stampāja nobērto šosejas virsu. «Has! Has!» atskanēja visu astoņu kopīgā

elšana ar katru smagā ozola bluķa dunoņu pret šosejas akmeņiem. Daži strādnieku uzraugi, arī persieši, tikai drusku labāk ģērbušies un aspurnu tupelēm basajās kājās, staigāja gar strādniekiem un uzmeta vienam otram ar nūju taisni pa galvām...»

Viens no satriecošākajiem ir stāsts «Peldošā bāka». Tur redzam strādnieku, kas darbā smagi ievainots, jo rūpnīcā nav pat pašas nepieciešamākās darba aizsardzības. Šis cilvēks pāriet uz vientuļu tuksnešainu salu, lasa gliemežus un dzīvo līdzīgi mežonim, lai netiktu galīgi sakropļots vai nogalināts. Tā ekspluatatoru kundzība dzina atpakaļ primitīvismā. Lasot Kaukāza stāstus, jaunus spēkus gūst doma, ka tādai iekārtai pastāvēt nav tiesības.

Ko nevarēja sasniegt ar varu, to panāca ar reliģijas māņiem. Drausmas sagrābj, uzzinot par asins izliešanu un citām viduslaiku flagelantiem līdzīgām pašmocībām, ar kādām sevi kropļo ticības fanātisma samulsinātie; tad viltīgie mullas, solot «praviešu labvēlību», no ekstāzē novestajiem, jau tā līdz pēdējam izsūktajiem darbaļaudīm «prav iešа» vārdā sāk vākt sev dāvanas; kad nabaga apmātie visu jau atdevuši, no viņiem tiek pieprasīta pat nākotnes peļņa.

Otrs galvenais viltus paņēmiens, ar ko tautu verdzinātāji lūkoja nodrošināt savu kundzību, bija kurināt nomāktajās tautās naidu citai pret citu. Sevišķi spilgti tas attēlots stāstā «Viņās dienās», kur vienas nācijas strādnieki apkauj savus pie otras nācijas piederīgos darba biedrus. Autors jautā: kādēļ šis grautiņš? Un atbild: nekādas vajadzības, ne jēgas strādnieku labā tam nav, tikai fabrikantiem u. c. izsūcējiem vajadzēja pret sevi krāto tautu naidu novadīt citā gultnē, likt, lai darbaļaudis labāk nogalina cits citu. Tāda bija cariskās valdības nāciju savstarpējas sarīdīšanas un apspiešanas politika. Birznieks-Upītis, J. Sudrabkalna vārdiem runājot, jau toreiz bija «sapratis arī, ka nabagiem naida vienam pret otru nav, ka visi viņi apvienojas naidā pret apspiedējiem»[1].

Tāpat kā rakstīdams par Latvijas darbaļaudīm, tā arī Kaukāza stāstos Birznieks-Upītis ir nomākto tautu un to darbaļaužu

[1] «Cīņa», 1951., 81.

pusē, ar kuriem viņu saista kopīgs protests pret garīdzniekiem un carisko patvaldību («Džamaledins un ērglis», «Vasarā»), kā arī sirsnīga draudzība. Atmiņās par savām tautskolotāja gaitām Dagestānā viņš raksta: «Manas attiecības ar skolēniem kļuva ik dienas draudzīgākas. Piektdienās mulla nenāca skolā. Šo dienu vispār pavadījām druscin vaļīgāki... sākām uzvest arī dažas latviešu bērnu rotaļas.» Pastariņa triloģijas beigu nodaļā rakstnieks stāsta, ka, viņam uz skolu ejot, bērni skrien pretī un «katrs apmierināts, ja dabū nešanai kaut vienu grāmatu vai burtnīcu... Starpstundā staigājām kā bišu spiets pa pagalmu: mani mazie draudziņi sadrūzmējušies man apkārt un saķēruši kaut vienu pirkstu...». Parādot toreiz neizglītotajos, apspiestajos kalniešos vērtīgas cilvēciskas īpašības, Birznieka-Upīša stāsti, J. Sudrabkalna vārdiem runājot, «...No ziemeļu Latvijas uz dienvidu Kaukāzu... ceļ tautu draudzības tiltu»[1].

Kaukāza stāstos, piemēram, «Sevišķu uzdevumu barkasā», kaut nedaudz, redzam arī revolucionāro cīņu. «Dūmu un kvēpu valstī (nodaļa no grāmatas «Pastariņš dzīvē») lasām, ka naftas rūpniecības strādnieki noraida it kā aiz žēlastības dotās fabrikas īpašnieku niecīgās svētku dāvanas, ar ko kapitālisti patiesībā tikai gribēja maskēt savu plēsonību. Atsakoties no žēlastības dāvanām, strādnieki pieprasa divpadsmit stundu darba dienas vietā astoņas stundas. «Tas bija kā pērkona grāviens no saulainas debess. Naftas rūpnieku padome sūtīja uztrauktas telegramas uz visām pusēm. Sacēlās kājās visa policija, ņēma ciet katrā uzņēmumā ievērojamākos strādnieku pārstāvjus, steigšus sūtīja šurp no citiem apgabaliem karaspēku. Pēc arestiem citi strādnieki vairs negāja darbā. Un iesākās pirmais vispārīgais streiks... Šāds stāvoklis nevilkās ilgi, bet sadzīvē tas ienesa lielas pārgrozības: ar strādnieku kustību sāka rēķināties.» Birznieks-Upītis ir vienīgais, kas latviešu literatūrā parādījis vēsturisko streiku kustību dienvidos 1905. gada periodā.

Dabiski, ka reakcijas pārstāvjiem arī Kaukāza stāsti bija kā dadzis acīs, tādēļ tie centās šos ievērojamos darbus noraksturot

[1] «Cīņa», 1951., 81.

tikai kā vieglu laika kavēkli bērniem vai arī noklusēt pavisam. Atceroties ulmaniskās diktatūras gadus, rakstnieks stāsta: «Grāmatu izstādēs netika pielaisti mani stāsti par Kaukāzu. Bija sāpīgi, jo dažus Kaukāza tēlojumus turēju par visizjustākajiem un labākajiem, ko vispār esmu uzrakstījis, piemēram, «Sadursme», «Viņās dienās», «Džamaledins un ērglis».»[1]

Darbus par Kaukāza tēmām Birznieks-Upītis rakstījis arī Padomju Latvijā. Viens no labākajiem to vidū ir stāsts «Kadiriņš» (1941.), kur raksturīgās ainās notēlota Baku naftas rūpniecības strādnieku ārkārtīgi smagā dzīve pirms 1905. gada, viņu krietnās rakstura īpašības un arī revolucionārā cīņa. Strādnieku barakā cauru dienu viens dzīvo lezginu zēns Kadiriņš, darbodamies ar savām trim rotaļlietām — auna kaulu un divām pogām. No darba pārnācis, tēvs vāra zupu ar 200 g gaļas, no kuras paēd dēls trīs reizes dienā, tēvs — divreiz. Tēvs nomirst, un bērns paliek viens. Tad viņu satiek autors un paņem pie sevis, bet zēns pazūd. Viņu atrod kailu, savu vienīgo apģērba gabalu mazgājot: 5 gadi vecais zēns sajutis, ka tīrajās telpās viņa savalkātais krekliņš neiederas, un savā smalkjūtībā nav gribējis arī šai ziņā saņemt citu palīdzību. Ar strādnieku kolektīva gādību Kadiriņš izaug par krietnu tehniķi un revolucionāru.

Stāstiņā «Eglīte Baku pilsētā» (1941.) redzam to pašu rajonu, bet jau pavisam citādu. Kad rakstnieks Baku ieraudzīja pirmo reizi, viņam liekas: «Lai dievs nedotu, ka te kādreiz būtu jādzīvo!» Un kad darba gaitas viņu tur noveda, tad «nepaguva vējš izklīdināt dūmu mākoņus arī visus 25 gadus, ko pēc tam tur nodzīvoju» («Pastariņš dzīvē» — nodaļa «Dūmu un kvēpu valstī»). Turpretī tagad pilsēta, kas agrāk bija melna un netīra, nabadzīga un drūma, kļuvusi kulturāla, spodra un skaista. Arī bērniem, kam agrāk trūka ne vien maizes, bet pat karotes, tagad pavisam cita, nodrošināta un priecīga dzīve; skolas un gādības netrūkst pat tad, ja vecāki zuduši. Te sastopas latviešu Jānelis ar tatāru zēnu, un abi aug draudzīgi un laimīgi. Birznieka-Upīša humānistiskās un demokratiskās tendences Padomju Latvijā gu-

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 42. lpp.

vušas lielāku skaidrību un noteiktību, saistījušās ar uzdevumu audzināt tautu padomju patriotisma garā.

Progresīvā kritika par Kaukāza stāstiem atkārtoti devusi atzinīgus vērtējumus, it īpaši Andrejs Upīts, kurš pirmā imperiālistiskā pasaules kara laikā arī bija kādu laiku uzturējies pie Birznieka-Upīša. Andrejs Upīts raksta: «Kara un bēgļu laiks daudzus rakstniekus uz garāku vai īsāku laiku aizmetis šai svešādi krāšņajā zemē, un gandrīz katrs no viņiem savus iespaidus un pārdzīvojumus attēlojis arī beletristiskos sacerējumos. Birznieks-Upītis Kaukāzā dzīvojis jau sen pirms kara. Viņš arī daudz dziļāk tur iedzīvojies un turienes dzīvi un ļaudis vispusīgāk iepazinis. Viņš ir šīs rakstniecības nozares nodibinātājs latviešu rakstniecībā.» [1]

Stāsti un pasakas bērniem

Viena no Birznieka-Upīša spilgtākajām īpatnībām un vērtībām ir prasme parādīt raksturīgāko tik vienkārši un dzīvi, ka gandrīz visus rakstnieka sacerējumus iemīļojuši arī bērni un jaunieši. Tas sakāms jau par viņa pirmajām grāmatām, bet it īpaši par veselu rindu darbu kopš 1922. gada, kas domāti tieši mazajiem lasītājiem: «Nīnas pasaciņas» (I sēj. — 1922., II sēj. — 1924.), «Bucis un Ulla» (1924.), «Mūsu draugi» (1925.), «Vecā liepa» (1925.), «Skaidrīte» (1926.) u. c., to skaitā arī padomju laikā sarakstītā «Mazmeita Dace» (1949.) un «Kustīgais Jānītis» (1955., 1956.).

Kad rakstnieka meitiņa Nīna bija izaugusi jau līdz pasaku vecumam, viņš sacerēja pirmo vērtīgo oriģinālpasaku ciklu visā latviešu bērnu literatūrā «Nīnas pasaciņas», kas stāsta «par sienāzīti ... par zīmuli ... par mušiņu ... par lelli ... par lāci ... par grāmatu ... par visu, ko viņa redz vai kas viņai ienāk prātā».

«Nīnas pasaciņas» interesantā veidā ievada dzimtenes dzīvnieku un augu pasaulē. Pretēji darbiem par velniem un raganām, par eņģelīšiem un laumiņām no Birznieka-Upīša kā no laba savas apkārtnes pazinēja uzzinām, kā dzīvo, ko labu vai ļaunu dara zīlītes, cīruļi, zvirbuļi, stirniņas, vāveres, eži, teliņi, kumeliņi u. c. Piemēram, par cūku lasām:

---

[1] *E. Birznieks-Upitis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 19. lpp.

Cūciņa ceļu tek,
Sivēniņi ceļa malu,
Austiņas kustināja,
Kājiņas čabināja.

Tautasdziesmai tuvais pantiņš (varbūt tautasdziesma) liek skatīties uz derīgo dzīvnieku arī kā uz patīkamu un mīļu. Rakstnieks ierosina nedarīt pakaļ ne ķildīgajiem zvirbuļiem, ne uzmācīgajiem prusakiem, ne blēdei dzeguzei, ne laupītājiem sirseņiem, bet čaklajām un saticīgajām kolektīva darba strādniecēm bitēm un drosmīgajām uzbrucēju apkarotājām bezdelīgām. Viņš mudina redzīgām acīm vērot apkārtni un izprast tās dažādo parādību savstarpējo sakaru un nemitīgo attīstību materiālistiski.

E. Birznieka-Upiša «Ninas pasaciņu» pirmizdevuma vāks (A. Kronenberga zīmējums)

Pēc būtības visi šīs grāmatas darbi nav nemaz pasakas — ir arī stāstiņi, bet visi tie tāpat valdzina lasītāju vai klausītāju, attīsta bērna novērošanas un spriešanas, kā arī atmiņas un patstāvīgas izdomas spējas, par ko Nīnai ar tēvu tāda noruna, ka «vienu reizi stāsta tēvs, otru reizi stāsta Nīna, kaut arī nupat no tēva dzirdēto pasaku. Bet tā tad arī vairs nav tēva pasaka: tikko ņemas stāstīt Nīna, pasaka iznāk pavisam citāda».

Pats galvenais — bez jebkādas sausas didaktikas raksturīgās paralēlēs tiek apgaismotas arī nopietnas sadzīves un sabiedriskās parādības. Piemēram, stāstā «Eglīte» lasām par nabadzīga kurpnieka ģimeni, kuras locekļi ēdiena reizēs visi «nosēž uz vienas apgāztas kastes un paēd no vienas māla bļodas. Un ēd viņi visi pieci vienādā daudzumā, jo visi viņi ir vienlīdz bāli, vienādi caur-

spīdīgiem, dzelteniem pirkstiņiem... Par svētku vīriņa garo, balto bārdu bija dzirdējušas arī mazās, sīkās meitenītes un jau no rudens gaidīja sniegu. Un, kad sniegs uzsniga, sāka skaitīt katru dienu, cik ilgi vēl paliek līdz svētkiem, kad atnāks svētku vīriņš ar garo, balto bārdu un atnesīs eglīti. Bet pienāca svētki un pagāja, tomēr svētku vīriņš pie viņiem neiegriezās. Meitenītes raudāja, savās cerībās vīlušās...»

Rotaļīgi jautrajā pasaciņā «Sienāzis» jāizspriež tiesa par zaķi, kas savās ātrajās izbailēs bēdzis no nevainīga garāmbraucēja, apgāzis vīgriezi un nolauzis sienāzim Sīmanim kāju: «Gribēja par zaķi iesniegt sūdzību, bet nezināja, kam. Bez tam, ko tu no zaķa ņemsi? Kāju viņš vairs tā kā tā nepieliks. Un nedarīja zaķis to arī tīšām. Aiz lielajām zaķubailēm vien jau tas tā iznāca!»

Citā reizē tie paši gudrinieki atrisina konfliktu dažai labai cilvēku kopai par priekšzīmi: «Divi sienāži bija saplūkušies savā starpā, un viens pārkodis otra cieto lūpu... Spriedums bija tāds: nosodīt abus kaušļus, kā ar veselo, tā ar pārkosto lūpu, un padzīt tūliņ abus projām no siena kaudzes uz visu vakaru, jo plūkušies abi, un tas nav labi. Un visi sienāži apņēmās, ka uz priekšu savā starpā nepavisam nav brīv kauties. Ja kādi sanāktu strīdā, tad tūliņ katram jālec uz savu pusi — un ar to miers. Pļava ir diezgan liela, lai pietiktu katram kur dzīvot un rotaļāties.»

Tuvu radniecīgi «Nīnas pasaciņām» ir cikli *«Mūsu draugi»* un *«Vecā liepa»*, kur gan gandrīz pilnīgi izzudis pasaku elements un stipri pieaudzis t. s. izzinošās literatūras raksturs, bet citādi tas pats sirsnīgais, interesantais, satura bagātais stāstījums par mājas un savvaļas dzīvniekiem, putniem un kukaiņiem. Visu it kā apstaro arī Birzniekam-Upītim raksturīgais mīļais smaids, visur it kā silda viņa paustā humānistiskā pārliecība.

«Bucis un Ulla» un «Skaidrīte» ir reālistisku stāstu grāmatiņas par pilsētas, tiešāk sakot — Rīgas bērniem. Visā latviešu literatūrā līdz tam vēl tādu darbu nebija. Bucis un Ulla aug puslīdz pārtikuša ierēdņa ģimenē, Skaidrīte ir trūcīgi atalgotu strādnieku bērns, bet abas grāmatiņas vieno kopīga tema — nākošo krietno darba cilvēku izaugsme. Bucis un Ulla, putniņus barodami

un ar nabadzīgu meža zaļumu pārdevēju draudzēdamies, mācās saprast citu ciešanas un vajadzības, bet Skaidrīte jau no mazām dienām zina cienīt maizes vērtību un redz, cik grūti toreizējos apstākļos vecākiem nākas maizi nopelnīt. Viņai jāpiedzīvo arī, ka trūkums sanaido brāli ar brāli, tēvu ar dēlu, kas visi ir labi, strādīgi cilvēki. Ne velti vecmāmiņa Skaidrītes mātei saka: «Vai tu to sauc par dzīvi? Tā jau ir nīkšana, kā jūs te dzīvojat... pa kvēpiem un garaiņiem katru dienu raujaties melnām miesām, bet, ja pienāk reizes, kad jāmazgā jūsu kankari, tad jums nav ko uzvilkt mugurā.» Dzirdot mazās Skaidrītes klusos šņukstus, kad viņa, pa vecāku prombūtnes laiku viena ieslēgta tumšā istabiņā, aiz bailēm raud, mostas zināms protests pret tādu dzīves kārtību, kas lemj ciešanām pat nevainīgus bērnus.

I. Zeberiņa vāka zīmējums E. Birznieka-Upīša stāstu krājumam

Blakus nopietnībai Birznieka-Upīša sacerējumos netrūkst arī humora un jautrības; viņa stāsti un pasakas ne tikai attīsta apziņu par pienākumu un taisnību, bet sekmē arī dzīves un darba prieku. Lielisks piemērs te ir sirmā vecumā pēc rakstnieka mazdēla piedzīvojumiem sarakstītais cikls *«Kustīgais Jānītis»*.

Jānītis ir vēl pavisam mazs puisītis, gadus sešus vecs, bet jau nerimtīgas darba un izziņas gribas pilns. Daudzajos pasākumos viņam rodas visādi konflikti un grūtības, un Jānītis, sava stingrā un reizē sirsnīgā drauga tēvoča Antona pamācīts, dūšīgi un sekmīgi griež pretī krūtis grūtībām.

Liels nopelns te tēvocim, kas pastāvīgi gādā, lai mazais draugs neizaugtu par sliņķi un mīkstčauli. Kad Jānītis iestidzis kupenā, iebrucis ar ragaviņām dziļi izbrauktajā ceļa vietā un apgāzies, bet beidzot ieķēries dzeloņstieplēs, tēvocis nebaras un nevaimanā, bet ar humoru pasmejas un saka Jānītim kā īstam vīram: «Jauka lieta... Neredzēji ne kupenu, ne dziļo ceļavietu, ne dzeloņstiepli! Bet kur tad tavas acis bija? Brālīt, lai citu reizi tas nenotiktu, tad liec aiz auss vienu sakāmvārdu: «Paņem acis rokā, deguns parādīs!»»

Rakstnieks pats par jauko ciklu uzrakstījis šādas pieticīgas rindiņas: «Kādreiz ir dzirdēts teiciens, ka vislabāk spēj saprasties vecs cilvēks ar mazu bērnu. Laikam gan tas attiecas arī uz rakstniekiem, vismaz uz mani, jo savā astoņdesmit piektajā mūža gadā turpinu rakstīt vairs tikai nelielus stāstus vismazākajiem lasītājiem. Tie ir stāstiņi par vienu no viņu pašu vidus — Jānīti, par tā gaitām un piedzīvojumiem, iepazīstot apkārtējo pasauli...»[1]

J. Sudrabkalns Birznieka-Upīša «bērnu stāstnieka brīnišķīgo talantu» raksturojis tā: «Rakstnieks pareizi saprot bērnu vēlēšanos, raksta viņiem saprotamā izteiksmē, saviļņo viņu jaunās sirdis. Viņš arī te neizpušķo un nevilto dzīvi, bet runā par lietām un notikumiem patiesīgi, dzīvi, cilvēcīgi. Dzīvas būtnes un nedzīvas lietas, cilvēki, zvēri, putni, kukaiņi, koki un akmeņi darbojas arī pasakas ietvaros reālistiski, mērķtiecīgi, runā labā latviešu valodā. Birznieka-Upīša bērniem veltītām grāmatām liela audzinoša nozīme, tās palīdz mazajiem pilsoņiem sagatavoties lielajiem dzīves uzdevumiem, audzina taisnīgus, gaišus raksturus.»[2]

Bērni savu rakstnieku vienmēr ļoti mīlējuši un ar nepacietību gaida viņa jaunos darbus. Skaista liecība par šo autora kontaktu ar lasītājiem ir kādas Rīgas pamatskolas skolēnu sveiciens sirmajam meistaram viņa sešdesmit gadu jubilejā 1931. gadā. Bērni rakstīja:

---

[1] «Literatūra un Māksla», 1956., 6.

[2] «Cīņa», 1951., 81.

Sveicienus Birzniekam-Upītim nesam:
Daudz pateicības tam parādā esam
Par Nīnas pasakām, par Pastariņu,
Par Pelēkā akmens stāstiem. Viņu
Kā īstu jaunatnes draugu mēs cienām,
Viņš roku mums sniedz jau no bērnības dienām
Un ved mūs pa dzimtenes sētu un druvu.
Ar savu mīlošo sirdi tuvu
Viņš pieiet mums, bērniem, un arī tiem,
Ko saucam par likteņa pabērniem,
Kas ērkšķainu mūža ceļu staigā.
Tā dzīves nopietnībai vaigā
Jau bērniem viņš māca skatīties.
Par visu, par visu tam sirsnīgs — paldies!

Mākslinieciskās meistarības jautājumi

Birznieka-Upīša mākslinieciskās meistarības būtiska pazīme ir cieša turēšanās pie dzīves īstenības, par ko viņš pats rakstā «Mani literāriskie prototipi» (1931.) norāda: «Piederu pie tiem stāstītājiem, kas mazāk nodarbojas ar fantāziju, bet vairāk pakļaujas dzīves īstenībai. Katram manam kaut vismazākajam tēlojumam ir pamatā kāds paša piedzīvots notikums dzīvē vai arī dzirdēts un iekšķīgi stipri izjusts gadījums.»

Jo sevišķi šī īpatnība izpaudusies sižeta veidojumos. Birznieks-Upītis sarakstījis veselas grāmatas un pat grāmatu ciklus, stingri jo stingri pamatodamies uz paša pieredzējumiem: tā radusies, piemēram, visa Pastariņa triloģija, lielum lielais vairums Kaukāza stāstu u. c. Paņēmiens aizgūt sižetus no citiem literāriem darbiem viņa daiļradē pavisam svešs.

Stingrā pakļaušanās dzīves īstenībai noteikusi arī to, ka vairāki Kaukāza stāsti, atsevišķas vietas grāmatās «Pastariņš dzīvē», «Zvēri Rīgas Zooloģiskajā dārzā» u. c., it īpaši brošūra «Kā rodas cukurs» (1931.), uzrakstīta nevis kā stāsts, bet pēc savām žanra īpatnībām skaitāma pie mākslinieciskā apraksta. 20. un 30. gados Birznieks-Upītis pieder pie redzamākajiem aprakstniekiem latviešu literatūrā.

Taču rakstniekam kā jebkuram radošam māksliniekam sveša ir īstenības mehānistiska kopēšana. Arī aprakstos viņš no bezgala plašā materiāla klāsta atlasījis tikai noteiktu daļu, bet stās-

tos un jo sevišķi pasakās konkrētais dzīves fakts devis tikai ierosinājumu, kas izraisījis fantāzijas un tipizācijas procesu. Ne velti autors pats jau citētajā norādījumā saka, ka paša pārdzīvotais vai dzirdētais «ir pamatā», bet ne vairāk. Visas sienāžu sarunas «Nīnas pasaciņās» neapšaubāmi ir izdomas radītas, un tas pats sakāms par daudz citām vietām.

Lielum lielā daļa Birznieka-Upīša sižetu veidota pēc viena principa: notikumi savirknēti to dabiskajā secībā, bez plašākām liriskām vai prātnieciskām atvirzēm, bez ietvara tehnikas un dažādiem sarežģītākiem kompozicionāliem veidojumiem. Taču, ievērojot viņa darbu idejiski tematisko bagātību un dzīvo stāstījumu, daudzi jo daudzi stāsti un apraksti par Kaukāza kalniem, par putniem un zvēriem nebūt nekļūst monotoni.

Liela nozīme šai ziņā ir meistariskajam kāpinājumam un sasprindzinājumu izkārtojumam. Piemēram, stāstā «Viņās dienās» lasām par tautību grautiņā vajātu armēņu strādnieku, kas slēpjas kādā tukšā ēkā. Tur pēkšņi ierodas viņa vajātāji, bet — tie nākuši tikai pie ūdensvada nodzerties. Lasītājs nomierinās, bet — bēglis pie ūdensvada tikko nomazgājies, tā ka pēc nolaistījumiem saprotams, ka te kāds nupat bijis un slepkavas to tūliņ atradīs. Dažās rindās sasniegts vislielākais spraigums. Analoģiskā secībā gaiši un tumši dzīves brīži atbilstoši cilvēku mūža daudzveidībai savstarpēji mainās arī «Pelēkā akmens stāstos» («Ilze», «Zem ābeles»), iezīmējot priekšstatu par dzīves nemitīgo viļņojumu.

Jau kopš «Pelēkā akmens stāstiem» rakstnieks iemīļojis līdz tam latviešu prozā tikpat kā nepazīstamu paņēmienu, lai saistītu atsevišķus stāstus vienībā: cikls sākas ar nelielu ievadu, pie kura kā vainaglapas pie zieda pamatnes saistās atsevišķie stāsti vai pasakas. Tā izveidotas arī «Nīnas pasaciņas», «Vecā liepa» un vēl daži cikli.

Vienkāršie, bet tomēr daudzveidīgie sižeta risinājumi devuši arī labus priekšnoteikumus raksturu un pārdzīvojumu atklāšanai, nozīmīgu sociālu jautājumu apgaismošanai. Piemēram, stāstā «Ezera malā» noteiktais konkrētais notikums — cilvēka nošaušana dažu siena stirpiņu dēļ — uzskatāmi parāda muižnieku

badakāsīgo mantrausību un necilvēcīgo patvaļu vēl 19. gs. beigās.

Raksturojot Birznieka-Upīša meistarību sižeta veidošanā un līdz ar to cilvēka notēlošanā, Andrejs Upīts viņa stāstu «Sadursme» analizē šādi: «... niecīgais cilvēks ar saviem pārdzīvojumiem ir desmitkārt svarīgāks kā visa neaptverami plašā dabas panorāma. Un šī atziņa vai, labāk sakot, tās nojausma ir rakstnieka apzinīgi ieviļņota. Nu atģiedamies, ka visu laiku šis šķietami vienkāršais dabas tēlojums pauda kaut ko noslēpumainu, draudīgu un brīdinošu. Neapzinoties, soli pa solim esam sagatavoti uz galveno, kam jānāk. Mūsu jūtoņa ir noskaņota nākamajam, mūsu nervu stīgas pamazām tā savilktas, ka, gadījumam aizskarot, tās visas sāk ilgi un skanīgi trīsēt.»[1]

Daudzveidīgie sižeti Birznieka-Upīša daiļradē saistās ar daudzveidību arī raksturu un pārdzīvojumu notēlojumos. Viņš parādījis gan vienkāršos darbaļaudis un to apspiedējus, gan latviešus un cittautiešus, gan vīriešus un sievietes, gan pieaugušos un bērnus utt., īsti plašu un dažādu portretu galeriju. Līdz ar to arī atklātie pārdzīvojumi atspoguļo cilvēka dvēseli vai visā tās krāsu bagātībā, piemēram, smeldzošās dzimtenes ilgas stāstā «Džamaledins un ērglis».

Andrejs Upīts, raksturodams Kaukāza stāstus «Sadursme» un «Viņās dienās», raksta: «Birznieks-Upītis ir pierādījis, ka viņš nav vienīgi tikai vecās zemnieciskās pasaules tēlotājs, bet ka viņam pietiek veidotāja spēka arī lieliem dvēseles pārdzīvojumiem un satricinājumiem. Jauno iespaidu pasaule ir paplašinājusi viņa izjūtu apmetus, un tam līdzi attīstījusies arī viņa māksliniecisk ā attēlojuma veiksme... Aiz nelaimīgā vientuļā cilvēka redzam veselas Kaukāza tautiņas, nesaprotamā aklā naidā savstarpēji apslaktējoties un iznīcinoties. Dienām un naktīm skan šāvieni, bēdzēju un laupītāju soļi, un nožēlojamā tramdītā cilvēka acs pa pagraba pasienā izkašņātu caurumu bikli veras uz ielas... Birznieka-Upīša stāsts ir traģiska satura bagāts un psiholoģiskās izjūtās dziļš.»[2]

[1] *E. Birznieks-Upītis,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 21. lpp.

[2] Turpat, 22. lpp.

Vairākkārt sekmīgi lietots raksturošanas paņēmiens Birznieka-Upītim ir īpaša novērošanas punkta izvēle, no kura skats uz notēlojamām parādībām ir kaut kādā ziņā skaidrāks. Piemēram, stāstos «Sadursme» un «Viņās dienās» autors iejuties citas personas lomā, tā iegūstot ar notēlojamiem notikumiem tiešāku kontaktu, sevišķu jūtu strāvojumu. Tāpat arī jau minētā pelēkā akmens izvirzīšana stāstītāja lomā ir tā laika latviešu literatūrā novatorisks un vērtīgs paņēmiens, ar kura palīdzību atklāts, cik daudz dziļu cilvēcisku jūtu un problēmu ir pat t. s. pelēkajā ikdienā.

Vairākkārt rakstnieks ierosinājis nopietnus sociālus jautājumus, runājot ar bērna muti vai skatoties ar bērna acīm. Piemēram, grāmatā «Pastariņš dzīvē» kundziska muižas arendatora bērns prasa vecākiem, kāpēc vagaram ir sava istaba, bet kalpiem jādzīvo četrām ģimenēm kopā, un ne tēvam, ne mātei nav ko atbildēt. Stāstā «Druviņi» mazs puisītis domā par divām taisnībām — par īsto un pretstatā tai esošo, likuma aizsargāto muižnieka «taisnību».

Tai pašā stāstā no mājām netaisni padzīta zemnieka dēlēns, vēl nekā nesaprazdams no bargās īstenības, par neparastajiem raibajiem notikumiem tikai priecājas; iesēdies kamanās bez zirga, viņš apmierināts «sit pātagu pa ilksīm un nūjo. Viņam vairs nekādu bēdu, viņš brauc». Tas pats «Pelēkā akmens stāstos» par mirstošo kalēju, kura sīkā meitenīte, trūkumam un postam pretim braukdama, dzirkstošām acīm raugās apkārt, priecādamās, ka nu viņa arī reiz brauc ar īstu zirgu. Kontrastā bērna naivitātei viss sociālo netaisnību un ciešanu smagums izjūtams vēl asāk.

Atšķirībā no R. Blaumaņa, J. Poruka, A. Brigaderes, A. Saulieša un vairākiem citiem rakstniekiem psihologiem Birznieks-Upītis pārdzīvojumu notēlojumus parasti neizvērš plašumā, bet palaikam tikai ieskicē un ierosina lasītāja paša pārdomas par tiem. Piemēram, «Pelēkā akmens stāstos» jūrā aizbraukušajam Trīnes Kārlēnam pakaļ noraud ne tikai māte, bet arī kāda jauna meitene, un akmens par to stāsta: «Trīni saprotu — aiziet dēls, varbūt uz ilgu laiku, tādēļ žēl, taču mātes sirds, birst asaras.

Bet Skuju Ieviņa? Ne māte, ne māsa, arī raud!» Un ikvienam saprotams, ka Ieviņa Kārlēnu mīl. Tāds atturīgs raksturošanas veids zīmīgs Birzniekam-Upītim vispār.

Atturība un koncentrētība raksturojumos labi harmonē ar lietišķību un nosvērtību visā rakstnieka izteiksmē. Raksturojot Birznieka-Upīša stāstus no šā viedokļa, J. Sudrabkalns saka: «Tur nav ne lieku vārdu vizuļu, ne jūtu žēlinājuma, bet savā vienkāršībā tie dziļi aizkustina lasītāju, iedveš neatvairāmas ilgas iznīdēt vecās kapitālistiskās pasaules netaisnības.»[1]

Piemēram, grāmatā «Skaidrīte» sīkumtirgū pārdevēji aiztur katru garāmgājēju, tikai vienkāršajai strādnieka sievai «neviens arī neko neuztiepa»; visiem jau pa gabalu redzams, ka viņa nekā nopirkt nespēj. Tāpat «Nīnas pasaciņu» stāstiņā «Par malkas pagali» lasām: «Gadījās gar nokaltušo priedi iet rokpelnim ar dēlu. Viņi staigāja, meklēdami darbu: no rītiem tie nezināja, kur dienu strādās, un vakaros apēda, ko dienās nopelnīja. Un, ja darbu neatrada, tad vakaros dažreiz arī neēda... «Māmiņ, kad izcepsi mums atkal siltu maizīti?» ieprasās kāda sīka balstiņa. «Man nav vairs miltu,» atbild māte. Vairāk nevienam nav ko jautāt!» Tad rokpelnis nozog mežā nokaltušu koku, un vismazākais lasītājs saprot, kādēļ viņš to dara. Tikai vienu lapu garā bērniem rakstītā sacerējumā ietverts dziļš sociāls saturs.

Izteiksmes lakonismu, skaidrību un mērķtiecību Birznieks-Upītis daudz mācījies no folkloras, tāpat kā valdzinošo stāstījuma prasmi. Lasot viņa «Nīnas pasaciņās» par filozofējošiem sienāžiem vai par bērza un egles savstarpējo lielību un nesaticību, nāk prātā rakstnieka paša dotais raksturojums par tautas pasakām: «Katrs koks un stādiņš sajūt tāpat priekus un bēdas kā mēs, priecājas par sauli un lietutiņu, raud par katru nolauztu zariņu; piedzimst, izaug un nomirst. Katrai zālītei, katrai puķītei ir savs iekšējs, apslēpts spēks, kas cilvēkam var vai nu līdzēt, vai kaitēt» («Pastariņš skolā» — nodaļā «Vecmāmiņa»).

Lielā mērā no folkloras rakstnieks varēja apgūt arī nosvērto, šķietami vēso, bet būtībā noteikti aktīvo vērtējošo attieksmi pret

[1] «Cīņa», 1951., 81.

dzīvi, piemēram, jau minētā epizode stāstā «Ilze», kad kalpa bērna raudas liek iežēloties pat akmens sirdij. Rakstnieka piezīme «Bet esmu taču tikai akmens...» lasītājam liek domāt tālāk: tu esi cilvēks, tu to nedrīksti pieļaut!

Birznieka-Upīša it kā bezkaislīgais stāstījums nav vienaldzības vai nespēka, bet lielas mākslas pazīme. Ne velti Rainis 1913. gadā vēstulē Birzniekam-Upītim rakstīja: «...cik dzidri un skaidri jūs rakstāt. Kā gluži svaigs avota ūdens pēc visiem tiem noputotiem un lipīgiem, saldiem un novadītiem mākslīgiem dzērieniem.»

Augstu vērtējama arī Birznieka-Upīša pareizā, bagātā latviešu valoda, kur ir gan daudzi apvidus vārdi, gan pa paša darinātam jaunvārdam, kas būtu ieviešami vispārīgā lietošanā. Piemēram, «Pelēkā akmens stāstos» vairākkārt sastopam vārdu «čiksts», lietotu ceļa nozīmē. Taču tas nav vis kāds nevēlams provinciālisms, bet apzīmējums noteiktam ceļa veidam. A. Lerhis-Puškaitis savā rakstā «Talsinieku izloksne», uzrādīdams citos apgabalos nepazīstamus turienes vārdus, norāda: čiksts — no zariem jeb žagariem pār purviem jeb peļķēm taisīts tilts.[1] Pastariņa triloģijas otrā daļā noteikta rakstura mežs atšķirībā no citiem saukts par «liekni» («ir gan mežs, bet tā nav liekne»), un zināms slotu veids apzīmēts ar «duņķu slotām». Nevainīga atdarīšana par pārestību nav atriebība, bet vienkārši «atdeva»; draudzīgi jokojoties, meitenes ņemas «tītēt, ļirgāt, ķizināt»; «ļoti garš» ir aizstāts ar dzejiskāko «mūžīgi garš», un sala pieņemšanās, gaismai austot, notiek «pa saules apakšu» («Pastariņš skolā»). Naudas vācamai ķeselei baznīcā pierīkots skanīgs «džindžulis»; lielais zvans tornī «dungst un linglango» (turpat). Bezragu bullēns ir «smaulis»; čigānu dauzīšanās ar zirgiem ir «dakalēšanās»; pīles laižas «pēkdamas», bet sīks putniņš mežā sauc: «Cilm-celm-celm-celm!» («Pastariņš dzīvē»). Stāstā «Viens no daudziem» rakstnieks runā nevis gari par bezdarbīgu zvalstīšanos gultā, bet lieto paša veidotu jaunvārdu — «slinkguļa». Viņa auto-

[1] ZA Fundamentālās bibliotekas Rietumu sektora materiāli (inv. Nr. 4917).

biografijā sastopam arī tādu skaistu salikteni kā «sirdsdarbs», ar ko domāts darbs, kas strādājams ar mīlestību.

Izteiksmes līdzekļu arsenāls Birzniekam-Upītim plašs, un to izvēle piemērota katras temas prasībām. Piemēram, stāstot par dzīvniekiem, rakstnieks daudzkārt izvēlējies pasakas žanru, kur tiem var likt arī sarunāties; stāstot par ceļojuma pieredzi, dominē mākslinieciskais apraksts. Visi šie un vēl daudz citi rakstnieka darba paņēmieni, lietderīgi lietoti, palīdz pareizāk, daudzpusīgāk un dziļāk iepazīties ar dzīves īstenību un līdz ar to dod arī ierosmi dzīvi labot un pārveidot.

* *
*

Tautas rakstnieka E. Birznieka-Upīša dzīve un darbība ir viens no skaistākajiem piemēriem, kā labākā latviešu demokratiskā inteliģence pāri visādiem šķēršļiem atrada ceļu uz padomju dzīvi un ieauga tanī kā aktīva cīnītāja par mieru un komunismu.

Viņa daiļrades ceļš vienmēr gājis kopā ar tautu. Jau Jaunās strāvas un 1905. gada revolūcijas laikā toreiz vēl maz pazīstamā rakstnieka personā parādās ievērojams talants, no kura paaudžu paaudzēm mantojumā paliek klasiskie «Pelēkā akmens stāsti» un vairāki citi reālistiski darbi par latviešu zemnieku dzīvi. Gados no Stolipina reakcijas līdz Oktobra revolūcijas periodam Birznieks-Upītis ar savu pašaizliedzīgo darbību kā «Dzirciemnieku» izdevniecības vadītājs lielā mērā sekmē progresīvās literatūras attīstību. Kad buržuāziskajā Latvijā valdošā reakcija šo pasākumu noslāpē, Birznieka-Upīša aktivitāte vēl jo spēcīgāk attīstās divos citos nozīmīgos novados: viņš kļūst vēl plašāk pazīstams kā nacionālšovinisma tvanā ļoti vajadzīgo, tautu draudzības garā uzrakstīto Kaukāza stāstu autors, kā neaizmirstams bērnu rakstnieks. Fašisma kundzības jūgā viņš atbalstījis arī nelegālo revolucionāro literatūru, t. i., to literatūru, kas noteikti izvirzīja prasību gāzt buržuāzijas diktatūru un nodibināt Latvijā padomju varu.

1940. gadā Birznieks-Upītis noteikti nostājas padomju rakstnieku rindās, ar savu populāro un iecienīto vārdu palīdzēdams

stiprināt tautas uzticību jaunajai padomju literatūrai. Līdz ar to atplaukst arī sirmā meistara jaunrade; padomju laikā vien sarakstītie viņa darbi sakopoti sastādītu prāvu krājumu. Ne mazāka nozīme viņa demokratiskajiem un humānistiskajiem centieniem, viņa augstajai reālisma meistarībai, kas neskaitāmas reizes apliecināta vairāk nekā pusgadsimta ilgajā rakstnieka agrākajā darbībā un pieder pie vērtīgākā kultūras mantojuma, pie labākajām progresīvajām tradīcijām, ko pārņem latviešu padomju literatūra.

Progresīvā sabiedrība un literatūrvēsture Birznieka-Upīša darbību vienmēr vērtējusi stipri atzinīgi, pareizi izceļot viņa daiļrades mākslinieciski idejisko vērtību literatūras attīstībā un tautas audzināšanā. Nevērojot šo rakstnieka lielo popularitāti un autoritāti plašās lasītāju masās, buržuāziskās kultūras pārstāvji savas kundzības laikā 20., 30. gados centās nostatīt Birznieka-Upīša nozīmi aizvainojoši zemu, un skolu obligātās mācību programas latviešu literatūrvēsturē viņu vispār neaplūkoja. Pretstatā šīm nonivelēšanas un noniecināšanas tendencēm padomju sabiedrība pamatoti ierādījusi rakstniekam vietu latviešu reālistiskā stāsta izkopēju vispirmajās rindās, ieskaitījusi viņa darbus latviešu literatūras klasikā. Ar krievu tulkojumu palīdzību tie kļuvuši pazīstami un atzinīgi novērtēti Vissavienības mērogā. Ne velti PSRS Rakstnieku savienības valde, apsveicot Birznieku-Upīti ar izcilā apbalvojuma — Ļeņina ordeņa — saņemšanu, telegramā 1956. gada 5. janvārī rakstīja: «Dārgais Ernest Fjodorovič... Ar savu ilggadējo darbu literatūras laukā Jūs esat iekarojuši plašu popularitāti padomju lasītāju vidū.»

LITERATŪRA

E. Birznieka-Upīša raksti. Pēc E. Birznieka-Upīša darbu pirmpublicējumiem presē un atsevišķās grāmatās vairākkārt iespiesti viņa kopotie raksti. 20. gados «Dailes un Darba» apgādā iznāca to pirmais izdevums divos sējumos (1922., 1923.), kam ap 1926. gadu sekoja A. Jesena izdevums astoņos nelielos sējumiņos. 30. gados akc. sab. «Valters un Rapa» sāka (1932.) trešo izdevumu, kas pēc 1934. gada fašistiskā apvērsuma tika pārtraukts ar sesto sējumu. 40. gados (1946.—1950.) iznācis padomju izdevums sešos biezos

sējumos ar plašiem ievada paskaidrojumiem un komentāriem; daži desmiti Birznieka-Upīša rakstu palikuši arī ārpus šā krājuma, piemēram, visi pēc 1950. gada sarakstītie.

No daudzajām izlasēm nozīmīgākā ir «Rakstu izlase» (1936.) «Prometeja» apgādā Maskavā un «Stāsti» (1941.).

Krievu valodā tagad pazīstamie izdevumi šādi: «Избранное» (Рассказы серого камня. Рассказы из книги «Дневник Пастариня». Разные рассказы; 1952, 216 стр.), «Избранное» (Рассказы серого камня. Рассказы для детей. Разные рассказы. Кавказские рассказы. Степан Георгевич Шаумян, 1950, 168 стр.), «Избранные рассказы» (Из рассказов серого камня. Друвини и другие рассказы. Джамаледин и орел. Рассказы о природе и животных, 1952, 192 стр.), «Рассказы» (Рассказы серого камня. Из книги «Дневник Пастариня». Кавказские рассказы. Рассказы разных лет, 1955, 356 стр.), «Дневник Пастариня» (1951), «Пастаринь в школе» (1953), «Рассказы серого камня» (1948), «Рассказы серого камня» (1955), «Дятел пестрый» (1956), atsevišķi tulkojumi iespiesti jau daudz agrāk, piemēram, «Серый камень», «Кузница», «Качели», avīzes «Vārds» literārajā pielikumā (1901., 2., 3., 11., 14.).

Par Birznieku-Upīti. Rakstnieka autobiografija «Mans dzīves stāsts» (par laiku līdz 1921. g.) iespiesta vispirms K. Egles rediģētajā latviešu rakstnieku autobiografiju krājumā «Atziņas» II sēj. (1924.), pēc tam vairākkārt Birznieka-Upīša rakstu izdevumos un izlasēs. Autobiografijas papildinājums «Pēc atgriešanās Latvijā» (par laiku no 1921. līdz 1945. g.) iespiests «Kopoto rakstu» I sēj. (1946.). Daudz autobiografiska materiāla ir arī Birznieka-Upīša «Atmiņās par Raini» (krāj. «J. Raiņa daiļrade», 1954.) un vairākos citos viņa atmiņu publicējumos — «Mani literāriskie prototipi» (1934.), «Manas tautskolotāja gaitas Dagestānā» («Padomju Latvijas Skola», 1946., 5.) u. c.

Andrejs Upīts recenzējis Birznieka-Upīša stāstu krājumus «No rīta» («Domas», 1912., 10.), «No rīta» un «Pret vakaru» («Domas», 1914., 1.), uzrakstījis ievadu viņa kopoto rakstu pirmajam izdevumam (pārdrukāts arī kopoto rakstu padomju izdevuma I sēj. 1946. g.), nelielu vispārīgu raksturojumu (Andrejs Upīts, «Latviešu literatūra», 1. sēj., 1951.) un apcerējumu «Sirmais jaunības draugs» («Bērnība», 1946., 4.).

Padomju Savienības latviešu izdevumos (līdz 1940. g.) iespiests *V. Dermaņa* ievads Birznieka-Upīša «Rakstu izlasei» (1936.), *Sudraba Edžus* atmiņas par Birznieku-Upīti («Celtne», 1937., 6.—7.) u. c.

Padomju Latvijā par Birznieku-Upīti rakstījuši *P. Birkerts* — «E. Birznieks-Upītis kā folklorists» («Padomju Latvijas Skola», 1946., 4.), «Birznieka-Upīša «Pastariņa dienasgrāmata»» («Padomju Latvijas Skola», 1948., 5.); *J. Niedre* — «Ernesta Birznieka-Upīša darbi» («Karogs», 1946., 4./5.), «Ernesta Birznieka-Upīša raksti» («Literatūra un Māksla», 1949., 11. dec.); *M. Gaile* — «Birznieka-Upīša daiļrades ceļš» («Karogs», 1951., 4.); *J. Sudrabkalns* — «Kopā ar tautu» («Cīņa», 1951., 81.); *K. Krauliņš* — «Vienkāršības un dzīves patiesības spēks

mākslā» («Karogs», 1954., 4.) u. c. Atsevišķā brošūrā iznākusi *A. Vilsona* apcere — «Tautas rakstnieks E. Birznieks-Upītis» (1956.).

Raksti par Birznieku-Upīti atrodami arī visās nozīmīgākajās latviešu literatūrvēsturēs, kur aplūkots attiecīgais laikmets.

Krievu valodā par Birznieku-Upīti rakstīts: «Большая Советская Энциклопедия» (2. izd. 5. sēj.), viņa izlašu 1948. un 1952. gada izdevumā, avīzē «Советская Латвия», 1951., 81., žurnālā «Новый Мир», 1953., 6 (П. Утевская), krājumā «Писатели Советской Латвии» (1955.) u. c.

Sīkākas bibliografiskas ziņas par pirmpublicējumiem atrodas kopotu rakstu padomju izdevumā.

SEPTĪTĀ DAĻA

TAUTAS RAKSTNIEKS ANDREJS UPĪTS

A. UPIŠA JAUNRADES RITA CĒLIENS ○ A. UPITS BURŽUAZISKĀS LATVIJAS PERIODĀ

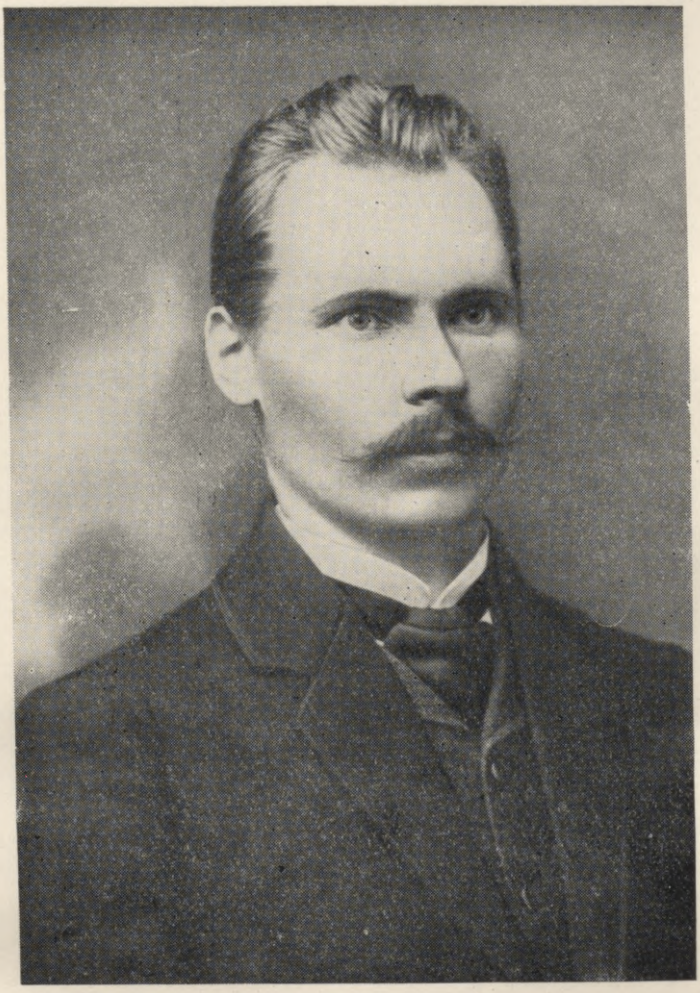

Andrejs Upīts
1906. gadā

ANDREJS UPĪTS

(dz. 1877. g.)

Tautas rakstnieka Andreja Upīša kupli sazarotā un aizraujoša spēka pilnā jaunrade ieņem īpaši svarīgu vietu latviešu literatūras attīstībā kopš 20. gs. sākuma. Andrejs Upīts, tāpat kā Rainis, ir liela un spilgta personība, latviešu literatūras klasiķis un nacionālās kultūras lepnums.

Apguvis pēc 1905. gada marksistisko pasaules uzskatu, balstīdamies uz krievu un cittautu klasikas labākajām tradīcijām, Andrejs Upīts ir attīstījis latviešu literatūrā kritizētāja reālisma principus un gadu desmitiem tos dedzīgi aizstāvējis cīņā pret dažādām buržuāziskās mākslas teorijām. Dziļi sakņodamās tautā un progresīvās idejās, paužot nabadzīgās zemniecības un revolucionārā proletariāta kvēlākās ilgas un centienus, Andreja Upīša jaunrade jau pirmspadomju laikā sākusi virzīties pa sociālistiskā reālisma ceļu.

Ļoti ievērojams ir Andreja Upīša ieguldījums padomju kultūras vērtību krājumos tagadējā darbības cēlienā, kas sācies ar Padomju Latvijas nodibināšanos 1940. gadā. Šis cēliens, lai gan cieši saistīts ar iepriekšējiem, tiek aplūkots latviešu literatūras vēstures 6. sējumā. Bez Andreja Upīša monografiska apcerējuma tajā nav iespējams sniegt pareizu ainu par latviešu padomju literatūru.

A. UPĪŠA JAUNRADES RĪTA CĒLIENS

(19. gs. beigas — 1919. g.)

DZĪVE UN LITERĀRI SABIEDRISKĀ DARBĪBA

A. Upīša bērnība pamatvilcienos ir tāda pati kā visiem viņa paaudzes latviešu bezzemnieku bērniem, kuri auga trūkumā un agri sāka darba gaitas. Toties kopš pusaudža gadiem viņa dzīve

ir īpatnējs un pamācošs stāsts par to, ar kādām milzīgām pūlēm apdāvinātais zēns iekļūst «ļaudīs» un izveidojas par izcilu vārda mākslas meistaru. A. Upīts pats izsakās: «Manu biografiju lasot, var rasties diezgan tuvas paralēles ar Gorkija spilgto savas jaunības aprakstu, — tāpat kā mana literārā darba galvenais idejiskais saturs ļoti bieži un tuvu saskāries ar krievu lielā proletāriskā un padomju rakstnieka nesalīdzināmiem mākslas darbiem.»[1]

Bērnība un skolas gadi (1877.—1896.)

«Esmu dzimis Skrīveru Kalniņos[2] 1877. gada 22. novembrī (5. decembrī) kā savu vecāku otrais dēls. Mans tēvs bija viens no abiem rentniekiem min. mājās. Toreiz viņam piederēja neliels sarkansirms zirģelis, kuru vēl drusku atceros, pāris govju un daži sīki lopi. Abiem rentniekiem bij jādzīvo kalpu galā vienā istabā, jāvāra uz vienas plīts un vispāri augu dienu jāsaduras vienam ar otru.»[3] Tā A. Upīts sāk savu autobiografisko aprakstu «Rīta cēliens» (1923.).

Nākošā rakstnieka pirmie septiņi mūža gadi paiet Kalniņos. Tie atrodas skaistā vietā, uz augsta Braslas upes krasta. Ziemeļos, viņpus upes, šalc barona egļu mežs, bet netālu dienvidos stiepjas Rīgas—Daugavpils dzelzceļš, pa kuru bieži aizslīd vilcieni. Šeit viņš manto pirmos neaizmirstamos dabas iespaidus, sāk iepazīt dzīves gaišās un tumšās puses, šeit, «boksterējot» mātes sprediķu grāmatā, sāk mācīties lasīt.

Meklējot labāku saimnieku starp lielajiem zemes īpašniekiem, kas dotu lielāku pusgraudu vai ņemtu mazāku renti par apstrādājamo zemes gabalu, Upīšu ģimene Kalniņus atstāj. Tas notiek 80. gadu vidū — laikā, kad Latvijas laukos nostiprinās kapitālisms un pieaug ekspluatācija, turpinās māju iepirkšanas process. Tie, kam pieder lielas, iekoptas un izmaksātas mājas, var dzīvot pārtikuši un justies kā kungi. Tie, kam savas zemes nav, spiesti Jurģos kā gājputni meklēt apmešanās vietu. Šādos apstākļos dabiski izaug kalpu un citu bezzemnieku ilgas pēc «sava kaktiņa,

[1] *А. Упит,* От автора, — сб. «Андрей Упит. Писатель о себе», Рига, 1954, стр. 6.

[2] Tagadējā Ogres rajona Skrīveru ciemā. — *Red.*

[3] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 888. lpp.

Bijušā Skrīveru pagasta Kalniņu mājas, kur dzimis A. Upīts (1957. g. uzņ.)

sava stūrīša zemes», pat vismazākā, jo tas dod cerību uz cilvēcīgāku dzīvi un vieglāku ekspluatācijas jūgu. Šādas ilgas ir arī trūcīgajai Upīšu ģimenei, kura domā ar sīkstu un neatlaidīgu darbu kādreiz izsisties uz augšu. Tēvs ar māti strādā no gaismas līdz gaismai un viņiem līdzi nākas turēt arī bērniem, bet viņu pūliņu augļi aizplūst rentes nomaksai, pagasta nodokļiem un skopai iztikai. Trūkums tos pavada ik uz soļa, par savas zemes iegūšanu atliek tikai sapņot.

Kad vecākais brālis Mārtiņš jau paaudzies tā, ka var noturēt arklu, viņa vietā ganu gaitas sāk Andrejs, piedzīvojot tur daudz grūtumu, bet arī daudz gaišu un priecīgu brīžu. Viņš iemīl dabu, sīki iepazīst katru koku un putnu sugu, pin kurvjus un cepures, vingrina balsi dziedāšanā, gatavo no stādu sulām krāsas un nododas «gleznošanai», draiskuļo ar sava vecuma un amata biedriem. Jau pirms skolas laika sākuma viņš no brāļa viegli iemācās rakstīt un tad cenšas nostiprināt uz papīra gan atmiņā uzkrātās dziesmas un ziņģes, gan arī kaut ko no grāmatās lasītā. «Savu pirmo «stāstu» vēl atceros, — saka A. Upīts. — Es biju izlasījis

kalendārī stāstu par dzērāja saimnieku, kas naktī atbrauc no kroga un lamā savus mājiniekus. Manā stāstā arī uzstājās tāds pat dzērāja saimnieks un lamājās viņš arī tāpat. Skolā toreiz vēl negāju. Šķietas, man toreiz varēja būt tā ap 8—9 gadi.»[1]

1888. gada rudenī A. Upīts sāk mācīties Skrīveru pagastskolā, kur par pārzini ir J. Purapuķe, kas tikko sācis rakstnieka gaitas. Līdz skolai savi seši kilometri, tāpēc jāpavada tur visa nedēļa un jāpārtiek šajā laikā lielākoties no sausas maizes. Savu skolas laiku, protams, ar mākslinieciski nepieciešamiem pārveidojumiem un papildinājumiem, A. Upīts vēlāk patiesi aprakstījis grāmatā «Vecas ēnas» (1934.). Mācībās A. Upīts ātri kļūst par vienu no pirmajiem skolniekiem. Sākot ar otro ziemu, Purapuķe slavē viņa domrakstus un nolasa tos klasē, tomēr nekā cita nedara, lai pavērtu ceļu apdāvinātajam rentnieka dēlam. Gluži otrādi — viņš sāk to izmantot kā savu manuskriptu pārrakstītāju, bet tad, kad pats aizņemts ar jaunu stāstu uzrakstīšanu, liek mācīt arī pirmziemniekus. Pēdējos skolas gados A. Upīts jau ir pastāvīgs Purapuķes vietnieks klasē, protams, neoficiāli un nesaņemot atalgojumu.

Skrīveru pagastskolā A. Upīts pavada sešas ziemas un pāris vasaru. Draudzesskolas tuvumā nav, tāpēc vecāki cenšas paskolot dēlu ilgāk pagastskolā. Ideja sagatavoties par skolotāju A. Upītim nobriest tad, kad viņš jau praktiski iepazinies ar šo profesiju un pie Purapuķes noskatījies, ka skolotājam iespējams iegādāties grāmatas un nodoties arī rakstniecībai. Visa ģimene cer, ka Purapuķe sagatavos Andreju uz skolotāja eksāmeniem, taču tas nenotiek.

Pagastskolā sāk attīstīties A. Upīša rakstnieka spējas. Galvenā nozīme ir dedzīgi lasītajām grāmatām, bet zināma ietekme arī Purapuķes darbu pārrakstīšanai. Veselām kaudzēm A. Upīts izlasa vecu kalendāru, avīžu un žurnālu komplektus, «eistāķijus», «ģenovevas» un tamlīdzīgu lektīru, lai tikai apmierinātu savu grāmatu badu. Viņš apstaigā vai visas pagasta mājas un uzmeklē lasāmvielu, jo skolas bibliotēka drīz izlasīta. Patiesi vēr-

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 936. lpp.

Bijušā Skrīveru pagastskola, kurā mācījies A. Upīts (1899. g. uzņ.)

tīgu grāmatu A. Upītim pagadās maz, viņa dzīvo fantāziju spēcīgi rosina visādi indiāņu stāsti un dažādi sentimentāli didaktiski sacerējumi. Pārrakstīdams Purapuķes stāstus, A. Upīts iemācās pareizāku latviešu valodu un vingrinās literārā izteiksmē un tehnikā, gūst priekšstatu par to, kā šis rakstnieks no Skrīveru dzīves vērojumu materiāla izveido literāru darbu. Visumā tā iesācējam ir slikta literārā skola, jo, atskaitot stāstu «Leišu svētbilžu griezējs», pārējie Purapuķes tā laika darbi ir ārkārtīgi paviršī uzrakstīti anekdotiski pačalojumi. Pēc Vensku Edvarta, Ceriņu Pētera un Lapas Mārtiņa paraugiem A. Upīts sāk rakstīt savus pirmos, saturā sentimentālos dzejoļus, bet tālāk par skolas burtnīcu tie neaiziet. 1892. gada «Mājas Viesī» gan tiek nodrukāti daži A. Upīša pierakstītie folkloras materiāli: 15. numurā — «Parunas. Skrīveros uzrakstītas», bet 20. numurā — «Kā mūsu senči agrāk Vidzemē dzīvojuši», abos gadījumos ar pseidonīmu Arāju Andrejs. Ar Arāju Andreja vai Mežmaliešu Andreja parakstiem viņš publicē «Mājas Viesī» arī dažādas burtu mīklas.

A. Upīts 1896. gadā

1894. gadā A. Upīts pagastskolu atstāj, saņemot kā dāvanu no palīgskolotāja Līdakas Puškina rakstus vienā sējumā, no kuriem manto pirmo nojautu par īstu dzeju un kurus drīz zina vai pilnīgi no galvas. Sākas ļoti smags sagatavošanās darbs skolotāja eksāmeniem. Trūkst vajadzīgo programu un vairāku mācības grāmatu, par konsultācijām neskaidros jautājumos nav ko domāt. 1896. gada februārī A. Upīts dodas uz Rīgu eksaminēties īpašā mācību apgabala komisijā, kas darbojas Nikolaja ģimnāzijas telpās. Zināšanās tomēr ir robi, un matemātikā viņš izkrīt. Nākas atgriezties mājās, bet nu jau grūtāk izkaulēt no vecākiem brīvu laiku pašmācībai, jāņem talkā naktis. Eksaminējoties tā paša gada novembrī un decembrī otrreiz, A. Upīts iegūst draudzes un pilsētas skolas skolotāja diplomu. «Varēsiet iedomāties, — saka rakstnieks, — ar kādu pašapziņu atgriezos mājās! Pirmā pakāpe manis iedomātā kalnu kāpēja gaitā nu bij aizsniegta. Arī savējo acīs es atkal biju atguvis zaudēto prestižu. Pie darba mani kā nākošo skolotāju vairs tā nedzina.»[1]

Līdz 1897./98. mācību gada sākumam A. Upīts vēl dzīvo pie vecākiem, jo skolotāja vieta tūdaļ negadās. Šajā puslīdz brīvajā laikā viņš daudz lasa, sāk tulkot A. Puškina «Poltavu», kas ar visām atdzejojuma kļūdām un trūkumiem tiek publicēta pēc nedaudz gadiem, izmēģinās rakstīt dzejoļus un stāstus.

Iesācējam autoram pa mūža divdesmit gadiem uzkrājusies jau bagātīga dzīves pieredze. Tā iegūta, dzīvojot dažādās Skrīveru pagasta malās, ejot ganu gaitās un vēlāk veicot visus sma-

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 912. lpp.

gos lauku darbus, satiekot daudz dažādu cilvēku to rūpēs un raizēs, priekos un bēdās, klausoties neizsīkstošajos tēva atmiņu stāstos. Kopš agras bērnības viņam nācies vērot asos kontrastus kalpu un saimnieku dzīves veidā, saskatīt sociālās pretrunas starp zemniekiem un muižu. Viss redzētais, dzirdētais un pārdzīvotais dziļi jo dziļi un ar fotografisku precizitāti iegūlies viņa atmiņā, kļūstot par neizsmeļamu avotu daudziem vēlāko gadu daiļdarbiem, ieskaitot «Zaļo zemi». Turpretī literāro vingrinājumu periodā šis lieliskais dzīves materiāls tikpat kā netiek izmantots.

Tieksme rakstīt A. Upītim aug augumā tīri stihiski. *Kāpēc* un *kā* jāraksta — šādus jautājumus viņš vēl sev neuzstāda. Rezultātā rodas pirmie humoristiski satīriskie dzejoļi, kuros nav idejisku un mākslinieciski vērtību, bet kurus tomēr labprāt nodrukā Adolfs Alunāns savā «Zobgala kalendārā». 1896. gadā šeit tiek iespiests pirmais A. Upīša daiļdarbs — dzejolītis «Mēs» (kalendārā 1897. gadam), dažos turpmākajos gados vesela rinda citu, tai skaitā dzejolis «Elēģija pēc izbijušām pagastveča dienām» (kalendārā 1898. gadam), kur rakstnieks izzobo blēdīgo Skrīveru pagastvecāko un tā godības galu un ar šo pazīstamo temu kļūst jau populārs dzimtajā pusē. Šie dzejoļi parakstīti ar pseidonīmu Andrejs un visumā nepārsniedz vingrinājumu līmeni.

Skolotāja un rakstnieka darbības sākums (1897.—1902.)

1897. gada oktobrī A. Upīts sāk strādāt par palīgskolotāju Mangaļu pagastskolā. Jaunā darba vieta atrodas toreizējās Rīgas pievārtē, Ķīšezera malā. Netālu priedēm apaugušas kāpas, no kurām paveras skats uz Rīgas jūras līci. Salīdzinot ar Skrīveriem, pavisam citāda šeit ir ne tikai daba — atšķirīgs arī iedzīvotāju sastāvs, kur pārsvarā sīkzemnieki, zvejnieki, tuvējo fabriku strādnieki.

Jaunajos apstākļos un skolotāja amatā A. Upīts iedzīvojas ātri, un darbs klasē nekādu grūtību nesagādā. Viņš aktīvi iesaistās arī Mangaļu sabiedriskajā dzīvē, kļūst kora dalībnieks, sagatavo teātra izrādes un uzstājas lomās.

Skolas pārzinis Vilis Ozoliņš ir stipri reliģiozs vīrs, moralizētājs un vairāku pseidoētiska satura grāmatu autors («Beigas

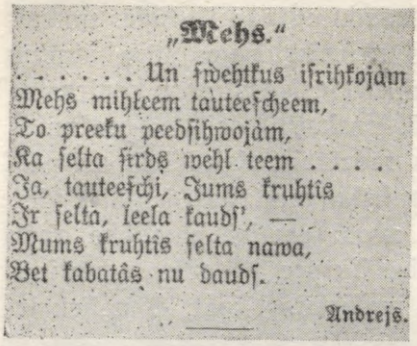

„Mehs."

. . . . . Un ſwehtkus iſrihkojàm
Mehs mihļeem tauteeſcheem,
To preeku peedſihwojàm,
Ka ſelta ſirds wehl teem . . . .
Ja, tauteeſchi, Jums kruhtis
Ir ſeltà, leela kaudſ', —
Mums kruhtis ſelta nawa,
Bet kabatàs nu baudſ.

Andrejs.

A. Upīša pirmais iespiestais dzejolis (A. Alunāna «Zobgala kalendārā» 1897. gadam)

pašnāvībai», «Nāvi vai paradīzi?» u. c.). Šādā garā viņš lūko audzināt arī savu palīgu. A. Upīts sākumā arī lasa Ozoliņa ieteikto Rietumeiropas ideālistisko filozofu Smailsa, Karlaila, Hiltija u. c. tagad jau aizmirstu autoru rakstus par lielām personībām vēsturē, par dažādiem kristīgās morāles jautājumiem.

Daudz brīva laika A. Upīts izlieto, lai lasītu daiļliteratūru, studētu literatūras vēsturi un teoriju. Viņš turpina arī vācu valodas mācīšanos un 1898. gadā publicē kādu Heines dzejoļa atdzejojumu. Tagad viņš jau labi pazīst latviešu literatūru, krievu klasiķus M. Ļermontovu, A. Puškinu, Ļ. Tolstoju, I. Turgeņevu, A. Čehovu, kā arī vācu rakstniekus Fr. Šilleru un H. Heini.

Mangaļos A. Upīts arvien vairāk pievēršas rakstniecībai un pamazām sāk izjust, ka skolotāja profesija nav viņa dzīves īstais saturs un mērķis. Pirmajiem satīriskajiem dzejoļiem seko liriskie, rodas īsie un garie stāsti. Viņa darbi parādās ne tikai A. Alunāna «Zobgala kalendārā», bet daudzos citos izdevumos: «Austrumā», «Jaunā Ražā», «Dienas Lapā», «Pēterburgas Avīzēs» utt. Par savas literārās darbības sākumu A. Upīts pats uzskata 1899. gadu[1], kad publicēts dzejojums «Jaunības sapņi» un stāstiņš «Vētra». Rakstnieka spalva gan maz pamazām tiek ievingrināta, taču idejisko un māksliniecisko meklējumu posms turpinās, īstais ceļš vēl nav atrasts.

«Visu manu pasaules uzskatu, — saka A. Upīts par Mangaļu posmu, — toreiz noteica patriarhālās dzimtas mantojums, tipiskie bezzemnieku ideāli un šā tā salasītu dogmātisku rakstu drumstalas ar tīri instinktīva skepticisma disonancēm pastarpām.»[2] Visi šie faktori lielākā vai mazākā mērā tad arī raksturo

[1] *A. Upīts*, Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 938. lpp.
[2] Turpat, 914. lpp.

viņa daiļradi šajā laikā, kuru rakstnieks pats dēvē par «zemnieciskā ideālisma» periodu.

A. Alunāna «Zobgala kalendārs»

A. Upīša talants jau sākumā visspilgtāk parādās prozas novadā, kur īsajos un garajos stāstos un satīriskajos feļetonos viņš cenšas reālistiski atspoguļot īstenību. Jaunajam rakstniekam un skolotājam, kas nācis no šķiriski neapzinīgas lauku bezzemnieku vides, proletariāta revolucionārie centieni tomēr vēl sveši, un sabiedrības attīstības likumības viņš vēl nezina. Tāpēc, lai gan viņa prozā pavīd viens otrs zīmīgi atsegts tēls, daža prasmīgi veidota sadzīves detaļa vai iejutīgi noraksturots darba process, viņa reālismam vēl nav tālu perspektīvu. Tas lielāko tiesu aprobežots ar kalpu un citu bezzemnieku priekšstatiem par dzīvi; viņa varoņi mēdz būt cilvēki, kas sapņo vienīgi par zemes gabala iegūšanu savā īpašumā. It īpaši šāds skatījums parādās A. Upīša garajos stāstos «Kalna kāpēji» (1901.) un «Celminieki» (1903.). Te figurē visādām cēlām rakstura īpašībām apveltīti kalpi, pusgraudnieki un rentnieki, kas ar pašaizliedzīgu darbu, pacietību un izturību beidzot sasniedz savu dzīves mērķi — tiek par zemes īpašniekiem pretstatā sliņķiem, dzērājiem un bezgožiem saimniekiem, kas izput no mājām. Nav grūti saredzēt, ka stāstus rakstījis trūcīga bezzemnieka dēls, kam tuvi sava sociālā slāņa centieni, kam sendienām uzkrājies naids pret budžiem un muižniekiem. Taču tajā pašā laikā ir redzams, ka jaunais autors idealizē cīņu par zemi, neapzinās to, ka kapitālistiskās ekspluatācijas apstākļos godīgs darbs nav labklājības avots. Šajā ziņā

A. Upīts pakļaujas buržuāziskās literatūras ietekmei, īpaši J. Purapuķes un A. Niedras tolaik populārajos darbos sludinātajām privātīpašnieciskajām idejām.

Vairākos citos A. Upīša garās prozas darbos — stāstos «Lielpilsētas straumē» (1901.), «Paugurciems» (1902.), romānā «Plūdi» (1903.) u. c., kas vāji gan meistarības ziņā, turpretim stipri vien izpaužas rakstnieka skeptiskā attieksme pret kapitālistisko dzīvi, parādās konflikti starp pilsētas buržuāziju un darba cilvēkiem, starp muižu un zemniekiem.

Nākošā lielā reālista īpatnējais un spēcīgais talants visvairāk saskatāms īsajos stāstos, galvenokārt ciklā «Mazo cilvēku stāsti» (1901.—1906.), kā arī satīrisko feļetonu ciklā «Mazo cilvēku vēstules» (1902.—1903.). Tie izauguši no konkrētiem vērojumiem lauku un pilsētu dzīvē un savos koncentrētajos sižetos satīras gaismā atsedz dažādu sociālo slāņu pārstāvjus komiskās vai traģikomiskās situācijās, smagā ikdienas darbā un pārdzīvojumos. Pēc A. Upīša atzinuma, tie rakstīti, apzinīgi cenšoties atbrīvoties no Purapuķes un Niedras ietekmes un mācoties no Čehova. Sociālo motīvu piesātinātajos «Mazo cilvēku stāstos» meklējami A. Upīša novelistikas sākumi, redzama nākošā kritizētāja reālista veidošanās. Šis cikls kļūst par pamatu A. Upīša pirmajiem noveļu krājumiem «Mazas komēdijas» (1. sēj. 1909., 2. — 1910.).

A. Upīša literārā darbība Mangaļos norit diezgan izolēti, bez ciešāka kontakta ar citiem rakstniekiem un redakcijām. Viņš sāk tiekties uz Rīgu, šo lielo kultūras centru, kas sola tālākas augšanas iespējas. Gatavojoties darba vietu mainīt, A. Upīts cītīgi mācās un 1901. gada pavasarī iztur mājskolotāja eksāmenus. 1902. gada rudenī, pēc piecu gadu darbības Mangaļos, viņš pārceļas uz Rīgu.

A. Upīts 1905. gada revolūcijas periodā (1903.—1907.)

Ar Rīgu sākas gluži jauns un nozīmīgs periods A. Upīša personības un darbības attīstībā. Revolucionārās kustības uzplūdi un vētrainā norise, aktīvā iesaistīšanās literāri sabiedriskajā dzīvē sekmē viņa progresīvā pasaules uzskata izveidi un nobriešanu, tāpat arī talanta ievirzi īstajā gultnē.

Bijušā Rīgas pilsētas pirmmācibas skola Kalnciema ielā 44, kur A. Upīts strādāja par skolotāju no 1903. līdz 1908. gadam (1947. g. uzņ.)

Pirmajā laikā A. Upīts strādā dažādās skolās kā saslimušo vai atvaļināto skolotāju aizstājējs, tad tiek ievēlēts par pastāvīgu skolotāju elementārskolā Kalnciema ielā 44. Te viņš darbojas līdz 1908. gada pavasarim, kad pēc 11 gadiem skolotāja profesiju atstāj pavisam.

Savās darba gaitās A. Upīts iepazīstas ar dažiem skolotājiem (I. Cīruli, P. Abulu, P. Mežvēveru, Fr. Ieviņu u. c.), kuri strādā Rīgas Latviešu biedrības izdevniecībā — Derīgu grāmatu nodaļā. Viņu aicināts, arī A. Upīts sāk šeit darboties gan kā nodaļas loceklis, gan tulkotājs un sastādītājs (almanahi «Jaunības dzeja», kalendāri u. c.), kādu laiku ir pat rakstu komisijas priekšnieks. Te aizsākas viņa redaktora prakse, kurā viņš sastopas un tuvāk iepazīstas ar daudziem rakstniekiem un kritiķiem — V. Plūdoni, J. Kleinberģi, A. Ķēniņu, P. Blauu, K. Ezerieti, E. Pīpiņu-Vizuli u. c.

Nākdams saskarē ar «māmuļniekiem», A. Upīts drīz ievēro, ka šo «tautisko» dižvīru cēlie vārdi pavisam nesaskan ar viņu

darbiem. Tas modina iekšēju protestu, aiz kura gan vēl nestāv «politiskas pārliecības un izveidota pasaules uzskata atbalsts».[1] Stāvēdams malā no «māmuļas» reakcionārās politikas un nekļūdams par tās barvežu apjūsmotāju, A. Upīts darbojas izdevniecībā līdz pat 1907. gadam. Minētajā laikā viņš vispusīgi iepazīstas ar Rīgas Latviešu biedrības sociālo būtību, gūst vērtīgu materiālu par buržuāzijas dzīvi, ko vēlāk izlieto savā literārajā darbībā.

1905. gada revolūcijas priekšvakarā A. Upīts vēl stāv tālu no proletāriskās cīņas, taču masās briestošais saviļņojums skar arī viņu. Meklēdams atbildes uz neskaidrajiem un mokošajiem jautājumiem, viņš kopš 1903. gada apmeklē progresīvo skolotāju sanāksmes, Rīgas nomaļu biedrību sarīkojumus, kur aizrautīgi klausās J. Asara, V. Dermaņa u. c. priekšlasījumus. Viņu interesē materiālistiskie uzskati par sabiedrību; patstāvīgi viņš studē tolaik populāro Hekeļa grāmatu «Pasaules mīklas». 1904. gada vasaras brīvlaikā pie brāļa Mārtiņa Skrīveros viņš dabū lasīt nelegālās «Cīņas» pirmo numuru, Fr. Roziņa grāmatu «Latviešu zemnieks», Sociāldemokratiskās partijas izlaistās proklamācijas. Šī pirmā iepazīšanās ar marksistisko literatūru spēcīgi saviļņo A. Upīti, satricina viņa individuālistiskos uzskatus, taču veco tradīciju un ilūziju mantojums vēl netiek sagrauts.

A. Upīša idejiskā krize sākas 1905. gadā, bet revolūcijas uzplūdu laikā viņš vēl ir tikai vērotājs un līdzgājējs. Kad vēlāk rudenī Rīgas skolas tiek slēgtas, viņš aizbrauc uz Skrīveriem pie brāļa, kas aktīvi darbojas turienes sociāldemokratu grupā. Brāļa mājās, no kurienes tiek izplatīta nelegālā literatūra, apmetas aģitatori no Rīgas, ar kuriem satiekas arī A. Upīts. Kad decembrī Skrīveru kapsētā apbedī kritušos revolucionārus, A. Upīts jau uzstājas ar kvēlu runu, kas sajūsmina klausītājus. Nedaudz vēlāk viņš pieredz soda ekspedīcijas ierašanos, to, kā vietējā barona vadībā sākas izrēķināšanās ar revolucionāriem. Visi šie notikumi atspoguļoti 1921. gadā publicētajā romānā «Ziemeļa vējš» u. c. darbos.

---

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 916. lpp.

1906. un 1907. gada notikumi revolūcijas atkāpšanās gaitā A. Upītim liek dziļi pārdzīvot tautas ciešanas, jo ievērojami padziļina plaisu starp viņa agrākajiem naivajiem un topošajiem jaunajiem uzskatiem. A. Upīts sāk ar lielu interesi lasīt K. Marksa un G. Pļehanova darbus, un tie palīdz viņam pamazām iegūt pareizāku sabiedrības izpratni, kā arī pārvērtēt līdzšinējās atziņas literatūrā. Viņu dziļi ietekmē M. Gorkija un tā domu biedru daiļrade, bet jo sevišķi — Rainis. Revolūcijas laikā viņš gūst negrozāmo pārliecību, ka rakstnieka uzdevums ir kalpot apspiestajai tautai — «ka dzejolī vai stāstā ievērptais vārds tikai tad tiek spēcīgs un ietekmīgs, ja tas atbalso tautas pārdzīvojumus un tieksmes, kā to ar neatvairāmu paraugu rādīja pirmā revolūcijas posma lielais dzejnieks Rainis»[1].

Ar 1905. gadu A. Upīša daiļrade sāk arvien noteiktāk izteikt demokratisko masu ideālus un uzplaukt meistarības ziņā. Šajā pašā gadā rakstnieks aiziet no A. Niedras «Austruma» un publicē presē atklātu vēstuli, ka sarauj ar tiem jebkādus sakarus. Viņš pārtrauc rakstīt stāstus «Kalna kāpēju» garā, stipri padziļina sociālos motīvus «Mazo cilvēku stāstu» ciklā, kur vairāk akcentē sabiedrisko apstākļu nozīmi sadzīves konfliktu izraisīšanā. Rakstnieka pieredzējumi un izjūtas revolūcijas laikā, viņa simpatijas cīnītājiem atspoguļojas vairākos 1906. un 1907. gadā uzrakstītajos stāstos, piemēram, «Uz tiltiņa», «Lietuvēns».

Šajā posmā A. Upīša darbs paplašinās arī žanru ziņā — ar 1902. gadu viņš sāk uzstāties kritikas laukā, kopš 1905. gada, ar viencēlienu «Dzimumdienas rītā», — arī dramaturģijā. Nostāšanos cīņas pozicijās pret reakcionāro buržuāziju un tās pausto ideoloģiju raksturo 1907. gadā publicētais garais stāsts «Pilsoņi», tāpat vairākas kritikas («Quo vadis?» u. c.).

Dzīve un darbs Skrīveru periodā (1908.—1916.)

1908. gadā A. Upīts atstāj Rīgu un jau kā pazīstams rakstnieks atgriežas Skrīveros. Šeit pie dzelzceļa stacijas izaugušajā miestā viņš uzceļ ģimenes māju un nodzīvo tur līdz 1915. gada vasarai. Viss šis posms A. Upītim aizrit ļoti intensīvā un daudz-

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 20. sēj., 1952., 892. lpp.

pusīgā literāri sabiedriskā darbā, kas aizvien ciešāk saistās ar proletariāta cīņu.

Rakstnieka pāreja proletariāta pozicijās norisinās Stolipina reakcijas periodā, kad strādnieku šķira pagaidām cīņu zaudējusi un pakļauta neapvaldītam kontrrevolūcijas teroram, kad daudzi līdzgājēji atkrituši un inteliģences vidū valda idejisks apjukums, kad marksisma kritikas un revīzijas mēģinājumi kļuvuši par modes lietu. Lai šādos apstākļos sāktu atklāti aizstāvēt proletariāta centienus, ir vajadzīga liela drosme un stipra idejiska pārliecība.

Skarbās īstenības izraisīto lūzumu A. Upīša uzskatos un attīstības gaitā palīdz nostiprināt ļoti nopietnās, sistemātiskās studijas. «Smagais reakcijas laiks, — norāda rakstnieks savā autobiografijā, — ar tā mežonīgo varmācību, ar spiegiem, lišķiem un nodevējiem man atvēra acis un lika pamatīgāk ielūkoties pašos tautas sociālās dzīves satvaros, ieraudzīt tur nesamierināmas šķiru pretišķības, nesavienojamas saimnieciskas intereses un pretējādus idejiskos centienus. Sociālistisko teorētiķu, publicistu un beletristu darbi palīdzēja galīgi pārveidoties manam pasaules ieskatam.»[1]

A. Upīts neatlaidīgi studē krievu revolucionāro demokratu — V. Beļinska, N. Černiševska, N. Dobroļubova rakstus, it sevišķi interesējoties par viņu materiālistiskās estētikas principiem. Arvien vairāk viņa studiju centrā izvirzās marksistiskā filozofija un estētika, balstoties uz K. Marksa, Fr. Engelsa, V. I. Ļeņina un G. Plehanova darbiem. Cīņā pret dekadenci viņš sevišķi lielu atbalstu gūst M. Gorkija jaunradē. Rakstā «Maksima Gorkija loma latviešu revolucionārās domas un literatūras attīstībā» (1948.) A. Upīts pasvītro: «Bez izņēmuma visi kritiskā reālisma virziena latviešu rakstnieki šais gados mācījās no Gorkija, kā atmaskot kapitālistisko buržuāziju, kā radīt spēcīgas Stolipina reakcijas laika apspiestās, izmocītās un izkroplotās dzīves īstenību pareizi atspoguļojošas gleznas.»[2]

Sargājot demokratijas un proletariāta intereses, A. Upīts

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 918. lpp.

[2] Turpat, 20. sēj., 1952., 337. lpp.

Skats uz Skrīveru ciemu 20. gs. sākumā

literāri sabiedriskajās cīņās iziet arvien vairāk teorētiski sagatavots. Ap 1912. gadu viņš nostājas uz marksisma pamatiem, kurus vairs neatstāj.

Kopš Stolipina reakcijas gadiem A. Upīša organizatoriskā un radošā darbība strauji paplašinās. Tiklab ar savu kuplo un dziļi nozīmīgo jaunradi, kā arī ar progresīvu periodisku izdevumu redaktora darbu, viņš kļūst par vienu no vadošajām figūrām latviešu literatūrā. A. Upīts ir redakcijas loceklis laikrakstos «Jaunā Dienas Lapa» (laikā no 1909. līdz 1914. g.) un «Jaunais Vārds» (no 1915. līdz 1917. g.), žurnālos «Izglītība» (1909.—1911.) un «Domas» (1912.—1915.), bet 1912. un 1913. gadā sastāda rakstu krājumu «Vārds» 2 sējumos.[1] Te A. Upīts ir stingrs, bet atsaucīgs un iejutīgs jauno talantu audzinātājs, visu redzamāko demokratisko un revolucionāro rakstnieku, kritiķu un publicistu orga-

[1] Šo izdevumu raksturojums sniegts «Latviešu literatūras vēstures» 4. sējumā.

nizētājs cīņai pret reakcionāro nometni. Šajos izdevumos parādās arī A. Upīša daudzie daiļdarbi. Te galvenokārt noris viņa darbība kritikas un publicistikas laukā, kur bieži nākas polemizēt un diskutēt ar pretiniekiem vai, dažos jautājumos, arī ar demokratijas pārstāvjiem (pieminamas A. Upīša polemikas un diskusijas ar T. Zeifertu, A. Deglavu, Aspaziju u. c.). Šajās diskusijās A. Upīts ir reakcionārās preses, mākslas un rakstniecības apkarotājs, reālistiskas un tautas masu interesēm tuvas literatūras aizstāvētājs. Diskusijas ir daļa no viņa darba literatūras kritikā, kas no Stolipina reakcijas laika līdz pat mūsu dienām ieņem redzamu vietu rakstnieka sacerējumu kopumā.

Reakcijas posmā A. Upīša kritikas smaile galvenokārt vērsta pret dekadenci. Ar dekadentiskajiem savārstījumiem reakcionārā literatūra mēģināja aptumšot darba tautas acis, novērst strādniecības uzmanību no kapitālistiskajā sabiedrībā valdošajām pretrunām. Latviešu dekadentu perēkļa izpostīšanā A. Upīša nopelni īpaši nozīmīgi. Triju noveļu ciklā «Pārcilvēki» (1909.) un tāda paša nosaukuma komēdijās, kā arī daudzās kritikās rakstnieks graiza gan pašus dekadentus, gan arī dekadentisko «mākslas» principu deklarācijas. Buržuāziskās Latvijas laikā, kad dekadence iegūst jaunu veidu, A. Upīts savu cīņu pret to turpina.

Daudzi A. Upīša darbi kritikas, literatūras teorijas un vēstures laukā iznāk atsevišķās grāmatās, piemēram, kritisko rakstu izlase «Studijas un kritikas» (1. sēj. 1910., 2. — 1912.), monografija «J. Rainis un viņa dzeja» (1912.). 1911. gadā parādās viņa «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture (1885.— 1910.)».

Atzīmējams, ka Skrīveros A. Upīts iemācās arī franču valodu, lai oriģinālā vēl vairāk sekotu lielo kultūras tautu literatūrai. Par krievu, vācu un franču literārās dzīves pagātni un tagadni viņš sniedz kritikas un plašākus apcerējumus, kā arī izvērš tulkotāja darbību (tulko Ļ. Tolstoja, N. Gogoļa, G. Hauptmaņa, G. Flobēra u. c. daiļdarbus).

Jau no paša sākuma A. Upīša kritiķa darbs cieši saistās ar publicistiku. Asā atmaskojošo domu bagātība viņa publicistiskajos rakstos virknējas veikli argumentētos, loģiskos, stingri pama-

totos apgalvojumos, pierādījumos un secinājumos. Līdz pirmajam pasaules karam ievērojamākie A. Upīša publicistiskie sacerējumi ir ««Dzimtenes Vēstnesis» un viņa loma latviešu sadzīvē» (1911.), «Jaunā paaudze» (1913.), «Dzejnieks un politika» (1914.) un daudzi citi. A. Upīša publicistika apkaro buržuāzisko nacionālismu, reakcionāro presi un latviešu reakcionārās literatūras darbiniekus, palīdz ārdīt buržuāziskās sabiedrības pamatus. Šie un tamlīdzīgi raksti, kas izauguši no toreizējās ikdienas, mūsdienu lasītāju var interesēt arī kā vēsturiski patiesi sabiedriskās dzīves norišu un literārā procesa atspoguļotāji.

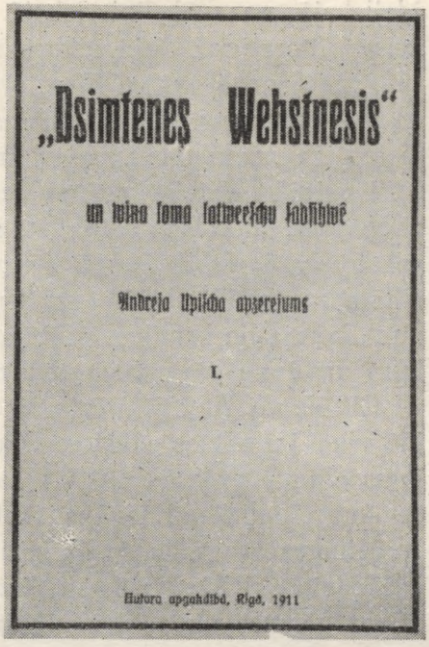

A. Upīša brošūras ««Dzimtenes Vēstnesis» un viņa loma latviešu sadzivē» (1911.) vāks

A. Upīša daiļrade kopš 1908. gada aptver vai visus literatūras novadus. Viņš publicē daudzus romānus: «Jauni avoti» (1909.), «Sieviete» (1910.), «Zīda tīklā» (1912.), «Pēdējais latvietis» (1912.), «Zelts» (1914.) un «Renegāti» (1915.—1916.), ar kuriem iemanto progresīvās sabiedrības mīlestību. Ievērojami viņa noveļu krājumi: «Mazas komēdijas» (1. sēj. 1909., 2. — 1910.), «Nemiers» (1912.), «Darba laikā» (1915.). Daudz darbu A. Upīts sniedz arī dramaturģijā — sešus viencēlienus un trīs vairākcēlienu lugas: «Balss un atbalss» (1911.), «Viens un daudzie» (1914.), «Saule un tvaiks» (sar. 1914., publ. 1919. g.). Prozas un dramaturģijas laukā A. Upīts risina aktuālas problēmas, augstu paceļ kritizētāja reālisma līmeni latviešu literatūrā. Arvien skaidrāk un asāk viņa darbos izpaužas sociālistiskā tendence, iezīmējas sociālistiskā reālisma sākumi. Viņa daiļrades

idejiskajā un mākslinieciskajā attīstībā ļoti svarīga loma ir krievu literatūrai. Šajā sakarā rakstnieks savā atmiņu tēlojumā «Ko man devusi krievu literatūra» (1948.) aizrāda: «Es nekļuvu ne par Čehova, ne Gorkija skolnieku un atdarinātāju, taču jāatzīstas, ka manai idejiskai un mākslinieciskai augšanai viņi devuši vairāk nekā jebkurš no tiem daudzajiem desmitiem Vakareiropas un Amerikas prozaiķu, ar kuriem esmu iepazinies savas rakstnieka darbības 50 gadu ilgajā laikā. Tieši viņi mani nostiprināja uzsāktā kritizētāja reālisma ceļā, buržuāzijas pliekanības atmaskotāja un brīvības cīnītāja proletariāta līdzcīnītāja ceļā, pa kuru arī esmu gājis visu savu mūžu.»[1]

Cik daudz A. Upīša talantā jūtu siltuma un lirisma, to īpaši jūt viņa jaunatnes stāstos. Skaistais, reālistiskais dabas tēlojums «Jaunā dzērve» (1910.) piedzīvojis līdz šim jo daudzus izdevumus, paliekami iegājis skolu hrestomātijās.

Minams arī A. Upīša darbs liriskās dzejas laukā. 1911. gadā iznāk viņa lirikas izlase «Mazas dramas», kur dominē lauku dzīves gleznas un priekšstati, izteiktas vienkāršā darba cilvēka izjūtas. Krājumā tomēr ievietoti arī daudzi agrīnie dzejoļi, kas negatavi satura un formas ziņā.

Daudzos satīriskos dzejoļus un prozas feļetonus A. Upīts kopš 1909. gada publicē ar pseidonīmu Tāravas Anniņa. Izmantojot parodijas, kariķējumus, pārspīlēti sīkus aprakstus, krāsu sabiezinājumus, trāpīgus epitetus u. c. satīriskās formas paņēmienus, A. Upīts dzejoļos izsmej visdažādākos buržuāzijas sabiedriskās dzīves un literatūras notikumus. Raksturīgi ir Tāravas Anniņas dzejoļi «Laimīgā Latvija», «Vaļēja vēstule māmuļas Gudrības komisijas kungiem», «Tautiska invalīda domas par miršanu un kas ar to sakarā» u. c., kas asi un trāpīgi vērsti pret latviešu buržuāziju — to objektu, pret kuru arī turpmāk nemitīgi un visos žanros vērsta A. Upīša satīras uguns.

Tāravas Anniņas satīrās Stolipina reakcijas gados redzamu vietu ieņem arī dekadentu atmaskojums, kurā tālāk attīstītas, asāk izvērstas Doku Ata (Švurksta) un R. Blaumaņa reālistiskās, pretdekadentiskās dzejas tradīcijas. Satīriskie dzejoļi «Demonu

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 20. sēj., 1952., 553. lpp.

duets», «Bakas un renesanse» u. c. atmasko latviešu dekadentu lieluma māniju, viņu literārās zādzības, virzienu fabricēšanas sērgu u. c.

Sākot ar 1912. gadu, kad ceļas strādnieku kustības jaunie uzplūdi, A. Upīša satīra kļūst vēl asāka, partejiskāka, gleznaināka, salīdzinājumiem bagātāka. Spēcīgāk tanī iezīmējas satīriskais vispārinājums, un viņa satīriskā dzeja no atmaskotājas kļūst par aicinātāju uz revolucionāro cīņu.

A. Upīša krājuma «Studijas un kritikas» (1. sēj., 1910.) vāks

Līdzīga idejiskās un māksliniecīskās attīstības gaita ir A. Upīša satīriskajai prozai. Pirmie Tāravas Anniņas sīkie feļetoni par dažādiem notikumiem galvenokārt smīdināja lasītājus, bet tad jau par rakstnieka galveno satīras objektu kļūst reakcionārā buržuāzija. Ar satīrai īpatnējiem izteiksmes līdzekļiem tā tiek parādīta kā proletariāta un visu darbaļaužu ienaidnieks. Nozīmīgākie A. Upīša feļetoni, piemēram, ir «Septiņas mīklas» (1910.), «Tautiska pašizpļaukāšanās» (1914.), «Trusīšu svētība» (1915.) u. c. Drīz pēc 1917. gada Februāra revolūcijas parādās viens no spēcīgākajiem Tāravas Anniņas feļetoniem — «Vēlēšanu drudzī», kas vērsts pret reakcionārās buržuāzijas vēlēšanu kampaņu.

Jau pirmā pasaules kara sākumā A. Upīša literārā darbība stipri sašaurinās, jo grāmatu izdošanu kavē cenzūras spaidi, un arī viņa rediģētajiem preses izdevumiem jāizbeidz savas gaitas. 1915. gadā rakstnieks atstāj Skrīverus, jo fronte sasniedz Daugavu — dažus kilometrus no viņa dzīves vietas. Kādu laiku A. Upīts uzturas Baku pilsētā pie E. Birznieka-Upīša, vēlāk

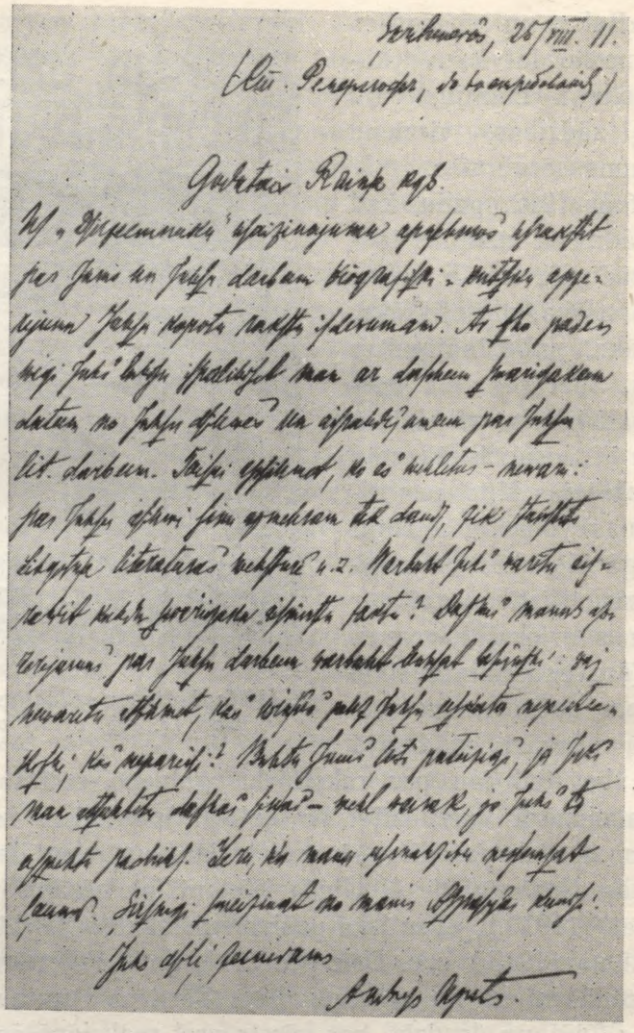

A. Upīša vēstule Rainim 1911. gada 25. augustā

strādā par tabeļvedi nocietinājumu būvē Igaunijā, bet 1916. gada rudenī pārnāk uz Ikšķili par kantoristu frontes ceļu būvdarbos. Rakstniekam uzkrājas daudzi jauni, bieži vien drūmi, smagi iespaidi un vērojumi, kas viņa daiļradē atspoguļojas galvenokārt pēc kara beigām. Grāmatā «Rīta cēliens» A. Upīts atceras, kā

pirmajās mobilizācijas dienās viņu skāris «sajūsmas reibonis» un kā šī aplamā, maldīgā aizrautība spēji saplakusi, saduroties ar imperiālistiskā kara neģēlībām. Rakstnieka naids pret šo karu pieaug līdz ar tautas masu naidu; to liecina viņa publicistika, kas atspoguļo tautas ilgas pēc miera.

Dzīve un darbs Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas un norises periodā (1917.—1919.)

Februāra revolūcijai tuvojoties, A. Upīts strādā kara ceļu būvkantorī Rīgā. Atzīdams, ka tagad politiskai cīņai ir daudz svarīgāka nozīme nekā rakstnieka vai kritiķa veikumam, viņš kļūst par aģitatoru, propagandistu, masu organizētāju. «Pats es vairākkārt braucu uz mūsu darba rajonu, — stāsta autobiografijā A. Upīts, — sapulcināju strādniekus un aģitēju uz organizēšanos un nepieciešamo komiteju dibināšanu.»[1] Cīnoties par Latvijas sociāldemokratijas mērķu realizēšanu, par revolūcijas turpināšanu līdz uzvarai un atmaskojot uz Ikšķili sūtītā eseru aģitatora melīgo propagandu, A. Upīts panāk, ka viņa organizētais strādnieku kolektīvs aktīvi atbalsta boļševistisko partiju un Rīgas Strādnieku deputātu padomi.

Strādnieki A. Upīti ievēl Rīgas Strādnieku deputātu padomē un tās Izpildu komitejā, bez tam Vidzemes Padomes bezzemnieku frakcijā. Piedalīšanās padomju darbā A. Upītim aizņem daudz laika, tomēr viņš atrod iespēju nodoties literatūrai, izstrādāt dibināmā Strādnieku teātra darbības projektu un darboties latviešu Sociāldemokratiskās partijas preses organos.

Īsajā laika posmā no Februāra revolūcijas līdz Rīgas okupēšanai 1917. gada 3. septembrī A. Upīts pagūst publicēt apmēram 40 avīžu rakstu «Cīņā», «Laukstrādnieku Cīņā», «Ziņotājā» un «Brīvajā Strēlniekā». Kā publicists A. Upīts aplūko aktuālus jautājumus no boļševistiskām pozicijām. Viņš vēršas pret buržuāzijas uzbrukumiem Ļeņina «Aprīļa tezēm» un brīdina proletariātu neielaisties kompromisos ar kontrrevolucionāriem, aizstāv pret netaisno karu vērstu lozungu — «nesaudzīgs karš pret karu», iesaistās cīņā par proletariāta diktatūras radīšanu. «Ne

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 924. lpp.

vecā režīma surogātu uzkrāšanā un apvienošanā, — saka A. Upīts 1917. gada sākumā par revolucionāro strādniecību, — tā redz garantiju pret anarhiju un jukām, bet gan pilnīgā vecās varas likvidācijā un jaunās tautas varas, proletariāta virsvaras nodibināšanā.»[1]

A. Upīša sabiedriski politiskā darbība šai vēstures posmā risinās spraigi un intensīvi. Tagad rakstnieks nav tikai revolūcijas līdzgājējs kā 1905. gadā, bet pārliecināts cīnītājs par komunismu, par padomju varas nodibināšanu Latvijā.

Vācu imperiālistiskā karaspēka iebrukuma laikā A. Upīts ir Rīgā. Okupanti ar latviešu buržuāzisko nacionālistu līdzdalību viņu iesloga cietumā, kur viņš atrodas vairākus mēnešus 1917.— 1918. gada ziemā. No cietuma atbrīvots, viņš 1918. gada pavasarī aizbrauc uz Skrīveriem, kur cīņā par eksistenci un bez jebkādām literāra un sabiedriska darba iespējām pavada visu okupācijas laiku.

1919. gada janvāra sākumā A. Upīts jau dodas uz Sarkano Rīgu. Sākas jauns posms viņa darbībā, kas dabiski izaug no iepriekšējā kā loģisks tā turpinājums.

Rakstnieks 1919. gadā kļūst par vienu no vadošajiem darbiniekiem padomju kultūras iestāžu celtniecībā. Kā Padomju Latvijas Izglītības komisariāta Mākslas nodaļas vadītājs A. Upīts cieši sadarbojas ar Izglītības tautas komisāra vietnieku — rakstnieku-boļševiku Efertu-Kļuso.

1919. gadā A. Upīts veic lielu, svarīgu darbu kultūras iestāžu radīšanā. Viņa vadībā nodibinās Strādnieku teātris, dramatiskie kursi, latviešu padomju operas teātris, mākslas muzejs, sākas strādnieku augstskolas, konservatorijas un mākslas akadēmijas organizēšana. Bez tam viņš uzņemas jaundibinātā Strādnieku teātra dramaturga pienākumus. Daudz pūļu rakstnieks veltī jauno padomju mākslas iestāžu personāla komplektēšanai, rūpējas par bēgļu gaitās izklīdināto dziedoņu, muziķu, aktieru atgriešanos Latvijā, gādā par speciālu mākslinieku vilcienu organizēšanu, lai

[1] *A. Upīts,* Stipra vara, «Ziņotājs», 1917., 23.

skaņu un skatuves māksla no galvaspilsētas apkalpotu arī vistālākos valsts novadus.

Darbojoties kultūras iestāžu celtniecības laukā, A. Upīts sekmē boļševiku partijas politiku mākslas laukā, savā darbā izjūt ik uz soļa to lielo atbalstu, kādu topošajai latviešu padomju kultūrai sniedz Padomju Krievija.

Vēlāk, apkarojot buržuāziskos nacionālistus, kas cenšas piesavināties latviešu kultūras iestāžu radītāju nopelnus, kā arī atceroties intensīvo darba cēlienu pirmajā padomju varas laikā, A. Upīts raksta: «Tā saucamai nacionālai valdībai atlika tikai noplēst no operas un teātra uzrakstu «strādnieku» un tajā vietā uzkrāsot «nacionālā», lai tad netraucēti turpinātu darbu ar tiem pašiem Padomju Latvijas savāktiem spēkiem un no Krievijas sadabūtiem līdzekļiem, un lielīties, ka viņi tie, kas nodibinājuši latviešu lielākās mākslas iestādes.» [1]

Veicot plašo un intensīvo organizatorisko darbu, A. Upītim neatliek daudz laika jaunradei. Tomēr pirmajā padomju varas laikā viņš ir viens no aktīvākajiem agrīnās latviešu padomju literatūras veidotājiem, tāpat kā Oktobra revolūcijas sagatavošanas un norises posmā. Rakstnieks publicē 1917. gadā sarakstīto dzejojumu «Piektais cēliens», kur dziļa patosa pilnos pantos tēlo cilvēces attīstības gaitu, kas noved līdz revolūcijai. Bez tam 1919. gadā viņš pārtulko dažus vācu revolucionāro dzejnieku Hervega un Freiligrata dzejoļus un uzraksta virkni oriģināldzejoļu: «Plāvējs», «Pirmais Maijs», «Dzīvība», «Komunāra līgava», «Arāja atmoda», «Strādnieces mūžs». Izdevumos: «Cīņa», «Ražotājs», «Arodnieks», «Sarkanā Zvaigzne», «Strēlnieks», «Krievijas Cīņa» u. c. A. Upīts publicē arī dažas īsas noveles, pāris recenziju, Maksimam Gorkijam veltītu rakstu «Maksima Gorkija 50 gadu dzimumdienā», sniedz publicistiskus rakstus par proletārisko mākslu. Viņš sastāda arī Padomju Latvijas kalendāru 1920. gadam.

Latviešu buržuāzijas un ārzemju interventu sadarbības rezultātā 1919. gada 22. maijā krīt Rīga. A. Upīts kopā ar Padomju

[1] *A. Upīts*, Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 751. lpp.

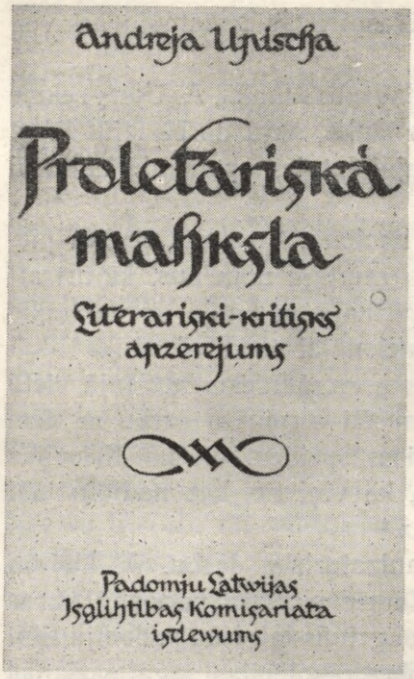

A. Upīša grāmatas «Proletāriskā māksla» (sarakstīta 1919.—1920., iznākusi Pleskavā 1920. g.) vāks

Latvijas valdību evakuējas uz Rēzekni. Kad visa Latvijas teritorija nonāk reakcijas varā, rakstnieks dodas uz Veļikije Lukiem, pēc tam uz Maskavu, Kijevu. Padomju Krievijā viņš turpina savu literāro darbību apstākļos, kad plosās pilsoņu karš un niknas cīņas pret ārzemju interventiem. A. Upīts kļūst par latviešu padomju strēlnieku žurnāla «Strēlnieks» un Latvijas Sociāldemokratijas Centrālās komitejas Krievijas biroja laikraksta «Krievijas Cīņa» līdzstrādnieku.

1919. gada beigās un 1920. gada sākumā frontes žurnālā «Strēlnieks» publicētas viņa noveles «Lapas viesulī», «Stīpnieku Mārcis», «Akmeņkaļi». Uzturēdamies Padomju Krievijā, A. Upīts galvenokārt strādā pie savas grāmatas «Proletāriskā māksla», kura iznāk 1920. gadā.

1920. gada aprīlī Andrejs Upīts atgriežas dzimtenē.

PUBLICISTIKA

Publicistikā A. Upīts sāk darboties ar 1907. gadu, kad ideijiski tiktāl izaudzis, lai savu dzīvi un darbu apzinīgi saistītu ar tautas progresīvajiem spēkiem. Sākot ar šo laiku, viņš aktīvi piedalās savas tautas sabiedriskajā dzīvē ne tikai kā daudzu daiļdarbu autors un literatūras kritiķis, bet arī kā dedzīgs un ražīgs publicists. No 1907. līdz 1919. gadam vien viņš laiž klajā gandrīz simts avīžu un žurnālu rakstu, tāpat vairākas brošūras par aktuāliem sabiedriski politiskiem jautājumiem. A. Upīša publi-

cistika ir tik cieši saistīta ar visām pārējām viņa jaunrades nozarēm, ka to grūti norobežot no citiem žanriem, īpaši no kritikas un satīriskā feļetona. Rakstnieks pats atzīst: «Starp manu beletristiku, literatūras kritiku un publicistiku nav principiālas starpības, izpausmes žanros dalītas, tās vieno kopīga ideja, tendence un sabiedriskais vai politiskais mērķis.»[1]

Tie A. Upīša raksti, kas pēc savām īpašībām ir neapšaubāmi publicistikas darbi, atsaucas uz visdažādākajiem sava laika dzīves notikumiem vai parādībām. Pirmajos gados šie sacerējumi visbiežāk apkaro reakcionāras politiskas tendences, izsmej valdošo slāņu veikalnieciskumu un pseidokultūru. Turpmāk aizvien jūtamāk A. Upīša publicistika kļūst par revolucionāru ideju paudēju un cīnītāju par proletariāta uzvaru.

Pašus pirmos publicistiskos sacerējumus A. Upīts uzraksta «puslīdz kā bilanci sava paša līdzšinējai darbībai pavilkdams»[2]. Ar tiem viņš vēršas pret Derīgu grāmatu nodaļu, kurā piecus gadus darbojies, bet sevišķi pret Rīgas Latviešu biedrību kā latviešu buržuāzijas sabiedrisko un kultūras centru. Šajā ziņā raksturīgs ir neliels rakstiņš *«Vēl par Rīgas Latviešu biedrību»*[3], ar kuru A. Upīts iesāk publicista gaitas. Autors tanī uzsver, ka «garīgās vadones lomu, kā tas demokratiskajā presē pareizi aprādīts, R. L. biedrība izspēlējusi uz visiem laikiem» un pavisam maldīgi cerēt, lai tās vadītāji atmestu «reakcionāro mutes un goda mielastu tautiskumu». Ironizēdams par šīs biedrības vadoņu tieksmēm skanīgos vārdos uzdoties par latviešu tautas interešu aizstāvjiem, A. Upīts piezīmē: «Katra jauna diena pierāda, ka Rīgas Latviešu biedrības vīru intereses daudz tuvāk ģildes pagrabam (t. i., «labāko aprindu» krogam — *Red.*) un tīri vāciskai pilsētas valdei nekā plašo aprindu demokratiskajiem centieniem.»

Arī pāris gadus vēlāk publicētajā rakstā *«Zinību komisija,*

---

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 18. sēj., 1952., 8. lpp.
[2] Turpat, 21. sēj., 1952., 919. lpp.
[3] «Balss», 1907., 88.

studentu stipendijas un Literatūras fonds»[1] A. Upīts atmasko Rīgas Latviešu biedrības un tās dažādo pasākumu reakcionāro būtību. Ar konkrētiem faktiem viņš pierāda, ka Zinību komisija zaudējusi savu nozīmi, ka stipendijas piešķir tikai «tautas dabiskajam vadonim» Fr. Veinbergam uzticīgajiem studentiem, bet Literatūras fonds godalgo diletantiskus, kaitīgus darbus un nekādā ziņā neveicina literatūras attīstību. Rakstu nobeidzot, A. Upīts pasvītro, ka ar «Veinberga melnajā ēnā» gulošajiem «uzņēmumiem» tautas lielajam vairumam nav un nevar būt itin nekā kopīga un tie bez mazākās saudzības apkarojami.

Rakstā *««Ideāla sajūsmība» jeb rublis un dvēsele»*[2] A. Upīts spēcīgā satīriskā formā parāda, kāds ir patiesais saturs buržuāzijas ideologu apnicīgi un uzmācīgi maltajām frazēm, ka vajadzīga «ideāla sajūsmība priekš visas tautas interesēm». Ne jau tautas vajadzības šiem vīriem tuvas, bet pašu veikali, šauri šķiriskas intereses. Skaistas frazes viņiem ir līdzeklis, lai apmiglotu tautas apziņu un virzītu to sev patīkamā gultnē. A. Upīts secina, ka latviešu mantīgajiem slāņiem nekas tā nepatīk kā rublis — tas saldina viņu dvēseli.

Kad Stolipina reakcijas periodā A. Upīts sāk ļoti dzīvi darboties progresīvajā presē gan kā redaktors, gan organizators, viņam ātri uzkrājas bagāta pieredze par melnsimtniecisko un liberālo izdevumu kaitīgo sabiedrisko lomu. Pret buržuāzisko presi A. Upīts vēršas ar daudziem sīkiem dienas rakstiem, kuros atmasko atsevišķas redzamākās pretinieku personības un viņu netīros žurnālistikas paņēmienus. Bez tam 1911. gadā viņš publicē plašu apcerējumu atsevišķā brošūrā — *««Dzimtenes Vēstnesis» un viņa loma latviešu sadzīvē»*. Šis darbs minams ne tikai kā nopietns A. Upīša publicistikas sasniegums, tam ir svarīga nozīme arī kā latviešu liberālās buržuāzijas un tās preses pirmajam šāda rakstura atmaskojumam.

A. Upīša brošūras idejisko nolūku zīmīgi izteic moto: «Снимите маску! ... Долой маску, сеньор!» (No L. Andrejeva lugas

[1] «Jaunā Dienas Lapa», 1909., 290.

[2] «Laika Balss», 1911., 45.

«Melnās maskas».) Ar spilgtu un neapstrīdamu faktu palīdzību autors pierāda, ka «Dzimtenes Vēstnesis» nebūt nav demokratisks izdevums, par kādu pats sevi reklamē, bet gan liberālisma maskā ietērpies visreakcionārāko ideju sludinātājs. Avīzes opozīcija pret Rīgas Latviešu biedrību un tās vadoņiem ir vienīgi blēdīgs triks, patiesībā te nekādu ideoloģisku atšķirību nav. Avīze cenšas piesaistīt redzamākos latviešu rakstniekus, lai ārēji demonstrētu literatūras veicinātāja lomu, bet tai pašā laikā dod vārdu tādiem nodevējiem un renegātiem kā J. Jankavam u. c. Šī avīze, kā pasvītro A. Upīts, eksistē uz tautas neapzinīgāko slāņu rēķina, muļķojot tos un kavējot sabiedrisko nošķirošanos un progresu.

Savu brošūru A. Upīts nobeidz ar atzinumu: ««Dzimtenes Vēstnesim» paliek viņa «plašākās aprindas», visu šķiru naivie, neapzinīgie starpelementi, māņticīgie, kas vēl stipri tic sabiedriskajiem riebējiem un kāršu licējiem. Vai ilgi vēl zels «Dz. V.» veikali? Tas atkarīgs no latviešu «plašāko aprindu» ātrākas vai lēnākas garīgas attīstības. Ātrāk vai lēnāk, bet tomēr gaisma aust un reiz visām pūcēm jāiet gulēt. Masku ballei reiz jābeidzas, maska jānoņem, un tad karstie cienītāji paši riebumā bēgs no ilgi slēptās, nejaukās sejas.»

Brošūra par «Dzimtenes Vēstnesi» skar daudzas raksturīgas parādības sava laika dzīvē un izceļas ar asi formulētiem spriedumiem, kodīgi satīrisku izteiksmi. Tā labi parāda A. Upīša publicistikas vērienu un meistarības pieaugumu.

Turpmāk A. Upīša publicistikas raksturīgās īpatnības izpaužas vēl spilgtāk. Visai zīmīgus viņš prot izvēlēties jau rakstu virsrakstus, kas reizē akcentē saturu un piesaista lasītāju uzmanību: *«Pie latviešu pilsonības veļas baļļas»* (1912.), *«Nacionālisma leijerkaste»* (1913.), *«Tautiskā liberālisma bēres»* (1913.), *«Ar rungu un dubļiem»* (1914.) u. tml. Šajos rakstos parasti atspoguļojas kāds atsevišķs notikums — dažreiz šķietami nesvarīgs, taču A. Upīts meistariski pratis tur saskatīt nīstamās buržuāzijas tipiskos vaibstus vai pat attiecīgā laikmeta būtiskās tendences. Uz atsevišķu faktu pamata viņš spēj izdarīt tālejošus vispārinājumus, kuros parādās drosmīgs valdošo šķiru eksplua-

tatoriskās būtības atmaskojums. Dabiski, ka A. Upīša cīņas gara piesātinātā publicistika arvien vairāk saviļņoja sabiedrību, radot uztraukumu un apmulsumu reakcijas nometnē, bet lielu un pelnītu atzinību darba tautā.

Pirmā imperiālistiskā pasaules kara priekšvakarā un daļēji arī tā laikā A. Upīša publicistikā turpinās iepriekšējā tematika, tikai vēl spilgtāka saturā un izveidojumā. Šajā periodā, kad lauku budži un pilsētu buržuāzija pārdzīvo savus ekonomiskā uzplaukuma ziedu gadus, kad tie sacenšas bagātību vairošanā un strādnieku izdzīšanā, A. Upīša publicistika sasniedz nebijušu plašumu. «Jaunajā Dienas Lapā», «Jaunajā Vārdā», tāpat «Domās» un «Vārdā», A. Upīts norauj visdažādākās «tautiskuma» maskas buržuāzijai un parāda tās reakcionārās tieksmes, kas izpaužas augošajā šovinismā, urāpatriotiskajā trokšņošanā, neslēptajā jūsmā par Rietumu kultūras pārākumu utt. Pret pašu imperiālistisko karu A. Upītim legālajā presē nav iespējams tieši uzstāties ar kritiku, taču tā izskan nepārprotamos zemteksta mājienos. Rakstā *«Tagadējais laiks un laikraksti»*[1] viņš, piemēram, aicina strādniekus lasīt avīzēs kara asiņainos aprakstus nevis ziņkārības apmierināšanai, bet lai izdarītu secinājumus par to, «kur meklējami tie pirmsākumi, no kuriem viss izaudzis, uz kurieni tiecas tagadējais un kas sagaidāms nākotnē».

Viens no spēcīgākajiem A. Upīša rakstiem iepriekš minētajā periodā ir *«Pārkrievinātāji un krievu kultūra»*[2], kas parāda autora nostāju un viņa publicistikas revolucionāro attieksmi pret dzīvi. Šo apcerējumu A. Upīts iesāk ar latviešu tautai labi pazīstamās pārkrievinātāju politikas negatīvu raksturojumu, norādot, ka tai nav bijis un arī nebūs cerēto panākumu. Pareizi atzīdams, ka varmācīgai pārtautošanai jāpretojas, A. Upīts uzsver, ka bez lielo kaimiņtautu kultūras vērtībām latvieši nav iztikuši un neiztiks. A. Upīts koncentrēti raksturo tālāk vācu kultūru un tās sasniegumus: «Vācu klasisko filozofiju, literatūru un marksistisko sabiedrisko zinātni nekad nevar pārāk augstu vērtēt.

[1] «Jaunais Vārds», 1915., 3.

[2] «Jaunā Dienas Lapa», 1914., 40.

Gēte, Hēgelis, Feierbachs, Markss — uz tiem vācieši var būt lepni.» Taču jaunākajā laikā vācu kultūrā atrodams maz, par ko vērts sajūsmināties, pat agrāk slavenā vācu sociāldemokratija latviešu apzinīgajai strādniecībai maz ko var sniegt. «Pavisam citāda, — saka A. Upīts, — izskatās krievu sabiedrība un kultūra vāciskai pretī. Krievija caurmērā ir nesalīdzināmi demokratiskāka.» Un tālāk: «Visa Krievijas pagātne ir izaudzējusi demokratiskus centienus, plašu demokratisku starpšķiru inteliģenci un milzīgas revolucionāras strādniecības masas. Ja nolūkojamies, ar kādām pretišķībām un traucēkļiem jācīnās krievu apzinīgai strādniecībai un ka tā tomēr nepagurst un neatkāpjas, ja redzam, kā ar visu to pieņemas krievu strādnieku profesionālā, arodnieciskā un izglītības kustība, tad nevaram neapbrīnot to nesalaužamo garīgo spēku, nešaubāmu ticību savam ideālam un savam uzdevumam, kas arī citas tautības strādniecību var līdzi sajūsmināt un līdziekustināt uz možu garīgu dzīvību.»

Dziļi pareizi novērtēdams krievu klasiskās un progresīvās tagadnes literatūras sasniegumus un ievērojamo lomu latviešu kultūras attīstībā, A. Upīts savu rakstu nobeidz ar secinājumu: «Mēs negribam kļūt ne par šaursirdīgiem tautiskiem šovinistiem, ne par kādas citas tautas akliem nīdētājiem. Latviešu demokratijai jāizmanto visu tautu kultūras bagātības, kuras uzņemt viņa organiski spējīga. Ne par kādām vēsturiskām pārestībām viņa nedrīkst tautiski nīst citu tautu kultūru, ne atmest dažu nekulturālu, nejēgas cilvēku dēļ. Bet ja jāizvēlas: krievu vai vācu kultūru? — tad viņai bez stomīšanās jāpatur pirmā. Tā jāpatur kā pirmā, un pēc tās nāk citas. Krievu demokratijas kultūrā ir vērtības, bez kurām latviešu demokratija nevar būt spēcīga un patstāvīga.»

«Pārkrievinātāji un krievu kultūra» arī mūsdienās saglabājis savu aktualitāti, kas liecina par šajā rakstā ietverto atziņu pārliecinošo pamatojumu. Sevišķi liela sabiedriski politiska nozīme šim rakstam un vairākiem ievirzē līdzīgiem, bet šaurākiem, bija savā laikā. Toreiz tie bija kaujinieciski noskaņoti uzbrukuma raksti, ar kuriem A. Upīts stājās ceļā latviešu buržuāziskajiem nacionālistiem un viņu mēģinājumiem sēt naidu starp lielo krievu tautu un latviešiem un orientēties uz imperiālistisko Vāciju.

Sevišķi ražīga A. Upīša darbība publicistikā kļūst Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatavošanas posmā. Pats dzīvodams līdzi notikumiem un boļševistiski cīnīdamies par sociālistisko revolūciju, A. Upīts kā publicists aktīvi iejaucas politiskajā dzīvē — mobilizē darba tautas cīņas garu, nesaudzīgi dragā kontrrevolūcijas nometni.

Šā perioda publicistikā A. Upīts joprojām galvenos triecienus vērš pret pilsētu buržuāziju, tikko nodibinājušos budžu politisko partiju — «Zemnieku savienību», mācītājiem un visiem viņu demagoģiskajiem līdzekļiem, ar kādiem tie cenšas apmānīt darbaļaudis. Jau drīz pēc 1917. gada Februāra revolūcijas A. Upīts rakstā *«Krievijas demokratiskā republika un autonomā Latvija»*[1] novērtē toreizējo politisko stāvokli un brīdina, ka buržuāzija steigsies izmantot revolūciju savā labā: «Vissvarīgākais būs revolucionārās demokratijas cīņas turpmākais posms — pret buržuāzijas reakcionārajām tendencēm un kontrrevolūcijas tieksmi.» Šīs tieksmes jau sāk manāmi izpausties, bet: «Sociāldemokratija neatteiksies no savas vadošās lomas arī turpmāk.»

Veselā virknē rakstu A. Upīts runā par laukstrādnieku un bezzemnieku stāvokli, viņu uzdevumiem. Rakstā *«Latviešu laukstrādnieki»*[2] A. Upīts brīdina neklausīt budžu solījumiem un vilinājumiem, aicina neielaisties kompromisos. Laukstrādniekiem, saka viņš, ir kopīgas intereses «tikai ar tautu, ar apzinīgo strādnieku šķiru. Ar to jums jāapvienojas, jo vēl vienmēr spēkā paliek vēstures lielā mācība: tikai cīņā tu iegūsi savas tiesības!» Līdzīgi, bet vēl konkrētāki norādījumi ir viņa rakstā *«Bezzemnieku Padomes»*[3]: «Bezzemnieki lai nepalaižas uz saimniekiem un negaida no turienes sava stāvokļa uzlabošanu, bet lai stājas paši pie sava likteņa veidošanas.» Un rakstu nobeidzot: «Bezzemnieku pagastu padomēm jāsastādās no pašiem bezzemniekiem, jo laukstrādnieku atsvabināšana ir tikai pašu laukstrādnieku darbs kopā ar pilsētas proletariātu.»

---

[1] «Jaunais Vārds», 1917., 80., 84.

[2] Turpat, 88.

[3] «Ziņotājs», 1917., 34.

Vairākos rakstos A. Upīts 1917. gada vasarā atmasko mācītājus kā kontrrevolūcijas uzticamus kalpus. Rakstā *«Mācītāji kā cunftinieki»*[1] viņš aizķer dažus macītāju sapulcē pārspriestus jautājumus, kuros parādās melnsvārču naids pret revolucionāro kustību. Mācītājmuižu zemi nedrīkstot konfiscēt: «Redziet, mīļie ļautiņi, tas esot pret demokratisma principiem! Tās piederot draudzes komūnai...» Ticības mācību skolās jāmācot piespiedu kārtā visiem bērniem — tai «jābūtot obligātai kā galvas naudai un kara klausībai». Ar sarkastiskiem komentāriem iztirzājis mācītāju ierosinātos ticības «glābšanas» projektus, A. Upīts rakstu nobeidz ar boļševistisko lozungu: «Baznīcu nost no valsts un «ticības mācību» — laukā no skolas!»

A. Upīša publicistikai vispār raksturīgs ass, bet reizē tēlains stils un prasme izlietot pretinieku frazes viņu pašu atmaskojumam. Pat viskaujinieciskākajos A. Upīša rakstos līdzās politiskai terminoloģijai sastopama liela gleznainība. Visai asprātīgā veidā A. Upīts, piemēram, raksturo mācītāju A. Niedru, kas bija iedomājies uzmesties par strādnieku arodbiedrību apkarotāju, pie tam bramanīgi apgalvojot, ka «es piederu pie tiem putniem, ap kuriem skrotis visvairāk skrējušas». Un, lūk, rakstā *«Arodnieciskās biedrības kā «cunftes»»*[2] A. Upīts uz šīs frazes pamata dod revolūcijas niknā ienaidnieka spilgtu raksturojumu: «Jā, viņš pieder pie tiem putniem, kurus neviens nevar ieredzēt. Pie tā melno vārnu bara, kas uzklūp katram tīrumam, kur dīgstoša sēkla tikko kaisīta. Viņām sviež ar akmeņiem, skrotis ap viņām skrien — viņas aizlaižas, lai pēc laiciņa būtu atkal klāt. Tikai savai apbrīnojami biezajai ādai tām jāpateicas, ka viņas var vēl ķērkt un spārnus plivināt.»

A. Upīša uzmanību saista arī sīkburžuāzisko slāņu, šaubīgo un bailīgo iztukšanās Oktobra sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā. Tos sīkburžuāzijas elementus, kas šķielē uz buržuāziju un kā vēži cenšas vilkties buržuāzijas astē, A. Upīts izsmej rakstā *«Mazie vēži»*[3]: «Sava nespēka apziņā «mazie vēži» ķeras

[1] «Jaunais Vārds», 1917., 130.—131.

[2] «Ziņotājs», 1917., 44.

[3] «Laukstrādnieku Cīņa», 1917., 5.

«lielajiem vēžiem» pie astes... Bet tautas patiesā demokratija zin, ka tikpat lielie, kā mazie vēži ir un paliek vēži: atpakaļ rāpjas viņi visi. Bet demokratijai ir cits ceļš: uz priekšu.» Rakstā *«Šaubīgie un bailīgie»*[1] A. Upīts zobojas par tiem, kas revolucionāro notikumu laikā gļēvi un bailīgi slēpjas zem gultas pēļa vai arī sēj šaubas un apmulsumu mazāk apzinīgos sabiedrības slāņos. Rakstnieks šādus tipus pareizi nosauc par kaitīgiem, kas vai nu jāizolē no sabiedrības, vai jāpāraudzina: «Ko desmit miera gados nevarēja iekalt galvās, to nereti paspēj desmit dienās revolūcijas laikā.»

Cīnīdamies par boļševiku partijas politiku, A. Upīts asi nosoda imperiālistisko karu un tā izraisītājus, apzīmējot tos par noziedzniekiem. Šie atzinumi izpaužas rakstā *«Asiņainā jubileja»*[2], bet īpaši — *«Humānais karš»*[3], kur rakstnieks pasvītro: «Nesaudzīgs karš pret karu — tas ir tagadējās cilvēces lielākais humānisms un augstākais uzdevums.»

Dažu mēnešu laikā pēc Februāra revolūcijas A. Upīts uzraksta ap četrdesmit avīžu rakstu, kuros pareizi novērtēta sarežģītā politiskā situācija no boļševiku viedokļa. Trūkumi un nepilnības tajos izpaužas galvenokārt detaļās un arī terminoloģijā.

Pirmajā Padomju Latvijas laikā — 1919. gadā A. Upīša publicistika stipri šaura, kas izskaidrojams ar viņa milzīgo darba slodzi citos novados. Kā vadošs kultūras un mākslas dzīves darbinieks viņš tad skar gandrīz tikai tos izglītības, mākslas un literatūras jautājumus, kuri steidzīgi atrisināmi.

Uzņemdamies Izglītības tautas komisariāta Mākslas nodaļas vadību, A. Upīts publicē plašu programas rakstu *«Piezīmes par proletārisko kultūru»*[4], iztirzājot tanī aktuālus Padomju Latvijas kultūras dzīves jautājumus. Te viņš raksturo proletariāta attieksmi pret kultūras mantojumu, aicina sargāt un vākt vēstures pieminekļus un mākslas darbus, ierosina dibināt proletārisko augstskolu, kura sniegtu strādniecībai tik nepieciešamo augstāko

[1] «Ziņotājs», 1917., 16.
[2] «Brīvais Strēlnieks», 1917., 79.
[3] «Jaunais Vārds», 1917., 135.
[4] «Arodnieks», 1919., 6.

politisko un mākslas izglītību utt. Rakstā pausta padomju varas apņēmība demokratizēt kultūru un mākslu, darīt to pieejamu katram strādniekam, izteikta apņēmība cīnīties par proletāriskās mākslas izveidošanu.

Rakstā *«Jaunā skola un vecie skolotāji»*[1] A. Upīts atzīst, ka Latvijā stipri izjūtams komunistiskās inteliģences trūkums un tāpēc pagaidām jānodarbina arī visādi hameleoni, kas «sēd mūsu iestādēs un ēd mūsu maizi, bet viņu sirds ir tālu no mums». Bet vēl vairāk ir tādu cilvēku — arī skolotāju vidū, kuri gan grib godīgi strādāt, bet neorientējas dzīvē un neprot radoši darboties jaunajā skolā. Ļoti asi A. Upīts izvirza prasību, lai jaunā skola pilnīgi tiktu atbrīvota no tanī salīdušiem apzinīgiem melnsimtniekiem un kontrrevolucionāriem.

Vēl minami A. Upīša raksti *«Maksima Gorkija 50 gadu dzimumdiena»*[2] un *«Piezīmes par proletariāta izglītību»*[3], kur tāpat redzam viņu kā dziļu analizētāju, kā publicistu, kas dedzīgi vēlas pašķirt ceļu jaunajai sociālistiskajai kultūrai.

A. Upīša publicistikā pēc padomju varas sagrāves Latvijā iestājas pārtraukums. 20. gadu sākumā jaunos vēsturiskos apstākļos A. Upīts atkal atjauno aizvadītajās cīņās norūdīto publicista darbību.

LITERATŪRAS KRITIKA UN VĒSTURE

Jau cariskās nebrīves un spaidu apstākļos A. Upīts sāk drosmīgi izmantot aso kritikas ieroci, lai apkarotu visu reakcionāro, darbaļaužu interesēm kaitīgo un naidīgo, lai cīnītos par reālismu un proletārisko mākslu. Cik milzīgs A. Upīša veiktais darbs kritikas laukā, vispirmām kārtām liecina publicēto rakstu skaits. No 1902. līdz 1919. gadam viņš laidis klajā pāri par 600 recenziju, kritiku un plašāku apcerējumu. Bez tam ciešā sakarā ar darbību kritikā radušās divas ievērojamas grāmatas — «Latviešu

[1] «Ražotājs», 1919., 10.
[2] «Cīņa», 1919., 66.
[3] «Ražotājs», 1919., 8.—9.

jaunākās rakstniecības vēsture» (1911.) un «Proletāriskā māksla» (sarakstīta 1919. g., publicēta 1920. g.).

Apskatāmajā posmā A. Upīša literatūras kritiķa darbībā atspoguļojas nemitīgi meklējumi un novatoriski sasniegumi. Ienācis kritikas novadā 1902. gadā ar neizveidotu pasaules uzskatu un nenoformētiem estētiskiem principiem, viņš tomēr samērā drīz atrod īsto ceļu. Tautas atbrīvošanās kustības un marksisma dzīvinošo ideju ietekmē viņš tūdaļ pēc 1905.—1907. gada revolūcijas stingri nostājas uz demokratiskās mākslas pamatiem un pievēršas aktuālām literārās dzīves problēmām. Ar A.Upīša vārdu cieši saistās latviešu progresīvās un marksistiskās kritikas attīstība 20. gs. Ar savu principialitāti, kaujinieciskumu, problēmu novatorisko risinājumu utt. A. Upīts izaug par latviešu marksistisko kritiķu saimes izcilu darbinieku.

Tiešā un aktīvā līdzdalība literārajos procesos, kritikas arvien ciešāka saistīšana ar politiskās cīņas jautājumiem A. Upīša kritiķa darbībā iezīmē vairākus raksturīgus posmus.

Laiks no 1902. līdz 1904. gadam ir tikai mācekļa posms. Nedaudzie raksti, skaitā 9, parādās dažādu virzienu periodiskajos izdevumos: «Dienas Lapā», «Rīgas Avīzē», «Baltijas Vēstnesī», «Balsī» un «Austrumā». Te publicētajām recenzijām, nekrologiem, apcerējumiem u. tml. sabiedriskā nozīme maza, galvenokārt tie raksturo A. Upīša sākuma poziciju, kas vēl ir nedroša un nenoteikta. Par šiem rakstiem A. Upīts autobiografijā paškritiski izsakās, ka tie sacerēti «tipiskā jaunnacionālisma garā, zem māmuļas aprindu un Niedras iespaida».[1] Jāatzīst tomēr, ka tajos pastiprinās kritiķa interese par dzīves patiesības pareizu atspoguļojumu literatūrā, par mākslinieciskajiem paņēmieniem tā sasniegšanai, bet ar 1904. gadu vērojami mēģinājumi vērsties pret dekadenci.

Saskare ar augošo revolucionāro kustību un pirmā iepazīšanās ar marksistiskajām idejām 1905. gada priekšvakarā liek Upītim kritiskāk ieskatīties sevī un dzīvē. Nedaudzajām pirmo gadu recenzijām, pēc A. Upīša domām, galvenā nozīme ir tā,

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 939. lpp.

ka, «citu darbos kļūdas un nepilnības meklēdams, es biju spiests kritizēt un vērtēt arī sevi pašu. Man radās it kā salīdzinošs mērogs pašam saviem darbiem — un tas no manām recenzijām bij tas lielākais, varbūt vienīgais ieguvums»[1].

1905.—1907. gada revolūcijas posmā A. Upīša darbība kritikas laukā strauji paplašinās — triju gadu laikā viņš publicē 71 rakstu. Satura ziņā tie visai daudzpusīgi, jo A. Upīts sāk atsaukties uz katru nozīmīgāku literārās dzīves jautājumu, recenzē vai visas latviešu valodā iznākušās grāmatas. Viss liecina par to, ka, iesācēja neveiklību pārvarējis un uztaustījis stabilākus pamatus zem kājām, A. Upīts cenšas aktīvi iejaukties literārajos procesos un sekmēt vai aizkavēt to norisi. Kritika tieši šai posmā kļūst par visas A. Upīša literārās darbības redzamu un svarīgu sastāvdaļu. Organisks sakars starp A. Upīša jaunrades dažādajām nozarēm redzams, starp citu, tai apstāklī, ka savās kritikās viņš papildina un asāk formulē stāstos vai dzejoļos jau pateikto, bet reizēm atkal izvirza tādas teorētiskas problēmas, ko nepārprotami mēģina praktiski atrisināt savos daiļdarbos.

Vairums A. Upīša kritisko rakstu apskatāmajā periodā publicēts «Baltijas Vēstnesī», «Balsī» un «Dzimtenes Vēstnesī», t. i., buržuāziskās preses organos. Taču no šī fakta vien nevar secināt, ka viņa uzskati saskanētu ar šo laikrakstu politisko līniju. A. Upīša kritikās un recenzijās atklājas pakāpenisks progresīvu tendenču pieaugums, kas objektīvi atspoguļo plašu darba inteliģences slāņu noskaņu un uzskatu izmaiņas revolūcijas laikā.

Revolūcijas gados publicētajiem A. Upīša kritiskajiem rakstiem kā idejiski vēl pilnīgi nenobriedušiem ir mazāka vērtība viņa mūža darba kopumā, taču tiem ir svarīga nozīme tiklab viņa augšanas raksturojumā, kā vairākos jautājumos arī visā latviešu progresīvās literatūras un kritikas vēsturē — īpaši tiem, kas vērsti pret dekadentiem.

Cīņa pret dekadenci A. Upīša kritikās ļoti skaidri izvirzās par vienu no galvenajiem mērķiem, sākot ar 1905. gadu. Šajā laikā viņš vēl nav marksists, vēl skaidri neapjauž dekadences sociālo saknojumu un reakcionārās estētikas lomu dekadentisko

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 939. lpp.

rakstnieku darbos. Cīņu dekadentiem A. Upīts pieteic reālisma vārdā, neatlaidīgi prasīdams literatūrā dzīves patiesu atspoguļojumu, pārliecinoši zīmētus tēlus. A. Upīts daudzās recenzijās uzstājas pret V. Eglīti, H. Eldgastu, K. Jēkabsonu, J. Akurateru u. c. latviešu dekadentu barvežiem un viņu apzinīgiem vai neapzinīgiem sekotājiem.

Kritizējot dekadentus, A. Upīts arvien noteiktāk izveidojas par materiālistiskās estētikas aizstāvi, kas nespēj bez sašutuma runāt par izvirtušās, buržuāziskajā individuālismā un formālismā iegrimušās dekadentiskās literatūras sacerējumiem. Ja sākumā A. Upīts tos vajā kā apkaunojošas literāras parādības, tad drīz vien viņš sāk atsegt arī to idejiskos nolūkus. Viņš uzsver, ka dekadenti nicina dzīvi, aicina nodoties baudām un tukšiem sapņiem par mūžību, sludina absolūto individuālismu utt. atbilstoši valdošo šķiru praktiskajām interesēm un visumā apzinīgi cenšas saduļķot vienkāršo darba cilvēku dzīves un mākslas izpratni, radīt viņos mazvērtības noskaņas.

A. Upīts savās recenzijās norāda, ka šai ziņā latviešu dekadenti nav izdomājuši nekā jauna, bet seko krievu dekadentu un Rietumu ideālistisko filozofu mācībām. Saskatīdams dekadentu bailes no kritikas, viņš tieši uzsver, ka nepieciešama asa, principiāla kritika kā ietekmīgs cīņas līdzeklis.

Pretstatā dekadentu izvirtušajai, kaitīgajai «mākslai» A. Upīts sāk popularizēt demokratisku ideju piestrāvotu literatūru, īsu piezīmju veidā visai atzinīgi izsakoties arī par krievu klasiķiem un M. Gorkiju.

Plašajā apcerējumā *«Quo vadis?»* (1907.), asi nosodīdams dekadenci, A. Upīts atkārtoti uzsver, ka dekadentismam progresa nav. Pirmo reizi kā kritiķis viņš aicina visus godīgos rakstniekus novērsties no dekadentiem un iet kopā ar tiem, kas «pabalsta un vairo dzīvības spēkus». Aizrādījis, ka dekadentu noniecinātajai dzīvei ir «fenomenāla nozīme» rakstnieka jaunrades darbā, A. Upīts deklarē, ka «patiesi liels rakstnieks ir sava laikmeta dzīves tiesnesis un nākotnes pravietis».

Revolūcijas trīs gadu posmā A. Upīts pievēršas arī tādiem jautājumiem kā literatūras un dzīves attieksmes, rakstnieka uz-

devumi, mākslinieciskā meistarība u. c. Sākumā viņa atzinumi ir diezgan izplūduši vai arī atklājas atsevišķu detaļu veidā. Ar 1907. gadu parādās A. Upīša pirmie mēģinājumi izlietot literatūras analizē marksistiskās dialektikas principus.

Atspoguļojot demokratisko masu noskaņojumu, A. Upīts 1906. gadā sāk uzstāties kā kritiķis pret Baltijas baronu izplatītajām «kultūrtrēģerisma» teorijām un parāda, ka feodālisms roku rokā ar klerikālismu latviešu tautas ekonomisko un kultūras dzīvi vienīgi nomācis un izkropļojis. Vācu mācītāju pirmos literāros sacerējumus latviešu valodā A. Upīts apzīmē kā «kanceles spredikus» un atzīst, ka pagātnē tautas ilgas, prieki un bēdas patiesi atspoguļojušies tikai folklorā. Uzstādamies pret dažādiem šovinistiskiem uzbrukumiem latviešu tautas eksistences tiesībām, viņš uzsver, ka arī mazās tautas spēj radīt savu kultūru un mākslu, dedzīgi aicina rakstniekus šai darbā.

Revolūcijas beigu cēlienā A. Upīts savos kritiskajos apcerējumos pauž pārliecību, ka rakstniekiem jānostājas pret visu veco un sastingušo, jo «tikai cīņā var rasties jaunas vērtības». Pretstatā dekadentu un citādu pasugu reakcionāru «mākslai» A. Upīts izceļ Raiņa daiļrades lielumu, tās ciešās saites ar latviešu dzīvi un tautas progresu. Viņš aicina mācīties no Raiņa, kā dziļi idejisks saturs iekausējams pilnskanīgā, emocionālā formā. Raini jau 1905. gadā A. Upīts nosauc par «mūsu pirmo un lielāko dzejnieku» un «mūsu laika šalku pravieti», bet turpmāk dod plašākus un konkrētākus viņa revolucionārās dzejas vērtējumus.

Reizē ar A. Upīša idejisko attīstību veidojas mērķtiecīgāks un precīzāks viņa kritikas stils. Pakāpeniski samazinās sākumā vērojamā fražainība un izpaužas apzinīga tieksme pēc izteiksmes skaidrības, noteiktības un vienkāršības. Dažos gadījumos A. Upīša formulējumi jau ir tik trāpīgi un koncentrēti, ka atgādina aforismus. Kritizējot dekadentus, A. Upīts veidojas par satīrisku kritiķi.

Stolipina reakcijas gados A. Upīts kā kritiķis kļuvis sevišķi rosīgs un četru gadu laikā publicē ap 200 recenziju, kritiku un literatūrteorētisku apcerējumu.

Labākos no šiem darbiem viņš 1910. un 1911. gadā izdod divos izlases krājumos ar nosaukumu *«Studijas un kritikas»*.

Stolipina reakcijas atmosfērā A. Upīša kritikās ir skarti ļoti dažādi jautājumi, kam aktuāla nozīme.

Turpinot revolūcijas laikā sākto cīņu, A. Upīts attīsta sistemātiskus, labi pārdomātus un spēcīgus uzbrukumus dekadentiem, nepalaizdams garām nevienu viņu ražojumu vai jaunu maskēšanās manevru. Paši dekadenti (piem., V. Eglītis un J. Akuraters) nosauc A. Upīti par savu lielāko ienaidnieku.

Daudzās īsās, bet kodolīgās recenzijās A. Upīts parāda, kā dekadenti, kuri līdz šim dēvējās gan par «brīvajiem», gan «neatkarīgajiem», tagad atklāti kalpo reakcijai, demonu un mūžības vietā apjūsmodami «pelēkos baronus» un viņu naudas maisus. Šo «pārkārtošanās» procesu A. Upīts ironiski nosauc par dekadences dekadenci, uzsverot, ka dekadentu — šo politisko un literāro avantūristu — atmaskošanā ievērojama loma bijusi progresīvajai kritikai.

Stolipina reakcijas laikā nemitīgi uzbrukdams dekadentiem, parādīdams viņus kā buržuāzijas sulaiņus un darba tautas ienaidniekus, A. Upīts prot saskatīt aiz literāriem faktiem un konfliktiem šķiru cīņas izpausmi, divu pretēju nometņu sadursmi ideoloģijas laukā, pats nelokāmi aizstāvēdams darbaļaužu masu intereses. Tas viss liecina par viņa tālāko idejisko attīstību, piešķir viņa kritikām daudz lielāku spēku. Kritizējot dekadentus, bet sevišķi viņu teorētiķus un marksisma grāvējus — M. Valteru un J. Jankavu, A. Upīts sāk apkarot viņu programu no marksisma viedokļa, savā argumentācijā balstīdamies uz V. I. Ļeņina grāmatas «Materiālisms un empiriokriticisms» tezēm. A. Upīts 1911. gadā pareizi uzsver, ka renegāts un nodevējs J. Jankavs nekad nav bijis marksists un viss, ko viņš gribējis uzdot par marksismu, ir tikai «paša konstruēta šablona». Dekadentu «advokātu» M. Valteru A. Upīts nosauc par marksisma ļaunprātīgu sagrozītāju, vācu «valsts profesoru» un ideālistiskās filozofijas kalpu.

Apkarodams bez žēlastības dekadentus un viņu pavadā ejošos diletantiskos iesācējus, tāpat dekadentu teorētiķus un noteikti

uzstādamies pret viņu darbos paustajām reakcionārajām idejām, pret valodas kropļojumiem, formas degradēšanu utt., A. Upīts veic ļoti nozīmīgu darbu. Viņš nenogurstoši aizstāv īstu, demokratisku ideju piestrāvotu mākslu, kas dziļi sakņotos tautas masās, cīnās par literārās valodas tīrību, skaidrību un pareizību. Stolipina reakcijas laikā, kad dekadenti iedomājās sevi par uzvarētājiem un «modes» devējiem literatūrā, A. Upīts tos dzēlīgi izsmej un visādi aizkavē viņu rīcību. Parādīdams satīriskā apgaismojumā šos kungus, A. Upīts noteikti pasaka, kas viņi ir un kam tie kalpo, un kā pret tiem jācīnās.

Šajā posmā izveidojas visai A. Upīša turpmākajai kritiķa darbībai raksturīgās divas būtiskās līnijas — viņš ir vecā, reakcionārā un izskaužamā dedzīgs nīdējs un apkarotājs un reizē arī jaunā, progresīvā tikpat kvēls aizstāvis. Šāda cīņas pozicija nosaka viņa kritiku publicistisko raksturu, kaismīgo, polemisko stilu, ikreizējai vajadzībai un nolūkam atbilstošu izteiksmes līdzekļu izvēli. Viens no pirmajiem A. Upīša rakstiem, kur spilgti parādās šī kritiķa īpatnība, ir 1910. gadā publicētais apcerējums *«Skaidra sirds latviešu rakstniecībā»*[1].

Analizējot J. Neikena, Apsīšu Jēkaba, A. Niedras, J. Purapuķes, J. Kleinberģa, Tirzmalietes u. c. darbus, A. Upīts atzīst, ka tur izklāstīts vai viss reliģiski dogmātiskās morāles kodekss. Grēks un sods, paklausanās kārdinājumam un atturēšanās svētlaimība, bet pār visām lietām reliģiska cilvēka «skaidra sirds» — viņu centrālie motīvi. Atkāpšanos no pieņemtām dogmām šie rakstnieki iztēlo kā postu un nelaimi, bet absolūtu padevību «oficiālas iekārtas» sankcionētiem reliģiskās morāles principiem — kā skaidras sirds, miera un svētlaimes avotu.

Aizstāvēdami iesīkstējušās dogmas, sludinādami nepretošanos varmācībai un netaisnībai, visi šie rakstnieki, uzsver savā rakstā A. Upīts, pūlas tautu saistīt pie rokām un kājām, apspiest brīvo, augošo domu, noturēt «sabiedriskā pasivitātē, kur viss vienalga, kur nepazīst ilgu pēc tiesībām un labākas nākotnes».

Daiļliteratūras idejisko un mākslinieciskо analizi prasmīgi

[1] «Izglītība», 1910., 8.—9.

saistīdams ar sabiedriski politiskās dzīves jautājumiem, A. Upīts parāda, ka šķietami cēlais un apolitiskais «skaidras sirds» motīvs, kas dažādās variācijās sastopams veselā virknē latviešu rakstnieku darbu, būtībā ir reakcionārs un palīdz saglabāt pastāvošo iekārtu un valdošo šķiru kundzību. Asi nokritizējis reakcionāro literatūru, A. Upīts rakstā izsaka prasību pēc gluži citādas, progresīvu ideju caurstrāvotas latviešu rakstniecības. Tās gan ir garāmejot ieskicētas domas, taču ar dziļu saturu. A. Upīts dedzīgi aizstāv tādu mākslu, kurā ne tikai atspoguļotos tagadējā «tautas sašķirošanās», bet kas reizē būtu cīnītāja pret iesīkstējušām dogmām un līdz ar pašu dzīves attīstības gaitu ietu «akmeņaino ceļu stāvā kalnā».

Jau apcerēdams «skaidras sirds» motīvu, A. Upīts izsaka atziņu, ka progresīvā literatūra saistīta ar gluži citiem sabiedrības slāņiem, kuri nevar un nedomā sekot pazemības un samierināšanās sludinātājiem. Daudzos citos šī perioda apcerējumos, kritikās un recenzijās viņš vēršas pret visādiem mēģinājumiem diskreditēt masas un literatūru, kas kalpo to mērķiem.

Tiem buržuāzijas kritiķiem, kas nerimās apgalvot, ka latviešu «zemākie» slāņi pavisam neattīstīti garīgajā ziņā un tāpēc nespējīgi no sava vidus izvirzīt lielus rakstniekus, ne nu vēl radīt savu īpatnēji atšķirīgo mākslu, A. Upīts dod arvien jūtamākus prettriecienus, stāda pretī neapstrīdamus faktus. Pati labākā liecība par nicināto masu spēku un pieaugošo varenību literatūrā ir tā, uzsver A. Upīts, ka tām jau ir tāds ģeniāls dzejnieks kā Rainis.

Gan atsevišķi recenzēdams Raiņa darbus, gan pieminēdams un izceldams viņu savos literārajos apskatos, A. Upīts reakcijas gados nosauc Raini par strādnieku šķiras dzejnieku, kura personībā un daiļradē «konsekventi tipiski izteicas viņas dziļākie ideāli, viņas karstākā cenšanās un spēcīgākā sajūsma»[1].

Sirsnīgu, izjustu Raiņa literāro portretu A. Upīts sniedz apcerējumā *«Uguns un nakts»* (1910.).[2] A. Upīts te atkal izmanto zīmīgu kontrasta paņēmienu: pirmajā daļā uzzīmē A. Niedras

[1] *A. Upīts,* Pirmie asni, «Dzimtenes Vēstnesis», 1910., 170.

[2] «Izglītība», 1910., 1.—4.

rakstnieka portretu, parādīdams viņu kā reakcionāru barvedi, «jaunnacionālisma» ideologu, literāru veikalnieku un avantūristu, bet otrā — viņa tiešo pretstatu Raini.

Rainis un Niedra, saka A. Upīts šai apcerējumā, ir divi pretēji elementi, pretēju pasauļu pārstāvji, salīdzināmi ar uguni un nakti. Viņi ir viena laikmeta bērni, bet ne dzīvē, ne darbā tiem nav neviena saskares punkta «pa visu līniju». Niedram visos stāstos un dzejoļos «viena un tā pati doma, Rainim — ik četrrindu pantā jauna ideja». Līdz Raiņa «Tālām noskaņām» latviešu dzejas straumīte bija sīka un sekla, klusiņām sīca ap baznīcas bērziem, garām kāpostdārzam ieplūda linu mārkā. Tikai ar Raiņa dzeju mūsu lirikā «pirmo reizi atveras jūra, kur bangas brāžas un kuģi lepni saceltām burām traucas uz tālēm, kur saule aust».

Apcere «Uguns un nakts» ir pilna dzīvības un jaunu ierosinājumu, ar to A. Upīts ieraksta latviešu kritikas vēsturē neaizmirstamu lappusi. Kaut arī ar dažām kļūdām (piem., nosaucot Raiņa reakcijas gados rakstītos dzejoļus par «Tālu noskaņu» variācijām un uzskatot, ka starp Raiņa revolūcijas laika dzejoļiem ir daudzi, kas «pilnīgi bez nozīmes vēlākiem laikiem»), apcere «Uguns un nakts» ir A. Upīša noteikts uzticības apliecinājums proletariātam.

Reizē ar apzinīgu pievēršanos proletariātam A. Upīts kopš 1910. gada cenšas sekmēt jaunās proletāriskās mākslas «pirmo asnu», kā viņš nosauc iesācēju — strādnieku literāros mēģinājumus — augšanu. Piemēram, recenzēdams Šalkoņa pirmo dzejoļu krājumu «Pirmie asni»[1], A. Upīts atzīmē, ka jaunais autors ir strādnieku dzīves un ideālu apdziedātājs un tāpēc vien jau «interesanta parādība» šai tukšajā laikmetā. Pārdroši un nepareizi būtu apgalvot, saka A. Upīts par Šalkoni, «ka viņš jau ir proletārisks dzejnieks» līdzīgi Rainim. Šalkoni A. Upīts pagaidām vēl atzīst par diletantu, bet viņa dzejoļu vienīgais temats par strādnieku dzīvi ar nemitīgu darbu, sāpēm, ciešanām un ilgām, kas risināts ar lielu pārliecības spēku, izpelnās viņa sirsnīgo atzinību.

[1] «Dzimtenes Vēstnesis», 1910., 170.

Stolipina režīma laikā izteiktajos A. Upīša spriedumos par proletārisko mākslu jau pavīd viņa pirmie mēģinājumi risināt aktuālas, tai laikā vēl neskaidras problēmas: novatoriskas formas nepieciešamība jaunajam saturam, revolucionāru ideju iemiesošana mākslinieciskos tēlos utt.

Līdz 1911. gadam A. Upītim nav speciālu apcerējumu par reālisma problēmām, kādi tik raksturīgi viņa vēlākajiem darba posmiem. Būtībā tomēr A. Upīts reālismu aizstāv un popularizē jau Stolipina reakcijas apstākļos, kritizēdams reakcionāru dogmu kalpus, dekadentus, seklu un paviršu īstenības atspoguļotāju darbus. Savā daiļradē kā kritizētājs reālists vērsdamies pret kapitālistisko sabiedrību, A. Upīts arī kā kritiķis uzsver, ka viss vecais, traucējošais nesaudzīgi apkarojams, tāpēc ka ceļš uz nākotnes literatūru ved «caur reālu atziņu, caur dzīves īstenības nesaudzīgu kritiku»[1].

A. Upīša grāmata *«Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture (1885.—1910.)»*, kas iznāk 1911. gadā, ir tieši izaugusi no viņa kritikām. Autors te iekausējis daudzus agrākos rakstus par rakstniekiem, viņu darbiem un atsevišķiem latviešu literatūras jautājumiem. Grāmatā atspoguļojas visa A. Upīša deviņos kritiķa darbības gados iegūtā pieredze un tās cīņas, ko viņš izkarojis pret reakcionāriem un diletantiem kā kvēls progresīvās kultūras aizstāvis.

A. Upīša «Vēsture» daudzējādā ziņā ir novatorisks, jaunu domu un atziņu bagāts darbs. Atšķirībā no visiem iepriekšējiem latviešu literatūras vēsturniekiem A. Upīts apstājas tieši pie visjaunākajiem laikiem un sniedz pēdējo 25 gadu literatūras vērtējumu. Šo posmu viņš parāda divu kultūru cīņas aspektā, cenšoties atsegt literāro sadursmju, virzienu un metodu pamatcēloņus. A. Upīts grāmatā dod nesaudzīgu buržuāziskās pagrimuma literatūras vērtējumu, pretstatā ar lielu iejūtu un izpratni izceldams revolucionārās literatūras nozīmi. It sevišķi ar plašo Raiņa daiļrades apceri viņš pasvītro, ka nākotne piederēs tai literatūrai, kas dziļi sakņojas tautas masās un spēj izteikt to jūtas un gribu.

[1] *A. Upīts,* Latviešu drama, «Izglītība», 1909., 10.

A. Upīša «Vēsture» bija spēcīgs ideoloģisks cīņas ierocis darbaļaužu rokās un pirmais mēģinājums, kaut arī nekonsekvents, novērtēt latviešu jaunākās literatūras attīstības gaitu no marksistiskā viedokļa.

A. Upīša darbība kritikas laukā kopš strādnieku revolucionārās kustības jaunu uzplūdu sākuma raksturojas ar viņa nostāšanos marksisma pozicijās. Kā kritiķis viņš kļūst vēl aktīvāks, dažu gadu publicēdams pat vairāk nekā simts rakstu, pie tam vēl ļoti daudz enerģijas veltījot jauno talantu audzināšanai un latviešu progresīvo rakstnieku un kritiķu organizēšanai kopīgā mērķa sasniegšanai.

Atsaukdamies uz visu aktuālo attiecīgajā laikmetā, A. Upīts savos rakstos ir reizē kritiķis un politiķis, kuru vada sabiedriski svarīgi nolūki — saistīt literatūru ar proletārisko cīņu, veicināt proletāriskās literatūras kā iedvesmotājas un cīnītājas rašanos un attīstību. Šos uzdevumus realizējot, A. Upīts iesaistās dažādās diskusijās un polemiskos strīdos ar reakcionārās nometnes pārstāvjiem. Viņš izcīna veselas ideoloģiskas kaujas, kurās atmasko un grauj pretinieku teorijas un prettautiskos centienus, audzina revolucionāros rakstniekus uz stingru un noteiktu darbību.

Iepriekšējā darbības cēlienā ieguvis vērtīgu praktisku pieredzi un tagad marksistiskās teorijas vadīts, A. Upīts ar lielu dedzību turpina kritizēt buržuāzijas reakcionāro literatūru, jo pilnā mērā apzinās, ka vecais un atmirstošais labprātīgi neatstās savas pozicijas. Pret šo literatūru A. Upīts vēršas ne tikai daudzās atsevišķās recenzijās un kritiskos rakstos, bet pat veselās rakstu sērijās (piem., «Literatūras krāmu tirgū», «Ar ušņu duramo», «Literāriskas ekskursijas» utt.), kurās analizē parādījušos darbus buržuāziskajā dzejā, prozā un dramaturģijā.

Savos kritiskajos rakstos A. Upīts pasvītro, ka latviešu buržuāziskajā kultūrā norisinās nepārtraukts deģenerēšanās un trūdēšanas process, un parāda, kā tas izpaužas reakcionārajai šķirai kalpojošā literatūrā. Tanī veltīgi meklēt skarbu reālismu, progresīvas idejas, pozitīvus varoņus, un tā ir bez attīstības perspektīvām. Šo literatūru raksturo tieši bēgšana no reālisma un

iegrimšana reakcionārajā romantismā, formas kultā, maskēšanās ar apolitiskumu vai atklāti izpausts naids pret darbaļaužu centieniem.

A. Upīts nerīkojas ar tukšiem spriedelējumiem, bet, uzbrukdams reakcionāriem, sauc lietas un personas īstajā vārdā, izveido secinājumus uz konkrētu faktu aplūkojuma pamata. Viņu nespēj nobaidīt niknie pretuzbrukumi, apmelojumi un noķengājumi, jo viņš apzinās, ka aizstāvama taisnīga lieta.

A. Upīts tieši strādnieku kustības jauno uzplūdu gados izveidojas par izcilu satīras meistaru latviešu literatūrā un kritikā, bet kā latviešu progresīvās satīras teorētisko principu izstrādātājs viņš veic īstu celmlauža darbu.

Ar savu vispusīgo kritiķa darbību A. Upīts palīdz audzināt darbaļaudīs pareizu literatūras uzdevumu izpratni un estētisko gaumi, sekmē demokratisku ideju piestrāvotas literatūras attīstību. Viņš apsveic, aizstāv un popularizē tos rakstniekus, kuru daiļrade sakņojas tautas masu dzīlēs, kuri sekmē sabiedrisku progresu. Ar dziļu iejūtu A. Upīts, piemēram, analizē demokratiskā rakstnieka E. Birznieka-Upīša reālistiskos stāstus un izceļ kā viņa daiļrades spilgtākās pazīmes līdzjūtību apspiestajiem un pazemotajiem, pareizu sociālo apstākļu raksturojumu, tēlu estētisko pievilcību. Tāpat visai atzinīgi A. Upīts atsaucas par izcilākajiem latviešu rakstniekiem pagātnē.

Augstu novērtēdams demokratiskās literatūras nozīmi, pasvītrodams tās spēcīgo reālismu pretstatā tam nespēka pilnajam reakcionārajam romantismam, kurā arvien vairāk iegrimst buržuāziskā māksla, A. Upīts tomēr norāda, ka latviešu demokratiskie rakstnieki parasti tikai protestējuši pret sociālo netaisnību vai arī kritizējuši kapitālistisko iekārtu, bet nav tieši un atklāti uzstājušies kā cīnītāji par citu, labāku un taisnīgāku iekārtu. Vērtēdams demokratiskās literatūras ierobežoto lomu proletāriskajā cīņā, A. Upīts nokļūst pie secinājuma, kuru noteikti aizstāv, ka proletariātam ir pašam jārada sava, būtiski atšķirīga, jauna tipa literatūra.

Laikā starp 1912. un 1919. gadu proletāriskās mākslas pamatprincipu vispusīga noskaidrošana un topošās latviešu prole-

tāriskās literatūras attīstības sekmēšana izvirzās A. Upīša kritiku centrā. Proletāriskās mākslas jautājumos viņš balstās uz marksisma-ļeņinisma klasiķu darbiem, seko «Pravdā» un citos krievu boļševiku laikrakstos un žurnālos izvirzītajām tezēm, tāpēc spēj pareizi orientēties konkrētajos Latvijas apstākļos un izdarīt vērtīgus teorētiskus vispārinājumus.

Vairākos rakstos, piemēram, «Barbari un Roma»[1], A. Upīts izsakās par proletariāta attieksmēm pret kultūras mantojumu, asi noraidot buržuāzijas melus, itin kā viņa būtu pagātnes kultūras dārgumu mantiniece, bet proletariāts tikai censtos tos iznīcināt. A. Upīts pierāda, ka patiesība ir gluži citāda — tieši proletariāts neļaus iet bojā tai mākslai, «ko radījusi un krājusi tauta, kur izpaužas plašu masu sajūtas, ilgas un dziņas». Visu vērtīgo proletariāts izmantos, kritiski apgūs, lai radītu savu mākslu, kura tomēr nebūs agrākās piedēklis un turpinājums, bet visa pārveidotāja un atdzīvinātāja.

Īpašu vietu A. Upīša kritisko rakstu vidū ieņem tie, kuros viņš iepazīstina latviešu progresīvo sabiedrību ar M. Gorkija darbību. Žurnālā «Domas» u. c. rakstnieks regulāri informē par Gorkija sasniegumiem daiļradē, par viņa dedzīgo protestu pret Dostojevska «Velnu» izrādi, par pasākumiem Krievijas mazo tautu literatūras popularizēšanā utt. A. Upīts jau 1912. gadā norāda, ka Gorkija darbos parādījušās tādas spilgtas iezīmes, kas raksturo jaunu, revolucionāru daiļrades metodi, ko toreiz viņš nosauc par jaunreālismu. A. Upīts nosauc Gorkiju par sociālistisku rakstnieku un atzīst, ka viņš ir jauna rakstniecības un varbūt pat jauna kultūras laikmeta ievadītājs.

Iztirzājot atsevišķu stāstu vai romānu vai arī vērtējot atsevišķa rakstnieka daiļradi, A. Upīts vienmēr atgādina, ka proletāriskajai literatūrai jāpārsniedz buržuāziskā ne tikai idejiskā satura ziņā, bet arī mākslinieciskajā meistarībā. Proletāriskajam rakstniekam nepieciešams marksistisks pasaules uzskats, bet viņa teiktajiem dedzīgajiem vārdiem jābūt tēlainiem, paustajām idejām «jātērpjas siltu asiņu piestrāvotos tēlos un dzīvā elpā viļņotos

[1] «Domas», 1914., 6.

tēlojumos». Dzīve un proletariāta cīņas ir daudzveidīgas un arī literatūrā tam visam jāatspoguļojas «tūkstoškrāsu varavīksnē». Proletāriskajam rakstniekam galvenā vērība jāveltī pašam cilvēkam, dažādu profesiju strādniekam, jāparāda viņš ne tikai darba procesā, bet visā pārdzīvojumu, jūtu, tieksmju un interešu bagātībā. Proletāriskais rakstnieks drīkst izvēlēties katru temu, katru dzīves novadu, attēlot to individuāli savdabīgi, bet tā, lai palīdzētu savai šķirai virzīties uz priekšu.

Ar kritiskajiem rakstiem un savu daiļradi piedalīdamies proletariāta revolucionārās literatūras veidošanā, A. Upīts uzsver, ka šī, jau kapitālisma apstākļos radusies literatūra visādi attīstāma un izkopjama, un tās nozīme ir nenovērtējami liela, taču viņa vēl nav tā pati sociālistiskā literatūra, kura izaugs nākotnē pēc tam, kad būs iznīcināta ekspluatācija.

A. Upīts veltī proletariāta literatūras un mākslas aizstāvēšanai vairākus rakstus arī pirmā pasaules kara apstākļos. Dot pretsitienu dažādām reakcionārām teorijām un to sekotājiem, kas sāka no jauna aktivizēties, tāds nolūks arī nedaudzajām A. Upīša kritikām pēc 1917. gada Februāra revolūcijas (piem., «Dekadenti mostas» u. c.).

Kad 1919. gadā Latvijā nodibinās padomju vara, A. Upīts kā kritiķis uzstājas maz (dažas teātra recenzijas u. tml.), bet vairāk kā publicists. Viņa plašie apcerējumi par proletariāta kultūras un mākslas aktuāliem jautājumiem tomēr robežojas ar literatūras kritiku un ir pirmsākums iecerētam lielam darbam.

Pēc evakuēšanās no Rīgas 1919. gada otrā pusē A. Upīts ieceri realizē, sarakstot grāmatu *«Proletāriskā māksla»* (iznāk 1920. g.). Apvienotā un tālāk attīstītā veidā te atspoguļojas A. Upīša uzskati par proletāriskās mākslas pamatproblēmām, kuras viņš sāka risināt jau ar 1911. gadu.

Savā grāmatā A. Upīts uzsver, ka proletariāta kultūrai «visās savās nozarēs jāsniedzas dziļāk un jāpaceļas augstāk, nekā to spēja buržuāziskā». Šajā sakarā viņš iztirzā jautājumu par proletariāta attieksmi pret agrāko kultūras mantojumu un kategoriski pasvītro, ka tas nav atmetams, bet kritiski pārveidojams un izmantojams viss vērtīgais. Grāmatā plaši aplūkoti sociālis-

tiskās mākslas, īpaši literatūras, satura un formas jautājumi, izteiktas interesantas domas par žanru specifiku un žanru turpmāko attīstību utt.

«Proletāriskā māksla» pamatos ir teorētisks apcerējums, bet tajā daudz arī literatūras vēstures un kritikas elementu.

A. Upīts izteic daudz pirmreizīgu atziņu, krasi uzstājas pret dažādiem kļūdainiem vai pat kaitīgiem topošās padomju mākslas novirzieniem. Lai gan A. Upīša uzskati šajā grāmatā viscaur nav pārliecinoši argumentēti, darbs kopumā ir novatorisks sasniegums.

LUGAS

Dramaturģijas laukā A. Upīts sāk darboties 1904. gadā, būdams jau pazīstams prozaiķis un dzejnieks. Ar viencēlieniem iesācis, viņš drīz ķeras pie sarežģītākiem uzdevumiem un rada savas lielās problēmu lugas. Jau pirms Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas A. Upīts kļūst par izcilu latviešu reālistiskās dramaturģijas pārstāvi, buržuāziskās sabiedrības satīrisku tiesātāju un proletariāta cīnītāju.

Viencēlieni

No septiņiem viencēlieniem, kurus A. Upīts devis līdz 1919. gadam, pirmie pieci radušies kā stāstu un noveļu dramatizējumi. Tas liecina tiklab par viņa dramaturģijas un prozas ciešo radniecību, kā par abu nozaru mijiedarbību. A. Upīts šai sakarā izsakās: «Līdz ar pirmajiem dramatiskajiem mēģinājumiem sāku vairāk vērības piegriezt arī noveļu tehniskai pusei. Daži vecāki literāti man vairākkārt aizrādīja uz spēcīgo dramatisko elementu manos stāstos un ieteica pamēģināt dramatizēt tos. Pats pirmais tāds mēģinājums (viencēliena komēdija «Dzimumdienas rītā», pēc noveles «Atdzimšana») izrādījās visai sekmīgs un uz skatuves ieguva dzīvu piekrišanu. Tāpat noveļu viela pārstrādāta «Pārcilvēkos» un «Raganā». Dramatiskā darbā nepieciešami spilgtāki un plastiskāki raksturi, asāks situāciju nostādījums, koncentrētāks, asprātīgāks un impulsīvāks dialogs nekā stāstā un novelē. Tur es nepārprotami redzēju savu stāstiņu vājās puses, sāku vispār vairāk apsvērt

izdomas un stila jautājumus un kritiskāk skatīties tikpat uz tēlojuma pirmajām iedvesmēm, kā uz veidojumu.»[1]

Viencēliens *«Dzimumdienas rītā»* (1904.) ir risināts sadzīves plāksnē, akcentējot situāciju un raksturu komiku. Mantkārīgais un despotiskais Pūdera kungs dzimumdienas rītā pārdomā savu dzīvi un atzīstas sev, ka bijis slikts cilvēks: «Cikus es bez vainas neesmu atlaidis no darba, cikus neesmu izdzinis no mājām, cikus nieku dēļ apsūdzējis lielamkungam... Plēsis, rāvis, dīrājis es esmu bez žēlastības, bez ziņas! Krājis, rausis, krāvis kapeiku pie kapeikas, rubli pie rubļa... Bet cienības un mīlestības ļaudīs man nav... tai ziņā es esmu tukšs un nabags.»

Pēkšņā jūtu uzplūdumā viņš nolemj kļūt pavisam citāds — savu apakšnieku cienīts un mīlēts cilvēks.

Atjautīgā darbības risinājumā A. Upīts parāda, kas notiek, mežkunga Pūdera pāraugšanas iecerei saduroties ar reālo īstenību. Atdzimšanas noskaņā viņš sagaida apsveicējus — savas saimes ļaudis, cerot, ka tie izteiks vienprātīgu sajūsmu par sava kunga cēlajiem nodomiem un sekmēs tos. Izrādās tomēr, ka ļaudīm ir pašu rūpes un bēdas un tie, izmantojot kunga vēlīgo noskaņojumu, katrs cenšas sev kaut ko izkaulēt. Pūdera kunga sajūsma strauji plok, lielās dusmās viņš izdzen apsveicējus un komēdijas beigās ir kļuvis vēl zvēriskāks nekā pirms iecerētā «atdzimšanas» mēģinājuma.

A. Upīša pirmajā komēdijā figurē divu pretēju šķiru ļaudis, taču viņu šķiriskās attiecības un tēlu sociālā būtība nav vēl dziļāk atsegta. Raksturīgi tomēr, ka ludziņā centrālais izsmiekla objekts ir ne tikai peļama rakstura cilvēks, bet iezīmēts arī kā kungu kārtas piederīgais un darbaļaužu izmantotājs.

Savā laikā daudz izrādītā ludziņa uzrakstīta raitos dialogos, tās darbības risinājums interesants. Rakstnieks pratis radīt spraigas situācijas. Liela loma te satīrai, lai gan tā ir bez vēlāko lugu dziļuma.

«Dzimumdienas rītam» pēc pieciem gadiem seko jauns A. Upīša dramatizējums — viencēlienu trijotne *«Pārcilvēki»*

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 948. lpp.

(1909.), autora apzīmējumā «bildes un karikatūras trijās nodaļās». Šie viencēlieni radušies, pārveidojot dramaturģiskā formā tikko uzrakstītos stāstus: «Homo sapiens», «Reinis un Jūla jeb pārlabotais Šekspīrs» un «Mūžības sfērās». Šīs ludziņas vērstas pret dekadentiem un viņu «mākslu». Ar tām A. Upīša dramaturģijā ienāk īsts kaujinieciskums, sabiedriski aktuāli temati. Rakstnieka vārdiem runājot, šie viencēlieni ir «dekadentiskā virziena literāras karikatūras. It īpaši pirmajam («Homo sapiens») bij labi skatuves panākumi. Pa daļai pateicoties arī dekadentu un viņu draugu neapvaldīta niknuma pilniem uzbrukumiem, šī karikatūra īsā laikā tika ārkārtīgi populāra, to izrādīja malu malās un bieži vien izrāda vēl šodien. Nav daudz ko šaubīties, ka viņai bijis zināms iespaids uz latviešu dekadences likteni».[1]

Rigas Latwerschu Beedribas Derigu Grahmatu Nodalas
isdewums.

Dsimumdeenas rihtâ.

Komedija weenâ zehleenâ
no Andreja Upischa.

Rigâ, 1905.

A. Upīša pirmās grāmatas — «Dzimumdienas rītā» (1905.) titullapa

Viencēlienā *«Homo sapiens»* tēlots vienkārša, nabadzīga zemnieka dēls Jukums Brūmelis, kas ir kļuvis par dekadentisku dzejnieku un sasirdzis ar tiem raksturīgo lieluma maniju.

Parastais latviskais vārds Jukumam liekas par prastu, jo tanī «nav mūžīgā, baltā ziemeļnakšu daiļuma», jo tas neatspoguļo viņa «pārempīrisko, transcendento «es»», viņa «mūžības noslēpumos mērcēto», «haosā grimušo, šausmās saplosīto, gaviļu naktīs atdzimušo dvēseli». Pārdēvējies par Hjalmaru Sörengaardu, viņš uzreiz jūtas varenāks: «Es, Hjalmars Sörengaards, esmu

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 942. lpp.

pārcilvēks, es esmu cilvēces augstākais tips, es esmu nākotnes cilvēks — homo sapiens!» Patiesībā šis dekadentu «pārcilvēks» ir tukšs švauksts, nožēlojams egoists. Rakstnieks viņa tēlā pareizi parāda, kā dekadenti nicina tautu, diletantismu slēpj aiz tukšām deklarācijām.

Savā komēdijā A. Upīts spilgti attēlo latviešu dekadentu smieklīgumu. Tautai trūka intereses par viņu ļoti pretenciozo, bet būtībā nevarīgo «mākslu». Tāpēc Jukums, aizbraucis laukos, brīnās, ka «šeit tik maz pazīst savas tautas poētus, mūžīgo zvaigžņu zīlētājus, mistisko dziļumu mērniekus»... A. Upīts izsmej dekadentiskos rakstniekus — veikli parodējot viņu stilu, dzēlīgi zobojoties par dekadences lielajām pretenzijām, par «viņas poētu zilu šausmu likteni», tiem dziedot par nimfām un sirēnām, «mazgājot tās mūžam zilā jūras spogulī»...

Dekadentiskos dzejdarus, viņu patētiskās, samākslotās runas atmasko arī abas pārējās «bildes un karikatūras». Pagastskolotāja palīgs Reinis, kas viencēlienā *«Reinis un Jūla jeb pārlabotais Šekspīrs»* atdarina citu dzejnieku dzejoļus, ir raksturīgs dekadentu pārstāvis. Latviešu dekadenti labprāt sevi salīdzināja ar klasiķiem — Homēru, Danti, Šekspīru un jutās par tiem pārāki. Šo lieluma maniju izsmej viencēliens *«Mūžības sfērās»*, kas rāda dekadentu kāri pēc slavas un nemirstības. Diletantiskais dzejnieks Skaidravotu Jānis piedzēries aizsnaužas Rīgas Vērmaņdārzā uz sola, bet pa sapņiem nokļūst mūžības sfērās Elizejas dārzā un sastop tur pasaules literatūras klasiķus. Latviešu dekadentam sapnī rādās, ka visi ģeniālie rakstnieki klanās viņa priekšā, bet atmoda ir pavisam nepievilcīga.

Visās trijās komēdijās A. Upīts ļoti veiksmīgi izlietojis hiperbolu un karikatūru. Spilgtā gaismā šeit atklājas asie kontrasti starp dekadentu iedomāto «pārcilvēku» poziciju un viņu cilvēcīgo niecīgumu, starp skaļajām «mākslas» deklarācijām un dzīves īstenību. Trāpīga satīra šajās komēdijās kļuvusi par cīņas ieroci pret dziļi prettautiskām, reakcionārām parādībām.

Komēdijas žanrā «Pārcilvēki» ir ne tikai A. Upīša augstākais sasniegums līdz 1919. gadam, — tiem ievērojama nozīme arī visā latviešu komēdijas attīstības vēsturē. Buržuāziskie kritiķi,

piemēram, A. Bērziņš[1], veltīgi centās noliegt šī cikla idejisko un mākslinieciskо vērtību, skatītājos ludziņas guva pelnītu atsaucību. Pavisam citāds ir padomju literatūras zinātnieku vērtējums. «Latviešu satīriskā komēdija, — raksta K. Kundziņš, — nekad līdz tam vēl nebija spējusi būt tik aktuāla, trāpīga un iedarbīga kā «Pārcilvēkos».»[2] J. Kalniņš šos viencēlienus novērtē šādi: «Partejiskās literatūras tapšanā un izveidošanā tiem latviešu literatūrā ir nozīmīga vieta, it sevišķi latviešu komēdijā. Ar savu politisko asumu, kaujinieciskumu tie turpina tās atmaskotājas komēdijas, politiskās komēdijas tradīcijas, ko aizsāka ar «Pusideālistu» Rainis.»[3]

«Pārcilvēkiem» seko viencēliens *«Ragana»* (pirmizrāde Jaunajā Rīgas teātrī 1909. g., grāmatā iznācis 1910. g.) — tāda paša nosaukuma noveles dramatizējums.

Komēdijas sižetu veido sadzīves notikumi ar anekdotiski negaidītu atrisinājumu beigās. Pagasta skrīveris Ansons grib precēt budža Plošķa meitu Rozāliju, bet šo nodomu asprātīgi izjauc «ragana» Mare — Ansona kalpone un mīļākā. Lai Ansons viņu nepamestu, Mare izstāsta ļaudīm par Ansona un viņas sakariem. Kad to uzzina Plošķi, tie jūtas dziļi aizvainoti un atriebjas Ansonam. Itin kā pagasta godu aizstāvēdami, viņi piespiež, lai Ansons prec Mari. Tā pusinteliģentam, dzērājam un karjeristam Ansonam cerētās bagātības vietā jāsamierinās ar līdzšinējo stāvokli un «prasto» Mari piedevām. «Raganā» visi raksturi rādīti kā sociāli tipi ar savas šķiras īpašībām, viņu rīcībai autors devis skaidru idejisku vērtējumu. Gļēvais un aprobežotais Ansons tīko izrauties no sīkburžuāziskās vides un iekļūt mantīgajās aprindās ar izdevīgu precību palīdzību. Plošķu acīs Ansons ir nabags, budžu algots kalps, tomēr viņš pieder pie pagasta inteliģences un tāpēc gluži pieņemams znots. Ārkārtīgs apvainojums Plošķienei un visai saimnieku kārtai nevis Ansona nemorāliskais

[1] «Latvija», 1909., 144.

[2] *K. Kundziņš,* Andreja Upīša dramaturģija, rakstu krājumā «Tautas rakstnieka Andreja Upīša 75 gadi», 1952., 224. lpp.

[3] *J. Kalniņš,* «Satīras asajā gaismā», 1957., 39.—40. lpp.

dzīves veids, bet tas, ka viņš sapinies ar «šitādu» kalponi. Mare savukārt tīko no kalpones kļūt par skrīvera madāmu un atjautīgi sasniedz mērķi.

Buržuāziskās sabiedrības divkosīgo, liekulīgo morāli A. Upīts kritizē viencēlienos *«Amacones»* (pirmizrāde 1912. g., grāmatā iznācis 1913. g.) un *«Nanniņa»* (pirmizrāde 1914 g., periodikā iespiests 1915. g., grāmatā iznācis 1923. g.). Abas komēdijas autors raksturo šādi: ««Amacones» ir modernās pilsoniskās sieviešu emancipācijas reprezentantes, kuru patiesais nolūks tikai izdevīgāki tikt pie vīra. «Nanniņa», latviešu gruntnieka skolota meita, domāta kā latviska miniatūra pazīstamai Zolā Nannai, uz kuras vieglprātīgu izdzīvi pašas vecāki skatās ar naivu aizgrābtību.» [1]

Ar saviem pirmajiem septiņiem viencēlieniem A. Upīts latviešu dramaturģijā ienes daudz jauna un savdabīga. Tās ir satīriskas komēdijas, kas risinās buržuāziskajās aprindās un ir bez pozitīvajiem varoņiem. Rakstnieks tajās nenodarbojas ar sliktu cilvēku pāraudzināšanu, sadzīves trūkumu izlabošanu. Pakāpeniski viņš nonāk līdz attēlotās kapitālistiskās sabiedrības noliegšanai, lai gan vēl nedod nākotnes perspektīvu. Ar šīm kritizētāja reālisma metodē rakstītajām komēdijām A. Upīts ir cīnītājs pret latviešu buržuāziju, nesaudzīgs mietpilsoņu atmaskotājs.

Tiklab satīras objektu izvēles ziņā, kā raksturīgākajos mākslinieciskajos paņēmienos A. Upīts aplūkotajos viencēlienos jau ir atradis tos pamatus, uz kuriem viņš savas komēdijas padziļina un attīsta tālāk nākošajā daiļrades cēlienā.

Dramatiskā triloģija

Līdztekus viencēlieniem A. Upīts Stolipina reakcijas periodā sāk rakstīt plaša apjoma sociāli politiskas lugas, no kurām izveidojas ievērojamā dramatiskā triloģija. Ar to latviešu reālistiskajā dramaturģijā ienāk jauni temati un tēli, kas atspoguļo būtiski svarīgus procesus strādnieku šķiras dzīvē starp 1905. gada revolūcijas sakāvi un pirmo pasaules karu. A. Upīša dramaturģijā šī triloģija iezīmē jaunu attīstības pakāpi, ko raksturo saistība ar proletā-

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 942. lpp.

risko cīņu un apzinīga skatuves izmantošana tās sekmēšanai. Šai sakarā uz A. Upīti pašu attiecināmi viņa 1912. gadā teiktie vārdi par latviešu dramu un pamatšķiras rakstnieka uzdevumiem: «Tagadējā, spējā iekšējās augšanas, izveidošanās un nocietēšanās stadijā pamatšķirai vairs nepietiek ar liriskiem momenta tēlojumiem. Mākslas viņa alkst kā ūdens un maizes, tādas mākslas, kurā atspoguļotos viņas vēsturiskā pagātne, viņas psiholoģiskā tagadne un idejiskā nākotne. Nemiers un cīņa ir viņas dvēsele un miesa. Ne tāds nemiers, kas acumirkli uzliesmo un apdziest, ne tāda cīņa, kas sīkpilsoniski «nogrimst sevī» un aprimstas... Visos laikos demokratija ir bijusi dramatiskās mākslas cienītāja un pabalstītāja. Nākotnes drama izaugs no augošās darba šķiras kā viņas dziļākās būtības īstākā izteicēja. Arī tagadējie demokratiskie rakstnieki... sāk nojaust savas šķiras garīgo īpatnējību un vajadzības un mēģinās dramatiskā rakstniecībā.»[1]

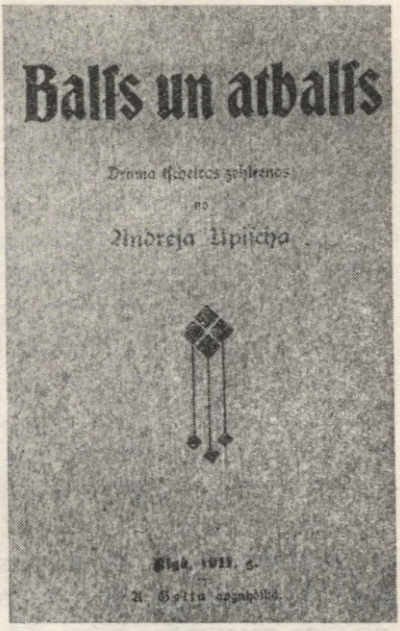

A. Upīša dramas «Balss un atbalss» pirmizdevuma vāks

A. Upīša pirmā lielā luga ir 1911. gadā sarakstītā drama *«Balss un atbalss»*[2], tai seko traģikomēdija *«Viens un daudzie»*[3],

[1] *A. Upīts,* Latviešu rakstniecība (1911. g. otrā un 1912. g. pirmajā pusē), «Vārds», 1. sēj., 1912., 229. lpp.

[2] Dramas *«Balss un atbalss»* pirmpublicējums 1911. gadā sāka parādīties strādnieku laikrakstā «Laika Balss» (47.—53. nr.), tad šo avīzi aizliedza un iespiešanu tajā pašā gadā pabeidza šī izdevuma pēctecis «Jaunais Laiks» (1.—14. nr.). Atsevišķā grāmatā luga iznāca 1911. gadā. Pirmuzvedums Jaunajā Rīgas teātrī 1911. gada 19. augustā.

[3] Traģikomēdija *«Viens un daudzie»* sarakstīta 1912. gada beigās un 1913. gada sākumā. Izrādīt šo lugu cenzūra aizliedza 1913. gada 18. martā. Pirmpublicējums 1914. gadā — laikrakstā «Jaunā Dienas Lapa» (3., 8., 14.,

pēdīgi atkal drama — «*Saule un tvaiks*»[1] (visi četrcēlienu darbi). Sižetu un tēlu ziņā minētās lugas ir pilnīgi patstāvīgas, taču triloģijā tās apvieno autora galvenais idejiskais nolūks — atmaskot strādnieku atbrīvošanās cīņas atkritējus un nodevējus un pretstatā parādīt revolucionāro spēku aktivizēšanos. Šo novatorisko skatuves darbu rašanos neapšaubāmi ir sagatavojusi A. Upīša pasaules uzskata, talanta un meistarības straujā attīstība. Tāpat ievērojama loma ir bijusi rakstnieka tuvībai ar progresīvo Jauno Rīgas teātri, kura darbu viņš sekmējis kopš dibināšanas kā viens no idejiskajiem vadītājiem, bez tam ar daudzām recenzijām un kritikām, ar krievu un vācu lugu tulkojumiem (N. Gogoļa «Revidents», Ļ. Tolstoja «Izglītības augļi», G. Hauptmaņa «Fūrmanis Henšelis») u. tml. Šajā teātrī 1909. gadā izrādīti arī viņa «Pārcilvēki» un dramaturga praksē gūta vērtīga pieredze.

Dramas «*Balss un atbalss*» darbība norisinās drūmajā Stolipina reakcijas periodā. Notikumu centrā vecais strādnieks Avots un viņa pieaugušie bērni. Kā revolūcijas dalībnieks viņš trīs gadus smacis cietumā, bet palicis uzticīgs proletariāta cīņas mērķiem. Tomēr viņu stipri nomāc laikmeta slogs, kā arī bēdas un likstas paša ģimenē. Nesen Avotam mirusi sieva, jaunākais dēls tikko gājis bojā nelaimes gadījumā. Vieglāku dzīvi tīkodama, meita Anna kļūst par bodnieka un uzdzīvotāja Frēzes mīļāko, līdz ar to saraujot saites ar ģimeni un darba biedriem fabrikā. Seko jauns, ne mazāk smags trieciens. Avots visu laiku cerējis, ka dēls Jānis, kas studē kādā Krievijas augstskolā medicīnu, iz-

---

20., 26., 32., 38., 44., 49., 55. un 61. nr.). Atsevišķā grāmatā luga iznāca 1914. gadā. Pirmizrāde notika tikai pēc carisma gāšanas — 1917. gada 4. aprīlī Maskavas Latviešu teātrī.

[1] Drama «*Saule un tvaiks*» sarakstīta 1914. gada beigās un 1915. gada sākumā. 1915. gada 4. aprīlī cenzūra lugu aizliedza iespiest un izrādīt. Pirmizrāde notika pēc Februāra revolūcijas — 1917. gada aprīlī Maskavas Latviešu teātrī. Pirmpublicējums atsevišķā grāmatā tikai 1919. gadā. — Pirmo reizi visu triloģiju vienkopus izrādīja Padomju Latvijas Strādnieku teātris 1919. gadā. Triloģijā ietilpstošās lugas tad uzvestas 21 reizi (t. i., ap 40% no teātra visu izrāžu kopskaita).

augs par izglītotu un apzinīgu strādnieku kustības darbinieku. Izrādās tomēr, ka divos studiju gados Jānis atteicies no ģimnāzijas laikā aizsāktā revolucionārā darba un atklāti pārgājis buržuāzijas pusē. Viņš dižojas ar spožas karjeras izredzēm muižnieku aprindās, ņirgājas par tēva un viņa biedru idejām. Avots nosauc Jāni par nelietī un šķiras no šī renegāta uz visiem laikiem. Pie tēva paliek vienīgi jaunākā meita Rasma, lai kopā ar viņu cīnītos par jaunu dzīvi. Tā sašķeļas agrāk cieši vienotā un saskanīgā Avotu ģimene, kuras locekļi turpmāk sastapsies kā ienaidnieki divās pretējās nometnēs.

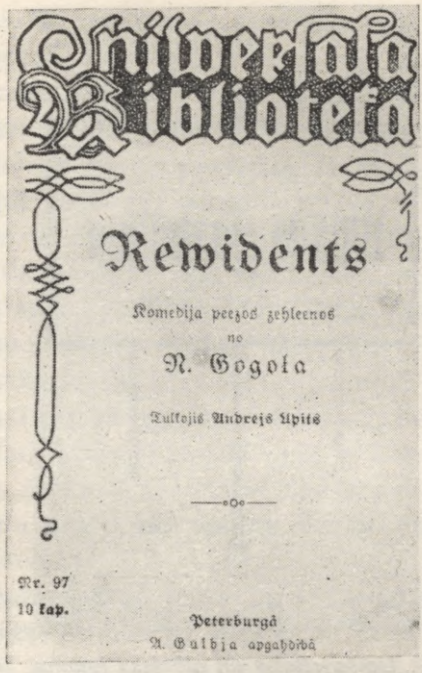

A. Upīša tulkotā N. Gogoļa «Revidenta» vāks (1912.)

Ārēji šī luga veidota kā sadzīves drama, kuras notikumi risinās lielāko tiesu ģimenes ietvaros. Te atspoguļojas itin kā divu paaudžu cīņa, kas latviešu dramaturģijā jau bija pazīstama un kuras rezultātā sairst ģimene. A. Upīts tomēr šo problēmu izvirza un apgaismo novatoriski — viņa lugā konflikti izaug nevis no morāli ētisku normu pārkāpumiem, bet tiem ir dziļi sociāls pamats, sakņojums laikmeta dzīvē. Būtībā vienas ģimenes traģēdija ar tās sociālajiem cēloņiem neizsmeļ visu «Balss un atbalss» idejisko saturu. «Mūsu dzimtas posts ir tikai daļa no tā, kas riņķī apkārt. Dzīve ir kā aizsalis dīķis, un mēs visi smokam nost zem ledus. Vienam nav palīdzams — kad ledu salauzīs, tad visi tiksim pie elpas» — šajos vecā Avota vārdos autors nepārprotami pauž sadzīves ainās ieslēpto dramas pamatdomu. Vienas ģimenes notēlojums izrādās tikai līdzeklis, kā bargās cariskās cenzūras apstākļos parādīt visas latviešu strādnieku šķiras beztiesīgo dzīvi, kā

A. Upīša «Balss un atbalss» igauņu valodā (1923.)

atsegt idejisko diferencēšanos proletariāta rindās — dažiem atkrītot un aizejot renegātu ceļus, bet apzinīgākajai daļai saliedējoties vēl ciešāk ap savu pagrīdē iedzīto revolucionāro partiju. Lai luga pārvarētu cenzūras barjeru un ieraudzītu rampas gaismu, A. Upīts «Balss un atbalss» personāžam bieži vien liek runāt pusvārdos, aplinkus norādījumos un gleznās — vispār autors te meistariski izlieto «Ezopa valodu», kritizējot kapitālistisko iekārtu un norādot cīņas ceļu. Dramas lielie skatuves panākumi — vienā pašā 1911.—1912. gada sezonā apmēram 100 izrāžu — ir labākā liecība tam, ka rakstnieka domas izprastas pareizi. «Lugā ir gan daudz liekas, daudzvārdīgas retorikas, — atzīst A. Upīts. — Tomēr tālaika strādnieciskos teātra apmeklētājus tas netraucēja, man droši vien bij izdevies pateikt kaut daļu no tā, kas neizteikts dusēja šajās ļaužu masās, un ar to pietika, lai luga no Jaunā Rīgas teātra sāktu staigāt pa visām lauku un provinces skatuvēm.»[1]

Stolipina reakcijas gadu tipiskās parādības strādnieku šķiras dzīvē A. Upīts «Balsī un atbalsī» atklājis ar skaitliski neliela, bet raksturīga personāža palīdzību. Visredzamākā vieta te vecajam Āvotam un viņa dēlam Jānim.

Dramas galvenais varonis ir strādnieks Āvots, kura tēlu veidojot, A. Upīts acīm redzot balstījies uz saviem kādā 1912. gada kritiskajā rakstā izteiktajiem uzskatiem: «... dramai pavisam ne-

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 11.—12. lpp.

derīgi tādi gatavi, sevī novẹidojušies, uz visām pusēm norobežojušies cilvēki. Dramai taču jārāda, kā cilvēks cīnās, aug, top vai krīt.»[1] Avots nemaz nav iecerēts kā «ideālais» varonis: sākumā viņš personīgo bēdu satriekts un laikmeta sloga stipri nomākts, lai gan idejiski nesalauzts, tomēr dažādu šaubu un iekšēju pretrunu plosīts. Analizējot negatīvās parādības savā apkārtnē, intensīvi meklējot atbildes uz daudzējādiem jautājumiem, Avota uzskati izkristalizējas un tikai beigās viņš kļūst īsts, bezbailīgs cīnītājs. Uz šo Avota attīstības līniju jau savā laikā pareizi norādīja R. Pelše, sacīdams: «Bet par gluži apzinīgu un īstu strādnieku šķiras cīnītāju Avots top tikai ceturtā cēliena beigās, pēc lielajām dvēseles mokām un varonīgās atsacīšanās no saviem neglābjamiem bērniem. Tad Avots ir patiesi liels, spēcīgs un skaists. Tad viņa tikumiskais spēks ir aizraujoši spēcīgs un tā vien gribas izteikt viņam savu atzinību, neliekuļotu cienību un stipri, stipri spiest viņa godīgo roku.»[2]

Ap Avota tēlu tomēr kritiķi lauzuši daudz šķēpu, īpaši sakarā ar viņa frazi: «Mēs neesam fabrikas strādnieki, mēs esam fabrikas dūmu un putekļu apkvēpināti zemnieki.» Pat padomju laikā ir kritiķi, kas šai sakarā apgalvo: «Tas, protams, nav pareizi. Tā ir Andreja Upīša kļūda.»[3] Tā, protams, nav A. Upīša kļūda, nav arī šajā Avota spārnotajā frazē meklējama dramas ideja. «Tu nesver katru vārdu, ko es saku, — saruņā ar dēlu aizrāda Avots. — Es pats zinu, ka reizēm pats sev pretī runāju. Es sajūtu mūsu patiesību, bet nespēju līdz pamatiem izprast un citiem izskaidrot.» Meklējot izskaidrojumu, kāpēc strādnieku vidū rodas individuālistiskas noskaņas, renegātisms, alkoholisms u. c. kaitīgas parādības, Avots kādu laiku pauž uzskatu, ka vainojams pilsētas strādniekos vēl neizzudušais zemnieciskums un ka īsto, konsekvento strādnieku šķiru veidos pilsētā dzimusī un augusī jaunatne. Avota uzskats nav galīgi aplams, tikai pārspīlēts, jo pagātnes

---

[1] *A. Upīts,* Latviešu rakstniecība, «Vārds», I, 1912., 227. lpp.

[2] *P. Roberts (R. Pelše),* Nelaika tvanos, «Jaunais Laiks», 1911., 17.

[3] *K. Freinbergs,* Andreja Upīša dramaturģija, rakstu krāj. «Tautas rakstnieks Andrejs Upīts», 1947., 231. lpp.

A. Upīša dramas «Balss un atbalss» pirmuzvedums Jaunajā Rīgas teātrī 1911. gadā. Rasma — M. Šmithene, Kūlmanis — V. Bergmanis

dzīve cilvēku apziņā un rīcībā tomēr atstāj vairāk vai mazāk dziļas pēdas. Pie tam Avots lugas gaitā nebūt nepaliek pie šī fabrikas dūmos apkvēpušā zemnieka teorijas, bet iet tālāk. Nobeiguma ainā kā strādnieku revolucionārajai kustībai uzticīgs, maldus un šaubas pārvarējis cilvēks tieši viņš aicina darbā un cīņā: «Pasaule nīkuļu pilna — nespēks un tumsa visu tur savos valgos. Nakts mūs nenobiedēja, un nu mākoņu bēgsim? Nē, mūsu saule vēl spīdēs! Darbs mūs gaida... Iesim!»

Jāatzīmē tomēr, ka lugas pirmizdevumā Avota runas ir pārāk garas, abstrakti teoretizējošas. Pēdējā redakcijā šis trūkums lielā mērā novērsts.

Lugas atmaskojuma asums visvairāk vērsts pret renegātu Jāni Avotu. Viņa tēls psiholoģiski labi motivēts, izturēts un pārliecinošs. Jānis ir tukšs, ārkārtīgi iedomīgs un augstprātīgs cilvēks, kas iekārotas, bet vēl nesasniegtas mietpilsoniski sīkas, lai arī ērtas un pārticīgas dzīves vārdā atsakās no savas šķiras, aiziet nicināma renegāta ceļus.

«Balsi un atbalsi» kā reālistisku cīņas lugu augstu novērtēja progresīvā sabiedrība, redzami marksistiskie kritiķi. R. Pelše, piemēram, rakstīja: «Bez šaubām, «Balss un atbalss» ir kaut kas sevišķs latviešu dramas laukā. A. Upīts ir pirmais latviešu dramatiķis, kurš iedrošinājies vest uz skatuves moderno pilsētas strādnieku ar visām viņa sāpēm un cerībām. Tas ir vesels notikums ar vēsturisku nozīmi.»[1]

[1] *P. Roberts (R. Pelše)*, Nelaika tvanos, «Jaunais Laiks», 1911., 15

Ar labiem panākumiem «Balsi un atbalsi» 1954. gadā iestudēja un izrādīja LPSR Valsts Akadēmiskais dramas teātris.

Traģikomēdijā *«Viens un daudzie»* renegātisma problēma skatīta strādnieku revolucionārās kustības uzplūdu fonā. Lugas sižets ir samezglots ap streiku kādā kokapstrādāšanas fabrikā, atsedzot savam laikam tipisku konfliktu starp darbu un kapitālu. Tādējādi A. Upīts atkal aizsāk latviešu dramaturģijā agrāk nepazītu tematu. Lugas darbība dramatisma pilna, raksturi atklājas spraigās un asās situācijās.

Traģikomiskā lomā autors lugas sākumā rāda fabrikas kantoristu Kasparu Zaļumu. Kādreiz tas bijis vienkāršs strādnieks, revolucionārās kustības līdzgājējs, bet tad, iekļuvis labāk atalgotā darbā, sāk uzskatīt sevi par augstāk stāvoša sabiedrības slāņa locekli. Viņš prāto, ka «kungi arī ir strādnieki», varbūt pat «vēl vairāk nekā tie, kas plankas nes», u. tml. Viņa renegātiskie uzskati ir jau noformējušies, taču pavisam aiziet no strādniecības, cik noprotams, to kādu laiku aiztur mīlestība pret darba biedri Zelmu — arī kantoristi — un kauns no bijušajiem biedriem. Streikam izceļoties, tomēr atklājas Zaļuma īstā seja. Savu renegātismu viņš gan pūlas izskaidrot un attaisnot Zelmas acīs: «Bet iedomājies, ja es pats saviem spēkiem esmu ticis uz augšu — — tas ir, uz priekšu... Ja es reiz sēdu te šajā kantorī, pie šīs pults, ja es saņemu savu algu, ja direkcija man uzticas... Un es lai saviem darba devējiem aiz muguras strādāju pretim viņu interesēm... Nē, nē — tas nav tik vienkārši, kā tu domā. Ikkatram cilvēkam ir sava morālā apziņa.»

Izrādās, ka šīs morālās apziņas Zaļumam nav; no viņa direkcija prasa spiegot, un viņš spiego, beidzot vēl uzrāda streikotāju vadoni Rasumu, ko policija arestē. Izrādās arī, ka ne jau «saviem spēkiem» Zaļums ticis par kantoristu, bet direkcija to ar gudru ziņu savervējusi, — kā izsakās direktora palīgs Vaivars: «Tādēļ mēs maksājam četrdesmit, piecdesmit rubļus algas mēnesī, lai mums būtu palīgs, lai mums būtu arī, tā sakot, morālisks atbalsts...» Riebumā novērsdamās no nodevēja Zaļuma, Zelma uzsauc viņam: «Kalpo, sulaini!»

Fabrikas direktora palīgu Vaivaru un viņa ģimeni, tāpat buržuāzisko žurnālistu Tālaviešu Zanderu, autors atmasko asiem satīras līdzekļiem. Tie ir «labāko famīliju» ļaudis ar smalkām manierēm, kas mēdz tēlot liberāļus un filantropus, bet tikai līdz zināmai robežai. Kad aizstāvamas kapitāla intereses, parādās viņu brutālās sejas, ciniskā morāle. Vaļsirdības brīdī «humānais» Vaivars klaji pasaka: «Pret cilvēkiem nekad neder būt pārāk labam. Tad viņš drīz aizmirst, kas viņa darba un maizes devējs. Tad viņš kļūst nekaunīgs. Nekaunīgs un rupjš! Viņus vajag tā turēt, lai nečīkst... tā ka galvu lai nemēģina pacelt...»

Lai gan lugā neredz masu skatus (pavisam darbojas tikai deviņas personas), visu laiku sajūtams, ka blakus norit liela cīņa un ka no organizētās strādniecības soļu dimdoņas vien trīc bailēs kapitālisti. Kā revolucionāro masu pārstāve gaišām, pievilcīgām krāsām lugā parādīta Zelma Laiviņa. Viņa ir bijusī strādnieku laikraksta redaktore, bet pēc tā slēgšanas kā fabrikas kantoriste veic nelegālu organizatorisku un šķiras audzināšanas darbu. Kantoriste Zelma Laiviņa līdz ar skolotāju Gailēnu Zelmu Robežnieku cikla romānos ir pirmie revolucionāro sieviešu tēli latviešu literatūrā. Autors savdabīgā veidā tikai iezīmējis, bet ne parādījis uz skatuves vadoša revolucionāra darbinieka Rasuma tēlu — par viņu uzzinām no personāža sarunām. Zelma, raksturodama Rasumu kā kristalskaidru cilvēku un cīnītāju, saka: «...vai tu arī zini, kas viņš par cilvēku?... Viņam nav vārda, māju, ne piederīgo. Mūsu ļaužu tūkstoši — tie viņa brāļi un māsas, tur viņa mājas. Viņš ir tas pēdējais piliens viļņa galā. Viņš ir tā dzirksts, kas aizdegas pērkona mākonī.»

Laikmetīgajai un meistariski uzrakstītajai traģikomēdijai ceļu uz skatuvi carisma laikā aizsprostoja cenzūra. Motivējot aizliegumu, Petrogradas cenzora Remiķa palīgs Kārlis Dišlers (vēlākais Latvijas universitātes profesors un demokratiskā centra partijas līderis) savā 1913. gada «recenzijā» rakstīja: «Autors jūt līdzi strādnieku kustībai un uzskata streiku par līdzekli strādnieku ekonomiskā stāvokļa uzlabošanai. Turpretim par privāto labdarību autors zobojas, kā redzams, piemēram, no tā, ka lielu otrā cēliena daļu aizņem kariķētā veidā notēlotā Labdarības

biedrības komitejas sēde, kas pēc ilgas spriešanas piešķir badā mirstošai sievietei ar pieciem maziem bērniem tikai piecus rubļus. Ievērojot to, ka Rīgā vēl arvien nav aprimusi strādnieku streiku kustība, domāju, ka šī luga, kurā attēlots konflikts starp darba devēju un strādniekiem, izrādei nav atļaujama.»[1]

Dramā «*Saule un tvaiks*» A. Upīts psiholoģiski niansētā tvērumā parāda kāda proletāriska inteliģenta ceļu uz renegātismu.

Strādnieku avīzes līdzstrādnieks un dzejnieks Jēkabs Salnis iemīlējies turīga fabrikas meistara meitā un iekļuvis tajā nometnē, pret kuru agrāk cīnījies. Jau tā gļēvo un svārstīgo inteliģentu mietpilsoniskā vide nemanot uzsūc, neglābjami izveido viņā šauri individuālistiskus uzskatus. Viņš gozējas sīkas laimītes piesaulē, atraujas no biedriem, atsakās strādāt savā laikrakstā. Saļņa līgava Laura smagi pārdzīvo viņa degradēšanos un apzinās arī savu vainu: viņai nav spēka atstāt ērto un iesildīto vecāku paspārni, lai ietu līdzi cīņā, ne arī atteikties no savas mīlestības. Gribēdama Salni atdot biedriem un cīņai, Laura dramas beigās izdara pašnāvību.

Luga uzrakstīta, cieši sekojot klasiskās dramaturģijas vietas, laika un darbības vienības principiem. Tā norisinās vienā telpā, vienā vakarā, katra nākamā cēliena darbība tieši turpina iepriekšējo. Tādējādi dramas notikumu ilgums maksimāli tuvināts izrādes ilgumam. Ārējai darbībai dramā maza loma, dialogi visbiežāk atklāj tēlu iekšējās pretrunas, kas nobriedušas jau agrāk, un palīdz atsegt raksturus. Lugā netrūkst prasmīgas rokas veidotu tēlu (piemēram, Vilanda kundze), situāciju un interesantu detaļu.

Idejiskā spēka un mākslinieciskās meistarības ziņā «Saule un tvaiks» neaizsniedz abu iepriekšējo lugu līmeni. Bezgala pļāpīgais, liriski noskaņotais un gļēvais dzejnieks Salnis acīm redzot ir bijis tikai nejaušs proletāriskās cīņas līdzgājējs, un viņa

[1] Центральный гос. исторический архив, Ленинград. Фонд 776, опись 26, ед. хран. 26, 80. lpp. Sk. *K. Kundziņa* grām. «Latviešu teātra repertuārs līdz 1940. gadam», 1955., 141. lpp.

kritiens renegātismā nav ne sarežģīts, ne traģisma pilns. Pilnīgi samākslots ir Lauras bezjēdzīgais solis — lūkot ar savu nāvi atgriezt noklīdušo dzejnieku viņa šķirā. Saļņa un Lauras dialogi izstiepti, pārpilni lirisma, kam reizēm pat sentimentāla piegarša. Paškritiski pieejot savam darbam, A. Upīts dramu «Saule un tvaiks» nav uzņēmis kopotajos rakstos.

NOVELES

Viena no vissvarīgākajām A. Upīša daiļrades nozarēm, kam rakstnieks pievērsies jau 20. gadsimta sākumā, ir novelistika. Pirmie četri viņa noveļu krājumi — «Mazas komēdijas», «Nemiers», «Darba laikā» un «Atkusnī» — ir ilga un rūpīga darba, idejisko un māksliniecisko meklējumu visai sekmīgs rezultāts. Jau «Mazas komēdijas» saista ar reālistisko un svaigo pieeju dažādām sadzīves parādībām, raksturo autoru kā labu cilvēku dvēseles pazinēju. Ar «Nemieru» un pārējiem krājumiem A. Upīts satura un meistarības ziņā iet vēl tālāk un dziļāk. Tie ievērojami ar kuplu un sociāli nozīmīgu tematiku, daudzpusīgu tēlu galeriju, izkoptu raksturošanas mākslu, izteiksmīgiem un trāpīgiem valodas līdzekļiem. Kapitālistiskās sabiedrības atmaskojums A. Upīša novelēs pakāpeniski saasinās tā, ka iegūst ārdošu, revolucionāru raksturu.

Ievērojams ir A. Upīša ieguldījums arī paša noveles žanra izkopšanā latviešu literatūrā — tiklab ar daiļdarbiem, kā ar kritiskajiem un teorētiskajiem rakstiem. Atzīmējams tomēr, ka noveles laukā viņš neienāk tūdaļ stingriem un drošiem soļiem. Krājumā «Mazas komēdijas» A. Upīts, piemēram, ietvēris daudzus «Mazo cilvēku» stāstus, pārdēvējot tos par novelēm. Tiesa, rakstnieks agrāk publicētos stāstus ir rediģējis, stilistiski noslīpējis, taču ne tādā mērā pārveidojis, lai tie kļūtu par novelēm. Arī turpmāk viņam pagadās par novelēm nosaukti īsie un pat garie stāsti, skices un tēlojumi. Vēlāk A. Upīts paškritiski atzīst: «Pašas pirmās noveles apm. līdz 1913. gadam nav noveles, bet stāstiņi: sacerējums ar noveles apzīmējumu prasa īpašu sižeta izvē-

les rūpību un stingru kompozicionāli apsvērtu veidojuma formu, kāda jaunam rakstniekam vēl nav pa spēkam.»[1]

Pie šī atzinuma gan piebilstams, ka jau tādi agrīnie daiļdarbi kā «Salā» (1903.), «Cepure» (1905.), «Grēks» (1906.) u. c. tomēr uzskatāmi par novelēm vārda īstā nozīmē. Bez tam, kā izlobāms no A. Upīša teorētiskajiem apcerējumiem līdz 1919. gadam, viņš tajā laikā no parastajiem žanru apzīmējumiem daļēji būs atteicies apzinīgi. Piemēram, monografijā «Proletariskā māksla» rakstnieks saka: «Koncentrētāku, stingrākas izteiksmes saistītu stāstu, it sevišķi parasto «stāstiņu», tikpat labi var saukt arī par noveli... Darba apzīmējums atkarājas no rakstnieka patvaļas un sevišķiem ieskatiem. Kaut kādas vispārējas normas un likumi te nav vietā.»[2] Precīzas noveles žanra definīcijas un īpašību raksturojumus A. Upīts ir sniedzis padomju laikā publicētajās grāmatās «Romāna vēsture» (1941.) un «Sociālistiskā reālisma jautājumi literatūrā» (1957.).

«Mazas komēdijas»

A. Upīša pirmajā noveļu krājumā *«Mazas komēdijas»*[3] lielā mērā paplašinās viņa prozas tematika, nāk klāt jauni tēli, padziļinās raksturošanas prasme. «Mazās komēdijās» aizsākas viņa darbos bieži sastopamā buržuāzisko sieviešu emancipācijas kritika, asāks kļūst feodālo attieksmju atmaskojums, raksturu tēlojumi kļūst daudz dziļāki, parādās pirmie meistariski noraksturotie mietpilsoņu portreti.

Vācu bruņinieku izvirtušos pēctečus apsūdz novele *«Medības»*, kas parāda dziļus sociālus pretstatus, muižas kalpu atkarību no muižnieku kaprīzēm.

Rakstnieks saskata arvien pieaugošo tautas naidu pret muižu.

---

[1] *A. Upīts,* Noveļu izlase, 1949., 3. lpp.

[2] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 797. lpp.

[3] «Mazas komēdijas» iznāca divās daļās: I — 1909., II — 1910. gadā. Visas noveles iepriekš publicētas periodikā, sākot ar 1901. gadu. Ievietojot krājumu Kopoto rakstu 2. sējumā, autors daļu noveļu atstājis ārpusē, daļu stipri pārstrādājis, kā arī papildinājis ar vairākām, agrāk citās grāmatās publicētām novelēm. Krājums «Mazas komēdijas» Kopotajos rakstos visumā stipri atšķiras no pirmpublicējuma.

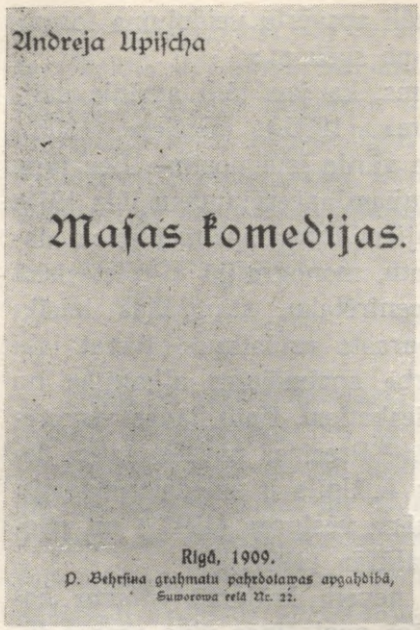

A. Upīša novelu krājuma «Mazas komēdijas» (1. sēj., 1909.) vāks

Novelē *«Cirtumā»* A. Upīts sniedz drosmīgā līdumnieka Mārtiņa tēlu, kas ceļas cīņai pret baronu, pret feodālismu pēc tam, kad muižnieks pavēl viņam atstāt iekopto zemi. Viņš nav parastais pazemīgais 19. gs. latviešu zemnieks, kas iestrādājis laukus un neprotestēja, kad tos paņēma muiža. Mārtiņš drosmīgi apņemas: «Es gribu meklēt, vai pasaulē ir taisnība vai nē. Es ticu, ka taisnība ir, tikai cilvēki par kūtriem viņu meklēt. Nevar būt, ka likumā pavēlēts divpadsmit gadus celmus lauzt, badu mirt, un otram tad nākt un saraust visu mantu savos nepiepildāmos apcirkņos.» Ar Mārtiņu rakstnieks iezīmē tās jaunās, revolucionārās īpašības, kas veidojās darba zemniecībā un izlauzās 1905. gada revolūcijā.

«Mazu komēdiju» plašajā tēlu galerijā redzam arī iedomu apsēstus sapņotājus, kurus savaldzina vācu baroni un viņu dzīves veids. Fotografs Maigais novelē *«Romantiķis»* iedomājas, ka viņu mīl muižnieka meita. Viņš dzīvo savās ilūzijās un ir smagi vīlies, kad viņam jāfotografē sugas kuce un nevis barona meita.

A. Upīts savās novelēs nemoralizē, kaili deklaratīvi neapsūdz kapitālistisko iekārtu. Rakstnieks neuzbāzīgi ar tēlu un asi izgaismotu sadzīves ainu palīdzību ļauj pašam lasītājam secināt, ka buržuāziskā iekārta ir pretrunu pilna, netaisnīga un tāpēc jātiecas pēc citas, labākas dzīves.

Īpatnēja ir «Mazu komēdiju» pirmā novele *«Zuši»*. Zvejnieks Miķelis Mateika, nabadzības mākts, kļuvis tik vienaldzīgs par savu likteni, ka ļauj izbēgt sazvejotiem zušiem, no kuriem viņa ģimenei vismaz kādu laiku būtu uzturs. Apradis ar savu postu,

Mateika neredz nekādas izejas no tā. Savas bēdas viņš remdē alkoholā un grimst nabadzībā vēl dziļāk. Koncentrētajā novelē asi parādīts nabadzīgo zvejnieku dzīves posts, sniegta tipiska kapitālistiskās dzīves aina.

Mietpilsoniskā sabiedrība smejas par cilvēka cēlākajām jūtām, kas neiekļaujas ierastajās sadzīves normās un formās. Šādu traģismu redzam novelē *«Joki»*, kas ir autora apzīmējumā «smieklīgs stāstiņš par sirdi». Mazpilsētas bodniekā Pakrastā, tipiskā mietpilsonī, pēc gariem laulības gadiem pamostas ilgi neapzinātā, no sevis paša un no saviem pastulbajiem draugiem slēptā mīlestība pret sievu. Šī mīlestība izlaužas tad, kad sieva atrodas uz nāves gultas. Rūpēdamies par sievu, Pakrasts pirmo reizi laikā neierodas pie saviem pudeles un kāršu brāļiem. Mietpilsoniskajā sabiedrībā šis ierastās sadzīves gaitas traucējums izliekas kaut kas briesmīgs, zemestrīcei līdzīgs. Uzzinājuši novēlošanās iemeslu, mietpilsoņi izsmej Pakrastu un viņa atmaigušo sirdi.

Drausmīga un ļoti patiesa kapitālistiskās pasaules aina atklājas novelē *«Salā»*, kur tēlots divu ubadžu gājiens naktī un putenī. Sabiedrība ar naidu pārklājusi jaunās un vecās ubadzes attieksmes, kaut gan sirds dziļumos viņas viena otrai ļoti piekērušās. Tikai tad, kad vecā ubadze uz ceļa nosalst, jaunā atskārst, ka zaudējusi vienīgo tuvo cilvēku.

Kapitālistiskajā sabiedrībā mīlestības jūtas bieži apdraud privātīpašuma vara, darba cilvēks bieži vien nespēj savu laimi nosargāt, tā sadrūp naudas un mantas brutālā spēka priekšā. Par to stāsta A. Upīša *«Komēdija trijos cēlienos»*.

Tā saucamais godīgais kapitālistiskais cilvēks viegli noslēdz kompromisu ar savu sirdsapziņu. Lejas-Brēķu saimnieks un pērminderis Vīķis novelē *«Sirdsapziņa»*, no baznīcas nākot, uz ceļa atrod sudraba portsigāru un, nedaudz panervozējis, piesavinās to. Novelē *«Vītolēnu saimnieks nelaimē»* Andrejs Upīts ar Vītolēnu saimnieka Brenča Vītola sapņa palīdzību zīmīgi parāda, cik melna ir ekspluatatora sirdsapziņa, cik rūdīts nelietis un darbaļaužu izdzinējs ir buržuāziskās literatūras izslavētais latviešu «godīgais» budzis. Šai ziņā zīmīgs ir noveļu cikls *«Dzimtas*

klēpī», kas atmasko patriarhālo ģimeni, rāda tās sairumu. Šķietami mīlīgais un lēnīgais saimnieks Kļavu tēvs patiesībā ir īsts despots, kas saimes ļaudīm uzspiež savu gribu. Rakstnieka vārdiem runājot, «naudas velns ir tas, kura dēļ irst patriarhālās attieksmes, brāļu, vecāku un bērnu mīlestība». Īpaši skaidri to redzam novelēs *«Brāļi»* un *«Dēls no svešuma»*. Nabadzīgais Juris, pēc ilgākas prombūtnes atgriezies sava tēva mājās, nespēj vairs palikt dzimtas klēpī, kur visus pienākumus aprēķina naudā. Kapitālistisko morāli apsūdz Jura vārdi: «... vecāku, brāļu mīlestība... Nav tukšāku un nenozīmīgāku vārdu. Šī mīlestība ceļas vai krīt pēc tā, cik daudz naudas viņai uzber galdā.»

Mantas dūksnājā iestigušajiem ļaudīm neticami liekas, ka Aplociņu Anna novelē *«Brīnumi»* var atsacīt nemīlamam preciniekam, kuram pieder «izmaksāta māja, lepni zirgi, vēja dzirnavas un akmeņu mūra kūtis...». Anna — viens no pirmajiem A. Upīša lauku jauniešu tēliem, kas uzdrīkstas sacelties pret patriarhālo morāli.

Paēduša cilvēka viegli gaistošo nemieru ar pelēcīgo un seklo ikdienu redzam novelēs *«Viesulis»* (sarakstīta 1905. g.) un *«Mazajā baltajā namā»* (sarakstīta 1907. g.), kas Kopotajos rakstos apvienotas ar kopīgu virsrakstu *«Vistas lidojums»*. Irbju muižiņas īpašnieka meita Ella te mēģina izrauties no mietpilsoniskās sabiedrības, jo viņai jāprec nemīlams aptiekars Zommers. Ellas «protests» izpaužas dejošanā ar muižas dārznieku Smilgu un beidzas ar jūsmu par siltu guļamistabu un maigu, saldu miegu tanī. Šajā satīriskajā novelē A. Upīts psiholoģiski motivēti parāda buržuāzisko sieviešu «cīņu» par savām tiesībām, kas ir tik īslaicīga un vārga, ka pelna autora trāpīgo apzīmējumu — «vistas lidojums».

A. Upīts krājumā «Mazas komēdijas» ironizē par kapitālistiskās sabiedrības vai tās nomākto, deģenerēto cilvēku sīkajām vājībām un «traģēdijām». Uz to norāda jau krājuma virsraksts. Attēlotās dzīves ainas pa lielākai daļai tik drūmas, ka šajās «komēdijās» jūtami smiekli caur asarām. Ar savu pirmo noveļu krājumu A. Upīts ienāk latviešu reālistiskajā novelistikā kā nobriedis rakstnieks.

«Nemiers»

A. Upīša otrais noveļu krājums *«Nemiers»* (1912.) satura ziņā cieši saistās ar 1905. gada revolūciju un tās sakāvi.[1] Autora pozicija ir īpatnēja: vareno cīņu norisi viņš neattēlo tieši, bet liek tai atblāzmoties dažādu sociālo slāņu pārstāvju pārdzīvojumos. Noveļu varoņi pie tam paši nav aktīvi cīnītāji, bet dzīves nomalē stāvoši individuālisti. Vēsturiskie notikumi tomēr arī viņus skar spēcīgi, izraisot vienos bailes vai naidu, citos — simpatijas, bet itin visos — satraukuma un nemiera izjūtas. Meistariski analizēdams šādu ļaužu psiholoģiskos pārdzīvojumus, A. Upīts pretstatā netieši parāda arī revolūcijas aktīvos spēkus.

Apjomos mazajā, bet liela dramatisma piesātinātajā novelē *«Uz tiltiņa»* autors liek sastapties diviem veciem zemniekiem — Ziemciešu tēvam un Ķārklam. Abiem dēli bijuši revolucionāri, abiem dziļas bēdas. Ziemcieša dēls izglābies no vajātājiem un emigrējis uz Šveici; atriebdamās tēvam, soda ekspedīcija vienīgi nodedzinājusi mājas. Toties Ķārklam dēls nošauts. Noveles saturu veido abu zemnieku dialogs, kurā atklājas viņu pārdzīvojumu smagums, sāpes par bērniem, attieksmes pret dzīvi. Ziemcietis kā ilggadējs pērminderis nav varējis pilnībā izprast dēla mērķus, tomēr sirds dziļumos ir pievienojies tiem. Kad Ķārkls piesauc dievu, Ziemcietim «acis nelabi iedzirkstas» un ar viltīgu smaidu viņš atceras dēla izglābšanos: «Četras reizes nakts vidū nāca viņu ķert. Prasa man — nezinu. Vai es, vecs cilvēks, jaunām kājām varu izskriet līdzi... bet acis man uz šķūnīša pusi mežmalā vien... Sakodu zobus un neteicu. Varēja nosist, arī neteiktu. Dedzināja mājas nost, es sēdēju uz kupenas, galvu rokās atspiedis, bet sirds man smējās... tici man, Ķārkli, sirds smējās: viņš bija drošībā! Pienāk tas lielākais: nu, starik, — karašo? — Pasibo, barin, — atsaku, — očiņ, karašo... — Nospļāvās un

[1] Krājums «Nemiers» iznāca 1912. gadā divos izdevumos. Toreiz tajā ietilpa septiņas noveles, kas laikā no 1906. līdz 1911. gadam bija parādījušās periodikā. Kopoto rakstu 2. sējumā autors «Nemierā» atstājis tikai četras noveles, bet pārējās trīs, kur varoņu nemieram individuāli cēloņi, pārvietojis: «Mazajā baltajā namā» uz «Mazām komēdijām», bet «Putenī» un «Draudzenes» — uz ciklu «Gāju putni».

aizgāja.» Kārkla sāpes daudz asākas: «Ko nu tu... tavs būs dzīvs, pārnāks, kad atausīs labāki laiki, bet man... Bet mana vairs neizceļs... Apēda... Veselu dienu turēja lietū un salā uz ragavām sasietu. Kā suni iemeta bedrē un apraka. Māte gulēja uz miršanu, bet man... man bij jāstāv un jāskatās, kā nošāva.»

Novelei «Uz tiltiņa» autors devis zīmīgu ietvaru, kas kompozicionāli pastiprina abu zemnieku sarunā ietverto laikmeta ainu. Novele sākas ar skopu nodedzinātās muižas aprakstu. Pāri mežam rēgojas apkvēpušais pils tornis — «Bez jumta, bez karoga kārts galā, strups, viņš izskatās pēc gara kakla, kam galva spēji norauta...».Nobeigumā atkal pieminēts šis tornis ar piemetinājumu, ka no tā pāri meža galiem aizveļas melns mākonis kovārņu. Šī ietvara glezna iegūst alegorisku nokrāsu kā norādījums uz tautas ienīsto feodāļu varu un tās grūšanu.

Tematā šai novelei radniecīga arī *«Dienvidū»*. Arī šeit stāstīts par vecu saimniektēvu, kas revolūcijā zaudējis dēlu. Vaivars skumst tikai par dēlu, bet notikumu jēga viņam tāla un sveša. Viņš domā, kā turpmāk spēs apstrādāt zemi un tikt galā ar «spītīgajiem gājējiem un augstām algām».

Novelē *«Lietuvēns»* risināta šķiriski neapzinīgā un raksturā gļēvā pārcēlāja Liepas traģēdija. Liepas ģimenes idili brutālā kārtā sabradā barons Meijers. Notikumā pārcēlājs nepamatoti vaino savu sievu un sāk to ienīst. Arī baronu viņš klusībā nīst, grib atriebties tam, bet pietrūkst dūšas.

Liepa arvien vairāk ieraujas savā individuālisma čaulā, pat revolūcijas notikumi nepamodina viņu aktīvai darbībai. Kā lietuvēns apziņu nomāc personīgās bēdas, visu pārējo viņš nav spējīgs saprast. Revolucionārus Liepa atsakās pārcelt pār upi, jo «kas viņam ar tiem svešajiem, jaunajiem cilvēkiem». Naktī pār satrakoto upi cīnītājus pārceļ Liepas sieva, kas ir smagi slima un drīz pēc tam mirst. Turpretī tad, kad jāpārceļ bēgošais barons Meijers, Liepa paklausa bez ierunām, tāpat ceļ pāri soda ekspedīcijas vienības. Galu galā Liepas apziņā iestājas lūzums, viņu māc kauns un riebums par savu gļēvulību. Taču vienīgais, ko viņš spēj tagad izdarīt, ir — pārcirst pārceltuves tauvu un ar visu plostu doties lejup uz krācēm, pretī nenovēršamai nāvei.

Noveles sižetā ievītas daudzas detaļas, kas raksturo revolūcijas laikmetu. Te figurē vārdā nenosaukti revolucionāri, stāstīts par muižu dedzināšanu un apšaudīšanos, par dragūnu aizdzītajiem, dzelžos saslēgtajiem muižas kalpiem. Rakstnieks izmanto arī spēcīgas dabas gleznas sasprindzinātā cīņu laika atspoguļošanai — pat upe ir «sacēlusies krastos», «runā skaļā, šņācošā valodā», kurā «skan ilgi rūdzis naids», u. tml. Visapkārt verd cīņa starp divām nometnēm, tikai individuālists Liepa neatrod savu vietu dzīvē un iet bojā.

A. Upiša noveļu krājuma «Nemiers» (1912.) vāks

Beidzot novele *«Nemiers»* — par konservatīvā skolotāja Griezas izjūtām revolūcijas uzplūdu laikā. Visu mūžu vecais skolotājs bijis padevīgs baznīcas un cariskās birokratijas kalps, lai gan iedomājas strādājis tikai pēc paša sirdsapziņas. Revolucionāro masu kustība viņam nesaprotama un šķiet tikai «nekārtības, nemieri, mežonības». Ar katru brīdi pieaug Griezas bailes — kaut tikai viņa skolā neparādītos nemiera gars! Viņš uzdod slepeni novērot skolēnus, pūlas uzzīmēt pats vietējos «nemierniekus». Reizē pastiprinās viņa nervu saspīlējums, mazākais troksnītis rada aizdomas un nemiera jutoņu. Ar meistara roku šajā novelē atklāta tāda cilvēka psiholoģija, kas līdz matu galiem iestidzis vecās dzīves purvā un krīt panikā jau iedomājoties, ka kaut kas apdraud tik ierasto dzīves kārtību.

Krājums «Nemiers» apliecina A. Upīša novelistikas tālāku attīstību, salīdzinot ar «Mazām komēdijām». Autora stāstījums kļuvis koncentrētāks, padziļinājusies tēlu psiholoģiskā analize.

Rakstnieks daudz nekavējas pie cilvēku ārienes aprakstiem, sniedz tikai pašas raksturīgākās pazīmes, kas nepieciešamas tēlu iekšējās būtības un šķiriskās piederības atsegšanai.

«Darba laikā»

Kopīga noskaņa un vienots māksliniecisks nolūks sasaista A. Upīša krājumā *«Darba laikā»* (1915.) ievietotās noveles.[1] Kā jau virsraksts liek nojaust, noveļu kopīgais temats ir darbs. Rakstnieks šeit izvēlējies sižetus, kas atspoguļo dažādu profesiju strādnieku darbu un līdz ar to saistītos psiholoģiskos pārdzīvojumus. Krājumā ievietotās noveles, kā izsakās autors, rakstītas ar polemisku tendenci: «Dažas noveles mēģināju demonstratīvi izveidot pēc savas jaunās estētiskās teorijas, parādīt, ka bez parastās un novazātās mīlestības psiholoģijas un dekadentu kultivējamā erotisma mākslas apstrādājuma cienīgas ir arī citas cilvēciskās sajūtas un iekšējie pārdzīvojumi («Maize»). Citā atkal tikpat sīki, kā parastajos stāstos visādu mīlestības tīksmināšanos, tēloju vienkārša grāvrača ikdienas darba procesu, blakus psiholoģiskiem viļņojumiem arī tās fizioloģiskās sajūtas un pārdzīvojumus, ko prasa smags darbs («Kārkli»).»[2] Vairākās šī krājuma novelēs A. Upīts akcentē atziņu, ka sūrais ikdienas darbs kapitālisma apstākļos ir tā sfēra, kurā veidojas strādnieka personība, dzīves uzskati, pamazām, bet nenovēršami uzkrājas tās protesta dzirkstis, kas agrāk vai vēlāk izlauzīsies cīņas liesmā («Darba laikā», «Dūmos»).

Krājuma «Darba laikā» varoņi ir vienkāršie darba cilvēki, kuri izjūt uz saviem pleciem visu ekspluatācijas slogu. Tiešāk un spilgtāk nekā iepriekšējos krājumos rakstnieks te atsedz kapitālistiskajā sabiedrībā valdošās pretrunas, parāda strādnieku un ekspluatatoru pretējās morāles.

Kapitālistisko lauku dzīves tipisku ainu sniedz novele *«Darba laikā»*. Tanī tēlotie kalpi Kaspars un Līze ir strādīgi, godīgi,

---

[1] «Darba laikā» iznāca 1915. gadā ar autora zīmētu vāku. Krājumā bija astoņas noveles, kas sarakstītas laikā no 1910. līdz 1914. gadam un publicētas periodikā. Kopoto rakstu 2. sējumā «Darba laikā» atstātas tikai piecas noveles, jo «Vītolēnu saimnieks nelaimē», «Svētdiena» un «Sirdsapziņa» pārvietotas uz «Mazām komēdijām».

[2] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 945. lpp.

spēka pilni cilvēki. Viņi mīl darbu, bet nedomā, kāpēc tā augļus pievāc saimnieki. Šķiras apziņa viņos vēl nav pamodusies. Spēkus netaupīdami, viņi vāc sienu meža pļavā. Patiess ir viņu darba grūtību attēlojums: «Kājas līdz ceļiem grima mīkstajā, tikko samestajā siena slānī, bet no augšas caur plāno salmu jumtu saule sautēja kā negudra. Dakšu kāts kļuva slapjš no sviedriem, ik desmit minūtes jāapstājas, jāņem siena kušķis un jānoslauka. Kaspars bija izmeties kreklā un bez cepures. Mugura viņam gluži melna un kūpēja, mati siena smeltnes pilni.»

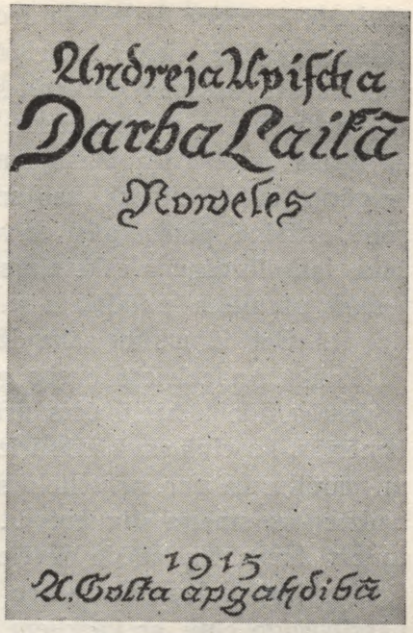

A. Upīša novelu krājuma «Darba laikā» pirmizdevuma vāks (autora zīmējums)

Noveles centrā ir traģisks notikums. Kamēr Kaspars un viņa sieva lej sviedrus saimnieka labā, mājās izceļas ugunsgrēks. Saimniece liek kaimiņiem glābt mantas, bet pavisam aizmirst kalpu mazo meitenīti Līziņu, kura sadeg. Lielo sāpju brīdī Kasparā dzimst domas par dzīves netaisnīgumu: «Kasparam bij jādomā — pirmo reizi tā jādomā. Līdz šim viņš bij tikai strādājis...» Noveles beigās rakstnieks liek nojaust, ka šis neapzinīgais kalps kļūst par cīnītāju.

Mīlestības un greizsirdības jūtu sadursme ar strādnieku solidaritātes apziņu tēlota novelē *«Dūmos»*, kuras darbība norisinās vagonu fabrikas jaunceltnē. Mūrnieks Pazars klusībā mīl kādu kalponi, bet to mīl arī viņa ķieģeļu pienesējs Zieds. Psiholoģiski pamatoti atsedzot Pazara pārdzīvojumus, rakstnieks stāsta, ka viņa dvēsele tinas greizsirdībā kā melnos dūmos. Pazars gandrīz kļūst par sava darba biedra slepkavu, tomēr no nozieguma viņu attur spēcīgās atmiņas par kopīgo revolucionāro cīņu, atziņa, ka

viņi abi ir viena kolektīva locekļi. Pazara iekšējo cīņu tēlojot, rakstnieks bieži lieto vārdu «dūmi». Greizsirdības smagi plosītais Pazars, kas spēj pārvarēt savas jūtas un zaudētas mīlestības dēļ nekļūst par noziedznieku, ne arī par plenci, ir jauns tēls A. Upīša novelistikā sastopamo strādnieku portretu vidū. Tas ir garīgi stiprs cilvēks, kas smaga dvēseles konflikta brīdī pareizi atrisina personīgās dzīves sarežģījumus. Viņa saduļķoto jūtu noskaidrošanos rakstnieks noveles pēdējā teikumā izteic ar dabas paralēles palīdzību: «... pavasara vējš bij spēcīgs un dzestrs. Bet dūmus nu sāka dzīt garām.»

Lauku proletārieša darba grūtumu sevišķi asi parāda novele *«Kārkli»*, kur tēlots vecais grāvracis Apogs. «Kas tos grāvjus izmērījis, ko viņš savā mūžā izracis un iztīrījis,» saka rakstnieks un parāda, ka par savu lielo strādāšanu viņš iegūst vienīgi nabadzību un smagu slimību: «... ar tiem nolādētiem kārkliem katorgas darbs. Tie apēda cilvēka veselību.» Ļoti detalizēti, reālistiski spilgti rakstnieks attēlo slimā, nespēcīgā Apoga gandrīz pārcilvēcīgo cīņu ar kārkliem. Aiz pārpūles Apogs mirst turpat grāvja malā, un pat nāves brīdī viņam acu priekšā rēgojas gredzenoti, rievaini kārklu zari, kas tinas ap kaklu, pinas ap krūtīm un žņaudz.

Vēl padomju laikā A. Upīts, atceroties šīs noveles ieceri, pasvītro: «Mārča Apoga piedzīvojumi kārkliem pieaugušā grāvī ir demonstratīvs pretstats buržuāzisko slaistu cīņai par kādas jaunkundzes sirds iekarošanu. Viņa sīki notēlotās izjūtas grūtā darba procesā var saukt arī par parodiju mīlas mokām un gaudām silti izkurinātā buržuju salonā.»[1]

Novelēm *«Darba laikā»*, *«Dūmos»*, *«Kārkli»* un arī visam šim krājumam ir raksturīgs sīki detalizēts stils, ļoti precīzi un izteiksmīgi priekšmetu un darba procesu, cilvēka izjūtu apraksti. Iepriekšējos krājumos šādus aprakstus vēl gandrīz neredzam.

Sīki detalizēta ir, piemēram, novelē *«Maize»* aina vilcienā, kur ārēji spilgtu notikumu nav. Autors notēlo to, kā mielojas kāds tirgotājs un kā pārējie izsalkušie braucēji, siekalas rīdami,

[1] *A. Upīts*, Kopoti raksti, 20. sēj., 1952., 438. lpp.

noskatās viņa ēšanā un dzeršanā. Tirgonis «atkabina svārkus pie kakla drusku vaļīgāk. Pieliek kreiso plaukstu pie krūtīm un pastaipa kaklu. Nu paceļ labo roku līdz elkonim horizontāli un to daļu no elkoņa laiž slaidā līkumā uz glāzīti. Trim pirkstiem vārīgi satver, pārējos divus smuki atstiepj, — paceļ, acumirkli vēl tā kavējas, tad it kā sviešus izsviež». Tā ir tikai maza detaļa tirgoņa mielasta aprakstā. Par šī cilvēka biografiju rakstnieks nekā nepasaka, bet no viņa bagātīgi piekrautā čemodāna, no viņa ārienes un izturēšanās skaidri nojaušam, ka viņš ir riebīgs kapitālists, kam ēšana un dzeršana izvērtusies par īpašam kultam līdzīgu tīksminā šanos.

Savu kalpu izdzinēja ir novelē *«Vieglā maizē»* tēlotā veikala īpašniece. Šajā novelē rakstnieks liek ieskatīties pārdevēju dzīvē kapitālistiskajā iekārtā: «Bez apstājas bij jāskrien, jānes, jāgrābj, jāsver, jātin, jālielī, jāmelo, rokas jāspiež, jāsmaida, jāskaistas, jābaras...» Lauku bodītes komijs Slaidiņš jūtas kā notrenkāts suns, lai gan daudzi domā, ka viņš dzīvo «vieglā maizē»; pārdodot sapuvušu sīrupu vai siļķes, viņam jākļūst par blēdi. Smacīgā vide Slaidiņu arvien stiprāk satver savos taustekļos, bez pretošanās viņš pakļaujas tās varai, viss cilvēciskais viņā pamazām sadrūp.

«Atkusnī»

Pēdējais A. Upīša noveļu krājums šajā daiļrades periodā ir *«Atkusnī»* (1919.) [1], kas radies 1917./18. gada ziemā, autoram mītot vācu okupācijas režīma cietumā. Šī grāmata, rakstnieka vārdiem sakot, rakstīta «pa karstām laikmeta pēdām» [2], jo visu noveļu sižeti risināti uz 1917. gada Februāra revolūcijas fona.

Plašā un daudzpusīgā tēlu galerijā atspoguļojot dažādu

[1] «Atkusnī» iznāca 1919. gadā, divos izdevumos. Atšķirībā no iepriekšējiem krājumiem šajā uzņemtās noveles okupācijas apstākļu dēļ iepriekš nav publicētas periodikā. Kopotu rakstu 2. sējumā krājums papildināts ar vairākām 1918. gadā uzrakstītām novelēm, piemēram, «Raganas ķēķī» (tās manuskripts bijis noklīdis, atrasts tikai 1925. gadā un tūliņ publicēts periodikā), «Nelāga brauciens» (sākotnēji ietilpa kopotajos rakstos neuzņemtajā krājumā «Skaidas atvarā»).

[2] *A. Upīts,* Ievads, Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 12. lpp.

šķiru un grupu attieksmes pret buržuāziski demokratisko revolūciju, A. Upīts ar viņam parasto satīrisko tvērienu visvairāk raksturo atklātus reakcionārus, līdzskrējējus karjeristus, nobaidītus sīkpilsoņus vai arī kapitālistiskās ekspluatācijas nomāktus cilvēkus. Asā kontrastā visām laikmeta negatīvajām parādībām un darba tautas ienaidniekiem ir tās nedaudzās noveles, kur autors rāda masu vareno saviļņojumu, aktīvus revolucionārus cīnītājus.

Krājumu ievada tēlojums «Atkusnī» — par februāra beigās uznākušo ļoti spēcīgo atkusni dabā. Spilgta saule un silti vēji saēd kupenas, mutuļojošām straumēm neapturami plūst ūdeņi, jaunus ceļus ieraudami. Dažādi uz visu to reaģē cilvēki. «Normālais vidējais cilvēks», kas kārtības un miera dēļ panesis varu un varmācību, arī kājas spērienus un spļāvienus sejā, atkusni uzņem kā nepatīkamu ierastās dzīves traucējumu. Bet — ir arī «līksmi satraukti» cilvēki, kam «karsts darba prieks ar šalti pārlīst sirdij». Tie iziet tīrumā, dzen vagas un sēj — kas par to, «ja arī vēl uznāk sala — ilga viņa nebūs. Siltā zeme paglabās sēklu līdz pavasarim...». Šī skaistā alegoriskā glezna veido idejiski un tematiski vienotajam krājumam īpašu ietvaru, noskaņo lasītāju revolūcijas «atkušņa» parādību un izjūtu asākai uztverei sekojošās novelēs.

Abas pirmās noveles parāda sagrautā režīma kalpus, kas sargājuši cara valstības vārtus kā nikni ķēdes suņi, bet nu pēkšņi kļuvuši lieki un padzīti. *«Pastarā dienā»* tāds ir gorodovojs Kulačkins un pristava palīgs Obģiraķeļevs, kuru agrāko profesiju autors zīmīgi atgādina jau uzvārdos. Kulačkinam šķiet, ka pasaulei gals klāt, tūliņ atvērsies zeme un visu aprīs. Viņš samet no revolvera auklas cilpu un — «pakaras kā pienākas». Novelē *«Bez izejas»* figurē uradņiks Rošonoks, kas izmisīgi lūko atrast izeju un piesola savus pakalpojumus jaunajai milicijai. Saņēmis kategorisku noraidījumu, viņš tomēr cer, ka ar laiku viss iegriezīsies vecajās sliedēs. Tikai tad, kad bijušais augstprātīgais un bargais priekšnieks viņam uzsmaida un pat... sniedz roku, «Rošonoks zin, ka viss pagalam. Izejas nav». Šīs koncentrētās noveles ar savu savdabīgo vielu un meistarīgo apdari ir vēl nepie-

tiekami ievēroti A. Upīša novelistikas īpatnēji paraugi. Tās izceļas jo sevišķi ar autora prasmi — negatīvos tēlos un šķietami niecīgās detaļās skaidri atklāt pozitīvo ideālu.

A. Upīts 1919. gadā

Krājumā redzam ne tikai «bijušos cilvēkus» bezizejas un pastardienas jutoņā, te ir arī ļaudis, kas cenšas pretoties revolucionārajai kustībai vai arī tās iekarojumus izmantot savā labā, — protams, saglabājot kapitālistiskās šķiru attiecības. Slīpēti reakcionāri ir novelē *«Revolucionārs»* tēlotie trīs lauku budži, kas krogā apspriež politisko situāciju. Viens pukojas par to, ka vairs nav ne vecās tiesas, ne uradņika, lai piespiestu strādniekus iet vergu darbā sešpadsmit «un varbūt vēl vairāk» stundu dienā. Otram lielas cerības uz budžu partiju — Zemnieku savienību, kas solās apvienot spēkus cīņai pret revolūciju. Trešais no viņiem, Dižbite, iet citu ceļu — viņš plātās ar buržuāziski demokratiskās revolūcijas lozungiem, ar muti tos liekulīgi aizstāv, bet faktiski domā, kā ar sīkiem uzlabojumiem un tukšiem solījumiem iegūt tautas uzticību, lai tad novērstu «neaprobežotas patvarības», «likumīgi normētu» utt., vispār — ar demagoģijas palīdzību cīnītos par budžu interesēm.

Novelē *«Nelāga brauciens»* A. Upīts notēlo saimniekpapu Zīraku — tipisku spekulantu un ierāvēju revolūcijas apstākļos. Sižetā nav spēcīgi samezglotas darbības, kuras risinājums intriģētu lasītāju (visa novele ir stāsts par Zīraka braucienu no Rīgas atpakaļ uz mājām), toties ļoti spēcīgi un interesantā

veidā autors parādījis šī patmīļa un mantrauša tēlu ar viņa privātīpašniecisko dvēseli. Zīraks pat apraudas aiz žēluma, ka miliči nav atļāvuši tirgū izspekulēt piecus spainīšus sviesta, bet piespieduši to pārdot par oficiālo cenu. Drusku apmierinājuma vismaz no tā, ka izdevies mantu pārdot bez obligātās atļaujas un šo un to retāk iegūstamu nopircis («Svētdien Mālei viesi gaidāmi — no tranšeju racēju kantora») — sieru, četras šķirnes desu, augļus, konjaku, zīda zeķes un porcelāna kafijkannu... Cigāru zobos viņš pamatīgi sarēķina ienākumus un izdevumus. Rezultāts ir tāds, ka viņš tirgū zaudējis vairāk nekā simts rubļus. «Vai tā nieka nauda un vai kur zemē paņemama? Tikpat kā no kabatas izvilkta... Briesmīga, nepiedodama netaisnība kaklu žņaudz ciet. Pazemojums, izsmiekls un zaudējums — galvenā kārtā zaudējums... Viņa mantu! Viņa mantai tagad atradās citi kungi!» To nu Zīraks nevar ne aizmirst, ne piedot.

Brauciens mājup vispār diezgan riskants — jābaidās no laupītājiem, tāpēc Zīraks turas kopā ar virkni viņa puses pajūgu. Kad lielākās briesmas pāri, t. i., pārdzīvotas paša iedomās radušās izbailes, Zīraks pēkšņi apķeras, «cik pretīgi viņam kaimiņi un cik nepanesami tagad ar tiem kopā būt un sarunāties...». Un viņš tālāk brauc viens pats. Zīraks ved arī bodnieka pasūtītās divas pudeles šņabja, atceras tās un kārām acīm aplūko: tā kā bāzt atpakaļ kabatā, kā nebāzt... Nenociešas, atkorķē un iedzer vēl un vēl. «Reibināja tīri smuki. Un sirds kļuva tik viegla. Brauciena nelāgie piedzīvojumi, zaudējumi un viss arī likās tā kā vieglāk, kā tālāk un mazāk sajūtami. Un savāda drosme uzradās. Pār kādu strautiņu braucot, Zīraks apturēja uz tiltiņa, veikli un viegli nolēca un uzpildīja pudelē atdzerto tiesu. Atkal bija pilna līdz kakliņam. Un kad sajaucās, nekā, itin nekā nevarēja manīt. Tāds pats vien izskatījās. Iebāza atkal kabatā. Cigāru uzpīpējis, uz sāniem omulīgi izlaidies, Zīraks brauca tālāk.» Šī viena un it kā starp citu iespraustā detaļa daiļskanīgāk par plašiem aprakstiem un apgalvojumiem parāda Zīraka divējādās morāles. Pie viņa mantas pieskarties, kaut vai cenu regulējot, nedrīkst neviens (kas to dara, tie laupītāji un razbainieki...), bet

pats viņš ar cita mantu izrīkojas «tīri smuki» — «itin nekā nevarēja manīt»...

Citādā veidā revolūcijas apstākļos cenšas iekārtoties Edgars Sviklinš novelē *«Brīvība»*. Šis strēlnieku bataljona karavīrs staigā «ar sarkanu kokardi un sarkanu lenti pār krūtīm un cepuri sāka nēsāt pavisam pakausī atstumtu». Kad viņa pulks no Rīgas iziet kaujas uzdevumā uz Ikšķili, lielais «brīvības» mīļotājs vienkārši dezertē. Tomēr «ap sirdi viņam bij viegli un jautri. Apzinājās kā varonis, kas daudz ko padarījis un vēl padarīs. Revolucionārs un brīvs pilsonis! Viņš bija atsvabinājis tautu no vecā režīma slogiem. Brīvā Latvija brīvā Krievijā... Rīgu ieņems... Dumjības. Sapleitēs lupatu lupatās». Brīvība viņa izpratnē ir ēst, dzert un uzdzīvot, cik patīk, lai citi karo ar vāciešiem. — Arī lauku vaļinieks Rozenfelds *«Savā zemes stūrītī»* revolūciju izprot pa savai modei. Noilgojies pēc zemes, viņš agrārreformu realizē individuāli: nodrāž mietiņus un iemērī sev kārtīgu gruntsgabalu saimnieka tīrumos...

Vairākās novelēs parādīti pozitīvie varoņi, notēlotas revolucionārās masas. *«Pie baznīcas»* atspoguļo mītiņa norisi pilsētā. Īpatnējā tēlojuma manierē autors šeit neiepazīstina konkrēti ar jaunā oratora runas saturu, bet ļoti skaidri liek to nojaust pēc klausītāju izturēšanās. Sākumā tur daudzgalvains, neorganizēts pūlis, viens otrs sačukstas, garlaikojas, ļaudis īsti neapzinās savas tieksmes un tuvākos uzdevumus. Bet runātājs maz pamazām aizrauj klausītājus, saliedē tos tā, ka viņi «dzīvo rītdienai un viņas cīņai», «domā vienu domu, jūt vienu elpu un elpo vienā elpā». Runātājs acīm redzot ir revolūcijas virzošo spēku, boļševiku partijas pārstāvis. Autors to tieši nepasaka, bet šaubu te nav: četri pilsoņi piestāj klausītājiem, nosmīn un aiziet; pa vaļējiem logiem eleganti tērpti cilvēki laiski noraugās «kā tirgū vai ūtrupē»; runātājam taisās oponēt demokratiskās partijas «pilsonis», bet tikai «uzjautrina sapulci». Beidzot ir radusies spēcīga noveles izskaņa. Vispār negarajā novelē ietverts bagāts, idejiski saasināts saturs, kas atklāts visai savdabīgā, bet viegli uztveramā un iedarbīgā mākslinieciskā izteiksmē.

Ar revolucionāru tēliem sastopamies arī novelēs *«Brīvais vārds»* un *«Saulītē paceltie»*.

Meistarīgi uzrakstīta un spēcīga optimisma pilna ir novele *«Austra un brālītis»*. Mazas strādnieku meitenes vērojumā un izjūtās A. Upīts šeit atspoguļo varenas demonstrācijas norisi līdz ar masu priecīgo saviļņojumu.

Agrs pavasara rīts nabadzīgā strādnieku miteklī. Slima māte ar mazgadīgiem bērniem Austru un viņas brālīti. Ģimenes tēvs kā revolucionārs cīnītājs ir izsūtīts uz Sibīriju un vēl nav atgriezies. Ar lielu nepacietību ģimene gaida viņu mājās. Pilsēta karogos un ielās ļaudis. «Bet kad vienā skatienā aptver visu ielu, tad drīzāk liekas kā viena straume, kas rit nezin kur. Sarkani viļņi skrien cits pakaļ citam... Pazīt nevar, ka tā tā pati iela...»

Ar šādu ekspozīciju: nabadzīgā istabiņā gaida atgriežamies tēvu — politisko izsūtīto, bet ielās karogu jūra, kas rada svinīgu, pacilājošu noskaņu, iesākas novele. Tās sižetu veido cildenā intonācijā sniegts stāstījums par Austras un viņas mazā brālīša piedzīvojumiem demonstrācijas laikā. Rakstnieks īsas noveles ietvaros pratis spilgti noraksturot masu brāzmaino plūsmu ielās, masu izjūtas, kas pauž prieku par cariskā režīma gāšanu.

Novele beidzas ar to, ka demonstrācijas laikā tēvs nejauši ierauga savus bērnus un paceļ tos rokās, pretī saulei un sarkano karogu plīvai. «Tētis ir mājās!» — šis Austras gaviļu sauciens nobeiguma gleznā saplūst ar masu revolucionāro, optimistisko noskaņu.

Noveļu krājums «Atkusnī» liecina par rakstnieka idejisko un mākslinieciskо izaugsmi. Spilgti te izpaužas viņa novelistikas attīstības īpatnība — no atsevišķiem sadzīves konfliktiem pāriet pie vēsturiskām pārmaiņām bagātu laikmetu analizes, attēlojot dažādu šķiru indivīdu likteņus dzīves daudzšķautnainā fonā. A. Upīša novelistikas meistarība vispirmām kārtām izpaužas prasmē uztvert dzīvē būtisko un raksturīgo un to atspoguļot individuālos tēlos. Visspēcīgāks novelēs ir atmaskojošais elements. Rakstnieks visvairāk ir negatīvā, skaužamā

apkarotājs, līdz ar to īsti vietā ir satīra dažādās niansēs, kas tik bieži viņa īsajā prozā sastopama. Lai gan reti A. Upīša novelēs redzami pozitīvie varoņi, autora marksistiskā pozicija ir skaidri uztverama: veco pasauli un tās nelietības viņš apkaro jaunas nākotnes vārdā.

ROMĀNI

Pirmais A. Upīša prozas darbs, kam autors devis romāna nosaukumu, ir 1902. gadā sarakstītie *«Plūdi»*[1]. Tiklab apjoma, kā idejisko un mākslinieciskо īpašību ziņā šis romāns neatšķiras no tādiem garajiem stāstiem kā «Lielpilsētas straumē» un «Dziruļu mantinieces». Vēlāk rakstnieks pats par šiem trīs darbiem dod iznīcinošu vērtējumu: «Tie, var sacīt, ir rakstīti tīri instinktīvi, bez mazākās paškritikas un mākslas apziņas. Tā ir beletristiska taustīšanās bez virziena, bez mērķa nojaudas un pašuzstādītām problēmām.»[2]

«Plūdos» A. Upīts notēlo kāda Vidzemes pagasta un muižas dzīvi. Te figurē gan saimnieki un kalpi, gan muižas kungi un kalpotāji, kas parādīti galvenokārt sadzīves attiecībās un nereti iesaistīti pilnīgi sadomātos, nepārliecinošos notikumos. Romānā gan ir izjūtama jaunā autora pretfeodālā nostāja, šur tur liekvārdīgajā tēlojumā pavīd arī šķiru pretišķības starp zemniekiem un muižniekiem, taču tas viss bez jebkādas noteiktas mērķtiecības. Daudzšķautnaino dzīves materiālu A. Upīts vēl nav pratis organizēt, nav domājis par tēlu un to rīcības pārliecinošu motivāciju. Saturā un kompozīcijā izplūdušais romāns «Plūdi» nav veiksmīgs A. Upīša iesākums šajā žanrā.

Romāna novadā no jauna A. Upīts iegriežas tikai pēc 1905. gada, bet nu jau kā krietnu meistarību apguvis un ar darba tautas centieniem saaudzis rakstnieks. Tagad tieši romānā viņa

[1] Pirmpublicējums žurnālā «Austrums», 1903., 1.—12. nr. Stipri saīsinātā un stilistiski nogludinātā veidā «Plūdi» ievietoti A. Upīša kopoto rakstu «Kultūras Balss» iesāktā, bet nepabeigtā izdevuma 1. sēj. 2. pusē (Rīgā, 1924.). Padomju laika kopoto rakstu 1. sēj. ievietotos saīsinātos «Plūdus» A. Upīts jau dēvē par stāstu.

[2] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 937. lpp.

reālisms iegūst jo plašu vērienu un dziļumu. Dzīvodams līdzi apspiestās un kalpinātās šķiras dzīvi, A. Upīts līdzi tai dziļi ienīst ekspluatatorisko iekārtu, sabiedrības parazītiskos slāņus. Par viņa romānu galveno tematu kļūst buržuāzijas plēsonības un tikumu sabrukuma atmaskojums — bieži vien satīras spogulī rādīts. Paužot atbaidošo patiesību par kapitālistisko sabiedrību, A. Upīts audzina masas cīņai pret ienaidnieka ideoloģisko agresiju, cīņai par darbu, maizi un vispār cilvēcisku dzīvi. Carisma apstākļos rakstītajos romānos viņam nebija iespējams reālistiskas izteiksmes līdzekļiem tieši runāt par revolūciju, par sociālisma izcīņu. Līdzi apziņā, spēkā un cīņas drosmē augošajam proletariātam A. Upīša kritizētāja reālisma romānos tomēr arvien spilgtāk ievērpjas sociālistiska pamattendence, kas latviešu revolucionārajai strādniecībai liecināja, ka rakstnieks ir kopā ar to.

Jau pirmsoktobra periodā A. Upīts ar saviem saturā un formā novatoriskajiem sociālo problēmu romāniem, kas ievērojami bagātina latviešu progresīvo prozu, sāk iet sociālistiskā reālisma ceļu.

«Pēdējais latvietis»

1905. gada revolūcijas radītās ideoloģiskās pārmaiņas A. Upīša daiļradē vispirmāk atspoguļo romāns *«Pēdējais latvietis»* (I daļa «Pilsoņi» — 1907., II daļa «Pēdējais latvietis» — 1912. g.) [1]. Jau pirmajā daļā viņš kritizē latviešu buržuāziju kā šķiru un parāda tās parazītiskumu, atmasko viltus patriotisma pilnās «viskopas tautas

[1] Šī romāna abas daļas sākumā parādījās kā pilnīgi patstāvīgi garie stāsti. «Pilsoņi» iznāca grāmatā 1907. gadā ar autora zīmētu vāku un viņa paša izdevumā. Pirms tam A. Upīts stāstu bija gribējis iespiest «Jaunajā Dienas Lapā», bet to, kā atceras A. Birkerts, «šī redakcija noraidīja, neticēdama autora pārliecības maiņai» («Tautas rakstnieks Andrejs Upīts», 1947., 38. lpp.). — «Pēdējais latvietis» vispirms publicēts «Domās» (1912., 1.—12.), bet 1913. gadā iznācis grāmatā. — Kritiķi jau savā laikā uzsvēra, ka abi stāsti sižeta un galveno personu ziņā cieši saistīti, daži tos dēvēja arī par romāniem. Kopoto rakstu VI sējumā A. Upīts abus stāstus ir apvienojis, tā izveidodams romānu «Pēdējais latvietis», kur agrākie nosaukumi paturēti kā virsraksti I un II daļai. Apvienojot romānā, A. Upīts izdarījis arī nelielus teksta īsinājumus un stilistiskus labojumus.

lietas» frazes, ar kādām bagātībā iedzīvojusies «pilsonība» centās aizsegt savus tumšos, koruptīvos darbus. Romāna otrā daļa, kas sarakstīta piecus gadus vēlāk, buržuāzijas satīrisko atmaskojumu papildina un padziļina.

Savus idejiskos un mākslinieciskos nolūkus romānā «Pēdējais latvietis» A. Upīts realizē, paturot uzmanības degpunktā tipiskā jaunbagātnieka Kalves ģimeni, ap kuru grupēts blakus personāžs no dažādiem sabiedrības slāņiem. Autors, pēc paša atzinuma, šīs ģimenes notēlojumā izmantojis Rīgas buržuāzijas dzīves un darbības vērojumos iegūto pieredzi, sākot ar Mangaļu periodu, tālāk darbojoties Derīgu grāmatu nodaļā, beidzot kritikā un publicistikā apkarojot reakcijas nometni. Par tirgotāja un namīpašnieka Kalves tēlu autors izsakās, ka «visas viņa ideāli sajūsminātās runas, projekti un plāni ir tikai beletrizēti «Dzimtenes Vēstneša» un «Latvijas» ievadrakstu artiķeļi. Lasītājs pats atzīs, ka tas ne aiz nespējas izdomāt pavisam jaunu tipu..., bet aiz rakstnieka mākslinieciskā nolūka un no tā izaugušās estētiskās vajadzības neatvairāmā prasījuma — rādīt zināmās šķiras zināmā laikmeta vispārējo idejisko tipu un likt viņam runāt savas šķiras vispārējā valodā».[1]

Romāna sākumā, «Pilsoņos», A. Upīts rāda tirgotāja un desu fabrikanta Miķeļa Kalves ģimeni gadsimta pirmajos gados. Veikala jubilejas svinībās Kalve pats atzīst, ka viņa dzīves mērķis agrāk bijis, «cik ātri vien iespējams, sapelnīt pulka naudas», bet pamazām, «biedru pulciņā pie alus glāzes vai biedrībā, klausoties tautiešu dedzīgās runas», viņš pārliecinājies, ka «nauda ir blakus lieta, ka viņa un es ar visu savu cildināto centību un darbu kalpojam vienam augstākam nolūkam: pacelt arī savu tautu turībā, izglītībā, pašapziņā». Visa pirmā daļa atklāj, ka frazes par tautas labumu, par lielo ideju ir tukšas, bet noderīgas maskēšanās nolūkiem. Kalve sludina vienprātības nepieciešamību, lai it kā tauta zeltu un plauktu, īstenībā — lai plauktu veikali, bet strādnieki bez kurnēšanas kalpotu saviem kungiem.

A. Upīts meistariski notēlo Kalves vārdu nesaskaņu ar dar-

[1] *A. Upīts,* Dzīves īstenība un mākslas patiesība, «Jaunā Dienas Lapa», 1912., 203.

biem, tā konkrēti ilustrējot Rīgas Latviešu biedrības aprindu un buržuāziskās preses pausto «viskopas tautas» ideju iluzorisko raksturu. Kad apdraudētas maka intereses, «tautieši» brāļojas ar Rīgas vācu kapitālistiem vai asā konkurences cīņā iznīcina cits citu. Kad Ķalvem draud bankrots, draugi to vairs nepazīst un pat priecājas par viņa neveiksmi. Reizē autors notēlo arī buržuāzijas morālo pagrimumu. Kalve rauš naudu un izklaidējas ar atraitni Rasuma kundzi, kas faktiski viņu izputina. Kad Kalve bankrotē un paliek nabags, viņa sieva apmetas «žēlastības maizē» pie šīs pašas Rasuma kundzes. Kalves meita Lūcija sapinas ar kādu ceļojošu aktieri un aizbēg uz ārzemēm.

Īpatnēja figūra pirmajā daļā ir Miķeļa Kalves dēls Alberts, kas neprot un nespēj iekļauties savas šķiras dzīves ritmā. Viņš asi izjūt apkārtnes seklumu un pretīgumu, mokās iekšējās pretrunās, grib izrauties no purva, bet viņam trūkst gribas un spēka, kā arī mērķa, uz kuru tad virzīt nenoteiktās ilgas un tieksmes. Albertam Kalvem gluži radniecīgs tēls ir ap to pašu laiku uzrakstīto A. Upīša noveļu «Viesulis» (1905.) un «Mazajā baltajā namā» (1907.) varone Ella, kas pēc īslaicīga protesta, nevarīga «vistas lidojuma», noplok uz visiem laikiem savas šķiras dūksnājā. Tas pats notiek ar Albertu — romāna otrā daļā viņš ir brangi apvēlies veikalnieks, kam vairs ne prātā nenāk domas atteikties no pārticīgas dzīves ērtībām. Ar šiem interesanti veidotajiem, sarežģītajiem raksturiem A. Upīts parāda, kā buržuāziskajā sabiedrībā valdošie apstākļi garīgi nonivelē tās locekļus, iznīcina viņos cilvēciskas jūtas. Šādi tēli autoram ir visai piemērots līdzeklis radīt kontrastu notēlotajai sociālajai videi. Tie A. Upīša daiļradē sastopami arī vēlāk — komēdijās «Peldētāja Zuzanna», «Kaijas lidojums» u. c. darbos.

«Pilsoņos» kontrastu veikalnieku pasaulei rada vēl daži citi tēli, kas lasītājam atgādina, ka eksistē kāda cita sabiedrība ar gluži citādām dzīves interesēm. Par to dzirdam skolotāja Sīļa runā abiturientu vakarā, par to izsakās arī jaunais dzejnieks Zieds: «Starp maniem ģimnāzijas biedriem ir gan tādi, ko gandrīz nekad neredz uz ielas. Neliels pulciņš, bet vienmēr kopā. Lasa, spriež, uztraucas, strīdas... Kas tiem par valodām, kas

par idejām un nolūkiem, kas par sajūsmu! Un viss par tādām lietām, gar kurām nevienam personīgi nav nekādas daļas...»

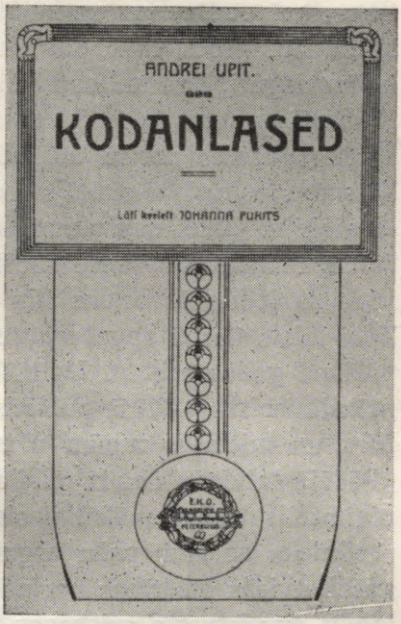

A. Upīša «Pilsoņi» igauņu valodā (1911.)

Romāna otrā daļā atspoguļojas jau reakcijas periods pēc 1905. gada. Galvenā varoņa lomā tagad Alberts Kalve, kas cienīgi turpina sava tēva darbu un atšķiras no viņa tikai tai ziņā, ka pats arī lūko ticēt «viskopas» ideoloģijai, ko sludina citiem, līdz ar to kļūdams smieklīgs visas sabiedrības acīs. Papildinot jau pirmajā daļā sniegto daudzpusīgo kapitālistiskās sabiedrības kritiku, A. Upīts šeit lielu uzmanību veltī, lai atsegtu buržuāzijas mēģinājumus noliegt šķiru un šķiru cīņas esamību latviešu tautā vai vismaz iegalvot, ka pāri visam stāv kopīgās tautas intereses. Alberts Kalve mēdz tēlot liberāli, ja tas tieši nekaitē viņa materiālajai labklājībai. Sarunā ar komponistu Lūciņu viņš aizraudamies deklarē: «Zināms, es visur nepiekrītu Veinberģa kungam, es atzīstu, ka viņš drusku par stūrgalvīgu, par asu. Viņa tautiskā programa drusku par šauru. Tautas labāko daļu, pilsonību, viņš pazīst un aizstāv — tur nav vārdam vietas. Bet kādēļ viņš tā vajā nabaga sociālistus? Tāpat jau viņiem iet diezgan grūti, nožēlot viņus vajag, ne nīst. Labāk vienu asaru noraudāt nekā dusmoties... Vai sociālisti tāpat nav latvieši?... Nē, es saku, viņi nav ļauni cilvēki, tikai pārāk jauni, neapdomīgi un jaunības karstumā no ceļa noklīduši. Nevajag dzīt projām tos, kas meklē un maldās, bet ceļu rādīt...» Bet tad, kad sāk streikot Kalves jaunceļamā nama strādnieki, liberālisms vienā mirklī ir aizmirsts un jūsmīgā šķiru samierinātāja vietā redzams bezgala saniknots buržujs savā īstenajā izskatā: «Sssātani!...

Strrreiko! ... Dzelžus uz kājām, aiz apkakles un prom! Visus tos sociālistus prom, tā ka lai smaka nepaliek, tad tie citi būs rāmi kā izmazgāti. Tad tautas vadoņi varēs sekmīgi strādāt.»

Savā romānā «Pēdējais latvietis» A. Upīts vairs nav bezkaislīgs dzīves norišu attēlotājs, kāds viņš bija «Plūdos», bet kaismīgs polemisks cīnītājs pret latviešu buržuāziju un tās pausto ideoloģiju. Gluži saprotamā kārtā jau pēc pirmās daļas iznākšanas reakcionārā prese sacēla brēku par «labāko famīliju» un viņu sabiedriskās lomas itin kā noķengāšanu un izkariķēšanu. Tika laists darbā apgalvojums, ko reakcionāri allaž izlietoja arī vēlākos gados pret A. Upīti, ka viņa romāns esot pagalam nemākslinieciskš — tīrā publicistika ar veseliem avīžu rakstiem, bēru un mielastu runām u. tml., bet ne daiļdarbs. Ir tiesa, ka «Pēdējā latvietī» daudz publicistikas, taču tā šajā gadījumā pilnīgi atbilst autora mākslinieciskajiem nolūkiem — satīriski izpērt pretinieku ar viņu pašu argumentiem, līdz galam atmaskot Rīgas Latviešu biedrības aprindas un Fr. Veinberģa kliķi, to ideoloģiju, kas ietverta «viskopas tautas» un «jaunnacionālisma» formulās. Autors šīs idejas visbiežāk liek paust abiem Kalvēm — tēvam un pēc tam dēlam, taču nepadarot tos par kailām idejiskām shēmām — tie, tāpat kā pārējie romāna tēli — ir satīriskiem vilcieniem atsegti dzīvi cilvēki, kas domā, jūt, darbojas.

«Sieviete»

A. Upīša romānu *«Sieviete»* (1910.) [1] lasītāji uzņēma ar lielu interesi, un tas kļuva par dedzīgu strīdu un pārrunu objektu. Reakcionārā kritika romānu nopēla, pārmetot rakstniekam naturālismu un morāles graušanu. Progresīvā prese turpretī publicēja kritikas un lasītāju vēstules, kur romāns tika atzīts par ļoti aktuālu, novatorisku un sabiedriski nozīmīgu parādību. Lieta tā, ka A. Upīts šajā romānā bija droši un atklāti runājis par sievietes nožēlojamo dzīvi buržuāziskajā

[1] Romāna tapšanas vēsture īpatnēja — tas izaudzis no diviem patstāvīgiem garajiem stāstiem, kas publicēti 1910. gadā: «Andreju vakara Odiseja» («Jaunajā Dienas Lapā») un «Naids» («Dzimtenes Vēstnesī»). Tā paša gada rudenī iznāca romāns «Sieviete», kur šie stāsti veido pirmo un otro daļu, bet trešā ir uzrakstīta no jauna. — Līdz šim romāns «Sieviete» izdots piecas reizes, ieskaitot kopotos rakstus.

sabiedrībā ar tās divkosīgo morāli un skaidri iezīmējis sociālistiskās iekārtas perspektīvu kā vienīgo izeju no šī purva.

Romāns sākas ar kādas Mariannas kundzes un viņas mēbelēto istabu četru īrnieku — jaunu vīriešu notēlojumu. «Visi četri piederēja pie tā saucamās inteliģences — pie tās sabiedriskās grupas, kas dzīvo no kaut kādiem citiem līdzekļiem, ne saviem miesas spēkiem. Tādiem pa laikam daudz brīva laika — tā arī Mariannas četriem pansionāriem.» Te ir bankas ierēdnis Apse, politehnikas students Grundulis, ticības mācības skolotājs Grīns un provinces tirgotāja dēls Pūpols, kas gadiem ilgi gatavojas kļūt par mājskolotāju. Nekādu dzīves mērķu un uzdevumu viņiem nav, un tādus tie arī nemeklē. Viņi vienkārši veģetē, nododas alkoholismam un seklām izpriecām, tomēr viņiem šķiet, ka tā tie «spītē bagātās normālās pilsonības smalkajam tonim un remdenai pieklājībai», iedomājas «stāvam augstāk par ikdienas pilsoņiem, pilsoņu dzīvi un centieniem».

Romāna sižets risinās lēni, rakstnieks nesteigdamies izzīmē šīs «arī» inteliģentu tukšās, bezmērķīgās dzīves detaļas, dziļi un vispusīgi atklāj raksturus. Kad visas liekulīgās maskas krīt, izrādās, autora vārdiem sakot, ka «te nebij četras sejas, bet tikai viena pati, četrējādiem vaibstiem mazliet savādāk noskaņota».

Šajā izvirtuļu, publiskā nama apmeklētāju sabiedrībā nokļūst Pūpola māsa Elza, kura atved ziņu par tēva smago slimību. «Slaika, pasīka meitene, pabāla, kā nobēdājusies, kautrīga» — tā autors raksturo Elzu. Pavisam naivo provinces meiteni pansionāri jau pirmajā vakarā apdzirda un apvaino viņas cilvēcisko cieņu. Pazemojumu viņa nespēj aizmirst un, pēc tēva nāves pārnākusi uz dzīvi Mariannas pansijā, nolemj atriebties saviem pazemotājiem. Viņas apziņā izveidojas priekšstats, ka «ikkatrs vīrietis dziļi samaitāts, nekrietns un samaitājošs... Nekur pasaulē nav manāma sievietes dvēsele un sievietes spēks. Viss vīrieša nagos, viss zem vīrieša zābakiem».

Var diskutēt par to, vai naivā pusaudze Elza spēja pēkšņi kļūt par tik velnišķīgu intriganti, taču nenoliedzams, ka tieši viņas smalki aprēķinātā atriebības gājienā rakstniekam izdevies

visspilgtāk parādīt sievietes verdzisko stāvokli kapitālistiskajā iekārtā.

Elza koķetē ar Grīnu un Apsi un padara tos par saviem pielūdzējiem, sakairina viņu instinktus. Pirmais Elzas upuris ir Grīns, kurā nemorālo izturēšanos pret kādu savu skolnieci viņa atklāj tā līgavai. Ar lielu skandālu Grīnu padzen no pansijas, un izjūk viņa iecerētā iepreceēšanās buržuju ģimenē. Tad Elza «iemīlina» sevī Apsi, kas pērk viņai dārgus tērpus, vadā pa lepnām izpriecu vietām, beidzot tiek pieķerts valsts naudas izšķērdēšanā un apcietināts. Arī savam brālim Elza padara dzīvi nepanesamu, tas kļūst par pastāvīgu «krogus brāli» un galīgi noklīst, Mariannai ir aizdomas, ka arī students Grundulis Elzas dēļ nošāvies.

Elza nu ir atriebusies šiem četriem un viņu personā «visam vīriešu dzimumam», taču notiek neparedzētais — arī viņa pati iestieg seksuāli erotiskajā zaņķī un netiek no tā vairs ārā. Elza jūt, ka patiesi iemīlējusies Apsē un sapņo par laimīgu ģimenes dzīvi ar viņu. Bet no cietuma Apse atgriežas vēl vairāk demoralizējies un padara Elzas dzīvi par īstu elli. Viņš kļūst par hronisku dzērāju un žandarmērijas spiegu, no viņa Elza iemanto bīstamu slimību un saprot, ka nolemta nāvei.

Asā kontrastā šīm kapitālistiskās dzīves nejēdzībām autors romāna beigās skaidri liek saprast, ka individuāla cīņa par sievietes emancipāciju ir aplama un nekādus pozitīvus rezultātus nevar dot. Sieviete par līdztiesīgu sabiedrības locekli kļūs tikai tad, ja pārveidos pašu netaisno dzīves iekārtu, sievietes patiesā atbrīvošana — viens no proletariāta revolucionārās cīņas uzdevumiem. Šajā cīņā — «plašā, gaišā pasaulē», kur sieviete ir «biedrs blakus vīrietim, strādnieks, liela darba darītājs un pēc tam tikai sieviete», Elzu aicina jauns revolucionārs. «Ticiet man: sievietei nav citur pilnīgas brīvības, ne laimes, kā tikai tur, kur aizmirstas un izzūd dzimumu starpība. Un tā aizmirstas tikai karstas sajūsmas pilnā, lielā darbā priekš cilvēces un nākotnes. Tikai tas cilvēks tiek brīvs un liels, kas iet cīņā par visas cilvēces atsvabināšanu... Nāciet pie mums, mūsu darbā un cīņā!» Tad Elza sāk noprast, ka ir vēl kāda cita pasaule bez tās, kurā

līdz šim dzīvojusi. Taču viņa, būdama jau fiziski un morāliski sagandēta, jūtas kā «purva putns salauztiem spārniem» un nespēj vairs ne celties jaunam lidojumam, ne arī dzīvot.

Neraugoties uz to, ka romāns atsedz tik daudz negāciju un beidzas ar drūmo Elzas pašnāvības ainu, tas nebūt nav naturālistisks vai pesimismu modinošs darbs. Noraujot maskas kapitālistiskajai īstenībai, A. Upīts šeit ir cīnītājs par sievietes tiesībām, ko mīda kājām buržuāziskā sabiedrība, skarbs protestētājs pret to iekārtu, kas izkropļo cilvēka personību. Tas viss romānam «Sieviete» piešķir optimistisku pamattendenci, pauž rakstnieka ticību jaunas dzīves un patiesa humānisma uzvarai.

«Zelts»

Romāns *«Zelts»* (1914.) [1], pēc autora atzinuma, ir «no tiešiem novērojumiem izaudzis darbs no latviešu banku politiķu, bagātnieku-parvēniju un vispār kapitālistu aristokratijas dzīves Rīgas uzplaukuma un namu spekulācijas drudža augstākajā pakāpē» [2]. Atspoguļojot šo lielburžuāzijas aprindu parazītisko dzīvi pirmā pasaules kara priekšvakarā, A. Upīts visnotaļ akcentē naudas un mantkārības deģenerējošo ietekmi sabiedrībā. Zelts resp. bagātības kaislības atmaskojums ir romāna centrālā problēma, uz ko jau zīmīgi norāda pirmpublicējuma moto (vēlāk svītrots) — franču rakstnieka V. Margerita vārdi: «Šajā sapuvušajā pasaulē nav vērtīgākas mantas par zeltu.» [3]

Romāns «Zelts» kompozicionāli veidots lielos pretstatos. Pirmajā daļā autors stāsta par to, kā zelta sanoņa apmulsina mazpilsētas amatnieka ģimeni, pārveido tās konservatīvo psihi un noved postā.

Drēbnieks Sveilis, viņa sieva Made un dēls Roberts dzīvo, ar

---

[1] «Zelts» sarakstīts 1913. un 1914. gadā. Pirmpublicējums žurnālā «Domas», 1914., 1.—12. Grāmatā iznācis 1921. gadā. Uzņemot romānu kopotajos rakstos, autors svītrojis vairākas lappuses teksta ar ļoti spilgtiem buržuāziskās «zelta jaunatnes» uzdzīves aprakstiem. No šīs redakcijas romāns tulkots un izdots arī krievu valodā.

[2] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 943. lpp.

[3] «Domu» 1914. 1. nr. moto sniegts franču oriģinālā: «Il n'y a dans ce monde pourri qu'une chose qui compte: l'or.»

trūkumu kaudamies. Lai savilktu kopā galus, viņi taupa katru kumosu, skaita katru kapeiku. Vecākais dēls Augusts ir pievīlis vecāku cerības, nav mācījies amatu, kļuvis par dzērāju un kaut kur kalpo par kučieri. Sveiļu nākotnes cerības balstās uz Robertu — tas, pabeidzis pilsētas skolu, varēs palīdzēt materiāli. Taču notiek negaidītais: visu pilsētiņu aplido vēsts, ka pēkšņi ieradies Augusts un, viesnīcas restorānā uzdzīvojot kopā ar kundiem, svaidās ar simtniekiem kā lupatām. Augusts brīnišķīgā kārtā kļuvis par «kungu», viņam jau pieder Rīgā nams un viesnīca.

Sveilis savu dēlu saņem ļoti atturīgi — viņš taču nonicinājis ģimenes patriarhālās tradīcijas, atteicies no godīga darba kā laimes un labklājības avota. Uz jautājumu, kur viņš ņēmis tik lielu naudu, Augusts atbild diezgan miglaini: «Kur ir mana manta un kur cita? ... Visiem nekad nevar būt, tikai tam, kas prot. Kas ir gudrāks, tas labi dzīvo ... Nevajag ne laupīt, ne zagt, ne zemē atrast. Pagrābt no tā, kam nevajag, un dzīvot. Uzdzīvot, lai tad visa pasaule apgriežas riņķī!» Tālāk Augusts ar zināmu piespiešanos un pakaunīgi stāsta, ka pusdullā lielmāte mirstot novēlejusi šo negaidīto bagātību. Tēvs tomēr nav visai pārliecināts par naudas iegūšanu godīgā ceļā un nepieskaras galdā uzmestajai zelta kaudzītei.

A. Upīts tālāk ļoti meistariski parāda, kā zelta spīdums sagrābj savā varā Sveiļus, satrauc un mulsina tos visu nakti:

«Uz galda spīdēja zelta naudas kaudzite ... Nē, tā nebij nauda! Pamesta, vēja uzpūsta kvēlošu ogļu kopa! Vai tā nebij tā pasakās daudzinātā ogļu kopa, kuru tas zinātājs par zelta naudu var riekšavām grābt, kura nezinātājam sadedzina to pašu veco cepuri un cauro svārku kabatas? ...

Kā viņa varēja saldēt — šī kvēlojošo ogļu kaudze! Jo vairāk iedegās, jo vairāk saldēja. Apakšā dega mierīga, tumši sarkana liesma. Drusku augstāk no tās izraisījās sarkandzeltens spožums, noplūda visu galdu, apņēma visus gubā samestos skrodera amata piederumus un visu istabu pildīja ar svešādu bālganu spožumu ...

Sveilis tikko noturējās skaļi neizkliedzis. Atjēdzās ... N-ne-

labais! ko viņš visu laiku uz to galdu bij skatījies! Saņēmās un novērsās. Bet bālibaltais un sarkandzeltenais spīdums tomēr mirgoja gar acīm. Sveilis negribēja domāt, bet nevarēja. Lai kā miedza acis ciet, viņš nevarēja neredzēt ņirbošās sarkandzeltenās ripiņas uz galda gala. Lai kā spieda ausi pagalvī, nevarēja nedzirdēt mīkstā metala sīko džinkstoši dzelošo sanoņu...

Vesela sauja zelta naudas tagad bij viņa lietošanā! Cik īsti tur varēja būt? Varbūt gadā, varbūt divos viņš tikdaudz nevarēja sastrādāt... Vesela sauja!»

Lai varētu aizmigt, Sveilis uzmet zelta kaudzītei lupatu virsū, bet domas turpina riņķot.

«Mazā gaismiņā viņš pirmais piecēlās, saģērbās, pie galda piegājis, ierausa naudas kaudzīti saujā un iebēra bikšu kabatā» — ar to beidzas romāna pirmā daļa. Vienā naktī zelts uzvarējis, Sveilis kļuvis par tā padevīgu vergu.

Romāna otrās un trešās daļas darbība norisinās Rīgā, jaunbagātnieku vidē. Tajā nokļuvusi arī vakar vēl nabadzīgā drēbnieka ģimene, lai baudītu dēla necerētās bagātības saldos augļus. Psiholoģiski padziļinātā tēlojumā autors atsedz Sveiļu neparastās sajūtas, kur mijas bailes un prieks, kaut kāda nozieguma apziņa ar skaista sapņa izjūtām.

«Vai tas rūgti neatmaksāsies? Vai pa vaļējo durvju tumšo caurumu nepasniegsies spokaina roka, neapdzēsīs šo brīnišķo mirdzumu, nesatrieks drupās un nenoslaucīs visu šo neredzēto greznumu un vai nebūs atkal jāatmostas pie nobružāta priežu dēļu galda, pie biezpiena bļodiņas un pustreša ūdens kliņģera?... Bet pamazām pierada un aizmirsās... Nabaga cilvēks zemojās zelta priekšā. Zemojās sava dieva priekšā...»

Ļoti drīz Sveiļu ģimenes apziņa pilnīgi piesūcas ar kapitālistu dzīves veida tvanu. Abi vecie Sveiļi galu galā atjēdzas un, nevarēdami iedzīvoties parazītu lomās, atgriežas savā pilsētiņā. Tikai morāli pagalam izkurtējušais Augusts kā īsta kapitālisma haizivs šķietami gūst uzvaru pēc uzvaras. Toties izdzīves virpuļos aiziet bojā Made, un Roberts kļūst par izvirtušās «zelta jaunatnes» tipisku pārstāvi.

Līdzās Sveiļu notēlojumam autors atsedz daudzu citu Rīgas

jaunbagātnieku dzīvi ar tās ārējo spožumu, bet iekšējo puvumu. Vienīgais elks te ir zelts, par kura lomu kapitālistiskajā sabiedrībā Sveiļa kasiere Aina Zvaigzne saka: «Skaists viņš ir... tas zelts... Tāpēc, ka asiņu mazgāts un asaru skalots... Smags viņš ir, tāpēc ka tikdaudz sāpju viņā iekausēts. Ko augu dienu dūmi vērpjas un mašīnas rūc, ko darba ļaužu miljoni sviedros strādā, ko visa dzīvā radība cīnās un cieš — viss tas tiek sakausēts un izkalts smagās zelta ripās. Ļaunā smieklā džinkstēdamas, tās klīst pār pasauli, un visi stiepj kāras rokas pēc viņām. Cits citu grūž no ceļa, kājām min... brālis aizmirst brāli, vecāki atdod savus bērnus — —»

Visus šos namīpašniekus un liela vēriena spekulantus, banku direktorus un tautas apkrāpējus — Sveili, Tilaku, Taubi un citus — A. Upīts parādījis daudzpusīgi, tā, lai skaidri atklātos viņu šķiriskie un individuālie vaibsti. Šie ļaudis nav aprobežoti stulbeņi, bet gudri un viltīgi kapitālistu pārstāvji, bīstami darba tautas ienaidnieki, kas savu mērķu sasniegšanai nevairās nekādu līdzekļu.

Romāns «Zelts» līdz tam latviešu prozā nepiedzīvoti asā veidā atmasko kapitālistu pasaules kaislības, netikumus un parazītiskumu, visā autora intonācijā liek sajust zelta varas beigu sākumu. Šajā buržuju dzīves notēlojumā A. Upīts spoži realizējis savu jau 1905. gadā izvirzīto prasību literatūrai: «Spilgtām, nesaudzīgām, tālu saredzamām krāsām vajadzētu zīmēt šīs dzīves spoku, lai viņa pati (t. i., buržuāzija — *Red.*) nobītos no tā.» Gluži saprotamas tāpēc buržuāzisko kritiķu veltās pūles mazināt romāna trieciena sparu, dēvējot šo darbu gan par tendenciozu, gan naturālistisku vai karikatūristisku dzīves atspoguļojumu. K. Dziļleja vēl 20. gados atzina, ka «Zelts» gan sniedzot dzīvus raksturus un A. Upīša stils esot «veikls un spilgts», tomēr romāns uzrakstīts «naturālistiskos paņēmienos» un autors rīkojies kā «literārisks eksperimentators».[1] Būtībā romāns reālistiskā atmaskojuma spēkā un dziļumā sasaucas ar M. Gorkija, E. Zolā, O. Balzaka u. c. naudas un mantkārības spilgtākajiem notēlo-

[1] *K. Dziļleja,* Andrejs Upīts, 1923.

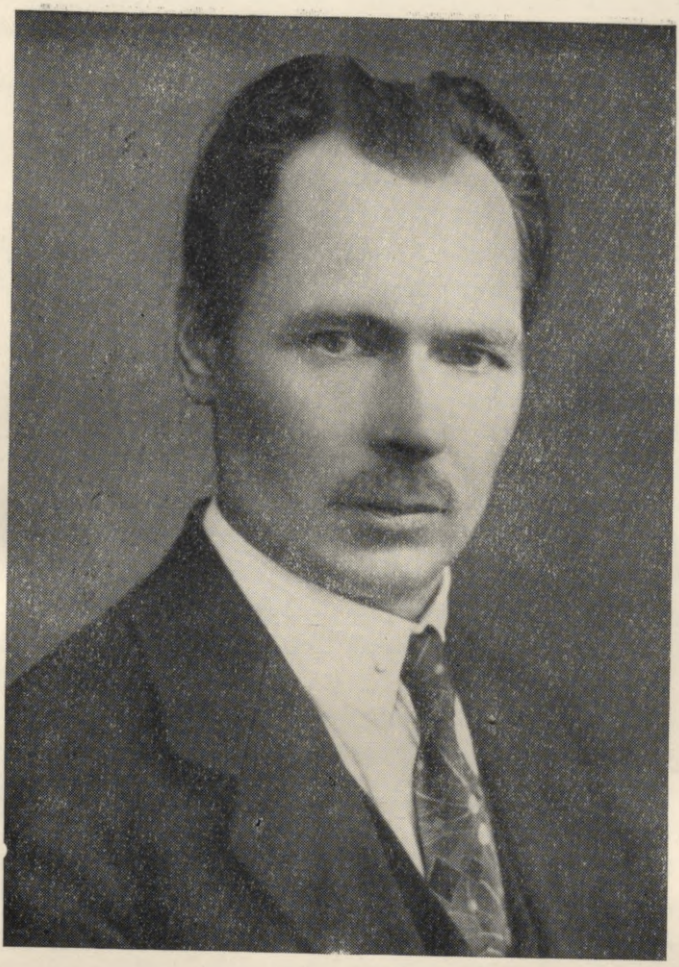

Andrejs Upīts

1927. gadā

jumiem. «Zeltam» bija mobilizējoša nozīme savā laikā, kad latviešu «tautiskie» kapitālisti jutās kā uzvarētāji, un šī nozīme nav zudusi mūsdienās, mācot pazīt ienaidnieku un cīnoties pret tā ideoloģisko ietekmi.

«Renegāti»

Imperiālistiskā kara laikā — ceļojumos pa Krieviju un kara būvdarbos — A. Upīts uzraksta romānu *«Renegāti»*[1], kurā notēlo tos latviešu inteliģentus — 1905. gada revolūcijas līdzskrējējus, kas vēlāk atkrīt no proletāriskās cīņas un iegrimst individuālismā un dekadentismā. Ar ievērojamu idejisku spēku uzrakstītais romāns no sākuma līdz galam veltīts vienai problēmai — renegātisma atmaskojumam.

A. Upīša jaunradē tas nav jauns temats, taču aplūkots jaunā pagriezienā. Gadiem ilgi viņš bija sīvi apkarojis renegātus ar kritiskiem un publicistiskiem rakstiem, tiesājis tos dramatiskajā triloģijā un vēl citos darbos. Tomēr tur vispirmām kārtām bija izvilkti dienas gaismā un izsmieti tādi renegāti, kas pāriet pretinieku nometnē šķiriskās apziņas trūkuma vai karjerisma dēļ. Romānā rakstnieks pievēršas renegātiem, kas kļūst par tādiem aiz pārliecības. Autoram tas nozīmē iet pa lielākās pretestības ceļu, bet reizē iegūtas plašākas iespējas renegātiskās ideoloģijas dziļi reakcionārās, sabiedriski kaitīgās būtības atsegšanai.

Romāna centrālais tēls ir rakstnieks Raits Vītols, kas revolūcijā gājis kopā ar masām un sajūsminājis tās ar saviem daiļdarbiem, tad bijis cietumā un trimdā. Arī pēc tam viņš turpina darbu strādnieku organizācijās un presē, līdz pamazām kļūst par renegātu. Viņš nepaliek par buržuāzijas algotni, bet vēlas individuāli meklēt ceļu uz «dziļāku, pilnīgāku un skaistāku dzīvi». Raita Vītola jaunās, renegātiskās pārliecības noteikts apliecinājums ir viņa pēdējā luga, kurai dedzīgi aplaudē sīkburžuāziskās aprindas, jo tās te saskata motivāciju un attaisnojumu savām pašu izjūtām un atkritēju gaitām pēcrevolūcijas laikā. Ar šo lugu

[1] Pirmpublicējums laikrakstā «Jaunais Vārds»: I daļa — 1915., 251.—302., bet II daļa — 1916., 31.—43., 47.—80., 82.—91., 93.—98. Grāmatā romāns izdots 1922. gadā. Kopoto rakstu 21. sēj. «Renegāti» ievietoti ar autora izdarītiem stila un dažiem teksta labojumiem.

Vītols pilnīgi sarauj saites ar biedru kolektīvu un aiziet individuālisma ceļus.

Strādnieku avīze pret savu bijušo līdzstrādnieku vēršas ar plašu, sarkastiskā tonī ieturētu rakstu «Kāda rakstnieka brīnišķās metamorfozas». Vītola idejiskā attīstība un satīstība noraksturota dzīvi un trāpīgi, bet raksts ietver arī tādus vispārinājumus, kas attiecas uz visiem sīkburžuāziskajiem rakstniekiem — revolucionārās cīņas atkritējiem. Daiļrades sākumā šis rakstnieks sajūsminājās par «savu kaktiņu, savu stūrīti» un sajūsminăja «tautiešus», viņa stāsti un ģīmetnes pušķoja «labāko famīliju» žurnālus, bet tad uznāca «nelabi laiki». Dažs labs sāka palikt domīgs un ausīties — «arī mūsu rakstnieks — tas, kurš reiz bija». Raksta tālākajā posmā parādītas viņa metamorfozas, kurās atklājas tipiskā renegātisma kustības līnija:

«... Laiki palika arvien nelabāki un spiedīgāki, līdz kamēr piepeši atskanēja vētras kauciens. Un tad viss sajuka vienā ņudzeklī un daudz bij, kas tur apgriezās pavisam ačgārni. Arī mūsu rakstnieks. Silta kaktiņa poēzijas vietā viņš sāka dziedāt vētras dziesmu. Un atkal karsti un ar sajūsmu dziedāja. Aizrauts un pārliecināts pats, arī citus iesildīja un aizrāva. No rāmā, mierīgi veikalotāja pūļa līdzstaigātāja un laika kavētāja pārvērtās par cīnītāja un iekarotāja proletariāta masu līdzgājēju.

... Norimās vētra, un iesākās melnu atplūdu laikmets. Nejaukais atgrimšanas un izvirtības, bet arī idejiskas vētīšanas un sabiedriskas nošķiršanās laiks. Tikai īstie, pārbaudītie un nesalaužamie turpināja gaitu iesāktā, nelokāmā virzienā. Bet tie vieglākie steigšus noplaka malā — sēklī un dūņās. Arī ... arī mūsu cienītais dzejnieks.

... Arvien skaidrāk viņa rakstos sāka izpausties grēku nožēlošanas jūsma un ceļa atpakaļmeklētāja ilgas. Tā saucamā kritiskā filozofija — pārlabotais marksisms, ar pilsonisku individuālismu pasaldinātais puskolektīvisms, mēģinājumi apvienot nesavienojamo, nervozā atpakaļķerstīšanās un bailes ar rāvienu atlaisties no pasāktā jaunā.

... Arvien atklātāk un nekautrīgāk parādījās renegātisma un atkrišanas zīmes viņa rakstos. Ar nolūku un, laikam pie sevis

ņirgādamies, viņš lika saviem stāstu un lugu varoņiem kritiski filozofēt par marksisma pamattezēm, dzejas pantos liriski skuma par apzinīgās demokratijas cīņu veltīgumu un ilgojās atpakaļ uz savām īstajām tēva mājām. Viņa bezkaunība pieņēmās tādā mērā, ka viņš beidzot iedomājās atklāti tiesāt un noliegt pat tās strādniecības organizācijas, pie kurām pats līdz šim turējās . . .»

Raita Vītola turpmākais ceļš — pilnīga iegrimšana reakcijas purvā. Atstājis pilsētu, viņš ieprecas budžu ģimenē un iedomājas, ka nu ir kļuvis brīvs un neatkarīgs no sabiedrības. Dzīve tomēr pierāda pretējo. Aiziedams no darbaļaužu masām, viņš degradējas kā rakstnieks, bet saimnieka stāvoklis šo «neatkarīgo» individuālistu apkrauj ar neatvairāmiem ikdienas pienākumiem un novelk lauku buržuāzijas gara nabadzībā. Paiet laiks, un Vītolam šī dzīve kļūst neizturama. Viņš spiests atzīties, ka nav sasniedzis cerēto, bet pazaudējis visu. Nonācis strupceļā, viņš atgriežas pilsētā un domā, ka kādreizējie biedri uzņems viņu atpakaļ savās rindās. Vītols sacer veselu aizstāvēšanās runu, viņam līdzi «lieliski projekti», jauna programa, kura «katrā ziņā» spēs sajūsmināt un aizraut. Bet atpakaļceļa šim renegātam vairs nav. Viņam atliek veģetēt kopā ar buržuāziju.

Romānā ieskicētas vēl citas renegātu figūras, piemēram, provokators Džeks, kas nekautrēdamies savu renegātismu atzīst par «ienesīgu lietu», jo viņa pakalpojumus labi samaksā buržuāziskā prese. Skopi iezīmēti arī daži pozitīvie raksturi, kā strādnieku avīzes redaktors Degums u. c.

«Renegātos» vispār ir daudz epizodisku tēlu, kas palīdz atsegt dažādo sociālo slāņu sabiedrisko lomu un parādīt atšķirīgos šī laikmeta ideoloģiskos strāvojumus.

A. Upīša «Renegāti» ir gluži vienreizīgs un pozitīvi vērtējams sasniegums latviešu literatūras vēsturē. Tas ir mūsu vienīgais pirmspadomju laika romāns, kurā plaši, pamatlīnijās dziļi un pareizi atmaskots renegātisms kā raksturīga sabiedriska parādība pēc 1905. gada. Ar romānā notēlotajiem renegātiem autors parādījis visu sīkburžuāzisko inteliģentu — revolucionārās kustības atkritēju sociālo seju; Raitā Vītolā, Džekā un citos nav

grūti pazīt Jāni Jankavu, Miķeli Valteru, Līgotņu Jēkabu un tamlīdzīgus «bēdīgi slavenus» renegātus.

Romānam tomēr piemīt arī savi trūkumi. Pārāk plašie teorētiskie iztirzājumi un garie dialogi, kas palīdz noskaidrot svarīgu ideoloģisku parādību būtību, atņem sižetam spraigumu un nogurdina lasītāju. Koncentrējot kritikas uguni pret Raitu Vītolu, autors viņu vairāk izgaismo kā sociālu tipu, bet viņa individuālā tēla veidojumā pietrūkst dzīvīguma un plastiskuma.

Pats izcilākais Andreja Upīša ieguldījums latviešu pirmspadomju literatūras attīstībā un tautas revolucionārās apziņas veidošanā ir plašais *Robežnieku romānu cikls*. Tajā ietilpstošie seši daiļdarbi nākuši klajā pēc ilgākiem pārtraukumiem, starp pirmo un pēdējo romānu ir 25 gadu atstarpe.

Šai nodaļā aplūkojami cikla pirmie divi romāni — *«Jauni avoti»* un *«Zīda tīklā»*, kuri uzrakstīti vēl carisma apstākļos (pārējie četri — buržuāziskās Latvijas periodā) un kuros spilgtāk nekā citos A. Upīša tā laika darbos izpaužas sociālistiska tendence.

«Jauni avoti»

1909. gadā iznākušais romāns *«Jauni avoti»*[1] kļuva ievērojams sabiedrībā, jo A. Upīts tajā bija pieskāries visas iepriekšējās latviešu buržuāziskās literatūras apjūsmotiem zemnieku dzīves «svētumiem» un kā pirmais rakstnieks jaunā, revolucionārā pieejā parādījis kapitālisma attīstību laukos līdz ar nenovēršamo patriarhālisma palieku iznīkšanu. Šis romāns, kā 1916. gadā pasvītroja J. Jansons-Brauns, parāda tos spēkus, kas «salauž un noārda veco zemnieku sētu, pretim Apsīšu Jēkabam un citiem svētīgās senatnes apdziedātājiem uzstāda par mērķi uzrādīt, cik daudz zemnieciskas cietsirdības un

[1] «Jauni avoti» sarakstīti 1907. un 1908. gadā. Pirmpublicējums sāka parādīties žurnālā «Stari», 1908., 3., bet, šim izdevumam apstājoties, pārtrūka pēc trešā turpinājuma. 1909. gadā iznāca romāna pirmizdevums atsevišķā grāmatā. 1910. gadā sekoja otrs izdevums, bet jau ar vāka virstitulu: «Robežnieki. Triloģija» un minot arī visu paredzēto daļu nosaukumus. «Jauni avoti» iznākuši daudzos izdevumos latviešu valodā, kā arī izdoti krievu un lietuviešu valodā. Pašā sākumā A. Upītim triloģija nemaz nebija iecerēta; desmit gadus pēc tās uzrakstīšanas radās vēl trīs agrāk neparedzēti papildinājuma romāni. Kopumā šie seši darbi izveido Robežnieku romānu ciklu, kas idejiski un mākslinieciski ir cieši vienots.

egoisma, cik daudz melu un varizejiskuma sakrājies zem šiem salmu jumtiem, zem patriarhāli kristīgās morāles aizsegas».[1]

«Jaunu avotu» darbība notiek Latvijas laukos 20. gs. pašā sākumā,[2] kad visāda veida šķiru pretrunas stipri saasinājušās un pašā zemniecībā norisinās lielas un sarežģītas pārmaiņas. Šā laikmeta raksturīgākās parādības A. Upīts atsedz galvenokārt patriarhālās Robežnieku dzimtas notēlojumā.

A. Upīša romāna «Jauni avoti» otrā izdevuma (1910.) vāks

Robežnieku dzimta jau ilgus gadus dzīvojusi un strādājusi savās rentes mājās. Robežnieku senči bijuši līdumnieki un šo zemi iekarojuši smagā cīņā ar dabu. Tāpēc vecais Robežnieks pieradis pie domas, ka no mājām viņu neviens nevar un nedrīkst izdzīt, jo uz tām tikai viņam ir morāliskas tiesības. «Robežnieki» pēc cariskās Krievijas likumiem tomēr juridiski pieder vācu baronam, un A. Upīts parāda, kā muiža izposta šī nabadzīgā zemnieka dzīvi. Kapitālismam iesakņojoties, barons cenšas pavairot

[1] *Я. Янсон.* Латышское общественно культурное развитие и латышская литература. Сборник латышской литературы под ред. В. Брюсова, М. Горького, Петроград (1916), 30. lpp.

[2] Dažkārt latviešu padomju kritiķi romāna darbību kļūdaini attiecinājuši uz pag. gs. 90. vai pat 80. gadiem. Šie autori ignorējuši svarīgus faktus, ar kuriem rakstnieks skaidri konkretizējis darbības laiku. Jau romāna pirmajā lappusē minētas «Pēterburgas Avīzes», kas iznāca, kā zināms, sākot ar 1901. gada rudeni. Savukārt — «Jaunu avotu» beigās Mārtiņš aiziet uz pilsētu, bet «Zīda tīklā» atceras, ka jau divus gadus dzīvo te. Tā kā romāna «Zīda tīklā» darbība atspoguļo revolūcijas tiešo priekšvakaru (1903.—1904. g.), loģiski, ka «Jaunu avotu» darbība var norisināties tikai dažus gadus agrāk, bet ne pag. gs. 80. vai 90. gados.

savus ienākumus. Viņam izdevīgāk neauglīgos «Robežnieku» tīrumus apsēt ar mežu, jo tad gaidāma lielāka peļņa. Tāpēc barons izliek Robežniekus no mājām, liek nocirst viņu ābeļdārzu, nojaukt viņu ēkas. Robežniekam atliek doties uz Līkšānu līdumu un atkal no jauna sākt cīņu par zemi.

«Jaunu avotu» sižetiskā pamatlīnija, laikmeta atmirstošos sabiedriski ekonomiskos spēkus atmaskojot, visvairāk saistās ar vecā Robežnieka tēlu. Tajā rakstnieks akcentē baznīcas un muižas parazītisko, demoralizējošo lomu latviešu tautas dzīvē.

Vecais Robežnieks ir spilgtākais patriarhālās morāles pārstāvis latviešu prozā, kas atklāts ar gluži citādiem reālistiskās tipizācijas līdzekļiem nekā Apsīšu Jēkaba vai A. Saulieša «sirdsšķīstie ļaudis». Šajā tēlā atspoguļojas latviešu nabadzīgās patriarhālās zemniecības tipiskie dzīves apstākļi, domas un izjūtas. Robežnieka ideāls — savs kaktiņš un savs stūrītis zemes. Šī ideāla dēļ viņš ar darbiem nomoka pats sevi un kļūst par savas ģimenes visnejēdzīgāko izdzinēju. Robežnieks ir zemes, muižas un baznīcas vergs. Pārestības, pazemojumus un ciešanas, ko sagādā muiža, viņš uzskata par dieva sodu. «Jāņem par labu, ko tas kungs uzliek,» mierina sevi no mājām izmestais vīrs un verdziskā padevībā skūpsta barona roku. Robežnieks pat sīkumos neiedrošinās pārkāpt jau dzimtbūšanas laikos muižas un baznīcas iedibinātās un sargātās tradīcijas. Bez kunga atļaujas viņš pat pātagas kātu neiedrošinās nogriezt un asi pārmet dēlam Mārtiņam, ka tas uzdrīkstējies medīt muižnieka mežā. «Jaunos avotos» redzam to pazemojuma pilno laiku, kad pat zvejas un medību tiesības nepiederēja tautai, bet tikai vācu baroniem.

Bībele Robežniekam ir visu gudrību grāmata. Viņš ir fanātisks sprediķotājs un dievlūdzējs, baznīcas pērminderis, kas ar varu grib uzspiest citiem savu pārliecību. Svētdienas rītos viņš aiz matiem rauj savus pieaugušos bērnus pie pātariem. Kad Robežniecei piedzimst kropls bērns, viņš to uzskata par laimi, jo pēc viņa domām kroplums pasargā no šīs pasaules kārdinājumiem.

«Ārīgs skaistums ir lepnums un kārdināšana, bet kārdināšana ir no velna. Zemnieka cilvēkam nevajag nekāda skaistuma.

Mūsu skaistums ir sviedru melns krekls un tulznas rokās. Mūsu lepnums — darbs un tikums, bijāšana un paklausīšana tam kungam... un vecākiem. Ārīgs skaistums novīst kā puķe, bet, kas dieva prātu dara, tie paliek mūžīgi,» saka Robežnieks. Gadsimtos iesīkstējušās reliģijas dogmas valda pār viņa domām, pat viņa valoda ir bībeles leksikas pārpilna. Ar vecā Robežnieka tēlu A. Upīts parāda reliģijas dziļi reakcionāro būtību, smagi apsūdz muižu un baznīcu.

Svētulīgais Robežnieks savā ģimenē ir riebīgs varmāka, tirāns, nežēlīgs despots, kas prasa, lai visi bez ierunām pakļautos viņa gribai. Viņš sit sievu, moka to fiziski un garīgi, padara par trulu, padevīgu cietēju, bībeles vergu un darba lopu. «Mātei mugurā nav nodzisušas rētas no tēva dakšu kāta un siksnas zoslēna,» atceras Mārtiņš. Necilvēcīgums, brutalitāte, paštaisnums raksturo veco Robežnieku. Bērni viņa acīs ir tikai darbaspēks, palīgi cīņā par zemi, viņa sīksti aizstāvēto patriarhālo uzskatu mantinieki. Ka viņa bērniem varētu rasties pašiem savas domas un ilgas, to Robežnieks nesaprot un negrib pieļaut. Zems un necilvēcīgs viņš ir pret savu meitu Līnu, kurai gaidāms ārlaulības bērns; viņš sit un spīdzina Līnu, nolād, draud ar elli un dieva atriebību. Līna neiztur šos pazemojumus un, neredzot citas izejas, nonāvējas.

Vecais Robežnieks ir nožēlojams, bet reizē pretīga un atbaidoša patriarhālisma palieka, kas saglabājusies vēl kapitālisma apstākļos. Viņa tēls noraksturots sabiezinātām, bet reālistiskām krāsām, dodot viņa psihiskās un sociālās būtības motivāciju. Robežniekā bez jebkāda idealizējuma vai izskaistinājuma tipizēti tie nabadzīgās zemniecības slāņi, kuri feodālās un kapitālistiskās ekspluatācijas ietekmē visvairāk izsūkti, fiziski un garīgi izkropļoti un nomākti.

«Jaunu avotu» pārējās sižetiskās līnijas savijas ap Robežnieka dēliem Mārtiņu un Jāni. Ar tiem rakstnieks detalizēti atspoguļo patriarhālās dzimtas sairšanas apstākļus un tās locekļu aiziešanu pa atšķirīgiem ceļiem.

Mārtiņš Robežnieks kā veco vērtību noliedzējs un nerimstošs jaunu meklētājs ir sava konservatīvā tēva pretstats. Abu asajās

sadursmēs ārēji parādās divu paaudžu nesaskaņas, būtībā tur saduras patriarhālās zemniecības apsūnojušie uzskati ar jaunās, savu nožēlojamo stāvokli apzinošās zemniecības uzskatiem.

Mārtiņa tēls romānā parādīts attīstībā. Jau sākumā viņš redzams kā sava mūža divdesmit septiņos gados daudz pieredzējis, pārdomājis un sapratis cilvēks. «Tēvs domā: viss ir ļauns, viss no velna, kas cilvēkam prieku dara, viss labs, kas nospiež un dzen. To gudrību es nu esmu nosviedis aiz sētas. Tēvs domā: tikai darbs un ciešanas ir varonība. Es saku: tā ir lopa, tā ir kustoņa varonība. Jo zemākas sugas kustonis, jo pacietīgāks. Pacietīgāks tāpēc, ka mazāk sajutīgs. Mūsu tēvu tēvu tēvus varbūt jūdza arklam priekšā. Viņi prata tikai ciest — mēs gribam arī priecāties. Viņus lika šaurā aplokā, savas sētas kokus viņi turēja svētus, kam nedrīkst piedurties. Mēs laužam nost žogus, gribam dzīvot plašā, jaukā pasaulē...» Taču līdz tam, kamēr šī «plašā, jaukā pasaule» iegūst konkrētus apveidus un saturu, Mārtiņam vēl nākas piedzīvot daudz maldu un vilšanos.

Ar romāna pirmo daļu ieraugām Mārtiņu pārkāpjam muižas gadsimtiem sargātos noteikumus, ko vecais Robežnieks uzskata par svētiem un neaizskaramiem — Mārtiņš neatļauti medī barona mežā. Šajā rīcībā viņa naids pret muižu, veco morāli un tradīcijām izpaužas pusneapzinīgi. Par to liecina viņa paša vārdi: «Tēvs un māte saka: grēks medīt kungu mežā. Dievs un likums aizliedz. Es arī zinu, ka dievs un likums aizliedz, bet nevaru saprast, kāpēc aizliedz, kāpēc grēks. Reizēm uznāk tādas savādas domas... citam tās nedrīkst sacīt. Bet pats no sevis noslēpt nevar — jādomā, jādomā...»

Mārtiņš nīst arī zemi, kas aprij visus darba cilvēka spēkus, neieredz tos, kas «lipa pie šī zemes gabala, nesa savu nastu bez rūgtuma un riebuma». Mārtiņš intensīvi domā, kā izkļūt no nabadzības, kura brālim liedz tikt pie izglītības, bet pašam, lai gan aiz muguras jau divdesmit septītais gads, — nodibināt ģimenes dzīvi. «Pasaules staiguļi — Jurģos mums jāaiziet. Kur es likšu sievu: māte vēl drusku kustas, ko te darīs lieks meitietis?»

Jau romāna pirmajā nodaļā asi iezīmējas plaisa Robežnieku patriarhālās dzimtas pamatos. Mārtiņš nespēj un negrib domāt

un dzīvot tāpat kā tēvs, viņam riebj nabadzība, nepanesams despotisms, neciešami patriarhālās morāles žņaugi.

Mārtiņa uzskati attīstās smagā darba pieredzē, sastopoties ar sava vecuma un likteņa biedriem ārpus mājas, viņš acīm redzot interesējas par plašākiem sabiedriski politiskiem jautājumiem (ne bez nolūka jau pirmajā romāna lappusē autors Mārtiņa rokās liek progresīvās «Pēterburgas Avīzes»!), taču romānā visvairāk parādīta tā ietekme, ko Mārtiņš gūst no sava drauga — turīgā saimnieka Gailēna.

Gailēns ir jaunā, kapitālistiskā laikmeta cilvēks. Salīdzinot ar fanātisko Robežnieku, viņa uzskati ir daudz brīvāki, plašāka vēriena. Gailēnam pieredze mācījusi atzīt dzīves attīstību, viņš saprot, ka velti aizstāvēt patriarhālo iekārtu un tās morāli, jo tie jau pieder pagātnei. Gailēnam ir gluži citāds dzīves veids, citāda izturēšanās, citāds domāšanas veids nekā vecajam Robežniekam. Lai gan Gailēna uzskati un centieni ir šķiriski ierobežoti un nesniedzas tālāk par lauku buržuāzijas interesēm, tomēr, salīdzinot ar Robežnieku, viņš ir nesalīdzināmi progresīvāks. Viņš aizstāv izglītību (skolo meitu Rīgā), ir par kapitālistisko saimniekošanas veidu (asi kritizē vecā Robežnieka metodes), visādi atbalsta Mārtiņu, kurā sajūt spēku, kas laužas ārā no piesmakušās patriarhālās pasaules.

Romāna pamatideju, jaunas dzīves atīstības domu, autors izsaka tieši ar Gailēna vārdiem. Strīdā ar Robežnieku Gailēns dedzīgi aizstāv Mārtiņu, šo jaunu ceļu meklētāju: «Strautam viegli notecēt līdz jūrai pa gatavu gultni, pa zemes slīpumu starp diviem krastiem. Bet jauni avoti izlaužas negaidot. Dziļumos sakrājušies ūdeņi tos izdzen virs zemes. Tie plūst, ceļu meklēdami, izsīkst smiltājā, nogrimst purvā, bet beidzot neizsmeļamā spēkā tomēr izrok sev gultni... Pie malas, akmeņi! Nestāviet ceļā jauniem ūdeņiem!»

Mārtiņš karsti alkst dzīvot pilnvērtīgu, skaistu dzīvi, bet maldīgi izraugās individuālistisku ceļu tās sasniegšanai. Viņš aiziet no tēva un strādā par grāvraci, bet ekspluatācijas jūgs kļūst vēl vairāk sajūtams. Viņam šķiet, ka laimi sniegs pieticīga mīlestība, bet rūgti pieviļas. Smags, ļoti smags ir Mārtiņa meklē-

jumu un maldu ceļš. Vecos krastus viņš gan atstājis, bet jaunos nespēj sasniegt, pie tam autors ļoti pareizi rāda, ka šajā atpalikušajā zemnieciskajā vidē viņam nemaz nav iespējams pacelties augstāk — revolucionārās apziņas līmenī. Ir jāatrod kontakts ar strādnieku šķiru, jāuzņem tās auglīgās idejas. Šāda iespēja Mārtiņam rodas tad, kad viņš sastopas ar Gailēna meitu, kas izslēgta no ģimnāzijas par nelegālu darbību un tēva mājās gatavojas skolotājas eksāmeniem. Zelma paver Mārtiņam pavisam jaunu pasauli, norāda vienīgi pareizo cīņas ceļu, un viņš jūtas «tik bezgala laimīgs kā akls, kas atdabūjis acu gaismu».

Romāns «Jauni avoti» beidzas ar Mārtiņa aiziešanu uz Rīgu, viņa rīcībā izteicot lauku darbaļaužu tipisko tieksmi. Līdzīgi daudziem citiem latviešu nabadzīgajiem lauku iedzīvotājiem Mārtiņš pārliecināts, ka pilsētā viņu sagaida īsts darbs, īsta laime. Mārtiņš savu jūsmu par pilsētu izteic Gailēnam ar pārfrazētiem Zelmas vārdiem: «Tu ar visu savu dzīvi, ar saviem darbiem un domām, ar savu brīvprātību un tikumiem esi tikai atskaņa, atbalss no tā, kas pilsētā. Ak, kā viņa sauc, kā aicina, šī milzu smēde, kur miljons melnu kalēju sit zibeņa dzirksteles un kaisa pār visu pasauli!»

Jānis Robežnieks kā jaunākais dēls un nākamais skolotājs tiek ģimenē zināmā mērā žēlots un palutināts. Tur ir priekšnoteikumi viņa vēlākajam sīkburžuāziskā inteliģenta ceļam. Lai gan Jānim jāpalīdz lauku darbos, jāpiedzīvo reizēm tēva sitieni un mātes bārieni, uz viņu negulstas tādas rūpes un raizes par ģimenes likteni kā Mārtiņam. Jānis apzinās savu īpašo stāvokli un pakāpeniski atradinās no atbildības sajūtas par citiem, vairāk un vairāk pievēršas pats sev. Paviršs priekšstats viņam par sociāli ekonomisko dzīvi un tās pretrunām, nav vēlēšanās šajās problēmās iedziļināties. Kad veco Robežnieku izliek no mājām, Jānis nevaino vis baronu, bet vecākus un brāli, jo tie, lūk, nerēķinoties ar viņa tiesībām un nākotnes nodomiem. Nav tā, ka Jānis neredzētu ģimenē augošo plaisu, tēva un Mārtiņa pretrunu padziļināšanos. Jānis pat nojauš, ka Mārtiņam taisnība, bet nespēj pilnīgi nostāties viņa pusē un sajūtas kā sīks akmentiņš starp diviem dzirnavu akmeņiem, kā starp divām pretējām pa-

saulēm. Reizēm gan arī Jānis spēj sacelties īslaicīgā protestā — viņš, piemēram, sadedzina līduma ugunskurā tēva melnās pātaru grāmatas. Taču pamatā šim solim nav antireliģiska pārliecība, bet personīgs apvainojums — tēvs viņu, deviņpadsmit gadus vecu jaunekli, kā ganu zēnu rāvis aiz matiem pie svētdienas pātariem...

A. Upīša «Jauni avoti» lietuviešu valodā (1956.)

«Jauni avoti» ļoti pārliecinošā tēlojumā atsedz Jāņa personības attīstību. Sarežģītu apstākļu ietekmē viņš izaug par individuālistu, sabiedriski gļēvu cilvēku, kas allaž meklē izlīgumu, samierināšanos naidīgu spēku sadursmju brīžos. Viņš nenoliedzami ir attīstīts, apdāvināts, zinātkārs jauneklis, tāpat kā Mārtiņš nīst apspiestību un nabadzību, tiecas izrauties no despotiskā tēva mājām. Taču atšķirīgi ir abu brāļu rīcības motīvi un tālākie nodomi. Jānis dodas pasaulē meklēt pašlabumu, kundziski ērtu un neatkarīgu dzīvi sev.

Romāns «Jauni avoti» iznāca Stolipina reakcijas gados, kad latviešu literatūrā auga depresijas noskaņas un dekadentisms. A. Upīša laikmetīgais, skarbi reālistiskais romāns bija pavisam jauna, neparasta un negaidīta parādība. Tas ienesa spirgtu vēsmu spiedīgajā atmosfērā, pauda optimismu un ticību progresīvo spēku uzvarai. Risinot aktuālas problēmas, droši uzbrūkot tumsonībai un saucot uz priekšu, autors tajos apstākļos ar «Jauniem avotiem» faktiski veica nozīmīgu partijas uzdevumu. Tā šo darbu vērtēja latviešu revolucionārais proletariāts. Kā atceras Latvijas Sociāldemokratijas izcilais darbinieks Roberts Pelše, tieši pēc «Jaunu avotu» iznākšanas «mums, partijas dar-

biniekiem, līdz šim pilnīgi svešais autors uzreiz kļuva tuvs un mīļš — kļuva par pirmo mūsu latviešu rakstnieku...

Viegli saprotams, kāda bija A. Upīša «Jaunu avotu» nozīme tanīs drausmīgajos laikos, kad dažreiz pat elpot kļuva smagi.

Mēs, partijas darbinieki, propagandisti, tanīs gados runājām, strīdējāmies ar meņševikiem, anarhistiem, sindikālistiem — studējām Ļeņina darbus, kā arī kooperācijas un reliģijas sistēmas un teorijas, jo visu to prasīja politiski sabiedriskā attīstības gaita. Bet tanī pašā laikā pirmo reizi sākām nopietni spriest un strīdēties arī par latviešu literatūru, par A. Upīša «Jauniem avotiem». A. Upīša romāns mums bija savā ziņā kā palīglīdzeklis cīņā pret reliģiju, kuras indīgie viļņi, reakcijas smacīgajiem vējiem vēl aizvien pūšot, spēji cēlās. Tas mums līdzēja arī cīņā pret lauku buržuāziju, pret tās tikumību un ideoloģiju vispār. «Jauni avoti» līdzēja mums arī latviešu dekadentu literatūras apkarošanā».[1]

«Zīda tīklā»

Romāns *«Zīda tīklā»* (1912.)[2] stipri paplašina un padziļina «Jaunu avotu» sniegto laikmeta gleznu. Vienas dzimtas sairšanas un līdz ar to saistītā zemniecības diferencēšanās notēlojuma vietā A. Upīts tagad tēlo visas latviešu sabiedrības tālāko nošķirošanos 1905. gada revolūcijas tiešā priekšvakarā. Visā romānā izjūtama sasprindzināta, trauksmīga atmosfēra, jo proletariāts asina ieročus tuvajai kaujai, bet buržuāzija izjūt bailes no tās, un sīkburžuāziju raksturo idejiska svaidīšanās starp abiem pretpoliem. Romānā, piemēram, lasām: «Savādi sagriežas laiks un dzīve. Pilsēta kļūst steidzīgāka, nervozāka... Sabiedrībā klīst slepeni nostāsti, par kuriem citi sajūsminās, citi šausminās. Runā par nesagūstāmiem aģitatoriem un slepenām sapulcēm. Paklīst drukātas lapiņas ar uzsaukumiem.

---

[1] *R. Pelše,* Atceres un piezīmes, rakstu krāj. «Tautas rakstnieks Andrejs Upīts», 1947., 75.—76. lpp.

[2] Romāns sarakstīts 1911. gadā, publicēs 1912. gada sākumā atsevišķā grāmatā. «Zīda tīklā» izdots vairākas reizes, arī Padomju Latvijā, iznācis arī krievu, lietuviešu un vācu valodā. Kopotajos rakstos «Zīda tīklā» ievietots ar autora 1936. gadā (sagatavojot romānu izdošanai Maskavā) izdarītiem lielākiem teksta īsinājumiem un stilistiskiem labojumiem.

Dzird par streikiem, sadursmēm un apcietinājumiem... Strādnieki grupējas pulciņos, klīst un grupējas atkal. No glītākām mājām un verandām gar aizkaru malu bažīgi lūkojas sirmas madāmiņas... Bet pēc pusnakts vienādiem, cietiem soļiem iet patruļa pa ielas vidu, durkļi blāvi viz reto lukturu un neizdzēsto logu gaismā.»

Romāna darbība, kas aptver tikai dažus gadus ilgu posmu, norisinās Rīgas apkaimē un galvenokārt Rīgā, lai beigās atgrieztos «Jaunu avotu» notikumu vietās. Darbības vietu maiņa, satrauktā sabiedriskā atmosfēra rada romānā kompozicionāli labi apsvērtu dinamiku. Tajā pašā laikā autoram izdodas izgaismot arvien jaunu dzīves materiālu, iesaistīt romānā visdažādāko sabiedrības slāņu pārstāvjus.

A. Upīša romāna «Zīda tīklā» (1912.) vāks

«Zīda tīklā» galvenās personas ir vecā Robežnieka dēli — Jānis un Mārtiņš. Tie abi ir aizgājuši no tēva sētas, bet katrs ar citādiem dzīves uzskatiem un centieniem. Līdz ar to romānā viņu gaitas aizvijas pa atšķirīgiem dzīves ceļiem. Viņus šķir arvien platāka plaisa, līdz tie katrs atrodas savā krastā, savā sabiedrisko spēku nometnē.

A. Upīts par centrālo tematu romānā izvirzījis buržuāzijas atmaskojumu, kam piesaistās sīkburžuāziskās inteliģences svārstīguma notēlojums. Autora uzmanība visvairāk pievērsta Jānim, kas neglābjami sapinies mietpilsonības un erotisma «zīda tīklā».

Jānis Robežnieks vispirms redzams palīgskolotāja darbā Rīgas tuvumā. No patriarhālās dzimtas viņš izrāvies, lai dzīvotu ērti un pārticīgi, lai justos kā kungs. Tomēr viņš nokļuvis jaunā

atkarībā, mietpilsoniskā vidē, nākas pakļauties skolas pārziņa autoritātei. Sastapies ar grūtībām un sarežģījumiem dzīvē, Jānis nododas nomoda sapņiem, uzbur sev tīkamu pasauli ar pašu tās centrā vai arī raksta sentimentālus dabas un mīlestības dzejoļus.

Lai tiktu «uz augšu», Jānis iztur mājskolotāja eksāmenu un sāk strādāt bagātnieka Jansona mājās. Nekādu plašāku, sabiedriski nozīmīgu mērķu viņam nav. Viņš sapņo par naudas iepelnīšanu, lepnu māju, ābeļdārzu, ļoti rūpējas par savu ārējo izskatu. Par atdarināšanas cienīgu paraugu Jānim kļūst švaukstīgais korporelis Lapa, kas var staigāt visjaunākās modes uzvalkā ar virskabatā iemetinātu spieķi un narcises ziedu pie krūts. Kā vien varēdams, viņš cenšas pielāgoties buržuāzijas dzīves veidam, apgūst nepieciešamās manieres, pierod pie mīkstas gultas, zeltītām tapetēm un cepešu smaržas.

Jānis sāk kaunēties no savas nabadzīgās zemnieciskās pagātnes, jūt riebumu pret «sūriem dūmiem kūpošo līdumu, kvēpaino riju, pārsalušo linu mārku, slapji sabristām pastalām un tulznainām rokām». Viņš iegrimst buržuāzijas uzdzīves un mietpilsonības purvā, lai gan reizēm asi izjūt kontrastu starp sevi un Jansonu ģimeni un nezina, vai to namā viņš ir kungs vai kalps. Kad Jāni padzen no Jansonu nama, viņš dusmās un sarūgtinājumā metas uz otru pusi: sāk lādēt buržujus, kļūst par strādnieku kustības līdzskrējēju.

A. Upīts ļoti meistarīgi un psiholoģiski pareizi parāda šāda svārstīga sīkburžuāziska inteliģenta, ko nevada šķiras apziņa, bet personīgs apvainojums, mētāšanos no vienas galējības otrā: «Jā! Viņš ies noputējušiem zābakiem! Viņam šuj zilu kreklu ar pušķainu apsēju. Viņam mati sniedzas apkaklei pāri... Lai katrs redz, ka viņš ir proletārietis, sociālists! Viņam savas šķiras apziņa, savi pienākumi un sava pieklājība. Lepni paceltu galvu viņš noskatīsies uz lepnajām, čaukstošajām dāmām, kas cēli soļo garām. Ejiet, ejiet! Jūs ejat lejā, mēs kalnā. Mums pieder nākotne, jūs esat morituri!»

Ar Mārtiņa un Zelmas palīdzību Jānis dabū darbu strādnieku biedrības skolā, iekļaujas arī nelegālo pulciņu darbā, bet drīz viņam apnīk jaunie pienākumi un strādnieku vide.

Nenoteikts, fražains, svārstīgs ir Jānis kā dzejnieks. Viņa dekadentiskie dzejoļi, kā saka Mārtiņš, ir «ziepju burbuļi — noviz un izšķīst. Tikai mīlestība un sēras, sēras un mīlestība...»

Kad strādnieku skolā Jānim kā svešķermenim neizdodas iesakņoties, Mārtiņš skubina viņu doties par propagandistu uz laukiem, uz dzimto pusi, cerībā, ka lauku apstākļos viņš atradīs īsto vietu. Arī propagandista darbā Jānis ir neveiksmīgs, jo pavisam neskaidri viņam ir šķiru cīņas jautājumi, revolūcijas mērķi. Jānis jūt, ka «šķirtas, naidīgas grupas jaucas straujā pūlī. Viņš... nevienai nevar pievienoties. Viņš jaucas pa vidu, viņu maļ kā graudu akmeņu starpā.» Jānis visu laiku jūtas pārāks par vienkāršajiem darbaļaudīm: «Viņš augšā, gaisa dzidrumā zem saules, un melnais pūlis tur apakšā — viņa paša pa zemi līdzslīdošā ēna. Tā viņš vēlētos! Tā būtu dzīve!» Protams, ar tādu kundzisku nostāju Jānis strādnieku vidū atbalsi nerod. Ļoti interesanta ir romāna detaļa, kurā viņš redzams, aģitējot tīreļa nosusinātāju vidū. Ar savu jūsmīgo, fražaino valodu dienām ilgi viņš netiek uzklausīts, bet tad nejauši uztver īsto veidu — tēlaini runāt par grāvraču smago darbu, mokošajām slāpēm un spirdzinošu ūdens malku... Tad negaidīti viņam izdodas iekustināt grāvraču apziņu — nospiestais, atpalikušais cilvēks sāk domāt un gaida no aģitatora vēl vairāk patiesu vārdu. Bet Jānis nobīstas no tālākām sekām un aizbēg no cīņai pamodinātā kolektīva.

Aizmirsis uzdevumu, ar kādu sūtīts uz laukiem, Jānis nokļūst Podnieku Zetiņas valgos, sāk jūsmot par lauku buržuāziju, iedomājas, cik «skaisti dzīvot par saimnieku uz laukiem». Romāna beigās Jāņa lejupejas un tālākās attīstības ceļš jau skaidri iezīmēts: viņš pārceļo uz muižu, lai kļūtu par muižkunga Meijera znotu, un atkrīt no proletāriskās cīņas jau pirms revolūcijas sākuma.

Jānis ir pats spilgtākais, tipiskākais sīkburžuāziskās inteliģences svārstību izteicējs latviešu literatūrā. Jāņa tēlu «Zīda tīklā» A. Upīts ir meistariski noraksturojis vispusīgā analizē ar vissīkākajām psiholoģiskajām niansēm, pretrunīgajiem pārdzīvojumiem, juceklīgajiem uzskatiem. Visu to autors atklāj bez kari-

ķējuma, neieslīgstot shematismā, bet plastiskā tēlojumā parādot Jāni dažādos aspektos.

Mārtiņš Robežnieks «Zīda tīklā» redzams kā Jāņa idejiskais pretstats un arī kā citāda rakstura cilvēks. Lai gan tikai dažus gadus nodzīvojis Rīgā, viņš ar sirdi un dvēseli ir iekļāvies apzinīgā proletariāta rindās, kļuvis par spējīgu romānā notēlotā strādnieku un inteliģentu kolektīva vadītāju. Visa romāna darbības norise un Mārtiņa rīcība liek secināt, ka viņu ideoloģiski audzinājuši vecākie biedri, paša pieredze fabrikas strādnieka darbā un apcietinājuma laikā. Mārtiņš pilsētā ir ļoti daudz domājis un lasījis, nopietni iepazinies ar marksistisko literatūru.

«Zīda tīklā» Mārtiņu raksturo neapslāpējama cīņas degsme, cieša saliedētība ar kolektīvu un mērķtiecīga griba pakļaut tam personīgās vēlēšanās. Viņš pat atsakās no Zelmas mīlestības, jo tā tikai traucēšot cīņā (bet Zelma pati ir cīnītāja un sirsnīgs draugs!). Mārtiņš romānā ir trauksmes pilns, principiāls cilvēks, kas nīst gļēvuļus, kompromisa meklētājus, asi reaģē uz visādiem sīkburžuāziskiem izkropļojumiem proletariāta cīņā.

Pusvārdos autors liek nojaust, ka Mārtiņš bez legalās darbības strādnieku organizācijās veic arī lielu, svarīgu partijas darbu nelegālos, pagrīdes apstākļos. Mārtiņš, piemēram, saka: «Dienā pazemots un sevī saguris, es atelšos lielā, dzīvinošā nakts darbā. Tumsas kalēji, mēs krājam zibeņa dzirksteles un kaisīsim pār pasauli... un tad visur kļūs gaišs...» Tāpat ļoti zīmīgais moments, kad Zelma kādā vakarā aicina Jāni ierasties pie Mārtiņa uz nopietnām pārrunām: «Aiz un iekšpus vārtiem, aiz mājas stūra un vēl šur tur pagadās pa zēnam, pa meitenei. It kā neviļus pagadās, bet cieši aplūko nācējus, un tad nomanāms, ka ne nejauši viņi te. Bet Zelma ar viņiem saprotas, paklusu parunā kādu vārdu, pamāj ar roku vai galvu.» Šai detaļai īsti laikmetīgs raksturs — nepārprotami, ka te strādnieku bērni sargā nelegālo sapulci.

Mārtiņa stipri viengabalainais tēls romānā atsegts mazāk detalizētā veidā nekā viņa brāļa Jāņa tēls. Tas arī saprotams, jo viņa kā apzinīga strādnieka personības veidošanās ceļš ir skaidrāks un noteiktāks, neuzrāda tās nebeidzamās svārstības starp

pretējiem sabiedriskiem spēkiem, kāds tipisks sīkburžuāziskā individuālista personas attīstībā.

A. Upīts Mārtiņa tēlā atklāj arī dažus tādus vilcienus, kas norāda uz zināmiem robiem viņa teorētiskajos uzskatos, uz praktiskās pieredzes trūkumu dažos jautājumos. Mārtiņš nav arī brīvs no šaubām, ir brīdis, kad viņš apgalvo: proletariāts priekšā stāvošajā revolūcijā neuzvarēs. Tāpat viņš uzskata, ka tikai proletariāts būs cīnītājs revolūcijā, zemniecība tikai pīsies pa kājām un no tās jāatkratās pie laika u. tml. Lielā mērā tie ir vakardienas sārņi, no kuriem Mārtiņš nav vēl paguvis atbrīvoties, kā arī ļoti stingrā paškritika. Mārtiņa rīcībā tomēr redzams, ka viņš nenolaiž rokas, nevairās no atbildības un cīņas.

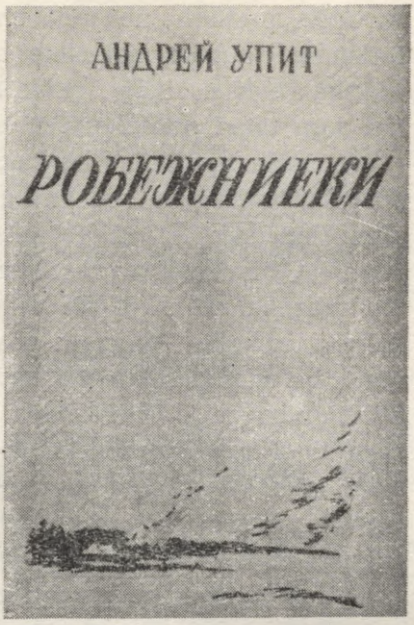

A. Upīša Robežnieku romāni krievu valodā (1952.)

Kopā ar Mārtiņu romānā redzami viņā cīņas biedri — Grauds, Kaktiņš, Gailēnu Zelma u. c. No tiem kā raksturs dziļāk parādīta Zelma, kas «Jaunos avotos», būdama ģimnāziste, Mārtiņam parādīja vienīgi pareizo cīņas ceļu. Tagad viņa — strādnieku skolas skolotāja, kuru Mārtiņš kā revolucionārā cīņā vairāk norūdīts ir jau pāraudzis. Zelma dzīvo darbam un idejai, ir reizē sirsnīgs cilvēks un atsaucīgs biedrs. Revolucionārās skolotājas tēls ar Gailēnu Zelmu latviešu literatūrā parādās pirmo reizi.

«Zīda tīklā» radīja ne mazāk dzīvu atbalsi kā «Jauni avoti». Par to debatēja strādnieki, polemizēja avīžnieki, izteicās dažādu virzienu kritiķi. Kā ļoti nopietnu proletāriskās literatūras sasniegumu tūdaļ pēc publicēšanas to novērtēja V. Knoriņš, R. Pelše un A. Birkerts, bet J. Lapiņš un T. Zeiferts centās nodarvot. Pēdējais, atrazdamies pavisam citās ideļiskās pozicijās nekā

A. Upīts, protams, nevarēja un negribēja saskatīt romāna novatoriskumu, augsto māksliniecisku mu, bet kuriozā, lai arī augstprātīgā veidā paziņoja: «Lūk, arī raksturs nevieno šo «romānu», nav tam tātad nekādas vienības, nav tas arī nekāds romāns.»[1]

A. Upīša tipizācijas un raksturošanas māka «Zīda tīklā» sasniegusi ievērojamu meistarību, to atzīmēja tūdaļ progresīvā kritika. Piemēram, A. Krauja rakstīja: ««Zīda tīklā» attēlotie tipi ir tik dzīvi, tik reljefi, ka lasot nevilšus jādomā: «Bet kur tad esmu tos redzējis?»»[2] A. Upīts autobiografijā atzīst, ka dažas paša dzīves epizodes Mangaļu posmā «piedzejotas» Robežnieku Jānim[3], bet viss pārējais materiāls iegūts dzīves vērojumu un vispārinājumu ceļā. Interesanta ir vēl kāda A. Upīša norāde šai sakarā: «Manu Robežnieku Jāni 1905. gada cilvēki ir sastapuši Rīgā, kāds labs paziņa man savā laikā rakstīja no Talsu vai Tukuma apkārtnes un uzslavēja, ka es tik labi esot aprakstījis viņa pagasta skolotāju. Tautiete Olga Liepiņa manu Jāni sastapusi Bostonas latviešu biedrības klubā, kur es patiešām neesmu bijis un nevarēju viņu tur notvert un ielikt savā romānā. Ja mans Jānis tomēr ir manīts tik dažādās vietās, tad tā ir zīme, ka man palaimējies uztvert vispārīgu raksturīgu laikmeta parādību un iesaistīt viena cilvēka tēlā.»[4]

Romāns «Zīda tīklā» ar daudzām sižeta atzarēm un vispusīgo tēlu sistēmu sniedz dziļu ieskatu 1905. gada revolūcijas priekšvakara dzīvē. Ar kāpinātu izteiksmes spēku rakstnieks novada romāna darbību līdz tam momentam, kad vajadzīga tikai viena dzirkstele, lai uzliesmotu revolūcija. Tās notēlojumam veltīts «Robežnieku» virknes trešais romāns «Ziemeļa vējš», kas uzrakstīts A. Upīša darbības jaunā posmā — buržuāziskās Latvijas periodā.

---

[1] *T. Zeiferts,* «Druva», 1912., 6.

[2] *A. Krauja,* Kāds vārds par Andreja Upīša romānu «Zīda tīklā», «Vārds», 1. sēj., 1912., 208. lpp.

[3] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 912.—913. lpp.

[4] *A. Upīts,* Daži mirkļi literārā darba pagātnē, Programas grāmatiņa «Tautas rakstnieka Andreja Upīša literārie darbi», 1946., 26.—27. lpp.

A. UPĪTS BURŽUĀZISKĀS LATVIJAS PERIODĀ

(1920.—1940.)

DZĪVE UN LITERĀRI SABIEDRISKĀ DARBĪBA

A. Upīša rosīgajai darbībai Padomju Latvijā 1919. gadā seko divdesmit gadu ilgs literārās jaunrades periods buržuāziskā režīma apstākļos.

Neraugoties uz represijām, kuras A. Upītim, tāpat kā citiem revolucionārajiem rakstniekiem, nākas pārdzīvot buržuāziskajā Latvijā, viņa daiļrade šais divdesmit darba gados sakuplo ļoti plaša un daudzveidīga. Tā kļūst idejiski aizvien asāka un dziļāka, pilnveidojas tās mākslinieciskā meistarība.

A. Upīša sabiedriskajai un literārajai darbībai buržuāziskās Latvijas periodā ir ievērojama nozīme. To nosaka viņa sabiedriskā cīnītāja popularitāte tautā, kā arī literārā darba lielā pieredze. Divu kultūru cīņā, kas buržuāziskās reakcijas gados kļūst sevišķi asa, A. Upīts iekļaujas kā pieredzējis ideoloģiskās frontes darbinieks, kā liels mākslinieks, kas no marksistiskās pozicijas parāda dzīvi tās revolucionārajā attīstībā. Viņa daiļrade buržuāziskajā Latvijā ir nepārtraukta cīņa pret valdošo iekārtu, līdz galam konsekventa, nesaudzīga buržuāzijas atmaskotāja.

1920. gada pavasarī kopā ar pirmā pasaules kara bēgļiem A. Upīts no Padomju Krievijas atgriežas Latvijā, lai, savas tautas vidū darbodamies, sekmīgāk iesaistītos kopējā cīņā par padomju varas atjaunošanu Latvijā. «Pēc Padomju Latvijas krišanas 1919. gadā, — raksta A. Upīts, — es kā komunists un mākslas nodaļas vadītājs līdz ar citiem biju spiests emigrēt uz Krieviju, uz Maskavu. Pēc gada es atgriezos Latvijā. Kāpēc? Es

taču ļoti labi zināju, kas mani sagaida: pats par sevi saprotams — cietums un vajāšanas, bet mani tas nebiedēja, — nav jau pirmā reize. Es teicu biedriem: «Krievija ir liela, arī bez manis tur būs diezgan cīnītāju ar spalvu, bet es esmu vajadzīgs savai mazajai nomāktajai Latvijai.» Un es vēl teicu: «Es eju lauzt ceļu, lai Latvija varētu atgriezties zem Padomju karoga.»»[1]

Sarkanā Krusta darbinieki garantē, ka dzimtenē rakstniekam tiks nodrošināta personas brīvība un iespēja netraucēti strādāt literāro darbu, bet jau uz Igaunijas robežas viņu apcietina un konvoja pavadībā pārved uz Rīgu. Vēstulē Rainim A. Upīts ar ironiju raksta, ka ar buržuāzijas izdaudzināto «brīvo» un «demokratisko» Latviju viņš vispirms iepazinies caur apcietināto vagona un cietuma logu.[2]

Politpārvalde A. Upīti nodod Armijas virspavēlnieka štāba iekšējās izlūkošanas Rīgas nodaļas rīcībā kā apvainotu «par piederību pie komunistu organizācijas un noziedzīgu darbību pret Latvijas valdību... ar mērķi graut pastāvošo valsts iekārtu».

Reakcionārās varas organi mēģina izrēķināties ar rakstnieku, gatavojoties viņam piespriest nāves spriedumu.

Nopratināšanā un liecību vākšanas kampaņā aktīvi piedalās reakcionārie žurnālisti un rakstnieki, publicējot buržuāzijas un meņševiku preses organos pret A. Upīti vērstus denunciācijas rakstus. Ar īpašu naidu uzstājas Viktora Eglīša savervētie dekadenti, kas izmanto izdevību atriebties A. Upītim kā dekadences un diletantisma niknākajam apkarotājam. Starp viņiem visrosīgāk darbojas Skuju Frīdis, kas savus uzbrukuma rakstus publicē «Latvijas Kareivī». Taču reakcionārās varas pārstāvjiem neizdodas A. Upīti pakļaut lauku kara tiesai.

Pret A. Upīša denunciantiem asi uzstājas progresīvie sabiedriskie un kultūras darbinieki, prasot rakstnieka atbrīvošanu. Tautas protests, kas plaši izvēršas visā Latvijā, izjauc nacionālistiskās buržuāzijas nodomus.

A. Upīts nelolo nekādas ilūzijas par buržuāziskās Latvijas

---

[1] *А. Упит*, Великий день, «Известия», 1940, 180.

[2] Rakstu krājums «J. Raiņa daiļrade», 1954., 420. lpp.

tā saukto «brīvību» un «demokratiju». Viņu tādēļ nepārsteidz valdošās varas asiņainā izrēķināšanās ar revolucionārajiem cīnītājiem un progresīvajiem sabiedriskajiem un kultūras darbiniekiem. Daudzus no tiem viņš sastop jau priekšā Rīgas centrālcietumā — «latviešu revolucionāru Golgātā un politiskajā akadēmijā»[1], kā rakstnieks to zīmīgi nosaucis.

«11. IV, ieslodzīts centrālcietumā, — raksta A. Upīts vēstulē Rainim, — atradu vieninieku korpusu pilnu ar latviešu komunistiem. Starp tiem bija arī daži jaunieši, mani bijušie skolnieki.»[2]

1920. gada 28. jūnijā rakstnieku atbrīvo pret galvojumu ar nosacītu dzīves vietu Skrīveru pagastā policijas uzraudzībā. Bet pēc nepilna mēneša 21. jūlijā viņu atkal arestē un notur apcietinājumā līdz 19. augustam, kad rakstnieku atbrīvo saskaņā ar 1920. gada augusta amnestijas likumu.

Ieslodzījumā A. Upīts nezaudē ticību dzīves labākajai rītdienai. Vērojot ieslodzīto revolucionāru nesalaužamo idejisko spēku, klausoties «tālās dzīves dimdu aiz cietuma», rakstnieks turpina savu literāro darbību. Cietumā pavadītajos četros mēnešos viņš saraksta noveļu krājumu «Vēju kauja» un romānu virknes «Robežnieki» trešo romānu «Ziemeļa vējš».

Par šī darba posma īpatnējiem apstākļiem liecina A. Upīša raksts «Latvijas literatūras akadēmija»[3], kurā viņš Rīgas centrālcietumu ar ironiju dēvē par latviešu literatūras akadēmiju. «Tik vieglā un vienkāršā ceļā mēs esam tikuši pie savas literatūras augstskolas,» piebilst rakstnieks. Atceroties ieslodzījumā pavadīto laiku, cietuma biedru silto atsaucību un morālo atbalstu, A. Upīts raksta: «Kad es 1920. g. 28. atsevišķā kamerā rakstīju savu «Vēju kauju» un «Ziemeļa vēju», mani cietuma draugi, man papirosus nesdami un avīzi piegādādami, katru dienu zināja, līdz kādai nodaļai patlaban esmu ticis, un dedzīgi debatēja par to, vai Robežnieku Mārtiņam nebūtu laiks izvērs-

[1] *A. Upīts,* Linarda Laicena cietuma stāsti, «Domas», 1930., 6.
[2] Rakstu krājums «Raiņa daiļrade», 1954., 422. lpp.
[3] «Domas», 1928., 9.

ties par kārtīgu mazinieku. Cilvēki, kas rakstniecībai visai tālu stāvējuši, bija palikuši par dedzīgiem literatūras cienītājiem. Literatūras interese, tas ir viens no galvenajiem līdzekļiem, kā panest mocītāju garlaicību un nāvētāju tukšumu akmens zārkā. Rakstniekam pašam tas ir vienīgais līdzeklis neļaut pamirt savām smadzenēm un izraisīties ārprātam. Kad sargi ar gatavām šautenēm kā pīļu medībās staigā pagalmā gar sienu, vērodami, vai kur aiz restēm neparādīsies kāda cietumnieka galva, tad pašās stulbākajās smadzenēs sāk rosīties doma par šīs dzīves pamatiem un cilvēku likteni «demokratiskās» iekārtas klēpī. Tā rodas arī tie jaunie talanti, ko katru gadu izlaiž mūsu alma mater, mūsu literatūras akadēmija.»

Pēc atbrīvošanas no cietuma A. Upīts dodas uz Skrīveriem, kur Balšārēs dzīvo viņa ģimene, par pagaidu mītni izmantojot malkas šķūnīti[1], kamēr izdodas no jauna uzcelt savu karā nopostīto māju pie Skrīveru stacijas[2]. Turpmāk — līdz padomju varas nodibināšanai 1940. gadā — rakstnieks ziemu dzīvo Rīgā, vasaru Skrīveros, intensīvi nododoties rakstniecībai.

Neskatoties uz smagajiem reakcijas apstākļiem, A. Upīša literārā darbība izvēršas ļoti plaša, aptverot dažādus literatūras žanrus un nozares. Daudzpusīgs ir rakstnieka interešu loks. Aktīvi viņš seko visam, kas notiek politiskajā dzīvē un literatūrā kā Latvijā, tā aizrobežas valstīs un īpaši Padomju Savienībā.

A. Upīša atmaskojošā, karojošā nostāja pret reakciju, viņa darbu izcilā mākslinieciskā meistarība izvirza viņu progresīvās literatūras redzamākajā vietā. Starp progresīvajiem un revolucionārajiem rakstniekiem, kas darbojas 20.—30. gados (Rainis, A. Arājs-Bērce, L. Paegle, L. Laicens u. c.), A. Upīts ir visražīgākais un daudzpusīgākais. Viņa darbi iezīmē augstākos sniegumus latviešu pirmspadomju reālistiskās literatūras attīstībā.

Cietumā sarakstītajam noveļu krājumam «Vēju kauja» (1920.) un romānam «Ziemeļa vējš» (1921.) ik pa gadam vai pāris ga-

[1] Tā bija vienīgā saglabājusies ēka Balšārēs, ja neskaita pagrabu, kurā dzīvoja A. Upīša svainis ar ģimeni.

[2] Šajā mājā iekārtots A. Upīša muzejs.

diem seko jauni A. Upīša romāni un noveļu grāmatas. Romāni: «Pērkona pievārtē» (1922.), «Pa varavīksnas tiltu» (1926.), «Zem naglota papēža» (1928.), «Robežnieku» virknes pēdējie romāni — «Jāņa Robežnieka pārnākšana» (1932.), «Jāņa Robežnieka nāve» (1933.) un romānu virknes ievada romāns «Vecas ēnas» (1934.). Noveļu krājumi: «Skaidas atvarā» (1921.), «Aiz paradīzes vārtiem» (1922.), «Metamorfozas» (1923.), «Kailā dzīvība» (1926.), «Stāsti par mācītājiem» (1930.).

Nams Rīgā, K. Marksa ielā 69/71, kur A. Upīts dzīvojis no 1920. līdz 1941. gadam

Periodā līdz fašistiskajam apvērsumam A. Upīts ir ražīgs arī dramaturģijā, īpaši satīriskās komēdijas žanrā. Pēc paša rakstnieka uzskatiem, buržuāziskās sabiedrības atmaskojumam vislabāk atbilst komēdija, tādēļ viņa dramaturģijā galvenā vietā arī izvirzās atmaskojoša satīriska komēdija. 20.—30. gados sarakstītas visas viņa pirmspadomju laika daudzcēlienu komēdijas: «Peldētāja Zuzanna» (1922.), «Atraitnes vīrs» (1925.), «Kaijas lidojums» (1926.), «Cēloņi un sekas» (1927.), «Vesela miesa» (1927.), «Apburtais loks» (1929.), «Ziņģu Ješkas uzvara» (1933.), traģikomēdija «Ziedošais tuksnesis» (1930.). Viencēlienu lielākā daļa ietilpst ciklā «Stāsti par mācītājiem» (1932.), kas radies, dramatizējot noveles no tāda paša nosaukuma noveļu krājuma.

Šajā periodā A. Upīša dramaturģijā īpaši nozīmīgas ir viņa vēsturiskās traģēdijas «Mirabo» (1926.) un «Žanna d'Arka» (1930.), kurās revolucionāro cīņu tēlojumā vēsturiskā skatījumā

risināta varoņa un masas savstarpējo attiecību problēma, «Ziemeļa vēja» dramatizējums «1905» (1929.) un drama «Zirneklis» (1931.) [1], kurā atsegts strādnieku liktenis Rietumeiropas kapitālistiskajās zemēs.

Īpatnēju vietu A. Upīša dramaturģijā ieņem jaunatnei rakstītā pasaku luga «Laimes lācis» (1923.). Jaunatnei veltītas arī prozas grāmatas «Tāli ceļi» (1925.), «Pa Lauča pēdām» (1926.), «Ūdeņos» (1931.), «Sūnu ciema zēni» (1940.).

Rakstnieks pievērsies arī satīriskās dzejas žanram. 1924. gadā iznāk viņa fabulu krājums «Fabulas bez morāles».

Buržuāziskās Latvijas periodā A. Upīts sastāda daiļliteratūras izlasi (reālistiskās dzejas krājums «Dzīves ceļi», 1923.) un pārtulko lielāku skaitu prozas darbu: H. Manna, G. Flobēra, A. Fransa, Ž. Verna, R. Džovaņoli u. c. romānus. Viņa nozīmīgākais darbs šajā nozarē ir fašistiskās diktatūras laikā paveiktais Alekseja Tolstoja romāna «Pēteris Pirmais» tulkojums (1936.).

Daudzpusīgs izvēršas A. Upīša darbs literatūras kritikā, teorijā un literatūras vēsturē. 1921. gadā iznāk «Latviešu jaunākās rakstniecības vēstures» pārlabotais un papildinātais izdevums. Tam seko monografiski apcerējumi: «Poruka raksti jaunatnei» (1922.), «Gustavs Žibalts» (1923.), «Jansons-Brauns» (1930.) un kopā ar R. Egli sarakstītā «Pasaules rakstniecības vēsture» (1927.—1934.). Tie ir nozīmīgi ieguldījumi progresīvās literatūras zinātnes attīstībā Latvijā.

Plašās zināšanas pasaules rakstniecībā A. Upīts izmanto, sarakstot monumentālo apcerējumu par romāna attīstību «Romāna vēsture» (I daļa iznāk 1941. g.).

1923. gadā, atskatoties uz saviem 25 darba gadiem, A. Upīts sakārto rakstu krājumu «Rīta cēliens» (1923.) ar plašu autobiografisku ievadu. Ar šo gadu sāk iznākt arī rakstnieka kopoto rakstu pirmais izdevums (nepabeigts) un rakstu izlase divos sējumos.

Par A. Upīša sabiedriski politiskajiem uzskatiem buržuāziskajā Latvijā, par viņa nostāju divu kultūru cīņā visspilgtāk lie-

[1] Pirmpublicējumā ar nosaukumu «Dzirneklis».

cina viņa darbība žurnāla «Domas» redakcijā no 1924. līdz 1930. gadam.

A. Upīts pie rakstāmgalda 1923. gadā

Kā legālam izdevumam, kurā darbojās gan meņševiku pārstāvji, gan revolucionāri noskaņotie ideoloģiskās frontes darbinieki, žurnālam «Domas» nevarēja būt noteiktas marksistiskas sejas. Taču ar A. Upīša, kā arī citu demokratisko un revolucionāro rakstnieku līdzdalību žurnāls kļuva par nozīmīgu progresīvās literatūras un literatūras kritikas tribīni. «Domas» progresīvo lomu lielā mērā nosaka A. Upīša kā žurnāla literatūras kritikas nodaļas vadītāja aktīvā darbība.

«Domās» publicēti vairāki A. Upīša, L. Paegles, L. Laicena, E. Birznieka-Upīša, A. Birkerta, J. Sudrabkalna, R. Sēļa u. c. revolucionāro un demokratisko autoru darbi. Te publicējas arī jaunie rakstnieki H. Dorbe, J. Grīziņš, A. Brodele (A. Pūķe, Kalvišķa) u. c. «Domu» rediģēšanas laikā A. Upīša vadībā izaug vesela rinda jaunu latviešu rakstnieku. A. Upīts pirmais saskata Viļa Lāča savdabīgo talantu un paver viņam ceļu uz aktīvu literāru darbību. Žurnālā «Domas» 1930. gadā parādās V. Lāča prozas darbi «Sieviete» un «Atbrīvotais zvērs».

Ļoti plašu vietu «Domās» aizņem kritikas un publicistikas nodaļa, kurā galvenokārt publicēti paša A. Upīša raksti — gan kritikas un recenzijas, gan teorētiski apcerējumi par literatūru un teātri.

Īpašu vērību pelna viņa recenziju sērija «Ar ušņu duramo» (pasākta jau pirms pirmā pasaules kara žurnālā «Domas») un vairāki raksti par reālisma jautājumiem. Šais rakstos A. Upīts ar lielu dedzību cīnās par reālismu, par sabiedriski nozīmīgu, idejiski un mākslinieciski pilnvērtīgu literatūru, ar satīras

ieročiem apkaro diletantismu un reakcionārās parādības literatūrā.

Sevišķi nozīmīga šai laikā ir kaujinieciskā satura piesātinātā A. Upīša publicistika. Tās galvenā iezīme ir satīra, kas vērsta pret visdažādākajām reakcionārajām parādībām buržuāziskās Latvijas sabiedriski politiskajā un kultūras dzīvē. «Domās» ar virsrakstu «Jautrā avīžniecība» ik gadus ievietoti desmitiem A. Upīša satīrisko publicistisko rakstu.

Liela nozīme ir A. Upīša vadītajai «Domu» kritikas nodaļai padomju literatūras un mākslas popularizēšanā. Stipri ierobežotās iespējas iepazīties ar padomju literatūru nav bijušas par šķērsli A. Upītim izprast tās attīstības sarežģītajā gaitā pareizo virzienu. Uzsvērdams padomju literatūras un mākslas lielo nozīmi visas pasaules kultūras dzīvē, A. Upīts savos rakstos norāda, ka tā kļuvusi arī par latviešu revolucionārās literatūras attīstības ceļa rādītāju.

«Domu» kritikas nodaļas slejās A. Upīts izvērš aktīvu cīņu pret ļefisma, futūrisma, konstruktīvisma un citu formālistisko novirzienu ietekmēm jauno latviešu revolucionāro rakstnieku darbos. Šai sakarā ar 1929. gadu izraisās polemika starp A. Upīti un L. Laicenu. Domu apmaiņai par cēloni ir L. Laicena nepareizi izprastā A. Upīša kritika par proletkultisma izpausmēm latviešu t. s. «kreisās frontes» rakstnieku darbos. Laicens pārmet A. Upītim neiecietību pret jaunajiem strādnieku šķiras rakstniekiem, viņu «jaunās formas» meklējumiem.

Ar nepamatotu kritiku L. Laicens vēršas īpaši pret A. Upīti kā dramaturgu tādēļ, ka viņa lugas tiek izrādītas uz buržuāziskā teātra skatuvēm. L. Laicens pārmet A. Upītim izvairīšanos no aktuālas tematikas, uzskatīdams, ka strādnieku šķirai var kalpot tikai tā literatūra, kas strādnieku revolucionāro cīņu notēlo tieši.

Savā atbildes rakstā «Linarda Laicena pozicija un manējā» [1] A. Upīts pareizi norāda, ka «arī strādniecības dramatiķim tagad jāizlieto pastāvošās mākslas iestādes, lai ar to piepalīdzību paustu savas idejas un savu mākslu — gluži kā strādniecības

[1] Atsevišķā brošūrā 1931. gadā.

politiķi izlieto pilsoniskās republikas pašvaldības un likumdevējas iestādes savas politikas izvešanai»[1].

Šajā rakstā A. Upīts norāda arī uz tām negatīvajām parādībām jauno revolucionāro rakstnieku darbos, kas radušās ļefistisko novirzienu un futūrisma ietekmē. «Arī apdāvinātiem strādnieku dzejas iesācējiem nekāda pilnība vēl nav iespējama. Pat proletāriskās mākslas dzimtenē Sociālistiskajā Padomju Republikā sacenšas un polemizē vairāki novirzieni, tikai pamazām dziļāk un vispusīgāk noskaidrodami šās mākslas būtību. Jaunatne darītu gaužam nepareizi, bez kritikas paļaudamās mūsmājas proletāriskās dzejas teorētiķiem, kas savu programu norakstījuši no kāda Krievijā pastarpām jau likvidēta virziena ... Futūrisma palieku likvidēšana ir pirmais pienākums katram, kas grib sekmēt proletāriskās dzejas attīstību. Tikpat neproletāriska un nedzejiska ir kailu revolucionāru lozungu virknēšana vai praktisku pamācību izdalīšana pantos ... ar nopietnu, stingru kritiku vislabāk var sekmēt viņu meklējumus ceļā uz proletāriskās mākslas pilnību.»[2]

Kad 1928. gadā L. Laicens no «Domām» aiziet un nodibina žurnālu «Kreisā Fronte» (vēlāk «Tribīne»), «Domu» daiļliteratūras nodaļa izmainās, jo tur savus darbus vairs nepublicē rakstnieki, kas grupējas ap L. Laicena rediģētajiem žurnāliem. A. Upīts turpina izmantot «Domu» kritikas nodaļu, joprojām publicējot tajā dziļi principiālos kritiskos un publicistiskos rakstus. Tomēr, žurnālā arvien lielāku ietekmi un pārsvaru iegūstot meņševikiem, A. Upīts spiests savu darbību «Domās» izbeigt. 1930. gadā, aiziedams no «Domām», viņš raksta: «Kad pirms sešiem gadiem viņas («Domas») tika dibinātas ar Laicena, Paegles u. c. līdzdalību, bija izredzes, ka mazākais kultūras un literatūras frontē iespējama dažādu strādniecības novirzienu sadarbība. Visu laiku viņas ir izvairījušās no asu politisku jautājumu diskusijas, galveno vērību piegriezdamas literatūrai un kritikai. Tajā laukā viņas izpildījušas nepieciešamu proletariāta kultūras darbu. Bez viņām latviešu strādniecība būtu pamesta pilsoniskās ideoloģijas

[1] *A. Upīts,* Linarda Laicena pozicija un manējā, 1931., 5. lpp.
[2] Turpat, 24. lpp.

varā un dabūtu maz ko zināt no tā, kas proletāriskā mākslā tiek strādāts ārpus robežas. Bet koalīcijas žurnāla nelaime ir viņa nenovēršamā nenoteiktība. Mākslas jautājumi tik cieši saistīti ar ideoloģiskajiem un tīri politiskajiem, ka viņu iztirzājums dažkārt iespējams, tikai izvairoties no principiālas nesaudzības un skaidrības. Sadarbības izredzes tagad galīgi izgaisušas, nesamierināmās partijas politikas cīņas pretišķības sākumā pieņemto neatkarības platformu padara iluzoru. Tādos apstākļos līdzšinējo «Domu» loma un līdz ar to mana darbība pie viņām ir izbeigta.»[1]

Pēc aiziešanas no «Domām», trūkstot preses organam, kur publicēties, stipri sašaurinās A. Upīša darbības loks. Uz ilgāku laiku, fašistiskās diktatūras gadus ieskaitot, pilnīgi pārtrūkst viņa kritiķa un publicista darbība.

Pēc fašistiskā apvērsuma 1934. gadā valdošā kliķe visiem spēkiem mēģina apklusināt A. Upīti kā rakstnieku, lūko izdzēst viņa darbu lielo ietekmi tautā. «Ulmaņa rokas puiši, — saka A. Upīts, — gribēja tā iekārtot, lai tauta aizmirst ne vien manus darbus, bet arī to, ka es pats vispār kaut kad esmu bijis pasaulē.»[2] Fašismam pakalpīgie reakcionārie kritiķi un literatūrzinātnieki A. Upīša darbus cenšas noklusēt. Viņa vārds tiek izsvītrots no skolu mācību grāmatām un programām, teātros tiek aizliegtas viņa lugu izrādes.

«Tie bija vispretīgākie gadi manā rakstnieka mūžā, — saka A. Upīts par fašistiskās diktatūras periodu. — Manas sociālistiski noskaņotās grāmatas meta laukā no bibliotekām. Manas lugas nedrīkstēja spēlēt nevienā teātrī. Manu vārdu gribēja izdzēst no latviešu rakstniecības.»[3] — «Pa radio gavilēja, ka tagad teātri uz visiem laikiem būs atbrīvoti no Upīša nekrietnajām komēdijām un netraucēti kupli varēs uzzelt pozitīvā nacionālā dramaturģija.»[4]

---

[1] *A. Upīts,* Piezīmes pie kāda raksta, «Domas», 1930., 3.

[2] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 18. sēj., 1952., 8. lpp.

[3] *A. Upīts,* Manas dzīves stāsts, Dzimtenes literatūra 7. klasei, 1948., 185. lpp.

[4] Citēts no *K. Kundziņa* raksta «Andreja Upīša dramaturģija», rakstu krājums «Andreja Upīša 75 gadi», 1952., 244. lpp.

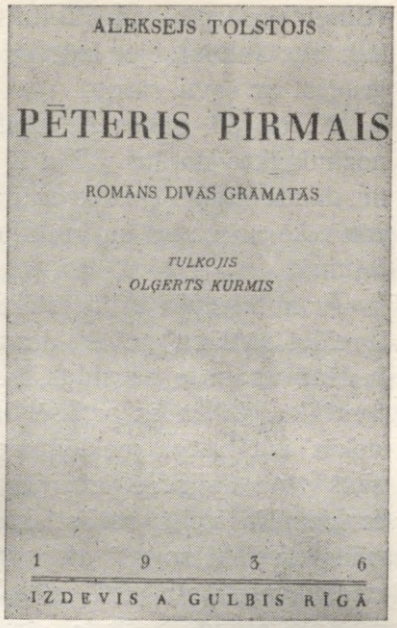

A. Upīša tulkotā A. Tolstoja romāna «Pēteris Pirmais» titullapa (1936.)

Tomēr arī šajos apstākļos A. Upīts atrod iespēju turpināt savu rakstnieka darbu. Laikā, kad daudzi progresīvie rakstnieki ir spiesti klusēt, nespēdami brīvi izteikt savas domas un idejas, A. Upīts meklē jaunus veidus un izteiksmes formas, ar kuru palīdzību paust tautai dzīves patiesību. Viņš pievēršas galvenokārt vēsturiskās tematikas darbiem, kur progresīvas idejas var izteikt netiešākā veidā. Tā uz plašu un dziļu vēsturisko materiālu studiju pamata rodas viņa vēsturiskā epopeja «Laikmetu griežos» (1937.—1940.). Ar tautas pagātnes dzīves tēlojumu rakstnieks lūko novērst reakcionāro cenzoru uzmanību no tajās ietvertajām aktuālajām revolucionārajām idejām. Tas ir pirmais nozīmīgākais un apjomā plašākais prozas darbs latviešu literatūrā, kurā marksistiskās izpratnes gaismā atspoguļota latviešu tautas vēsture. Romāns «Laikmetu griežos» ierindojas starp nozīmīgākajiem A. Upīša pirmspadomju laika darbiem.

Atšķirīgi tiklab notēlotā dzīves materiāla, kā arī savdabīgā tēlojuma ziņā ir šai laikā sarakstītie A. Upīša romāni «Smaidoša lapa» (1937.) un «Māsas Ģertrūdes noslēpums» (1939.), kur kapitālistiskās īstenības kritika ietverta sadzīves romāna žanrā, autoram meklējot atbilstošus jaunus māksliniecisķās izteiksmes paņēmienus.

Tādējādi A. Upīša daiļradē arī vissmagākajos fašistiskā režīma apstākļos iezīmējas augšupejošas attīstības pakāpes.

Fašistiskās diktatūras periodā A. Upīša darbi parasti izdoti, norādot viņu pašu kā izdevēju, atskaitot pāris gadījumu (romānu

«Smaidoša lapa» izd. «Zelta Grauds», «Pētera Pirmā» tulkojumu izd. A. Gulbis), jo izdevēji fašistiskajā Latvijā baidījās tos iespiest ar savu vārdu.

20. un 30. gados A. Upīts devis savus pirmspadomju laika nozīmīgākos darbus. Viņa šī perioda darbu klāsts ir ļoti bagāts un daudzveidīgs gan kvantitatīvi, gan idejiski tematiskā diapazonā, kā arī žanru un mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu izmantojumā.

Ar nobrieduša mākslinieka reālista prasmi rakstnieks turpina izveidot romānu, noveli, dramu, komēdiju, satīrisko dzeju un citus žanrus un to paveidus, teorētiski nopamatojot attiecīgo žanru specifiku, daiļrades praksē bagātinot tos ar jauniem mākslinieciskās izteiksmes meklējumiem. Arvien plašāks un daudzpusīgāks viņa daiļradē izvēršas dzīves īstenības notēlojums. Viņa darbiem ir izcila reālistiskās mākslas vērtība. Tie patiesi un mākslinieciski spilgti atspoguļo laikmeta dzīvi visā tās daudzveidībā, pretstatu cīņā un attīstības perspektīvā.

Aplūkojamā perioda daiļradē daudz spēcīgākas kļuvušas rakstnieka sociālistiskās tendences, skaidrāk izteikta viņa darbu idejiskā mērķtiecība — graut pastāvošo iekārtu, lai sekmētu strādnieku šķiras revolucionāro cīņu par sociālisma uzvaru. A. Upīša šā laika daiļradi raksturo dziļš partejiskums, marksistisks dzīves parādību vērtējums.

Noteicošais A. Upīša 20. un 30. gadu daiļradē ir tās atmaskotāja kritizētāja raksturs. Centrā izvirzās negatīvais tēls kā valdošās reakcionārās sabiedrības reprezentants. Ar saviem darbiem, graujot pastāvošās iekārtas pamatus, A. Upīts kopā ar pārējiem progresīvajiem un revolucionārajiem rakstniekiem piedalās cīņā par jaunas sabiedrības un jaunas kultūras izveidošanu.

Raksturodams savu daiļradi buržuāziskās Latvijas laikā, A. Upīts saka: «Parādīt valdošās buržuāzijas aiztrunējušos pamatus un neatlaidīgi graut tos, rādīt laikmeta atbaidīgo seju bez aizkrāsojumiem un plīvuriem, attīrīt ceļu nākošajam laikmetam — tādam reālam nolūkam kalpo visi mani šo gadu darbi.»[1]

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 14. lpp.

A. Upīša daiļrade buržuāziskās Latvijas laikā turpina reālistiskās revolucionārās literatūras tradīcijas, veidojot pamatus pārejai uz padomju literatūru 1940. gadā.

PUBLICISTIKA

A. Upīts kā rakstnieks vienmēr sekojis krievu revolucionāro demokratu izteiktai devīzei — «dzejnieks tu vari arī nebūt, bet pilsonim tev jābūt katrā ziņā». Šī devīze, kā rakstnieka *credo* dažādi variēta, vairākkārt atkārtojas viņa kritiskajos rakstos buržuāziskās diktatūras periodā. Sabiedriskās cīņas principam ir noteicošā nozīme visā A. Upīša literārajā darbībā. Bet vistiešāk tas izpaužas viņa kritikā un publicistikā.

Buržuāziskās Latvijas periodā A. Upīša publicistika cieši saistās ar viņa darbību žurnālā «Domas», kur arī iespiesti gandrīz visi viņa publicistiskie raksti. Laikā no 1924. līdz 1930. gadam katrā «Domu» numurā sastopami pat vairāki A. Upīša lielāka vai mazāka apjoma publicistiska satura raksti, ievietoti gan ar rakstnieka īsto vārdu, gan ar dažādiem pseidonīmiem, daži arī anonīmi. Visbiežāk tie parakstīti ar pseidonīmu Orions, Alfa, Rēmus, iniciāļiem A. P., —e—, O; satīriskā publicistika un feļetoni ar pseidonīmu Ipiķis.

A. Upīša darbība publicistikā šais gados ir ļoti rosīga un liecina par rakstnieka aktīvo, kaujiniecisko nostāju pret reakcionāro buržuāziju. Viņa publicistisko darbu saturs aptver visdažādākās sabiedriski politiskās un kultūras dzīves parādības, vērtējot tās no sabiedrības progresīvo spēku attīstības viedokļa. Rakstnieka paša vārdiem runājot, viņa šā perioda publicistiskajos rakstos «atēnojas tie raksturīgākie vilcieni nacionālistiskās buržuāzijas saimnieciskajā un kultūras dzīvē, kritiski vēroti jau ar vairāk nobrieduša marksista acīm un pret lielās sociālistiskās valsts perspektīvu» [1].

A. Upīša publicistika arī šajā darbības cēlienā nav stingri norobežots žanrs. Publicistisks raksturs, tāpat kā pirmsoktobra

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 18. sēj., 1952., 8. lpp.

periodā, ir ļoti daudziem viņa kritiskajiem rakstiem, īpaši satīrisko recenziju sērijai «Ar ušņu duramo», kā arī feļetoniem (Tāravas Anniņas satīriskajai dzejai un prozai). Tomēr ir lielāks skaits darbu, kas pieskaitāmi tieši publicistikai — raksti par dažādiem sabiedriski politiskiem jautājumiem, kultūras un sadzīves parādībām.

Visas sabiedriskā rakstura problēmas, kuras rakstnieks risina savos publicistiskajos rakstos, atspoguļojas arī viņa romānos, novelēs un komēdijās, satīriskajos dzejoļos un feļetonos.

Vērsdamies pret pastāvošo sabiedrisko iekārtu, A. Upīts ar īsta publicista kaismi nesaudzīgi atmasko buržuāziskās valsts ekspluatatorisko raksturu, aizstāv darbaļaužu intereses.

Viens no asākajiem šāda satura rakstiem ir «Astoņu stundu darba laiks» (1922.) [1], kurā rakstnieks parāda strādnieku nožēlojamo stāvokli pēckara gados, kad karā sagrauto valsts ekonomisko dzīvi buržuāziskajā Latvijā lūko atjaunot ar darbaļaužu necilvēcisku ekspluatāciju. A. Upīts dedzīgi atbalsta strādnieku prasību pēc astoņu stundu darba dienas, pēc cilvēciskiem darba un dzīves apstākļiem. «Valsts organa svarīgākie, vispirmāk ievērojamie locekļi ir tie, kas viņu uztur un baro — tie ir darba tautas daudzie tūkstoši,» — saka A. Upīts. Atsegdams buržuāziskās Latvijas asās šķiriskās pretrunas, rakstnieks norāda uz darbaļaužu nabadzības pieaugumu. «Pilsētas strādnieks pelna daudz mazāk un dzīvo sliktākos ekonomiskos un tiesiskos apstākļos nekā pirms kara... Strādājošā tauta ir palikusi pārāk nabaga...» Tai pretstatā — «bagātā lielpilsonība un gruntniecība... visādi spekulanti, šīberi, uzpircēji, starpnieki un aģenti, kuri bez darba var svaidīties ar lielām summām... Tie ir arī īstie tagadnes kultūras reprezentanti. Zināms, spekulanti un šīberi ir bijuši visos laikos un visās tautās. Bet nekad viņi nav tā savairojušies kā kara un pēckara ekonomiski, politiski un morāli sagrautā pasaulē» («Spēlēju, dancoju», 1924.) [2]. «Laikmeta smagums, — saka A. Upīts, — visu dzīvi spiež lejā.» Pat elementārākās demokra-

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 18. sēj., 1952., 393. lpp.

[2] Turpat, 411. lpp.

tiskās iekārtas pazīmes nevar sameklēt buržuāziskajā Latvijā, kur apkarota tiek pat strādnieku arodnieciskā kustība, sociālā likumdošana, bezdarba ierobežošana, darba uzraudzība, 8 stundu darba diena, vārda brīvība utt. «Neaprobežota ekspluatācija uz «brīva līguma» pamatiem ir buržuāzijas vienīgais ideāls.»[1]

A. Upīša publicistika atmasko buržuāziskā nacionālisma ideologus, kas, slēpjoties aiz skaistām frazēm par brīvību un demokratiju, uzstājas kā niknākie tautas ienaidnieki. Sašutuma pilns ir A. Upīša raksts «Pa tumšiem ceļiem» (1929.), kas vērsts pret buržuāzisko nacionālistu Andrievu Niedru. Šajā rakstā autors ar kaujinieciska publicista asumu pasaka patiesību par buržuāzisko Latviju, kurai nodibinoties tika paļauta vaļa «Niedras valdības vadīto landvēristu bandu zvērīgajam trakumam un izvirtušo baronu palieku atriebībai par 1905. g., par 1917. g., par visu to, ka latviešu tauta pa dažādiem ceļiem — un dažādiem līdzekļiem bija mēģinājusi nokratīt viņu jūgu no sava kakla. Visbriesmīgākās masu slepkavības paliek ēnā aiz tām asinsdzīrēm, ko nedēļām ilgi svinēja Niedras «atsvabinātāji». Par to vairs nav jārunā Niedras «uzvaras» desmit gadu jubilejā. Kā šausmīgs murgs deg ļaužu atmiņā un droši vien neizdzisīs tur arī vēl pēc gadu simteņiem.»[2]

Rakstnieks jau laikus saskata buržuāziskā nacionālisma profašisma tendences, kas pastiprinājušās pēc fašisma apvērsuma Itālijā. Rakstā «Latviešu tautas misija»[3] viņš norāda, ka Ed. Virza «stipri aizdomīgi prāto par kaut kādu liela vīra gribu, kas īsts saimnieks mūsu zemē būtu». A. Upīts atklāti pasaka, ka tas nav nekas cits, kā tas pats «fašistiskais ideāls pēc Niedras parauga».

Pret fašisma tendencēm A. Upīts vēršas arī rakstā «Dancotāju un rautotāju tauta»[4], 1930. gada teātra repertuāra apskatā[5] u. c.

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 18. sēj., 1952., 403. lpp.
[2] Turpat, 494. lpp.
[3] «Domas», 1929., 4.
[4] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 18. sēj., 1952.
[5] «Domas», 1930., 10.

Daudzi A. Upīša publicistiskie darbi veltīti buržuāziskās preses kritikai. Buržuāziskajā žurnālistikā, norāda A. Upīts, darbojas «brašs pulks savas šķiras, savas grupas un savas kliķes padevīgu kalpu, tintes kuliji, kuri par piecpadsmit tūkstošiem mēnesī izīrē savu atzīstamo fizisko spēku un savas vājās literārās spējas»[1], lai attaisnotu pastāvošās iekārtas nejēdzības. Buržuāziskajos preses izdevumos kā dzīves spogulī atspoguļojas buržuāziskās Latvijas kroplā seja. Rakstos «Žurnālistiskā ētika tagadējā laikā», «Bēdīgā avīžniecība», «Drūmā avīžniecība» u. c., izmantodams konkrētus no buržuāziskās preses ņemtus materiālus, A. Upīts parāda tās pērkamību un reakcionāro lomu. Šajos izdevumos, — saka A. Upīts, — nav «nevienas domas bez tām, kas oficiāli reģistrētas un ienumurotas. Neviens vārds vairāk par tiem, kas atrodami aizzīmogotā nacionālisma vārdnīcā: Republika nevar izturēt tādas ideju izcīņas, kādas pat satrunējusī Krievijas monarhija pielaida... Mēs esam «demokratija», — ar sarkastisku ironiju raksta A. Upīts, — kas ar skubu ieņem pamestos konservatīvo un reakcionāro sargu posteņus» («Žurnālistiskā ētika tagadējā laikā», 1924.).[2]

«Mūsu avīžniecību vērojot, paliek drūmi ap sirdi, viņā un caur viņu paveras tāds tukšums un kultūras sabrukums, kas vairs nav tikai pašas lieta, bet simptoms viņas aizstāvāmās iekārtas neglābjamam bankrotam» («Drūmā avīžniecība»)[3]. Sakarā ar 1929. gada 18. oktobra ģenerālstreiku A. Upīts raksta: «Neviens vārds viņai neatradās nosodīt tās nedzirdētās mežonības, kas norisinājās pie fabrikas vārtiem un uz Rīgas ielām, par ko demokratiskai republikai nāktos kaunā aizsegt savu seju.»[4]

Nozīmīga vieta joprojām A. Upīša publicistikā ir satīrai. Žurnālā «Domas» viņa satīriskajai publicistikai veltīta īpaša nodaļa — «Jautrā avīžniecība». Tajā pa lielākai daļai ievietoti raksti, kuros A. Upīts izmanto buržuāzisko avīžu un žurnālu informācijas par aktuāliem dienas notikumiem.

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 16. sēj., 1951., 558. lpp.
[2] Turpat, 18. sēj., 1952., 403. lpp.
[3] Turpat, 488. lpp.
[4] Turpat, 489. lpp.

Ievadīdams šo satīrisko rakstu sēriju, A. Upīts raksta: «Ja kāds gribētu apgalvot, ka mūsu drūmajos laikos cilvēkam vairs nav savas jautrības, tāds nav lasījis latviešu laikrakstus. Protams, mazāk joku ir tur, kur tie par tādiem ir apzīmēti, bet visvairāk nopietnajos, ļoti nopietnajos rakstos un bildēs.»[1]

Komentēdams buržuāzisko avīžnieku visdažādākā satura rakstus, A. Upīts satīras gaismā parāda buržuāziskās kultūras pagrimumu, kas izpaužas pat sīkās sadzīves parādībās. Rakstnieks ar īsta talanta prasmi spēj atklāt šo šķietami maznozīmīgo parādību sakņojumu valdošās iekārtas sociālajos apstākļos. Kā norāda pats autors, — «aiz negribēti komiskās avīžniecības vēstījumu formas saskatāmas ļoti nopietnas sabiedriskas parādības»[2].

«Jautrās avīžniecības» rakstos A. Upīts izsmej Rietumeiropas aristokratiskās pagrimuma kultūras dievināšanas kultu («Nerrs karaļa tronī», «Latvju profesors paradīzē» u. c.), nacionālās «reliģijas taisītājus» («Jauni pestītāji un apustuļi», «Dievturu vēstnesis», «Aizbērts avots un nacionālās reliģijas taisītāji» u. c.), sporta pārspīlējumus («Labākās famīlijas sports un centra prese», «Uzbrukums Helladai» u. c.) utt.

Savā satīriskajā publicistikā A. Upīts izmanto bagātu ilustratīvo materiālu. Autors no buržuāziskajiem laikrakstiem un žurnāliem devīgi citē attiecīgo avīžu korespondenču izvilkumus un fragmentus, kas paši par sevi atsedz buržuāzisko avīžnieku nopietni domāto rakstu komisko saturu. Raksturīgs piemērs tam ir A. Upīša rakstā «Nerrs karaļa tronī» citētais fragments no kādas buržuāziskās avīzes reportāžas par D'Anuncio, kurā atklājas līdz galējībai novestās Rietumeiropas dekadentiskās mākslas dievināšanas nožēlojami smieklīgais raksturs. «D'Anuncio dzīvo vasarnīcā pie Garda ezera. D'Anuncio ir pašam savs karaspēks, savi matroži un liela motorlaiva ar ložmetējiem. Viņa valstībā uzstādīti pat lielgabali... Rakstnieks pieceļas plkst. 4 rītā. Plkst. ½5 tam izved viņa 3 mīļākos zirgus, kurus viņš pēc kārtas noskūpsta. Līdz plkst. 7 D'Anuncio apstaigā savas valsts ro-

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 16. sēj., 1951., 549. lpp.

[2] Turpat, 597. lpp.

bežas 80 suņu pavadībā. Līdz vienpadsmitiem rakstnieks strādā, bet pēc pusdienas nododas mīlas romantikai...» Citēdams šo buržuāziskās preses korespondenci, A. Upīts ar rūgtu ironiju piebilst: «Muļķi un idioti bieži vien ir sēdējuši karaļa troņos. Nerrs tur laikam gan atrodas pirmoreiz... Un reportieri stāv apkārt ar pulksteņiem un bloknotiem rokās, skaita D'Anuncio suņus... Ak nabaga Eiropas kultūra: Kurp viņa iet?»[1]

Daudzos savos rakstos A. Upīts vēršas pret reakcionārās preses uzbrukumiem krievu klasiskajai literatūrai un padomju kultūrai. Reakcionārajā presē tika publicēti raksti, kuru autori priecājās par padomju filmas «Potjomkins» aizliegumu, par to, ka skolās vairs nemāca krievu valodu. Ar sarkastisku ironiju autors rakstā «Cīņa pret aziātismu»[2] nosauc šos latviešu reakcionāros žurnālistus par «tautiskajiem gordovojiem», kam «Puškins, Turgeņevs un Tolstojs, Dostojevskis un M. Gorkijs — tas ir aziātisms, mīkstčaulība un visāda negantība. Tāpēc ka mums (t. i., latviešu buržuāzijai) riebj tagadējais proletāriskais režīms Krievijā, mēs spļaujam arī uz tām valodas, mākslas un kultūras krātuvēm, no kuras tik bagātīgi smeļas tas pats dievinātais vakareiropeiskums. Patiešām tas ir stulbeņu rekords mūsu provinciālā politikānisma dienās». Raksts «Cīņā pret aziātismu», kam ir tīri publicistisks raksturs, sasaucas ar daudziem A. Upīša literāri kritiskajiem un teorētiskajiem apcerējumiem, kuros popularizēti krievu padomju literatūras sasniegumi, atspēkojot latviešu reakcionāro rakstnieku un kritiķu uzbrukumus padomju literatūrai. Kā šajos literāri kritiskajos apcerējumos, tā arī publicistikā A. Upīts ļoti asi vēršas pret buržuāziskajiem nacionālistiem, padomju iekārtas ienaidniekiem. Ar principiālu skaidrību rakstnieks izsaka savu pārliecību, ka padomju iekārta, kuras izcīņā piedalījušies latviešu revolucionāri, agrāk vai vēlāk uzvarēs arī Latvijā. «Latviešu strēlnieki kopā ar krievu revolucionāriem sadragāja carismu un atbrīvoja Krievijas mazās tautas, — raksta A. Upīts 1929. gadā, — viņi arī palīdzēja nodibināt

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 16. sēj., 1951., 578.—579. lpp.

[2] Turpat, 577. lpp.

Padomju Krieviju, kurai pastāvot var tikai pastāvēt arī Latvija.»[1]

Raksti, kuros A. Upīts tieši vai netieši runā par Padomju Savienību, liecina par autora aktīvo politisko nostāju, parāda viņu kā cīnītāju par sociālistiskās iekārtas uzvaru Latvijā.

A. Upiša rakstāmgalds Skrīveros, pie kura viņš strādājis no 1920. līdz 1941. gadam

A. Upīša publicistikā konkrēti un tieši izpaužas viņa partejiskā nostāja, principialitāte, idejiskā mērķtiecība. A. Upīša skatam nav palicis apslēpts neviens ievērojamāks buržuāziskās Latvijas saimnieciskās, politiskās un kultūras dzīves notikums. Noraujot maskas reakcionārajai buržuāzijai, patiesā gaismā parādot buržuāziskās Latvijas «demokratismu», A. Upīša publicistika veica nozīmīgu darbu progresīvās sabiedriskās domas attīstībā, sekmējot kapitālistiskās iekārtas sagrāvi.

A. Upīša publicistikas iedarbīgumu lielā mērā nosaka tās formas meistarība. Kā visos pārējos literārajos žanros, tā arī viņa publicistikā sastopama liela izteiksmes līdzekļu dažādība. Par to liecina, pirmkārt, ļoti plašā stilistiskā amplitūda. Viņa publicistiskajos rakstos atkarā no satura un idejiskiem nolūkiem mainās lietišķa, nopietna izteiksme ar satīrisko — no rūgtas ironijas līdz dzēlīgam sarkasmam. Konkrētība, skaidra argumentācija un koncentrētība ir A. Upīša publicistikas stila būtiskākās pazīmes. Tā nav sausa, konstatējoša, bet ļoti bagāta tēlainās izteiksmes līdzekļiem. Tāpat kā viņa prozā, te sastopami tēlaini salīdzinājumi, iezīmīgi epiteti un metaforas, no dzīves ņemti progresīvo un reakcionāro parādību pretmeti. Raksturīgs piemērs

[1] *A. Upīts,* Iznīcinātais Georgs Brandess, «Domas», 1929., 1.

šādai tēlainībai ir raksts «Žurnālistiskā ētika tagadējā laikā». «Tagadējais laiks ir šķīdoņa laiks vārda pilnā ziņā,» — raksta autors par buržuāziskās Latvijas sociālpolitiskajiem apstākļiem. «Pasaules kara negaiss ar revolūcijas pērkoņiem un zibeņiem gājis pāri. Deviņi vēji ar lietu un krusu šļākušies stāvu lejā, zeme ir dziļi atmiekšķēta. Mēs brienam līdz ceļiem un nevaram izkļūt sausā un cietā vietā. Visgaišāk tas redzams dzīves spogulī — tagadējā laika žurnālistikā.» Tālāk, nosodīdams buržuāzisko presi, kas veltī jūsmīgus aprakstus kāda «rāpuļa ideoloģijas spilgtākā paudēja» bēru gājienam, rakstnieks pretstatā šai «melno spēku parādei» notēlo strādnieku bērnu, jaunās cīnītāju paaudzes gājienu, kuru nākotnes uzdevums — «izbradāt baltu to melno miroņu ceļu».

Rakstnieks bieži savā publicistikā izmanto literāros tēlus. Minētajā rakstā, ironizēdams par buržuāziskajiem žurnālistiem, viņš saka: «Ja kur kāds ierēdnis rīkojas pēc slaveni pazīstamā Deržimordas metodēm, pēc savas saprašanas iztulko un uz savu roku pārlabo republikas likumus, tad viņš var būt drošs, ka preses nedalītās simpatijas būs viņa pusē.»

A. Upīša publicistikā raksturīgs paņēmiens ir pretinieka frazes un leksikas izmantošana, parādot, cik absurds, nepareizs un smieklīgs ir tajā ietvertais saturs. Autors operē ar pašu atmaskojamo objektu, izmanto pretinieka ieročus, vēršot tos pret viņu pašu.

A. Upīša publicistikai ir ciešs sakars ar citām viņa daiļrades nozarēm. Tajā vistiešāk izpaužas rakstnieka sabiedriskie uzskati, dzīves īstenības vērtējums, idejiskās cīņas virziens. Tie paši sabiedriskie ideāli, par kuriem A. Upīts cīnās savā publicistikā, sastopami arī viņa prozā un dramaturģijā, satīriskajā prozā un dzejā, kur tie ieveidoti konkrētos emocionāli estētiskos mākslas tēlos.

Vistuvāk A. Upīša publicistikai stāv viņa literatūrkritiskie raksti, kur politiskie un sabiedriskie jautājumi cieši savijušies ar literatūras specifikas problēmām un cīņa par idejiski un mākslinieciski augstvērtīgu mākslu pakļauta cīņai par sabiedrības progresu.

LITERATŪRAS KRITIKA, TEORIJA UN VĒSTURE

A. Upīša literatūras kritiķa, teorētiķa un vēsturnieka darbs buržuāziskās Latvijas periodā ir tikpat nozīmīgs latviešu progresīvās un revolucionārās literatūras attīstībā kā viņa daiļrade.

A. Upīts buržuāziskās diktatūras apstākļos turpina attīstīt tālāk latviešu marksistiskās literatūras kritikas kaujinieciskās tradīcijas. Uz šo tradīciju «cietā pamata atbalstīdamies, — raksta A. Upīts 1924. gadā žurnālā «Domas», — mēs droši varam iet tālāk sociālo pārvērtību ierautos jaunos ceļus, izlietodami visu, kas sasniegts tiklab strādniecības mākslā un viņas kritikā, kā arī vispārējās kritikas attīstības gaitās.»[1]

20. un 30. gados A. Upītim latviešu marksistiskajā literatūras kritikā pieder vadošā vieta. Šā perioda latviešu progresīvās literatūras kritikas attīstībā viņa vispusīgā darbība iezīmē kardinālo līniju. Kā pieredzes bagāts, ar marksismu apbruņots literatūras vērtētājs, savos apcerējumos aptverdams ļoti plašu literāro materiālu, operatīvi atsaukdamies uz visdažādākajām aktuālām literārās dzīves parādībām, A. Upīts savu kritiķa darbu izvērš ļoti daudzpusīgi un dziļi.

Viņa kaujinieciski partejiskajai, objektīvajai un dziļi principiālajai nostājai literāro parādību vērtējumā ir autoritatīva nozīme latviešu progresīvo literātu, īpaši jaunās paaudzes rakstnieku darbā.

A. Upīša kritikā buržuāziskās Latvijas periodā izvērstas tās pašas galvenās līnijas, kas sastopamas jau viņa iepriekšējā perioda kritiskajos darbos un kas ir noteicošās visā viņa pirmspadomju laika kritikā — pirmkārt, cīņa par reālismu, par idejiski un mākslinieciski pilnvērtīgu dzīves īstenības atspoguļojumu literatūrā un mākslā, otrkārt, cīņa pret reakcionārajām parādībām buržuāziskajā literatūrā, kas kavē progresīvās sabiedriskās domas un literatūras attīstību.

Tiklab pagātnes mantojumu pārvērtējot, kā analizējot latviešu jaunākās literatūras devu, A. Upīts literatūru vienmēr ap-

[1] *A. Upīts*, Kopoti raksti, 17. sēj., 1951., 582. lpp.

lūko nākotnes perspektīvā skatījumā, uzsverot tās sabiedriskos uzdevumus. «Mēs zinām, — raksta A. Upīts 1928. gadā, — ka latviešu strādniecība visšausmīgākos spaidu laikos nav izlaidusi no acīm proletariāta kopējo gala mērķi, savas saimnieciskās un politiskās cīņas, un tāpat savus kultūras centienus virzījusi pāri šodienai uz rītu, uz nākamo, uz tālāko. Bet šis ceļš uz tālāko paverams, tikai tuvāko pārspējot.»[1]

Arī literatūra, pēc A. Upīša uzskatiem, uzlūkojama kā svarīgs sabiedriskās cīņas faktors, kuras uzdevums sekmēt proletariāta uzvaru.

Šīs cīņas gala mērķis visos laika posmos ir viens, taču dažādos cīņu etapos atkarībā no attiecīgā laika apstākļiem tai ir savi konkrēti uzdevumi un cīņas paņēmieni. Arī literatūrai un kritikai, kā norāda A. Upīts, katrā laikā ir savi konkrēti mērķi un uzdevumi. «Katra laikmeta literatūrai ir savi īpatni uzdevumi sakarīgās organiskās attīstības gaitā. Katra laikmeta demokratiskai kritikai jāsekmē jauno latento māksliniecisko spēku atraisīšanās, izrosme un izveidi, jāpiepalīdz aizsniegt tā tālākā un augstākā pakāpe, uz kuru tiecas tautas kultūras dzīve.»[2]

Šādu uzdevumu — sekmēt progresīvās literatūras attīstību, ievērojot konkrētos laikmeta sabiedriskos un kultūras dzīves apstākļus — arī pilnam veic A. Upīts kā literatūras kritiķis.

Ar savām kritikām un recenzijām rakstnieks atsaucas uz visām nozīmīgākajām vai raksturīgākajām literārās dzīves parādībām buržuāziskajā Latvijā. Viņš ik gadus publicē vairākus plašāka apjoma sacerējumus par vispārējiem latviešu literatūras attīstības jautājumiem, no kuriem nozīmīgākie ir «Skanošais tukšums» (1924.)[3], «Latviešu dramas jaunākās gaitas» (1928.)[4], «Latviešu rakstniecības tagadne un nākotne» (1930.)[5], kā arī virkni recenziju par atsevišķu autoru darbiem visdažādākajos žanros. Raksturodams buržuāzisko literatūru, A. Upīts atmasko tās reak-

[1] *A. Upīts,* Piezīmes par literatūras kreiso fronti, «Domas», 1928., 7.
[2] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 17. sēj., 1951., 582. lpp.
[3] Turpat, 575. lpp.
[4] «Domas», 1928., 9.
[5] «Rakstniecības un Teātra Avīze», 1930., 1.

cionārās tendences, vēršas pret buržuāziskās literatūras bezidejiskumu un formālismu.

Plašākais reakcionārās literatūras kritikai veltītais apcerējums ir 1924. gadā žurnālā «Domas» publicētais «Skanošais tukšums», kurā, analizēdams redzamāko buržuāzisko rakstnieku darbus, bagātīgi ilustrēdams ar konkrētiem literatūras faktiem, A. Upīts parāda šīs literatūras pagrimumu.

Buržuāziskajai literatūrai A. Upīts devis raksturīgu apzīmējumu — tā ir «skanoša tukšuma» māksla, kur aiz formālistiskiem ārējās izteiksmes vizuļiem slēpjas bezidejiskums, seklums. Autors vēršas pret pārspīlēto individuālisma un subjektīvisma kultu buržuāziskajā pagrimuma literatūrā, ar sarkastisku asumu runā par buržuāzisko rakstnieku darbiem, kuru spilgtākā iezīme ir erotika, kas robežojas ar pornografiju.

A. Upīts parāda, ka šī literatūra zaudējusi jebkādus sakarus ar tautas dzīvi un sabiedriskajām cīņām. Tā liecina, ka buržuāzija vairs nespēj radīt lielu idejisku un progresīvu mākslu, jo tai nav progresīvu idejisku centienu. «Lieli vēji šajos pārejas gados šalkuši tautai pāri — tikai vāji čabinošas atvēsmas no tiem šur un tur saklausām jaunākā rakstniecībā. Ļaužu masas cēlušās, sadūrušās un cīnījušās kā viļņi jūrā — mūsu (t. i., latviešu buržuāziskajā) rakstniecībā joprojām tiek risināts tikai vecu vecais iesīkstējušais individuālisma un subjektīvisma kults. Sakarā ar lielajiem politiskajiem un sabiedriskajiem pārkārtojumiem visa pasaule rūgst jaunu ideju briedumā, visa cilvēce deg jaunu vērtību meklējumos — mūsu literatūra sēd turpat pie vecā pavarda un drīzāk lūkojas atpakaļ nekā uz priekšu. Vētras un dziņu laikmetos īsta māksla allaž bijusi vērtību pārvērtētāja un dziļākas patiesības meklētāja. Kādu jaunu saturu meklē tagadējā latviešu rakstniecība?» [1]

Buržuāzija nespēj izvirzīt no sava vidus jaunus spējīgus talantus un tādēļ jo plaši sazeļ diletantisma nezāles.

«Tagadējās literatūras smalksnī, — raksta A. Upīts, — jāizbrien lieli plašumi, lai ieraudzītu kaut kādu galotnīti paceļamies

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 17. sēj., 1951., 577. lpp.

pāri uzpūstai, pliekanai vidišķībai,»[1] bet buržuāzisko kritiķu «leijerkaste skandina slavas dziesmas diletantiem».

Buržuāziskās varas sakurinātais «urā patriotisms», militārisma slavināšana, lauku apstākļu idealizācija, — norāda kritiķis, ir buržuāziskās literatūras «nopietnākās idejas, izšķīdinātas erotisma un banalitātes duļķainajos ūdeņos... Idejiskā aptvarā, psiholoģiskā satvarā, mākslinieciskā risinājumā latviešu jaunākai rakstniecībai cauri vērpjas viens saistošs un apvienojošs pavediens — erotisms, kas bieži vien noslīd līdz zemākajām seksuālisma pakāpēm un sanāk tuvu robežās ar dekadentisku cinismu un pat pornografiju. Lietojot šajos jautājumos kompetentā Akuratera terminoloģiju, «visa latviešu jaunākā rakstnieku un rakstnieču paaudze ir viena vienīga Erosa cilts»[2].

A. Upīts atmasko šīs «Erosa cilts» barvežus, dekadentus — H. Ēldgastu, V. Eglīti — un visu viņu sabiedroto plejādi, kuru darbos spilgti izpaužas «pilsoniskās inteliģences deģenerācija».

Pretstatot buržuāzijas pagrimuma mākslu latviešu revolucionārajai un progresīvajai literatūrai, A. Upīts uzskatāmi atsedz to augsni, kurā tiek kultivēts literatūras seklums, bezidejiskums, norāda, ka buržuāziskās literatūras kroplās un slimīgās parādības, šī «Erosa cilts» — «nav iznīcināma, kamēr pastāvēs sabiedriskie apstākļi, kas viņu izaudzinājuši un uztur».[3]

A. Upīts ar nožēlu konstatē, ka arī vairums latviešu sīkburžuāzisko jauno rakstnieku, kuros slēpjas patiesa talanta dzirksts, stieg šajā reakcionārās literatūras muklājā, jo «latviešu jaunākā rakstniecība ir pazaudējusi dzīvo, apaugļojošo kontaktu ar sava laika dzīvi»[4]. Ir vajadzīgi spirgti idejiski vēji, lai izkliedētu sasmakušo atmosfēru, kurā viņi dzīvo.

Autors vēršas pret buržuāziskajā literatūrā plaši sastopamo literatūras tautiskuma un nacionālās īpatnības jēdziena kropļošanu. «Nekur gan vārds «nacionāls», — saka rakstnieks, — ne-

---

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 17. sēj., 1951., 576. lpp.
[2] Turpat, 597. lpp.
[3] Turpat, 604. lpp.
[4] Turpat, 577. lpp.

tiek tādā mērā velti valkāts, kā attiecībā uz mākslu, sevišķi rakstniecību zīmējoties.»[1] A. Upīts argumentēti pierāda, ka «nacionālais» ir tikai izkārtne, ka buržuāziskā literatūra stāv tālu no patiesa tautiskuma un tās izdaudzinātā «nacionālā» forma tiek izmantota tautai naidīga, reakcionāra satura aizplīvurošanai. «Šādai «tautiskai» mākslai ir tīri komerciāli pamati un cēloņi.»[2]

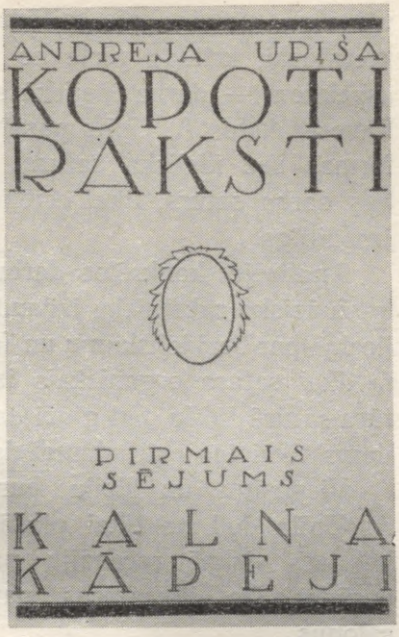

A. Upiša Kopoto rakstu pirmizdevuma pirmā sējuma vāks

A. Upīša kritiskajos rakstos ietverts ļoti daudzpusīgs savstarpēji saistītu jautājumu kopums. Uzlūkodams literatūru kā ideoloģisku parādību, kur organiskā vienībā saliedēti idejiskā satura un formas elementi, arvien paturēdams vērā literatūras ciešos sakarus ar sava laika dzīvi, viņš, risinot vienu no šiem jautājumiem, nevar paiet garām citiem, kas ar to saistīti. Formulēdams literatūras sabiedriskos uzdevumus, rakstnieks nevar nenorādīt uz tām specifiskajām mākslinieciskajām īpatnībām, kuras ignorējot literatūra nevar kļūt par sabiedriski ierosinošu spēku.

Viens no galvenajiem jautājumiem, kas jo bieži tiek aplūkots tiklab A. Upīša literatūrkritiskajos, kā teorētiskajos rakstos, ir jautājums par satura un formas vienību literatūrā. Šai problēmai arvien no jauna liek pievērsties buržuāziskajā literatūrā sazēlušais formālisma kults, kā arī nevērība pret mākslinieciskō formu, kāda šai laikā vērojama dažu jauno revolucionāro rakstnieku darbos.

Ikvienu literāru darbu, ko A. Upīts aplūko savās kritikās,

[1] *A. Upīts*, Kopoti raksti, 17. sēj., 1951., 592. lpp.
[2] Turpat, 595. lpp.

vienalga, vai tas pieskaitāms reakcionārajai vai progresīvajai literatūrai, kritiķis vērtē no diviem savstarpēji cieši saistītiem aspektiem — darba idejiskā satura un mākslinieciskās izveides. Savos rakstos A. Upīts pasvītro, ka nav un nevar būt skaistas formas bez idejiska satura, bet no otras puses — rakstniecības darba saturs, tikai estētiskā formā ieveidots, tiek dzīvs un iespaidīgs.

Analizējot konkrētos darbus, A. Upīts uzskatāmi parāda, ka buržuāzisko rakstnieku izdaudzinātie formas meklējumi patiesībā liecina par bezidejiskumu un formas nevarību. «Literatūras forma ir tikai satura organiskais izveids. Ja latviešu jaunākā literatūra saturā tukša, tad gluži dabiski, ka arī tās formas kultā dzirdams tikai tas pats skanošais tukšums.»[1]

Vispusīgu un dziļu buržuāziskās literatūras aplūkojumu A. Upīts dod ne tikai plašākos literatūrkritiskos apcerējumos, bet arī virknē recenziju par atsevišķu rakstnieku darbiem, parādot šīs literatūras panīkuma un pagrimuma sociālos cēloņus.

Šajā periodā nozīmīga ir viņa satīriski kritisko rakstu un recenziju sērija «Ar ušņu duramo», kas publicēta žurnālā «Domas». Tā aizsākta jau pirms pirmā pasaules kara, revolūciju periodā pārtraukta. Buržuāziskās Latvijas laikā šajā rakstu sērijā ar vēl lielāku asumu A. Upīts turpina satīras līdzekļiem iznīcināt diletantisma un dekadentisma nezāles, kā arī apkarot citas negatīvās un reakcionārās parādības latviešu buržuāziskajā literatūrā.

Kritizēdams buržuāziskās literatūras bezidejiskumu, dzīves izskaistināšanas un viltošanas tendences, A. Upīts kā literatūras kritiķis un teorētiķis dedzīgi cīnās par latviešu reālistiskās literatūras labāko tradīciju saglabāšanu un tālāku attīstību.

A. Upīša kritiķa darbība aplūkojamā periodā neierobežojas tikai ar buržuāziskās literatūras kritiku. Viņš savos darbos ne tikai apkaro negatīvās un reakcionārās parādības, bet analizē arī progresīvās literatūras sasniegumus, izdara nozīmīgus secinā-

[1] *A. Upīts*, Kopoti raksti, 17. sēj., 1951., 618. lpp.

jumus un vispārinājumus, norādot uz latviešu revolucionārās literatūras attīstības perspektīvām.

A. Upīša vērtējošam skatam nepaiet garām neviena nozīmīgāka parādība latviešu progresīvajā literatūrā.

Pretstatā buržuāzijas pagrimuma literatūrai A. Upīts izceļ J. Raiņa mākslas revolucionizējošo raksturu, L. Paegles, L. Laicena u. c. revolucionāro un progresīvo rakstnieku darbu sabiedriski idejisko nozīmi. Atzinīgi kritiķis izsakās par L. Laicena darbiem «Kliedzošie korpusi», stāstu grāmatām «Skaistā Itālija» un «Attaisnotie», kuros revolucionārās cīņas idejas ieveidotas spilgtā, savdabīgā izteiksmē. Īpaši atzinīgs ir A. Upīša vērtējums par stāstu krājumu «Attaisnotie»: «Linarda Laicena grāmata «Attaisnotie» ir pati ievērojamākā grāmata pārrunājamā laikmetā. Tas ir oriģināls domātāja un īpatnēja mākslinieka darbs, pilns ārdoša straujuma un dzēlīgas ironijas, izaudzis tieši no lielās cīņas laikmeta pārdzīvojumiem, idejiski kas ir ciešā sakarā ar visu sociālo un estētisko vērtību pārvērtējumu un lūzumu sabiedrības masās . . .»[1]

Pasvītrojot to, ka latviešu progresīvās literatūras un kritikas tuvākais uzdevums ir pastāvošās iekārtas pamatu graušana un buržuāziskās literatūras tautai naidīgo tendenču atmaskošana, A. Upīts pozitīvi novērtē padomju literatūras audzinošo ietekmi latviešu revolucionāro rakstnieku darbos.

Padomju literatūrai A. Upīts veltījis vairākus plašākus apcerējumus — «Piezīmes par literatūras kreiso fronti»[2], «Latvju rakstniecība Krievijā»[3], «Literatūras teorija krievu rakstniecībā»[4], «Pagājušais gads krievu literatūrā»[5] u. c.

Padomju Savienībā dzīvojošos latviešu rakstniekus A. Upīts uzlūko par vienas kopīgas latviešu progresīvo literātu saimes locekļiem. Kritizēdams buržuāziskā literatūras vēsturnieka Pran-

[1] *A. Upīts,* Latviešu literatūras divi pēdējie gadi, «Latviešu patērētāju gada grāmata», 1922.

[2] «Domas», 1928., 6.—10.

[3] Turpat, 1925., 10.

[4] «Kreisā Fronte», 1928., 1.

[5] «Domas», 1930., 2.

des «Latvju rakstniecību portrejās», A. Upīts pareizi pārmet, ka tajā «ārpusē pamesta tagadējās Krievijas latviešu rakstnieku saime, kurā atrodami apdāvināti dzejnieki un prozaiķi un bez kuriem latviešu literatūras aina paliek nenobeigta un nepilnīga» [1].

20. gados, kad Padomju literatūrai vēl nācās lauzties caur daudzām nepārvarētām pretrunām, cīnīties pret dažādiem sīkburžuāziskiem novirzieniem, futūrisma paliekām utt., buržuāziskajā Latvijā dzīvojot, A. Upītim nenācās viegli izprast visus šos procesus. Tādēļ viņa rakstos par padomju literatūru ne viss ir pareizs. Tā, piemēram, nepareizs ir viņa dotais V. Majakovska darbu vērtējums, kur zināmā mērā atspoguļojas toreizējā krievu padomju kritikā vēl sastopamā V. Majakovska darbu kļūdaina izpratne. Uzskatīdams V. Majakovski par vienu no spilgtākajām personībām toreizējā krievu proletāriskajā literatūrā,[2] A. Upīts nepareizi pārmet V. Majakovskim futūrisma ietekmi vēl tad, kad viņš to jau pārvarējis un veido savus nozīmīgākos darbus.

Taču galveno padomju literatūras attīstības virzienu, tās ceļu uz sociālistiskā reālisma metodes pilnveidošanos A. Upīts izpratis pareizi.

A. Upīša tā laika kritiskajos rakstos liela vieta ierādīta futūrisma, ļefisma, konstruktīvisma un citu formālistisko novirzienu kritikai. Viņš asi vēršas pret kultūras mantojuma neizpratni, klasiskās mākslas noliegumu ļefistu darbos.

«Proletāriskā literatūra, — raksta A. Upīts, — sava darba pamatos liek marksistisko pasaules atziņu un par veidojamo vielu ņem proletariāta radīto dzīves un cīņas īstenību. Viņa ir antipods vecajai mākslai, tomēr nenoliedz to, neuzņem viņas vērtības pasīvi, aplūko tās savas kritikas gaismā un jaunajā izpratnē, atbalstīdama visus tos mākslas veidus, kas pēc satura un formas atbilst jaunās iekārtas celtniecībai.» [3]

Arī no revolucionāro rakstnieku darbiem A. Upīts prasa satura un formas vienību un nesaudzīgi kritizē rakstniekus un

---

[1] *A. Upīts,* Prandes «Latvju rakstniecība portrejās», «Domas», 1926., 7.
[2] *A. Upīts,* Piezīmes par literatūras kreiso fronti, «Domas», 1928., 7.
[3] Turpat, 6.

literatūras teorētiķus, kas pietiekami nenovērtē literārā darba formu, kā arī vēršas pret tiem, kas, aizraudamies ar «novatorismu» formas meklējumos, izkropļo daiļdarba idejisko saturu.

Pozitīvi novērtēdams L. Laicena kaujinieciskos revolucionāros darbus tiklab prozā, kā dzejā, A. Upīts kritizē konstruktīvismu viņa «Dzejas teorijā». Tāpat viņš vēršas pret Frosa «Lietišķās literatūras» propagandu. Kritiķis parāda, ka tamlīdzīgi teoretizējumi būtībā ir kabineta filozofija: «Strādnieku māksla nav nekāds formāls stiliķistisks darījums, jo tad viņa pa loka ceļu tieši atvērstos atpakaļ pie atmestās «tīrās mākslas» primāta.»[1] Analizēdams kreisās frontes liriku, A. Upīts pasvītro, ka «ar tīri formālistiskām mahinācijām proletariāta mākslai nevar būt nekāda sakara... Dzeja taču vēl nerodas no tā vien, ja rindu salauž trijos četros gabalos vai pat sadrupina atsevišķos vārdos un tos paraksta citu zem cita.»[2]

Mākslinieciski pilnvērtīga sociālistiska literatūra, — uzsver A. Upīts, — prasa idejiskam saturam atbilstošu mākslinieciskū apdari, tādēļ nosodāma ir arī otra galējība — literatūras estētiskās puses, tās formas izveides nepietiekams novērtējums. Šai sakarā viņš vēršas pret kreisās frontes dzejnieku grupas teorētiskajiem principiem, kas publicēti sešu dzejnieku dzejoļu krājuma «Nost» ievadā. «Neprasīt pēc estētiskām vērtībām, — cīņas laikā dot reālu spēku,» — teikts šai ievadā. To A. Upīts uzskata par kļūmīgāko teikumu visā grāmatā. «Dzeja bez estētiskās vērtības, — raksta A. Upīts, — nemaz nav dzeja, un dzejas nosaukums viņai pielikts aiz pārpratuma. Reālais spēks, proletariāta cīņas spēks, bez šaubām, ir tas, ko dzeja cenšas sasniegt. Bet viņa to spēj, tikai aizkustinādama un ierosinādama proletariāta īpatnējo estētisko uztveri un caur to saviļņodama un spēcinādama visu viņa cīņas psihi, kas zinātnei, publicistikai un idejiskai propagandai tieši nav piesniedzami. Šim nolūkam kalpo dzejas estētiskās vērtības.»[3]

---

[1] *A. Upīts,* Piezīmes par literatūras kreiso fronti, «Domas», 1928., 7.
[2] Turpat.
[3] Turpat.

Ar saviem kritiskajiem un teorētiskajiem rakstiem par krievu un latviešu padomju literatūru, kas veidojās Padomju Savienībā, A. Upīts sekmē padomju literatūras propagandas darbu. Tiem ievērojama nozīme ir arī latviešu progresīvās literatūras attīstībā. Uzlūkodams krievu padomju literatūras labākos sasniegumus kā paraugus, no kā mācīties latviešu revolucionāro rakstnieku jaunajai paaudzei, A. Upīts ar saviem kritiskajiem un teorētiskajiem rakstiem palīdz latviešu progresīvajai literatūrai cauri buržuāziskās Latvijas aizsprostiem tuvoties padomju literatūrai.

Kā literatūras kritiķis, teorētiķis un literatūrvēsturnieks A. Upīts 20. un 30. gados daudz strādā ar cittautu literatūras materiālu. Arī viņa apcerējumos par aizrobežas literatūru attiecīgie rakstnieki un viņu darbi tiek aplūkoti, izejot tiklab no šo darbu sabiedriskās nozīmes, kā idejiski mākslinieciskās vērtības. Publicēdams rakstus sakarā ar cittautu revolucionāro rakstnieku jubilejas dienām, A. Upīts pasvītro attiecīgo rakstnieku darbu nozīmi viņu tautas sabiedriskajās cīņās. Tādējādi šie raksti, tāpat kā daudzi citi A. Upīša literatūrkritiskie apcerējumi, robežojas ar publicistiku. Tāds, piemēram, ir viņa raksts sakarā ar spāņu rakstnieka Vincenta Blasko Ibanjesa nāvi, kur pavisam īsā rakstnieka dzīves apskatā[1] A. Upīts pasaka asus vārdus par valdošo Primo de Riveras asiņaino politiku.

Savos literatūras pētījumos A. Upīts izmanto gan tādu pasaules rakstnieku reālistu kā E. Zolā, A. Fransa, O. Balzaka, G. Flobēra, Dž. Londona un citu autoru darbus, gan mazāk pazīstamu rakstnieku daiļradi. Sevišķi tuvi A. Upītim ir franču lielie reālisti. Ļoti bagāti viņu darbus A. Upīts izmanto, risinādams teorētiskas problēmas («Masu tēlojuma problēma literatūrā», «Reālisma princips literatūrā», «Reālistiskais stils literatūrā»). Šo rakstnieku darbiem bijusi auglīga ietekme A. Upīša mākslinieciskās meistarības apguvē, īpaši tiem A. Fransa un G. Flobēra lielajiem romāniem, kurus viņš tulko. «Flobēram, — saka

[1] «Domas», 1928., 2.

A. Upīts, — manas literāriskās attīstības gaitā vispār bijusi milzīga nozīme.»[1]

Daudzpusīgā pasaules literatūras materiāla pazīšana devusi A. Upītim neierobežotas iespējas savos teorētiskajos apcerējumos brīvi operēt ar šīs literatūras paraugiem. Dziļi un vispusīgi analizējot pasaules ievērojamāko reālistu darbus, A. Upīts risina gan dažādu žanru specifikas un vēsturiskās attīstības problēmas, gan mākslinieciskās meistarības jautājumus.

Nozīmīgas reālistiskās mākslas estētikas problēmas A. Upīts izvirza rakstos «Masu tēlojuma problēma literatūrā» (1924.), «Reālisma princips literatūrā» (1926.), «Reālistiskais stils literatūrā» (1926.), «Reālistiskā traģēdija» (1926.) u. c.

Rakstā «Reālisma princips literatūrā» A. Upīts atsedz reālistiskās literatūras izcelsmes sociālos cēloņus, izseko tās attīstības galvenajiem etapiem. Balstoties uz lielo franču reālistu G. Flobēra, O. Balzaka, E. Zolā monumentālajiem darbiem, autors izdara svarīgus teorētiskus secinājumus par literatūras specifikas problēmām, parāda reālistiskās mākslas lielo sabiedrisko nozīmi.

Ar dziļu un iejutīgu izpratni Andrejs Upīts ielūkojies šo lielo reālistu daiļrades laboratorijā, viņu tēlojamā laikmeta apstākļu un raksturu tipizācijas procesā, izceļot reālistiskās mākslas neierobežotās iespējas dzīves īstenības notēlojumā.

Blakus šajā apcerējumā pareizi izteiktajiem secinājumiem un vispārinājumiem tomēr izpaužas arī A. Upīša kļūdainie uzskati. Uzlūkodams reālismu kā vienīgi patieso dzīves īstenības attēlošanas metodi, A. Upīts noliedz romantismu, pieiet romantisma metodes izpratnei nediferencēti. «Romantisms visos laikos un visu tautu literatūrā, — raksta A. Upīts, — allaž bijusi reakcionāra strāva... Visā līdzšinējā vēsturē romantisms ir bijis ar tiem, kas uz vietas stāv vai grib atpakaļ iet.»[2] Autors gan neliedz atsevišķu izcilo pasaules romantiķu darbu nozīmi, taču, nenorobežojot reakcionāro romantismu no progresīvā, rakstnieks nonāk pie kļūdainiem secinājumiem. No šāda nepareiza viedokļa

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 17. sēj., 1951., 636. lpp.
[2] Turpat, 639./640. lpp.

vērtējot latviešu literatūru, A. Upīts konstatē, ka visā latviešu jaunākajā literatūrā cīnās divas pretējas strāvas — romantisms un reālisms, tādējādi kļūdaini sasaistot romantismu vienīgi ar reakcionāro buržuāziju un reālismu ar progresīvajām šķirām.

Apcerējumā «Reālistiskais stils literatūrā», kur pa daļai izmantoti tie paši franču lielo reālistu darbi, A. Upīts detalizētā analizē izceļ G. Flobēra reālistiskā stila meistarību, viņa rakstu-rošanas paņēmienus, valodas bagātību.

Atsedzot G. Flobēra reālistiskās prozas meistarību, no kuras A. Upīts pats daudz mācījies, rakstnieks pasvītro estētiskās formas nozīmi literārā darbā.

Ļoti cieši ar paša rakstnieka daiļrades praksi saistās viņa teorētiskie apcerējumi «Masu tēlojuma problēma literatūrā» un «Reālistiskā traģēdija», kur autors aplūko individuālā varoņa un masas savstarpējās attiecības, izceļot tautas masu lomu vēstures procesos. Balstoties uz klasiskās literatūras tradīcijām, rakstnieks meklē jaunus ceļus revolucionāro masu kustības notēlojumam literatūrā.

Pretstatā buržuāziskajiem rakstniekiem, kuru darbos izpaužas uzskats, ka vēsturi virza atsevišķi izcili varoņi, karaļi vai karavadoņi un tauta ir tiem paklausīgs pūlis, A. Upīts par galveno vēsturisko notikumu virzītāju spēku uzlūko revolucionārās tautas masas. «Pilsoniskajiem rakstniekiem, līdz pat lielajiem klasiķiem atpakaļskatot, nav vēl bijis pareiza ieskata par masas lomu vispārējā vēsturisko notikumu gaitā, par viņu psiholoģiju un attiecībām ar atsevišķo indivīdu. Ideālisti un romantiķi pēc savas pasaules atziņas, individuālisma kulta piekritēji pēc literāriskajām tradīcijām — viņi allaž interesējušies tikai par atsevišķo personu un to stādījuši savu tēlojumu centrā. Masa viņu acīs bijusi tikai par sevi inerts, stulbs, aklām kaislībām aizņemts, atsevišķa varoņa demagoģijai pakļauts pūlis.»[1]

Šo indivīda un masas savstarpējo attiecību problēmu A. Upīts risina tieši sakarā ar dramaturģijas satura un formas jautājumiem. «Sociālai dramai galvenā kārtā nākas tēlot tautas sacel-

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 17. sēj., 1951., 628. lpp.

šanos pret apspiedējiem, proletariāta masu kustību un cīņu ar ekspluatatoriem. Tātad, tai pa lielākai daļai jārāda masu aktivitāte, kolektīvās trauksmes momenti, jāveido īsta impulsīva dramatisma pilna viela.»[1]

Izvirzot prasību, ka literārā darbā, īpaši dramaturģijā, galvenajam varonim jābūt tautas masām, A. Upīša teorētiskajās atziņās vietām jūtama tendence mazināt individuālā varoņa nozīmi literārā darbā. Tomēr viņa daiļradē — tādos darbos kā romānā «Ziemeļa vējš» un vēsturiskajās traģēdijās «Žanna d'Arka», «Mirabo», «Spartaks», kur kā galvenais vēstures virzītājs spēks parādītas revolucionārās tautas masas, spilgti izceļas arī atsevišķi varoņu tēli vēsturiski nosacītās attieksmēs ar tautas masām.

A. Upīša literatūrteorētiskajiem darbiem šajā periodā pieskaitāma arī fašisma diktatūras gados sarakstītā «Romāna vēsture» (I daļa), kas pabeigta padomju laikā (atsevišķā grāmatā iznāk 1941. g.). Tā liecina par A. Upīša enciklopēdiskajām pasaules literatūras zināšanām.

A. Upīša estētiskajiem uzskatiem, viņa reālistiskās mākslas principiem, kas izteikti viņa kritikās un teorētiskajos darbos, ir ievērojama nozīme latviešu reālistiskās literatūras attīstībā. Viņa nesaudzīgā kritika, kas vērsta pret buržuāziskās literatūras bezidejiskumu, formālismu un dzīves izskaistināšanas tendencēm, ir reizē cīņa par reālismu, par patiesu dzīves īstenības atspoguļojumu literatūrā.

Nozīmīgu darbu 20. un 30. gados A. Upīts paveicis arī kā literatūrvēsturnieks. Šajā laikā viņš kopā ar R. Egli strādā pie «Pasaules rakstniecības vēstures» četros sējumos (1930.—1934.). Daudzus rakstus par literatūru A. Upīts saraksta «Latviešu konversācijas vārdnīcai». Pārstrādāts un papildināts iznāk viņa «Latviešu jaunākās rakstniecības vēstures» otrs izdevums (1921.).

«Pasaules rakstniecības vēsture» ietver visu pasaules kontinentu tautu literatūras apskatu, sākot ar seno austrumu tautu — indiešu, ķīniešu literatūru un beidzot ar krievu padomju un latviešu literatūru. Ļoti plašs un bagāts ir šajā darbā izmantotais

[1] *A. Upīts*, Kopoti raksti, 17. sēj., 1951., 629. lpp.

faktu materiāls. Te pirmoreiz latviešu literatūras zinātnē galvenajās attīstības līnijās izgaismoti daudzi literatūras jautājumi, par kuriem līdz tam attiecīgu pētījumu nebija, kā arī tādas literatūras parādības, kas buržuāziskajā literatūras zinātnē tika traktētas ierobežoti šauri un vienpusīgi. Ievērojamu vietu savos apcerējumos «Vēstures» autori veltī Rietumeiropas proletārisko rakstnieku apskatam. Pirmoreiz latviešu literatūras zinātnē te plašāk aplūkota krievu klasiskā un padomju literatūra.

«Pasaules rakstniecības vēsturei» lielā mērā ir vēl objektīvistisks, konstatējošs raksturs. Vietām sastopami tieši no buržuāziskajiem avotiem pārņemti kļūdaini interpretējumi. Atsevišķi kļūdaini vērtējumi sastopami arī krievu klasiskās un padomju literatūras aplūkojumā.

Daudzas no šīm kļūdām un nepilnībām izskaidrojamas ar priekšdarbu trūkumu attiecīgajā pētniecības laukā, kā arī ar stipri ierobežotajām iespējām buržuāziskās Latvijas apstākļos piekļūt tiešajam pētījuma materiālam (krievu padomju, aizrobežu revolucionārai literatūrai u. c.). Tomēr abu autoru «Pasaules rakstniecības vēsturei» ir pozitīva nozīme.

A. Upīts šai posmā rosīgi darbojas arī latviešu literatūras vēstures pētniecībā. *«Latviešu jaunākās rakstniecības vēstures»* otrā papildinātajā un pārstrādātajā izdevumā A. Upīts latviešu literatūras apskatu nobeidz ar 1920. gadu, tādējādi ietverot jaunu materiālu, koriģējot un pārstrādājot jau pirmajā izdevumā aplūkoto vielu. Autors precizējis tajā aplūkojamo laikmetu un literatūras virzienu raksturojumus, akcentējis nozīmīgāko un būtiskāko atsevišķu rakstnieku un viņu darbu vērtējumos.

A. Upīša literatūrkritiskie, teorētiskie un vēsturiskie darbi liecina par autora plašu sabiedrisku skatījumu, teorētisku vērienu, dziļu estētisku izpratni un labu literāro stilu.

Tāpat kā savā publicistikā, rakstnieks arī šajā nozarē strādā kā mākslinieks, izmantodams ļoti daudzveidīgus stilistiskos izteiksmes līdzekļus. Publicista degsme, satīra, sarkasms un ironija viņa kritiskajos rakstos par buržuāzisko pagrimuma literatūru mainās ar dziļi iejutīgu un lietišķu analizi teorētiskajos apcerējumos un progresīvās literatūras vērtējumos. Kā literatūrvēstur-

nieks A. Upīts spēj ar nedaudziem vilcieniem izveidot atmiņā paliekošus spilgtus rakstnieku portretus.

A. Upīša literatūrkritiskie un teorētiskie darbi lielā mērā palīdz dziļāk izprast paša rakstnieka daiļradi, tās idejisko virzību un mākslinieciskās īpatnības. To, ko savos daiļdarbos A. Upīts notēlo netieši ar mākslinieciskō tēlu palīdzību, savos apcerējumos par literatūru viņš pasaka tieši — gan par savu darbu idejiskajiem nolūkiem, gan mākslinieciskās formas meklējumiem. Tie ļoti skaidri un nepārprotami parāda viņa darbu sociālistiskās tendences, virzību uz jaunu literatūru — sociālistiskā reālisma literatūru.

SATĪRISKĀ DZEJA UN PROZA

20. gadu sākumā A. Upīts līdzās publicistikai un literatūras kritikai sabiedrisko un kultūras dzīves reakcionāro parādību apkarošanai izmanto arī satīrisko dzeju un feļetonus. Satīra arī šajā periodā ir viena no spilgtākajām A. Upīša darbu iezīmēm. Tāpat kā daiļrades pirmajā posmā, arī šajā darbības cēlienā kā grodāk vai smalkāk ievērpts pavediens tā vijas cauri lielākai daļai viņa darbu — prozai un dramaturģijai, publicistikai un kritikai. Daudz viņa darbu — gan lugas (satīriskās komēdijas), gan romāni («Pa varavīksnas tiltu»), publicistiskie raksti («Jautrā avīžniecība») un kritika («Ar ušņu duramo») rakstīti, izmantojot kā galvenos līdzekļus satīru. Daudzos citos darbos satīriskie tēlošanas paņēmieni sastopami kā atsevišķi elementi. Starp dažādu žanru satīriskajiem darbiem īpaša vieta viņa feļetoniem un satīriskajai dzejai. Savos padomju laikā izdotajos kopotajos rakstos autors tos apvienojis ar kopēju nosaukumu «Tāravas Anniņas dzeja un proza», jo lielākā daļa no tiem publicēta ar pseidonīmu Tāravas Anniņa.

Tāravas Anniņas proza sanāk tuvu robežās ar «Jautro avīžniecību», tai palaikam ir publicistisks saturs. Tā, piemēram, rakstā «Īstā izglītība», feļetoniski komentējot profesora P. Šmita rakstu par jaunatnes audzināšanas jautājumiem, rakstnieks kritizē buržuāziskās Latvijas reakcionāro skolu politiku. Feļetoni «Dzejnieka Jāņa Smaršiņjāņa pirmā diena paša muižā» un «Jaun-

saimnieks Pukutiņš» pēc sava satura tuvi tiem A. Upīša publicistiskajiem rakstiem, kas vērsti pret buržuāziskās Latvijas agrārreformu.

Vairākos feļetonos — «Caur ērkšķiem un dadžiem pie sievas», «Siržu pārbaudījumi», «Caurā lapa», «Pēc Džovani Bokačo paraugiem», kurus autors nosaucis par «karikatūrām», izsmieti diletanti.

Diletantismu un dekadenci A. Upīts apkaro arī savos satīriskajos dzejoļos — «Ritens rumbā», «Latviešu Olimpā», kur tiek saukti vārdā un satīriskā gaismā parādīti dekadentu vadoņi, reakcionārās literatūras spilgtākie pārstāvji V. Eglītis, V. Dambergs, Ed. Virza u. c., kurus reakcionārā kritika bija daudzinājusi kā latviešu literatūras klasiķus, kā renesanses ievadītājus.

Drīz atnāks latviešiem tie laiki,
ko citas tautas tagad redz...
. . . . . .
Un mākslas renesanses laiki
tik izredzētiem dzejot ļaus, —
tad Eglīts, Dambergs, velti smieti,
pie klasiķiem tiks plauktā slieti.[1]
(«Ritens rumbā»)

Dzejolī «Latviešu Olimpā» rakstnieks izsmej Ed. Virzas verdzisko kalpošanu reakcionārajai Zemnieku savienības kliķei.

Pie Zemnieksavienības Virza
ir pieķēries ar abi nagi, —
ak nabadziņš, kā viņš to virza!
Jo — pašai virzīties tai smagi.[2]

Salīdzinot ar A. Upīša darbības posmu līdz 1920. gadam, buržuāziskās Latvijas periodā feļetona žanra darbu A. Upītim ir mazāk. Rakstnieka kritiskā nostāja pret valdošo režīmu šai periodā ļoti asi izpaužas viņa publicistikā. Ne velti viņš ar rūgtu atziņu izsakās, ka, vērojot buržuāziskās Latvijas dzīves un kultūras parādības, «ir brīži, kad patiešām vairs netīk zoboties... kad paliek drūmi ap sirdi»[3].

[1] *A. Upīts*, Kopoti raksti, 16. sēj., 1951., 207. lpp.
[2] Turpat.
[3] Turpat, 18. sēj., 1952., 488. lpp.

A. Upīša satīriskās dzejas devā nozīmīgākais šajā periodā ir fabulu krājums *«Fabulas bez morāles»* (1924.). Tas raksturo ne tikai A. Upīša satīriķa talantu, bet parāda viņu arī kā dzejnieku.

Dzejai A. Upīša daiļradē nav sevišķi lielas nozīmes. Taču kā mazāka, bet dzīva atzare tā aug līdzi visai viņa daiļrades gaitai.

A. Upīts nav liriķis šā vārda parastajā nozīmē. Lirisku jūtu un pārdzīvojumu pavedieni ievērpjas tikai nedaudzos viņa dzejas darbos, vairāk viņa jaunības periodā.

Raksturīgākā iezīme A. Upīša lirikā ir sižetiskums. Tieksme uz plašāku notikumu ainojumiem, raksturu tēlojumiem un situāciju atklāšanu darbībā novedusi A. Upīti pie liroepikas un īpaši pie fabulas, kur personāžu attiecību veidojums, sižeta risinājums kontrastos un paralēlēs saaužas ar satīrisko tēlošanas paņēmienu.

Krājumā «Fabulas bez morāles» ievietotas divdesmit trīs fabulas, kur tradicionālajos fabulu tēlos alegorijās, personifikācijās, kā arī reālu cilvēku attiecību tēlojumā atsegtas buržuāziskās sabiedrības dažādās dzīves parādības, izteikta kritiska attieksme pret valdošo dzīves kārtību.

A. Upīša fabulās notēlotas kapitālistiskajā iekārtā raksturīgas kontrastu ainas, kas bez tradicionālās didaktikas fabulas beigās liek lasītājam izdarīt pareizo idejisko secinājumu (tādēļ autors tās nosaucis par «fabulām bez morāles»).

Ar rūgtu ironiju A. Upīts stāsta par «gudro ārstu» ezi, kas kurmja slimā dēlēna vecākiem dod «gudras» ārstēšanas pamācības: nedzīvot pagraba alā, pašūt siltu seskādas kažoku, lietot siltas vannas, ēst siltus gaļas pīrāgus un cāļu buljonu, braukt ar auto... Par šīm pamācībām ārsts pieprasa 300 rubļu («Gudrais ārsts»).

Šajā mazajā epizodē fabuliskos tēlos ietverta tipiska strādnieku dzīves traģēdija kapitālistiskajā iekārtā.

Parodējot F. Šillera dzejas rindas — «Pie tēvu zemes dārgās ķeries klāt», kuras valdošās buržuāzijas ideologi centās iztulkot šovinistiski, A. Upīts fabulā «Tēvzemes mīlētāji» atmasko buržuāzisko nacionālistu «tēvzemes mīlestības» īsto raksturu. Diendienā skandinādami patriotiskas frazes, viņi netraucēti izmanto

katru iespēju iedzīvoties uz tautas rēķina. Tie ir kā lapu utis, kas izsūc kokam pēdējo sulu.

Viena no atjautīgākajām A. Upīša fabulām ir «Varžu valstībā», kurā autors izsmej buržuāzisko rakstnieku diletantu savstarpējo slavināšanos, salīdzinādams to ar varžu koncertu.

Vairākas fabulas vērstas pret garīdzniekiem, atmaskojot viņu liekulību («Grēcīgā kalpone», «Stāsts par mīlestību», «Dieva žēlastība»).

Mākslinieciskās izteiksmes ziņā A. Upīša satīriskā dzeja nepieder pie viņa izcilākajiem devumiem. Pēc savām talanta dotībām nebūdams dzejnieks, bet galvenokārt prozaiķis un dramaturgs, rakstnieks mazāk vērības veltījis savas satīriskās dzejas panta un ritma slīpējumam, atskaņu izvēlei un citiem saistītās valodas formas elementiem. Viņu vairāk interesē tēlu, situāciju spilgtums.

A. Upīša labākajās fabulās ar ļoti skopām krāsām izveidoti raksturīgi tēli, krasas kontrasta ainas, kas atsedz kritizējamās dzīves parādības to sociālajā skatījumā.

LUGAS

Buržuāziskās Latvijas periodā A. Upīts intensīvi darbojas kā dramaturgs. Šajā laikā viņš saraksta trīspadsmit plašāka apjoma lugas un vienpadsmit viencēlienus. Viņa 20. un 30. gadu dramaturģijai, kurā ietilpst gan satīriskas komēdijas, gan plaša vēriena vēsturiskas traģēdijas un dramas, ir ievērojama nozīme latviešu reālistiskās dramaturģijas un teātra mākslas attīstībā. Šim darbības posmam pieder arī vairāki A. Upīša teorētiskie apcerējumi, kuros risinātas nozīmīgas ar dramaturģijas žanra specifiku saistītas idejiskas un mākslinieciskas problēmas.

Runājot par attiecīgu dramaturģijas žanru attīstību buržuāziskās Latvijas laikā, A. Upīts konstatē, ka progresīvajā literatūrā uzplaukst komēdija. Kritizējošā nostāja pret pastāvošo iekārtu, saka A. Upīts, var izpausties tikai darbos ar «pilnīgi negatīvu laikmetu noliedzēju ideju. Bet negatīvā noliedzošā at-

ziņa visbiežāk izpaužas komēdijā nevis dramā»[1]. Reālistiski atmaskojošai komēdijai, pasvītro autors, buržuāziskā sabiedrība sniedz bagātu materiālu. Komēdiju rakstnieks «no dzīves jucekļa cels laukā visu to apgriezto, ačgārno, apvērsto, sastingušo, būtībā traģikomisko, kuram cauri dzēlīgāka acs pamanīs paplaiksnījam dzimstošo pozitīvo — laikmetam pāri ejošo, īsti laikmetisko»[2].

Laikmeta pozitīvais ideāls, kā pareizi norāda A. Upīts rakstā «Latviešu dramas jaunākās gaitas»[3], šajā periodā tiecas izpausties nevis laikmetiskā dramā, bet vēsturiskajā. «Pozitīvais vēl slēpjas kaut kur dzīves dziļumos noraidīts, viņa izpausme tikai mirkļiem un epizodiski pamanāma. Bet dramatiķiem ir vajadzīgi dzīvi cilvēki ar noteiktu sociālu raksturu, īpatnēju psihi un dabu un idejisku seju. Tāpēc viņi arvien vairāk sāk pievērsties vēsturei, lai sava laika vieglumam un šaursirdībai pretī parādītu lielu cīņas un ideju cilvēku apskaidrotos tēlus. Arī vēsturiska drama ir laikmetiska, dažkārt vēl vairāk kā speciāli šai dienai rakstīta «tautas luga». Tā parāda savam laikam viņa niecību un maziskumu un atgādina, ka dzīvi un cilvēku likteņus veidot zināmā mērā ir viņu pašu varā.»

Sekojot savām idejiskajām un teorētiskajām atziņām, A. Upīts buržuāziskās Latvijas periodā galvenokārt pievēršas komēdijai un vēsturiskajai traģēdijai. Ārpus šiem dramaturģijas žanra paveidiem A. Upīts saraksta tikai vienu dramu «Zirneklis» (1931.) un dažus viencēlienus. Dramā «Zirneklis», kurā izmantoti noveles «Labdaris» sižeta pavedieni, notēlota antagonistisko šķiru sadursme starp fabrikas administrāciju un organizētā proletariāta pārstāvjiem kādā Rietumeiropas kapitālistiskajā zemē. Tās saturs sasaucas ar A. Upīša agrāk sarakstītajām dramām: «Balss un atbalss», «Viens un daudzie», «Saule un tvaiks». Taču idejiskās skaidrības un mākslinieciskās vērtības ziņā drama «Zirneklis» neaizsniedz A. Upīša labāko lugu līmeni. Tādēļ tā izraisīja iebildumus un strīdu sava laika revolucionārajā kritikā.

---

[1] *A. Upīts*, Sezonas sākums Rīgas teātros, «Domas», 1927., 8.

[2] Turpat.

[3] «Domas», 1929., 8.

Komēdijas

A. Upīša dramaturga darbība buržuāziskās Latvijas laikā visspilgtāk izpaužas komēdijas žanrā. 20. un 30. gados sarakstītas visas viņa pirmspadomju laika daudzcēlienu satīriskās komēdijas.

Savas teorētiskās atziņas par komēdijas žanra specifiku A. Upīts vispārinājis rakstā «Sociāla komēdija» (1922.) [1]. Te izteikti principi un uzdevumi, ko autors pats realizējis savā jaunradē. Rakstnieks kritizē buržuāzisko autoru komēdijas, kas īstenībā ir vieglas «joku lugas», domātas uzjautrināšanai. Tajās konflikti mezglojas ar nejaušām komiskām situācijām, individuālu raksturu sadursmēm, kas neatklāj dziļāku, nozīmīgāku sabiedriskās dzīves saturu. Šādām «joku lugām» pieskaitāma lielākā daļa komēdiju pirms A. Upīša. Līdz Upītim par sociālu komēdiju vārda pilnā nozīmē var runāt vienīgi sakarā ar Raiņa «Pusideālistu» un Paleviča komēdijām.

«Īsta komēdija, sevišķi sociāla komēdija, — raksta A. Upīts, — nebūt nav rakstīta pajautrināšanai un izsmīdināšanai vien. Sociālai komēdijai ir citāda daba un nolūki. Viņai komiski individuāli raksturi un jocīgas situācijas un atgadījumi ir tikai līdzeklis apgaismot un izcelt laikmeta dzīves dziļi ieslēptās nesaskaņas un pretrunas. Izmanīt zināmas sabiedrības grupas vai šķiras patieso būtību, iztīstīt to no krāsainiem ārējiem plīvuriem un nostādīt patiesās gaismas baltajā lokā... Īsta sociāla komēdija ir dzīves, sabiedrības un cilvēku kritiska un filozofiska izziņa un novērtējums.»

Savās satīriskajās komēdijās A. Upīts «patiesās gaismas baltajā lokā» parāda buržuāziskās Latvijas «sabiedrības virsotnes», ar dzēlīgu satīru graiza ekspluatatoru šķiras dzīves veidu un uzskatus. Viņa komēdiju tipiskajos tēlos atsedzas buržuāzijas deģenerācija, kapitālistiskās iekārtas trūdēšanas process.

A. Upīts parāda, ka buržuāziskās Latvijas paspārnē izveidojusies vesela koruptantu un politisko spekulantu pasaule.

---

[1] «Teātra Vēstnesis», 1922./23., 5.

Dažādi kapitālistiskie uzņēmēji, veikalnieki, birokratiskie valsts ierēdņi, buržuāzijai pārdevušies mākslinieki un dekadenti ir A. Upīša satīrisko komēdiju galvenie tēli. Ar satīras palīdzību rakstnieks atmasko buržuāzijas sabiedrības parazītismu, mantrausību, gara aprobežotību un jūtu seklumu.

A. Upīša komēdiju darbība parasti noris šo kapitālistisko veikalotāju dzimtas robežās. Atklājot buržuāziskās ģimenes sairumu, morālo pagrimumu un izvirtību, autors parāda, ka neierobežotais egoisms un mantkāre pakļāvusi sev arī ģimenes attiecības. Izdevīgu veikalu un naudas dēļ jaunas meitenes apprec izvirtušus, bet bagātus vīrus, sievas maina mīļākos, šķiras no bankrotējušiem vīriem un izvēlas bagātniekus. Šajā rīcībā buržuāziskā sabiedrība nesaskata nekā nedabīga, nosodoša. Morāle šiem ļaudīm cieši pakļauta veikala interesēm. Viņi dzīvo pārticībā un greznumā, bet zem viņu dzīves ārējā spožuma un morālās liekulības maskas slēpjas garīgs seklums.

Atmaskojot valdošo slāņu parazītisko dzīves veidu, kas balstās uz neierobežotu darbaļaužu ekspluatāciju, A. Upīts savās satīriskajās komēdijās izsaka asu valdošās iekārtas kritiku.

A. Upīša satīriskajās komēdijās, kurās palaikam nav plašāk izvērstu sižetu, bet konflikti risināti samērā šauros atsevišķas dzimtas ietvaros, atspoguļojas raksturīgas attiecīgā laika sabiedriskās dzīves parādības. Tās iegūst asi izteiktu sociālu skanējumu. Savās komēdijās A. Upīts atklāj buržuāzijas deģenerācijas procesu, kas pakāpeniski padziļinās. Viņa pirmajās buržuāziskās Latvijas laikā sarakstītajās komēdijās notēlotie jaunbagātnieki (Baumanis komēdijā «Peldētāja Zuzanna») ir aktīvi, uzņēmīgi ļaudis, kas visu enerģiju un pūles iegulda savos strauji uzplaukstošajos veikalos. Turpretī viņa pēdējo satīrisko komēdiju personāži jau reprezentē konkurences cīņā nopietni apdraudētos veikalniekus un uzņēmējus, kas no sava kapitāla vairošanas pozicijām spiesti pāriet tā aizsargāšanas un saglabāšanas pozicijās (Preimanis «Apburtajā lokā»). Tos raksturo pilnīga garīga deģenerācija. Tādējādi A. Upīša komēdijas, kas rakstītas uz tiešu un konkrētu dzīves vērojumu pamata, fiksē izmaiņas, kas noris valdošās sabiedrības dzīlēs, novedot

lasītāju pie atziņas, ka tā ir sabiedrība, kas iet pretī nenovēršamam sabrukumam.

«Peldētāja Zuzanna»

Viena no spilgtākajām A. Upīša satīriskajām komēdijām ir «Peldētāja Zuzanna» (1922.). Tā sarakstīta buržuāziskās Latvijas pirmajos gados un atspoguļo attiecīgajam laikam raksturīgas sabiedriskas parādības. Spraigā dramatiskā darbība, atjautīgais konflikta risinājums un reljefi izveidotie tēli sekmējuši tās panākumus uz skatuves. «Peldētāja Zuzanna» ir visvairāk izrādītā A. Upīša luga. Komēdijas darbība noris buržuāziskās Latvijas pastāvēšanas pirmajos gados latviešu jaunbagātnieka Baumaņa ģimenes ietvaros. Bijušais skolotājs un ērģelnieks Baumanis buržuāziskās varas apstākļos ticis pie turības. Viņam ir savs nams Rīgas centrā un kinoteātris «Sarkanā kaza» ar francisku nosaukumu «La Chevre Rouge». Lai segtu izdevumus, kas radušies sakarā ar kinoteātra pārbūvi, un nomaksātu parādus, piekukuļojot attiecīgās iestādes darbiniekus, Baumanis dabū atļauju izrādīt sensacionālu filmu «Peldētāja Zuzanna». Paļaudamies uz buržuāziskās sabiedrības lēto gaumi un deģenerēto morāli, Baumanis ir pārliecināts, ka pikantērijām bagātā filma, varietē dejotājiem piepalīdzot, dos krietnus ienākumus. Filmu, vecākiem nezinot, noskatās Baumaņa meita Alīse, kuru uzskata par nepieaugušu un viņas rīcību par nepiedodamu morālu pārkāpumu. Ar šo notikumu izraisās komēdijas galvenais konflikts. Pēkšņais satraukums uz īsu brīdi sagriež virpuli tajā mietpilsonības vidē, kas izveidojusies ap Baumaņu dzimtu. Birst savstarpēji apvainojumi, atklājas šo cilvēku netīrie veikali, savstarpējā apkrāpšana un liekulība. Zem ārējās pieklājības un svētulīgas liekulības kļūst redzama šo cilvēku īstā daba.

A. Upīts parāda, ka sašutums, ko šajā mietpilsonības vidē izraisa Alīses rīcība, patiesībā ir liekulots. Liekuļo pat visdedzīgākie tikumības aizstāvētāji: Alīses privātskolotājs teoloģijas students Klēbergs, kas māca Alīsei augstākās ētikas principus, bet pats ir morāli izvirtis, viņa vecāki, kas tīko savu dēlu izprecināt bagātā Baumaņa ģimenē, un Baumaņa mietpilsoniskie radi — kāpostu tirgotāji Vabiņi, kam skauž svaiņa bagātība. Vesela

Skats no A. Upīša komēdijas «Peldētāja Zuzanna» pirmuzveduma Nacionālajā teātrī 1922. gadā

«menažērija» mietpilsoņu, liekuļu, mantraušu ir Baumaņu mājas pastāvīgie apmeklētāji.

Vienīgais dzīvais cilvēks šajā «menažērijā» ir Alīse, kas, izpratusi savas apkārtnes seklumu un liekulību, saceļas pret to ar savu patstāvīgo rīcību. Nicinādama gļēvulīgos pielūdzējus un mietpilsonības sīko pasaulīti ap sevi, mirkli viņa ir gatava pat no tās aiziet. «Izvediet mani no šīs menažērijas. Iesim prom,» — viņa saka tēva grāmatvedim Dzirnim. Taču Dzirni, kas sevi deklarē par «neatkarīgu demokratisku inteliģentu», Alīse maldīgi noturējusi par varoni, kas viņu spētu aizvest no šī «pīļu dīķa». Zem skeptiķa maskas, ironiskajiem žestiem un buržuāziju kritizējošām frazēm Dzirnī slēpjas tāds pats liekulis, bezprincipu cilvēks, kādi ir visi pārējie. Viņš ne tikai tēva veikala lietas kārto ar «dubultīgo grāmatvešanu», kā pats ciniski atzīstas, bet arī savos uzskatos ir divkosis. Neatrazdama atbalsta, Alīse samierinās ar savu apkārtni. Pati aiziet no tās viņa nav spējīga. Viņa ir viena no raksturīgākajām A. Upīša

Skats no A. Upīša komēdijas «Peldētāja Zuzanna» Strādnieku teātrī 1931. gadā. Alise — O. Starka-Stendere, Grāve — L. Leimanis

notēlotajām buržuāziskās sabiedrības sievietēm, kuru īslaicīgais protests nav nekas vairāk kā, autora vārdiem runājot, «vistas lidojums».

«Peldētājai Zuzannai» seko vesela virkne A. Upīša satīrisko komēdiju, kuru sižeti risina tai radniecīgus buržuāziskās sabiedrības atmaskojošus konfliktus un notikumus.

«Atraitnes vīrs»

Komēdijā *«Atraitnes vīrs»* (1925.) A. Upīts savas satīras asumu vērš pret sīkburžuāzijas mietpilsonību un garīgo seklumu. Komēdijas galvenais konflikts saistās ar pārpratumu, ko izraisa par dzīvokļu inspektoru noturēta sīka ierēdnīša Ciņa ierašanās Gruntes namā. Pārpratums rada pārpratumus, ko autors sasaista notikumu virknē, veikli risinot komēdijas darbību, izsekojot šī nama iemītnieku — dažādu sīkburžuāzijas pārstāvju ikdienai, kurā atsedzas nožēlojama sīkumainība un garīga aprobežotība.

Komēdijā izveidoti spilgti raksturi, tā ir sižetiski spraiga, atjautīgu situāciju bagāta. Taču, salīdzinot ar pārējām sabiedriski nozīmīgākajām A. Upīša komēdijām, «Atraitnes vīrā» mazāk uztverams rakstnieka idejiskais vispārinājums.

«Kaijas lidojums»

Pie labākajām A. Upīša komēdijām, kas sarakstītas buržuāziskās Latvijas laikā, pieder *«Kaijas lidojums»* (1926.), kurā atmaskots buržuāziskās ģimenes morālais sairums.

No jaunbagātnieka nama ar tajā raksturīgo mietpilsonisko apkārtni, kāda notēlota «Peldētājā Zuzannā», «Kaijas lidojumā»

autors lasītāju un skatītāju ieved latviešu lielburžuāzijas salonos un kabinetos. Šajā komēdijā atspoguļojas nacionālistiskās buržuāzijas nākošais attīstības posms, kad no latviešu jaunbagātniekiem, kas tikko kā sākuši savu uzņēmēja karjeru (Baumanis «Peldētājā Zuzannā»), izveidojušies jau tāda mēroga komersanti kā Brekšis. Izsmalcinātība un pārliecīga greznība raksturo šo lielbagātnieku dzīves veidu. Miljonārs, bankas direktors un kuģa īpašnieks Brekšis «Havannas cigārus un konjaku saņem tieši no Roterdamas».

Komersants Dzintars ierīkojis sev greznu salonu Mežaparkā. Aizkari šim salonam izrakstīti no Briseles, spogulis — īsts Venēcijas kristals, bet pulkstenis — «īsts ampīrs. Vakareiropa, tā sakot. Nelaiķa gubernators Svegincevs to speciāli izrakstījis no Parīzes. Visā Rīgā otra līdzīga eksemplāra nav».

Autors meistariski notēlojis savas komēdijas darbības vidi, izveidojis interesantu tēlu sistēmu. Salīdzinot ar «Peldētāju Zuzannu», Dzintara salonā un advokāta Ataugas dzīvoklī pulcējas gluži cita sabiedrība. Baumaņa namā pastāvīgi viesi ir kāpostu tirgotāji Vabiņi un ziepju fabrikanta Klēberga ģimene, kas ar saviem mietpilsoniskajiem uzskatiem, kārkluvāciešu žargonu atgādina vidi, no kuras nācis arī pats Baumanis. «Kaijas lidojumā» personāži ir izsmalcināti salonmākslinieki, advokāti, komersanti miljonāri, ar galantām manierēm un žestiem. Izsmalcināta ir arī viņu valoda. Personāžu valodas individuālizācija palīdzējusi autoram radīt spilgtus tēlus.

Ja sabiedrībā, kas notēlota «Peldētājā Zuzannā», vētrainu sašutumu sacel neatļautais Alīses kino apmeklējums, tad «Kaijas lidojumā» pieviltiem vīriem šķiet pat dabiski, ka viņu sievām ir mīļākie.

Komēdijas galveno konfliktu izraisa advokāta Ataugas jaunās skaistās sievas Kaijas rīcība un jūtu metamorfozas. No daudzajiem pielūdzējiem Kaiju patiesi spēj aizraut vienīgi komersanta Dzintara pārsmalcinātā greznība. Viņa sapņo par baltu pili «pie jūras līča, palmu un ciprešu paēnā». Vieglas izpriecas un aizraujošu dēku alkdama, viņa aiziet no vīra, lai sekotu Dzintaram. Bet Dzintars, pie kura viņa cerējusi dzīvot neiero-

bežotā greznībā, piedzīvo bankrotu un Kaijai var piedāvāt tikai mīlestību. Kaija sašutumā atgriežas pie vīra un turpina savas mīlestības dēkas ar miljonāru Brekši.

Spilgti veidotās komiskās situācijas, asās peripetijas sižetā un galvenās varones Kaijas mīlestības metamorfozas rada ļoti spraigu komēdijas darbību. Māksliniecisķās izveides ziņā «Kaijas lidojums» pieder labākajām A. Upīša satīriskajām komēdijām.

«Kaijas lidojuma» galvenie sižetiskie pavedieni radniecīgi noveles «Zelta kāpnes» sižetam no krājuma «Metamorfozas».

Cieši sakari ar prozu ir vairākiem A. Upīša dramatiskajiem darbiem. A. Upīša proza, sevišķi noveles, ļoti bagātas dramatiskiem elementiem: spraigām situācijām, asiem konfliktiem, dialogiem, spilgtiem raksturiem; tādēļ tās viegli dramatizējamas. Liela daļa A. Upīša dramaturģijas rodas, dramatizējot atsevišķus prozas darbus, īpaši noveles.

Uz novelu sižetu pamatiem radies lielais vairums viencēlienu. Bet dažreiz noveles materiāls A. Upītim noderēja arī daudzcēlienu lugām. Pie šādām lugām pieder viņa satīriskā komēdija «Cēloņi un sekas».

«Cēloņi un sekas»

«Cēloņi un sekas» (1927.) izveidota no tāda pat nosaukuma noveles. Pretstatā «Peldētājai Zuzannai» un «Kaijas lidojumam», kur komēdijas darbība cieši saistīta ar vienu centrālo konfliktu, «Cēloņi un sekas» risina daudzu cēloņu un seku sakarībā savstarpēji saistītu notikumu virkni. Komiku rada pati šī notikumu sakarība, kas sākas ar to, ka kādai buržuju madāmiņai no kurvja izkrīt un saplīst ola. Tas savukārt izraisa citus notikumus. Visā šai notikumu norises gaitā komiskās situācijās un ainās visai daudzpusīgi atklājas buržuāziskās sabiedrības aizkulises.

«Vesela miesa»

Komēdijā *«Vesela miesa»* (1927.) izmantots romāna «Pa varavīksnas tiltu» galvenais sižetiskais konflikts, kā arī galvenie romāna personāži. No romāna, kur sīki izsekots galvenā varoņa karjeras ceļš buržuāziskajā Latvijā, komēdijā atbilstoši dramaturģijas specifikai autors izvēlējies dramatiskākās romāna sižeta epizodes.

Komēdijas darbība noris vienā vakarā buržuāziskā nacio-

nālista Roberta Saknes (romānā Roberta Neļķes) sarīkotajās viesībās. Tajās sapulcējušies ministri, komersanti, advokāti, žurnālisti, mācītāji un buržuāziskie sportisti. Viņi uzsauc tostu «nacionālpatriotiskās» partijas līdera, sporta biedrības «Merkurijs» prezidenta un žurnāla «Vesela Miesa» redaktora Roberta Saknes spīdošajiem panākumiem, slepus viņu apskauzdami un cenšoties iegūt viņa labvēlību.

Asu peripetiju komēdijas darbībā rada pēkšņais atklājums, ka viesību rīkotājs nav pirmskara un pirmsrevolūcijas laikā pazīstamais sabiedriskais darbinieks Roberts Sakne, kas nesen atgriezies no Tālajiem Austrumiem, bet cits Sakne, kas, izmantodams vārda radniecību, piesavinājies viņa pagātni, apprecējis viņa līgavu un ieguvis tās tēva komersanta Tomberga bagātību. Liekulīgajā «švindleru un parvēniju aristokratijā» īslaicīgu apjukumu rada īstā Roberta Saknes ierašanās. Bet neīstais Sakne, acumirkļa apmulsumu pārvarējis, ar spīdošu runu sakauj savu pretinieku, pierādīdams, cik atpalicis un kaitīgs elements viņš ir «tautas veselajā miesā». «Vai jūs varat nodibināt bankas, vai jūs zināt, kas ir akciju biedrība? Vai jūs protat dubultgrāmatvešanu? Vai jūs prastu savu sievu ievest kādā dinejā?» Lai sabiedrībā, kuru pārstāv galvenokārt buržuāziskie nacionālisti, iespaids būtu vēl iznīcinošāks, neīstais Sakne piebilst: «Aziātisms jūs manāmi iespaidojis. Jūs tik ilgi esat dzīvojis kaimiņos komunistiem... Vai tad jūs neredzat, ka es, tas neīstais Roberts Sakne, esmu desmitreiz īstāks nekā jūs, tas īstais...?»

Šī neīstā Saknes rokās ir lieli naudas līdzekļi, sakari valdības aprindās, noteicošs vārds presē. Advokātam Bambītim viņš var apsolīt algas paaugstinājumu, komersantam Tombergam sagādāt izdevību piekļūt jauniem peļņas avotiem, mācītājam piešķirt lielākas summas baznīcas vajadzībām, tādējādi iegūstot sev drošu atbalstu veikalnieku un politisko spekulantu sabiedrībā, noskaņojot to pret savu pretinieku. Konflikts beidzas ar uzurpatora triumfu.

Komēdija «Vesela miesa» ir asa satīra par buržuāzisko Latviju, kur noteicošā vara ir politisko spekulantu un uzurpatoru rokās.

Plašāk nekā romānā «Pa varavīksnas tiltu» komēdijā notēlota sporta dzīve buržuāziskajā Latvijā. Uz tās fona notiek komēdijas darbība. Autors parāda, ka buržuāzija sportu izmanto saviem reakcionārajiem mērķiem, lai novērstu jaunatnes uzmanību no progresīvajām idejām. Roberta Saknes vārdiem runājot, — «no visādām pasaules pārlabošanas utopijām un citādām kaitīgām idejām».

Buržuāziskā sporta kritika komēdijā «Vesela miesa» sasaucas ar vairākiem A. Upīša publicistiskajiem rakstiem.

Komēdijā «Vesela miesa» A. Upīts izmanto tos pašus raksturīgos māksliniecisķās izveides paņēmienus, kas sastopami viņa satīrisko komēdiju lielākajā daļā. Viņa komēdiju darbība ir laika ziņā norobežota, centrālo konfliktu autors risina, izmantojot krasus sižeta pagriezienus, peripetijas, asas personāžu savstarpējās sadursmes. Tādējādi autors panāk dramatiski spraigu darbību.

Šie izveides principi ir pamatā arī nākošajai A. Upīša satīriskajai komēdijai «Apburtais loks».

«Apburtais loks»

Tēlu spilgtuma un darbības spraiguma ziņā komēdija *«Apburtais loks»* (1929.) pieder pie māksliniecisķi spēcīgākajām A. Upīša komēdijām un ir viena no viņa visvairāk izrādītajām lugām.

Nostādot savu galveno komēdijas varoni, vasarnīcas, viesnīcas un kafejnīcas īpašnieku Preimani, «apburtajā», t. i., parādu lokā, autors parāda, kā apdraudētais mantas stāvoklis izmaina Preimaņa dzimtas ģimenes attiecības. Lai glābtu uzņēmumu, Preimaņa vecākā meita šķiras no vīra, kas konkurences cīņā savu bagātību zaudējis, un apprecas ar tirgotāju Līdaku, bet audžu meita Rozalinda, nepārtraukdama sakarus ar savu mīļāko, kļūst par pilsētas valdes locekļa, kontroles komisijas priekšsēdētāja un kredītbiedrības direktora sievu. Līdz ar to likvidējas parādi un sastādītie protokoli par neatļautu alkoholisku dzērienu pārdošanu kafejnīcā un kāršu spēli viesnīcā, tiek nodrošināta koncesija pilnai bufetei. Preimaņa dēls Žilbērs apprec «tikumības aizsardzības kolonas» skrejošo aģenti māsu Spodru, nodrošinot Preimani pret žūpības apkarotāju «Glābšanas korpusa» kapteini Grosvangi. A. Upīts šajā komēdijā parāda, ka ģimenes attiecības dažādās

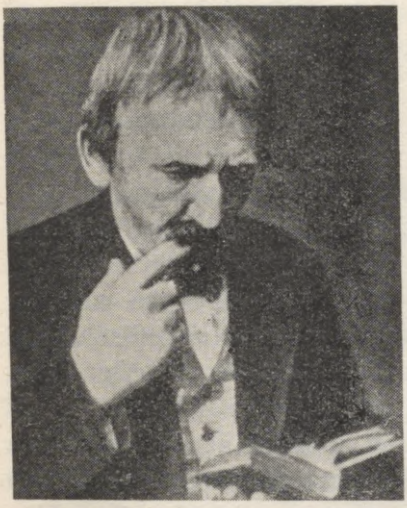

G. Žibalts — Preimanis A. Upīša komēdijā «Apburtais loks» Dailes teātrī 1929. gadā

sadzīves un morāles kategorijas kapitālistu pasaulē kļuvušas par veikalniecisku darījumu objektu.

Komēdijā izsmieti «nacionālās reliģijas» taisītāji, dažādi sektanti un viņu reliģiskās māžošanās, pret kurām rakstnieks vērsies daudzos savos darbos, īpaši publicistikā.

Sarkastiskās krāsās veidoti sektantu tēli: «Glābšanas korpusa» kapteinis Grosvange, «tikumības aizsardzības kolonas» skrejošā aģente māsa Spodra un «nacionālās reliģijas» taisītājs Žilbērs Žilbītis, kas viskarstākajā vasaras laikā staigā biezos tautiskos vadmalas svārkos, ēd «tautiskus ēdienus» — zirņus ar rūgušpienu. Antireliģiskā tema, kas skarta daudzos citos A. Upīša darbos, komēdijā «Apburtais loks» izveidota spilgtos karikatūristiskos tēlos.

Tādējādi karikatūriskais zīmējums, satīriskā hiperbola ar katru nākošo A. Upīša satīrisko komēdiju kļūst spēcīgāka, pati dzīve ar toreiz valdošās buržuāzijas pieaugošām pārmērībām un galējībām devusi autoram bagātu materiālu. Jo kuplāk sazeļ šīs parazītiskās šķiras ākstības, jo dziļāk tās atsedz rakstnieka satīra.

Pretstatā prozai, kur A. Upīts galvenokārt risina lauku dzīves temas, viņa buržuāziskās Latvijas laika dramaturģijā galvenokārt izmantota viela no pilsētas buržuju dzīves. Lauku dzīves materiāls izmantots vienīgi komēdijā «Ziņģu Ješkas uzvara».

«Ziņģu Ješkas uzvara»

«Ziņģu Ješkas uzvara» (1933.) ir pēdējā buržuāziskās Latvijas laikā sarakstītā A. Upīša luga, kas satīriskā gaismā atspoguļo profašizācijas tendences laukos.

Karikatūriskā zīmējumā veidotais Ziņģu Ješka — buržuāzis-

Skats no A. Upīša komēdijas «Ziņģu Ješkas uzvara» LPSR Valsts dramas teātri 1940. gadā. Skulte — J. Osis. Lonija Paceplītis — O. Lejaskalne

kās agrārreformas jaunizceptais jaunsaimnieks, bijušais baltgvardu pulka vezumnieks, nav tikai vientiesīgs āksts, bet valdošās iekārtas paklausīgs rokaspuisis, militārās aizsargu organizācijas loceklis, deģenerāts un parazīts, kas, tāpat kā citi «pelēkie baroni» un pilsētu buržuji, pārtiek no citu darba augļiem.

Sakarā ar Ješkas uzvaru «ātr- un dziļaršanas sacīkstē ar veca parauga spīļu arklu» reakcionārās buržuāzijas prese ievieto viņa ģīmetni, slavina viņa varonību pasaules karā un viņa laimīgo dzīvi «brīvības saules spožumā un agrārreformas aizvējā, savā stūrītī zemes». Ar tamlīdzīgām buržuāzisko rakstnieku fražu parodijām A. Upīts izsmej reakcionārajā literatūrā plaši izplatīto buržuāziskās agrārreformas idealizāciju.

Komēdija «Ziņģu Ješkas uzvara» tematiski sasaucas ar romāniem «Jāņa Robežnieka pārnākšana» un «Jāņa Robežnieka nāve». Tajā izmantots romānā epizodiski parādītais Ziņģu Ješkas tēls un ar to saistītā sižeta atzare.

«Ziedošais tuksnesis»

Starp A. Upīša komēdijām ar savu pamfletisko raksturu īpaši izdalās traģikomēdija *«Ziedošais tuksnesis»* (1930.). Tā ir pati asākā A. Upīša satīriskā luga par kapitālistiskās iekārtas dzīves nejēdzībām.

Par darbības vietu autors izvēlējies izdomātu Vakareiropas pilsētu Fleurādiju ar krasi izteiktu kapitālistisku raksturu. Šāds paņēmiens devis rakstniekam iespēju izteikt daudz dziļāku kri-

tiku par valdošās iekārtas dzīvi, nekā tas reakcijas apstākļos būtu bijis iespējams, konkrēti notēlojot buržuāzisko Latviju. No otras puses, tas devis lugai lielāku vispārinājuma nozīmi. «Ziedošajā tuksnesī» notēlotās parādības ir tipiskas jebkurai kapitālistiskai zemei.

Lugas sižeta risinājumam izmantodams vienkārša Fleurādijas iedzīvotāja Videkrana piedzīvojumus, kas, pēc 20 gadiem atgriezies Fleurādijā, asi uztver pa šo laiku dzimtenē notikušās pārvērtības, A. Upīts dziļi atsedz kapitālistiskās iekārtas pretrunas. Divdesmit gados no patriarhālās mazpilsētiņas izveidojusies kapitālistiska lielpilsēta, dzīve tajā pārveidojusies tik ļoti, ka viss, ko te redz Videkrans, viņu pārsteidz. Rokasgrāmatā ceļotājiem viņš lasījis, ka Fleurādijā valda vislielākā brīvība un demokratija, ka tur viss zied, tāpēc arī to sauc par «ziedošo zemi»[1]. Bet gluži citādu Videkrans redz savu dzimto pilsētu. Bijušā drauga Patrokleas kalpa Felova pavadīts, viņš izstaigā dažādus pilsētas kvartālus, kur cita pēc citas paveras satricinošas kapitālistiskās pasaules dzīves īstenības ainas. Ostā nakti zem klajas debess pavada ogļu nesēji un citi bezpajumtnieki, pilsētā ir 90 000 bezdarbnieku. Tos vajā policistu patruļas, bet tie, kas aģitē pret bezdarbu, tiek sagūstīti un turēti cietumos. Nomales krogi, kur uzturas bezpajumtnieki, pārvērtušies par balto verdzeņu uzpirkšanas vietām; izvirtība, morālais pagrimums valda gan pilsētas nomalēs, gan buržuju un aristokratu mītnēs, kur tas ietērpts ārējas liekulības maskā. Izpriecās un kāršu spēlē bagātnieki izšķiež miljonus, kamēr strādnieki un kalpotāji smagā darbā «par diviem frankiem pelna saviem kungiem divi simti».

Ar valsts piešķirtu subsīdiju tiek atbalstīta prostitūcija Kleopatras (Patrokleas) «pakritušo sieviešu labošanas institūtā». Šī institūta īpašnieces Kleopatras meita Narcise apprecējusi miljonāru, valsts ierēdni Kukfelleru, kas nodrošina «institūtu» pret nevēlamām revīzijām. Dēls Rolands kalpo kā aģents pie balto verdzeņu tirgotāja Molnāra.

Videkranu viņa piederīgie uzņem kā no kapa piecēlušos spoku,

[1] No franču valodas: fleur — zieds.

no kura jātiek vaļā uz visiem laikiem. Kleopatras uzpirktais jūras kapteinis viņu aizved uz kuģa, lai iemestu jūrā.

Nevis ziedošā zeme — Fleurādija, kādu to cenšas iztēlot buržuāzija, bet «tuksnesis» ir šī kapitālistiskā pilsēta, kur uz tautas masu beztiesības un posta pamatiem uzplaukuši buržuāziskās sabiedrības izvirtības ziedi. «Ziedošais tuksnesis» ir griezīga satīra par buržuāzisko Latviju, par tās izdaudzināto «eiropisko kultūru», par kādu buržuāzija dēvēja savu pagrimuma kultūru. Asā pamfletiskā rakstura dēļ A. Upīša traģikomēdija «Ziedošais tuksnesis» nevarēja parādīties uz buržuāziskā teātra skatuves. Komēdija pirmoreiz inscenēta padomju teātrī 1954. gadā.

Kā komēdiju rakstnieks A. Upīts izstrādājis savdabīgus māksliniecisku paņēmienus, savam idejiskajam nolūkam un satīriskajam tēlošanas veidam pakļaujot gan kompozīcijas un sižeta izveidi, gan stila un valodas līdzekļus.

Īpatnējs A. Upīša lugās ir galvenā konflikta izveidojums. Konfliktam rakstnieks parasti izvēlas maznozīmīgu notikumu, kas nopietni apdraud notēlotās buržuāziskās sabiedrības ierasto dzīves kārtību. Apdraudēts tiek vai nu kāda veikalnieka mantas stāvoklis («Apburtais loks»), politiska spekulanta karjera («Vesela miesa»), mietpilsoņu morāles principi («Peldētāja Zuzanna»), vai ģimenes dzīves nestabilās ētiskās normas («Kaijas lidojums»). Komismu rada pats šis pretstats starp konflikta niecīgo raksturu un tā radīto efektu, kas autoram palīdz satīriskā tvērumā parādīt, cik sīka un sekla ir šīs sabiedrības dzīve un interešu loks.

Ar galvenā konflikta risinājumu ciešā sakarā rakstnieks veido savu komēdiju nobeigumu. Darbības kulminācija rada konflikta eksploziju trešajā cēlienā, pēc kuras vajadzētu sekot lūzumam. Ceturtajā cēlienā (gandrīz visas A. Upīša lugas sarakstītas četros cēlienos) seko negaidīts darbības atrisinājums. Gaidītais lūzums nenotiek, viss atgriežas vecajās sliedēs. Kāds nejaušs notikums, kas izraisa galveno konfliktu, kā akmens skudru pūznī uz mirkli satrauc A. Upīša notēloto buržuāzisko sabiedrību, atsedz buržuāziskās sabiedrības cilvēka egoismu, mantrausību,

morālo pagrimumu, bet būtībā nekas neizmainās viņu attiecībās, domās un uzskatos. Apvainojumi, morālie pārkāpumi, sašķobījušies ētiskie principi, kas atklājas šais konfliktos, parasti tiek savstarpēji nolīdzināti.

A. Upīša komēdijas ir spilgti kritizētāja reālisma darbi, kuros autors ar iznīcinošas satīras palīdzību atsedz buržuāzijas varas aizkulises. Viņa komēdiju centrā ir latviešu nacionālistiskās buržuāzijas tipiski pārstāvji, kurus atmaskojot rakstnieks atmasko un grauj kapitālistisko iekārtu ar visām tās reakcionārajām parādībām.

Kapitālistiskie uzņēmēji, baņķieri, birokratiskie ierēdņi A. Upīša komēdijās atveidoti ar visām viņu raksturīgākajām iezīmēm, spilgti atsedzot šo tēlu metamorfozas buržuāziskās Latvijas divdesmit pastāvēšanas gados.

Notēlodams negatīvos personāžus kā veselas sociālas grupas vai šķiras pārstāvjus, autors sniedz dziļu vispārinājumu par valdošās sabiedrības parazītisko raksturu.

A. Upīša komēdijās tikpat kā nav pozitīvo tēlu. Arī tajās komēdijās, kur idejiskā saasinājuma un spraigākas darbības radīšanai autors ieved personas, kuru uzskati nonāk pretrunā ar valdošās sabiedrības uzskatiem (īstais Roberts Sakne «Veselā miesā», Videkrans «Ziedošajā tuksnesī»), nav pozitīvo varoņu. Šajos tēlos izpaužas A. Upīša daiļradē raksturīgais māksliniecisks paņēmiens ar negatīvā palīdzību atmaskot negatīvo.

Taču A. Upīša komēdijas nav bez nākotnes perspektīvas. Pat visnegatīvāko parādību tēlojumā autora idejiskajā vispārinājumā aizvien skaidri saskatāms tas sabiedriskais ideāls, kura vārdā rakstnieks noliedz pastāvošo negatīvo. Tāpat kā lielā krievu reālista, satīriķa N. Gogoļa komēdijās, arī A. Upīša satīrisko komēdiju «pozitīvais tēls» ir rakstnieka iznīcinošie smiekli.

«Laimes lācis»

Īpatnēju vietu A. Upīša dramaturģijā ieņem jaunatnes luga *«Laimes lācis»* (1923.). Pēc izveides paņēmieniem tā pieskaitāma komēdijas žanram. Tajā

[1] *A. Upīts,* Sezonas sākums Rīgas teātros, «Domas», 1927., 8.

izmantoti komiski personāži un situācijas, lugas stils pieskaņots sižetisko notikumu risinājumam un jaunatnes uztveres īpatnībām.

Komēdijas sižetam autors izmantojis tautas nostāstu par laimes lāci, kas spēj aizdzīt ļaužu postu un nedienas. Ciema iedzīvotāji, kas slinkuma un nolaidības dēļ nonākuši likstās, pēc šāda lāča sūta ciema drosmīgākos zēnus Andri un Ješku. Pēc dažādiem piedzīvojumiem un ceļā pārvarētām grūtībām zēni atgriežas mājās, laimes lāča vietā pārvedot atziņu, ka postu novērst iespējams vienīgi ar pašu spēkiem, ar labu gribu un vingrām rokām.

Pretstatā žirgtajiem zēnu tēliem komēdijā parādīti negatīvie personāži. Starp tiem viens no spilgtākajiem ir ciema vecākais, budzis Buķis. No bāriņu mantas Buķis tā uzbarojies, ka viņa kažokam vajadzīgas trīspadsmit aitu ādas. Karikatūriskiem vilcieniem zīmēts arī muižas kungs ar savu sulaiņu kamariļu — Slaucītāju, Guldītāju, Bīdītāju, Ģērbēju, Barotāju utt.

Jaunatnei viegli uztveramos tēlos A. Upīša luga parāda, ka viena sabiedrības daļa pārtiek no citu darba augļiem. Autors izceļ jaunatnes drosmi un enerģiju cīņā pret laiskumu un nevīžību, par savas dzīves laimi. «Ar savu «Laimes lāci» es gribu jaunatnei teikt, — saka A. Upīts intervijā laikrakstam «Cīņa» 1948. gadā, — esi modra, strādīga, redzīga un ej vienmēr cīņā par gaismu un dzīves augšupeju.»[1]

Lugai, kuras materiālu A. Upīts vēlāk izmantojis stāstā «Sūnu ciema zēni» (1940.), autors devis īpašu žanra apzīmējumu «reāla pasaka». Ar šo apzīmējumu saistās īpaši rakstnieka teorētiskie principi. Ar «Laimes lāci» A. Upīts kā reālists «literatūras paveidu neierobežotā daudzveidībā» meklē jaunu izteiksmes formu, «lai jaunatne arī savās estētiskajās vīzijās augtu sakarā ar reālo dzīvi un cilvēkiem»[2]. A. Upīts savu «Laimes lāci» rakstījis kā pretstatu šabloniskajām pasaku lugām, kur, — kā saka pats autors, — «uzkrītošā kārtā sāk atkārtoties vienas un tās

[1] *A. Čaks,* Maza saruna ar lielo autoru, Andreja Upīša «Laimes lācis» Valsts Jaunatnes teātrī, «Cīņa», 1948., 116.

[2] *A. Upīts,* Reāla pasaka, «Teātra Vēstnesis», 1923./24., 3.

Skats no A. Upīša pasaku lugas «Laimes lācis» LPSR Valsts Jaunatnes teātrī 1948. gadā

pašas figūras, ieviešas šablonisms tiklab visā idejiskā simbolikā, kā estētiskā veidojuma paņēmienos»[1].

«Laimes lācis» veidota kā reālistiska luga īpatnējā, bērniem tuvā pasaku stilā, jo, pēc paša autora atzinuma, «jaunatnei domātam darbam nepieciešama īpatnēja idejiskas un psiholoģiskas izdomas, noskaņas un iztēles nokrāsa, kas saskan ar skatītāja uztveres raksturu un atgādina parasto pasaku stilu»[2].

Šīs teorētiskās atziņas liecina par A. Upīša nemitīgajiem meklējumiem, radošo domu un rosinošām iecerēm visdažādākajos žanros un to paveidos.

Vēsturiskās lugas

Paralēli savām komēdijām, kur galvenokārt satīras gaismā atsegta buržuāziskās sabiedrības sīkumainība, seklums un savtīgums, 20. un 30. gados A. Upīts kā dramaturgs pievēršas vēsturiskajai tematikai. Revolucionāro cīņu vēsturē rakstnieks meklē-

[1] *A. Upīts,* Reāla pasaka, «Teātra Vēstnesis», 1923./24., 3.

[2] Turpat.

«cīņas un ideju cilvēku apskaidrotos tēlus»[1], kuros iemiesot sava laika dzīves pozitīvo ideālu. 20. gados, strādājot pie vēsturiskajām novelēm, paralēli rodas idejiskas ieceres, tiek krāti materiāli arī vēsturiskajām traģēdijām «Mirabo» (1926.) un «Žanna d'Arka» (1930.). Ar šīm traģēdijām saistās nozīmīgu ideju un mākslinieciska problēmu risinājumi un teorētiski vispārinājumi. Šai laikā sarakstīti A. Upīša teorētiskie apcerējumi — «Masu tēlojuma problēma literatūrā» un «Reālistiskā traģēdija», kuros izteiktas autora atziņas, teorētiski principi, kas minētajās traģēdijās guvuši konkrētu mākslinieciska ieveidu.

Savās traģēdijās A. Upīts notēlo lielu sabiedriski politisku cīņu laikmetus franču tautas dzīvē, izvēlas svarīgus notikumus no tautas atbrīvošanās cīņas vēstures. Pamatojoties uz vēsturiskā procesa atspoguļojumu, rakstnieks atsedz attiecīgās tautas cīņas perspektīvas, lai, viņa paša vārdiem runājot, «atpakaļ atskatoties (kļūtu) pārredzami dzīves un kultūras noietie ceļi, bet uz otru pusi sazīmējams virziens augšup, vēstures tālēs»[2].

Kā galveno vēstures virzītāju spēku A. Upīts savās vēsturiskajās lugās parāda tautu, tās cīņu par brīvību dažādos laikmetos. Šāda pieeja vēstures vielai ir krasā pretstatā reakcionārajā literatūrā sastopamajam vēsturisko procesu traktējumam, ko nosaka uzskats, ka vēsturi veido spilgtas personības. «Nedomājam, ka vēsturi taisa karaļi, — saka A. Upīts, — līdz ar to te būtu jāpētī ne vien to, kā lieli gari pārveido dzīvi, bet vēl vairāk to, kā vēsturiskās attīstības gaita veido lielos garus un vada viņu darbību.»[3]

Kā viena no galvenajām idejiskajām problēmām, kuras mākslinieciskо atrisinājumu A. Upīts dod savās vēsturiskajās traģēdijās, ir problēma par indivīda un tautas masas savstarpējām attieksmēm un lomu vēsturē. Uzlūkodams tautas masas kā galveno dzīves pārveidotāju spēku, A. Upīts nenoliedz atsevišķa indivīda, vadoņa lomu vēsturē, bet, balstīdamies uz marksistiskas

[1] *A. Upīts,* Latviešu dramas jaunākās gaitas, «Domas», 1929., 8.
[2] *A. Upīts,* Reālistiska traģēdija, Kopoti raksti, 17. sēj., 678. lpp.
[3] *A. Upīts,* Latviešu jaunākais romāns, «Ritums», 1922., 5./6.

atziņas, tāpat kā romānā «Ziemeļa vējš», arī savās vēsturiskajās lugās parāda atsevišķus indivīdus kā tautas masas, attiecīgās cīnītājas šķiras pārstāvjus, kas redz tālāk un dziļāk izprot vēsturisko notikumu gaitu. Kad individuālā varoņa centieni nonāk pretrunā ar tautu un attiecīgā laikmeta ekonomisko un nacionālo likumību, rodas traģiskais konflikts.

«Mirabo»

Traģēdijā *«Mirabo»* (1926.) A. Upīts indivīda un masas problēmu risina franču buržuāziskās revolūcijas notikumu tēlojumā, kas ietver laika posmu no 1789. līdz 1791. gadam. Spilgtās ainās un dzīvos tēlos autors atsedz revolūcijas laika Francijas tautas dzīvi, parāda tos ekonomiskos un sociālos apstākļus, kas izraisa revolūciju kā pastāvošo iekārtu graujošu varenu masu kustību.

Traģēdijas ekspozīcijā notēlojot nelielo Eksas pilsētiņu Provansā deputātu vēlēšanu laikā, A. Upīts plašā masu tēlojumā dod lielisku fonu lugas dramatiskai darbībai. Nelabvēlīgie laika apstākļi, neraža pavairojusi tautas postu. Nabadzība, pastāvīgie bada draudi kāpina tautas naidu «pret muižniekiem, bīskapiem un kardināliem, kuri kā zirnekļi sēd savās pilīs un izsūcējiem taustekļiem apvij visu valsti no Aviņjonas līdz Elzasai... 217.000 muižnieku un garīdznieku sēd uz 26 miljonu tautas kakla — vai tad brīnums, ka šis milzenis reiz saslienas un saka: nost! es arī gribu dzīvot! Dodiet man cilvēka tiesības!» Zem šī varenā masu spiediena grūst feodālās iekārtas pamati, «karaļa tronis grīļojas».

A. Upīts vēsturiski pareizi attēlo 1789. gada revolūciju Francijā kā buržuāzisku revolūciju. Tās vadošais spēks ir buržuāzija. Bet, parādot revolūcijas attīstības gaitu, autors akcentē galveno traģēdijas idejisko domu, ka revolūcijas tālākos likteņus nosaka darbaļaužu masas, proletariāta un nabadzīgās zemniecības intereses. Izejot no šīs galvenās idejas, autors pretstata dažādu šķiru un sociālu slāņu mērķus, viņu dažādo attieksmi pret revolūciju. Kontrrevolucionārajai feodāļu šķirai — muižniekiem, garīdzniekiem, kuru mērķis saglabāt feodāļu privilēģijas (barons Mistrals u. c.), pretstatā notēlota toreiz revolucionārā buržuāzija ar konstitucionāli monarhistisko (Mirabo) un republikānisko (Marats)

novirzienu, kas ved sev līdzi tautas masas, proletariātu un nabadzīgo zemniecību.

Uz plašu masu tēlojuma fona autors parāda atsevišķu varoņu likteņus, kas veidojas asās antagonistisko šķiru sadursmēs. Centrālais traģēdijas tēls ir Mirabo — franču publicists un valstsvīrs, kas revolūcijā pārstāv konstitucionālās monarhijas partiju. Izmantodams vēsturisku personu par sava darba galveno varoni, A. Upīts šā tēla veidojumā cieši pieturējies pie vēsturiskās patiesības, viņa paša vārdiem sakot, «cik vien tas bijis iespējams, negrēkojot pret mākslinieciskō patiesību».

Mirabo kā Nacionālās sapulces deputāts laikā, kad tā vēl ir progresīvs faktors revolūcijas attīstībā, gūst tautas masu atsaucību. Katram viņa vārdam uzgavilē ļaužu tūkstoši. «Mēs esam tautas ievēlēti deputāti un sargāsim viņas tiesības,» — deklarē Mirabo. Taču Mirabo cīņas mērķi ir šķiriski ierobežoti. Viņš meklē kompromisu starp tautu un karaļa varu. — «Francijā ir vajadzīgs taisnīgs karalis un gudra karaliene. Pieticīgi muižnieki un tikla garīdzniecība. Paēduši zemnieki un pārtikuši amatnieki,» saka Mirabo. Viņa cīņas mērķis ir konstitucionālā monarhija. Bet tautas masas iet tālāk. Ar ieročiem rokās tauta dodas uz Versaļu, prasīdama darbu un maizi. Mirabo grib apturēt masu kustības tālāko gaitu. Ar to izbeidzas Mirabo tautas vadoņa loma. Viņš nolemts bojā ejai, ko nosaka traģiskais konflikts — viņa mērķu nesaskaņa ar tautas masu centieniem. Masas vada tālāk Marats, kas aizstāv arī proletariātu un nabadzīgās zemniecības intereses. Tas ir jauns revolūcijas attīstības posms — cīņa par demokratisku republiku.

Revolucionāri noskaņoto masu tēlojumā reljefi izdalās dažādu šķiru un slāņu pārstāvji. Pareizi atspoguļojot vēstures īstenību, A. Upīts pasvītro nesamierināmās sociālās pretrunas starp buržuāziju un proletariātu. Buržuāzijā veidojas tās reakcionārais spārns «Versaļas grīdlaižas», kas meklē kompromisu ar monarhiju. Proletariātu autors pareizi rāda kā neorganizētu, ar savas šķiras apziņu vēl nebruņotu. Ir tikai daži apzinīgāki proletariāta pārstāvji (Lustalo, Donati), kas prasa, lai revolūcijā tiktu realizētas nemantīgo šķiru prasības.

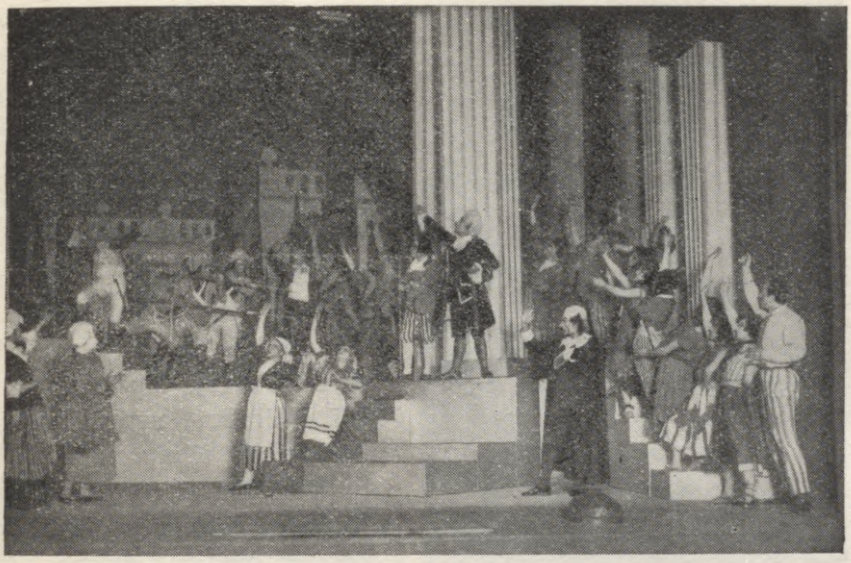

Skats no A. Upīša vēsturiskās traģēdijas «Mirabo» Dailes teātrī 1926. gadā

Traģēdija «Mirabo» ir nozīmīgākais darbs latviešu literatūrā par Lielo franču buržuāzisko revolūciju.

Franču tautas likteņus, tās slaveno revolucionāro pagātni A. Upīts iejutīgi notēlojis arī savos prozas darbos. Īpaši nozīmīgas te noveles «Klemansa Perjē nāve» un «Žurdans un Bigonets».

«Žanna d'Arka»

Franču tautas revolucionārajai kustībai veltīta arī otra A. Upīša vēsturiskā traģēdija *«Žanna d'Arka»* (1930.). Tās darbība iesniedzas vēl tālākā franču tautas pagātnē. Traģēdijā «Žanna d'Arka» notēlota Francija, atsedzot nedaudzas, bet nozīmīgas Francijas vēstures lappuses simtgadu kara laikā. Sižetā izmantodams leģendu par Žannu d'Arku, kam pamatā vēsturiski fakti, A. Upīts izveidojis dziļi nozīmīgu sociālu traģēdiju.

Žannas tēlu izmantojuši daudzi pasaules rakstnieki: Fr. Šillers, Voltērs, V. Šekspīrs, B. Šovs, M. Tvens u. c. Viņu darbos Žanna tiek rādīta kā pārdabisku, mistisku spēku sūtīta, apveltīta fantastiskām spējām, vai arī traktēta kā parodisks tēls.

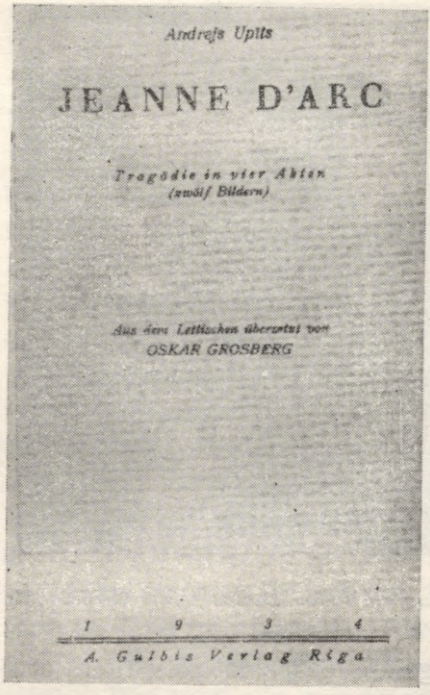

A. Upīša vēsturiskā traģēdija «Žanna d'Arka» vācu valodā (1934.)

1925. gadā sakarā ar B. Šova «Svētās Žannas» izrādi Rīgā A. Upīts pareizi norāda: «Līdz šim vēl neviens rakstnieks nav mēģinājis patiesi vēsturiski un psiholoģiski izprast un cilvēcīgi vienkārši parādīt «šīs dieva sūtītās» un vēlāk «velna apsēstās» īsto dabu. Arī Šovs to nedara.»[1]

A. Upīts savā traģēdijā «Žanna d'Arka», tāpat kā traģēdijā «Mirabo», centrā izvirza tautas masu tēlojumu. Autors parāda, ka tautas noskaņojums, tautas masu tieksmes vienkāršo zemnieku meiteni izvirza par franču tautas varoni un vadoni cīņā pret angļu iebrucējiem.

«Francija ir salūzusi gabalos, un nav, kas viņu atkal sakausētu kopā. Hercogi un grāfi palikuši par laupītājiem, tie kaujas savā starpā un izposta tautu. Visa Francija ir viena liela kapsēta, labi tur klājas tikai vilkiem un maitu putniem... Angļi — svešzemes vilki, kas barojas no mūsu tēvijas trūdošām miesām,» saka kāds no traģēdijas varoņiem. Kā savas tautas nodevēja rīkojas franču garīdzniecība. Nodevējs ir arī karalis un viss viņa galms.

Kara apstākļos izmocītās tautas ciešanas izraisa tās dzīlēs apslēptos vitālos spēkus. Par tautas masu vadoni kļūst vienkāršā Lotringas zemnieku meitene Žanna.

Veidodams Žannas tēlu ar romantiski pacilātu intonāciju, A. Upīts tomēr parāda, ka Žanna nav nekādu mistisku spēku apveltīta. Viņas ekstāzi autors izskaidro ar reliģijas ietekmi tautas

[1] *A. Upīts,* Novitātes Rīgas teātros, «Domas», 1925., 5.

apziņā, kam viduslaiku Francijā bija ļoti liels spēks. Žannas «sūtību» nosaka vienīgi tautas masu ilgas un mērķi. «Balsis», ko dzird Žanna, nav nekas cits kā tautas balss. «Es dzirdu ļaužu balsis. Arī tās ir svētas,» saka pati Žanna.

Kā tautas uzvaras, nešaubīgas ticības un spēka apziņas izteicēja Žanna d'Arka vada savas tautas karaspēku caur daudzām uzvarām. Tiek atbrīvotas 60 pilsētas un atbrīvotajos apgabalos novelts kara posts. Bet Žannas vadītās tautas masas nespēj sekot viņas tālākajiem mērķiem — padzīt ienaidnieku pavisam. Karapulki, kas sekoja Žannai, atgriežas savā mierīgajā ikdienas dzīvē, bet karalis un karaspēka virspavēlnieki, kas Žannā saskata savu autoritātes grāvēju, nodod Žannu inkvizīcijas ugunssārtam.

A. Upiša «Žanna d'Arka» Nacionālajā teātrī 1930. gadā. Titullomā — L. Erika

Pretstatā traģēdijai «Mirabo», kur galvenais traģiskais konflikts izaug no individuālā vadoņa nespējas sekot tautas masām, tās tālākajiem mērķiem, Žannas d'Arkas traģēdija ir tā, ka viņa savos mērķos iet tālāk nekā masas konkrētajos apstākļos spēj sekot, izvirza tām uzdevumus, ko tās vēl nespēj izprast.

Traģēdijas galvenā varone Žanna veidota dziļi psiholoģiski un patiesi. Viņas pārdzīvojumiem un izjūtām dota reālistiska motivācija. Žannā d'Arkā iemiesotas 15. gadsimta franču tautas labākās īpašības, tieksmes un ilgas, dziļi atsegtas šī tēla tīri cilvēciskās individuālās īpašības, viņas domu un jūtu pasaule. Autors parāda, kā aug un pārveidojas Žannas raksturs. No klusās, padevīgās un lēnprātīgās Lotringas zemnieku meitenes kara

troksnī un skarbajos pārdzīvojumos izaug pašapzinīga un patstāvīga karavadone.

Spilgtām krāsām traģēdijā veidotas masu ainas, kas liecina par autora dziļo iejūtu notēlotajā laikmetā un tautas likteņos. Šajā tēlojumā spēcīgi izjūtama attiecīgā laikmeta atmosfēra, dabas un sadzīves kolorīts. Tā ir 15. gadsimta Francija ar inkvizīcijas ugunssārtiem, kas tomēr nespēj apslāpēt tautas masu brīvības centienus. No A. Upīša «Žannas d'Arkas» dveš dziļš traģisms un patiesas varonības elpa.

Ar savām vēsturiskajām traģēdijām A. Upīts liek pamatus reālistiskās traģēdijas žanram latviešu literatūrā. Tās iezīmē jaunu pakāpi dramaturģijas attīstībā latviešu pirmspadomju literatūrā.

Vēsturiskās traģēdijas žanram A. Upīts pievērsies arī savā padomju laika daiļradē. 1943. gadā iznāk viņa traģēdija «Spartaks», kas kopā ar «Mirabo» un «Žannu d'Arku» veido vēsturisko traģēdiju triloģiju. Minētās traģēdijas saista ne sižetu kopība, bet kopējs idejisko un mākslinieciskо problēmu risinājums. Šajās traģēdijās attēlota tautas masu revolucionārā kustība dažādu tautu un dažādu laikmetu ietvaros, risināta individuālā varoņa un masu savstarpējo attiecību problēma.

«1905»

A. Upīša vēsturiskajām traģēdijām tuvu stāv arī viņa romāna «Ziemeļa vējš» dramatizējums *«1905»* (1929.), kas atspoguļo latviešu tautas revolucionāro cīņu. Tāpat kā vēsturiskajās traģēdijās, dramā «1905» autors izmantojis savas teorētiskās atziņas par revolucionārās masas lomu vēsturē.

Dramas sižets aptver romāna «Ziemeļa vējš» centrālās epizodes. Tajā izmantoti romāna galvenie tēli un spraigākās situācijas. Tāpat kā romānā, dramā nav atsevišķa centrālā tēla. Notēlojot revolucionāro cīņu kā tautas masu cīņu, autors izvirzījis dramas darbības priekšplānā spilgtākos pretējo šķiru un to interešu pārstāvjus, viņu uzskatu sadursmi un cīņu. Dramā darbība, tāpat kā romānā, aptver 1905. gada revolūcijas atplūdu periodu. Dramatiski spraigās cīņas ainās autors parāda latviešu revolucionāru sadursmi ar soda ekspedīcijas grupām, viņu varo-

nību, morālo spēku un nesalaužamo ticību revolūcijas uzvarai.

Pretstatā ienaidnieku tēliem, soda ekspedīcijas vadītājiem Hammeram un baronēnam Volfam, nodevējiem un renegātiem kā autora pozitīvā ideāla spilgti izteicēji notēloti revolucionārie cīnītāji Resnais, Mārtiņš Robežnieks, Liepiņš. Revolucionāru tēli kā individuālas personības dramā parādīti epizodiski. Taču nedaudzās, bet spilgtās cīņu epizodēs autors atsedz viņu nesalaužamo uzvaras pārliecību un izturību.

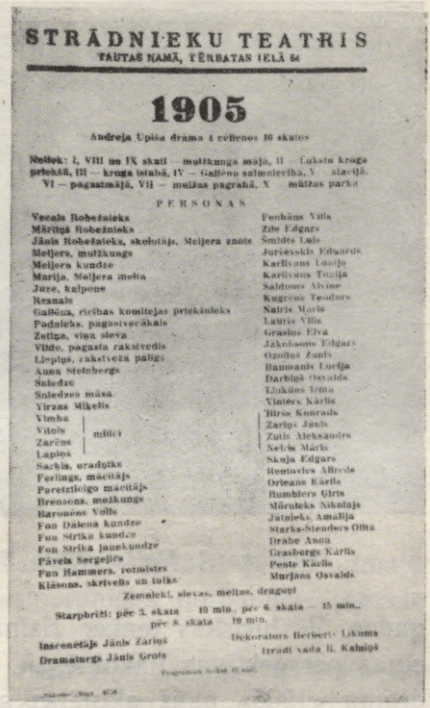

STRĀDNIEKU TEATRIS

TAUTAS NAMĀ, TĒRBATAS IELĀ 64

1905

Andreja Upīša drama 4 cēlienos 10 skatos

Režisē: I, VIII un IX skati — mežkunga māja, II — Lukstu krogs priekšā, III — kroga istabā, IV — Galēnu saimniecībā, V — skrošā, VI — pagastmājā, VII — meižas pagrabā, X — mežas parkā

PERSONAS

Vecais Robežnieks	Penhāns Vilis
Mārtiņš Robežnieks	Zute Edgars
Jānis Robežnieks, skolotājs, Meijera znots	Smidts Laiis
Meijers, mežkungs	Jurjevskis Eduards
Meijera kundze	Karlīsons Lonija
Marija, Meijera meita	Karlīsons Tonija
Jūze, kalpone	Saldiņons Alvine
Resnais	Kugrens Teodors
Galēns, ziedas komitejas priekšnieks	Nairis Marts
Padnieks, pagastvecākais	Lairis Vilis
Zeltiņa, viņa sieva	Grasiņs Elva
Vilde, pagasta rakstvedis	Jākobsons Edgars
Liepiņš, rakstveža palīgs	Ozoliņš Jānis
Anna Stelnbergs	Baumanis Lucija
Sniedze	Darbiņš Osvalds
Saleduss māsa	Lūkins Jēkis
Virzas Mikelis	Vinters Kārlis
Vimba	Birze Konrads
Vītols — milicī	Zariņs Jānis
Zarēns	Zutis Aleksandrs
Lapiņš	Nelvis Mārtis
Sarkis, uradņiks	Skuja Edgars
Ferlings, mācītājs	Rentovics Alfreds
Pareizticīgo mācītājs	Orbeans Kārlis
Brensons, mežkungs	Bumbiers Girts
Baronēns Volfs	Mūrnieks Nikolajs
Fon Dalena kundze	Jātnieks Amālija
Fon Strika kundze	Starks-Steinbers Olita
Fon Strika jaunkundze	Drabe Anna
Pāvels Sergejičs	Grasberge Kārlis
Fon Hammers, rotmistrs	Peņģe Kārlis
Klāsons, skrivelis un tulks	Murjāņu Osvalds

Zemnieki, sievas, meitas, dragūni

Starpbrīži: pēc 3. skata — 10 min., pēc 6. skata — 15 min., pēc 8. skata — 10 min.

Inscenētājs Jānis Zariņš — Dekorators Herberts Liknavs

Dramaturgs Jānis Grots — Izrādi vada R. Kalniņš

A. Upiša «1905» izrādes programa Strādnieku teātrī

Atšķirībā no romāna Mārtiņš Robežnieks dramā veidots ar daudz spilgtāk izteiktām svārstībām, kas iezīmē nākošo renegātu, kādu autors viņu parāda Robežnieku virknes divos pēdējos romānos. Kā konsekvents revolucionārs dramā notēlots Resnais, kas ir viens no spilgtākajiem dramas pozitīvajiem tēliem.

«1905» atspoguļo tikai negaru revolūcijas periodu laukos. Vēl mazāk nekā romānā dramatizējumā atsegta revolucionārā proletariāta avangarda loma revolūcijā. Taču revolucionāro notikumu epizodes, kas notēlotas dramā, mākslinieciskā vispārinājumā paver nozīmīgas lappuses latviešu brīvības cīņu vēsturē.

Drama «1905» ar labiem panākumiem izrādīta Latvijas Strādnieku teātrī (1929.) un drīz pēc tam Igaunijas Strādnieku teātrī un Padomju Savienībā.

A. Upīša vēsturiskajām lugām, tāpat kā viņa dramaturģijai vispār, ir ievērojama nozīme latviešu teātra repertuārā 20.—30.

Skats no A. Upīša «1905» Strādnieku teātrī 1929. gadā

gados. Vēsturiskās temas risinājumā, atsedzot revolucionārās cīņas perspektīvas nākotnē, A. Upīts ar savām traģēdijām un dramu «1905» pauž aktuālas sava laika sabiedrisko cīņu idejas. «Strādniecības luga nevar apmierināties ar oficiāli ieteiktām formām un cīņu traktējumu mietpilsoņiem patīkamā garā, — raksta A. Upīts savā apcerējumā «Strādnieciskā luga». — Vēstures sižeti arī tajā ziņā izdevīgi, ka ar tiem aplinkus, bet tomēr saprotami var pateikt un parādīt to, kas tieši neiespējams. Bet arī par sevi vēsturē ir laikmeti un cīņas, kas savā trauksmē tik tuvas mūslaiku proletariātam, ka saprotamas bez kāda tulkojuma. Sociālistiskā izpratnē un apgaismojumā vēstures tema ir tikpat aktuāla un rosinoša, kā no šīs dienas notikumiem ņemtā.»[1]

Viencēlieni

A. Upīša buržuāziskās Latvijas laika dramaturģijā ietilpst arī virkne viencēlienu. Lielāko daļu no tiem sastāda novelu dramatizējumi no krājuma «Stāsti par mācītājiem» (1930.). Dramati-

[1] *A. Upīts,* Strādnieciska luga, «Latvijas strādnieku teātris», 1931., 27. lpp.

zētas gandrīz visas šī krājuma noveles, atbilstoši noveļu saturam izveidojot gan viencēlienu dramas: «Dvēseļu izvadītāji», «Pērle no gredzena», «Darba biedri» (novele «Ēnas mēnesnīcā»), «Doktora Mārtiņa viesis», gan komēdijas: «Kad tas kungs paklausa» (novele «Stāsts par mācītāju»), «Mācītāja Strautmaļa kārdināšana», «Bezdievis», «Dekameronisks notikums» (novele «Dieva pirksts»).

Skats no A. Upīša «1905» Strādnieku teātrī 1929. gadā. Mārtiņš Robežnieks — E. Zīle, vecais Robežnieks — V. Fenhāns, Jānis Robežnieks — L. Smits.

Noveļu dramatizējumi ir arī viencēlieni «Lapas viesulī» un «Salauzta sirds» (pēc noveles «Teļa cepetis»).

Ar patstāvīgu sižetu veidota divcēlienu drama «Šodien lillā» (1930.), kas risina strādnieku solidaritātes temu, un viencēliena komēdija «Privātīpašums». Pēdējā ir atjautīga karikatūra par mākslinieku dekadentu un lauku budzi, kas par savu privātīpašumu uzskata arī mākslinieka gleznotos viņa lauka vītolus.

Ne visos dramatizējumos autors spējis atsegt noveļu varoņu psiholoģiskajam tēlojumam atbilstošu dziļumu un daudzpusību. Tomēr ar šiem viencēlieniem A. Upīša tēli un līdz ar tiem viņa idejas savā īpatnējā veidā gājušas tautā. Kā vērtīgu ieguvumu tos izmantojuši daudzi pašdarbības dramatiskie kolektīvi.

A. Upīša dramaturģija, tiklab viņa revolucionāro cīņu idejām piesātinātās vēsturiskās traģēdijas, kā asās satīriskās komēdijas, kurās autors atmasko kapitālistisko iekārtu, visdrūmākajos reakcijas gados palīdz uzturēt dzīvas un veido tālāk latviešu progresīvās un revolucionārās dramaturģijas tradīcijas, sekmējot latviešu reālistiskās teātra mākslas attīstību.

NOVELES

Lielajā žanru daudzveidībā, kas raksturīga A. Upīša daiļradei, galveno vietu arī 20. un 30. gados ieņem viņa proza. Šai laikā sarakstīti divpadsmit plaša apjoma romāni, sešas noveļu grāmatas un vairāki stāsti jaunatnei.

Proza ne tikai kvantitatīvi aizņem lielāko daļu no visa A. Upīša šā laika darbu klāsta, bet tajā arī visspilgtāk izpaužas rakstnieka reālista talants, viņa mākslinieciskās izteiksmes līdzekļu dažādība. Tiklab viņa šā laika romāni, kas plašā un daudzpusīgā tēlojumā atspoguļo latviešu tautas dzīvi un cīņu gan tuvākās, gan tālākās pagātnes skatījumā, kā viņa noveles ar ļoti plašo idejiski tematisko diapazonu ir reālistiskās prozas mākslas augstas meistarības paraugi.

A. Upīša proza dod dziļu ieskatu laikmeta dzīvē. Ar lielāku mākslinieciisko vispārinājumu nekā pārējos žanros viņa novelēs un romānos atsegtas kapitālistiskās iekārtas pretrunas, sabiedrības vēsturiskās attīstības galvenās tendences, spilgtāk tajā iezīmējas arī nākotnes perspektīvas.

Tāpat kā pārējos literatūras novados, arī prozā rakstnieks nemitīgi meklē jaunas formas, jaunus izteiksmes paņēmienus, ik darbs viņam ir mākslinieciisks jaunatklājums.

Buržuāziskās Latvijas periodā spēcīgi sakuplo A. Upīša novelistika. Šai nozarē rakstniekam radies daudz interesantu idejiski mākslinieciisku ieceru un nodomu. Viņa apcerējumos par literatūru sastopami nozīmīgi teorētiski atzinumi par noveles žanra specifiku un idejiski mākslinieciskajām iespējām.

A. Upīša 20. un 30. gadu noveles aptver ļoti plašu tematiku, lielu idejisko un mākslinieciisko problēmu bagātību. Izmantojot sižetus gan no latviešu, gan no aizrobežu kapitālistisko zemju tautu dzīves, gan arī meklējot «cīņu un ideju apskaidrotus tēlus» revolucionāro cīņu vēsturē, A. Upīts savās novelēs ietver dziļu sociālu saturu.

«Īsta episka novelistika rodas tikai tur, — raksta A. Upīts, — kur rakstnieks savu tēlojumu redz un izjūt kā no dzīves izceltu vielu, kas aptverama un mākslas veidojumā parādāma, neizlaižot no acīm sakarus, kas tos saista ar plašiem sabiedriskiem

slāņiem. Protams, tur nepieciešama ideja, arī tā pati «briesmīgā» sociālā ideja, kas nāk ar savu «tendenci» un visus atsevišķos tēlojumus apvieno vienam zināmam motīvam, izlieto to kā ilustrācijas kopējām pamata domām.»[1]

Vielu savām novelēm rakstnieks palaikam smeļ no tās pašas kapitālistiskās iekārtas pretrunu pilnās dzīves, kas devusi materiālu arī viņa komēdijām un romāniem. Atbilstoši īsās prozas žanra specifikai A. Upīts savu noveļu sižetiem izmanto kādu nelielu notikumu, īsu, bet dziļu pārdzīvojumu ietverošu posmu cilvēka dzīvē, kurā atspoguļojas raksturīgas laikmeta un sabiedriskās dzīves parādības. Analitiskā dzīves uztvere un marksistiskais pasaules uzskats devis iespēju rakstniekam arī šķietami maznozīmīgu parādību jūklī pareizi saskatīt dzīves attīstības galveno virzienu, no sarežģītā materiāla izcelt viszīmīgākos raksturus un situācijas, veidojot savās novelēs laikmetiskus tipus tipiskos laikmeta apstākļos.

A. Upīša novelēs dominē reakcionāro parādību atmaskojums. Ļoti bagātajā un daudzpusīgajā tipisko tēlu galerijā centrā parasti ir negatīvais tēls. Viens no raksturīgākajiem A. Upīša noveļu varoņiem ir kapitālistiskās iekārtas pretrunu sadrumstalotais cilvēks. Dziļi izgaismojot tā psiholoģiju, rakstnieks parāda valdošās sabiedriskās iekārtas postošo ietekmi uz tautas dzīvi. Kapitālistisko pretrunu dzirnavās tiek samalti gan sīkburžuāziskie inteliģenti, kam trūkst ciešākas saskares ar tautas dzīvi, gan arī ar savas šķiras apziņu neapbruņotie strādnieki.

Pretstatā šo negatīvo parādību atmaskojumam vēsturiskajās novelēs (krāj. «Kailā dzīvība») spilgti izceļas revolucionārās cīņas tematika.

Savos teorētiskajos apcerējumos, raksturodams noveles žanra specifiku, pasvītrojot tā stingro arhitektonisko uzbūvi, visu izteiksmes līdzekļu lielo koncentrētību un ciešo pakļāvumu galvenajam vienotajam idejiskajam un sižetiskajam pavedienam, A. Upīts norāda, ka arī novelē, «tāpat kā visos citos mākslas nodarbības laukos, nav nekādu stingri noteiktu normu. Galīgā

[1] *A. Upīts,* Linarda Laicena «Cietuma stāsti», «Domas», 1930., 6.

instance vienmēr ir mākslinieka paša individuālā īpatnība... Noveles saturs var būt ārkārtīgi dažāds. Var aptvert tikai kādu īsu situāciju no sabiedriskās vai atsevišķa cilvēka dzīves. Bet citā gadījumā īsā tēlojuma virknē var atspoguļot arī veselu cilvēka mūža gājumu. Galvenā noveles īpatnība tā, ka tajā viens vadošs pavediens, ap kuru cieši saistās visi tēlojuma sīkumi. Lielāko tiesu viens gadījums, viena parādība vai pretišķu parādību sadursme negarā, stingri norobežotā situācijā. Galvenais pie tam visos gadījumos tomēr paliek vienots, noteikts motīvs. Novele tādējādi var sniegt arī zināmu sociālas dzīves vai šķiras tēlojumu miniatūrā. Rakstura zīmējumu, psiholoģiskas parādības raksturojumu, sociālā vai individuālā konflikta apgaismojumu, traģiska pārdzīvojuma brīža atspoguļojumu vai vienkāršu anekdotisku pastāstījumu. Pie tam tai var būt jautra vai viegli komiska nokrāsa, nopietna, skumja, melanholiska vai traģiska noskaņa»[1].

Izmantodams noveles žanra daudzpusīgās mākslinieciskās iespējas, A. Upīts savas noveles veido ar ļoti dažādiem mākslinieciskās izveides paņēmieniem.

Katrs noveļu cikls rakstniekam ir jaunu mākslinieciskū meklējumu rezultāts, kur galvenajiem idejiskajiem nolūkiem cieši pakļauti gan tēlu veidošanas, sižeta un kompozīcijas paņēmieni, gan valoda un stils. A. Upīša novelēs, viņa paša vārdiem runājot, «prozas izteiksme tiek par sarežģītu instrumentu, no kura īsts mākslinieks izvilina visdažādākās skaņas»[2].

A. Upīša novele pa lielākai daļai ir «zināmu sociālas dzīves vai šķiras tēlojuma miniatūra», kurā ietverts sabiedriskās dzīves vispārinājums. Tēla veidojums, psiholoģiskais raksturojums viņa novelēs ir līdzeklis atsegt dziļu sociāli nozīmīgu saturu. Tādējādi noveļu sižeti risina sarežģītus dzīves konfliktus, kuros psiholoģiskie un sociālie motīvi savstarpēji cieši saistīti.

Savas noveļu grāmatas A. Upīts veido kā idejiski, tematiski un kompozicionāli saliedētus krājumus, «visdažādākās, serdē

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 21. sēj., 1952., 796. lpp.
[2] *A. Upīts,* Romāna vēsture I, 1941., 31. lpp.

radniecīgas parādības sagrupējot un savirknējot uz viena pavediena, lai atainotu buržuāzijas neglābjamo pagrimšanu visas kultūrdzīves novados. Tā, — saka autors, — radušies manu noveļu cikli ar vienu vadošu pamatideju: «Metamorfozas», «Kailā dzīvība», «Stāsti par mācītājiem».»[1]

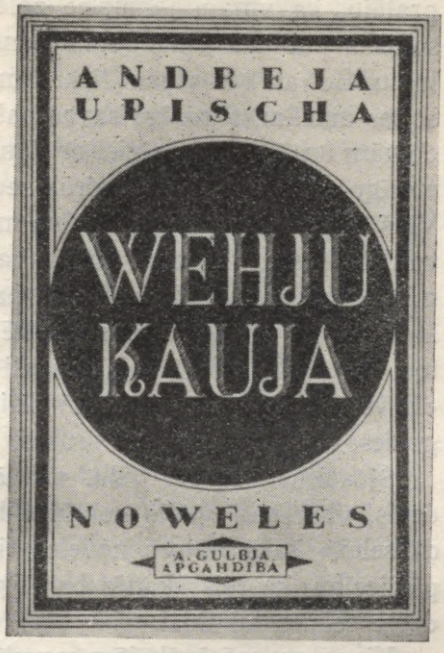

A. Upīša noveļu krājuma «Vēju kauja» pirmizdevuma vāks

«Vēju kauja»

Pirmajam buržuāziskās Latvijas laikā sarakstītajam noveļu krājumam «Vēju kauja» (1920.) vienotājs pavediens ir buržuāziskās un sīkburžuāziskās inteliģences garīgā sabrukuma tēlojums. Autors savās novelēs rāda talantīgu muziķi («Muzika»), zinātnieku («Ogles zem pelniem»), rakstniekus («Tuvums un tālums», «Zelta svari»), teātra mākslinieku («Vēju kauja»), kas, nespēdami pārvarēt sevī pretrunas, ko izraisa īstas mākslas un zinātnes nesaskaņas ar buržuāziskajā sabiedrībā valdošajām tendencēm, pēc smagiem psiholoģiskiem pārdzīvojumiem aiziet bojā ar velti izdzīvotas dzīves un nevietā izšķiesta spēka apziņu. Tie ir cilvēki ar «salauztiem spārniem». Kā ogles zem pelniem apdziest viņu talanta dzirkstis.

Zinātnes un mākslas atrautība no tautas ir šo cilvēku garīgā sabrukuma cēlonis.

Novelē *«Muzika»* asās psiholoģiskās kolīzijās autors atsedz talantīga muziķa, diriģenta smagos pārdzīvojumus, ko izraisa pazaudētais kontakts ar tiem, kam viņa māksla domāta. Viņš sāpīgi izjūt, ka īstai mākslai buržuāziskajā sabiedrībā nav sa-

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 13. lpp.

pratēju, ka viņam jāmuzicē zālē, kuru pilda trula un mietpilsoniska publika. Tikai retais koncertā patiesi izjūt mākslas dziļumu. Bet arī tas viņam liekas mākslas necienīgi, ka dažs, klausoties muziku, pārdzīvo savas paša bēdas. «Ļaudis nāk ar savām domām un jūtām un aiziet ar tām. Un paņem līdzi tikai to mazo, niecīgo, sīko daļiņu, ko, vairāk sevī pašā klausīdamies, ieguvuši.» Viņš allaž uztraucies, ka «viņa muzika pati par sevi neviena nav valdzinājusi». Un tikai mūža vakarā pēc smagiem pārdzīvojumiem viņš saprot, ka mākslas patiesība nepastāv pati par sevi, ka tā ir dzīves patiesības izteicēja un tādēļ viņš velti nicinājis tos, kas viņa mākslā saklausījuši savu ciešanu un prieka atbalsi. «Ir vēl cita muzika, — domā diriģents, — ne tā, kas sevī noslēgusies, aristokratiski nošķīrusies no dzīves un cilvēka.»

Šī atziņa nāk par vēlu. «Savā pasaulē akli un spītīgi noslēdzies, viņš nav spējis nokļūt līdz cilvēka un cilvēces izmocītai dvēselei,» saka autors noveles finālā. Tomēr muziķis mirst ar pārliecību, ka reiz skanēs brīnišķa nedzirdēta simfonija un visa dzīve celsies tai līdzi.

Viena no spēcīgākajām novelēm krājumā ir *«Ogles zem pelniem»*, kur sīki detalizētā psiholoģisko pārdzīvojumu tēlojumā atsegts zinātnieka Berga liktenis. Arī viņš aiziet bojā, jo ir atrauts no tautas. Daudzus gadus Bergs veltījis savam zinātniski pētnieciskajam darbam, ielicis tajā visu savu sirds degsmi, bet pa šiem gadiem dzīve aiz viņa laboratorijas sienām gājusi tālāk. Tā kļuvusi viņam sveša, nesaprotama. Pazaudējis sava darba un dzīves mērķi, Bergs pārdzīvo smagu psiholoģisku lūzumu, kas viņu noved pašnāvībā. Uzspridzinot laboratoriju, viņš iznīcina sava mūža darbu un pats sevi.

Epizodiski novelē parādīts Berga dēls, jaunās cīnītāju paaudzes zinātnieks, kas atradis dzīvē pareizo ceļu. Bet Bergam viņa ceļš ir neizprotams. «Es esmu ogle, kurai no spirgta vēja tikai ātri jāizplēnē,» — ir viņa rūgtā atziņa.

Līdzīgus psiholoģiskus konfliktus pārdzīvo arī sīkburžuāziskie rakstnieki Kristaps Bērzs novelē *«Zelta svari»* un Antons Zieds novelē *«Tuvums un tālums»*. Liekulības un melu pilns Antonam Ziedam liekas viss, ko viņš sarakstījis. Viņš iznīcina savus dar-

bus un aiziet no rakstniecības, par īstu mākslinieku vēl neizveidojies. Kristapam Bērzam acis atver glaimīgie slavinājumi viņa 50. dzimšanas dienas jubilejā. Viņš sāk apzināties, ka savos darbos bijis neīsts un visus šos garos gadus veltīgi centies apmānīt pats sevi un citus. Atbaidoši viņa priekšā paveras buržuāzisko literātu liekulība un idejiskais seklums.

«Vēju kaujas» novelēs tikpat kā nav ārējo notikumu, sižeta darbību virza varoņu psiholoģiskās pretrunas, iekšējo pārdzīvojumu dinamika, kas ir ļoti spraiga un dramatiska. Līdz sīkākai detaļai šajās novelēs izstrādāts varoņu psiholoģiskais portrets.

Meistarīgi A. Upīts izmanto valodu un stilistiskos izteiksmes līdzekļus tiklab varoņu individualizācijai un tipizācijai, kā arī darbības vides, laikmeta kolorīta un īpatnējās atmosfēras radīšanai.

Skaistās gleznās atveidota muzikas tēlaināba novelē «Muzika», kurā autors bagātīgi izmanto metaforas, epitetus un spilgtus salīdzinājumus. «Tikko sadzirdama melodiska dūkoņa kāpj augšup no orķestra iedobuma. Kā brūna pavasara bite... liela brūnī mirdzoša ar sīksīkām kristala zvīņām vispāri nokaisīta. Pakāpjas līdz lukturiem un līganas takts vīciņiem sāk vīties ap bumbuļainiem zariem. Un nekur nepieduras, itin nekur. Bet tavu joku. Tie jau nemaz nav luktura zari! Apses čemurainais cekuls lieliem dzelteniem pūpoliem... Nu pūpoli kratās un kūp. Dzelteni putekļi kūp uz visām pusēm un dejojošiem vilnīšiem steigšus izklīst riņķī apkārt.»

Muzikas radītos tēlus autors saskaņo ar mākslinieka izjūtām, ar viņa rūgto smeldzi un pārdomām. Diriģenta iekšējos monologos autors lieto klusinātu stilistisku intonāciju.

Tāda pati skepse par savas dzīves un darba bezmērķību izpaužas Berga valodā, taču tajā jūtama nervozitāte, doma saraustītāka. Šī tēla iekšējās pasaules veidols ir daudz dramatiskāks; Berga pārdzīvojumu pasauli autors saskaņojis ar tā ārējo portretu, A. Upīts viņu parāda kā cilvēku ar «iekšējas kvēles izdedzinātu seju».

«Skaidas atvarā»

Kapitālistiskās pasaules pretrunu salauztā cilvēka psiholoģijas problēmas A. Upīts risina arī novelēs, kas apvienotas krājumā «Skaidas atvarā» (1921.). Tajās

atsegta gan kara apstākļu postošā ietekme uz cilvēku garīgo dzīvi («Aina Smilga»), gan ar savas šķiras apziņu neapbruņota strādnieka dzīves bezmērķība («Skaidas atvarā»), gan ekspluatatoru šķiras pārstāvju egoistiskā psihoze kara un revolūcijas laikā («Nelāga brauciens», «Trīs cilvēki»).

Atskaitot noveli «Skaidas atvarā», kas sarakstīta 1921. gadā, pārējās šajā krājumā apvienotās noveles sarakstītas agrāk — 1917. un 1918. gadā, un tajās atspoguļojas tiešie kara laika dzīves vērojumi un iespaidi.

Novelē *«Skaidas atvarā»* autors parāda strādnieku jaunekli, kas iestieg buržuāziskās sabiedrības sagandētās dzīves purvā un aiziet bojā, nesaskatījis to dzīvi, ko dzīvo apzinīgā strādnieku šķira. Arī šīs noveles sižetiskajā un idejiskajā risinājumā galvenais ir centrālā varoņa psiholoģiskās pretrunas, kuras A. Upīts atsedz, kontrastējot jaunekļa skaisto sapni par dzīvi ar drūmo īstenību. Kad sadragātas viņa skaidrās mīlestības jūtas, viņam nepaliek vairs nekā gaiša, un viņš izdara pašnāvību.

Šā krājuma noveles idejiskā satura un mākslinieciskās izveides ziņā tomēr neaizsniedz Andreja Upīša labāko noveļu līmeni. Paškritiski pārvērtēdams savu noveļu ražu, A. Upīts, sastādot savu kopoto rakstu padomju laika izdevumu, šīs noveles atstājis ārpus tā, atskaitot satīrisko noveli «Nelāga brauciens», kas ievietota krājumā «Atkusnī».

«Aiz paradīzes vārtiem»

Ar katru jaunu noveļu grāmatu A. Upīts paplašina savu noveļu tematiku. Krājumā «Aiz paradīzes vārtiem» (1922.) rakstnieks pievēršas aizrobežu darbaļaužu dzīves tēlojumam. No sešām novelēm, kas apvienotas šai krājumā, pusei sižeti ņemti no citu tautu dzīves. Noveles «Laime nelaimē» darbība noris Anglijā, «Rožu slepkava» — Austro-Ungārijā, «Labdaris» — Francijā. Tematikas un darbības vides paplašinājums dod autoram iespēju plašāk izvērst buržuāziskās sabiedrības un kapitālistiskās iekārtas kritiku, piešķirt notēlotajām parādībām lielāku vispārinājuma nozīmi. Šajās novelēs asi izpaužas kapitālistiskās iekārtas šķiru antagonisms.

Raksturīga šai ziņā ir novele *«Laime nelaimē»*. Angļu kapitālists misters Braitings, kas ar savu automašīnu sabraucis

strādnieku, ir pārliecināts, ka viņš rīkojies pēc augstākiem «humānisma» principiem, pēc izveseļošanās sakropļoto strādnieku pieņemot par sargu savās labības noliktavās, bet viņa meitu padarīdams par savu mīļāko.

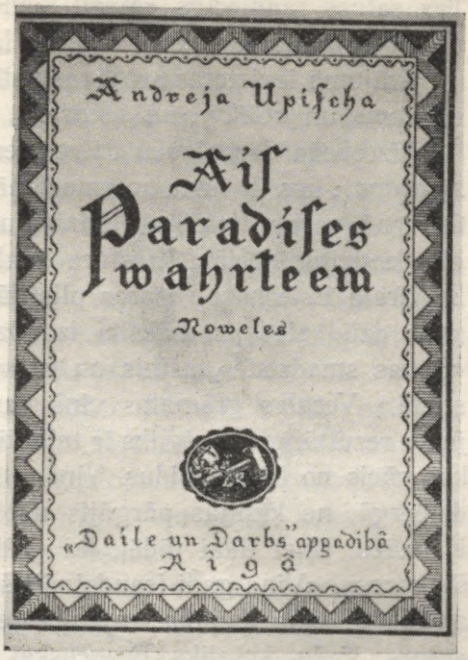

A. Upīša noveļu krājuma «Aiz paradīzes vārtiem» pirmizdevuma vāks

Viņam radniecīgs tēls ir Parīzes stikla fabrikants Pīrsons novelē *«Labdaris»*, kas sevi dēvē par strādnieku «labdari». Kad fabrikas kurinātājs Žans Morens, kas, atlaists no darba tādēļ, ka, kalpodams Pīrsonam, zaudējis sesto daļu redzes, lūdz Pīrsonu viņu pieņemt atpakaļ darbā, laipnais fabrikants draudzīgas sarunas tonī atlaistajam strādniekam plaši pierāda savas rīcības «pareizību». Viņš ar cinisku atklātību pasaka, ka pie žēlošanās par slimu sievu, maziem bērniem un apgādājamiem vecākiem viņš esot pieradis «kā pie pusdienas cigāra, kāršu partijas klubā vai kura katra cita ikdienas notikuma». Seši simti piecdesmit seši strādnieki sēdējuši viņa kabinetā un velti lūguši tos pieņemt atpakaļ darbā. Žans Morens ir seši simti piecdesmit septītais. Pīrsonam kā katram fabrikantam strādnieks ir tikai līdzeklis kapitāla uzkrāšanai, un tiklīdz viņa darba spējas apdraudētas, fabrikantam tiesības to izmest uz ielas. «Manā pusē, — saka Pīrsons, — ir likums, desmit neapstrīdamu iemeslu un prefektūra.»

Vairākās šā krājuma novelēs A. Upīts vēršas pret strādnieku šķiras neapzinīgajiem elementiem, kas cenšas «izsisties uz augšu», ubagodami pie bagātnieku galdiem. Raksturīga novele, kas atsedz šāda cilvēka zemiskumu, ir «Mopasāna audzēknis».

Tās saturs radniecīgs «Mazu komēdiju» novelēm «Romantiķis» un «Vieglā maizē» (krāj. «Darba laikā»).

Krājumā ievietotas arī divas satīriskas noveles *«Aiz paradīzes vārtiem»* un *«Cēloņi un sekas»*.

Aizrobežu darbaļaužu dzīves tema risināta arī novelē *«Rožu slepkava»*, kas ir viena no emocionālākajām šā krājuma novelēm. Galvenā varoņa iekšējo pārdzīvojumu niansētā tēlojumā autors atsedz dziļus sociāla rakstura konfliktus.

Grāfa Esterhazi vasaras pils dārznieks Franks Aršaliks visu savu dzīvi ziedojis mākslai izaudzēt neredzēti skaistus ziedus. «Savas smadzenes, asinis un nervus viņš ielicis katrā ziedošā stādā.» Veselas grāmatas viņš varētu sarakstīt par savu pētījumu rezultātiem. Aršaliks ir talantīgs zinātnieks un mākslinieks, kas nācis no tautas vidus. Viņš «studējis Prāgā, Bernē un Heidelbergā, no ķīmijas pārgājis uz botāniku, ceļojis uz Nicu un Kaukāzu, šķiet tikai tādēļ, lai grāfienei Frančeskai izaudzinātu šīs rozes». «Viņa gadi ieaudzināti šajos stādos. Viņa pētījumi un atradumi, viņa dzīvība un mīla ieplaucēta šajos ziedos,» saka autors. Taču Aršaliks Frančeskai ir tāds pats vergs kā visi citi pils kalpotāji. Pazemojuma rūgtumā viņš beidzot izprot, ka velti izšķiedis savus labākos gadus, savas spējas un savu skaidro mīlestību ļāvis samīt šai ārēji izsmalcinātajai, bet garīgi tukšajai aristokratei.

Aršalika pārdzīvojumi liek viņam dziļi ielūkoties pastāvošās dzīves kārtības nejēdzībās. «... Lauri, mirtes, palmas un oleandri... Un ziedošas rozes! Vai viss tas nezeļ un nezied uz pūstošu atkritumu čupas? Slinkumā un nelietībā un tukšos niekos palaiž laiku viss tas milzīgais kalpotāju bars, klauni un nerri savos raibajos kankaros. Viss viņu uzdevums ir patikt trim četriem izvirtušiem bagātniekiem, ķēmoties tā, kā prasa deģenerātu gaume.

... Te tiek notērēti tie miljoni, ko darba vergi saražo vīna dārzos, sāls un akmeņu lauztuvēs, kalnu šahtās un naftas urbtuvēs... Visa Eiropa drīz liesmos cīņā par tautu patstāvību un brīvību. Šie izvirtuļi te ir katras brīvības nāvīgākie ienaidnieki. Diezgan ir vergots, diezgan pazemojuma un izsmiekla ciests!»

Aršaliks aiziet no pils, izpostīdams savas rūpīgi audzētās

rozes, kurās iemiesots viss viņa līdzšinējais darbs, viņa zinātniskie pētījumi, viņa mīlestība.

«Rožu slepkava» savā mākslinieciskajā izveidē ir viena no spilgtākajām A. Upīša novelēm. Ar lielu meistarību autors veidojis galvenā varoņa Aršalika tēlu, līdz sīkākai izjūtu niansei atsedzot viņa iekšējo pārdzīvojumu viļņojumu, no pievīltās mīlas rūgtuma un smeldzes līdz dziļam un sāpīgam izmisumam, kas izlaužas naidā un protestā. Ar savas iekšējās darbības dinamiku un aso lūzumu varoņa psiholoģijā novele atgādina dramatisku miniatūru. Darbības norise ietverta ļoti īsā laika periodā, aptverot vienas dienas notikumus grāfa Esterhazi pilī. Ikviena mākslinieciskā detaļa, ikviens blakus personāžs novelē cieši pakļauts galvenā tēla veidojumam, niansēti atsedzot viņa jūtas un pārdzīvojumus. Liela krāsu bagātība sastopama arī dārza aprakstos. Ar īpašiem stilistiskās izteiksmes līdzekļiem autors rada galvenā varoņa pārdzīvojumam atbilstošu noskaņu.

«Metamorfozas»

Pretstatā noveļu krājumiem «Vēju kauja», «Skaidas atvarā» un lielākajai daļai krājumā «Aiz paradīzes vārtiem» ievietotajām novelēm (atskaitot divas satīriskās noveles), kur dominē sīki detalizētais varoņu psiholoģiskais tēlojums, nākošajā krājumā «Metamorfozas» (1923.) A. Upīts savu noveļu sižetus veido, izmantojot spraigus ārējos notikumus, kuros raksturi atklājas netieši. Šo mākslinieciskō paņēmienu ziņā krājums «Metamorfozas» radniecīgs «Mazām komēdijām».

Satīriskā un ironiskā tēlojumā autors parāda buržuāziskās sabiedrības cilvēku uzskatu un jūtu izmaiņas atkarībā no ārējo apstākļu pārvērtībām. Krājuma galvenajam motīvam pakļauti arī noveļu mākslinieciskās izteiksmes paņēmieni. Šo noveļu sižetus raksturo straujas situāciju maiņas. Asās peripetijas darbības risinājumā piešķir tām īpašu spraigumu.

Noveļu krājumā «Metamorfozas» izveidota plaša tēlu galerija, kurā atmaskota buržuāziskā sabiedrība. Vairākās novelēs A. Upīts parāda buržuāziskās morāles pagrimumu, bezprincipialitāti, mantrausību.

Novelē *«Metamorfozas»* notēlota saimniekmeita Brīvuļu Millija un saimniekdēls Velēnu Pēteris, viņu attiecību vairākkārtējās

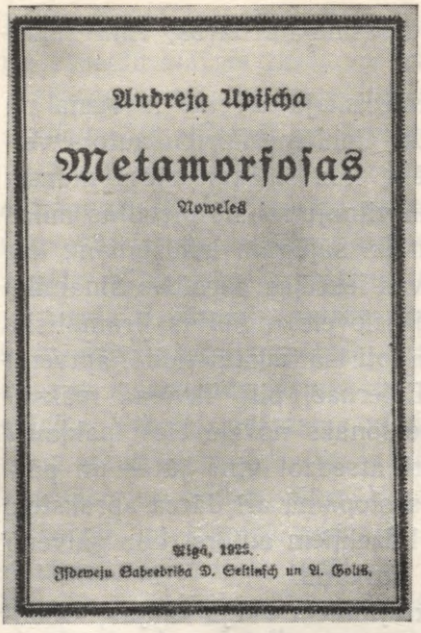

A. Upīša noveļu krājuma «Metamorfozas» vāks

pārvērtības sakarā ar ārējo apstākļu izmaiņām un viņu savtīgajiem apsvērumiem.

Novelē *«Zelta kāpnes»*, greznu un bagātīgu dzīvi alkdama, bagātniekā iemīlas stacijas priekšnieka palīga mietpilsoniskā sieva. Bet viņas mīlestība pārdzīvo strauju metamorfozu, kad mīļākais bankrotē.

Īpašā tēlu grupā šai krājumā izdalās A. Upīša notēlotie deklasētie elementi, kas nāk no nabadzīgajiem slāņiem, bet savās egoistiskajās tieksmēs kļūst par strādnieku nodevējiem, pielīdējiem, buržuāzijas roklaižām. Šāds tēls A. Upīša novelēs sastopams jau agrāk: Edgars Svikliņš novelē «Brīvība» (krāj. «Atkusnī») — slaists un uzdzīvotājs, kas revolūcijas dienās staigā «ar sarkanu kokardi un sarkanu lentu pie krūtīm», ekspresis novelē «Mopasāna audzēknis» («Aiz paradīzes vārtiem»), komijs Slaidiņš novelē «Vieglā maizē» («Darba laikā»). Šāds pielīdējs un strādnieku nodevējs ir invalīds Silpa, Brukmaņa fabrikas sargs novelē *«Zaļais naminš»*, kas slepus noklausās strādnieku sarunas. Kad fabrikants paved viņa māsu, viņš apņemas atriebt, bet, ticis pie šī nelieša vieglā maizē, nespēj savu apņemšanos realizēt.

Novelē *«Pagātne»* bijušais strādnieku kustības līdzskrējējs rakstnieks Goba personiskā labuma dēļ atsakās no savas revolucionārās pagātnes, kļūst par strādnieku šķiras interešu nodevēju.

Šīs noveles, kurās atmaskoti renegāti, politiskie līdzskrējēji un pārbēdzēji, idejiski un tematiski sasaucas ar A. Upīša agrāk sarakstītajām dramām un romāniem, kuros risināta renegātisma tema.

Asa buržuāziskās sabiedrības kritika ietverta novelē *«Paceltu galvu»*, kurā autors parāda, ka bijušais klaidonis un zaglis pēc veiksmīgas zādzības pārvēršas par cienītu bagātu pilsoni, ar sarkastisku ironiju pasvītrojot, ka buržuāziskajā sabiedrībā cilvēka stāvokli nosaka bagātība, nauda, vienalga, ar kādiem līdzekļiem tā iegūta.

Krājumā «Metamorfozas» ievietotas arī divas vēsturiskas noveles «Žurdans un Bigonets» un «Dr. Mārtiņš un velns», kas vēlāk ar nosaukumu «Doktora Mārtiņa viesis» ievietota krājumā «Stāsti par mācītājiem».

Novelei *«Žurdans un Bigonets»* sižets ņemts no franču buržuāziskās revolūcijas notikumiem. Cīņas pozicijās pretī nostādot revolucionārās masas pārstāvi Žurdanu un monarhijas piekritēju Bigonetu, autoram izdevies radīt sižetiski ļoti spraigu, īpatnēji veidotu noveli. Revolūcijas notikumu gaitā abi varoņi nonāk krasi mainošās situācijās, kas atsedz šo tēlu raksturus, viņu idejas un mērķus. Īpatnējs ir noveles stils. Notikumu vēstījums ieturēts 18. gs. vēstures hroniku rakstītajā stilā, kas rada īpatnēju laikmeta un vides kolorītu.

Otra vēsturiskā novele atmasko Mārtiņa Lutera ticības reformas reakcionārās tendences. Ar šo noveli un dažām citām («Jehovas pārvēršanās» un «Atgrieztais») A. Upīša novelistiskā ienāk antireliģiskā tema, kam vēlāk rakstnieks veltījis īpašu noveļu krājumu «Stāsti par mācītājiem» (1930.).

Novelē *«Jehovas pārvēršanās»* atbilstoši metamorfozas motīvam A. Upīts parāda izmaiņas mācītāja Zandersona ticības paņēmienos, ko nosaka jauni laikmeta apstākļi, bet kas tomēr neizmaina viņa neremdināmās iedzīvošanās tieksmes un naidu pret vienkāršajiem darbaļaudīm. Satīriskajā novelē *«Atgrieztais»*, ko autors pats nosaucis par grotesku, atmaskota garīdzniecības reakcionārā loma atkarīgo zemju tautu paverdzināšanā.

«Kailā dzīvība»

Tiklab idejiskā satura, kā mākslinieciskās meistarības ziņā viena no spēcīgākajām A. Upīša noveļu grāmatām ir «Kailā dzīvība» (1926.).

Atšķirībā no pārējiem noveļu krājumiem, kur galvenokārt izvērsta buržuāziskās sabiedrības kritika ar negatīvajiem personā-

žiem, šai krājumā noteicošais ir pozitīvais varonis, revolucionārais cīnītājs, kura rīcību nosaka pozitīvais ideāls — gaišākas nākotnes izcīņa.

Lielākajā daļā šo novelu izmantoti vēsturiski sižeti, notēloti notikumi, kas saistās ar revolucionāro kustību dažādu laikmetu un tautu dzīvē.

Novelu darbība noris gan senajā Romā («Traķietis Kilons»), gan 15. gadsimta Itālijā, kad pār to blāzmo inkvizīcijas ugunssārti («Republikāņi»), gan Parīzes Komūnas laikā Francijā («Klemansa Perjē nāve»), gan citās zemēs un citos laikmeta pavērsienos.

Dzīvības un nāves problēmu, kas vieno šī krājuma noveles, A. Upīts risina revolucionāro cīnītāju psiholoģiskajā tēlojumā uz saasinātas antagonistisko šķiru cīņas fona. Novelu krājuma idejiskais pamatmotīvs — apspiesto un ekspluatēto darbaļaužu cīņa par savām eksistences tiesībām, par tiesībām uz cilvēcisku dzīvi — spēcīgi izteikts novelu varoņu dzīvības un nāves traģisko izjūtu pretstatos. Izceļot vienkāršā darba cilvēka, cīnītāja nenomācāmās dzīvības spēku un skaistumu, autors parāda, ka asiņainā ekspluatatoru vara spēj gan izdzēst atsevišķu cilvēku dzīvības, bet tās spēkos nav noslāpēt un samīt to daudzo tūkstošu augošos spēkus, kuru labā viņi ziedo savu kailo dzīvību, vienīgo, kas viņiem pieder. Kliedzošai netaisnībai, valdošās varas necilvēcīgajām darbaļaužu apspiešanas un zvēriskas iznīcināšanas metodēm asā pretstatā A. Upīša novelēs izceļas cīnītāja dzīves lielums. Ar visu dzīvības nepārvaramo spēku viņa novelu varoņi saceļas pret netaisno ekspluatatoru pasauli, kuru viņi ienīst «desmitreiz vairāk nekā savu nāvi».

Detalizētā psiholoģiskā tēlojumā atsedzot savu varoņu pārdzīvojumus viņu dzīves vistraģiskākajā brīdī, A. Upīts kā pretspēku valdošās varas necilvēcībai un nāves drausmai parāda uzliesmojam viņu spēcīgo dzīvotgribu, kurā izpaužas tautas neapslāpējamais vitālais spēks. Cilvēciskās slāpes pēc dzīves, ko izjūt viņa novelu varoņi un ko ar tik dziļu psiholoģiski mākslinieciskū motivāciju parāda rakstnieks, nepārvērš viņus par savas dzīvības instinkta vergiem, bet liek tiem mirt cīnītāja dzīves cienīgā nāvē.

Šā krājuma noveles pauž dziļu protestu pret ekspluatatoru varu, kas verdzina un pazemo darbaļaužu masas, kas iznīcina tūkstošiem nevainīgu cilvēku dzīvības.

Barga apsūdzība valdošās iekārtas netaisnībai ir novelē *«Kailā dzīvība»* notēlotā varoņa Adriana nāve. Septiņpadsmit gadu vecumā iemests cietumā, buržuāziskās varas spīdzināts un notiesāts uz nāvi, viņš mirst kā varonis, ar visu savas jaunības un neizdzīvotās dzīves kaismi mīlēdams dzīvi un taisnību, par kuru viņš cīnījies.

Adrians ir itāliešu ostas strādnieks, revolucionārs, kas izjutis valdošās iekārtas netaisno iekarošanas un tautu verdzināšanas politiku, kurai par upuri kritis viņa tēvs un vecākais brālis. Adrians atsacījies iet karā un izplatījis proklamācijas ar pretkara propagandu. «Es negribu karot par tādu karali un tādu valsti, kāda mums ir, es negribu krist, — saka Adrians. — Es nevaru šaut uz ienaidnieka zaldātu, kurš man nav nekāds ienaidnieks, bet tāds pats sava plēsoņa karaļa atdzīts strādnieks kā es. Es negribu tādu karu.»

Pavasaris ar ziedošu kastaņu rindām, jaunības izjūtas un tam pretstatā cietums un nāves atbaidošā drausma — tādas ir kontrasta ainas, kurās autors atsedz buržuāziskās varas necilvēcību un jaunībā pārtrauktās Adriana dzīves un cīņas dziļāko jēgu.

Ar psiholoģiski dziļu analizi A. Upīts atsedz Adriana pārdzīvojumus cietumā pavadītajos astoņos mēnešos, meistarīgi izmantojot dabas tēlojuma epizodes, kas palīdz norādīt uz laika un dzīves neapturamo ritumu aiz cietuma sienām un spēcīgi akcentē Adriana traģiskās izjūtas. Kad Adrianu ieved cietumā, «kastaņi bija pašos ziedos, vējš visos zaru galos šūpoja baltas zeltaini pūkotas piramīdītes... Viņa būtnē vēl strāvoja ostmalas darba un drūzmas trauksme, pa dzīslām šalkoja klajuma sāļais vējš un acīs mirgoja jūras vieglais zilums». Adrianam pēdējo reizi ejot gar šīm kastaņu rindām, ir rudens, un «dzeltenas kastaņu lapas lido pa gaisu», un Adrianā izlaužas sāpīgs sevī apslēpts kliedziens: «Kur palikuši tie astoņi mēneši? Kas viņam nolaupījis šo skaisto, šo visskaistāko laiku visā mūžā? Un kur viņš pats visu laiku bijis?» Nāve, kas sākumā Adrianam liekas kā kaut

kas neiespējams, kļūst par viņa cīņas daļu, kad viņš izpratis, ka «viņa kailā dzīvība tiem bija vajadzīga tikai kā maza daļiņa no tās lielās, degošā naida pilnās četru tūkstošu dzīvības ostmalā. Pie sienas saļimstam viņi to gribēja redzēt un izbaudīt neizsakāmu tīksmi par to, ka nīkst un dziest tā lielā, bezgala naidīgā, draudīgā, bīstamā . . .» Un Adrians izmanto vēl pēdējo iespēju, kā izteikt savu protestu, neļaut tiem priecāties par viņa nāvi: viņš izdzēš savu dzīvību pirms tiesas sprieduma izpildīšanas.

Novele «Kailā dzīvība» savā māksliniecīskajā izveidē pieskaitāma pie labākajām A. Upīša novelēm. Spēcīgais izjūtu un pārdzīvojumu kāpinājums, gleznainais tēlojums, varoņa izjūtām pieskaņotā stilistiskā intonācija piešķir šai novelei spēcīgu emocionālu zemtekstu.

Radniecīgs tēls Adrianam ir Klaass novelē *«Jūrā»*. Arī viņam, tāpat kā Adrianam, pretīga ir imperiālistu iekarošanas politika. Klaass ir apdāvināts jauneklis ar bagātu garīgo pasauli. Revolucionārajā cīņā viņš ieguvis jau ievērojamu pieredzi. «Revolucionārs un politisks aģitators . . . Viņš Šellija «Atsvabināto Prometeju» lappusēm zināja no galvas, viņa paša dzejas par brīvību un brālību deklamēja strādnieku izrīkojumos.» Atvaļināto jūras kareivju savienībā viņš uzstājies nelegālajos mītiņos, aizstāvēdams kolonizēto tautu tiesības. Partijas laikrakstā rakstījis par kolonizatoru avantūrām. Par izvairīšanos no mobilizācijas viņu apcietina. Ieslodzītam uz kuģa, kas dodas ekspedīcijā «pārmācīt sacēlušos «pusmežoņus» koloniju zemēs», viņam jāizvēlas vai nu nāve, vai doties līdzi imperiālistu algotņiem slepkavot koloniju brīvības cīnītājus. Klaas nespēj savu dzīvi pirkt par citu tautu brīvības cīnītāju nāvi. Palikdams uzticīgs saviem cīņas principiem un pārliecībai, Klaass kā vienīgo izeju saskata nāvi. «Nāve tas vienīgais glābiņš un reizē pienākums, stiprāks nekā simttūkstoš zvērastiem saistīts solījums.» Viņš metas jūrā un negaisā satrakotās jūras bangās izcīna asu cīņu ar savas kailās dzīvības instinktu. Brīdī, kad iespējams glābties uz karalisko jūras kadetu apmācības kuģa, Klaass saprot, ka te «viņam glābiņš tikai tādēļ, lai viņu novestu krastā un noliktu pie cietokšņa sienas par mērķi desmit lodēm». Bet svelošs, liesmains naids

liek viņam pēkšņi apzināties, ka viņš rīkojies nepareizi: «Kā nevērtīgu lupatu viņš savu dzīvību bij iemetis viļņu rīklē, lai tur noņirgātos pakaļ par gļēvuli...» Viņš satver no kuģa nomesto glābšanas loku, lai, par dažiem mirkļiem dzīvi pagarinot, savu nāvi paspētu izpirkt ar triju četru ienaidnieku dzīvībām. Bet pēdējais vilnis met viņu pret kuģa sienu.

Klaass līdzīgi Adrianam mirst kā cīnītājs pret apspiedējiem un viņu netaisno pasauli, «kuru bija tiecies graut un iznīcināt visu savu negaro, savu skaisto cīņas mūžu».

Tāpat kā novelē «Kailā dzīvība», arī «Jūrā» A. Upīts kā īpašu kompozīcijas paņēmienu izmanto dabas tēlojumu. Galvenā varoņa Klaasa sarežģīto un dramatisko iekšējo cīņu, viņa cilvēciskās dzīvības alkas un naidu un cīņas kaismi pret apspiedējiem autors parāda uz negaisā trakojošas jūras.

Noveles *«Klemansa Perjē nāve»* sižetā izmantoti notikumi Parīzes Komūnas laika Francijā. Atbaidošās ainās A. Upīts notēlo trakojošās Tjēra reakcijas asinsdzīres. Desmitiem tūkstošu noslepkavoto revolucionāru līķu, pavirši aprakti, trūd visos Parīzes dārzos, ielās pludo asinis. Joprojām turpinās masu apcietināšana un slepkavošana. Šajās drausmīgajās dienās par reakcijas upuri nejauši kļūst Klemanss Perjē, kas visu laiku atbalstījis Tjēra politiku. Ierauts asinsdzīru orģijās, kur nevienam neprasa, vai viņš vainīgs vai nē, cietuma pagrabos pieredzēdams drausmīgas mokas un cilvēka cieņas pazemojumu, Klemanss Perjē izaug par varoni un mirst — «it kā visu mūžu bijis varonis un paradis nāvei acīs skatīties».

Meistarīgi veidota noveles kompozīcija, kā tēlu, tā notikumu sistēmā pakāpeniski ievedot momentus, kas pamazām pārveido galvenā varoņa uzskatu pasauli un rada viņā lūzumu. Kad Klemansa Perjē acu priekšā nošauj viņa dēlu, kas dezertējis no Versaļas karaspēka tādēļ, ka nav spējis šaut nevainīgas sievietes un bērnus, Perjē apziņā notiek izšķirošais lūzums. «Piecdesmit divus gadus nodzīvojis Parīzē un nezināja, ka riņķī apkārt tik daudz zemiskuma, nelietības, melu un nežēlības. Nāve viņu vairs nebiedēja. Nāves bail tikai tiem, kas dzīvē vēl turas pie kaut kā, Perjē kungam te vairs nekas nebija palicis. Visi pavedieni ar

dzīvi sarauti. Viņa pasaules uzskats, viņa reliģiozitāte, patriotisms, uzticība likumīgai valdībai, tiesai un taisnībai — viss rupji samīts un izsviests mēslainē.»

Pie spilgtākajām krājuma novelēm pieder arī *«Traķietis Kilons»*. Tajā notēlota ne mazāk atbaidoša epizode no vergturu izrēķināšanās ar sagūstītajiem Spartaka karavīriem pēc Spartaka vadītās vergu sacelšanās apspiešanas. Seši tūkstoši sagūstīto vergu Marks Licinijs Krass pavēlējis piesist krustā un dzīvus sadedzināt, lai tie kā lāpas degtu un apgaismotu ceļu, viņam braucot uz Romu. Brāļiem Hipijam un Kilonam izdodas atbrīvoties, viņi mēģina bēgt, bet, pārliecinājušies, ka visas ejas ir apsargātas, nolemj paši sevi nonāvēt, lai nebūtu jāmirst pazemojošā un drausmīgajā nāvē. Hipijs metas uz brāļa paceltā zobena, bet Kilons īsajā priekšnāves brīdī, izjuzdams nepārvaramas dzīves alkas, nespēj sevi nogalināt un krīt gūstītāju rokās. «Ar zibens svītras likumiem un žilbinošu spulgu caur smadzenēm izvijās tas, kas šajās neatsaucamajās pāra sekundēs noturēja viņu tādā sastingumā. Tālā un tikpat kā svešā Traķija ar viņas mežonīgajiem kalnājiem dziļi dūmakotā apvārsnī. Nesenā ganu dzīve... viņa neizdzīvotā un neizbaudītā jaunība, viņa dzīvība. Kaut kas skaļi un pavēloši kliedza viņā. Tas bija stiprāks nekā skaidrā apziņa par tām šausmām, kas viņu gaida pēc acumirkļa.»

Tīri cilvēcīgā nepārvaramā dzīvības alka, kas traķietim Kilonam uz mirkli sasaista rokas, šajā novelē psiholoģiski labi motivēta. Ar to uzsvērts dzīves lielums un skaistums, ko izdzēš ekspluatatoru asiņainā vara.

Krājuma «Kailā dzīvība» pēdējā novele *«Pēdējais cēliens»*, kas atsedz epizodi latviešu revolucionārajā cīņā, kompozicionāli noslēdz šī cikla idejisko aploci. Padomju varai 1919. gadā atkāpjoties, vietējiem pārvaldes organiem evakuējoties, savu biedru atiešanu sedz viens pats revolucionārs Marks, radīdams ienaidniekā ilūziju, ka uzbrūk vesela vienība. Izcīnījis kauju ar balto bandām, viņš krīt ar pārliecību, ka «tur, viņpus purviem, varbūt aiz tūkstoš verstīm, varbūt citur, varbūt pēc desmit gadiem sāksies jauns cēliens».

Noveļu grāmata «Kailā dzīvība», pa daļai arī «Vēju kauja», īpaši kompozicionālu un idejisku vienību iegūst ar to, ka tajās mākslinieciski daudzpusīgi atveidoti radniecīgi tēli. Tādi ir kapitālistiskās iekārtas pretrunu salauztie mākslinieki un zinātnieki «Vēju kaujā», dažādu tautu un laikmetu brīvības cīnītāji krājumā «Kailā dzīvība».

Šajā ziņā vēl saliedētāka ir noveļu grāmata — «Stāsti par mācītājiem».

«Stāsti par mācītājiem»

Krājumā «Stāsti par mācītājiem» ievietotajās novelēs notēloti mācītāji, atmaskota garīdznieku reakcionārā loma. Daudzpusīgā mākslinieciskā skatījumā A. Upīts parāda gan luterāņu garīdzniekus, gan katoļu ksendzus, gan nēģeru «dieva vietnieku» — mazo Rīmu un pašu luterāņu reformatoru Mārtiņu Luteru. Darbodamies dažādos apstākļos, būdami dažādi, pat ļoti atšķirīgi pēc savām individuālajām rakstura īpašībām, viņi tomēr savā būtībā visi ir valdošās ekspluatatoru varas atbalstītāji, tautas apziņas aptumšotāji.

Šajā krājumā spilgti izpaužas rakstnieka antireliģiskie uzskati. Kā reliģisko tumsonības māņu apkarotājs, garīdzniecības nesaudzīgs tiesātājs A. Upīts pazīstams visā savā literāri sabiedriskajā darbībā, it īpaši publicistikā. 20. gados «Domās» viņš publicē vairākus rakstus, kur ar sašutumu vēršas pret reliģiju un garīdzniecību, kas, autora vārdiem izsakoties, ir «sevišķa zirnekļa pasuga, kura savus tīklus aizauž visos kaktos».

Pret reliģiju A. Upīts vēršas arī daudzos citos darbos. Garīdznieka tēlu sastopam jau krājumā «Metamorfozas» («Jehovas pārvēršanās», «Dr. Mārtiņš un velns») un arī citur. Novelēs «Kailā dzīvība» un «Klemansa Perjē nāve» mācītāji parādīti kā «svētības devēji» reakcijas asiņainajiem darbiem.

Visā augumā garīdznieka tēls atsegts «Stāstos par mācītājiem». Ļoti bagāta ir šī krājuma tipu galerija. A. Upīts te notēlo lauku aptaukojušos mācītājus — Ludvigu Kalnpēteri («Stāsts par mācītāju») un Akotu («Bezdievis»), kas parazitē uz lauku neapzinīgo nabadzīgo slāņu rēķina, pilsētas mācītāju mantkārīgo Lindi («Dvēseles izvadītāji»), kas cenšas sagrābt

savās rokās mirstošā profesora Grīna bagātību, cietuma mācītāju (novelē «Ēnas mēnesnīcā) un daudzus citus.

Garīdznieka tipiskās īpašības autors atsedz visdažādāko individuālo raksturu notēlojumā, parādot dažādu laikmetu un konfesiju pārstāvjus, liekot tiem darboties dažādos sabiedriskos apstākļos, dažādās sadzīves situācijās. Atbilstoši raksturu daudzveidībai autors izmanto visai atšķirīgus tēla raksturošanas un sižeta izveides paņēmienus. Raksturus A. Upīts atklāj gan ar anekdotisku notikumu un komisku situāciju palīdzību, gan ar dziļu un sarežģītu psiholoģisku pārdzīvojumu analizi. Ļoti plaša ir autora stilistiskās izteiksmes amplitūda — no ironijas un satīras līdz traģiskam intonējumam tādās novelēs kā «Pērle no gredzena» un «Ēnas mēnesnīcā».

Atbilstoši negatīvajam personāžam šajā krājumā ļoti bagātīgi izmantota satīra. Pie satīriskajām novelēm pieskaitāmas «Stāsts par mācītāju», «Bezdievis», «Mācītāja Strautmaļa kārdināšana», «Dieva pirksts», «Imitatio Christi» un groteska «Dieva vietnieks». Šajās novelēs ar satīrisku saasinājumu izceltas tēla negatīvās īpašības.

«Stāsts par mācītāju» vēstī par to, ka mācītājam Kalnpēterim izjūk precības ar bagātā saimnieka Lūča meitu. Paklausot draudzei, viņš «izlūdzies» no dieva lietu, kas salīdina Lūcim āboliņu par 300 000 rubļiem. Mācītāja rīcība tā aizkaitina patmīlīgo budzi, ka viņš to nelaiž vairs pār savas mājas slieksni. «To mantu, to lielo mantu! ... Un viņš tīšu prātu liek, lai gāž lietu virsū! Lai pūdē vien visu kopā!» «Bet kā es to varēju zināt? — taisnojas mācītājs. — Visi viņi brēca: lietu, lietu!»

Ar izsmejošu satīru A. Upīts vēršas pret mācītāju liekulību un morālo pagrimumu novelē «Mācītāja Strautmaļa kārdināšana» un «Dieva pirksts».

Savdabīgā sarkastiskā tvērumā veidota novele *«Dieva vietnieks»*. Primitīvās bunghunghamas tautiņas pielūgtais kokā veidotais dievs Lielais Rīma savu nosaukumu dabūjis to neskaitāmo upuru dēļ, ko caur «dieva vietnieku» Mazo Rīmu viņš pieprasījis no tautas. Kad atklājas, ka tā bijusi Mazā Rīmas viltība un viņš barojies no tautas pienestajiem ziedojumiem, bunghunghamieši

sadauza Lielo Rīmu un kopā ar viņa «vietnieku» iemet to upē. Groteskā zīmējumā šī novele atmasko garīdzniecības parazītisko raksturu.

Citādus tēlošanas paņēmienus autors izmanto novelēs «Pērle no gredzena» un «Ēnas mēnesnīcā». A. Upīts parāda, ka starp mācītājiem, bez mantrausības varā pārņemtajiem liekuļiem un izvirtuļiem, kas apzinīgi dzīvo uz tautas rēķina, ir arī godīgi cilvēki. Agrāk vai vēlāk viņi spiesti saskatīt savas profesijas īsto būtību.

Šo noveļu personāžus A. Upīts veido ar detalizētu psiholoģiskas analizes palīdzību, risinot sarežģītus psiholoģiskus konfliktus, atsedzot notēloto varoņu garīgās krizes sociālos motīvus.

Novelē *«Pērle no gredzena»* galvenais varonis Ringsdorfas mācītājs Hansis Fogelis sievas apbedīšanas dienā, klausoties sava amata brāļa mācītāja Krauzes liekulīgajās frazēs, apzinās, ka viņa dzīve ir bijusi tukša čaumala. «Aktieri mēs esam, — viņš saka Krauzem, — un pie tam no tā vislētākā balagana. Ceļojoši klauni. Mēs uzstājamies kāzās, kristībās un bērēs. Arī tur mēs pūlamies patikt asaru mīlētājai publikai, bet tas apraktais nevar vairs pieceltіes un padzīt mūs ratā.» Pēc sievas nāves, kas ar savu dvēseles saturu pildījusi viņa briesmīgo tukšumu, Fogelis nespēj vairs dzīvot un izdara pašnāvību.

Novelē *«Ēnas mēnesnīcā»* līdzīgu garīgu sabrukumu pārdzīvo cietuma mācītājs. Uzskatīdams sevi par vienkāršu algotni, kas par savu darbu saņem noteiktu algu, viņš sākumā cenšas cītīgi pildīt savu «pienākumu», līdz pārliecinās, ka dara to pašu darbu un saņem to pašu algu, ko bende. Pēc šī psiholoģiskā lūzuma viņš kļūst ārprātīgs.

Ar savām buržuāziskās Latvijas laika novelēm A. Upīts devis daudzpusīgu buržuāziskās sabiedrības atmaskojumu. Tās izgaismo visdažādākās ekspluatatoriskās iekārtas parādības, atsedzot to sociālos pamatus. Viņa novelēs ietverts dziļš un nozīmīgs saturs.

A. Upīša meistariski izstrādātās noveles ar savu ideju, tēlu un temu bagātību, ar māksliniecisko izteiksmes līdzekļu daudz-

veidību ienes jaunas idejiskas un mākslinieciskas vērtības latviešu noveles attīstībā.

Idejiskā dziļuma, formas daudzpusības, tematikas un sižeta plašuma ziņā A. Upīša noveles paceļas tālu pāri tam līmenim, kas bija sasniegts attiecīgajā žanrā latviešu literatūrā. Viņa 20. un 30. gadu noveles pieder pie latviešu pirmspadomju īsās prozas labākajiem mākslinieciskajiem sasniegumiem.

Līdz A. Upītim latviešu literatūrā ir jau meistariski izstrādāta psiholoģiskā novele R. Blaumaņa darbos; vienā laikā ar A. Upīti novelistikā darbojas J. Ezeriņš, īpaši izkopdams anekdotisko noveli, kurā izpaužas viņa īpatnējās raksturošanas spējas.

Ar A. Upīša novelēm latviešu novelistikā ienāk revolucionārās cīņas tematika, asu sociālu problēmu risinājums. Detalizētais psiholoģiskais tēlojums, kas ir viena no spilgtākajām A. Upīša novelistikas mākslinieciskajām izteiksmes iezīmēm, rakstniekam ir līdzeklis atsegt dziļus, sabiedriski nozīmīgus dzīves procesus, tādēļ arī viņa psiholoģiskajām novelēm spilgti izteikts sabiedrisks raksturs.

Mācoties no lielo pasaules novelistu Dž. Bokačo, G. Mopasāna, A. Čehova tradīcijām, A. Upīts vispusīgi apguvis noveles tehniku, izstrādājis savā novelistikā jaunas formas un izteiksmes veidus.

Ļoti daudzpusīgi ir A. Upīša tēlu veidošanas paņēmieni. Kopš pirmajām noveļu grāmatām viņa novelistikā spilgti izpaužas divi galvenie raksturošanas paņēmieni — rakstura atsegšana ar detalizētu tēla un notikumu ārējās izpausmes aprakstu, kas visspilgtāk saskatāms «Mazās komēdijās» un «Metamorfozās», un tēla veidošana ar tiešajā raksturojumā sniegtu dziļu psiholoģisku analizi. Ar šādu paņēmienu veidoti meistariski izstrādātie psiholoģiskie portreti, kas sastopami jau viņa noveļu ciklā «Nemiers», bet īpaši reljefi izveidoti krājumos «Vēju kauja» un «Kailā dzīvība».

Visi mākslinieciskās izveides elementi A. Upīša novelēs mērķtiecīgi pakļauti galvenā tēla psiholoģiski mākslinieciskajai atklāsmei. Savu noveļu sižetus rakstnieks veido, risinot asus, dramatiskus vai pat traģiskus dzīves konfliktus, kas saistās ar dzi-

ļiem lūzumiem tēlu psiholoģijā, izmanto ātri mainošas situācijas, asas peripetijas, strauju darbības kāpinājumu un krasu lūzumu noveļu nobeigumā.

Analitiskā pieeja dzīves materiālam un tēlu veidojumam, kas raksturīga A. Upīša daiļradei vispār, lielā mērā izpaužas arī viņa novelistikas stilā. A. Upīša novelēs sastopami tiklab sīki detalizēti cilvēka iekšējo pārdzīvojumu tēlojumi, kā arī personāžu rīcības un ārējā portreta apraksti, kas mazāk raksturīgi klasiskai novelei atbilstošās formās. Ar nedaudzām, bet veiksmīgi izvēlētām detaļām rakstnieks šaurajos noveles ietvaros spēj iedzīvināt īpatnējo darbības vidi un laikmeta kolorītu.

Neparasti bagāta ir A. Upīša noveļu stilistiskā amplitūda. Atkarā no autora idejiskajiem un mākslinieciskajiem nolūkiem viņa novelēs satīriskā un ironiskā izteiksme mainās ar nopietnu un dramatisku, komiska noskaņa ar skumju un pat traģisku.

Mērķtiecīgi izmantotie stilistiskie izteiksmes līdzekļi palīdz A. Upītim radīt ar galvenā varoņa pārdzīvojumu un izjūtu noskaņām saistītu darbības atmosfēru, spēcīgu emocionālu zemtekstu. Šai ziņā rakstnieks daudz mācījies no lielajiem pasaules klasiķiem reālistiem. Savā apcerējumā «Reālistiskais stils literatūrā» A. Upīts citē G. Flobēra vēstuli G. Mopasānam: «Par sīkumiem es jums, lūk, ko teikšu: studējiet tos, līdz kamēr jūsu ausīs atskan jūsu varoņa balss, kamēr paši savām acīm redzat priekšmetus, kas viņam apkārt. Jo vajag rakstīt tā, lai lasītājam caur burta a vai o apveidu, cauri visu burtu apveidam, kurus lietojat vārda sastādīšanai, būtu gaiši saredzama jūsu varoņa seja un viņa vaibsti. Tad, ja jūs aprakstāt saules rietu, lasītājam lappusei vajag likties sarkanai un zaļai, ja jūs tēlojat pļavu.»[1]

Tādu iespaidu A. Upīts panāk daudzās savās novelēs. Novelē «Rožu slepkava» it kā jūtama Aršalika audzēto pils dārza rožu smarža, novelē «Jūrā» sāļais jūras vējš, bet noveles «Traķietis Kilons» lappusēs, šķiet, saskatāma ugunssārtu atblāzma, kuri sakurti vergu sadedzināšanai.

[1] *A. Upīts.* Kopoti raksti, 17. sēj., 1951., 670 lpp.

A. Upīša noveles blakus viņa romāniem pieder pie latviešu pirmspadomju reālistiskās prozas augstākā mākslinieciskā sasnieguma.

STĀSTI JAUNATNEI

A. Upīša prozā ievērojama nozīme ir viņa bērnu un jaunatnes stāstiem. Buržuāziskās Latvijas laikā sarakstīti *«Gliemeža ceļojums»* (1924.), *«Minces piedzīvojumi»* (1925.), *«Pa Lauča pēdām»* (1926.), *«Ūdeņos»* (1929.), *«Sūnu ciema zēni»* (1940.).

A. Upīša jaunatnes stāsti rakstīti skolas vecuma bērniem, un tie arvien ieņēmuši redzamu vietu skolu hrestomātijās. Buržuāziskās Latvijas laikā, kad bērnu un jaunatnes literatūrā bagātīgi sazēla sentimentālisma un neveselīgas romantikas piesātināti sacerējumi, A. Upīša reālistiskie jaunatnes stāsti ar darba dzīves un dabas tēlojumiem audzināja jaunatnes veselīgu un možu dzīves uztveri. Blakus Valda «Staburaga bērniem», Jaunsudrabiņa «Baltajai grāmatai», Birznieka-Upīša «Pastariņa dienasgrāmatai» A. Upīša stāsti latviešu pirmspadomju bērnu un jaunatnes literatūrā ieguvuši jauno lasītāju vislielāko atsaucību.

Par bērnu un jaunatnes literatūru A. Upīts izteicis nozīmīgas teorētiskas atziņas, kuras arī pats centies realizēt savā daiļradē. Apcerējumos par jaunatnes literatūru rakstnieks prasa ievērot žanra specifiku, rakstīt bērniem saprotamā tēlainā valodā, veidot interesantus sižetus.

Plašākais šāda veida A. Upīša apcerējums par jaunatnes literatūru ir «Poruka raksti jaunatnei» (1922.), kur, kritiski vērtēdams J. Poruka rakstu izlasi jaunatnei, A. Upīts pasvītro, ka arī jaunatnei veltītajos darbos, tāpat kā pārējā literatūrā, jāattēlo neviltota, neizskaistināta dzīves patiesība. Rakstnieks izvirza prasību pēc reālistiskas jaunatnes literatūras, kas tuvinātu jaunatni tai dzīvei, ko dzīvo pieaugušie. «Patiesībā jaunatne, it sevišķi darbaļaužu jaunatne, dzīvo to pašu dzīvi un strādā to pašu darbu, ko pieaugušie. Viņai ir tās pašas tieksmes, dzīves intereses un garīgās īpašības, kas viņas pieaugušajai apkārtnei. Tad

saprotams, ka arī rakstniecības darbos viņu saistīs tie paši dzīves un tipu tēlojumi.»[1]

Šādus uzskatus A. Upīts izteicis arī vairākos citos kritiskos apcerējumos par bērnu un jaunatnes literatūru. 1929. gadā rakstā «Sentimentālisms un militārisms jaunatnes literatūrā»[2] autors kritizē buržuāziskās Latvijas laikā bērnu un jaunatnes literatūrā plaši ieviesušos sentimentālismu un buržuāziskās valsts varas kultivēto militārismu.

A. Upīša jaunatnes stāstos attēloti vienkārši lauku zēni un meitenes, kas «dzīvo to pašu dzīvi, ko pieaugušie». Viņa stāstu varoņi ir veselīgi, žirgti lauku darbaļaužu bērni, apveltīti ar uzņēmību, drosmi, tieksmi uz patstāvību. Tāda ir mazā Līze stāstā «Minces piedzīvojumi», kas, vedot savu kaķēnu Minci uz Rīgu krustmātei, ceļā piedzīvo dažādas likstas, bet tās drosmīgi pārvar. Lielas izturības pārbaude ir Juža un Andra brauciens laivā uz ezera salu. Drošsirdīgs sava tēva palīgs ir stāsta «Pa Lauča pēdām» mazais varonis, kas ziemas salā un sniegputenī dodas tēvam līdzi tālā ceļā meklēt nozagto zirgu.

A. Upīts savos jaunatnes stāstos veido interesantus sižetus, saviem varoņiem liek darboties sarežģītās situācijās, kas prasa patstāvīgu rīcību, izturību un drosmi. Par notikumiem un varoņu pārdzīvojumiem autors vēstī vienkārši un tēlaini, ar siltu iejūtu bērniem īpatnējā dzīves uztverē un notēloto parādību izpratnē. Rakstnieks parasti stāsta pirmajā personā it kā no pašu bērnu redzes viedokļa. A. Upīša reālistiskie jaunatnes stāsti liecina par autora prasmi iedzīvoties savu varoņu pārdzīvojumu pasaulē un atrast tai pieskaņotu izteiksmes, stila un valodas niansējumu.

Plašākais šā laika A. Upīša darbs jaunatnei literatūras žanrā ir garais stāsts *«Sūnu ciema zēni»* (1940.), veidots pēc 1923. gadā sarakstītās jaunatnes lugas «Laimes lācis».

Galvenie notikumi saistās ar Sūnu ciema zēnu Andra un Ješkas un skrodera Bukstiņa braucienu pēc laimes lāča. Stāstā savīts interesants sižets, kas veidots, izmantojot piedzīvojuma

[1] *A. Upīts*, Poruka raksti jaunatnei, 1922., 4. lpp.

[2] «Domas», 1929., 8.

A. Upiša jaunatnes stāsta «Sūnu ciema zēni» dažādu izdevumu vāki

žanra elementus. Stāsta varoņi, naktī braucot cauri sniegā aizputinātiem mežiem, piedzīvo dažādas likstas. Baiļu noskaņu rada vietas, ap kurām savijušies tautas nostāsti par dažādiem mošķiem un burvestībām. Taču zēni pārliecinās, ka nekādu mošķu nav. Atgriežoties Sūnu ciemā, viņi nepārved laimes lāci, bet tā vietā atziņu, ka likstas, kas piemeklējušas Sūnu ciema ļaudis, pārvaramas ar rosīgu darbu, drosmi un uzņēmību.

Reālistiskais dzīves tēlojums stāstā ieveidots īpatnējā, pasakām radniecīgā stilā. Tas ir vēstījums par seniem laikiem, kad meži bijuši daudz lielāki, upēs dzīvojušas «līdakas sirmas kā siekstas». Tēlaini un krāsām bagāti ir A. Upīša dabas apraksti. Lietas un parādības gleznotas nedaudz hiperbolizētās dimensijās. «Egles stāvēja kā vecas sievas pasakā, kad vējš tās paskurināja, likās, ka pelēki ūdeņi skalojās ap resnajiem stumbriem... Te auga tik varenas priedes, kādas nevarēja atrast visā Eiropā.»

Stāstā «Sūnu ciema zēni» bagātīgi izmantoti ne tikai pasaku stilistiskās izteiksmes paņēmieni, bet tajā iekausēti arī dažādi folkloras elementi — nostāsti, teikas, parunas.

Arī savos jaunatnes stāstos A. Upīts parādās kā talantīgs prozas meistars.

ROMĀNI

A. Upīša prozas mākslinieka plašais vēriens vispilnīgāk izpaužas viņa romānos. Uzlūkodams romānu par «iespaidīgāko starp citām vārda mākslas nozarēm»[1], rakstnieks šajā žanrā ielicis arī lielāko daļu sava radošā darba un mākslinieciskās jaunrades ierosmes.

Buržuāziskās Latvijas periodā A. Upīts kā rakstnieks pievēršas galvenokārt monumentālajai prozas formai — epopejai; viņa šā laika romānus raksturo izvērsti sižeti, plaši laikmetu tēlojumi, kuros vispusīgi un dziļi atspoguļojas nozīmīgi latviešu tautas vēstures posmi. Vēsturiskos notikumus autors parāda vairāku paaudžu likteņu notēlojumā, romānu sižetus sazarojot ar atsevišķas dzimtas locekļu vai veselu vēsturiski nosacītu ļaužu šķiru dzīves un cīņu gaitām.

Savos romānos A. Upīts notēlo lielas masu trauksmes un cīņu ainas, parāda sarežģītas cilvēku psiholoģiskās un sociālās veidošanās procesus. Pie šādiem romāniem ar plaši izveidotām laikmetu gleznām pieder viņa «Robežnieku» virknes romāni, kuros autors turpina risināt romānu «Jauni avoti» un «Zīda tīklā» sižetus, un vēsturisko romānu cikls «Laikmetu griežos». Dziļu skatījumu notēlotā laikmeta dzīvē dod arī A. Upīša divi tematiski savā starpā cieši saistīti romāni «Pērkona pievārtē» un «Zem naglota papēža», kuros atspoguļoti pirmā pasaules kara laika notikumi.

No «Robežnieku» virknes romāniem buržuāziskās Latvijas laikā sarakstīti četri romāni: «Ziemeļa vējš» (1921.), «Jāņa Robežnieka pārnākšana» (1932.), «Jāņa Robežnieka nāve» (1933.) un «Vecas ēnas» (1934.). Virkne paliek nepabeigta. Divus pēdējos iecerētos romānus «Mārtiņš Robežnieks» un «Kreisā fronte» autors neuzraksta. Taču arī bez tiem «Robežnieki» uzlūkojams kā idejiski un sižetiski nobeigts, kompozicionāli saliedēts darbs. Seši romāni, kas atspoguļo vairāk nekā pusgadsimtu garu laika periodu, dod dziļu ieskatu latviešu tautas dzīvē.

[1] *A. Upīts*, Romāna vēsture I, 1941., 12. lpp.

«Robežnieku» centrālais, idejiski un mākslinieciski nozīmīgākais romāns ir «Ziemeļa vējš».

«Ziemeļa vējš»

Romāns *«Ziemeļa vējš»* sarakstīts 1920. gadā buržuāziskās Latvijas cietumā; atsevišķā grāmatā iznāk 1921. gadā.

Ar «Ziemeļa vēju» A. Upīts turpina divos pirmajos «Robežnieku» romānos «Jauni avoti» un «Zīda tīklā» risināto latviešu tautas revolucionārās cīņas temu. «Ziemeļa vējā» notēloti 1905. gada revolūcijas notikumi. Spilgtās reālistiskās ainās izgaismota revolucionārās cīņas norise Latvijas laukos.

Galvenie sižeta pavedieni, tāpat kā pārējos «Robežnieku» virknes romānos, «Ziemeļa vējā» saistās ar Robežnieku dzimtas locekļu dzīves gaitām, viņu likteņu pavērsieniem izaugot no revolūcijas izraisītajiem notikumiem. Taču romāna centrā izvirzās ne tik daudz atsevišķo personu tēlojums kā revolucionāro masu ainas, lauku sociālo slāņu daudzpusīgs notēlojums. Robežnieki un citi spilgtāk izzīmēti tēli veidoti kā attiecīgās grupas vai šķiras tipiski pārstāvji.

Atšķirībā no romāna «Zīda tīklā», kur atspoguļoti revolūcijas sagatavošanās perioda notikumi, galvenokārt pilsētas dzīves tēlojumā, «Ziemeļa vējā» darbība tiek pārnesta uz laukiem, uz kurieni revolūcijas visizšķirošākajās cīņu dienās dodas Mārtiņš un Jānis Robežnieks. Abus romānus kompozicionāli saista romāna «Ziemeļa vējš» sākuma epizodēs notēlotās revolucionāro masu mītiņu un demonstrāciju ainas Rīgas ielās un laukumos.

Spilgtās reālistiskās gleznās romānā attēloti revolūcijas notikumi. Mārtiņš un Jānis nonāk laukos, kad ar kaujām padzīti baroni, sagrauti reakcionārās varas organi, nodibinātas Rīcības komitejas un noorganizēta Tautas milicija. Vietējās revolucionārās organizācijas centrs kopā ar Rīcības komiteju vada cīņu par revolūcijas iekarojumu nosargāšanu un revolūcijas tālāku attīstību. Turpinās muižas ēku dedzināšana. «Ugunsgrēki gandrīz katru nakti spīgo logos, šāvieni sprakst tuvāk un tālāk.» Bruņotas revolucionāru nodaļas apsarga ceļus, apcietina darba tautas ienaidniekus. Sacēlusies tauta aktīvi piedalās jaunajos revolucionārajos varas organos.

«Andrejs Upīts, romāna «Ziemeļa vējš» autors», O. Nemmes zīm. (1923.)

1905. gada revolūciju A. Upīts savā romānā notēlo vēsturiski patiesās ainās, parādot to kā plašu tautas atbrīvošanās kustību, kā masu cīņu, kas pašos pamatos satricina satrunējušo cariskās valsts iekārtu. Kā pirmā lielā tautas masu sacelšanās savā gaitā tā aizrauj līdzi ļoti dažādus sociālus slāņus. — «Tie ir pavasara plūdi, — kā saka kāds no romāna varoņiem, — kas lauž ledu, kad viņu mērs ir pilns.»

Revolūcijas notikumus autors vērtē no marksistiskas izpratnes viedokļa, par revolūcijas vadošo spēku uzskatot organizēto pilsētas proletariātu, bet zemniecību par tās sabiedroto. Pareizi notēlojot vēsturiski konkrētos apstākļus, A. Upīts savā romānā atsedz zemniecības stihiskumu, organizētības trūkumu, kas bija viens no 1905. gada revolūcijas sakāves cēloņiem. «Plašā zemniecības masa, kas pašaizliedzīgi cīnās pret veco, dzimtbūtniecisko Krieviju, pret ierēdņu patvaļu un muižnieku jūgu, — rakstīja Ļeņins 1906. gadā, — paliek revolūcijas pusē, bet šī masa vēl ne tuvu nav pilnīgi apzinīga ... tikai proletariāts kā agrāk ir līdz galam revolucionāra šķira, kas, krājot jaunus spēkus, tagad apzinīgi gatavojas jaunai vēl lielākai kaujai.»[1]

A. Upīts parāda, ka zemniecībai trūkst stingras organizētas vienotības un apzinīguma, kas tos saliedētu par nesalaužamu cīnītāju spēku. Zīmīgi par to saka viens no romāna galvenajiem varoņiem revolucionārs Resnais: «Apzinīgas darba šķiras tikpat kā nav. Zemes dalīšana, savs kaktiņš, savs zemes stūrītis, savs privāts īpašums — tas ir viss, kas viņus interesē.»

[1] *V. Ļeņins*, Raksti, 10. sēj., 1949., 272. lpp.

«Ziemeļa vējā» atsegta arī daudzu 1905. gada revolucionāru nepietiekamā idejiskā un politiskā gatavība, cīņas pieredze un rūdījums. Spilgti tas izpaužas dažu vadošo revolucionāro darbinieku nepareizā nostājā pret kontrrevolucionāriem. Revolucionāri atbrīvo desmit tautas ienaidniekus, to starpā arī jauno baronu Volfu, motivējot savu rīcību ar skaistiem vārdiem: «Aci pret aci, zobu pret zobu, tā bij jūsu morāle. Mēs še stāvam jaunas, labākas taisnības vārdā. Mūsu lodes nav priekš katras cūkas un katra suņa. Jūs esat brīvi, bet neaizmirstiet, — tikai ar vienu noteikumu, lai jūs šovakar pazustu no šejienes. Un vēlāk neviena pušplēsta vārda pār lūpām.» Turpmākie notikumi atklāj šīs politiskās kļūdas kaitīgās sekas. Soda ekspedīcijai ierodoties, brīvā palaistie ienaidnieki kļūst par slepkavu bandu vadītājiem, kas asiņaini izrēķinās ar revolucionāriem. Pat vēlāk, kad skaidri pierādījusies barona Volfa nodevēja un slepkavas loma, Mārtiņš Robežnieks pret galvojumu viņu palaiž nesodītu, bet nākošā dienā barons sarīko uzbrukumu «meža brāļiem». Vairums revolucionāru nosoda šādu rīcību. Autors pārliecinoši parāda, ka revolūcijā, kur ieročiem rokā saduras naidīgi pretspēki un kur izšķiras darbaļaužu liktenis, nevar būt cita humānisma kā cīņas humānisms. Tādu pārliecību nepārprotami pauž Mārtiņa tuvākais cīņas biedrs Resnais: «Varu pret varu, asinis pret asinīm.» Bez saudzības revolucionāri piespriež nāves sodu nodevējiem un provokatoriem Vītolam un Podniekam. Arī Mārtiņš atzīst savu kļūdu un, trešo reizi sastopot baronēnu Volfu, vairs nepalaiž to nesodītu.

«Ziemeļa vējā» notēlots laika posms, kad revolūcija sasniegusi augstākās virsotnes un sākas pakāpeniski atplūdi. Ļaužu prātus satrauc ziņas par soda ekspedīciju tuvošanos. Kad dragūni ierodas pagastā, kur darbojas Mārtiņš Robežnieks, viena daļa revolucionāru ir gatava nopietnai sasprindzinātai cīņai. Taču lielākā daļa zemniecības, kas revolūcijas uzplūdu laikā nejauši aizrauta līdzi, meklē atpakaļceļu, nožēlo savu «aizraušanos», nosoda revolucionāros organizatorus. Arī pārliecināto revolucionāru starpā ir cilvēki, īpaši jaunieši, kas nespēj pareizi novērtēt apstākļus. Cīņas entuziasms, gūtās uzvaras sajūsma

radījusi viņos tik stipru pārliecību par savu spēku, ka neticamas šķiet ziņas par soda ekspedīcijas tuvošanos. Pārāk liela ir viņu pašpārliecība un paļāvība krievu biedru avangardam. Tai vietā, lai visus spēkus mobilizētu cīņai, viņi mierina sevi: «Zaldāti no japāņu kara nāk mājās... No Maskavas nāk palīgi ar lielgabaliem.»

Tikai neliela revolucionāru grupa sagaida dragūnus ar kauju un turpina cīņu kā partizāņi, toties tie ir cilvēki, kurus nespēj salauzt nekādas kontrrevolūcijas vardarbības un spīdzināšanas.

Spilgtās ainās A. Upīts «Ziemeļa vējā» notēlo soda ekspedīcijas trakošanu, atmaskojot Baltijas baronu vadošo lomu vietējo iedzīvotāju masu slepkavošanā un spīdzināšanā. Par soda ekspedīcijas aktīvāko rīkotāju kļūst baronēns Volfs, kas ar necilvēcisku naidu un asinskāri tīko iznīcināt ne tikai revolucionārus, bet visu latviešu tautu. Viņš sakūda dragūnus pat pret veco Robežnieku, kas līdz pēdējam brīdim bijis padevīgs muižas vergs. Baronēns pats piedalās viņa spīdzināšanā, to līdz nāvei sakropļojot. Vecā Robežnieka noslepkavošana ir viena no atbaidošākām soda ekspedīcijas trakošanas ainām romānā.

Arī pats soda ekspedīcijas vadītājs Hammers ir Baltijas barons, kas, tāpat kā Volfs, ar sadismu prāto par latviešu tautas iznīcināšanu. «Ne tikai revolucionāri vien, bet visi, kas viņiem līdzi jūt, neizbēgs savam sodam. Karami viņi ir visi līdz pēdējam! Patiesībā visa šī mežoņu tauta būtu iznīcināma līdz beidzamajam. Tur visi ir vienādi, neviens nav labāks, ne sliktāks.»

Pagasta ļaudis uz visniecīgāko aizdomu pamata tiek vajāti, noslepkavoti, mēnešiem ilgi turēti muižas pagrabos. Spīdzinātāji izgudro visbriesmīgākās fiziskās un morālās mocības, lai atriebtos revolucionāriem. Bijušajam rīcības komitejas priekšniekam Gailēnam pēc spīdzināšanas un pratināšanas liek noskatīties viņa māju nodedzināšanā. Šajā īsajā laika sprīdī Gailēns noveco par desmit gadiem, taču nesalūst. «Dedziniet vien, — viņš saka, — nāks laiks, un mēs tās ogles salasīsim.»

Reakcijas asiņaino vardarbību A. Upīts notēlo neaizmirstamās ainās.

Nozīmīgas ir epizodes, kas parāda meža brāļu darbību, ko

vada Mārtiņš Robežnieks. Viņu pulks kļūst arvien mazāks, taču viņi turpina darboties kā tautas aizstāvji pret kontrrevolūciju.

Romānā «Ziemeļa vējš» izveidota plaša tēlu sistēma. Revolūcijas norises un soda ekspedīcijas darbības notēlojumā atsedzas dažādu šķiru, dažādu sociālu slāņu attieksmes pret revolūciju, ko A. Upīts parāda spilgti iezīmētos tēlos, bez galvenajām personām romānā ievedot daudzus blakus personāžus, kas palīdz vispusīgi un dziļi atsegt notēlotā laikmeta sarežģītos dzīves procesus.

Viens no romāna centrālajiem tēliem, tāpat kā iepriekšējos «Robežnieku» romānos, ir *Mārtiņš Robežnieks*.

Skaudri reālistiskajā revolucionārās cīņas tēlojumā Mārtiņš Robežnieks izceļas kā spilgtākā figūra. Autors parāda viņu kā aktīvu cīnītāju, revolucionāro masu organizatoru un vadītāju, izsekojot viņa cīņas gaitām cauri visam romāna sižetiskajam risinājumam, sākot no pirmajām notēlotajām cīņas epizodēm un beidzot ar pēdējām. Dziļi un vispusīgi revolūcijas notikumos Mārtiņa Robežnieka darbībā atsedzas viņa pasaules uzskats un cīņas principi, kā arī individuālās rakstura īpašības. Mārtiņš Robežnieks ir pārliecināts revolucionārs. Viņa mērķis ir noteikts un skaidrs — organizēt un vadīt darbaļaudis cīņā pret pastāvošo iekārtu. «Man vienmēr bijis prātā tautas vairākums, — saka Mārtiņš, — kurš gadu simteņiem slāpst brīvības, tāpat kā maizes... Mani brāļi ir tie, kas man blakus cīnās, kas pret mani un manu tautu, tas ir mans ienaidnieks.» No saviem cīņas principiem Mārtiņš neatsakās pat vissmagākajās reakcijas dienās. Kā revolucionāro masu organizators un pašaizliedzīgs cīnītājs Mārtiņš Robežnieks iegūst savu cīņas biedru uzticību. Viņa organizatora spējas un biedriskums vispilnīgāk atklājas revolūcijas atplūdu periodā, kad vispārējās sajūsmas vietā revolucionāri noskaņotajās, bet vāji saliedētajās zemniecības masās rodas šaubas, neticība, atsacīšanās no cīņas. Mārtiņš turpina cīnīties pat tad, kad no viņa un viņa cīņu biedru vadītām kaujas vienībām palikusi vairs tikai neliela meža brāļu grupa. Viņa pārliecība, morālais spēks un izturība ir atbalsts daudziem jauniešiem revolucionāriem. Šai ziņā raksturīga ir

viena no romāna beigu epizodēm, kurā Mārtiņš atvadās no sava jaunākā cīņas biedra meža brāļa Sniedzes.

Tāpat kā pārējie romāna galvenie varoņi, Mārtiņa tēls atsegts ciešā sakarā ar revolucionāro masu cīņas notēlojumu, kas ir šī darba pamatā. Trauksmaino cīņu norisē, dramatiskajās pretējo spēku sadursmēs, kuras autors attēlo ar skaudru reālistisku tiešumu spilgti nogleznotās masu ainās, Mārtiņš Robežnieks parādās kā revolucionārās tautas masas pārstāvis.

Ar Mārtiņa tēlu A. Upīts izsaka savas atziņas par vadoņa un masas attieksmēm revolūcijā. Mārtiņš Robežnieks pareizi izprot tautas masu lielo nozīmi un sevi apzinās kā tās domu un ilgu izteicēju. «Kad es stāvu uz tribīnes un redzu tūkstošus apkārt uz mani lūkojoties, tad man ir tā kā... tās tūkstošas mutes runā ar manu muti. Un ko es saku, tās ir viņu neizteiktās, sasāpējušās, gadiem gulējušās mēmās domas. Tur ir tā nedzirdamā balss — es esmu tikai atbalss. Es esmu atskaņa un atspīdums, atveids un atēna. Ne man viņi uzgavilē, bet savām dzirdami tapušām domām, savu dziļāko dziņu tveramiem tēliem. Kā lai es šaubītos, kad viņi šaubu nepazīst... Tikai masā meklējams revolūcijas uzvaras spēks. Mēs esam pilieni jūrā, pilieni var izsīkt, bet jūra paliks.»

Revolucionārā cīnītāja tipiskās īpašības A. Upīts Mārtiņa Robežnieka tēlā atsedzis mākslinieciski uzskatāmi un pārliecinoši. Iedziļinoties viņa raksturā, motivējot viņa rīcību un uzskatus, autors izseko Mārtiņa dziļākajām domām un pārdzīvojumiem, ko izraisa vētrainie revolūcijas notikumi.

Revolucionārus A. Upīts neidealizē, bet parāda tos ar visām viņu pretrunām un cīņas grūtībām. Viņi meklē pareizos ceļus, kā ātrāk sasniegt uzvaru, tomēr, cīņā nepieredzējuši, izdara kļūdas. Tāds ir arī Mārtiņš Robežnieks. Viņu bieži māc šaubas par to, vai izvēlētie cīņas paņēmieni ir pareizi. Mārtiņš ir sarežģīts raksturs. Noteikta cīņas mērķa vadīts, savos uzskatos un rīcībā būdams principiāls, viņš tomēr pieder pie tiem raksturiem, kas visu tiecas sevī apsvērt, vērtēt, analizēt. Tas viņu daudzreiz noved pie skeptiskām atziņām, nevajadzīgas pašanalizes un nenoteiktības.

Blakus Mārtiņam Robežniekam redzamākais revolucionāra tēls ir viņa tuvākais cīņu biedrs *Resnais*. Autors parāda viņu nedaudzās romāna epizodēs, bet tajās spējis dziļi atsegt viņa raksturu un pasaules uzskatu. Noteiktība, lietišķība un nosvērtība, ar kādu Resnais izsaka savu pārliecību tiklab vienkāršā sarunā ar biedriem, kā runājot sapulcēs un mītiņos, liecina par nelokāmas pārliecības un stipras gribas cilvēku, kas nepazīst ne šaubu, ne svārstīguma. Viņam sveša Mārtiņam raksturīgā pašanalize un skepse.

Kā Mārtiņam Robežniekam, tā Resnajam cīņas mērķis ir viens, taču viņu cīņas principos ir manāmas atšķirības. Pareizi izprotot revolucionāro masu apziņas lielo nozīmi revolūcijā, Mārtiņš tomēr nepietiekami novērtē organizētas bruņotas cīņas izšķirošo lomu. Viņš tic, ka to, «ko nespējam ar lodi, paveiksim ar propagandas un aģitācijas brīvo vārdu». Citādi domā Resnais. «Runāšanas laiks beidzas, un sākas darbs. Jūsu laiks beidzies — nu sākas manējs,» viņš saka Mārtiņam un Gailēnu Zelmai. Ar Resnā tēlu A. Upīts parāda konsekventu, pasaules uzskatā nobriedušu revolucionāru cīnītāju, izsakot pārliecību, ka revolūcijas nākošajā, izšķirošajā etapā tādi kā Resnais būs īstie masu vadoņi, kas cīņu novedīs galā.

Viss viņa ārējais tēls pauž cīņas sparu un noteiktību. Tādu A. Upīts viņu parāda ar pirmajām romāna epizodēm. «Viņš izskatās līdzīgs vanagam, kas radis spārnos skriet, un, zemē nometies, sajūtas neveikls,» saka autors. Viņa žesti, kustības un runas veids pauž lielu vienkāršību. Viņš ir paskarbs, savos spriedumos lakonisks, bet kategorisks, pret saviem uzskatu pretiniekiem nesaudzīgs, pret sevi ironisks.

Starp citiem revolucionāriem raksturīgs tēls romānā ir Gailēnu Zelma. Romānā viņa nav vienīgais, bet tikai spilgtāk izveidotais sievietes cīnītājas tēls. Par tādām veidojas arī Šteinbergu Anna un Vītolu Alma, kuras uz revolucionāras cīņas ceļa uzved soda ekspedīcijas izraisītie smagie pārdzīvojumi.

Romānā «Ziemeļa vējš» iezīmēti vairāki citi epizodiski tēli — Gailēns, Andrejs Zīle, Zarēns, Andrejs Vimba, Akots, Sniedze u. c. Viens no spilgtākajiem starp tiem ir deviņpadsmit gadu

A. Upīša romāna «Ziemeļa vējš» dažādu izdevumu vāki

vecais Liepiņš, kas bezbailīgi skatās nāvei acīs, jo mirst ar pārliecību, ka viņš savu jaunību un dzīvi atdevis cīņai, kura agrāk vai vēlāk tomēr beigsies ar uzvaru.

Pretstatā revolucionāru izturībai, drosmei un pašaizliedzībai A. Upīts parāda tautas nodevēju, renegātu, dažādu svārstīgo elementu zemiskumu, gļēvumu un bezprincipialitāti, kas visdziļāk atsegta Jāņa Robežnieka tēlā.

Jānis Robežnieks ir raksturīgs sīkburžuāziskās inteliģences pārstāvis, revolūcijas līdzskrējējs, fražu varonis, cīnītājs par t. s. «gara revolūciju», par «kultūras» ievešanu revolūcijā. Viņa tēlā autors atmasko sīkburžuāziskās inteliģences svārstīgumu, turpinādams Jāņa Robežnieka biografiju pa to pašu attīstības līniju, kas aizsākta jau «Robežnieku» virknes pirmajos romānos. Autors parāda, ka, nelūkojoties uz Jāņa Robežnieka īslaicīgo aizraušanos, masu trauksmes pamodināto revolucionāro noskaņojumu, viņš ir padevīgs sava maizes devēja kalps. Tipisko sīkburžuāziskā inteliģenta svārstīgumu īpaši pasvītro Jāņa Robežnieka individuālās rakstura iezīmes. Viņš ir gļēvs, bailīgs, bezprincipa cilvēks. Jāņa nenoteikto poziciju nosaka arī viņa ģimenes attiecības. Viņš atrodas starp divu pretēju pārliecību ļaudīm: starp brāli Mārtiņu, pārliecinātu revolucionāru, un sievastēvu, muižkungu Meijeru.

Revolucionārajiem varas organiem nodibinoties, Jānis Robežnieks paliek nogaidītāja pozicijā, bet revolucionārās cīņas straujais kāpinājums, kas sakustina visplašākās tautas masas, aizrauj līdzi arī Jāni. Pa daļai aiz godkāres viņš uzstājas mītiņos, ar skaistām frazēm mulsinot klausītājus. Bet, soda ekspedīcijai tuvojoties, Jānis meklē sabiedrotos reakcijas nometnē. Kad, dragūniem ierodoties pagastā, līst revolucionāru asinis, Jānis domā tikai par sevi. Ar cariskās Krievijas himnu viņš sagaida dragūnu virsniekus skolā. Glābdams sevi, viņš kļūst par savu tuvinieku un revolucionāro cīnītāju nodevēju.

Bez sīkburžuāziski svārstīgo elementu atmaskojuma Jāņa Robežnieka tēlā romānā «Ziemeļa vējš» izveidota plaša tēlu galerija, kas pārstāv vismelnākos reakcijas spēkus. Sākot no soda ekspedīcijas vadītāja Hammera un viņa rokaspuiša baronēna Volfa, beidzot ar reakcionārās buržuāzijas pārstāvjiem Podnieku un viņa sievu Zetiņu, kas ir nikni revolūcijas ienaidnieki.

Plašā un daudzpusīgi izveidotā tēlu sistēma un ar to saistītais sižeta sazarojums liecina tiklab par sižeta kompozīcijas, kā tēlu raksturošanas meistarību. Atbilstoši romānā izmantotajam dzīves materiālam, revolucionāro notikumu tēlojumam A. Upīts romānā «Ziemeļa vējš» savus varoņus galvenokārt atsedz, parādot viņu rīcību, darbību, viņu nostāju izšķirošos revolūcijas notikumos.

Mākslinieciski spilgtas un izteiksmīgas ir romānā noglez notās masu ainas: sapulces, mītiņi, revolucionāru sadursmes ar dragūniem, kas dod dziļu un vispusīgu ieskatu revolūcijas notikumu norisē, raksturo revolūciju kā plašu tautas masu kustību.

Zīmīgs šai ziņā ir darbaļaužu demonstrācijas un mītiņa notēlojums romāna ekspozīcijā, kur tautas masu viļņojums parādīts uz raksturīga dabas fona; agrīnās ziemas ieskaņas autors sasaista ar virsrakstā izteikto ziemeļa vēja motīvu, kas vijas cauri visam turpmākajam romāna tēlojumam.

«Sniegs birst sīkām izkliedu pārslām — — — Brīžiem pa šķērsieliņām ziemeļa pusē izspraucas asas vēja šaltis. Ar tām izvirpuļo krītoši sniega virpuļi... Pret vakaru jau šalc ap vi-

siem stūriem. Skārda izkārtnes klab. Ielu lukturi čuguna stabos vārīgi tarkš. Svelpj pa visiem atplīsumiem un caurumiem...

Bet gājēji ielās neraujas. Pret vakaru melnā ļaužu straume kļūst vēl biezāka, vēl straujāka un viļņotāka. Šur tur uz šķērsielu stūriem pasitas tumši virmoti saplūdi. It kā tā paša vēja trenkti, līdz ar sniega virpuļiem izplūst uz ielas. Pretim sīkā sniega mākoņu joņiem ļaužu straume viļņiem slīd pa lielo ielu. Aug un aug — acīm raugoties pieaug, sablīvējas un ceļas, kā kad taisītos slieties pret greznā nama sienu.»

«Ziemeļa vējā» liela nozīme ir arī dabas tēlojumiem. Peizāžas un žanru gleznas palīdz autoram ne tikai atveidot darbības fonu, kurā spilgti iezīmējas nodegušo muižas ēku silueti, ugunsgrēka atblāzmojumi debesīs, bet tie rada īpašu emocionālu intonāciju, pasvītro autora idejisko domu. Romānā gandrīz vai fiziski izjūtams skaudrais ziemeļa vējš, kas rada revolucionārās cīņas skarbumam pieskaņotu atmosfēru. Soda ekspedīcijas asinsdzīru orģijās šķiet satumsušas pat debesis. «Zili melni piesmadzējusi debess pamale guļ riņķī apkārt kā cietuma valnis. Dienas iet bez saules stara un spožuma, bālsnēji pelēkas, drūmi šalcošas... Zeme un debesis pilnas samītām, iznīcinātām cilvēku dzīvībām. Sniegs kūst nost kūpošu asiņu karstumā. Un kur debess pavelk apsega maliņu, tur apdūmo sarkanos tvaikos. Vai zaļos vēl kādreiz te lejā, un vai augšā vēl zvaigznes spulgos tikpat rāmi un silti... Cilvēks, ko tu dari ar savu zemi un debesīm!»

Emocionāli spēcīgs un idejiski nozīmīgs ir iejutīgais priekšpavasara tēlojums romāna nobeiguma epizodē, kas rada optimistisku darba idejisko izskaņu, dzimtenes dabas atmodai simbolizējot tautas brīvības ilgas.

«Ozols mālainā piekrastē izstiepis visas savas simts rokas atsilt saulē. Un silst! Var manīt, ka visas sīkās cīpsliņas tīksmīgi raustās viņa sarepējušos muskuļos. Lai paiet vēl nedēļa, tavi pirksti sāks zaļot, vecais milzeni... Pagaidi tikai!

Skaista tu esi, mana dzimtene. Skaista tu esi — jau savā agrā pavasara kailumā. Vai tu negribētu brīva būt?... Tikai tu vēl patlaban mosties. Bet kad uzmodīsies un izstaipīsies

aiztirpušās dzīslas — tad tūkstots pļāvēju nenopļaus tavas pļavas un tūkstots cirtēju nenolīdīs tavas ataugas. Lekna zāle pāraugs visus asiņu plankumus. Ceļmalas kokos iegriezti krusti izaugs lieli un stāstīs garu stāstu katram garāmgājējam...»

Skarbas ir romāna «Ziemeļa vējš» notēlotās revolucionārās cīņas ainas. «Tautas atsvabināšanās ceļš ir asinīm nolaistīts, — saka autors. — Visos krustceļos ir jāceļ pieminekļi tūkstošiem kritušo.» Tomēr šīs drūmās ainas nenomāc romāna optimistisko pamatdomu. Nobeidzot romānu ar revolūcijas sakāves tēlojumu, autors parāda, ka beidzies tikai revolucionārās cīņas pirmais cēliens. «Mēs esam uzvarēti, bet ne iznīcināti. Mēs esam sociālisma pionieri. Es nevaru iedomāties, ka latviešu tauta uz mūžiem nosodīta patvarā, atkarībā un verdzībā,» saka Mārtiņš Robežnieks. «Nāks — es esmu nešaubīgi pārliecināts, ka agrāk vai vēlāk nāks šīs traģēdijas otrs cēliens. Tad mēs būsim gudrāki, izveicīgāki un stiprāki.»

Romāns «Ziemeļa vējš» ir nozīmīgākais un plašākais 1905. gada revolūcijas notēlojums latviešu literatūrā. Ar savu asi akcentēto idejisko domu par sociālisma izcīņu, revolūcijas ceļā gāžot pastāvošo iekārtu, ar revolucionāru tēlu veidojumu un autora partejisko nostāju «Ziemeļa vējš» ir jauna parādība latviešu pirmspadomju prozā. Blakus epopejai «Laikmetu griežos» tas ir viens no A. Upīša nozīmīgākajiem darbiem, kas sarakstīti buržuāziskās Latvijas periodā.

«Ziemeļa vējš» pieder vispopulārākajiem A. Upīša romāniem. Tas tulkots un izdots daudzās padomju tautu un demokratisko zemju tautu valodās.

«Jāņa Robežnieka pārnākšana». «Jāņa Robežnieka nāve»

«Robežnieku» virknes turpmākajos romānos *«Jāņa Robežnieka pārnākšana»* (1932.) un *«Jāņa Robežnieka nāve»* (1933.) atsegti buržuāziskās Latvijas lauku sociāli ekonomiskie apstākļi 30. gados.

Ilgais laika periods, kas šķir šo divu pēdējo romānu notikumus no «Ziemeļa vēja», ļāvis autoram veidot visai patstāvīgus sižetus, kam nav vairs tik cieša sakara ar cikla pirmajiem romāniem. Galvenās sižeta līnijas arī šajos romānos saistās ar Jāņa un Mārtiņa Robežnieka dzīvi. Taču apstākļi, ku-

ros viņi darbojas, ir citi. Arī abu šo varoņu likteņos ir notikuši būtiski pavērsieni.

Romānu centrālais tēls ir *Jānis Robežnieks*. Notēlotie notikumi aptver viņa dzīves pēdējo cēlienu. Kad pēc piecpadsmit frontē, gūstā un dažādos klejojumos pavadītiem gadiem Jānis Robežnieks atgriežas dzimtajā pagastā, tajā notikušas dziļas pārvērtības. Arī viņā pašā maz kas palicis no bijušā skolotāja un dzejnieka; saglabājies vienīgi viņa gļēvais raksturs, ko bezmērķīgie kara un smagie gūsta gadi vēl padziļinājuši. Jānis nespēj atrast sev piemērotu vietu tajā ekspluatatoru un politisko spekulantu pasaulē, par kādu izveidojusies viņa dzimtene, kas pa viņa prombūtnes gadiem pārvērtusies līdz nepazīšanai. Atgriezies tajā, viņš jūtas kā svešinieks.

Lai nodrošinātu sev eksistences iespējas, Jānis kļūst par jaunsaimnieku. Taču viņam nav ne vajadzīgā kapitāla, ne arī sīkstās neatlaidības, lai spētu uzsākt privātīpašniecisko konkurences cīņu. Dzīves pretrunas un parādu nasta, kā arī viņa paša iekšējais nespēks ātri noved Jāni Robežnieku pie galīga fiziska un garīga sabrukuma. Neredzēdams izeju no šī strupceļa, viņš izdara pašnāvību.

«Jāņa Robežnieka pārnākšana» un «Jāņa Robežnieka nāve» reālistiskās ainās atspoguļo buržuāziskās Latvijas lauku dzīves īstenību.

Ar Jāņa Robežnieka likteņa tēlojumu A. Upīts atsedz kapitālistiskās pretrunas laukos, kas buržuāziskās agrārreformas rezultātā kļuvušas vēl dziļākas. Abu romānu idejiskais saturs vērsts pret buržuāziskās Latvijas agrārreformu un tās apjūsmošanu buržuāziskajā literatūrā. Autors parāda, ka jūsmošana par lauku dzīves arkādiskajām idilēm ir īstenības viltošana, jo tur valda tā pati ekspluatācija, kas pilsētā, un nereti vēl smagākā veidā.

Romānā «Jāņa Robežnieka pārnākšana» autors galvenā varoņa skatījumā parāda krasās izmaiņas, kas notikušas buržuāziskās Latvijas laukos. Atgriežoties savā dzimtajā pagastā, Jānis Robežnieks tikko spēj tur saskatīt pazīstamas vietas. Muižas sadalītas sīkās jaunsaimniecībās. Daļa bijušo kalpu un

bezzemnieku tikusi pie sen kārotā — sava zemes stūrīša un kaktiņa. No pusproletariāta viņi kļuvuši par iluzoriskiem saimniekiem. Valsts un privātiem parādiem noslogoti, viņi kopā ar savām ģimenēm velk verga dzīves jūgu. Buržuāzijas presē apjūsmotās agrārreformas sekas bija nenovēršams kulaku spēka pieaugums laukos un sīkzemnieku izputināšana. Vietējās pašvaldības iestādēs noteicošais vārds pieder vecsaimniekiem. Zeme tika sadalīta, tos piekukuļojot. «Brēcoša nevienlīdzība un netaisnība no viena gala līdz otram,» saka jaunsaimnieks Dzilna.

Māksliniecisku spilgti šajos romānos izveidots Jāņa Robežnieka psiholoģiskais portrets, dota pārliecinoša reālistiska motivācija viņa garīgajai krizei.

Ar dziļu psiholoģisku analizi A. Upīts atsedz Jāņa Robežnieka dzīves traģēdiju, kurā izpaužas ne tikai sīkzemnieka, bet arī sīkburžuāziskā inteliģenta traģēdija un bojā eja divu pasauļu cīņā, kas izriet no visas «Robežnieku» virknes idejiskās konsekvences. Jāņa Robežnieka biografija raksturo tos viņa laikmeta cilvēkus, kas sabiedriskās dzīves pārvērtībās nav spējuši atrast savu īsto dzīves mērķi un uzdevumu. «Vientulis divdabis uz divu laikmetu robežām — robežnieks, Jānis Robežnieks. Viena laikmeta atmesta, otra nepieņemta būtne,» raksturo viņu autors romāna nobeigumā. — «Vienpatnim nav un nevar būt gribas ar plūsmas spēku un virziena noteiktību, gluži tāpat, kā to nav vienam pašam ūdens pilienam smilgas galā, kas nokrīt zemē vai izkūp gaisā. Bet salaidiet viņus miljardiem kopā — un tad manieties paši no ceļa.»

Mārtiņš Robežnieks, kam šajos romānos ir vairāk epizodiska nozīme, parādīts kā renegāts un strādnieku šķiras nodevējs. No 1905. gada revolucionārā cīnītāja Mārtiņš izveidojies par buržuāziskās Latvijas varas vīru, departamenta direktoru un muižas centra īpašnieku.

Mārtiņa Robežnieka tēls latviešu padomju literatūras kritikā izraisījis pretējus uzskatus. Daži kritiķi apgalvoja, ka «Robežnieku» virknē Mārtiņa tēlā pielaista tipizācijas kļūda, ka eksistē divi savstarpēji nesaistīti Mārtiņa tēli: Mārtiņš — revolucionārs, par kādu viņš veidojas romānos «Jauni avoti», «Zīda

tīklā», «Ziemeļa vējš», un Mārtiņš — renegāts divos pēdējos «Robežnieku» virknes romānos. Taču šādam uzskatam nav pamata. Mārtiņa tēla attīstība nerunā pretī dzīves patiesībai.

Zināmas pretrunas Mārtiņa Robežnieka raksturā, kas saskatāmas «Robežnieku» virknes pirmajos romānos, buržuāziskās Latvijas apstākļos viņu novedušas pa renegātisma ceļu. Pretstatot Mārtiņu kā 1905. gada revolūcijas pašaizliedzīgu cīnītāju, no kura citos apstākļos, revolūcijas tālākā gaitā būtu varējis izveidoties nelokāms, izturēts cīnītājs, Mārtiņam — renegātam, kādu to autors parāda «Robežnieku» virknes turpinājumā, A. Upīts ar īpašu asumu vēršas pret visāda veida strādnieku šķiras nodevējiem. Ar dzēlīgu un rūgtu ironiju autors salīdzina Mārtiņa kā buržuāziskās valstsvīra uzskatus ar viņa kādreizējiem revolucionārās cīņas principiem. Mārtiņā Robežniekā, kas dižojas ar skaļām frazēm par «pozitīvo, radošo tautas kopdarbu» un nosoda «utopijas, negācijas un ārdīšanas idejas», nav palicis nekā no kādreizējā revolucionārā cīnītāja. Kā īsts kulaku ideologs viņš aizstāv buržuāzisko agrārreformu, sludinādams, ka «zeme tomēr paliek tas pamats. Zemes īpašnieks ir tas kungs».

Mārtiņa Robežnieka tēls un ar to saistītā renegātisma atmaskojuma tema romānos «Jāņa Robežnieka pārnākšana» un «Jāņa Robežnieka nāve» nav centrālā, taču, iekļauta kopējā idejiskajā risinājumā, tā palīdz autoram dziļi un vispusīgi atsegt buržuāziskās valsts režīma reakcionāro raksturu, kas izpaužas visās politiskās un sabiedriskās dzīves nozarēs.

Pretstatā Mārtiņa idejiskajai bojā ejai un Jāņa fiziskajam un garīgajam sabrukumam romānos «Jāņa Robežnieka pārnākšana» un «Jāņa Robežnieka nāve» A. Upīts parāda Robežnieku dzimtas trešās paaudzes pārstāvi — Jāņa dēlu Vili Robežnieku kā revolucionāru cīnītāju jaunā cīņas etapā. Nedaudzajās epizodēs, kurās notēlota Viļa revolucionārā darbība, ciešie sakari ar tautas masām, atklājas viņa uzskati un pārliecība. Taču plašākā tēlojumā atsegt viņa darbību un sakarus ar nelegālo komunistisko organizāciju A. Upītim buržuāziskās Latvijas apstākļos nebija iespējams.

Jaunas cīņas cēlienu autors iecerējis notēlot divos pēdējos virknes romānos, kas palikuši neuzrakstīti.

Romāna «Jāņa Robežnieka nāve» beigu epizodes, ar kurām noslēdzas uzrakstīto romānu sižetiskie pavedieni, kā epopejas idejiskais un kompozicionālais nobeigums sasaucas ar «Robežnieku» virknes pirmajiem romāniem. Īpaši tas izpaužas mākslinieciski spēcīgi uzrakstītajos Jāņa Robežnieka iekšējos monologos, viņa pirmsnāves runā, kurā autors atsedz sabiedrības attīstības likumsakarību un cēloņus tiklab Mārtiņa Robežnieka idejiskajai kapitulācijai, kā Jāņa bojā ejai.

Nelūkojoties uz drūmajām dzīves ainām, kuras A. Upīts notēlo romānos «Jāņa Robežnieka pārnākšana» un «Jāņa Robežnieka nāve», šo darbu izskaņa ar jaunu revolucionāro cīņu nojautām rada A. Upītim raksturīgo optimistisko pamatskaņu. «Tādos laikmetos, — raksta autors romāna nobeigumā, — visi vecie pamati sašķobās, visi balsti grīļojas, visa pelējuma smirdoņa slāpē elpu ciet. Bet dzīvē, apkārtnē, pilsētā, ciemā — zemē un gaisā pilst un briest un smaržo kā dzelteno kārklu pūpoli.»

Pēc romāniem «Jāņa Robežnieka pārnākšana» un «Jāņa Robežnieka nāve» A. Upīts saraksta «Robežnieku» cikla ievada romānu «Vecas ēnas».

«Vecas ēnas»

«Vecas ēnas» (1934.) paplašina «Robežnieku» virknē izvērstās dzīves ainas ar tālāku atskatu pagātnē, Robežnieku dzimtas vēsturē. Tajā notēloti 19. gs. 80.—90. gadi, atsegts patriarhālo attiecību sairums zemniecībā, šķiru diferenciācijas process, kura padziļināšanos autors parāda romānā «Jauni avoti» un turpmākajos «Robežnieku» romānos.

«Vecas ēnas» atsedz pretrunas toreizējā patriarhālajā lauku sētā Robežnieku dzimtas ietvaros, parāda, uz kurieni virzās dzīves attīstības gaita. Tā darbības laiks aptver Robežnieku Jāņa bērnības gadus un Mārtiņa agro jaunību.

«Robežnieku» virknes ieskaņā «Vecas ēnas» autors plaši noglezno vidi, kurā pa lielākai daļai noris turpmāko romānu darbība, motivē abu galveno varoņu Mārtiņa un Jāņa Robežnieka idejisko izaugsmi. Te aizsākas abu brāļu tik atšķirīgie dzīves un likteņa pavedieni.

Romāna lauku dzīves ainas tvertas spilgtos kontrastos, gaišo un tumšo krāsu pretmetos. Saulainie, gaišie bērnības iespaidi jaunākā brāļa Jāņa izjūtu tēlojumā mainās ar drūmām, skarbām pusgraudnieku un rentnieku dzīves ainām, smagā darba jūga tēlojumu, ar kuru agri nākas iepazīties Mārtiņam kā vecākajam dēlam.

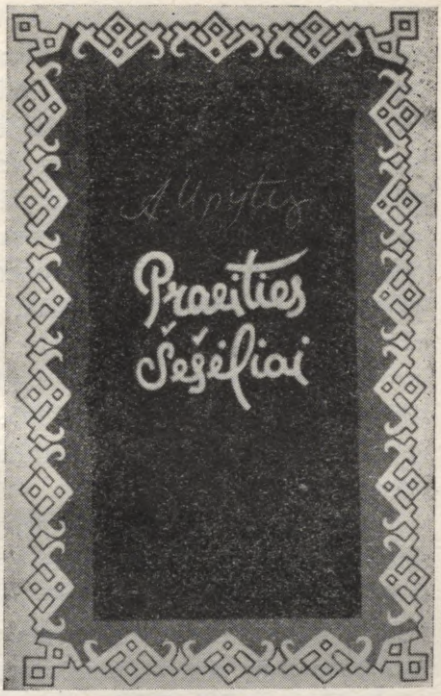

A. Upīša «Vecas ēnas» lietuviešu valodā (1955.)

Tēva patriarhālais despotisms, reliģiskā tumsonība, kas gulst pār visu dzīvi un viņa bērnību, smagais darbs, kura augļus pievāc zemes īpašnieki, jau ar pirmajiem apzinīgās dzīves gadiem pamodina Mārtiņā protestu un naidu pret iesīkstējušām dzimtas tradīcijām un pastāvošo dzīves kārtību, kas viņu vēlāk ievirza pa revolucionārās cīņas ceļu.

Romānā «Vecas ēnas» autors bagātīgi izmanto savas bērnības atmiņas, Jāņa un Mārtiņa tēlā ielicis daudz no sava rentnieka un pusgraudnieka dēla smagās bērnības iespaidiem. Iejutīgo bērnības pārdzīvojumu tēlojumu A. Upīts sasaista ar gleznainajiem dabas aprakstiem.

A. Upīša epopeja «Robežnieki», kas sarakstīta divdesmit piecu gadu garā laika periodā, ir latviešu tautas dzīves enciklopēdija. Tā aptver vairāk nekā pusgadsimtu garu vēsturiski nozīmīgu laika periodu, atspoguļo attiecīgā laikmeta dzīvi un sabiedriskās cīņas, kurām līdzi dzīvojis un cīnījies pats rakstnieks. Tajā izmantots ļoti bagāts un vispusīgs rakstnieka pieredzē uzkrāts dzīves materiāls.

«Robežnieku» romāni aptver triju paaudžu dzīves — laikmetā no kapitālisma straujas attīstības posma līdz tā norietam, kad iezīmējas jaunās, revolūcijā dzimstošās pasaules sākums. Par «Robežnieku» romānu idejiskajiem un mākslinieciskajiem nolūkiem un tajos izmantotajiem dzīves materiāliem A. Upīts pats saka: «Visu šo saimniecisko pārkārtošanos, sociālo noslāņošanos un ar to savienotos lūzumus tradīciju kanonā un pašu cilvēku psihē esmu mēģinājis koncentrēt un parādīt vienas dzimtas traģēdijā «Robežnieki».» Tālāk, runādams konkrēti par romānu «Ziemeļa vējš», A. Upīts raksta: ««Ziemeļa vējā» laikmeta spaids ir tiešs un skaudrs, attēlotie notikumi tikai mazliet vien pārgrozītā veidā norisinājušies 1905.—1906. gadā Kokneses—Skrīveru—Lielvārdes rajonā, vairākos no tiem man pašam bijusi līdzdalība.» [1]

Vispusīgi un dziļi pazīdams notēlotā laikmeta dzīvi, ar marksistisku izpratni analizēdams sarežģītos sabiedriskos procesus, A. Upīts savos «Robežnieku» romānos pārliecinoši parāda galveno vētures dzinēja un dzīves veidotāja spēku — tautas revolucionāro cīņu pret ekspluatatoru pasauli.

A. Upīša «Robežnieku» romāni pieder nozīmīgākajiem latviešu pirmspadomju prozas mākslas sasniegumiem. Plašās epopejas daudzzarainā sižeta kompozīcija, ļoti daudzveidīgā tēlu sistēma, laikmeta dzīves gleznas, krāsainie dabas apraksti veidoti ar lielu reālistiskas mākslas vērienu. Romānos izmantoti daudzpusīgi mākslinieciskās izteiksmes paņēmieni; ļoti bagāta un tēlaina ir A. Upīša romānu valoda. Tā ir liela stila reālistiska māksla, kāda sastopama arī viņa turpmākajos monumentālās formas romānos, epopejās, īpaši padomju laikā sarakstītajos romānos «Zaļā zeme» un «Plaisa mākoņos».

Dziļu ieskatu laikmeta dzīvē dod arī divi buržuāziskās Latvijas periodā sarakstītie idejiski un tematiski savā starpā saistītie romāni, kas atspoguļo pirmā pasaules kara notikumus: «Pērkona pievārtē» un «Zem naglota papēža».

Šajos romānos izmantoti rakstnieka kara laika dzīves vēro-

[1] *A. Upīts*, Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 11. lpp.

jumi un paša piedzīvojumi. Tie sarakstīti — kā liela daļa A. Upīša darbu — tiešā laikmeta ierosmē — «pa karstām laikmeta pēdām»[1], kā saka pats autors.

«Pērkona pievārtē»

Romānā *«Pērkona pievārtē»* (1922.) notēlots pirmā pasaules kara sākuma periods no vācu armijas iebrukuma Kurzemē, tās iedzīvotājiem dodoties bēgļu gaitās, līdz 1917. gada Februāra revolūcijai. Kā norāda pats autors, tas «izaudzis no tiešiem piedzīvojumiem frontes aizmugurē, kara darbos un armijas rezervju izvietnes rajonos Piedaugavas joslā»[2].

Reālistiskās ainās A. Upīts atsedz kara laika posta pilno dzīvi, smagās bēgļu gaitas un aizmugures darba apstākļus, kompozicionāli tos sasaistot ar galvenā varoņa — šķiriski neapzinīga skolotāja Antona Kaijas pārdzīvojumiem. Izsekojot Kaijas gaitām gan pa Krieviju, gan pa Igauniju un Latviju, kur viņu svaida bēgļu straume un kara notikumi, A. Upīts plašā vispārinājumā atsedz kara postošo ietekmi uz tautas dzīvi, parāda, ka karš nes ne tikai milzīgu materiālu postu, bet smagi iedragā arī cilvēka garīgo pasauli.

Ar dziļu psiholoģisku motivāciju autors notēlo Antona Kaijas un viņa līgavas Rūtas morālo pagrimumu. Dziļāk neizprazdami kara laika notikumu sociāli politiskos cēloņus, viņi bezmērķīgi ļaujas notikumu straumei, saskatot tajā vienīgi haosu, kurā viņi meklē attaisnojumu savam garīgajam pagrimumam. «Kā atsevišķs cilvēks lai noturas uz taisna ceļa, — saka Kaija, — kad visa dzīve novērsusies purvā un maldos. Kad šis briesmīgais laiks noārda vecos balstus un visu apgriež ačgārni. Gadu desmitiem cildinātās patiesības ir padarītas par rupjiem meliem. Vecā morāle un tikumība irst kā izčākstējis ledus. Netīri plūdi šļācas pasaulei pāri. Kas tad ir atsevišķais cilvēks pret šo vispārējo pirmatnējo spēku. Es viņus jau tik daudz esmu redzējis — šos malā izmestos, salauztos un saberztos. Te nav vietas tiesāšanai un sodīšanai. Tikai līdzjūtība un žēlsirdība.»

---

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 13. lpp.

[2] Turpat, 12. lpp.

Pazaudējis ticību sev un dzīvei, Kaija demoralizētās aizmugures vidē kļūst par spiegu un nodevēju.

Drūmas ir romāna epizodes, kurās autors notēlo necilvēcīgos dzīves un darba apstākļus frontes nocietinājuma darbos. Romānā kā spēcīga apakšstrāva viscaur jūtams tautas augošais nemiers ar valdošo iekārtu un imperiālistiskā kara politiku. Tajā nepārprotami sadzirdama tuvojošās revolūcijas duna. «Jo lielāks aug strādnieku un zaldātu naids, jo drīzāk tai kundzībai pienāks gals,» saka kāda no romāna personām. «Pēterpilī notiek bada nemieri. Demonstrācijās nes plakātus par maizi un mieru. Masas atklāti uzstājas pret karu... Rūgst un drīz izlauzīsies uz āru. Un tad būs beigas — karam un verdzībai un visai nelietībai.»

Izvirzot romāna darbības priekšplānā cilvēkus, kam nav savas šķiras apziņas, kas tādēļ nespēj dziļāk izprast notiekošās sociālās pārvērtības, autors epizodiski notēlo arī apzinīgā proletariāta pārstāvjus. Starp tiem raksturīgs tēls ir Krauklis, kas uzstājas par strādnieku tiesībām un nešaubās, ka «drīz sabruks visas pasaules imperiālisms». Bet tādi kā Antons Kaija šīs pārliecības dziļāko būtību nespēj izprast. Viņu nomāc tikai paša personīgā nelaime. «Viņam vairs nav ne savas gribas, ne spēka. Kā skaida viņš ir savas apkārtnes atvarā un griežas līdzi. Vai dzīvei tagad vairs kāds mērķis?»

Tikai vēlāk, vērojot apzinīgo strādnieku, revolucionāru pašapziņu un drosmi, Kaija iztālēm sāk nojaust, ka «ir te vēl arī cita dzīve un citas intereses. Ir smadzenes, kurās šī dzīve ierosinājusi citādus jautājumus un uzdevumus. Kā viņam un visam lielajam vairumam tā pagājusi nemanīta?»

A. Upīša romāns ir smaga apsūdzība gan pret valdošo iekārtu un imperiālistisko kara politiku, kas uzspiedusi tautām šīs kara šausmas un postu, kā arī pret tiem bezprincipu, bezgribas un bezspēka cilvēkiem, kas, savas personiskās nelaimes nomākti, šim posta laikam un nedienu dūkstīm pāri nespēj saredzēt tālākās dzīves un cīņas perspektīvas.

Romāns «Pērkona pievārtē» iznāk laikā, kad tikko bija ap-

klusis kara troksnis un tautā sūrstēja vēl neaizdzijušās karā sistās brūces. «Pa karstām laikmeta pēdām» nāk šis darbs kā pretspēks buržuāziskās Latvijas valdošās šķiras urāpatriotismam, ko savos sacerējumos par pirmo pasaules karu skandināja buržuāziskie rakstnieki. A. Upīts pasaka īsto patiesību par buržuāzijas apjūsmotc «patriotismu» un «varonību». Autora pārliecību romānā izsaka pulka ārsts Vinogradovs: «Mēs aizmirstam, ka visi šie apjūsmotāji allaž bijuši valdošās kliķes interešu kalpībā. Tai kari bijuši nepieciešami... Es saprotu pilsoņu karu revolūcijās. Tad katrs atsevišķs cilvēks traucas lauzt to loku, kas viņu žņaudz, un tūkstošus vieno viena griba un trauksme. Bet valdnieku sarīkots, pēc plāna sistemātiski vadīts slaktiņš ir pretīgs un riebīgs mūsu laika cilvēka dabai.»

A. Upīša romāns «Pērkona pievārtē» atsedz raksturīgas laikmeta ainas meistariski tvertās žanra gleznās, masu skatos. Starp mākslinieciskās meistarības ziņā spēcīgākajām epizodēm A. Upīša romānā īpaši izceļas bēgļu straumes gleznojums romāna sākumā. Blakus individuālā varoņa psiholoģiskai analizei aizmugures sadzīves ainas, žanra gleznas un masu tēlojumi aizņem idejiski un mākslinieciski nozīmīgākās romāna lappuses. «Pērkona pievārtē» nav rakstīts kā romāns par vienu galveno varoni. Ar Antona Kaijas individuālajiem likteņiem, kas sasaista romāna sižetiskos notikumus, autors risina tikai vienu galvenajai temai un idejai pakļautu idejiski tematisku pavedienu. Romāna centrā izvirzīts ne atsevišķa varoņa, bet tautas masu likteņu tēlojums.

Tādējādi arī šajā darbā A. Upīts daiļrades praksē lūkojis iemiesot savas teorētiskās un mākslinieciski estētiskās atziņas par masu tēlojumu literatūrā. Līdz sīkākai detaļai izstrādātajā masu tēlojumā romāna ekspozīcijā parādās A. Upīša epopejas mākslinieka vēriens.

Pirmā pasaules kara imperiālistisko raksturu atsedz arī A. Upīša otrs kara temai veltītais romāns «Zem naglota papēža». Kā idejiski tematiski, tā arī pēc notēloto notikumu secības tas cieši saistās ar romānu «Pērkona pievārtē».

«Zem naglota papēža»

Romāna *«Zem naglota papēža»* (1928.) darbības laiks aptver pirmā pasaules kara notikumus no 1917. gada rudens līdz 1918. gada beigām. Atšķirībā no romāna «Pērkona pievārtē», kur notēlota frontes aizmugure, romānā «Zem naglota papēža» autors parāda latviešu tautas dzīvi vācu okupācijas jūgā. Atsedzot iebrucēju varmācību, A. Upīts vācu okupācijas varu salīdzina ar naglotu papēdi, kas smagi gulst pār latviešu tautu. «Visa zeme padarīta par cietumu un vergu nometni, barona spieķis atkal izsliets pār latviešu zemnieku muguru.»

Ar savu romānu A. Upīts vēršas arī pret okupācijas varas atbalstītājiem — latviešu buržuāziju. Romānā atmaskots buržuāziskās Latvijas reakcionārais raksturs. Autors parāda, ka buržuāziskais valsts režīms tiek nodibināts ar okupācijas varas un antantes valstu tiešu līdzdalību. Par šī romāna rašanos A. Upīts saka: «Uz šo darbu skubināja ne vien okupantu pašu barbarisms un visas okupācijas nelietības, bet arī paštautas kangaru rīcība. Rīgas Latviešu biedrības priekšnieks Krastkalns ar vietējiem vāciešiem parakstīja lūgumu Viļumam Otrajam pataisīt Latviju par Vācijas austrumprovinci.»[1]

Okupētās Latvijas apstākļus autors atsedz galvenā varoņa, demokratiskā inteliģenta Mārtiņa Viļņa skatījumā, parādot gan laukus, gan pilsētu, kur vienlīdz smagā okupantu jūgā smok par vergiem padarītā latviešu tauta. Romāns atspoguļo tautas masu augošo nemieru, Komunistiskās partijas vadošo lomu tautas turpmākajā cīņā pret pašmāju un okupantu apspiedējiem. Par spīti sapulcēšanās aizliegumam un masveida arestiem, pārpildītajiem cietumiem un koncentrācijas nometnēm notiek demonstrācijas, katru nakti Rīgas ielās tiek izkaisītas proklamācijas. Deputātu Padomē, ko 1917. gada revolūcijas dienās ievēlējusi revolucionārā tauta, turpina darboties nelegāli un stiprina tautas naidu un cerības.

Raksturīga epizode romānā ir legālās Strādnieku deputātu padomes sapulces tēlojums, kurā deputāts komunists Olševskis

[1] *A. Upīts,* Kopoti raksti, 1. sēj., 1946., 12. lpp.

izsaka nešaubīgu pārliecību par vācu armijas sakāvi un sociālistiskās revolūcijas uzvaru. «Ar Februāra revolūciju, — saka Olševskis, — mēs esam sakāvuši Krievijas patvaldību. Tas ir sociālistiskās revolūcijas sākums Krievijā. Te ir ugunskurs, kas izbārstīs dzirkstis pa visu Eiropu. Itin visas kara izmocītās tautas un izpostītās valstis ir kā sausa degmateriāla sārti. Un Krievijas revolūcija tos aizdedzinās . . .»

Romānā darbojas vairāki revolucionāri un Komunistiskās partijas darbinieki, starp kuriem viens no redzamākajiem ir Vilis Salinieks. Taču līdzīgi romānam «Pērkona pievārtē» arī romānā «Zem naglota papēža» nelegālās Komunistiskās partijas darbības tēlojumu autors izmanto pa lielākai daļai tikai galvenā cīņas virziena iezīmēšanai, romāna tēlu sistēmu un sižetu sazarojot ar visdažādāko sociālo slāņu pārstāvjiem, atsedzot sociālu pretrunu pilnas tautas dzīves lappuses.

Romāna galvenos sižetiskos un idejiskos pavedienus sasaista Mārtiņa Viļņa — progresīvi domājoša, taču pasīvi vērojoša cilvēka — dzīve un uzskati.

1905. gada un 1917. gada Februāra revolūcijā Vilnis gājis kopā ar revolucionāriem, taču, ienaidniekam okupējot Latviju, viņš paliek pasīva protestētāja pozicijās. Savas revolucionārās pagātnes un progresīvās nostājas dēļ viņš spiests bēgļot un beidzot nokļūst okupācijas cietumā un koncentrācijas nometnē. Visur Vilnis sastop iebrucēju nesto postu un šausmas. Zīmīgs ir romāna nobeigums, kur pēc buržuāziskās Latvijas nodibināšanās Vilnis, iebraucis Rīgā, cenšas saskatīt demokratisku republiku, bet spiests atzīt, ka tāda pastāv tikai buržuāzijas laikrakstos. Kad revolucionāri noskaņotās tautas masas iziet demonstrācijā, lai protestētu pret reakcionārās varas nodibināto buržuāzisko valdību, to izklīdina okupantu bruņotie spēki. Tādējādi romāns «Zem naglota papēža» atmasko ne tikai imperiālistisko kara politiku, bet arī buržuāziskās Latvijas tapšanas patiesos apstākļus.

Latviešu progresīvajā literatūrā A. Upīša romāni, kuros notēlota tautas dzīve pirmā pasaules kara laikā, ir idejiski nozīmīgākie šai temai veltītie prozas darbi.

«Pa varavīksnas tiltu»

Citāds raksturs nekā pārējiem A. Upīša romāniem, kas sarakstīti buržuāziskās Latvijas laikā, ir romānam *«Pa varavīksnas tiltu»* (1926.), kurā izmantoti satīriskie tēlošanas paņēmieni. Romāna sižets izmantots arī satīriskajā komēdijā «Vesela miesa» (1927.).

«Pa varavīksnas tiltu» ir asa satīra par buržuāzisko Latviju. Jau kopš «Pilsoņu» un «Pēdējā latvieša» iznākšanas A. Upīts pazīstams kā nesaudzīgs satīriķis, kas, buržuāzisko sabiedrību notēlojot, netaupa visdzēlīgākos satīras ieročus. Buržuāziskās Latvijas periodā satīriskā izteiksme A. Upīša darbos kļūst par vienu no visraksturīgākajiem buržuāziskās sabiedrības atmaskošanas līdzekļiem.

Pret buržuāzijas reakcionāro ideoloģiju, mantrausību un morālisko pagrimumu ar īpašu sarkasmu vēršas A. Upīša «romāns ar tendenci», — kā autors pats to nosaucis, — «Pa varavīksnas tiltu». Ar satīrai raksturīgo situāciju un negatīvo tēlu saasinājumu A. Upīts notēlo buržuāzisko Latviju kā koruptantu un politisku spekulantu drošu paspārni. Satīras līdzekļiem atmaskojot baņķierus un augļotājus, autors parāda, ka zem nacionālās rūpniecības un tirdzniecības attīstības veicināšanas maskas apslēptas personiskās iedzīvošanās tieksmes. Romānā atsegta ar starptautisko reakcionāro spēku palīdzību nodibinātās buržuāziskās Latvijas pakļautība rietumu imperiālismam.

Latviešu buržuāzisko nacionālistu politikas aizkulises spilgti izgaismotas, notēlojot galvenā varoņa Roberta Neļķes karjeras ceļu. No vienkārša ierēdnīša, kas pēc pirmā pasaules kara atgriežas dzimtenē, viņš buržuāziskās Latvijas politisko aferistu vidū strauji izveidojas par vienu no redzamākajiem reakcionārās buržuāzijas politiskajiem darbiniekiem. Izmantodams kāda cita Roberta Neļķes — pirmskara sabiedriska darbinieka vārda popularitāti, piesavinājies viņa sabiedriskos nopelnus, viņš izvirzās buržuāziskās sabiedrības virsotnēs. Ieguvis savā rīcībā lielus naudas līdzekļus un sakarus buržuāziskās valdības aprindās, Roberts Neļķe savos politiskajos un veikalnieciskajos darījumos tālu pārspēj tos, kas viņu šajā veikalnieku un politisko spekulantu pasaulē bija ieveduši. Kad no Tālajiem Austrumiem at-

griežas īstais Neļķe, neīstā Neļķes stāvoklis šajā sabiedrībā ir jau drošs un stabils. Savu atmaskotāju viņš iznīcina ar spožu runu, kurā «pierāda», ka viņš — neīstais Roberts Neļķe ir daudz «īstāks» par īsto Neļķi, kam buržuāziskās Latvijas politiskie apstākļi ir sveši. «Jūs dzīvojat tajos laikos, — saka neīstais Roberts Neļķe, — kad tauta vēl bij skrandains pūlis demonstrācijā ar sarkaniem karogiem uz ielas. Ar sarmatisku graušanas ienaidu krūtīs un pretīgām internacionālām dziesmām uz lūpām. Bet tagad latvju tauta ir kļuvusi vakareiropiska . . .»

Romāns nobeidzas ar neīstā Neļķes pilnīgu triumfu. «Augsti paceltu galvu, kā pa varavīksnes tiltu, Roberts Neļķe gāja kalnup.»

Izmantodams pārpratuma momentu, notēlojot komiskas situācijas un raksturus, A. Upīts romāna konflikta risinājumā panāk strauju darbības kāpinājumu. Satīriski dzēlīga ir romāna valoda, ironiskajai intonācijai mainoties ar sarkastisko. Situāciju un tēlu raksturošanai autors bagātīgi izlieto epitetus un salīdzinājumus, kas rada komiskus priekšstatus.

«Laikmetu griežos»

Fašistiskās diktatūras periodā A. Upīts saraksta vēsturiskos romānus: *«Pirmā nakts»* (1937.), *«Uz igauņu robežām»* (1940.), *«Pie Rīgas vārtiem»* (1940.), kas risina kopīgu sižetu un vēlāk apvienoti ar kopēju nosaukumu «Laikmetu griežos»[1]. Tā ir monumentāla vēsturiska epopeja, kas pieder pie nozīmīgākajiem A. Upīša pirmspadomju laika darbiem.

Kad A. Upīts sāk strādāt pie saviem vēsturiskajiem romāniem, sabiedrībai jau pazīstamas viņa vēsturiskās novelles un dramas «Mirabo», «Žanna d'Arka», kā arī viņa vēsturisko romānu tulkojumi: R. Džovaņoli «Spartaks», G. Flobēra «Salambo» u. c. Tulkojot šos romānus, rakstnieks daudz mācās. Īpaši nozīmīgs šai ziņā ir Alekseja Tolstoja vēsturiskā romāna

[1] Sākumā ar kopēju virsrakstu apvienoti divi pēdējie romāni: «Uz igauņu robežām» un «Pie Rīgas vārtiem». Padomju laikā izdotajos kopotajos rakstos «Laikmetu griežos» ietilpināta arī «Pirmā nakts», atdalot tajā nodaļu «Kungu pātaga», tā izveidojot vienotu vēsturisku epopeju ar četrām daļām.

«Pēteris Pirmais» tulkojums, ko A. Upīts veic fašistiskās diktatūras pirmajos gados (tulkojums iznāk 1936. g.). Tam, pēc paša A. Upīša atzinuma, ir auglīga ietekme viņa vēsturisko romānu tapšanā. «Pusgadu pirms Tolstoja tulkojuma iznāca manas epopejas «Laikmetu griežos» pirmā grāmata, kas attēlo latviešu zemnieku dzīvi un likteņus tieši tajā pašā laikmetā, tas ir, XVIII gadsimta sākumā. Tolstojs mani uzveda uz domām — sākt mana stāsta turpinājumu tieši no tās vietas, līdz kurienei viņš novedis savu, tāpēc, ka turpmāko gadu notikumi un vēsturiskā kanva man jau bij skaidra . . .» [1]

Tulkodams Alekseja Tolstoja monumentālo darbu, A. Upīts iedziļinās lielā padomju rakstnieka māksliniecīskajā laboratorijā, daudz mācoties no viņa kā «nepārspējama meistara personāžu raksturošanā un romāna māksliniecīskajā kompozīcijā. Pēc Čehova un Gorkija, — raksta A. Upīts, — Aleksejs Tolstojs kļuva par trešo man tuvāko krievu rakstnieku.» [2]

Savas vēsturiskās epopejas sižetam A. Upīts izvēlējies notikumus no latviešu tautas vēstures, kas saistās ar Lielo Ziemeļu karu. Plašā laikmeta gleznojumā šais romānos izgaismota latviešu dzimtļaužu dzīve, dziļi atsegta vēsturisko notikumu sociālā un politiskā būtība.

«Laikmetu griežos» darbība aizsākas Ziemeļu kara priekšvakarā, t. s. zviedru laika beigu posmā, 17. gs. pēdējos gados un 18. gs. sākumā. Vēsturiski patiesās un māksliniecīski spilgtās ainās autors atsedz zviedru laika apstākļus Latvijā, atmaskojot buržuāzisko vēsturnieku paustos uzskatus, kas idealizēja Gustava Ādolfa un Kārļa XII politiku Baltijā.

Zviedru valdības izdotie likumi, kuru rezultātā tika izdarīta t. s. muižu redukcija, manāmi iedragāja vācu muižniecības patstāvību un līdz ar to arī patvaļu. Liela daļa baronu, kas nevarēja ar dokumentiem pierādīt savu īpašumu tiesības, savas muižas zaudēja. Tās pārgāja kroņa īpašumā. Šajās kroņa mui-

[1] *A. Upīts,* Ko man devusi krievu literatūra. Kopoti raksti, 20. sēj., 1952., 555. lpp.

[2] Turpat.

žās zemnieku materiālais stāvoklis bija labāks, zemnieki jutās brīvāki, te netika lietoti arī miesas sodi. Notēlojot paralēli zemnieku dzīves apstākļus kroņa Lapmuižā, vācu barona Hetlinga Atradzē un Holgrena pārvaldītajā Brimmera dzimtsmuižā Priedainē, A. Upīts atsedz šās atšķirības, bet reizē arī parāda, ka zviedru valdības rīcību diktē nevis kādi humāni motīvi, bet gan pieskaņošanās ekonomiskās dzīves attīstībai. Paplašinoties tirdzniecības sakariem un naudas saimniecībai gūstot arvien lielāku nozīmi, vajadzēja rast jaunas saimniekošanas metodes. Dzimtļaužu dzīvē šie zviedru valdības izdotie pārkārtojumi būtiskas izmaiņas neradīja.

Vēsturiskās epopejas «Laikmetu griežos» sižeta galvenās līnijas saistās ar notikumiem Ziemeļu karā. Cīnoties par Baltijas jūras piekrastes zemēm, te saduras triju valstu — Polijas, Zviedrijas un Krievijas intereses. Pētera Pirmā karaspēka uzvaras rezultātā notika latviešu tautas iekļaušana Krievijas impērijā, kam bija liela nozīme Latvijas turpmākajos likteņos. Uz šī plašā starptautiskas nozīmes sabiedriski politisko notikumu fona A. Upīts notēlo latviešu dzimtļaužu dzīvi, viņu attieksmes ar muižu, atsedzot feodālās iekārtas sociāli ekonomiskos pamatus, to iršanas procesa sākumu un vācu muižniecības nenovēršamo bojā eju. A. Upīša vēsturiskā epopeja pašās saknēs atsedz feodālo ekspluatāciju, ko nespēj apslāpēt ne zviedru valdības izdotie likumi, ne liberālo muižnieku rīcība.

«Laikmetu griežos» divas pirmās daļas «Kungu pātaga» un «Pirmā nakts» atspoguļo triju Vidzemes muižu — Atradzes, Lapmuižas un Priedaines — ļaužu dzīvi Ziemeļu kara priekšvakarā. Darbības centrā sākumā izvirzīta Patkula vadītā muižnieku sazvērestība pret zviedru valdību, kurā iesaistās arī tikko no Vācijas pārbraukušais Priedaines muižas īpašnieks Kurts fon Brimmers. Uzstādamies savas šķiras gadsimtiem ilgi iesīkstējušo ekspluatatorisko tiesību vārdā, kuras apdraud zviedru valdības izdotie rīkojumi, Kurts fon Brimmers ar donkihotisku entuziasmu cenšas samierināt zemniekus ar muižniekiem, pārliecinot muižniekus savukārt izturēties humāni pret zemniekiem, lai tādā veidā iegūtu sabiedrotos cīņā pret zviedriem.

Brimmers, kas Heidelbergā studējis «astronomiju, augsto ētiku un humānisma cēlās mācības», atgriezies dzimtenē, ik uz soļa saduras ar parādībām, kas nesaskan ar šiem «augstās ētikas» principiem. Sava tēvoča Hetlinga muižā Atradzē, kurā Brimmers pāris dienas uzkavējas, braucot uz savu dzimtmuižu Priedaini, viņš redz zemnieka meitu zirga vietā iejūgtu rullī un līdzinām pagalmu. Naktī tai pašā Atradzē viņa draugs Šrāders piesmej latviešu meiteni Ilzi, kas, nespēdama pārdzīvot pazemojumu un kaunu, noslīcinās pils dīķī. Viņa paša muižā pils pārvaldnieks Holgrens, tāpat kā viņa radinieki Atradzē, rīkojas ar pātagu un spieķi, par niecīgāko pretestību uz mūžu sakropļojot dzimtļaudis.

Iebraucot Priedainē, Brimmeru sagaida pāri plūstošs tautas naids, kas laužas uz āru tieksmē fiziski izrēķināties par visām tām mokām, kas gadsimtiem no paaudzes uz paaudzi krājušās, nesot muižas jūgu. Kurts fon Brimmers redz šos zemnieku dzimtļaužu verdzināšanas paņēmienus. Tos piekopj pat viņa izglītotais tēvocis Atradzes Hetlings, cilvēks, kas ciena antīkās mākslas un zinātnes vērtības. Vērojot šīs nesamierināmās pretrunas, Brimmeram liekas, ka «visā Vidzemē ir smacīgi, te jāslāpst nost». Taču veltīgi ir viņa mēģinājumi aizbērt to plaisu, kas izveidojusies starp muižu un zemniekiem gadsimtu ilgā paverdzināšanas jūgā. Viņš pārliecinās, ka viņa personā, tāpat kā ikvienā muižniekā vai viņa dienderī, zemnieki nīst visu viņu šķiru. Velti viņš cer grūstošo muižniecību glābt, balstoties uz zemnieku palīdzību.

Tikpat veltīga un donkihotiska ir Brimmera cenšanās pārliecināt muižniekus izturēties humānāk pret saviem dzimtļaudīm. Nekādas Brimmera «brīvdomības» nespēj iedragāt pat izglītotā barona Hetlinga uzskatus, ka latvieši ir vergi, kas «tāpat kā braucami kustoņi valdāmi grožos un ar pātagu turami paklausībā un bijāšanā. Asu pātagu biežāk cilāt, lai viņi zina, kas ir tie kungi šajā zemē», — tāda ir bijusi un paliek muižnieku ideoloģija.

A. Upīts savā epopejā parāda muižniecības pamazītēju, bet nenovēršamu bojā eju, ko nosaka vēstures attīstības gaita, feo-

dālisma iekārtas dzīlēs sācies trūdēšanas process. «Satrunējuši celmi un vārgas izstīdzējušas atvases» ir šī vācu muižniecība, kas nav spējīga organizēt kaut cik nopietnāku pretestību zviedru izdotajiem rīkojumiem. Arī savu kundzību pār dzimtļaudīm viņi nespēj vairs saglabāt ar kailas dūres un pātagas varu. Šo savas šķiras neglābjamo sabrukumu ļoti labi izprot barons Hetlings, kas saka pravietiskus vārdus: «Visa Livonijas bruņniecības vēsture pierāda, ka mums nav nekādas nākotnes, ka mūs neglābs ne Patkuls, ne velns, arī pats dievs nē. Mēs esam nožēlojami, bojā ejai nolemti gladiatori, par izpriecu un apsmieklu pasaules valdniekiem un cēzariem... — Nožēlojami klaidoņi mēs esam, saplosīta, izkliesta saujiņa ar augstprātīgu iedomību, lepnību un uzpūstu lielību... Svešnieki mēs esam šajā zemē un nekad te neiesakņosimies. Mēs nepieaugam, bet dilstam, mūsu celms nedzen atvases, un mūsu birzs kļūst arvien retāka. Agri vai vēlu tāpat šis smirdošais, vīžainais latviešu zemnieks izskaudīs vācu muižnieku, kura augstai tūkstošgadu kultūrai un dižciltīgajām asinīm nav un nevar būt nekā kopēja ar viszemākās sugas mežoņiem.»

«Laikmeļtu griežu» divas pēdējās daļas «Uz igauņu robežām» un «Pie Rīgas vārtiem» aptver Ziemeļu kara norises periodu. Autors izseko galvenā varoņa Ataugu Mārtiņa piedzīvojumiem kara gaitās, kas pēc dažādiem maldiem un velti izšķiestiem spēkiem viņu beidzot noved Pētera Pirmā karapulkos. Notēlojot Mārtiņa un viņa biedra Meģa piedalīšanos kaujās Rīgas pievārtē, A. Upīts iezīmē 18. gs. Rīgu ar tās vācu birģelisko atmosfēru. Rīgā patvērumu raduši muižas vajātie ļaudis: Ataugu Mārtiņa brālis Juris, kas izveidojies par tipisku kārklu vācieti, un Drusts — nākošais apzinīgais strādniecības pārstāvis. Arī Mārtiņš, nerazdams paliekamu vietu Priedainē, bēg uz Rīgu.

Ar dziļu iejūtu attiecīgā laikmeta dzīvē A. Upīts savā epopejā parāda latviešu dzimtļaužu dzīvi. Sīksta izturība, nesalaužams spēks un bagāta garīga pasaule raksturo viņa notēlotos varoņus. Starp daudzajiem romāna tēliem spilgti izceļas vecais Kalēju Mārcis, kurā neizraujamām saknēm ieaudzis naids pret

apspiedējiem. Viņu nespēj samulsināt ne Brimmera skaistās frazes, ne zviedru valdības reformas.

Ar īpašu sirsnību A. Upīts veidojis tautas gudrības glabātāju, muižas spīdzināto ļaužu ārstētāju un morālā spēka devēju Lavīzi, kas savā garajā mūžā pieredzējusi tik daudz spīdzināšanu un moku. Muižnieku necilvēcīgā varmācība un patvaļa viņu iedzen nāvē. Dziļi pārdzīvodama muižas krietnākās meitas Maijas morālo pazemojumu, viņa kopā ar to izdara pašnāvību.

A. Upīts parāda arī ļaudis, kas ieročiem rokās saceļas pret saviem kakla kungiem. Tāds ir Drusts, kas ar visu savu ģimeni spiests slapstīties mežos. Viens no epopejas galvenajiem varoņiem ir Kalēju Mārča dēls Ataugu Mārtiņš, zemnieku aizstāvis un cīnītājs pret muižas patvarībām. Mārtiņš ir gatavs drīzāk dzīvot mežā starp zvēriem, nekā pakļauties muižas pazemojošai varmācībai.

Šai muižas kalējā saskatāmas masu vadoņa, nākošā revolucionārā cīnītāja īpašības. Viņam ir spējas iedvesmot un vadīt biedrus cīņā. Taču attiecīgajos apstākļos Mārtiņa un viņa biedru dumpīgumam un sarīkotajām akcijām pret muižu ir stihisks raksturs. Neizprazdams attiecīgā laika notikumu sociālo būtību, Mārtiņš diezgan viegli notic Brimmera humānistiskajām frazēm.

Epopejas tēlu galerija ir ļoti bagāta un daudzveidīga. Tā raksturo A. Upīša tēlu veidošanas meistarību. Rakstnieks arī epizodiskus tēlus izveidojis kā dzīvus individuālus raksturus.

Epopejā dziļi atsegti īpatnējie sabiedriskie apstākļi, kas nosaka šo ļaužu dzīvi un darbu. Tādējādi ikviens tēls kalpo rakstnieka galvenajam idejiskam uzdevumam, laikmeta dzīlēs ieslēpto dzīves pretrunu atsegšanai.

Romāns bagāts daudzkrāsainām žanra gleznām un peizāžām, kas ne tikai atdzīvina darbības vidi un dod laikmeta raksturīgo kolorītu, bet kā īpašs kompozīcijas paņēmiens palīdz atsegt romāna idejisko saturu. Nogleznojot pussagruvušo Atradzes muižas pili, A. Upīts reizē parāda visas muižniecības neglābjamo sabrukumu. «Vecajā valnī rietumu pusē izgāzies

milzīgs robs, pa gruvešos ielīdzināto celiņu laikam muižas ļaudis staigāja pāri. Radžu izbrukums kāpnēm vien, pa to viegli bija tikt pašā augšā. Robainā aizsarga mala vēl turējās gluži labi, tikai ieplakusi likās, nesniedzās vairs līdz viduklim. Kaļķu izbiras un vēja sanestie putekļi to aizsērējuši līdz pusei, pusaugu bērziņi kuploja žirgti... Tālāk Daugavas kraujai arī mala nogāzusies, drupas pakājē apaugušas meža apiņiem un kazenājiem. Krūmu biezoknis no palejas ar katru gadu virzījās tuvāk un augstāk, drīz viņš pavisam apslēps vecos gruvešus. Miljoniem sīku saknīšu tos drupinās, līdz pārvērtīs irdenā uzkalnī, kur zemenes sāks ziedēt un vēlāk bērni skries ogas lasīt... Zeme necieš neko vecu... Vai viss te vēl ilgi gulēs pakritis, nenovākts, trūdiem un iznīcībai nolemts. Iespējams jau bij — varbūt tagad gāzīsies cits pēc cita, sadrups, apaugs nezālēm, līdz kamēr no šīs Atradzes tikai dilstoša gruvešu čupa būs palikusi pāri. Un cik tad ilgi arī tā vēl stāvēs?»

Gleznainas, kontrasta krāsām bagātas ir Vidzemes dzimtniecības laika ainavas ar necaurejamiem mežiem, nabadzīgām dzimtļaužu sētām un drūmo baronu piļu kontūrām.

Izteiksmīga ir A. Upīša vēsturiskās epopejas valoda. Autora episkais vēstījums ar savu plašo plūdumu rada A. Upīša lielās formas episkajiem darbiem raksturīgo stilistisko plastiskumu. Daudzpusīgi autors izmanto personāžu valodu kā tēlu raksturošanas līdzekli. Taču zemnieku un muižas ļaužu individualizētā valoda, kas bagāta tautas izteicieniem un parunām, A. Upītim nav tikai raksturošanas līdzeklis, bet tā palīdzējusi arī iedzīvināt notēlotā senatnējā laikmeta kolorītu.

Ar vēsturisko epopeju «Laikmetu griežos» A. Upīts cērt jaunu ceļu latviešu vēsturiskā romāna attīstībā. Pirms «Laikmetu griežiem» latviešu literatūrā par vēsturisko romānu var runāt gandrīz vienīgi sakarā ar A. Deglava «Rīgu». J. Janševska biezie romāni, kurus viņš pats nosaucis par «kultūrvēsturiskiem», nevar pretendēt uz īstu vēsturisko romānu apzīmējumu. Par to savās kritikās vairākkārt raksta A. Upīts. Tālu no vēsturisko notikumu patiesās un objektīvās koncepcijas ir reakcionāro rakstnieku buržuāziskās varas gados sarakstītie romāni un

garie stāsti par t. s. «vēsturiskām temām» (J. Grīna, A. Grīna, J. Sārta, J. Veseļa u. c.).

1929. gadā, kritizēdams buržuāziskā vēsturnieka un rakstnieka R. Kļaustiņa «vēsturisko romānu no zviedru laikiem» «Pa tumšām tekām», A. Upīts pareizi norāda, ka «vēsturisku laikmetu un notikumu beletristika latviešu literatūrā vēl bērnu autiņos. Visi šie mūsu «senči», «Viesturi», «Kaupas» un «karaļi Nameiši» ir tikai vieglas, dažkārt pat vieglprātīgas fantāzijas par kaut kur dzirdētu teikas motīvu vai vienkārši pašsadomājumi «nacionālās lietas» labā. Apzīmēt tos par vēsturiskiem var tikai gaužām naivi vai patriotiski sadūšojušies rakstnieki.» [1]

A. Upīša vēsturiskā epopeja ar vēsturiskā laikmeta sociālo parādību dziļo izgaismojumu, mostošās tautas brīvības cīņu notēlojumu un iezīmētajām nākotnes perspektīvām tuva viņa padomju laikā rakstītajiem vēsturiskajiem romāniem. Tā liecina par to, ka autors vēsturiskos procesus vērtē no marksistiskām pozicijām. «Laikmetu griežos» ir viens no nozīmīgākajiem Andreja Upīša pirmspadomju laika darbiem, kurā jo spilgti izteiktas sociālistiskā reālisma daiļrades metodes pazīmes. Tas ir tilts uz viņa padomju laika daiļradi. Par to liecina paša A. Upīša atzinumi. 1955. gadā krievu tulkojumā izdotās vēsturiskās epopejas ievadā viņš raksta: «Tagad redzu, ka plašās epopejas četru daļu veidojumā jau īsi pirms padomju iekārtas Latvijā esmu diezgan daudz izlietojis no nākošā sociālistiskā reālisma metodes elementiem — it īpaši marksistiski ļeņinisko vēstures izpratnes mācību par tautas bargā likteņa svaidībām un pašas pārvērtības negantā kundzības jūgā un briesmīgo varu jucekļos.» [2]

«Smaidoša lapa». «Māsas Ģertrūdes noslēpums»

A. Upīša daiļradē buržuāziskās Latvijas laikā savdabīga vieta ir viņa sižetiski savstarpēji saistītajiem romāniem «Smaidoša lapa» (1938.) un «Māsas Ģertrūdes noslēpums» (1939.). Fašistiskās varas laikā, nevarēdams ar saviem darbiem teikt kaut cik atklātāku vārdu par valdošās iekārtas nejēdzībām, rakstnieks

[1] *A. Upīts*, R. Kļaustiņa «Pa tumšām tekām», «Domas», 1929., 5.
[1] *А. Упит*, Вместо предисловия, «На грани веков», Рига, 1955.

meklē jaunus mākslinieciskās izteiksmes paņēmienus, lai arī šajā reakcijas apspiestībā paustu tautai patiesību. Romānos «Smaidoša lapa» un «Māsas Ģertrūdes noslēpums» A. Upīts izmanto t. s. sadzīves romāna žanru, it kā nepretendējot uz dziļāku sabiedriskās dzīves analizi. Taču rakstnieks meistariski pratis sadzīves parādībās atsegt to sociālos pamatus, tādējādi arī šajos romānos notēlotās dzīves parādības kļūst par apsūdzību pastāvošai iekārtai.

Īpatnēja ir šo romānu kompozīcija un stils. Romāns *«Smaidoša lapa»* uzrakstīts pirmajā personā, noveļu romānu kompozīcijā. Tas ir buržuāziskās sadzīves mētāta cilvēka Oļģerta Kurmja dzīves stāsts. Pirmā imperiālistiskā kara apstākļi un sekojošie buržuāziskās varas gadi pārvērtuši Kurmi par «lieko cilvēku». Kā bezkaislīgs vērotājs viņš iet caur dzīvi, nekam īsti nepieķerdamies, neko dziļi neiemīlot. Cilvēks bez mērķa, bez sava dzīves uzdevuma, kā «vēja nesta lapa, nelaikā norauta». Kurmis spiests strādāt visdažādākos gadījuma darbus. Viņš ir gan laukstrādnieks, gan mežniecības grāmatvedis, gan ratiņu stūmējs, maizes pārdevējs, pārrakstītājs pie kāda advokāta, ceļojošas diletantu trupas aktieris, sētnieks utt. Apziņa, ka darba devējam ir tiesības kurā katrā brīdī to padzīt, neļauj viņam nekur iesakņoties. Bezdarba bieds spiež pieņemt vispazemojošāko nodarbošanos. Parādīdams Oļģertu Kurmi kā savā dziļākajā būtībā godīgu, apdāvinātu cilvēku, kas nicina zemiskumu un nekrietnību, bet nespēj aktīvi uzstāties pret dzīves netaisnību, A. Upīts ar šo meistariski izveidoto psiholoģiski dziļi atsegto raksturu apsūdz pastāvošās kapitālistiskās iekārtas dzīves nejēdzības.

Ikviena romāna nodaļa kā atsevišķa novele ar izteiksmīgu virsrakstu ietver kādu epizodi no Oļģerta Kurmja dzīves. Katra no tām parāda Kurmi jaunā vidē, jaunos apstākļos. Daudzo atšķirīgo situāciju un notikumu maiņā dziļi un vispusīgi atsedzas šī kapitālistiskās iekārtas upura — «liekā cilvēka» raksturs. Kāds nejaušs gadījums arvien no jauna pavērš Oļģerta Kurmja dzīvi uz citu pusi, kaut arī ekspluatatoriskā būtība visur paliek viena un tā pati. Notēlojot viņa klaidoņa gaitas, autors atsedz visda-

žādākos buržuāziskās Latvijas dzīves nostūrus — gan laukos, gan Rīgas Jūrmalā, gan Rīgā. Visur viens un tas pats — naudas vara, korupcija, politiskas avantūras sabiedrības «virsotnēs», bezdarba draudi, nabadzība, pazemojums — tiem, kam nav sava īpašuma un kas negrib pārtikt no buržuāzijas atmestām druskām.

Otrs romāns — *«Māsas Ģertrūdes noslēpums»*, kas turpina romāna «Smaidoša lapa» sižetu, detalizētā psiholoģiskā tēlojumā atsedz Oļģerta Kurmja rakstura jaunās īpašības, kas parādās viņa attiecībās ar sievu Ģertrūdi. Bezmērķīgie klaidonības gadi radījuši Kurmī rakstura īpašības, kuras iesīkstējušas tik dziļi, ka viņš nespēj tās pārvarēt arī tad, kad ar sievas Ģertrūdes atbalstu rodas iespēja uzsākt jaunu, pilnvērtīgas dzīves cēlienu. Arī šai romānā Oļģerts Kurmis parādās kā kapitālistisko nejēdzību upuris. Viņa raksturs, ko sakropļojusi ekspluatatoriskā dzīves īstenība, liedz viņam arī personisko laimi.

Šo abu romānu tēlojumā, neskatoties uz drūmām ainām, valda gaišs optimisms. Autors nenosoda savu varoni ar bojā eju, bet liek ticēt viņa iespējai atrast pareizo ceļu dzīvē. «Ar savu smaidošo lapu, — saka A. Upīts, — es laidelējos pāri gaišajām pagātnes vietām un no tām meklēju ceļu uz nākotni.»

Šīs gaišākās nākotnes vārdā radīti visi, arī vistumšākās reakcijas gados rakstītie A. Upīša darbi.

*

«Strādniecības cīņas literatūrai ziedoti visi mani apzinīgā darba gadi, — rakstīja A. Upīts 1931. gadā, — tai pieder arī visi atlikušie. Mana stiprākā vēlēšanās pieredzēt rakstnieku, kas ne vien idejas skaidrumā un spēkā, bet arī mākslinieciski līdzekļu pilnībā pāraug man pār galvu, atstāj mani tālu no sevis un pacel proletārisko mākslu tik augstā pakāpē, kāda mums ceļa sagatavotājiem neiespējama.» [1]

Šajā atziņā izpaužas A. Upīša pirmspadomju literārās darbības, īpaši buržuāziskās Latvijas perioda daiļrades būtība — tās cīnītājas raksturs un sagatavotājas nozīme ceļā uz padomju literatūru.

---

[1] *A. Upīts,* Linarda Laicena pozicija un manējā, Rīgā, 1931., 47. lpp.

Sociālistiskās mākslas izcīņai kalpo arī tie A. Upīša darbi, kuri sižetiski vai tematiski tieši neskar strādnieku šķiras dzīvi un cīņu, kuros rakstnieks savu politisko ideālu izsaka, notēlojot negatīvo, ar nesaudzīgu buržuāziskās sabiedrības atmaskojumu graujot pastāvošo iekārtu. Pareizi saka pats rakstnieks, ka arī tajos «dzēlīgāka acs pamanīs paplaiksnījam dzimstošo pozitīvo, laikmetam pāri ejošo — īsti laikmetisko.» [1]

A. Upīša daiļradi pirmspadomju periodā raksturo dziļš idejiskums, mākslinieciska briedums, tā spilgti liecina par rakstnieka daiļrades metodes attīstību. Sociālistiskā reālisma metodes tapšanas process, kas aizsākās jau A. Upīša pirmsoktobra daiļradē pirmajos «Robežnieku» virknes romānos, 20. un 30. gados padziļinās, iegūst jaunas īpašības, augstākās mākslas virsotnes rakstniekam sasniedzot ar šā laika nozīmīgākajiem darbiem — romāniem «Ziemeļa vējš», «Laikmetu griežos», noveļu krājumiem «Kailā dzīvība» un «Stāsti par mācītājiem». Šie darbi ir pamats, uz kura visā krāšņumā uzplaukst A. Upīša padomju laika izcilā sociālistiskā reālisma māksla.

Divu kultūru cīņas apstākļos izkaldinātais Andreja Upīša daiļrades idejiskums sagatavo dabisku pāreju uz rakstnieka daiļrades jaunu izkoptā formas meistarības attīstības periodu padomju iekārtā.

LITERATŪRA

Andreja Upīša raksti. A. Upīša kopotos rakstus pirmoreiz sāka izdot «Kultūras Balss» izdevniecība. No 1923. līdz 1929. gadam iznāca 1.—5., 11. un 16. sējums. Plašu kopoto rakstu izdevumu 22 sējumos laidusi klajā Latvijas Valsts izdevniecība 1946.—1954. gadā. Šeit tomēr neietilpst lielāks skaits autora atsījātu recenziju, kritiku, publicistisku u. c. rakstu, kuri radušies pirms 1940. gada. Tāpat te nav uzņemti vairāki atsevišķās grāmatās iznākuši pirmspadomju perioda darbi: Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture (1885.—1910.), Rīgā, 1911., Saule un tvaiks, Rīgā, 1919., Skaidas atvarā, Rīgā, 1921., Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture (1885.—1920.), 1.—2. sēj., Rīgā, 1921., Poruka raksti jaunatnei, Rīgā, 1922., Linarda Laicena pozicija un manējā, Rīgā, 1931., Romāna vēsture, 1. sēj., Rīgā, 1941.

[1] *A. Upīts,* Teātra sezonas sākums, «Domas», 1927., 8.

Daudzi no šajā Latviešu literatūras vēstures sējumā aplūkotajiem A. Upīša daiļdarbiem tulkoti citās valodās: krievu, igauņu, lietuviešu, baltkrievu, vācu, angļu u. c.

Krievu valodā iznākuši A. Upīša kopotie raksti 12 sējumos (K. Krauliņa ievads; katra sējuma beigās komentāri):

Собрание сочинений. Гос. изд. худож. лит., Москва, т. 1—12, 1956—1959 г.

Andreja Upīša bibliografijas, kurās reģistrēti grāmatās un periodikā līdz 1940. gadam publicētie viņa darbi, atrodamas šādos izdevumos: Andrejs Upīts, Rīta cēliens, Rīgā, 1923. (autora sastādīta; aptver gandrīz visus viņa darbus dažādos žanros līdz 1923. g. rudenim), rakstu krājums «Tautas rakstnieks Andrejs Upīts», Rīgā, 1947. (K. Egles sastādīta, aptver visus grāmatās un periodikā publicētos daiļdarbus), *Jānis Upītis,* Andrejs Upīts kā literatūras kritiķis, Rīgā, 1956. (J. Upīša sastādīts kritiku un publicistisko rakstu pirmpublicējumu rādītājs 1902.—1917.), Latviešu literatūras kritika, 1. sēj., (1874.—1904.), Rīgā, 1956. 2. sēj. (1905.—1911.), Rīgā, 1957. 3. sēj. (1912.—1917.), Rīgā, 1958. [V. Austruma sastādīts A. Upīša recenziju un kritiku pirmpublicējumu saraksts (1902.—1917.)].

Sīkas bibliografiskas ziņas par A. Upīša padomju laika darbiem līdz ar kritiku rādītājiem pēc 1940. gada sk. vairākās K. Egles publikācijās LPSR ZA Vēstīs un A. Upītim veltītajos jubilejas krājumos (1947.—1952.).

Raksti par Andreja Upīša darbību līdz 1940. gadam:

J. Akmens — Andrejs Upīts, grāmatā «Latviešu literatūras vēsture» («Literatūras» izdev.), 5. sēj., Rīgā, 1936.

E. Andersone — Latviešu padomju literatūra, Andrejs Upīts, Rīgā, 1951.

E. Andersone — Andrejs Upīts, grāmatā «Latviešu literatūras vēsture», 2. daļa, mācību grāmata vidusskolām, Rīgā, 1958.

Attēlu krājums «Tautas rakstnieka Andreja Upīša 80 gadi», sastādījis un ievadu uzrakstījis J. Upītis, Rīgā, 1957.

B. Barševska — Bērnu dzīves ainas Andreja Upīša stāstos, «Karogs», 1957., 9.

H. Bendiks — Strādnieku šķiras grūtās stundas atbalss. A. Upīša dramas «Balss un atbalss» izrāde Akadēmiskajā dramas teātrī, «Cīņa», 1954., 225.

(A. Birkerts) A. B. — Andrejs Upīts kā rakstnieks un kritiķis, «Dzimtenes Vēstnesis», 1910., 154., 161., 167., 173., 179., 184., 185.

(A. Birkerts) A. — Andreja Upīša «Studijas un kritikas». Otrais sējums. «Vārds», I, Rīgā, 1912.

P. Birkerts — Andrejs Upīts savā daiļradīšanas gaitā un darbā, «Domas», 1924., 1.—5.

E. Damburs — Andrejs Upīts — novelists un vēsturiskā žanra meistars, «Karogs», 1946., 7./8.

E. Damburs — Andreja Upīša pirmie stāsti, «Karogs», 1947., 7.

E. Damburs — Andreja Upīša «Robežnieku» cikls, «Karogs», 1949., 7.

E. Damburs — Andreja Upīša noveles. (Rec. par kopoto rakstu 2. un 3. sēj.), «Literatūra un Māksla», 1949., 38.

E. Damburs — Andrejs Upīts kā latviešu buržuāzijas kritiķis, «Karogs», 1951., 9.

V. Dermanis — Proletāriskie tipi Andr. Upīša «Balsī un atbalsī» un «Zīda tīklā», «Dzīves Balss», 1913., 1.—4.

K. Egle — Kā radās Andreja Upīša vadītais «Vārds», «LPSR ZA Vēstis», 1947., 5.

R. Egle — Andreja Upīša reālisms, «LPSR ZA Vēstis», 1947., 5.

(E. Fross) E. F. — Andreja Upīša loma latvju literatūrā, «Komunāru Ciņa», 1933., 73.

A. Grigulis — Tautas rakstnieks Andrejs Upīts, «Padomju Latvijas Skola», 1946., 6.—12.

A. Grigulis — Tautas rakstnieks Andrejs Upīts un viņa daiļrade, Rīgā, 1952.

(J. Jansons-Brauns) J. — Andreja Upīša «Studijas un kritikas. Pirmais sējums». «Izglītība», 1910., 6.

(J. Jansons-Brauns) J. — Andreja Upīša «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture (1885.—1910.)», «Izglītība», 1911., 7.

(J. Jansons-Brauns) Jansons — Kāds vārds par «Vārdu», «Domas», 1913., 2.

(J. Jansons-Brauns) Jansons — Vai gaidāma mums proletāriska māksla?, «Vārds», II, Rīgā, 1913.

J. Kalniņš — A. Upīša «Balss un atbalss» LPSR Valsts Akadēmiskajā dramas teātrī, «Literatūra un Māksla», 1954., 42.

J. Kalniņš — Andreja Upīša komēdiju uzbūve, «Karogs», 1957., 8.

J. Kalniņš — Andreja Upīša komēdiju meistarība, krājumā «Meistarības problēmas latviešu padomju literatūrā», Rīgā, 1957.

J. Kalniņš — Satīras asajā gaismā, Andreja Upīša komēdijas, Rīgā, 1957. (Grāmatā minētas arī A. Upīša komēdiju pirmizrādes un svarīgākās recenzijas.)

M. Kalve — Tautas rakstnieks Andrejs Upīts, rakstu krājumā «Apcerējumi par latviešu padomju literatūru», I, Rīgā, 1955.

V. Knoriņš — Andreja Upīša «Zīda tīklā», «Dzīves» lit. zin. pielikums, 1912., 6.

(V. Knoriņš) V. Kn. — Nemiers, Andreja Upīša noveles, «Domas», 1912., 6.

(V. Knoriņš) V. Kn. — Andreja Upīša «Balss un atbalss», «Vārds», I, Rīgā, 1912.

(V. Knoriņš) V. Kn. — Andreja Upīša «J. Rainis un viņa dzeja», «Vārds», I, Rīgā, 1912.

V. Knoriņš — Piezīmes par jaunākajām parādībām Latvijas kreisā rakstniecībā, 1., A. Upīts un viņa «Mirabo», «Krievijas Ciņa», 1926., 94.

V. Knoriņš — «Jāņa Robežnieka pārnākšana» izdevumam ZPRS-bā, priekšvārds A. Upīša romānam «Jāņa Robežnieka pārnākšana», Maskavā, 1936.

K. Krauliņš — Cīņā par dzīves patiesību, «Karogs», 1952., 2.

K. Krauliņš — Latviešu noveles meistars, «Karogs», 1957., 12.

K. Ķundziņš — Tautas rakstnieka Andreja Upīša «Žanna d'Ark» salīdzinājumā ar darbiem cittautu literatūrā, «LPSR ZA Vēstis», 1947., 5.

K. Kundziņš — Latviešu teātra repertuārs līdz 1940. gadam, Rīgā, 1955.

P. Ķikuts — Andrejs Upīts (sakarā ar viņa piecdesmito dzimšanas dienu). «Ilustrēts Žurnāls», 1927., 12.

Latviešu literatūras kritika. Rakstu kopojums. Pirmais sējums (1874.—1904.), Rīgā, 1956. Otrais sējums (1905.—1911.), Rīgā, 1957. Trešais sējums (1912.—1917.), Rīgā, 1958. Sakārtojuši A. Grigulis un V. Austrums. (Krājumos atrodams A. Upīša kritiķa darbības vērtējums, viņa kritiku, recenziju un polemiku izlase, kā arī viņa kritiku bibliografija no 1902. līdz 1917. g.)

M. Mauriņa — Par dažām valodas un stila īpatnībām Andreja Upīša novelistikā, «LPSR ZA Vēstis», 1957., 12.

M. Mauriņa — Tēlu raksturošanas problēmas Andreja Upīša novelistikā, krājumā «Literatūras vēstures un teorijas jautājumi» (LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti, IX), Rīgā, 1958.

J. Niedre — Andreja Upīša kritikas principi, «Karogs», 1948., 1.

J. Niedre — Ievērojams notikums latviešu padomju literatūrā. (Par A. Upīša kopotiem rakstiem), «Karogs», 1952., 11.

(R. Pelše) P. Roberts — Nelaika tvanos. Piezīmes par A. Upīša dramu «Balss un atbalss», «Jaunais Laiks», 1911., 15.—17.

(R. Pelše) P. Roberts — Negaisa dvesmā. Piezīmes par A. Upīša romānu «Zīda tīklā», «Jaunā Dienas Lapa», 1912., 94., 96., 97., 98., 100., 102.

(E. Pīpiņš-Vizulis) V. — Iz laikrakstu beletristikas. Kalna kāpēji. Andreja Upīša stāsts. «Jauna Raža», V, 1901.

(E. Pīpiņš-Vizulis) V. — Mazie cilvēki. Andreja Upīša stāstiņi. «Jauna Raža», VI, 1903.

(E. Pīpiņš-Vizulis) V. — Jauni avoti. Andreja Upīša romāns. «Izglītība», 1909., 8.

A. Pirtniece — Noģiedamā runa kā tēlu raksturotājs paņēmiens A. Upīša romānā «Ziemeļa vējš», grāmatā «Literatūras vēstures un teorijas jautājumi» (LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti, IX), Rīgā, 1958.

Rakstu krājums «Tautas rakstnieks Andrejs Upīts», Rīgā, 1947.

Rakstu krājums «Tautas rakstnieka Andreja Upīša 75 gadi», Rīgā, 1952.

Rakstu krājums «Tautas rakstnieks Andrejs Upīts», LPSR ZA izd., Rīgā, 1953.

S. Sirsone — Par Andreja Upīša noveļu meistarību, «LPSR ZA Vēstis», 1957., 12. (125.).

E. Sokols — Andrejs Upīts — latviešu literatūras klasiķis, «Karogs», 1957., 12.

J. Sudrabkalns — Andrejs Upīts, grāmatā: R. Egle un A. Upīts, «Pasaules rakstniecības vēsture», 4. sēj., Rīgā, 1934.

A. Tirzmala — Andreja Upīša grāmatas. «Stāsti par mācītājiem», «Kailā dzīvība», «Karogs», 1941., 3.

Andreja Upīša māja Skrīveros, ilustrēts rakstnieka darbu izstādes apraksts, sastādījusi un aprakstu uzrakstījusi E. Gintere, Rīgā, 1958.

J. Upītis — Andreja Upīša cīņa par latviešu literāro valodu, «Karogs», 1952., 5.

J. Upītis — Andrejs Upīts kā kritiķis cīņā pret dekadenci 1905.—1911., LPSR ZA Valodas un literatūras institūta raksti, IV, Rīgā, 1954.

J. Upītis — Andrejs Upīts kā literatūras kritiķis līdz 1917. gadam, Rīgā, 1956.

V. Valeinis — Andrejs Upīts — satīras meistars, «Padomju Jaunatne», 1952., 244.

A. Vilsons — Andrejs Upīts revolūcijas gados, «Padomju Latvijas Komunists», 1957., 11.

T. Zeiferts — Andrejs Upīts, grāmatā «Latviešu rakstniecības vēsture, 3. sēj., Rīgā, 1923.

В. Ардаматский — А. М. Упит. Рассказы, «Знамя», 1948, 8.

Г. Вайсфельд — История семьи Робежниеков, «Советская Латвия», 1952, 187.

К. Зелинский — Реализм Упита, «Дружба народов», 1952, 6.

К. Зелинский — Слово об Упите, «Вопросы литературы», 1958, 2.

М. Калве — Андрей Упит. Краткий обзор жизни и творчества, Рига 1957.

М. Крупникова — Ранние рассказы Андрея Упита, «Советская Латвия», 1947, 200.

К. Лапин — Рассказы Андрея Упита («Маленькие комедии»), «Советская Латвия», 1955, 89.

В. Лукашевич — Большой, сложный мир (о кн. А. Упита «Маленькие комедии» и «Избранные рассказы»), «Литературная газета», 1955, 150.

Т. Ридзинь — Народ бессмертен (о романе А. Упита «На грани веков.), «Советская молодежь», 1953, 235.

А. Уссит — «Голая жизнь» А. Упита, «Литературная газета», 1941, 17.

PERSONU RĀDĪTĀJS *

Ābele, K. 180
Abens, K. 192
Āboltiņš, V. 127, 205, 212, 251, 280, 282
Abuls, P. 801
Ādamsons, E. 219, 220, 221, 247, 275, 276, 278, 298, 309, 650, **692—707**
Aigars, P. 298
Aihenvalds, J. 606
Aizpurietis, R. 631
Aižēns, J. 186
Akmens, J. 1024
Akuraters, J. 84, 85, 165, 177, 192, 220, 222, 233, 243, 255, 268, 278, 290, 292, 304, 307, 313, 319, 379, 575, 606, 692, 733, 826, 828, 922
Albergs, K. 146
Alberti, R. 201
Aleksejevs, A. 190
Alksnis, J. 96
Alunāns, A. 797, 798, 799
Alunāns, J. 175, 176, 390, 658
Amtmanis-Briedītis, A. 79. 179, 190
Ancītis, K. 243
Andersens-Nekse, M. 78
Andersone, E. 417, 418, 1024
Andersons, A. 319
Andersons, V. 33
Andrejevs, A. 91
Andrejevs, L. 816
d'Anuncio, G. 186, 915, 916
Aņisimovs, I. 91
Apinis, A. 185
Apinis, E. 87
Apinis, R. 138, 142, 456, 458, 461
Apsesdēls 607
Apsīšu Jēkabs 176, 254, 391, 534, 650, 705, 829, 884, 886
Apsītis, A. 177
Arājs-Bērce, A. 49, 57, 58, 60, 73, 74, 76, 98, 105, 107, 166, 245, 256, 326, 330, 381, 398, **426—447**, 902
Ardamatskis, V. 1027
Arnis 221, 260
Asare, M. 604
Asars, J. 40, 568, 604, 802
Aspazija 22, 46, 165, 176, 179, 180, 181, 185, 192, 233, 290, 300, 304, 316, 317, 319, 391, 402, 423, 576, 579, 733, 759, 806
Astra 49, 58, 64, 126, 133, 139, 140, 326, 328, 329, 330, 334, 395, 398, **420—425**
Atlants 113
Augškaps, J. 222
Auseklis 200
Ausējs, L. 220
Austriņš, Alfreds 91
Austriņš, Antons 176, 268, 290, 546, **557—574**, 575, 633, 634, 637, 638
Austrums, V. 1024, 1026
Auza, L. 300
Avens, A. 558, 574

Bairons, Dž. 238, 336, 531, 694
Balodis, A. 188, 205, 207, 214, 245, 279, 280, 281, 282, 306, 307, 343, 418

* Sastādījusi *Dz. Vārdaune.*

Baltābola, P. 79, 174
Baltgailis, K. 14
Baltrušaitis, J. 580
Balzaks, O. 880, 928, 929
Baļmonts, K. 580
Bancans, R. 140
Banga, T. 79, 87
Bārbale, M. 660
Barbiss, A. 27, 28, 35, 37, 48, 177, 186, 586, 670
Bārda, F. 176, 233, 292, 401, 463, 570, 574, 677, 678
Barisons, P. 184
Barons, K. 176, 242, 243, 759
Barsova, V. 190
Barševska, B. 1024
Baumanis, A. 632
Bauze, R. 24, 108
Bebre, I. 589
Bednijs, D. 26, 32, 103, 485
Behers, J. 66, 186, 201
Behmane, I. (sk. Kiršentāle, I.)
Beika, D. 49, 113, 115, 116, 117, 450
Belijs, A. 601
Beļinskis, V. 636, 747, 804
Bendiks, H. 1024
Benďrupe, M. 221, 247
Benjāmiņa, E, 222, 223
Benjāmiņš, A. 222, 223
Bērce, A. (sk. Arājs-Bērce, A.)
Bērce, Anna 429, 432, 447
Bērce, V. 447
Bergmanis, F. 390
Bergmanis, V. 848
Bergs, K. 127, 131
Berģis, S. 49, 74, 101, 102, 103, 106, 107, 113, 124, 142, 143, 153, **370—375**, 507, 513
Bernss, R. 694
Bērsons, I. 87, 159, 375, 489, 513, 524
Bērziņš, L. 180
Bērziņš, Alfreds 222
Bērziņš, A. 631
Bērziņš, Arturs 841
Bērziņš, L. 173, 177, 237, 242
Bērziņš, R. 174
Bērziņš-Ziemelis, J. 17, 24, 369, 558
Bianki, V. 743
Bičolis, J. 243
Biezais, J. 87
Biezbārdis, K. 390
Bine, J. 271
Birkerts, A. (Antons) 29, 40, 216, 235, 242, 735, 736, 870, 897, 905, 1024
Birkerts, P. 216, 724, 727, 740, 759, 787, 1024
Birne, J. 381, 392
Bīlmanis, R. 214
Birzgalis, J. 87
Birznieks-Upītis, E. 46, 78, 104, 105, 109, 111, 156, 176, 177, 214, 216, 219, 223, 244, 246, 249, 256, 268, 269, 271, 272, 405, 418, 566, 599, **721—788**, 809, 834, 905, 986
Bjernsons, B. 34
Blaumanis, R. 46, 73, 78, 104, 105, 137, 176, 185, 191, 192, 233, 239, 240, 242, 249, 336, 391, 460, 481, 531, 544, 545, 546, 558, 560, 566, 568, 569, 597, 618, 634, 642, 645, 651, 652, 729, 782, 808, 984
Blaus, P. 144, 801
Blese, E. 173
Bloks, A. 32, 73, 178, 292, 398, 485, 580, 584, 587
Bodlērs, Š. 221
Bokačo, Dž. 650, 984
Bončs-Brujevičs, V. 28
Brandess, G. 636
Branks, V. 218
Brastiņš, E. 253, 271
Brastkalns, J. 461
Braunings, R. 694
Brehmane-Štengele, M. 193

Breikšs, L. 218, 222
Brempele, A. 23, 88
Brencēns, E. 185, 216, 537
Brigadere, A. 84, 176, 179, 180, 191, 216, 220, 221, 249, 251, 268, 269, 273, 304, 307, 317, 318, 319, 413, 566, 569, 636, 759, 782
Briedis, V. 87
Brīvzemnieks, F. 239, 242
Brjusovs, V. 40, 238, 365, 580, 584, 611, 885
Brodele, A. (Kalvišķe-Pūķe, A.) 207, 214, 280, 343, 905
Brodskis, J. 87
Brūklenājs, A. 49, 74, 330
Brutāne, V. 718
Būmanis, A. 366
Burnevics, E. 137, 146, 151
Bušs, K. 186

Caune, V. 237
Cedriņš, V. 279, 298, 301, 302
Celmiņš, P. 27, 40
Celms, T. 221
Ceplis, A. 40, 43, 44, 50, 65, 71, 99, 101, 103, 107, 110, 111, 113, 115, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 133, 135, 148, 152, 450, 467, 469, 482, **490—505**, 633
Ceriņu Pēteris 795
Cīrulis, A. 185, 271
Cīrulis, I. 801

Čaks, A. 217, 218, 220, 221, 223, 227, 230, 237, 244, 246, 247, 275, 276, 277, 294, 296, 297, 298, 299, 691, 694, 695, 703, 711, 718, 952
Čehovs, A. 696, 731, 733, 798, 800, 808, 984, 1014
Černiševskis, N. 804
Čosers, Dž. 650
Čumandrins, M. 361, 524

Daberts, G. 429
Dāle, A. 293
Dāle, K. 255
Damburs, E. 418, 419, 524, 556, 655, 672, 1024, 1025
Dambergs, V. 174, 221, 251, 253, 934
Daniševskis, J. 24, 96, 99
Dante, A. 44, 45, 187, 840
Darbonis, M. 117
Darkevics, A. 87
Dārziņš, E. 184
Dauge, P. 17, 24, 27, 29, 40, 105, 108, 110, 148, 153, 157, 158
Daumants, J. 138
Dāvids, V. (Vecaukums, D.) 40, 42, 418, 607
Dāvis 113
Deglavs, A. 84, 176, 258, 263, 265, 806, 1019
Defo, D. 111
Dekobrā, M. 186
Dēķens, K. 218
Dēliņš, R. 222
Dementjevs, A. 91
Dermanis, V. 742, 787, 802, 1025
Diamels, Ž. 35
Dievkociņš, J. 575
Dikenss, Č. 176
Dinsberģis, E. 657
Diriķe, L. (sk. Astra)
Diriķis, K. (sk. Salkonis)
Dišlers, K. 850
Dižbite, A. 87
Dobroļubovs, N. 804
Doku Atis 176, 239, 268, 531, 596, 634, 644, 759, 808
Dombrovska, M. 159
Dombrovskis, A. 395, 396
Dombrovskis, J. 321
Dorbe, H. 216, 291, 739, 905
Dostojevskis, F. 189, 835, 916
Draudiņš, T. 24, 62, 87
Drekslers, A. 108

Drēziņš, E. 279, 280, 281, 282
Drillis, R. (D. Rūdis) 672
Drīzulis, A. 88, 91, 321
D. Rūdis (sk. Drillis, R.)
Dubelšteins, J. 326, 327, 427
Durevskis, E. 123

Dzelzs (Dzelzītis), *K.* 214, 219
Dzene, L. 461
Dzērve, P. 88
Dziļleja-Tīfentāls, K. 214, 602, 880
Dzirkstele (sk. Ozoliņš, K.)
Džovaņoli, R. 904, 1013

Ecēša, J. (Kļaviņš, J.) 28, 76
Eferts-Klusais, E. 24, 27, 40, 49, 61, 74, 78, 80, 98, 100, 103, 106, 107, 108, 113, 114, 115, 117, 118, 121, 139, 148, 153, 154, 159, 328, **376—392**, 435, 437, 447, 469, 489, 507, 519, 520, 574, 812
Egle, A. 447
Egle, K. 23, 88, 220, 237, 238—241, 242, 542, 556, 574, 642, 648, 653, 654, 655, 736, 787, 1024, 1025
Egle, R. 107, 176, 227, 234, 237, 238, 240, 242, 277, 418, 604, 718, 904, 931, 1025, 1027
Eglītis, Andrejs 298
Eglītis, Anšlavs 258, 259, 278, 296, 298, 560, 703
Eglītis, V. 83, 174, 219, 221, 229, 253, 256, 270, 300, 340, 341, 560, 606, 826, 828, 900, 922, 934
Eglīts, A. 88
Eidemane, O. 469
Eidemanis, R. 50, 81, 96, 99, 102, 103, 106, 107, 110, 111, 113, 115, 118, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 135, 136, 138, 144, 145, 156, **462—482**, 492, 495
Eiduks, J. 99, 103, 107, 113, 118, 119, 129, 141, 148, 150, 447, 518, 524
Eiduss, Z. 88
Eihe, R. 96, 428, 429
Eisule, V. 489
Eliass, Ģ. 185, 321
Eldgasts, H. 229, 234, 253, 826, 922
Endzelīns, J. 173, 176, 517
Engelss, F. 17, 98, 157, 158, 178, 804
Ērglis, R. 264, 267
Ērika, L. 179, 959
Eris, K. 381, 392
Ērmanis, P. 66, 220, 294, 556, 574,
Erss, A. 174, 219, 222, 252, 268, 607, 631
Ertnere, F. 180
Esenberģis, J. 176
Eshils 187

Ezerietis 22, 328, 531, 801
Ezeriņš, J. 174, 176, 177, 215, 239, 240, 244, 249, 257, 270, 394, 569, 604, 611, **633—655**, 703, 704, 741, 984

Fabriciuss, J. 10, 96
Fadejevs, A. 103, 118, 189, 389, 485
Feierbahs, L. 819
Fekters, A. 88
Fenhāns, V. 963
Fets, A. 637
Filipsons, A. 538
Fiļipovs, K. 461
Flobērs, G. 806, 904, 928, 929, 930, 928, 985, 1013
Forša, O. 189
Francis, A. 218, 300
Franss, A. 34, 35, 176, 186, 587, 697, 904, 928
Freibergs, G. 90
Freiligrats, F. 813
Freimane, L. 628
Freimanis, K. 768

Freinats, A. 177, 272, 662, 663, 668, 672
Freinbergs, K. 29, 35, 40, 79, 81, 607, 847
Frīdenbergs-Mieriņš, J. 531
Frīdmane, G. 88
Frīdmanis, F. 88
Fross, E. (Rozenbahs) 148, 151, 153, 159, 231, 232, 361, 461, 710, 718, 927, 1025
Furmanovs, D, 103, 118

Gaidars, A. 115
Gaile, M. 787
Galenieks, F. 418
Garšins, V. 731, 733
Garūta, L. 184
Gēte, V. 45, 176, 186, 485, 488, 531, 580, 583, 715, 819
Gintere, E. 1027
Gintere, T. 369
Ginters, A. 237
Gladkovs, F. 177, 187
Glāznieks, O. 137
Gliers, R. 189
Goba, A. 566, 574
Gogolis, N. 176, 527, 634, 733, 608, 844, 845, 951
Golsvortijs, Dž. 36, 181
Gorkijs, M. 27, 30, 31, 40, 78, 103, 105, 177, 187, 188, 201, 336, 364, 365, 381, 405, 438, 584, 601, 602, 609, 661, 662, 663, 664, 670, 792, 803, 804, 808, 813, 826, 835, 880, 885, 916, 1014
Grants, A. 113, 124, 127, 129, 130, 132, 133
Grants, J. 361
Graubiņš, J. 184
Graudiņš, K. 88, 91
Grāvīte-Plukše, E. 243
Grāvītis, O. 321
Grēviņš, M. 461
Grēviņš, Valdis 707
Grēviņš, Valts 707
Grigulis, A. 182, 188, 217, 218, 223, 230, 238, 247, 294, 295, 298, 418, 581, 603, 672, 718, 1025, 1026
Grīnfelds, N. 469
Grīns, A. 175, 222, 252, 253, 256, 266, 267, 270, 271, 313, 530, 1020
Grīns, J. 221, 238, 267, 314, 360, 672, 693, 696, 1020
Grīnvalds, E. 108
Grīva, Ž. 200, 210, 211, 280
Grīziņš, J. 177, 214, 256, **661—672**, 741, 905
Grots, J. 180, 182, 203, 206, 213, 217, 218, 230, 244, 246, 294, 297, 298, 304, 306, 317, 339, 707, 711, 718
Gruzevskis, Ž. 607
Gulbis, A. 21, 22, 176, 192, 241, 556, 602, 603, 673, 718, 733, 738, 910
Gulbis, A. 218
Gulbis, F. 255

Hamerlings, R. 316
Hamsuns, K. 272, 715
Hauptmanis, G. 35, 181, 806, 844
Hēgelis, G. 819
Heijams, O. 587
Heijermanss, H. 34, 430
Heimburga, V. 764
Heine, H. 186, 226, 381, 391, 485, 488, 527, 531, 798
Hekelis, E. 802
Heniņš, A. 88
O'Henri 176
Hervegs, G. 144, 381, 813
Hiltijs, K. 798
Hiršfelds, B. 321
Homērs 45, 187, 840
Horācijs 187, 680

Ibanjess, B. 928
Ibsens, H. 394, 715
Ieviņš, F. 801
Ieviņš, K. 254, 261, 268
Ieviņš, M. 88
Imermanis, A. 281
Indriksone, B. 628
Ivanovs, J. 184
Ivanovs, V. 189

J. A. 27
Jākobsons, K. 113, 127, 131
Jākobsons, V. 27, 99, 106, 107, 113, 127, 131, 132, 133
Jakubovičs-Meļšins, P. 421
Janele-Viena, J. 24, 40, 64, 71, 102, 103, 148, 152, 153, 159, 500
Janelis, K. 76, 482
Jankavs, J. 817, 828, 884
Jansons, J. A. 173, 227, 241, 242
Jansons-Brauns, J. 29, 40, 41, 45, 46, 178, 382, 390, 582, 727, 729, 732, 733, 736, 884, 885, 1025
Janševskis, J. 264, **527—542**, 1019
Jaunsudrabiņš, J. 104, 111, 192, 216, 244, 249, 261, 268, 269, 272, 290, 304, 307, 566, 567, 596, 606, 733, 759, 769, 986
Jaunzems-Šilfs, J. (sk. Šilfs-Jaunzems, J.)
Jēkabsons, K. 222, 229, 238, 252, 255, 339, 340, 826
Jesens, A. 177, 216, 739, 759, 786
Jeseņins, S. 203
Jēpe, O. 177, 238
Jevsejevs, I. 447
Jokums, K. 15, 50, 101, 113, 118, 122, 123, 126, 135, 138, 142, 145, 146, 148, 392, **448—461**
Jozis, L. 632
Jūlians, J. (Balodis, J.) 22, 28, 50, 62, 74, 76, 113, 126, 140, 141
Junkers, A. 185, 186
Jurevičs, P. 221
Jurovskis, J. 321

K. A. 418
Kadiķis-Groznijs, A. 62, 110, 113, 114, 115, 120, 123, 141, 150, 450, **514—524**
Kadilis, J. 221
Kačalovs, V. 190
Kaija, J. 283
Kaimiņš, J. 87, 88
Kaktiņš, A. 193
Kālis, E. 166, 167, 186, 355
Kalnbērziņš, J. 88
Kalniņa, L. 110, 111
Kalniņš, A. 183
Kalniņš, E. 185, 333
Kalniņš, J. 183, 184
Kalniņš, J. 418, 841, 1025
Kalve, M. 88, 159, 326, 334, 425, 447, 603, 655, 707, 1025, 1027
Kamenskis, V. 203, 485
Kampanella, T. 53, 585, 586
Kapiņš, M. 146
Kārkliņš, K. 173, 242, 243, 542, 574
Karleils, T. 798
Karnups, A. 222
Kasilis, L. 103
Katajevs, V. 182
Kaudzītes 192, 239, 240, 241, 258, 272, 505, 562
Kaudzīte, M. 243, 558
Kauliņš, K. 88, 381, 392
Kazaks, R. 89
Kellermanis, B. 37
Kicbergs, A. 34
Kiplings, R. 694
Kirhenšteins, A. 173
Kiršentāle, I. (Behmane, I.) 159, 379, 392
Kivi, A. 187
Klaiduņs, P. (Voitkāns) 225
Klaustiņš, R. 177, 1020

Kļaviņš, J. 447
Kleinberģis, J. 801, 829
Klints, A. 179
Klitija (Skuja, A.) 126, 133, 144, 145, 319
Klusais (sk. Eferts-Klusais, E.)
Knoriņš, V. (V. Kn.) 29, 40, 96, 99, 101, 106, 108, 117, 124, 125, 148, 149, 154, 155, 159, 160, 361, 574, 632, 636, 736, 897, 1025, 1026
Kogans, P. 636
Koļcovs, A. 335, 531
Kondratjevs, N. 89
Kopē, F. 637
Koroļenko, V. 730, 733, 743
Korsaks, K. 192
Kostērs, Š. 272
Kovaļevska, M, 694
Kozlovs, I. 335
Krastiņš, J. 91, 427
Krastiņš, K. 108
Krauja, A. 898
Krauliņš, K. 89, 787, 1024, 1026
Krauze, K. 666
Krilovs, I. 531, 726
Kronenbergs, A. 108, 216, 760, 763, 775
Kronvalds, A. 557, 558
Krūmiņš, A. 418
Krūmiņš, J. 28, 74
Krūmiņš, J. (Pilāts) 199
Krupņikova, M. 419, 447, 1027
Krūza, K. 278, 290, **575—581**, 607
Kūkojs, J. 111
Kundziņš, K. 89, 321, 841, 851, 908, 1026
Kupala, J. 111
Kuprins, A. 731
Kurcalts, K. 243
Kurcijs, A. 26, 55, 66, 104, 150, 165, 178, 203, 205, 214, 216, 225, 250, 267, 294, 369, **582—603**, 607, 759
Kurons, K. 148, 151, 159, 383, 493, 494
Ķempe, M. 692, 694, 696, 707, 754
Ķēniņš, A. 560, 801
Ķepītis, J. 184
Ķezbere, E. 255, 301
Ķikuts, P. 102, 113, 127, 132, 136, 178, 217, 296, 418, 632, 672, 691, 1026
Ķipers, J. 283
Ķisis, R. 87, 89
Ķuņķis, J. 469

Labrence, V. 417, 419
Lāce, A. 181
Lācis, T. 179
Lācis, V. 89, 176, 177, 179, 180, 192, 214, 215, 223, 244, 246, 247, 256, 260, 261, 267, 268, 270, 304, 309, 905
Lagerlefa, Z. 187
Laicens, L. 50, 64, 66, 74, 102, 105, 109, 114, 124, 127, 129, 137, 148, 153, 156, 168, 173, 175, 178, 181, 182, 188, 190, 194, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 210, 211, 213, 214, 219, 229, 230, 231, 232, 244, 245, 248, 250, 256, 265, 267, 273, 280, 287, 306, **335—361**, 398, 403, 416, 418, 496, 518, 560, 561, 585, 588, 604, 608, 609, 628, 631, 632, 633, 902, 905, 906, 907, 925, 927
Laiviņš, A. 314
Lapins, K. 1027
Lapiņš, J. 218, 222, 242, 897
Lapas Mārtiņš 795
Lasenberga, R. 375
Lautenbahs-Jūsmiņš, J. 253
Lavins, P. 127, 128
Lavreņevs, B. 137
Lazda, Z. 301, 302
Leimane, I. 255
Leimanis, L. 942

Leitāns, A. 657
Leits, A. 91
Lejaskalne, O. 948
Lejietis, E. 603
Lejiņš, P. 173
Lejiņš, V. 90
Lēmanis, I. 109, 178, 187, 207, 210, 211, 245, 257, 265, 343, 447
Lerhis-Puškaitis, A. 727, 784
Levitans, S. 89, 321
Lesiņš, V. 252
Libknehts, K. 9
Libedinskis, J. 114, 361, 517
Licīte, P. 184
Līdaks, O. 381, 392
Liepa, P. 394, 636
Liepiņš, H. 91
Liepiņš, J. 168, 185, 186, 190
Līgotņu Jēkabs 83, 219, 312, 884
Lindulis, J. 137, 142, 180, 304, 309, 733
Loja, J. (Turks) 27, 40, 46, 47, 150
Londons, Dž. 34, 177, 272, 374, 436, 928
Lope de Vega 336
Lorencs, L. 113, 123
Lukaševičs, V. 1027
Luksemburga, R. 9, 381
Lukss, V. 188, 217, 277, 279, 280, 294, 418, 711
Lunačarskis, A. 28, 68
Lupands, K. (sk. Vecvagars, H.)
Lūsis, J. 361, 447
Ļeņins, V. 7, 8, 10, 17, 20, 30, 49, 86, 87, 98, 128, 158, 364, 378, 381, 491, 804, 811, 828, 892, 991
Ļeonovs, L. 189
Ļermontovs, M. 176, 238, 296, 462, 488, 531, 635, 695, 798

Madernieks, J. 185, 571
Majakovskis, V. 32, 49, 103, 133, 177, 188, 189, 218, 297, 336, 346, 347, 485, 496, 926
Mākonis (Kalniņš, J.) 58, 330
Mamins-Sibirjaks, D. 730, 731, 740, 743
Manns, H. 36, 78, 904
Margerits, V. 877
Markss, K. 17, 98, 157, 158, 178, 401, 734, 803, 804, 819
Marlita, E. 764
Martinsons, K. 90
Marts, J. 72, 660
Maršaks, S. 103, 111
Māters, J. 176, 325
Mauriņa, M. 1026
Mauriņa, Z. 189, 220, 221, 240, 242
Mauriņš, J. 7
Medenis, J. 219, 222, 253, 271, 278, 298, 299, 301, **673—691**
Mediņš, Jānis 183
Melngailis, E. 183
Melnis, V. (Meļinovskis, V.) 632, 691
Memento, K. 42
Mende, M. (Vilnis, N.) 206, 211, 213
Merežkovskis, D. 186
Mērings, F. 9
Merķelis, G. 391, 724, 726
Metjūss, V. 192, 278
Mežvēvers, P. 801
Mickēvičs, A. 531, 580
Miesnieks, K. 185, 186
Mierlauks, A. 79, 179
Mihaļkovs, S. 103, 422
Mihelsons, A. (Rutku Tēvs) 264
Milenbahs, K. 176, 517
Mirams, J. 89
Mirbo, O. 34, 80
Misiņš, J. 235, 236, 237, 239, 240
Miške, V. 89
Mize, E. 123, 461
Mopasans, G. 238, 531, 618, 628, 733, 984, 985

Moriss, V. 694
Muižnieks, I. 419, 642, 655
Mušperts, J. 110

Naidjonovs, S. 430
Naumovs, E. 91
Neikens, J. 829
Nemme, O. 991
Niedra, Aīda 256, 262, 263, 530
Niedra, Andrievs 15, 24, 56, 263, 365, 800, 803, 821, 829, 830, 831, 913
Niedra, E. 361, 399
Niedra, J. 193
Niedre, J. 89, 392, 418, 447, 556, 742, 787, 1026
Ničše, F. 605
Ņekrasovs, N. 558, 587

Olmane, P. 375, 461, 505
Opincāns, J. 225
Osis, J. 179, 566, 628, 948
Ostrovskis, N. 103, 187
Ozoliņš, J. 469
Ozoliņš, K. (Dzirkstele) 113, 147
Ozoliņš, K. (Sakne, K.) 89, 360, 361, 608, 632
Ozoliņš, V. 797, 798
Ozols, J. 524
Ozols-Priedņieks, K. 30, 40, 43, 99, 106, 107, 126, 131, 135
Ozolzars, J. 113

Pabriks, K. 20
Paegle, A. 89, 105
Paegle, J. 23, 88
Paegle, L. 19, 22, 26, 27, 30, 34, 47, 50, 58, 59, 60, 61, 63, 70, 73, 79, 81, 104, 114, 137, 155, 173, 175, 178, 181, 182, 194, 203, 204, 205, 211, 214, 215, 244, 245, 249, 256, 265, 267, 279, 285, 286, 289, 304, 306, 316, 317, 318, 336, 341, 348, 349, 350, 358, 361, **393—419**, 496, 569, 574, 599, 604, 632, 636, 637, 639, 653, 655, 711, 736, 739, 902, 905, 907, 925
Paegle-Frankevica, O. 417, 418, 419
Palevičs, J. 100, 938
Paļeckis, J. 192
Pasternaks, B. 469
Pečaks, K. 24
Peile, E. 88
Pelēkais, K. 50, 101, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 136, 148, 450, **483—489**
Pelše, A. 89
Pelše, R. (P. Roberts) 40, 109, 148, 149, 153, 159, 321, 326, 334, 361, 369, 461, 482, 505, 586, 587, 603, 736, 847, 848, 891, 892, 897, 1026
Pelše, Z. 159, 461
Pērle, A. 148, 150, 392, 461, 505
Pērsietis 176
Pētersone, A. 90, 140
Pētersons, J. 137, 304, 308
Petrarka, F. 187, 715
Pinksis, I. 90
Pīpiņš-Vizulis, E. (Vizulis) 534, 542, 801, 1026
Pirtniece, A. 1026
Plāķis, J. 173
Plaudis, J. 188, 217, 227, 238, 297, 608, 691, 695, 707
Plēpis, J. 186
Plēsums, P. 90
Plinka, E. 111
Pļehanovs, G. 178, 803, 804
Plotkins, A. 91
Plūdonis, V. 19, 22, 29, 46, 53, 54, 73, 177, 192, 216, 220, 222, 233, 268, 290, 291, 292, 298, 300, 301, 391, 531, 561, 579, 692, 759, 801
Podjačevs, S. 517
Podnieks, T. 79
Pogodins, N. 189

Poruks, J. 176, 185, 192, 238, 239, 241, 365, 543, 598, 644, 651, 782, 986
P. Roberts (sk. Pelše, R.)
Prande, A. 235, 925, 926
Preiss, K. 144, 160, 461, 524
Priednieks, K. (sk. Ozols-Priednieks, K)
Prusts, M. 697
Pukitss, M. 192
Pūķe, M. 91
Pūķis, V. 214
Pumpurs, A. 176, 272, 658, 724
Pupa, A. 186, 321
Pūpols, V. 284
Purapuķe, J. 794, 795, 800, 829
Puriņš, R. 20, 538
Putrs, L. 655
Purvītis, V. 185
Purvs, Ž. 425
Putāns, S. 165, 178, 224, 225, **656—660**
Puškins, A. 111, 177, 186, 335, 462, 490, 531, 580, 581, 583, 587, 635, 637, 680, 796, 798, 916

Rainis, J. 21, 22, 45, 46, 50, 51, 52, 55, 57, 58, 59, 68, 69, 73, 80, 105, 110, 111, 115, 155, 157, 158, 165, 176, 178, 179, 180, 181, 185, 190, 191, 192, 194, 196, 198, 200, 201, 202, 203, 216, 219, 224, 225, 233, 242, 244, 275, 278, 279, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 300, 304, 317, 318, 319, 328, 330, 348, 364, 365, 381, 390, 397, 401, 402, 403, 405, 407, 410, 414, 423, 430, 438, 441, 561, 568, 577, 582, 598, 604, 608, 677, 687, 688, 691, 729, 732, 733, 734, 735, 736, 739, 752, 761, 762, 784, 787, 791, 803, 810, 827, 830, 831, 841, 900, 901, 902, 925, 938
Raisters, E. 104, 217, 218, 253, 300
Rasiņš, K. 177
Rasons, K. 113, 121
Ratnieks, K. 90
Rauska, J. 482
Reimonts, V. 176
Reiznieks, V. 221
Remarks, E. M. 177
Remiķis, M. 850
Remizovs, A. 601
Rīdziņš, T. 1027
Rīds, Dž. 22, 90
Rihters, O. 106, 111, 113, 120, 121, 123, 124, 383, 450, **506—513**
Rilke, R. M. 221
Rokpelnis, F. 182, 210, 211, 230, 313
Rolāns, R. 9, 35, 176, 182, 186, 201, 586, 664
Rolavs, E. 582
Romašovs, B. 182, 189
Rončevskis, K. 185
Roze, J. 176, 574, 603
Rozegers, P. 177
Rozenovs, E. 36
Rozentāls, J. 185, 568
Roziņš, F. 8, 24, 27, 40, 381, 390, 582, 604, 802
Roziņš-Āzis, F. (sk. Roziņš, F.)
Rozītis, P. 27, 55, 72, 105, 156, 176, 190, 191, 219, 221, 243, 244, 245, 256, 257, 258, 265, 270, 278, **604—632**, 640, 642, 645, 741
Rožkalns, D. 117
Rudevics, A. 90, 321
Rudzītis, J. 217, 242
Rudzītis, M. 104, 109, 156, 178, 188, 211, 245, 277, 280, 419
Rudzītis, R. 219, 255
Rudzutaks, J. 96
Rukšāns, H. 90, 505, 513
Rūmniece, B. 79, 179
Rūmniece, L. 419
Rutku Tēvs (sk. Mihelsons, A.)

Sajanovs, V. 469
Sakse, A. 211, 218, 247, 417, 608
Salenieks, E. 30, 90, 106, 110, 113, 122, 137, 146
Samoilovs, Ļ. 627
Sarkanais, J. 117
Sārts, J. 219, 222, 256, 265, 266, 1020
Sauleskalns, V. (Zonbergs, V.) 179, 304, 314
Saulietis, A. 84, 220, 304, 309, 319, 463, 634, 782, 886
Saulītis, B. 32, 672
Sēlis, R. 214, 272, 599, 905
Serafimovičs, A. 103, 118, 187, 381
Servantess, M. 336, 527, 740
Sibīrietis 285
Sileniece, G. 159, 482
Siliņš, K. 117
Silkāns, J. 225
Silmanis, E. 517
Sinklers, E. 436
Sīpols, V. 90
Sirsone, S. 1026
Skalbe, K. 29, 84, 85, 145, 165, 177, 192, 216, 220, 233, 242, 271, 290, 379, 463, 558, 560, 569, 574, 576, 606, 634, 677, 679
Skarainis, O. 86
Skujiņa, A. 247, 294, 295, **708—718**
Skujiņa, R. 718
Skuju Fridis 900
Skulme, O. 11, 18, 185, 190
Skulme, U. 185, 186
Skulte, A. 184
Slaviks, V. 447
Smailss, S. 798
Smiļģis, E. 180, 190
Sofokls 187
Sokols, E. 92, 160, 419, 691, 1027
Solovjovs, L. 696
Soms, K. 381, 392
Sprūdžs, A. 226
Spružs, J. 90
Sprunguļu Juris (sk. Šillers, E.)
Staļins, J. 10, 87, 204
Stankēvičs, A. 461
Staņislavskis, K. 601
Starka-Stendere, O. 182, 942
Stendāls 176, 639
Stenders, G. 236
Stērste, A. 290
Stērste, E. 276, 278, 290
Storoženko, G. 88, 91
Straujāns, J. 113, 115, 123, 144, **362—369**, 582
Strazdiņš, K. 90
Strēlerte, V. 255, 278, 301
Strods, P. 224
Stučka, D. 51
Stučka, P. 10, 17, 24, 28, 29, 40, 45, 46, 51, 90, 92, 96, 99, 108, 110, 195, 381, 390, 391, 392, 434, 515, 519
Students, K. 272
Stumps, P. 22
Sudrabkalns, J. 26, 28, 32, 36, 40, 52, 53, 55, 66, 67, 72, 73, 74, 76, 90, 92, 109, 175, 179, 213, 220, 221, 223, 227, 244, 246, 247, 260, 273, 276, 293, 294, 295, 298, 359, 419, 437, 562, 574, 608, 611, 614, 616, 632, 640, 642, 653, 655, 690, 692, 706, 707, 710, 715, 718, 753, 771, 772, 778, 783, 787, 905, 1027
Sudrabu Edžus 50, 99, 100, 106, 107, 111, 113, 115, 118, 120, 122, 130, 135, 153, 156, 202, 239, 369, 437, 493, 733, 734, 738, 742, 787
Sudrabs-Lācis, J. (Sudrabs, J.) 140, 145, 151
Sūna, E. 219
Sūna, J. 203
Svemps, L. 185, 190
Sverdlovs, J. 10, 11, 491
Svifts, Dž. 111
Svike, J. 90

Svinberns, E. Č. 694
Sviris, P. (Blūmfelds) 99, 101, 103, 107, 110, 127, 128, 134, 136, 467, 469, 482, 492

Šalkonis (Dīriķis, K.) 49, 126, 133, 140, **325—334**, 395, 398, 421, 428, 831
Šaļāpins, F. 193
Šekspīrs, V. 44, 45, 154, 180, 186, 238, 316, 336, 508, 583, 694, 840, 957
Šellijs, P. 715
Šilfs-Jaunzems, J. 36, 434, 436, 437, 444
Šillers, E. (Sprunguļu Juris) 27, 28, 35, 50, 58, 65, 71, 99, 107, 126, 129, 131, 134, 137, 141, 142, 145, 146, 151, 508
Šillers, F. 35, 36, 180, 186, 531, 798, 935, 957
Šķilters, G. 185
Šmidre, P. 90
Šmithene, M. 79, 848
Šmits-Birojs, E. 107, 126, 127, 128, 130
Šmits, L. 182, 963
Šmits, P. 173, 933
Šolohovs, M. 187, 508
Šopenhauers, A. 583, 605
Šovs, B. 34, 186, 957, 958
Špīlberga, L. 179
Šteimanis, J. 321
Šteinbergs, V. 90
Šteins, R. 74
Štrāls, A. 543, 547, 553
Štrāls, K. 221, 244, 249, 265, **543—556**, 608
Šurigins, F. 90
Švābe, A. 219, 602

Tabūns, B. 603
Tagore, R. 176, 241
Talcis, A. 655
Tamsāre, A. 192
Tanks, M. 217
Tenisons, E. 694
Teodors (sk. Zeiferts, T.)
Tihonovs, N. 189
Tilbergs, J. 185
Tirzmala, A. 1027
Tirzmaliete 829
Tiss, P. 272, 273
Tolstojs, A. 187, 188, 189, 695, 904, 909, 1013, 1014
Tolstojs, Ļ. 45, 176, 177, 186, 240, 241, 508, 558, 583, 726, 733, 798, 806, 844, 916
Tomans, B. 92
Treijs, R. 90
Treimanis, E. (sk. Treimanis-Zvārgulis, E.)
Treimanis-Zvārgulis, E. (Treimanis, E., Zvārgulis, E.) 57, 177, 391, 483, 558, 576, 582, 635, 659
Trībsvasers, J. 34
Trimda, J. (sk. Veldre, V.)
Tuglass, F. 192
Turgeņevs, I. 186, 527, 547, 798, 916
Turks (sk. Loja, J.)
Tvens, M. 957

Ubāns, K. 185, 190
Ulmanis, K. 15, 56, 169, 170, 199, 200, 222, 252, 253, 301, 312, 695
Unams, Z. 220, 221, 240, 242
Unsete, S. 187, 221
Upītis, J. 1024, 1027
Upītis, P. 185
Upīts, A. 21, 22, 24, 26, 27, 28, 29, 31, 36, 39, 41, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 65, 68, 69, 70, 73, 76, 77, 78, 79, 82, 90, 104, 105, 114, 137, 150, 155, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 187, 189, 190, 191, 201, 203, 207, 214, 215, 216, 217,

219, 221, 225, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 234, 237, 238, 240, 241, 243, 244, 245, 247, 248, 249, 250, 253, 256, 258, 260, 261, 263, 267, 268, 269, 304, 305, 306, 311, 313, 314, 315, 316, 322, 327, 333, 334, 358, 359, 360, 361, 385, 395, 398, 405, 418, 419, 422, 425, 434, 453, 455, 538, 550, 556, 560, 562, 573, 574, 590, 598, 599, 603, 608, 611, 628, 631, 632, 644, 654, 655, 662, 663, 671, 672, 703, 733, 734, 735, 737, 739, 743, 747, 753, 759, 768, 769, 774, 781, 787, **791—1027**

Usits, A. 1027

Utevska, P. 788

Vācietis, J. 12, 34, 90

Vahtangovs, J. 137

Vailds, O. 605, 638, 694

Vainovskis, J. 607

Vaisfelds, G. 1027

Valdemārs, K. 239, 242

Valdis 111, 268, 759, 986

Valdmanis, V. 270

Valeinis, V. 1027

Valters, E. 20

Valters, J. 185

Valters, M. 828, 884

Vanags, J. 182, 279, 306

Vasars, V. 660

Vāvere, V. 609

Vecozols, J. 253

Vecvagars, H. (Lupands, K.) 206

Veics, R. 79

Veidemanis, K. 84

Veidenbaums, E. 21, 34, 40, 46, 57, 77, 177, 200, 233, 238, 328, 330, 381, 390, 391, 397, 438, 558, 561, 576, 582, 598, 604, 657

Veidenbaums, K. 238, 239

Veinbergs, F. 25, 816, 874

Veinis, P. (Vintiņš, P.) 117, 126, 133, 381, 392

Veldre, V. (Trimda, J.) 217, 300

Vencelis, K. 605

Vensku Edvarts 795

Verfelis, F. 66, 221

Verharns, E. 26, 34, 299

Verns, Ž. 272, 665, 904

Verters, Ž. 28, 74

Veselis, J. 174, 221, 240, 252, 253, 255, 256, 262, 266, 270, 271, 313, 654, 1020

Vestermanis, M. 91

Vēveris, V. 546

Viena (sk. Janele-Viena, J.)

Viesture, E. 180

Vika, H. 271

Vīksne, P. 24, 75, 91, 101, 102, 103, 107, 109, 110, 148, 150, 153, 155, 156, 159, 378, 392, 482, 495, 505, 631

Vilde, E. 192

Vilips, P. 188, 273

Vilisters, P. 91

Vilsons, A. 91, 322, 419, 788, 1027

Vintiņš, P. (sk. Veinis, P.)

Virza, E. 83, 85, 164, 174, 175, 176, 219, 220, 221, 222, 229, 243, 254, 256, 262, 278, 299, 300, 913, 934

Vite, Ž. 91

Vitkovičs, V. 696

Vitmens, V. 26, 34, 73, 197, 296

Vītoliņš, J. 183, 184

Vītols, A. 91

Vītols, J. 183, 184

Vītrunga, M. 243

Vizulis (sk. Pīpiņš-Vizulis, E.)

Voltērs 957

Voss, V. 131

Vulfs, E. 546

Zabarovskis, J. 660

Začesta, O. 111

Zakss, L. 419
Zakss, P. 637
Zaķis, A. 200, 284
Zāle, K. 185
Zālīte, E. 179, 180, 272, 293, 304, 311, 718
Zālītis, J. 184, 637
Zalts, A. 607
Zaļkalns, T. 185
Zamaiča, L. 260
Zandersons, R. 91
Zaprovska, A. 102, 103, 109, 148, 152, 159, 482, 524, 632
Zariņš, K. 259, 264, 267, 268, 304, 315
Zariņš, M. 184
Zariņš, R. 185
Zars, P. (sk. Lēmanis, I.)
Zeberiņš, I. 236, 752, 777
Zeibolts, J. 258
Zeiferts, T. (Teodors) 173, 176, 233, 234, 239, 240, 529, 534, 542, 556, 574, 806, 897, 898, 1027
Zeltiņš, A. 74
Zeltmatis 319
Zeļinskis, K. 1027
Zemdega, K. 185
Zemgaliešu Biruta 568
Zieđainis, V. 123
Ziediņš, A. 113, 118, 137, 524
Ziedonis, V. 91
Ziemeļnieks, J. 176, 217, 220, 247, 292, 293
Zigmonte, D. 482
Zile, E. 182, 963
Zīverts, M. 180, 219, 304, 310, 311, 314, 316
Zolā, E. 508, 587, 880, 928, 929
Zonbergs, V. (sk. Sauleskalns, V.)
Zosts, V. 741
Zoščenko, M. 187
Zvaigznīte, J. 236
Zvārgulis, E. (sk. Treimanis-Zvārgulis, E.)

Žibalts, G. 180, 947
Žilinskis, A. 184

ILUSTRĀCIJU SARAKSTS *

Lpp.

J. Mauriņš. Smoļņija sardzē 7
E. Melderis. Pēteris Stučka un Fricis Roziņš . . . . . 8—9
O. Skulme. Par padomju varu 11
K. Baltgailis. Ievainotais strēlnieks 14
O. Skulme. Ļeņins pie latviešu strēlniekiem 18
«Cīņas Literāriskā Pielikuma» 1919. gada 1. numurs 21
Latviešu strēlnieku pulku avīzes «Brīvais Strēlnieks» 1917. gada 1. numurs 26
A. Stankēvičs un *E. Iltners.* V. I. Ļeņina tikšanās ar latviešu strēlniekiem Kremlī 1918. g. 1. maijā . . . . . 32—33
V. Andersons. Latviešu strēlnieki 33
Latviešu strēlnieki iesoļo Rīgā 1919. gada 3. janvārī 38
L. Paegles rediģētais revolucionāro masu dziesmu krājums «Brīvības dziesmas» 70
J. Jūlians 76
K. Veidemanis. Latviešu strēlnieki Maskavā 1918. gada 7. jūlijā . . . 84
O. Skarainis. Latviešu strēlnieki 86
Latvju izdevniecības bibliotekas izdevums 99
Laikraksta «Krievijas Cīņa» galva 106
Laikraksta «Komunāru Cīņa» galva 107
Žurnāls «Komunists» 108
Žurnāla «Sarkanā Zvaigzne» 1. numurs 109
Žurnāls «Celtne» 110
Žurnāls «Jauni Ceļi» 111
Žurnāls «Mazais Kolektīvists» 112
Žurnāls «Ceiņas Karūgs» 112
D. Beika 30. gados 116
J. Eiduks 20. gados 119
R. Eidemaņa, P. Svira un A. Cepļa dzejoļu sakopojuma «Uguns un ziedi» vāks *(1920.)* 127
E. Šillers 30. gados 134
P. Ķikuts 30. gados 136
Teātra «Skatuve» afiša 138

* Ilustrācijas savākuši *G. Sileniece, J. Upītis, Dz. Vārdaune* un *A. Vilsons.*

Lpp.
Skats no S. Berģa lugas «Riežu pļāvēji» teātrī «Skatuve» 143
Skats no R. Eidemaņa lugas «Vilki» teātrī «Skatuve» 145
Vilis Ķnoriņš . . . . . 154—155
P. Vīksne 156
P. Dauge 157
E. Kāļa zīmējums «Bezdarbnieks» 166
E. Kāļa plakāts «Ārā bulvārpresi» 167
J. Liepiņa plakāts «Ķreisās strādniecības saraksts saeimas vēlēšanām 1931. gadā» 168
Skats no V. Ķatajeva lugas «Riņķa kvadratūra» Strādnieku teātrī 1928. gadā 182
P. Rozīša raksta pirmā lappuse grāmatā «Латвия — СССР, сборник статей о культурно-экономическом сближении» 191
Fotomontāža: nelegālās periodikas galvas — «Cīņa», «Jaunais Ķomunārs», «Jaunatnes Fronte», «Brīvā Jaunatne», žurnālu «Liesma» un «Uz Barikādēm» vāki 197
Žurnāls «Produkts» 203
Žurnāls «Nākošie» 204
Žurnāls «Vienība» 205
Žurnāls «Darba Jaunatnes Ceļš» 206
Žurnāls «Jaunā Gvarde» 207
Žurnāls «Ķreisā Fronte» 208
Žurnāls «Tribīne» 209
Žurnāls «Vienota Fronte» 210
Žurnāls «Fronte» 211
Žurnāls «Domas» 215
Žurnāls «Reits» 225
T. Zeiferta «Latviešu rakstniecības vēstures» pirmizdevuma titullapa 233
R. Egles un A. Upīša «Pasaules rakstniecības vēstures» titullapa . . . 234
J. Misiņš 235
I. Zeberiņa draudzīgs šaržs «J. Misiņš» 236
J. Misiņa «Latviešu Rakstniecības Rādītāja» titullapa 236
R. Egle 237
K. Egle 239
J. Misiņa bibliotekas vecā ēka Torņa ielā 240
I. Lēmaņa stāsta «Māte» pirmizdevuma vāks 257
V. Lāča romāna «Zvejnieka dēls» II daļas vāks *(1934.)*. V. Valdmaņa zīmējums 270
J. Sudrabkalna miniatūru krājuma «Viena bezdelīga lido» pirmizdevuma vāks 273
Vāks un titullapa R. Egles sastādītajai «Latvju lirikas antoloģijai» . . 277
Vāks E. Drēziņa dzejoļu krājumam «Sirds liesmās» 282

Lpp.
Vāks J. Raiņa dzejoļu krājumam «Putniņš uz zara» 288
Vāks J. Sudrabkalna dzejoļu krājumam «Spuldze vējā» 295
L. Laicena grāmatas «Vajātais teātris» vāks 307
J. Pētersons 308
M. Zīverts 50. gados 310
J. Raiņa traģēdijas «Iļja Muromietis» vāks 317
Skats no J. Raiņa «Spēlēju, dancoju» 1. cēliena Nacionālajā teātrī 1921. gadā 318
Šalkonis 20. gadu sākumā 329
Šalkoņa autografs 329
Šalkoņa dzejoļu krājuma «Darbs, cīņa, uzvara» vāks 331
Linards Laicens . . . . . 336—337
L. Laicens 345
L. Laicena autografs 345
L. Laicena «Kliedzošo korpusu» 1930. gada izdevuma vāks *(E. Kāļa zīmējums)* 355
Rokraksta fragments no L. Laicena romāna «Kliedzošie korpusi» . . . 356
J. Straujāns 30. gados 363
J. Straujāna «Mežabrāļu» 1935. gada izdevuma vāks 366
J. Straujāna «Mežabrāļu» 1957. gada izdevuma vāks 367
S. Berģis ap 30. gadiem 371
E. Eferts-Klusais 20. gados 377
E. Eferta-Klusā autografs 377
E. Eferta-Klusā stāstu krājuma «Nemiera sirotājs» vāks 389
E. Eferta-Klusā apcerējuma «Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi» vāks 391
Leons Paegle . . . . . 396—397
Sludinājums «Cīņā» par L. Paegles lugas «Augšāmcelšanās» pirmizrādi 1919. gada 23. februārī 399
L. Paegles dzejoļu krājuma «Karogi» pirmizdevuma vāks 404
L. Paegles dzejoļu krājuma «Cietumi nelīdz» pirmizdevuma vāks . . 407
L. Paegles dzejolis rokrakstā 408
L. Paegles stāstu krājuma «Darba bērni» pirmizdevuma vāks . . . 415
Skats no L. Paegles pasaku lugas «Ugunsputns» uzveduma LPSR Valsts Jaunatnes teātrī *(1952.)* 416
Astra ap 1908. gadu 421
Astras dzejolis rokrakstā 423
A. Arājs-Bērce 427
A. Arāja-Bērces autografs 427
A. Arājs-Bērce 434
A. Arāja-Bērces dzejoļu krājuma «Sarkanais ceļš» vāks 439
A. Arāja-Bērces dzejolis rokrakstā 440

Lpp.

A. Arāja-Bērces stāstu un dzeju 1951. gada izdevuma titullapa . . . 443
A. Arāja-Bērces stāsta «Menusa nāve» izdevums krievu valodā *(1946.)* 446
K. Jokums 30. gados 449
K. Jokuma stāstu un noveļu krājuma «Strēlnieki un granātas» 1936. gada izdevuma vāks 452
K. Jokuma rediģētās «Latvju strādnieka un kolektīvista gada grāmatas 1936. gadam» titullapa 459
Roberts Eidemanis . . . . . 462—463
R. Eidemanis 1915. gadā 465
R. Eidemanis 1927. gadā 467
R. Eidemaņa rokraksts ap 1916. gadu 470
R. Eidemaņa dzejoļu krājuma «Vārdi un gadi» vāks 471
R. Eidemaņa stāsta «Vaskis» vāks 478
K. Pelēkais 20. gados 485
K. Pelēkā dzejoļu krājuma «Dubļu peļķēs atmirdzoties zvaigznēm» vāks *(1922.)* 487
A. Ceplis 30. gados 491
A. Cepļa stāsta «Noliedzēji» vāks 493
A. Cepļa dzejoļu krājuma «Entuziasti» vāks 498
A. Cepļa romāna «Zeme» pirmās daļas vāks 501
O. Rihters ap 30. gadiem 507
O. Rihtera «Sarkano izlūku» vāks 510
A. Kadiķis-Groznijs 30. gadu sākumā 515
A. Kadiķa-Groznija autografs 515
1936. gadā Maskavā izdotās A. Kadiķa-Groznija «Daiļdarbu izlases» vāks 519
J. Janševskis 530
J. Janševska rokraksta fragments 533
E. Brencēna ilustrācija J. Janševska romānam «Dzimtene» 537
Skats no J. Janševska «Dzimtenes» dramatizējuma Dailes teātrī 1932. gadā 538
K. Štrāls ap 30. gadiem 545
K. Štrāla autografs 545
K. Štrāla grāmatas «Kauja pie Glemu Liepas» 1922. gada izdevuma vāks *(A. Štrāla zīmējums)* 547
A. Štrāla zīmējums K. Štrāla romānam «Karš» *(1939.)* 553
A. Austriņš 559
A. Austriņa autografs 559
A. Austriņa stāstu krājuma «Pušelnieki un suselnieki» pirmizdevuma vāks 564
J Jaunsudrabiņa zīmējums A. Austriņa stāstam «Dzērvju zābaki» . . 567
A Austriņa dzejoļu krājuma «Saules grieži» vāks *(J. Madernieka zīmējums)* 571

Lpp.

K. Krūza ap 30. gadiem 577
K. Krūzas dzejolis rokrakstā 579
A. Kurcijs 1925. gadā 583
A. Kurcija autografs 583
A. Kurcijs. I. Bebres zīmējums 1957. gadā 589
A. Kurcija dzejolis rokrakstā 593
A. Kurcija stāsta «Cūkgans» pirmizdevuma vāks 597
A. Kurcija dzejoļu krājuma «Barbars Parīzē» franču izdevuma vāks . . 600
P. Rozītis 1927. gadā 605
P. Rozīša autografs 605
P. Rozīša romāna «Ceplis» Maskavas izdevuma vāks 623
P. Rozīša romāna «Ceplis» 1955. gada izdevuma vāks (*Ļ. Samoilova zīmējums*) 627
Skats no P. Rozīša romāna «Ceplis» dramatizējuma LPSR Valsts Akadēmiskajā dramas teātrī (*1953.*) 628
P. Rozīša romāna «Valmieras puikas» pirmizdevuma vāks 630
J. Ezeriņš 20. gados 635
J. Ezeriņa autografs 635
J. Ezeriņa noveļu krājuma «Leijerkaste» pirmizdevuma vāks 641
S. Putāns pirmā pasaules kara laikā 657
S. Putāna autografs 657
J. Grīziņš 20. gados 663
J. Grīziņa autografs 663
J. Grīziņa «Vārnu ielas republikas» pirmizdevuma vāks (*K. Krauzes zīmējums*) 666
J. Medenis 675
E. Ādamsons 30. gadu sākumā 693
E. Ādamsona autografs 693
E. Ādamsona dzejolis rokrakstā 699
E. Ādamsona dzejoļu krājuma «Ģerboņi» vāks 702
E. Ādamsona noveļu krājuma «Smalkās kaites» vāks 705
A. Skujiņa 20. gadu beigās 709
A. Skujiņas autografs 709
A. Skujiņas dzejolis rokrakstā 714
Ernests Birznieks-Upītis 20. gados . . . . . 720—721
E. Birznieka-Upīša dzīves vietas Kaukāzā 729
E. Birznieks-Upītis ap 1912. gadu 735
Fragments no E. Birznieka-Upīša vēstules A. Upītim 1912. gadā . . . 737
V. Zosta šaržs «E. Birznieks-Upītis» (*1931.*) 741
E. Birznieks-Upītis ar mazmeitu Daci 1951. gadā 744
E. Birznieka-Upīša «Pelēkā akmens stāstu» pirmizdevuma vāks . . . 749
E. Birznieka-Upīša «Pelēkā akmens stāstu» vāks (*I. Zeberiņa zīmējums*) 752

Lpp.

E. Birznieka-Upīša «Pastariņa dienas grāmatas» pirmizdevuma vāks *(A. Kronenberga zīmējums)* 760
E. Birznieka-Upīša «Pastariņš skolā» pirmizdevuma vāks *(A. Kronenberga zīmējums)* 763
K. Freimaņa ilustrācija E. Birznieka-Upīša stāstam «Džamaledins un ērglis» 768
E. Birznieka-Upīša «Kaukāza stāsti» pirmizdevuma vāks *(J. Jaunsudrabiņa zīmējums)* 769
E. Birznieka-Upīša «Nīnas pasaciņu» pirmizdevuma vāks *(A. Kronenberga zīmējums)* 775
I. Zeberiņa vāka zīmējums E. Birznieka-Upīša stāstu krājumam . . . 777
Andrejs Upīts 1906. gadā . . . . . 790—791
Bijušā Skrīveru pagasta Kalniņu mājas, kur dzimis A. Upīts *(1957. g. uzņ.)* 793
Bijušā Skrīveru pagastskola, kurā mācījies A. Upīts *(1899. g. uzņ.)* . . 795
A. Upīts 1896. gadā 796
A. Upīša pirmais iespiestais dzejolis *(A. Alunāna «Zobgala kalendāra» 1897. gadam)* 798
A. Alunāna «Zobgala kalendārs» 799
Bijušā Rīgas pilsētas pirmmācības skola Kalnciema ielā 44, kur A. Upīts strādāja par skolotāju no 1903. līdz 1908. gadam *(1947. g. uzņ.)* 801
Skats uz Skrīveru ciemu 20. gs. sākumā 805
A. Upīša brošūras ««Dzimtenes Vēstnesis» un viņa loma latviešu sadzīvē» *(1911.)* vāks 807
A. Upīša krājuma «Studijas un kritikas» *(1. sēj., 1910.)* vāks 809
A. Upīša vēstule Rainim 1911. gada 25. augustā 810
A. Upīša grāmatas «Proletāriskā māksla» *(sarakstīta 1919.—1920., iznākusi Pleskavā 1920. g.)* vāks 814
A. Upīša pirmās grāmatas — «Dzimumdienas rītā» *(1905.)* titullapa 839
A. Upīša dramas «Balss un atbalss» pirmizdevuma vāks 843
A. Upīša tulkotā N. Gogoļa «Revidenta» vāks *(1912.)* 845
A. Upīša «Balss un atbalss» igauņu valodā *(1923.)* 846
A. Upīša dramas «Balss un atbalss» pirmuzvedums Jaunajā Rīgas teātrī 1911. gadā 848
A. Upīša noveļu krājuma «Mazas komēdijas» *(1. sēj., 1909.)* vāks . . 854
A. Upīša noveļu krājuma «Nemiers» *(1912.)* vāks 859
A. Upīša noveļu krājuma «Darba laikā» pirmizdevuma vāks *(autora zīmējums)* 861
A. Upīts 1919. gadā 865
A. Upīša «Pilsoņi» igauņu valodā *(1911.)* 873
Andrejs Upīts 1927. gadā . . . . . 880—881

Lpp.
A. Upīša romāna «Jauni avoti» otrā izdevuma *(1910.)* vāks 385
A. Upīša «Jauni avoti» lietuviešu valodā *(1956.)* 891
A. Upīša romāna «Zīda tīklā» *(1912.)* vāks 893
A. Upīša Robežnieku romāni krievu valodā *(1952.)* 897
Nams Rīgā, Ķ. Marksa ielā 69/71, kur A. Upīts dzīvojis no 1920. līdz 1941. gadam 903
A. Upīts pie rakstāmgalda 1923. gadā 905
A. Upīša tulkotā A. Tolstoja romāna «Pēteris Pirmais» titullapa *(1936.)* 909
A. Upīša rakstāmgalds Skrīveros, pie kura viņš strādājis no 1920. līdz 1941. gadam 917
A. Upīša Kopoto rakstu pirmizdevuma pirmā sējuma vāks 923
Skats no A. Upīša komēdijas «Peldētāja Zuzanna» pirmuzveduma Nacionālajā teātrī 1922. gadā 941
Skats no A. Upīša komēdijas «Peldētāja Zuzanna» Strādnieku teātrī 1931. gadā 942
G. Žibalts-Freimanis A. Upīša komēdijā «Apburtais loks» Dailes teātrī 1929. gadā 947
Skats no A. Upīša komēdijas «Ziņģu Ješkas uzvara» LPSR Valsts dramas teātrī 1940. gadā 948
Skats no A. Upīša pasaku lugas «Laimes lācis» LPSR Valsts Jaunatnes teātrī 1948. gadā 953
Skats no A. Upīša vēsturiskās traģēdijas «Mirabo» Dailes teātrī 1926. gadā 957
A. Upīša vēsturiskā traģēdija «Žanna d'Arka» vācu valodā *(1934.)* . . 958
A. Upīša «Žanna d'Arka» Nacionālajā teātrī 1930. gadā 959
A. Upīša «1905» izrādes programa Strādnieku teātrī 961
Skats no A. Upīša «1905» Strādnieku teātrī 1929. gadā 962
Skats no A. Upīša «1905» Strādnieku teātrī 1929. gadā 963
A. Upīša noveļu krājuma «Vēju kauja» pirmizdevuma vāks 967
A. Upīša noveļu krājuma «Aiz paradīzes vārtiem» pirmizdevuma vāks 971
A. Upīša noveļu krājuma «Metamorfozas» vāks 974
A. Upīša jaunatnes stāsta «Sūnu ciema zēni» dažādu izdevumu vāki 988
«Andrejs Upīts, romāna «Ziemeļa vējš» autors», *O. Nemmes zīm.* 1923. g. 991
A. Upīša romāna «Ziemeļa vējš» dažādu izdevumu vāki 997
A. Upīša «Vecas ēnas» lietuviešu valodā *(1955.)* 1005

SATURS

1. daļa

LATVIEŠU LITERATŪRA LIELĀS OKTOBRA SOCIĀLISTISKĀS REVOLŪCIJAS PERIODĀ (1917.—1919.)

Lpp.

Īss laikmeta raksturojums 7
Politiskais sāvoklis 7
Tautas izglītības, kultūras un mākslas dzīve 15
Periodika 23
Kultūras sakari 29
Literatūras kritika 39
Kritiķu kadri 39
Galvenās problēmas 40
Progresīvās dzejas, prozas un dramaturģijas vispārīgs raksturojums . 49
Rakstnieku kadri 49
Vēsturiskās tradīcijas 55
Raksturīgākās iezīmes idejiski tematiskajā saturā 59
Literatūras veidi un žanri 70
Buržuāziskā literatūra 82
Literatūra 87

2. daļa

LATVIEŠU PADOMJU LITERATŪRA 20.—30. GADOS

Laikmeta raksturojums 95
Vēsturiskie apstākļi 95
Latviešu skolas un klubi PSRS 96
Grāmatniecība 98
Rakstnieku organizācijas un to darbība 100
Kultūras sakari 103
Periodika 105
Proza 113
Dzeja 126

Lpp.

Dramaturģija 137
Kritika 148
Literatūra 159

3. daļa

LATVIEŠU LITERATŪRA BURŽUĀZISKAJĀ LATVIJĀ

Laikmeta sabiedriski politiskie apstākļi 163
Buržuāziskās demokratijas posms (1920.—1934.) 164
Fašistiskās diktatūras posms (1934.—1940.) 169
Latviešu kultūras un mākslas dzīves īss raksturojums 172
Tautas izglītība 172
Kultūras fonds 174
Grāmatniecība 175
Skatuves māksla 178
Mūzika 182
Tēlotāja māksla 184
Kultūras sakari 186
Periodika kā literatūras tribīne 194
Komunistiskās partijas nelegālā un legālā prese 195
Pārējā prese 213
Periodiskie izdevumi augšzemnieku dialektā 223
Kritikas attīstība un literatūrvēsturnieku darbs 227
Progresīvā kritika 227
Literatūras vēsture 233
Īss literatūras idejiski tematiskais raksturojums 244
Revolucionārā un demokratiskā literatūra 244
Buržuāziskā literatūra 251
Proza 256
Dzeja 275
Dramaturģija 304
Literatūra 321

4. daļa

REVOLUCIONĀRIE 20.—30. GADU RAKSTNIEKI

Šalkonis 325
Dzīve un daiļrades ceļš 325
Šalkoņa dzeja 330
Literatūra 333
Linards Laicens 335
Dzīve un daiļrades ceļš 335
L. Laicena daiļrades vispārīgs raksturojums 344
Dzeja 346

Lpp.

Proza 352
Dramaturģija 357
Literatūra 361
Jānis Straujāns 362
Dzīve 362
Daiļrade 365
Literatūra 369
Sīmanis Berģis 370
Dzīve 370
Daiļrade 372
Literatūra 375
Ernests Eferts-Klusais 376
Dzīve un daiļrades ceļš 376
Proza 384
Piezīmes par latviešu ideoloģijas vēsturi 390
Literatūra 392
Leons Paegle 393
Dzīve un daiļrades ceļš 393
Paegles daiļrades vispārīgs raksturojums 400
Dzeja 402
Lugas un šarādes 410
Romāni un stāsti 414
Literatūra 417
Astra 420
Literatūra 425
Augusts Arājs-Bērce 426
Dzīve un daiļrades ceļš 426
Daiļrades vispārīgs raksturojums 437
Dzeja 438
Stāsti un tēlojumi 443
Literatūra 447
Konrāds Jokums 448
Dzīve un daiļrades ceļš 448
Daiļrades vispārīgs raksturojums 450
Stāsti, noveles, apraksti 451
Dramaturģija 456
Satīra 458
Literatūra 461
Roberts Eidemanis 462
Dzīve un daiļrades ceļš 462
Dzeja 469
Proza 475

Lpp.

Dramaturģija 480
Literatūra 482
Kārlis Pelēkais 483
Dzīve 483
Daiļrade 485
Literatūra 489
Alvils Ceplis 490
Dzīve un daiļrades ceļš 490
Dzeja 495
Romāni 499
Literatūra 504
Oskars Rihters 506
Dzīve un daiļrades ceļš 506
Stāsti 508
«Meži šalc» 511
Literatūra 513
Arturs Kadiķis-Groznijs 514
Dzīve 514
Daiļrade 518
Literatūra 524

5. daļa

CITI 20.—30. GADU RAKSTNIEKI

Jēkabs Janševskis 527
Dzīve 527
Daiļrades vispārīgs raksturojums 529
Dzeja un stāsti 530
«Dzimtene» 534
«Mežvidus ļaudis» 538
Literatūra 542
Kārlis Štrāls 543
Dzīve 543
Stāsti 547
«Karš» 551
Dzeja 554
Literatūra 556
Antons Austriņš 557
Dzīve un daiļrades ceļš 557
Daiļrades raksturīgākās iezīmes 562
Stāsti un tēlojumi 563
«Puiškans» 566
«Garā jūdze» 568

Lpp.

Dzeja 569
Literatūra 574
Kārlis Krūza 575
Literatūra 581
Andrejs Kurcijs 582
Dzīve un daiļrades ceļš 582
A. Kurcija daiļrades vispārīgs raksturojums 587
Lirika 589
Proza 595
Mākslas zinātne 601
Literatūra 602
Pāvils Rozītis 604
Dzīve un daiļrades ceļš 604
P. Rozīša daiļrades vispārīgs raksturojums 610
Lirika 611
Stāsti, noveles, tēlojumi 618
Romāni 621
Literatūra 631
Jānis Ezeriņš 633
Dzīve un daiļrades ceļš 633
J. Ezeriņa daiļrades vispārīgs raksturojums 642
J. Ezeriņa noveles 645
Literatūra 655
Seimaņs Putāns 656
Literatūra 660
Jānis Grīziņš 661
Dzīve 661
Daiļrade un publicistika 664
Literatūra 672
Jānis Medenis 673
Dzīve 673
Dzeja 677
Par Medeņa metriem 680
Balādes un poēmas 684
Literatūra 691
Eriks Ādamsons 692
Dzīve 692
Dzeja 697
Proza 703
Literatūra 707
Austra Skujiņa 708
Dzīve 708

Lpp.
Dzeja 710
Literatūra 718

6. daļa
TAUTAS RAKSTNIEKS ERNESTS BIRZNIEKS-UPĪTIS

Ernests Birznieks-Upītis 721
Dzīve un daiļrades ceļš 721
Bērnība un skolas gadi 721
Pirmie soļi patstāvīgā dzīvē 725
Divdesmit septiņi gadi Kaukāzā 728
Buržuāziskās diktatūras jūgā 739
Padomju Latvijā 742
Birznieka-Upīša proza 745
Pelēkā akmens stāsti 748
Citi latviešu lauku dzīves stāsti 755
Pastariņa triloģija 759
Kaukāza stāsti 767
Stāsti un pasakas bērniem 774
Mākslinieciskās meistarības jautājumi 779
Literatūra 786

7. daļa
TAUTAS RAKSTNIEKS ANDREJS UPĪTS

Andrejs Upīts 791
A. Upīša jaunrades rīta cēliens (19. gs. beigas — 1918. g.) 791
Dzīve un literāri sabiedriskā darbība 791
Bērnība un skolas gadi (1877.—1896.) 792
Skolotāja un rakstnieka darbības sākums (1897.—1902.) . . . 797
A. Upīts 1905. gada revolūcijas periodā (1903.—1907.) 800
Dzīve un darbs Skrīveru periodā (1908.—1916.) 803
Dzīve un darbs Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas sagatašanas un norises periodā (1917.—1919.) 811
Publicistika 814
Literatūras kritika un vēsture 823
Lugas 837
Vientēlieni 837
Dramatiskā triloģija 842
Noveles 852
«Mazas komēdijas» 853
«Nemiers» 857
«Darba laikā» 860
«Atkusnī» 863

Lpp.

Romāni 869
«Pēdējais latvietis» 870
«Sieviete» 874
«Zelts» 877
«Renegāti» 881
«Jauni avoti» 884
«Zīda tīklā» 892
A. Upīts buržuāziskās Latvijas periodā (1920.—1940.) 899
Dzīve un literāri sabiedriskā darbība 899
Publicistika 911
Literatūras kritika, teorija un vēsture 919
Satīriskā dzeja un proza 933
Lugas 936
Komēdijas 938
«Peldētāja Zuzanna» 940
«Atraitnes vīrs» 942
«Kaijas lidojums» 942
«Cēloņi un sekas» 944
«Vesela miesa» 944
«Apburtais loks» 946
«Ziņģu Ješkas uzvara» 947
«Ziedošais tuksnesis» 948
«Laimes lācis» 951
Vēsturiskās lugas 953
«Mirabo» 955
«Žanna d'Arka» 957
«1905» 960
Noveles 964
«Vēju kauja» 967
«Skaidas atvarā» 969
«Aiz paradīzes vārtiem» 970
«Metamorfozas» 973
«Kailā dzīvība» 975
«Stāsti par mācītājiem» 981
Stāsti jaunatnei 986
Romāni 989
«Ziemeļa vējš» 990
«Jāņa Robežnieka pārnākšana» 1000
«Jāņa Robežnieka nāve» 1000
«Vecas ēnas» 1004
«Pērkona pievārtē» 1007
«Zem naglota papēža» 1010

Lpp

«Pa varavīksnas tiltu» 1012
«Laikmetu griežos» 1013
«Smaidoša lapa» 1020
«Māsas Ģertrūdes noslēpums» 1020
Literatūra 1023

Personu rādītājs 1028

Ilustrāciju saraksts 1042

ИСТОРИЯ ЛАТЫШСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
Том V. На латышском языке

Redaktore *R. Rozenberga*. Mākslinieka *P. Sēnhofa* noformējums. Tehniskā redaktore *E. Pētersone*. Korektore *V. Smite*. Nodota salikšanai 1958. gada 8. oktobrī. Parakstīta iespiešanai 1959. gada 25. jūnijā. Papīra formāts 60×92¹/₁₆. 66,63 fiz. loksnes, 66,63 uzsk. iespiedloksnes, 59,87 izdevn. loksnes. Metiens 5000. JT 03102. Maksā 25 rubļi.

Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība
Rīgā, Smilšu ielā 1.

Iespiesta Latvijas PSR Kultūras ministrijas Poligrafiskās rūpniecības pārvaldes 3. tipografijā Rīgā, Ļeņina ielā 137/139. Pasūt. Nr. 324.

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0306047604